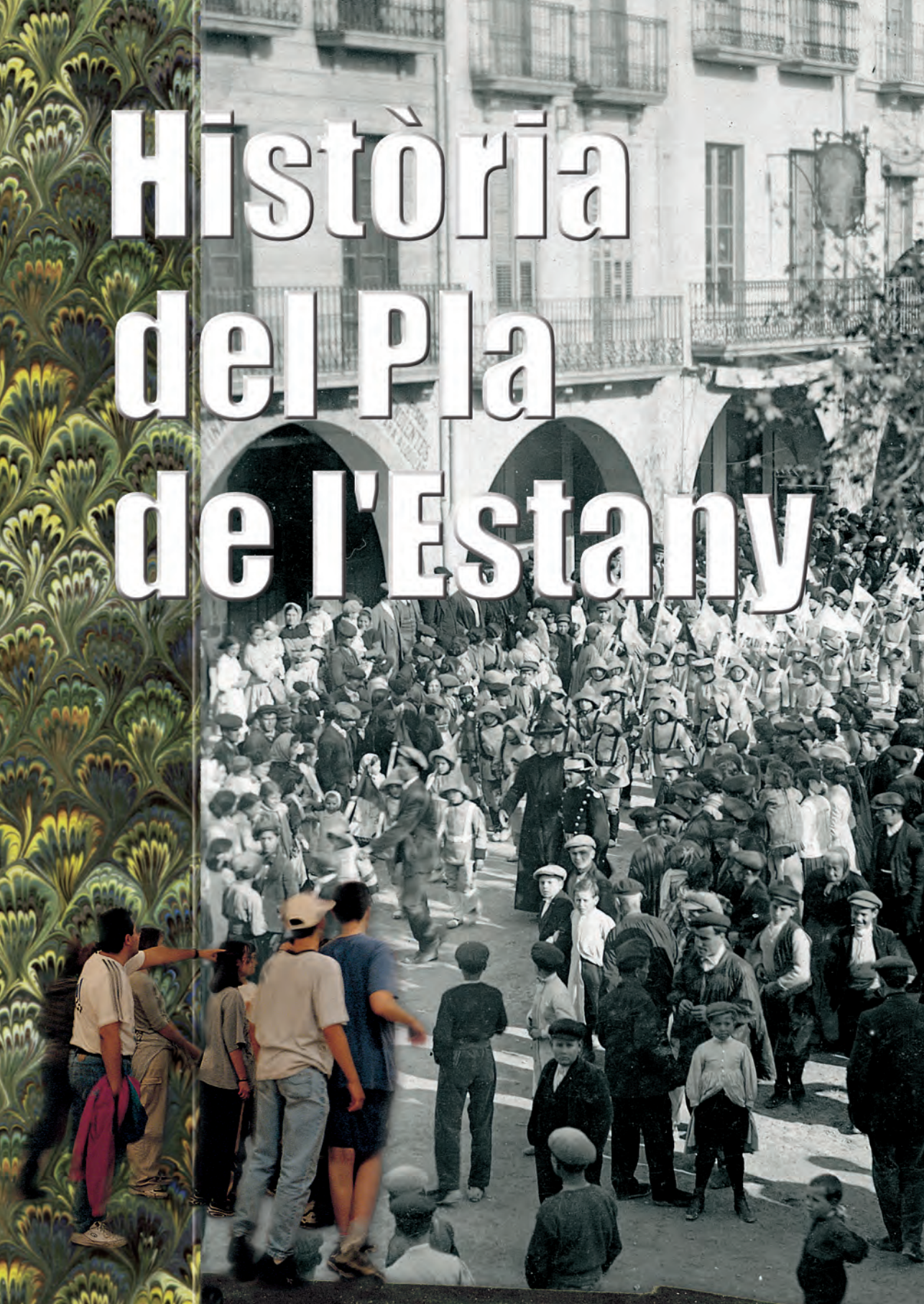

Història del Pla de l'Estany

Història del Pla de l'Estany

HISTÒRIA DE LES COMARQUES GIRONINES

Volum II

Història del Pla de l'Estany

Diputació de Girona

Unitat de Publicacions

Girona, 2000

Història del Pla de l'Estany

ISBN: 84-95187-04-3

I. Aguirre i Oliveras, Miquel II. Girona(Província). Diputació 1.

Pla de l'Estany - Història local

908.467.1 Es

Producció: Unitat de Publicacions de la Diputació de Girona

Director de la col·lecció: Pere Gifre i Ribas

Coordinador científic del vol. II: Joaquim Tremoleda i Trilla

Assessorament lingüístic: Santi Puig i Pla

© Text: 2000, by:

Miquel Aguirre i Oliveras, Pere Bosch i Cuenca, Josep Burch i Rius,
Pere Castanyer i Masoliver, Rafael Dehesa i Carreira, Quim Esteba i López,
Joan Farrés i Serra, Joan Fort i Olivella, Àngel Galobart i Lorente,
Josep Grabuleda i Sitjà, Julià Maroto i Genover, Josep Maria Nolla i Brufau,
David Ortega i Cobos, Narcís de Puig i de Traver, Flocel Sabaté i Curull,
Xavier Sintès i Norte, Narcís Soler i Masferrer,
Josep Tarrús i Galter, Dolors Terradas i Viñals, Joaquim Tremoleda i Trilla,

© Fotografies: 2000, by Francesc Xavier Butinyà i Carrera

Disseny gràfic: Pep Caballé

© Drets exclusius d'edició:

Diputació de Girona

Pujada de Sant Martí, 5

17004 Girona

<http://www.ddgi.es>

e-mail: diputacio@ddgi.es

Impressió: Palahí Arts Gràfiques, S.L.

Primera edició: setembre de 2000

Dipòsit legal: GI-928-2000

ISBN: 84-95187-02-7 (obra completa)

ISBN: 84-95187-04-3 (volum II)

És rigorosament prohibida, sota les sancions establertes a la Llei, la reproducció total o parcial d'aquest llibre, ni el recull en un sistema informàtic, ni la transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense el permís previ i per escrit de la Diputació de Girona.

PRINTED IN CATALONIA

Coordinador del volum

JOAQUIM TREMOLEDA I TRILLA

Autors

MIQUEL AGUIRRE I OLIVERAS

Llicenciat en història.

PERE BOSCH I CUENCA

Llicenciat en història.

JOSEP BURCH I RIUS

*Doctor en arqueologia i professor titular
de la Universitat de Girona.*

PERE CASTANYER I MASOLIVER

*Doctor en arqueologia i conservador-arqueòleg
del Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries.*

RAFAEL DEHESA I CARREIRA

Llicenciat en història.

QUIM ESTEBA I LÓPEZ

Llicenciat en història.

JOAN FARRÉS I SERRA

Llicenciat en història.

JOAN FORT I OLIVELLA

Llicenciat en història.

ÀNGEL GALOBART I LORENTE

Llicenciat en història.

JOSEP GRABULEDA I SITJÀ

*Llicenciat en història i arxiver de
l'Arxiu Comarcal de Banyoles.*

JULIÀ MAROTO I GENOVER

*Doctor en arqueologia i professor titular
de la Universitat de Girona.*

JOSEP MARIA NOLLA I BRUFAU

*Doctor en arqueologia i catedràtic del
departament d'història antiga de la
Universitat de Girona.*

DAVID ORTEGA I COBOS

*Llicenciat en arqueologia i becari
de la Universitat de Girona.*

NARCÍS DE PUIG I DE TRAVER

*Llicenciat en història i becari
de la Universitat de Girona.*

FLOCEL SABATÉ I CURULL

*Doctor en història medieval i professor
de la Universitat de Lleida.*

XAVIER SINTES I NORTE

Llicenciat en història.

NARCÍS SOLER I MASFERRER

*Doctor en arqueologia i professor titular
de la Universitat de Girona.*

JOSEP TARRÚS I GALTER

*Doctor en arqueologia i conservador
del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.*

DOLORS TERRADAS I VIÑALS

*Llicenciada en història i professora
d'educació secundària.*

JOAQUIM TREMOLEDA I TRILLA

*Doctor en arqueologia i conservador-arqueòleg
del Museu d'Arqueologia de
Catalunya - Empúries.*

Sumari

Presentació	16
Introducció	17

LA PREHISTÒRIA

JULIÀ MAROTO, NARCÍS SOLER, JOSEP TARRÚS

El Pla de l'Estany abans de l'home, ÀNGEL GALOBART, JULIÀ MAROTO	23
El complex fòssilífer d'Incarcal	24
Els boscos del Pliocè Superior	26
La sabana del Plistocè Inferior	26

Els primers pobladors del Pla de l'Estany, JULIÀ MAROTO, NARCÍS SOLER,	
DAVID ORTEGA, XAVIER SINTES	31
La cultura material dels caçadors-recol·lectors del paleolític inferior i mitjà	37
El clima i el medi natural	46
El pas del paleolític mitjà al paleolític superior	48

Els caçadors-recol·lectors del paleolític superior, NARCÍS SOLER, JULIÀ MAROTO,	
XAVIER SINTES, DAVID ORTEGA	49
La cultura material	51
Els caçadors-recol·lectors abans del 20.000	55
Els grups de caçadors entre els 19.000-16.000	58
Els darrers caçadors-recol·lectors entre els 12.000-10.000	62
El clima, la fauna i la flora durant el paleolític superior	67

Els primers temps postglacials (11.000-6000 aC/9.000-5.000 aC), JOSEP TARRÚS	71
Els darrers caçadors-recol·lectors	73
Els períodes climàtics i culturals postglacials	76

Les noves societats agrícoles i ramaderes	79
Les primeres comunitats neolítiques (neolític antic: 6.000-4.700 aC)	80
El poblat lacustre de la Draga al neolític antic	88
Consolidació i plenitud del món neolític (neolític mitjà: 4.700-3.400 aC)	94

L'època de les tombes col·lectives (neolític final-calcolític 3.400-2.200 aC)	101
La crisi de final del IV mil·lenni aC	103
Els dòlmens al Pla de l'Estany	107
El problema de la cultura campaniforme	109
De la prehistòria a la història (bronze antic, mitjà i final: 2.200-700 cal. aC)	113
L'edat del bronze durant el II mil·lenni aC	113
Les coves sepulcrales col·lectives de Martís	122
Els enterraments en urna cinerària de Pau III	126

L'ANTIGUITAT

PERE CASTANYER, JOAQUIM TREMOLEDA

Breu balanç de l'arqueologia clàssica al Pla de l'Estany	131
El món ibèric	135
Periodització i característiques generals	136
L'economia ibèrica	139
Els camps de Sitges, JOSEP BURCH	144
La societat ibèrica	148
El poblament ibèric de la comarca	149
La metal·lúrgia del ferro. Eines agrícoles i armament a Porqueres, RAFAEL DEHESA, QUIM ESTEBA	166
La romanització del territori	173
Els primers símptomes de l'ocupació romana	175
Persistència, adaptació i integració (s. II-I aC)	179
L'època augustal	183
L'alt imperi. La materialització del model d'explotació agrícola romà.	
La vil·la altimperial de Vilauba	189
La planta de la vil·la	192
El context històric i arqueològic de la vil·la altimperial de Vilauba	202
El poblament romà de la comarca	205
Una indústria de terrissa romana: la bòbila d'Ermedàs	210
Terrissaires romans	213
El baix imperi i l'antiguitat tardana	217
Vilauba, continuïtat d'un model o adaptació a una nova realitat?	218
Altres restes baiximperials a la comarca	225

El domini visigòtic , PERE CASTANYER, JOAN FORT, JOAQUIM TREMOLEDA	231
L'última fase de Vilauba: la remodelació del <i>torculum</i> i els canvis econòmics de l'etapa visigoda	238
Els temples i les necròpolis de mas Castell de Porqueres, JOSEP MARIA NOLLA, ...	246
L'empremta arqueològica a la comarca	249

ÈPOCA MEDIEVAL

JOAN FORT

L'alta edat mitjana	257
El domini àrab	257
El domini carolingi	260
El feudalisme i els canvis d'entorn de l'any mil	273
Els castells	275
La casa forta d'Espasens, JOAQUIM TREMOLEDA, PERE CASTANYER	280
Masos i molins	284
Organització eclesiàstica	286
Del comtat de Besalú al comtat de Barcelona	294
Territori i jurisdicció al Pla de l'Estany medieval , FLOCEL SABATÉ	299
Dos comtats, un ducat i un bisbat	299
L'espai menor	302
Capitalitats, jurisdiccions i vegueries	306
La disputa per la jurisdicció de Banyoles	320
Nous i vells poders a la baixa edat mitjana	329
La gran propietat senyorial al segle XIII	329
La gran propietat al segle XIV	332
Els jueus	347
Els pagesos	349
De pagesos a artesans i mercaders	354
La vida quotidiana a la baixa edat mitjana	357
El preu del forment entre 1287 i 1415	357
El menjar dels cristians	359
El calendari i la cuina dels jueus	362

Banyoles a la baixa edat mitjana	363
El segle XIII	363
La carta municipal	365
El segle XIV	369
Banyoles fins a la Primera Guerra Remença	374
La població i les pestes	376
 El conflicte de remença	379
La Primera Guerra Remença	381
Cap al fi del problema remença	388
La sentència de Guadalupe i la seva posada en pràctica	393

ÈPOCA MODERNA

JOAN FARRÉS, DOLORS TERRADAS

La població de la comarca a l'edat moderna, DOLORS TERRADAS	401
El nombre d'habitants i la seva evolució	402
La vida i la mort als pobles de la comarca	405
Una natalitat elevada	406
La il·legitimitat	408
La incidència de les crisis	411
El matrimoni a l'època moderna	419
 Economia i societat	425
Agricultura i tipus de poblament	427
Aproximació a la composició social del camp	429
La terra i el cultiu	436
El mas Puig de Viladamí: una explotació rural de l'edat moderna, NARCÍS DE PUIG ..	439
L'activitat artesanal i manufacturera	442
El tèxtil: dinamisme i capacitat d'adaptació	447
Altres activitats industrials	453
Bracers, treballadors, jornalers	456
El sector terciari	458
Els forans	459
Altres nuclis significatius	461

Govern i religiositat en els segles XVI i XVII, JOAN FARRÉS	469
El monestir	469
La classe de donzells, cavallers, castlans i barons	473
La jurisdicció sobre la comarca	475
La vila de Banyoles i la universitat	476
Incidència de la reforma religiosa	480
L'època de les torbacions	483
La violència barroca	483
La Guerra dels Segadors	486
Conflictes locals al segle XVII	488
Catàstrofes i guerra	490
La guerra de successió	493
La Nova Planta i les noves idees del segle XVIII	495
L'art de saber llegir i escriure	499
Les noves idees del segle	501

DE LA GUERRA GRAN A LA RESTAURACIÓ (1793-1875)

JOSEP GRABULEDA

El lent pas cap a la demografia moderna, DOLORS TERRADAS	507
La Banyoles del vuit-cents: una població poc dinàmica	510
La presència constant de la mort	512
Les malalties i la seva incidència	513
La mort dels infants	516
El marc econòmic i la condició dels habitants de la comarca	523
Els conreus	526
Els homes i la terra: propietats i propietaris	530
Els canvis en la propietat: les desamortitzacions	534
El fracàs de la industrialització moderna: l'estancament	537
La incidència del nou ordre liberal	545
Els municipis	545
Les parròquies	548
Els últims dies del monestir de Sant Esteve de Banyoles	550

L'exclaustració dels pares servites	553
Les institucions benèfiques	553
Modificacions en els jutjats de pau i en les notaries	555
Dels gremis a les associacions	556
Les tensions socials: una conflictivitat latent	559
Nous aires en la cultura i en les idees	561
El procés de transformació política a la comarca	569
Les acaballes de l'antic ordre: la Guerra Gran (1793-1795)	569
La Guerra del Francès (1808-1814)	574
El retorn a l'absolutisme (1814-1820)	580
Temps de ruptura: el trienni liberal (1820-1823)	582
La fi de l'antic ordre (1823-1833)	586
L'assentament liberal (1833-1843)	588
L'hora dels moderats (1844-1868)	597
El Sexenni Democràtic (1868-1874)	606

EL SEGLE XX

MIQUEL AGUIRRE, PERE BOSCH

La Restauració (1875-1923), PERE BOSCH	623
Un creixement demogràfic moderat	623
Una comarca pagesa	626
Els límits de la industrialització	635
Poder polític i grups dirigents	646
El pes de l'Església	653
El control de la cultura i el lleure	657
Epíleg. La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)	662
La Segona República (1931-1936)	665
Dinàmica electoral i poder local	666
Una major conflictivitat al camp	669
Els fets d'octubre de 1934 i les seves conseqüències	674
Les eleccions de febrer de 1936	677

Guerra i revolució, MIQUEL AGUIRRE	.679
L'alçament del 18 de juliol	.679
El trencament de la correlació de forces	.681
Els intents revolucionaris. El sorgiment del comitès	.682
Les noves experiències econòmiques	.686
Repressió i actituds a la rereguarda	.694
L'església en flames: la persecució religiosa	.705
Els efectes de la guerra. Escassetat i solidaritat	.709
Crisi política i l'etapa final de la guerra	.715
La cultura en temps de guerra	.722
 El franquisme (1939-1976)	.727
La fi de la guerra	.728
Cap a una nova formulació política	.733
Represàlies i contestació	.742
L'església durant el franquisme	.757
Economia i condicions de vida. Alguns apunts	.762
La cultura davant el franquisme	.772
 La transició democràtica i el període actual (de 1975 a 1995), MIQUEL AGUIRRE,	
PERE BOSCH	.777
La transició cap a un règim democràtic	.777
La comarca, oasi de prosperitat?	.779
Els reptes del futur	.781

APÈNDIXS

Apèndix documental	.785
Bibliografia	.907
Índex de noms de lloc	.969
Índex de noms de persona	.991

Presentació

En aquest volum es presenta per primera vegada una història del Pla de l'Estany, la més jove de les comarques que configuren la demarcació de Girona. El fet que sigui el primer recull global no significa, però, que es parteixi del no-res, perquè, sense cap mena de dubte, la investigació a la comarca, i ja molt abans de la comarca, ha estat una realitat viva i constant des dels darrers anys del segle XIX: podem recordar personatges com Pere Alsius o el doctor Corominas, en el camp de l'arqueologia, o mossèn Constans, pacient investigador de la història de Banyoles i del territori que l'envolta, i la feina duta a terme pel Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles des dels seus orígens ja llunyans. S'hi ha d'afegir, a més, la gran aportació de l'arqueologia moderna, vehiculada entorn del Museu comarcal, que ha establert l'enllaç precís amb els pioners de la història a Banyoles i al Pla de l'Estany; al costat, les noves generacions d'historiadors sorgits de la Universitat de Girona han esmerçat els seus esforços en la investigació de les èpoques medieval, moderna i contemporània, amb les dificultats que planteja la situació arxivística de la comarca, diverses vegades exposada pels autors d'aquests capítols en els comentaris bibliogràfics. En no disposar d'un coixí important d'investigació, els autors, sobretot els qui han escrit la història dels darrers cinc segles, han hagut de fer recerca de primera mà, i els seus resultats són els que aquí es presenten. Així, doncs, la tradició de la investigació de la història i de l'arqueologia ha trobat la continuïtat en el present que suposa aquest llibre.

L'obra és el segon volum de la col·lecció "Història de les comarques gironines", que té com a principal propòsit convertir-se en una eina per al coneixement del passat de les dones i els homes que han fet possible aquesta realitat. Es parteix del principi que la història ha de permetre la comprensió del present: són les generacions actuals les que han d'obrir la finestra del passat per poder entendre els qui els han precedit, i això és el que visualment ha estat plantejat a la portada d'aquest volum. Per facilitar-ho s'ha optat per un llenguatge àgil, planer i entenedor, acompanyat d'uns elements gràfics que agiliten la lectura, de manera que aquesta a vegades pot ser ràpida i alternativa del discurs històric.

Aquest treball és de caràcter divulgador, realitzat amb el màxim rigor possible, però allunyat d'academicismes. La divulgació és una funció bàsica de l'historiador si vol que la seva labor tingui una transcendència social, i no s'ha de menysvalorar ni considerar una obra menor, ans al contrari, perquè divulgar comporta que un públic ampli assoleixi un determinat coneixement científic: estendre'l sempre és, o ha de ser, el seu principal objectiu, atès que l'historiador bàsicament és un científic social. La Diputació de Girona, que des de fa temps ha emprès aquesta política de publicacions, com a institució pública es limita a facilitar la feina dels investigadors i a transmetre els resultats als ciutadans.

Teniu al davant un llibre que ha de permetre, doncs, de situar-vos en el temps present, des d'una visió que ha privilegiat la quotidianitat, l'estudi del dia a dia de les persones que han viscut en aquest territori que ara és el Pla de l'Estany. Però aquesta manera d'encarar els fets no ha fet perdre de vista als redactors les coordenades globals en què s'han d'ubicar les realitats històriques: constantment, i no podia ser de cap altra manera, els autors del volum estableixen un diàleg entre el particular i el general, l'única manera que té l'historiador de fer comprensibles els fenòmens i els esdeveniments històrics.

CARLES PÀRAMO I PONSETÍ
President de la Diputació de Girona

Introducció

“Teniendo, pues, en cuenta los varios factores apuntados de etnología, jurisdicción, líneas de comunicación, mercado, cultura y colonización agrícola, agrupados bajo el triple aspecto geográfico, económico y monacal, tal vez podría ceñirse la comarca bañolense dentro los límites periféricos siguientes: al Norte, incluyendo Briolf y Crespiá, el curso del Ser y del Fluviá desde el pueblo del Sallent hasta el de Parets, antiguamente llamado Parets de Besalú; al E., el trazado de la calzada romana, hoy carretera de Francia, desde Parets hasta Vilafraser; al S., la cuenca del Rebardit desde Vilafraser hasta la sierra de Rocacorba, y al O., el macizo montañoso desde Rocacorba al Sallent.

Esta extensa zona corresponde a dos cuencas hidrográficas: la del N. da sus aguas al Fluviá, y la del S., al Ter.”

Lluís G. Constans, *Bañolas*, Banyoles, Gráficas Granés, 1951, pàg. 60.

A diferència del que podem trobar en altres comarques, podem afirmar que no existeix cap precedent del llibre que avui teniu a les mans: una síntesi de la història del Pla de l'Estany. I això per una raó ben concreta, perquè aquesta comarca, com a entitat administrativa, és una realitat recent. La divisió territorial del 1936 no la considerà comarca pròpia i la Llei d'Ordenació Territorial del 1985, tampoc. Fou més tard, amb una llei de la Generalitat de Catalunya de 1988, que es creà la comarca mitjançant la segregació d'onze municipis del sector nord-oest del Gironès, que són els següents: Banyoles, Camós, Cornellà del Terri, Crespià, Esponellà, Fontcoberta, Palol de Revardit, Porqueres, Sant Miquel de Campmajor, Serinyà i Vilademuls.

Malgrat la voluntat comarcalista expressada sovint per les seves autoritats polítiques, econòmiques i culturals, palesada freqüentment en la creació de determinades entitats, quasi sempre més restrictives, com ara la Mancomunitat

de l'Estany, el Centre d'Estudis Comarcal de Banyoles o el Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles, de funcionament anterior a la designació, no hi havia hagut reconeixement administratiu.

La indefinició a l'hora d'establir els límits territorials de la nova comarca també es veié reflectida, fins a l'últim moment, en l'elecció de la seva denominació; es varen considerar diverses possibilitats per trobar un nom adient, entre les quals les més significatives foren el Banyolí, la Baixa Garrotxa i l'Estany. El primer fou exclòs amb relativa rapidesa per les connotacions centralistes que suposava i que es varen voler evitar completament per part de la majoria d'ajuntaments. El segon, la Baixa Garrotxa, era un ferm candidat, que tenia diversos factors a favor: comptava amb una llarga tradició per designar un territori determinat; era defensat per persones il·lustres i amb autoritat en el tema, com l'erudit local Jaume Butinyà, i, a més, conservava l'element reivindicatiu que deixava la porta oberta per tal d'integrar en un futur altres municipis que es podrien incloure en aquesta denominació, com ara Mieres, Besalú, Argelaguer o, fins i tot, Tortellà. Per altra banda, la denominació consolidada de la Garrotxa a la comarca d'Olot en la divisió territorial del 1936 deixava obsolet el nom de la Muntanya, amb el qual s'havia conegut tradicionalment –aquest nom comprenia el sector més muntanyós i humit de la diòcesi de Girona, i que el 1897 Norbert Font i Sagué usà per designar la comarca d'Olot–, i semblava rebaixar enormement les possibilitats d'aquesta nomenclatura. Finalment, la tendència es decantà cap al nom de l'Estany com l'element que podia unificar la nova entitat; com ens comentava el senyor Estanyol, alcalde de Camós, el Parlament de Catalunya va aprovar la comarca amb aquest nom i l'afegit d'"el Pla" s'hagué d'incloure a última hora, a causa de la coincidència que es produïa amb el nom d'un municipi del Bages.

Per tant, podem veure com, malgrat aquesta insistència en la reclamació comarcalista dels sectors intel·lectuals i culturals, més o menys intensa segons les èpoques, el reconeixement d'aquesta entitat administrativa és tan recent que no ha permès fins ara la creació d'un cos històric que agrupi els municipis implicats. Així, el marc de referència del qual es parteix en aquest llibre és el que conformen els límits actuals de la comarca, amb una superfície de 262,73 Km² i una població que l'any 1995 era de 25.000 habitants.

La definició d'aquests límits, que no es corresponen necessàriament i en la seva totalitat amb la percepció real de la comarca com a realitat històrica, social i econòmica, provoca que sovint en l'exposició s'ultrapassi la demarcació i hom faci referència a zones veïnes amb les quals ha mantingut de sempre una estreta relació. Històricament, aquest territori ha conegut diverses divisions administratives no coincidents: vegueries, partits judicials, districtes electorals, àrees econòmiques i de mercat, jurisdiccions feudals i límits eclesiàstics.

L'espai físic de la comarca és també divers, ja que, si bé la unitat central la constitueix la plana de l'estany i la seva continuació natural amb la vall de Cornellà, la part occidental participa de la Serralada Transversal, on hi ha la vall del Ritort, amb Sant Miquel de Campmajor, mentre que a la banda oriental es troba un amplíssim espai abocat a la plana empordanesa, marcat per petites unitats geogràfiques que omplen els termes municipals de Crespià, Fontcoberta i Vilademuls.

Després d'aquestes consideracions sobre la comarca, els seus límits i els seus orígens administratius, que expliquen la manca d'estudis globals a què fèiem referència anteriorment, s'ha de remarcar que el Pla de l'Estany compta amb una llarga tradició d'excel·lents i primerenques obres d'erudició de la mà d'il·lustres historiadors, com ara mossèn Constans o Pere Alsius. En un altre nivell, hi ha els treballs reunits en els diversos números dels Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.

Aquest volum és una obra de síntesi que consta de dues parts clarament diferenciades: una que intenta elaborar un discurs històric fluid i continu, combinat amb il·lustracions, sense l'entrebanc que suposa trobar contínuament cites bibliogràfiques i notes a peu de pàgina; una altra part proporciona una selecció de materials i una bibliografia crítica que ha estat utilitzada en la confecció de la primera.

L'apèndix és un element important del llibre. Els documents que s'hi apleguen constitueixen un recull pensat per oferir material de totes les èpoques, els quals, a la vegada que complementen l'exposició inicial, poden ser una eina de treball als instituts o una font d'informació per a l'interessat en la història. Aquests documents són de naturalesa diversa; hi trobem un dossier gràfic del material arqueològic representatiu de la cultura material de les societats que històricament han habitat la comarca, des del paleolític antic fins a l'època visigòtica, ja que es tracta de períodes en què, a causa de la manca de documentació escrita, el discurs històric es fonamenta en l'anàlisi de la cultura material; a partir de l'època medieval i fins a l'actualitat hi ha una selecció molt acurada de textos; finalment, en un tercer nivell trobareu un cos important de dades sobre la demografia dels pobles de la comarca. La bibliografia es presenta diferenciada per als diversos períodes, i, dins d'aquests, per apartats concrets, que, ja ho hem dit abans, permeten alliberar els autors de redactar un text excessivament tallat per les obligades citacions.

Tot això es deu a una raó principal, la de crear un llibre d'història que sigui accessible a un ampli espectre de la societat, i d'aquesta manera transcendir l'estreta franja formada per l'historiador o el lector erudit d'història i crear una eina de treball i de reflexió.

Sovint s'ha dit que cada generació ha de reescriure la història, i també que un discurs històric difícilment és asèptic i neutre. L'exposició que es realitza en aquesta síntesi no defuig la interpretació, ans al contrari, és el fruit del treball d'una nova generació d'historiadors sorgits del país, formats majoritàriament al Col·legi Universitari de Girona o ja a la Universitat de Girona, que sap que l'escrit històric no és un encadenament seqüencial de fets, no és únicament una història *évènementielle*, sinó que s'enriqueix amb l'opinió de l'autor.

El procés de treball ha estat llarg i no absent de dificultats, sovint pels excessos o per les mancances que presentava cadascun dels períodes. Podem dir que la comarca disposa d'un ric patrimoni, d'una continuïtat dilatada en el treball de camp en diversos jaciments arqueològics, que van des de la prehistòria fins a l'època medieval. A partir d'aquest darrer període i també per als següents han estat fonts bàsiques la documentació de l'Arxiu Històric Comarcal de Banyoles i el corpus monumental aplegat en el *Diplomatari de Banyoles*. Uns altres carreus bàsics per tal de bastir l'edifici d'aquesta història han estat el buidatge de les dades demogràfiques que es troben en els registres i el meritori esforç realitzat en la recerca d'informació d'època contemporània, possiblement fins ara el període més desguarnit.

En tot cas, una de les virtuts d'aquest volum és la visió de conjunt que s'ofereix de la història comarcal, integrant de vegades estudis puntuals, però amb un discurs proporcionat, sense llacunes importants. La convicció que el resultat d'aquest treball de grup serà una referència obligada i servirà de llavor per iniciar noves investigacions en el fèrtil camp de la història comarcal i que necessàriament donarà, amb el temps, una visió superadora, ha estat un al·licient per a tots nosaltres. No obstant això, no es pot confiar solament en la intuïció, el treball i la voluntat de sacrifici a títol individual dels historiadors que té i tindrà la comarca, sinó que les institucions públiques han d'adquirir el ferm compromís de potenciar les infraestructures com a plataforma bàsica, no per fer dirigisme, sinó per possibilitar un avenç qualitatiu important del coneixement de la nostra història, entesa com les relacions col·lectives que han forjat els individus en un medi determinat, i la seva penetració en el teixit social.

JOAQUIM TREMOLEDA I TRILLA

La Prehistòria

JULIÀ MAROTO, NARCÍS SOLER,
JOSEP TARRÚS

El Pla de l'Estany abans de l'home

ÀNGEL GALOBART, JULIÀ MAROTO

Els coneixements que tenim dels paisatges i de la fauna que existien en el passat en un lloc determinat vénen donats per l'estudi de la seva geologia i dels fòssils que s'hi han preservat; els tipus de roques i les seves disposició, textura i estructura ens parlen de les condicions i els ambients en què es van formar. Els fòssils són vestigis dels organismes que van viure en el passat i que ens han arribat de diverses formes: ossos i dents d'animals vertebrats, closques i parts dures d'animals invertebrats, petjades i rastres d'activitat en els sediments, empremtes de plantes, grans de pol·len i espores... Aquestes restes han sofert una preservació variable, segons el temps que hagin romàs soterrats i les condicions de conservació (com els graus de compactació i d'alteració del sediment). El seu descobriment i el seu estudi permeten de deduir aspectes molt importants referents a les condicions de vida per a cada període geològic i en cada regió geogràfica. Malauradament, no sempre són abundants els fòssils, i és per això que qualsevol resta pot ser important en la tasca de desxifrar aquest gran trencaclosques que és la història de la vida sobre la terra.

A grans trets, en el Pla de l'Estany es poden distingir dos grups principals de roques, i ambdós han lliurat diferents restes fossilíferes. El primer correspon a les eocèniques i entre elles destaquen les margues blaves (xalions), formades a l'interior del mar; la fauna que s'hi troba correspon principalment a organismes unicel·lulars (foraminífers) i a invertebrats (mol·luscs); de vertebrats, només se n'han trobat restes fragmentàries d'un cocodril als Tanyers (Porqueres) i restes de sirenis en àrees properes.

Aquests sediments tenen una edat compresa aproximadament entre 55 i 40 milions d'anys.

El segon grup correspon als sediments neògens i quaternaris que es varen dipositar en zones continentals a partir dels aportaments torrencials, fluvials, lacustres o col·luvials, en valls, planes d'inundació, llacs, estanys, dolines, abrics o coves. Aquests sediments han proporcionat una notable col·lecció de jaciments situats cronològicament en un interval que va des d'uns 5 milions d'anys fins a èpoques històriques. La importància d'aquests jaciments fossilífers del Pla de l'Estany rau en el fet que permeten observar els canvis de les condicions ambientals i dels ecosistemes produïts amb el pas del temps. Aquests jaciments es poden dividir per la seva cronologia en pliocens, plistocens i holocens; entre els primers podem esmentar la terrera de Cornellà del Terri, Costes de Mata, Sords i les calcàries d'Incarcal, i entre els plistocens, els que són anteriors a la presència humana corresponen a la bòbila Ordis i als reompliments d'Incarcal. De tots els esmentats, el més ric i representatiu és el jaciment d'Incarcal.

EL COMPLEX FOSSILÍFER D'INCARCAL

El complex de jaciments d'Incarcal té la peculiaritat d'agrupar en un sol indret diversos jaciments del pliocè superior i del plistocè inferior. En el paratge de cal Taco, a Pedrinyà (municipi de Crespà), es localitza la pedrera de carbonats d'Incarcal. Les extraccions de pedra van fer possible descobrir els fòssils de plantes i animals que van viure en aquell lloc a final del pliocè i durant el plistocè inferior; els treballs d'extracció de sediments, efectuats per les màquines excavadores, permeten d'apreciar-hi la gran potència de carbonats, que anomenem les calcàries de Crespà o d'Incarcal –la formació Incarcal en llenguatge geològic–, de textura tova i color blanc molt intens, on s'han localitzat, de forma puntual, abundants restes de fulles d'arbres; i malgrat que semblava que no hi havia restes de vertebrats, a principi de l'any 1995 s'hi va recuperar l'esquelet gairebé complet d'un rinoceront etrusc (*Stephanorhinus etruscus*). Aquestes calcàries, de textura i color característics, es van formar durant el pliocè superior en el fons d'un llac tranquil i d'aigües temperades, que produïa una sedimentació constant i continuada.

Molt posteriorment, durant el plistocè inferior, quan ja s'havia format tot aquest gran paquet de carbonats i s'havia retirat el gran llac, per l'acció de les aigües subterrànies i amb un procés de carstificació potser similar al que es pro-

El rinoceront, com el que es va trobar a les calcàries d'Incarcal (Crespià) l'any 1995, va ser una espècie molt comuna a Europa durant el pliocè i el plistocè inferior. Aquest exemplar, soterrat ràpidament després de mort a l'interior d'un llac, es va recuperar molt sencer i en connexió anatòmica.

El tigre de dents de sabre –Homotherium latidens– va ser el gran depredador de la fauna del plistocè inferior europeu. A la pedrera d'Incarcal, a Crespià, se n'hi han trobat nombroses restes, entre les quals destaca aquest magnífic crani molt ben conservat.

dueix actualment a l'estany de Banyoles, es van formar una sèrie de dolines o pous, de diàmetres variables, i que en superfície originaven estanyols; aquests es varen reomplir d'argiles i de restes òssies d'animals que visqueren durant aquest període, i finalment es varen reblir totalment. Així, amb la seva descoberta es convertiren en jaciments paleontològics i són els anomenats reompliments d'Incarcal. Actualment n'hi ha nou de localitzats, de desigual riquesa fossilífera, si bé sabem que n'hi havia d'altres ara desapareguts.

Per tant, en una superfície de terreny no gaire extensa –l'explotada per les pedreres d'Incarcal– es troben els testimonis que permeten distingir els ambients ecològics de dos períodes de temps successius, però entre els quals pot haver passat quasi un milió d'anys.

ELS BOSCOS DEL PLIOCÈ SUPERIOR

Durant la part final del pliocè superior es té constància de la presència de zones amb masses arbòries al Pla de l'Estany. Efectivament, les fulles i el pol·len fòssil trobats a les calcàries de Crespià fan possible de reconstruir un paisatge boscós amb la predominança d'espècies caducifòlies, en unes condicions climàtiques de temperatura suau i humitat moderada, amb influència del clima mediterrani. Un total de 28 espècies d'arbres i arbusts configuren la diversitat d'aquests boscos, amb domini d'espècies de pi, d'alzines i del *Carpinus suborientalis*; altres arbres ben representats són els pollancre, els àlbers i els avellaners. Així mateix trobem altres espècies que no són comunes actualment a les nostres latituds, bé per ser arcaiques (*Zelkova*, *Pterocaria*, *Parrotia*), bé per ser termòfiles (*Laurus canarienses*, *Acer cretinicum*).

Un altre element important en les calcàries correspon a l'esmentat esquelet quasi sencer d'un rinoceront etrusc trobat en connexió anatòmica; aquest rinoceront va quedar dipositat, poc després de morir, en una part basal del paleollac, on de seguida va ser recobert per una capa d'argila que es va intercalar dins de la seqüència carbonàtica.

LA SABANA DEL PLISTOCÈ INFERIOR

El jaciment més important del plistocè inferior de Catalunya correspon als reompliments d'argiles d'Incarcal; la diversitat d'espècies i l'abundància de

restes permeten de caracteritzar bona part de l'ecosistema establert en les terres del Pla de l'Estany fa, aproximadament, 1 milió d'anys. Tres dels embuts excavats o prospectats han subministrat una rica fauna de mamífers, que configuren unes condicions de vida similars a les de les sabanes africanes actuals; entre les espècies trobades hi ha l'elefant, l'hipopòtam, el rinoceront, el cavall, un bisó i dues espècies de cèrvids de diferent mida. Per altra banda, els carnívors hi són molt ben representats per dues grans espècies depredadores, com són el felí de dents de sabre i la hiena de morro curt; també hi ha un petit cànid. Altres vertebrats que hi apareixen, però d'un esglaó tròfic inferior, són els lagomorfs, presents amb una espècie propera al conill actual, una altra propera a la llebre actual, i una tercera més primitiva, anomenada *Prolagus*. També és significativa la presència de micro-mamífers com la musaranya, un petit insectívor, dues espècies d'arvicòlids o petits talpons i un múrid, espècie propera al ratolí de camp. Les restes d'amfibis, d'una àguila reial, de tortugues i de peixos són escasses, però afegeixen una major diversitat al conjunt de la fauna trobada en aquests jaciments.

Els herbívors tenien el seu màxim exponent en l'elefant meridional, un paquiderm d'unes dimensions superiors als elefants actuals, per l'espècimen més ben conservat, que correspon a una femella adulta; la presència d'elefants indica la necessitat d'espais oberts òptims per a la mobilitat d'aquesta espècie.

Hi ha una gran quantitat de restes d'hipopòtam, fet gens estrany atesa la gènesi dels jaciments, fortament lligada a la presència d'aigua en els estanyols. Aquest hipopòtam correspon a una forma molt aquàtica, ja que les seves òrbites oculars s'aixequen per sobre de la volta cranial. Estudis de la fauna actual mostren que els hipopòtams poden assolir una població deu vegades més gran en espais oberts que en les zones selvàtiques.

La hipòtesi que considera l'existència de grans espais oberts als paratges d'Incarcal també és avalada per la troballa de dos perissodàctils, els quals tenen en les gramínies, espècie vegetal pròpia de zones poc arbrades, una de les fonts principals d'alimentació. Aquests són el rinoceront etrusc i el cavall de Stenon; ambdós són formes avui desaparegudes, però que eren habituals en el plistocè inferior del sud d'Europa. L'estudi dels trets locomotors d'aquestes dues espècies mostra uns animals més gràcils que els actuals i adaptats als espais oberts.

S'han identificat tres espècies del grup dels remugants: un gran bòvid, corresponent a un primitiu bisó, i dos cèrvids, un de gran talla, anomenat megacerí, actualment desaparegut, i un altre de petit, de forma molt propera al cabirol.

Entre els petits mamífers destaquen les restes de formes molt properes a la llebre i al conill actuals; de la primera es recuperà bona part de l'esquelet. L'altre

lagomorf, el *Prolagus*, no té cap equivalent en la fauna ibèrica actual i la seva presència es dedueix per la troballa de molars. És important de destacar la importància de les dents com a element primordial en la classificació dels mamífers; per aquest motiu, en moltes excavacions es complementa el treball d'extracció de restes òssies de macromamífers amb el rentat dels sediments fins, per a la recerca tant de dents de petits mamífers com de restes esquelètiques d'amfibis, rèptils i peixos. Aquesta metodologia és la que va proporcionar les restes de la musaranya, dels talpons, dels amfibis, de la tortuga i de les vèrtebres de peix, que corresponen a truites.

El capítol més important d'aquest jaciment és el que es refereix a les restes dels carnívors, i concretament al felí de dents de sabre, *Homotherium latidens*. A diferència del que succeeix en la natura, en aquest jaciment els carnívors han proporcionat un major nombre d'individus que els herbívors. Quatre cranis i una bona representació de l'esquelet d'aquest felí han permès de caracteritzar-lo com un efectiu i bon caçador d'herbívors; les seves canines, d'unes notables dimensions, eren l'arma perfecta per matar les seves preses, però unes fulles tan tallants com aquestes necessitaven una sèrie d'adaptacions del cos per evitar que es convertissin en un ganivet que es trenqués en el moment de penetrar en el cos d'una presa en moviment. Així, aquests felins varen assolir una gran mobilitat vertical i lateral del coll, curt i fort, per tal d'adaptar-se als moviments de la presa, alhora que les seves potents extremitats anteriors, amb urpes ben desenvolupades, permetien agafar-s'hi fortament. En comparació dels felins actuals, el felí de dents de sabre era un animal lleugerament menor que el lleó, amb unes canines superiors més grans i visibles per damunt de la mandíbula; per les proporcions de les seves extremitats no devia ser un animal de grans acceleracions, com les panteres, o de cursa ràpida, com els guepards, sinó més aviat un animal acostumat a recórrer grans distàncies, com les hienes. Aquesta constitució física fa pensar en hàbits de cacera socials, que permetien esgotar les preses abans d'atacar-les i clavar el cop mortal amb les canines.

L'altre carnívor comú en el jaciment correspon justament a la hiena de morro curt, espècie habitual als jaciments paleontològics del plistocè inferior d'Europa i Àsia. El material de hiena no és gaire abundant en els embuts d'Incarcal, però en canvi sí que és ben significatiu: fragments de mandíbula, dents aïllades, húmer i vèrtebres, entre altres restes. Les mandíbules són força robustes, la qual cosa és una adaptació biològica important per desenvolupar el comportament que li és propi: l'activitat del consum de cadàvers. Aquests carronyaires devien tenir una grandària superior a la de les espècies actuals i

també devien ser més robustes; com la majoria dels seus companys d'ordre, són animals amb un fort comportament grupal, tal com s'observa en els representants actuals africans.

Del tercer carnívor, el cànid, només se n'ha localitzat fins ara una resta: un húmer infantil.

Per acabar, direm que el paisatge i els animals descrits en aquest apartat són els que devien correspondre al període anterior al de la presència humana coneguda al Pla de l'Estany. A partir d'un moment avançat del plistocè mitjà, l'evolució del clima, del paisatge i de la fauna ja es podrà seguir acompanyant la història humana.

Els primers pobladors del Pla de l'Estany

JULIÀ MAROTO, NARCÍS SOLER,
DAVID ORTEGA, XAVIER SINTES

La presència de l'home és ben documentada per primer cop a l'Europa occidental a final del plistocè inferior i a l'inici del plistocè mitjà, ara fa aproximadament 800.000 anys, i els seus fòssils, les eines de pedra que van tallar i els ossos dels animals que van consumir han estat trobats en un nombre molt reduït de jaciments arqueològics arreu d'Europa, de cronologia superior als 700.000 anys. Entre tots ells destaca per l'excepcionalitat de les troballes i la seva bona conservació el jaciment de la Gran Dolina a la serra d'Atapuerca, a la província de Burgos, que aportarà de segur una valuosa informació per al coneixement de les primeres comunitats humanes de caçadors i recol·lectors europeus. A tota la península Ibèrica només uns pocs jaciments situats a les terrasses fluvials dels rius catalans, a l'interior de la Meseta i a l'Andalusia oriental i occidental poden ser atribuïts a aquest moment.

Els jaciments europeus amb una cronologia inferior al voltant dels 500.000 anys són més abundants i el volum d'informació que en podem obtenir és major. La cauna de l'Aragó a Talteüll, a la Catalunya Nord, és un importantíssim jaciment arqueològic amb una edat entre els 700.000 i els 400.000 anys, que conté un notable conjunt de fòssils humans, entre els quals destaquen un crani amb la cara completa i dues mandíbules molt ben conservades, que es daten en 450.000 anys. La cova, des d'on es domina tota la vall del riu Verdoble, és àmplia i

orientada cap a l'est; va ser ocupada repetidament pels grups humans durant milers d'anys i a l'interior s'hi ha acumulat una enorme quantitat de restes. El jaciment a l'aire lliure del puig d'en Roca a Girona té probablement una cronologia propera. El cau del Duc de Torroella de Montgrí és una cova molt similar a la cauna de l'Aragó, tot i que de cronologia més recent; igualment és àmplia i es troba situada en un lloc elevat, des d'on domina la plana empordanesa i el curs baix del riu Ter. Malauradament, la cova va patir nombrosos processos de tipus geològic i el seu contingut va ser erosionat i buidat; amb tot, una quantitat important de restes van quedar dins d'escletxes de la roca i ens permeten de conèixer l'ocupació humana que hi hagué fa aproximadament 300.000 anys.

A la comarca del Pla de l'Estany no s'ha trobat fins ara cap jaciment arqueològic que es pugui considerar amb seguretat anterior als 200.000 anys. Entre els jaciments paleontològics de les pedreres d'Incarcal i de bòbila Ordis, anteriors a les primeres ocupacions humanes, i la cova de Mollet de Serinyà, quan aquestes ja són ben establertes, hi ha un lapse de temps superior al mig milió d'anys per al qual no disposem de cap tipus d'informació. A les coves de la comarca, de reduïdes dimensions i majoritàriament de travertí d'edat recent, és difícil de trobar-hi nivells tan antics; potser caldrà esperar el descobriment d'algun jaciment arqueològic a l'aire lliure amb el mateix patró de formació que el dels principals jaciments paleontològics, és a dir, amb una acumulació de restes que hagin estat enterrades ràpidament per sediments associats als abundants estanys o estanyols que hi ha hagut a la comarca.

Els homes del plistocè mitjà europeu van pertànyer a un grup humà que s'anomena genèricament "preneandertal", ja que van ser els avantpassats dels Neandertals (*Homo sapiens neanderthalensis* o *Homo neanderthalensis*, segons els autors). Aquests preneandertals taxonòmicament poden correspondre ja a *Homo sapiens*, o bé, segons altres opinions, a *Homo heidelbergensis*. Contemporanis dels últims *Homo erectus* que habitaven Àsia, eren descendents dels primitius *Homo erectus* africans, dels quals ja es van diferenciar abans d'arribar a Europa; procedents d'Àfrica, degueren de passar pel corredor de Palestina i es dirigiren cap al subcontinent indi i el sud-est asiàtic, Àsia central i, més tard, Europa. L'estret de Gibraltar sembla que no va permetre el pas de la fauna africana, i amb ella de l'home, tot i les fortes oscil·lacions del nivell del mar. Les poblacions humanes establertes a Europa des de final del plistocè inferior evolucionaren durant tot el plistocè mitjà cap a una forma particular ben establerta ara fa uns 100.000 anys: l'home de Neandertal, que es distribueix geogràficament a tota Europa, el Pròxim Orient i el Caucas. Fa entre 40.000 i 30.000 anys

l'home de Neandertal va ser reemplaçat de manera molt ràpida per l'arribada d'un nou home d'origen també africà: l'*Homo sapiens sapiens*.

Sembla existir, doncs, una clara línia filogenètica per als homes del continent europeu, amb la presència successiva d'un *filum* humà que porta als Neandertals, que comença fa 800.000 anys, com a mínim, i que s'acaba fa uns 30.000. De la mateixa manera, sembla que en la cultura material d'aquests grups no hi hagi ruptures, amb períodes d'estabilitat només alterats per les noves adquisicions biològiques i culturals de l'home i pels canvis de condicions ambientals.

A la comarca del Pla de l'Estany s'han localitzat dues restes humanes: una dent procedent de la cova de Mollet i la coneguda mandíbula de Banyoles, que pertanyen respectivament a les poblacions preneandertaliana i neandertaliana.

La dent de Mollet: els preneandertals

La resta humana més antiga de la comarca és una dent procedent dels estrats inferiors de la cova de Mollet (Serinyà). Es tracta d'una primera molar superior dreta, de considerable grandària i de característiques arcaiques, que pot correspondre a un individu jove, d'aproximadament 9 anys; els caràcters morfològics i les dimensions descrites d'aquesta peça encaixen amb els establerts per als preneandertals i els neandertals, amb els quals podem comparar el nostre fòssil. Pel context de la troballa (una excavació arqueològica de la qual conservem també restes de la indústria tallada i de la fauna que li era contemporània), podem acotar cronològicament el fòssil i situar-lo dins les comunitats preneandertalianes del final del plistocè mitjà. És a dir: ens trobaríem davant d'una resta humana amb una edat aproximada d'uns 200.000 anys, en termes de cronologia relativa i poc aproximatiu.

Coneixem bé les poblacions preneandertalianes. Entre d'altres descobriments, a la cauna de l'Aragó s'han recuperat restes de diferents individus, datats en 450.000 anys; a la Sima de los Huesos, a Atapuerca, s'hi han trobat restes, en magnífic estat, corresponents a uns 30 individus de més de 300.000 anys. D'aquesta manera podem fer-nos una imatge ajustada de la seva anatomia i la seva aparença física. Igual que els seus immediats antecessors, les poblacions preneandertalianes caminaven perfectament dretes, eren de constitució forta i els individus masculins tenien una alçada mitjana propera als 1'60 m, tot i que alguns individus podien arribar a 1'80 m. Sembla que el dimorfisme sexual era moderat, comparable al de les poblacions modernes. Els trets físics més característics, però, són evidents sobretot al crani i a la cara: el front era poc alt i inclinat enrere, amb les celles molt marcades i els ulls enfonsats; la part inferior de la

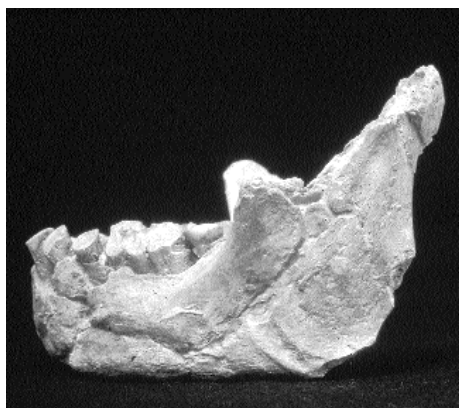

La cova de Mollet va servir de refugi a grups de caçadors-recol·lectors establerts a Serinyà ara fa uns 200.000 anys, durant l'etapa més antiga del paleolític mitjà. Són de moment els testimonis de població més antics que coneixem a la comarca.

cara es trobava projectada endavant, el nas era ample i la mandíbula, forta i molt marcada, no tenia barbeta. La seva capacitat craniana era elevada, i s'estima en uns 1.300 cc (la nostra és propera als 1.450 cc), però cal tenir present que algunes de les àrees del cervell, com aquelles relacionades amb el llenguatge, no estaven tan desenvolupades.

La mandíbula de Banyoles: l'home de Neandertal

La mandíbula de Banyoles és el fòssil més conegut i més espectacular no només de la comarca del Pla de l'Estany, sinó també de tot el Principat. L'any 1887, quan va ser descoberta en els travertins del pla de la Formiga, presentava un notable estat de conservació. Totes les fractures que s'hi observen avui es van produir en el moment de la seva descoberta o bé l'any 1915, quan la mandíbula va ser portada a Madrid per al seu estudi i va caure a terra mentre era fotografada. Durant la seva restauració va ser alterat l'ordre d'algunes de les dents. Encara dues, la primera i la segona incisiva dretes, tenen la seva ubicació canviada.

La mandíbula de Banyoles és el fòssil humà més emblemàtic del Principat. Trobada l'any 1887 en una pedrera de travertí del pla de la Formiga, va ser descoberta científicament per Pere Alsius i Torrent, l'anomenat pare de la prehistòria catalana. Pertanyia a un individu adult, probablement una dona d'uns 40 anys, que corresponia potser, sense que hi hagi unanimitat en el diagnòstic, al grup dels neandertals. Les datacions absolutes li atribueixen una edat d'uns 45.000 anys.

La mandíbula de Banyoles manté intacte tot el cos mandibular i bona part de les branques ascendents. La dentició és completa i s'hi observa una molt considerable abrasió, fenomen que ha estat motiu de nombroses consideracions i hipòtesis. És, però, un fòssil complex que comparteix trets arcaics juntament amb d'altres de moderns. Entre les característiques remarcables de caràcter arcaïtzant, i que permeten de comparar-la amb altres fòssils europeus preneandertalianes, hi destaquen la seva gran robustesa i amplada, l'absència de mentó, les branques altes i amples i el gran orifici o fossa genioglòssica que alimentava de sang la mandíbula. L'arcada dentària en forma de U és molt característica i pròpia alhora de les poblacions neandertalianes, encara que no presenta el típic espai retromolar (espai entre la darrera dent i la branca).

Per la presència de les terceres molars, pot deduir-se que la mandíbula pertanyia a un individu adult. La reabsorció òssia entorn de les peces dentàries, és a dir, la disminució de la distància entre l'os i la corona de les dents, suggereix una edat avançada, al voltant dels 40 o 50 anys en el moment de la mort, fet que coincidiria amb el fort desgast dentari. Probablement va pertànyer a una dona. L'accentuat desgast dentari de la mandíbula, del tot inusual i molt marcat sobre les molars i les premolars, és degut per a alguns a la pràctica d'una conducta cultural duta a l'extrem, que s'ha atribuït, tal com s'observa en altres mandíbules fòssils i en conductes de pobles caçadors-recol·lectors (sub)actuals, a la

utilització de la boca per a certes activitats artesanes, com són la masticació de les pells per adobar-les o el tractament d'altres tipus de fibres molt abrasives. La interpretació més plausible, però, és aquella que creu que el fort desgast és degut al consum d'aliments vegetals especialment durs, com les aglans i les avellanes, que devien formar part important de la dieta d'aquelles poblacions.

La mandíbula de Banyoles procedeix dels travertins del pla de la Formiga i, com molts altres fòssils que hi han estat recuperats, va ser trobada de manera aïllada i totalment descontextualitzada. Les possibilitats de datació es limiten a aquelles que es puguin inferir del seu estudi i de la seva comparació morfològica amb d'altres fòssils, i de la datació del travertí en el qual es va descobrir. Ja hem vist que els caràcters morfològics descrits per al fòssil són contradictoris i la seva inclusió dins el grup preneandertalià o neandertalià utilitzant aquest únic criteri és difícil: les datacions absolutes permeten d'acotar-ne millor la cronologia. Es van datar alhora, doncs, les sèries de travertí en diferents punts de la ciutat de Banyoles i aquell que recobria la mateixa mandíbula amb el mètode de l'urani. Les datacions obtingudes per a aquest fòssil són properes als 45.000 anys, i aquesta darrera data sembla la més versemblant per haver estat obtinguda directament del travertí de la mandíbula. Per tant, la cronologia absoluta atribuïda a la mandíbula de Banyoles s'adiu plenament amb l'adscripció del fòssil al grup Neandertal.

L'home de Neandertal és potser l'home fòssil més ben conegut per l'antropologia física: se n'han recuperat restes arreu d'Europa i del Pròxim Orient corresponents a prop de 500 individus, amb una cronologia que va des dels 230.000 fins als 30.000 anys, i tots els caràcters físics que defineixen els neandertalians anomenats clàssics són presents ja des de fa 120.000 anys. A la península Ibèrica se n'ha trobat un crani molt ben conservat i restes de dos individus infantils a diferents coves de Gibraltar, diversos fragments cranials a la cova de Carigüela (Piñar, província de Granada), dues mandíbules a la cova de Zafarraya (Alcaucín, Màlaga), una calota a la cova Negra (Xàtiva, Alacant), un húmer i altres restes al tossal de la Font (Vilafamés, Castelló) i unes poques dents a l'abric Agut de Capellades, entre d'altres.

L'home de Neandertal comparteix molts dels caràcters físics que hem descrit en les anteriors poblacions preneandertalianes, però alguns d'ells són especialment accentuats: els seus ossos són molt robustos i amb marcades insercions musculars, les articulacions de major grandària i la caixa toràctica molt àmplia. El crani és de front baix i de parets gruixudes, i la part posterior, molt característica, presenta una protuberància òssia en forma de monyo; l'aspecte general del

crani és allargat i la seva capacitat craniana és estimada en uns 1.500 cc, superior a la mitjana actual. A la cara, les voltes supraorbitals són molt marcades i les conques dels ulls són grans i profundes; el nas és ample i ben marcat, i els pòmuls, molt robustos; a la mandíbula destaquen la robustesa general, la manca de barbeta i un característic espai entre la darrera molar i la branca ascendent.

La seva aparença física postcranial no era, però, gaire diferent de la nostra. Probablement eren molt més musculats i forts, i d'una estatura mitjana sensiblement més baixa que la nostra; sembla que aquesta constitució era especialment apropiada per als climes freds en què van viure.

LA CULTURA MATERIAL DELS CAÇADORS-RECOL·LECTORS DEL PALEOLÍTIC INFERIOR I MITJÀ

El paleolític, la primera i la més llarga etapa de la història, comença amb l'aparició de les primeres eines de roca tallades ara fa més de 2 milions d'anys a l'Àfrica oriental; i si bé a Àfrica existeixen fòssils d'homínids no humans anteriors a l'inici del paleolític, a Europa aquest coincideix amb l'arribada de l'home. Entre les primeres eines que van fabricar els homes durant tot el paleolític s'han pogut estudiar bé aquelles que eren tallades sobre blocs i fragments de roca, i també les que tenien com a suport l'os i la banya d'animals; malauradament, les eines de fusta només es poden preservar en excepcionals condicions de conservació i en coneixem tan sols un nombre molt reduït per a tot el període. De la mateixa manera, no ens han arribat el cuir, les pells o les fibres vegetals que de ben segur utilitzà l'home per a diversos usos i activitats.

Les eines de roca s'obtenien percutint dos còdols, l'un amb la funció de martell i l'altre com a suport de l'eina. Aplicant diferents mètodes de percussió, variant la direcció dels cops i la seva força, els homes podien obtenir una gran diversitat d'instruments. Les primeres eines tallades per l'home tenien com a objectiu la fabricació d'un bisell en l'extrem d'un bloc de pedra (els còdols tallats) o la talla d'un fragment seu aprimat per tal d'utilitzar-lo directament com a eina talladora (les ascles). Els bifacials són blocs de roca tallats en tot el seu perímetre i en tota la seva superfície, o en gran part, de forma ovalada o triangular i sempre apuntats; de mides diverses, són molt més lleugers i esmolats que els còdols tallats, freqüentment tenen també un acurat acabat i simetria i són molt efectius en els treballs de tallar, esquarterar, adobar, etc. Els còdols tallats i els bifacials són característics de les indústries del paleolític inferior europeu (750.000-350.000) i en defineixen el

tram més antic. Són instruments d'aspecte pesant i massiu, sovint transformen només parcialment el bloc en què són tallats i pretenen crear un tall d'extensió i forma variables en un dels seus extrems, o en part o en la totalitat del seu perímetre.

Les eines que tenen com a suport els petits fragments de roca tallats d'un bloc matriu, que anomenem ascles, hi apareixen també i són utilitzades com a petits ganivets des del paleolític inferior. Ara fa aproximadament 350.000 anys, les tècniques i els mètodes aplicats per a la producció de les eines van assolir un grau de complexitat abans desconegut. Per a la producció de les ascles s'apliquen també noves tècniques amb la finalitat d'aconseguir-ne de major grandària i lleugeresa, tallants pràcticament en tot el seu perímetre; la tècnica aplicada i els productes obtinguts són anomenats "leval·loisians" i es caracteritzen per l'aplicació de mètodes de talla que difereixen en el temps l'obtenció del producte desitjat.

Ben entrat el paleolític mitjà (120.000-38.000) la producció d'ascles es fa gairebé exclusiva en detriment dels còdols tallats i els bifacials; les ascles, de morfologia i dimensions molt diverses, són alhora el suport per a la fabricació d'útils mitjançant petites percussions en un o més dels seus talls, els quals adquireixen així una forma de dents de serra, a vegades oscats o apuntats, i que es destinen a activitats ben variades.

En realitat podem tractar els dos primers períodes del paleolític, l'inferior i el mitjà, de manera unitària, ja que des del punt de vista de la cultura material no hi ha diferències significatives entre els darrers mil·lennis del primer i els primers del segon. A Europa tots dos períodes són anteriors a l'arribada de l'home modern, amb què s'inicia el paleolític superior.

A la comarca del Pla de l'Estany no coneixem cap jaciment arqueològic que representi el primer període, el paleolític inferior. El jaciment de cronologia més antiga és la cova de Mollet, amb materials del paleolític mitjà que podem datar prop dels 200.000 anys, i la cova de l'Arbreda conté materials que representen de manera excepcional el paleolític mitjà des dels 85.000 fins als 40.000 anys. Ambdós jaciments permeten de conèixer una seqüència extraordinàriament ben representada per a un lapse de temps proper als 150.000 anys. Un bon nombre de petits jaciments arreu de la comarca, alguns en cova i altres a l'aire lliure, corresponen també al paleolític mitjà.

La cova de Mollet

La cova de Mollet, anomenada sovint de Mollet I per distingir-la d'altres molt properes i que reben el mateix nom, és un dels jaciments que forma part

del conjunt de les coves del Reclau, al poble de Serinyà; dins d'aquest paratge del Reclau es troba, en sentit de sud a nord, entre les coves de l'Arbreda i del Reclau Viver, i a la part baixa del talús travertínic. Actualment constitueix una petita cavitat d'uns 10 metres de llargada, de nord a sud, per uns 3 d'amplària, d'est a oest; el sostre està enfonsat en gran part i, per tant, hom pot suposar que originàriament la seva obertura cap a l'oest sobresortia força més. Les parets i el terra actuals són una barreja de travertí i de sediment que queda per excavar. Durant la seva excavació s'hi van distingir tres conjunts arqueològics: els dos superiors contenien, respectivament, materials de l'edat del bronze i el paleolític superior inicial, i el conjunt d'estrats inferiors contenia materials de l'inici del paleolític mitjà.

La cova de Mollet constituïa durant el plistocè mitjà un magnífic refugi natural que atreïa els grups humans que recorrien la comarca ara fa uns 200.000 anys; la cova és molt accessible, propera a un curs d'aigua, el Serinyadell, i des d'ella es podia arribar a un ampli ventall d'ecosistemes naturals i de recursos geològics indispensables per a la subsistència de l'home. Les seves reduïdes dimensions eren suficients a l'hora d'acollir un dels petits grups humans que de manera repetida l'ocuparen com a campament, i que abandonaren a l'interior un bon nombre d'eines de pedra tallades i les restes dels animals que hi van consumir.

Des de la cova de Mollet i amb poc més d'una hora de camí les bandes d'homes podien arribar a l'estany de Banyoles, als relleus baixos de la serralada Transversal, al pla d'Usall i a la conca del riu Ser i el Fluvià; habitualment podien trobar aus abundants, especialment prop de l'estany, grups reduïts de rinoceronts, algun elefant, cérvols i cabirols a les planes de la comarca i a les valls dels rius. No era tampoc rara la presència de carnívors com el llop, els lleons, les hienes i els óssos, que feien sovint el cau a les mateixes coves que ocupà l'home. El paisatge devia canviar sobtadament i en curts períodes de temps amb l'arribada de grans ramats d'herbívors ungulats, com els cavalls i els bòvids durant les seves migracions estacionals. Els diferents ecosistemes vegetals de segur proporcionaren a aquests grups humans una considerable part de la seva dieta, com indica la mandíbula de Banyoles.

L'home disposava també dins el territori adjacent a la cova de diferents codolars i conglomerats d'on obtenir els recursos litològics necessaris per a la fabricació de les seves eines; els codolars de la vall del Ser i el Fluvià i els conglomerats del Pla d'Usall el proveïren de roques com el quars, la quarsita i la corniana, totes elles especialment dures, per a la producció dels útils, i el sílex,

en canvi, és extremadament rar a la comarca i de molt poca qualitat. Amb aquests materials van manufacturar una indústria caracteritzada per la producció preferent d'ascles i per la presència d'un bon nombre de còdols tallats; els bifacials hi són absents i, de fet, les roques locals no permetien de fabricar-los amb facilitat, però coneixien bé les tècniques de talla leval·loisiana. Els útils més abundants, fabricats sobre ascles, són les rascadores, els denticulats i les osques, que devien ser les eines que empraven per tal d'esquarterar els animals caçats, treballar les pells o obtenir i treballar recursos vegetals.

A grans trets, la indústria de Mollet es pot comparar amb la dels jaciments europeus que li són contemporanis i reflecteix un comportament humà molt proper. L'home de Mollet seleccionava per fabricar les seves eines certs tipus de roca, sempre dins d'un àmbit estrictament local i proper a la seva ocupació, i les roques de major qualitat i que calia transportar de lluny, com el sílex, hi són absents o molt rares. També hi havia una certa organització de l'espai i el temps de les activitats del grup: molts blocs de matèria primera eren introduïts a la cova sense transformar i allà es començava la seva talla fins que se n'obtenien els instruments desitjats. Una petita proporció d'objectes, però, eren tallats a l'exterior, probablement allà on es trobaven els còdols, i s'introduïen a la cova els estris ja acabats i llestos per a la seva utilització. De la mateixa manera, són pocs aquells que eren transportats al nou campament un cop abandonada la cova. El coneixement del foc estava ben establert i és segur el seu ús per coure aliments, i moltes estelles són cremades per tal d'escalfar-se i per poder-se il·luminar.

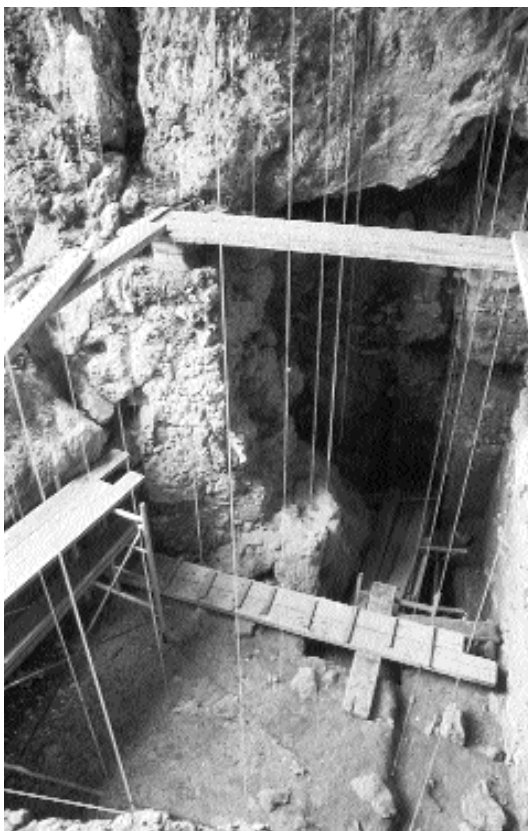
Els homes de Mollet eren bons caçadors, que podien abatre peces importants sense menysprear, però, aquelles de menor mida, com els conills i les llebres; no obstant això, practicaven un model de cacera oportunista, que no es dirigia a cap espècie animal de manera preferent. Les tècniques de caça eren també diverses, i, segons l'espècie animal, a vegades calia encalçar-la camps a través, caçar-la a l'aguait o amagats, amb l'ajut de llances de fusta ben esmolades; era indispensable també un profund coneixement dels costums de cada espècie i del territori on es trobaven. Potser una part de la dieta era completada amb les preses abatudes pels carnívors, quan l'home aconseguia foragitar-los o quan les abandonaven sense consumir-les completament; aquest sembla ser el cas de les restes d'animals més grossos, i per tant més difícils i perillosos d'abatre, com l'elefant o el rinoceront. Les peces preferides pels humans de Mollet van ser els herbívors de mida mitjana o petita, com el cérvol o el cabirol. De la mateixa manera que les roques amb què tallaven els seus instruments, les peces abatudes podien ser portades a la cova per al seu consum senceres o

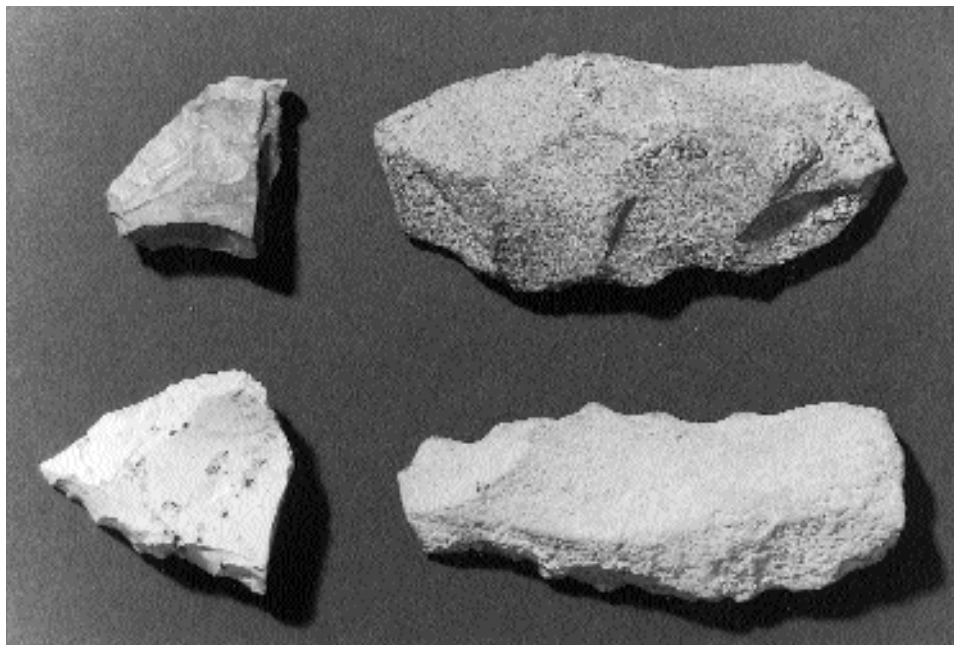
només parcialment. Les diferents parts anatòmiques representades en el jaciment ens permeten de calcular el nombre d'animals abatuts, que sempre va ser curt i repartit entre les diferents espècies d'herbívor.

La cova de l'Arbreda

La cova de l'Arbreda és una cavitat de morfologia i dimensions diferents de les de la cova de Mollet. Situada a un centenar de metres al sud d'aquesta i en el mateix talús travertínic, era durant el paleolític mitjà una autèntica cova, amb una entrada de volta baixa oberta cap a l'oest que donava pas a una sala relativament àmplia i alta; al fons de la cova, una estreta galeria s'endinsava uns metres en el talús travertínic en direcció nord. El seu aspecte actual és molt diferent a causa dels successius enfonsaments de la volta, de l'obturació de

La cova de l'Arbreda conté una llarga estratigrafia, que comprèn diferents ocupacions des del paleolític mitjà fins al paleolític superior. Les excavacions arqueològiques que s'hi realitzen actualment permeten conèixer com eren les eines que es van utilitzar en cada una de les etapes i com es fabricaven, quins animals es consumien i quin era el clima que suportaven.

Durant el paleolític mitjà, els grups neandertals que van ocupar la cova de l'Arbreda utilitzaven ascles de pedra per fabricar els seus instruments, com ara puntes retocades, rascadores i denticulats.

l'entrada i de l'emascament general de la seva morfologia original per les contínues aportacions de sediments i pel gran nombre de blocs de travertí caiguts.

A l'interior s'hi ha excavat una llarga seqüència arqueològica que és atribuïda al paleolític mitjà; el coneixement que tenim de cadascun dels diversos nivells i el seu grau de preservació és, però, molt diferent i el major volum d'informació de què disposem procedeix dels nivells més recents, que han estat excavats en els darrers anys.

La cova de l'Arbreda, igual que la de Mollet, va ser utilitzada pels carnívors com a cau, especialment pels óssos, els quals, amb l'arribada de l'hivern, es dirigien a la cova per tal d'hivernar-hi i excavaven en l'argila del sòl un niu ampli i poc profund, de forma circular, per a l'hivernada i la cria. Les seves restes hi són molt abundants, ja que alguns d'ells podien morir a l'interior de la cova, i els cadells, abans d'abandonar-la en el segon hivern, hi canviaven la dentició de llet per la pròpia dels individus adults. De la mateixa manera, diferents felins i caníds propis del plistocè superior inicial també hi van fer el cau i portaren a

l'interior de la cova part de les preses que caçaven; en moltes restes de la fauna trobada, bàsicament de grans ungulats com els braus o els cavalls, podem identificar les marques de la dentició d'aquest carnívors, així com la característica fracturació i el trinxament dels ossos que provoquen durant el seu consum. Les ocupacions de l'home prehistòric s'alternaren amb les dels carnívors a la cova de l'Arbreda, i és poc probable que hi coincidissin mai.

La cova va ser habitada pels homes de Neandertal aproximadament des de fa 85.000 anys fins als 38.000. Potser la característica més sorprenent és l'enorme continuïtat tant en el comportament tecnològic com en l'explotació dels biòtops que reflecteixen els vestigis procedents de les excavacions arqueològiques, tot i la fluctuació climàtica i de les comunitats vegetals i animals que un període tan llarg implica. El conjunt de les eines fabricades per l'home és tallat sobre el mateix tipus de roques que les de la cova de Mollet. El quars, fonamentalment, la quarsita i la corniana tornen a ser les roques més explotades. Aquestes són tallades per a la producció pràcticament exclusiva d'ascles, moltes d'elles parcialment modificades en algun dels seus talls per tal fer-ne altres útils, com les rascadores i els denticulats, amb el propòsit de satisfer les diverses activitats domèstiques del grup humà. Els còdols tallats també hi apareixen, encara que de manera molt significativament menor, i la tècnica leval-loisiana hi és igualment ben coneguda. La proporció de cada un d'aquests elements sembla constant en els diversos nivells arqueològics, a diferència de molts jaciments en què aquesta presenta una alta variació i on la seva particular associació permet de caracteritzar múltiples conjunts. El sílex apareix puntualment però de manera molt remarkable en els nivells mosterians, especialment en els superiors; la seva presència és la mostra d'un canvi en la conducta dels grups humans neandertalians: són sempre instruments ja acabats que van formar part de l'equipament instrumental que l'home transportava d'un territori a l'altre en els seus desplaçaments, i reflex, per tant, d'un ampli territori explotat pels grups humans, que és superior a aquell al qual tingueren accés els grups que ocuparen Mollet.

Els nivells inferiors, de datació més antiga, destaquen per l'enorme acumulació d'eines tallades, però malauradament les restes de fauna s'hi han conservat malament. Les ocupacions hi semblen molt intenses, les eines de pedra hi són molt abundants i les restes de fauna, moltes d'elles amb evidents marques i fractures degudes al descarnament i al trencament dels ossos per al seu consum, hi foren sens dubte introduïdes per l'home; les restes de cavall, de cérvol i del gran bou paleolític són les més nombroses, i les dels carnívors, especialment l'ós, menys importants.

El conjunt estratigràfic inferior va ser parcialment erosionat i cal pensar que existeix un important decalatge cronològic respecte del nivell que s'hi sobreposa, també corresponent al paleolític mitjà. Els fragments de roca tallada i els instruments, així com les restes de fauna aportada per l'home, són menys freqüents en els nivells superiors, les ocupacions neandertalianes semblen en aquests moments poc intenses, tot coincidint també amb una major presència de l'ós a la cova. L'excavació meticulosa de part dels nivells del paleolític mitjà no ha posat al descobert cap llar construïda, malgrat que la presència del foc hi és ben documentada. La distribució dels blocs i dels fragments de travertí tampoc no evidencia cap arranjament de l'espai per part dels pobladors de l'Arbreda; la concentració de restes –fragments de talla, instruments o restes de fauna– que podem observar en zones concretes de la cova indiquen, però, un cert ordenament de l'espai i de les activitats dels grups humans, en part condicionat per la mateixa topografia del sòl de la cova.

Roca Foradada

A la comarca hi ha un bon nombre de petits jaciments a l'aire lliure i en superfície que podem atribuir al paleolític mitjà, els quals consten exclusivament de peces lítiques que han resistit l'acció de la intempèrie durant mil·lennis; així, es conserven les eines fetes sobre matèries primeres especialment dures, com el quars i la quarsita. Altres matèries, originàriament més febles, han desaparegut amb el pas del temps, com les restes de la fauna fòssil i, fins i tot, certs tipus de roca que s'alteren amb facilitat. Tots els jaciments coneguts es troben en camps de conreu, molts dels quals, fins no fa gaires anys, eren boscos d'alzines. La formació superficial del pla d'Usall no és producte de cap sedimentació, sinó de la formació d'un sòl a partir del substrat de calcària lacustre compacta i dura (la calcària d'Usall); aquest és un sòl bru mediterrani, fersialític, format per “terra rossa” (l'argila vermella procedent de la descalcificació de la calcària), i el seu gruix no sol sobrepassar els 40 cm. Les peces lítiques, per tant, apareixen en superfície, enmig de l'argila, la qual ha estat remoguda per les tasques de conreu.

El lloc on s'han recollit més peces és el jaciment de Roca Foradada. Aquest és un petit camp a tocar, per la banda nord-est, del clot d'Espolla, petit estany intermitent situat al pla d'Usall, entre els municipis de Porqueres i Fontcoberta. Un altre nucli de concentració de peces es troba als camps situats al sud del clot d'Espolla, que constitueixen el jaciment que s'anomena

també clot d'Espolla. Un tercer lloc és el situat al costat del mas la Torre, en el límit oriental del pla d'Usall, en la formació superficial del qual hi ha aportaments procedents dels materials detrítics pliocènics que limiten amb el pla per l'est. D'aquest tercer nucli, però, de moment només se n'han esmentat unes poques troballes.

L'interès principal d'aquests jaciments és la seva proximitat a les coves del paratge del Reclau de Serinyà, situades a 3 km aproximadament en línia recta, i és en relació amb les ocupacions d'aquestes que cal entendre els jaciments en superfície del pla d'Usall, tot i que és poc probable que puguem relacionar una determinada ocupació de la cova de Mollet, de l'Arbreda o de Pau amb algun d'ells. La quantitat de vestigis que s'hi han recollit, la poca extensió en l'espai i la proximitat dels uns amb els altres permeten d'interpretar-los com a fruit d'ocupacions de curta durada i que desenvoluparen probablement un nombre reduït i molt especialitzat d'activitats. La seva situació venia determinada per la singular topografia del pla d'Usall, molt canviant a causa de la presència intermitent i les dimensions variables de la surgència que encara avui acull. L'existència dels conglomerats pliocènics al seu límit oriental, important font de matèria primera per a la confecció d'instruments, i la seva situació estratègica com a àrea de cacera propera a les coves van ser possiblement factors que van atreure l'establiment de grups neandertalians.

És molt difícil, però, de caracteritzar millor cada jaciment; potser es van generar a causa de la talla d'uns blocs de roca en una vora d'un aiguamoll, potser s'acumularen instruments allà on havien abatut i esquarterat alguns herbívors o potser eren llocs percebuts com a emplaçaments especialment atractius per establir-hi campaments i eren periòdicament ocupats. En qualsevol cas, el conjunt de jaciments a l'aire lliure del pla d'Usall és reflex d'una organització del territori adjacent a les coves de Serinyà que depassà l'espai estricte de cada establiment: eren part d'un territori on hi havia situats punts d'aigua, afloraments de matèria primera, llocs propicis per a la cacera i per a la obtenció de recursos vegetals i que s'articulaven al voltant d'una ocupació central.

La cronologia de cada jaciment és difícil d'establir, i només els podem datar de manera relativa comparant els instruments que s'hi han recollit amb els més ben coneguts de la cova de l'Arbreda. Tots ells es poden atribuir provisionalment al plistocè superior inicial-mosterià (120.000-38.000 BP), però la manca de datacions absolutes i de dades de tipus paleoecològic no ens permeten d'acotar-ne més la cronologia.

EL CLIMA I EL MEDI NATURAL

Durant el quaternari el clima de la terra va canviar diverses vegades. A grans trets podem dir que es van succeir períodes, més o menys llargs en el temps, en els quals el clima dominant era una mica o força més fred que l'actual, amb períodes, també llargs, en els quals el clima era temperat. Això implica que en la comarca del Pla de l'Estany hi va haver diferents ecosistemes adaptats a aquestes variacions climàtiques. L'estudi de la fauna pot ajudar a veure quins animals convivien amb l'home en aquests diversos períodes climàtics i ecològics, i per altra banda quins dels animals foren caçats per ell i formaven part de la seva dieta.

La fauna del plistocè mitjà es troba representada a la nostra comarca al jaciment de Mollet, en el qual constatem sobretot la presència de carnívors i d'ungulats; els carnívors ocupaven la cova quan els homes no hi eren: uns i altres hi devien alternar el seu hàbitat. Entre els carnívors hi ha el llop (*Canis lupus lunellensis*), l'ós (*Ursus praeartcos*), la hiena (*Crocota spelaea intermedia*), el lleó (*Felis leo spelaea*) i la pantera (*Panthera pardus*); i entre els ungulats, el cérvol (*Cervus elaphus*), el ren (*Rangifer tarandus*), el cabirol (*Capreolus capreolus*), el porc senglar (*Sus scrofa*), el bisó (*Bison priscus*), el brau (*Bos primigenius*), el cavall (*Equus caballus mosbachensis*), l'ase (*Equus hydruntinus*), el rinoceront (*Dicerorhinus hemitoechus*) i l'elefant (*Elephas antiquus*). Quant a la cronologia d'aquest dipòsit, tot esperant tenir resultats de datacions absolutes, de moment assajarem aproximacions per datacions relatives. El conjunt de la fauna sembla indicar clarament que és més pròpia del plistocè mitjà que no del superior; la presència de *Canis lupus lunellensis*, *Ursus praeartcos*, *Crocota spelaea intermedia* i *Equus caballus mosbachensis* indica que el reompliment correspon al plistocè mitjà, ara fa uns 200.000 anys.

La fauna que pertany als nivells del paleolític mitjà de la cova de l'Arbreda està caracteritzada per la presència majoritària de l'ós de les cavernes dins dels grans mamífers, a diferència de tots els nivells del paleolític superior de Serinyà, on dominen els ungulats (cérvol, bous...). En el darrer nivell, destaca el domini absolut de l'ós, amb 21 individus, 16 dels quals són nounats o infantils; aquestes restes demostren amb seguretat la utilització de la cova per l'ós de les cavernes com a lloc de cria i d'hivernació. Els ungulats hi estan ben representats i hi dominen el cérvol, el gran bòvid i el cavall; hi destaca també la llebre i hi ha presència de l'erició.

La cova de l'Arbreda era ocupada durant el paleolític mitjà pels óssos que hivernaven i criaven a l'interior quan l'home no hi feia estada. Les seves restes hi són molt abundants i sovint es troben barrejades amb les d'animals i les eines que l'home també hi va abandonar.

Pel que fa a les restes faunístiques, l'Arbreda conté simultàniament aportacions antròpiques (fetes per l'home) i no antròpiques, però aquestes últimes són les més importants. La cova és freqüentada per l'ós de les cavernes, que la utilitza per a la cria i per a la hivernació; els grups humans, atesa la riquesa de la indústria lítica, també hi són sovint. Uns i altres semblen alternar-se en el seu ús, potser perquè la freqüència de les ocupacions humanes no era gaire continuada. Hi ha uns bons exemples d'ossos amb marques de l'acció de carnívors, i també presència de copròlits (excrements fossilitzats) segurament de hienes. Potser l'elevada fracturació dels ossos es pot associar a la presència de carnívors, els quals devien exercir una activitat de trepig sobre les restes escampades per la cova. Les evidències d'activitat antròpica són ben clares, encara que no gaire abundants; podem documentar bé les tasques de descarnament i d'obtenció de moll dels ossos. Els tres ungulats característics del plistocè superior de Catalunya hi són ben representats i sabem que eren aprofitats –caçats, sens dubte– per l'home; hi ha un lleuger domini del cérvol, sense que arribi a indicar cap pre-

ferència. No sabem si part de la fauna dels ungulats és aportada pels carnívors. El conill és l'animal que hi apareix més i de manera molt majoritària, com passa habitualment al paleolític superior.

EL PAS DEL PALEOLÍTIC MITJÀ AL PALEOLÍTIC SUPERIOR

La diferenciació cultural i tècnica entre el paleolític superior i el paleolític mitjà a Catalunya és molt clara. El primer es distingeix del segon per les característiques principals següents: l'aparició de la talla laminar, la diversificació de l'utillatge, la generalització de la importació de les matèries primeres, l'aparició de la indústria en os ben elaborada, l'aparició de l'ornamentació, l'aparició de la decoració i la utilització més freqüent de les coves, entre d'altres. Aquesta última característica, l'hem poguda observar bé a la cova de l'Arbreda, la qual en un temps inferior als 1.500 anys va deixar d'ésser freqüentada per l'home de Neandertal i passà a ser-ho per l'home modern, i d'ésser sovintejada pels carnívors, a no ser-ho. L'absència de restes de carnívors a les coves paleolítiques se sol atribuir a un hàbitat freqüent de l'home. A la cova de l'Arbreda, la diferència entre els dos períodes paleolítics, quant a la indústria lítica, es percep particularment per la gran raresa del sílex a la regió; d'aquesta manera, l'utillatge del paleolític mitjà, tallat majoritàriament en quars i quarsita, contrasta molt amb el del paleolític superior, tallat en sílex importat.

Aquest fet, amb el suport de les dades que proporciona la cultura material, pot ser un argument a favor de la hipòtesi que les evolucions i les variacions que sofriren algunes de les indústries dels últims neandertals (indústries que fins abans del canvi eren en gran part monòtones des de feia més d'un centenar de milers d'anys) van ser produïdes per la influència que exercí l'arribada de les indústries aurinyacianes, paral·lelament a l'entrada de l'home modern a Europa. Aquesta possible influència, en algun cas, d'una cultura sobre una altra es veu afavorida per la coexistència durant alguns mil·lennis entre l'home de Neandertal i l'home modern, palesada per les datacions absolutes. De tota manera, el que queda clar és que la resposta dels últims Neandertals a la presència de paleolític superior, o bé la seva última evolució cultural, no és uniforme, sinó que és ben diversificada regionalment.

Els caçadors-recol·lectors del paleolític superior

NARCÍS SOLER, JULIÀ MAROTO,
XAVIER SINTES, DAVID ORTEGA

En el capítol anterior ja hem vist els canvis que es produïren en el pas del paleolític mitjà al paleolític superior. En aquest apartat intentarem d'analitzar l'evolució cultural d'aquests homes moderns (*Homo sapiens sapiens*), anomenats també homes de Cromanyó. El paleolític superior s'inicia amb la irrupció de l'home modern a l'Europa occidental a mitjan plistocè superior, ara fa uns 40.000 anys, i finalitza amb les darreres comunitats de caçadors recol·lectors del plistocè, ara fa uns 11.000 anys. La comarca del Pla de l'Estany, i en concret les coves de Serinyà, ens ha proporcionat una valuosa informació i nombroses evidències sobre les diferents societats que es desenvoluparen dins d'aquest lapse cronològic; el nostre patrimoni comarcal ens pot ajudar a desxifrar més de 28.000 anys de dinàmica i evolució d'aquests grups humans, per poder copsar així la seva forma de vida.

En l'àmbit econòmic aquestes societats continuaran basant-se en el sistema de les etapes precedents, és a dir, la caça i la recol·lecció, però assoliran uns canvis, sobretot de caràcter cultural, que repercutiran d'una forma important en la relació entre home i medi; cal tenir present que aquests homes pertanyen a la mateixa espècie que nosaltres, la qual cosa significa una anatomia i un desenvolupament de conductes i comportaments similars als nostres. En aquests sentit,

els homes posseeixen ja tots els mecanismes psicològics i mecànics per parlar, com a conseqüència de l'augment del volum cerebral i també de l'evolució de l'aparell fonador (laringe, faringe). Així, es consolida un llenguatge articulat propi dels humans, que proporcionarà un sistema de comunicació d'una importància cabdal, tant des del punt de vista interpersonal com social. Amb relació a les transformacions socials, aquests grups seran més cohesionats i dinàmics, amb un sistema de caça més efectiu i especialitzat, sovint viuen en campaments de més llarga durada i, fins i tot, aportaran nous recursos, com la pesca i la conservació dels aliments, a la seva vida quotidiana.

Tots aquests canvis aniran acompanyats d'un equipament tecnològic innovador, com per exemple la talla laminar, de gran utilitat per a l'obtenció d'aquest nou instrumental, que els permetrà de satisfer les noves necessitats i tasques socials. L'estudi de diversos jaciments europeus ha aportat proves sobre diferents formes d'organitzar l'espai d'habitació -zones de talla, àrees de consum, àrees de cuina, zones de fogars...-, ja sigui en campaments a l'aire lliure o bé en coves, la qual cosa assenyala clarament una planificació acurada de la llar. Tots aquests canvis culturals es manifesten brillantment amb el llegat artístic que ha arribat fins als nostres dies en forma d'art parietal (pintura o gravat) o en art mòble (ossos i banyes retallades o decorades). D'aquesta manera assistim el naixement de les manifestacions considerades com el primer art, entre les quals destaquen les coves del Cantàbric (com Altamira i Castillo), les occitanes (com Niós, Cosquer i Chauvet), les plaquetes gravades del Parpalló a Gandia o els gravats sobre os i banya de la bora Gran d'en Carreras a Serinyà. Quant a rituals, trobem en aquests moments enterraments, més o menys complexos, acompanyats d'ofrenes, i l'ornamentació corporal, amb l'aparició de denes de petxina o d'os perforades, que mostren un sentit estètic o màgic propi d'aquestes noves conductes de l'home modern.

Si en el paleolític mitjà sembla existir una continuïtat sense ruptures radicals, durant el paleolític superior es produeixen multitud de canvis culturals i regionalitzacions; en general el paleolític superior representa les cultures pròpies de l'home modern (*Homo sapiens sapiens*) que s'originà a l'Àfrica a final del plistocè mitjà, ara fa uns 150.000 anys, i s'expandí durant el començament del plistocè superior en diferents moments cronològics per gairebé arreu dels continents: a l'asiàtic (90.000 anys), l'europeu (40.000 anys), l'americà (15.000 anys) i l'australià (55.000 anys). Aquesta expansió de l'home modern és un fet clau per entendre el gran nombre de jaciments d'aquest període que localitzem. La nostra comarca es consolida com una magnífica àrea per estudiar la vida

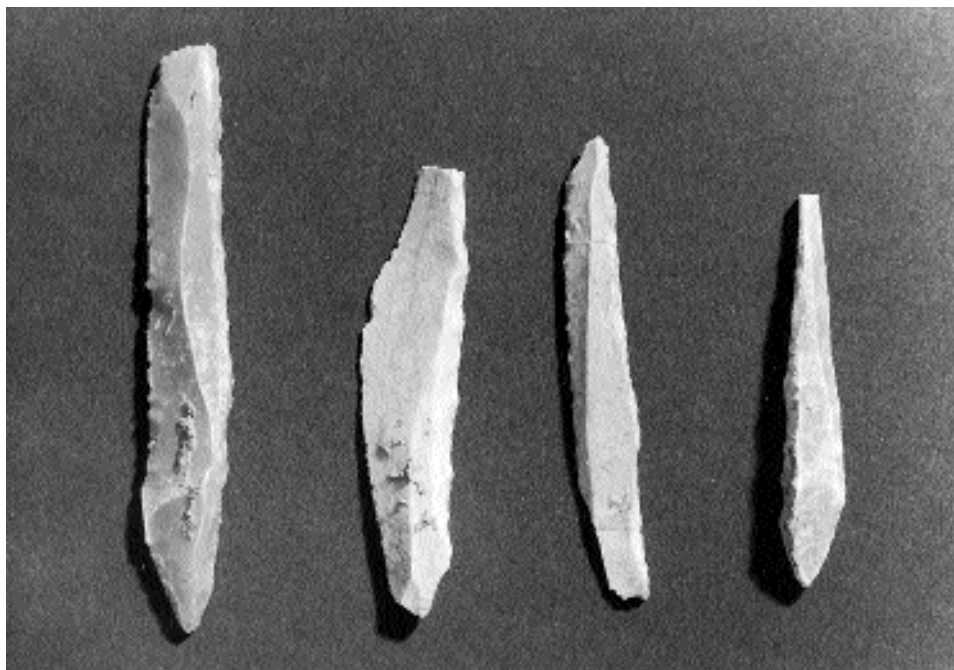
*Excavada per Josep M. Corominas,
la cova del Reclau Viver contenia
importants nivells corresponents al
paleolític superior que es varen preser-
var dins de la galeria, la seva part més
interior, esfondrada i actualment
excavada.*

d'aquestes poblacions de caçadors-recol·lectors; la cova de l'Arbreda és l'exemple paradigmàtic de la importància de la comarca, ja que la seva seqüència estratigràfica conté la majoria de cultures del paleolític superior europeu. A part de l'Arbreda, en quasi tots els caus del paratge del Reclau s'han identificat materials atribuïbles al paleolític superior: a la coves d'en Pau, Davant Pau, Pau II, cau d'en Paquito, Mollet I i III, l'Arbreda II, cau del Roure i la bora Gran.

LA CULTURA MATERIAL

En el període anterior, la tecnologia emprada per fabricar l'instrumental lític comportava una repetició d'operacions i processos més o menys complicats i mecànics. En canvi, en aquesta etapa, els processos de fabricació esdevindran més complexos i produiran un utillatge més diversificat i estandarditzat. Per exemple, el sílex, roca estranya a la nostra comarca, que arriba per importació o

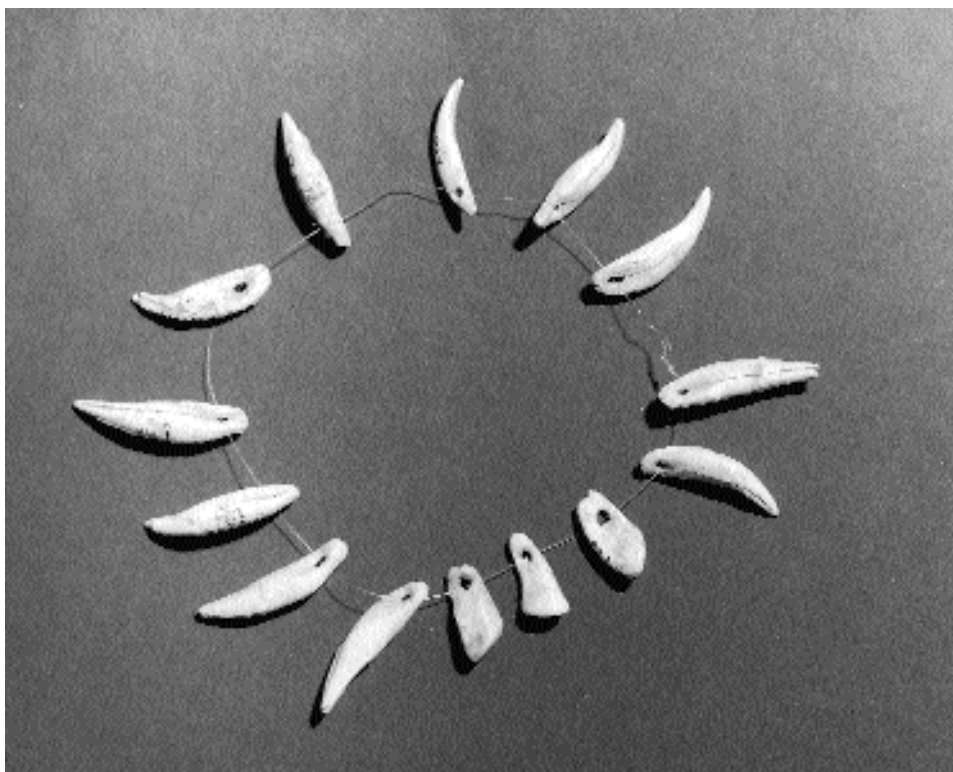
Durant el període gravetià s'utilitzaven petites puntes de sílex amb vores retocades que eren emmanegades a l'extrem de suports de fusta. Aquests útils s'anomenen puntes de la Graveta i a la cova del Reclau Viver són molt abundants.

bé per una intensa recerca, tindrà un tractament continuat en tota la seqüència del paleolític superior; això no vol dir que es deixin d'utilitzar altres matèries d'origen local per fabricar els objectes, encara que preferentment el sílex és la matèria més valorada.

Aquest comportament marca clarament unes noves formes respecte de l'obtenció i la transformació de les matèries primeres; a part de la nova selecció de matèries primeres, hi haurà importants canvis en la forma de treballar les peces per aconseguir les eines desitjades. En primer lloc, la tècnica laminar es generalitza en aquest moment; s'hi incorporen el retoc de pressió, que serà imprescindible per modificar el volum de la peça, i el retoc abrupte, un retoc vertical que modifica profundament la vora de l'ascla o làmina. Són els retocs adequats per obtenir unes formes predeterminades, i amb ells es faran sobretot unes làmines amb un costat profundament retocat fins a fer-lo rectilini, anomenades làmines o laminetes de dors, finíssimes puntes i tot tipus de formes i eines

més o menys estereotipades, de formes simples i geomètriques. Aquest retoc i els útils que proporciona tindran una llarga vida, ja que arribaran també fins al neolític, moment en què començaran a decaure. L'home utilitzarà altres recursos a l'abast del seu ecosistema com a font de matèria primera, com els ossos dels animals per realitzar agulles, hams o arpons, eines adaptades a unes noves necessitats culturals, com per exemple la pesca, la realització dels seus vestits, etc.

El paleolític superior s'ha dividit tradicionalment en dos moments: el paleolític superior antic (40.000-20.000 anys) i el paleolític superior tardà (20.000-11.000 anys). Durant aquest espai de temps hi hagué diverses societats, caracteritzades per una relació amb el seu medi natural amb un equip tecnològic diferent, més o menys comú, en diferents àrees geogràfiques. Abans dels 20.000 anys es desenvolupa el paleolític superior antic, caracteritzat per les cultures anome-

Els collarets fets de dents de mamífers perforades, així com de petxines marines, són habituals entre els objectes d'ornamentació a totes les cultures del paleolític superior. Aquest procedeix del gravetià de la cova del Reclau Viver.

nades aurinyaciana i gravetiana, que corresponen a la vida i l'evolució dels primers mil·lennis de l'home modern. Entre els 20.000-11.000 anys es desenvolupa el paleolític superior tardà, en el qual també es distingeixen dues cultures diferents: solutriana i magdaleniana. A partir d'aquest moment les societats esdevenen més complexes i els grups humans diversifiquen les tasques d'explotació dels recursos ambientals, com en el cas del solutrià de l'Arbreda (20.000-16.000 anys), on s'evidencia una cacera més o menys especialitzada, un nou comportament grupal i unes noves adopcions tecnològiques. L'etapa final del paleolític superior, el magdalenianà (16.000-11.000 anys), es caracteritza per la producció abundant d'indústria feta d'os i banya, i la generalització de la talla d'unes eines de sílex més petites, que servien per fabricar útils compostos; aquests són només làmines petites retallades, de formes geomètriques, les quals s'emmanegaven amb una fusta mitjançant ranures i resines naturals; s'intensifiquen altres explotacions de l'entorn natural, com la pesca, de la qual ens resten els arpons i els hams com a fòssils principals. Després del magdalenianà s'iniciarà el període dels darrers caçadors-recol·lectors, que rep el nom d'epipaleolític, i aquest finalitzarà amb l'arribada de les primeres societats productores del neolític.

Una altra part important de la cultura material d'aquests homes és la de les seves manifestacions artístiques, que constitueixen l'art més antic de la humanitat. En primer lloc, hi ha l'anomenat art mòble, portàtil, personal, que està format per petits objectes d'ús o simbòlics; els més antics són objectes atractius, com dents o curculles perforades per fer penjolls, collarets o braçalets, i per anar cosides al vestit. L'home primitiu o modern ja no ha deixat mai aquesta forma d'expressió, d'abstracció de conceptes socials, de comunicació visual, ràpida i eficaç. Després, l'art figuratiu, geomètric o naturalista, s'expressarà sobre objectes d'os o plaquetes de pedra; un aspecte particular en seran les figures humanes, especialment les de dona amb les característiques sexuals exagerades o venus esteatopígies. Aquest art s'estén des de la península Ibèrica fins al llac Baikal; precisament allí, a Mal'ta (vall de l'Angara, Sibèria central, Rússia), en una cultura autòctona de 24.000 anys, hi ha un nucli amb les seves manifestacions més precieuses. L'altra manifestació artística, l'art rupestre, és més sorprenent: figures d'animals i abstractes decoren parets de roca de més de 280 llocs, gairebé la meitat a França i més d'un centenar a Espanya, i també a Itàlia i als Urals; molt sovint s'ubiquen en les profunditats de les coves, encara que actualment s'han descobert ja a Europa mitja dotzena de llocs amb gravats paleolítics en blocs rocósos situats a l'aire lliure, un d'ells ben pròxim, a Fornols (Conflent). Aquest art rupestre manifesta una enorme complexitat ideològica o religiosa, que els primers prehistoriadors no creien possible en l'home del paleolític.

Dins la comarca del Pla de l'Estany les representacions d'art paleolític són poc nombroses i poc espectaculars en comparació de l'art desenvolupat en altres regions de l'Estat o d'Europa. Només hi localitzem unes poques representacions artístiques que consisteixen en unes decoracions de caràcter geomètric no figuratives sobre fragments d'ossos i banyes. Una altra troballa significativa a molts nivells del paleolític superior de les coves de Serinyà són els ocres: amb aquest material els homes pintaven les caveres o decoraven els seus cossos en altres indrets arqueològics; la seva aparició podria indicar que aquests homes els empraven en algun dels seus rituals, encara que, ara per ara, no s'ha trobat a la comarca cap evidència fòssil d'aquest fet.

ELS CAÇADORS-RECOL·LECTORS ABANS DEL 20.000

Les primeres manifestacions culturals de l'home modern a Europa occidental constitueixen el que s'anomena paleolític superior antic (40.000-20.000 anys); la distribució geogràfica de jaciments d'aquests moments en l'àmbit europeu és força àmplia. Aquest terme engloba el que s'han denominat cultures aurinyaciana i gravetiana –reben el nom de dues coves franceses on es van reconèixer i estudiar per primera vegada– i es caracteritzen per una cronologia i un conjunt d'eines clarament diferenciats.

Les coves del Reclau de Serinyà són un dels jaciments europeus on millor es poden observar aquests primers mil·lennis dels caçadors-recol·lectors del paleolític superior; les coves de l'Arbreda, Mollet i Reclau Viver són les que presenten una seqüència més completa d'aquests moments inicials. La cova de l'Arbreda presenta a l'interior de la seva estratigrafia dos nivells aurinyacians: un aurinyacià molt antic, amb les primeres manifestacions de l'home modern a casa nostra i a Europa (aurinyacià arcaic, 38.000 anys), i un aurinyacià amb una cronologia més moderna (aurinyacià evolucionat, 28.000 anys). Durant l'aurinyacià es produí un aportament de sediments considerable i una caiguda de rocs de les parets de la cavitat, la qual cosa ens ajuda a veure que la cova de l'Arbreda va tenir una dinàmica geològica pròpia que va dependre de les condicions climàtiques i físiques (fenòmens d'erosió), i que, al llarg del temps, va anar alterant-ne la morfologia. Les dades paleoecològiques extretes a partir d'estudis pol·línics i de fauna ens permeten de reconstruir per a l'aurinyacià evolucionat un clima temperat i humit, mentre que durant la resta devia ser més fred.

Les excavacions modernes i sistemàtiques dels darrers anys a la cova de l'Arbreda han permès de recuperar molta informació sobre la forma de vida d'aquests caçadors-recol·lectors. Aquests són els nivells més rics de la cova, amb una acumulació força important de vestigis arqueològics, i aquest fet ens pot fer pensar en una ocupació intensiva de la cova per part d'aquests grups. Fins i tot, podríem suposar un campament més o menys estable d'aquests homes i dones que explotaren els diversos recursos ecològics. La matèria primera més utilitzada és el sílex, amb el qual tallen la majoria del seu utillatge; el segueixen després les eines fetes sobre quars i roques plutòniques. La tècnica més emprada és la laminar: sistema d'explotació de nuclis amb el qual extreuen unes ascles allargassades i lleugeres anomenades làmines. Els utensilis es redueixen molt de mida respecte dels períodes anteriors; els més representats en l'aurinyacià de l'Arbreda són les eines de raspar pells (raspadors), eines per perforar les pells (perforadors) o per ranurar parts dels ossos (burins), làmines i sobretot projectils per abatre els animals (unes laminetes molt petites anomenades laminetes Dufour). Els nivells aurinyacians de l'Arbreda són també rics en indústria òssia, entre la qual destaquen punxons i atzagaies; i dents i petxines perforades com a elements d'ornamentació. Entre la indústria no tallada tenim les plaquetes de sorrenca, emprades per a la construcció de llars, percussors utilitzats com a martells per colpejar i extreure ascles, i ocres per realitzar potser alguna creació ritual o estètica.

La caça d'aquests homes deixa de ser oportunista i es consolida un comportament grupal força especialitzat en aquesta art. La proliferació de projectils com les puntes d'os o de sílex denoten un model de cacera on el caçador podrà sorprendre la peça des d'una distància més llunyana, sense tant de perill i amb una major eficàcia. Les espècies més caçades durant l'aurinyacià de l'Arbreda són el conill, el cavall, el cérvol i el bou salvatge. En l'anàlisi de les restes s'han pogut observar a través de l'estudi ocular les marques de descarnament i desarticulació dels individus caçats, la qual cosa permet de veure les preferències de la seva caça i les parts dels animals que eren més desitjades i aprofitades. En moltes restes faunístiques apareixen les fractures que s'hi feien per a l'obtenció del moll dels ossos, que era molt apreciat. També trobem una gran quantitat d'ossos cremats, la qual cosa indica una acció culinària.

Un aspecte molt important de la cova de l'Arbreda és la troballa de llars, especialment a l'aurinyacià evolucionat, on s'escalfaven i on preparaven les seves menges per consumir. Les llars es construeixen a partir d'una petita fossa o cubeta i contenen roques sorrenques portades al jaciment amb aquesta finalitat,

planes, que es troben enrogides i esquarterades per l'acció del foc. Dins aquestes llars apareixen, naturalment, cendres i estelles i ossos cremats, que adquireixen un to negrós a causa del contacte directe amb el foc. Aquest fet de la construcció de llars reflecteix encara més el comportament de l'home modern, que organitza i modifica l'espai en el qual desenvolupa els seus actes en comú, com per exemple el de la repartició de la carn i l'alimentació.

Les coves de Mollet i la del Reclau són molt semblants a la cova de l'Arbreda, sobretot quant al comportament tecnològic: les indústries fetes sobre roca o sobre os presenten unes característiques i unes morfologies molt properes en aquest paleolític superior antic de la comarca. A la cova de Mollet es localitza un nivell d'aquest paleolític superior arcaic que contenia dos nuclis, ascles, làmines i laminetes i una incisiva de cérvol perforada. La cova del Reclau Viver fou excavada pel Dr. Corominas del 1944 al 1948; contenia una interessant estratigrafia del paleolític superior, la primera assenyalada a Catalunya, amb dos nivells aurinyacians paral·lels als anteriors.

Com ja em indicat anteriorment, en aquest paleolític superior antic trobem també unes societats de caçadors-recol·lectors entre els 27.000-20.000 anys, que s'inclouen en l'anomenada cultura gravetiana. Aquests grups s'estenen per gran part del territori europeu, i al Pla de l'Estany els tenim molt ben representats: a les coves de l'Arbreda, del Reclau Viver i de Davant Pau tenim vestigis arqueològics d'aquesta nova etapa. Una de les característiques tècniques més importants és la generalització del retoc anomenat abrupte, que serveix per modificar el volum de la peça. D'aquesta manera apareixen les anomenades puntes gravetianes, projectils elaborats per mitjà d'aquest retoc, que permet, en primer lloc, un bon emmanegament i una resistència major a les pressions que provocaven el trencament de les puntes. A la cova de l'Arbreda es presenta en dos nivells (gravetià inferior i gravetià superior) molt pobres i separats, entre gran quantitat de pedres que van fer difícil l'excavació, perquè s'uneixen les unes amb les altres amb concreció calcària. Posteriorment a l'esfondrament de blocs observat després dels nivells aurinyacians, aquests grups aprofitaren i habitaren els espais que restaren lliures.

La fauna està integrada, majoritàriament, per restes de l'omnipresent conill, cavall, cérvol i bou. L'elevat nombre de costelles i l'escàs nombre d'ossos llargs (fèmurs, tíbies...) és una clara mostra de l'elevat aprofitament dels ossos, i també indica que la major part de la carnisseria es va portar a terme a l'interior de la cova. Pel que fa a la indústria òssia, aquests nivells només ens han proporcionat dos objectes: un punxó i un objecte sobre fragment d'os de reduïdes dimensions

amb una perforació a la part central. La indústria es caracteritza per les làmines de dors i els burins, i és paral·lela a la de Davant Pau i Reclau Viver, on trobem productes molt similars, però amb una indústria òssia i ornamental més rica que a la cova de l'Arbreda. Dins l'estudi de les comunitats de caçadors-recol·lectors d'aquests moments, el paratge de les coves del Reclau és un lloc importantíssim per veure els canvis que es produïren en el si d'aquests grups durant el plistocè superior.

ELS GRUPS DE CAÇADORS ENTRE ELS 20.000-16.000

Aquest marc cronològic comprèn un conjunt de societats de caçadors-recol·lectors que pertanyen a l'anomenat paleolític superior tardà. Tradicionalment aquest període rep el nom de solutrià –tot fent referència a la cova de Solutré, on s'identificà per primera vegada– i es troba en diferents jaciments d'Europa occidental, sobretot en zones de França, la península Ibèrica i Bèlgica. En els altres territoris europeus (Itàlia i Europa oriental) continuen les societats amb una tecnologia molt similar a la dels anteriors grups descrits abans, i pren el nom d'epigravetià. En canvi, a la nostra àrea es produeixen uns canvis tecnològics que caracteritzen uns nous grups humans, que corresponen a una evolució cultural particular de les societats anteriors (gravetianes) en diverses regions europees.

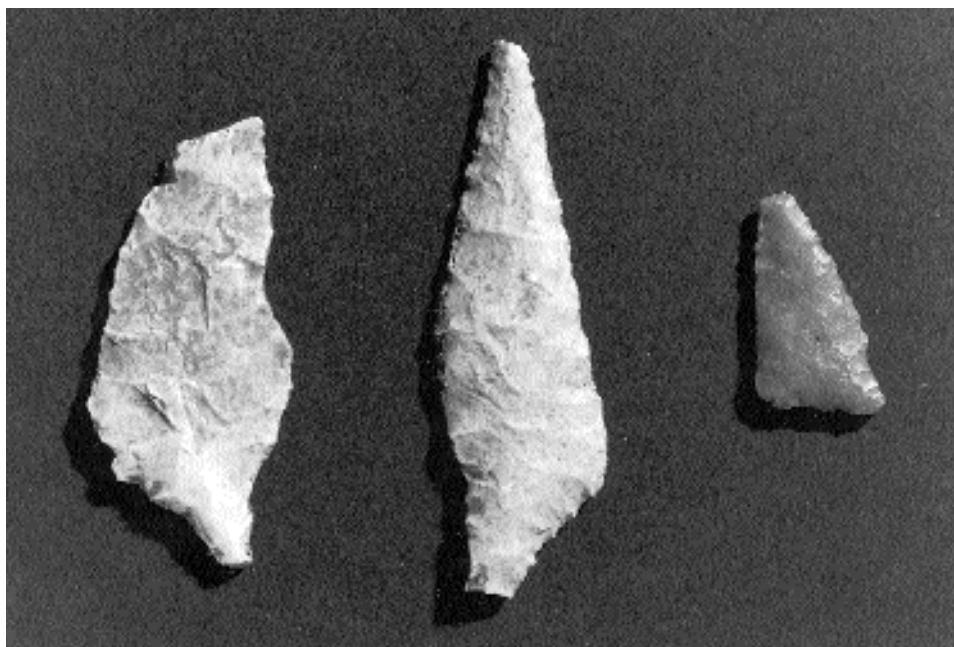
A la comarca del Pla de l'Estany aquesta etapa queda molt ben definida mitjançant les coves de l'Arbreda, Reclau Viver, Davant Pau, Pau i Pau II; aquest fet ens ajuda a reconstruir les condicions ambientals i culturals dels homes que vivien en aquests paratges ara fa uns 17.000 anys. Una de les innovacions tècniques més importants és la generalització d'un retoc que caracteritzarà el seu equipament tecnològic: es tracta de l'anomenat retoc pla, que, emprat conjuntament amb altres retocs, permetrà d'elaborar una indústria lítica molt peculiar i característica. Aquestes peces porten uns noms que evoquen la seva forma: fulles de llorer, de salze, fulles de cara plana i unes fulles molt típiques amb el peduncle asimètric, conegudes com a puntes del Serinyadell. S'ha comentat que durant aquesta època es produí l'adopció de l'arc, que provocarà uns canvis importants a l'hora de millorar les arts de la caça per abatre els animals.

A la cova de l'Arbreda s'han localitzat tres nivells que corresponen a aquestes societats (solutrià amb puntes d'escotadura, solutrià superior i solutrià inferior); el nivell més ric és el solutrià superior; els altres nivells de la cova presen-

Gran fulla de llorer solutriana elaborada en sílex procedent de la cova de l'Arbreda. A diferència de molts objectes que calia emmanegar, probablement aquest fulla podia ser utilitzada per a diferents treballs agafant-la amb la mà.

ten molt poc material. El sílex i altres roques silícies com el jaspi són les matèries que permeten la fabricació d'aquestes eines. El quars i la quarsita són presents en la producció d'ascles, conjuntament, amb percussors –un d'ells elaborat sobre banya de ren–, còdols tallats i plaquetes de sorrenca, moltes de les quals formaven part d'elements de combustió. En aquests nivells l'activitat geològica de la cova fou intensa, i així es constata amb la troballa de rocs i blocs travertínics arreu dels tres nivells. Les condicions climàtiques empitjoren en comparació dels períodes anteriors, i el fred és més intens, ja que ens trobem en el pleniglacial. Aquests homes abatien els grans mamífers d'aquests moments, sobretot el cavall, que domina, percentualment, amb relació a cérvols i braus; l'alt percentatge de restes de cavall indica una cacera dirigida i especialitzada cap a aquest animal, i és l'únic exemple de fauna de la cova de l'Arbreda on es poden documentar tots els passos de la carnisseria, menys l'acció d'espellament, la qual cosa mostra una explotació molt forta de les diferents parts nutritives de l'animal. També dins la fauna trobem restes de peix, com la truita i el barb, i un

Les puntes del Serinyadell, retocades per les dues cares i asimètriques, són característiques de les coves del Reclau a l'època solutriana. Aquestes procedeixen de la cova de Davant Pau.

conjunt molt important d'ossos d'ocells, com ànecs i falcons, entre altres. Aquí veiem també un aprofitament exhaustiu de tots els recursos que l'entorn natural els oferia.

La cova del Reclau Viver contenia els nivells solutrians més rics descoberts fins a aquests moments a Catalunya. Les excavacions de J. M. Corominas proporcionaren una gran quantitat de materials corresponents a aquest període; a partir dels quaderns d'excavació i les noves dades recollides s'han pogut observar dos possibles nivells atribuïts a aquestes societats de caçadors-recol·lectors. A la cova del Reclau Viver es distingeixen dues zones: una coneguda amb el nom de “vestíbul”, que conserva el sostre de la cavitat, i una altra zona més allargassada, prolongació de la primera, que es coneix com a “galeria”; aquest àmbit de la cova presenta el sostre esfondrat a causa dels agents erosius. Aquest enfonsament del sostre de la cavitat es produí després de l'ocupació d'aquests grups humans, i per damunt es determinaren diferents nivells postpaleolítics del neolític, l'edat del bronze i altres restes històriques més properes a nosaltres.

Entre els materials recuperats en les diferents excavacions destaquem la presència de mol·luscs marins, molts d'ells transformats; entre els més representats hi ha *Cardium*, *Dentallium*, *Turbo*, *Pecten*... Aquests cargols i petxines del Reclau Viver plantegen tota una sèrie de problemes sobre com arriben aquestes matèries a les societats que habitaven a la comarca del Pla de l'Estany: cal tenir present que aquestes petxines i cargols es troben a la costa, és a dir, la seva captació es produeix a molts quilòmetres de l'àmbit geogràfic de Serinyà. Potser podríem parlar d'intercanvis culturals entre diferents grups de caçadors-recol·lectors en aquests moments del paleolític superior, que van permetre l'arribada de material exòtic com el trobat a la cova del Reclau Viver. Aquest mateix problema es presenta també quan estudiem el sílex i el jaspi dels jaciments del Reclau: a les comarques de Girona no es localitzen aquests materials de tan bona qualitat per tallar. La seva presència només es pot explicar per una gran mobilitat geogràfica d'aquests grups de nòmades i per algun tipus d'intercanvi, com en el possible cas anterior de les curculles.

Uns altres jaciments del paratge del Reclau que contenen nivells d'aquesta etapa són la cova de Davant Pau, la cova de Pau i la cova de Pau II; totes elles s'obren en la cinglera travertínica al sud, molt a prop de la cova del Reclau Viver. És molt possible que aquests tres sondeigs efectuats per J. M. Corominas formessin part d'una mateixa cavitat, de la qual només queda alguna paret, ja que el sostre va caure, com a la majoria de coves del paratge. La cova d'en Pau presenta avui dia una obertura estreta i alta que encara conserva cobertura; a l'interior tots els materials es trobaven barrejats i entre ells hi havia alguna resta arqueològica que devia correspondre a aquest període. Davant Pau, una altra prospecció antiga, comprenia almenys dos nivells atribuïbles a l'anomenada cultura solutriana, i s'hi van trobar materials com les puntes de projectil descrites anteriorment. Finalment, la cova d'en Pau II, situada a quatre metres de Davant Pau, ha proporcionat també materials interessants; les darreres excavacions d'aquest sector van permetre de recuperar nivells neolítics, i per sota ja apareixien clarament materials com puntes de sílex i restes de fauna, entre les quals destacava la presència de cavall, que, com ja hem vist a la cova de l'Arbreda, és l'animal més caçat en aquest moment. Un punt encara no resolt per l'arqueologia prehistòrica del paratge és veure la dinàmica d'ocupació de les coves per aquests grups tan ben representats en els seus conjunts estratigràfics: hi va poder haver una ocupació simultània de les coves per un o diferents grups humans? El paratge era un campament de llarga durada important dins la mobilitat territorial de diferents grups nòmades? Aquestes qüestions per ara són de

diffícil solució, ja que ens manca informació per poder valorar amb més garanties aquesta dinàmica poblacional de les coves del Reclau.

Després d'aquestes societats les coves del paratge ja no presenten cap altre nivell paleolític, i no es tornen a ocupar fins a l'arribada de les primeres comunitats neolítiques i d'edats posteriors, amb una altra funció adaptada a les noves societats; per exemple, durant el neolític i l'edat del bronze podien ser emprades com a llocs d'habitació puntual, d'emmagatzematge i, fins i tot, també s'aprofitaren les cavitats com a lloc d'enterrament. Per observar la vida de les darreres comunitats de caçadors-recol·lectors del paleolític superior tardà hauríem de veure l'abric de la bora Gran d'en Carreras, molt propera al nucli urbà de Serinyà, sobre la vall del Serinyadell.

ELS DARRERS CAÇADORS-RECOL·LECTORS ENTRE ELS 16.000-11.000

Ja hem indicat que no localitzàvem més manifestacions culturals d'aquestes darreres societats de caçadors-recol·lectors del paleolític superior a les coves del Reclau; segurament moltes de les coves del paratge ja no oferien un lloc de protecció i abric durant aquest període tan fred, en el qual van viure aquestes comunitats, i les pròximes ocupacions, més o menys importants, es produiran en el transcurs de l'holocè, que comprèn els nivells de prehistòria ceràmica del neolític o de les edats dels metalls. Així, l'única cova coneguda d'aquesta etapa final del paleolític superior és la de la bora Gran d'en Carreras a Serinyà; l'anàlisi arqueològica d'aquesta cavitat és molt extensa i és un exemple magnífic per seguir la implantació i l'evolució de la disciplina prehistòrica a Catalunya.

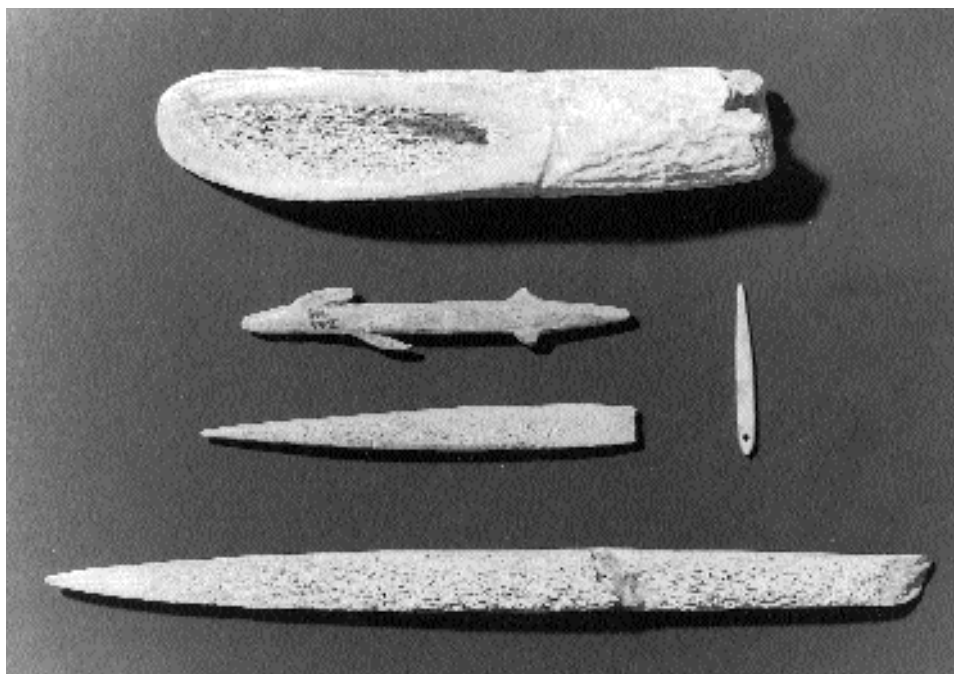
La primera notícia de la qual tenim constància ens remet a l'any 1866, quan el pare Catà descobrí tot una sèrie de restes òssies en unes escletxes de la cova; en continuaran els estudis noms il·lustres de la prehistòria banyolina, entre els quals destaca, a final del segle XIX, Pere Alsius i Torrent, descobridor de la mandíbula de Banyoles. A principi del segle XX Isidre Bosoms va seguir recopilant i analitzant materials en diverses campanyes d'excavacions, i des de la primera meitat del nostre segle fins als anys 1960 hi ha els treballs de Manuel Cazorro Ruiz, Josep M. Corominas i Lluís Pericot sobre diferents aspectes del material extret. La majoria d'autors atribuïen correctament totes aquestes restes arqueològiques a un període que ja es coneixia d'ençà de la descoberta de la cova francesa de la Madeleine, que fou el primer lloc on es localitzaren i s'estudiaren aquests darrers grups del paleolític superior.

L'abric de la bora Gran d'en Carreras va ser utilitzat com a lloc d'acampada pels grups de caçadors del magdalenian durant una època de clima fred i sec ara fa prop de 12.000 anys. Aquests grups van caçar majoritàriament cérvols i bous salvatges a les planes i les valls properes, i també piocs, i van pescar diferents espècies de peixos.

Un dels problemes més importants de l'anàlisi d'aquesta cova és que no s'hi ha efectuat cap excavació moderna que ens permeti valorar-la amb una metodologia científica actual. La informació de què disposem es troba fragmentada en diverses col·leccions elaborades per diferents investigadors; les col·leccions més importants pertanyen a Alsius, Bosoms, Pericot, Maluquer i Corominas, i a partir d'elles altres investigadors actuals han continuat aportant nous coneixements sobre els grups humans que habitaren la bora Gran d'en Carreras.

Aquesta cova és important per caracteritzar aquests darrers caçadors del paleolític superior fins a l'aparició de les comunitats de caçadors postglacials d'ara fa uns 11.000 anys, anomenades epipaleolítiques. L'abric se situa prop del nucli de Serinyà, al marge esquerre del Serinyadell, amb un pendent força accentuat de la vall del riu; l'abric s'obre en uns nivells conglomeràtics d'edat plioquaternària. Les seves dimensions -16 metres d'amplària per 10 metres de profunditat- oferien un refugi natural perfecte per a les comunitats que desenvo-

Els objectes d'os i de banya constitueixen una de les principals manifestacions de la cultura magdaleniana, i són molt abundants i variats a la bora Gran d'en Carreras. Els arpons són els més característics juntament amb les agulles, els punxons i les atzagaies.

lupaven la seva vida en aquests paratges; cal tenir present que en aquests moments les condicions climàtiques encara eren dures.

La cultura material d'aquestes societats es caracteritza per l'adopció d'uns nous instruments que els permetran de satisfer les seves necessitats i realitzar treballs en els nous ecosistemes. La indústria lítica, elaborada gairebé exclusivament en sílex, tendeix cap al microlitisme, és a dir, la majoria de les seves eines són de factura més petita i de formes geomètriques, i la tècnica més utilitzada per a la fabricació d'aquests micròlits és l'anomenada del microburí: sobre una làmina es retallen osques molt profundes, que permetran després per flexió o per percussió obtenir segments de la làmina, i a partir d'aquí es retalla cada segment per mitjà del retoc abrupte a fi d'acabar les peces; com a resultat d'aquest procés s'originen formes geomètriques de petites dimensions (entre 1 i 3 cm de llarg). La majoria dels instruments anaven emmanegats sobre un fragment d'os i es convertien en projectils molt eficaços. En la resta del seu equipa-

ment lític dominen els estris per ranurar (burins); és normal que aquestes eines formin un grup important en el conjunt de troballes, per una raó tecnològica, com veurem tot seguit.

La part de materials més espectaculars de la bora Gran d'en Carreras la constitueixen tot un conjunt d'eines elaborades a partir de les restes esquelètiques dels animals (costelles, banyes de ren i de cérvol...); el burí permetrà d'extreure'n la part de matèria primera òssia que interressi, per tal de passar després al procés d'elaboració de la peça. Tots aquests processos els podem anar seguint perquè en la cova s'han conservat les diferents parts de la cadena operativa: en primer lloc, s'hi observen fragments de banya d'ungulats com el cérvol i el ren, que presenten les extraccions realitzades per obtenir-ne llengüetes, i després hi ha els objectes en procés de transformació i els productes acabats, normalment ben polits, amb una gran varietat de formes i funcions. La majoria s'empraven com a projectils, i així tenim tot una col·lecció d'atzagaies diferenciades per la presència d'un o dos bisells, punxons, punyals, hams, arpons d'una o doble filera de dents, etc. La troballa d'arpons i hams evidencia una activitat econòmica que desenvoluparen aquestes societats: la pesca; aquesta activitat, conjuntament amb la caça i la recol·lecció, els proporcionarà diverses fonts alimentàries.

Un altre aspecte important són les representacions artístiques o decoratives en què els ossos i les banyes dels animals serveixen per gravar unes decoracions senzilles geomètriques no figuratives, que podien tenir un caràcter simbòlic o ritual. Alguns autors les han relacionat amb les possibles decoracions corporals; algunes incisions elaborades en les puntes podien formar part d'elements de fixació del projectil a l'emmanegament i potser no eren elements decoratius. Les decoracions pròpiament dites més notables es localitzen en els punyals i en algun fragment d'os; algun punyal presenta unes decoracions més acurades, emprant la tècnica de la talla que produeix uns petits relleus de forma circular, i la peça més espectacular és un os decorat amb unes esquematitzacions que recorden les orelles d'un cérvol; uns altres elements recuperats formen un conjunt d'ossos tenyits d'ocre amb una finalitat que encara desconeixem. Reconstruir el sistema simbòlic i ritual d'aquestes societats sempre és una feina molt complexa.

Entre la fauna caçada per l'home a la bora Gran d'en Carreras hi ha cérvol, cabra, bou salvatge, cavall, ase, porc, senglar, conill, guineu i ocells, molt ben representats, especialment el pioc, ocells migradors com els ànecs i les oques, que també eren caçats, i les rapinyaires diürnes i nocturnes que vivien en el

rocall; el pioc era una presa molt valorada i les seves restes presenten evidències clares de carnisseria. En general les espècies que hi apareixen són les que localitzem en la majoria de fauna del paleolític superior de les coves del paratge del Reclau Viver; en aquest cas l'animal més caçat per l'home és el cérvol. En aquest moment, però, destaca la presència d'unes poques restes de ren, espècie que viu en paisatges molt freds; aquest cas correspon a la mostra més meridional d'aquest animal en el continent europeu. L'ampli ventall de recursos animals explotats i la diversitat de processos tecnològics, així com el gran volum de restes, fan pensar que la cova devia ser un campament base de diferents grups magdalenians.

A la comarca del Pla de l'Estany no trobem jaciments que ens proporcionin informació sobre els darrers caçadors-recol·lectors que tradicionalment s'emmarquen en els anomenats grups epipaleolítics (entre els 11.000-7.000 anys abans d'ara). En el context de les comarques gironines, jaciments com la Rodona i la bauma del Serrat del Pont, a la comarca de la Garrotxa, el cingle Vermell, a Vilanova de Sau, i Sota Palou, a Campdevàrol, ens han permès de caracteritzar aquests grups dins el nostre àmbit geogràfic. Les condicions climàtiques milloren després del màxim glacial i es va cap a l'holocè, un moment climàtic benigne on es desenvolupen les societats del neolític. Per aquests motius paleoclimàtics es produeix una ocupació de zones que havien restat marginades a causa del clima rigorós de la darrera glaciació, com les valls pirinenques, on proliferen campaments a l'aire lliure. El paisatge resultant d'aquest moment climàtic es caracteritza per l'extensió dels boscos i la reducció dels grans mamífers que habitaren en moments precedents, i s'intensifiquen els nutrients d'origen vegetal com glans, avellanes, etc.

Un tret destacat d'aquest període és la regionalització molt forta dels grups entre diferents àrees territorials. Sembla que no van existir unes relacions importants entre els diversos grups de caçadors; aquest fet pot explicar la manca de circulació de matèries primeres com el sílex a les comarques gironines. A la nostra àrea hi ha un sílex local que no permet la fabricació d'un utilatge laminar microlític, tot i que en coneixien la tècnica; d'aquesta manera, la talla dels seus objectes s'elaborà a partir de roques que trobaven al seu abast, com quars, quarsita, corniana i sílex local de mala qualitat. Aquests assentaments presenten curculles marines mediterrànies, la qual cosa es pot relacionar amb un desplaçament dels grups sobre un territori que incloïa des de les valls pirinenques fins a la costa catalana, i s'obtenia així una explotació de diferents ecosistemes adaptats al cicles estacionals. En canvi, els grups veïns de caçadors del sud de Cata-

lunya, de la península Ibèrica i de França disposaven d'un sílex de bona qualitat, que els va permetre de realitzar els utensilis microlaminars de sílex de formes geomètriques típics de moltes poblacions d'aquest període.

Les darreres comunitats de caçadors-recol·lectors desaparegueren ràpidament quan entorn dels 7.000 anys van irrompre les primeres societats productores del neolític; aquests primers pagesos i ramaders del neolític antic acabaran substituint la base econòmica anterior i implantaran un nou sistema econòmic basat en la domesticació dels animals i les plantes.

EL CLIMA, LA FAUNA I LA FLORA DURANT EL PALEOLÍTIC SUPERIOR

En primer lloc, cal fer constar que, actualment, cada vegada s'abandonen més els criteris cronoclimàtics proporcionats per les alteracions geològiques i florístiques provocades per les glaciacions i es confia més en les paleotemperatures del fons marí, que reflecteixen les variacions climàtiques de manera més general, de tot el planeta; els càlculs del percentatge entre dos isòtops de l'oxigen, ^{18}O i ^{16}O , en els carbonats del fons marí, que era el percentatge existent en el moment de llur formació i que depenia del clima, ofereixen una corba de paleotemperatures: l'augment de ^{18}O i la disminució de ^{16}O indiquen més fred. S'han pogut atribuir datacions absolutes als diferents episodis d'aquesta corba gràcies als diferents mètodes de datació absoluta que ho fan possible, i així s'han establert amb garanties més de vint estadis, que avui són ja gairebé quaranta per a tot el plistocè: els estadis parells representen estadis freds, i els senars, interestadis benignes. Des d'aquest punt de vista, el paleolític superior correspon a part del 3 i a tot el 2; l'holocè i els temps actuals corresponen a l'estadi 1.

Els estudis de la vegetació mitjançant les anàlisis pol·líniques permeten més precisions en el desenvolupament climàtic de la segona meitat del Würm; aquí esmentarem només els episodis més generalment reconeguts, que han estat detectats també a la comarca del Pla de l'Estany. Durant l'estadi Würm III es reconeixen moments de millora climàtica com l'interestadi d'Hengelo (39.000-37.000 BP) i l'interestadi de Denekamp (32.200-28.860 BP), abans del pleniglacial o màxim de fred de l'última glaciació, ara fa 20.000 anys. Un interestadi reconegut de forma molt general, l'interestadi de Lascaux (17.800-16.500 BP), separa el pleniglacial del Würm IV o tardiglacial; en aquest últim es desenvolupen els últims estadis freds, que reben el nom d'una herba, *Dryas*, l'expansió de la qual en resulta afavorida: són el Dryas I (16.000-14000 BP), el Dryas II

(12.300-11.800 BP) i el Dryas III (10.800-10.000 BP), que estan separats per episodis més càlids; el de Bölling (13.300-12.300 BP) separa els dos primers i el d'Alleröd (11.800-10.800), els dos últims. El Dryas III representa l'última pulsació freda del tardiglacial, i després comencen ja els temps recents, l'holocè.

A la comarca del Pla de l'Estany molts d'aquests episodis han pogut ésser reconeguts gràcies a les anàlisis pol·líniques efectuades a la cova de l'Arbreda al paratge del Reclau de Serinyà, jaciment que ha conservat pol·len tot al llarg de la seva seqüència; la part que correspon al paleolític superior és la més ben analitzada. En general, les dades obtingudes indiquen que durant el paleolític superior dominaven el paisatge les plantes herbàcies, especialment les gramínies i les compostes. El domini herbaci de la part de la seqüència glacial contrasta amb els pòl·lens del sediment postglacial, entre els quals els arbres tenen molta més importància, cosa que reflecteix l'expansió dels boscos després del 12.000 BP; no obstant això, alguns arbres hi són sempre presents. Els arbres més representats són el pi roig, l'om, el ginebró, el roure i l'alzina; en algun moment de la seqüència glacial es detecta la presència més abundant d'arbres, com durant l'aurinyacià evolucionat, en un moment anterior al pleniglacial. Especialment interessant és la ràpida difusió d'alguns arbres que al final del paleolític superior comencen una gran expansió, com és el cas de l'avellaner, seguit per l'avet.

La paleoantracologia, que estudia els carbons procedents de les llars dels homes prehistòrics, permet algunes precisions més sobre la flora. Si bé al començament del paleolític superior, durant l'aurinyacià arcaic, el clima era fred i sec, i l'arbre més abundant era el pi roig, també hi havia presència de la blada i d'un aladern, el cambró. Aquí és interessant la presència de l'ametller, que era tingut per un arbre originari del sud-est asiàtic que devia haver estat introduït a Europa en èpoques històriques, però que en realitat ja vivia a la nostra comarca en època prehistòrica. Durant l'aurinyacià evolucionat, en un moment que es podria identificar amb l'interestadi de Tursac (23.000 BP), també gràcies als carbons han estat identificades altres espècies mediterrànies, com el boix, el grèvol, la blada, l'auró de Montpeller, el server, el pruner i el cambró. Poc després, durant el gravetià, al costat del pi roig trobem plantes que indiquen estius humits, com els bedolls; una mica més tard, en el solutrià, potser coincidint amb el pleniglacial, els carbons són tots de pi roig, la qual cosa mostra un probable clima fred i sec. La palinologia proporciona la mateixa informació. Al final del paleolític superior, durant el tardiglacial, el clima va anar millorant progressivament, de manera que en un país meridional i mediterrani com el nostre el pas a l'holocè devia ésser

gradual; això semblen indicar les dades de l'Arbreda i el tipus de fauna present a la bora Gran.

La fauna de l'edat de la pedra recent està formada en part per les mateixes espècies pròpies del plistocè superior que hem trobat en el paleolític mitjà, distribuïdes segons el clima de cada moment; l'ós de les cavernes, molt ben representat en el paleolític mitjà de l'Arbreda, així com altres grans carnívors, disminueix ràpidament els seus efectius i desapareix durant l'aurinyacià arcaic.

La fauna pròpia de la comarca del Pla de l'Estany es pot seguir només gràcies als jaciments de Serinyà, en els quals s'ha analitzat de forma desigual. Al Reclau Viver ha estat estudiada la del solutrià i un lleó de les cavernes que es va trobar en els nivells aurinyacians. La de l'Arbreda és més ben coneguda. A Serinyà, deixant de banda el conill, el cavall és el mamífer gran més abundant, seguit del brau i el cérvol. El moment de domini més clar del cavall a l'Arbreda sembla ésser el solutrià, coincidint amb un moment fred revelat també per la presència de bou mesquer i d'un percussor fet de banya de ren, un altre animal clarament de clima fred; aquest últim és l'únic indicatiu del paratge del Reclau de la presència d'aquest animal al paleolític superior. Hi ha d'altres banyes de ren en el magdalenian de la bora Gran.

Els primers temps postglacials (11.000-6.000 aC/ 9.000-5.000 aC)

JOSEP TARRÚS

Acabats els últims moments freds de la darrera etapa glacial de Würm, a l'inici del desè mil·lenni AC en cronologia C-14 calibrada (la real en anys del calendari), o del vuitè en cronologia C-14 convencional, Europa comença a sentir els efectes beneficiosos d'un progressiu escalfament que desembocarà en l'actual període geològic i climàtic, l'holocè, la darrera subdivisió, per ara, de l'era quaternària, també coneguda com a plistocè. Aquesta bonança, que amb diferents alts i baixos ha perdurat fins avui dia, va comportar profunds canvis en el medi ambient, que foren determinants, a la llarga, per al naixement de noves estratègies d'explotació dels recursos naturals per part dels grups humans. D'aquesta manera, les bandes paleolítiques de caçadors i recol·lectors, d'economia depredadora, varen evolucionar cap a la producció d'aliments, gràcies a l'agricultura i la ramaderia, activitats que es basen en una domesticació selectiva d'algunes plantes i animals.

Els efectes més immediats del desglaçament de les grans masses gelades glacials foren la forta pujada de les aigües del mar, amb una regressió de la línia de la costa mediterrània de més de 100 m d'altitud, i la definitiva reculada de les glaceres fins als cims més alts de les serralades europees; molts dels antics campaments paleolítics vora la costa varen quedar coberts per les aigües del mar, però en canvi els grups epipaleolítics es trobaren amb un territori habitable molt

més extens i variat de recursos econòmics que el que havien tingut els seus avantpassats paleolítics. En aquests grans espais lliures de gels s'instal·larà amb rapidesa una nova cobertura vegetal, sortida dels hivernacles de les valls arrecerades on havien resistit durant el llarg hivern glacial: els boscos de fulla caduca, rouredes i fagedes, al costat de les antigues i sofertes coníferes (pins, avets, cedres), substituiran les zones estepàries paleolítiques i ocuparan la major part dels estatges, des de la vall a la muntanya mitjana, afavorits per la millora climàtica de l'holocè. Aquests boscos seran els que proporcionaran els sòls orgànics, per descomposició de les fulles i de les baies, que els futurs agricultors neolítics necessitaran.

Mentrestant s'estaven produint variacions molt importants en la fauna salvatge de grans mamífers, que havia estat la font essencial d'alimentació dels grups humans durant el paleolític. Alguns d'aquests animals, com per exemple els rens, no s'adaptaren al progressiu escalfament del clima i emigraren cap a les terres del nord d'Europa; altres, com els cavalls o els bisons, víctimes principals de les grans caceres quaternàries, desapareixen de les regions mediterrànies però perduren fins a temps històrics a les planures centreeuropees. De totes maneres, moltes espècies, entre elles els representants més espectaculars de la fauna plistocènica, com els mamuts, els hipopòtams i els rinoceronts llanuts, els grans óssos i les hienes, les panteres i els lleons de les caverne, simplement s'esvaeixen del continent europeu sense deixar rastre; els linxs i els llops, ara gairebé exterminats, són els únics supervivents dels grans carnívors europeus de l'època glacial. Encara que tradicionalment s'han volgut explicar aquestes desaparicions a partir dels forts canvis climàtics i del medi ambient del postglacial, sembla que la raó principal, pel que fa als grans herbívors, cal buscar-la en la lentitud de la seva resposta reproductiva davant la sistemàtica explotació humana; quant als carnívors, podem suposar que foren perseguits fins al seu extermini pels grups humans, cada vegada més nombrosos, que encalçaven els mateixos ramats i els veien com a competidors.

Malgrat tot, cal deixar de banda la idea, molt estesa, d'un desastre faunístic a l'inici de l'holocè que va empobrir la dieta càrnia dels caçadors epipaleolítics, fins al punt que aquests s'haurien hagut de conformar amb una cacera intensiva de llebres, conills i altres animals petits. En realitat, a redós de les noves zones boscoses, els cèrvids (cérvols, daines i cabirols) i també els senglars experimentaran un fort augment demogràfic, que reduirà l'impacte de la disminució dels ramats de cavalls i braus salvatges a les planes; aquests animals, juntament amb les cabres salvatges i els isards en territoris de muntanya, seran ara la presa preferida de les bandes caçadores postglacials.

Així doncs, a pesar dels tràngols que devia produir la necessària adaptació a un nou medi ambient, tan diferent en clima, vegetació i fauna al que s'havia conegut durant els llargs mil·lennis de l'era glacial, els grups humans hi reeixiren plenament; al llarg de quatre o cinc mil anys, els grups humans postglacials, caçadors i recol·lectors com el seus avantpassats paleolítics, aprengueren a explotar els variats recursos naturals que els oferia el nou escenari europeu.

ELS DARRERS CAÇADORS-RECOL·LECTORS

L'existència de grups humans epipaleolítics (mil·lennis XI-IX AC) o mesolítics (mil·lennis VIII-VII AC) al Pla de l'Estany no ha pogut ser demostrada amb seguretat a hores d'ara, i aquesta és potser una de les assignatures pendents que té l'arqueologia de la comarca i una de les incògnites que més està costant d'esclarir. No sembla lògic ni raonable que entre el final del XII mil·lenni AC, moment en què els darrers caçadors magdalenians ocupen la bora Gran d'en Carreras (Serinyà), i l'establiment del poblat lacustre de la Draga (estany de Banyoles) durant el neolític antic, a final del VI mil·lenni AC, la comarca quedés buida de gent. És evident que durant aquests quasi 6000 anys hi devia haver grups de caçadors-recol·lectors postglacials al Pla de l'Estany, però les proves definitives encara han de ser desenterrades o si més no confirmades, com en el cas del suposat nivell epipaleolític que se superposa a les capes solutrianes de la cova de l'Arbreda, i que està en procés de datació per C-14.

Si ens fixem ara en les dades existents a les comarques gironines sobre aquest període, veurem que són decebedores: només se'n coneix un jaciment segur, l'assentament a l'aire lliure de Sota Palou a Campdevàrol (Ripollès), situat cronològicament entre els mil·lennis VIII-VII AC, i a més amb un conjunt industrial d'eines amb retoc simple, al qual difícilment es pot seguir la pista cultural durant el neolític. A la resta de Catalunya el coneixement d'aquesta etapa postglacial ha augmentat considerablement en els darrers anys, tot i que encara presenta un buit important durant el mil·lenni VII AC, un moment clau perquè és el punt de contacte o de canvi cap a les noves societats productores del neolític. El registre arqueològic ens assenyala, ara per ara, dos moments clars en l'evolució de les indústries lítiques d'aquests darrers caçadors i recol·lectors:

-primerament, els grups epipaleolítics més antics (XI-IX AC), que segueixen la tradició magdaleniana, amb eines microlaminars força repetitives on mai no falten les puntes i laminetes amb dors. En alguns d'aquests jaciments, com la

balma de la Margineda (Sant Julià de Lòria, Andorra), la cova del Parco (Alòs de Balaguer, la Noguera) i l'abric del Filador (Margalef del Montsant, Priorat), es pot veure com s'evoluciona des d'aquests nivells inicials purament microlaminars cap a estrats on ja apareixen eines fetes sobre petits micròlits geomètrics, de tipus triangular, i segments de cercle, fabricats amb la tècnica del microburí. Dins de la mateixa cronologia, en alguns jaciments, com la balma del Gai (Moià, al Bages), s'hi endevinen també senyals d'aquesta evolució tecnològica, mentre que en altres -la cova de la Guineu (Font-rubí, Alt Penedès) o la cova del Vidre (Roquetes, Baix Ebre)- només tenim constància de la presència d'eines sobre suport microlaminar. Pel que fa a la cova del cingle Vermell (Vilanova de Sau, Osona), recordarem que té indústries microlaminars d'aspecte més bast, perquè estan fetes sobre calcàries i altres matèries locals, però el seu conjunt lític està datat en aquest mateix horitzó (mil·lenni IX AC).

-en segon lloc, els grups epipaleolítics més recents o mesolítics de Catalunya (VIII-VII AC) es presenten, ara per ara, amb dues varietats industrials. D'una banda, els qui continuen amb eines microlaminars, sense geomètrics, fetes sobre matèries locals bastes (calcàries, quarsos, etc.), com és el cas dels jaciments a l'aire lliure de Sota Palou (Campdevàrol, Ripollès) i de la font del Ros (Berga, Berguedà) o de la cova del Roc del Migdia (Vilanova de Sau, Osona); de l'altra, els qui segueixen la tradició industrial del Mediterrani occidental durant el mesolític, és a dir, que tenen eines fetes sobre geomètrics de tipologia avançada (triangles i trapezis). D'aquests grups, l'únic segur de moment és el de la balma Margineda (Andorra).

Sobre aquesta dualitat en la fabricació d'eines que s'observa actualment en els grups mesolítics catalans i que caldrà confirmar en el futur, cal apuntar que potser responen a les diferents activitats econòmiques que es devien desenvolupar a cada lloc d'habitació, encara que, fins ara, la seva distribució geogràfica, sempre en zones de muntanya, no ajudi a trobar-hi una explicació mediambiental evident.

La marcada diferència cultural que s'ha volgut veure sempre entre els grups humans del final del paleolític superior i els seus descendents immediats epipaleolítics no queda tan clara si ens fixem en les dades objectives del registre arqueològic. És veritat que les eines sobre banya i os esdevenen menys freqüents -tot i la presència dels hams i els arpons de pesca-, però, en canvi, la indústria lítica continua el seu procés de microlitització, primer laminar (laminetes i puntes amb retoc abrupte) i després amb geomètrics (triangles, segments i trapezis), que ja s'havia iniciat al magdalenià final; sí que és cert que pràcticament desa-

pareixen les làmines de sílex de dimensions grans o mitjanes, i resten pocs burins, gratadors o rascadores-ganivets, fet que remarca el domini de les eines compostes sobre base de fusta, banya i os.

De totes maneres, es tracta de bandes de caçadors i recol·lectors directament hereves dels darrers grups paleolítics i, per tant, han de tenir un utillatge i uns costums molt similars. En aquest sentit, la gran importància que pren l'arc (que necessitava puntes de sageta armades amb micròlits) en les noves tècniques de cacera col·lectiva, i també la pesca, practicada sovint amb hams i arpons d'os proveïts de dents de sílex, poden explicar l'enorme especialització i la microlitització de la talla de la pedra. No hi devien faltar, encara que rarament es poden recuperar, les gambines i les xarxes fetes amb fibres vegetals, i també els recipients de cuir o de carbassa, tal i com es poden observar en algunes pintures rupestres contemporànies o una mica posteriors.

Ja hem dit que continua la cacera especialitzada de grans herbívors, sobretot centrada en els ramats de cérvols o cabres, mentre que al paleolític els cavalls i els bisons eren les peces preferides, però també és cert que la dieta d'aquests grups epipaleolítics s'amplia molt; ara interessen les preses petites i nombroses, com els conills i les llebres, els ocells i els peixos, que aportaran bona part de l'aliment carni. A la vegada, la recol·lecció sistemàtica de mol·luscs de terra i de mar, de baies (cireres d'arboç, móres, aglans), mel o fruits del bosc (nous, avellanes, etc.) i de lleguminoses arriba a proporcions mai vistes. Aquesta gran varietat de nínxols alimentaris pot fer entendre, com abans apuntàvem, les diferències en l'utillatge lític, que es devia especialitzar per tal de resoldre les necessitats concretes de cada hàbitat; i d'altra banda, això comportarà també una progressiva estabilització i sedentarització dels grups humans en territoris petits però molt ben explotats, la qual cosa els va allunyant del tradicional nomadisme constant en grans extensions de terreny.

Si observem la distribució dels jaciments epipaleolítics i mesolítics a Catalunya, veurem que n'hi ha alguns a la depressió prelitoral (cova de la Guineu, cova del Vidre) i també als altiplans centrals (balma del Gai), però la majoria es concentren a les zones de muntanya, ja sigui a la serralada transversal (coves del Cingle Vermell i del Roc del Migdia), a la serres de Montsant (abric del Fildor), i a les zones prepirinenques (assentaments de Sota Palou i de la font del Ros, abric del Parco) o francament pirinenques (balma de la Margineda). Ens manquen totalment dades sobre els probables jaciments de la zona costanera, tan importants en altres regions europees durant el postglacial per l'aprofitament massiu del marisc (musclos, ostres, tellerines, etc.); potser a la

zona mediterrània aquests hàbitats varen quedar coberts per la crescuda contínua de les aigües del mar, que no va arribar al seu màxim fins al neolític antic.

Pel que sabem, els grups epipaleolítics o mesolítics de Catalunya s'establien en campaments a l'aire lliure, en coves o en abrics, normalment a les vores dels rius, tant a la plana com a les valls de les muntanyes. En alguns d'aquests llocs d'habitació s'han trobat restes de llars de foc i també petites fosses d'emmagatzematge (font del Ros), les quals ens parlen d'unes comunitats socialment força cohesionades; apareixen ara els primers signes d'una certa previsió per tal de tenir reserves alimentàries i d'una preocupació creixent per enterrar els seus morts en zones exclusives de la comunitat (jaciment de Collado, la Safor, al País Valencià).

ELS PERÍODES CLIMÀTICS I CULTURALS POSTGLACIALS

L'etapa holocènica, que s'inicia amb el desglaç posterior a la glaciació de Würm i que arriba fins als nostres dies, no és homogènia des del punt de vista climàtic ni tampoc cultural. A cavall del plistocè i l'holocè s'han diferenciat a Europa occidental dos períodes climàtics, durant els quals es produeixen els grans canvis en la vegetació i la fauna quaternàries i apareixen els primers grups culturals epipaleolítics amb utilitatge microlaminar, que són els següents:

- l'estadi d'Alleröd (XI AC), moment en què s'entra en un rescalfament real, amb augment de la humitat, que s'utilitza per marcar climàticament el començament de l'holocè; els boscos de coníferes guanyen espai en la cobertura vegetal, encara que perduren àmplies zones de prats esteparis.

- l'estadi de Dryas III (X AC), la darrera pulsació freda i seca, que fa retrocedir una altra vegada els boscos en benefici dels prats i de les zones esteparis.

Ja dins de l'holocè, el nostre propi període climàtic, possiblement un altre interestadi abans de la propera glaciació, les fases climàtiques i culturals s'han succeït amb una certa celeritat. Hom sol distingir-hi les següents etapes:

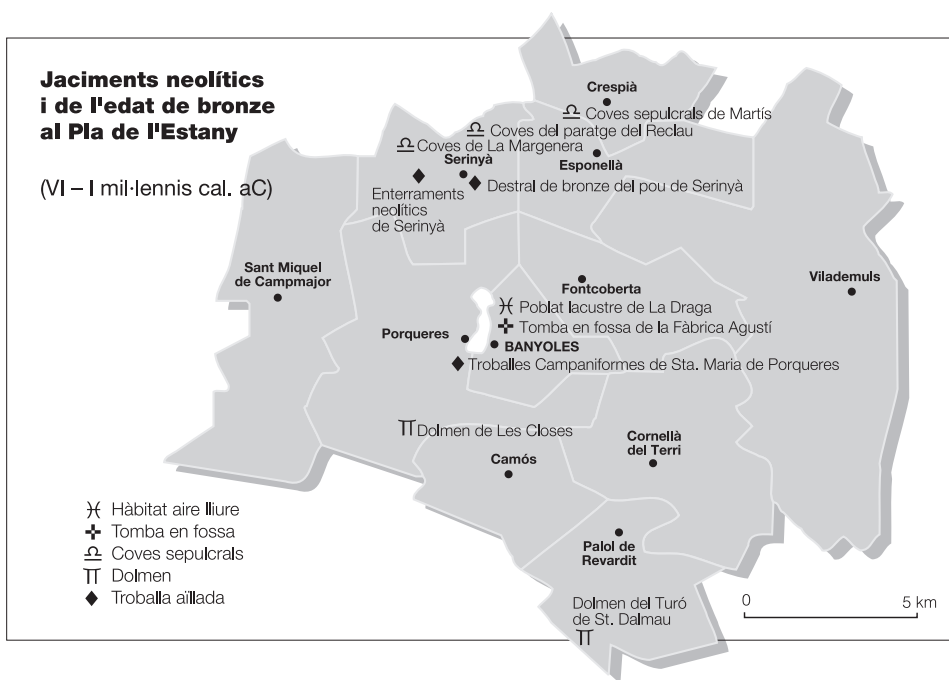
- el període preboreal (IX AC), amb un clima força fred i sec, durant el qual es desenvolupen els boscos d'avets i pins, i es comencen a veure els primers geomètrics entre les eines dels grups epipaleolítics microlaminars.

- el període boreal (VIII-VII AC), força més temperat i humit que l'anterior. Serà el moment de màxima expansió de l'avellaner, al costat de les coníferes, i les rouredes faran la seva aparició en el paisatge. Correspon culturalment al mesolític, moment encara poc conegut a Catalunya, durant el qual alguns grups

humans fabriquen eines de sílex tallat, basades en útils formats per micròlits geomètrics, mentre que altres fan servir essencialment ganivets o rascadores, fets sobre roques més bastes (quarsos o calcàries).

-el període atlàntic (mil·lennis VI-IV AC), amb un clima força calent i molt humit, que és conegut com a *optimum* climàtic, perquè és el moment de més bonança que han conegut els grups humans. El desenvolupament dels boscos de rouredes i d'alzines serà espectacular, la qual cosa proporcionarà un medi ambient molt favorable al desenvolupament d'una agricultura primitiva, que es basava en sòls rics en matèria orgànica. Durant aquest període veurem l'etapa final del mesolític i el començament del neolític (antic i mitjà); se situa, per tant, en el pas de les economies caçadores-recol·lectores a les productores, que practiquen l'agricultura i la ramaderia.

-el període subboreal (mil·lennis III i II AC), amb un clima més fred que l'anterior, però encara força humit a Europa occidental. En aquest moment l'impacte humà sobre la vegetació, a causa de la primitiva tècnica de la clariana que fan servir els nous agricultors, es comença a fer notar; les rouredes

s'aclareixen i perden terreny davant dels alzinars, més preparats per a condicions climàtiques i mediambientals desfavorables. El temps cultural s'accelera durant els mil·lennis III i II AC; un darrere l'altre s'escolaran el neolític final, una altra cruïlla plena de canvis importants, el calcolític i l'edat del bronze inicial, etapes que ens acostaran al temps històric del Mediterrani occidental.

-el període subatlàntic (del mil·lenni I AC fins ara), encara més fred i força sec. Ha conegut diversos alts i baixos climàtics fins als nostres dies: entre el mil·lenni I AC i el mil·lenni I dC es va mantenir força fred i sec; després, el clima millora entre els segles XI-XVI i es fa més calent i humit; durant els segles XVII-XIX es produeix una petita pulsació freda i seca, coneguda com a “petita edat del gel”, mentre que, finalment, a partir del segle XX s'ha experimentat un augment progressiu de les temperatures i de la humitat, fet empitjorat avui dia pels efectes de la forta pol·lució mediambiental, que caracteritza malauradament aquest final de mil·lenni.

Pel que fa a la prehistòria, cal esmentar que al primer mil·lenni AC es produí l'arribada d'uns pobles incineradors, coneguts com a “camps d'urnes”, experts en la fabricació d'eines i ornaments de bronze. Procedien de l'Europa central i oriental i possiblement ja devien parlar llengües preceltes, que ens han deixat, especialment als Pirineus, molts topònims acabats en *-dunum* o que contenen l'element *quer*, que significa “roca”. Aquests idiomes preceltes, d'arrel ja indoeuropea, s'introduiran entre les parles prehistòriques anteriors, de les quals poca cosa sabem; en tot cas, es devia tractar de llengües similars a les que parlaven les tribus ibèriques o basques durant el s. III aC, segons les dades aportades pels cronistes cartaginesos i romans.

Durant la segona meitat del mil·lenni els seus descendents directes fabricaran les primeres eines de ferro i entraran en contacte amb els pobles colonitzadors del Mediterrani, fenicis i grecs; fruit d'aquestes barreges culturals seran els pobles ibèrics, els quals faran entrar Catalunya en la història comuna del Mediterrani occidental.

Les noves societats agrícoles i ramaderes

Malgrat que en els darrers temps s'ha intentat de trobar explicacions locals a la sobtada presència de comunitats neolítiques al Mediterrani occidental, és ben cert que fins ara res no contradiu l'origen oriental (Pròxim Orient) de les principals espècies de cereals conreats (blat i ordi) i dels animals domesticats (ovella i cabra); en vista d'aquest panorama els investigadors han retornat majoritàriament al vell esquema de la difusió neolítica des del Mediterrani oriental a l'occidental, que ja proposava V.G. Childe als anys 50 i que és l'únic que s'avé amb el registre arqueològic. Una vegada acceptada, doncs, l'existència d'aquesta difusió cultural neolítica en el Mediterrani, la recerca assaja ara de comprendre els mecanismes locals que feren possible passar d'unes societats de caçadors i recol·lectors a altres de pagesos i ramaders, a través del filtre de l'aculturació.

Encara queda, malgrat tot, una pregunta: per què aquests grups mesolítics tan ben adaptats varen anar acceptant, un rere l'altre, el procés irreversible de la neolitització? Una de les respostes podria ser el creixement demogràfic incontrolat que varen experimentar aquestes comunitats mesolítiques, ja força sedentaritzades en territoris petits, la qual cosa les devia obligar a entrar en la roda de la producció d'aliments per tal de poder mantenir la població; sigui com sigui, les causes i les adaptacions necessàries degueren de ser molt diferents segons cada zona concreta. De ben segur que la multitud de respostes culturals que llavors s'establiren es troben en l'arrel de les societats mediterrànies actuals.

LES PRIMERES COMUNITATS NEOLÍTIQUES (NEOLÍTIC ANTIC: 6.000-4.700 AC)

A Catalunya i a les zones veïnes d'Aragó, el País Valencià i el sud-est de França s'han documentat grups neolítics *ex novo*, com la cova Gran de Collbató, l'assentament de la Draga (Banyoles), la cova de Chaves (Bastaras, Huesca), la cova de les Cendres (Moraira/Teulada, Alacant), la cova de l'Or (Beniarrés, Alacant), i l'assentament de Leucate-Corrège (Leucate, Aude); aquests jaciments no presenten cap rastre cultural mesolític i, en canvi, estan proveïts des de principi del VI mil·lenni aC de tota la gamma d'útils (ceràmica, eines polides, objectes sumptuaris d'ornament, indústria òssia i lítica especialitzada, elements de mòlta, etc.) i d'aliments (cereals, lleguminoses, ovelles, cabres, bous i porcs) que caracteritzen aquest primer neolític de ceràmiques impreses o cardial. Altres jaciments de la mateixa regió cultural, essencialment la cova de Cocina (Dosaigües, València) i la balma Margineda (Sant Julià de Lòria, Andorra), mostren evidències d'un llarg procés d'aculturació mitjançant el qual bandes de caçadors mesolítics adopten el sistema econòmic i les eines necessàries de tipus neolític.

Tractar d'explicar aquest fet arqueològic és ben difícil en els dos casos, tot i que, de fet, cal contemplar-los com a dos aspectes de la mateixa realitat. En efecte, els jaciments aculturats poden ser simplement les fronteres llunyanes de les primeres implantacions neolítiques; només la seva situació perifèrica respecte del jaciment primitiu o de la zona primigènia és el que permet aquesta lenta aculturació, en lloc de patir una substitució cultural ràpida, que pot fer l'efecte des del punt de vista arqueològic d'una implantació *ex novo*, o fins i tot d'una veritable colonització per grups neolítics forans.

Sortosament, disposem d'innombrables exemples històrics, des de l'antiguitat clàssica al món medieval, que ens il·lustren sobre la complexitat d'aquests fenòmens de difusió cultural i d'aculturació quan es tracten sobre territoris amplis.

A Catalunya s'observa que els jaciments del neolític antic cardial es concentren sobretot a les depressions litoral i prelitoral, especialment entre la Tordera i el Francolí; les vies d'accés d'aquest primer neolític cap a les terres interiors de ponent varen ser les valls dels rius Llobregat i Cardoner. Un altre eix a tenir en compte, ja sigui en direcció nord-sud o a la inversa, és el riu Segre, a la rodalia del qual es coneixen alguns assentaments a l'aire lliure i nombroses coves amb restes materials d'aquesta època.

Fora d'aquesta zona costanera i de les valls dels rius esmentades, on la implantació degué d'ésser ràpida, la resta de Catalunya sembla estar dins de l'òrbita de l'aculturació lenta; aquest fet pot explicar que sovint només hi detectem la presència de comunitats del cardial final o bé epicardials (amb ceràmiques impreses amb pinta més que amb *cardium*, incises o amb cordons llisos), que ja pertanyen a la fase tardana del neolític antic català.

En tot cas, la visió tradicional d'uns primers grups neolítics cavernícoles que no arribarien a tenir veritables poblats a l'aire lliure fins al neolític recent dels sepulcres de fossa ha quedat arraconada per la recerca dels darrers anys. Ara sabem que des del primer moment cardial els assentaments a l'aire lliure varen ser ocupats igual que les coves del territori immediat; aquestes darreres servien com a cledes per als ramats, dipòsits d'emmagatzematge o llocs d'enterrament.

Un buit important en l'estat actual de la investigació és la manca de tombes conegudes durant els primers moments (fase cardial) del neolític antic a Catalunya. En efecte, les primeres sepultures neolítiques que han pogut ser estudiades pertanyen ja a la fase tardana (epicardial), com per exemple la cova dels Lladres (Vacarisses, Vallès Occidental), que contenia diverses inhumacions primàries.

El model d'implantació territorial dels grups del neolític antic a les comarques de Girona és força variat, sempre també dins d'una cronologia del cardial final-epicardial. Coneixem llocs d'assentament a l'aire lliure a la costa empordanesa, sobre punts poc elevats, com en el cas del turó de les Corts (l'Escala, Alt Empordà) o del puig Mascaró (Torroella de Montgrí, Baix Empordà), i també abrics granítics, possiblement d'enterrament, a les Gavarres (Santa Cristina d'Aro i Calonge, Baix Empordà). Les zones interiors gironines, tant les valls com les planes, s'ocuparen durant el mateix període, des de la Garrotxa a la Selva; hi destaquen el grup de la vall del Llierca, amb un poblat central a Plan-sallosa (Tortellà, la Garrotxa) i diversos abrics o coves al voltant. Aquestes cavitats feien funcions d'hàbitats complementaris o cledes d'establació (balma del Serrat del Pont, coves dels Ermitons i del Bisbe) i de llocs d'emmagatzematge (coves 120, s'Espasa).

En aquest moment recent del neolític antic ja tenim documentades a les comarques gironines algunes sepultures en cova, amb ritu d'inhumació primària múltiple, com són les coves de l'Avellaner (Cogolls, les Planes d'Hostoles, la Garrotxa) i la zona III del Pasteral (la Cellera de Ter, la Selva). La primera d'elles ha pogut ser ben estudiada, perquè va ser descoberta intacta l'agost de l'any 1985 i, per tant, ofereix dades fiables. S'hi han pogut documentar aquestes

L'excavació de la Draga, juliol de 1992.

inhumacions primàries múltiples epicardials en coves especialitzades, que a l'Avellaner suposen un mínim de 20 cadàvers; els inhumats dels 4 espais funeraris d'aquesta cova, del tipus mediterrani gràcil, inclouen 11 individus adults, 2 de senils, 2 d'adolescents i 6 infantils, dels dos sexes: es tractava, doncs, d'una tomba per a tota la comunitat, sense distinció d'edat i de sexe.

Al Pla de l'Estany, a través dels objectes (la cultura material) recuperats en els jaciments del neolític antic, s'hi han pogut identificar una fase antiga o cardial (mil·lenni VI AC) i una de més recent o epicardial (primera meitat del mil·lenni V AC). Per a aquesta època podem comptar, sortosament, amb les dades paleoambientals que proporciona l'excavació de la Draga; es tracta, essencialment, dels estudis sobre els carbons trobats a les llars (anàlisi antracològica), del pol·len fòssil recuperat al nivell arqueològic (anàlisi palinològica) i del coneixement de les espècies d'arbres emprades com a pilars de les cases (anàlisi dendrocronològica). Segons indica l'encreuament de totes aquestes dades, a final del VI mil·lenni AC hi devia haver un bosc de ribera a la vora de l'Estany, amb espècies hidròfiles, que necessiten molta humitat edàfica, com el freixe,

Fragment ceràmic amb decoració cardinal (neolític antic) de la cova d'en Pau (Serinyà).

l'om, el llorer i l'avellaner; més cap a l'interior, però sempre en la zona immediata al poblat, hi devia haver un bosc format per una roureda densa, acompanyada de boixos, arbres fruiters silvestres (perers, pomeres, etc.), avellaners i aurons, i cal assenyalar també la presència del teix, un arbre molt rar actualment.

El moment cardinal final i epicardial s'observa entre les ceràmiques de les coves de l'Arbreda, Mollet III, d'en Pau i Reclau Viver, totes a Serinyà; aquestes coves devien servir com a refugis temporals, dipòsits o llocs d'estabulació, sense descartar-hi un ús sepulcral en algun moment, cosa que no s'ha pogut comprovar. Però, de totes maneres, el jaciment clau d'aquesta època és l'assentament de la Draga, a la vora de l'estany de Banyoles, descobert l'any 1990.

La cultura material de la Draga se situa clarament entre un cardinal final i un epicardial antic, cosa que confirmen les 8 datacions per C-14 que s'hi han realitzat, obtingudes en diferents laboratoris (Tòquio, Heidelberg i Barcelona) i sobre materials orgànics distints (carbons, cereals, fusta i ossos). La seva seqüència cronocultural il·lustra i situa perfectament en el temps aquesta fase tardana

del neolític antic que coneixem al Pla de l'Estany, tant en coves com en aquest assentament. El bloc central d'aquestes 8 datacions per C-14 col·loca la Draga a final del VI mil·lenni AC, encara que també hi ha una datació, precisament la que fou feta sobre un pilar de fusta, que marca un moment més antic, dins la segona meitat del VI mil·lenni AC; ens tornarem a referir més endavant a aquest fet, que podria interpretar-se com a prova de la presència de dos moments a la Draga (cardial i epicardial antic) diferenciats en el temps.

Pel que fa als enterraments, sembla que el Pla de l'Estany segueix al neolític antic (epicardial final) el model ja establert a la Garrotxa amb la cova de l'Avellaner. En efecte, la cova de Mariver (Martís, Esponellà) és un altre bon exemple de cova especialitzada per a inhumacions primàries múltiples, el tipus de ritu funerari més ben documentat en el neolític antic català; la seva situació, uns 5 km al nord a la cinglera de Martís, proporciona pistes dels possibles llocs d'enterrament de les comunitats cardials i epicardials de la rodalia de l'Estany. A Mariver sembla que els inhumats estaven dipositats sobre la roca, majoritàriament a la cambra més profunda i gran de la cavitat. Les poques restes humanes neolítiques recuperades d'aquesta cova -un mínim de 2 individus (un adult i un juvenil)- no permeten d'extreure'n gaires conclusions de caràcter antropològic, llevat que eren també mediterranis gràcils.

Els objectes que fabricaven els primers agricultors i ramaders del Pla de l'Estany es diferencien clarament de les eines dels grups caçadors anteriors. La cultura material de les dues fases del neolític antic (cardial i epicardial) ja quedava representada a les coves del paratge del Reclau a Serinyà (Arbreda, Mollet III, d'en Pau i Reclau Viver) i de Martís (Mariver), conegudes des de fa temps. Malgrat tot, en tractar-se de jaciments molt remenats, era impossible de destriar hi estratigràficament aquestes dues fases, i per això les troballes del poblat de la Draga, que representen un conjunt tancat del cardinal final-epicardial antic, resulten essencials tant pel seu volum com per la seva qualitat i varietat.

Coneixíem nombrosos fragments de vasos ceràmics procedents de les esmentades coves de Serinyà i de Martís (Mariver), fets a mà, com correspon a tota la terrissa prehistòrica. Alguns duïen decoracions i altres eren llisos, amb superfícies polides, allisades o raspallades; alguns dels primers, pocs, estan decorats amb petxina de *cardium*, d'altres estan impresos amb una pinta o una eina similar, alguns duen motius senzills incisos i força porten relleus amb cordons llisos o impresos. Es tracta de recipients globulars amb fons rodó, proveïts de nanses o de prensions massisses (mugrons, mamellons, etc.); alguns són de gran capacitat, destinats a l'emmagatzematge (gerres cilíndriques de més de deu

litres), i la majoria són de grandària mitjana (olles amb coll o subesfèriques d'entre un i cinc litres), encara que també s'hi detecten vasos petits (bols hemisfèrics i escudelles aplanades de fins a un litre). Els materials ceràmics de la Draga confirmen la unitat cultural d'aquests conjunts, dins d'un cardial final-epicardial antic, tot aportant noves dades sobre les decoracions impreses amb *cardium*, que allí són força variades i abundants.

En els moments més tardans del neolític antic de les coves de Serinyà i de Martís (epicardial final), apareixen ja les ceràmiques d'estil Montboló, al costat de vasos decorats amb cordons llisos; aquest nou estil ceràmic, que es farà abundant durant el neolític mitjà inicial, es caracteritza per algunes formes noves (tasses carenades), per la presència de nanses tubulars i per unes superfícies molt ben polides.

Les eines grans o mitjanes de pedra polida d'aquesta època acostumen a ser fabricades sobre roques metamòrfiques similars (cornianes i esquistos), mentre que per a les de mida petita es fan servir roques molt diverses, sovint de colors vius, que rarament han estat analitzades. En tot cas, des d'inici del neolític antic es coneix una gran varietat d'eines polides, que acomplien funcions diferents. Cal esmentar la presència de destrals al Reclau Viver i també la d'aixes i petits enformadors al mateix Reclau Viver, a l'Arbreda, a Mariver i sobretot a l'assentament de la Draga; totes aquestes eines anaven fixades a un mànec de fusta, ja sigui directament o mitjançant una beina de banya de cérvol, que amortia l'efecte dels cops. A més, tant a la Draga com a les coves del paratge del Reclau no hi manquen diverses bases i mans de molí barquiforme, generalment de basalt, que s'han de relacionar amb les tasques de trituració dels cereals o d'altres aliments vegetals; aquests instruments per a la mòlta dels aliments vegetals perduraran, sense grans canvis, durant tota la prehistòria recent.

Els útils sobre pedra tallada del neolític antic es fabricaven sobre sílex de diverses classes, però també sobre cristall de roca o quars. A partir de nuclis prismàtics es buscava l'obtenció de làmines de 5 a 10 cm generalment, encara que també usaven ascles (fragments més amples que estrets); aquests primers productes de talla rebien després un procés de preparació per aconseguir la mida (per flexió o truncament) i el tipus de tall desitjats (per retoc) i es convertien en eines molt variades, sempre emmanegades sobre fusta, os o banya. Algunes d'elles seguien models tradicionals (micròlits geomètrics, algun rar burí o els raspadors), que provenien del fons cultural del paleolític superior o del mesolític; de totes maneres, des de l'inici del neolític antic, apareixen ja elements nous (puntes foliàcies, perforadors-trepants, ganivets sobre làmines amb retocs margi-

nals, dents de falç, etc.) que remarquen les noves necessitats dels grups productors neolítics. Encara que tenim testimonis d'aquestes eines a les coves del paratge del Reclau (Serinyà) i a Mariver (Martís), són els més de 650 elements (entre peces i restes de talla) de la Draga els que ens permeten de caracteritzar els conjunts industrials sobre pedra tallada del neolític antic al Pla de l'Estany.

Pel que fa a les eines fabricades sobre ossos o banyes d'animals, especialment òvids i cèrvids, torna a ser la Draga la principal font d'informació amb 105 objectes, davant de les 10 peces atribuïbles al neolític antic de les coves del paratge del Reclau (Serinyà); d'aquestes cavitats només cal destacar la llarga espàtula de l'Arbreda i una agulla del Reclau Viver. Sorpren, en canvi, la gran varietat d'útils fets sobre matèria dura animal que s'han recuperat a la Draga: a més dels punxons sobre metàpode d'òvid i sobre banya de cérvol, prou coneguts, hi ha puntes (amb o sense bisell), espàtules simples o dentades, un tub, fragments d'una agulla, d'un arpó, d'una cullera petita i també dos elements multiperforats sobre omòplat de bou, d'ús desconegut.

Amb les peces d'ornament del neolític antic passa una cosa similar a la indústria òssia: s'atribuïen a aquesta època diversos bivalves o cargols marins perforats i també *dentalium*, algunes peces de collaret discoïdals (completes o en procés de fabricació) procedents de la cova d'en Pau i del Reclau Viver, a més d'un fragment de braçalet, fet de banya, de la primera cova i un fragment d'un braçalet articulat d'esquist, biperforat, procedent de la segona. La Draga, amb 57 objectes segurs, ha capgirat els nostres coneixements: entre d'altres elements d'interès, cal esmentar dos fragments de braçalets de calcària, denes discoïdals de mol·luscs marins i d'esteatita, penjolls de curculla o d'os, una gran anella d'os perforada i anells (amb o sense protuberàncies) d'os, petxina o roca.

No cal oblidar que els objectes fabricats amb elements orgànics peribles (recipients o vestits de pell; eines, pilars de les cases o piragües de fusta; teixits, cistells i xarxes de fibres vegetals, etc.), segurament molt nombrosos en la vida quotidiana dels grups neolítics i també de l'edat del bronze, no es conserven normalment i, per tant, no queden registrats arqueològicament. Aquest és un altre buit que la Draga, l'únic jaciment prehistòric d'ambient humit de la península Ibèrica, està començant a omplir: l'estiu de 1995, membres del CASC (Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya), que col·laboren en les excavacions de la Draga, varen recuperar quatre eines de fusta dins la part submergida del jaciment; aquestes eines són una falç d'angle amb pom, feta de saüc, amb un fragment de làmina de sílex en biaix; un arrabassador de roure, en forma de destral i amb pom; un bastó punxegut d'ullastre, ben polit, i una beina cònica

de roure. Són les primeres eines de fusta neolítiques conegudes en el Mediterrani occidental.

Les matèries primeres d'on provenen aquestes manufactures són essencialment locals (argiles, fusta, productes animals o vegetals), encara que les roques necessàries per a la fabricació d'eines de pedra tallada o polida i també les curculles marines, que es transformaven en peces d'ornament, havien de venir, forçosament, de zones més allunyades (Pirineus, costa), dins d'una àrea de recol·lecció d'almenys 50 km. D'altra banda, la presència a la Draga d'un vas cònic i d'un barreta cilíndrica amb cap rodó, tots dos de marbre, amb funcions més rituals que pràctiques, ens obliga a plantejar la possibilitat d'intercanvis molt llunyans -potser des del Mediterrani central- per a alguns objectes sump-tuaris del neolític antic de Catalunya.

Si hi ha un àmbit arqueològic on queda ben marcada la diferència entre les antigues bandes de caçadors mesolítics i les noves comunitats neolítiques, aquest és, sens dubte, el de l'obtenció d'aliments (paleoeconomia), que ara se centrarà en la ramaderia i l'agricultura, sense deixar de banda la recol·lecció i la cacera. El registre carpològic (restes vegetals) de la Draga és extraordinari, tant pel seu volum (més de 30.000 granes de cereals) com per la seva varietat, a causa essencialment de les condicions humides on s'han pogut conservar, i ens hi basarem per tal de caracteritzar la classe de conreus i la dieta vegetal dels grups del neolític antic al Pla de l'Estany. Entre els cereals hi ha sobretot blat dur (*Triticum durum/aestivum*), encara que s'hi detecta també la presència del blat compacte (*Triticum compactum*), i en menor quantitat hi apareixen grans d'ordi vestit (*Hordeum vulgare*) i ordi nu (*Hordeum nudum*), i també alguns grans de pisana (*Triticum dicoccum*); pel que fa a les lleguminoses conreades, s'hi han identificat restes de faves (*Vicia faba minor*), de pèsols (*Pisum sativum*), de guixes (*Lathyrus* sp.) i de moró (*Stellaria media*). A la Draga s'han documentat també plantes recol·lectades, com pinyons, avellanes, raïms i fruits silvestres (peres o pomes), mentre que a la cova d'en Pau sembla provat el consum d'aglans (roure-alzina) des del neolític antic.

Quant a les restes de fauna, també s'han pogut documentar a la Draga fins ara més de 10.000 fragments, un enorme corpus documental que ens permet de conèixer tant el bestiar domèstic com els animals salvatges que caçaven els grups humans d'aquest primer neolític. Els animals domèstics determinats són el bou (*Bos taurus*), l'ovella (*Ovis aries*), la cabra (*Capra hircus*), el porc (*Sus domesticus*) i el gos (*Canis familiaris*); els ramats de la Draga (bous, òvids i porcs) es destinaven sobretot a la producció de carn, segons es pot deduir del fet que la

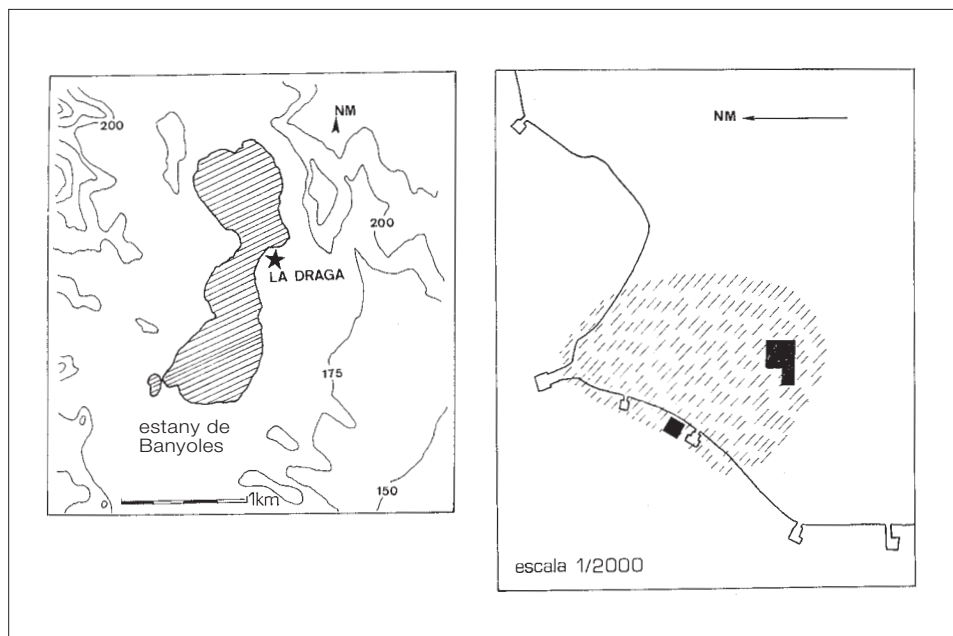
major part dels exemplars sacrificats fossin joves; de totes maneres, és ben segur que es devia aprofitar igualment la llet dels bous i dels òvids per al consum humà. Les espècies salvatges caçades a la Draga són les següents: el bou salvatge o ur (*Bos primigenius*), el cérvol (*Cervus elaphus*), el cabirol (*Capreolus capreolus*), la cabra salvatge (*Capra pyrenaica*), el senglar (*Sus scropha*), la guilla (*Vulpes vulpes*) i el conill (*Oryctolagus cuniculus*); també s'hi han identificat restes de tortugues de riera (*Emys orbicularis*), alguna vèrtebra de peix (barb) i musclos de l'estany (*Potomida littoralis*).

Totes les dades que hem anat enumerant mostren unes comunitats neolítiques molt ben establertes a l'àrea central de la comarca, entre l'estany i el Fluvià, des de final del VI mil·lenni AC. Dins d'aquest territori és probable que hi hagués grans poblats a la vora de l'Estany o al pla de Martís, mentre que les coves de Serinyà devien servir com a llocs d'habitació secundaris, relacionats amb l'establiment del bestiar (transhumància a poca distància) o l'emmagatzematge d'aliments, mentre que les coves de Martís (Mariver) semblen més apropiades per a un ús exclusivament sepulcral.

Els camps de conreu es devien situar al pla d'Usall i de Martís, però bona part de les collites es guardaven en el mateix poblat en edificacions similars als graners, com les trobades a la Draga. Els bous devien pasturar prop de l'assentament, mentre que els porcs aprofitarien les rouredes immediates; només els ramats d'ovelles i cabres s'allunyarien una mica del poblat central, potser fins a la zona de les coves de Serinyà. Les grans extensions boscoses que hi havia permetien la presència de nombrosos cèrvids (cérvols i cabirols) en àrees no gaire allunyades de l'hàbitat central, on se'ls podia anar a caçar. Devien ser societats igualitàries, com denoten els sepulcres coneguts (Mariver), les quals podien alimentar perfectament tots els individus del grup amb una dieta variada, tant vegetal com càrnia, que podrien envejar molts pobles rurals europeus d'època medieval o fins i tot moderna.

EL POBLAT LACUSTRE DE LA DRAGA AL NEOLÍTIC ANTIC

L'assentament lacustre de la Draga, situat cap a la vora de la part est de l'estany de Banyoles, va ser descobert l'abril de 1990, mentre es construïa el parc del mateix nom; Joan Abad, membre de l'Associació Arqueològica de Girona, hi va recollir diversos fragments de sílex entre les terres remogudes per les màquines excavadores i va avisar el Museu Arqueològic Comarcal de Banyo-

Mapa de situació del poblat neolític de la Draga i de la zona que ocupa (en ratllat) a la vora oriental de l'estany.

les (MACB). Pocs dies després s'hi iniciava una prospecció arqueològica d'urgència, que va determinar la cronologia relativa del jaciment a partir dels materials arqueològics recuperats (neolític antic, entre els mil·lennis VI-V AC) i també la seva enorme importància, en tractar-se del primer poblat lacustre prehistòric conegut a la península Ibèrica.

A partir de les campanyes d'excavació realitzades fins al 1996, ara sabem que la Draga comprèn uns 10.000 m², 1.000 dels quals estan actualment submergits, uns 12 m més enllà de l'actual marge o dic de l'estany, sobre les seves antigues platges neolítiques; aquesta part submergida de la Draga va ser descoberta l'any 1994 pel CASC (Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya), que des d'aleshores col·labora amb el MACB en la recerca. A l'època del poblat la zona presentava una topografia similar a una península, voltada d'aigua pel nord, oest i sud, mentre que la banda est (cap a la carretera actual) devia d'estar protegida per una estacada o bé per aiguamolls. La zona emergida excavada fins ara, d'uns 328 m², correspon a la part més elevada de l'hàbitat, i en ella la capa freàtica perenne es trobava uns 60 cm per sota del nivell arqueològic, cosa que

Eina de fusta de roure (arrabassador), trobada a la part subaquàtica de la Draga. Agost de 1995.

provoca que no s'hi hagin conservat restes de fusta damunt o per sobre del nivell d'ocupació; de fet, les puntes dels pilars de fusta de les construccions s'hi conserven només a partir d'aquests 60 cm de fondària. Per contra, a la zona submergida s'han trobat restes dels pilars de fusta uns 30-40 cm per sobre de la capa d'ocupació neolítica, perquè allí el nivell de l'aigua no ha descendit mai d'aquesta altura des de l'abandonament del poblat; per aquest motiu, només en aquesta zona de la Draga s'han pogut recuperar, ara per ara, eines de fusta, caigudes sobre el terra inundat.

Cal fer notar que a la Draga ens trobem amb un cas curiós de conservació diferent entre les zones emergides i les submergides: a les primeres, la conservació de les restes orgàniques més dures (ossos, macrorestes vegetals i carbons) i de les eines de sílex és excel·lent, a causa de la humitat constant del terreny i de la capa de torba que recobria el jaciment, mentre que els fragments ceràmics estan força desfets i no es conserven, com diem, els objectes fets de matèries orgàniques febles (fusta, cistelleria, teixits, etc.); en canvi, a la zona submergida es conserven perfectament els objectes de fusta i la ceràmica, mentre que les restes òssies i el sílex es troben molt alterats i se'n recuperen quantitats minúscules.

Eina de fusta de saüc (falç amb làmina de sílex), trobada a la part subaquàtica de la Draga. Agost de 1995.

Per poder excavar en la zona emergida s'ha utilitzat una bomba, tipus Well Point, que abaixa el nivell freàtic de l'àrea d'excavació preestablerta i permet de treballar amb comoditat; en canvi, la zona submergida s'ha hagut d'excavar amb submarinistes, com qualsevol altre jaciment subaquàtic, encara que adaptant la metodologia a les necessitats d'una excavació prehistòrica.

A la zona emergida excavada s'han localitzat diversos enllosats ovalats, situats damunt mateix de la creta lacustre, com l'estructura E-73, que mesurava uns 4x3 m i estava voltada per forats de pal; a l'interior d'aquesta estructura, per sobre i per sota de les lloses, s'hi recuperaren una gran quantitat de granes de cereals (blat/ordi), per la qual cosa les relacionem amb dipòsits per conservar cereals, com ara graners.

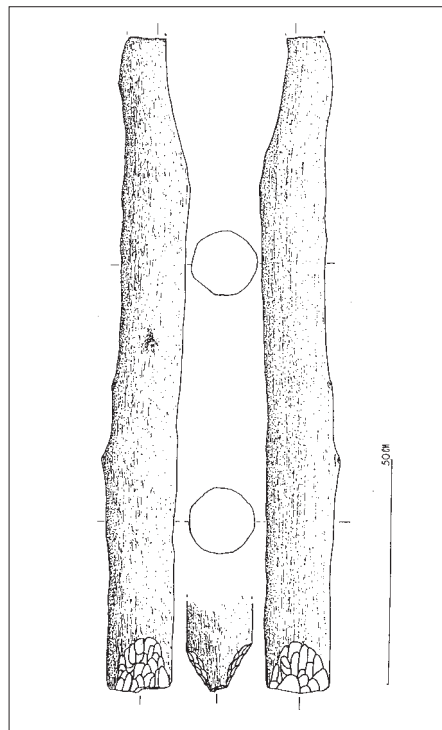
En aquesta mateixa àrea, especialment a la seva banda est, la més elevada, s'hi excavaren una trentena de llars, totes enfonsades en cubeta dins de la creta (calcita); alguns d'aquests focs presenten estructures complementàries, com una corona de blocs o una solera al fons, però la majoria són simples cubetes. A

l'interior hi trobem grans masses de carbons, procedents de la cremació de la llenya (fusta de roure, lloret i boix), dintre de les quals hi ha nombroses granes de cereals carbonitzades, restes de la fauna consumida i manufactures humanes (ceràmica i eines d'os, de pedra tallada i polida); en la seva superfície hi pot haver rierencs de quars o de calcària, que, una vegada roents, s'utilitzaven per fer bullir l'aigua en un vas ceràmic, o, fins i tot, plaquetes de gres, que devien servir per fregir els aliments.

A l'oest de la zona excavada es trobaren diverses concentracions de fauna i objectes arqueològics, enmig de masses negres de calcita tacada per l'acumulació de matèria orgànica, que tenen l'aspecte de veritables abocadors de residus. De totes maneres, allò que abundava més al sondeig terrestre eren els forats de pal, que després de la revisió i l'extracció de 1994 sumen 261, per a un

Extracció del primer pilar de roure de la Draga, octubre de 1991.

Un dels pilars de roure de les construccions de la Draga, extret l'octubre de 1991. L'any 1994 se'n varen recuperar un total de 260 a la part emergida del jaciment.

espai de 284 m², que correspon a les campanyes de 1991-1992; no incloem en aquesta xifra els forats de pal localitzats en superfície l'any 1995, perquè és molt possible que quan s'extreguin el nombre de pilars de fusta augmenti. De moment, doncs, podem assegurar l'existència de gairebé un pilar de fusta per cada metre quadrat (0'92 pilars/m²); aquest percentatge és molt superior al que s'acostuma a trobar en un jaciment arqueològic d'ambient sec, però normal en medis lacustres centreeuropeus, amb els quals cal comparar la Draga.

Les puntes conservades d'aquests pilars de fusta tenen diàmetres que fan entre 12 i 14 cm (troncs d'arbres de 20-25 anys per als pilars principals) o entre 6 i 8 cm (branques o troncs d'arbres de menys de 10 anys per a les estagues), i les puntes dels pilars són normalment tallades en doble bisell (amb algunes de còniques), mentre que les estagues presenten puntes en bisell simple; alguns només conserven 30 cm de fusta, i d'altres n'arriben a tenir més de 2 m, mides a les quals cal afegir els 60 cm perduts per podriments fins al nivell arqueològic. Podem assegurar, doncs, que alguns pilars estaven profundament clavats a la creta lacustre, cosa que permet imaginar una altura respectable per a la seva part aèria (2-3 m més).

La zona submergida de la Draga es va començar a excavar el juliol de 1995, després d'haver-la descobert l'any anterior. S'hi va delimitar un rectangle de 3 m d'amplada (nord-sud, paral·lel a la vora actual) per 12 m de llargada (est-oest, en direcció al centre de l'estany), fins al límit on apareixien restes del nivell arqueològic, 3 m abans del final de l'antiga platja neolítica. Tal com abans hem dit, en aquesta àrea excavada els pilars de fusta apareixen uns 30-40 cm per damunt del nivell arqueològic, amb una separació força constant de 0'80 m i 1 m; entre ells es varen trobar fragments d'escorça i branquillons, possiblement restes del terra original de les construccions.

Les quatre eines de fusta localitzades l'any 1995 en aquesta zona submergida foren confiades al laboratori de restauració del Museu cantonal de Neuchâtel (Suïssa), dirigit per Béat Hug, on han estat sotmeses a un procés de liofilització per tal d'assegurar-ne la conservació futura, i l'estudi dendrocronològic de les rodanxes retallades de cadascun dels pilars de fusta s'ha confiat a Patrick Gassmann, director del laboratori de dendrocronologia del mateix museu suís; a partir de les primeres dades d'aquest estudi de què disposem, sabem que gairebé tots estaven fets sobre fusta de roure martinenc (*Quercus pubescens*), encara que també s'hi ha determinat un auro (*Acer* sp.).

A través de les sèries sincròniques (arbres tallats el mateix any) s'ha assajat de trobar l'antiga planta de les cabanes, però de moment no s'ha tingut èxit,

possiblement perquè la part emergida no era una zona de construccions importants, sinó la perifèria de l'hàbitat, la qual cosa explicaria la gran concentració de llars culinàries, els paviments de lloses (graners?) i els abocadors de residus. Sí que es pot assegurar, en canvi, que la vida mínima del poblat és de 32-40 anys, que són els anys passats entre el primer i el darrer arbre abatut a la zona excavada; aquest estudi endrocronològic serà un dels més fonamentals per tal de comprendre l'arquitectura de les cases i l'urbanisme del poblat neolític de la Draga.

Les cases de la Draga, possiblement rectangulars, devien estar bastides arran de terra, pel que es pot deduir tant a la zona emergida (enllosats) com a la subaquàtica (paviment de branquillons), a part de l'evidència que proporcionen les llars de foc, construïdes directament sobre la creta lacustre. Es devia tractar de construccions grans (10 x 5 m), amb les parets fetes de troncs i de brancatge, potser recobert per una capa d'argila líquida; els sostres, sostinguts per una encavallada en doble vessant, acostumen a ser de canyís en els poblats lacustres centreuropeus, col·locat amb gavelles superposades.

Podem suposar que el poblat neolític de la Draga va estar ocupat per un grup de cultura cardial vers la segona meitat del VI mil·lenni aC, durant un espai de temps no inferior als 40 anys; en aquests moments els assentaments de la Draga i de la Marmotta, al llac de Bracciano (Anguillara Sabazia, Itàlia), són els més antics d'Europa, amb datacions C-14 calibrades 500 anys anteriors als més vells poblats lacustres centreuropeus. La Draga haurà de ser una altra excavació a llarg termini en el Pla de l'Estany i a la vegada convertir-se en un jaciment visitable, on es podrà divulgar la vida d'una comunitat lacustre del neolític antic.

CONSOLIDACIÓ I PLENITUD DEL MÓN NEOLÍTIC (NEOLÍTIC MITJÀ: 4.700-3.400 AC)

Vers la segona meitat del V mil·lenni aC els grups neolítics catalans arriben a un moment d'apogeu, que es mantindrà gairebé mil anys, fins a final del IV mil·lenni AC, i apareixen grups regionals clars a Catalunya: durant el primer moment (neolític mitjà inicial, 4.700-4.100 aC) s'hi han identificat el grup de Montboló (entre l'Agly i el Llobregat), el grup de Molinot (entre el Llobregat i el Gaià) i el grup del Baix Ebre (Tortosa i Amposta), l'únic dels tres que no té ceràmiques d'estil Montboló. En una segona fase (neolític mitjà ple, 4.100-

3.400 AC) es consoliden altre cop tres grups principals: l'empordanès (entre el Rosselló i l'Empordà, hereu directe del Montboló en un context Chassey), el vallesà (a les planes litorals i prelitorals entre el Ter i l'Ebre) i el solsonià (als altiplans centrals de Catalunya).

Les estratègies d'ocupació del territori varien entre el neolític mitjà inicial i el ple: durant la primera etapa se segueixen força les pautes del neolític antic, però després s'aprofiten cada vegada més les planes i les valls interiors, les millors terres de conreu de Catalunya, on trobarem els grans poblats del neolític mitjà ple, com el que hi devia haver al costat de la necròpolis de la bòbila Madurell, mentre que les zones de muntanya són menys apreciades; aquest fet es nota en el registre arqueològic: moltes coves presenten un buit d'ocupacions entre el neolític mitjà inicial i el final.

Els enterraments en cova amb inhumacions col·lectives continuen al neolític mitjà inicial, amb exemples molt espectaculars (cauna de Belestar al Rosselló); la novetat del període seran les necròpolis megalítiques de cistes amb túmuls complexos (cistes de Tavertet, Osona; camp del Ginebre a Caramany, Fenollet, i possiblement les cistes de cala Montjoi a Roses, Alt Empordà) i també les primeres tombes (cercles de pedres plantades amb enllosat intern) amb incineracions veritables (camp del Ginebre a Caramany), que corresponen a enterraments individuals o de poca gent. Ja al neolític mitjà ple tenim constància de la presència de sepulcres de corredor antics (cambres subcirculars i trapezoidals) a l'Empordà, de cistes amb túmul o sense al solsonià i de tombes en fosses variades al vallesà.

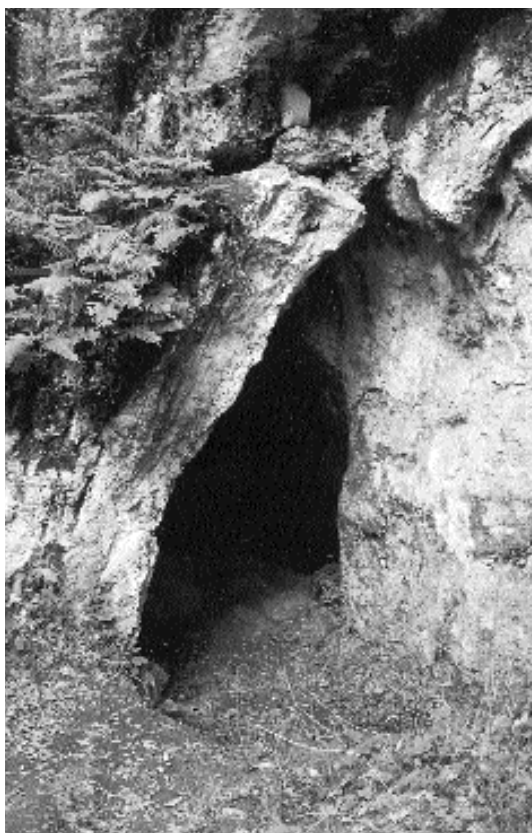
Al llarg del neolític mitjà inicial els grups de pagesos i ramaders que viuen a les comarques gironines ocupen indrets molt similars als dels seus avantpassats immediats: els veiem instal·lats a les serralades litorals del cap de Creus (grup de cistes amb túmul de cala Montjoi) i en un replà del vessant occidental de la serra de Rodes (poblat neolític de ca n'Isaac a Palau-saverdera); comencen a buscar les planes argiloses de les terres interiors (tomba en escletxa de roca calcària de Fonteta, Baix Empordà), alhora que continuen a les valls dels rius (cova d'inhumació col·lectiva del Pasteral, la Selva) i a les zones de muntanya alta (cova-dipòsit de la Pólvora a Albanyà; cova-refugi del Bisbe, Sales del Llierca).

A partir del neolític mitjà ple es comença a notar un canvi important en la distribució del poblament: les planes i serralades litorals continuen habitades (tombes en fossa de Vilartagues, a Sant Feliu de Guíxols; sepulcres de corredor i cistes amb túmul de l'Empordà, tots de caràcter individual o múltiple restringit),

però ara, sobretot, el poblament es desplaça cap a les grans valls i planes interiors, com en els profunds meandres de la vall del Ter, prop de Girona, on potser hi havia els assentaments centrals (sitges i necròpolis de tombes en fossa de Sant Julià de Ramis, necròpolis del mateix tipus del puig d'en Roca a Girona).

Al Pla de l'Estany s'han pogut identificar, a través dels objectes trobats en jaciments del neolític mitjà, les dues grans fases en què aquest es divideix: la inicial, durant la segona meitat del V mil·lenni AC, i la plena, al llarg de la primera meitat del IV mil·lenni AC. Igualment s'hi ha detectat la presència dels principals grups culturals de l'època: el de Montboló al neolític mitjà inicial, i l'empordanès (Montboló evolucionat o Chassey del Rosselló-Empordà), al costat del vallesà durant l'etapa següent.

És interessant l'ambigüitat cultural de la comarca durant el neolític mitjà ple. Sembla actuar com un rerefons de les comunitats de la costa (empordanès)

La cova d'en Pau, al paratge del Reclau (Serinyà).

i també de la vall del Ter (vallesà), la qual pràcticament marca el límit nord d'aquesta darrera cultura, caracteritzada per les sepultures en fossa.

Pel que fa a les dates per C-14, de moment només en tenim de la primera fase, en relació amb la cova d'en Pau IV (Serinyà), on s'ha excavat un nivell d'habitació del grup de Montboló; la data obtinguda és de 3.670 ± 180 aC sense calibrar. Si ho fem, ens dóna una data de la segona meitat del V mil·lenni AC, tal com correspon a aquest moment cultural.

Per a l'inici del neolític mitjà (grup de Montboló) disposem d'algunes dades paleoambientals, procedents de l'anàlisi antracològica (carbons de les llars) del nivell III de l'excavació de la cova d'en Pau IV (Serinyà); segons aquest estudi, als voltants d'aquesta cova hi havia una roureda ben formada, amb altres espècies acompanyants, com l'alzina, el boix, la blada, l'auró blanc, l'aladern, la pomera i l'espina cervina. Prop del Serinyadell o del Ser no faltaven les espècies de ribera, amants de sòls humits, com els avellaners, el freixe de fulla petita, l'om, els pollancres i el saüc. No tenim informació segura sobre el moment posterior del neolític mitjà ple, molt mal representat, com veurem, al Pla de l'Estany.

En efecte, poca cosa sabem sobre els llocs d'habitació durant el neolític mitjà a la comarca; ja hem vist que tenim proves d'hàbitats secundaris en coves en el seu inici, com Pau IV, encara que el gros de la població devia de continuar establert en poblats a l'aire lliure. De totes maneres, podem deduir, amb reserves, l'existència d'assentaments del grup de Montboló al planell de la Margenera (cova sepulcral dels Encantats de Serinyà), al pla d'Usall (Pau IV, Reclau Viver) o al pla de Martís, prop del Fluvià (cova sepulcral de les Encantades). En arribar al neolític mitjà ple la situació és similar: hi ha possibilitats d'hàbitats a l'aire lliure al mateix pla d'Usall (cova sepulcral de l'Arbreda Gamma) i també és possible una continuïtat en l'ocupació de les vores de l'estany (tomba en fossa de la fàbrica Agustí de Banyoles).

El model de tombes d'inhumació primària múltiple, en coves especialitzades per a aquesta funció sepulcral, es va estenent al Pla de l'Estany durant el neolític mitjà inicial, seguint les passes del que vèiem a final del neolític antic (epicardial): les coves d'enterrament dels Encantats de Serinyà o de les Encantades de Martís, amb vasos ceràmics del grup de Montboló, en són la millor prova; malauradament, les restes òssies humanes es recuperaren en excavacions antigues i no les podem separar d'altres que pertanyen a moments més recents (calcolític i edat del bronze), per la qual cosa no es poden aportar dades antropològiques. El mateix hauríem de dir, en el neolític mitjà ple, de les coves de

l'Arbreda Gamma o del Reclau Viver, amb materials ceràmics clars d'aquesta fase, però amb esquelets humans barrejats amb altres de moments posteriors.

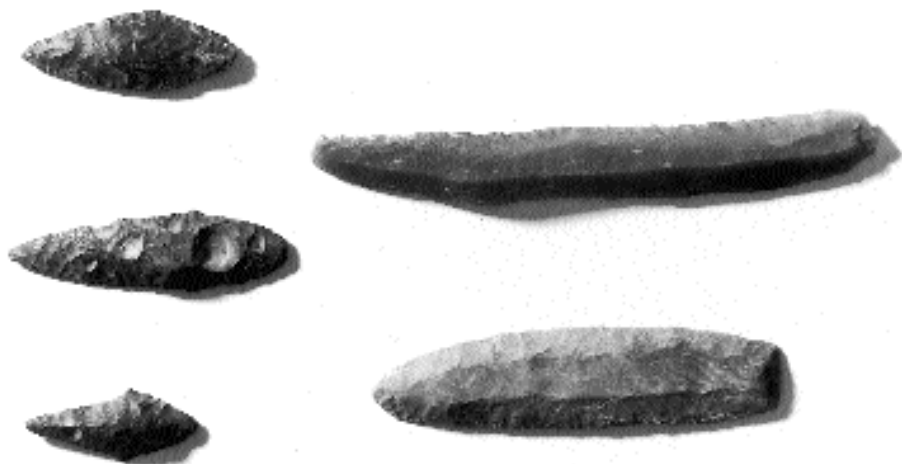
En canvi, en el cas de la tomba en fossa de la fàbrica Agustí (Banyoles) sí que podem afinar tant pel que fa a l'aixovar i al ritu funerari com als aspectes antropològics. L'inhumat duia una tassa subesfèrica de nansa de cinta, un gani-vet-raspador sobre una làmina de sílex blanc (6,9 cm de llarg) i una punta de sageta triangular equilàtera (1,3 cm de costat) amb retoc pla bifacial; un nòdul irregular de quars negrós (lidita?), recuperat també amb l'esquelet, podia haver servir com a pedrenyal per encendre foc sobre esca. En aquesta fossa hi havia un únic individu, estirat de cara enlaire, de sexe masculí i d'uns 40-50 anys; el seu crani és dolicocefal i s'adiu amb el tronc comú dels mediterranis gràcils, com és usual en el neolític català. Pel que sembla, a causa d'un fort traumatisme seguit d'una infecció, el cap i el receptacle del fèmur dret li varen quedar hipertrofiats (coxartria dreta), una lesió mal curada que li devia de produir moltes molèsties.

Els objectes fabricats pels grups del neolític mitjà inicial són molt similars als dels seus antecessors del neolític antic, i en destacarem aquí els punts diferenciadors, a partir de les troballes de les coves de Pau IV, Reclau Viver, Encantats de Serinyà i Encantades de Martís. Els vasos ceràmics gairebé perden tota la decoració i presenten acabats ben polits; les formes tradicionals continuen, amb un menor percentatge de les grans gerres d'emmagatzematge, i amb la difusió de les anses tubulars, verticals o horitzontals. Les eines de pedra tallada i polida no ofereixen canvis importants, encara que els micròlits geomètrics (trapezis o triangles) es fan més grans i duen retocs plans bifacials. En la indústria òssia es fan notar les espàtules llargues i primes, amb perforació en un extrem, poc conegudes abans i que ara esdevenen cada vegada més comunes, fins al seu esclat en el neolític mitjà ple. Entre les peces d'ornament s'observa un increment de les denes discoïdals de petxina i de turquesa als collarets, especialment a la cova sepulcral de les Encantades de Martís.

El nostre coneixement de la cultura material del neolític mitjà ple a la comarca és molt deficient. Tret dels objectes de la fossa de la fàbrica Agustí (Banyoles), ja descrits i propis del vallesà, només en tenim una tassa de carena baixa amb mugró perforat, típica del vallesà, procedent de l'Arbreda Gamma, i una altra tassa amb carena baixa i nansa de cinta horitzontal, ben coneguda en ambients Chassey, trobada a la cova del Reclau Viver; aquesta darrera tassa anava acompanyada d'una esfera i un disc de turquesa, ben propis també del neolític mitjà del Chassey provençal. Poca cosa, però suficient per assegurar la presència de grups humans al Pla de l'Estany al principi del IV mil·lenni AC.

Cova de les Encantades de Martís (Esponellà), a la cinglera sobre el Fluvià.

Puntes de fletxa i ganivets de sílex del neolític final-calcolític de les Encantades de Martís.

El comerç llunyà de matèries primeres durant el neolític mitjà es converteix en un fet habitual a Catalunya; al Pla de l'Estany arriben nòduls de sílex melat, potser des de la zona vallesana, i sobretot denes discoïdals o en barrilet de turquesa (normalment variscita), la major part dels quals procedeixen de les mines de can Tintorer de Gavà (Baix Llobregat). Ens manquen jaciments capaços de proporcionar dades paleoeconòmiques durant la fase plena del neolític mitjà; les poques restes de què disposem provenen en exclusiva del nivell III de Pau IV, datat a la segona meitat del V mil·lenni AC. A partir de les restes òssies de fauna d'aquesta cova es pot entreveure una ramaderia basada en òvids, suïds i bòvids, mentre que les activitats cinegètiques queden demostrades per la presència de conill, llebre, senglar, cèrvids i ocells indeterminats; també s'hi han documentat restes de cavall/ase en aquest nivell neolític, que poden indicar la seva perduració postglacial al Pla de l'Estany. Malgrat no tenir-ne proves arqueològiques, cal suposar que aquests grups del neolític mitjà varen continuar practicant una agricultura de cereals i lleguminoses, tal com feien els seus avantpassats de la Draga; per l'anàlisi carpològica (macrorestes vegetals) de Pau IV coneixem la presència d'agllans (*Quercus* sp.), mentre que l'estudi dels carbons ens indica l'existència de pomeres silvestres (*Pyrus malus*, *Sorbus* sp., *Prunus* sp.) i d'avellaners (*Corylus avellana*), els fruits dels quals devien de ser també consumits.

A través dels elements enumerats podem imaginar una evolució contínua de les comunitats neolítiques de la comarca entre el neolític antic i el mitjà; amb tot, l'aparició al final d'aquesta etapa de tombes en fossa, pensades per a enterraments individuals, ens assenyala canvis socials d'una certa importància: durant la primera meitat del IV mil·lenni AC, igual que a la resta de Catalunya, sembla que les comunitats neolítiques comencen a evidenciar alguns signes de diferències territorials i socials, a través del tipus de tomba triat, sempre dins d'un món encara molt igualitari i homogeni.

L'època de les tombes col·lectives (neolític final-calcolític: 3.400-2.200 aC)

En primer lloc, cal esmentar que arreu d'Europa aquest moment cronològic és considerat plenament calcolític, amb campaniformes o sense, amb eines de coure documentades des de final del IV mil·lenni AC; al sud de França i a Catalunya s'ha adoptat una denominació de neolític final per al primer moment (3.400-2.700 AC) i de calcolític (2.700-2.200 AC) per al segon, precisament per la manca d'objectes de coure abans dels grups campaniformes. Però, què passa entre els mil·lennis IV i III AC a Catalunya? Totes les síntesis actuals sobre la prehistòria catalana parlen de grans canvis en l'estructura social de les comunitats neolítiques, que queden reflectits en el registre arqueològic; durant aquest llarg mil·lenni, que cobreix les etapes culturals del neolític final i del calcolític, les societats igualitàries del neolític deixen passar nous models socials, més heterogenis i jerarquitzats, que desembocaran en una edat del bronze tan guerrera com pagesa.

Les dades arqueològiques constaten un fort augment del poblament a les zones de muntanya, en relació amb una economia basada sobretot en la ramaderia. Malgrat tot, les planes es continuen ocupant, com a l'hàbitat del Coll (Llinars del Vallès), i sovint ben a prop d'antigues necròpolis del neolític mitjà ple; aquest deu ser el cas de la cabana veraziana de la bòbila Madurell (Sant Quirze del Vallès), al costat de la necròpolis epònima dels sepulcres de fossa o de les fosses-sitges de cal Jardiner, prop de la necròpolis vallesana del camí de can

Grau (Granollers). A la vegada, la relativa estabilitat i homogeneïtat dels grups culturals anteriors queda trencada per l'aparició de multitud de variants o fàcies locals, amb dos actors principals: els verazians i els campaniformes; la interrelació d'aquests dos grups durant el III mil·lenni és una qüestió encara mal resolta per l'arqueologia catalana, tal com veurem més endavant.

Ja hem parlat dels assentaments a l'aire lliure del neolític final situats a les planes, però de fet la major part dels jaciments d'habitació coneguts tornen a ser ara en coves, com les de Roca Roja o Canal dels Avellaners a Berga.

La magnitud dels canvis socials produïts es pot deduir dels nous ritus funeraris. Les inhumacions col·lectives, sovint secundàries, s'estenen al llarg del neolític final-calcolític, amb la possible excepció dels campaniformes; les sepultures són ara molt variades, amb predomini de les coves naturals, abrics granítics i dòlmens, els tipus més recents dels quals s'escampen per tota la Catalunya Vella. Es faran servir coves-dolmen i paradòlmens, i també coves artificials (o hipogeus), com el recentment excavat de cal Martorell (Dosrius, Maresme).

A les comarques gironines tenim constància de poblament a l'aire lliure d'aquestes èpoques a la costa (turó de les Corts, l'Escala), prop del mar; a les valls i les planes interiors, prop dels rius, com a Riera Masarac (Pont de Molins); a les zones muntanyenques litorals de l'Albera i la serra de Rodes o del cap de Creus, en relació amb les necròpolis dolmèniques, i en un replà de la part baixa (cota de 100 m sobre el nivell del mar) del vessant occidental de la serra de Rodes, davant d'aiguamolls (ca n'Isaac, Palau-saverdera). A les zones interiors de muntanya, com a la vall del Llierca, es coneixen coves d'enterraments del neolític final-calcolític (com la cova 120 a Sadernes), que ens indiquen la proximitat de zones habitades.

A les comarques gironines es troba ben representada tota la varietat sepulcral entre el final del IV i el III mil·lenni AC. Cal destacar, d'entrada, les nombroses tombes megalítiques que s'hi construeixen (sepulcres de corredor recents, galeries catalanes i dòlmens simples), tant a l'Alt com al Baix Empordà, amb monuments de la categoria de la cova d'en Daina (Romanyà de la Selva); aquests dòlmens permetien l'enterrament de centenars d'individus, per la qual cosa el ritu funerari adquireix ara un caràcter multitudinari. No hi manquen les sepultures col·lectives en coves naturals (cau de l'olivar d'en Margall o el cau de les Dents) i les coves-dolmen (tossal Gros), tots a la muntanya del Montgrí. Els abrics sepulcrales, cavitats funeràries agençades entre blocs erràtics de granit, són freqüents a les Gavarres (com els de la vall dels Molins a Calonge), i també els paradòlmens (com el de Pedra sobre Altra de Tossa de Mar), tombes com les

anteriors, però proveïdes de cambres amb lloses o, fins i tot, de corredors i túmuls frontals. Del massís d'Ardenya (Baix Empordà) cal recordar les extraordinàries coves artificials o hipogeus (coves del Moro i sa Tuna a Solius o la del mas Rissec a Llagostera), excavats a mà dins de la dura roca granítica local.

LA CRISI DE FINAL DEL IV MIL·LENNI AC

Les diferents fases del neolític final-calcolític al Pla de l'Estany es poden observar a partir de la cronologia relativa proporcionada pels objectes recuperats, sobretot a les coves de Serinyà i de Martís. Tenim vestigis de grups afins als Triangles Gravats (cova dels Encantats de Serinyà) i força elements del grup de Veraza durant la fase més antiga (cova d'en Pau i Reclau Viver). Dels moments més recents hi ha constància d'enterraments propis de grups campaniformes, amb vasos d'aquest estil a les coves d'en Pau, del Reclau Viver i de Mollet III. D'altra banda, altres cavitats contemporànies de la comarca (cau del Roure, Encantades de Martís, coves de la Margenera) no incorporen vasos campaniformes, però sí altres materials calcolítics (peces prismàtiques perforades en V, etc.).

Quant a les datacions per C-14 del neolític final, tipus Veraza, podem comptar amb la de la cova d'en Pau IV, procedent d'una llar de foc, que va donar 2.340 ± 120 aC, en cronologia C-14 convencional, o a principi del III mil·lenni si la calibrem. El Dr. J. M. Corominas va publicar altres dues dates C-14, procedents de carbons de la cova de les Encantades de Martís, que encaixen en aquest marc cronològic, però que cal considerar dubtoses per la manca d'un context clar: 2.530 ± 250 i 2.345 ± 140 aC, sense calibrar. No en tenim cap, per ara, del moment campaniforme a la comarca.

Per al neolític final només disposem de les dades paleoambientals proporcionades per l'estudi dels carbons d'una llar del nivell II de la cova d'en Pau IV, a partir de les quals sabem que a l'entorn de Serinyà durant el III mil·lenni AC hi havia un bosc de roures (*Quercus* sp. *caducifoli*), força humit, amb presència d'aladerns (*Phillyrea* sp.) i un sotabosc de boixos (*Buxus sempervirens*); aquestes dades palesen la continuïtat d'un bosc ben format i humit a la zona durant el III mil·lenni, quan comença el període subboreal. La diferència més notable en relació amb altres jaciments contemporanis és que a Serinyà la cobertura vegetal no va canviar gaire malgrat les desforestacions del neolític antic, i els boscos estaven ja perfectament recuperats al neolític final, potser gràcies al fet que les coves varen romandre abandonades durant el neolític mitjà.

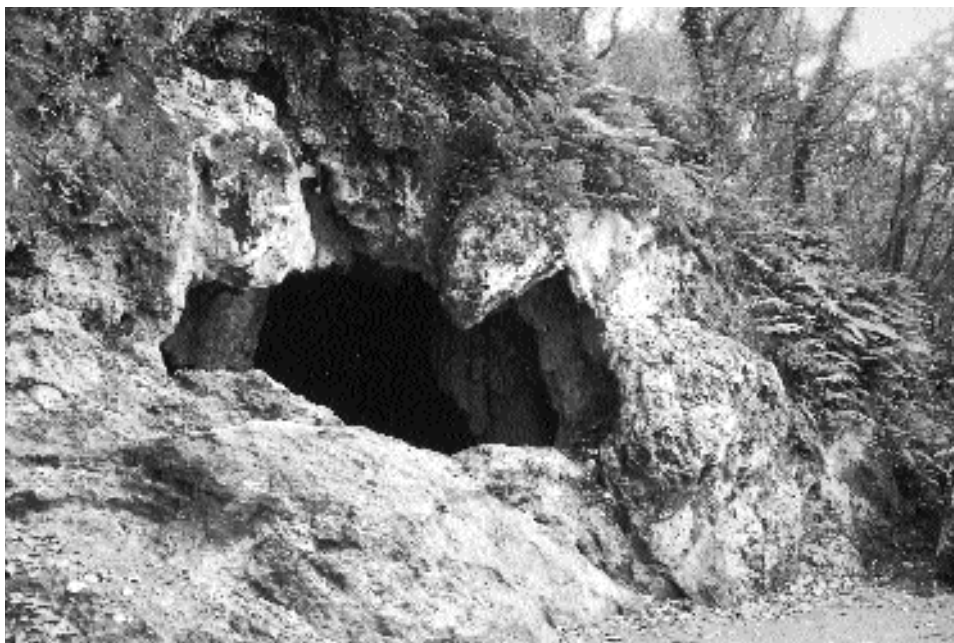
Hem de dir novament que no tenim constància de poblats a l'aire lliure del neolític final-calcolític al Pla de l'Estany; només unes troballes de vas campaniforme pirinenc, prop de l'estany, al sud-est de l'església de Santa Maria de Porqueres, poden ser un indicatiu d'un hàbitat a l'aire lliure d'aquest moment. Hem de suposar, com en èpoques anteriors, la seva existència, ja sigui al pla d'Usall, prop de les coves de Serinyà, o al pla de Martís, en relació amb la cova sepulcral de les Encantades. En canvi, tenim evidències de l'ús de les coves de Serinyà com a refugis temporals, tant a la d'en Pau com a la del Reclau Viver; en la primera s'ha pogut excavar el nivell II de Pau IV, amb restes d'una llar veraziana, datada per C-14, i amb materials arqueològics coherents; a la segona, J. M. Corominas hi va trobar una estructura d'habitació (potser un dipòsit o una sitja), que ell anomenava "cabana neolítica", en els nivells superiors de la trinxera VI del corredor.

En aquest dipòsit verazià del corredor del Reclau Viver es varen recuperar restes de vasos petits al costat de la part superior d'una gran gerra cilíndrica amb 6 parells de dobles mamellons sota la vora; els acompanyaven dues magnífiques puntes lanceolades amb llarg peduncle sobre sílex, una petita làmina també de sílex, restes d'ossies de bou i elements de molla. És el conjunt de materials verazians més clar de la comarca.

L'extensió del ritu d'inhumació col·lectiva, sovint de caràcter secundari, en coves funeràries està ben documentat a la comarca durant el neolític final-calcolític. A la cinglera travertínica de la Margenera (Serinyà), al peu de la qual passa el riu Ser, hi ha quatre cavitats, grans i petites, amb enterraments d'aquesta època, sense vasos del complex campaniforme: la dels Encantats, la Petita dels Encantats, el Racó d'en Salvador i el Cau d'en Quintana. El mateix podríem dir del cau del Roure, ara al paratge del Reclau, mentre que els vasos campaniformes del Reclau Viver i d'en Pau mostren possibles inhumacions calcolítics d'aquests grups.

Els estudis preliminars sobre aquestes poblacions, a partir sobretot de la cova de les Encantades de Martís, ens indiquen la perduració del tipus neolític del mediterrani gràcil. Les malalties detectades més freqüents solen ser de caràcter reumàtic (artrosi), traumatològiques i dentals, especialment per la gran presència de la periodontitis; la càries hi és escassa.

La cultura material tradicional, d'arrel neolítica, experimenta canvis importants durant el neolític final-calcolític; ho podem observar amb detall a través dels objectes recuperats a les coves del Reclau Viver, d'en Pau, del cau del Roure i de Mollet III al paratge del Reclau, i de les coves de la Margenera i de la

Vestíbul de la cova del Reclau Viver (Serinyà).

de les Encantades de Martís. Els atuells ceràmics de dimensions mitjanes o petites continuen amb les superfícies llises, mentre que els grans recipients, que ara poden arribar a mides gegantines (150-200 l), es decoren amb multitud de cordons llisos o amb mamellons aplicats superposats; es pot dir que la terrissa del neolític final és d'una qualitat inferior a la del moment precedent, però torna a recuperar-se al calcolític amb la irrupció dels vasos campaniformes, potser les ceràmiques prehistòriques més famoses i valorades.

Les eines de pedra tallada tornen a diversificar les seves matèries primeres, amb força varietat de roques, a més del sílex. Les eines més buscades seran les puntes de sageta lanceolades o amb peduncle i aletes, al costat dels grans ganivets o peces de falç que caracteritzen aquestes èpoques. En els útils de roca polida i matèria dura animal (os, dents, banyes) es nota un cert empobriment dels tipus; en el primer cas se centren en la producció de destrals i d'aixes, i en el segon, en els punxons sobre tibia de conill o llebre.

Durant el neolític final-calcolític tenim un bon repertori d'objectes d'ornament, directament relacionats amb la gran quantitat de tombes que es coneixen, on s'inclouen com a aixovars funeraris; estudiant-los s'observa una

clara disminució de les denes o penjolls de turquesa, segurament a causa del final de l'activitat productora de les mines de Can Tintorer (Gavà). De totes maneres, les peces d'ornament, que són omnipresents en totes les tombes d'aquesta època, adopten ara formes molt variades, alhora que diversifiquen les matèries primeres utilitzades (pedra, os, lignit, curculla, etc.). L'intercanvi a mitjana distància de matèries primeres per a la fabricació d'eines o per als objectes d'ornament decreix notablement al llarg del III mil·lenni AC: ja hem parlat del final del comerç de les pedres verdes (variscita i altres), però també el sílex melat, tan característic del neolític mitjà, gairebé desapareix i es tornen a fer servir varietats locals de mala qualitat.

A part de les restes de bou del dipòsit verazià del corredor del Reclau Viver, totes les dades sobre la dieta i les activitats econòmiques dels grups del neolític final-calcolític al Pla de l'Estany ens les forneix el nivell II de la cova d'en Pau, sector IV; si ens basem en les restes de fauna recuperades a la llar veraziana d'aquesta cova, podem assegurar l'existència d'una ramaderia que es basava en els òvids, els suïds i els bòvids, a la vegada que la cacera queda documentada pels ossos de llebre, senglar i cèrvids. També s'ha determinat una altra vegada la presència de cavall/ase en aquest nivell del neolític final de Pau IV, cosa que confirma les dades de l'etapa precedent pel que fa a la seva perduració postglacial. La freqüentació de la cavitat de Pau IV, a l'inici del III mil·lenni AC, per part d'ocells rapinyaires o de carnívors queda demostrada per les restes òssies d'àguila i de llop que s'han recollit en aquest nivell II; aquesta fauna domèstica i salvatge és similar, a part del cavall/ase, a la d'altres jaciments del III mil·lenni AC de Catalunya.

Hem de suposar, novament sense dades arqueològiques concretes, que els grups del neolític final-calcolític de la comarca practicaven una agricultura basada en els cereals i les lleguminoses, com en temps anteriors; l'estudi carpològic del nivell II de Pau IV continua aportant proves del consum d'aglans per part dels grups humans d'aquesta època.

Pel que ara sabem, la distribució del poblament segueix les pautes dels moments neolítics previs, sempre entre el triangle format per l'estany, el Ser i el Fluvià, que és on es concentren les troballes. El model social establert al neolític mitjà es va trencar, tal com apuntàvem, al final del IV mil·lenni AC: la profusió de tombes col·lectives amb enterraments secundaris del neolític final-calcolític, on tothom tenia cabuda, mostra unes comunitats molt igualitàries davant la mort, malgrat la seva territorialització creixent. Els grups campaniformes de la darrera etapa trencaran definitivament aquest món idíl·lic: el retorn a

la tomba individual, les noves armes i eines de coure (puntes, punyals, alenes), els ornaments de metall (coure, plata i or) i l'aparició de nous tipus físics (com els braquicèfals de la cova-dolmen de Tafania a Ventalló, Alt Empordà) són senyals prou evidents d'unes societats molt més guerreres i jerarquitzades, que anuncien ja la propera edat del bronze.

ELS DÒLMENS AL PLA DE L'ESTANY

El Pla de l'Estany és una zona intermèdia amb poques tombes megalítiques, situada entre els dos nuclis dolmènics de l'Alt i el Baix Empordà. Els únics monuments funeraris d'aquesta mena que hi coneixem són el dolmen de les Closes (Pujarnol, Porqueres) i el del Turó de Sant Dalmau (Palol de Revardit): es tracta de tombes recents derivades dels sepulcres de corredor, conegudes amb el nom de galeries catalanes. Possiblement, la seva presència a la comarca, juntament amb els sepulcres similars de la Castellana (Cervià de Ter, Gironès) i del Puig del Moro (Sant Aniol de Finestres, la Garrotxa), ens marca un camí de penetració del megalitisme des de la costa vers la serralada transversal de Catalunya.

Encara que el menhir de la Pedra del Diable de Santa Pau (la Garrotxa) sigui un dels monuments més antigament coneguts de les comarques gironines (Josep Pella i Forgas, 1883) i estigui en una zona molt propera, els megàlits del Pla de l'Estany han estat reconeguts força recentment: el de les Closes fou descobert per Miquel Frigola i Mn. Lluís Blanch l'any 1954 i publicat per J. M. Corominas el 1966 en un butlletí del Centre Excursionista de Banyoles, i poc després va ser excavat i publicat per L. Esteva l'any 1968 a les *Actes de la I Assemblea del Comtat de Besalú*. El sepulcre del Turó de Sant Dalmau va ser identificat per Erundino Sanz l'any 1974, i l'any següent va ser excavat per Lluís Esteva de Sant Feliu de Guíxols, i tots dos el varen publicar l'any 1985, en uns quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. Primer va ser situat a Canet d'Adri, però, segons s'ha pogut verificar l'any 1996, pertany per pocs metres al terme municipal de Palol de Revardit. En realitat, com tants altres megàlits, es troba en un punt de cruïlla de tres termes municipals (Canet d'Adri, Camós i Palol de Revardit), cosa que n'ha dificultat la ubicació exacta.

El dolmen de les Closes és en un replà poc dominant, a la part mitjana del vessant oriental del puig Surís, a uns 260 m sobre el nivell del mar, en un terreny de gresos i margues. L'entrada s'orienta exactament al sud (180°);

l'excavació de la seva cambra no va proporcionar cap material arqueològic que pogués servir per datar-ne la construcció. Pel que podem deduir, es tractava possiblement d'una galeria catalana, amputada de les lloses del passadís, alguna de les quals encara era visible uns metres al davant de la cambra; només es poden veure restes del túmul de rocs i terra que recobria el monument darrere de la capçalera i a cada costat de la cambra. Sembla que la cambra d'aquest sepulcre es va ensorrar al principi d'aquest segle i es va tornar a muntar per tal de fer-lo servir com a cabana; la coberta estava badada transversalment i el seu estat de conservació general era lamentable. Per això, des del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles es va decidir de restaurar-lo l'any 1993: es va enganxar la coberta amb cola de picapedrer, es varen tornar al seu lloc les lloses originals (la capçalera i la llosa lateral esquerra) i es va substituir el mur del lateral dret, col·locat a principi de segle, per una llosa petita; més tard, el Consell Comarcal del Pla de l'Estany es va encarregar de senyalitzar-lo, per tal de facilitar-ne la visita.

El dolmen del Turó de Sant Dalmau es troba a 350 m d'altitud, en el punt més alt i dominant de la serra del mateix nom. La seva cambra s'orienta al sud-est (120°). L'excavació de 1974 va proporcionar nombrosos fragments ceràmics del neolític final-calcolític, inclosos alguns bocins de vas campaniforme pirinenc, al costat de denes de collaret discoïdals de turquesa i d'esteatita de la mateixa època; també s'hi recuperaren trossos de ceràmica de l'edat del bronze i una dent d'ase, la qual ens demostra la presència d'ase al Pla de l'Estany durant el III mil·lenni AC, tot corroborant les dades de Pau IV, a la vegada que constitueix una de les poques ofrenes alimentàries conegudes en els dòlmens de Catalunya.

És molt destacable que s'hi hagin trobat diverses restes humanes, sobretot dents, que foren estudiades per Lluís Guerrero, en un dels pocs estudis antropològics fets sobre dòlmens de les comarques de Girona; en ell es demostra que s'hi varen enterrar un mínim de 34 individus, dels dos sexes, entre els quals hi havia 14 nens, 10 joves, 9 adults i un vell. El ritu funerari emprat sembla ser el de la inhumació primària, perquè s'hi ha detectat la presència de parts de tot l'esquelet; més tard hi podia haver hagut una selecció intencionada de les restes òssies que calia conservar-hi, per tal de fer espai per a nous enterraments.

Arquitectònicament es tracta d'una galeria catalana força ben conservada, d'uns 4 m de longitud per 1,60 m d'amplada i una alçada actual a la cambra d'1,10 m, que originalment podia arribar a 1,5 m. De les lloses principals, totes una mica arranades, només hi manca el lateral dret de la cambra i possiblement

la parella esquerra de les dues peces que formaven l'entrada al recinte mortuori; no conserva les cobertes de la cambra ni del passadís, ni tampoc les lloses-porta d'aquests dos espais. El túmul també apareix ben conservat; està fet de rocs i terra, encerclats per un peristàlit de blocs ajaguts. El seu diàmetre màxim és de 10 m i la seva alçada original (ara fa 1,10 m) devia superar els 1,5 m de la cambra. El Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles es va encarregar de la seva restauració l'any 1995, a la vegada que el Consell Comarcal del Pla de l'Estany s'ocupava de la senyalització. Mereix una visita.

Hem de suposar que aquests dòlmens, igual que les coves sepulcrales col·lectives, són les tombes dels grups del neolític final-calcolític de la comarca (Veraza o campaniforme); malgrat tot, aquests sepulcres megalítics varen continuar reutilitzant-se durant tot el II mil·lenni, com ho demostren els materials de l'edat del bronze que s'han recuperat al Turó de Sant Dalmau.

EL PROBLEMA DE LA CULTURA CAMPANIFORME

Quan els arqueòlegs, als anys 20, es varen adonar de la presència de vasos campaniformes idèntics o molt similars tant a Anglaterra com a Andalusia i des d'Hongria fins a Portugal, varen posar les bases d'un dels temes més recurrents i apassionants de la prehistòria europea. La presència constant en els seus enterraments de braçals d'arquer de pedra, de puntes de sageta de sílex amb peduncle i aletes escairades, de punyals amb espiga i de puntes lanceolades de coure, va donar versemblança al mite d'un poble guerrer, d'experts arquers, que havia unificat tot el continent a mitjan III mil·lenni aC.

Actualment la recerca ha bandejat la idea d'un únic grup conqueridor i ja no se'n busca l'origen en un o altre país. Ara coneixem, en part, l'enorme complexitat del fenomen campaniforme, que no és ni culturalment uniforme ni sincrònic, tal com s'havia cregut. Encara més: hi ha autors que han abandonat la idea d'un poble campaniforme diferenciat dels seus contemporanis calcolítics, i prefereixen parlar d'una moda, que devia imposar per tota l'Europa calcolítica uns objectes luxosos determinats (vasos campaniformes, eines de coure), més que no pas de grups concrets amb una cultura material pròpia.

Les evidències arqueològiques semblen contradictòries. D'una banda, és ben cert que existeixen poblats "campaniformes", sobretot al sud de França entre Provença i el Llenguadoc, estrictament coetanis, segons el C-14, a d'altres assentaments de grups calcolítics "locals" (Veraza, Fontbuisse, Couronià), a pocs

quilòmetres els uns dels altres. Igualment, tenim constància de tombes en fossa (com les del grup de Ciempozuelos, a la Meseta espanyola) amb aixovars campaniformes “purs”, que contrasten amb les tombes col·lectives (coves naturals, hipogeus o dòlmens) dels grups “indígenes” del neolític final-calcolític. D'altra banda, a Catalunya mateix s'han documentat nivells d'habitació o d'enterrament, en cova o dolmen, on és difícil, o impossible, de destriar el component campaniforme del suposadament local.

Darrerament ha agafat força una solució eclèctica. S'accepta, generalment, que els vasos campaniformes més antics, d'estil internacional, poden haver jugat un paper d'objectes de prestigi social en les societats europees de l'inici del calcolític, cosa que explicaria la seva presència en contextos materials essencialment locals. En canvi, els més recents, d'estils regionals, com el pirinenc a Catalunya, els quals solen aparèixer en conjunts campaniformes molt més homogenis, poden pertànyer a grups culturals diferenciats; aquests grups campaniformes, d'estil regional, serien més recents que els grups calcolítics locals, encara que hi pugui haver hagut encavalcaments. La barreja cultural total no es produiria fins a un tercer moment, el dels grups epicampaniformes, ja dins de l'edat del bronze antiga.

L'adopció d'una cronologia C-14 calibrada, que allarga sensiblement l'espai temporal disponible, afavoreix aquesta possible solució, perquè permet un escalonament suficient entre els primers i els darrers campaniformes durant el III mil·lenni AC. De fet, si apliquem al “problema campaniforme” els exemples de barreges culturals històriques a Europa, veurem que aquest model evolutiu és factible.

A Catalunya se segueix amb força fidelitat la seqüència estilística dels vasos campaniformes del sud de França. Hi són coneguts vasos d'estil internacional (amb decoracions cordades o impreses amb pinta), altres d'estil pirinenc al nord o de Salomó al sud (decoracions incises), fins arribar a les ceràmiques epicampaniformes. Aquestes darreres duen decoracions de línies incises ratllades o de franges quadriculades al nord de Catalunya, o bé de garlandes incises amb serrells, com les del jaciment epònim de la cova de l'Arbolí (Baix Camp).

Recentment s'han començat a conèixer a Catalunya alguns hàbitats a l'aire lliure relacionats amb grups campaniformes pirinencs (Institut de Manlleu, Osona) o epicampaniformes (collet de Bric d'Ardèvol, a Pinós, Solsonès). Pel que fa a les tombes específiques d'aquests grups campaniformes, amb inhumacions individuals, encara ens hem de basar en troballes antigues, entre les quals destaquen les sepultures de la cova del Calvari d'Amposta (Baix Ebre), amb

vasos internacionals, i les tres tombes en cova artificial del Torrent de Sant Oleguer, a Sabadell (Vallès Occidental), amb ceràmiques d'estil pirinenc.

A les comarques gironines tenim indicis d'hàbitats campaniformes a l'aire lliure prop de zones amb estanys (turó de Sant Andreu a Ullastret) o aiguamolls (turó de la Fonollera), que han proporcionat alguns fragments de ceràmiques d'estil pirinenc; no hi ha dades de nivells d'habitació en cova d'època campaniforme, però sí que hi són força abundants les troballes en jaciments sepulcrales, ja siguin coves o abrics naturals (bauma del Serrat del Pont, Tortellà, la Garrotxa) o en cova-dolmen (tossal Gros de Torroella de Montgrí).

Les ceràmiques d'estil campaniforme al Pla de l'Estany no són gaire nombroses. Recordem la seva presència vora el marge occidental de l'estany, prop de Santa Maria de Porqueres, on varen ser localitzades en un sondeig efectuat l'any 1944; aquests fragments d'un vas d'estil pirinenc poden estar relacionats amb algun hàbitat a l'aire lliure. La resta de troballes es localitza en tombes, com al dolmen del Turó de Sant Dalmau, on s'han trobat bocins de vasos pirinencs, i en coves. Entre aquestes darreres cal destacar la cova d'en Pau, amb restes d'un gobelet d'estil internacional amb decoració cordada i d'un bol de transició cap als estils locals, decorat amb puntejat geomètric; de la cova del Reclau Viver s'ha recuperat un gobelet campaniforme d'estil pirinenc, i de la cova de Mollet III, un altre fragment de bol amb puntejat geomètric. Es tracta, doncs, d'un conjunt de vasos campaniformes poc nombrós però força variat, que inclou des dels tipus més antics (internacionals cordats), passant pels de transició (puntejat geomètric), fins als tipus pirinencs més recents (incisos).

De la prehistòria a la història (bronze antic, mitjà i final: 2.200-700 cal. aC)

La “bella edat del bronze”, com alguns autors clàssics la definien, ocupa tot el II mil·lenni AC, a més del final del III i el primers segles del I. Aquest denominació respon al mite del XIX que a Europa havien existit unes societats molt estables i riques, abans dels grans canvis culturals i polítics del món grec i romà, el millor exponent de les quals seria el món homèric. Des de l'actual punt de vista de la investigació, sí que sembla cert que el II mil·lenni és una època força tranquil·la, durant la qual les comunitats humanes varen continuar fent una vida similar a la del període calcolític precedent, malgrat que a poc a poc es varen anar introduint objectes i armes de bronze, un aliatge del coure amb l'estany o altres minerals.

L'EDAT DEL BRONZE DURANT EL II MIL·LENNI AC

Els grups culturals de l'edat del bronze sorgeixen del fons calcolític, com es veu clarament amb els epicampaniformes, i de les successives aportacions que s'hi feren des de la zona del Roine o, fins i tot, des del cercle alpí (nanses amb apèndix de botó de la Polada); aquestes influències nord-pirinenques són les que marcaran la generació de canvis graduals entre el bronze antic (2.200-1.800 cal. AC) i el mitjà (1.800-1.300 cal. AC). El bronze final comença amb una

etapa intermèdia (fase I 1.300-1.100 cal. AC), anomenada bronze recent, que en realitat és el final del bronze mitjà amb unes primeres aportacions culturals dels Camps d'Urnes; així, durant les fases II (1.100-900 cal. AC) i III (900-700 cal. AC) del bronze final es produirà la irrupció dels Camps d'Urnes en el panorama de la prehistòria europea occidental. Aquests nous grups, procedents de l'Europa central i oriental, provocaran un gran trasbals a Catalunya: esborren gairebé les traces culturals anteriors (com els útils de roca polida o les eines de sílex), imposen el ritu funerari de la incineració i estenen l'ús de les eines o armes de bronze, fins aleshores molt escasses o francament testimonials. Durant l'edat del bronze encara s'ocupen amb intensitat les zones de muntanya, com en l'etapa precedent, potser perquè la ramaderia continua sent més important que l'agricultura.

Es coneixen poques evidències de poblats a l'aire lliure durant el bronze antic (llars de foc a Brics d'Ardèvol, Pinós, al Solsonès; sitges i focs a l'Institut de Manlleu a l'Osona; sitges de la bòbila Madurell) o durant el bronze mitjà (sitges de la bòbila Madurell i altres jaciments del Vallès, cabana amb murs de pedra de Tapió a Gimenells, Segrià). En canvi, els assentaments urbans a l'aire lliure seran ja força nombrosos al bronze final (poblats de Genó, a Aitona, Segrià; de la Mussara, a Vilaplana, Baix Camp; Santa Pau de Pinós, a Merlès, Solsonès); alguns d'ells perduraran durant l'edat del ferro I i el món ibèric posterior (la Pedrera de Vallfogona de Balaguer, la Noguera; puig Roig a Masroig, Priorat). A les comarques de Girona en tenim exemples importants, com són el poblat de la Fonollera, a Torroella de Montgrí (Baix Empordà), i el de la Verna, a Espolla (Alt Empordà), que han estat excavats arqueològicament durant els anys 70 i 80.

L'edat del bronze antiga i mitjana és, ara per ara, el moment de la prehistòria de Catalunya amb un registre arqueològic més cavernícola, és a dir, més basat en troballes procedents de coves, tant d'habitació com d'enterrament. Entre les coves d'enterrament del bronze antic cal destacar el grup del cingle Blanc d'Arbolí, al Baix Camp (cavitats B, C-H i M), amb les seves característiques decoracions epicampaniformes amb garlandes incises, a vegades proveïdes d'incrustacions al fons d'un punt profund imprès amb punxó (tècnica del punt i ratlla o de Boquique). Una de les coves segures amb signes d'ocupacions temporals durant el bronze antic és la del Frare, a Matadepera (Vallès Occidental), amb un nivell ben datat per C-14 a inici del II mil·lenni AC. A les comarques de Girona tenim un nivell d'habitació del bronze antic, de tipus epicampaniforme (ceràmiques amb reticulats, garlandes amb serrells incisos, tipus Arbolí) a la

cova de la Pólvora (Albanyà, Alt Empordà); a la cova 120 (Sales de Llierca, la Garrotxa) ha estat documentada una fase d'enterraments col·lectius, també amb vasos ceràmics de tipus epicampaniforme (reticulats incisos). Durant el bronze mitjà continuem tenint proves de nivells d'habitació en cova a la cova del Toll (Moià, Moianès) i a la cova de les Pixarelles (Tavertet, Osona), mentre que el seu ús com a tomba múltiple està ben documentat a la cova Solanes de Sant Feliu de Codines (Vallès Oriental). A les comarques de Girona la cova Gran de Rialb (Ribes de Freser, Ripollès) presenta un nivell d'habitació d'aquest moment, mentre que la cova de Rocafesa (Sant Martí de Llémena, Gironès) és un bon exemple de cavitat sepulcral del bronze mitjà.

Malgrat que en moltes coves catalanes amb nivells de l'edat del bronze es troben elements datables en el bronze final, en ben poques s'han pogut contextualitzar aquestes troballes, que solen pertànyer a les primeres fases dels camps d'urnes. Entre les coves d'habitació més interessants cal posar les de Janet i Marco, a Tivissa (Ribera d'Ebre), o la ja esmentada de les Pixarelles (Tavertet). A la zona gironina destaquen la bauma del Serrat del Pont (Tortellà), en excavació actualment, i la dels Ermitons (Sales del Llierca), ambdues a la vall garrotxina del Llierca. Les coves amb enterraments segurs del bronze final encara són més rares; n'hi ha algunes que encara presenten inhumacions d'aquesta època, com la cova N del cingle Blanc d'Arbolí (Baix Camp) o el Roc Mirador (Sant Martí de Llémena, Gironès); altres, en canvi, ens documenten les primeres incineracions, tan pròpies de la nova etapa cultural, com la cova de can Montmany a Pallegà (Baix Llobregat) o la bora Tuna de Llorà (Gironès).

Les sepultures més usals dels grups humans del bronze antic i mitjà foren, com hem vist, les coves sepulcrales, amb inhumacions col·lectives, igual que durant el període anterior. Una novetat d'aquest moment pot ser la generalització de la cremació parcial de les restes humanes, que s'ha observat en força coves, tant en l'àmbit de Catalunya (coves de Solanes i de les Pixarelles), durant el bronze mitjà sobretot, com dins de les comarques gironines (cova 120, cova Bona de Calonge al Baix Empordà, i can Sant Vicenç a Sant Julià de Ramis, el Gironès) entre el calcolític i el bronze antic. Aquestes cremacions poden correspondre al moment en què es procedia a la reducció del volum de les inhumacions precedents (de caràcter primari) per tal d'encabir-hi nous cadàvers; les restes dels individus dipositats anteriorment eren amuntegades en paquets (ritu secundari), on destaquen els ossos llargs i els cranis. Aquestes pràctiques es devien realitzar des del neolític final-calcolític, però és a l'edat del bronze antiga-mitjana quan adquireixen major relleu.

A més de les coves sepulcral es faran servir també molts dels sepulcres megalítics construïts en èpoques anteriors, encara que també se'n basteixen de nous, especialment les petites cistes megalítiques sota de grans tarters (túmulo I de la serra de Clarena, Castellfollit del Boix, Bages), ben conegudes al Solsonès, l'Alt Urgell, el Berguedà i el Bages. És possible que algun dolmen simple (amb accés a la cambra des del cim del túmul i no pel corredor) fos construït durant el bronze antic, encara que l'origen d'aquesta classe de tomba megalítica estigui en el calcolític, com ho demostra la presència de ceràmiques campaniformes en molts d'ells. Més interessant és la troballa d'inhumats dins de sitges d'emmagatzemament reaprofitades, com s'ha documentat a la Bòbila Madurell o a l'Institut de Manlleu (Osona). També es coneixen fosses simples (Llampaies-Saus, a l'Alt Empordà) amb enterraments col·lectius i, com a raresa, un hipogeu amb pou i cambra, proveïda de porta, soterrada dins l'argila de la Bòbila Bonastre (Martorell, Baix Llobregat), que contenia multitud de cadàvers; aquest tipus d'hipogeu és idèntic als del neolític mitjà ple del vallesà, dels quals pot ser una evolució.

En arribar el bronze final sembla com si els costums funeraris s'uniformitzin a Catalunya, sota el ritu de la incineració. Amb tot, la varietat sepulcral continua essent important: al costat dels darrers individus inhumats en coves, com a la N del cingle Blanc d'Arbolí (el Baix Camp), es troben algunes incineracions primerenques, encara en cavitats, com a la de can Montmany de Pallejà (Baix Llobregat); no manquen tampoc a l'Empordà els exemples de dòlmens reaprofitats per tal de disposar-hi urnes cineràries (salt d'en Peió, a Sant Climent Sescebes; Morelles a Espolla; coll de Madàs I a Cantallops, etc.). De totes maneres, les necròpolis d'incineració a l'aire lliure s'acabaran imposant com el tipus de tomba característic de l'època; se'n coneixen de dues classes: els camps d'urnes, tombes formades per un simple forat que conté l'urna, i les necròpolis tumulàries, on l'urna queda protegida per una estructura de lloses clavades al voltant. Entre els enterraments en camps d'urnes destaquen els de Can Missert, a Terrassa (Vallès Occidental), i de Can Bech, a Agullana (Alt Empordà); entre les necròpolis tumulàries cal recordar les del Puntal de Fraga, a Osca, i les dels Vilars (Espolla), puig Alt (Roses) i la Foradada (Torroella de Montgrí), aquestes tres darreres a l'Empordà.

Els diferents moments de l'edat del bronze al Pla de l'Estanty s'evidencien a través dels materials arqueològics recuperats a les coves, gairebé sempre sepulcral, de Serinyà i de Martís. Les primeres fases del bronze antic han estat reconegudes tant a la zona de Martís, a les coves de les Encantades (amb un vas d'estil epicampaniforme) i de Mariver, com a Serinyà, a les coves del Reclau Viver, de Mollet III i d'en Pau. Els moments posteriors del bronze mitjà, amb

elements relacionables amb les cultures del Roine i de Polada, es troben representats a les coves de les Encantades, del Reclau Viver i d'en Pau.

L'etapa de canvi entre el bronze mitjà i el final (bronze recent) té un magnífic exemple en la tassa carenada amb nansa *ad ascia*, procedent d'una fossa amb una inhumació individual de la cova dels Encantats de Serinyà, que fou descoberta durant les excavacions de Lluís Pericot i Joan Maluquer de Motes, l'any 1944. Aquesta peça extraordinària, un cas únic a Catalunya, està decorada amb rombes excisos dins de l'estil Saint Vérédème, propi del Llenguadoc Oriental. Els moments inicials del bronze final (II-III A) estan ben documentats al Reclau Viver, a la cova d'en Pau (especialment a la zona de Pau III), i amb elements menors a Mollet III i al cau del Roure.

L'etapa següent del bronze final, fase III B, i la primera edat del ferro tenen abundants testimonis a la cova dels Encantats de Serinyà. Disposem de poques dates per C-14 que ens situïn les diferents fases de l'edat del bronze de la comarca. Per als primers moments hi ha una datació sobre ossos humans de la cova de les Encantades de Martís, sense un context arqueològic clar, que ens porta al 1620 ± 250 aC, sense calibració. Tenim dues datacions procedents d'agllans carbonitzades de la cova d'en Pau, que entren dins de l'espectre cronològic del bronze mitjà: 1500 ± 150 aC i 1390 ± 60 aC, les dues també sense calibrar. De moment, no tenim cap datació que ens marqui els límits temporals del bronze final al Pla de l'Estany.

Les poques dades disponibles sobre el paleoambient del Pla de l'Estany durant l'edat del bronze estan en relació amb les nombroses agllans carbonitzades del nivell I de la cova d'en Pau IV (Serinyà), i també amb les agllans i els grans d'ordi carbonitzats trobats al vestíbul del Reclau Viver per J. M. Corominas, dins d'una petita urna del bronze final. Si s'ha de jutjar per l'abundància d'agllans al llarg d'aquest nivell del II mil·lenni AC, es pot pensar que els voltants d'aquestes coves estaven dominats per un bosc de roures i d'alzines, ben propi del subboreal.

No tenim indicis d'hàbitats a l'aire lliure de l'edat del bronze a la comarca, tot i que molt probablement n'hi devia d'haver prop de l'estany o del Fluvià. En tot cas, la troballa d'una destrat de bronze amb aletes en un pou de Serinyà, datable al bronze final II-III A, pot proporcionar la pista d'un possible lloc d'habitació a l'aire lliure del bronze final, prop del Serinyadell; una cosa similar es podria dir de les evidències d'un moment paleoibèric detectable al jaciment del mas Castell de Porqueres, on hi podia haver hagut un poblat en el bronze final o la primera edat de ferro, anterior a l'ocupació ibèrica.

Pel que fa a les coves, és possible que el vestíbul del Reclau Viver hagués servit per a un ús habitacional durant diversos moments de l'edat del bronze antiga-mitjana i final, ja que aquest espai és l'únic d'aquest paratge que conservava la seva volta i era, per tant, apte com a refugi temporal o cleda de ramats.

Les tombes conegudes al Pla de l'Estany durant l'edat del bronze antiga i mitjana són exclusivament en coves d'inhumació col·lectiva, llevat d'alguna reutilització d'aquesta època detectada al dolmen del turó de Sant Dalmau (Palol de Revardit); en tenim exemples clars a les coves de Martís (Mariver i Encantades), mentre que a les de Serinyà el seu ús exclusiu com a sepultura (Reclau Viver i Pau) és discutible. El ritu funerari emprat devia ser sempre el de la inhumació primària i/o secundària, seguint la clàssica dinàmica de tota ossera col·lectiva. A la cova de les Encantades de Martís s'han reconegut restes humanes parcialment cremades, en moments indeterminats de l'edat del bronze antiga-mitjana; l'estudi antropològic d'aquesta important sepultura col·lectiva tot just s'ha iniciat recentment (Bibiana Agustí): malgrat que hi predominen els individus situats dintre dels paràmetres mètrics normals dels mediterranis gràcils, s'hi ha observat la presència de 8 cranis complets amb tendència a la subbraquicefàlia. Aquest fet, que suposa l'arribada de noves poblacions a la comarca, es pot considerar normal en aquest moment cronològic.

Ja hem parlat de l'interessant cas de la tomba d'inhumació individual de la cova dels Encantats de Serinyà, associada a una tassa amb decoració excisa d'estil Saint Vérédème, en un context del bronze recent; a partir d'aquest moment el ritu de la incineració sembla ser l'únic conegut a la comarca durant el bronze final, la qual cosa implica la presència de grups humans propis dels Camps d'Urnes, que provocaran profunds canvis socials. Com més endavant veurem, el millor exemple d'enterrament amb urna cinerària d'aquesta època el tenim a la cova de Pau III (Serinyà), encara que a la cova de les Encantades de Martís també es varen recuperar diverses urnes del bronze final a la boca de la cavitat, enmig de cendres, segons J. M. Corominas.

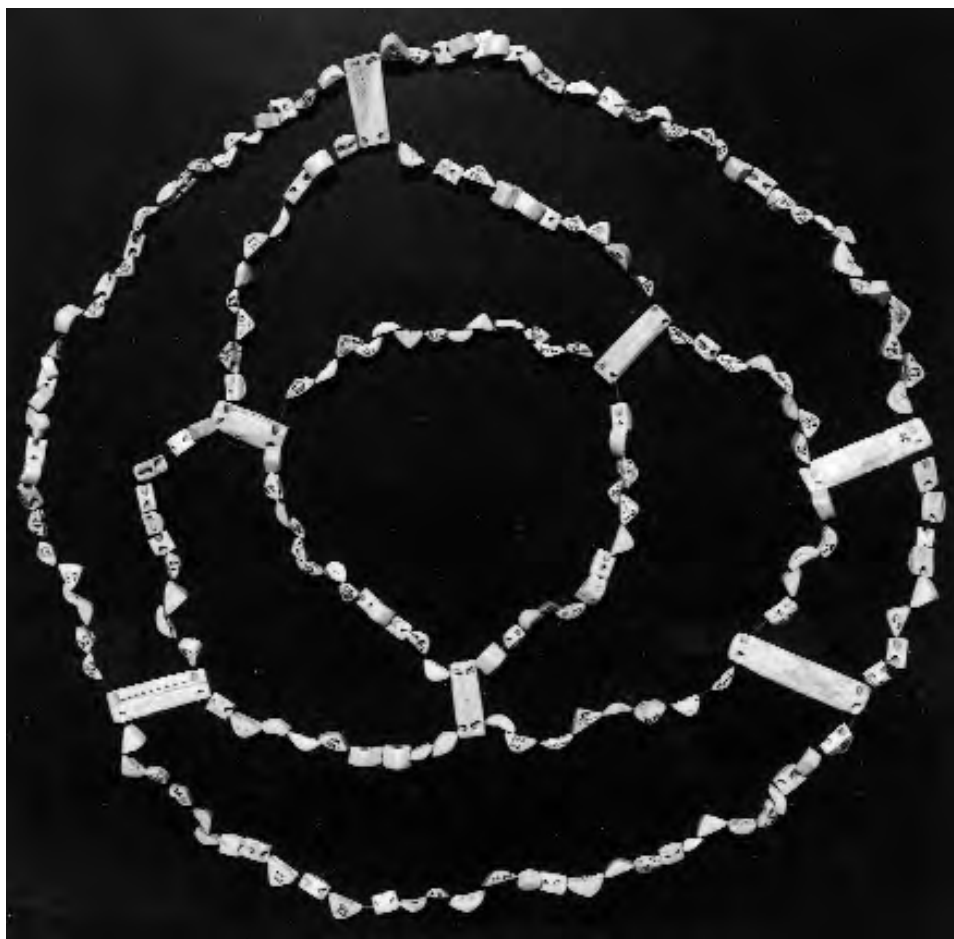
Els objectes fabricats durant l'edat del bronze marquen una clara ruptura amb la tradició neolítica-calcolítica anterior, visible sobretot en el nou repertori ceràmic i en les noves eines de metall que a poc a poc es van imposant a les de pedra tallada o polida. La terrissa augmenta el seu nivell mitjà de qualitat en relació amb l'etapa precedent del neolític final-calcolític, encara que no arriba a superar les cotes establertes durant el neolític mitjà. Continuen fabricant-se grans gerres d'emmagatzematge, però ara són, en general, més petites, de perfil en S, sempre amb bases planes i decorades amb cordons

La cova dels Encantats (Serinyà), a la cinglera calcària de la Margenera.

impresos amb una espàtula o amb el dit; es tracta de vasos procedents del grup cultural del Roine. A part de les olles i dels bols de tradició ancestral, irrompen ara amb força en el registre arqueològic les tasses carenades, de formes variades i amb les superfícies magníficament polides; aquestes tasses acostumen a dur nanses de cinta, elevades per damunt de la vora del vas, i a vegades les nanses duen apèndixs de botó cilíndrics, i d'altres acaben en forma de destal (*ad ascia*) o bé bífida (en cua d'oreneta). Aquestes formes, derivades del grup cultural de la Polada (nord d'Itàlia), són l'element més característic de l'edat del bronze antiga-mitjana.

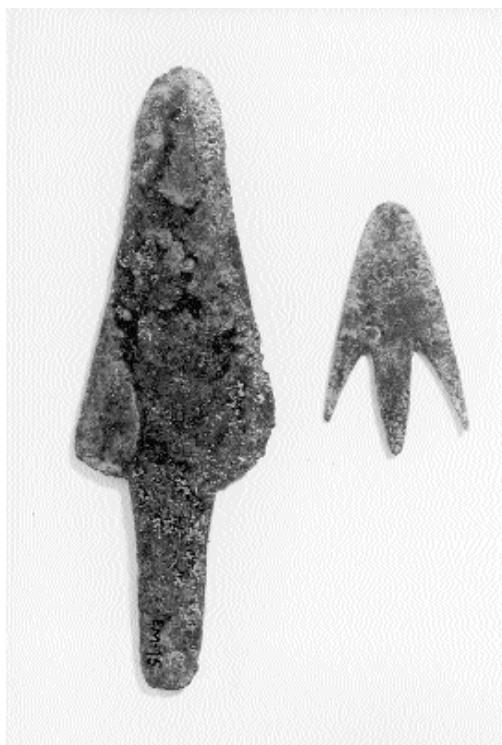
Els estris d'os continuen amb els clàssics punxons sobre tibia de lepòrids o sobre estelles d'ossos llargs, al costat de les més originals puntes de sageta amb peduncle i aletes, un element típic del bronze antic; les eines de pedra tallada, normalment de sílex, persisteixen, sobretot els grans ganivets-falç o les puntes de sageta pedunculades, a més a més de les dents de falç rectangulars i denticulades; i encara veurem també continuar un temps, almenys durant el bronze

Collaret fet amb "botons perforats en V" de la cova de les Encantades de Martís. Bronze antic.

antic, les destrals i les aixes de roca polida, presents, per exemple, a la cova d'en Pau, en nivells d'aquesta època.

Els objectes d'ornament, especialment al bronze antic, deriven directament dels tipus calcolítics, amb forta presència de denes de collaret i penjolls de curculla, os, dents o pedra. Com a peculiaritat del bronze antic es pot destacar l'abundància de peces de collar en forma de botons prismàtics d'os, petits o grans, ja coneguts al calcolític però que ara es fan omnipresents. No es coneixen al Pla de l'Estany elements d'ornament de coure o bronze (anelles, denes), que

Punyal de bronze de les Encantades de Martís (bronze antic) i punta de sageta de bronze del Reclau Viver (bronze mitjà).

en canvi apareixen en altres comarques properes, com l'Alt Empordà.

No són gaire abundants les eines de bronze al Pla de l'Estany durant aquest II mil·lenni AC. Només podem parlar d'un punyalel de bronze, de forma lanceolada i amb peduncle llarg, procedent de la cova de les Encantades de Martís, propi del bronze antic; d'un fragment de punta de sageta lanceolada de la cova d'en Pau i de dues puntes de sageta (una fragmentada) amb peduncle i aletes de la cova del Reclau Viver, situables entre el bronze antic i el mitjà; i d'una destrat de bronze amb aletes subterminals recuperada en un pou del poble de Serinyà, datable en un bronze final II-III A. Tots aquests objectes han estat recentment analitzats (1995-1996) per dos equips d'investigadors diferents, un de francès (Laboratori d'Antropologia de la Universitat de Rennes) i un d'espanyol (Universitat Complutense de Madrid), amb resultats molt similars; segons aquests treballs totes aquestes eines eren de bronze i estaven fabricades amb aliatges de coure amb estany (7-10%), acompanyats de mínimes quantitats d'altres elements (antimoni, plata, arsènic, plom, níquel, zenc, bismut, ferro i manganès), presents a les roques d'on extreien els minerals principals; la destrat

de Serinyà era la que oferia més percentatge d'estany, és a dir, era d'un bronze més pur. La procedència dels minerals necessaris per a la seva fabricació no ha pogut ser determinada, encara que tot sembla indicar un origen local.

Durant l'edat del bronze els intercanvis a llarga o mitjana distància es faran habituals, com mostra l'aparició a l'Europa mediterrània de denes de collaret d'ambre procedents del Bàltic. La principal preocupació, no obstant això, se centrava en l'obtenció de mineral de coure i d'estany, l'aliatge dels quals permet la fabricació d'eines de bronze; els lingots de coure o les mateixes eines (espases, punyals, destrals) seran moneda corrent a tot Europa i recorreran gran distàncies. Les troballes a Catalunya de nombrosos tresors o dipòsits d'eines de bronze (com el de Llavorsí, al Pallars Sobirà, o el de Ripoll) il·lustren sobre aquest tràfic comercial.

L'edat de bronze és una etapa considerada tradicionalment més ramadera que pagesa. Les nombroses restes de fauna domèstica (òvids, bòvids i suïds) recuperades en nivells sepulcrales del II mil·lenni a les coves de Serinyà o de Martís, formant part dels aixovars funeraris, poden interpretar-se com una prova d'aquesta activitat econòmica. D'altra banda, tal com abans hem esmentat, la presència d'agllans i de grans d'ordi carbonitzats en una urneta del bronze final, trobada per J. M. Corominas al vestíbul del Reclau Viver, ens documenta sobre la seva dieta vegetal, al costat d'altres fruits i lleguminoses o del producte de la cacera.

Els grups humans de l'edat del bronze presenten més elements guerrers que en etapes anteriors, cosa que indica una més forta jerarquització social i possiblement l'aparició dels primers soldats professionals, per a la defensa del propi territori o bé per acompanyar les expedicions comercials. La presència d'armes de bronze, que no devien estar a l'abast de tothom com les de pedra tallada o polida, ajudarà sens dubte a remarcar les diferències socials i els nous papers que cada persona o col·lectiu clànic jugarà dins de la seva comunitat. Podem pensar que al final de l'edat del bronze, l'època heroica dels clàssics grecs, els models socials de grups com els camps d'urnes no devien de diferir gaire dels descrits per Homer a l'*Ilíada* o a l'*Odissea*, que tan familiars ens són.

LES COVES SEPULCRALES COL·LECTIVES DE MARTÍS

Les coves de Martís (Mariver i Encantades) varen ser descobertes, arqueològicament parlant, a mitjan dels anys 50. Va ser el mateix J. M. Corominas qui es

va encarregar de la seva excavació, després d'haver treballat a la coves del paratge del Reclau (Serinyà), i es va trobar amb un panorama ben diferent del que acabava de deixar a Serinyà; en aquest cas no hi havia cap nivell d'habitació d'època paleolítica, que és el que caracteritza el conjunt del paratge del Reclau: les coves de Martís són únicament coves sepulcral col·lectives, amb inhumacions datables entre el neolític i l'edat del bronze. Es troben en el cingle calcari que cau sobre el Fluvià, una mica Mariver endins, i les Encantades amb l'entrada oberta en el mateix penya-segat; per la seva situació recorden les de la Margenera (Serinyà), també en una cinglera calcària sobre el riu Ser i amb un ús igualment sepulcral entre el neolític i l'edat del bronze. De totes maneres, les coves de Martís, sobretot les Encantades, destaquen tant per la grandiositat de les cavitats com per l'abundància de restes –esquelets i aixovars funeraris– que s'hi recuperaren.

La cova de Mariver va ser descoberta pel pare Josep Maria Ventura, el 19 de setembre de 1952, i poc després va ser excavada per Josep Maria Corominas, entre els anys 1952-1953. Aquest autor en publicà una primera notícia el mateix any 1952 i després, l'any 1967, en parlà més extensament en una síntesi sobre la prehistòria de la comarca de Banyoles. L'any 1977, Josep Tarrús va tornar a estudiar la cova i les seves restes arqueològiques, treball que fou publicat l'any 1979 en una monografia.

La cova té una entrada, arran de terra, d'un metre d'amplada per 0,80 d'alçada; entre els blocs i la terra que barraven l'entrada es va trobar una destrat triangular, sobre roca polida de corniana. Aquesta boca comunica amb un corredor estret que duu a una primera gran sala, de sostre elevat, que s'obre a l'esquerra; més endavant es troba la sala 2, petita i de sostre baix, també a l'esquerra i, passada una gatera, es desemboca a la gran sala 3, de sostre molt alt, que presenta un forat pel qual es pot sortir. En total el recorregut lineal és d'uns 50 m.

A les dues primeres sales es recuperaren abundants materials arqueològics (ossos humans i vasos ceràmics) de l'edat del bronze antiga, al costat d'alguns elements propis del neolític antic (epicardial final). La tercera sala devia de ser la cambra funerària original del neolític antic, abans que les remocions i les reutilitzacions posteriors barreassin parcialment el seu contingut.

J. M. Corominas explicava, i en part podem corroborar-ho, que els esquelets de les primeres sales, associats a vasos de l'edat del bronze antiga, estaven simplement dipositats damunt dels relleixos de la roca, sense cap tou de terra que els colgués; no consta que es tractés d'esquelets sencers, per la qual cosa la possi-

bilitat d'un ritu secundari a Mariver, durant el bronze antic, resta oberta. En canvi, alguns dels cadàvers i dels vasos ceràmics de la sala 3, datables en un epicardial final, estaven parcialment coberts per capes d'estalagmita, i eren esquelets sencers, deixats sobre la roca, sense cap selecció prèvia; es tractava, doncs, d'enterraments primaris, dipositats de forma col·lectiva en una cavitat de funció únicament sepulcral. L'estudi antropològic d'aquestes restes humanes (un mínim de 10 individus determinables entre els dos moments cronològics, però ben segur que n'hi devia d'haver molts més) ens torna a portar als mediterranis gràcils, la població local bàsica. A part dels vasos ceràmics de l'edat del bronze antiga (tasses i gerres de perfil en S) o del neolític antic (gerres cilíndriques amb cordons llisos, olles llises amb coll alt o curt), es varen recuperar a Mariver una destrat de roca polida, una làmina de sílex retocada, un punxó d'os i una dena discoïdal de curculla.

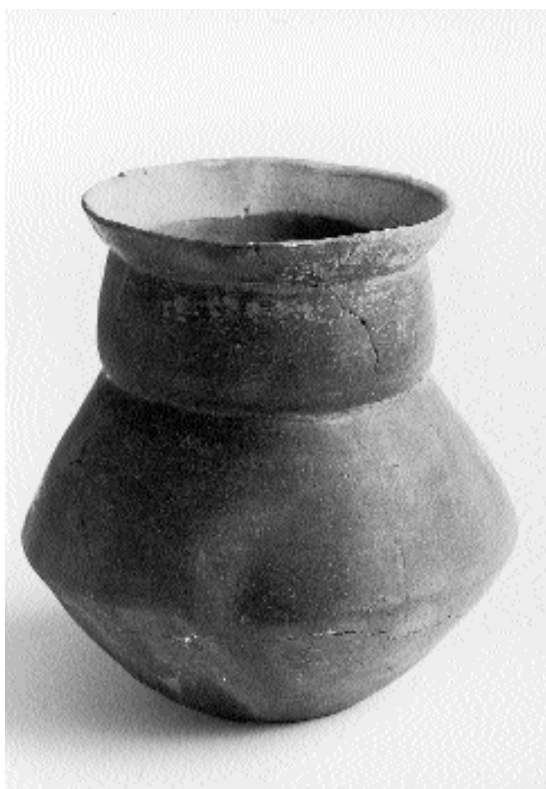
L'etapa del neolític antic (epicardial) de la cova de Mariver va ser identificada primerament per Jean Guilaine, que la va esmentar en un llibre de 1976 sobre les poblacions neolítiques del Mediterrani occidental; després ja vingué el treball de Josep Tarrús de 1977, que també classificà com a epicardial la fase més antiga d'aquesta cova sepulcral, i, finalment, la revisió d'Àngel Bosch, per a la seva tesi de 1992 sobre el neolític antic a les comarques de Girona, situà aquesta etapa en un epicardial final (gerres grans amb cordons llisos i vasos mitjans llisos del grup de Montboló). El moment epicardial final de Mariver devia ser estrictament contemporani dels enterraments també col·lectius de la cova de l'Avellaner (Cogolls, les Planes d'Hostoles, la Garrotxa).

La cova de les Encantades de Martís era coneguda des de temps antic pels habitants de la zona, a causa de la visibilitat de la seva entrada, a la part alta de la cinglera que dona al Fluvià; sembla, però, que a inici dels 50 aquesta boca havia quedat obturada pels enderrocs d'una pedrera propera, fet que va dificultar-ne la localització. J. M. Corominas es va encarregar de la seva excavació a partir de l'any 1953, després de Mariver, i els treballs s'hi varen prolongar fins al 1957. La seva entrada és una esquerda de cinc metres de llargada per un d'amplada, que duu fins a una enorme sala, amb forta inclinació cap a la dreta, que fa uns 13 m de longitud per uns 5 m d'amplada, amb una alçada d'almenys 7 m. L'ús de la cova va ser sempre sepulcral.

Segons el diari d'excavacions de J. M. Corominas, a l'entrada hi havia un mur de blocs calcaris i el corredor d'accés estava ple de carbons, cendres i fragments d'urnes del bronze final; a l'interior de la cova, molt remenada per excavadors clandestins, es recuperà una ingent quantitat de restes humanes i

d'aixovars funeraris de tots tipus i èpoques, coberts per una capa de terra argilosa, sedimentada després de la seva etapa sepulcral. Hi varen aparèixer les restes òssies de centenars d'individus, en general sense connexions anatòmiques i amb aspecte d'ossera col·lectiva; alguns ossos humans tenen senyals clars de cremació (no d'incineració), sobretot fragments de cranis, associats a peces de l'edat del bronze antiga-mitjana. A partir dels materials arqueològics trobats es pot deduir que la cova fou emprada com a sepulcre per grups humans dels neolític mitjà inicial (grup de Montboló), del neolític final-calcolític, de l'edat del bronze antiga-mitjana i també del bronze final.

Els aixovars funeraris d'aquests enterraments neolítics i de l'edat del bronze han proporcionat una magnífica i rica sèrie de vasos ceràmics fets a mà; una gran quantitat de llargs ganivets i puntes de sageta de sílex (lanceolades o amb peduncle i aletes); punxons, punyals i puntes de fletxa d'os; denes de collaret de formes variades, fetes de pedra, os i lignit, entre les quals destaquen dos cente-

*Urna cinerària, de ceràmica feta a mà, de l'edat del bronze final.
Cova de les Encantades de Martís.*

nars de “botons” prismàtics perforats en V. Tampoc no hi manquen alguns enterraments ibèrics i d'època romana, proveïts de monedes, fíbules de bronze, ceràmiques de torn i armes de ferro. L'enorme quantitat de restes humanes descobertes en aquesta cova fa pensar que devia d'existir un poblat a l'aire lliure al proper pla de Martís entre el neolític final i l'edat del bronze. La cova de les Encantades de Martís és un dels jaciments funeraris del neolític i de l'edat del bronze més important de les comarques gironines, i mereix un estudi definitiu, a l'alçada dels seus excepcionals materials arqueològics i antropològics.

ELS ENTERRAMENTS EN URNA CINERÀRIA DE PAU III

La zona de Pau III pertany a la complicada cova d'en Pau, una cavitat oberta a la part alta del talús travertínic del paratge del Reclau (Serinyà). Igual que la cova veïna del Reclau Viver, la cova d'en Pau està formada per un ampli vestíbul, actualment esfondrat, que comunica en angle recte amb un corredor cobert per una volta, parcialment destruïda. La primera zona d'aquesta cova (Pau I), situada en un relleix alt al final del corredor i originalment obturada per una gran llosa, va ser descoberta per Josep M. Pau i Narcís Franch l'any 1942; Josep M. Corominas realitzà una primera excavació oficial a Pau I el 1947, i posteriorment ell mateix continuà l'exploració d'aquest conjunt: el 1958 excavà la zona de Pau II (al final del vestíbul), el 1973 una gatera ascendent (cau d'en Paquito) que va del vestíbul a Pau III, i, finalment, el 1974 la part mitjana del corredor (Davant Pau).

La zona de Pau III, a causa possiblement de l'enfonsament de la part alta de la volta de la cova després del solutrià (15.000 aC), va quedar com una cavitat externa i no va ser excavada fins al 1980 per un equip dirigit per Josep Tarrús. L'entrada de Pau III, que presentava un aspecte d'abric obert més que de cova profunda, es trobava totalment obturada per un mur de blocs travertínics, que remarcava l'ús sepulcral d'aquesta zona durant el bronze final II-IIIa. L'interior estava dividit en dos espais funeraris, mitjançant un gran bloc travertínic i una llosa de gres; a l'espai A es varen localitzar fragments de dues urnes cineràries, i a l'espai B, tres més, al costat de concentracions d'estelles d'ossos humans cremats. A més d'aquest darrer moment sepulcral del bronze final, a Pau III es varen trobar, enganxats al fons rocós, alguns elements del neolític antic i també del paleolític superior (solutrià); aquests darrers (restes de grans animals, fragments de sílex tallat) continuaven davant de la cavitat de Pau III, en direcció al

vestíbul principal (Pau II), coberts per una dura capa estalagmítica. Però l'interès essencial de Pau III prové del fet que hagi permès de documentar uns enterraments per incineració del bronze final a l'interior d'una cova, de la qual cosa hi havia pocs exemples arreu de Catalunya.

L'Antiguitat

PERE CASTANYER, JOAQUIM TREMOLEDA

Breu balanç de l'arqueologia clàssica al Pla de l'Estany

El període cronològic que comprèn el que tradicionalment coneixem com l'antiguitat és molt dilatat; són tretze segles que s'inicien encara en plena protohistòria i que acabaran posant les bases per a la constitució de la societat feudal. La divisió que es proposa en tota aquesta època és tripartida: inclou, en primer lloc, el món ibèric; segueix amb l'època romana, dins la qual es fan tres clares distincions cronològiques: la romanització del territori, l'alt imperi i el baix imperi; i es tanca amb el període visigòtic. De l'inici al final s'hauran produït importants modificacions en el territori, de manera que s'haurà passat d'unes cultures que s'adapten al medi natural i que aprofiten l'entorn, però tot respectant-ne l'essència, a unes altres, sobretot la romana, que poden actuar en l'entorn a fi de millorar-ne l'aprofitament, a canvi, això sí, d'alterar-lo i modificar-lo.

El medi natural de la comarca està dominat per la depressió de l'estany i de la plana central, voltada de valls i passos naturals que defineixen espais i unitats molt compartimentades, aïllades o, com a mínim, sense contacte directe; aquests elements defineixen una topografia molt particular i fan difícil d'extrapol·lar els resultats o les evidències d'una zona a l'altra.

Sovint la història avança a batzegades, i determinats factors afecten i transformen estadis culturals en un grau no gens fàcil d'avaluar, sense els quals l'evolució hauria estat molt més lenta o, fins i tot, substancialment diferent. L'influx colonitzador sobre una societat autòctona poc estructurada i poc evolucionada accelerarà el pas a un tipus de civilització que coneixem com a cultura

ibèrica. Quan sembla que encara no havia reeixit un model estatal autòcton, però que començava a comptar amb elements sòlids, la conquesta romana integrarà aquest territori en un espai provincial per ser explotat des del centre, des de la metròpolis primer, i, quan s'haurà completat la integració en la societat romana, crearà les seves pròpies contradiccions. L'entrada del cristianisme i la dura lluita que degué patir per imposar-se a les pràctiques paganes, fet que no serà efectiu fins al segle IV, és un dels trets característics d'un territori ruralitzat com el que ens ocupa. Per unes raons similars, el govern visigòtic sembla que influí poc en els usos i costums quotidians i en la vida de les explotacions; la baixa romanitat i el període visigòtic són poc perceptibles com a poblament sobre el territori, parlant des d'una perspectiva del registre arqueològic, però es fan més evidents, en canvi, en les necròpolis.

Un dels problemes principals amb què s'ha d'enfrontar l'estudi d'aquest període és la gasiveria de les fonts: no hi ha pràcticament cites clàssiques que es refereixin explícitament a la zona, i l'epigrafia és mínima. Queden les restes materials: l'arqueologia i les noves disciplines que permeten extreure cada cop més informació. El registre arqueològic encara no està exhaurit i per a aquesta època constitueix l'autèntic arxiu de la història, amb documents materials inequívocs, prou explícits per poder completar molt millor el període que ens ocupa.

Hem d'afegir a tot això que a la comarca hi ha pocs jaciments ben coneguts que permetin d'estructurar un discurs variat i sencer. Afortunadament, Porquerres i Vilauba, que apareixeran a bastament en el text, són dos establiments de primer ordre, el primer com el poblat ibèric important de la zona, que continuarà gairebé sense interrupció durant tota l'època antiga i enllaçarà amb l'època medieval i moderna. Per al període romà no tenim ciutats, i, encara més, de les cinc ciutats de les comarques gironines només dues forneixen informació; Vilauba és presa com a model i referent de vil·la romana, com a centre de treball al camp, que ocupa i explota un espai molt definit i concret, amb una durada extraordinària, que comprèn des de la romanització fins a la fi del període visigòtic, tot i que en l'àmbit territorial es tracta d'un assentament quasi marginal de la fèrtil plana de l'estany.

Hi ha moltes dades, però sempre parcials, que podem suposar i que ens omplen el mapa, però sense proporcionar un coneixement profund: can Geli a Santa Llogaia del Terri, la vil·la d'Usall o la del camp de les Bruixes al vessant del turó d'Espasens, al terme municipal de Fontcoberta, cadascuna amb uns espais geogràfics propis i diferents. Algunes d'aquestes vil·les probablement

foren tant o més riques en recursos econòmics i en manifestacions materials que Vilauba; pensem, per exemple, en la immillorable situació de can Geli, o en el fragment d'estatueta de marbre i en el fragment de mosaic de tesselles blanques trobat en prospeccions a la zona d'Usall, un paviment de luxe encara no documentat a la vall de Vilauba.

Malgrat les mancances evidents que qüestionen la consistència i la validesa d'aquest treball ens haurem de consolar amb el fet que no disposem, ara per ara, de prou dades que permetin matisar i definir la complexitat de les societats que es varen desenvolupar en aquest territori al llarg de l'antiguitat. La conformitat que hem d'acceptar forçosament troba consol en aquestes paraules de Moses I. Finley, però alhora ens ha d'esperonar per prosseguir la investigació: "Tot historiador pateix, inevitablement, la ignorància del que succeirà després d'ell. Tot historiador, fins i tot el més mediocre, té per això major «experiència històrica» que els seus predecessors, encara que fossin excel·lents. Això és una banalitat, però és important".

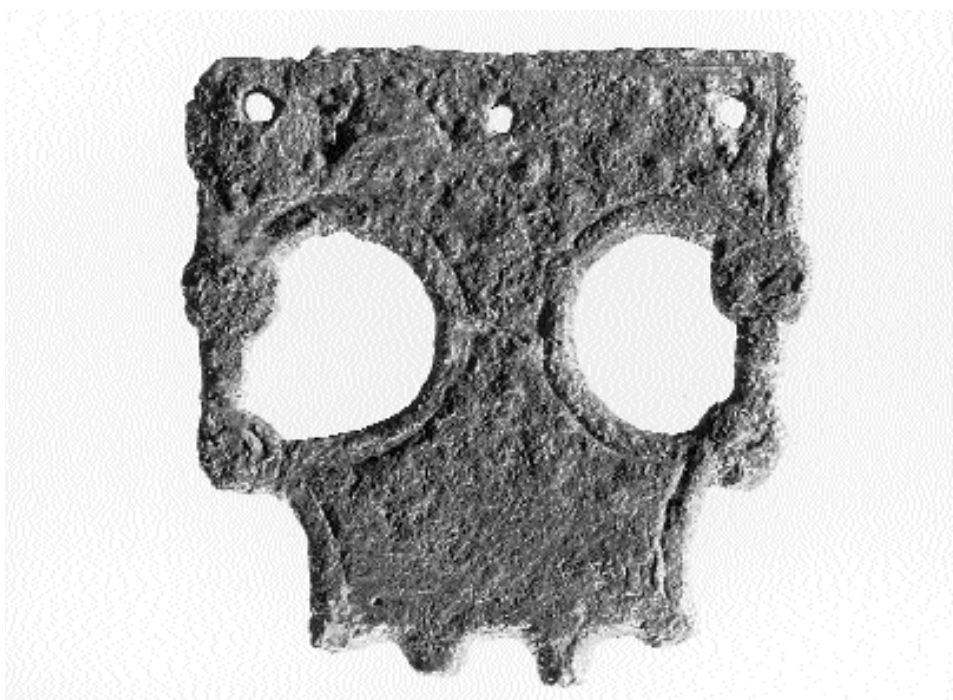
El món ibèric

Cada vegada sembla més clar que la cultura ibèrica s'ha de concebre més com un procés que no pas com un estadi de civilització assolit en un lloc i en un moment concrets. L'assentament d'un substrat poblacional durant el període del Bronze, dinàmic i canviant, i la influència que va rebre de diferents factors externs, que segons la zona s'hauran de matisar o valorar més, seran els elements que conduiran a l'iberisme; és, per tant, un procés de transformació cultural que abraçarà la franja de la costa mediterrània peninsular, des del Llenguadoc fins a Andalusia. El punt d'arrencada se situa tradicionalment a partir del 600 aC, anys del període anomenat precolonial, i ja dins el segle VI plenament colonial, presidit en el nostre territori pel primer establiment grec d'Empúries, a la costa altempordanesa, quan els diferents pobles adopten les formes de vida pròpies de la cultura ibèrica.

En una àrea tan extensa com la que hem marcat, el substrat de població autòctona, les influències externes –fenícies, etrusques i gregues- i les possibilitats d'adaptació al seu entorn són molt diferents. Això es tradueix en una diversificació de manifestacions i uns períodes d'incorporació d'aquestes totalment diferents –l'escriptura, l'ús de la moneda, l'escultura, els patrons d'assentament, etc.–, per bé que hi existeixen elements comuns que permeten insinuar un fons comú, entre els quals hi ha la ceràmica pintada. A l'Empordà, el substrat dels camps d'urnes i l'arribada de productes fenicis, primer, i la colonització focea, després, adquireixen una gran importància i caracteritzaran el desenvolupament de l'iberisme del nord-est català.

PERÍODITZACIÓ I CARACTERÍSTIQUES GENERALS

Hem vist com aquest procés s'inicia entorn del 600 aC, en un període que es coneix com a període ibèric antic i que perdura fins al 450 aC. Aquesta etapa de formació s'ha pogut estudiar millor a la zona costanera i ens haurem de remetre als treballs portats a terme a l'illa d'en Reixac i al puig de Sant Andreu, a Ullastret, d'una banda, i a les excavacions de la Palaiàpolis emporitana, de l'altra. En els primers, la fàcies inicial del món ibèric mostra el pas d'estructures d'habitació en fons de cabanes de forma circular a cases de planta rectangular construïdes amb un sòcol de pedra i un alçat de tovet; el moment de canvi se situa cap al 550 aC. A Sant Martí d'Empúries, el primer assentament grec es realitza sobre unes estructures anteriors, indígenes, del tipus fons de cabana, combinades amb zones exteriors, amb una cronologia que va des de final del segle VII als primers decennis del segle VI aC. De tota manera, aquest darrer assentament indígena se superposava encara a un poblat més clar i perceptible,

Sivella de cinturó ibèrica del segle VI aC, amb placa hexagonal i taló rectangular diferenciat, procedent del poblat ibèric de Porqueres (MACB).

que podem considerar de la primera edat del ferro, amb diversos àmbits quadrats o rectangulars, delimitats per murs amb base de pedra i alçat d'argila; a l'interior es relacionaven amb paviment d'argila ben depurada, llars de foc circulars i quadrades i forns domèstics fets d'argila. Aquestes estructures es combinen amb forats de pal i l'ús de cobertes vegetals.

La cultura material n'és també un reflex: en la fase més antiga de l'illa (600 aC) es troben només ceràmiques fetes a mà, decorades amb cordons, acanalats o espatulats, mentre que les primeres importacions es documenten a partir del 575 aC. A Empúries, en la fase inicial del ferro (segona meitat del segle VII aC), el material ceràmic és gairebé tot indígena, i hi apareixen associats alguns fragments d'àmfores fenícies. Es comencen a trobar les primeres ceràmiques indígenes fetes amb torn amb decoració pintada cap a mitjan segle VI aC. Quina és la causa d'aquestes transformacions? Sembla clar que no es poden ignorar les influències aportades pels pobles colonitzadors i, especialment, per la seva proximitat, el de les colònies gregues. Però, foren els grecs el factor que catalitzà tots aquests canvis? L'arqueologia no pot ser concloent en aquesta qüestió. Les cases documentades a l'illa d'en Reixac són idèntiques a les aparegudes en els nivells més profunds de la Neàpolis emporitana i, de fet, no sembla haver-hi un decalatge cronològic gaire gran; hem pogut documentar un contacte directe entre un poblat indígena i l'arribada dels grecs a Empúries. No podem oblidar, però, que els primers influxos que arriben a aquestes contrades són precisament fenicis: presència d'àmfora d'aquesta procedència en estrats prehel·lènics a Empúries i Ullastret, model, d'altra banda, en el qual s'inspiraran les àmfores ibèriques i que mantindran fidelment fins al final; hi ha també àmfora de clara inspiració púnica a la tomba 184 d'Agullana; i tampoc no podem menystenir la personalitat de les ceràmiques ibèriques, amb unes decoracions i unes característiques que recorden molt els models púnics.

Al Pla de l'Estany, la caracterització d'aquest període és pràcticament nul·la i ens haurem de referir, sense cap altra possibilitat, a les dades fragmentàries i disperses que ens aporta el jaciment de mas Castell de Porqueres, perquè sovint els materials procedien ja de contextos remoguts des de feia temps o hi manquen bones estratigrafies. Els precedents d'ocupació al turó són molt antics, perquè sovint durant les campanyes que s'hi varen realitzar va aparèixer material que es pot situar com a mínim en el neolític (pedra tallada i destrals polides). Sembla que es varen trobar, fent obres modernes d'arranjament, urnes d'incineració, que en constituïrien el substrat propi, d'un període justament anterior a l'ibèric.

Pel que fa al període de formació i de l'ibèric arcaic, d'entrada hem de dir que no coneixem materials colonials arcaics. Les dades materials més importants les formen ceràmiques fetes a mà indígenes, com ara una copa doble, diverses urnes amb decoracions de cordons i incisions i una sivella de cinturó, conjunt que es pot datar dins la segona meitat del segle VI aC. La sivella consisteix en una placa de bronze i consta de tres parts essencials: un taló rectangular a la base, amb tres forats que servien per fixar per rebladura la sivella al cinturó, una placa hexagonal ampla amb apèndixs laterals units al taló, i quatre garfis que surten de la placa, fragmentats; es caracteritza per tenir diferenciat el taló de la placa. La decoració, feta amb punxó, consisteix a resseguir els límits de la peça amb una línia incisa seguida.

Des de mitjan segle V aC, s'inicia el període denominat ibèric ple (450-200 aC). Sobretot durant el segle IV aC la presència colonial es fa més notòria (d'aquest moment prové la major part del material àtic recuperat a Porqueres), i sens dubte constitueix un dels acceleradors del procés iniciat amb anterioritat i contribueix fortament a dotar d'unes característiques específiques la cultura ibèrica d'aquesta àrea. La sortida dels productes agrícoles del rerepaís, gràcies a una demanda externa, i la seva inclusió en els circuits comercials de l'època es realitzaven a través del port emporità, la qual cosa degué propiciar el creixement i l'expansió dels pobles del país.

Bona part dels poblats ibèrics que coneixem tenen un inici que data de la segona meitat del segle V aC, fet que confirma un augment demogràfic motivat per la prosperitat econòmica que les noves circumstàncies possibilitaven. Se situen sobretot en turons o zones enlairades, de fàcil defensa per la seva topografia. Aquests condicionaments geogràfics i topogràfics no impossibiliten l'ordenació de l'espai segons uns principis urbanístics, que es reflecteixen sobretot en una retícula viària, en uns carrers principals i d'altres de secundaris que delimiten els diferents espais destinats a les edificacions, amb àrees públiques, llocs de culte, etc. La "urbanització" és un fenomen que, com a mínim en aquesta zona, va íntimament lligat a la iberització; el poblament adquireix així un nou contingut econòmic, polític i religiós, reflex alhora d'una major complexitat del teixit social. L'edificació de les defenses dels poblats o la seva distribució interna, per exemple, són evidències d'una estructuració i una jerarquització de la societat ibèrica. Quant a l'arquitectura domèstica, es continuen desenvolupant les cases de planta rectangular, amb una o diverses habitacions, que s'adapten a la topografia del terreny i la salven sovint amb la configuració de terrasses.

Al Pla de l'Estany tots els conceptes esmentats anteriorment s'han d'extrapolar de les comarques veïnes, sobretot de l'Alt i del Baix Empordà, del Gironès i de la Selva, ja que no tenim, ara per ara, prou jaciments coneguts que permetin de confirmar aquesta línia. Amb tot, la situació geoestratègica de la majoria de poblats o topònims sembla confirmar el model d'assentament típic. Potser el cas més ben conegut, el de Porqueres, és un dels més "atípics" en tots aquests conceptes, com veurem més detalladament en centrar-nos en el jaciment.

El panorama evolutiu que acabem d'esbossar quedarà alterat per la irrupció d'una nova potència: Roma. A partir de la fi del segle III aC, la cultura ibèrica comença una nova etapa que coneixem com a període ibèric final o iberoromà (200-50 aC), durant el qual l'evolució pròpia de la societat i la cultura ibèriques es veu modificada pels esdeveniments polítics i militars d'àmbit mediterrani que conduiran Roma a convertir-se en potència hegemònica, i que finalitzarà, pel que fa al nostre territori, amb la seva incorporació al nou marc provincial i, finalment, amb la plena integració en el model itàlic.

L'ECONOMIA IBÈRICA

La presència de l'element colonial va produir canvis en l'orientació econòmica del poblament indígena; aquests canvis estan íntimament lligats a l'urbanisme i a l'adopció dels camps de sitges com a sistema d'emmagatzematge. Tot sembla marcar un gir important, que permetrà passar d'una economia de subsistència a una producció excedentària de matèries primeres, sobretot cereals, incentivada per una demanda colonial.

Quina era la producció de béns i serveis que necessitava la societat? Com es distribuïen? A partir d'aquestes qüestions que proposen Joan Santacana i Josep Pou en una síntesi recent, es pot plantejar la base econòmica de la societat ibèrica. Cal conèixer, primer, si la tecnologia de què es disposava podia correspondre a un sistema econòmic desenvolupat, si permetia la conversió de matèries primeres en béns de consum, aliments i instruments, i si hi havia una organització productiva, és a dir, si hi havia divisió del treball i grups especialitzats. Diversos indicis semblen donar una resposta afirmativa a les qüestions anteriors: la gran diversitat d'eines per al treball del camp i per a les manufactures, el desenvolupament d'una escriptura pròpia i els mateixos productes resultants de l'aplicació de la tecnologia, sovint l'indicador més nombrós i aclaridor.

El conreu de cereals

L'economia es basava en el sector primari: agricultura i ramaderia. És difícil trobar rastres estructurals de la segona, i ens hem de refiar de les eines relacionades amb aquesta activitat, com tisores d'esquilar i sanar, fusos per filar, etc., de l'anàlisi de les restes òssies (que determina sobretot les espècies d'ovins i caprins, bovins i suïds) i de poder establir les rutes de transhumància que cercaven pastures. L'agricultura s'especialitzà en la producció de cereals, sobretot el blat comú i l'ordi; els cereals com la civada, el mill o l'espelta petita o pisana s'introdueixen abans de la iberització, així com el conreu de lleguminoses, lleties, faves i veces.

La mòlta, que permetia el consum del blat com a farinetes i que es feia en molins de fricció fins al segle V aC, incorpora ràpidament el molí de rotació, la qual cosa sembla indicar un augment productiu. Aquest impuls és un fet constatable també per l'aparició de nombrosos camps de sitges, tant en àrees de conreu

Conjunt de dracmes gregues de plata, de la seca emporitana, trobat per Josep M. Corominas a la cova del Reclau Viver (MACB).

—bòbila de can Figa i de can Rafael Ginesta a Cornellà del Terri, camí de Puigpalter a Fontcoberta, davant del nucli de Serinyà—, com a l'interior dels poblats —Porqueres—, sempre de dimensions considerables. Tot plegat s'explica per l'existència d'una agricultura excedentària i comercialitzada, que es devia relacionar amb la importació de manufactures àtiques i d'altres procedències, vehiculada pel comerç amb els grecs, via Empòrion, probablement. De fet, coincideix amb la forta carestia de blat que patí Grècia entre els segles V i III aC. La rendibilitat d'aquesta agricultura no està exempta d'interrogants: quina en seria la productivitat? Quina durabilitat deuen tenir les sitges? Quin percentatge de la collita es destinava per a llavors? I per a reserva alimentària de la població? És segur que es practicava el guaret, d'un any entre collita i collita o en alternança amb el conreu de llegums.

Malgrat que es tenia coneixement de la vinya i de l'olivera, la seva veritable explotació no començarà fins a la vinguda dels romans; diversos indicis demostren que el seu conreu no era intensiu: la gran importació de vi itàlic que es produeix entre els segles III i I aC i la inexistència d'un tipus amfòric específic per a l'envasat del vi i l'oli. L'àmfora ibèrica devia tenir usos diversos, i el fet de no tenir coll no la fa especialment adient per contenir líquids, tot i que s'hagin documentat restes de vi, per exemple al grup trobat al poblat de mas Boscà; i també s'ha localitzat una àmfora plena d'aglans a Porqueres.

Un altre element que permet corroborar aquest creixement de l'economia és la introducció de la circulació monetària, que, segons la majoria d'autors, denota un control del poder polític d'aquesta riquesa, símbol d'una societat complexa com és la ibèrica. Hi havia les encunyacions gregues, dracmes emporitanes i de Rhode de final del segle IV i inici del segle III aC; pertany a les primeres la troballa de vuit dracmes i quatre divisors de plata a la cova del Reclau Viver (Serinyà), efectuada per Josep M. Corominas l'any 1944; però a partir de final del segle III aC es començarà a encunyar moneda ibèrica, potser com una imposició per part de Roma per al control financer. També tenim mostres d'aquesta amonedació, que al Pla de l'Estany estava pràcticament dominada per la seca emporitana, com demostra el tresoret trobat en les excavacions de la cova de les Encantades de Martís, que devia correspondre a una ofrena funerària del segle II aC; el conjunt estava constituït per dues monedes de plata (dracma i divisor) i onze bronzes ibèrics, tots d'Empúries, tret d'un semis d'*Ilirta*, seca situada entre els laietans i els ilergets.

L'existència de mercats locals devia permetre l'accés i l'adquisició dels productes per part de la població. La recerca arqueològica ha aportat la troballa de

documents que subministren una informació valuosíssima sobre els mecanismes comercials d'aquest període; es tracta de ploms escrits, en grec i en ibèric, que demostren el gran desenvolupament dels tipus de transaccions, dels mecanismes financers, dels contractes i de les societats que s'establien en el terreny comercial, d'on no estaven exclosos els indígenes.

És evident que, ultra les activitats primàries, n'hi havia d'altres que complementaven l'economia i aportaven un suplement nutritiu important a la dieta, sobretot, d'acord amb les possibilitats que oferia l'entorn proper. La cacera (amb espècies molt comunes, com el senglar o el cérvol, i altres de menors, com la llebre i les aus), la recol·lecció de fruits silvestres (com ametlles, aglans o figues) i la pesca (especialment important per al poblat de mas Castell i altres nuclis de la zona, que tenien un accés fàcil a l'estany, com demostra la troballa freqüent d'hams i ploms de xarxa) devien ser les activitats principals.

Activitats secundàries

La introducció i la generalització de la metal·lúrgia del ferro, amb uns avantatges tècnics i de més fàcil obtenció que el bronze, degué contribuir a la creació d'un artesanat especialitzat en la fabricació no solament d'eines per a les diferents tasques agrícoles, sinó també d'armes per a la guerra, com veurem més endavant.

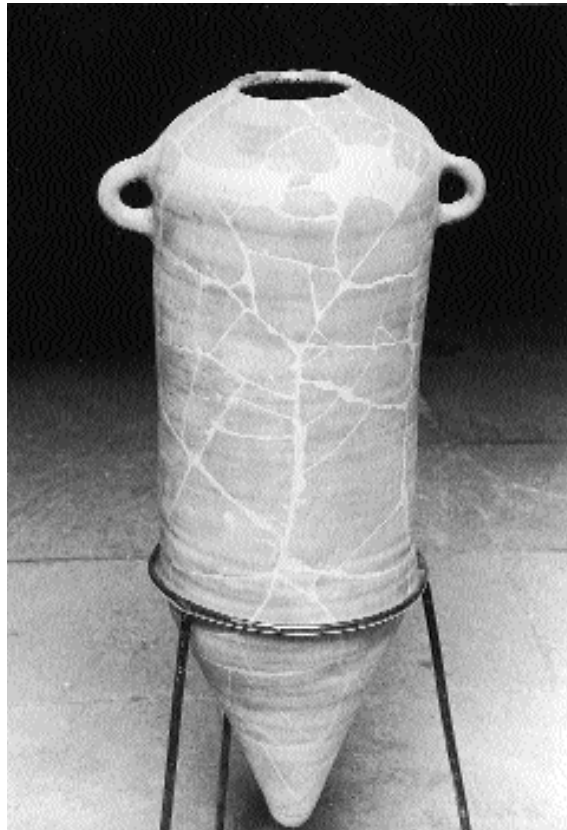
L'activitat tèxtil era important, sobretot pel caràcter econòmic complementari que representava la manufactura de matèria primera d'origen animal, com la llana, o vegetal, com el cànem, el lli, els joncs o les canyes, molt abundants en zones pantanoses, com devien ser els entorns de l'estany; recordem la citació d'Estrabó (III, 4, 9), en la qual s'esmenta l'habilitat dels emporitans a teixir el lli. Els nombrosíssims exemplars de *pondus*, pesos de teler i fusaioles, per a les filadores, trobats en les excavacions de mas Castell de Porqueres il·lustren clarament aquest aspecte.

La iberització comportà també un increment i un perfeccionament de l'activitat terrissaire, i en són una prova les nombroses produccions ceràmiques que d'ençà de la fi del segle VI aC apareixen en els nostres jaciments. A partir d'aquest moment, la utilització del torn ràpid, tècnica a la qual els artesans s'adaptaven amb gran rapidesa, permetrà de crear models més desenvolupats, de gran qualitat, juntament amb la ceràmica feta a mà. Malgrat l'existència d'uns models típics i generals de la cultura ibèrica, les ceràmiques reflecteixen –per la seva distribució, característiques i decoracions– les especificitats de les diverses

zones que la configuren. No sembla pas que es tracti de grans complexos industrials, sinó de petits tallers amb artesans que feien una producció molt atomitzada, amb una infraestructura bàsica per aconseguir coccions de 900 graus centígrads.

Dins de l'àrea indiketa, les ceràmiques més antigues són les decorades amb pintura de color blanc i d'un to marró/vinós molt característic. Els motius més corrents són bandes, triangles, cercles, quadres d'escacs o motius vegetals i, excepcionalment, figurats. La tradició de decorar amb pintura els vasos no desapareixerà fins ben entrada la romanització; l'únic que canvia són les formes i els gustos.

La major part dels tallers fabricaven els mateixos atuells amb una tècnica oxidada (amb la típica pasta bicolor o sandvitx) i reduïda. A partir del segle IV aC, els arqueòlegs hem individualitzat amb el nom de "gris de la costa catalana" unes ceràmiques amb l'argila d'aquest color, ben cuites, de parets primes i de so metàl·lic; el seu repertori formal és molt divers, i inclou des de formes amb una

Àmfora ibèrica procedent de l'actuació d'urgència realitzada per Miquel Oliva l'any 1955 al camí de Puigpalter, al terme municipal de Fontcoberta (MACB).

marcada tradició ibèrica fins a imitacions de models fabricats en ceràmica àtica i, més endavant, en ceràmica campaniana, parets fines o altres; poden portar una decoració molt senzilla a base de llistons o mamellons.

Una altra de les terrisses característiques de l'àrea indiketa és la coneguda com "d'engalba blanca", anomenada així pel recobriment exterior que porta. Té un repertori tipològic més limitat (vaixel·la de taula, urnes i gerres), i per la seva distribució es pot suposar que es fabricava a Empúries o al seu voltant; apareix en contextos que van des del 150 aC fins al darrer quart del segle I aC, que en representen les últimes produccions.

Durant tot el període es fabriquen uns envasos, àmfores ibèriques de boca plana, morfològicament molt estandarditzats, en forma de pastanaga i dues petites nanses circulars, de clara inspiració en les àmfores fenícies, que devien servir per contenir productes per al consum.

ELS CAMPS DE SITGES

JOSEP BURCH

Una de les principals preocupacions de les antigues societats mediterrànies fou la d'aconseguir una bona preservació dels productes agrícoles, especialment dels cereals que formaven la base de la seva dieta alimentària, per la qual cosa es van adoptar diferents solucions d'emmagatzematge. Així doncs, l'acumulació d'aliments en sitges no és res més que la resposta tècnica a condicions econòmiques i socials que requereixen la conservació de productes agraris, sobretot cereals, a llarg termini, ja sigui per consumir, per intercanviar o per conrear.

Una sitja és una simple fossa de dimensions variables i formes molt diferents, tot i que predominen les sitges d'entre els 2 i 3 m de profunditat amb forma de bóta. L'únic tret en comú que tenen les sitges són les reduïdes dimensions de la seva entrada, amb un màxim de 0,80-1 m, que trobem arran de terra i que coneixem, normalment, amb el nom de boca. Encara que pot sobtar que es puguin emmagatzemar i conservar cereals en una simple obertura realitzada al subsòl sense cap mena de protecció especial, les evidències arqueològiques, les fonts literàries antigues i els estudis etnològics sobre pobles mediterranis ens indiquen que el gra guardat en sitges es pot conservar durant un llarg període de temps, fins i tot, segons Varró, una cinquantena d'anys.

Perquè una sitja pugui mantenir en perfectes condicions el cereal que s'hi diposita, cal que estigui hermèticament tancada. El gra quan respira absorbeix oxigen i desprèn diòxid de carboni, però en atmosfera confinada, com la d'una sitja tancada, el diòxid de carboni impregna ràpidament l'atmosfera intergranular i para el procés de respiració, la qual cosa atura el consum de reserves del gra, especialment glucosa i altres matèries nutritives indispensables per a l'alimentació humana. Per tant, amb condicions estables d'emmagatzematge, és a dir, sense la penetració dins la sitja d'aire i aigua, el cereal es manté en perfecte estat durant molt temps, i conserva, fins i tot, la possibilitat de ser utilitzat com a gra de llavor. Per mantenir aquestes condicions estables, la temperatura màxima del gra en el moment de l'emmagatzematge ha de ser d'uns 15-18°C i la humitat relativa màxima entre un 12 i un 14%. D'altra banda, el subsòl on s'obren les sitges també ha de propiciar el manteniment de la producció ensitjada, i això s'aconsegueix en terrenys força impermeables (no pas totalment) i no del tot secs, evitant sempre els terrenys esfoliats per eliminar els desplaçaments laterals d'aigua i en conseqüència la inundació de les sitges. A més, abans d'emmagatzemar el gra es recobreixen les parets de la sitja amb palla, perquè aquesta absorbeix la humitat del gra, i finalment, un cop dipositat aquest, se'n tanca hermèticament la boca, amb palla, una llosa central, fang o, fins i tot, excrements d'animals i, en darrer lloc, terra en forma de con a fi que l'aigua s'escorri per damunt sense que penetri dins la fossa i pugui malmetre el gra.

Aquest tipus d'emmagatzematge s'ha documentat extensament a la comarca de l'Empordà, la qual cosa ha comportat que la historiografia més recent hagi considerat aquest fet com la prova més fefaent de l'explotació agrària intensíssima d'aquesta comarca en època antiga, que, entre altres qüestions, explicaria la fundació de les ciutats gregues d'Empòrion i Rhode. Una anàlisi acurada dels jaciments amb presència de sitges, els camps de sitges, indica una realitat ben diferent, amb una capacitat productiva molt inferior a allò que s'ha arribat a calcular. D'altra banda, cal destacar que les grans concentracions de sitges es localitzen al costat dels poblats i, per tant, en relació amb una massa de població que necessitaria aquests estocs, no solament per comerciar sinó també per consumir. Pel que fa als camps de sitges escampats per tot el territori, sovint al costat de petites estructures d'hàbitat, ens recorden petits assentaments de caràcter estacional, que es podrien relacionar no pas amb el comerç, sinó amb les tasques de sembra i recol·lecció.

Finalment, cal esmentar que quan una sitja deixava de ser útil per emmagatzemar gra, a causa, per exemple, del mateix desgast en la seva utilització, s'omplia

amb terra i pedres, que a vegades anaven acompanyades de ceràmica, metalls, elements constructius, restes d'animals o, fins i tot, persones. La quantitat de material era completament aleatòria i devia posar-s'hi segons la quantitat de deixalla que es tenia per llençar.

És en aquest context on situem els camps de sitges del Pla de l'Estany: mas Castell a Porqueres, camí de Puigpalter a Fontcoberta i bòbila de can Rafael Ginesta i can Figa a Cornellà del Terri. Malauradament, cap d'aquests camps de sitges no ha pogut ser estudiat de manera exhaustiva perquè van haver de ser excavats amb poc temps i recursos, i, a vegades, quan ja havien estat malmesos per diverses circumstàncies. El camp de sitges més important, per la quantitat de fosses excavades, és el de mas Castell de Porqueres. L'excavació es va realitzar l'any 1965 i va permetre de localitzar 13 sitges, que s'integren topogràficament en l'indret on, en època ibèrica, es devia situar el poblat de mas Castell; a partir d'aquest fet deduíem que aquesta dotzena de fosses no són més que una mostra d'un extens camp de sitges, molt semblant al del poblat de Sant Julià de Ramis, que estava format per unes 120 sitges, el del puig de Sant Andreu d'Ullastret, amb unes 194, i el de la Fosca a Palamós, amb unes 64. La manca d'excavacions a tot el jaciment no permet de conèixer en quin lloc del poblat es trobava el camp de sitges, però pels exemples que ens proporcionen alguns poblats ibèrics del nord-est de Catalunya suposem que era al costat d'una de les entrades del poblat, segurament la més important, en un lloc ampli i obert que facilités els treballs relacionats amb els cereals.

El segon camp de sitges en importància quantitativa és el de la bòbila de can Rafael Ginesta a Cornellà del Terri. Les poques dades que ens queden de l'excavació són diverses caixes de material dipositades al Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona i algunes anotacions del moment de l'excavació. Pel material de reompliment, malgrat certa homogeneïtat, el període d'ús d'aquest camp de sitges no s'ha d'adscriure a un sol moment, sinó que possiblement s'hagi d'allargar a tot el segle II i primers anys del segle I aC. D'entrada, s'hi poden diferenciar un grup en el qual hi ha material ceràmic entre les terres de farciment de la sitja, i un altre, les sitges 3 i 7, que no té ni un sol objecte ceràmic ni de cap altre tipus; quatre de les sitges restants es poden datar clarament al darrer terç del s. II i principi del s. I aC, una a la primera meitat del s. II aC i, finalment, una tercera a la meitat d'aquest segle.

El tercer camp de sitges excavat fou el de can Figa, també a Cornellà del Terri, quan, en rebaixar el nivell d'un camp, s'hi van localitzar quatre sitges. Les sitges 1 i 3, les més petites, es van poder excavar totalment, però a la 2 i la 4

l'excavació no es va poder acabar. D'una de les sitges, la 3, en desconeixem el moment d'inutilització; respecte de les altres, pel material trobat, la 1 fou inutilitzada entre el 125-75 aC, la 4 entre el 50-0 aC, i la 2 entre el 150-225 dC. Malgrat la cronologia que proporciona el material, és probable que les sitges, en el seu conjunt, fossin amortitzades al darrer terç del s. II i primers anys del s. I aC. El material més tardà prové del fet que posteriorment a aquesta data aquestes sitges es devien utilitzar com a fosses on s'abocaren, puntualment i per causes que desconeixem, materials diversos.

Finalment, el darrer camp de sitges, on s'ha intervingut diverses vegades, és al camí de Puigpalter, al terme municipal de Fontcoberta. L'excavació d'urgència efectuada en aquest indret l'any 1990 va permetre la localització d'una sitja, el reompliment de la qual s'ha de situar a la segona meitat del segle II aC. Sembla que en aquest mateix indret hi podria haver més sitges, tot i que fins a l'actualitat només se n'han localitzat dues més, possiblement d'identica cronologia a la que ja hem esmentat.

Segons la seva relació amb estructures d'hàbitat, els camps de sitges del Pla de l'Estany es poden dividir en dos grups. El primer, format únicament per mas Castell, deu correspondre a un camp de sitges de poblat; en aquest cas, dissortadament, no podem donar una cronologia precisa per a cada sitja, encara que sembla que, en conjunt, la data de farciment es podria situar en el s. II aC. El segon grup està integrat pels altres tres jaciments situats enmig dels camps de conreu o a prop seu, sense estructures d'hàbitat al voltant i també cronològicament enquadrats en el s. II aC. És aquesta datació la que ens proporciona dades especialment interessants sobre l'explotació agrària d'aquesta zona en època antiga. La manca de sitges datables amb posterioritat al s. I aC es pot atribuir a un canvi en el sistema d'emmagatzematge, quan les sitges són substituïdes per grans contenidors ceràmics, tipus *dolium*; però la manca de sitges anteriors al s. II aC no pot ser conseqüència de canvis en el sistema d'emmagatzematge, ja que l'ús de sitges és un mètode freqüent des del s. VI aC a tot el nord-est català. Creiem que cal situar aquestes sitges en un moment en què es produeix una intensificació en l'explotació agrícola del territori, potser causada per la pressió tributària de Roma. És a dir, les sitges continuen tenint les mateixes funcions tècniques que en etapes anteriors, però ara se'n troben més perquè hi ha més producció, i només es deixaran d'utilitzar, a partir del s. I aC (llevat d'algunes excepcions), quan ja no són la resposta tècnica adequada a un nou tipus de poblament que respon a un sistema econòmic, social i polític imposat pel domini romà.

LA SOCIETAT IBÈRICA

Si bé a Andalusia la dimensió urbana permet de parlar d'autèntiques ciutats, a l'àrea dels Països Catalans els nuclis més importants difícilment superen les 10-15 hectàrees. Eren grans assentaments i el lloc de residència d'una elit, la qual gestionava els seus béns i els dels artesans al seu servei; a la vegada eren seu de cultes col·lectius destinats a reforçar la identitat tribal i el poder de la metròpolis, centre de mercat del territori i instrument de redistribució, sota la protecció sagrada del santuari.

L'orientació econòmica del poblat determina les seves relacions amb l'entorn. Però els nuclis no sempre tenien la mateixa orientació; hom hi ha establert un seguit de categories, una jerarquia que permet de caracteritzar aquesta diversitat: els centres situats a la costa i sobre els grans eixos de comunicació, la principal font econòmica dels quals prové dels intercanvis, i els centres de l'interior, dedicats bàsicament a l'explotació agrícola del territori; es tracta en ambdós casos de poblats de primer ordre que devien centralitzar els excedents. Fora d'aquests grans nuclis, que concentren una part important del poblament, es poden establir altres categories inferiors, a partir de territoris ben coneguts i prospectats, com el Camp del Túria, i articulats entorn del gran centre, *Edeta* (Llíria), però que podem traslladar a d'altres espais geogràfics. Hi ha també nuclis de segon ordre, poblats disseminats i emmurallats, amb superfícies d'entorn d'una hectàrea; també caseries de poca entitat, d'uns 1000 metres quadrats, petits establiments dedicats a tasques agrícoles o a la pesca; i, finalment, talaies, d'entorn de 650 metres quadrats, que formaven una xarxa estratègica o una línia contínua de frontera, i mostren l'afirmació d'una administració centralitzada del poder de tipus estatal. Aquestes darreres no generaven recursos propis i havien de ser abastides pels beneficiaris del control.

L'organització política i social ibèrica es basava en agrupacions unides pel parentiu, tot i que es poden produir una gran quantitat de varietats. L'aristocràcia gentilícia es voltava d'una servitud lligada amb diversos vincles i, a través dels pactes, s'oferia protecció i assistència a canvi d'obediència. Les aliances polítiques i militars es feien mitjançant pactes de fidelitat entre els caps o els representants de les comunitats, que obligaven al compliment dels punts estipulats, fins al punt que els romans els traduïren per *deuotio*. Aquest funcionament no implicava pactes en l'àmbit de l'estat, concepte que no havien assolit els ibers, sinó entre cabdills; no és estrany, doncs, que per als cabdills ibers els pactes subscrits amb un general romà perdessin la vigència a la mort d'aquest,

cosa que no compartia el Senat romà. Aquesta estructura gentilícia de les comunitats indígenes, sovint enfrontades entre si, fou aprofitada pels comandaments militars romans i va facilitar el fre al desenvolupament social i, a la llarga, la seva desintegració. Sembla, però, que, tot i la diferenciació de noves ètnies que esmenten els autors clàssics a partir del segle III aC, cap a la fi d'aquesta societat es degué produir la cohesió de més d'una ètnia i es tendí a estructures paramonàrquiques, comandades per cabdills, als quals Livi anomena "reietons".

El poder de les aristocràcies s'ha vist traduït al sud peninsular en forma de tombes principesques, en l'arquitectura, en l'ús del carro de guerra, en l'escultura, etc.; però al nord-est no és gens clar i, en mancar aquestes evidències de diferenciació social, fa l'efecte que ens trobem en un terreny social més igualitari.

És freqüent que apareguin fragments de ceràmica amb grafits i, de manera més excepcional, ploms escrits. Les diferències regionals a què ens hem anat referint expliquen la coexistència de diferents alfabets ibèrics; l'àrea indiketa s'inclou en el del llevant o est peninsular. L'ibèric consta de 28 signes alfabètics i sil·làbics, alguns dels quals són copiats de l'alfabet fenici, però amb un valor diferent. Malgrat que es pot llegir, no es pot desxifrar, la qual cosa fa més difícil de saber-ne la filiació; en canvi, es disposa d'un bon catàleg antroponímic. L'adopció de l'escriptura és, però, una clara influència dels pobles colonitzadors i no comença a generalitzar-se fins al segle IV aC.

Durant l'etapa ibèrica el ritu funerari continua essent la incineració del cadàver, que es realitzava sovint al mateix lloc on s'enterrava. Les cendres i els ossos, triats i rentats, es col·locaven a l'interior d'una urna que es dipositava en un forat al terra, juntament amb d'altres objectes personals i d'ofrena. Així, és freqüent de trobar-hi sivelles de cinturó, fíbules, armes, plats i tasses amb aliments, vasets per a perfums i ceràmiques d'importació. Aquest ritu sol manifestar-se de manera molt senzilla, generalment col·locant l'urna en un forat delimitat per un cercle de pedres. La cremació prové del substrat de camps d'urnes, anterior a la formació del món ibèric; diverses notícies parlen d'una necròpolis amb aquestes característiques a mas Castell de Porqueres

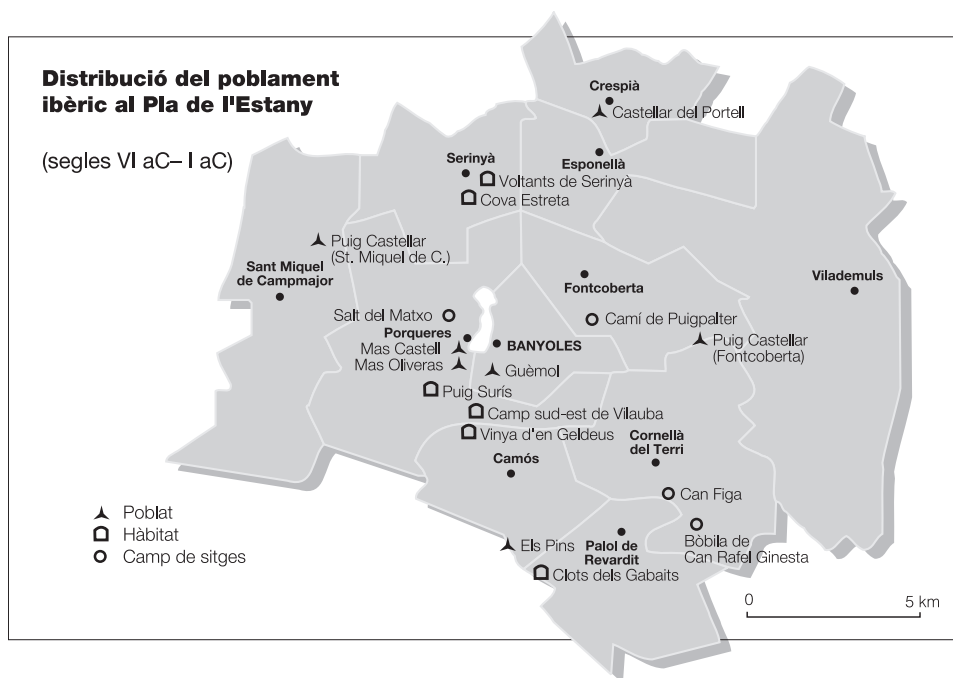
EL POBLAMENT IBÈRIC DE LA COMARCA

Un tema difícil i controvertit per la poca precisió de les fonts clàssiques i la bibliografia és el de saber a quina tribu ibèrica cal adscriure els pobladors del Pla de l'Estany. És una qüestió que està marcada per l'existència d'una citació clàssi-

ca que, lluny d'aclarir el problema, complica encara més la situació: es tracta del geògraf Ptolomeu, que parla dels ausetans, i segons el qual Girona i Caldes devien formar part de l'Ausetània, així com bona part de la Selva. Darrerament s'ha revisat aquesta citació i no se li concedeix gaire credibilitat.

La distribució dels hàbitats

Els autors que crearen els primers discursos d'història “erudita” i basada sobretot en les fonts clàssiques van tractar la problemàtica dels límits dels territoris tribals. Joaquim Botet i Sisó delimitava la Indigècia per la banda del conegut de Sant Julià de Ramis, la Mota, Canet d'Adri, Rocacorba i Porqueres; d'allí cap a Serinyà, Pedrinyà, Dosquers, Lladó i altres pobles de l'esquerra del Fluvià que esmenta Josep Pella i Forgas, de manera que bona part de la comarca –excepte la vall de Campmajor– quedaria inclosa en territori indiget. Encara al segle passat, Pere Alsius i Torrent s'esforçava a demostrar la no correspondència de Bècula, una de les ciutats dels *ausetani*, amb Banyoles, com s'havia afirmat. Els autors vinculats a l'àrea banyolina han parlat sempre dels *castellauni* com el

poble que va habitar la comarca, tot basant-se en les cartes geogràfiques de Ptolemeu, i que deuria estar situat entre els ceretes al nord-oest, els aussetans al sud-oest i els indigets a l'est i nord-est; l'únic topònim que recorda aquest nom seria el de la Riera Castellana, però no podem dir el mateix dels que responen a Castell o Castellar. Segons els noms recollits pels periples de navegants que freqüentaven les costes d'Ibèria des del segle VI aC, apareixen quatre ciutats pertanyents a aquesta tribu: *Seabendunum*, *Bassi*, *Beseda* i *Egosa*; s'han volgut identificar les tres primeres amb Besalú, Bas i Porqueres, mentre que *Beseda* era el nom que abans identificava el puig d'en Colomer. Si en l'origen dels noms *Bassi* i *Beseda* hi hagués una arrel germànica derivada de *waser* –aigua–, això implicaria una al·lusió a paratges d'estanys i d'aigua.

El coneixement dels poblats ibèrics de la comarca és molt pobre; l'únic que ha estat excavat amb una certa extensió, malgrat la seva problemàtica, és el de mas Castell de Porqueres. Una eina bàsica i indiscutible per a la localització d'aquests assentaments és la toponímia, que en aquest cas és homogènia i repetitiva per la presència de noms que tenen el seu origen en l'existència de ruïnes de poblats i centres emmurallats, com Castell o Castellar. Els casos documentats a la comarca són especialment clars pel que fa a aquesta denominació; així, trobem Castellar del Portell a Crespià, puig Castellar a Fontcoberta, puig Castellar a Sant Miquel de Campmajor, mas Castell, juntament amb mas Oliveres a Porqueres, els Pins o Forn Cremat a Riudellots de la Creu (Palol de Revardit), a més de Guèmol i el puig d'en Colomer prop de l'estany.

Per proximitat, encara que no pertanyin pròpiament a la comarca, també podem esmentar el poblament ibèric de puig Castellar de Mieres, a una altitud d'uns 700 metres, a la part oriental de la serra de Finestres, que, per les restes conegudes, devia haver estat freqüentat com a mínim fins al segle II aC, i el puig del Moro o de la Palomera a Sant Aniol de Finestres, amb una situació dominant sobre la vall del Llémena, un dels grans passos de penetració cap a la Garrotxa. Les prospeccions realitzades fins avui mostren com s'havia hagut de fortificar pels costats sud i oest per completar les bones defenses naturals que té per les altres bandes; el material ceràmic recuperat evidenciaria continuïtat fins al darrer terç del segle II aC.

La manca de dades és un dels handicaps més importants a l'hora de parlar dels *oppida* ibèrics de la zona; moltes vegades disposem només d'alguns materials trobats en superfície, del nom i d'una excel·lent situació geogràfica que controlava els passos naturals i l'entorn proper. Per tant, podem parlar amb seguretat en tots els casos de poblats ibèrics que ocupen posicions estratègiques i ben protegits, amb uns orígens molt antics, dels quals a penes sabem res, i d'un final en

època republicana, gairebé un segle després de la conquesta del territori per part dels romans; el mas Castell de Porqueres representa un cas a part, i tant per la seva pervivència, pels materials recuperats, com per les vicissituds de la seva excavació, mereix un estudi més detallat. Aquí esmentarem només els que poden ser constatatats com a poblats ibèrics, tot i que cal suposar una densitat d'ocupació superior.

El lloc de Castellar es troba al sud del veïnat del Portell, en un pla a la vora del cingle de Griera, que limita amb el Fluvià, prop d'un antic camí ramader que porta a Besalú. El lloc presenta vestigis d'un hàbitat antic; prospeccions superficials han recollit materials als camps de conreu situats a llevant de l'ermita de Sant Bartomeu; la neteja de les restes de l'església, en una zona boscosa, va proporcionar també ceràmiques que permeten deduir una ocupació d'època republicana (segle II-I aC), tot i que l'establiment deu ser molt anterior.

Puig Castellar, al terme municipal de Fontcoberta, es troba al centre d'un gran espai triangular definit al nord pel curs del Fluvià, a llevant pel vell pas prehistòric seguit avui per la N-II, i a ponent per la plana de l'estany i el pas del Terri; aquest territori reuneix unes magnífiques condicions agrícoles, concreta- des en espais planers entre petites elevacions. Tot i l'escassa alçada de puig Cas- tellar (201 metres), aquest punt és un dels més dominants de l'entorn, sobretot cap a migdia, des d'on en dies clars és possible albirar fins i tot el mar. Malgrat aquestes condicions i el convenciment general, no ha estat possible de desco- brir-hi fins avui restes prou explícites que demostrin una ocupació.

La troballa l'any 1945 de diverses àmfores ibèriques al sud del turó, documenta- des pel Sr. Miquel Oliva, tot i la manca, de moment, d'estructures relacionades, de segur que s'ha de connectar, per la seva situació, amb activitats productives del poblat, i es podria tractar d'un dipòsit d'àmfores o d'un espai dedicat a l'emmagatzematge. Avala aquesta possibilitat el fet de trobar-se en relació amb un antic camí que devia comunicar aquesta àrea més tancada amb la zona de pas, al sud de la depressió lacustre, de Cornellà del Terri, i que es devia dirigir cap a la plana de Girona. La descoberta fortuïta, associada a una sitja, es produí pel desgast del terreny, que deixà visibles les boques d'un conjunt de fins a cinc àmfores senceres de tipologia ibèrica, que es trobaven, segons tota evidència, *in situ*. Després d'aquesta primera actuació, l'any 1988, hi poguérem localitzar encara algun exemplar més.

El puig Castellar de Sant Miquel de Campmajor és un altre indret que reu- neix les condicions ideals per a la instal·lació d'un poblat ibèric. Amb una alti- tud de 462 metres, el puig s'alça enmig d'una zona retallada a banda i banda pel pas del Merdança i del Ritort, i queda emmarcat al nord per la serra de la Cada- mont i al sud per serra Mitjana. El valor estratègic d'aquest punt és innegable, ja

que domina les parts baixes que queden als dos vessants, on avui hi ha els pobles de Mieres i Sant Miquel de Campmajor.

Els Pins o Forn Cremat és el nom d'un turonet de poca alçada situat a la dreta de la carretera de Girona a Banyoles, al terme de Riudellots de la Creu, municipi de Palol de Revardit. Antigament s'hi va recollir material en superfície que, pel context que proporciona, permet suposar una ocupació indígena d'època baixrepublicana, segle II-I aC, i potser més tard.

El poblat de Porqueres

La zona arqueològica de mas Castell de Porqueres limita per la banda nord amb la riera Castellana, que s'origina en el puig de les Gitanes, un dels turons situats més al nord del conjunt muntanyós de Sant Patllari, que té la cota més alta a 654 m, i que n'és el límit de ponent; aquest conjunt està format per una cadena principal i tota una sèrie de petites elevacions, resultants de l'erosió de les margues, el subsòl natural del país. Entre aquests turons podem destacar els següents: el turó d'en Montalt, el de Matella, el del Castell, el del Forcaire, el del Frigolé, el

Vista des de la riba nord-oest de l'estany del turó de Porqueres a principi de segle; en primer terme l'església de Santa Maria abans de les obres de restauració.

de Vinyaplana i el de l'ermita de Porqueres. És prou interessant de constatar que en gairebé tots aquests monticles s'han realitzat treballs arqueològics.

Cal posar també en relació amb el centre important del mas Castell una estació indígena de segon ordre: en un turonet a l'oest de mas Castell hi ha mas Oliveres o l'olivet del Castell, on, en el marc de les excavacions de mas Castell, es van realitzar prospeccions que permeteren una recollida de materials diversos d'un context propi dels dos darrers segles de la República, la qual cosa potser demostrï una dependència del gran *oppidum*.

La part sud queda emmarcada per la riera de Vinyaplana, el rec del Marquès i el paratge del Vilar, amb dues deus d'aigua i l'estanyol del mateix nom; el límit més clar i indiscutible és l'oriental, marcat per l'estany.

Tota la zona de Porqueres es troba sobre materials coneguts amb el nom de “margues de Banyoles”, típiques de l'eocè. Alguns dels turons esmentats estan coberts a la part més alta per sorrenques, que caracteritzen gairebé tot el paisatge oest i sud-oest de Porqueres; un altre element, si bé menys abundant i de formació lacustre, és el travertí. Travertins i sorrenques són els materials usats en totes les construccions descobertes a la zona arqueològica.

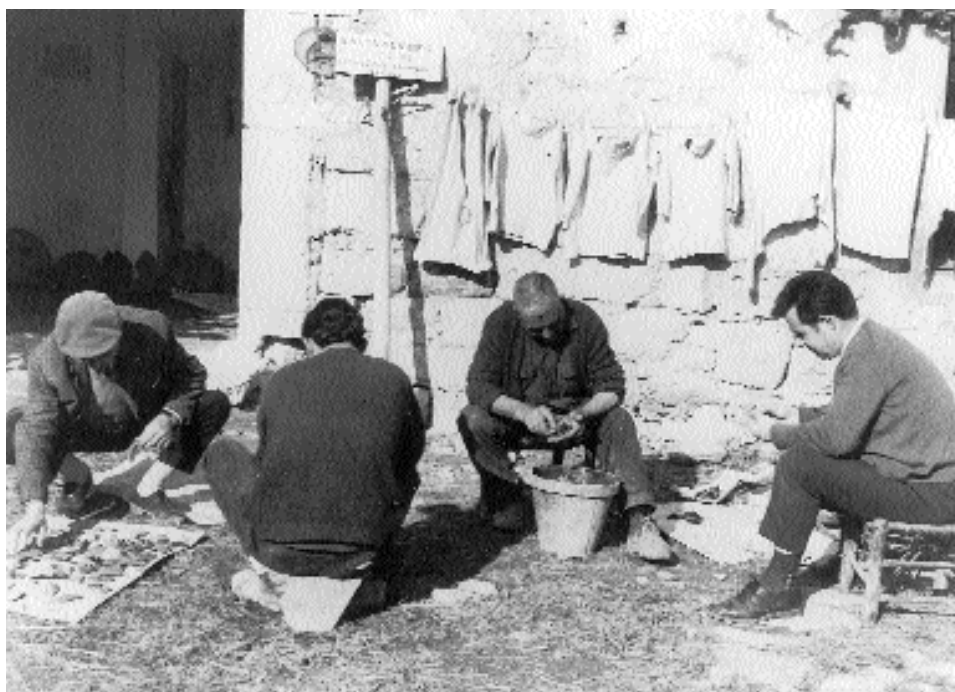
Hem plantejat abans la qüestió, problemàtica, del nom indígena de l'assentament que ha perviscut fins avui amb el nom de Porqueres; és possible que aquest correspongués purament al nom romà, i que en desplaçés l'antiga denominació. Les primeres referències documentades del nom són *Porcaria*, el 906, i sota la forma *Porcharias* el 957. Les teories etimològiques no són de cap manera coincidents: mentre que Jaume Marquès creia en una dedicació del lloc a la deessa *Porca*, protectora de la natura i dels camps, per a Josep M. Corominas es tractaria de *villa Porcii*, un derivat del gentilici de Marc Porci Cató; altres opinions parteixen d'un derivat del substantiu *Porcus*, *-i* o de l'adjectiu *Porcarius*, *-a*, *-um*, que definiria un complex rural dedicat a la cria del bestiar porcí. En llatí *porca* pot significar també “terra aixecada per l'arada” o “canal per a la conducció d'aigua”, i també “petit turó sobre terrenys baixos circumdants”; a més, encara podria correspondre a una mesura agrària o a la quilla del casc de vaixell, la forma de la qual algú ha volgut veure reflectida en la topografia del turó.

Història de la investigació

El jaciment del mas Castell era conegut ja des de temps antic. Pere Alsius hi havia recollit fragments, tal com deixà recollit en la seva obra; més endavant, entre 1925-1928, les troballes hi sovintejaven i, fins i tot, en remoure la terra

sortien peces senceres. S'hi realitzà una altra recollida, el material de la qual fou donat al Museu per l'esmentat Alsius i per Jaume Butinyà. En aquests mateixos anys, es documenta la destrucció, per la família que hi habitava, d'unes parets que eren a l'era de davant del Castell, i en sortí un lot de més de vuitanta monedes d'època romana; aquesta família començà a estassar, netejar i eixamplar el camí que va des del Vilar a Porqueres.

A principi dels quaranta s'iniciaren les tasques de prospecció i identificació a la zona arqueològica del turó de Porqueres, com a conseqüència de la seva descoberta en els anys 1940-41. Pere Alsius i Josep M. Corominas foren els pioners a l'hora de valorar la importància del conjunt. Amb motiu de la rectificació del traçat de la carretera de circumval·lació de l'estany, que va afectar una part del jaciment, concretament en el revolt on naixia la carretera de Matella, en el costat sud-oest, hi va aparèixer ceràmica grega i d'altres tipus, de la qual es va realitzar una gran recollida, que es va dipositar a can Paulí; també es va rebaixar el nivell del camí de Matella per sota del pis del mas Castell. A causa d'aquestes

Sessió de rentat de material arqueològic a mas Castell durant les excavacions de Porqueres (reproducció de l'arxiu R. Sarquella).

troballes, que van proporcionar una gran quantitat de material, es van efectuar les primeres excavacions sistemàtiques realitzades per Josep M. Corominas, sobretot a la zona de la pujada sud de la carretera, en els camps de la dreta, pujant a Porqueres, i propers a l'església de Santa Maria i també darrere del mas Castell. Els materials d'aquestes campanyes, bàsicament amb la referència de "revolt carretera", estan dipositats al Museu.

El 1944 es portà a cap la primera campanya d'excavacions, dirigida pel Dr. Lluís Pericot i efectuada per Josep M. Corominas; després s'abandonaren els treballs fins al 1964, quan es varen descobrir noves sepultures, la qual cosa va permetre que l'any següent es reprenguessin els treballs patrocinats pel Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.

Entremig, però, l'any 1957 ingressa al Museu una *kylix* procedent de Porqueres, i el 1963 Salvador Sarquella i Joan Tarradas porten al Museu un basament cònic de 63/54 cm de diàmetre i 31 cm d'alçada, trobat al camí de Mateixa.

Des d'una perspectiva institucional, l'any 1965 es tramità un permís oficial, que concedí la Dirección General de Bellas Artes del Ministerio de Educación Nacional, juntament amb l'ordre de dipòsit dels materials al Museu de Banyoles. Ramon Sarquella, en qualitat de delegat local de Porqueres i cap de la secció d'Antiga del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, hi realitzà diverses campanyes d'excavació, juntament amb el delegat local de Banyoles, Josep M. Corominas, i sota la direcció del delegat provincial, Miquel Oliva. Els RR. PP. Escolapis, com a propietaris de l'indret, donaren permís per a les intervencions i cediren, a més, un local i un departament annex per fer-ne ús; el mateix C.E.C. hi instal·là vitrines i es treballà en la restauració dels materials arqueològics allí mateix. El Centre té sempre les claus de les vitrines i del magatzem, i les de la porta de l'entrada es deixen als masovers per comoditat.

El plantejament de la campanya es féu en una doble vessant: una exploració de tota la zona arqueològica i l'excavació de les àrees més elevades del turó. Aquest darrer punt se centrà en dues zones principals: la nord, immediata al mas Castell, en la qual cal destacar l'excavació de la basílica visigoda i la necròpolis adjacent, i, d'altra banda, el descobriment d'un camp de sitges situat a l'oest del mas Castell.

Posteriorment, tres campanyes realitzades pel C.E.C. de Banyoles, entre 1969 i 1970, van tenir com a objectiu l'excavació d'una part del camp de sitges situat a la banda oest del turó de Porqueres.

L'any 1972 i en els primers dies de 1973 es feren diverses cates d'exploració

que varen servir per localitzar, entre d'altres elements, més d'una desena de noves sitges. Encara en el 1973, es va realitzar una campanya d'excavacions amb la participació d'estudiants de la Universitat de Barcelona, els quals, a la vegada, s'encarregaven de dur-ne el registre en uns diaris d'excavacions. Des de final del mes de juny fins a l'agost de 1973 s'excavà la zona de la torre situada immediatament al nord de mas Castell; es va efectuar el buidat de la torre, concretat en l'espai hàbil d'1 per 2,50 m. També al costat nord-oest del recinte de Porqueres, durant el mes d'agost i fins a final de setembre, es va obrir una nova excavació de 6 per 3,20 m. En aquest exercici es va fer també una campanya de neteja i classificació de material, així com de consolidació d'estructures.

En una nova etapa, es reinicien les excavacions amb permís oficial de la *Dirección General de Bellas Artes* l'any 1975, a nom de M. Carme Domènech i Ramon Sarquella, i quatre campanyes més d'estiu, entre 1976 i 1980, exclusivament a nom de M. Carme Domènech, durant les quals s'efectuaren dues cates estratigràfiques, una a l'oest del complex tardoromà i una altra al sector nord-oest del recinte. Entremig, sota la mateixa direcció es varen realitzar diverses cates de delimitació, encarregades i pagades pels nous propietaris. En el període que cobreix la documentació annexa es produeix la compra del mas i de les terres que contenen el jaciment per part dels nous propietaris a final del 1976 i, de mica en mica, s'intueix un enterboliment de la situació, que culminà amb el canvi dels cadenats que tancaven les portes d'accés al recinte.

Finalment, l'any 1981, M. Aurora Martín, llavors cap del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de Girona, va poder portar a terme diverses cates de salvament i de delimitació del jaciment a causa del perill de destrucció que planava sobre el conjunt per diverses obres modernes. Es varen fer 21 cates, sondejos repartits en dues campanyes: a la primera, entre el 28 d'abril i el 3 de juny, es van obrir 19 cates en dos camps, separats per un antic camí que travessa la finca i condueix a un accés de la tanca que delimita la finca per l'oest. Les setze primeres es varen realitzar en el camp nord, mentre que les tres restants ho foren en el camp sud; es va partir d'una mesura estàndard d'1 per 1,5 metres en planta i, si es localitzaven estructures, es feien més sondatges a l'entorn per trobar-ne la continuïtat. Finalment, entre els dies 3 i 7 d'agost s'efectuaren dues noves cates de prospecció, numerades com a 20 i 21, a causa de la necessitat de buscar un lloc que no afectés excessivament el jaciment per la construcció d'una piscina; se situen al marge sud del camí abans esmentat, a l'est de les altres cates.

Estat actual dels coneixements

Abans hem insinuat que, pel que fa a les característiques que presenten els poblats de primer ordre, el de Porqueres resultava en certa manera “atípic”. Ara és el moment de concretar aquesta impressió, en el benentès que ho hem de fer amb les dades de què disposem, que no són sempre ni les més objectives, ni totes aquelles amb què podríem comptar.

Les mancances més importants palesen un desconeixement total del seu urbanisme, per diverses raons: superposició d'estructures més modernes, falta d'excavacions en extensió o àrees que no tenien funció d'hàbitat. En aquest mateix aspecte s'ha de destacar que no s'hi han documentat muralles; la qüestió a plantejar és clara: n'hi havia? Era un poblat fortificat, com és habitual en aquesta mena d'assentaments, o, al contrari, per les seves característiques prò-

Planta general del jaciment de Porqueres, amb la situació dels diversos sectors i els sondeigs efectuats en les diverses campanyes d'excavació.

pies, topogràfiques, no li calia? M. Carme Domènech pensava que la topografia i l'entorn lacustre, que envoltava gairebé totalment l'assentament, no van fer necessària l'edificació d'un recinte emmurallat amb funcions defensives.

Una altra problemàtica és la d'establir la superfície real de l'ocupació. Després d'una campanya de prospecció, a l'inici de l'any 1977, la mateixa arqueòloga parlava d'una àrea de 65.000 metres quadrats, de forma allargada; però, com ella mateixa remarcava, potser seria més correcte de veure quina superfície era ocupada en cadascuna de les etapes. Com veurem més endavant, hi ha llocs habitats que s'abandonen i que se n'ocupen d'altres en moments successius.

Amb la intenció de sistematitzar la informació dispersa i força desordenada de què avui disposem, caldrà fer l'intent d'organitzar els diversos sectors del jaciment, i, tant com sigui possible, descriure les diferents característiques de les estructures i tornar a situar els materials que provenen de les excavacions de mas Castell (vegeu planta general del jaciment):

- En primer lloc caldrà que parlem d'una necròpolis de la cultura dels camp d'urnes, que hauríem de situar a la banda oest de la masia, sense documentar, puix que degué aparèixer en obres modernes sense control arqueològic, de forma molt fragmentària i de la qual només tenim notícies orals i referències indirectes. Constituïa el fons preibèric del poblat.

- A la part alta del turó, al sector oest i nord-oest, van aparèixer estructures, acompanyades d'estratigrafia, que deuen correspondre a l'hàbitat ibèric dels segles V-II aC.

- Vinculat amb aquest hàbitat, hauríem d'ubicar un immens camp de sitges, a la banda oest del turó, sense límits precisos, amb material molt ric i divers, però amb una amortització en època tardorepublicana.

- La zona coneguda com a "revolt carretera", a la banda meridional, on hi ha també la basílica romànica de Santa Maria, és la que ha proporcionat major quantitat de ceràmica romana, sobretot dels segles I aC i I dC.

- Finalment, la fase final de l'antiguitat està també molt ben documentada per l'existència d'una necròpolis tardoromana i una basílica paleocristiana, situades al sector nord-est immediat a l'edifici de mas Castell, que presentarem en el seu moment.

- A partir d'aquí es troben encara estructures de la continuïtat medieval i moderna del lloc, entre les quals hi ha diversos murs amb un parament d'*opus spicatum* i una torre, a la qual ens referirem més endavant.

Sobre el poblat de Porqueres, disposem de les estratigrafies dels anys 1976, 1977 i 1981. És del màxim interès obtenir seqüències estratigràfiques completes

en diversos sectors del jaciment, ja que el material dels diferents nivells ens aportarà dades sobre l'ocupació en punts determinats. La informació que ens ha arribat permet refer, a partir dels informes d'excavació, els sondatges realitzats durant les campanyes de juliol de 1976 i 1977, a més de les diverses cates fetes sobretot el maig i l'agost de 1981.

- Juliol de 1976, sondatge efectuat a la banda sud de la necròpolis tardoromana (cala 1 de la planta); fou completat durant la campanya següent a partir de l'estrat VI.

El plantejament d'aquesta cata consistí a muntar una quadrícula de 12 metres quadrats, tot atorgant a cadascun dels quadres un número i una lletra, seguint un sistema de coordenades; el rebaixat es feia per talles de 10 cm. La potència estratigràfica documentada fou molt considerable i va arribar a més de 280 cm de profunditat.

Fragment de ceràmica àtica de figures roges amb decoració figurada procedent de les excavacions de mas Castell de Porqueres (MACB).

A sota d'unes restes d'un paviment d'*opus signinum*, es varen distingir diversos nivells: l'estrat I estava format per pedres de la preparació del paviment d'entre 25 i 30 cm i terra fins als 65-70 cm, amb molt poc material. L'estrat II el constituïen terres negres de mig metre de potència, i cap al final alternaven dues capes de terra cremada de 3 a 7 cm de gruix; els materials predominants eren *sigillates* sud-gàl·liques i àmfora itàlica. L'estrat III s'inicia cap als 120 cm i el formava una capa amb bosses de llims ocres i argilosos, colats, d'uns 30 cm de gruix en total; el material és molt escàs. L'estrat IV té una gran potència, 130 cm. L'estrat V és el darrer documentat i queda gairebé tot per excavar; només es rebaixaren dos quadres i sense arribar a la terra verge, però hi destaca la troballa d'una moneda de bronze, ceràmica àtica i ceràmica indígena feta a mà. L'estrat VI corresponia a una faixa de terres de 34 cm. L'estrat VII estava format per turbes molt humides que, tot i que no eren estèrils, van obligar a aturar l'excavació a causa de les surgències d'aigua que provocava, ja que s'havia arribat a una cota propera a la de l'estany.

En síntesi, l'estratigrafia d'aquest sector deixa entreveure la gran sedimentació que presenta el jaciment, més de 3 m, tenint en compte que els nivells superiors ja havien estat buidats –només aparegué una vora de grisa estampada en l'estrat II– i que no es va arribar al sòl natural. La *sigillata* sud-gàl·lica desapareix completament a partir dels 2 m, la presència d'una potent capa de llims de sedimentació podria marcar un hiat important al jaciment, a partir de l'estrat IV apareix ja material datable en els segle III i II aC, i en els darrers nivells (V a VII) s'arriba a materials més antics, que podem situar *grosso modo* en el segle IV i VI aC.

- Juliol de 1977, sondatge realitzat a la part nord-oest, a uns 60 metres del mas Castell (cata 2 de la planta).

Aquesta excavació, que es troba al costat de la cata 26 feta a principi de l'any 1977, tenia 9 metres quadrats de superfície. Es localitza en una part poc explorada i poc afectada per les construccions medievals i modernes del castell, concretament a la falda nord-est del turonet que forma la petita elevació de Porqueres.

La seqüència estratigràfica en aquest punt va proporcionar els resultats següents: un estrat superficial de terra vegetal d'entre 20 i 30 cm. L'estrat I, format per terres fosques i molt abundant en restes arqueològiques, entre les quals destaquen les ceràmiques de vernís negre; enmig d'aquest estrat aparegué un mur que s'associava a un paviment de terra batuda, que mesura, tot plegat, uns

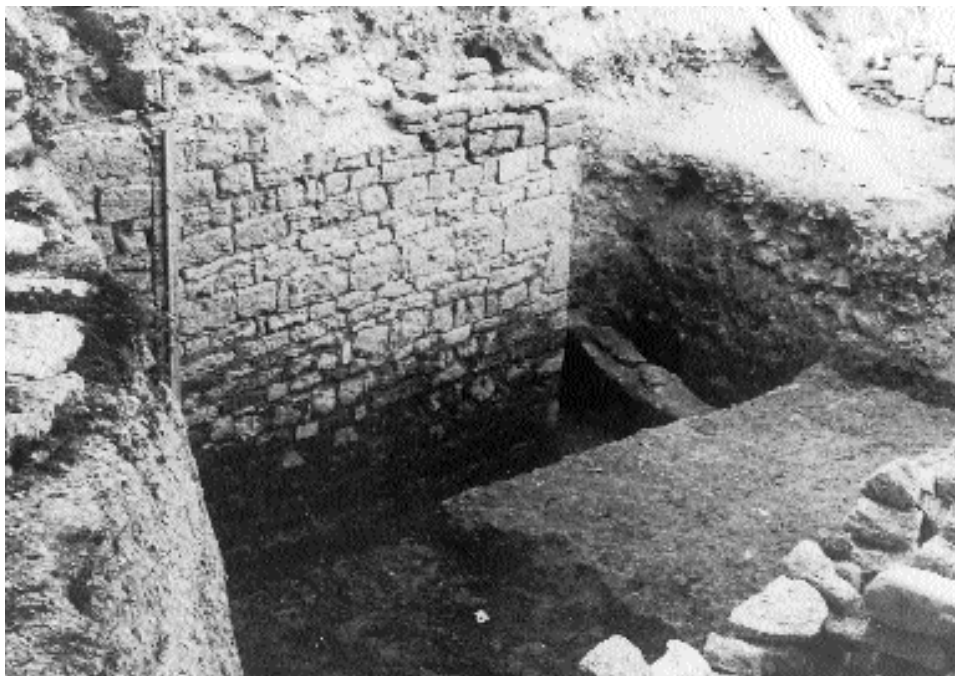
Kalathos ibèric sencer, amb decoració pintada, procedent del poblat ibèric de Porqueres (MACB).

50 cm de gruix. L'estrat II es documenta per sota de l'esmentat paviment, i el constitueixen terres margoses i moltes restes orgàniques, amb una potència de 58 cm; en aquest paquet apareixen els primers fragments de ceràmica àtica de figures roges. L'estrat III, de terres grogues, té més de 80 cm de potència, amb poc material, però amb un alt percentatge de ceràmica àtica.

Podem concloure, per tant, que aquesta part del turó va tenir menys continuïtat que la part sud-est, ja que sembla que restà abandonada a partir d'època republicana. A la vegada, la manca de reedificació ha permès una bona conservació dels nivells antics.

- Maig/agost de 1981, diversos sondatges repartits entre els anomenats "camp nord" i "camp sud", a la banda nord-oest del jaciment.

De les setze cates practicades al camp nord, deu varen aportar informació molt escassa. La roca natural d'aquest sector marcava una forta inclinació cap al nord, mentre que en superfície era menys evident, de la qual cosa es desprèn

Torre que es localitza al nord de mas Castell de Porqueres, a la banda oest del sector ocupat per la basílica i pel cementiri romà tardà (arxiu del Sr. Ramon Sarquella).

que hi va haver terraplenaments artificials per tal d'agençar el terreny. A la part situada més al nord, és a dir, la més profunda, es varen detectar construccions antigues, murs fets amb pedres grosses i ben tallades. A la part meridional, en canvi, la roca aflorava a molt poca profunditat del nivell del camp i era molt estèril. Els materials recuperats en tot aquest sector marcaven una cronologia republicana dels segles III-II aC.

En els sondatges fets al camp sud, es va arribar a una profunditat mitjana de més de dos metres, amb un sol paquet de terres i absència d'estructures; aquests resultats, corroborats també per les cates practicades l'any 1977, suggerien que en aquest punt no hi havia hagut ocupació i la presència de material es deu explicar per la proximitat del camp de sitges. Les dues darreres cates, números 20 i 21, obertes l'agost de 1981, es varen practicar a l'est de les tres anteriors, també al camp sud, amb uns resultats similars: profunditat de 2,30 m, sense estructures i poc material.

Les zones que tenen entitat real són poques (sense comptar amb la part romana tardana que comentarem en el seu lloc); una d'elles és el camp de sitges.

Les tres campanyes realitzades els anys 1969 i 1970 pel Centre d'Estudis Comarcals (que es concretaren, la primera, els mesos d'agost i setembre del 1969, la segona, el febrer de 1970, i la darrera, l'agost i el setembre del mateix any) varen servir per excavar en diversos sondatges aïllats fins a 13 sitges, tot i que se'n localitzaren algunes més de disperses, cosa que feia incrementar la seva quantitat fins al voltant de la vintena. En tres casos (sitges 8, 11 i 12) estaven associades a diversos murs. Aquest camp es troba a la banda oest de mas Castell, en la part més alta del puig de Porqueres; el terreny presenta una suau inclinació en sentit oest/nord-oest. En el conjunt excavat, segons conta el seu excavador, Salvador Sarquella, es poden diferenciar dos tipus diferents de sitges: d'una part, sitges buidades en el terra verge (núm. 1, 6 a 10 i 13); de vegades les dimensions són considerables: la sitja 6 feia 250 cm de profunditat i 150 cm de diàmetre màxim; les parets internes del contenidor són dures, en la major part s'evidenciaven les marques deixades pels cops amb el tall de les eines, i en d'altres després es va fer un tractament per allisar-ne la superfície.

D'altra banda, hi havia sitges excavades a la roca, la marga del subsòl coneguda a la zona com a "xalió" (núm. 2 a 5, 11 i 12); cal destacar que hi havia, enganxada a la superfície interna de la sitja 3, una capa de 20 cm de carbó vegetal, la qual cosa va fer suposar als excavadors l'existència d'un recobriment intern de fusta, que es deuria haver carbonitzat. Les sitges 2 i 3 estaven comunicades per dos canals excavats a la roca, i de la sitja 3, en direcció est, en sortien dos més. Dins d'aquest tipus, les sitges 4 i 5 també estaven comunicades; la primera tenia un diàmetre de 170 cm, i devia formar una mena de volta excavada a la roca, la coberta de la qual es devia despendre, ja que es va trobar dipositada sobre els estrats del fons; en canvi, la 5 era molt més estreta (70 cm) i de forma perfectament cilíndrica.

El material arqueològic trobat com a resultat de l'excavació d'aquest grup de sitges fou abundant i de gran qualitat; només la sitja 13 era estèril de material, perquè estava plena de pedres. Si bé sembla possible datar l'amortització general dels dipòsits en època tardorepublicana, les sitges sovint contenien material de cronologia més antiga, potser a causa de l'aportació de terres d'altres bandes del jaciment. La ceràmica és, quantitativament, el material més freqüent, però tampoc no és gens negligible la quantitat de metall i d'objectes d'os treballat.

Unes altres estructures que cal considerar són una alineació de columnes que eren visibles en el camí antic que separa els anomenats camp nord i camp sud, que es troben al límit occidental de la propietat; aquests elements podien correspondre a alguna estructura important, la identitat de la qual es desconeix,

possiblement un edifici públic o un temple. També es troba al nord del mas i a ponent del conjunt de l'època romana tardana una torre rectangular; el parament d'aquesta estructura està format per filades horitzontals, d'amplades diverses i amb blocs de dimensions mitjanes i petites, ben tallats, i les parets són a plom; l'excavació del farciment interior es va realitzar l'any 1973 i, malgrat que el material recuperat es data en època republicana romana, sempre s'ha tingut la convicció que es tractava d'una torre medieval.

Per resumir, es pot dir que, amb l'estat actual de les investigacions i sense haver-se fet un estudi en profunditat de tot el material exhumat en les diverses excavacions, la zona d'ocupació principal del poblat ibèric es concentra en la part nord fins al Castell, on no es detecta ocupació posterior al segle II aC; la seqüència és similar a la banda oest i sud-oest, ocupada pel camp de sitges, amortitzades en el període republicà tardà, però amb material residual als farciments des del segle VI aC, com a mínim. Durant el període romà, la part sud sembla la més prolífica, entre el Castell i l'estany, però a partir del segle II l'escassíssima presència de material africà sembla que insinua una fortíssima davallada, o fins i tot una desocupació. En tot cas, la importància del lloc és palesa, perquè fou el punt on es bastí una basílica paleocristiana, amb reformes posteriors, com a centre d'una gran necròpolis des del segle IV fins al segle VII, i en època medieval es tornarà a habitar.

LA METAL·LÚRGIA DEL FERRO. EINES AGRÍCOLES I ARMAMENT DE PORQUERES

RAFAEL DEHESA, QUIM ESTEBA

Ja s'ha comentat que l'estudi del material del jaciment de Porqueres es veu dificultat per la descontextualització que presenta, afectat per la manera en què els treballs arqueològics varen ser portats a terme. També hem d'incloure en aquesta situació allò que fa referència a la metal·lúrgia; i només n'hem pogut estudiar 16 peces, una part del total dels objectes, en la majoria dels casos amb un estat de conservació molt precari.

La presència del ferro a Catalunya va comportar un seguit de canvis dins la societat ibèrica. La seva introducció a la societat indígena és analitzada a partir de dues possibilitats: d'una banda, determinats autors consideren que podria

haver arribat a través de la cultura dels *Urnfelders* (un corrent cultural que ocupà l'Aquitània i la Catalunya Nord), encara que la majoria d'objectes metàl·lics trobats al nostre territori són de bronze, amb presència, això sí, d'escòries de ferro; d'altres estudiosos descriuen clarament el procés colonitzador com l'autèntic introductor de la metal·lúrgia al nord-est peninsular: armament llancívol i objectes d'ornamentació inicials, com anelles i ganivets de dors rectilini a Agullana, fíbules de ressort bilateral a bora Tuna (Llorà), ganivets amb fixació de reblons, braçalets i cadenetes a Anglès, a partir dels contactes amb els fenicis al llarg del segle VII aC, sempre en context funerari, com a elements de prestigi. Successivament, a final del segle VII i durant el segle VI aC s'estengué l'ús de la nova metal·lúrgia, amb l'aparició d'altres estris, com navalles d'afaitar i armament ofensiu. Malgrat tot, aquesta etapa es defineix per un treball extensiu i especialitzat del bronze.

No serà fins a l'arribada dels grecs, sobretot durant l'ibèric ple (segles V-IV aC) i en relació amb la caiguda de Tir (el gran focus que controlava el comerç amb occident, vers el 576 aC, sota la pressió dels assiris), quan el metall manufacturat definirà els canvis més importants, bàsicament per la introducció d'eines agrícoles (aconseguides amb un cost no gaire elevat, tant pel que fa a l'obtenció del mineral com a la seva elaboració) basada en intercanvis del producte per matèries primeres, com els cereals; es tracta d'intercanvis colonials.

A partir d'aquí, es pot parlar d'una utilització sistemàtica (mai exclusiva ni sobtada) del ferro i, implícitament, d'una sèrie de canvis socials i econòmics caracteritzats per una sedentarització dels pobles, amb divisió de la terra, producció excedentària, demografia alta, emmagatzemament, comerç, i la consegüent jerarquització amb tot el que implica, és a dir, divisió del treball i la seva especialització. Per tant, la introducció del ferro -sobretot amb les eines agrícoles- va definir una transformació de la vida material entre la societat ibèrica, i un triomf gradual de l'agricultura respecte de la caça, la pesca i la recol·lecció, relegats a un segon terme.

Tanmateix, encara resta algun punt fosc, principalment el que fa referència al tractament i la manufactura de les eines: poca presència de vetes naturals i l'absència, gairebé, de forns reductors (llevat de l'illa d'en Reixach a Ullastret o la torre dels Encantats, al Maresme). Però sí que es constata, en la majoria de jaciments, molta escòria de ferro, la qual cosa porta a plantejar tot un seguit de qüestions difícils de solucionar: es podria relacionar amb un treball dirigit exclu-

sivament a la reparació i el manteniment de l'utillatge? Hi deuria haver una manufacturació reduïda a l'àmbit local? S'ha de tenir present que el registre arqueològic no proporciona gaire informació sobre els materials ferris, ja sigui per la seva conservació o pel possible fenomen de la refosa del metall; es palesa, però, la inexistència d'una producció massiva.

A Porqueres, la majoria dels instruments metal·lúrgics van aparèixer al camp de sitges. Les més interessants per al nostre estudi (i sempre segons la informació de què disposem) són les número 6 i 7, ambdues excavades a la terra verge; en la primera es trobaren dues puntes de llances (tot i que se'n trobaren tres més) i una pica de javelina, amb més restes d'armament, i a la número 7 aparegueren molts elements de ferro i bronze. La majoria dels objectes metàl·lics estudiats corresponen a les eines agrícoles, mentre que l'armament és minoritari, i els ornaments, inexistents.

D'un total de setze peces, s'hi han comptat nou objectes relacionats amb l'agricultura i les feines del camp, quatre amb l'armament, i tres peces amb l'àmbit quotidià, entre les quals hi ha una barra amb perforació, una navalla d'afaitar (?) i un pes (?). La descripció dels objectes és la següent:

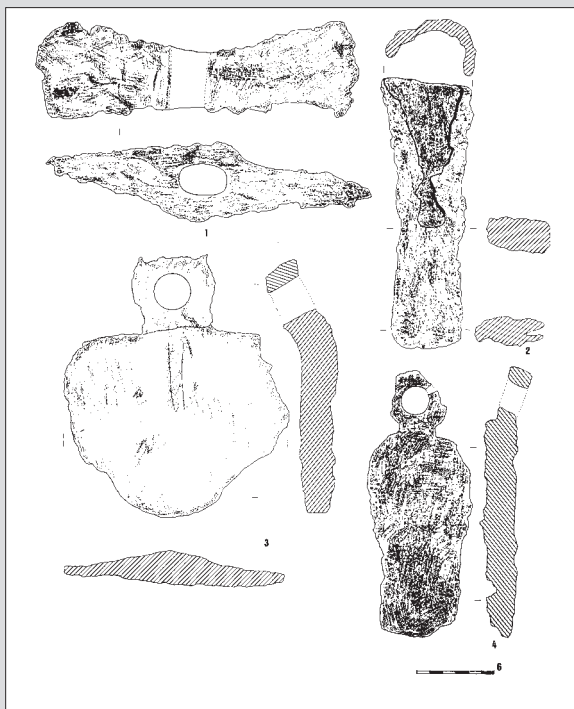
Eines agrícoles

Destral de dues fulles idèntiques, sencera, de 25 cm de llargària per 7,5 d'amplària, amb perforació central el·líptica per a l'emmanegament; aquesta eina, trobada sota una pedra a uns 3,25 m de profunditat juntament amb una àmfora grega tardana, era fonamental per podar i talar els arbres i les arrels a l'hora de preparar el terreny. L'exemple de Porqueres és únic a Catalunya.

Punta de fanga tubular amb paleta de 20,5 cm de llargària per 7 d'amplària; fou trobada en una de les sitges excavades. Es tracta de l'instrument més antic emprat per perforar terrenys més o menys durs o pedregosos amb la pala que la conforma, que, en aquest cas, fa 9,4 cm de llargària, emprada en els cultius cerealistes i d'horticultura. Cal anar alerta amb les seves diferents denominacions, perquè en alguns casos aquest instrument es coneix com a tràmec, si bé el de Porqueres tenia una sola punta. Sanahuja, però, engloba dins la fanga tot aquell útil destinat a perforar terrenys més o menys durs.

Aixada i càvecs: es destinen a remoure la terra i eixarcolar-la en les tasques d'homogeneïtzació i aireig amb la planxa de ferro, plana o lleugerament corba, amb una anella a la part posterior per a l'emmanegament. A Porqueres disposem d'una

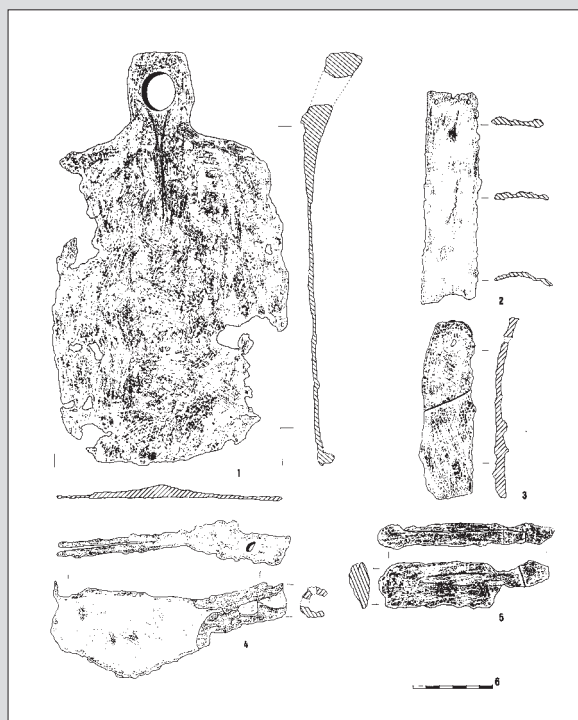
*Instrumental de ferro ibèric,
procedent del poblat de
Porqueres: 1. destrat de dues
fulles; 2. punta de fanga;
3. aixada; 4. càvec.*

aixada i dos càvecs de fulla més llarga que ampla, a diferència de la primera. Aquesta té una fulla triangular, de 20 cm de llargària per 18 d'amplària; els càvecs, de fulla rectangular i sense curvatura, estan bastant conservats, tot i que d'un d'ells només ens en resta el nucli. L'aixada i el càvec de menor dimensió es daten dins el segle III aC i varen ser trobats en el moment de construir la carretera, a l'entrada de Porqueres.

Hi ha també un tallant trencat a l'extrem superior, de 18 cm de llargària per 7 d'amplària, d'emmanegament tubular; de fulla gairebé rectangular, probablement s'emprava a l'hora de la collita o per a d'altres activitats, com la carnisseria.

Un ganivet trencat per l'extrem proximal, de 13,5 cm de llargària per 4 d'amplària, i molt desgastat. Els ganivets de dors rectilini estan ben documentats al nord-est peninsular a partir del segle VII aC; el seu origen, amb emmanegament d'espiga o reblons, se situa en els precedents del Llenguadoc durant el segle VII. La seva característica principal és la pluralitat de funcions com a objectes domèstics, agrícoles o ofensius, ja sigui en confrontacions o com a aixovar d'un guerrer.

Instrumental de ferro ibèric, procedent del poblat de Porqueres: 1. càvec; 2 i 3. fragments de serra?; 4. tallant; 5. ganivet.

Dos fragments de serra (?) molt malmesos. L'un amb tres forats a la part superior per a l'emmanegament a l'extrem proximal, de 16 cm de llargària per 4,5 d'amplària. L'altre, partit en dos trossos, fa 14 cm de llarg per 4 d'ample; no es conserven les dents del tall, i probablement s'utilitzava en el treball de la fusta. Cal considerar la possibilitat que es tracti de dues tires metàl·liques destinades a reforçar el material més o menys perible, clavades a les seves superfícies amb reblons.

Tenint presents les diferents nomenclatures relacionades amb els instruments de ferro segons les zones, les eines de cava, en general, evolucionaren a partir d'uns models fonamentals en tota una sèrie d'utils especialitzats segons les necessitats pròpies de cada activitat; es tracta d'una especialització en la manufactura i en l'ús de l'instrument. La creació de peces de doble tall oposat (com la destrat de Porqueres) genera, sovint, funcions duals adaptades a diverses activitats, que combinen el treball agrícola amb altres, com la desforestació.

L'armament

Disposem de sis puntes de llança, tres de les quals formen part del material estudiat. La primera, trencada per l'extrem superior, fa 31,5 cm de llargària per 4,5 d'amplària, i és d'emmanegament tubular. La segona punta de llança, trencada per l'extrem superior, fa 13,5 cm de llarg per 5,5 d'ample; conserva restes de fusta del mànec en el tub on aquest es col·locava. La tercera punta de llança, doblegada i trencada per l'extrem superior, fa 22,5 cm de llargada per 5,5 d'amplada. Els tres casos presenten un estat de conservació molt precari. Aquest tipus d'armament es troba en molts dels jaciments excavats (mas Castellar, a Pontós, segles III-II aC), tant a les estructures d'habitació com a les tombes.

Virolla o extrem inferior de llança sencer, de 16,5 cm de llargada per 4 d'amplada, amb una funció de contrapès a l'hora de llançar l'arma; en tenim alguns paral·lels a mas Castellar de Pontós, trobats en un context del segle III-II aC, molt més estilitzats.

A diferència de l'armament característic de l'edat del bronze, el món romà es defineix per una despreocupació per les formes i els acabats, i esdevenen armes molt uniformes.

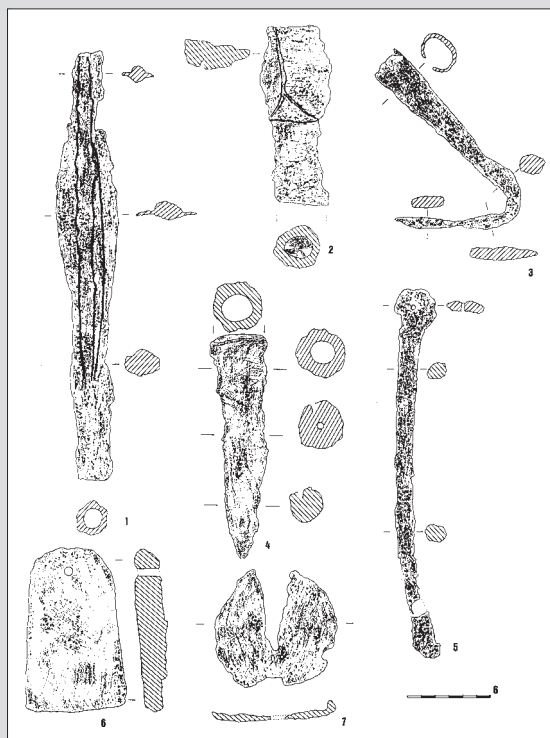
Útils d'àmbit quotidià

Navalla d'afaitar (?) en molt mal estat de conservació. En tenim alguns paral·lels, encara que de bronze, trobats a la necròpolis d'Agullana. Malgrat tot, el cas de Porqueres és dubtós.

Pes (?) de ferro amb perforació, de forma trapezoïdal, sencer, de 12 cm de llarg per 9 d'ample; probablement correspon a un teler. No se n'ha trobat cap més exemplar.

Barra amb perforació proximal trencada per l'extrem distal, de 26 cm de llarg per 3 d'amplada. Sembla que aquests útils eren usats per suportar peces en suspensió amb un ganxo disposat en un dels extrems (en la de Porqueres possiblement ha desaparegut).

Hem vist que la presència d'útils ferris es documenta al nord-est peninsular a partir del segle VII aC, lligada a influències externes, transpirinenques o mediterrànies (fenícies i gregues). Es tracta, sobretot, de peces relacionades amb l'armament trobades en contextos funeraris.

*Instrumental de ferro ibèric,
procedent del poblat de Porque-
res: 1-3. puntes de llança; 4.
virolla; 5. barra; 6. pes?; 7.
navalla d'afaitar.*

Els objectes agrícoles de ferro no apareixeran ben bé fins a l'època ibèrica (a partir de mitjan segle VI aC), com els exemples de l'illa d'en Reixach, serra del Calvari o els Vilars. Tot i així, caldrà esperar la segona edat del ferro (400/200-50 aC) per definir-ne l'ús quotidià, amb finalitats pràctiques, la qual cosa manifesta un cert nivell d'especialització de l'artesanat i es tradueix en producció excedentària, amb tot el que aquest nou concepte implicarà en les societats. És ara quan es pot emprar el terme d'edat del ferro pròpiament, quan està integrat completament en la vida dels assentaments humans del nord-est peninsular.

La romanització del territori

Queda clar que amb anterioritat a la coneguda data del 218 aC, en la qual els romans arribaren amb els seus exèrcits al port de la ciutat grega d'Empòrion en el marc de la Segona Guerra Púnica, havien existit una sèrie de contactes anteriors amb el món romà, un coneixement previ definit sobretot per la presència d'un seguit de materials d'àmbit itàlic al territori; aquests materials arqueològics, datables en la primera meitat del segle III aC, estan formats per ceràmica del taller de les Petites Estampilles, produïdes a la zona del Laci, i també per ceràmiques envernissades dels tallers occidentals, pròpies ja de la segona meitat de segle.

Per motius econòmics, la zona occidental de la Mediterrània va ser cobejada i disputada per les potències del moment, alineades entorn dels cartaginesos i dels romans. Aquestes àrees d'influència queden estipulades per diversos tractats a partir del signat l'any 348 aC, on Roma no és encara la gran potència que esdevindrà anys més tard, i se li prohibeix, juntament amb els seus aliats, de fundar ciutats, de comerciar i de fer presoners més enllà de Cartagena (*Mastia Tarseion*); el manteniment d'aquests punts en els següents tractats del 306 i del 279 aC demostra l'atenció i el recel entre les potències dominants. La intensitat de les relacions entre Roma i la costa oriental de la península Ibèrica devia augmentar considerablement després de la Primera Guerra Púnica (264-241 aC), sobretot per l'interès que mostraven els romans per Hispània; una bona prova d'aquest interès creixent serà l'arribada massiva de les àmfores grecoitàliques que transportaven vi. Malgrat això, el reconeixement de les conquestes fetes pels cartaginesos al sud i a l'est de la Península obligarà a modificar la zona d'influència de Roma i els seus aliats l'any 226 aC, limitada al nord de l'Ebre.

Aquests esdeveniments polítics conduiran a la decisiva Segona Guerra Púnica, significaran la fi del poder cartaginès i consolidaran Roma com la gran potència mediterrània. Que un dels escenaris importants de les operacions militars fos la petita colònia grega de la costa empordanesa va ser un fet transcendent per al futur immediat del país; en efecte, la posició estratègica d'aquest lloc va fer decidir que desembarquessin les tropes romanes comandades per Gneu Escipió al port emporità. La fi de la guerra significarà alhora l'inici de la dominació d'Ibèria per part de la República romana, i aquesta no serà la darrera vegada que Empúries rebrà els exèrcits romans: a causa de la revolta indígena de l'any 197 aC contra els romans, el Senat escull novament la vella ciutat grega com a base d'operacions per a l'exèrcit expedicionari, comandat ara per Marc Porci Cató, l'any 195 aC, per tal d'esclafar de forma gairebé definitiva la resistència dels habitants del país.

Els motius que varen portar a un alçament en armes contra els conqueridors eren una fiscalitat abusiva com a conseqüència del cobrament de tributs als vençuts i les exaccions dels càrrecs públics, que es procuraven un enriquiment personal. D'altra banda, l'immens mercat que representava una província nova per als productes itàlics, sobretot oli, vi i productes manufacturats com la ceràmica fina de taula, havia de ser un dels grans incentius de les aristocràcies senatorials que controlaven la Itàlia central tirrena, sobretot l'Etrúria marítima, el Laci i la Campània, per fer efectiva la conquesta.

Malgrat aquest exercici de poder per part de la República, que el mateix 197 aC es tradueix en la creació de dues províncies hispanes, la Citerior i la Ulterior, no hi hagué una intervenció directa, una acció a fons sobre les noves terres i les seves estructures indígenes; durant la primera centúria Roma pràcticament es limità al cobrament de tributs, al manteniment d'una pau estable i als guanys d'unes intenses relacions comercials.

A final del segle II aC s'esdevé el que alguns arqueòlegs han anomenat "el gran canvi", expressió amb què s'intenta descriure el canvi d'actitud per part de Roma respecte d'aquest territori: es passa d'un control poc intervencionista, d'un aprofitament basat en la fiscalitat i altres guanys indirectes, a una política d'aculturació i integració decidida segons els paràmetres polítics, socials, econòmics i culturals propis del món romà; un procés que queda sintetitzat en el mot "romanització". Les implicacions que comporta aquest procés són sovint difícils de veure en tota la seva dimensió, ja que impregnen tots els teixits del territori, des de la llengua i la cultura fins a la distribució d'assentaments i població, als canvis de propietat o al sistema d'aprofitament dels recursos, puix que implica

un altre model d'explotació del territori. Aquests aspectes més materials, que, de vegades no sense dificultat, poden ser detectats sobre el terreny, són sovint les úniques evidències que poden ser rastrejades per l'arqueologia.

ELS PRIMERS SÍMPTOMES DE L'OCUPACIÓ ROMANA

Alguns elements són bàsics per a l'organització i la integració d'un territori dins dels esquemes romans: la facilitat en les comunicacions, amb una xarxa de vies que permeti d'arribar a tots els racons del país; la presència de centres urbans en punts estratègics que vertebrin el territori i donen sortida a la producció excedentària de les explotacions rurals i les vil·les, i nous assentaments que colonitzen la plana i n'exploten els recursos, seguint els models de cases de camp ben coneguts i experimentats al territori del Laci, de la Campània o de l'Etrúria romana. Ens referirem ara als dos primers elements, necessaris per entendre la viabilitat del tercer, que és el que representa una implantació directa sobre el territori que ens ocupa i que tractarem detalladament més endavant.

Un complet sistema viari era un dels aspectes que els romans mantenien amb més cura en els nous territoris conquerits, conscients que una bona comunicació constituïa un dels factors fonamentals de romanització. L'obertura i, sobretot, el manteniment i l'adequació dels vells i grans camins de penetració cap a l'interior del territori serviran per enllaçar les diverses zones que formaran part del futur imperi. L'artèria principal, que coneixem com a via Augusta, unirà directament per terra la península Ibèrica amb Itàlia, quan es completi la conquesta de l'espai intermedi de la Gàl·lia Narbonense; en un àmbit més regional s'establirà una complexa trama de vials secundaris i camins que serviran per comunicar cadascun dels petits centres habitats del territori.

La plana banyolina, tot i no estar situada en l'eix transversal seguit per la via Augusta, estava ben comunicada en època romana. La xarxa de vies definia un triangle amb el vèrtex meridional prop de *Gerunda* i el septentrional a Besalú, punts que permetien el pas d'un tram de via pel bell mig del Pla de l'Estany, i significava, de fet, la línia recta que unia la via Augusta, a l'alçada de Girona, i la via del Capsacosta; el segon costat del triangle el formava la mateixa via Augusta fins a la connexió amb el Camí d'Empúries, la prolongació del qual fins a la via del Capsacosta, a l'altura de Crespià, tancava el triangle. Al coll del Portell, molt a prop del nucli de Crespià, cap a ponent, queden encara algunes restes d'aquesta antiga via. Aquestes línies principals, completades amb vies

Denaris de plata d'època romana republicana, trobats a Martís, Esponellà (MACB).

secundàries i, a més, amb simples camins de terra impossibles de detectar sobre el terreny, asseguraven una total facilitat de comunicació i organització de la plana de Banyoles, reduïda en extensió i ben delimitada geogràficament.

Les referències més importants de la via que comunicava Gerunda amb Besalú són les recollides per Lluís G. Constans en nombrosos documents medievals dels segles XII a XIV, on és esmentada com a *strata francisca*, *calciata francigena*, *via publica* i *carraria publica*. Aquest camí partia de la via Augusta, a l'alçada de Sarrià de Ter, i passava per Cornellà del Terri, Borgonyà, Serinyà i Besalú, fins que arribava a la via del Capsacosta; d'aquest tram principal en sortia una ramificació per la banda oest, des de Cornellà, i passava per Porqueres, Mieres, Santa

Pau, amb restes conservades prop d'aquesta població, i Olot, i d'aquí es dirigia cap al nord fins a la via del Capsacosta; al nord de l'estany, abans d'Usall, en sortia un altre tram secundari, molt curt, que per la banda est anava en direcció a Esponellà, travessava el Fluvià i connectava també amb la via del Capsacosta, en el punt d'unió entre els trams que venien de *Iuncaria*, d'una banda, i d'Empúries, de l'altra, que hauríem de situar més o menys a Crespià.

Estretament vinculats a la trama viària, trobem uns altres elements dedicats a la comunicació i al control del territori: les torres de vigilància. Es tracta d'estructures aïllades, situades en punts estratègics i amb una gran visibilitat, que permetien comunicar-se amb un sistema de senyals, la qual cosa possibilitava la difusió d'alguna informació puntual amb una gran rapidesa.

Tot i que no pertany estrictament a l'àmbit territorial del Pla de l'Estany, sinó al de la Garrotxa, la torre romana del castell de Falgars se situa en el turó més oriental de la serra de la Mare de Déu del Mont, a una altitud de 982 metres sobre el nivell del mar, punt que té una situació privilegiada, amb un ampli domini visual sobre les planes de l'estany i de l'Empordà fins a la badia de Roses, els passos orientals dels Pirineus, com el del coll de Panissars, on es van edificar els Trofeus de Pompeu, i la vall del Fluvià. Es tracta d'una estructura formada per una torre circular i una plataforma rectangular que s'hi adossa per la banda sud. Per a la seva construcció hom va utilitzar grans blocs de pedra calcària nummulítica del subsòl, i per la tipologia i la tècnica constructiva de l'obra, a falta d'una excavació definitiva, s'ha de situar a partir de mitjan segle II aC. Aquesta construcció, ultra anar vinculada a l'estratègia militar i de comunicació, devia tenir la funció del control de les rutes de sortida d'un vast territori, del qual s'extreien uns recursos econòmics prou diversos, com els excedents agrícoles del camp i els de l'explotació minera dels Pirineus i els Prepirineus, a través del control directe del tram inicial de la via del Capsacosta, sobretot del tram que es dividia a Crespià i es dirigia cap a *Iuncaria*, i de la confluència de la via del Capsacosta amb la via Augusta, així com del camí d'Empúries.

En un àmbit més restringit trobem la torre sobre el puig Surís, situada al vessant oriental de la serra de Sant Patllari, l'estructura de la qual es coneix poc i es conserva en mal estat; és de planta quadrada i de parament petit, probablement datable també en època republicana. Des d'aquest punt es podia dominar la reduïda plana que s'estenia per l'est, en forma de passadís entre Sant Patllari i el puig de Miànigues, explotada durant tota l'antiguitat per la vil·la de Vilauba, i conduïa vers el nord a l'estany i al pla obert de Banyoles, i també es controlava el pas que menava cap a Pujarnol i Rocacorba.

Sembla que també hauríem de situar en un moment semblant la torre del Ginestar a Sant Miquel de Campmajor, sobre el mas de can Ginestar i al vèrtex sud de la serra que en pren el nom. Des d'aquest mirador d'uns 500 metres d'altitud es dominava la vall del Ritort i de la riera de Sant Miquel fins a la zona de Montfalgó, mentre que per l'altra banda es controlava tot el vessant oriental fins a Porqueres i al flanc oest de l'estany.

Finalment, hem de considerar com un altre element important per al control del territori la fundació de nuclis urbans. El Pla de l'Estany és una de les poques comarques que no té cap ciutat romana o nucli de certa entitat en el seu territori estricte, i que hem de vincular necessàriament a la ciutat de *Gerunda* i la ciutat romana d'Empúries. Aquesta darrera fou fundada a l'inici del segle I aC al turó alt, en un altiplà apte per a l'edificació d'un centre pensat i planificat *ex novo* i dominant l'antiga *polis* grega, el port i tot l'entorn immediat; abans de la seva fundació, però, i sobretot a mitjan segle II aC, aquesta ciutat grega havia estat objecte d'una profunda remodelació urbanística possibilitada per una potent inversió de capital itàlic que havia fet d'Empúries el gran centre d'arribada del comerç mediterrani. Aquesta conjuntura favorable farà que la ciutat visqui una de les etapes més pròsperes de la seva història. Si bé els centres públics es remodelen i s'amplien amb grans edificis de la més pura concepció hel·lenística, com ara el gran conjunt format per l'àgora i la *stoá* i les reformes en terrasses del sector dels temples, centrat en el santuari d'Asclepi –no hem d'oblidar que els grecs continuen mantenint un estatut d'independència política respecte dels romans–, bona part de l'edilícia privada contemporània està influenciada o s'inspira clarament en els models de la casa itàlica d'atri, tot i que la seva aplicació topi aquí amb les limitacions que imposa l'adaptació a un espai força irregular.

La ciutat de nova planta és de grans dimensions, i defineix una àrea de 22,5 hectàrees, delimitada per un perímetre de muralla d'uns 750 m en direcció nord-sud i uns 300 m d'est a oest, la qual cosa permet un disseny interior regular, hipodàmic, amb ínsules de 70 per 35 metres (2 *actus* de llargada per 1 d'amplada). Aquesta fundació, l'estatut jurídic de la qual desconeixem, serà deguda a dos factors principals: al centre econòmic que representa Empúries en aquest moment i a una decidida voluntat política.

Els orígens de *Gerunda*, una vegada desmentides gràcies als darrers estudis de Josep M. Nolla les conjectures sobre l'existència d'un poblat ibèric com a primera ocupació, s'inscriuen també en el conjunt de fets que caracteritzen l'àrea del nord-est de la península Ibèrica en els anys situats entre el final del segle II i

l'inici del segle I aC. La causa primera per a la seva fundació fou la de convertir-se en la clau del gran camí natural nord-sud pel punt estratègic elevat que ocupa a la confluència del Ter, l'Onyar i el Galligants; a aquest important factor cal sumar el control d'una rica i ben regada plana agrícola.

La decisió de realitzar aquestes fundacions, així com d'altres a la mateixa província i a la resta d'Hispania, no és un fet casual, sinó que s'inscriu en el canvi d'actitud per part de Roma d'intervenir de manera decisiva en la vertebració d'aquestes zones i d'aplicar una estructura típicament romana al territori. Posseïm nombroses restes que ens revelen la profunditat i la generalitat d'aquest model, tot i que aquestes són encara massa parcials o focalitzades en determinades zones com per donar una idea real d'aquesta homogeneïtat.

PERSISTÈNCIA, ADAPTACIÓ I INTEGRACIÓ (s. II-I AC)

La historiografia ha mantingut que quan fou esclafada la revolta indígena per Cató la conseqüència directa de la submissió de les tribus havia estat l'enderrocament de les muralles, l'abandonament dels poblats i la dispersió del poblament per la plana; però aquesta versió no està provada, com a mínim no del tot, ja que cau en un esquema massa simplista. Si bé sembla que aquestes accions poden ser certes per a alguns poblats, potser els més estratègics, com els del puig de Sant Andreu i l'illa d'en Reixac d'Ullastret, que arribaran a una total desocupació en unes dates molt primerenques, en els de la Creueta, de Montbarbat o de puig Castellar de Lloret de Mar i en d'altres es mostra una certa continuïtat, i acabaran entrant en un procés d'abandonament gradual durant tot el segle II i part del I aC, com els de Sant Julià de Ramis, puig de Sant Grau a Sant Gregori o puig d'en Carrerica a Canet d'Adri. Alguns poblats rebran, en canvi, una renovació, un nou impuls que els permetrà d'eixamplar-se i gaudir d'una continuació en el temps com a nuclis de poblament: un dels casos més espectaculars és el del mas Castell de Porqueres, tot i que no en serà l'únic; un procés semblant l'experimenten també els poblats del Castell de la Fosca de Palamós, Fortim a Sant Feliu de Guíxols o Castell Barri a Calonge.

Integració de la població indígena

En aquest punt es planteja una qüestió cabdal per la diversitat de comportaments enfront d'un fet que afecta tot el territori en la fase de conquesta i domi-

nació romana. Encara que queda clar que el repartiment de terres per a la seva explotació agrícola no es realitzarà fins que s'assentin les bases de la vertebració del país amb la fundació de les ciutats, la consideració dels pobladors del país com a estipendiàris, sotmesos a pesades càrregues tributàries en un primer moment, sembla fora de dubtes; això permetrà que pugui continuar el desenvolupament de la vida seguint els vells paràmetres, la qual cosa ve facilitada per l'escassa intromissió dels romans i per l'absència d'enfrontaments greus.

A part de l'ocupació i el control del territori des dels *oppida*, poblats ibèrics enturonats, existia un altre model que era més proper als camps de conreu, caracteritzat per petites granges, de reduïdes dimensions i estructura feble, relacionades amb els extensos camps de sitges de la plana, del qual es coneixen pocs exemples. Un dels que fa més temps que va ser descobert és el del camp del Bosquet de Camallera, a l'Alt Empordà, amb presència de fons de cabana amortitzada en època republicana; el lloc, que tenia un aljub recobert d'*opus signinum*, un dipòsit d'àmfores i una sitja, fou reocupat en època més avançada, com demostren els materials i la incorporació d'elements de construcció romans, i fou abandonat definitivament en època augustal. Ha aportat noves dades el jaciment recentment descobert i excavat de can Pons d'Arbúcies, a la Selva, unitat d'explotació que devia correspondre a una granja, amb un bon coneixement de les seves dependències, el funcionament i la distribució, que per cronologia hem de situar en el segle II aC.

Al Pla de l'Estany, el jaciment més similar als esmentats anteriorment és el que identifiquem com a "camp al sud-est de Vilauba", al terme municipal de Camós. Malgrat que no s'ha excavat mai, s'hi varen localitzar restes d'un lloc d'habitació indígena, mal conegut, però amb materials propis dels segles II i I aC; es devia tractar d'una instal·lació dispersa per la plana que s'obre al sud de l'estany, de poca entitat, i que en certa manera caracteritza l'explotació agrícola indígena que va rebre directament el contacte de la colonització romana. El seu abandonament no suposà la fi del poblament i de l'explotació en aquest espai, sinó que s'ha de relacionar amb l'inici de la fase republicana de la vil·la de Vilauba, la qual cosa significà l'origen d'un establiment ja típicament romà.

Si el procés que s'intueix en un microespai com la plana de Vilauba és correcte, pot ser exemplificatiu del que succeeix a gran escala al país. Això semblen demostrar la majoria d'establiments indígenes millor coneguts, els camps de sitges, que són majoritàriament colgats en època baixrepublicana, moment que coincideix amb la fundació de les ciutats d'Empúries i *Gerunda*, la centuriació de l'*ager publicus* que en depèn, el seu repartiment i la distribució entre

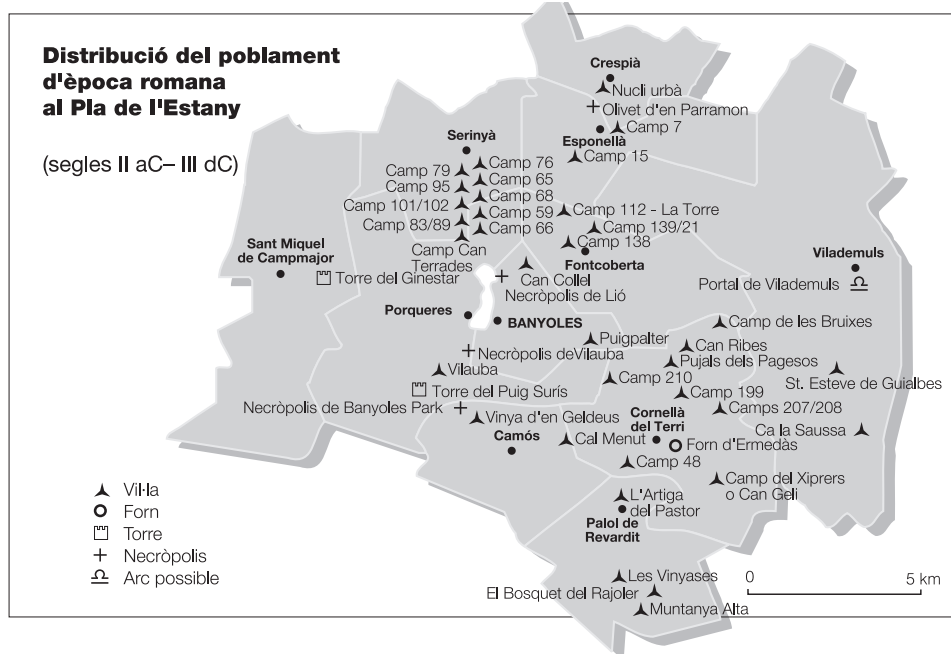
colons majoritàriament itàlics i la fundació dels nous nuclis bàsics per a l'explotació agrícola del territori, les *villae*. La integració i l'aculturació del contingent de població autòctona es farà mitjançant la seva utilització com a força de treball en els nous esquemes representats al camp per les vil·les. És significatiu que en la composició del material que s'utilitza per a l'amortització de les sitges, a més de ceràmiques ibèriques, hi ha sempre present un alt percentatge de material importat d'origen itàlic.

Establiments romans d'època republicana

La mateixa composició dels materials que apareixen en els jaciments d'aquest moment de contacte fa difícil de poder distingir clarament si ens trobem davant d'un establiment ibèric o d'un dels primers assentaments romans. Els que es defineixen amb més claredat són els que han conservat restes d'edificació, i hem esmentat ja alguns exemples de torres de vigilància com les de puig Surís, lloc d'on s'ha recollit material arqueològic, o la del Ginestar.

Proper a aquest punt hi ha l'estació del Salt del Matxo, un indret situat a la banda est de la carretera que va de Banyoles a Mieres i que segueix un antic pas natural molt utilitzat per comunicar la zona de l'estany amb la Garrotxa, a tocar del pas de la riera Castellana, també al terme municipal de Porqueres. La recollida de material que es va realitzar en aquest punt és interessant perquè mostra una composició homogènia pel que fa al tipus de material, format únicament per àmfores, sense restes conegudes de construcció, i s'hi barregen àmfores de producció local, àmfores ibèriques de boca plana i àmfores vinàcies de procedència itàlica, sobretot Dressel 1 i possiblement Lamboglia 2; cronològicament és de final del segle II aC, mostra ja una presència itàlica clara i devia correspondre a un magatzem o reserva.

El tipus d'establiment agrícola romà per definició és, però, la *villa*; la seva introducció seguint els esquemes presos directament del camp itàlic representarà l'adopció d'un sistema molt racionalitzat, que descansa sobre els pilars de la diversificació de conreus, l'autosuficiència i la producció d'excedents per a la seva comercialització. El poder d'adaptació a cadascuna de les propietats farà possible la seva viabilitat com a cèl·lula bàsica en l'explotació agrícola; sobre el seu ús, la seva funció i la seva rendibilitat teoritzaren llargament els agrònoms llatins, els quals discutien la importància del seu paper econòmic o com a nucli de residència. Aquí, pel caràcter que tenen en l'entorn que ens afecta, volem destacar-ne l'aspecte productiu, perquè calia una propietat que tingués camps al pla, la

part més fèrtil per conrear-hi productes d'horta, fruiters, etc., i eren importants també els prats i els pendents dels turons per a pastures i terrenys per a vinya, olivera i cereal. L'existència de boscos representava una font important de recursos i suposava l'aprofitament de llenya, fruits silvestres i caça; era bàsic que hi hagués un riu o riera per assegurar aigua potable, que sovint es complementava amb l'obertura d'un pou. En un punt d'aquest entorn, preferiblement en un pendent suau des d'on es dominés la plana, es construïa l'edifici de la vil·la, que solia tenir diverses parts segons la seva funció, bàsicament tres, tot i que aquesta diferenciació no sempre és clara: la *pars urbana* o zona residencial, la *pars rustica* o zona de treball i la *pars fructuaria* o zona d'emmagatzematge i serveis. No és casual el fet que la inutilització dels camps de sitges ibèrics coincideixi amb l'edificació de les vil·les, ja que aquestes introduïren un nou sistema d'emmagatzematge en *dolia*, grans contenidors o recipients ceràmics que contenien els productes agrícoles i que s'agrupaven en grans naus cobertes integrades en l'edifici.

Amb aquest concepte nou, dependent de propietaris itàlics que sovint residien a les ciutats i només de forma estacional vivien a les vil·les, les quals quedaven a càrrec del *villicus*, un llibert o personatge de confiança de l'amo, comencem a detectar diversos establiments a la comarca. El seu grau de coneix-

xement és molt limitat, ja que en la majoria dels casos no en tenim restes constructives, sinó tan solament diversos materials arqueològics procedents de prospeccions més o menys sistemàtiques, troballes casuais o, fins i tot, l'evidència que proporciona la toponímia. Hem de suposar, però, que la majoria s'inicien en època baixrepublicana i aprofiten les millors planes, valls i espais topogràficament òptims per a la utilització dels recursos naturals. Moltes de les dades de què disposem ens marquen només establiments possibles, fins i tot probables; segurament no totes les que esmentarem més endavant són certes, però també és veritat que n'existien més de les que ara sabem.

Només volem aportar en aquest sentit una de les novetats proporcionades per les excavacions de Vilauba. En la campanya de 1993, a la banda sud-est de l'excavació del camp Alt, cobertes per les estructures de l'edificació flàvia, es varen poder documentar les primeres construccions pertanyents a l'edifici d'època republicana. Eren diversos murs de gran amplada i consistència, entre els quals en destacava un de forma semicircular; associada a ells hi havia una gran quantitat de material, probablement abocat de forma voluntària per terraplenar un nivell. Aquest conjunt estava format sobretot per materials ibèrics: àmfores ibèriques de boca plana, de les quals es comptaren més de 10.500 fragments, que podien haver pertangut a 222 exemplars, ceràmica grisa emporitana, ceràmica d'engalba blanca i ceràmica comuna ibèrica; d'altra banda, el conjunt de material importat estava format per 825 fragments d'àmfora Dressel 1, que corresponen a uns 30 exemplars, utilitzades per al transport de vi italià, ceràmica de taula envernissada de negre, campaniana A i B, així com algun fragment de ceràmica comuna itàlica.

L'ÈPOCA AUGUSTAL

Segons Cassi Dió (LIII, 12), l'any 27 aC August procedí a la divisió d'Hispania en tres províncies (*Tarraconensis*, *Baetica* i *Lusitania*), coincidint amb la reorganització provincial general i la seva classificació en senatorials i imperials, segons hi hagués pau o exigissin la presència d'exèrcits, respectivament; la Tarraconense entrarà en aquesta segona categoria. Les teories tradicionals sobre la romanització de casa nostra, partint d'aquesta base, creuen que el moment important en l'ocupació del país s'ha de situar de manera especial en època augustal, però sembla que diversos assentaments rurals romans de la zona s'hi havien establert ja en època baixrepublicana i cesariana, amb la nova distribu-

ció de poblament que això comporta. La continuïtat d'aquestes vil·les en el període augustal, tot i la manca de dades, sembla la hipòtesi més fonamentada, i s'arribaria en el període altimperial a una fase d'expansió general.

No sempre és fàcil de demostrar arqueològicament aquesta suposada línia de continuïtat. En el jaciment més ben conegut de la comarca, la vil·la de Vilauba, les fases augustals són, de moment, difícils de detectar. Els resultats fins ara obtinguts en l'àmbit de les estructures ens mostren l'edificació de la vil·la altimperial directament damunt de la fase republicana; fins i tot, sembla que aquesta absència d'un edifici augustal es corrobora per la migradesa de ceràmiques d'aquest moment. No sembla lògic de pensar en un hiatus de més de cent-cinquanta anys, sobretot quan es torna a edificar al mateix lloc; és possible que hi hagués hagut un desplaçament de l'edifici a l'entorn proper, més que no pas una discontinuïtat de poblament.

Un dels arguments que poden recolzar el nostre raonament és la troballa de la coneguda làpida de Vilauba. És una peça fragmentada, feta de marbre de

Làpida de marbre de Carrara apareguda a les excavacions de la vil·la romana de Vilauba, Camós (MACB).

Carrara, de la qual només s'ha conservat l'angle superior dret. El fragment és tan reduït que permet diverses possibilitats; les més versemblants segons els especialistes són que es tracti d'una làpida dedicada als funerals de Germànic, datable entre l'any 14 i el 19 dC, o bé que fos un homenatge als fills de Germànic, Drus o Neró, i, per tant, anterior al 30 dC. De tota manera, la vinculació a un membre de la família imperial Júlia-Clàudia és innegable i, suposant que no sigui una peça fora de context, permet formular la hipòtesi d'un propietari relacionat amb ella o molt proper.

En la monografia publicada sobre Vilauba es preferia, a partir de l'opinió de M. José Pena i Mario Torelli, una dedicació a Germànic, germà de l'emperador Claudi, pare de Calígula i nebot de Tiberi, perquè és l'únic dels esmentats de qui es coneixen inscripcions dedicades. Recentment, però, George Fabre, Marc Mayer i Isabel Rodà s'han decantat més per l'altra possibilitat, sobretot per la vinculació que van tenir amb famílies que trobem documentades a Empúries. Si

Cap de terracota procedent de Porta del Forn, Banyoles (MACB).

fos Drus, sabem que es va casar amb una *Aemilia Lepida*, filla de M. *Aemilius Lepidus*, cònsol l'any 6 i governador de la Citerior entre el 10-12 i el 14, i potser neta de la *Paulla Aemilia* que es troba referida en una làpida d'Empúries. Encara més convenient per a nosaltres és la dedicació a Neró, fill de Germànic, que havia estat promès a Júnia, membre de la família dels *Iunii Silani* documentats a Empúries. La troballa d'un fragment de làpida dedicada a un membre d'aquesta família a les reformes del temple capitolí del fòrum emporità, i datada probablement entorn del 25 aC, permet de pensar en una relació força directa amb el territori.

En el mig segle anterior al canvi d'era, la transformació radical que experimenten la propietat i l'explotació del camp comença a donar els seus fruits, els conreus són més abundosos i, sobretot, la vinya apareix a totes les excavacions on es recullen mostres. Aquest esclat es fa notar especialment a la costa, on hi havia un autèntic rosari de terrisseries que es dedicaven a fabricar industrialment els característics envasos per contenir el vi, sovint propietat d'aristocràcies locals, romanes, indígenes i, fins i tot, consulars; aquest és un fenomen que afectarà tota la Tarraconense, i en època d'August s'exportarà el vi de la costa catalana fins als mercats de Germània i de l'actual Gran Bretanya.

Ja que són poques les restes clares que podem situar en època augustal al Pla de l'Estany, ens interessa de destacar-ne una d'especial per l'excepcionalitat que representa: un cap de terrissa trobat a la Porta del Forn, a l'interior de Banyoles. Aquesta peça fou trobada per Ramon Port l'any 1958, mesura 11,5 cm d'alçada i ben aviat apareix en diversos estudis: per a Miquel Oliva es tracta d'una peça romana imperial, opinió que recullen Josep M. Corominas i Jaume Marqués en el seu estudi sobre la comarca de Banyoles publicat el 1967; posteriorment, Josep M. Nolla i Josep Casas, aplegant notícies disperses, van més enllà en la interpretació i la consideren una representació d'August com a *Pontifex Maximus*, i creuen que la troballa s'ha de relacionar amb l'existència d'una possible via romana, de manera que devia assumir el paper de divinitat protectora del camí. Les restes d'una hipotètica via romana aparegudes sota l'actual plaça Major podrien estar associades a aquesta interpretació.

Ara ens interessa, però, d'argumentar breument que aquesta imatge és una representació domèstica del geni d'August. Pensem que aquesta figura de terrissa, tot i la seva senzillesa, pot correspondre molt bé a la divulgació i la popularització d'una iconografia oficial imposada per August a partir del 20 aC, en la qual apareix el *princeps* togat i amb el cap cobert amb un vel en actitud d'oferir un sacrifici o una oració. Aquesta imatge humil del dirigent de Roma responia a

un programa planificat de renovació política, social i cultural que preconitzava un retorn a les antigues virtuts i que per tots els mitjans s'intentava d'inculcar al poble; un dels vehicles principals per tal d'aconseguir aquest objectiu eren les representacions públiques, de manera que ben aviat estàtues i monedes varen difondre aquesta imatge. Dos dels exemples més ben coneguts de la figura d'August com a summe pontífex són l'estàtua coneguda com "August de Via Labicana", avui exposada al Museu de les Termes de Roma, i el bust d'August de marbre de Carrara que segueix aquest model, procedent d'*Emerita Augusta*. També s'introduïren ràpidament estatuetes que representaven el geni d'August amb aquest aspecte en gran quantitat d'edícules privades i públiques i als altars familiars, i creiem que aquest és el cas que ens ocupa. La intenció de seguir l'exemple d'August fou tan gran que des dels aristòcrates i els nobles de les ciutats fins als lliberts i als esclaus ben situats es va assumir aquesta representació en actitud d'oferir sacrifici, la qual cosa significava alhora una acceptació i una comunió amb el nou programa polític i social.

L'alt imperi. La materialització del model d'explotació agrícola romà. La vil·la altimperial de Vilauba

És evident que per a un establiment rural, com ara una vil·la romana, l'entorn en el qual s'insereix és d'una importància extraordinària. L'estudi d'aquest medi físic més immediat, amb el qual es complementa l'anàlisi arqueològica dels jaciments, ja sigui a través de l'excavació o de la prospecció, ens confirma que hom pot establir per a aquest model d'explotació uns patrons comuns d'assentament. A més, les fonts clàssiques que fan especial referència al món agrícola coincideixen en la majoria dels preceptes i recomanacions a l'hora d'adquirir una propietat i edificar una vil·la.

Malgrat aquesta uniformitat de criteris, és obvi que no tots els terrenys ofereixen les mateixes condicions i que n'hi ha uns més aptes que altres. L'exemple de Vilauba –jaciment excavat des de fa anys i complementat amb diverses campanyes de prospecció del territori més immediat– ens serveix per repassar alguns dels trets comuns a la major part d'aquest tipus d'establiment.

L'element més important per a una explotació agrícola és la mateixa riquesa de les terres que formen part de la propietat o *fundus*. El comprador o arrendatari havia de tenir ben presents les característiques del sòl, condicionament bàsic per escollir els conreus, que en darrer terme feien rendible o deficitària la hisenda. A diferència del poblament ibèric, en zones de turons i d'accés més difícil, l'ocupació romana del camp es fa a través d'establiments ubicats en la mateixa plana agrícola; així, la vil·la de Vilauba es troba a la banda est de la petita vall

de Pujarnol (Camós), d'uns 2,5 quilòmetres de llargada per 0,6 d'amplada i situada al sud de l'estany de Banyoles. Fins avui, les prospeccions que s'han portat a terme en aquesta vall no han permès d'identificar cap altra vil·la o jaciment de característiques similars a Vilauba, la qual cosa fa pensar que aquest era l'únic establiment que explotava aquestes terres.

Pel que fa a la composició geològica, direm que el terreny està format per margues eocèniques conegudes també amb el nom de "xalió"; la seva superfície s'esquerda i es fragmenta amb molta facilitat, motiu pel qual l'erosió és també molt forta, de manera que l'acumulació efectuada amb el pas del temps al centre de la vall és considerable. Aquest fenomen, que coneixem com a col·luviació, ha provocat canvis significatius en el relleu de la zona, constatables també tant en l'excavació del jaciment com en les campanyes de prospecció de les àrees més immediates. Per exemple, d'ençà de l'abandonament definitiu de la vil·la vers la fi del segle VII i fins al nostres dies s'acumularen damunt de les restes del darrer edifici una gran quantitat de margues procedents de les muntanyes més properes i que poden tenir una profunditat superior a un metre. Una altra característica destacable és la seva poca permeabilitat, fet que provoca que després d'unes pluges fortes l'aigua es filtri molt lentament. Els treballs de prospecció, encaminats a la recerca d'altres assentaments del mateix període, han de tenir en consideració aquests factors naturals capaços de distorsionar una lectura massa superficial.

La vil·la es troba al peu de la serra de Sant Patllari, que delimita per l'oest aquesta petita vall, en un punt lleugerament elevat i ben assolellat; a la part sud trobem la serra de Rocacorba, que amb una altitud superior als 900 metres actua de pantalla orogràfica per als vents humits, tot incrementant notablement l'índex de pluviositat de la comarca. Aquesta proximitat d'àrees muntanyoses proporciona unes quantitats de pluja anuals superiors a la mitjana del clima de tipus mediterrani, amb dos màxims situats als mesos de desembre i de maig. Aquesta petita plana queda tancada a l'est pel puig de Miànigues, de poca alçada i que pel seu extrem meridional deixa un pas que comunica amb la zona de Camós.

La presència d'aigua al subsòl, un altre dels factors que cal tenir en compte a l'hora de triar el lloc idoni per a l'establiment d'una vil·la, és abundosa per la proximitat a àrees d'aiguamolls i estanys i per l'efecte de recollida d'aigües pluvials que realitza el fons de la vall. L'existència de pous entre les restes de construccions de Vilauba demostra que els seus habitants coneixien i aprofitaven aquests recursos; a més, s'ha de tenir en compte que el jaciment es troba molt a

prop d'un riera que canalitza les aigües de pluja del vessant est de la serra de Sant Patllari, i, malgrat que la major part de l'any el seu cabal és gairebé nul, hom pot observar-ne el curs per la vegetació característica que el ressegueix. La majoria d'aquests rierols van a parar al torrent del Matamors, situat una mica més al sud i que recull bona part de les aigües de la serra de Rocacorba; aquest travessa la vall per l'extrem sud i, pel pas natural que comunica amb la plana de Camós, segueix el seu curs fins que es converteix en afluent del Terri.

Més difícil de precisar és el límit nord de la vall, avui plenament oberta al nucli de Banyoles. Tradicionalment es considera que aquesta zona estava ocupada ja des de temps antic per aiguamolls i per petits estanyols, una mostra dels quals pot ser l'estany de la Cendra; a tall d'hipòtesi direm que l'existència d'una via romana que comunicava amb les terres de més a l'interior (Mieres, Santa Pau, etc.), el traçat de la qual devia ser molt similar al que segueix l'actual carretera, marcava probablement els límits de l'àrea inundada i l'inici de les terres més aptes per al conreu. Els treballs de canalització, drenatge i delimitació d'aquests aiguamolls de Banyoles portats a terme pels monjos benedictins a final del segle VIII degueren començar a canviar significativament el paisatge.

La proximitat de vies de comunicació i de nuclis de població és un altre dels factors que condicionen la rendibilitat d'una explotació, tant per poder comercialitzar i vendre els excedents obtinguts, com per poder satisfer altres necessitats internes. El context viari en el qual cal situar Vilauba es vertebra sobretot en l'eix que comunicava amb *Gerunda*, que, vorejant l'estany de Banyoles, enllaçava amb altres vies que seguien vers l'interior; a partir d'aquestes i a través d'altres camins secundaris es devia accedir a la vall de Pujarnol. La situació de la vil·la, així com també la presència d'àrees d'aiguamolls a la part nord, ens fa pensar que el pas natural podria ser per l'extrem sud, seguint el curs del Matamors.

Un dels aspectes que sovint preocupa els arqueòlegs és la possibilitat de precisar les dimensions del *fundus* o propietat, i, en el cas de Vilauba, la topografia de l'indret –una vall ben delimitada– facilita enormement aquesta tasca. L'estimació de l'àrea conreable, si hom considera les dades proporcionades pels agrònoms antics, permet de classificar la vil·la entre les explotacions de tipus mitjà; a més, l'extensió de les restes d'estructures, que comprenen una superfície considerable, avala igualment aquesta afirmació.

L'entorn ofereix també la possibilitat d'obtenir uns altres recursos, com ara pastures per al bestiar, fruites silvestres o matèries primeres, com fusta per a la mateixa construcció o per a l'ús domèstic (llars, bigues, mobles i forns). Aquest

marc físic ha experimentat canvis notables d'ençà de l'ocupació romana de la nostra comarca, la qual cosa fa difícil de destriar aquells elements originals de les alteracions produïdes en moments posteriors. L'arqueologia posa a l'abast de l'historiador diverses tècniques (paleocarpologia, antracologia, palinologia, etc.) que, mitjançant l'anàlisi de les mostres recollides durant l'excavació, permeten de reconstruir de manera fiable el medi en el qual s'inseria l'explotació. Així sabem que la vegetació estava formada per alzines i roures, amb un sotabosc de marfull i boix; la seva substitució pel pi blanc es deu haver realitzat en períodes més recents. Hom hi documenta també la presència d'arbres d'ambients més humits, com ara verns, salzes i oms, que devien ocupar les zones més fresques de les muntanyes i les properes als rierols i als torrents que travessen el fons de la vall. Ara per ara, resulta impossible de determinar l'impacte que degué produir Vilauba en aquest entorn, tasca que es complica a causa del desconeixement que tenim de l'etapa precedent.

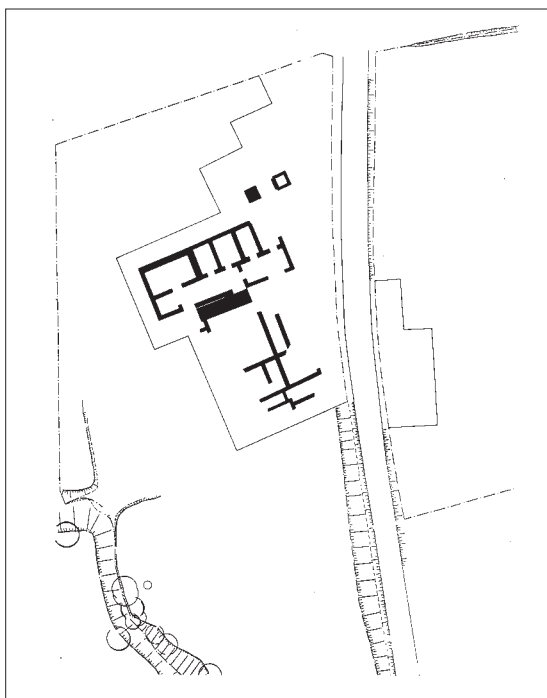
Per acabar, volem fer esment d'un darrer concepte, sense el qual resulta difícil de poder entendre el fenomen de les *villae*: l'autarquia. Els tractats llatins fan referències constants a la independència de l'explotació respecte de l'exterior; tot i reconèixer la importància d'aquest factor, cal imaginar, però, una certa exageració en aquestes afirmacions. L'arqueologia constata la voluntat de molts d'aquests establiments d'esdevenir autònoms, posant al descobert instal·lacions per a la fabricació d'atuells ceràmics per a ús domèstic o d'elements de construcció, forns per a l'elaboració d'aliments, tallers de reparació d'eines, etc. Tot això es pot resumir en una màxima, que és “comprar poc i vendre molt”, tot acomplint així el primer objectiu, que era fer rendible la propietat. La situació devia ser, doncs, molt similar al món rural que hem conegut fins fa poc al nostre país, caracteritzat per les masies, que, malgrat el salt en el temps, recullen bona part de l'esperit que en el seu moment impulsà la creació de les *villae*.

LA PLANTA DE LA VIL·LA

En els capítols precedents hem parlat de les transformacions que afectaren el món rural després de l'arribada dels romans a casa nostra al principi del segle II aC. Es tracta d'una etapa poc coneguda que mostra la progressiva introducció d'una nova forma d'explotació de la terra i també d'ordenació del territori. Arqueològicament, la materialització d'aquests canvis es documenta per la presència de nombroses *villae*, que, seguint uns models i una concepció plena-

ment itàlics, esdevindran els nuclis no solament de l'explotació agrícola, sinó també de la vertebració de la nova organització romana. Malgrat que l'eclosió d'aquest sistema es manifesta d'una manera molt clara a partir del segle I, és evident que aquest procés havia començat molt abans; estem convençuts –i semblen demostrar-ho els resultats de les excavacions i de les prospeccions arqueològiques portades a terme en els darrers anys– que poc a poc disposarem de més informació relativa a aquesta etapa precedent (segle I aC), cosa que ens permetrà d'entendre molt millor l'adaptació i/o la substitució del model anterior a la nova situació.

Vilauba és, una vegada més, un exemple no tan sols del procés històric al qual ens estem referint, sinó també de l'estat actual de la investigació arqueològica. Durant les darreres campanyes hem començat a conèixer el que s'ha de considerar com la primera fase del jaciment; actualment, no podem precisar-ne gaire bé les característiques, però tot sembla indicar que ens trobem davant d'un establiment que pot tractar-se d'una vil·la romana. Molt més ben conegut és l'edifici bastit durant la segona meitat del segle I, descobert a partir de les excavacions iniciades des de l'any 1986; la seva existència s'havia documentat, però,

Planta de les estructures que formen la fase altimperial de Vilauba, Camós (segles I-III).

molt abans, encara que a causa de la gran superposició d'estructures no s'havia pogut destapar en tota la seva extensió.

Tampoc no podem saber quins van ser els motius que portaren a la reforma de l'establiment original, i ni tan sols si fou una simple ampliació o si les obres comportaren canvis més importants. Sigui com sigui, els resultats obtinguts permeten d'afirmar que la vil·la del segle I ocupà en part una àrea fins aleshores desocupada; es tracta de les restes que interpretem com la *pars urbana*, és a dir, la corresponent a residència. El sector més ben conegut és el de l'ala nord, de planta allargada i que consta de 5 estances consecutives articulades per un llarg passadís situat al sud; és un esquema senzill, però funcional, i que permet de salvar el suau pendent del sòl natural. Aquest cos de l'edifici, que fou bastit de forma unitària, es trobava situat a la part més elevada, com la resta d'edificis de la mateixa vil·la, i dominava, per tant, la zona de conreu. En efecte, l'ampliació de la zona excavada més al nord no ha proporcionat fins al moment més restes d'estructures que puguin pertànyer a aquesta mateixa fase, llevat d'un petit forn i d'un pou.

L'adscripció d'aquest sector a la part residencial de la vil·la queda palesa tant per les característiques constructives com per les restes de la cultura material recuperades en l'excavació de les diferents habitacions. No obstant això, la distinció entre una àrea destinada a habitatge i una altra amb funcions relacionades amb l'activitat econòmica sovint no és gaire clara. En el cas de Vilauba, l'incendi que afectà sobtadament tot aquest sector de la vil·la ens ha permès de recuperar informació suficient per saber que la funció de totes aquestes estances era clarament d'habitatge. Això no exclou, però, que alguns d'aquests àmbits poguessin tenir una funció més ambivalent, com ara la de rebost, magatzem o cuina.

Tal com ja hem avançat, la vil·la s'assenta sobre un petit desnivell marcat pel pendent que segueixen els turons que delimiten per l'oest la plana. Per assegurar la fonamentació de les parets que formen aquest rectangle nord, es va construir, just al sud del passadís que uneix les esmentades habitacions, un gran mur d'uns dos metres d'amplada, la funció del qual era evitar qualsevol moviment de terres. Tipològicament, l'estructura d'aquest cos residencial es defineix com el d'una vil·la de galeria a la façana, pel fet que el passadís que comunica els diferents àmbits estava obert a l'extrem sud; és una solució ben coneguda en l'arquitectura rural romana i adoptada sobretot en àrees de clima més humit. L'existència d'aquesta galeria oberta es mostra en els basaments de pedra, de forma quadrada i ben escairats, que es troben repartits a distàncies equidistants a

la fonamentació del mur que tanca pel sud el corredor. L'accés a aquesta part es realitzava per dues obertures situades a banda i banda del mur de contenció, és a dir, als extrems de la galeria; les excavacions efectuades durant les darreres campanyes ens permeten de saber que aquesta conduïa a una àrea oberta, encara que amb el pas del temps s'hi anaren bastint diferents edificacions, tot configurant una mena de pati interior.

La presència de nombrosos fragments de pintura mural caiguda, així com també d'alguns panells encara adherits a l'alçat de les parets, localitzats en excavar aquest corredor, permeten de reconstruir-ne de manera força aproximada l'aspecte. La decoració pictòrica era molt senzilla i consistia en un fons blanc, damunt del qual es troben diverses faixes paral·leles de color vermell; aquesta composició corresponent al sòcol de les parets variava a la meitat superior, segons indiquen alguns fragments que dibuixen quadres de colors diversos. A l'extrem de la galeria i entre les cinc columnes hi havia un mur, de poca alçada (segurament al voltant d'un metre), que protegia el passadís de la pluja, però que facilitava la il·luminació natural vers l'interior de les diferents habitacions.

Aquest corredor quedava delimitat per dues estances, de dimensions semblants, en cadascun dels extrems; coneixem molt bé la situada a la banda oest,

Rebost, contigu al larari, excavat a la vil·la romana de Vilauba, Camós (MACB).

que s'ha pogut excavar totalment. Sembla clar, segons indiquen algunes reformes que en modificaren l'aspecte original, que la funció d'aquesta habitació varià en el transcurs del temps: primerament, potser s'utilitzà com a *cubiculum* o dormitori, ja que en una de les parets s'observa un encaix que servia per fixar el capçal del llit, i posteriorment aquest es tapà, i possiblement en el mateix moment s'obrí totalment al corredor; aquestes reformes sense cap dubte comportaven un canvi de funció. A l'interior es va localitzar un gran nombre d'anells de ferro, potser les que servien per sostenir la cortina que separava l'habitació del passadís o d'algun element mobiliari; també s'hi van recuperar dues petites àmfores, una de les quals contenia fruits secs, situades a tocar de la paret nord, prop d'una concentració de fustes carbonitzades, que interpretem com les restes d'algun moble. Un dels aspectes més destacables és la rica decoració pictòrica que tenia, com a mínim en el moment anterior a l'incendi que en causà la destrucció; el sòcol o la part baixa estava subdividit en faixes que simulaven plaques de marbre, mentre que en la meitat superior hi havia diferents quadres, separats per bandes de colors i al voltant d'un de central amb decoració figurada. Al llarg dels més de dos segles de vida que tingué aquesta part de residència, les modificacions i les reparacions devien de ser constants, i ho mostren les més de cinc capes de pintura superposades documentades en l'excavació d'aquest àmbit; i una de les parets s'havia repicat per facilitar l'adherència d'una nova capa, que l'incendi sobtat va impedir de realitzar. Encara que resulta difícil de saber amb certesa la funció d'aquesta estança, pensem que possiblement es tracta d'una sala de recepció, situada just al costat d'una de les entrades i oberta totalment a la galeria.

A l'extrem est, si més no durant l'etapa inicial (segona meitat del segle I), hi devia haver una habitació de dimensions similars que potser guardava simetria amb l'anterior. Malauradament, però, les reformes efectuades i, sobretot, la superposició d'altres edificis posteriors cronològicament n'impossibiliten la reconstrucció més enllà del terreny de la hipòtesi; en aquest cas no es tracta de petits canvis, sinó de reformes importants i que comportaren la modificació d'una part de la galeria, tal com ho demostra el fet que un dels blocs de fonamentació d'una de les columnes fos trobat desplaçat uns metres.

Entre el conjunt d'habitacions que delimiten el corredor per la banda nord, en destaca la situada a l'angle oest, de dimensions superiors a les de la resta, gairebé el doble, i amb un accés al centre que comunica amb la galeria a través d'un petit graó fet d'obra. L'excavació d'aquest àmbit ha proporcionat un dels conjunts de materials més importants trobats fins avui al jaciment, no solament

pel valor intrínsec dels objectes, sinó també perquè permet de reconstruir de manera fidel una de les parts més interessants de la vil·la. Funcionalment s'interpreta com el rebost o magatzem, encara que això no exclou la possibilitat que pogués haver-se utilitzat també com a cuina.

A l'interior es van recuperar més de 150 peces ceràmiques, així com també algunes eines i objectes de ferro i bronze; l'estudi de la distribució de totes aquestes peces ha permès de restituir-ne la posició original i, per tant, saber que dins el mateix àmbit s'agrupaven segons la seva funció. L'estança tenia a més una banqueta, també d'obra, que s'adossava a les parets nord i oest. La longitud d'aquesta habitació obligà els constructors a reforçar l'embigat amb un pilar de fusta situat al centre, i del qual només s'ha trobat el basament, completament carbonitzat.

La caiguda de la teulada provocà el trencament i la dispersió de moltes peces, i l'alta temperatura causada per l'acció del foc alterà la forma sobretot dels objectes de vidre i de metall. La banqueta oest estava ocupada bàsicament per les ceràmiques destinades a la vaixel·la de taula o per a la preparació del menjar; així, hom recuperà gots, plats, alguns de grans dimensions, cassoles i olles, la major part dels quals era de procedència nord-africana. A l'angle nord-oest es trobaren alguns objectes de vidre, una gerra de bronze i algunes làmpades per a la il·luminació de la casa. S'ha d'assenyalar també la troballa d'una petita olla que contenia gairebé cinquanta monedes de bronze, algunes de les quals quedaren escampades per tota la meitat oest de l'habitació, i que fa que es pugui precisar encara més la data de l'incendi vers la fi del segle III. Al peu de la banqueta i damunt del paviment hi havia algunes peces, de fabricació local, que segurament servien per guardar-hi aliments, i també, encara que en un estat de conservació pèssim, algunes eines de ferro, possiblement d'ús agrícola.

A la banqueta nord, la més llarga, hi havia sobretot gerres i ampolles de ceràmica, de tipus i formes diverses, adaptades a les diferents necessitats de la llar; algunes anaven penjades de les parets mitjançant ganxos de ferro, tal com ho demostra el fet que alguns d'ells estaven enganxats encara a les nanses d'aquestes gerres. Recolzades en aquest petit mur hi havia també diverses àmfores: dues de base plana de fabricació hispànica, unes altres dues tipològicament associades a models del sud de la Gàl·lia, però possiblement fetes a les nostres contrades, i una altra, de dimensions més grans, de procedència nord-africana.

Més espectacular fou l'excavació de la part sud-est, al costat esquerre de la porta d'entrada, on es van trobar unes 120 olles i tupins de ceràmica de cuina de fabricació local, amuntegats en piles d'entre 4 i 5 exemplars; l'impacte provocat

Conjunt format per les figures de bronze que constituïen el larari, capella de culte domèstic de Vilauba, aparegudes sota l'enderroc de l'edifici (MACB).

per la caiguda de la teulada afectà sobretot les que es trobaven a la part superior, mentre que les del pla inferior es van recuperar senceres. Al damunt hi havia també dos trípodcs de ferro, força ben conservats i que s'utilitzaven per posar les olles i cassoles al foc. Malgrat l'elevat nombre de peces recuperades, l'estudi tipològic d'aquest conjunt posa de manifest la seva poca diversitat; la troballa d'olles, ansats i cassoles de forma gairebé idèntica és habitual en d'altres nivells de l'excavació de Vilauba o de jaciments similars. Quina explicació té, doncs, aquesta concentració de més de 120 peces? Tradicionalment aquest tipus d'objectes es relaciona amb les activitats vinculades a la cuina, ja sigui per coure o bullir els aliments; és evident que una quantitat com aquesta ultrapassava de llarg les necessitats pròpies dels habitants de la vil·la i, en conseqüència, cal pensar que probablement es devien utilitzar per guardar-hi aliments, o que en tot cas es van fabricar per vendre.

L'excavació de la part central d'aquesta estança va proporcionar també algunes dades d'interès per a la seva reconstrucció. Així, just a la dreta de la porta d'entrada, s'hi va localitzar un petit *dolium*, que, segons les restes de pinyols carbonitzats trobats barrejats entre els fragments del vas, s'utilitzava per guardar-hi olives; a tocar del pilar central hi havia un segon *dolium*, de dimensions més grans que l'anterior, la funció del qual es desconeix. Cal assenyalar també la troballa d'un gran morter o gibrell, de gairebé un metre de diàmetre, localitzat a la meitat est de l'àmbit i que s'emprava per capolar o triturar els aliments i per preparar salses. Aquests tipus d'atuells segurament quedava fixat per una mena de taula o estructura de fusta que l'aixecava del terra i facilitava la feina, i és en aquest sentit que s'interpreten les restes de fusta carbonitzada aparegudes al voltant; les anàlisis antracològiques realitzades indiquen que aquest moble estava fet amb fusta de perer, i que alguns del mànecs de les poques eines recuperades dels quals s'havia pogut extreure una mostra eren de boix.

Immediatament a l'est del rebost es troba una altra habitació, de dimensions més reduïdes, l'excavació de la qual va proporcionar una de les troballes més importants de l'arqueologia del món rural a Catalunya en els darrers anys. S'accedeix a l'interior a través d'una entrada que comunica amb el llarg corredor o galeria porticada. La disposició en terrasses d'aquesta ala de la vil·la, en sentit oest-est i nord-sud, comportava que el nivell de circulació de les habitacions situades a ponent fos més alt que les de l'altre extrem; per aquest motiu, i per tal d'accedir a aquestes estances, es va haver de construir un petit graó d'obra, que s'interpreta com el larari de la vil·la, on s'adoraven algunes de les divinitats protectores de la llar. L'existència d'aquestes capelles de culte és prou coneguda en d'altres llocs, com ara a Pompeia, on se n'han trobat múltiples variants, però a casa nostra constitueix un fet més excepcional. Una vegada més, l'incendi i l'enrunament de tota aquesta àrea han permès de conèixer la funció d'un espai que d'altra manera no s'hauria pogut interpretar; no es pot descartar tampoc la possibilitat que, a més de capella domèstica, s'haguessin pogut realitzar en el seu interior altres activitats, de les quals no ha quedat cap evidència.

La identificació de l'habitació com a lloc de culte es va poder determinar per la troballa de les imatges de diverses divinitats. Es tracta de tres figuretes de bronze, d'entre 10 i 15 cm d'alçada, localitzades a tocar de la paret mitgera amb el rebost; el seu radi de dispersió indicava que originàriament eren en un mateix lloc, possiblement a l'interior d'una petita fornícula excavada a mitja alçada de la paret esmentada. També s'hi van trobar quatre pedestals de bronze, damunt

dels quals es fixaven aquestes estatuetes. L'associació de cadascun d'ells a la imatge corresponent es pot determinar gràcies a l'empremta de la soldadura deixada en la superfície superior dels primers; tres d'ells tenen una forma circular i només un és quadrangular. L'existència d'aquests quatre pedestals, juntament amb la troballa d'alguns fragments –una peül·la i una cua de cavall–, ens fa pensar que el larari de Vilauba estava format per la representació de quatre divinitats, la darrera de les quals ens és completament desconeguda. La destrucció de la coberta i de bona part de l'alçat comportà la seva caiguda damunt del nivell de paviment, enmig de teules, pedres i restes de tàpia.

L'estatueta més gran (14,5 cm d'alçada) i també més ben conservada correspon a una deessa Fortuna. Va vestida amb una clàmide fins als peus, que deixa al descobert l'espatlla dreta, amb una túnica que cobreix l'espatlla esquerra i que cau sobre el cos formant plecs. El cap s'inclina lleugerament vers la dreta i els cabells es recullen en un monyo al clatell; porta una diadema, que deixa caure dos petits rínxols fins a l'espatlla. Amb la mà esquerra sosté un corn de l'abundància, del qual pengen diverses fruites i una fulla de palma que segueix la mateixa direcció. Amb la mà dreta devia sostenir un segon atribut, desaparegut possiblement ja des de temps antic, però que pels paral·lels que coneixem de la representació d'aquesta deessa podem reconstruir amb força fiabilitat: es tracta d'un timó, que devia quedar fixat a la mà dreta mitjançant un petit orifici visible encara avui i que arribava fins als peus. Tot i que l'estat de conservació és molt bo, és segur que algunes de les mancances detectades no són fruit de la destrucció de l'edifici, sinó de la mateixa vida i de la utilització de les imatges. Així, l'extrem inferior del corn de l'abundància, alguns dits de la mà esquerra o el mateix timó, avui desapareguts, degueren fracturar-se ja antigament, i és per aquest motiu que no es van poder recuperar durant l'excavació. Els ulls, dels quals només s'ha conservat l'esquerre, es realitzaven amb un metall diferent, segurament plom o argent. Aquesta figura s'exposava damunt d'un pedestal, de forma circular, de dimensions superiors a la resta. Per la part interna és completament buit i la decoració es limita a unes motllures horitzontals.

La segona de les figures trobades correspon a una representació del déu Mercuri; és d'una alçada lleugerament inferior a l'anterior (13 cm) i el seu estat de conservació és sensiblement pitjor. El cos té un major dinamisme gràcies a la posició flexionada de la cama dreta cap a enrere i al decantament del cap vers aquest mateix costat. Porta una clàmide que cobreix l'espatlla esquerra i que sosté amb el braç d'aquesta banda, formant en aquest punt uns plecs perfectament marcats; en les parts nues del cos són visibles els detalls de la musculatura.

La qualitat dels acabats no és tan bona com la dels de la deessa Fortuna, tot i que és possible d'observar el tipus de pentinat, de cabells curts i ondulats, o els ulls, fets igualment d'un metall diferent. El cap està cobert per un barret amb dues ales o *petasus*, que, igual que els peus alats, és un dels atributs que permeten associar-lo a la representació de Mercuri. En aquest cas, sembla evident que la destrucció de l'edifici comportà també el trencament d'algunes parts del cos, com el braç dret, trobat a poca distància i amb el qual sostenia la bossa de diners o marsupi, un altre dels elements característics d'aquesta divinitat. En canvi, la mà esquerra sembla que s'havia perdut ja anteriorment, i segons els paral·lels documentats en d'altres excavacions potser sostenia una vara o caduceu. S'associa a un pedestal també de forma circular i que fa 3,5 cm d'alçada, que porta una decoració senzilla de motllures en relleu.

La darrera de les imatges recuperades s'identifica amb un déu Lar. És la més petita del conjunt i fa 11,1 cm d'alçada; el seu estat de conservació és força bo. El cos presenta una actitud oferent, amb els braços oberts; igual que en la representació de Mercuri, una de les cames es troba flexionada enrere, la qual cosa li proporciona un cert dinamisme. Porta una túnica curta i una toga plegada sobre el ventre, amb un gran plec al centre, que penja; va calçat amb unes sandàlies lligades sobre el turmell. Destaca la mà dreta, estesa i desproporcionada en relació amb la resta del cos, fet que assenyala clarament que aquest aplanament servia per aguantar una pàtera o *phiale*, present en la majoria de les representacions conegudes. Amb l'altra mà sosté un corn de l'abundància, gairebé idèntic al de la deessa Fortuna, i del qual només s'ha conservat la part inferior. Destaca també el cap de la figura, amb els cabells ben pentinats, tot formant una orla ondulada al voltant de la cara, i que queden fixats per una corona de llorer, amb una roseta al centre. Dels ulls només resten unes petites incrustacions que demostren que el metall emprat era també diferent. El basament del déu Lar és una mica més esvelt que els anteriors, de parets còncaves i d'una alçada de 4,8 cm; porta dues motllures de secció arrodonida.

Per acabar aquest apartat, cal esmentar un darrer basament, relacionat amb les restes d'una figura desapareguda gairebé en la seva totalitat, de la qual només resten un fragment de cua i una peül·la de cavall. L'associació de tots aquests elements s'estableix per l'empremta deixada pel casc i les restes de la soldadura visibles en la superfície del pedestal, on s'observa una ranura de forma allargada, la funció de la qual es desconeix. Està decorat amb dues faixes d'incisions, la primera d'oves i l'altra amb dues fileres de fulles acabades en punta. A diferència dels anteriors és de planta quadrada i porta un peu a cadascun dels angles, de

manera que la base no es recolza directament sobre el terra. Possiblement es tracta d'una representació més complexa, formada per una divinitat damunt d'un cavall, lleugerament aixecat i unit al pedestal per les potes de darrere.

Seguint en direcció est i completant aquesta ala de la vil·la es troben tres estances consecutives més, de dimensions similars i de les quals només coneixem en planta la primera. Igual que la resta, comuniquen amb la galeria porticada a través d'una obertura en el límit sud, i, a diferència de les estances que acabem de descriure, desconeixem la seva funció. En la primera d'elles, durant l'excavació es van trobar alguns objectes d'abillament personal, que fan pensar també en un ús residencial i domèstic; de les altres dues, només n'hem pogut reconstruir la posició en planta, pel fet que es troben sota de construccions de les fases posteriors i cobertes per sengles paviments d'*opus signinum*.

EL CONTEXT HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC DE LA VIL·LA ALTIMPERIAL DE VILAUBA

La creació de la vil·la de Vilauba, vers la segona meitat del segle I dC, s'emmarca en un procés més ampli, que suposà la definitiva consolidació de la romanització al món rural; hem de matisar, però, que la intensitat d'aquest procés és desigual segons l'àrea objecte d'estudi. Malauradament disposem de poca informació relativa a la cronologia de moltes altres vil·les, ben documentades per les prospeccions, la qual cosa ens permetria de conèixer l'abast real de la creació de *villae* durant la primera centúria. Entre aquestes, cal assenyalar les que tenen un origen més antic, i que per tant no són construïdes *ex novo*, com per exemple la mateixa Vilauba. Sembla evident que, després d'una primera etapa marcada per l'aparició de les primeres explotacions seguint uns esquemes itàlics i per l'adaptació i transformació del model indígena, durant el segle I dC assistim a la generalització del sistema de *villae*.

Amb les dades actuals de què disposem, podem afirmar que durant el període comprès entre la segona meitat del segle I i la fi del segle III dC la vil·la experimentà un notable creixement. Això es fa evident en la construcció d'un cos de l'edifici, organitzat entorn d'una galeria porticada, amb una funció clarament residencial, i en l'esforç realitzat pels seus propietaris per tal d'incorporar-hi alguns elements de luxe i prestigi, com ara la decoració pictòrica d'algunes estances. Malgrat això, es tracta d'un edifici modest i sense gaires pretensions, ben allunyat d'aquelles grans vil·les amb rics paviments de mosaics o amb sales

Vista general de les restes excavades al camp Alt de Vilauba, Camós.

de bany decorades amb marbres exòtics, la funció de les quals era més de lloc d'oci i d'esbarjo. Les darreres intervencions efectuades al jaciment s'han centrat en la investigació d'una gran àrea situada al peu de la galeria/corredor que articula el conjunt d'estances de la banda oest. Malgrat que els resultats aconseguits encara es troben en fase d'estudi, podem avançar algunes consideracions d'interès; les excavacions han posat al descobert una nova ala de l'edifici, que delimitava per l'oest una mena de pati interior, que correspon a una ampliació del nucli residencial original. Constructivament, aquesta reforma intenta de mantenir una homogeneïtat amb la part anterior, tot repetint així la distribució de les diferents habitacions a partir d'una galeria porticada. El coneixement actual de l'organització de la vil·la de Vilauba en aquesta etapa comença a ser prou detallat i suficient per poder obtenir una aproximació a la seqüència evolutiva general del jaciment.

No hem d'imaginar aquest procés únicament com la successió temporal dels diferents edificis, sinó més aviat com la transformació continuada a partir d'un nucli original, de manera que l'aspecte global varia d'acord amb les noves construccions o l'ensorrament d'altres. En la mesura que aquestes modificacions

comporten canvis significatius en l'organització de l'espai o en l'orientació de l'explotació, es consideren com una fase dins la seqüència general.

Pel que fa a la comprensió d'aquest període de la vil·la, hem de dir que queden encara alguns interrogants per resoldre. Només en les darreres campanyes hem començat a descobrir les estructures corresponents a la *pars rustica* o de treball; no coneixem, per tant, quina era l'activitat productiva bàsica. És molt possible que bona part de les instal·lacions agrícoles estiguin separades d'aquest nucli de residència, motiu pel qual és massa arriscat d'intentar treure'n cap conclusió. Amb tot, volem defugir la distinció estricta entre la zona de treball i la d'habitació, a causa que sovint ambdues es podien barrejar, sobretot en diverses tasques artesanals. Les restes d'algunes llars o petits forns a l'interior de la galeria porticada serveixen per il·lustrar aquesta duplicitat de funcions.

Les novetats que ofereix l'excavació del camp Baix completen el conjunt d'estructures d'aquesta vil·la altimperial, ja que s'han localitzat diverses naus cobertes, rectangulars, d'uns 14 per 6 m, sense compartiments interns; aquesta estructura, juntament amb la troballa de restes òssies animals, sembla confirmar que es van destinar a funcions productives, probablement per estabular bestiar. És prou interessant de comprovar que aquests equipaments es vinculaven de ple amb aquest període, i no varen sobreviure en la remodelació posterior de l'edifici.

Els resultats de les excavacions demostren que aquesta és una etapa de creixement i de consolidació d'un procés que, tal com ja hem dit, comença molt abans. Les recerques realitzades en d'altres jaciments posen de manifest que no es tracta d'un cas aïllat, sinó més aviat d'una tendència general. És el moment d'eclosió de nombrosos establiments rurals, fins al punt que tradicionalment s'havia considerat l'aparició de *villae* com un fenomen més recent, d'un moment molt avançat en el procés romanitzador.

Aquesta etapa de bonança persisteix fins a la darrerïa del segle III. En capítols anteriors hem vist com les excavacions realitzades a la vil·la de Vilauba documentaven uns nivells de destrucció i incendi que afectaren greument el sector nord de l'edifici; determinar-ne les causes és una tasca difícil i complexa per als historiadors: l'arqueologia proporciona un coneixement detallat de la cultura material dels nostres avantpassats, però sovint no dóna gaire informació sobre les causes que propiciaren aquests canvis. És obvi que si aquesta destrucció s'hagués produït en un context històric general diferent al de la fi del segle III, les relacions causa-efecte serien també diferents. Sabem, amb certesa, que en la destrucció de l'ala nord intervingué de manera determinant el foc; a més: la nostra hipòtesi de treball és que aquest s'originà en l'estança de l'angle oest, tal

com indiquen el major nombre de restes carbonitzades i el major grau de crema de bona part dels materials que hi havia a l'interior. Aquest àmbit s'interpreta com el magatzem o rebost, encara que no descartem tampoc la possibilitat que servís també de cuina; la troballa de dos trípodcs de ferro per posar al foc els diferents atuells ens ho confirma.

El nus de la qüestió rau a aclarir si es tracta d'una destrucció casual o provocada. Sembla que els arguments que acabem d'exposar més amunt avalen la primera hipòtesi: l'incendi es degué ocasionar per un descurança domèstica; però tampoc no podem oblidar que aquest es produeix en un context històric marcat per la inestabilitat causada per la irrupció de noves gentcs i per la destrucció i abandonament d'un bon nombre d'explotacions agràries. Les referències escrites i els senyals documentats per l'arqueologia en d'altres indrets són també alguns dels arguments a favor sobre aquests fets.

Opinem que l'atribució dels canvis estructurals que experimenta la vil·la a causes externes o fortuïtes esdevé, en última instància, un element secundari en aquesta discussió. L'incendi i la destrucció d'una part de l'edifici és un fet palpable arqueològicament, però creiem que no és pas la causa fonamental que justifiqui la transformació posterior. Tradicionalment s'ha considerat l'abandonament de bona part de les vil·les com l'efecte del pas d'algunes ràtzies que assolaren moltes zones de l'imperi durant la segona meitat del segle III. D'entrada direm que el registre arqueològic demostra que sovint és molt difícil de relacionar ambdós factors, i també que aquest no és gaire uniforme. Malgrat la migradesa de dades de què disposem, pensem que el món rural es troba en un període de transició i de canvi, agreujat per factors externs d'inestabilitat, en el qual s'abandonen alguns dels nuclis d'explotació existents fins al moment. Implica això una reducció del nombre de *villae* i de les terres conreades o, ben al contrari, una concentració de la propietat de la terra en poques mans? Ara per ara només podem parlar d'hipòtesis de treball, que les futures excavacions, a mesura que posin al descobert més jaciments, podran confirmar o rebutjar.

EL POBLAMENT ROMÀ DE LA COMARCA

Hem comentat diverses vegades que disposem sobre aquest tema de nombroses dades, la majoria degudes a troballes aïllades disperses pel territori i algunes a prospeccions organitzades. El poblament romà rural a partir de la instal·lació de vil·les, pel tipus de construcció i la cultura material que desenvolupa-

Detall de marca de fabricant, estampada sobre l'argila tendra d'una teula, on es pot llegir C. OBVLNI, troballa de final del segle passat, procedent de Puigpalter (MACB).

paven, ha deixat restes fàcilment identificables, que afloren quan els treballs moderns al camp remouen el subsòl. El recull d'aquestes dades és especialment important per establir el poblament de la comarca i extreure conclusions prèvies sobre l'aprofitament dels espais i els patrons d'assentament que se seguien.

A tot això cal afegir l'empremta que la implantació romana ha deixat en la toponímia, que és un element valuósíssim que ha fossilitzat noms de propietaris en la denominació de les futures poblacions i veïnats, tant si hi ha corroboració de dades materials, com si no n'hi ha. Ja Mn. Constant va intentar de sistematitzar aquesta font d'informació i, així, el grup majoritari estava format per noms propis usats en genitiu, que devia marcar propietat, i posteriorment adjectivats amb el sufix *-ano*, tal i com apareixen en els documents carolingis i altmedievals. En serien exemples *Albuciano*, derivat d'*Albucius*, conservat a mas Arbusà de Serinyà; *Tatiano*, de *Tatius*, Taià, també de Serinyà; *Pompiano*, de *Pompeius*, Pompejà, a Crespià; *Borgoniano*, de *Borgonius*, Borgonyà; *Corneliano*, de *Cornelius*, Cornellà; *Crispiano*, de *Crispinus*, Crespià; *Octaviano*, d'*Octavius*, a Sant Esteve

de Guialbes; *Petriniano*, de *Petrinius*, Pedrinyà; *Siriniano*, de *Sirinius*, Serinyà; *Spondiliano*, de *Spondilius*, Esponellà; *Sisteriano*, de *Sextus*, Vilert; *Villa Ameliano*, d'*Aemilius*, Viladamí; *Villamarino*, de *Marius* o *Marinus*, Vilamarí. Al costat d'aquests, els més nombrosos, en trobem diversos que fan referència a alguna característica geogràfica, com *Villa Alba*, a Camós, amb referència al color de l'argila, i que s'ha conservat com a Vilauba en un mas proper; aquesta referència és tan clara que el camp on hi havia les restes de la vil·la encara s'anomenava camp Blanc.

És molt probable, tal com s'ha especulat, que el mateix nom de Banyoles derivi etimològicament de *balneolum*, diminutiu de *balneum*, que fa referència a uns banys, instal·lació termal o balneari d'ús públic que deuria haver existit prop de la via romana, sobretot si aquesta passava per la zona de la Puda. Algunes restes dins del nucli banyolí, com l'esmentat cap d'August de Porta del Forn, podrien tenir relació amb la via romana que des de Girona anava en direcció a Santa Pau i que potser tenia un recorregut que devia seguir el carrer de Baix, la plaça Vella, el carrer Escrivanies, el carrer Major, la plaça Nova, la porta de Turers i el carrer Gran, i que continuava cap a la font Pudosa. Tampoc no es pot descartar, tot i que sembla poc probable, que *balneum* s'apliqués figuradament a l'estany.

Si passem a considerar les restes arqueològiques recollides a la comarca, en trobarem un nombrós conjunt que pot ser atribuït a vil·les agrícoles. Al terme de Banyoles hi ha la possible vil·la de can Collell, situada al nord-est de l'estany, prop del Mirador. En un turó proper a Banyoles van ser recollits, segons M. Oliva, materials romans i restes d'estructures que foren destruïdes per una edificació moderna. A la banda oriental de la plana banyolina es coneixen restes d'estructures i material arqueològic significatiu, com una teula amb la marca C. OBVLNI, al veïnat de Puigpalter.

Pel que fa al municipi de Camós, a part de la ben coneguda vil·la de Vilauba, dominant el pla, en un pendent proper a la riera Matamors, al sud dels Esvorancs, trobem el jaciment amb cronologia d'època republicana conegut com la vinya d'en Geldeus.

Cornellà del Terri és un municipi amb un conjunt de jaciments dels quals es té notícia des de fa temps, tot i que no han estat estudiats profundament. A la part sud-est del Pla de l'Estany, com a sortida natural cap a la via Augusta, trobem també diverses vil·les amb un origen republicà: la vil·la de cal Menut de Corts, de la qual depenia probablement la bòbila d'Ermedàs; la important vil·la del camp dels Xiprers o can Geli, que es localitza a Santa Llogaia del Terri, de la

qual procedeix l'impressionant *dolium* trobat l'any 1892, amb una inscripció que fa referència a la capacitat del recipient amb els signes XXV (K) III, a més de material divers. Un altre espai que devia estar densament poblat és el conegut com el pla de Pujals, amb restes a can Ribes, prop del bosc de can Ribes, al cim d'un dels turons que dominen el pla de Cornellà i separen la riera Garrumbert de la de la Farga. Una mica més al sud trobaríem Pujals dels Pagesos, lloc on existí també una possible vil·la, i una altra a la zona de Borgonyà. Altres possibles assentaments romans els coneixem gràcies a les prospeccions realitzades pels britànics que excavaven a la vil·la de Vilauba, i que es localitzen als camps 199, 210, 48 i 207/208.

Al mateix nucli de Crespià hi ha una possible vil·la, a tocar de l'església de Santa Eulàlia. En el terme d'Esponellà podem parlar de l'existència de possibles vil·les conegudes per prospecció als camps 15 i 7.

El municipi de Fontcoberta reuneix multitud de poblets i agrupacions de cases molt diverses, que es remunten, amb tota probabilitat, a uns orígens molt antics. Un dels punts més suggeridors és un paratge conegut com a camp de les Bruixes, situat sota mateix del puig de Santa Caterina d'Espasens, on prospeccions realitzades per nosaltres mateixos han permès de recuperar un conjunt de material que demostra una ocupació continuada des d'època republicana fins al segle V dC, com a mínim. La resta de dades sobre el municipi provenen de prospeccions i mostren una concentració d'estacions al pla que hi ha a ponent de Fontcoberta, entre aquest nucli i Melianta; es tracta del camp 112, a prop del mas la Torre, el camp 122, el camp 138 i els camps 139/143, a tocar del mas Pagès.

Palol de Revardit disposa de diversos jaciments romans importants, dels quals tenim notícia des de fa temps, però són mal coneguts ja que mai no s'hi han practicat excavacions arqueològiques. El primer, conegut com l'Artiga del Pastor, es troba prop del poble, al costat de l'església i del castell de Palol, punt on es va recuperar material d'un assentament que, sens dubte, es reflecteix en el topònim. A l'indret conegut com el bosquet de Rajoler hi ha una vil·la important, amb un origen republicà i un final en època baiximperial; aquesta llarga durada fou possible pel fet de trobar-se al bell mig d'un pla molt apte per al conreu. Hi ha dues estacions més amb ceràmiques romanes: les Vinyasses, amb presència d'estructures, i Muntanya Alta, sense, que podrien correspondre a sengles vil·les.

Mentre que mas Castell de Porqueres viu en època republicana i altimperial un dels moments més rics i florents, ultra la fase ibèrica del poblat, com sembla demostrar la troballa d'un fragment d'estatuària monumental, concretament un

braç de marbre, per part del Servei de Defensa del Patrimoni Artístic Nacional, l'any 1956, que estava integrat en un parament de l'església de Santa Maria. A la plana elevada d'Usall, també al terme de Porqueres, a can Carreres, prop de can Bach-Esteva, coneixem una de les notícies més antigues i segures sobre l'existència d'una vil·la; el recull de material decoratiu i luxós, com ara un fragment de mosaic de tesselles blanques lligades per una preparació d'argamassa, o un peu d'estàtua de marbre, demostra que es tractava d'una explotació rica. De segur que va gaudir d'una llarga pervivència, manifestada per materials ceràmics d'època diversa. El resultat positiu de les prospeccions en d'altres camps del gran espai que hi ha entre Usall i el poble de Serinyà (66 i 59 de Porqueres, i 65, 76, 79, 95, 101/102, 83/89 i 110 a prop de can Terrades del terme de Serinyà) corroboraria la idoneïtat del lloc i una forta densitat de poblament. D'altra banda, la cova del Reclau-Viver fou freqüentada també en època romana.

Finalment, tenim poques notícies del terme de Vilademuls: algunes troballes ceràmiques a ca la Saussa i estructures que poden pertànyer a una vil·la instal·lada a Sant Esteve de Guialbes, en un pujol que domina la vall de la riera de Cinyana. A Sant Esteve, M. Oliva va donar notícia sobre una fortificació romana que no ha estat mai confirmada. Igualment dubtosa és la datació del portal de Vilademuls, obra monumental construïda amb pedres sorrenques unides amb argamassa, que fa uns 5 metres d'alçada per uns 5 d'amplada; avui està integrada en el recinte medieval, però segons J. M. Nolla i J. Casas les diferències d'obra respecte del conjunt poden fer suposar un origen romà, potser relacionat amb una via secundària que comunicués l'àrea de l'estany amb la via Augusta i les terres empordaneses. Aquesta opinió no és totalment compartida per altres investigadors, com J. Bolós i J. Badia, que tendeixen a considerar-la com a part del conjunt medieval del segle XIII.

A més de les vil·les, com a centres productius i de poblament, l'altre conjunt important de restes romanes està format per les necròpolis, tot i que són menys nombroses. Coneixem només per referències orals l'existència de la necròpolis de la vil·la romana de Vilauba, al camp de conreu situat immediatament al nord de l'edifici. Més conegudes són les notícies del veïnat de Lió, on aparegueren tombes d'incineració i d'inhumació; també a la urbanització Banyoles Park, amb diverses inhumacions en un lleuger pendent de la serra de Sant Patllari, molt a prop de Vilauba. Més allunyada d'aquests punts es trobà una sola tomba d'inhumació, a Olivet d'en Parramon, municipi d'Esponellà.

UNA INDÚSTRIA DE TERRISSA ROMANA: LA BÒBILA D'ERMEDÀS

El coneixement i la parcial excavació del forn ceràmic de cal Menut es varen produir durant les tasques de prospecció a la comarca que es realitzaren en el curs de la V^a campanya d'excavacions arqueològiques a la vil·la romana de Vilauba, el setembre de 1982, en el període de col·laboració catalanobritànica. Ja a l'any 1963, E. Sanz hi havia recuperat material arqueològic d'interès, que s'havia dipositat al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles, la qual cosa facilità tant el seu coneixement com la seva ubicació. Sobre el terreny s'efectuà una prospecció superficial i una altra de geofísica, que va permetre de localitzar les estructures d'un forn; posteriorment l'excavació va posar al descobert la meitat del forn i una habitació situada al costat.

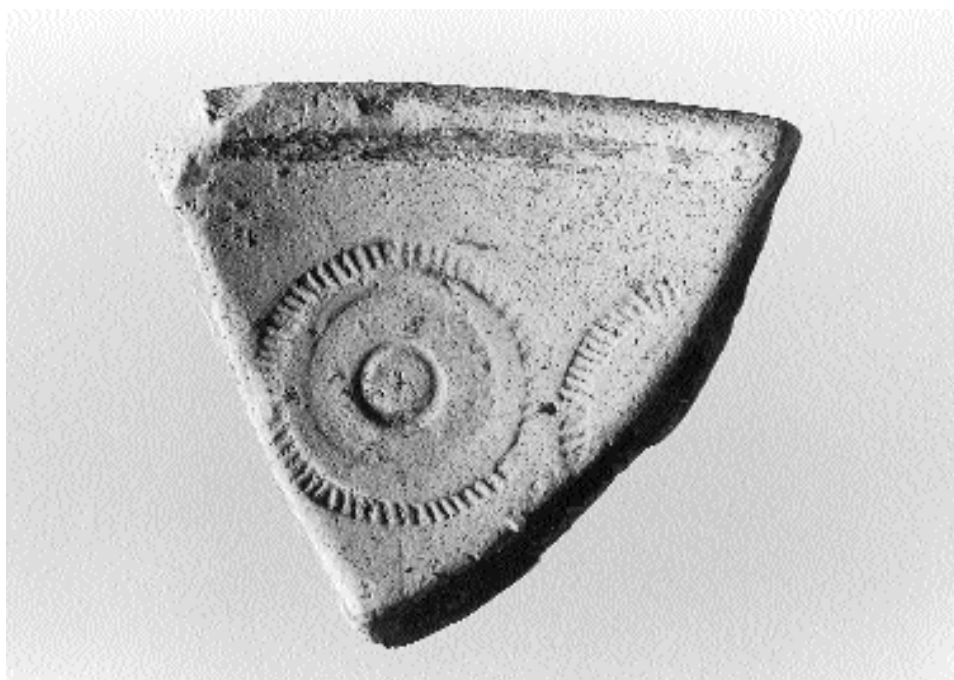
Si la terrissa era el material principal per a atuells domèstics des d'època protohistòrica, la generalització de l'ús de la ceràmica en arquitectura és una de les característiques més clares de la construcció romana. La versatilitat d'aquest material, enfront d'altres més rígids com la pedra, permet grans solucions pràcti-

Aspecte de l'excavació de la bòbila d'Ermedàs, Cornellà del Terri, l'estiu de 1999.

ques i nombroses aplicacions, ja que facilita extraordinàriament la fabricació de peces modulars, amb múltiples i divisors del peu romà, com pedals, bipedals, sexquipedals, etc., i una gran varietat formal, des de peces més senzilles, com els rajols quadrats, rectangulars o triangulars, fins a d'altres de més elaborades, amb encaixos que els permeten d'enllaçar-se entre si, canalitzacions, tubs d'hipocaust, xemeneies o elements de decoració arquitectònica, els més coneguts dels quals són les antefixes. L'altre factor que cal remarcar per entendre la importància de les bòbiles romanes és l'abaratiment del producte, a causa de la disponibilitat de la matèria primera i del procés de fabricació relativament senzill.

Aquesta bòbila fins ara no s'ha estudiat mai de manera sistemàtica, però l'agost de 1999 ha començat un programa d'excavació que ha de permetre de valorar l'abast i la importància d'aquest centre; en aquesta intervenció s'ha pogut localitzar aquell primer forn que ja s'havia trobat el 1982 i se n'ha completat l'excavació. La graella ocupa una superfície d'uns 15 m², resultat d'un gran quadre de 4 metres de costat, i, mirant cap al nord, hi ha la boca d'entrada

Motlle per a la fabricació local de sigillata hispànica amb decoració de cercles incisos, procedent del forn d'Ermedàs, Cornellà del Terri (MACB).

que connecta amb un corredor de més de 2 metres; la cambra de combustió està partida per un mur central que sosté, juntament amb les parets laterals, sis bandes dobles d'arcs. A més, a uns 5 metres cap a la banda oriental s'obrí un altre gran quadre, a l'interior del qual varen aparèixer dos forns més, de dimensions més modestes; un d'aquests conservava encara dos arcs i tenia una cambra més aviat modesta, d'uns 2 per 1,5 metres, i l'altre, situat més al sud, era de planta quadrada i tenia totes les parets del seu perímetre construïdes amb teules apilades.

A partir d'aquests resultats és obvi que s'ha localitzat la part central de la bòbila, és a dir, l'espai on es concentraven les estructures dels forns. Sembla que encara poden haver-n'hi més a la zona, i la troballa del sector on es formaven els abocadors dels forns esmentats permetrà un coneixement molt més extens de les produccions pròpies de la bòbila i, potser, la pròpia de cada forn.

Aquestes instal·lacions devien funcionar durant la segona meitat del segle I i la major part del segle II dC.

La matèria primera utilitzada per a l'elaboració de ceràmica era l'argila de l'entorn, molt homogènia i caracteritzada per tenir un color beix suau, una bona qualitat, amb un desgreixant molt depurat, quasi imperceptible, de puntets blancs, marrons i negres, que donava un bon acabat a les peces.

La producció estava centrada en material constructiu, ceràmica comuna i, com a cas excepcional a les nostres comarques, ceràmica sigil·lada hispànica; només podem esmentar un paral·lel similar a la vil·la romana dels Tolegassos, a l'Alt Empordà.

La prospecció i l'excavació d'aquest lloc van proporcionar diversos fragments de motlle, un dels quals presenta una vora motllurada, i a l'interior una decoració incisa de cercles concèntrics; dins del més exterior trobem línies radials, decoració idèntica a la d'un altre fragment, mentre que la part conservada d'una última peça estava sense decorar. Aquests motius són molt habituals sobre la *terra sigillata* hispànica, com ho demostren els motlles ben coneguts de Tricio o dels centres de producció d'Andújar i de Talavera de la Reina. Tenim dos fragments de peces sortides ja del motlle, en positiu, però sense envernissar, que corroboren aquesta fabricació local.

Pel que fa a la ceràmica comuna oxidada, el repertori de formes conegut és força reduït, ja que sobretot trobem gerres, generalment amb vora exvasada i llavi engruixit, però amb una notable varietat de subtipus; ampolles, de llavis oberts, petits, de vegades motllurats, i, finalment, trobem també bols o gots de petites dimensions. Alguns dels exemplars evidenciaven deformitats produïdes per un defecte de cocció.

L'altre tipus de material que es fabricava a Ermedàs, probablement en majors quantitats, era el destinat a la construcció. Trobem les peces pensades per a la cobertura de la teulada: *tegulae* i *imbrices*, les primeres amb mesures estàndard de dos peus de llargada per un i mig d'amplada (60 x 45 cm), i les segones, les teules corbades, s'adaptaven als encaixos juxtaposats de les primeres de forma que impedissin l'entrada d'aigua. Altres peces estaven destinades als paraments i les elevacions d'edificis, des de totxos, peces rectangulars sense encaixos fabricades amb motlle, als rajols bisellats, utilitzats per a la construcció d'arcs; aquests darrers són també peces rectangulars, però amb un costat més gruixut que l'altre, la qual cosa facilita que, en anar-los apilant, marquin un arc; eren usats en arquitectura, però d'una manera molt freqüent per fer les voltes dels forns. Finalment, hem d'esmentar també peces de canalització, de dos peus de llargada, amb un extrem més ample que l'altre, el superior en negatiu i l'inferior en positiu, tot possibilitant així que es poguessin encaixar perfectament fins aconseguir la longitud desitjada.

TERRISSAIRES ROMANS

Si la funció principal de l'arqueologia és reconstruir les formacions socials a partir de les restes materials que han deixat, també és cert que els materials generalment aporten una informació relativament escassa sobre la identitat i els aspectes socials dels personatges que els fabricaven i produïen. La pobresa de material epigràfic a la nostra àrea d'estudi, amb l'única excepció de la làpida de Vilauba, palesa la manca de centres urbans, que sempre ofereixen les mostres més importants. En aquesta situació, l'aportació de les marques de terrissaire trobades a la comarca és del màxim interès per les implicacions socioeconòmiques que representen.

Es tracta de marques impreses sobre peces de terrissa, en el nostre cas sempre teules, quan aquestes encara són crues, mitjançant la pressió d'un segell sobre l'argila tendra. Els segells estan formats per una cartel·la o marc, a l'interior del qual hi ha les lletres que formen el nom del fabricant; la forma és sempre rectangular, tot i que les dimensions varien segons l'extensió i les mides de les lletres que conté. Els noms solen estar escrits en capital quadrada, i moltes vegades les seves parts estan abreujades.

Els noms d'aquests personatges els trobem repartits pels jaciments de la comarca, però no sabem encara quin centre o centres fabricaven els materials

on estaven estampats; és molt probable que procedeixin del taller d'Ermedàs, ja que la composició de les argiles demostra un origen local. En coneixem únicament tres noms: *Caius Obulnius*, *Caius Iulius* i *Lucius Camillius*. L'únic jaciment que ha proporcionat totes tres marques és la vil·la romana de Vilauba, l'única pel que fa als dos darrers, tot i que de la de *Iulius* n'hi ha diversos exemplars; *Obulnius* és la més nombrosa: només a Vilauba se n'han trobat més de 40, i apareix també en d'altres jaciments de la comarca, com Porqueres i Puigpalter, i també va conèixer una difusió més extensa fins a Girona i Empúries.

El primer apareix invariablement sota la fórmula *C. OBVLNI*, formada pel *praenomen* abreujat i el *nomen*, separats per una puntuació triangular. L'origen d'aquest nom s'ha de buscar a Itàlia central, al Laci; és molt poc freqüent, ja que només el trobem sobre quatre peces epigràfiques de Roma i una d'Òstia. Altres variants sobre la mateixa arrel, sobretot *Obultroni* i *Obulci*, apareixen a la zona de parla de l'osc central (Campània, Volsci i Picenum), amb escassetat, i també apareix esmentat a l'obra de Tàcit (*Annals*, 13, 28; *Històries*, 1, 37) *Obultroni* *Sabinus*.

Sembla clar que les inscripcions que es refereixen a persones que porten els noms *Obulnius/Obulnia* indiquen un origen servil, probablement del Mediterrani oriental, que foren alliberades pel seu propietari, segurament un hisendat de la Itàlia central. Les inscripcions ens ofereixen poca informació dels lliberts, excepte les edats i que tenien prou diners per pagar les seves làpides funeràries.

A causa de la raresa del nom, no seria gens estrany que hi hagués relació entre els *Obulni* de les teules i el de les inscripcions; de tota manera, és clar que les teules foren fabricades en algun *fundus* de les nostres contrades que era propietat d'un llibert anomenat *Obulnius*, o que com a mínim es trobava sota la seva administració.

C. Iulius són el *praenomen* i el *nomen* que apareixen inscrits en una cartella rectangular, en la qual hi havia també el *cognomen*, però pel mal estat del punxó ha romàs fins avui il·legible. En unes altres marques, sortides d'un segell diferent de l'anterior, s'aprecien clarament els *tria nomina*: *C(aius) IVLI(us) ATE(ianus)*. Aquest segell, com es pot veure ens mostra el mateix nom de pila i primer cognom, en canvi, el segon cognom és clar, correspon al nom d'un terrissaire que treballava a la bòbila d'Ermedàs. Altres exemplars idèntics a aquest han estat trobats a Besalú i a Porqueres, zona de mercat interior que seria la pròpia d'aquell taller. Aquests darrers noms indiquen la possessió de la ciutadania romana i aquesta semblança podria deure's al fet que es devia tractar de perso-

natges procedents de l'exèrcit d'època cesariana, o simplement una concessió de ciutadania a algú que degué prendre el gentilici del dictador.

Pel que fa al tercer nom, apareix també a l'interior d'una cartel·la rectangular, en aquest cas llarguíssima, perquè el *praenomen* està abreujat però el *nomen* és sencer. En les inscripcions aparegudes a Hispània trobem dos personatges de Tarragona amb aquest *nomen*: C. *Camilius Paternus* i *Camilius Saturnalis lib.*; a més d'aquests trobem un L. *Camilli(us) Melissi(us)* sobre una nansa d'àmfora, al Museu Arqueològic de Madrid, procedent d'Urso, un *Camillius Arrus* de Badajoz, i una *Camilia Aemiliana* de Segòvia. Fora d'Hispània se'n pot seguir també la pista: el trobem en diverses inscripcions de Roma, però ens interessen especialment les dues que apareixen associades a un monument funerari, un columbari, dels *Iunii Silani*, família amb una llarga tradició de càrrecs oficials i una forta vinculació amb la província narbonesa i amb les nostres terres, concretament amb el nucli emporità, i que podria correspondre a un llibert d'aquesta família instal·lat en el territori.

La conclusió que podem extreure d'aquestes marques és que corresponen a personatges lliures, però que són descendents de lliberts, segurament d'origen itàlic, que estaven assentats en el territori com a artesans al capdavant d'una de les indústries més profitoses de l'antiguitat.

El baix imperi i l'antiguitat tardana

Tant se val si es vol veure aquest període com la mort de l'Imperi, o si se'n fa una lectura més positiva i es valora com una nova era que suposà la separació definitiva entre l'Occident i l'Orient i la preparació de les estructures que conduïren a la societat medieval.

El període de la segona meitat del segle III fou de crisi. Política, amb el període conegut com d'anarquia militar, amb revoltes als territoris del *limes* i a les províncies més allunyades i el pas dels pobles germànics, ben documentat en les fonts del moment i posteriors, però difícil de valorar en una justa mesura. Econòmica, amb testimonis clars en l'espai urbà: Empúries es troba en aquest moment en una fase de reajustament, amb els nuclis de la ciutat romana i de la zona portuària pràcticament deshabitats; *Tarraco* es concentra en la terrassa alta i *Gerunda* va refer el seu recinte emmurallat. El camp sofreix canvis importants: la propietat es concentra en grans *fundi*, a les mans de *domini*, grans propietaris, el nom dels quals coneixem en alguns casos, ja que apareixen en els mosaics de les seves *villae*, com ara a la *Turissa de Vitalis*, la vil·la dels Ametllers a Tossa de Mar, o la *Villa Fortunatus* a Fraga. Un altre factor important de transformació social fou la introducció del cristianisme.

Amb Dioclecià es consoliden una sèrie de reformes que marcaran clarament una nova etapa imperial. La reorganització administrativa conduïda per aquest emperador l'any 293 comportà la divisió de l'Imperi en la Tetrarquia, amb la constitució en tot el territori de 102 províncies, agrupades en dotze diòcesis. La banda occidental estava formada per dues prefectures: Itàlia i les Gàl·lies. Aquesta darrera contemplava tres diòcesis, la d'Hispània, la de les Gàl·lies i la de Britània; cada una d'aquestes diòcesis estava sota l'autoritat d'un vicari resi-

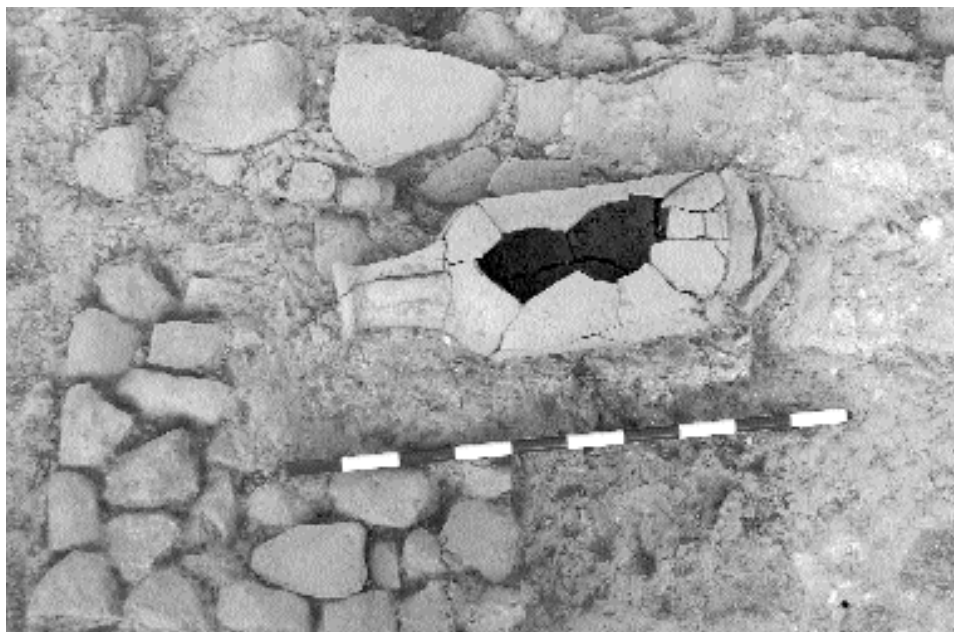
dent a *Tarraco*. Hispània englobava les cinc províncies hispanes, ja que de l'antiga Tarraconense es van separar la Gal·lècia i la Cartaginense, més la Mauritània Tingitana, amb un governador (*praeses*) cadascuna, a les quals caldrà afegir a final del segle IV –entorn del 398 amb Teodosi– la Baleàrica; la Tarraconense, la Cartaginense, la Mauritània Tingitana i la Baleàrica estaven sota la jurisdicció de governadors imperials, mentre que les restants eren de règim consular.

Aquestes reformes administratives implicaren un major nombre de províncies i una multiplicació del funcionariat que les regia, la qual cosa permetia un control molt més proper i directe de la població, que es veié subjecta a una rigorosa pressió econòmica. Tot i que és difícil d'avaluar-ne les conseqüències, són una bona mostra d'aquest afany regulador la promulgació del conegut “Edicte de preus de les coses en venda” (*Edictum pretiis rerum uenaliun*) per al control dels preus i que era usat com a índex per mesurar l'equivalència en diner dels productes de riquesa o dels jornals dels oficis, i també la “taxació d'homes” (*adaeratio hominis*), usada com un mitjà per a la recaptació d'impostos, ja que segons ella els homes havien de pagar l'equivalent al seu valor com a reclutes.

Amb Teodosi es consumà definitivament la divisió de l'Imperi. A la Tarraconense, però, aquests canvis es viuen des de la impossibilitat del manteniment de les estructures romanes i d'una persistència de l'estructura social anterior. En un espai com la comarca del Pla de l'Estany, amb un component bàsicament d'explotacions rurals i la inexistència de centres urbans, l'adaptació als nous temps es degué basar en la reestructuració de la propietat, en una nova orientació de la producció per fer front a les noves exigències de l'administració i en inversions en terra per part de l'aristocràcia, com pot demostrar la profunda reforma que va afectar la vil·la de Vilauba. Els esdeveniments militars associats a la crisi del segle III es veien des de la llunyania, quelcom que no alterava el *modus vivendi* dels seus habitants.

VILAUBA, CONTINUÏTAT D'UN MODEL O ADAPTACIÓ A UNA NOVA REALITAT?

Tal com ja hem vist, a la darreria del segle III la vil·la de Vilauba patí un incendi que afectà greument l'àrea de residència; tot sembla indicar que únicament l'ala nord (rebot, larari i galeria) quedà completament inutilitzada: els nivells d'enderroc són cada vegada menys potents, o fins i tot inexistents, en les parts de l'edifici que hi ha més al sud. Ens confirma també aquesta hipòtesi el

Tomba infantil en àmfora d'època romana tardana, excavada a Vilauba, Camós (MACB).

fet que a l'interior d'aquestes estances es recuperaren només alguns objectes, atès que no es tracta de cap destrucció sobtada sinó d'un abandonament, la qual cosa fa pensar que aquests àmbits continuaren en ús encara uns anys més i mentre es començava la reconstrucció de la vil·la. De segur que molts dels materials de construcció de la part que havia quedat dempeus, com les teules de la coberta, es reaprofitaren en el nou edifici.

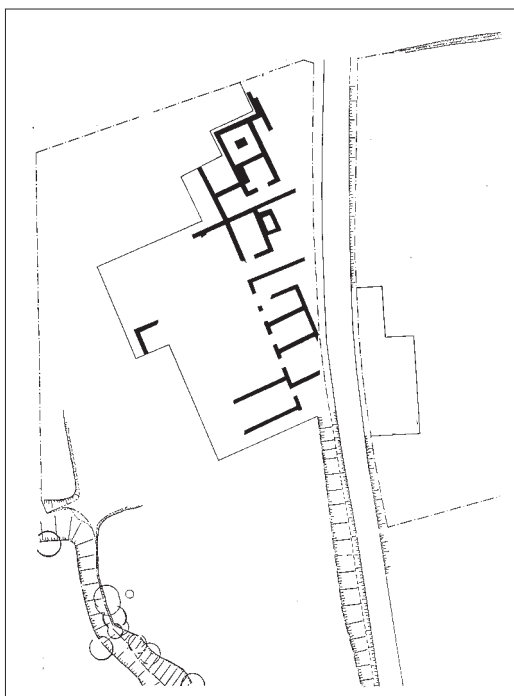
L'ocupació de les habitacions i de la galeria porticada que delimita per l'oest el pati interior, bastides durant la fase anterior, no durà, però, gaire temps; l'abandonament definitiu sembla que pot datar-se a la primera meitat del segle IV, si atenem a un enterrament en àmfora que en marca la fi, tot coincidint amb la construcció de noves dependències i amb una reordenació general de l'espai. Sembla lògic de pensar, doncs, que, a causa de l'estat en què havia quedat la vil·la després de l'incendi, els propietaris de Vilauba decidiren d'aprofitar l'ocasió per tal de realitzar reformes més importants, i aprofitar al màxim els elements recuperables de la casa anterior.

Constructivament la nova vil·la es distingeix clarament de l'anterior per la utilització de tècniques i materials diferents i també pel fet que en nombrosos

punts es basteix damunt les runes de l'edifici precedent. Que la reconstrucció es va realitzar de manera immediata, ens ho demostra el fet que els paviments de les noves habitacions tot just cobreixen les restes de les parets de la fase anterior. Els materials emprats són fonamentalment els rierencs units amb abundant argamassa, i a més les parets mostren clarament la part corresponent a la banqueta de fundació, de major amplada que el seu alçat, la qual cosa permet de restituir amb més facilitat els diferents nivells de circulació. Aquesta uniformitat en el tipus de parament ens fa pensar que algunes de les estructures descobertes durant la campanya de 1978 al camp Baix corresponen a aquest mateix moment.

No trobem al damunt restes d'edificis posteriors, excepte a l'extrem nord, amb reformes importants durant la darrera fase de la vil·la. Destaca en primer lloc la superfície considerable que ocupa la vil·la en aquest període, la qual, segons els resultats de les darreres excavacions, sembla que s'estén fins més al sud.

L'ala que delimita per l'est el pati està formada per diverses estances disposades en sentit nord-sud. Del primer d'aquests àmbits, en coneixem només la meitat, atès que al damunt es va construir, en el darrer període de la vil·la, una premsa d'oli; més cap al sud es troba una altra habitació, excavada en la seva

Planta de les estructures que formen la fase baiximperial de Vilauba, Camós (segles IV-V).

totalitat, però escapçada pel costat est, que avui divideix en dos el jaciment, durant els treballs de construcció de la carretera. Els estrats excavats damunt del paviment no van aportar elements suficients per poder aclarir-ne la funció; ens referirem únicament a l'existència de dos basaments de pedra situats al centre, els quals devien servir de base per a dos pilars o bigues de fusta, que a causa de la longitud de l'habitació devien ser emprats per alleugerir el pes de la coberta.

Just a tocar, hi ha un altre àmbit, de planta més quadrada i de superfície més gran; les restes d'una antiga obertura vers el pati són encara visibles a la paret que la delimita per l'oest. Aquesta estança es va subdividir posteriorment amb la construcció d'un nou mur, ara fet de pedra seca, que separa un espai estret i allargat, de funció imprecisa, però que podria ser la caixa d'escala a un pis superior. Completa aquesta filada una darrera habitació de dimensions reduïdes, però que aporta una seqüència estratigràfica que demostra la seva reutilització durant les fases posteriors. Inicialment comunicava amb una altra estança, de planta allargada, en sentit est-oest i que tanca el pati interior per l'extrem sud; es tracta d'un espai de dimensions considerables, de més de 10 metres de llargària, i que devia anar pavimentat amb *opus signinum*, tal com semblen indicar les restes, molt malmeses, situades a l'angle nord-est de l'habitació i les adherides a les banquetes dels murs laterals. Cal destacar una canalització feta amb rierencs i revestida internament d'*opus signinum*, que travessa tota l'habitació i que devia servir per recollir les aigües del pati central i canalitzar-les a l'altra banda d'aquesta filada d'habitacions, fora ja de l'àrea construïda. En una de les parets hi havia encara restes de la pintura mural que decorava l'habitació: es tracta d'una decoració molt senzilla, a base d'esquitxos i pinzellades de color vermell sobre un fons blanc.

Tal com ja hem avançat més amunt, aquest conjunt d'estances es comunica per diferents portes, en un primer moment de manera directa, amb el pati o àmbit obert que hi ha al costat oest. Ara per ara no podem saber què motivà l'amortització d'aquests accessos, encara que com a hipòtesi sembla que l'enrunament definitiu de la galeria i del conjunt d'estances que hi havia a l'altre extrem del pati produït vers la primera meitat del segle IV dC en podia haver estat la causa, i evitava d'aquesta manera la visió vers una zona decadent i sense cap utilitat; confirma aquesta idea el fet que d'ençà d'aquest moment no es documenta una reocupació constructiva important en tot aquest sector. Sembla, en conseqüència, que el nucli principal de l'activitat es desplaça respecte d'allò que podríem considerar les primeres fases d'ocupació del jaciment.

D'aquest període i a diferència de l'etapa altimperial, coneixem molt millor la part relacionada amb l'explotació del camp. En efecte, les restes descobertes a

l'angle nord-est de l'anomenat camp Alt s'han d'interpretar amb tota seguretat com a part de les instal·lacions destinades a la transformació i l'elaboració dels productes agrícoles; correspon a una zona molt mal conservada, i hi han quedat els fonaments de la major part dels murs. Malgrat això, coneixem força bé aquest tipus d'instal·lacions gràcies a les semblances que presenta respecte d'altres casos.

Es tracta d'un conjunt format per tres o quatre estances que s'interpreten com a part d'un trull. Igual que en d'altres punts, l'edifici s'adapta a les irregularitats del terreny, que marca un suau pendent en direcció sud, de manera que l'estança situada en aquest extrem es troba en un nivell més baix que la que es troba immediatament més al nord; per salvar aquesta diferència calgué construir una escala, de la qual només s'ha conservat la fonamentació de pedra, ubicada a l'angle nord-oest de l'estança inferior. A aquest espai s'accedeix també per l'extrem sud a través d'una porta que comunica amb un petit corredor que articula un altre conjunt d'habitacions situades en aquest sector.

La interpretació arqueològica d'aquestes estructures es basa fonamentalment en la disposició dels diferents àmbits, en l'existència de cisternes i en el fet que al centre de l'estança superior es conserven encara els fonaments del basament al damunt del qual s'exercia la pressió de la màquina de premsar. És una plataforma feta amb pedres i abundant argamassa, de planta més o menys quadrada i d'uns 40 o 50 cm d'alçada. Malauradament no s'ha conservat cap element de la màquina pròpiament dita, ni al seu lloc original ni tampoc en les àrees més immediates; però la seva estructura i la disposició es poden reconstruir de manera hipotètica per la documentació existent. Hem d'imaginar que la sala de premsat, tal com és habitual en aquest tipus d'instal·lacions, es trobava en un nivell lleugerament superior, per evitar així haver d'aixecar i, per tant, manio-brar amb excés la biga horitzontal a la qual es fixava el pes, que era el que hi exercia la pressió necessària.

Aquesta biga, coneguda amb el nom de *prelum*, se sustentava mitjançant unes bigues verticals, dues situades a la part posterior (*arbores*) i dues més a la part davantera (*stipites*); aquestes anaven fixades al terra de l'estança, ja sigui mitjançant blocs de pedra en els quals es practicava un encaix, o bé eren encastades 30 o 40 cm per sota del nivell de paviment. L'objectiu d'aquestes bigues verticals era facilitar la manipulació, és a dir, el moviment ascendent i descendent del *prelum* per tal d'impedir qualsevol desplaçament de la màquina durant l'operació de premsat. Aquests moviments es realitzaven amb l'ajuda d'un contrapès, normalment un bloc de pedra de dimensions considerables fixat en un

extrem del *prelum* mitjançant una rosca o un sistema de politges, i per unes petites falques encastades als *arbores* i *stipites*, que regulaven el recorregut de la biga horitzontal a cada acció de premsat; aquest contrapès descansava damunt del sòl de l'estança inferior, i es repetia així una composició idèntica a la majoria d'aquestes instal·lacions.

L'estat de les restes i la manca d'alguns dels elements bàsics no permeten d'establir amb certesa les característiques particulars del tipus de mecanisme utilitzat en aquesta premsa. La decantació o procés de depuració dels líquids es devia realitzar possiblement a la mateixa habitació on es fixava el contrapès, tal com semblen confirmar les restes del fons d'un petit dipòsit, recobert d'*opus signinum*, adossades a la paret que la delimita per l'est; les seves reduïdes dimensions ens fan pensar en la possibilitat que en un origen el nombre de cisternes utilitzades amb aquest fi fos superior al conservat fins avui.

Malgrat que hom pot afirmar amb relativa seguretat que bona part de les restes descobertes al sector nord de la vil·la corresponen a un trull, més difícil és esbrinar la naturalesa de la producció: oli o vi. Com ja és sabut, les semblances en els processos de treball i, per tant, en les característiques de les diferents instal·lacions dificulten enormement la seva interpretació. Les diferències rauen fonamentalment en la part inicial del procés d'elaboració, que en el cas de les olives comença per la fase de trituració (cal l'ús d'una mola o roda de pedra) i en el del raïm comença pel trepitjat (per a la qual cosa cal una cisterna o similar). Segurament hom pot trobar, ateses les mancances arqueològiques en aquesta primera fase del procés de treball, arguments a favor i en contra de totes les possibilitats.

L'estudi de les estructures que configuren la vil·la durant el baix imperi ens permet avançar algunes consideracions relatives a l'evolució general del jaciment. Més enllà de les característiques de la construcció, que ja hem subratllat més amunt, l'esquema general que ens dibuixen posa de manifest algunes diferències en relació amb l'etapa anterior.

L'antic espai obert, així com també les velles galeries/corredor que articulaven les dues ales de l'edifici, són substituïts ara per un gran pati central, de dimensions molt més grans i probablement amb una altra funció. L'increment de la superfície d'aquesta àrea oberta es relaciona amb les mides dels nous àmbits que hi ha al seu voltant, igualment superiors en comparació de les petites estances precedents. Aquestes transformacions no es produeixen, però, de forma simultània, atès que l'incendi de final del segle III només afectà un sector de la vil·la, mentre que una part quedà encara dempeus. No obstant això, sem-

bla obvi que els seus habitants, lluny de voler mantenir i refer l'estructura original, optaren per reconstruir les instal·lacions seguint uns criteris diferents, possiblement més adequats a la nova realitat. La pervivència del sistema d'explotació del territori basat en les *villae* s'explica, entre d'altres factors, per l'enorme capacitat d'adaptació que aquestes demostraren amb el pas del temps. En última instància, aquestes transformacions són també el reflex d'altres canvis, menys palpables, que afecten la mateixa concepció de la vil·la.

Tret de les restes que corresponen a la premsa, les estructures que delimiten l'est i el sud del pati són de difícil interpretació. En aquest període, la dicotomia entre un sector destinat a habitatge i d'altres amb funcions productives queda molt més desdibuixada que en la fase anterior. Aquesta progressiva barreja pot interpretar-se com l'indici d'un canvi de mentalitat? *A priori*, la resposta sembla que ha de ser positiva, sobretot si tenim en compte que la realitat econòmica havia variat substancialment en comparació dels segles I-III. La reducció del nombre de vil·les que continuen en ús a partir del segle III potser confirma que ens trobem davant d'una etapa de canvis. El registre arqueològic constata que algunes estacions no són capaces d'afrontar-los i que, per contra, d'altres creixen

Arnès, peça de guarniment de cavall
d'època baiximperial, trobat a
Vilauba, Camós (MACB).

i milloren notablement les seves instal·lacions. Ara per ara, la superfície que ocupen les restes de la fase baiximperial de Vilauba no sembla indicar un retrocés o una disminució del domini de l'explotació, que devia continuar controlant igualment la part de la vall que s'estén als seus peus. La darrera qüestió que queda per plantejar és si existeix també una continuïtat en la base econòmica de la vil·la, si es continuen conreant els mateixos cultius i si la cabanya ramadera és manté inalterada. Intentar contestar aquesta o altres preguntes és arriscat, i caldrà esperar els resultats dels estudis derivats de l'excavació per tal d'establir comparacions entre els diferents períodes; anar més enllà seria absurd i poc rigorós.

El material arqueològic que permet la datació dels nivells propis d'aquest moment està format sobretot pel conjunt ceràmic, dominat pel que fa a les importacions per la ceràmica africana clara i amb la introducció, a principi del segle IV, de les primeres formes de la clara D, especialment de la forma Hayes 58, que conviuen amb la clara C i A i les formes típiques de l'africana de cuina; ceràmica comuna oxidada i ceràmica reduïda de cuina, de producció local; àmfores nord-africanes, així com diversos elements fabricats amb ferro, bronze, plom, os i vidre.

De tot aquest conjunt ens fixarem en una peça de bronze que, per la seva qualitat i la seva adscripció cronològica, simbolitza una mica aquest període; es tracta d'un arnès de cavall de forma circular, de 8,3 cm de diàmetre, una "roda calada" amb nansa en forma d'estrep. La roda presenta un orifici circular central i està compartimentada en quatre zones per diverses perforacions, per un senzill motiu geomètricofloral, molt esquemàtic, que representa una mena de flor de lis, motius que acaben, contraposats i equidistants, en una corona circular. La nansa en forma d'estrep sobresurt de la peça circular uns 2 cm i presenta una mena de solcs decoratius que també s'observen a la vora de tota la roda. Aquesta mena d'objectes, de vegades amb decoracions més elaborades, com ara inscripcions, crismons paleocristians o representacions d'animals (cavalls, ossos, panteres, etc.) tenen una cronologia que deu marcar el seu inici en època de la baixa antiguitat i continuaren trobant-se en el període visigòtic. Paral·lels d'aquest exemplar s'han de situar, segons Palol, en el segle IV i inici del V dC.

ALTRES RESTES BAIXIMPERIALS A LA COMARCA

A partir de final del segle III i inici del segle IV dC es detecten alguns fets poc sistematitzats i segurament incomplets, marcats per la presència de diverses tombes d'inhumació. El ritual funerari, malgrat el moment avançat en què ens

trobem, sembla correspondre al propi del món pagà, ja que, tot i la pobresa que demostren, les tombes porten acompanyament funerari, accessoris innecessaris segons les creences cristianes. Algunes d'aquestes tombes estan associades a construccions o edificis, mentre que d'altres apareixen aïllades, si més no aparentment, i deuen correspondre a un poblament bastant dispers, concentrat en petits nuclis que comporten grans dificultats de localització i identificació.

Exemple del primer cas deuen ser les dues tombes excavades a la vil·la de Vilauba, concretament associades a un moment important de remodelació ben marcat, com és el final sobtat de la vil·la altimperial. Són de tipologia diferent, condicionades per l'edat dels difunts, ja que mentre que un enterrament és en àmfora i contenia les restes d'una criatura, l'altre corresponia a un home adult col·locat sobre un sòl de teules planes i coberta a doble vessant, de la qual quedaven poques restes. Aquestes modestes tombes estan dipositades en àrees abandonades o sobre les restes estructurals de la fase anterior fora d'ús.

Tomba núm. 1 d'Usall, reproducció de la foto que acompanya l'informe d'excavació realitzat per Jaume Butinyà (MACB).

Dues tombes més, d'una datació semblant, són les conegudes de fa temps com la tomba número 1 d'Usall i la tomba del Mirador, que aparegueren sense estar associades a cap mena de construcció. El mes de setembre de 1937 fou descoberta i excavada una tomba a l'indret conegut amb el significatiu nom de "camp de les Lloses" a Usall. Gràcies a la intervenció de Jaume Butinyà es va poder recuperar el material i la notícia, en deixar constància escrita i fotogràfica de la troballa. Es tracta d'una inhumació en cista, coneguda com a tomba número 1 d'Usall, feta amb teules planes sense lligar; la coberta era també de teules planes formant doble vessant, amb l'aresta tapada amb *imbrices*. Les seves dimensions eren d'uns 162 cm de llargària per 40 cm d'amplada i estava orientada d'est a oest. El conjunt funerari que acompanyava el cadàver estava format únicament per una gerra de ceràmica comuna oxidada, un plat de ceràmica de cuina reduïda, un fragment de ferro i set claus de bronze de cabota semiesfèrica. La cronologia d'aquest material és difícil de saber per la manca d'importacions; només pot ser indicativa la gerra, de panxa globular, que deu mostrar una datació dels segles IV-V.

Conjunt de peces que formaven l'acompanyament funerari de la tomba del Mirador, Banyoles (MACB).

Un altre enterrament fou trobat el dia 24 de setembre de 1973 en el lloc anomenat “el Mirador”, prop del veïnat de Lió, per sobre del nivell de l'estany. L'excavació la van realitzar Mateu i Jaume Butinyà, i va permetre saber que es tractava d'una inhumació, de la qual només restava part de la coberta, feta amb teules planes a doble vessant, restes òssies i l'acompanyament funerari. Aquest estava integrat per una petita destral de ferro i dues peces de bronze en forma de petits discs de vora plana i centre bombat amb un orifici central; són dos címbals o platerets que funcionaven amb un mànec de fusta, subjectats mitjançant una anella que passava pel forat, i servien per fer música quan es feien xocar entre ells, segurament amb finalitats rituals i funeràries, tal com semblen demostrar-ho els paral·lels en tombes d'època grega i romana. També formaven part de l'acompanyament funerari tres gerres de ceràmica comuna oxidada d'una sola nansa cadascuna; és difícil de precisar-ne la cronologia, tot i que, com hem vist en la tomba d'Usall, el més indicat sembla col·locar-la en un moment baiximperial, probablement al segle IV dC.

Aspecte del conjunt de tombes que integren la necròpolis romana tardana de Porqueres, disposada entorn de la basílica paleocristiana. Destaquen els sepulcres de forma triangular fets amb tegula (arxiu de Ramon Sarquella).

En aquest moment caldria situar l'inici del cementiri que es vincula amb una construcció religiosa posada al descobert els anys 60 a Porqueres, d'absis rectangular, anterior, que queda a l'interior de la basílica d'absis heptagonal, com ho demostra l'estructura de les tombes fetes amb *tegulae* i el vèrtex tancades amb *imbrices*, sobretot les més típiques, de secció triangular, i una de secció quadrada, menys habitual, però amb paral·lels propers a Sant Feliu i a la necròpolis del Mercadal de Girona o al cementiri de Sant Fructuós de Tarragona, pròpies d'aquest període romà tardà. Aquesta es va trobar prop del mur sud de l'absis de la basílica de Porqueres i està orientada de nord a sud. Probablement altres conjunts funeraris daten també d'aquest moment o, com a mínim, del moment inicial, a Lió, mas Herveig, el camp gran d'en Llapart i altres llocs, on es descobriren a la vora del camí públic diverses sepultures arrencades amb l'interior recobert d'*opus signinum* i amb rajols o lloses als laterals, cobertes amb teules planes romanes.

A part d'aquests testimonis funeraris, la resta de troballes és pot significativa i es tracta sempre d'elements aïllats o puntuals, com ara la troballa d'un didal romà a Cornellà del Terri, datable probablement en aquest període; una moneda, potser un petit bronze de Dioclecià, aparegut a can Pigem, i segurament vinculat a un cementiri situat a Banyoles entre els carrers de les Escrivanies i el carrer dels Morts; de forma similar, la troballa d'un ponderal de bronze en forma de petxina, aparegut en una zona de necròpolis del terme de Camós, prop del mas Saubet. La descripció de les tombes ens la dona Pere Alsius, que en fou testimoni presencial: "Los sepulcres que en dita área enclosos se troban, están tots formats per grans teulas ó rajolas ab bordó, tal com anteriorment las he descritas, guardant la forma de una senzilla caixa de mort".

El domini visigòtic

PERE CASTANYER, JOAN FORT, JOAQUIM TREMOLEDA

Malgrat el saqueig de Roma pel rei visigot Alaric l'any 410 i l'establiment del seu successor Ataülf a Barcelona el 415, on va ésser assassinat el mateix any, no fou fins al 472, quatre anys abans de la deposició del darrer dels emperadors d'Occident, Ròmul August, per Odoacre, que una invasió a càrrec del comte got Heldefred, junt amb Vicenç, duc dels hispans, penetrà per la via Augusta per sotmetre aquests territoris, on va topar amb una dura resistència de la noblesa hispanoromana, que es va concretar especialment a Tarragona, i es va apoderar de les ciutats marítimes.

Pere de Palol atribueix aquesta resistència a un aïllament de les pugnes militars dinàstiques imperials durant el segle III i part del IV, i també a una certa marginació enfront dels tres grans intents de separació de l'Imperi de l'anomenat *imperium Galliarum*, és a dir, el de Pòstum, en temps de Galiè, el de Magenci, en temps dels fills de Constantí, i –el darrer important– el de Magne Màxim, ja en temps de Teodosi, els quals van permetre un procés de redreçament social i econòmic, ja des dels emperadors il·liris, que degué donar força a la societat catalana per resistir les envestides primeres dels visigots i per impermeabilitzar-se a les influències germàniques.

El cristianisme ja des del segle III també havia anat configurant una jerarquia eclesiàstica fidel al poble i fortament arrelada a les ciutats, que constituïa una força davant els intents posteriors de la seu visigòtica de Toledo, com veurem.

Segons Alfonso García-Gallo, els visigots, en establir-se com a federats, van haver-se d'acomodar en l'esfera del dret públic a la situació i l'organització de

l'Imperi, sense tractar de modificar-la en cap cas, i la mateixa actitud van mantenir quan, trencant el *foedus*, van obrar pel seu compte. L'organització de la prefectura, la divisió i l'organització de les províncies, les ciutats i els seus òrgans de govern es van mantenir en l'un i l'altre cas, sense que els visigots tractessin d'alterar-les, i el mateix va passar amb el sistema fiscal i militar romà. Al costat, va coexistir una organització visigoda: el rei i el consell dels ancians, les divisions del poble en *thiufae* i *centenae*, etc., per la qual cosa a les ciutats o fora d'elles, allà on els visigots van seguir agrupats, van haver d'actuar al capdavant els tiufats i els centenaris. Fins al 476, l'acció dels reis visigots sobre els romans es va exercir a través de les autoritats d'aquests o per la força, però després d'aquesta data, a causa de l'absència d'una autoritat romana superior, Euric i Alaric van procedir, tot ocupant el lloc d'aquella, a imposar la seva voluntat a les autoritats inferiors i a aprofitar en benefici seu els recursos fiscals. I essent més adequada per exercir el seu domini l'organització romana que la pròpia, la van adoptar en el seu profit.

Pel que fa al dret privat, van haver d'adoptar el dret romà. Només en l'àmbit personal i familiar, i en el règim econòmic familiar i successori, molt més lligat a conviccions pròpies i a estructures familiars, els costums gots es degueren mantenir amb profund arrelament.

El mateix autor pensa que es degué produir una fusió dels costums similars i que el dret romà vulgar i el dret visigot vulgar tampoc no devien ser gaire diferents, de manera que el codi reproduït en un palimpsest de París i conegut com a *Codi d'Euric*, encara que tant pot ser degut a ell com al seu germà Teodoric II, i que va ser redactat per un jurista romà abans del 507, es basa en el dret romà i recull la pràctica del moment, mentre que el *Breviari Alaric* recull la versió oficial continguda en les *leges* i els *jura* i el de les escoles exposat en la *interpretatio*, i en el *commonitorium* es defineix com una llei de compliment obligatori i exclouent. El més probable –conclou– és que el *Codi* va trobar escassa aplicació i que la massa de la població hispanoromana que vivia en el regne visigot va continuar regint-se fonamentalment durant un segle i mig pel dret romà, atès que es troba en els concilis de Sevilla del 619 i de Toledo IV del 633, VI del 638 i IX del 655, moment en què s'acabava de publicar el *Liber iudiciorum*.

Ara bé, la mort del seu successor Alaric II i la desfeta de l'exèrcit got a Vouillé, no gaire lluny de Poitiers, pel rei franc Clodoveu l'any 507 van significar la desaparició del primer establiment visigot a Occident. Va ser elegit rei Gesaleic, fill il·legítim d'Alaric II, aclamat per alguns nobles visigots refugiats a la Narbonesa; però les amenaces franques i les ambicions del rei ostrogot Teodo-

ric el Gran, que pretenia assegurar la regència i la tutela durant la minoria d'edat del seu nét Amalaric, fill legítim d'Alaric II, van fer que les tropes ostrogodes, manades pel *dux* Ibbas, alliberessin la zona de la Narbonesa i de la Provença, i obligaren Gesaleic a entrar a Hispània i establir la cort a *Barcino*. Gesaleic es va refugiar entre els vàndals del nord d'Àfrica, però, quan va voler recuperar el poder, Ibbas el va derrotar i capturar, i el matà a la Gàl·lia l'any 513.

Teodoric va maldar per aplicar aquí la separació del poder militar i el poder civil, el primer encomanat a l'aristocràcia goda i el segon, a funcionaris romans, mentre que la Roma papal va encarregar la direcció eclesiàstica al nou vicari d'Arle, sant Cesari.

L'historiador Procopi diu que hi hagué en temps de Teodoric una fraternització de visigots i ostrogots a Hispània, amb molts de matrimonis mixtos, i que en fer-se la divisió de dominis entre els néts de Teodoric, Atalaric i Amalaric, a la mort d'aquell, establí un conveni en virtut del qual, en els matrimonis mixtos, el marit podia optar lliurement per la nacionalitat pròpia o per la de la seva muller. D'aquesta manera, es degueren quedar a Hispània molts ostrogots, que foren els qui van fer costat al futur rei Teudis. Els arqueòlegs assenyalen també influències ostrogodes en restes ornamentals de la indumentària de l'època, com per exemple en les fíbules aquiliformes, i, fins i tot, els filòlegs entreveuen la possibilitat d'un cert substrat lèxic d'origen ostrogot.

Amalaric va prendre el poder a la mort del seu avi l'any 525, va renunciar als territoris de la Provença, però no als de la Narbonesa, va alliberar Hispània del pagament de tributs a Itàlia, va recuperar el tresor reial i va voler assegurar-se unes bones relacions amb els francs. Però aquests el van atacar, de manera que el 531 es va veure obligat a fugir de Narbona i a embarcar-se per tal de refugiar-se amb el tresor reial a Barcelona, on poc després fou assassinat.

Procopi també diu que els visigots sobrevivents de la desfeta d'Amalaric a Septimània van abandonar aquest país i es refugiaren amb llurs dones i infants a Hispània, vora Teudis, el qual ja llavors tiranitzava obertament. Efectivament, va ser elegit rei l'ostrogot Teudis, que va traslladar la capital de Narbona a Barcelona i va tornar a ordenar que les estructures militars s'imposessin a les civils, la qual cosa va significar en la pràctica un predomini de l'element got sobre la població indígena. Alhora, i com a conseqüència del nou règim, el poder polític dels bisbes va tornar a créixer, especialment en aquelles zones on la romanització tenia més força, com el litoral de la Tarraconense, ja que les estructures eclesiàstiques, en no poder assumir-les els visigots, que eren arrians, varen restar les úniques genuïnament hispanoromanes i, consegüentment, llurs jerarquies van

erigir-se en representants d'aquesta població indígena, amb la qual els gots necessàriament havien d'arribar a algun tipus de convivència. Però Teudis també va ser assassinat, l'any 548.

Els seus successors, Teudisclè, Àkhila i Atanagild, van traslladar la capital a Sevilla i Mérida el 548 i a Toledo el 567, pels conflictes que es van trobar en voler dominar la Bètica, on van topar de retop amb la presència de les tropes militars bizantines de Justinià des del 554 fins al 624, amb la qual cosa les terres de la Tarraconense van quedar marginades de l'imperi visigot. Per això, encara que el 568 va ser elegit rei el *dux* Liuva a la Tarraconense, a l'any següent ja es va haver d'associar al tron el seu germà Leovigild i casar-se amb la poderosa vídua d'Atanagild, Gosvinta, de manera que controlaren des del primer moment els dominis a Hispània, i Liuva va quedar replegat a la Narbonesa, encara que compartint el tron.

El regnat de Leovigild (569-586) marca un tomb definitiu en la història d'Hispània, car es va proposar la seva unificació territorial, política, social i religiosa. En canvi, va mantenir l'administració dual, com ho indica la diferenciació dels tipus monetaris, que perdurà fins el 649. Va intentar crear un *imperium*, a imitació de l'imperi de Justinià, i s'envoltà de símbols regis i portà a cap la fundació de ciutats. També va associar al tron els fills del seu primer matrimoni, Hermenegild i Recared, política que seguiren alguns dels monarques posteriors; va derogar la llei de matrimonis mixtos i va revisar la legislació precedent, el *Codi d'Euric* amb la promulgació del *Codex revisus*, i va intentar d'atreure a l'arrianisme la jerarquia eclesiàstica catòlica, encara que sense èxit. L'any 580 va convocar el concili arrià a Toledo, on es va acordar facilitar la conversió dels catòlics, sense obligar-los a rebatejar-se, però la seva defensa de l'arrianisme el va enfrontar a la rebel·lió originada pel seu fill Hermenegild l'any 579, catòlic i amb ampli suport de l'aristocràcia d'origen romà de la Bètica i de les ciutats mediterrànies, entre elles, Roses.

Recared va succeir el seu pare l'any 586. Aconsellat bàsicament per Leandre de Sevilla, va modificar radicalment la política religiosa i territorial portada a terme pel seu pare i va concebre la unificació d'Hispània a través de la conversió al catolicisme. La seva conversió personal, i de la seva esposa Baddo, es va produir l'any 587; immediatament la va seguir una reunió dels bisbes arrians per adherir-s'hi i va convocar el III Concili de Toledo l'any 589, amb la finalitat de convertir tot el poble visigot al catolicisme. El rei hi posava tota una sèrie de condicions en allò relatiu a la seva intervenció en el nomenament de bisbes; els arrians veurien facilitat el seu pas a la confessió catòlica, sense necessitat de tor-

nar a consagrar esglésies o rebatejar-se; el clergat catòlic tindria capacitat jurídica sobre diferents causes i control en la política administrativa. Un altre eix era la política antijueva; així, es prohibia el matrimoni d'una dona cristiana amb un home jueu i que els jueus ocupessin càrrecs públics amb autoritat sobre els cristians, etc. En definitiva, es feia patent quelcom que ja fou irreversible des d'aleshores: el fort lligam entre Església i Estat.

Concretament el cànon 18 manava que cada any, el dia primer de novembre, a cada província fos celebrat un concili, en el lloc designat pel metropolità, al qual havien d'assistir, *ex decreto gloriossissimi domini nostri*, els jutges o comtes locals i els procuradors del patrimoni fiscal a fi d'ésser instruïts en llurs deures de govern envers el poble, que no ha d'ésser imposat amb excés, sinó amb pietat i justícia; allí seran reptats pels bisbes si no compleixen bé les funcions de llur ministeri i, en cas que no es corregeixin, seran excomunicats de l'Església; finalment, bisbes i autoritats deliberaran sobre les càrregues a imposar a la província sense que aquesta no sofreixi major detriment.

Però també va topat amb l'oposició d'alguns nobles, que no veien amb bons ulls aquesta fusió, entre els quals hi havia els comtes de la Narbonesa Granista, Guildigern i altres nobles, que es van rebel·lar juntament amb el bisbe arrià Athaloc, i no van dubtar a demanar ajut a un rei catòlic, el franc Guntram I de Borgonya, el qual envià un gran exèrcit, que va ser derrotat a la vora del riu Aude.

Les lluites de successió i les revoltes foren molt més freqüents durant el segle VII. Ja el successor de Recared, el seu fill il·legítim Liuva II, va ser assassinat l'any 603. Witeric (603-610) va haver de perseguir el comte Bulgar a la Narbonesa i també va morir a les mans dels nobles, però el seu successor Gundemar (610-612) el va restablir. Suíntila (621-631) va aconseguir de foragitar els bizantins d'Hispania al voltant de l'any 625 i va associar al tron el seu fill Recemir, però al seu torn va ser enderrocat pel duc Sisenand, cap d'un alçament de l'aristocràcia terratinent de la Narbonesa.

Amb Khindasvint (642-653), succeït pel seu fill Recesvint (653-672), s'esdevingué un període marcat per la política encaminada a enfortir la institució monàrquica hereditària i centralista, en lluita contra el poder dels senyors rurals i les revoltes de les classes pobres i marginades. Recesvint va haver de fer front a una rebel·lió molt important, encapçalada per Froia, que era probablement *dux* de la Tarraconense. L'any 653 va promulgar el *Liber iudiciorum*, que representa molt poca variació respecte del dret hispanoromà, i l'imposà amb molt d'èxit a tots els seus sotmesos gràcies a l'autoritat que li van imprimir els concilis de Tole-

do. A Catalunya es va seguir usant fins a la promulgació dels *Usatges* (1150), fins al punt que 16 d'aquests recullen articles seus en el *Llibre jutge*.

Va ser, però, durant el regnat de Vamba (672-680), rei elegit per l'aristocràcia a la mort de Recesvint, quan s'esdevingué una revolta d'una gran transcendència, de la qual les terres septentrionals foren plenament protagonistes, i que s'ha vist com un moviment de caràcter separatista de les terres nord-orientals del regne. Ja en un primer moment el comte Hilderic de Nimes es va coronar rei en aquesta ciutat amb l'ajut de Gunild, bisbe de Magalona, i de nombrosos magnats de la zona; després, el comte Pau, a qui Vamba havia concedit el títol de *dux* i que fou enviat al capdavant de les tropes reials per sufocar la rebel·lió, es va afegir a la causa dels revoltats amb l'exèrcit que comandava i es va convertir en el seu cap. Tot seguit dominà la Narbonesa i una gran part de les terres catalanes, amb Girona i Barcelona, acció que va comptar amb el suport de Ranosind, duc de la Tarraconense, i dels comandants de les fortificacions –*castra* i *clausurae*– dels Pirineus. Pau va ser coronat rei a Narbona amb la corona votiva que temps enrere el rei Recared havia ofrenat al *martyrium* de Sant Fèlix a Girona.

Sembla clar que la segregació tenia l'adhesió total de les autoritats civils i eclesiàstiques, de la noblesa, i hi ha motius per pensar que de bona part dels habitants de la Septimània i Catalunya. No deixa de ser significativa l'absència de bisbes septimanocatalans en els concilis de Toledo durant un llarg període, que comprèn tot el regnat de Vamba i alguns anys més: 665-681. El que no sembla tan clar és el seu caràcter romanobizantí, ja que més de 40 participants coneguts tenen noms germànics i només 6 són llatins. Malgrat que Vamba va aconseguir de desfer la rebel·lió, ocupant Girona i dividint l'exèrcit en tres cosos, que travessaren els Pirineus per Llúvia, el coll del Pertús i el coll de Banyuls, i derrotaren Pau el 4 de setembre del 673, l'any 680 es va veure obligat a abdicar a favor del comte Ervigi, aquest sí de procedència bizantina, a causa d'una conspiració dirigida pels seus propis *fideles* i encapçalada, precisament, per l'arquebisbe Julià.

Després de Vamba, els regnats d'Ervigi (680-687) i del seu gendre i successor Ègica (687-702) es caracteritzen per l'enorme progressió de la crisi que marca l'etapa final de la monarquia visigòtica. Segurament el que més pot il·lustrar l'agreujament de la situació són les notícies i els indicis diversos sobre la fam a tot el regne, que confirmen el gran augment durant aquests anys de la petita pagesia lliure, de les tropes particulars i de les fortificacions dels grans terratinents, dels grups d'esclaus fugitius, del racisme, etc.

Ervigi va manar als bisbes reunits al Concili XIII de Toledo l'any 683 que fos revisada la sentència contra els conspiradors implicats en la rebel·lió de Pau. L'amnistia va ser aplicada només als rebels de condició noble, als quals van ser retornades les propietats confiscades. És un indicatiu més de la importància que va tenir aquesta revolta, que hom intentava d'evitar que es reproduís.

En temps d'Ègica hi ha diverses notícies sobre l'estat calamitosos de la població de la Narbonesa. El mateix rei, al Concili XVII de Toledo de l'any 694, en sol·licitar que fos dictada la més terrible de les lleis antijueves de la monarquia visigòtica, n'excepcionava els jueus que vivien a la Narbonesa, ja que aquesta província havia estat assolada per una gran epidèmia i pels atacs dels francs i es trobava molt despoblada.

L'any 700 el rei Ègica va associar al tron el seu fill Vítiza. El 702, poc abans de morir, va publicar una llei contra els esclaus fugitius, la més severa de les nombroses lleis dictades sobre aquest tema des del segle VI, la qual cosa evidencia les grans proporcions que el problema havia arribat a tenir per al poder visigot; fa l'afecte que, en aquest moment, els esclaus s'havien escapolit massivament dels seus amos: el rei reconeix que no hi ha cap ciutat, fortalesa, poble, vil·la o posada on no s'amaguin esclaus. D'aquí que la llei arribi, excepcionalment, a establir penes corporals fins i tot per als clergues i funcionaris que no denunciïn els esclaus fugitius. La descomposició del sistema esclavista, i també de l'administració del regne, és evident.

L'associació al poder i la successió hereditària de Vítiza van representar, sens dubte, una mena de desafiament a la noblesa goda tradicionalista. Degué ésser un dels ferments de les grans revoltes i el rebrot de la tendència disgregadora del regne, durant els primers anys del segle VIII, un veritable caos polític i social que va afavorir el final de la monarquia visigòtica i va permetre la increïblement fàcil ocupació musulmana, en un país fragmentat en una infinitat de petits poders de senyors prefeudals.

Al final de l'any 710, quan va morir Vítiza, la crisi veritablement delirant i la situació caòtica van desembocar en l'esclat de tota una sèrie de lluites dinàstiques o de successió. Mentre que un sector de la noblesa i dels funcionaris palatins de Toledo va elegir rei un personatge anomenat Roderic, duc de la Bètica, segons les normes tradicionals però sense el suport dels bisbes, un altre sector important donava suport a Àkhila, que segons Barceló no era pas fill de Vítiza, sinó un potentat local, expressió d'una aristocràcia desfeta des de feia temps a la Toledo imperial.

Va ser precisament en aquest moment quan, requerits pels vitizans, els àrabs van passar l'estret i van derrotar l'exèrcit de Roderic el juliol del 711, sota el comandament de Tàriq, valí de Tànger, i ràpidament van ocupar el territori dominat per aquest rei amb la capital, Toledo; amb l'arribada de Musà ibn Nusayr, governador d'Ifriqiya i cap superior de Tàriq, amb un gran exèrcit de reforç, hom pensa que es devia produir un canvi transcendent: els musulmans van passar d'aliats dels vitizans a conqueridors seus. Fruit de la situació esmentada devia d'ésser l'acció diplomàtica de Musà damunt Àkhila i els prepotents senyors territorials que, més o menys segons els llocs i les circumstàncies, li donaven suport. Miquel Coll i Alentorn afirma que Àkhila degué renunciar a la corona a canvi de la restitució del riquíssim patrimoni de Vítiza; l'acord sembla que es va produir a començament de l'any 713.

Aquest mateix any Àkhila encara va ser succeït per un rei, Ardó, a qui la *Chronica regum wisigothorum* atribueix un regnat de set anys (713-720), durant els quals es degué produir l'ocupació definitiva d'aquestes terres pels musulmans, *debellando et pacificando*.

L'ÚLTIMA FASE DE VILAUBA: LA REMODELACIÓ DEL TORCULUM I ELS CANVIS ECONÒMICS DE L'ETAPA VISIGODA

El coneixement arqueològic actual permet definir encara, dins la seqüència general del jaciment, una darrera etapa que es constata amb la construcció de noves edificacions, superposades en part a unes altres bastides durant les etapes anteriors i, sobretot, amb la reducció de l'espai ocupat, que ara serà sensiblement menor. La definició arqueològica d'aquesta fàcies ve determinada, fonamentalment, per una construcció de planta rectangular descoberta ja durant la primera intervenció efectuada l'any 1979 al costat oest de la carretera que mena a Pujarnol. Malgrat que en coneixem força bé la planta i la composició general, les restes d'aquesta fase de la vil·la són les que han patit més l'erosió causada pels treballs agrícoles realitzats fins a l'inici de les excavacions sistemàtiques i la posterior adquisició i protecció de totes les restes arqueològiques per part de les institucions públiques l'any 1982.

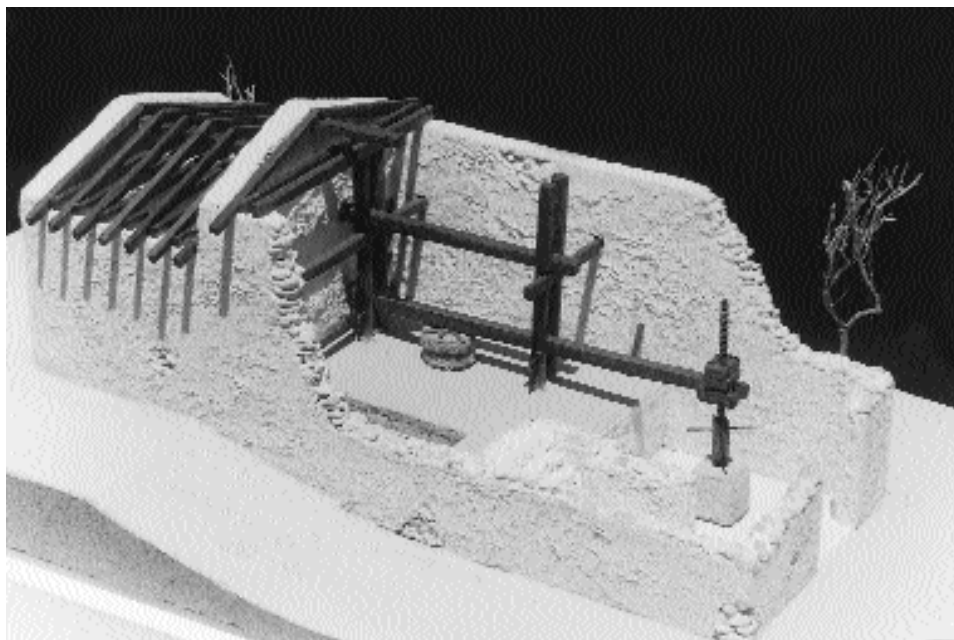
Pel que fa a la tècnica constructiva, els murs d'aquest període es caracteritzen per la utilització de rierencs units en sec i la seva aparença contrasta vivament amb els de les etapes precedents, on la presència del morter és constant.

Aquesta particularitat, unida al fet que no s'han trobat fins avui dependències amb una funció no relacionada directament amb l'explotació agrícola, atorguen al conjunt de l'edificació un aspecte general més pobre.

Funcionalment, el conjunt d'estances d'aquesta nova construcció forma part d'una instal·lació probablement destinada a l'obtenció d'oli. L'estructura i la composició de l'espai dibuixen un esquema força semblant al de la premsa localitzada a l'extrem nord-est de l'excavació que, recordem-ho, es va construir durant la fase baiximperial. Consta de tres habitacions, la primera de les quals és la que es troba a l'extrem oest i que es comunica directament amb un pati, de dimensions considerables, que sembla constituir el límit de la vil·la per aquest costat. Aquesta estança estava pavimentada amb un sòl d'*opus signinum*, que es conservava només en un dels angles i a sota del qual quedaven encara restes d'una capa de preparació feta amb un llit de pedres; la seva posició, pròxima a la sala de premsat, així com també la gran porta d'accés al pati, ens fan pensar que possiblement era el lloc on s'emmagatzemaven les olives.

Aquest supòsit es referma, d'una banda, amb la troballa d'altres restes arqueològiques molt semblants a les localitzades a Vilauba i, de l'altra, amb les referències d'autors llatins que fan possible reconstruir, com a mínim de forma aproximada, les diverses fases d'aquest procés de treball, que començava amb la recollida de les olives i el seu transport immediat a la vil·la. Un cop aquí, aquestes es guardaven prop del *torculum* a fi d'evitar trasllats innecessaris i es mantenia de forma separada l'ordre seguit d'entrada. La fase d'elaboració s'iniciava amb la trituració o mòlta, que es podia efectuar mitjançant diversos procediments, segons el volum de la producció i la disponibilitat econòmica del propietari. A Vilauba no hem trobat cap element o indicatiu que ens permeti conèixer amb certesa quin era el sistema utilitzat; el més estès era el *trapetum*, un molí de pedra format per una base fixa, damunt de la qual giraven unes altres dues pedres, que en rodar aixafaven les olives i es formava així una mena de pasta que posteriorment es premsava. Les dimensions d'aquesta primera dependència ens fan pensar que aquí només es guardaven les olives que hom volia moldre de forma immediata.

Just al costat d'aquesta primera habitació es troba una segona estança, de dimensions superiors. Els dos encaixos apareguts a la superfície del paviment d'*opus signinum* i també una cisterna per a la decantació permeten interpretar aquest àmbit com el corresponent a la sala de premsat. Aquests forats són de forma rectangular i servien per fixar les bigues verticals que sustentaven el *prelum*, que amb el seu pes exercia la pressió necessària damunt la pila de cabassos

Maqueta que reconstrueix l'estructura de la premsa de Vilauba, Camós (MACB).

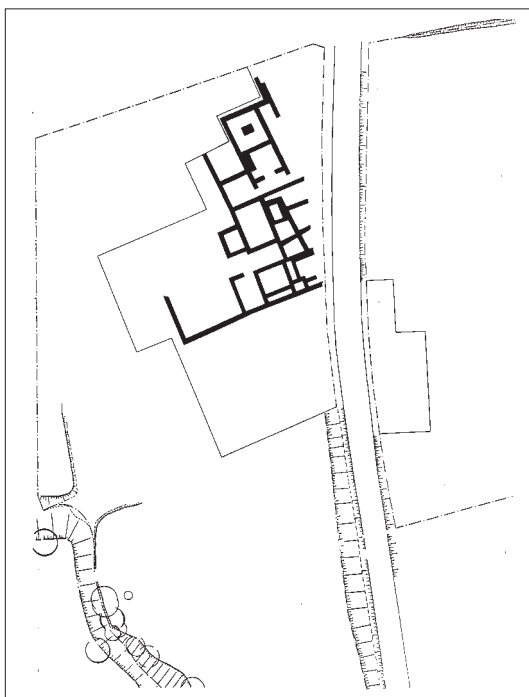
d'espart, a l'interior dels quals es posava la pasta que s'obtenia després de la mòlta. El nombre de cabassos que hom podia premsar en una sola vegada depenia de les característiques de la màquina.

L'oli es recollia al fons de l'ara i a través d'un petit canal anava a parar a una cisterna de forma allargada que estava adossada al mur sud. Per tal de garantir-ne la impermeabilitat s'aplicà a l'interior una capa d'*opus signinum*; el fons s'inclina lleugerament vers l'est, on hi ha un petit forat circular que servia per acabar de recollir el líquid, així com per decantar les impureses. En aquest mateix costat hi ha també un graó per facilitar l'accés a l'interior.

La darrera habitació té el nivell de circulació més baix que les anteriors, i se separa de la sala de premsat per un petit mur que servia de base a les altres dues bigues que sustentaven l'extrem inferior del *prelum*; el desnivell se salvava mitjançant una petita escala situada al peu de la cisterna de decantació. La troballa d'alguns fragments de *dolium* –unes tines de ceràmica de forma globular i d'una capacitat considerable– fa pensar que aquí era on es guardava l'oli una vegada efectuada la primera decantació a la cisterna. Malauradament, les obres de cons-

trucció de la carretera escapçaren l'extrem est d'aquesta interessantíssima instal·lació, però cal suposar que no es perllongava gaire més enllà. Algunes fotografies realitzades l'any 1932 deixen constància d'algunes de les importants restes arqueològiques descobertes en aquell moment, entre les quals destaca un conjunt de dipòsits col·locats en bateria; dissortadament no tenim dades més precises sobre la seva localització exacta, però creiem que devien trobar-se molt a prop del *torculum* que acabem de descriure; caldria saber si són part de la mateixa estructura o si, contràriament, podien haver-se relacionat amb les restes dels edificis precedents.

L'edificació d'aquesta premsa i del pati annex suposà la inutilització de la major part de les estructures que configuren la vil·la en època baiximperial i, a partir d'aquest moment, constitueix el límit sud de l'àrea construïda. En efecte, les successives ampliacions del perímetre de l'excavació demostren una absència significativa de nivells i estructures datables a partir de la segona meitat del segle V a tota la banda sud i oest del *torculum*. No obstant això, algunes parts d'aquella es mantenen encara en ús; destaca la pervivència de la primera premsa, situada a l'angle nord-est del jaciment i bastida ja molt abans. El manteni-

Planta de les estructures que formen la fase d'època visigòtica de Vilauba, Camós (segles V-VII).

ment d'aquests sectors "productius", lluny d'esdevenir un fet casual, sembla marcar una voluntat expressa de deixar dempeus i d'ampliar les instal·lacions relacionades amb l'activitat agrícola, si calia.

El coneixement d'aquesta darrera fase del jaciment es completa amb unes altres estances, de funcionalitat més dubtosa i que, malgrat les reformes puntuals, sembla que reaprofiten la major part dels elements de l'etapa anterior. La més gran anava igualment pavimentada amb *opus signinum*, a la superfície del qual són visibles una mena de ranures, possiblement per encaixar-hi alguns elements mobles. Si és encertada aquesta interpretació, hom pot pensar que la funció d'aquest àmbit era la de magatzem, on les olives podien guardar-se segons l'ordre de recollida, separades per uns senzills i pràctics envans de fusta. El caràcter agrícola d'aquest sector es confirma també per un altre dipòsit de característiques i aspecte molt similars als altres ja documentats.

L'abandonament d'aquesta darrera etapa de la vil·la se situa arqueològicament gràcies a uns nivells d'enderroc formats majoritàriament per les pedres que en origen constituïen l'alçat dels murs i que cobreixen la totalitat de les restes. Els materials recuperats en la seva excavació –tant ceràmiques com objectes metàl·lics– fan que hom pugui datar aquest moment ja dins del segle VII. Aquest abandonament, no pas destrucció, va permetre als seus habitants d'endur-se'n les teules i les bigues de la coberta, i també d'altres elements de l'equipament agrícola.

A tall de conclusió, podem dir que el darrer període d'ocupació de la vil·la es caracteritza, en contraposició amb les restes que configuraven les fases precedents, pel seu caràcter marcadament agrícola. L'absència d'àrees clarament destinades a funcions de residència ens obliga a una reflexió i a valorar diverses hipòtesis; al nostre entendre aquestes mancances no es poden explicar per una simple qüestió de tipus circumstancial, causada pel mateix estat de la recerca arqueològica, que fins avui no ha posat al descobert el sector d'habitatge. La concentració de les restes d'aquesta última fase precisament a la zona on més han avançat els treballs de camp ens fa pensar que, malgrat les alteracions que s'hagin pogut produir posteriorment, la superfície ocupada pel conjunt de l'edificació no devia ser gaire més gran.

La possibilitat d'una reducció notable de l'extensió de l'edificació ens sembla, ara per ara, la hipòtesi més raonable segons el registre arqueològic de què disposem. Quines són les causes que motivaren aquests canvis? Coincideix aquesta lectura amb el marc històric general o Vilauba n'és una excepció? La resposta a aquestes i a altres preguntes no és, però, senzilla. Un breu repàs a la

resta de jaciments de les nostres comarques on es constata una ocupació en època baiximperial i visigoda palesa que gairebé cap d'ells no ultrapassa la primera meitat del segle V; entre d'altres exemples, aquest procés es documenta de forma molt clara a la vil·la de la font del Vilar (Avinyonet de Puigventós, Alt Empordà), on els estrats d'abandonament que cobreixen la major part de les instal·lacions agrícoles poden datar-se precisament en aquest context.

Tot sembla apuntar, doncs, cap a un retrocés quantitativament notable en el nombre d'estacions que romanen encara ocupades i que forçosament s'explica per un context d'abast més ampli. Pel que fa al món rural, aquest procés suposa en la pràctica la desaparició d'un model d'explotació, les arrels del qual es remuntaven a uns quants segles abans; d'ençà dels seus orígens i amb el pas del temps, aquest sistema va sofrir algunes transformacions, i s'adaptà progressivament a una realitat canviant. Les estructures corresponents a la darrera etapa de Vilauba són, segons el nostre parer, un reflex d'aquest moment de transformació, punt final d'un món que fins llavors encara respirava romanitat.

L'única pervivència en aquest mateix indret d'unes instal·lacions d'ús agrícola, així com la possibilitat que el lloc ja no fos habitat de forma permanent,

Fermall de placa rígida, d'època visigòtica, procedent dels nivells d'abandonament de la vil·la de Vilauba, Camós (MACB).

concorden també amb les dades recuperades relatives al caràcter d'aquesta explotació. L'aparició de conreus fins aquell moment pràcticament desconeguts, com per exemple la civada, o l'elevada presència de restes d'èquids en la configuració de la cabanya ramadera demostren que aquests canvis no afecten només l'aspecte i l'organització de l'edifici, sinó també la mateixa base econòmica, i això sense disposar de referències sobre la transformacions en les relacions socials i d'estatut entre treballadors i propietaris. Per acabar, una darrera reflexió: la reducció de l'espai edificat no implica, forçosament, una menor capacitat de producció; aquesta mateixa premissa podria interpretar-se igualment com l'indicador d'una tendència encaminada a optimitzar uns determinats conreus en detriment d'uns altres.

Les preguntes i les qüestions que queden per resoldre són encara moltes; però el camí per avançar en la interpretació històrica passa ineludiblement per la continuació de la recerca arqueològica. Les excavacions de la vil·la de Vilauba, que tenen ja més de vint anys, són, ara per ara, l'única font que permet articular un discurs coherent i continu a partir del qual hom pot seguir l'empremta romana a la comarca. La llarga trajectòria d'aquests treballs, l'adquisició dels terrenys per part de les institucions públiques, la publicació i la divulgació dels resultats aconseguits o la preservació i l'obertura d'aquestes ruïnes al públic han de ser un estímul per iniciar nous projectes i aprofundir en el coneixement del nostre passat.

La llarga pervivència de Vilauba, com a mínim fins a final del segle VII i, possiblement, fins a l'inici del VIII, podria posar en relació, a tall d'hipòtesi, l'abandonament amb el període d'inseguretat que es devia produir amb la invasió sarraïna. Hem vist que no es tracta pas d'un abandonament sobtat; més aviat les restes demostren un final ordenat, que donà temps suficient als habitants de desmuntar l'estructura i aprofitar els elements que encara podien reutilitzar, com la teulada o els objectes de mobiliari que hi devia haver a l'interior. És una hipòtesi atractiva i engrescadora pensar en una continuïtat d'ocupació entre l'abandonament de Vilauba i la instal·lació en un punt més enlairat, en una masia que va mantenir el topònim i de la qual es conserva documentació ja des de l'inici del segle XI.

En la cultura material pròpia d'aquest moment trobem el conjunt ceràmic, format per material d'importació de procedència africana, conegut com a ceràmica *sigillata* africana clara D, àmfores africanes i les típiques olles de ceràmica de cuina de perfil en S, sovint ornades amb nanses en forma de ferradura, juntament amb altres ceràmiques comunes. Entre el conjunt de material més tardà

volem destacar, però, algunes peces excepcionals, que hem de situar plenament en època visigòtica.

Una de les peces més interessants d'aquest període és un fermall de bronze, fabricat a la fosa, de placa rígida, liriforme i lleugerament arronyonada; se n'ha perdut la part del cap completament, però conserva en bon estat la part central, el cos i la sivella, rectangular amb els quatre angles arrodonits rematats amb quatre caps rodons; és ben visible, al mig del costat llarg que connecta amb la placa, l'orifici circular on anava encaixada la pua. La cara superior del fermall estava decorada amb motius geomètrics, disposats simètricament al llarg de l'eix longitudinal; l'ornamentació fou efectuada en fred, amb un punxó, i, si bé no és gaire profunda, és neta i clara. Malgrat la intenció de produir aquesta simetria, el resultat de la decoració no és idèntic en una banda i en l'altra, a causa d'una execució manual que obligava a un acabat més o menys fidel. Es fa evident una voluntat de decorar tota la superfície de la cara superior del fermall i, mentre que la sivella només té motius senzills incisos, la part del cos desenvolupa uns motius més elaborats, que s'adaptin als contorns de la placa, en forma d'ala o de caixmir, resseguits per una fina faixa d'incisions. L'interior s'omple amb motius vegetals estilitzats i geomètrics amb els extrems desenvolupats amb espirals o volutes; en aquesta part, les incisions es combinen amb el buidat o rebaixament d'algunes parts del metall per aconseguir un efecte de volum més important de la part decorada. A la cara oposada hom pot observar dues protuberàncies en forma de quilla i transversalment perforades i que obren uns orificis circulars; aquests elements es disposen simètricament a l'un costat i l'altre del forat de la pua de la sivella. És ben segur que n'hi devia haver un altre, sobre l'eix longitudinal, en el cap perdut de l'objecte, tal com passa en fermalls semblants més sencers; aquests encaixos servien per unir la placa metàl·lica a la tira de cuir del cinturó.

Aquest fermall és una peça singular, a mig camí entre les sivelles de cinturó rectangulars de placa rígida i les de placa i sivella, d'influència bizantina pròpia dels dos darrers terços del segle VII i primers anys del segle VIII, i que trobem en jaciments de cronologies similars. El paral·lel més pròxim que coneixem és el fermall procedent de puig Rom, Roses; fou estudiat per Pere de Palol, que n'assenyalava la raresa i que era un model intermedi entre les peces de placa rígida i els fermalls liriformes arronyonats de tradició oriental. També n'hi ha exemplars procedents de Sant Julià de Ramis, de la Ciutadella de Roses, de Girona i un grup de tres procedent d'Empúries, tots molt propers pel que fa als motius decoratius, però de placa i sivella diferenciada.

ELS TEMPLES I LES NECRÒPOLIS DE MAS CASTELL DE PORQUERES

JOSEP MARIA NOLLA

L'any 1965, com a conseqüència de la localització d'unes tombes tardanes s'iniciaren unes campanyes d'excavacions al costat nord de mas Castell, a molt poca distància, cap a l'oest de l'església parroquial de Santa Maria, obra romànica molt ben conservada que sabem que fou consagrada el 5 d'abril de l'any 1182. Els treballs, dispersos i caòtics, duraren, amb més o menys intensitat, fins al 1977 i no han estat mai objecte de publicació científica i rigorosa. Aquestes circumstàncies i les dificultats per accedir al jaciment expliquen la manca d'interès pel conjunt que, tanmateix, gràcies a l'amabilitat dels propietaris s'ha pogut dibuixar i reestudiar des de l'àrea d'arqueologia de la Universitat de Girona, i ha estat possible, pel bon estat de conservació de les restes excavades, proposar una interpretació evolutiva del lloc, des d'època tardorepublicana fins a l'actualitat.

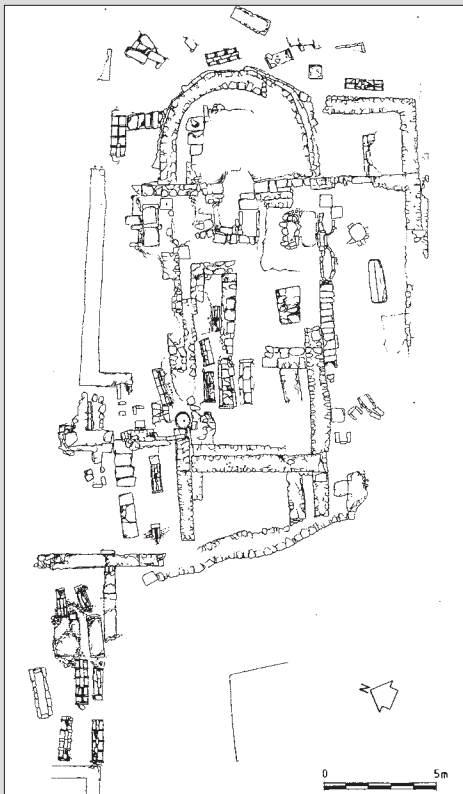
Abans de procedir a la descripció de les restes conservades, que seguirem de més antic a més modern, cal recordar l'existència, en aquest punt, d'una suau elevació que s'alça uns pocs metres sobre l'estany, a llevant, i sobre les àrees veïnes, més enfonsades, cap a tramuntana i cap a migjorn (indrets que en determinades èpoques s'han de suposar zones humides, amb basses i aigüamolls), i elevant-se en direcció a ponent, vers la serralada occidental, d'un hàbitat ibèric d'extensió notable que coneixem molt per damunt, però que sembla ser un autèntic *oppidum*, amb una llarga ocupació fins al segle primer. A partir d'aquest moment, mitjan/segona meitat d'aquella centúria, només constaten unes modestes freqüentacions però no l'existència d'un lloc habitat de certa importància, i fa l'efecte que els antics estadants de l'*oppidum* van abandonar el lloc en benefici d'un model de poblament dispers, en cases de camp aïllades, més pròximes als conreus i a les pastures.

Tanmateix, l'antic estatge, tal com passa també en altres llocs (per exemple, al puig de Sant Andreu d'Ullastret), degué continuar essent freqüentat per l'existència d'un temple bastit en època tardorepublicana si hem de refiar-nos de les restes, escasses, conservades (bases, capitells de tipus toscà, fragments de columna, tot de gres, i un mur orientat d'est a oest, d'*opus caementicium* que es devia situar en el que sembla ser l'extrem nord-est de l'*oppidum*, abocat sobre l'estany, en una zona dominant i ben visible des de molta distància. No sabem a quina divinitat estaria consagrat, però sí que sembla raonable imaginar que la seva existència devia ser un punt de cohesió de la gent que vivia dispersa pel territori immediat, i explicaria la recuperació, puntual i escadussera, de material arqueològic, preferentment ceràmic, que s'ha anat trobant al seu entorn.

Molt més endavant, en el segle quatre avançat o ja en el cinc, aquest lloc sagrat per als pagans, degué ser objecte d'una intensa cristianització amb la construcció d'una església i d'un cementiri, que serví per recuperar un lloc cultural prestigiós i vellíssim i, alhora, per proporcionar als habitants d'aquesta contrada, allò imprescindible per subvenir a les necessitats espirituals de la comunitat. Si no s'efectuen noves excavacions, no podrem saber si el cementiri és anterior al temple o viceversa, una qüestió prou interessant, però de moment insoluble.

La primera església, que aprofita elements arquitectònics del temple pagà i, parcialment, el mur conegut com a fonament de l'obra nova, era un edifici basilical de tres naus amb absis central sobresortint de planta quadrangular i ben orientat.

L'absis, simètricament disposat respecte de la nau central, tenia una amplada de 5,12 m i una llargària de 3,82, sumant-hi el gruix del mur de tanca. La nau central tenia

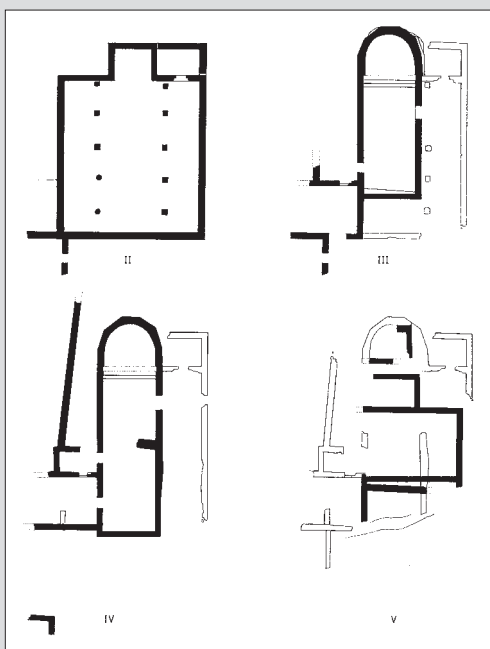

Planta de la basílica i de la necròpolis romana tardana de Porqueres.

una amplada d'uns 7,70 m, el doble que cada una de les laterals comptant-hi el gruix dels murs, amb un total de 15,36 m, i la llargària de cada una d'elles era de 13,50m.

El monument era fet de pedruscall, travertí preferentment, ben lligat amb morter de calç, llevat dels daus i de les bases de les columnes que dividien l'espai interior del temple, de gres, una pedra inexistent en aquesta zona, i que foren aprofitats de l'edifici anterior. El sòl, ben conservat en molts sectors, era d'*opus signinum* sense solució de continuïtat entre nau central i absis. En canvi, no tenim cap indici per situar versemblantment la porta (o les portes). El trespol, i dos vessants en el sostre de cobriment de la nau central, i amb una sola inclinació en el de les laterals.

Més endavant, en un moment indeterminat, fou construïda una cambra rectangular en la prolongació de la nau meridional, adossada al mur meridional de l'absis, amb una única porta, ben conservada, que comunicava aquest nou espai únicament amb el temple. La funció sembla funerària tal com assenyala l'existència d'una, com a mínim, esplèndida tomba de caixa de lloses bastida per sota d'un paviment de *signinum*. Ara potser també s'adapta una area funerària, definida per unes tanques de pedra, al sud-oest de l'església, ocupada per un conjunt notable de sepultures cobertes per un sòl de *signinum*.

Evolució comparativa del sector del temple de mas Castell de Porqueres. Fases II, III, IV i V.

Aquest edifici, notable en planta, però molt senzill i probablement molt fràgil, fou objecte, potser durant el segle sisè o molt a principi del setè, d'una important reforma que afectà completament la superfície i la planta de la basílica, ara d'una única aula, més curta (12,5 m) i un absis externament poligonal (set cares) i internament semicircular, de 5 m de fons, enlairat per damunt del nivell de circulació de la nau. L'amplada de l'edifici era d'uns 7 m. L'accés s'efectuava per una porta localitzada al mur meridional que comunicava amb l'antiga nau sud i amb la cambra funerària, parcialment desmantellada i que devia funcionar com una mena de vestíbul. Al costat de tramuntana, una altra obertura devia comunicar amb el sector nord, on una sèrie de murs dibuixen un seguit d'àmbits de tipus funerari.

A aquestes dues fases corresponen 65 tombes, la major part localitzades a l'interior de la basílica de tres naus o en els espais perifèrics de llevant o nord-occidentals i on detectàvem sepultures de *tegulae* de secció triangular, sovint fent servir *imbrices* per assegurar les arestes, de caixa de lloses de travertí de planta rectangular, i més puntualment d'àmfora, en fossa, d'obra i, en dues ocasions, en sarcòfag monolític de taller local.

Més endavant, probablement a partir del segle setè o una mica més tard, l'església es féu més petita, es creà un espai funerari a ponent i es va aprofitar, per enterrar-hi, l'antic vestíbul de migdia. Aquesta reforma comportà l'alçament del paviment, també de *signinum*, 0,20 m per damunt del sòl anterior. S'associen a aquesta fase, que degué allargar-se fins a la construcció d'un temple nou alguns metres cap a l'est, 45 tombes de diversa tipologia (una de *tegulae* de secció triangular, un sarcòfag monolític, d'obra, en caixa de lloses en forma de banyera o trapezoïdal).

Quan es bastí el temple actual, aquest espai fou ocupat per estructures que es relacionen amb el castell de Porqueres que ha perdurat amb molts canvis, en la mansió actual.

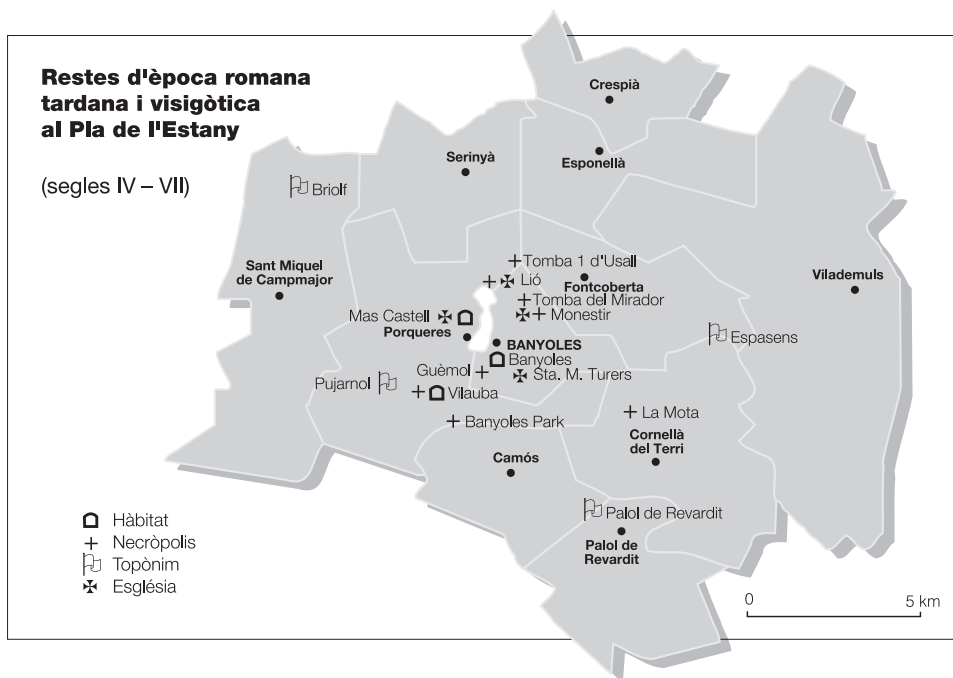
L'EMPREMTA ARQUEOLÒGICA A LA COMARCA

Davant dels detalls històrics que ens han deixat les cròniques, informacions de les quals no disposem per a períodes més reculats, ens trobem amb les dificultats del registre arqueològic, a causa en bona part d'unes estructures menys fer-

mes que les romanes i de la facilitat amb què han desaparegut els nivells propis d'aquesta etapa, que per la situació estratigràfica que ocupen es troben afectats sovint pels treballs agrícoles dels camps.

En aquest període sembla que es manifesta un empobriment dels petits pagesos i un retrocés de la petita propietat en favor del gran *fundus* i una major influència dels *possessores* o *domini* de les grans vil·les. Vilauba constitueix només un exemple, el més ben conegut gràcies a la continuïtat dels treballs, que permet suposar la desaparició dels assentaments agrícoles de la plana, que s'anomenen a vegades *castellum*, com pot ser el cas de Taià; altres, com els de la zona de Serinyà, que van fer costat al seu senyor en la revolta del 957, segurament van continuar en mans dels nobles que els tenien. Joan Badia, paral·lelament, apunta un possible origen dels “casals” a l'època visigòtica, els quals poden ser atribuïts a grups marginals de pagesos minifundistes i ramaders.

Un estudi antropològic recent com el de les Goges (Sant Julià de Ramis) permet suposar una esperança de vida acceptable, entorn dels 40 anys, amb poca patologia traumàtica, però amb un nivell de vida feixuc i rutinari, que mostra unes tasques de sobrecàrrega i un esforç continuat propis d'una activitat

centrada en l'agricultura, i secundàriament en la ramaderia, que incideix clarament en els homes. Les fonts escrites permeten veure que la condició de la dona entre els visigots era generalment de submissió a l'home, sobretot en les relacions sexuals, en la propietat i en el tracte social; la dona era pràcticament comprada per al matrimoni.

El vestit consistia en capes d'abrics de pell i de llana, samarra, sovint sense mànigues, calces llargues, que després la moda escurçà, cinyell amb sivella i gafets metàl·lics ornats; les cames s'embenaven i el calçat era de cuir, i hom portava una mena de capell. Els cabells es duïen llargs i acuradament pentinats, i la barba era obligatòria en els clergues, segons manava el Concili de Barcelona del 540. El bany i la netedat eren normals. Les dones portaven un mantell des del cap, per al dol i per manifestar tristor es descobrien els pits i l'ús de perfums i d'untures de tocador era comú.

El menjar era bastant variat, però més aviat pesat: carn dels ramats i de la caça; peixos dels rius i també del mar, sovint en salaó; es coïen verdures; sembla que foren introduïdes les carxofes, els espinacs i el llúpol; el pa era de farines secundàries; els ous, preats. Com a beguda, sidra de fruites, aiguamel, cervesa i llet.

Els costums i els comportaments morals són vivament descrits pels concilis de València i de Girona del 546. La dona no podia tenir relacions extraconjugals, permeses sovint a l'home, a qui també hom tolerava concubines. L'exposició d'infants, l'avortament voluntari i fins i tot l'infanticidi eren freqüents; tampoc no mancaven els matrimonis incestuosos. Es fustigaven les monges i els religiosos que es vestien de seglar.

L'Església, després de les invasions visigòtiques, és l'única institució que manté una organització jeràrquica de tipus estatal, i que, de forma més o menys centralitzada, recluta i prepara intel·lectualment un cos de funcionaris que vol mantenir una substancial homogeneïtat dins de tot l'antic espai imperial romà. Al mateix temps, el control sobre l'educació genera una reducció de la cultura llatina escrita a una cultura clerical, d'iniciats. Però el cristianisme és assetjat per un conjunt de pràctiques rituals, de conjurs, de cosmogonies, que no són res més que el fons de la vella cultura, transmesa oralment; i el cristianisme, com deia M. Barceló, ha d'arribar a un constant compromís amb aquest domini.

Malgrat tot, la documentació material, tant d'estructures com d'objectes, és clarament favorable a les manifestacions religioses cristianes, ja sigui mitjançant necròpolis –generalment amb un registre de dades antic i poc sistemàtic– o de restes d'edificis religiosos. Així, hem de fer esment d'un grup d'enterraments

prop de can Comes, al veïnat de la Mota, i de l'existència d'una important necròpolis a Guèmol, amb un conjunt d'una quarantena de tombes col·lectives d'inhumació.

Encara que no pertany a l'àmbit estricte de la comarca, l'excavació de la necròpolis de les Goges permet disposar de dades noves sobre un conjunt de 207 tombes, i s'ha de datar, segons els seus excavadors, entre els segles VI-VII i el segle IX. Es tracta d'inhumacions amb alineació de fosses formant filades; les tombes són excavades a la roca del subsòl, amb coberta o sense. D'aquest darrer grup, quasi el 65% del total, es pot establir una tipologia amb fosses de tipus banyera, de tipus ametllat, rectangulars, rectangulars amb angles arrodonits i antropomorfes. Les que tenien estructura de coberta són el 18,5%; hi ha un grup divers que representa el 17% restant, que es defineixen com a fosses amb estructura de sarcòfag, fosses reaprofitades –una de cada– i altres de no identificades.

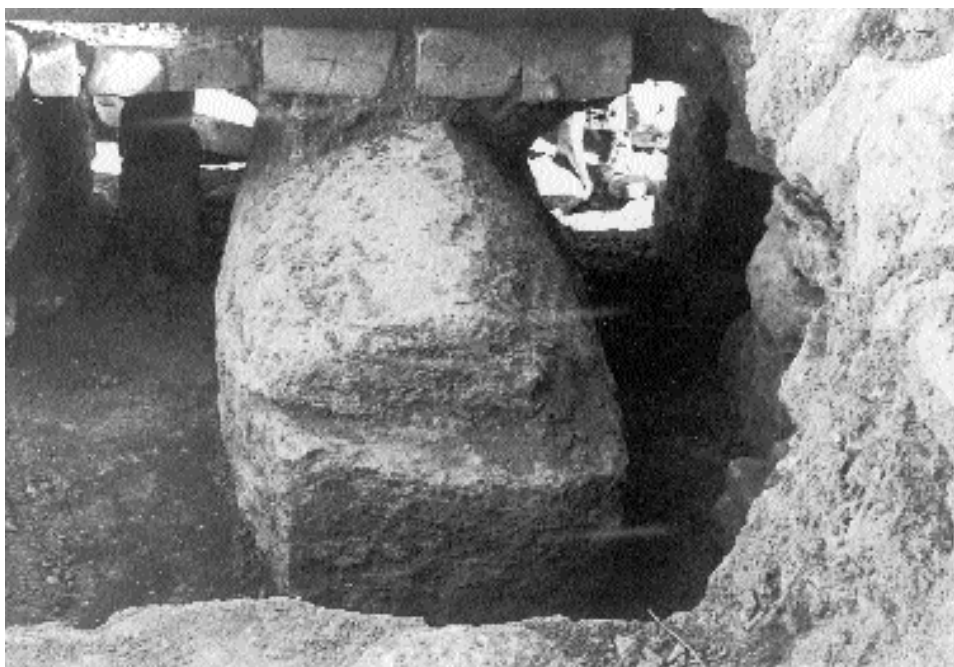
Els aixovars funeraris són pràcticament inexistents, ja que només tres tombes en tenien. En una d'elles hi havia una peça de vidre, segurament un ungüentari; en una altra, infantil, un anell de bronze; finalment, la tercera, que correspon a una tomba femenina, era la que ofería més objectes: un collar amb denes de pasta vítria, un anell de bronze amb forma de segell obert, una moneda de coure banyada d'or molt mal conservada i una altra moneda d'or, en perfecte estat, on es pot llegir, a l'anvers, *Chindasvintus Rex*, datable entre els anys 642 i el 653.

Un possible temple d'època romana tardana o visigòtica potser es pot localitzar a Lió, a la banda nord-est de l'estany, per les restes de necròpolis tardoromanes i alt-medievals amb tombes excavades a la roca, segurament molt semblants a les de les Goges, aparegudes en construir-se la carretera de Besalú. Moltes varen quedar tapades pel traçat de la carretera, però en època de P. Alsius encara n'hi havia més de quaranta de visibles, de les quals diu: “De totas ha desaparegut la llosa que las cubria y ajustava en un relleix, que seguia paralelo los costats de la sepultura”; són antropomorfes i de mides diferents, per a albat i per a adults, orientades cap a llevant. Amb més fonament trobem les restes de plantes d'esglésies primitives i de necròpolis al monestir de Sant Esteve i als voltants. Les restes de la basílica paleocristiana més ben conegudes es troben al recinte de mas Castell de Porqueres, juntament amb la necròpolis.

En molts documents del segle IX, amb motiu de la colonització d'erms per part dels monjos benedictins, es parla de l'existència d'antics llocs de culte i de restauració de culte, amb la qual cosa es fa referència a antigues esglésies d'època visigòtica, probablement dels segles VI i VII. Un dels casos es refereix a

Banyoles, on l'abat *Bonitus* va constituir un cenobi els anys 812-813, on ja antigament havia estat fundada una església, que segons Mn. Constans s'ha de situar sota l'església de Santa Maria dels Turers i s'ha d'associar a gran quantitat de tombes excavades a la roca, de forma trapezoïdal, que devien ser al seu entorn; semblantment, es va localitzar un cementiri al voltant de l'església parroquial de Mata. De fet, diverses advocacions a sants de culte molt antic al nostre país, com Fèlix, Eulàlia, Llogaia, Iscle, Pere, Pau, Andreu o sant Joan Baptista, són signes inequívocs d'esglésies o capelles primitives.

La toponímia ens assenyala alguns noms d'origen visigòtic, com Briolf, Pujarnol i Espasens, mentre que els dos Palols poden indicar palaus o castells d'aquesta època. De tota manera el català ha conservat un centenar de mots del lèxic comú d'origen germànic, alguns ja incorporats al llatí vulgar, 25 d'origen visigòtic, 50 d'origen franc i la resta per via occitana, i la moda dels noms gots de persona va durar, com veurem, fins al segle XI.

Tomba en sarcòfag monolític de pedra, localitzada a la necròpolis romana tardana i visigòtica de Porqueres (arxiu de Ramon Sarquella).

Època medieval

JOAN FORT

L'alta edat mitjana

EL DOMINI ÀRAB

Tots els cronistes permeten datar la conquesta islàmica de Catalunya vers l'any 94 h. (7 d'octubre del 712 al 26 d'octubre del 713). La zona determinada per Osca, Lleida, Girona, Tarragona i Barcelona fou devastada per Tàriq i Musà, abans del final del 714. Segons la *Crònica* del 754 les escasses ciutats no destruïdes pel foc es veuen obligades, a causa de la por, a demanar la pau, però els seus habitants, temorosos de nou, rebutgen la pau aconseguida, fugen desordenadament cap a les muntanyes i moren de fam o d'altres causes.

Segons Pere Balaña, possiblement els berbers de Tàriq, amb una cavalleria ràpida, sense impediments, van abatre les resistències autòctones enviant destacaments reduïts -la ciutat de Còrdova havia estat dominada per un cos de 700 genets- i darrere seu Musà, com a representant del califa de Còrdova, conduïa els pactes de submissió. Quan ell retornà a la capital del califat, els representants de l'aristocràcia local van acompanyar-lo (714); alguns formaren un sector col·laboracionista, que devia facilitar la rapidesa de la conquesta.

Aquesta també va ser ràpida a causa de les vies de penetració. Ell mateix calcula, a partir de l'anomenat itinerari d'Antoní i de les etapes de l'itinerari d'al-'Ud'rí, que si hom suma el temps esmerçat a combatre els focus de resistència i a negociar les rendicions, les tropes invasores no devien de necessitar més d'uns tres mesos per controlar els camins principals; la resta de Catalunya, a la qual s'accedia per vies secundàries, va ser dominada en el transcurs dels 4 o 5 anys posteriors.

Precisament prop d'un d'aquests camins, el que procedent d'Empúries anava cap a Besalú, entre Esponellà i Serinyà, vora el Fluvià, es va trobar una moneda

de bronze de l'any 728, amb una llegenda àrab, la qual avui es conserva al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles. Per cert, sabem que Àkhila encara va encunyar moneda com a rei a Narbona, Girona, Tarragona i Saragossa entre el 710 i el 713, i que les primeres encunyacions de moneda musulmana es van fer cap al 720, tot coincidint amb la conquesta de Narbona per as-Sam'.

La *Crònica Profètica* parla de la guerra de sets anys entre gots i sarraïns després de la derrota de Rodrigo; dels pactes fets entre musulmans i gots per mitjà dels quals aquests havien de desmantellar les ciutats i viure en castells i llogarrets (*et castris et vicis habitarent*), i elegir *comites* entre ells, encarregats del compliment dels pactes; i que els habitants de les ciutats conquerides per la força hi quedaven rebaixats en la seva condició social. Les expedicions d'al-Hurr b. ʿAbd al-Rahman al-Tafiqí (717-718) es van dirigir cap a la Narbonesa i la Hispània Ulterior i hi establiren les taxes impositives.

L'any 107 (19 de maig del 725-8 de maig del 726) Ambassa va combatre les ciutats de l'Alfaranja amb nombroses tropes, i aconseguí la capitulació de Carcassona, i segons la *Crònica* del 754 duplicà els impostos als cristians; a començament de l'any 111 (abril del 729) Alhaisam b. Obaid el Quilabí combaté i conquerí la terra de Munussa, nom que Millàs, seguint Codera, pensa que es pot interpretar com Manresa.

Els invasors devien ser uns 7.000, molts dels quals eren berbers i anaven acompanyats de les seves famílies, tal com ho mostren alguns topònims que responen clarament a noms de tribus berbers, com *Madiúna* > Mediona, *Zanata* > Sant Joan de Sanata i *S'anhaja* > Saneja, si bé no n'hem trobat cap a la nostra comarca. Tampoc no n'hi ha gaires d'origen àrab, ja que en els dos que esmenta Balañà, aquest origen no és clar. En efecte, Palol de Revardit sembla venir d'un *Palatiolo*, edificació del temps visigòtic al costat del riu de David o de les Vinyes, més que no pas de l'àrab *Bahlúl* ("del riu") i del nom propi ʿÀvid; i tant Vilademuls com Viladasens sembla més lògic que provenguin de la *vila de Muls* i de *vila d'Ases*, que no de la *vila dels màulas* ("amos" o "senyors") i de la *vila de Hàsin*.

Segons Claude Cahen hi havia dos tipus de *mawali*, és a dir, de clients o dependents, *màulas*: uns eren antics presoners de guerra reduïts a l'esclavatge, emancipats i convertits a l'Islam, i uns altres, menys abundants, però de rang social més elevat, eren aquells que en convertir-se havien buscat la dependència d'una tribu o d'un personatge musulmà, i quedaren com a *mawali* i conservaren la seva preeminència social i econòmica. Aquest devia ser el cas d'un mas situat al peu del santuari del Mont, can Maholà de Lligordà.

Els factors que degueren contribuir a facilitar la conquesta serien la crisi social dels darrers temps visigòtics, que havia concentrat la propietat de la terra en mans d'alguns privilegiats, mentre que una gran massa de la població no tenia ni residència fixa (esclaus fugitius, camperols sense terròs); una crisi econòmica, que depenia en part de les variacions climàtiques i dels rendiments correlatius del camp; la crisi política que sacsejava les estructures estatals visigòtiques, amb un sistema patrimonial de la monarquia i un sistema electiu del sobirà que havia afavorit moviments secessionistes (Paulus, Àkhila) a la Tarraconense i a Septimània; i una crisi cultural, que afectava tant les mateixes estructures familiars i de parentiu com les formes tradicionals de vida entre els pobladors autòctons, agreujada per la introducció del cristianisme de forma continuada.

En resum, la situació interna de la societat visigòtica a Catalunya explica, com a tot Al-Àndalus, que els exèrcits islàmics només haguessin d'enfrontar-se a les resistències armades en algunes ciutats (Tarragona, Egara, Empúries), mentre que la majoria de les poblacions urbanitzades i les àrees rurals van signar tractats de capitulació semblants als del principat de Teodomir (abril del 713). Per aquests, es respectaven les propietats, si bé s'establí un tribut personal, la capitulació o *jízia*, normalment en espècie; es respectava la jerarquia de les autoritats, que continuaven exercint les seves funcions administratives, i s'exigien tant el compliment del pacte com la col·laboració contra enemics comuns; i es reconeixia l'estatut de *d'immís* o protegits a aquells que romanien com a cristians, que conservaven els seus temples (*kaníssa*), i no s'obligava els vençuts a convertir-se a l'Islam.

Per a Miquel Barceló la fugida de sectors importants de l'aristocràcia cap a refugis de muntanya o, més encara, cap a zones més segures de la Septimània resulta innegable. I és precisament aquesta fugida el que suposa una ruptura amb la formació social anterior. Hi ha una certa permanència, però el sector aristocràtic que es queda ho fa en unes condicions en què disposarà de menys excedent, ja que controlarà menys homes, que s'hauran sostret a l'expropiació, i menys terres.

Sembla que es va produir la islamització de bona part de la població, principalment per motius econòmics, i per la fusió progressiva de les comunitats, afavorida per la captació de dones indígenes pels conqueridors, i l'extensió d'una concepció patrilínea de la filiació, amb què molts hispanogots devien prendre noms àrabs.

La mateixa població berber també es va anar arabitzant i islamitzant, de manera que gairebé no ha deixat rastres en el català, mentre que els arabismes

són notables, a causa sobretot del prestigi de la cultura àrab i de la llarga pervivència de la població musulmana al Shark al-Andalus, l'actual País Valencià i les Illes, així com als contactes amb el Magrib i amb Sicília. La majoria es troben des dels primers textos en català i en alguns documents anteriors. El mateix Balañà n'ha donat una llista d'uns 350 a partir del *Diccionari Crític i Etimològic de la Llengua Catalana* de Coromines, i Teresa Sabrià en recull una altra d'uns 200 a les comarques gironines; hi destaquen els que fan referència al món de l'alimentació (32), com els *galzerans* (s. XI), els *espinacs* (s. XII), l'*aiguanaf*, les *garrofes*, la *llimona*, el *marduix*, la *matafaluga*, el *safrà*, el *sucre* i la *taronja*, així com també la *fonda* i la *gerra* (s. XIII).

L'any 785 Girona es lliura als francs, però l'estiu del 793 hi ha un nou setge de Girona a càrrec del general 'Abd al-Màlik ibn 'Abd al-Uàh'id ibn Mug'ít, que després, segons Ibn Idari, passejà durant alguns mesos pel país enemic, on cremà les masies, arruïnà els castells i caigué l'exèrcit damunt la ciutat de Narbona; fou una conquesta famosa. El cinquè del botí arribà a 45.000 monedes d'or pur, i l'expedició fou qualificada per Ennuguairí com la més famosa dels musulmans a Espanya. I encara n'hi ha una altra el 850 a càrrec del h`ajib 'Abd al-Karim ibn Mug'ít. Precisament en aquests dos anys els annals francs parlen de molta fam i fins i tot de casos d'antropofàgia.

EL DOMINI CAROLINGI

El lliurament de la ciutat de Girona a l'emperador Carlemany l'any 785 comportà l'entrada dins l'òrbita carolíngia de les terres gironines, que foren reorganitzades a partir dels comtats o *pagi* d'origen baixromà o visigòtic de Girona, Besalú, Peralada i Empúries, i de les valls; entre aquestes trobem documentades a la nostra comarca les del Terri, del Matamors i de Mieres.

El comtat de Besalú, en aquests primers temps, era, doncs, un *pagus* del comtat de Girona, sota el govern d'un sol comte beneficiari; Rostany en fou el primer, nomenat arran del lliurament de Girona, i el succeí Odiló. Aquests comtes es deien beneficiaris perquè eren nomenats lliurement pel rei, que els conferia la funció pública *—honor, ministerium—* d'administrar en nom seu el districte o comtat i el dret de percebre les rendes annexes al territori *—fiscus comitalis—*.

La conquesta de Barcelona l'any 801 suposà una empenta definitiva en la configuració de l'imperi. L'any 817, en què morí el comte de Girona Odiló, el comtat de Girona fou integrat, amb Narbona i els altres comtats de Barcelona,

d'Empúries i del Rosselló, a la marca de Septimània. Berà i els altres comtes de Girona fins a Guifré el Pelós obtingueren també dels monarques carolingis el comtat de Barcelona i altres comtats a causa de les bones relacions amb aquells i a les sovintejades lluites dinàstiques, que requerien disposar d'homes de confiança en una zona conflictiva perquè tenien a prop el perill islàmic. Talment com els comtes, els bisbes tenien l'honor pel monarca i estaven obligats a ser-li fidels, és a dir, a servir el vincle del vassall.

Carlemany i sobretot el seu fill Lluís el Piadós es dedicaren a una profunda reforma religiosa que afectà tots els sectors de l'Església, i trobà un gran aliat en la figura de Benet, abat d'Anià, prop de Carcassona, que reformà l'orde benedictí i el sotmeté a una major disciplina i jerarquia. En una assemblea general feta a Aquisgrà el juliol de l'any 817, una comissió de monjos i abats, al capdavant dels quals figurà Benet d'Anià, assenyalà els mitjans per tal de combatre la relaxació de la vida monàstica, de dissipar els dubtes que pogués ocasionar la interpretació de la regla benedictina i, en fi, d'elaborar encara un text rígid aplicable uniformement en tot l'àmbit de l'imperi.

L'inici del monestir de Banyoles

És en aquest marc on cal situar la fundació del monestir de Banyoles per Bonitus cap a l'any 812. Aquest "home religiós" aconseguí per llicència del comte Odiló un cert lloc solitari anomenat Banyoles, ubicat en el *pagus* de Besalú, on antigament havia estat fundada una església; amb el seu propi esforç el treballà, hi construí una església en honor de sant Esteve protomàrtir, edificà habitacions per a monjos i llocs d'acolliment per als pobres, i organitzà els monjos que sota la norma de la religió hi visquessin per sempre.

A la seva mort fou nomenat abat Mercoral, amb el consentiment de l'arquebisbe de Narbona. El comte Rampó, que li havia donat algun terreny, el conduí a la cort de Lluís el Piadós a Attigny perquè el posés sota la seva jurisdicció i defensa i protecció d'immunitat, cosa que aconseguí l'11 de setembre del 822. L'emperador li ho concedí, "per tal que ningú no gosi ni ara ni en el futur entrar per escoltar causes com a jutges o exigir multes o fer cases o parades o nomenar fiadors o per separar homes del mateix monestir o per reclamar cap devolució ni condicions il·lícites en les esglésies o llocs o camps o les altres possessions que l'esmentat monestir posseeixi de manera justa i legal", i el posà sota les regles de Sant Benet i li atorgà llicència per elegir abats. És, per tant, el primer monestir benedictí documentat de les comarques gironines.

Bonitus també construí l'església de Santa Maria del Cap de l'Estany, situada segons sembla a la zona de Lió, on es trobaren diversos vestigis i enterraments. Semblantment, l'abat Elies construí l'església de Sant Martí (de Campmajor), que el document situa a la vall de Mieres. En aquest moment, l'any 844, el monestir ja posseïa la cel·la de Sant Pere de Mieres, així com l'església de Santa Maria de Vilert (*Sisterianus*) i 3 cel·les més al *pagus* de Peralada, les quals el 878 guanyà en un judici al monestir de Sant Policarp de Rasés, però que juntament amb altres possessions van ser conferides el 899 a la seu de Girona, i el 944 i el 948 al monestir de Sant Pere de Rodes, també vinculat inicialment al de Banyoles. Per sengles preceptes del rei Carles el Simple dels anys 899 i 922 l'abadia de Banyoles era consignada a l'església de Narbona.

A partir del 924 es produí una incursió dels hongaresos fins a les comarques gironines, que destruï les esglésies de Sant Feliu de Girona, Santa Coloma de Farners i Sant Esteve de Banyoles, brutalment incendiada, de la qual no quedà ni tan sols la cabana de l'umbracle. El fet mogué a la construcció de la nova església amb volta, la primera documentada del país. La va consagrar el bisbe

Porta medieval i porta moderna de Perduts (Serinyà)

Finestres de la torre de Figuerols (Fontcoberta). Aquest lloc s'esmenta com a vil·lar dependent del monestir de Banyoles en l'acta de consagració de la seva església de l'any 957.

Arnulf el 19 d'octubre del 957, el qual la va dotar amb els delmes, primícies i oblacions de les esglésies veïnes de Sant Pere de Guèmol i Sant Romà de Miànigues, amb la meitat dels delmes i primícies dels vilars dits Patrici i Puig Palter, Argelaga, Figuerols i Ermedàs (Fontcoberta), amb els vilars anomenats Perduts (Serinyà), Lió i Cutzac (Usall), i amb els vilarets dits Pujals. Semblantment diversos preveres i laics li donaren una mujada de terra i una altra de vinya i dues possessions al vil·lar dit Devota, una mujada de terra a Borgonyà, situats al comtat de Girona, i una altra a la vil·la de Gafar (Puigpalter), una terra a la vil·la Llobera (a Puigpalter) i 3 quarteres de vinya a Porqueres, al comtat de Besalú.

Com eren aquests vilars i els voltants de Banyoles en aquell moment, i com vivien els pagesos que els habitaven? Aquests problema no és fàcil de resoldre, ja que no s'ha excavat res llevat de Porqueres, però amb l'ajut de l'observació atenta dels edificis actuals i del paisatge, d'altres fonts i d'excavacions ho intentarem d'esclarir.

La vall del Terri devia estar formada per una sèrie de nuclis semiconcentrats (Banyoles, Lió, Porqueres, Guèmol, Puigpalter, Figuerols, Fontcoberta, Bor-

gonyà, Corts, Canelles, Pujals, Cornellà, Sords, Sant Andreu, els dos Palols, Pujarnol, Vilafreser, etc.), separats només per dos o tres Km els uns dels altres, molt probablement d'origen antic, anomenats *villa* o *villare*, situats en lleugers costers i prop dels recs que alimentaven o s'alimentaven de l'estany, on podien pescar; els devien constituir diverses cases (*domos*), casals, patis i masos, amb els seus molins, horts, closos o trilles, vinyes, camps, feixes i boscos, que cada família podia llaurar amb un parell de bous i on podien anar a fer llenya, caçar, buscar bolets i herbes remeieres, etc.

A la zona més muntanyosa i boscosa de la vall Mala i de la vall de Mieres, també n'hi deuria haver uns quants, com Caselles, Taià, Arbuçà, Serinyà, ca n'Illa, Perduts, Guixeres, Briolf, el Crous, Merlant, can Ginestar, Matamala, can Nierga, Falgons, etc., que més tard trobarem convertits en masos o parròquies, i els delmes dels quals es devien repartir entre el monestir de Banyoles i la seu de Girona, primer, i després amb el monestir de Sant Pere i la canònica de Sant Miquel i Sant Genís, més tard coneguda com de Santa Maria, de Besalú.

Miquel Galobardes, tenint en compte la realitat andorrana, va escriure que a l'arribada dels francs a les regions que més endavant havien de constituir la primitiva Marca i la Catalunya Vella, el camp, poc pertorbat pels musulmans, devia viure dins l'ordenació que s'havien anat donant amb els romans i que s'havia mantingut quasi íntegra amb els visigots. L'antic amo del mas, que pagava un cànon i se sentia emparat per la llei, es trobava, amb els francs, subordinat a un senyor territorial i sotmès a usos i servituds. I segueix dient que en la capitular de l'emperador Lluís de primer de gener de l'any 815 es donen les estructures bàsiques de l'esquema jurídic que havia de regir el país. En els apartats primer i segon es disposa que els hispans que s'havien sentit emparats i protegits per l'autoritat imperial, havien de mantenir la seva condició d'homes lliures, formar part de l'exèrcit imperial sota el comandament dels comtes, complir els deures de descoberta i guàrdia, vigilar els camins i facilitar guies a l'emperador o als seus llegats, sempre que aquests anessin a les seves terres; els comtes no podien exigir-los cap mena de cens, malgrat que pels delictes d'homicidi, rapte, incendi, malvestats, mutilacions de membres, robatoris i atropellaments de persones quedaven sotmesos a la jurisdicció del tribunal comtal. Els apartats III, IV, V i VI deixen ben definides les línies generals del règim de propietat i cultiu de la terra. En el tercer es diu que si algun hispà, en la terra que hagués ocupat per viure-hi, hi posés altres homes procedents d'onsevilla i fes que habitessin en aquesta terra, anomenada d'aprisió, podia gaudir del seu servei sense oposició ni impediment de ningú; a més, es feia competent el senyor de la terra per entendre en els plets

menors que sorgissin entre aquests nous elements incorporats, sempre amb la reserva, però, com en tots els plans, que les causes criminals corresponien al tribunal del comte. En el quart es prevenia que si algun d'aquests homes, una vegada establert a la terra, la deixava, aquesta tornava al senyor que la posseïa abans. En el cinquè es deixava clar que els obsequis que podien ésser oferts al comte pel seu bon govern no havien d'ésser mai considerats com un cens o tribut, i menys exigits com un ús; així com tampoc no podien ésser obligats els usuaris de la terra per part dels comtes a allotjament i parada, guiatges ni a cap altre servei. I en el sisè es recomanava als hispans que es posessin sota el vassallatge dels comtes, amb les obligacions habituals pels beneficis obtinguts.

Aquest home, procedent d'onsevilla, que pactava el seu assentament en terres dels hispans o dels senyorius religiosos, que havia de residir en el predi amb la seva família, que acceptava l'obligació de prestacions i serveis, que sabia bé jurídicament de qui depenia i que sense traves podia deixar en aquell temps, encara que després canviés, les terres i l'habitable, sembla que es pot considerar un home lliure. De fet d'ell deriva la nostra pagesia dels masos, que havia d'originar evolutivament i en una part molt important el pagès de remença.

Molts d'aquests masos estan edificats directament sobre la roca, tot aprofitant el pendent natural per construir les corts en la part inferior i l'entrada al primer pis, o simplement una cambra i el rebost o celler al costat mateix de les corts. El mas de Matamala, esmentat el 947, que s'ha esfondrat, tenia la façana de pedres petites i fang amb una porta com la de Perduts, d'uns 60 cm de gruix.

Poc temps després es va produir una revolta, que comentarem extensament, fruit de la qual, vint anys més tard, Miró, comte de Besalú i bisbe de Girona, donava en el seu testament i en un document posterior al monestir de Banyoles els alous que foren de Guiguilà, Trasvad i Ermegild, basadors o traïdors, el va comprar a Minuel·la, devota, i els que tenia a Serinyà, Taià, Arbuçà, Illa i Caselles (Serinyà), vilar Astar (l'actual can Ginestar de Merlant), Pujarnol, i a la vil·la anomenada el Calç, l'alou que fou de Sunifred, clergue, i de Vivà, basadors. El 986, els executors testamentaris del levita Odó li donaven un alou que tenia a Sords.

Una butlla del papa Benet VIII de l'any 1017 confirmava la immunitat i totes aquestes possessions i les que segueixen: les esglésies de Santa Maria i Sant Benet a Banyoles, amb els seus delmes i primícies; Centenys (*villam Centul*); la Farrés (*Savarres*), Estarriola, Hierga, Freixenet i can Fares a Fontcoberta; el vilar de Patern a Puigpalter; Vilauba a Camós; cases, terres i vinyes amb els seus respectius delmes a Porqueres; la Vall Mala, que anomenen Merlant, amb els seus

*El mas Arbuçà, de Serinyà,
fou donat al monestir de
Banyoles pel comte-bisbe
Miró com a conseqüència
de la rebel·lió d'Adalbert de
Parets.*

delmes i Solerols (can Soler de Merlant); Adilià a Serinyà, on també esmenta molins; Usall, amb els seus boscos; cases, terres i vinyes a Vilavenut; cases, terres, vinyes i boscos a Falgons, Sant Nazari, can Nierga i Pujarnol; l'església de Santa Maria de Vilert, amb la seva parròquia, dècimes, primícies, i oblacions, cases, terres, vinyes i molins; cases, terres i vinyes a la vila d'Ollers, Viladamí (vila d'Amelio) i Vilavenut; oliveres, cases, terres i vinyes a Juïgues (*Vidicas*); cases, terres i vinyes a Torres; cases, terres, vinyes, molins i molinars a Orfes, amb els seus cap d'aigües, horts, hortals i el seu alou que li donà Bonfill; terres i vinyes a Parets, tot això dins el comtat de Besalú. Al comtat de Girona, cases, terres, vinyes, molins i molinars, selves, i l'estany amb els seus prats al Matamors; terres, vinyes i boscos a Costa Ràbida (Sant Vicenç de Camós); cases, terres, vinyes, molins i molinars amb els seus cap d'aigües a Borgonyà, Corts, Canelles, Riudellots i sa Cros; cases, terres i vinyes a Palol (de Farga) i Pujals; cases, terres i vinyes a Vilafreser. A més tenia béns a les actuals comarques veïnes de la Garrotxa, l'Alt i el Baix Empordà, el Gironès, la Selva, i fins i tot al Conflent i al Bages, fins a un total de 113 llocs.

L'any 1941, en ocasió de la restauració de l'absis de Santa Maria dels Turers de Banyoles, es va trobar la planta de l'absis romànic i 4 fragments d'ara, conservats al Museu Diocesà de Girona, on figuren els noms de la gent que s'havia interessat en l'erecció de l'església, que són tots gots: Sufidus, Elderico *pr(esbiter)*, Ruil, Ugober(tus), Rudulfi, Assedonie, Suniefredum, Udueci, Odegarius o Odevarius, Todal(ecus), Arnali, Filellius, Geraldus *pr(esbiter)*, Teuderinus, Avianvi, Audesindus levita, Quintilo, Pe, Wigila *pr(estiber)*, Radulfi diaconus, Ervigius *pr(esbiter)*.

El comtat de Besalú (878-957)

El comtat de Besalú probablement fou separat del de Girona vers el 878, després de quasi cent anys de pertànyer-li com a *pagus*, per voluntat expressa de Guifré el Pelós, el qual sembla ser que l'encomanà al seu germà Radulf perquè el regís interinament. Mort Guifré el 897, Radulf el sobrevisqué alguns anys, durant els quals degué seguir administrant-lo, potser amb l'acord que quan ell morís tornaria a unir-se al comtat de Girona, que aleshores regia Guifré II Borrell, primogènit del Pelós i comte també de Barcelona i Osona.

Però el 911 morí inesperadament Guifré-Borrell. Sembla que aleshores el més petit dels germans, Sunyer, que el difunt s'havia afillat, es féu càrrec dels comtats principals, Barcelona, Girona i Osona, mentre que Miró II el Jove es conformà a incorporar als comtats de Cerdanya, Berga i Conflent, que ja tenia, les valls de Ripoll i de Sant Joan, i a rebre la promesa del comtat de Besalú per al dia que morís l'oncle Radulf. Aquest no morí fins cap al 920. Annexat Besalú al conglomerat territorial que formaven la Cerdanya, el Conflent, el Berguedà i el Ripollès, la primera i única actuació de Miró el Jove a la nova terra fou un judici que presidí a Esponellà el 25 de febrer del 921. En morir, el 927 sembla que es féu càrrec dels comtats la comtessa vídua Ava.

En el comtat de Besalú hi havia bastants particulars, sovint anomenats *fideles regis* pels diplomes, que havien obtingut preceptes d'immunitat que els eximien de la jurisdicció comtal, o si més no valuosos privilegis reials que confirmaven llurs propietats i els atorgaven béns del fisc que fins aleshores eren o podien esdevenir d'usdefruit comtal.

En temps del Pelós, i segurament també de Miró el Jove, foren *fidelis regis* el prevere Guifré i els seus germans, Síndila i Imbolat, els quals el juny del 889, després de retre homenatge al rei Odó, reberen d'aquest un precepte que els concedia la immunitat de llurs béns, que eren, entre altres, a la vall de Mieres,

el vilar que anomenen Guixeres i un altre vilar que Recosind i Obat tragueren de l'erm al final o terme d'aquells, i béns fiscals a la vila de Parets. Més o menys per les mateixes dates un fidel Wicfrid també rebé del rei Odó un diploma que confirmava les aprisions fetes pel seu pare Undila a Vilademuls, Sords i Figuerolles (Fontcoberta), entre altres situades al comtat de Girona.

Cap al 945 sembla que Guifré, el fill segon de Miró el Jove, es féu càrrec personalment del comtat de Besalú, fins que a la tardor del 957 esclatà una revolta que li costà la vida.

La rebel·lió d'Adalbert de Parets

Fou una rebel·lió a gran escala, dirigida per un hisendat de Parets d'Empordà, anomenat Adalbert, fill de Raifré, germà d'un sacerdot dit Sunifred, cosins d'un altre personatge dit Oliba. Les propietats d'Adalbert s'estenien a Parets, Espinavessa, Vilert i Juinyà; Sunifred, a part de compartir alguna propietat amb Adalbert, tenia alous a Maià, Fares, Roset, Sant Ferriol, Dosquers, Pujarnol i el Calç.

Formaven part de la conjuració el senyor del castell de Taià, a Serinyà, anomenat Trasvad, i els seus germans Ermegild i Guíguila, també sacerdot; Miró, que tenia un alou a Mieres; Vives, que junt amb Sunifred, sacerdot, posseïa alous a Pujarnol i el Calç, amb un altre Sunifred, alous a Pols (Ordis) i Ventatjol, i personalment, a Beget, el Guilar i Sant Ferriol; Guarí i els seus fills, que també tenien alous a Fares i Dosquers; i Gomar, sacerdot, que tenia amb Adalbert la propietat dels alous d'Espinavessa i Vilert.

Tots aquests conjurats, al capdavant dels seus vassalls, assaltaren el castell de Besalú, on residia el comte Guifré, el qual capturaren a la fugida i el mataren. El comte de Cerdanya, Sunifred, germà del difunt, conquerí el castell de Besalú, i en un judici celebrat a Besalú confiscà els béns dels revoltats. Adalbert de Parets havia cedit els seus béns al seu germà Sunifred, i havia fugit per evadir la justícia, però no pogué evitar la confiscació dels seus béns, que amb el castell de Taià i els de Sunifred, sacerdot, a Fares, passaren al patrimoni del comte, sense cap assentiment superior, "per consell dels seus jutges i dels doctors de la Llei" i sense comptar amb l'hegemonia del comte de Barcelona. El comte Sunifred va llegar les terres confiscades al seu germà Miró, successor en el comtat i canonge de Girona, després bisbe d'aquesta seu.

Mentrestant, Borrell, comte de Barcelona, es presentà amb el seu exèrcit a Banyoles per construir un castell al *Monte Spelio*, a l'alou de Sant Esteve, pista

que ens porta a situar-lo, tal com fan Jaume Marquès i Josep M. Corominas, prop de Lió, perquè precisament el mateix document diu que l'alou de Taià limitava pel sud amb aquell alou, mentre que Josep M. Salrach el situa a Sant Patllari, que queda força més lluny de Besalú, perquè hi tenien alous els rebels Sunifred i Vives.

El comte Miró, reconsiderant en la seva consciència l'origen dels béns confiscats, i tement potser represàlies del comte de Barcelona, es va desprendre dels lots heretats procedents de la confiscació, i els donà, com hem vist i veurem en els apartats corresponents, a les institucions religioses més properes.

Josep M. Salrach, que ha estudiat amb profunditat el moviment, considera que "fou fruit d'un seguit d'interessos que actuaren plegats: la base social de l'alçament estigué formada per un grup de potents de Besalú que s'aixecaren en defensa de llurs privilegis, amenaçats per la nova dinastia comtal; la direcció de la revolta la portaren uns descendents del comte Radulf, que hi cercaren d'expulsar la Casa de Cerdanya del govern de Besalú, i de recuperar el comtat que llur avi o pare havia regit. El comte Borrell de Barcelona es mantingué al marge de la problemàtica, i quan intervingué fou sols per evitar que el comte Sunifred de Cerdanya utilitzés les confiscacions de béns dels rebels per possessionar-se de propietats que estaven a l'altre costat de la frontera i així ampliar la seva jurisdicció a expenses del comtat de Girona".

Tots els documents sobre aquest conflicte fan referència a "alous", mot que tenia en aquesta època, segons Ramon Martí, el significat unívoc de "plena propietat senyorial" o de "gran propietat", allò que en diuen "benefici" durant el segle IX i que ara és hereditari, sotmès a múltiples particions i intercanvis, però sempre entre senyors. Durant els segles XI i XII acabà designant qualsevol tipus d'immoble, independentment del seu estatut. Abans de l'any 1000 no hi ha documentació sobre els petits pagesos, la qual cosa no vol dir que no n'hi hagués, sinó que no s'ha conservat, i com que tampoc no s'ha fet arqueologia d'aquesta època a la comarca, no sabem gairebé res de la manera com vivien.

Els dominis de la seu de Girona

L'any 834 l'emperador Lluís el Piadós confirmava com a possessions de la Seu de Girona les vil·les de Bàscara, Crespià i Mieres. Tota una sèrie de preceptes posteriors (844, 881, 886, 899, 922 i 1002) confirmen aquestes possessions, si bé en el del 1002 no hi surt Mieres, a més de la tercera part del teloneu, dels mercats i dels pasquers en tots els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peral-

da. En alguns d'aquests preceptes també apareix el *villare Terrutellas*, que ha estat identificat amb Terradelles, encara que segons Badia i Homs es tracta de Sant Miquel de Terrades, a Bàscara.

L'any 889 el bisbe Servus Dei restituïa al monestir de Banyoles les esglésies de Santa Maria del cap de l'Estany i de Sant Martí (de Campmajor), la primera de les quals havia taxat, però amb la condició "que paguin cada any dos modis entre el vi i l'anyada a la seu de Maria la Mare de Déu, segons el costum, de cadascun dels sacerdots; que rebin, però, totes les dècimes i oblacions eclesiàstiques".

A conseqüència de la ja comentada rebel·lió d'Adalbert de Parets, primer els seus executors testamentaris (959) i després el comte-bisbe Miró (968), li donaren el gran alou de Parets, que limitava a orient amb el que ja tenia de Bàscara, a migdia amb Vilademuls, a ponent amb Galliners i Orfes i al nord amb el Fluvià. I en el seu testament (979) li donava, compartit amb Sant Feliu de Girona, l'alou de Falgons, amb els delmes i primícies, i els alous de Pols i Ventatjol, que havien estat de Sunifred i Vives, bausadors.

El 986, els executors testamentaris del levita Odó li donaren els seus béns, consistents en un mas a Cornellà i una heretat a Corts, car el testador i el seu germà Guandalgot, entrats a Barcelona, havien caigut a les mans dels sarraïns. En l'acta de restauració i dotació de la canònica gironina pel bisbe Pere Roger, celebrada el 19 de novembre del 1019, el mateix bisbe li donava el fisc de Crespià, i junt amb la seva germana Ermesindis i el comte de Barcelona Berenguer Ramon I li donaren l'església de Sant Julià de Corts, la meitat de l'església de Santa Llogaia de Parets, l'església de Sant Martí de Campmajor i la parròquia de Sant Andreu de Mata. Ramon Guitiscle de Pujals també la feia hereva.

L'any següent la comtessa de Barcelona Ermessenda restituïa les esglésies de Guialbes, Sant Sadurní de Vilafreser, amb la fortesa que tenia Ot Macot, Sant Vicenç de Camós, Sant Martí de Riudellots i Sant Martí de la Mota i l'alou de Mont Palau (Palol de Revardit) amb el seu castell, que tenia Ramon, ardiaca de Barcelona.

El 1049 Raimon Arnal i la seva esposa Eliarda li donaren l'església de Santa Maria d'Espasens i un parell de ferros amb els claus del cavall o mul, amb la condició que depengués de Sant Martí d'Ollers. I el 1053 els senyors del castell de Vilademuls li donaren l'església de Sant Joan de Vilademuls, però l'endemà el bisbe els la tornà, amb la condició de prestar-li jurament de fidelitat i ajuda, excepte contra el comte de Besalú -comtat en el qual es trobava- i el de Barcelona.

Entre el 1039 i el 1096 la seu rebia 5 alous a Corts, 3 per donació, un per llegat i un per venda, i diversos alous a Parets, Sords i Pujals. El 23 d'abril de l'any 1103 els parroquians de Sant Julià de Corts, havent construït una nova església i cementiri, on havien reservat espai per construir cases, prengueren la seu de Girona i el bisbe com a protectors i prometeren satisfer un cens anual d'una gallina.

El 1103-1104 Arsendis encara li donava un colomar a Sords, amb la condició que mentre visquessin els seus fills li donessin la tasca, i després de la seva mort romangués en el domini de la Seu, però més endavant dues feixes i dues oliveres ja les hagué de comprar, igual que un mas a Corts.

El 1157 Guillem Ademar, la seva esposa Agnès i el seu fill Ademar definiren al bisbe de Girona Berenguer certes exaccions que prenien a les esglésies de Sant Vicenç de Falgons, Sant Martí de Campmajor, Santa Maria de Porqueres, Sant Andreu de Serinyà, Sant Feliu de Fontcoberta i Sant Marc de Crespià.

A part de totes aquestes donacions o adquisicions de la canònica de la seu a Corts, el sagristà Andreu Joan també hi actuà sol. El 1133 hi comprava diverses peces de terra als esposos Berenguer Gaufred i Maria, i el 1135 feia una permuta amb Ramon de Borgonyà.

Els altres monestirs

El monestir de Santa Maria d'Amer tenia, almenys des del 844, la cel·la de Sant Andreu del Terri, i el de Sant Joan de les Abadesses, des del 906, l'església de Santa Maria de Porqueres. El 976 el prevere Prim feia donació a aquest monestir, entre altres, d'una peça de terra a Coma Felgosa (Falgons) i d'una altra sota can Nierga (Pujarnol).

El 15 d'octubre del 947 el bisbe de Girona Gotmar consagrava l'església de Santa Maria de Finestres i Isarn li donava un mas a Guixeres (vall de Campmajor) i un altre a Matamala (Porqueres), amb terres i vinyes; Tasi, vinyes a Castellar (Porqueres), i Castellà, 9 sesterades de vinya a *villa Fulgoso* (Falgons). Santa Maria de Finestres i Sant Marçal del Montseny el 1096 constaven ja com a priorats dependents de Sant Esteve de Banyoles. El 1136 Guillem Ademar li donava el mas Coll de Falgons, que li serà disputat per l'Hospital; i, el 1157, ell mateix, la seva esposa Agnès i el seu fill Ademar definien certes exaccions que es prenien a les esglésies del terme de Finestres: Sant Vicenç de Falgons, Sant Martí de Campmajor, Santa Maria de Porqueres, Sant Andreu de Serinyà, Sant Feliu de Fontcoberta i Sant Marc de Crespià.

El 956, l'abadessa Ranlo (de Sant Joan) va donar l'alou de *Judaicas* (Juïgues) al monestir de Santa Maria de Ripoll, tot fent constar que pertanyia als seus pares i que el tenia per donació de la seva germana Virgília, donació feta el 941. El 23 de març del 982 hi hagué un plet al castell de Besalú en el judici de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, entre el monestir de Santa Maria de Ripoll i 25 persones que posseïen part de l'alou de Juïgues, situat al comtat de Besalú, al terme de *Coscolio*, però limitant pel sud amb el comtat de Girona; els noms d'aquests aloers eren gairebé tots gots. El veredicte fou favorable al monestir ripollès, per la qual cosa s'esmenta en un diploma del rei Lotari del 20 d'octubre del mateix any.

El 978 el comte-bisbe Miró cedia al monestir de Sant Pere de Besalú en l'acta de dotació, entre altres, el seu alou a Briolf i a Ventatjol, i l'any següent en el seu testament li ho confirmava, i al de Sant Pere de Rodes, l'alou de Vilert que fou de Gotmar, prevere, i d'Adalbert, bauparc, fill de Raifré.

El 999 el comte Guillem I de Besalú donava al monestir de Sant Genís i Sant Miquel de Besalú, a Esponellà, un mas que tenia Grimall, amb terres i vinyes i vergers i horts i oliveres, i el 1027, amb la seva esposa Adelaida, el fisc de Porqueres.

Amb el temps, aquests monestirs organitzaren la seva administració en batllius. El 1196 l'abat Pere de Sant Pere de Besalú arrendà perpètuament a Berenguer del Torn el batlliu d'aquesta parròquia, junt amb el de les de Ventatjol, la Miana, Aussinyà, Briolf, Serinyà, Merlant, Porqueres i Falgons.

Recentment, han sortit publicades, de la mà incansable de Josep M. Marquès, les *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran* (968-1300), on es veu que, a partir del 1074 i durant el segle XII, aquesta canònica agustiniana va anar rebent una sèrie d'alous, masos i possessions a Serinyà, Galliners, Ollers, Vilavenut, Fontcoberta, Borgonyà, Cornellà, Santa Llogaia, Sords, Ravós, Olives, Vilert i Espinavessa. De manera que, el 1299, l'abat Dalmau va establir a Bernat Rosselló de Vilella, de Vilafreser, la batllia de tot l'honor que ell i el seu monestir tenien a les parròquies de Vilafreser, Santa Llogaia del Terri, Sant Esteve de Guialbes, Sant Martí de Terradelles, Sant Martí de Felines i Sant Vicenç de Viladasens, amb tots els seus drets.

El feudalisme i els canvis d'entorn de l'any mil

En temps de Carlemany i dels seus successors immediats, no hi ha dubte que les terres eren considerades com a beneficis pertanyents al rei. Però els comtes de la dinastia indígena van cercar deliberadament i obstinadament la conversió en alous de llurs beneficis i ho van obtenir del sobirà diverses vegades. A partir de Guifré el Pelós la *terra beneficiale* es va transformar en *terra comitale* i els comtes en van disposar amb tota sobirania, no dubtant pas de considerar com a llur alou uns béns que continuaven designant amb el nom de “beneficis”.

A partir de l'any mil la terra pública és considerada com a *terra de feo* i els alous com a alous feudals, la possessió dels quals implica l'exercici de responsabilitats administratives i militars i converteix *ipso facto* qui els posseeix en *persona publica*. No es poden vendre o donar, fora de les *potestates* que, en nom del comte, governen el comtat, ni ésser desmembrats. En fi, i sobretot, les transaccions que els afecten han d'ésser sotmeses a l'aprovació dels jutges i dels magnats de la cort comtal, que en subscriuen les escriptures. Així, l'any 1007 el comte Bernat Tallaferro de Besalú els defineix com a “alou curial, vulgarment anomenat feudal”.

Precisament ell va participar l'any 1010 en l'expedició dels catalans a Còrdova, en què van enderrocar el berber Sulayman i van imposar el candidat eslau Muhammad al-Mahdí. Aquesta expedició, que anà seguida d'altres els anys 1013 i 1017, va proporcionar-los un important botí i, si es van complir els pactes establerts, una indemnització als comtes de cent dinars per dia de campanya,

a més d'una paga de 2 dinars per a cadascun de llurs soldats (1 dinar = 3,85 grams Ø). Això li permeté d'encunyar els seus propis mancús (1 mancús = 7 sous), i va estimular el comerç, tant exterior com interior, la qual cosa el portà a concedir el mercat a Besalú l'any 1027.

Al segle X, i encara a principi del segle XI, els pagesos catalans eren, en llur majoria, homes plenament lliures. No coneixien cap més autoritat que la que emanava del comte: directament a les terres de franquesa, a d'altres llocs per mitjà dels veguers; en l'àmbit judicial, no depenien més que dels tribunals públics, i per això escapaven de tota arbitrarietat. Aquesta situació privilegiada té dues raons principals: aloers la majoria, eren econòmicament independents; com a soldats, tenien mitjans per tal de defensar-se contra tota amenaça de pressió. El comte mateix tenia necessitat d'ells tant per assegurar la protecció de les fronteres, com per establir el seu propi poder damunt el país.

Segons Pierre Bonnassie, els van prendre el patrimoni perquè n'hi ha prou per al castellà (o per a l'abat o per al bisbe) d'invitar el propietari de l'alou desitjat a provar ell mateix el seu dret ficant, per exemple, el braç dins l'aigua bullent. Si es dóna el cas, es convencerà el desgraciat d'algun delictes: la seva casa i els seus camps seran objecte de la multa. A vegades s'avancen donant l'almoïna. Les vendes no paren de baixar (del 80% al 990-1000 al 25% el 1100), perquè hi ha cada vegada menys alous per vendre. A més de la tasca s'exigeix el braçatge o *braciaticum* (1/16) entre 1030 i 1050 a les terres d'artigament, i 1/4 o 1/3 i 1/2 de vi a les velles. Només els pagesos més rics podien participar en la guerra professionalment.

Però entre 1020 i 1060 el motiu de controvèrsia és menys la terra mateixa que no pas els mitjans per fer-la fructificar, i, així, veiem multiplicar-se les querelles relatives a la utilització de les aigües i el dret de construir molins. El bosc, la garriga i els aiguamolls, menyspreats com a béns improductius, esdevenen l'origen de violents conflictes entre els poderosos, les esglésies i les comunitats pobletanes d'ençà que el treball pagès els transforma en conreus o en vinyars. Els robatoris són cada cop més abundants i sobretot es disputa la possessió de les fortaleeses, com la de Vilademuls.

El mateix Bonnassie assenyala una crisi de la societat en tres àmbits. En l'àmbit de les estructures familiars, es produeix un enfrontament entre pares i fills o entre el mateix matrimoni per qüestions de riquesa, i un reforçament de les estructures de llinatge, i l'alou es converteix en un bé de la família pel costum cada vegada més freqüent de la *melioratio* i la *indivisio*. En l'àmbit de les

estructures eclesiàstiques, els càrrecs episcopals i abacials, les rendes i les possessions són cada cop més cobejades i l'Església es veu obligada a negociar llur poder. I, finalment, es produeix un afebliment de l'autoritat pública; el feu passa del control de la *potestas* al dels veguers –castellans–, ja no es concedeix només a persones o a títol públic, sinó privat, i ja no és immutable, sinó traspassable. La justícia deixa d'ésser monopoli públic i passa als tribunals vicarials i de barons escollits a voluntat de les parts, i comencen les ordalies.

Es fan una sèrie de *convenientiae* o acords negociats lliurement i sense intervenció de cap jurisdicció pública o privada, d'aliança defensiva o de no agressió. Els veguers (*vicarios*), agents de l'autoritat pública que exercien en nom del comte el comandament de les seves castellanies respectives, des del 1026 ja deixen d'usar aquest títol per tal d'anomenar-se *seniores*, i des del 1050 anomenen *vicarios* els seus propis castlans, i *vicariales* o *vecherarias*, les seves pròpies terres.

Atès que els pagesos aloers només depenien del castell com a autoritat pública i fiscal, el possessor del *mandamentum*, *bannum*, en fer-se “senyor” el converteix en “senyoriu banal”. Aquest comprèn:

- el poder de comandar tots els homes i les dones que viuen en els límits de la castlania, amb l'excepció dels francs o els dependents d'esglésies immunes;
- el dret d'allistar la host o de reclamar les impositions i els serveis derivats;
- la capacitat de rebre els juraments de fidelitat prestats abans al comte o veguer.

El jurament de fidelitat, de caràcter públic, es converteix en un homenatge, i el pagès resta indefens enfront de les arbitrietats del seu senyor; la qual cosa els bisbes intentaran de combatre amb les Assemblees de Pau i el moviment de la Treva de Déu mitjançant les sagreres, com veurem més endavant.

ELS CASTELLS

Els castells, que en l'origen tenien una funció militar i de defensa del territori, posseïen al seu voltant masos i terres conreades per camperols, destinats a la subsistència del senyor. La comarca del Pla de l'Estany té una vintena de castells, dels quals només el de Porqueres pertanyia a l'alta noblesa, i la resta eren cases de cavallers, encara que algunes de les seves famílies foren molt notables.

El senyor de Porqueres i Santa Pau tenia com a castlà el senyor de Finestres. Des del 840 consta l'existència d'una família noble a Porqueres amb el càrrec de comdor del comtat de Besalú; el 985 Hug de Porqueres va acompanyar el comte

Sala del castell de Falgons, de la famosa família dels Cartellà.

Oliba Cabreta per tal de fer costat a Borrell II en la defensa de Barcelona; Ademar I de Porqueres va ser castlà del castell de Finestres i va formar part de l'expedició a Còrdova (1010); el 1251 Ramon Ademar IV de Porqueres va vendre Porqueres al monestir de Banyoles.

El castell de Falgons pertanyia a la família Cartellà, senyors de Falgons. Ja del 823 tenim notícia de Galceran I, casat amb Sabina, filla de Jofre de Rocabertí; Guillem de Cartellà també va acompanyar Oliba Cabreta el 985, i Galceran de Cartellà va anar amb Bernat Tallaferro el 1010, per la qual cosa se li va concedir la castlania i les lleudes de la vila de Besalú.

El castell de Cornellà del Terri, documentat des del 1093, va tenir com a senyors les cases nobiliàries de Cornellà, Creixell, Sales i Xetmar. El 1133 Maiència i el seu fill Guillem el van donar a Ramon Berenguer IV, perquè el marit d'aquella, Guillem Bernat, havia anat a Jerusalem, i el comte el va encomanar a Guillem de Cornellà, amb la condició que li donés d'alberga 100 cavalls i li fes corts, drets d'administració de justícia i sèquies. En morir l'altre fill de

Guillem Bernat, Bernat Joan, sense fills (1162), el castell va passar per dret al comte, el qual, abans de lliurar-lo a Guillem, que a la vegada el donarà a Ramon de Vilademuls, es va estimar més d'oferir-lo a Galceran de Sales, però aquest no el va voler acceptar. La seva jurisdicció s'estenia al poble de Borgonyà.

El castell de Ravós o de *Rogationibus* era una fortalesa de senyoriu eclesiàstic del segle XII que pertanyia a l'ardiaca de Girona, que presidia el capítol del bisbat i rebia el nom d'*Archidiaconus de Rogationibus* o de *Rabonibus*.

Sobre el castell d'Espasens, sabem que el 1015 n'era castlà *Guixtardus Spada*, primer cavaller conegut del llinatge d'Espasens. A Esponellà al segle XI hi havia la torre propietat dels senyors de Creixell, que el 1155 van lliurar a Arnau de Palera en guàrdia i castlania. El castell de Palol de Revardit era el 1162 del canonge Guillem de Palol; els Palol el van posseir fins al segle XVIII.

Sobre el castell de Taià, avui can Parella de Serinyà, ja hem vist que fou escenari de la revolta d'Adalbert de Parets. Amb el castell de Vilademuls ens trobem amb tensions entre els comtats de Barcelona i Besalú (1057), ara entre Ramon Berenguer I i Guillem II, respectivament; aquest segon va bastir un fort castell a Vilademuls, i el comte de Barcelona en va alçar una rèplica a *Ecclesias Albas*, l'actual Guialbes, ara agregat a Vilademuls. Gràcies als bons oficis del bisbe de Vic, els dos comtes van establir un curiós acord: el castell de Guialbes seria enderrocat "*sive in longum, sive in latum, sive in altum*" en la mateixa mesura que el comte de Besalú fes demolir el de Vilademuls, fins i tot íntegrament. No va ser així, i Guillem II va encomanar el castell al seu vassall Ramon Arnau, iniciador de l'important família dels Vilademuls. Aquest important castell era termenat i la seva jurisdicció comprenia els pobles de Vilademuls, Galliners, Parets d'Empordà, Orfes, Ollers, Viladamí, Sant Marçal de Quarantelles, Vilamarí, Terradelles, i durant un temps Santa Llogaia del Terri, i va formar més tard la baronia de Vilademuls, la qual passà als Rocabertí, que la convertiren en una batllia.

Alguns grans masos de la baixa noblesa van ser fortificats i més endavant es van anomenar "torres". Les principals van ser la torre de Pujals dels Cavallers, habitada per la família Pujals (1019, Ramon Guttissolo); torre Borella, de la família la Farrés (*Savarres*); torre de Calç, que va pertànyer successivament a les famílies Calç, Desllor, Palma i Samasó; torre de Camós (1162, Pere Joan de Camós); torre de Vilafreser (1175, Bernat); torre de Galliners: els senyors de Galliners tenien al segle XIII el feu pels barons de Vilademuls (1197, Berenguer de Galliners); torre de Vilert: era residència, al segle XIII, d'una família de militars que tenia el senyoriu del poble, en feu pels senyors del castell de Sales (1242, Berenguer), i el monestir de Banyoles en va comprar la possessió el 1356.

La torre de Vilafreser, magnífic exemplar d'aquest tipus de construcció.

Una altra família militar del segle XIII, els Corantella, posseïen la torre de Call i eren senyors de la parròquia de Sant Marçal.

Del tipus torre pròpiament dit, se n'han conservat les de Briolf i Vilafreser, de forma quadrada i que originàriament tenien la porta al pis superior. La de la Farrés incloïa també una sala aïllada; a la de Camós també s'hi va afegir una sala. Cal tenir present que la tradició de torres senyorials va continuar després de l'època romànica amb força, i així ho trobem en edificis com el de mas Quarantelles, el mas Traver d'Usall, la torre de Pujals dels Cavallers, etc.

*La torre de Dalt de
Santa Maria de
Camós, mas amb
aspecte de fortalesa.*

*La torre de Pujals dels Cavallers a
principi de segle.*

LA CASA FORTA D'ESPASENS

JOAQUIM TREMOLEDA, PERE CASTANYER

Aquesta construcció estava situada al puig de Santa Caterina, a una altitud de 185 m sobre el nivell del mar, al sud del puig Castellar, que arriba als 200 m, dins el terme de Fontcoberta, des d'on es domina una àmplia zona de bosc i de conreu, particularment a la banda sud i oest, entre la riera de Cinyana i el Terri, així com el control del pas que mena cap a Cornellà del Terri.

A la part alta del puig destaca la presència de l'església de Santa Maria o Santa Caterina d'Espasens, una església romànica recentment restaurada. A la banda meridional de la mateixa esplanada on hi ha l'església afloraven restes de diverses construccions, que permetien intuir l'existència d'algun edifici antic; traces de "fonaments de pedra d'un casal o castell" que ja es notaven l'any 1791, segons una carta geogràfica. Diversos treballs de neteja i, sobretot, una campanya d'excavació desenvolupada l'any 1989 han permès de posar-ne al descobert la planta i valorar les restes com a pertanyents a una torre fortificada o una *forcia*.

La bibliografia ens dona notícia de l'existència d'una família noble que tenia en possessió el castell d'Espasens i drets feudals sobre la contrada. Les primeres dades escrites sobre un cavaller de la família d'Espasens es refereixen a un *Guixtardus Spado* que subscriu una donació feta el 1015 pel comte Ramon Borrell i la seva esposa Ermessenda a l'església de Girona per a la construcció d'un temple, un claustre i una canònica.

En el segle XII la *forcia* pertanyia al senyoriu de Falgons, actualment petit veïnat que se situa prop de la carretera que va de Banyoles a Mieres, atès que Ramon d'Espasens va anar als camps de batalla d'Úbeda i las Navas de Tolosa (1212) al servei de Pere Galceran de Cartellà amb dos cavallers de paratge, amb cavalls, escuts i llances, i tres almogàvers rodellaires amb cuirasses i llances curtes.

A més, es documenten els següents cavallers d'aquesta casa:

1015 Guitart

1049 Ramon Arnau i la seva esposa Elisarda

1092 Guillem Ramon

1212 Ramon I

1242 Guillem I

1249 Artal

1288 Guillem II

1296 Huguet I

1332 Berenguer I

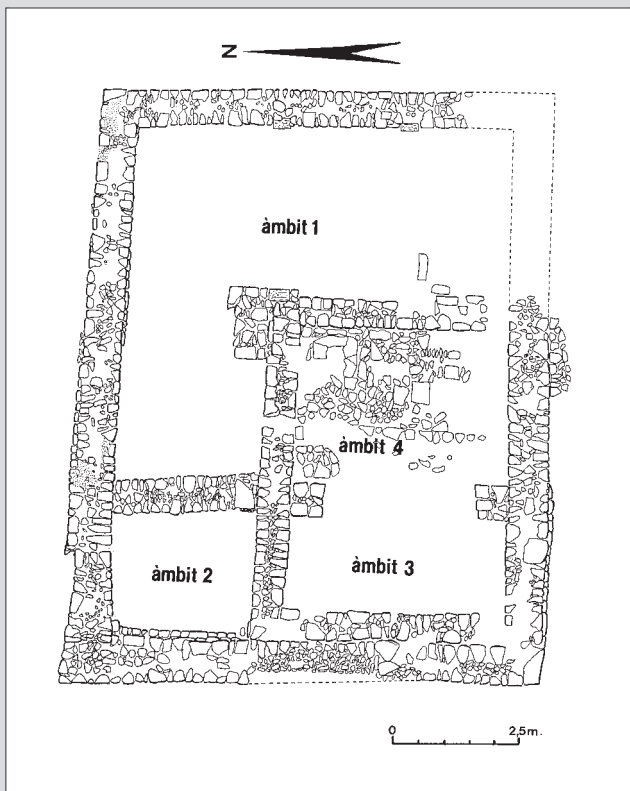
(ant) 1390 Ramon II i la seva esposa Mèlia

1390-1425 Huguet II, fill de Ramon

1432-1444 Berenguer II

El 1528 Miquel de Palol compra el castell, que veiem en poder de la casa de Copons i d'Aloi el 1781.

L'estructura central de la casa forta és gairebé quadrada (15,75 x 13 m.), amb un mur perimetral, més ampli que els envans interiors, que oscil·la entre 1 i 1,25 m. de gruix. L'estat de conservació d'aquesta paret contínua en alguns punts permet apreciar la tècnica constructiva emprada, a partir de pedres treballades i força ben escairades, de mida mitjana, lligades amb morter de calç i disposades en filades força regulars, encara que poc estrictes. L'amplada del mur va aconse-

Planta del nucli central de la casa forta d'Espasens, excavada l'any 1989.

llar que es realitzés un doble parament, massissat amb reble de pedres petites i terra a l'interior. A la part baixa de la cara interna hom pogué observar l'existència d'una banqueta de fonamentació que sobresortia de l'alineació i que devia haver servit per marcar el nivell del paviment de circulació, les restes del qual havien desaparegut o bé estava format simplement per terra compactada.

L'espai interior està distribuït en cinc àmbits diferents, separats mitjançant uns murs de compartimentació fets de rierencs que, a diferència dels perimetrals, no estan units amb argamassa, per la qual cosa el seu estat de conservació és pitjor, ja que només se n'ha conservat una filada. La superfície es distribuïa en dues dependències a la banda de ponent, dues a la part central i una sola nau ocupava la banda oriental. L'accés a l'edifici es devia realitzar per la cara sud, de la qual s'ha conservat una petita part de l'empedrat exterior.

L'àmbit més gran tenia una superfície de 45 m²; es troba a la banda est i està format per una nau sencera en sentit nord-sud, la coberta de la qual estava sostinguda amb dues voltes; les dovelles eren blocs de travertí, una part dels quals es trobaren caiguts a l'interior. Els quatre punts d'arrencament de les dues voltes mantenen encara diversos blocs *in situ*, excepte el de la banda sud-oest. Aquesta nau comunicava, sense cap compartimentació evident, amb un altre espai, més petit, per la banda nord-oest; és molt probable que des d'aquí arrenqués una escala que portava a un segon pis, com ho sembla demostrar la gran quantitat de llores de pedra i travertí presents en l'estrat d'enderroc i les restes dels primers graons.

Trobem, tot seguit, un petit espai quadrat d'uns 12 m² de superfície, situat en l'angle nord-oest de l'edifici. L'arrasament de les parets no ha permès de conservar els llindars de les portes, però es pot suposar que comunicava directament amb els àmbits contigus. La funció de l'espai és difícil de saber, tot i que la superfície reduïda i la troballa de tres bombardes poden fer pensar en un lloc per guardar munició.

L'àmbit següent, situat en l'angle sud-oest de l'edifici, estava obert a l'habitació central; la separació la formava un arc que es recolzava en dos basaments quadrats que estaven adossats als murs; aquesta estança central, a la qual s'accedia des de l'exterior, conservava l'empedrat i devia tenir funcions de distribuïdor.

L'estratigrafia era pràcticament inexistent, ja que la formava únicament un nivell d'abandonament general en el qual va aparèixer tot el material arqueològic que s'especifica en l'inventari i que permet de situar l'abandonament de l'edifici en el segle XV; aquest enderroc cobreix les parets i descansa sobre els nivells fundacionals. Només en algun punt molt concret s'ha trobat un estrat de terraplenament que permet igualar la superfície de construcció. Per desgràcia,

tant aquests nivells de terraplè com el sòl original eren totalment estèrils i, per tant, fan molt difícil de saber el seu moment de construcció. Tampoc no es va poder documentar cap nivell de paviment a l'interior, a excepció de l'espai empedrat, i només es distingia l'esmentat canvi estratigràfic entre el nivell d'abandonament i l'argila del sòl natural.

Tot al voltant d'aquest cos central hi havia un fossat d'uns dos metres i mig d'amplada, que estava delimitat a l'altra banda per un mur de contenció, atalusat, de parament semblant al descrit, molt potent i profund, que duplicava l'aspecte defensiu del conjunt.

El material no era tampoc gaire abundant i el formava un conjunt de ceràmiques i metall, així com algun objecte petri, que considerem bastant homogeni. Pel que fa a la ceràmica, la més nombrosa era la decorada amb blau català, que reproduïa diversos motius, sobretot florals, palmetes, fulles, etc., i també amb alguna llegenda, com el cas d'una sucrera. Acompanyant aquestes, en tenim d'altres amb decoració de reflexos metàl·lics combinats amb blau, i amb motius semblants hi ha un altre exemplar de petit vas de pisa blanca, així com ceràmica melada, amb el vernís que revesteix sobretot la paret interior. Les ceràmiques comunes hi són també presents, encara que poc abundants; són sobretot peces fabricades amb foc reductor, amb les típiques tonalitats grises i negres. En menor nombre tenim també comunes oxidades; són les formes típiques dels repertoris ceràmics utilitzats per a funcions domèstiques: olles, cànirs, cassoles, plats, etc.

Aquesta ceràmica marca un període important en el segle XV, tot i que permet datar el darrer moment de funcionament d'aquesta estructura cap a la fi del segle XVII. Pel fet que no posseïm la cultura material pròpia del moment de fundació, és força difícil de poder definir l'època concreta per a la construcció de l'edifici; per les notícies documentals, però, hem de pensar en un moment altmedieval, potser del segle XI.

És interessant d'assenyalar la troballa de tres bales de bombarda fetes de pedra, circulars, que poden proporcionar l'indici més significatiu respecte de la funció d'aquestes estructures. També són molt interessants dos bassis monolítics amb un treball excel·lent de repicat, sense decoració i amb una aspa en el fons, segurament per decantar les impureses de l'oli que sens dubte degueren emmagatzemar; un d'ells conservava restes de ferro adherit en uns forats a la part superior amb la funció de sostenir una tapa, probablement de fusta, que tancava el recipient.

Finalment, els objectes metàl·lics recuperats estaven formats per alguns ganxos de ferro i una perola de bronze amb un mànec llarg, la punta d'una beina de

Arnesos trobats a Espasens (Fontcoberta).

punyal i un disc decorat amb una cara incisa, que devia formar part d'una indumentària probablement militar. En l'àmbit sostingut pels arcs de travertí es va trobar també un interessantíssim joc sencer de cinc peces metàl·liques amb decoració esmaltada, que pertanyien, segurament, als guarniments d'un cavall.

MASOS I MOLINS

Hem vist com en els segles IX i X s'esmenten tota una colla de *villas* i *villares*. Aquests nuclis originaris de poblament, que sovint poden venir de la baixa antiguitat romana o de llinatges germànics, són la base de la majoria dels pobles i veïnats d'avui, i fins i tot d'alguns masos. Però en els segles XI i XII es va produir el naixement del que seran molts dels masos actuals, entesos com a centres de producció agrària i ramadera, alodials o dependents de senyors laics o eclesiàstics.

A Borgonyà, trobem Costa (1162); a Cornellà, Domènec (985), Duran, Puig i Adrover (1074), Poc i Pla (1175); a Crespià, Jonqueres, Portell i Pedrinyà (978), Pompià i Llavanera (1151); a Sant Esteve de Guialbes, Ballell i Ferrer de Terrades (1193); a Falgons, Coll (1136) i Famada (1180); a Fontcoberta, la Farrés, Nierga, Figueroles i Freixenet (922), Estarriola (1017), Salvatella (1092), la Riba (1096), Puig (1121); a Porqueres, Matamala (976), Vilauba

(1017) i Rodeja; a Pujarnol, Nierga (976); a Serinyà, Sabadí, Ortós, Reixac i Brugueroles (978), Arbuçà, Illa, Caselles i Vilar (979), Perduts (1109), Aulina i Gatielles (1181), Llovera (1182), Fàbrega (1192), Soler i Riera (1194), Maixella, Tries o Trilles (1195); a Sords, Sunyer (1074) i Castelló (1175); a Usall, Cutzac o Cadevall (957); a Viladamí, Puig (1156); a Vilafreser, Grau (1183). Al terme municipal de Banyoles es troben esmentats els veïnats de Lió, Puigpalter, Guèmol (957) i mas Palau (1183).

L'aigua dels rius de la comarca va ser aprofitada ben aviat per construir-hi molins. Normalment la iniciativa d'aquestes construccions corresponia als pagesos, però de seguida, com ha demostrat Ramon Martí, van anar a parar a les institucions eclesiàstiques; la nostra comarca no va ser diferent, i els primers esments que trobem són o procedeixen de donacions a la Seu (Parets, 968), Sant Esteve de Banyoles (Serinyà, 979 i 1017); Puigpalter, Vilert i Orfes (1017); i Sant Genís i Sant Miquel de Besalú (Esponellà, 999).

Al segle XII trobem al Fluvià, a Crespià, a la zona actualment inundada per la presa d'Esponellà, una sèrie de molins que són establerts, donats o autoritzats entre particulars, i que al segle XIV aniran a parar a l'Almoina del Pa de la Seu de Girona. Així, el 1131 Berenguer de Puigdaràn, la seva esposa Riquila i el seu germà Dalmau, amb consentiment del seu senyor, Adalbert de Cabanelles, i del fill d'aquest, Ramon, van establir a Guillem Crispí, a la seva esposa Ermessendis i al seu fill Ramon el molí de Portell, amb llicència per traslladar-lo de Quer de l'Espluga fins al Rabeig, i aquell en va rebre 10 sous d'acapte, tot fixant-ne el cens en 11 mitgeres de blat i una de forment. El 1161 Bernat de Lladó i Girbert de Vilert van donar a Adalbert de Cabanelles i la seva esposa un molí al lloc de *Charral*, a cens de dues mitgeres d'ordi i una de forment per a cada un. El 1175 l'abat Pere II de Sant Pere de Besalú va adquirir els molins de la parròquia de Parets que donà el clergue Pere. El 1190 Ramon de Cabanelles feia concòrdia amb Berenguer de Casals i els amics i senyors d'aquest, Dalmau, Aladís, Ramon de Creixell i Joan de Maià, batlle de Ponç de Cervera, sobre l'ús d'aigües del Fluvià, i els va autoritzar a fer monar i molí des del torrent Sec a la propietat de Dosquers, a la riba de Pedrinyà. El 1193 l'abat Pere, del monestir de Sant Pere de Besalú, feia concòrdia amb Ramon de Cabanelles sobre el molí de Quer, a l'indret de Portell, de manera que quedessin per als monjos un onzè del quart dels ingressos nets del mateix molí. I el 1196 Alamanda, amb consentiment de Saurina, tia materna, donava a Raimunda de Cabanelles part del molí que es trobava a Valcaral per 70 sous de Girona.

El 1220 Bernat de Santa Coloma feia donació a l'església de Sant Miquel de Roca dels monars i aigualleixos del Fluvià, des de la roca de Sant Miquel fins a la roca de Graiera, cap al migdia, amb firma de Bernat de Puigdaran, que va rebre per ella 30 sous.

El 1300 Arnal Adroher, prepòsit de l'Almoina, va donar llicència a Andreu de Vilar, de Martís, parròquia d'Esponellà, per prendre aigua del Fluvià, a Sant Miquel de Roca, amb cens d'una quartera d'ordi, a mesura de Besalú, i en va rebre 5 sous; el 1310 va establir a Pere d'Om, de Portell, parròquia de Crespià, el molí que aquest havia edificat a Portell del Fluvià, amb la condició de poder-lo reedificar, si fos destruït per inundació, sense perjudicar el molí de la roca de Sant Miquel, fins al monar de Guillem de Casals, de Crespià, amb cens de 5 sous barcelonesos i 30 sous d'acapte; i el 1311 va concedir a Ramon Sunyer, fill de Bernat Sunyer, de Bosquerós de Serinyà, llicència de fer molí al Fluvià, al Portell, a l'indret de Quer, prop del torrent Sec, amb cens de 5 sous barcelonesos, i en va rebre 30 sous d'acapte.

El 1332 Ramon Sunyer, de Serinyà, i la seva esposa Ermessendis van signar debitori a Pere de Casadevall, prepòsit de l'Almoina, de 130 sous barcelonesos per la firma que els va donar d'un molí al Fluvià, a l'indret de Portell.

Al Terri trobem el 1226 el molí de Sords, que va ser donat per Arnall Bonet, de Sords, a Riambau de Camós, i el 1266 el de Santa Llogaia, que va ser establert per Bernat, prior de Santa Maria de Lladó, a Jaume Darnau, de Santa Llogaia, per cinc anys, amb pagament de 8 mitgeres de blat cada any.

Al Ser es troba el 1197 el pla dels Molins en documents de ca n'Illa de Serinyà, el molí de Roca, i els de Sant Miquel, d'en Gifre, d'en Cargol i d'en Plana a Sant Miquel, encara que no estan ben documentats.

Aquest domini senyorial dels molins provocà durant la baixa edat mitjana l'obligació per part dels pagesos de portar el gra a moldre als molins dels senyors, pagar un dret de moltura i contribuir a les obres de reparació que s'hi fessin.

ORGANITZACIÓ ECLESIASTICA

El Pla de l'Estany pertanyia al bisbat de Girona, que amb els altres bisbats catalans depenia del metropolità de Narbona. El bisbat gironí es dividia en quatre districtes o ardiaconats: Girona, Besalú, l'Empordà i la Selva; els ardiaques que els presidien formaven part del capítol catedralici de Girona. L'ardiaconat de Besalú coincidia amb el territori comtal i hi pertanyia, per tant, Banyoles i part de la seva comarca.

Les parròquies i les sagreres

Segons Ramon Martí, els bisbes gironins dels segle IX van esdevenir grans propietaris territorials gràcies a la iniciativa dels reis francs i al reconeixement més o menys conflictiu dels comtes locals. A més de les rendes senyoriales, simultàniament devien gaudir de la percepció dels impostos tradicionals sobre tota la diòcesi, però aquests drets consuetudinaris s'exercien sobre la xarxa parroquial, que en el cas de Girona sembla molt poc desenvolupada durant el segle IX i la primera meitat del següent. Més aviat fa l'efecte que els bisbes alienen els drets sobre les esglésies més llunyanes a canvi d'un petit cens fix; aquest és el cas que ja hem comentat de les esglésies de Sant Martí de Campmajor i Santa Maria del Cap de l'Estany per part del bisbe Servus Dei l'any 887.

El 12 d'agost del 922 el bisbe de Girona Guiu va consagrar l'església de Fontcoberta; el document parla en plural, però hem de creure que es tractava d'una sola església amb una doble advocació. Eldefred, prevere, que l'havia edificat, la va dotar amb un total de 30 mujades i 21 quarterades de vinya situades a Centenys, la Farrés, la vil·la de Hierga i Vilademuls, i algunes peces litúrgiques, i per la seva part el bisbe ho va fer amb la casa on es trobava, la vil·la de la Farrés, la vil·la de Figueroles i terres a Argelaga, la vil·la de la Hierga i la vil·la Freixenet, amb les respectives dècimes i primícies. És notable aquesta presència de vinyes a Fontcoberta, que ja hem trobat en la butlla del 1017, i que devia atorgar al paisatge de la comarca un caire força diferent a l'actual.

Els beneficiaris de les esglésies estaven obligats a presentar-se al sínode diocesà per rebre els sants olis (*crismam*). A Girona se'n celebrava un cada any i era el moment d'efectuar el pagament del cens; com hem vist, el més habitual són dos modis de queviures, l'equivalent de mitja càrrega d'ase.

El Concili del 1033 representa l'extensió de la Pau i Treva a les diòcesis de Barcelona, Girona i Vic, i s'especifica la immunitat de les esglésies i dels espais de 30 passes que les envolten (sagreres), exceptuades les dels castells i els mal·factors; la immunitat dels eclesiàstics desarmats i de les comunitats monàstiques; hom prohibeix prendre els animals domèstics i violentar les cases dels pagesos o dels vilatans, matant-los, furtant-los la roba o l'aixada i cremant-los les messes o tallant les oliveres. Els infractors serien sotmesos a excomunió si no reparaven el dany causat amb el doble del seu valor, una meitat del qual seria per al comte i l'altra, per al bisbe. Més tard, al Concili de Girona del 1068, s'amplià la treva anyal des del diumenge de l'octava de Pasqua fins a vuit dies després de Pentecosta.

L'església de Sant Miquel ses Vinyes (Serinyà) ens recorda la presència de l'article salat i la importància de la vinya a la nostra comarca.

El mot “sagrera” mai no és emprat en aquests pactes per referir-se als espais d'immunitat, però els mots *sacraria* i *sacrario*, construcció existent dins una sagrera, apareixen ben aviat: així, el 1039 es parla per primera vegada de *la sacraria... iuxta sancti Juliani* de Corts. Els primers sagraris pagesos són fruit més aviat d'una coincidència entre propietat eminent del sòl i superposició de l'espai d'immunitat, que no pas d'un acord entre Església i pagesos. Per contra, els eclesiàstics tendiran a adquirir aquests illots camperols immunes, com en les compres fetes pel sagristà Bernat Guillem, seguint una tendència que també s'observa entre el clergat de Barcelona, les donacions testamentàries dels benes-tants, els plets contra els familiars dels sacerdots rurals difunts o la donació en batllia a la seu, tot reservant-se'n l'usdefruit, a canvi d'un parell de gallines de cens anual. Els senyors laics també es mostraran propensos a comprar sagraris dels pagesos.

En tot cas, el que sempre trobarem en una sagrera és la rectoria amb sagrers i graners, però les escasses mencions de cellers s'amaguen darrere les més fre-

qüents de *uascula* i *uexella*, referides al conjunt de gerres i recipients de mesures diferents; la *uexella*, o el *uexel*, sembla que és exclusivament per al vi.

Les sagreres també seran el refugi de ramats, especialment dels senyorials. Diversos costums feudals es fonamentaran en l'empriu dels èquids: Ramon Arnal i Eliardis es comprometien a donar com a rèdit anyal per a l'església de Santa Maria d'Espasens les ferradures i els claus per a una euga o mula; el 1057 el comte de Besalú Guillem II i el seu germà Bernat reconeixien a Ramon Adalbert la propietat dels alous que tenia a la parròquia de Sant Andreu de Serinyà, a les viles de Bosquerons i Murlos, a canvi de la donació d'un mul; una mula valorada en 10 unces era el preu habitual de compensació en els pactes entre feudals. Els bous, les vaques i els vedells també són sempre en mans dels senyors, mentre que les bèsties pròpies dels pagesos són els porcs, les ovelles, les cabres, els conills i tota mena d'aus domèstiques (coloms, gallines, ànecs i oques), exigides als censos deguts.

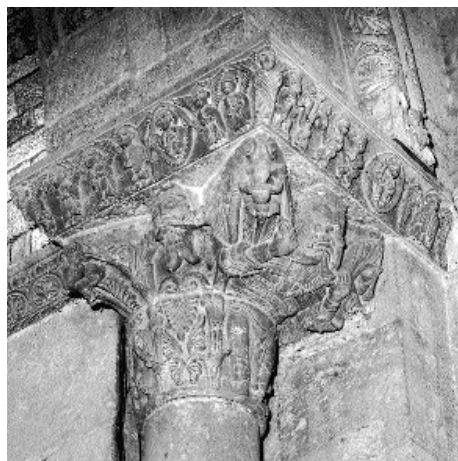
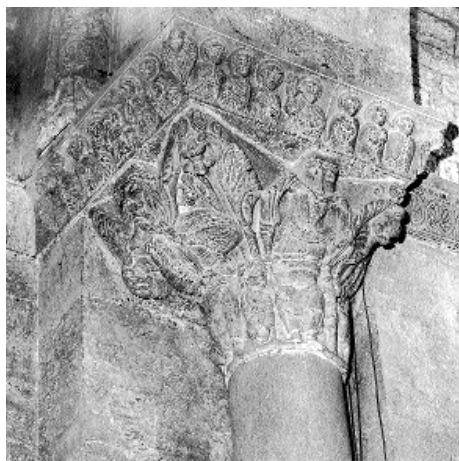
Les sagreres protegeixen també els rebosts senyorials de la fam dels pagesos. Tenim una mostra dels assalts camperols als sagrers de l'església en l'evacuació que feren Guitard Pere i la seva mare Tedlendis d'un sagrari i d'una terra per haver violat l'església de Santa Llogaia de Parets amb l'ajut d'altres homes l'any 1093.

Difusió de l'art romànic i imposició de les sagreres

La construcció d'una església romànica i la parcel·lació d'una sagrera generalment seran el resultat d'un acord a dues o tres bandes entre pagesos, eclesiàstics i feudals. Un acord on cadascun proporciona determinades coses: els pagesos sempre col·laboren amb llur feina, per construir una església o per reconstruir-ne una de vella, tot aportant de vegades el terreny per fer-ho. El document més explícit és l'acord subscrit entre el prebost Ramon i els parroquians de Sant Julià de Corts:

“Nosaltres els parroquians de Sant Julià de Corts, construïrem l'església nova en honor de Sant Julià i li donarem el seu cementiri . En el dit cementiri faci cadascun dels parroquians provisió per construir son sagrari (...) i donem a la canonja de Santa Maria cadascun pel seu sagrari una gallina en la festivitat de sant Miquel.”

Durant la segona meitat del segle XI proliferaran les “confraries”, associacions de laics vinculades a una església, que sovint apareixen com a beneficiàries de donacions testamentàries i semblen també lligades a la construcció de nous edificis.

Capitells de l'arc triomfal de Santa Maria de Porqueres, el millor dels molts exemplars del romànic religiós de la comarca, consagrada l'any 1175.

El bisbe es reservarà la prerrogativa de modificar l'espai establert als concilis, i el va reduir a quinze passes en el cas de Santa Maria d'Espasens.

Igualment, els feudals van promoure la construcció d'esglésies i pregaren al bisbe que consagrés llurs sagreres, situades en terrenys sovint cedits per ells mateixos; potser l'exemple més característic és el que ja hem vist de Sant Joan de Vilademuls. L'explotació d'aquestes sagreres i cementiris feudals tal vegada sigui idèntica a les episcopals, amb uns sàgrers propietat dels senyors laics, altres en mans dels eclesiàstics i uns altres per als pagesos, sotmesos a petits censos.

Sant Joan de Borgonyà va ser consagrada el 1142. El juliol d'aquest mateix any fou definida per Bernat Joan, fill de Guillem Bernat de Cornellà, al bisbe Berenguer, mitjançant una compensació de 100 morabatins, la meitat en or i l'altra meitat en mules. Crespià va ser consagrada segons Mn. Constans el 1163 per l'abat de Sant Pere de Besalú. El 5 d'abril del 1182 el bisbe de Girona Ramon Guisall va consagrar l'església de Santa Maria de Porqueres, a la qual va donar els delmes i primícies dels fidels, un cementiri de 30 passes i la va delimitar.

Sagreres, poblament concentrat i fortificacions feudals

En el cas de Corts, on no hi ha cap castell, es veu perfectament com el perímetre de la sagrera delimita un nucli de població. El Concili del 1033 prohibia la constitució de sagreres als castells i aquest decret sembla que es va seguir en la

consagració d'alguna capella castral, ja que no s'esmenten les trenta passes eclesiàstiques; però els feudals van tenir el recurs de construir una església i després aprofitar el perímetre de la seva sagrera consagrada per edificar una fortalesa, tal vegada ampliant una fortificació anterior i tot implicant els camperols en la construcció d'ambdós edificis. Ho confirmen la prospecció realitzada en algunes sagreres i unes escasses referències documentals.

Així, l'església de Sant Joan de Vilademuls havia estat construïda per iniciativa de Ramon Arnal i Eliardis, que la donaren al bisbe, el qual els la va retornar tot seguit. Encara que en aquests documents no s'esmenta la sagrera, les 30 passes eclesiàstiques defineixen encara avui el seu perímetre pels quatre costats, tot i que un desnivell condiciona els límits del sector occidental. Les úniques restes clares de la primitiva fortificació medieval es troben al sector oriental, on es veu encara un fragment de muralla i la porta d'accés; aquesta porta, d'obra

*El portal de Vilademuls
permet veure la importància
de la sagrera en la delimitació
de l'espai urbà.*

romana dubtosa segons els entesos, es troba situada exactament a una distància de 30 passes de l'absis de l'església. Als altres tres sectors de la sagrera les restes de fortificació han estat esborrades, tret d'alguna casa fortificada al sud, malgrat que tot fa pensar que ambdós perímetres coincidien.

Però aquest fenomen de concentració del poblament a causa de les sagreres va ser incomplet, i no es va produir on no existien castells feudals i on l'església no va fer pactes amb els camperols, com els que hem vist més amunt a Sant Julià de Corts. És el cas de Santa Llogaia de Parets d'Empordà, on les sagreres documentades al segle XI no han produït una concentració urbana al costat de l'església parroquial i sembla que s'ha mantingut l'hàbitat dispers.

La crisi i la restauració del monestir de Banyoles

Després de la butlla del 1017 s'estén un gran silenci sobre el monestir de Banyoles, que arriba fins al 1078; és l'època de les rapinyes feudals i d'un afebliment del poder de l'Església. Només una carta de mitjan segle XI revela que era possessió d'un tal Andreu, germà de Ramon, fill d'Emma, detentor també de l'abadia de Besalú. L'acta de reconstrucció del 1078 diu que "ha estat reduïda, per la depravació dels prínceps, dels prelats i per les incursions dels malfactors, a un estat de tanta devastació i de destrucció que és ara quasi desproveïda de tota habitació i de tot habitant i es troba en la misèria i fretura".

Els papes Benet VIII i Pasqual I van dictar enèrgiques disposicions encaminades a restablir l'imperi de la justícia, però el mal era tan profund i estès que per obtenir resultats positius va caldre reunir assemblees i concilis que publicaren llargues llistes d'anatematitzats; el bisbe de Vic Oliba en va ser un gran impulsor. Els sobirans de Besalú i Empúries, que figuraven entre els anatematitzats, se'n van burlar al principi, però després, penedit, van restituir allò que injustament retenien i amb els croats van emprendre el camí de Jerusalem, després de la remoció de l'anatema que pesava sobre llurs consciències.

Mentrestant Gregori VII va encarregar a Amat d'Oloró la reunió d'un nou concili a Girona (1077), els efectes del qual va impedir el simoníac arquebisbe de Narbona, Guifré, organitzant un avalot, i el llegat es va veure obligat, sota la protecció de Bernat II, a refugiar-se a la vila comtal de Besalú, on el metropolità fou excomunicat junt amb els abats simoníacs d'Arles, Camprodon, Banyoles, Sant Pere i Santa Maria de Besalú, Sant Llorenç del Mont i Sant Pau de la Vallota. Destituïts dels seus càrrecs, foren substituïts per abats dignes.

L'any 1078, sota l'acció d'Amat i Frotard de Sant Pons de Tomières, el

comte, fervorós paladí de la reforma cluniacenca, que aleshores havia assolit tota la seva esplendor, empenia la restauració del monestir banyolí i subjectava a Sant Víctor de Marsella (cosa que s'havia executat amb Ripoll vuit anys abans) l'abadia de Camprodon i Arles, a Moissac, dues importants sucursals de Cluny; fou Hunald de Beran, abat de Moissac i parent de Bernat, qui va determinar el moviment de filiació dels monestirs catalans.

En la dedicació i la consagració de l'església monacal de Sant Esteve, duta a terme el 6 de setembre del 1086 amb la presència de l'arquebisbe de Narbona i diversos bisbes, es confirmava la potestat judicial del monestir, es prohibia sota el signe de l'anatema que es construís cap altre castell en un circuit d'una llegua i mitja, "llevat d'aquells que ja hi ha fets, que tant de bo Déu destrueixi", i s'hi consagraven els altars de Sant Esteve i de Nostra Senyora de l'Escala, amb un seguit de preades relíquies.

Malgrat diverses confirmacions posteriors, la dependència degué ser nominal i no real, com es dedueix de l'absència de l'abat marsellès en l'esmentada consagració i d'un mandat de 1149 del papa Eugeni III a l'abat de Banyoles en què li ordena l'obediència al nou prelat marsellès, Guillem.

El 1096 l'abat Benet aconseguia del papa Urbà II la confirmació de les possessions del monestir i el reconeixement de certa independència del sínodo diocesà, i el 1175 Alexandre III li concedia la protecció apostòlica, sense augmentar gaire les seves exempcions.

Berenguer Bernat li donà el 1096 la seva part del mas la Riba, de Fontcoberta, amb la condició que mentre visqués la tindria pel monestir i pagaria una fogassa cada any.

Ramon Berenguer III el 1130 li va atorgar els drets comtals de la Farrés, i Ramon Berenguer IV i Pere el Catòlic van confirmar tots els seus privilegis, i posaren sota la seva protecció els concurrents al mercat (1198); també Alfons I li va concedir el privilegi per construir forns a la vila (1190).

El 1192 l'abat Ramon Benet dotava la infermeria del monestir amb diversos masos seus, entre els quals hi havia el de Planells, a Figueroles de Fontcoberta, els de Campmajor i l'honor de Vilamarí, i 1.000 sous en honors i panys, mentre que Ramon, prior de Finestres, li assignava les rendes que rebia a Serinyà, excepte l'oli, i Arnau, cambrer, ho feia amb el mas de Merlant.

Veiem, doncs, que en aquests dos segles el seu patrimoni gairebé no va augmentar, llevat de les annexions dels priorats de Santa Maria de Finestres i de Sant Marçal del Montseny a final del segle XI, i que en tot cas el que degué créixer fou la població de la vila de Banyoles.

DEL COMTAT DE BESALÚ AL COMTAT DE BARCELONA

El comtat de Besalú va tenir el moment més brillant en la figura del seu comte Bernat I Tallaferro (988-1020), que el va organitzar en vescomtats, i va aconseguir, fins i tot, erigir la seva capital en seu episcopal el 1017 i que en fos designat bisbe el seu fill Guillem; però a la mort de Tallaferro els bisbes de Vic i de Girona van reclamar i obtenir llurs territoris desmembrats.

Es conserva molt poca documentació, al marge de la que s'ha comentat en parlar del monestir de Banyoles, de la relació entre els comtes i la part del seu comtat que avui pertany a la comarca del Pla de l'Estany, i a més no ha estat gens estudiada.

Hom sap que el comtat de Besalú va disposar de moneda pròpia des de l'any 969, tot i que fins al 1020 només n'hi ha referències documentals. Es coneixen tres tipus de diners de plata, encunyats entre el 1020 i el 1111; els gravats d'encuny del comtat són considerats els millors de l'art romànic.

Bernat III, besnét de Bernat I Tallaferro, es va casar amb Ximena, filla del comte Ramon Berenguer III i néta del Cid, que li aportà en dot el comtat d'Osona. Els comtes de Besalú i de Barcelona havien pactat la successió mútua en llurs comtats en el cas que morís un d'ells sense fills; així es va esdevenir a la mort de Bernat III (1111), amb la qual cosa el comtat de Besalú i els territoris que en depenien van passar al seu sogre, i es van unir definitivament al comtat de Barcelona.

El fill de Ramon Berenguer III, Ramon Berenguer IV, va fer recollir en un interessant document de capbreu els usatges i les lleudes que havia de percebre a la vila de Besalú i al seu terme comtal. El que havien de pagar entre Parets, Martís, Bosquerós, Portell, Serinyà, Arbuçà, Merlant, Serra de Crespià, Sant Martí de Campmajor, Brugueroles, Ventatjol, Centenys, Esponellà, Llevanera, Pompià i Cugujades, i els masos de Torrentmal (Porqueres), Pidra, Sabadell, que té Perella en feu, Perduts i Budelleres (Serinyà), eren 158 porcs en total; 3 mitgeres, 2 quarteres i mitja, 5 anaps, 3 aimines i 28 sesters de blat o forment; 3 mitgeres, 2 modis, 78 sesters i mig i una fogassa de civada; 15 mitgeres, 13 sous, 13 sesters, una aimina i una fogassa d'ordi; una gallina; 11 polls; 2 anyells; 12 moltons; 8 oques; 13 quartes, 3 modis, 24 sesters i 13 sous de vi; una mitgera de mel; un anap d'ametlles; i 45 sous 5 diners.

Els usatges

Paul Freedman es pregunta si les disposicions de la Pau i Treva de Déu emparades per l'Església foren efectives i fins a quin punt se'n beneficiaren els

pagesos, i es contesta que no es pot dir que la Pau i Treva reprimís, ni tan solament refrenés gaire, les guerres privades a Catalunya. La necessitat de la reunió d'un concili a Girona el 1077 i la mort d'Udolard, vescomte de Bas, a final del 1123 *in conflictu militum* enfront de Vilademuls mostren que les coses trigaren a calmar-se. La capacitat dels senyors d'explotar els seus tinentes fou més mitigada que no pas destruïda, i, el que és més important, l'aplicació de la Pau i Treva i la creació de franqueses acceptaven implícitament la permanència de la guerra privada i del senyoriu banal; precisa, tanmateix, que "la Pau i Treva creà sagres privilegiades, però fins i tot els pagesos que es trobaven fora d'aquests límits estigueren protegits, en certa manera, per les disposicions de les assemblees. Fins a les darreries del segle XII la major part dels pagesos continuà detenint terra segons unes condicions més properes a la lliure propietat que a la servitud (...)".

Abans del 1200 els pagesos encara treballaven la terra segons unes condicions de tinença i estatus ambigües i poc definides; aquest fet tendí a retardar l'aplicació de formes sistemàtiques d'opressió, la qual cosa féu que els senyors exercissin un tipus de control important, però encara il·legítim. Els pagesos també es beneficiaren en certa mesura del ressorgiment del poder comtal durant l'època del comte Ramon Berenguer I (1035-1076). La renovada entrada d'or musulmà i l'habilitat del comte a l'hora de manipular les formes de lleialtat aristocràtiques reconstruïren un cert grau d'autoritat pública d'acord amb les noves bases. Amb la nova riquesa, el comte comprà castells o estimulà els nobles per tal que li encomanessin llurs fortaleses, i utilitzà *convenientiae* i juraments de fidelitat per tal de lligar els nobles al seu servei, actuant més com a senyor superior que no pas intentant restaurar una antiga separació entre govern públic i privat. A mitjan segle XII els comtes de Barcelona també utilitzaren la Pau i Treva per regular la violència, amb la qual cosa assumiren el paper de l'Església en la seva aplicació; aquesta forma modificada de dret públic limità l'abast i l'oportunitat de dur a terme guerres privades sense caure fora de la llei.

Els *Usatges* de Barcelona, elaborats per etapes entre el 1060 i el 1150, van codificar els drets i els deures dels vassalls i dels senyors en tot allò referent a la fidelitat, la guàrdia de castells i la guerra; es prohibia el maltractament dels vassalls, però es reconeixia l'obligació de servir en les campanyes dels senyors respectius, juntament amb l'obligació de tenir castells, lleialment, i de retornar-los al senyor en cas que ho demanés. Les disposicions per a la solució de disputes entre els vassalls i els senyors se centraven en les compensacions i la mediació. Els *Usatges* prohibien els atacs arbitraris (per exemple, Us. 58 "*Si quis alicui homini*"); l'aplicació per part del comte de la Pau i Treva es reconeixia, com a

mínim, d'una manera selectiva. La Pau i Treva protegia els vaixells (Us. 60 "*Omnes quippe naves*") i la circulació pels camins i carreteres (Us. 62 "*Camini et strate*"). També es reafirmava la validesa de la Treva en general (Us. 97 "*Item statuerunt*"; Us. 98 "*Omnia Maleficia*"; Us. 99 "*Tregua data*"). El comte es va reservar l'alta jurisdicció, així com la regulació de la construcció de castells privats (Us. 68 "*Princeps namque*"; Us. 72-73 "*Strate*", "*Rochas*"; Us. 93-95 "*Et ex magnatibus*", "*Quia iusticiam*", "*Mulieribus*").

Es reconeixien privilegis i drets especials per als senyors, els cavallers, els ciutadans i els administradors reials; la condició i l'estatus dels pagesos no es va definir clarament. Es considerava que els pagesos no tenien cap dignitat (*estatus*), excepte la de ser cristians (Us. 13 "*Rusticus interfectus*"), però no es reconeixia cap dret senyorial de jurisdicció privada sobre ells. Els juraments judicials dels pagesos s'havien de considerar vàlids (Us. 52 "*Sacramenta rustici*"; Us. 53 "*De aliis namque rusticis*"); no es distingia els pagesos com a únics afectats per determinades exaccions. Un capítol dels *Usatges* afirma que la possessió d'un alou inclou els qui hi viuen, però això és un afegit posterior, redactat després de les primeres codificacions del segle XII (Us. 145 "*Precipimus*"). I, el que és més significatiu, els *Usatges* no exclouen els pagesos de la Treva i la seva protecció.

Segons Freedman, després del 1150 es va suprimir la protecció de la Treva, es va reconèixer el dret dels senyors de maltractar els seus pagesos, es va restringir l'accés als tribunals públics i es va forjar una vinculació del pagès a la terra. Sense deixar de tenir una certa dignitat i de conservar la condició de lliures pel que feia a llurs persones, els pagesos del Pla de l'Estany, com els de gran part de la Catalunya Vella, es van convertir en serfs entre el 1150 i la legislació del 1283, que va completar l'estructuració legal del sistema remença.

A final del segle XII trobem algunes definicions, actes pels quals es posaven fi a uns drets i deures contrets amb un senyor per tal de passar a dependre d'un altre, com les que fan el 1177 Berenguer de Pujals i el seu germà Bernat, amb el consentiment de Dalmau de Medinyà i Riambau de Camós, i Bernat, germà d'aquest, a la canònica de Santa Maria de la seu de Girona i a Berenguer, paborde del mes de gener, del mas dit de Lladó amb els homes i les dones que hi habiten, que és a la parròquia de Sant Joan de Borgonyà, per 30 sous de diners de moneda de Girona; i el 1192 Sibil·la de Queralt i el seu fill Berenguer a Bernat de Perduets, en mà de Bernat de Serinyà, per 16 sous.

L'any 1202, les corts de Cervera van prohibir als pagesos pertanyents a magnats d'apel·lar als tribunals reials pels maltractaments per part dels senyors, i el 1283 les corts de Barcelona van promulgar una llei, coneguda pel seu encapça-

lament en català com “En les terres e lochs”, que exigia que els tinents no lliures paguessin drets de redempció si abandonaven les terres senyorials per establir-se en dominis reials. L’any següent la constitució “*Recognoverunt proceres*” garantia les propietats i els drets personals dels ciutadans. La forma de tinença lliure descrita en aquest document, l’emfiteusi (un arrendament a perpetuïtat amb determinats drets d’alienació), es va estendre a altres jurisdiccions i va regir les obligacions i els privilegis dels arrendataris lliures; els dos estatuts es van complementar, ja que junts van servir per distingir les tinences lliures de les que no ho eren.

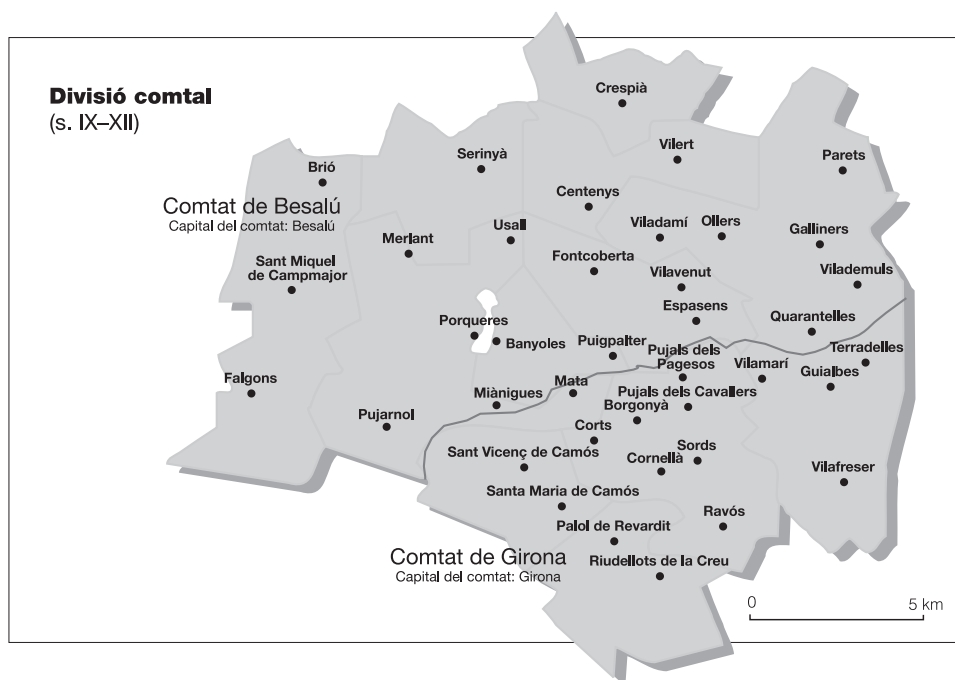
Territori i jurisdicció al Pla de l'Estany medieval

FLOCEL SABATÉ

A l'alta edat mitjana l'actual comarca del Pla de l'Estany, mancada tant d'un contingut físic diferenciat respecte de les zones circumdants, com d'un nucli prou aglutinador, no era entesa com una unitat particular. En les primeres dècades carolíngies, en el segle VIII, ja es palesa com un espai entre les capitalitats de Girona i Besalú, amb unes òrbites d'influència que es concreten quan a mitjan segle IX es precisa la delimitació entre els respectius comtats. El de Besalú inclou tot l'espai septentrional i central de l'actual comarca, fins a Rocacorba i la vall de Riumort, i continua el límit amb el comtat de Girona entre Banyoles i Mata, Espasens i Pujals, Vilamarí i Quarantelles, Vilademuls i Terradelles: sobre l'actual mapa comarcal, això situa, aproximadament, uns 170 quilòmetres quadrats del Pla de l'Estany dins de l'entitat de Besalú, i una mica més de 85 sota l'òrbita de Girona.

DOS COMTATS, UN DUCAT I UN BISBAT

La similitud del paisatge i de l'aprofitament de l'espai en una i altra demarcació relativitza, en l'àmbit popular, aquesta divisió, que va essent arraconada ja en el segle XI, tot coincidint amb l'expandiment de les fragmentacions feudals; la tendència serà accentuada, en la zona de Besalú, a partir de 1117, quan

aquest comtat s'integri plenament dins dels dominis del comte de Barcelona, senyor de la demarcació gironina. Significativament, quan el 1175 el papa Alexandre III confirma els béns del monestir de Banyoles, ubica les propietats segons els comtats d'Empúries, de Girona o de Barcelona, però omet, en canvi, la noció comtal besaluenca, i prefereix unitats menors de percepció de l'espai: *in valle Miliarias*, *in valle Balneoli*. Tot i que, puntualment, a l'entrada del segle XIII es poden situar indrets al comtat de Girona i, més episòdicament, al de Besalú, a la dotzena centúria es desvirtua la ubicació comtal en aquestes terres. Popularment algunes petites unitats paisatgístiques arrelen plenament en la caracterització dels espais i la ubicació dels indrets, com sobretot és el cas de la vall del Terri. La consolidació, en el segle XIII, d'una divisió territorial concordant amb les capitalitats baixmedievals (les vegueries) certifica la completa desaparició del sistema comtal.

Per això, la recreació del comtat de Besalú el 1368 és d'un caràcter ben diferent i s'inscriu en la pràctica coetània d'erigir patrimonis per als membres de la família reial, en aquest cas el fill segon del monarca, l'infant Martí. El nou comtat es formarà a partir de la divisió territorial vigent i coincidirà amb la vegueria de Besalú, per bé que, en la pràctica, els espais situats sota el domini dels Roca-

bertí en seran exclosos per la seva definició vescomtal. Amb aquesta concepció, el comtat de Besalú baixmedieval no arrela en la percepció popular de l'espai, i a més s'hi afegeix que la seva vida real és ben breu: el 1377 es reintegra a la corona, mitjançant una redempció jurisdiccional costejada pels propis habitants i promoguda per l'infant Martí, que obté així uns importants guanys i assaja una fórmula de recuperació del patrimoni reial represa per ell mateix quan, dues dècades després, el destí el convertirà en monarca.

És similar el cas del ducat de Girona, que engloba tota l'actual comarca entre 1351 i 1387, a excepció dels espais inclosos en el comtat de Besalú durant la seva existència i sense efectes reals en la zona plenament controlada pel vescomte de Rocabertí. Amb el ducat es pretenen bastir les rendes de l'infant Joan, hereu de la corona, nascut l'any 1350; el ressò real de la demarcació és escàs, sense palesar alteracions, en gran part perquè, durant la llarga minoritat del titular, el rei continua prenent-hi les decisions *tamquam pater et legitimus administrator* del duc de Girona.

Un record dels límits dels vells comtats perviu en la divisió ardiaconal de la diòcesi de Girona. En el segle XI el bisbat és estructurat en ardiaconats, fent coincidir el límit entre els de Besalú i Girona amb el traçat dels comtats, sense

que les posteriors modificacions alterin la partió en aquestes contrades. En els ardiaques les inicials atribucions de jurisdicció sobre el clergat i d'inspecció sobre les parròquies perden entitat de seguida, i la divisió ardiaconal és, sobretot, una manera d'organitzar-hi la percepció de les rendes pertanyents als ardiaques, convertits en personatges destacats del capítol canonical; això explica la seva poca incidència en l'estructuració del territori i en l'organització de la societat, per la qual cosa poden residir habitualment a Girona, i, fins i tot, gaudir alhora d'una simbòlica seu en un castell-palau aliè als radis generals de capitalitat, tal com fa l'ardiaca major de Girona a Ravós del Terri, raó per la qual és també conegut com l'ardiaca de Ravós.

En canvi, la pertinença a la diòcesi de Girona esdevé un signe cohesionador molt important, sobretot per l'empenta municipal de la ciutat de Girona. La capitalitat gironina cerca d'afermar-se amb una noció demarcacional que acompanyi l'ampli radi d'influència propi d'una de les principals ciutats del país; per aquest motiu, la noció diocesana escapa dels dictats merament eclesiàstics, i en la baixa edat mitjana es converteix en un sistema de referència demarcacional imbricat fortament amb la ciutat de Girona, tal i com, fins i tot, recolliran els plantejaments institucionals i jurídics.

L'ESPAI MENOR

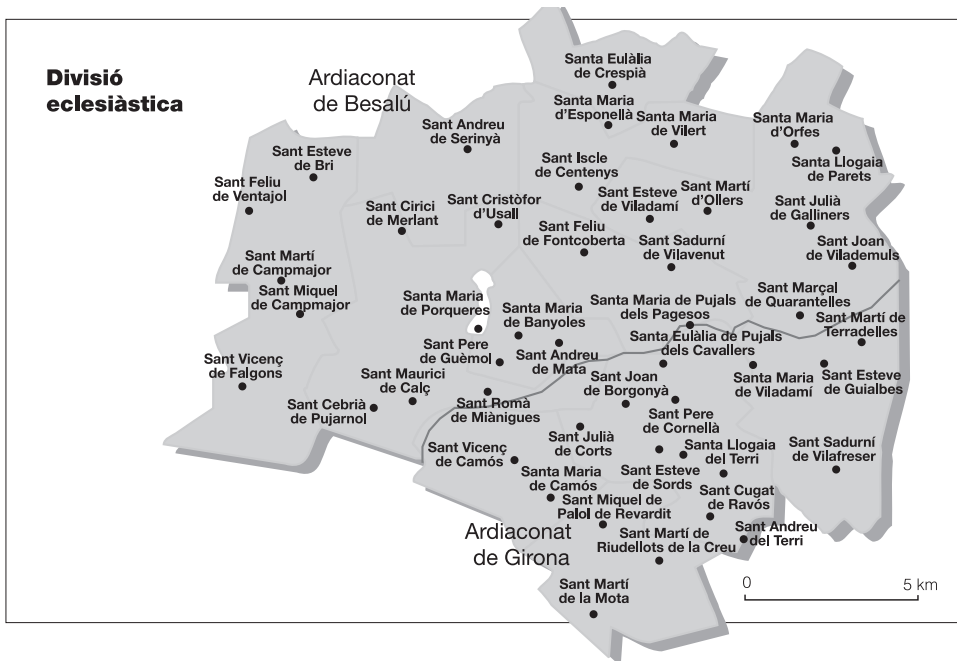
En iniciar-se els segles medievals, l'explotació del territori es basa en vil·les, molt nombroses, hereves dels segles precedents i enteses com a grans extensions, usualment amb un nucli concentrador de l'hàbitat presidint diferents espais –uns conreats i d'altres no–; sense unitat d'explotació ni, en general, de propietat. La cohesió territorial de la vila permet uns límits concrets i ubicar els indrets, per exemple, *in terminio de villa de Pareds*, com es fa en el segle X. Els seus nuclis donen lloc a la majoria de les actuals poblacions: Borgonyà, Brió, Centenys, Cornellà, Corts, Crespià, Galliners, Guèmol, Falgons, Faràs, Lió, Mata, Miànigues, Ollers, Orfes, Parets, Pedrinyà, Pompejà, Serinyà, Vilert... Precisament, des dels segles IX i X el mot “vilar” identifica petits nuclis d'hàbitat que articulen el conreu de les terres properes, sovint en evolució des de sectors de la vil·la; és l'origen de poblacions com Puigpalter o Esponellà, que perllonguen la denominació, en molts casos, fins ben entrada la baixa edat mitjana, com en el *villario de Olivis*, o en el *villar de Quarentella*, sovint concordant amb la noció de veïnat: *vicinatus dez Vilar de Sant Andree de Tarradellas*.

A la vegada, algunes esglésies edificades en les principals viles contribueixen a articular el sistema parroquial, mitjançant un procés que, entre els segles IX i XI, cohesiona entitats parroquials prèvies, coetànies i posteriors al moment carolingi. L'extensió sistemàtica de les parròquies sobre tot el territori ofereix una completa divisió espacial menor, la qual cosa les converteix en el referent per tal d'ubicar els indrets al llarg de la resta de l'edat mitjana. La major extensió de les unitats parroquials i el seu caràcter demarcacional faciliten la combinació entre parròquies i vil·les, que s'inclouen dins les primeres, sense configurar, però, cap xarxa interna sistemàtica.

La feudalitat no sols imposa els característics lligams entre la població, tot afectant els sistemes de producció i d'ordenament social, sinó que també altera la percepció espacial. De manera ben notòria, a la darrerria del segle XI s'accentua l'agrupament de la població entorn dels llocs consagrats, per aprofitar el voltant de 30 passes d'espai sagrat i, per tant, d'immunitat a les violències senyorials. Es generen així, entre els segles XI i XII, nombrosos nuclis de població i, en alguns casos, se n'ordena l'accés: a Corts cada parroquià té dret al *suum sacrarium*. L'espai de la sagrera és dens, recorregut per carrers estrets, però s'hi alternen horts i cases, i cadascuna d'aquestes sol ser un *hospicium cum eius area et orto*. Durant els segles XIII i XIV es consoliden com a importants nuclis de renda i jurisdicció eclesiàstica, com bé sap el monestir de Banyoles amb les seves sagreres de Vilert, Serinyà, Porqueres i Fontcoberta.

La construcció i la privatització de fortaleeses i castells s'emmarca en el mateix ambient feudal i, per això, destaquen els afanys comtals per controlar-los, com fa Ramon Berenguer IV, a mitjan segle XII, en imposar a Galzeran de Sales tant la destrucció d'una nova fortalesa, com el retorn del castell de Cornellà. En aquest context, arrelaran cases fortes o *domus*, algunes prou significatives, com la de Taià, que centra la batllia amb què el monestir de Banyoles regula una part important de les seves possessions; igualment, des de les primeres dècades del segle XI, diferents indrets es caracteritzen per la seva torre –com ara la de Pujals dels Cavallers–, de manera que, a la segona meitat de la mateixa centúria, diverses torres esdevenen referències habituals en les ubicacions: el 1075, per exemple, se situa un alou dins la parròquia de Sant Pere de Cornellà, a la torre de Sort, com també es podria fer amb les torres de Calç, Vilafreser, Galliners, Borella, Camós o Vilert, entre d'altres.

Moltes torres són, en realitat, masos fortificats. El camp feudal ha substituït les vil·les pels masos, retenint, si de cas, l'antiga condició de vila en topònims de poblacions –Vilafreser, Vilavenut, Viladamí, Vilamarí– o de masos –*manso*

Villademunt, mas Mitjavila-. El nombre de masos és elevadíssim; més que heretar directament l'antiga vil·la, els masos la fragmenten. Sempre es caracteritzen per àmplies zones, *cum patio ubi solebant esse domus dicti mansi et cum area, clauso et quintano eiusdem* i amb diferents peces de terra agrícola, tot incloent, encara, unes altres zones ermes o boscoses. La forta unitat del mas permet, en el segle XIV, cedir-ne individualment la jurisdicció, com fa Pere III el 1344 amb alguns masos de Taià, Porqueres i Mata propietat del monestir banyolí.

Els masos no articulen tot l'espai agrari, sinó que es combinen, sobretot, amb les bordes i les feixes. Les bordes, ben esteses al camp baixmedieval des de la seva aparició al segle XII, reproduïxen a menor escala els mateixos elements dels masos, mentre que les feixes són unitats de terra conreada, en ocasions adscrites a un mas o, la majoria de les vegades, arrendades directament; molt nombroses a la baixa edat mitjana i de dimensió desigual (les menors, ja en el segle XIII configuren *quadam fexiola sive capçonata*), s'incrementen a mesura que creix l'espai agrícola, i moltes s'ubiquen al costat de boscos. Aquests, dins del conjunt, estan ben integrats i explotats, la qual cosa en facilita sempre una plena valoració i una nítida identificació: *boscum de Morgate*, *boscum de Ravanera*, *boscho de Perduxs*, *montem de Speculo*, *bosco de Savaneso*... L'espai agrari encara es

complementa amb les masoveries, escadusserament presents ja a la segona meitat del segle XIII, en indrets com Porqueres o Banyoles, on enllacen amb un contingut urbà del terme i preparen la moderada empena viscuda en el segle XIV.

En tots els casos, es tracta, des del segle XI, d'un camp on es combinen els trets feudals i els emfitèutics. La propietat es troba concentrada en importants senyors –sobretot el monestir de Sant Esteve de Banyoles–, que esdevenen els *senyors directes* que cedeixen l'explotació de la terra als *propietaris i senyors útils*, els quals es converteixen en *homes propis* del senyor directe, tot compromentent-se al cens emfitèutic i sotmetent-se a les diferents prestacions feudals; s'hi solen pagar tasques, agrers, delmes i primícies, a més de batudes i d'imposar, en diferents casos, joves, mentre que els censos solen incloure, ultra el gra, ous, gallines i sovint formatges, a més de palla, i en ocasions pernils, que es van traduint en diners. Els mals usos, plenament imposats en el segle XIII, defineixen un domini més social que no pas econòmic, segons es palesa tant en els juraments que recalquen l'obligació de no abandonar el mas per acudir als nuclis urbans, com en els pactes, en la segona meitat del segle XIV, d'unes prestacions molt baixes, acceptades pel monestir de Banyoles, quan està d'acord a no exigir més de cinc sous per la intestia, per l'eixorquia o per la cugucia, així com una quantitat idèntica per la remença, rebaixada a la meitat sobre noies joves.

En el treball agrari es produeix una certa dispersió, de manera que un mateix propietari útil sol sumar diverses unitats, combinant diferents feixes o algunes d'aquestes amb un mas o borda. Tots els camps, tant de feixes com de masos o bordes, se subdivideixen en peces de terra, i la seva producció es dirigeix a una autosuficiència dominada pels productes aleshores bàsics: el cereal panificable i el vi, completats per la ramaderia, que proporciona la carn. En els segles baixmedievals, els sistemes de rotació hi faciliten combinacions com el mestall. Els cereals predominants a tot arreu són l'ordi, la civada i el forment, seguits, a molta distància, pel blat -que assoleix una major concentració a Serinyà-, l'espelta, el fenc -ben present a la zona de Vilademuls i Terradelles- i plantes com el mill o el fajol, a més del pastell, estès a final del segle XIV preferentment a la vall del Terri, on troba uns sòls llotosos favorables i prou mà d'obra. Les zones entre Pujals i Fontcoberta assoleixen importants concentracions vinícoles, ampliades vers Banyoles en el tombant al segle XV, com uns setanta anys abans s'havien eixamplat entorn de Camós. Igualment, l'oli, present una mica pertot arreu, amb esments d'oliveres en llocs com Corts o Sorts, mostra importants concentracions en moltes zones de Vilert, Fontcoberta,

Serinyà i Porqueres, tot essent incentivat a Camós, ja mirant cap a l'abastament de Girona. L'horta, amb cols, llegums i faves, era significativa en indrets com la vall del Terri o Porqueres, però sobretot al voltant de Banyoles. Es mantenen, a la vegada, conreus de lli i cànem, a Miànigues, per exemple, i l'adoberia a Banyoles incentiva, en el segle XIII, l'arribada de roldor, per bé que no altera gaire l'entorn agrari.

De tota manera, les capitalitats vilatanes hi imposen modificacions, com les concentracions ramaderes properes a Banyoles, que afecten llocs com Vilert. La presència de porcs i d'aviram menor -ànecs, i sobretot gallines- no amaga un predomini baixmedieval de la ramaderia ovina, proveïdora de formatge, carn i llana, que en part repercuteix en les activitats de Banyoles (a la sortida del segle XV, el 47,34% dels vilatans no religiosos de Banyoles eren paraires, més un 13,51% de teixidors). L'explotació dels recursos fluvials, com la pesca als estanys, completa l'aprofitament natural.

La crisi de mitjan segle XIV afecta fortament el camp. A final del segle, a Banyoles una mica més de la meitat dels camps estan abandonats, també explotacions emblemàtiques. S'estén en aquells mateixos moments el convenciment que, a més de la minva i els trasllats demogràfics, es viu un esgotament de la terra per un abús del conreu cerealístic; per aquest motiu, l'abat de Banyoles vers el 1400 concedeix incentius fiscals sobre la tasca perquè els pagesos substitueixin el cereal per la vinya.

CAPITALITATS, JURISDICCIONS I VEGUERIES

L'avenç dels segles medievals estreny les relacions entre els nuclis urbans i la ruralia, fet que accentua la caracterització del Pla de l'Estany entre Girona i Besalú i, a la vegada, l'aparició de nuclis propis, ja siguin intermedis o menors.

D'antuvi, el pes de Besalú és permanentment intens en el sector nord-occidental: Ventatjol, Brió, Merlant, Usall, Serinyà i Centenys, sobretot, i s'allarga fins a Parets; els drets de castlania de Besalú arriben fins a Usall i els camins porten a la mateixa vila: la *strata qua pergitur a Bisulluno* s'indica a Parets el 1065. És una zona sobre la qual s'han dirigit capitals besaluencs, que han adquirit propietats (els Bòixols a Serinyà), delmes (famílies de Besalú, com els Escala a Usall, els Bòixols a Serinyà, els Prat en aquest mateix indret i a Brió, els Sales a Merlant, Ventatjol i també a Serinyà) i diferents serveis als senyors dels indrets, com els Ferrer a Crespià; igualment, hi són importants el recurs al crèdit

de Besalú -ho sap prou bé la comunitat jueva d'aquesta vila- i les donacions preferents als temples besaluencs, sobretot al monestir de Sant Pere.

En la zona septentrional, Crespià articula una capitalitat menor, en unitat amb Pompeu, Pedrinyà i, ja fora de l'actual comarca, Dosquers. El domini episcopal hi atorga una cohesió -des de 1257 els seus habitants escapen a les citacions a la cort reial de Besalú- i fomenta l'empenta de Crespià, seu del batlle episcopal i dotat d'una significativa petita vida urbana, amb elements com l'hospital i l'activitat dels teixidors o els hostalers. La Seu gironina obté encara molts guanys generalitzats amb el delme i amb moltes propietats, com les que es concentren a Palol, Camós o entre Sords, Cornellà, Mata i Pujals, amb beneficis tant per a la seu catedralícia com per a la Pia Almoina, i essent vetllades per batlles.

L'espai oriental de la comarca -l'actual municipi de Vilademuls més, en part, Vilavenut i Santa Llogaia del Terri, llevat de Vilafreser i, matisadament, Terradelles, que jurisdiccionalment mira cap a Orriols- s'articulava entorn de Vilademuls, bressol del llinatge homònim, que destaca en els segles XI i XII i que a mitjan d'aquesta centúria enllaça amb els Rocabertí. La vila esdevé seu de la batllia jurisdiccional, centre de serveis com la notaria i objecte d'un govern municipal consolar, i s'hi desenvolupa una pròspera activitat en competència amb l'episcopal vila de Bàscara i en intensa relació amb altres nuclis dels Rocabertí, sobretot amb Navata. El mercat concedit a Bàscara el 1187 o l'enlairament de les muralles d'aquesta vila a mitjan segle XIII seran replicats des de Vilademuls, de la mateixa manera que amb facilitat s'hi encaminaran interessos vilatans d'altres indrets del vescomtat de Rocabertí; no és casual, per exemple, que el 1314 un draper de Peralada adquireixi drets sobre el delme de Galliners.

El sector occidental -la part central i meridional de l'actual municipi de Sant Miquel de Campmajor-, tot i els lligams establerts amb el monestir de Banyoles i el recurs dels seus habitants a serveis oferts a Besalú -notaria, crèdit-, queda definit amb Mieres, Finestres i Llémena, vers on tendeixen diferents lligams feudals i on resten units jurisdiccionalment, des del segle XIII sota els Cartellà, amb els Santa Pau a partir de 1392 i, ja el 1474, amb el nou i efímer vescomtat d'Hostoles.

En la part inferior de la comarca, Cornellà, malgrat que no s'hi concentra una elevada població, es beneficia d'una ubicació intermèdia entre nuclis majors -Girona i Banyoles- i gaudeix, en el context baixmedieval, d'un suport reial contraposat al poder abacial de Banyoles, ja palesat a la darrereria del segle XIII i accentuat amb els privilegis rebuts en la centúria posterior. Durant el

segle XIV viu un ràpid desenvolupament de serveis centrals, com la notaria o l'hospital, i consolida un govern municipal presidit per jurats. Genera així una capitalitat pròpia que mena a rebatejar, popularment, la vall del Terri com la vall de Cornellà, tal com s'imposa a final del segle XIV, i que caracteritza sobretot l'espai entre Corts, Borgonyà, Pujals i Sords, denominació que assolirà un ple contingut jurisdiccional. D'aquesta posició, en derivaren tensions amb Banyoles, amb topades ja presents en el tombant del segle XIII al XIV, augmentades en la primera meitat de la quinzena centúria i expressades amb obstruccions jurisdiccionals. La corona reial hi intervé en diverses ocasions, tant protegint Cornellà de les marques abacials (1430), com sentenciant al seu favor en el recurrent conflicte sobre els drets de carnisseria (1425, 1431).

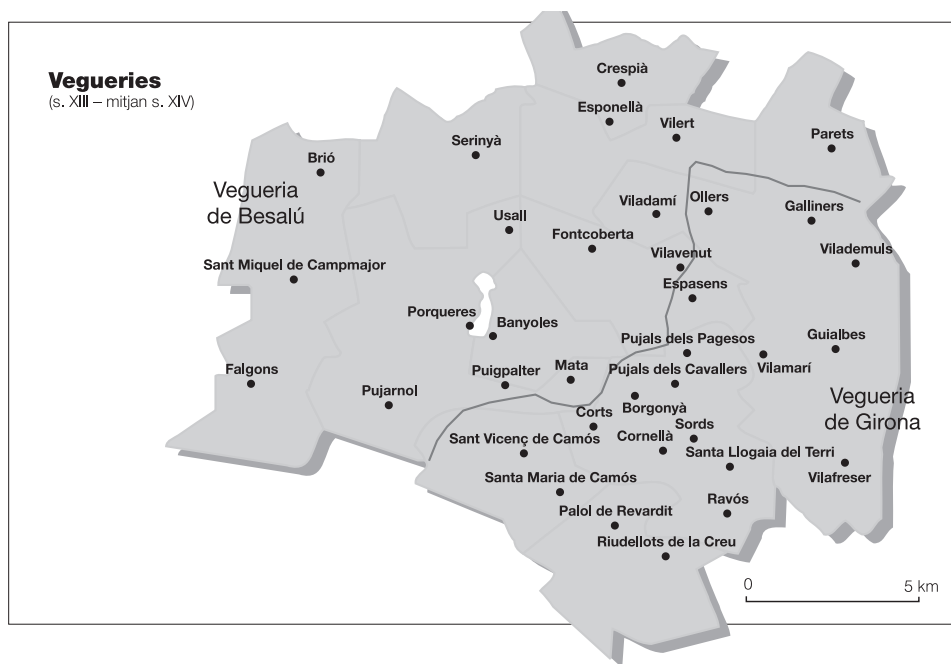
Banyoles havia teixit una arrelada capitalitat pròpia, fonamentada en una excel·lent ubicació que li va permetre de ser definida, en el segle XII, com a virtual capital de la *valle Balneoli*. El mercat de la vila, que a la segona meitat del segle XII ja ha crescut i renovat el seu emplaçament inicial, rep el suport reial tant amb la protecció als qui s'hi desplacin, atorgada per Pere I el 1198 i refermada per Jaume I el 1226, com amb la limitació, dictada per Alfons III el 1334, d'altres mercats en llocs propers, ja sigui a Cornellà o a nuclis afavorits per dissidents de la vila, com aleshores es pretenia ordinar entorn de Mata. La trobada setmanal no sols atrau població, sinó que homogeneïtza el sistema de mesures emprat en un ample radi, fins a Sords, Vilavenut, Fontcoberta i Serinyà, amb escasses excepcions –la mesura del gra pròpia de Porqueres sobreviu, localment, al costat de la de Banyoles– i amb zones limítrofes, com Esponellà, on comparteix mesures de Besalú. En el mateix sentit, els serveis de Banyoles connecten la població del voltant: entre els cercadors del crèdit jueu de Banyoles hi ha habitants de Porqueres, Camós, Sords, Esponellà o Vilert, i s'arriba en diferents casos fins a Vilademuls i d'altres indrets. Des de la mateixa dinàmica, les famílies enriquides de Banyoles inverteixen sobre la ruralia, ja sigui amb accés a la propietat o arrendant drets i rendes com els delmes, segons fan, de manera accentuada des del segle XIII, els Usall, els Llorenç, els Rodeja, els Guixers o, sobretot, els Reixac i els Rec, que hi adquireixen, igualment, drets feudals sobre la població i fan possible, per tant, parlar dels “homes propis dels homes de Banyoles”.

Les concessions reials de la “fira” de Sant Martí (1243) i de la rerefira de Sant Martirià (1368), i els privilegis que deslliuren els banyolins d'imposicions de trànsit com les lleudes, segons concedeix Pere III el 1385, o que imposen serveis per a la ruralia, com es fa el 1459 amb la carnisseria, fonamenten la prosperitat de la vila, que competeix per atraure població i créixer. Amb aquesta fina-

litat tracta d'aconseguir avantatges fiscals i de garanties personals, com la derogació dels mals usos el 1263, els guiatges i salvaguardes reials de 1271 i 1420 o les exempcions d'imposicions de 1457. El desenvolupament de destacats sectors artesanals, sobretot el tèxtil, acaba de bastir la puixança d'una vila que arriba a la sortida de l'edat mitjana sense el vigor del segle XIV, però amb l'empenta d'uns 170 focs no eclesiàstics i una innegable capitalitat immediata, i que gaudeix sempre d'un potencial comercial que en alguns sectors assoleix un important radi: vers 1400, per exemple, pagesos d'indrets pirinencs allunyats, com Vallfogona, adquireixen vaques a Banyoles.

L'entorn immediat de Banyoles, entre Puigpalter i Sant Miquel de Campmajor (en realitat fins a Mieres i Sallent, ja fora de la comarca actual) i entre Camós i Serinyà o Vilert, intensifica la seva connexió amb la pertinença completa o parcial al cenobi benedictí, que accedeix el 1364 a la plena jurisdicció de Porqueres, Mata, Miànigues, Fontcoberta, Usall, Serinyà i Vilert, com breument abans havia fet sobre Camós. Tot i gaudir de possessions a pràcticament tots els pobles de l'actual comarca, a més d'altres de fora, el lligam del cenobi estreny sobretot l'espai immediat a través de l'orientació de la renda i l'actuació de les institucions jurisdiccionals abacials de Banyoles, fet remarcat encara més amb pretensions com la d'estendre-hi l'escrivania pública concedida per Jaume I al monestir el 1226, causa de controvèrsia fins al 1430. L'arrendament de part d'aquestes rendes, sobretot en el segle XIV, a habitants de Banyoles, a vegades en grup, per períodes d'un o quatre anys, remarca el pes de la vila. Per la seva banda, el monestir articula la percepció dels propis drets mitjançant els batlles de Taià i de Porqueres, a més del de Mieres; el primer estén la seva capacitat sobre les parròquies de Serinyà, Usall, Merlant, Centenys, Esponellà i Sant Martí de Campmajor, i ambdós són oferts en propietat -batlles naturals o de saca l'inici del segle XIV, i genera, en el cas de Taià, una successió dins del si de la família Caselles. A més, la importància de les rendes adscrites a la cambreria del monestir justifica una xarxa pròpia de batlles, igualment cedida en propietat i amb seus a Vilert, Miànigues i Pujarnol. Mentre el segon vetlla també per les propietats a Mata, el darrer s'ocupa de les rendes de Camós i Borgonyà, i és conegut com a batlle de Casalgotmar, nom del mas on resideix.

A Banyoles l'abat designa els oficials: el batlle, el jutge i el procurador general. El batlle assumeix les funcions executives, mentre que el jutge desenvolupa les tasques pròpies –autenticacions, tutories, intestacions, plets, etc.– i el procurador general sovint és un laic que representa l'abat en “regir e governar la jurisdicció” de tots els dominis abacials, per bé que amb l'augment de les tensions

jurisdiccionals, sobretot a la segona meitat del segle XIV, les principals decisions són adoptades directament per l'abat, per algun monjo del cenobi que el representa o, com es consolida en el pas al segle XV, pel vicari general. La provisió dels oficis és tractada com una renda, i com a conseqüència l'abat ofereix el càrrec judicial vitalíciament, tot respectant que siguin juristes banyolins, com és preceptiu des de 1333, i l'atorga només en la primera meitat de la centúria a la família Reixac; de manera més decidida, la batllia resta en els Valls des de 1323, després de poc més de tres dècades de posseir el càrrec Jaume Rodegia.

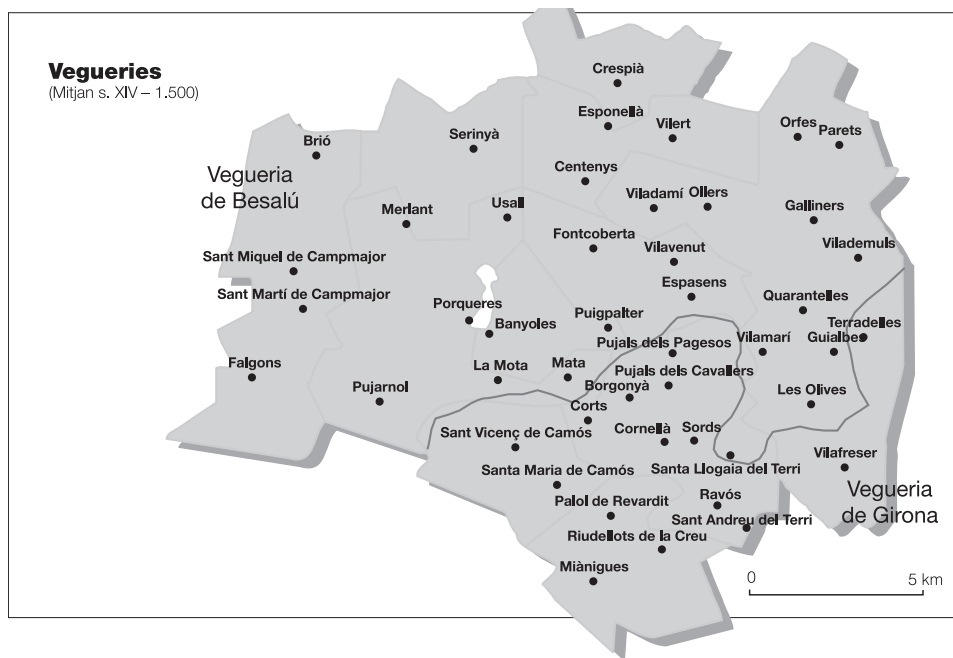
Quan el 1128 a Sords es parla de la *via que pergit a Balneolas*, es reflecteix l'indret com un punt de referència, encara més remarcant quan tres segles i mig després, el 1465, s'ubica Riudellots de la Creu en el camí vers Banyoles; originàriament, però, aquesta vila, més que com a fita, era esmentada com a punt intermedi. De fet, ésser un lloc de pas entre les "Muntanyes", el Gironès i el pla "de l'Ampordan" ha estat un dels puntals del desenvolupament medieval de la vila banyolina, tot obligant-la, però, a afermar-se entre dos pols majors per la seva ubicació en la *viam que vadit a Gerunda ad Bisullunum*.

Les capitalitats de les principals poblacions teixeixen uns radis d'influència definidors de l'espai baixmedieval, traduïts en la divisió territorial establerta en

el segle XIII en vegueries. La confluència dels radis de Besalú i Girona es tracta d'escatir en el límit de les respectives vegueries que travessa l'actual comarca, que el porten fins a Rocacorba, la vall de Riumort, i el fan passar després entre Mata i Borgonyà, Puigpalter i Pujals, Vilavenut i Espasens, Viladamí i Ollers, Parets i Galliners. En aquesta divisió, l'únic indret que inicialment manté una certa vacil·lació és la parròquia de Vilavenut, que combina l'atracció i els interessos provinents tant de Banyoles -amb el monestir i el mercat- com de Vilademuls -amb els Rocabertí i un fàcil accés orogràfic-, i són aquestes capitalitats menors, i no pas les seues de les respectives demarcacions, les que empenyen l'indret.

Precisament, l'arrelament dels Rocabertí en els seus dominis imposa una unitat que altera la divisió inicial tant en l'exercici jurisdiccional, que s'aferma en la mateixa capacitat del vescomte, com en els usos demarcatius globals imposats a la segona meitat del segle XIV, raó per la qual tot el territori vescomtal s'inclou dins de la vegueria de Besalú, tal com es mantindrà en el segle XV. Pel mateix motiu, a mitjan segle XIV Camós serà tractat en determinades imposicions globals dins de la demarcació de Besalú, mentre que el monestir de Banyoles era titular del lloc, i tornarà quan, ja tardanament, el cenobi hi afermi la jurisdicció menor. En sortir de l'edat mitjana, les oscil·lacions de Terradelles vers la casa de Rocabertí i de Guialbes en sentit contrari imposaran, també, senegles modificacions, per servir dins de la vegueria de Besalú els dominis dels Rocabertí.

El radi de Besalú arriba, en diferent grau, a tota la seva demarcació: hi circula, endinsada al segle XII, la moneda comtal pròpia i molts habitants de Banyoles estableixen crèdit a Besalú, com a indicador prou nítid, a la vegada que diferents besaluencs no sols mantenen relacions amb Banyoles, sinó que hi tenen domicili o s'hi traslladen. Més contundent, però, és el radi de Girona, amb una capacitat que supera el límit vicarial. La forta relació que hi mantenen els indrets meridionals de la comarca comporta tant l'ús de la moneda gironina encara a la penúltima dècada del segle XII fins a Borgonyà, com una reiterada presència, a la ciutat baixmedieval, de cercadors de crèdit procedents de Vilafre-ser, les Olives o Camós. En el mateix sentit, quan a la segona meitat del segle XIV s'imposa la fal·lera de la cura de les muralles, la ciutat de Girona pretén que els indrets meridionals de l'actual comarca -especialment la Vall de Cornellà, que s'ha situat sota el seu domini- contribueixin econòmicament a la reparació de les seves defenses, a causa de l'obligació per part de la població de refugiar-s'hi.

A la vegada, Girona gaudeix d'un concepte superior de capitalitat. La mateixa vila de Besalú s'inclou dins d'una noció àmplia de la capitalitat de Girona; famílies besaluenques com els Prats tenen ramificacions a la ciutat, per exemple. Per això, el veguer gironí es consolida, traspasat mitjan segle XIII, com a titular a la vegada de la demarcació de Besalú, i aquesta vegueria és regida pel sotsveguer, que des de la seu vicarial substitueix un veguer resident a Girona. S'accentua així la situació de l'actual comarca, i sobretot de la seva zona central, com un espai de confluència d'ambdós radis; no debades, el monestir de Banyoles el 1264 està endeutat amb els *iudeorum Bisulduni et Gerunde*, i disposicions locals gironines seran emprades com a model a Banyoles, com es fa el 1382 respecte del control de la imposició dels carnisers.

La presència gironina, certament, se solapa per damunt de l'actual comarca mitjançant les propietats i els drets de molts ciutadans, ja ben presents en el segle XIII i en indrets prou septentrionals com Fontcoberta o la Roca, a més de l'accés que altres obtenen a beneficis eclesiàstics a la mateixa Banyoles. De manera similar, els jueus d'aquesta vila resten dins de l'aljama de Girona en crear-se la de Besalú el 1343. No sols no falten els banyolins a les convocatòries de mercats i fira a Girona, o habitants tant de Palol com de Vilavenut es con-

tracten en obradors gironins, sinó que famílies que esdevindran significatives en la vida urbana gironina procedeixen de terres del Pla de l'Estany, com els Camós, els Reixac, els Banyoles o els Cornellà, tot conservant o reprenent importants drets i propietats en les seves zones originàries, com és el cas dels darrers a Cornellà i a Sords o dels primers a Camós. No és estrany, per tant, que els conflictes entre el monestir i les forces municipals de Banyoles facilitin, en el primer terç del segle XIV, que mentre alguns destacats burgesos banyolins emigren a Besalú, d'altres aconseguixin la ciutadania de Girona. A la vegada, en general la població reflecteix una important mobilitat: amb facilitat hom posseeix terres, drets i rendes de forma força escampada, i les unions matrimoniales dels segles XIII i XIV moltes vegades apopen veïnats de distàncies com les que hi ha entre Calç i Sant Vicenç de Camós, Porqueres i Montmajor, Camós i Porqueres, o Vilert i Fontcoberta.

En aquest context, l'emergència de Banyoles comporta una conflictivitat tant amb Besalú com amb Girona, ja que ambdues poblacions poden recolzar l'afany d'afermar la pròpia capitalitat mitjançant un reiterat ús de les institucions demarcacionals reials. Per això, el monarca haurà d'insistir al llarg del segle XIII que els seus oficials de districte s'abstinguin d'intervenir a Banyoles. La definició reial de 1226, que respecta la capacitat jurisdiccional de l'abat excepte en l'aplicació de penes capitals, no estalvia tibantors i conflictes com els viscuts el 1241 i el 1272. La darrera dècada del segle XIII és especialment tensa, amb moltes intervencions de la cort sotsvicarial de Besalú a Banyoles, que són replicades per l'abat i els vilatans; aquests esdeveniments acceleren les mesures iniciades el 1286 i el 1292 per tal d'encertar una definició sobre l'actuació jurisdiccional a Banyoles. La solució, formulada per la sentència arbitral de Joan de Bianya el 1296 i assumida pel monarca el 1297, manté Banyoles dins de la jurisdicció reial, per bé que situa el seu exercici en mans dels oficials abacials –el batlle i el jutge de la vila–, excepte en els casos en què se'n pugui derivar una punició capital o de mutilació, que seran cedits als oficials reials. Les tensions, però, continuaran immediatament: el mateix 1297, al·legant obstrucció de la justícia, els besaluencs, *manu armata* i comandats pel sotsveguer, assalten Banyoles. Encara en els darrers anys del segle XIII i en els primers del XIV es produeixen intents vicarials i sotsvicarials de dictar a Banyoles crides d'ordre públic o convocatòries d'host i de sometent, que reben una constant oposició local, com succeeix el 1307, quan el veguer pretén que el sometent de Banyoles es desplaci per tal d'enfrontar-se a l'expansió dels Rocabertí sobre la jurisdicció reial d'Esponellà. Idèntica resposta obtenen les coetànies pretensions

de procedir amb indagacions o penyores sobre vilatans banyolins. L'actuació dels síndics de Banyoles acusant repetidament els vilatans de Besalú i les mostres de força d'aquests, com les viscudes el 1300, centren la tensió en les puixances locals; no es reitera gaire el clima de col·laboració que permet, el febrer de 1303, que el batlle de Banyoles acompanyi un detingut a fora de la vila per cedir-lo als saigs de Besalú, els quals el traslladaran a la seu vicarial, on respondrà dels crims perseguits pel veguer, amb el compromís de ser retornat per rebre la pena per altres acusacions a Banyoles.

En general, la manca de col·laboració jurisdiccional i els afanys del govern municipal de la seu vicarial per intervenir en tota la demarcació, entesa com el propi àmbit d'influència –fenòmens estesos arreu del país–, mantindran les tensions, justificaran l'intent dels jurats de Besalú d'imposar a Banyoles el respecte a les seves disposicions, dictades per a tota la vegueria, com reivindiquen el 1311, i provocaran que el rei, el 1315, s'adrexi a la *universitatem hominum Bisulduni* per tal de persuadir-la de fer intervenir l'oficial reial dins de Banyoles. La dinàmica, però, manté les obstruccions jurisdiccionals, de les quals es queixa l'abat el 1321, amb una tensió que es complica amb la pretensió dels besaluencs d'esdevenir exempts de la lleuda de Banyoles i, encara més, amb la reiterada acusació a aquesta vila de ser l'amagatall dels perseguits per la justícia reial de Besalú, fets que culminen amb la invasió de Banyoles per part del sometent de Besalú el 1324. Aquests fets obliguen tant a la definició del terme de Banyoles el 1326, per remarcar que quedava fora de jurisdicció dels oficials reials, com al guiatge de 1325 i la remissió reial de 1327, que pretén tancar les violències contra banyolins. Però les topades mútues continuaran sovintejant des del mateix 1326.

Els conflictes en la dècada següent –entre 1331 i 1335 sobretot– enllacen amb les fortes tibantors internes entre el govern local i el monestir de Banyoles respecte de la capacitat municipal i de la titularitat reial en la representativitat i en l'exercici jurisdiccionals, amb afers prou notables, com l'intent d'erigir una vila reial alternativa a Mata, definitivament fracassat el 1335. Els problemes interns de Banyoles no sols faciliten la ingerència de l'oficial reial de Besalú, com ja succeí el 1310, sinó que poden arrencar les forces municipals al costat de l'oficial vicarial, malgrat que procedeixi de Besalú, pel seu caràcter reial, tot contraposant-lo al poder abacial baronial, com s'evidencia el 1332. A la vegada, l'afermament de la pròpia personalitat de Banyoles porta, el 1336, a maldar per no haver de formar sota l'estendard de la seu de vegueria com la resta de la demarcació en les convocatòries d'host, i assolirà, el 1344, un reconeixement dins de la jurisdicció reial, que s'estén sobre Porqueres i es complementa amb

l'acceptació de la verificació dels propis pesos i mesures, sense haver de fer-ho a Besalú, atorgada als homes propis de l'abat el 1358.

L'assoliment d'una capacitat jurisdiccional pròpia exclou la intervenció dels oficials reials, a la vegada que l'abat exigeix el respecte als seus drets feudals. Des de la seu vicarial reial, però, es fa cas omís d'aquests plantejaments, tot al·legant diferències d'interpretació, com es reitera, entre d'altres ocasions, el 1327 i el 1331. En deriva una permanent tibantor que, més enllà de les advertències reials formulades al veguer i al sotsveguer el 1335, se centra en el reiterat problema d'infranquejabilitat jurisdiccional, amb deutors irreductibles i perseguits per la justícia reial refugiats a Banyoles i viceversa, la qual cosa conduirà a l'increment de la tensió vers 1340. En aquesta situació, el sobirà remarca el 1345 i el 1348 l'autonomia de la pròpia cort de Banyoles, i ceneix, el 1344, la capacitat d'intervenció reial als ordinaris de districte, al procurador general i al batlle general, tot recalcant el 1358 el rebuig a la intervenció de comissaris. El reconeixement de la capacitat jurisdiccional abacial sobre les persones que li són sotmeses comporta tant l'exclusió de les intervencions dels oficials reials en matèries com la imposició de penyores sobre jurisdicció abacial, segons es recorda el 1342, com la pretensió d'evitar les obstruccions a la justícia abacial per part dels oficials reials empesos pels governs locals, segons insisteix el monarca el 1354.

Mentrestant, la identificació entre els respectius interessos municipals i els corresponents oficials de districte provoca que el titular de les dues demarcacions vicarials -el veguer de Girona i de Besalú- usualment només actuï com a veguer gironí, ja que a Besalú el govern local no el deixa intervenir perquè el considera massa relacionat amb Girona, i se centra la representativitat reial en el sotsveguer. Per això, actuacions com les que porten, amb reiteració, el veguer de Girona i Besalú a actuar a Banyoles en el tombant del segle XIII al XIV, encara que sigui al costat del jutge besaluenc, causen recel no sols a Banyoles, sinó també, per altres raons, a Besalú. Les intervencions del veguer a la demarcació besaluenca, encara que al·legui la seva condició de titular, solen concordar de fet amb els interessos de la ciutat de Girona, tal com denunciarà el govern municipal de Besalú el 1350, després de noves intervencions a Banyoles com les de 1332, en el context de les fortes tensions municipals, amb banyolins destacats acollits a Girona.

De tota manera, la preeminència gironina és ben divulgada. El mateix sobirà es dirigeix al veguer el 1328 quan vol tractar en la cort reial el procés contra el porquerí Guillem de Vilauba, acusat d'un assassinat a Banyoles, exercint així la capacitat judicial superior per damunt de l'abat. Igualment, el

monarca es relaciona amb el veguer de Girona arran dels conflictes per la jurisdicció a Banyoles -com succeeix el 1334, quan també comenta amb el procurador general i primogènit que les detencions i les actuacions realitzades per l'abat envaeixen les competències pròpies dels oficials reials- i li imposa directrius concretes, que es reiteren en moments tensos, com s'esdevé el 1340 o el 1344.

Simultàniament, augmenten les tibantors entre la ciutat i la vila, malgrat que els jurats gironins especifiquin el 1332 el desig que *cives nostri nullam de vobis habeant materiam querelandi*, en intercedir a Banyoles pels drets d'un ciutadà que s'hi sent maltractat. La intensa barreja d'interessos i població intensifica els conflictes, i el govern de Girona actua amb rigor tot defensant els seus súbdits i demanant el suport del veguer. La forta relació, amb activitats comercials de molts gironins a Banyoles, propiciarà reiterats problemes, tant per les percepcions i per les mesures obstruccionistes imposades per l'abat en els anys 30, com per les fixacions de salaris adoptades per la vila a mitjan segle, després de *les mortaldats*, les quals afecten els salaris i els lloguers de gent de l'entorn banyolí contractats per gironins, que, en realitat, no fan res més que assumir la inflació i les dificultats generals contra el parer de Girona, que qualifica les mesures com "malvades ordinacions e excessos" i pretén d'aconseguir una fixació de preus que segueixi les directrius reials. No hi deixarà d'afegir tensió, poc després de mitjan segle, la imposició de talles episcopals a Banyoles, amb llargues conseqüències processals, i també la queixa dels banyolins, al costat dels besaluencs, a la darrereria del segle, per no haver obtingut l'exempció de la lleuda a Girona.

De tota manera, els conflictes més contundents s'entrelliguen amb l'emigració de la regió vers la ciutat, en defensar el govern de Girona els nous ciutadans contra els requeriments judicials o fiscals dels llocs de procedència, malgrat l'ambigüitat persistent en la majoria d'ells, els quals mantenen una doble residència. Sorgeixen així greus conflictes entre ambdós governs municipals, com succeeix el 1336, quan, per incompliment en les talles, a Banyoles s'intervé la casa del mercader Guillem de Crespià, encara que ell al·legui ser ciutadà de Girona des de 1332. El conflicte rau, d'una banda, en la insistència municipal banyolina a "forssar de pagar e contribuir" econòmicament antics vilatans esdevinguts ciutadans, com és el cas, entre molts d'altres, de Pere Català el 1339 i el 1340, i, d'altra banda, en l'aparent impunitat que s'hi pot teixir.

Per aquesta via s'arriba tant a un grau elevat de tibantor com a una significativa ingerència de les autoritats de Girona dins de Banyoles: el 1350, quan el batlle de Banyoles procedeix contra béns i parents de Tortosa de Rec pels

recents aldarulls a la vila, el govern local de Girona protesta, tot invocant no solament la innocència de l'acusat, sinó també la ciutadania gironina d'ell i "de son parentesch". Precisament, a part del permanent degoteig d'oriünds de Banyoles que van essent reconeguts com a ciutadans de Girona, el 1333 s'havien viscut moments molt tensos entorn dels banyolins contraris a l'abat acollits per la ciutat, malgrat servir els drets i els interessos a la vila; mentre la jurisdicció abacial s'entossudia a procedir contra els seus béns, impossibilitant les vendes de carnisers i artesans no vilatans i, fins i tot, barrant-los l'accés a Banyoles, el govern gironí els prestava tot l'ajut, incloent-hi facilitats econòmiques que derivaran en posteriors obligacions creditícies.

L'actitud de Girona, que empra el suport del veguer, es justifica en el fet de combinar el deure de protegir els propis ciutadans amb la voluntat d'assumir l'oposició als poders baronials. En aquest sentit, les màximes confrontacions arriben a partir de les infranquejabilitats jurisdiccionals. Al·legant l'obligació de detenir els perseguits per la cort reial a causa de trencament de les constitucions de Pau i Treva, el veguer de Girona pretén en diverses ocasions d'actuar dins de Banyoles mateix, i és sempre respost amb una decidida resistència vilatana, com succeeix el 1379, amb una oposició per la qual el rei imposarà una redempció general sobre la vila; una resposta similar es reserva als requeriments de Girona fets des de l'assumpció d'una posició garant i interpretadora del poder reial, com s'esdevé el 1369 en negar-se Banyoles a acompanyar la host de Girona contra Argimon, motiu que també justificà una redempció general del monarca. De fet, el govern local gironí assumeix una decidida defensa de la jurisdicció reial per tal de mantenir una homogeneïtat d'intervenció favorable als interessos, en inversions i crèdits, dels principals grups socials locals, expressant, al mateix temps, la pròpia capitalitat. Per això, és el govern municipal de Girona qui se sent afectat per l'intent d'establir un front comú en la problemàtica jurisdiccional per part dels abats de Banyoles, Sant Feliu de Galligants, Sant Feliu de Guíxols i Amer; a més, és el mateix govern qui accentua les queixes contra el monarca per la fragmentació jurisdiccional que porta, ja el 1334, a cedir Cornellà a Pere Xatmar, i Camós, a l'abat de Banyoles, i a excloure els oficials reials tant de Banyoles com de Porqueres, com es recorda el 1344 i el 1345. Igualment, atribuint-se la suprema representativitat reial, pretén de queixar-se en nom de Besalú, per bé que en realitat és aquesta vila qui el 1350 planteja la seva pròpia queixa a la corona per la manca de subjecció jurisdiccional de diferents indrets de la vegueria, on destaca, en primer lloc, la pretesa autonomia de la "perròquia de Banyoles".

De fet, però, la creixent crisi econòmica i general de la segona meitat del segle XIV mena la corona reial a cedir progressivament el propi patrimoni i jurisdicció a carta de gràcia, malgrat les queixes de municipis poderosos com el de Girona, que cercarà privilegis d'inalienabilitat per a tota la diòcesi, com obté el 1339. Les cessions jurisdiccionals atorgades al monestir de Banyoles el 1364 conflueixen amb l'afermament de la capacitat del vescomte de Rocabertí en els seus dominis, i també dels Cartellà a Falgons, i amb les noves cessions de Cornellà el 1382 i de Camós fins al 1384, a més dels desprendiments de Crespià i d'Espasens el 1379, de Terradelles el 1380, d'Esponellà el 1381 i de Campmajor i Brió el 1392, que s'afegeixen a Ravós, Riudellots de la Creu, la Mota, Sant Andreu del Terri i, encara, Palol de Revardit, ja cedit el 1328.

En la limitació de la capacitat reial sobresurt la vila de Banyoles, en què l'abat s'aferma el 1364, però el monarca hi incita de seguida maniobres de recuperació, de manera nítida des de 1369, acompanyades d'ordres reials per tal d'intervenir dins de Banyoles, tot invocant les competències exclusives de la corona per a crims de pau i treva davant de l'obstrucció abacial, amb alguns episodis importants com, sobretot, els enfrontaments de 1369, que donen peu a la intervenció reial sota l'esguard del batlle general com a comissari auxiliat pel veguer de Girona. Després, el 1372, el monarca cedeix el pas, inicialment *nostro nomine*, a Pere Dusai, amb les corresponents protestes abacials i municipals, afeegides al plet de 1378, que no evita l'enfortiment de la posició de Pere Dusai el 1379 i els enfrontaments de 1381. Tot seguit, des de la cort del duc de Girona la vila se cedeix a membres de la casa ducal –Francesc de Perelló (pròpiament, la seva vídua Constança) i Joan Gassó–, i es recuperarà a favor del rei el 1384. La disputa que segueix entorn de la capacitat jurisdiccional a la vila s'enllaça no sols amb estades de membres de la família reial –el 1367, el 1385, el 1390, el 1466–, sinó també amb les intervencions de la corona –el 1393 el monarca reconeix els *grandium servitiorum* prestats pels banyolins–, a més de la redempció de 1394 imposada pel governador general. Les inicials actuacions relacionades amb afers de l'ordre públic, com les dirigides al batlle general el 1345, es completen amb la preocupació per la reparació de les muralles –1370, 1372, sobretot–, l'autorització d'imposicions –1382, 1385, principalment–, la regulació d'exaccions municipals –1397, entre d'altres– o la imposició de la recollida en la vila en cas de perill, com succeeix el mateix 1397, just a la sortida d'un segle durant el qual indrets com Crespià, Ravós, Santa Llogaia, Porqueres o la mateixa Banyoles han patit amb contundència les invasions de “companyes”, especialment el 1389; precisament en aquest any el rei havia designat el banyolí

Bernat de Llor com a capità de Banyoles “mentre les dites companyes seran en nostre Regne”. De fet, el monarca no inclou Banyoles dins de les zones exclusivament baronials, i per aquest motiu no deixa de confiar càrrecs de l’administració a banyolins, com fa el 1397 en escollir Arnau Martí per custodiar els ports i les fronteres dels comtats de Rosselló i Cerdanya.

La fragmentació patrimonial i jurisdiccional barra les actuacions judicials, dificulta la resolució dels crims i el retorn de crèdits -el 1341 el rei recalca en aquest sentit la impossibilitat dels oficials reials ordinaris de marcar i procedir contra els béns dels súbdits del monestir de Banyoles-, raons que justifiquen l’oposició dels nuclis importants. El 1335 el sometent de Girona no va poder penetrar dins del terme vescomtal de Vilademuls quan el sotsveguer pretenia detenir els inculpats d’un assalt al vilar de Fonollet; per una raó semblant, el 1384 es produí un greu atac dels veïns de Camós contra Banyoles. La ciutat de Girona tracta de compensar aquesta situació adquirint ella mateixa la jurisdicció sobre Cornellà, Sords, Corts, Borgonyà, Pujals dels Cavallers i Pujals dels Pagesos, a més de mantenir la persistent oposició a l’avenç de les pretensions baronials. L’afany d’estabilitat porta en altres casos a cercar l’assimilació als drets dels ciutadans de Girona, tal com fan els habitants de les dues parròquies de Camós, que un cop costejada la seva redempció, el 1384, són admesos com a *carrer de la ciutat de Girona*; similarment, a Cornellà és el mateix govern local qui procura el 1367 sostreure’s al domini baronial i també obtenir la jurisdicció. Per la seva banda, Besalú aferma la seva capitalitat tot blasmant les cessions reials operades en la pròpia vegueria, i empeny fins i tot el sotsveguer a pugnar per la capacitat jurisdiccional, com succeeix a Esponellà el 1382. A la vegada, l’accés dels diferents senyors a la cort reial converteix aquesta en un camp per a la batalla jurisdiccional; en aquest sentit, el 1382 Guillem Colteller obté del rei la consideració de fur personal per a ell, els seus i les seves propietats -Esponellà-, i aconsegueix de ser tractat només pel veguer de Girona i Besalú i no pas pel sotsveguer besaluenc, com recordarà el rei el 1383 i es mantindrà mentre Colteller posseeixi l’indret, situació que justifica la posterior errada, corregida el 1385, quan a la cort reial definiren Esponellà dins de la vegueria de Girona.

La ciutat de Girona, que és al darrere de les operacions per reintegrar la jurisdicció abacial de Banyoles de manera clara el 1370, i que provocarà la intervenció del veguer el 1373, contribuirà poderosament a ordinar una estratègia en l’àmbit diocesà per tal de recuperar l’homogeneïtat de la jurisdicció reial a la sortida del segle. Es tracta d’animar la població que costegi el propi retorn a la jurisdicció reial, àdhuc individualment, amb l’al·licient de rebre una redempció

de penes civils i criminals, un allargament dels terminis de deutes i l'exempció de marques i d'empenyorament de bèsties i d'estris agraris. Amb aquest missatge, els comissaris reials es dirigeixen el 1402 vers les terres de l'actual comarca, efectuant diferents desplaçaments a Banyoles, i sol·liciten la col·laboració dels oficials reials, fins i tot per pressionar els indecisos; són acompanyats en algunes ocasions pel veguer de Girona a Banyoles, i també aconseguixen la intervenció del sotsveguer de Besalú, sobretot a Crespià. De resultes de l'operació, a més d'acollir individualment sota l'aixopluc del sobirà persones de llocs com Vilert o Crespià, el patrimoni reial recupera la plena jurisdicció sobre un ampli ventall d'indrets: Borgonyà, Brió, el Calç, Centenys, Cornellà, Corts, Esponellà, Falgons, Mata, la Mota, Palol de Revardit, Pujals dels Cavallers, Pujals dels Pagesos, Pujarnol, Ravós, Riudellots de la Creu, Sant Andreu del Terri, Sant Miquel de Campmajor, Serinyà, Sords, Terradelles, Ventatjol, Vilafreser i Vilavenut, a més de les dues parròquies de Camós, de les incorporacions de Crespià i Vilert i de les recuperacions prèvies de Fontcoberta, Merlant, Miànigues, Porqueres i Usall. En el segle XV, però, alguns indrets tornaran a ser cedit, com Esponellà el 1420 o Cornellà el 1475.

Com a indicador evident del retorn de la capacitat jurisdiccional a l'àmbit reial, el veguer de Girona passa a procedir plenament en la seva demarcació, i també el sotsveguer de Besalú, el qual, per l'orientació de la seva vegueria, en el primer quart del segle XV efectua el 45% de les actuacions fora de la seu vicarial en indrets de l'actual Pla de l'Estany, llevat dels espais inclosos dins del vescomtat de Rocabertí, que s'afermen com a aliens a la jurisdicció reial.

LA DISPUTA PER LA JURISDICCIO DE BANYOLES

El conflicte jurisdiccional s'encalla a Banyoles en el discerniment de l'índole de la cessió derivada de la sentència de 1296, escatint si és redimible de manera similar a les concessions a carta de gràcia. La plena capacitat invocada per l'abat contrasta amb el parer del govern local, el qual, tot i que quan cal esquivar exigències fiscals reials anteposa la condició abacial a la reial, com fa el 1389, pròpiament prefereix un ple domini superior del monarca, entenent aquest com l'àmbit propici no pas per dependre de les veïnes capitals reials, sinó per assolir una pròpia capacitat sota la protecció del sobirà. Aquest conflicte, prou present en la discussió de 1331 respecte de la possibilitat de participar en el braç reial de les corts generals, s'enrareix a mesura que s'apropa el final del

segle XIV, i s'hi barregen tots els elements de tensió, en els quals s'inclou l'elevat deute econòmic contret pel municipi amb el monestir, sobretot des dels censals establerts el 1380, malgrat la reducció de 1422.

Guillem de Plandiure, monjo designat per l'abat el 1388 com a procurador general especial per a totes les causes que afecten el patrimoni, tindrà molta feina, no solament en els establiments de terres, sinó també en la defensa de la jurisdicció abacial. En el mateix any, i reprenent una pràctica anterior, el monestir estableix vitalíciament el prestigiós jurista gironí Eimeric de la Via com a advocat permanent per a les moltes causes judicials obertes *propter negotia continue emergentia et propter iurisdictione temporalem*. La tensió amb Besalú és molt elevada, perquè les intervencions del sotsveguer a Banyoles provoquen un fort rebuig, i augmenta encara més quan hi actua el lloctinent de sotsveguer, perquè aleshores, com succeeix el 1389, l'abat pot al·legar la incompetència de l'oficial per procedir dins la vila en virtut del privilegi de 1344. El conflicte més important es produí el 1392, a causa de la pretensió dels dos lloctinents del monarca d'actuar a Banyoles per l'assalt al call de Girona, i es generen importants aldarulls quan l'alguatzir reial tramès pels lloctinents reials vol aplicar inventaris i detencions; aquest rebuig afectà el besaluenc Pere de Rovira, que hi havia estat enviat tot seguit pels mateixos lloctinents com a sotsdelegat. La gravetat dels fets permet d'al·legar la vulneració de les constitucions de Pau i Treva, amb la intervenció del sotsveguer de Girona acompanyat de saigs igualment gironins, la qual cosa convida a acusar-los de penetrar en una jurisdicció que no els correspon. Enmig de la tensió, no pas apaivagada per la comissió especial que designà l'abat per tal de tractar els conflictes amb els oficials de jurisdicció reial, el veguer reivindica en el mes de desembre la jurisdicció mitjançant la pretensió d'erigir les simbòliques forques a la plaça de Banyoles. Igualment, la intervenció del sotsveguer de Besalú, a les ordres del sotsdelegat dels lloctinents, comporta una confusió que sembla anunciar la que arribarà en els anys següents, amb la forta tibantor esclatada el 1393 contra el sotsveguer i el jutge de Besalú per actuar dins de Banyoles, amb oposició física i amb immediates al·legacions judicials.

Els anys següents viuran un sistemàtic enfrontament entre l'abat de Banyoles i el sotsveguer de Besalú, que reiteradament actua amb membres de la seva cort a la vila, ja sigui emparant-se en la invocació de la passivitat abacial davant dels conflictes que sacsegen la població, com al·lega el 1393, o procedint directament en fets que interpreta com a pertanyents a la pròpia competència, com és el cas de la detenció a Banyoles el 1394 d'un veí de Santa Maria de Camós

acusat d'assassinat. El clima, molt enrarit, provoca un seguit de llargs processos, en els quals el monestir, en vista de fets com la crida imposada pel sotsveguer el 1400 a la plaça de Banyoles a causa d'un assassinat, no dubta d'exigir als advocats que es mobilitzin contra el representant reial sense por d'anar *contra persona domini regis*. Simultàniament, el cenobi designa el 1393 tres procuradors més, entre els quals hi ha el causídic besaluenc Joan Rallar, i el 1397 estableix que el jurista de Besalú resident a Banyoles, Bernat Prat, atengui la causa abacial en els diferents plets i afers jurisdiccionals, i diposi tant d'un substitut (Ramon Bador) com d'un notari gironí per a la mateixa finalitat (Guillem Ranat); a la vegada, el 1396 es designa el causídic Ramon Virgili per atendre les causes obertes davant la cort metropolitana de Tarragona. Certament, el cenobi manté diferents plets, sobretot a causa de rendes, davant l'autoritat eclesiàstica, primer a la cort de l'oficial de Girona i, en apel·lació, a Tarragona, la qual cosa justifica importants despeses en representants jurídics.

En l'aspecte jurisdiccional, la condició eclesiàstica aporta una nova arma als interessos del cenobi, perquè aquest no dubta a emparar-se en les *Constitucions Tarraconenses* que garanteixen els drets eclesiàstics, i pot acusar els oficials reials de violentar béns de l'Església cada vegada que volen procedir a Banyoles, tal com es fa el 1419. La pertinença eclesiàstica, a més de permetre posicions conjuntes sobretot enfront de les exigències de la ciutat de Girona, com en les convocatòries de sometent, ha emparat tant recursos elevats al papa (ja es produí el 1333, quan respongué amb la formació d'una comissió integrada pel bisbe de Girona, l'abat de Sant Feliu de Guíxols i un canonge de Girona, i té un altre moment important el 1418 amb la intervenció del legat papal), com afanys restrictius (és el cas de la pretensió reial d'evitar la capacitat de l'abat sobre els laics, mantinguda fins al 1332). Igualment, els súbdits queixosos que no hagin estat respectats els seus drets, com en diverses ocasions ha succeït en apel·lacions ordinàries presentades a l'abat, poden recórrer davant del bisbe de Girona.

La qüestió jurisdiccional a Banyoles condueix a una primera dècada del segle XV especialment tensa, amb una successió de topades importants contra el sotsveguer de Besalú, com la de 1400, amb la remissió general imposada pel governador el 1403, amb les considerables tibantors de 1405 derivades de les denúncies dels oficials reials presentades al judici de taula i, finalment, amb la imposició el 1409 d'empara sobre els béns i les rendes dels principals oficis del cenobi, la qual cosa no evita que el 1410 l'abat torni a protestar a causa de noves actuacions del sotsveguer sobre súbdits del monestir. Alhora, aquest

enfrontament es combina amb el creixent antagonisme regional entre l'abat i els Avellaneda, senyors d'Orriols i de Terradelles, que es tracta d'apaivagar amb l'arbitratge de 1412, però que posteriorment es complica amb altres enemistats similars, com la que oposa l'abat i els Rocabertí.

Mentrestant, el sotsveguer afirma la seva presència a Banyoles. Al llarg de la segona dècada del segle XV hi és present una mitjana d'entre sis i set vegades cada any, en un 6% de les ocasions per robatoris importants -com el del retaule de Santa Maria dels Turers el 1416-, en un 15% per requeriment de bandejats, en un 30% per agressions físiques individuals, i la resta per aldarulls i tensions entre les parts enfrontades de la vila. La presència de l'oficial reial va essent assumida pel prestigi propi de la garantia del rei que representa; per això, en el mateix període, a part dels desplaçaments efectuats per iniciativa pròpia, en un 16% de les ocasions hi acut requerit pels jurats i en un 29% per l'abat, a més d'un altre 15% per ordre del governador general o del rei. Hi va en tots els moments tensos: quan hi ha "gran brogit", segons es diu el 1418, o preservant l'ordre en les gran concentracions, com en mercats i sobretot en fires "per tenir segura la fira".

L'actitud del sotsveguer en aquests moments és clarament la d'un mitjancer entre els dos grups enfrontats, el municipi i el monestir, just quan l'espiral de tensió entre ambdós està assolint moments molt àlgids. L'oficial reial ha de mobilitzar-se intensament entre 1416 i 1418, arran de l'increment dels conflictes, davant de les recurrents concentracions d'homes armats al monestir, les acusacions de l'abat de ser víctima de *maxima rebellione* per part dels seus súbdits, el persistent temor dels jurats, les baralles a la vila i altres fets prou contundents, com la detenció dels magistrats locals imposada per l'abat el gener de 1417, o l'enrenou provocat l'octubre de 1418 -que motiva la tramesa per part del sotsveguer d'un correu urgent a Lleida, on es trobava el rei- a causa de "les bombardes que l'abat de Banyoles feye tirar contra los hòmens de la vila".

Aquestes topades converteixen l'oficial reial de Besalú en un personatge molt habitual de Banyoles: de l'u de gener fins al 13 de febrer de 1417, com a conseqüència del sometent contra l'abat, no es mou de la vila per ordre del governador, i el juliol del mateix any hi va amb 70 homes -"que pres entre Serinyà, Usay e Ffares"-, i hi torna, per posar-ne un altre exemple, el novembre de 1418, també per ordre del governador, "ab C hòmens ben armats". La gravetat de la tensió hi justifica, a part d'indicacions específiques del batlle general, un reiterat contacte amb el governador, que dirigeix moltes vegades les passes del sotsveguer, com en l'escorcoll realitzat al monestir l'estiu de 1417. Fets com

aquest, malgrat que simultàniament l'abat servi l'ordre establert i ell mateix convoqui el sotsveguer per a detencions en casos d'assassinat, no deixen de propiciar la represa de protestes judicials abacials contra el sotsveguer, que s'incrementaran a mesura que avanci el segle, i estrenyen, per contra, la relació entre l'oficial reial i el municipi.

El sotsveguer no solament es desplaçarà a Banyoles, sinó que els mateixos afers el portaran, a ell o als seus representants, a Girona, ja sigui per consultar juristes o per indagar relacions concretes de banyolins. El recordatori de la capitalitat superior i de la proximitat de Girona és reprès pels mateixos vilatans, que en greus moments, com els aldarulls de 1417, corren a cercar l'ajut de la ciutat, amb una actitud que concorda amb els molts lligams establerts, fet que esdevindrà la base per a la ingerència dels jurats gironins, justificada per aquests en el suport a la jurisdicció reial que reivindiquen els vilatans d'una població propera "assatz notable" i contrària al poder baronial assumit per l'abat. En aquesta dinàmica, el govern local gironí anima les intervencions del veguer, tot al·legant la doble condició de titular de Girona i Besalú, com fa el 1430, en contra de l'habitual delegació en el sotsveguer de Besalú. Amb l'empenta de la ciutat de Girona, el 1419 el monarca declara la capacitat de redimir la jurisdicció de Banyoles, per bé que la confusió es palesa en concloure tot seguit el contrari, i es manté la causa oberta mentre a Banyoles se succeeixen importants violències, raó per la qual el 1421 la reina tracta la qüestió amb el veguer de Girona.

Les fortes divisions internes porten a una elevada conflictivitat, amb la reiterada negativa vilatana de prestar el preceptiu homenatge a l'abat i amb episodis prou tensos com els viscuts el 1442. Per al monestir la tibantor es barreja amb els diferents plets per qüestions econòmiques, amb les disputes viscudes en el si del concili tarraconense, sobretot des de 1424, i, encara més, amb els problemes amb el bisbe de Girona, que menen a la detenció de l'abat el 1441, el qual morirà a la presó el 1444, malgrat la intervenció reial i eclesiàstica. En aquest context, l'acceptació reial el 1443 del recurs de l'abat, les intervencions coetànies de la reina al costat del municipi, amb l'actuació del veguer, i la definició reial de 1446, que considera, amb el suport papal, redimible la vila per 10.000 sous, no reïx tot i els esforços municipals i les topades internes, que tractaran d'aturar-se amb l'arbitratge de 1452.

El plet jurisdiccional continuarà a través dels conflictes socials remences i de la Guerra Civil, malgrat la unitat reflectida quan "abbat, batlle, jurats e singulars" donen suport al monarca regnant, amb prou seguretat perquè la reina el

1462 els cedeixi la “bandera reyal”. A la vegada, l’actuació dels respectius oficials continua reflectint una superposició de radis d’influència que no allunya les tensions. A Banyoles recorden la dependència eclesiàstica quan el 1430 el govern gironí els vol fer participar en el sagramental, mentre que els conflictes derivats de les infranquejabilitats jurisdiccionals es reiteren, tot reflectint no solament el poder de l’abat, sinó també la voluntat de cada municipi d’ésser garant dels propis veïns. En un diferent nivell, conflueixen en aquesta disputa de radis de capitalitat tant les ocasionals actuacions del veguer i, fins i tot, del sotsveguer de Girona a Banyoles, segons succeeix el 1461, com les maniobres realitzades des de Girona per afavorir el trasllat a la ciutat de l’Estudi existent a Banyoles.

Les diferències entre Banyoles i Besalú adquireixen una major gravetat. En flaquejar la col·laboració jurisdiccional, Banyoles va esdevenint amb facilitat un refugi per als perseguits per la justícia reial de Besalú, i per aquest motiu el sotsveguer acusa reiteradament l’abat de violentar les constitucions de Pau i Treva, amb una renovada tensió, incrementada el 1437, però mantinguda constant al llarg del segle, expressada tant amb les intervencions dels oficials reials com amb les corresponents reclamacions des de Banyoles, ja sigui davant del rei -el 1472 recalca que els banyolins no poden ser forçats a declarar a Besalú- o davant del tribunal de taula que triennalment judica, a Girona, l’actuació dels oficials reials, amb reclamacions com les presentades el 1482. L’abat de Banyoles, en interpretar les intervencions dels oficials reials com un intent de retallar la seva capacitat, entra de ple en les reclamacions judicials, que coincideixen amb els diferents plets sostinguts en les corts eclesiàstiques, tant a Girona com a Tarragona, alguns dels quals són prou importants, com els de 1481 i de 1489. El 1490 el mateix monarca comentava que l’abat es gastava anualment uns 300 florins en plets contra el sotsveguer de Besalú. Per la seva banda, el govern local de Banyoles, a la vegada que se sent obligat a defensar els drets dels veïns i una puixança pròpia, accepta els oficials reials com els representants del poder del monarca que pot consolidar la posició municipal enfront d’un abat que, pel mateix temor a veure retallada la seva capacitat, es mostra recelós amb l’autonomia local.

Per això, la creixent tensió, amb unes forces locals obertament declarades a favor de la plena integració en la jurisdicció reial i un abat que s’entesta a servir el seu domini, porta a topades importants com les viscudes el 1483. En aquest any, la declaració reial favorable a la lluita de la jurisdicció anima el municipi contra la resistència abacial; s’accepta la intervenció del sotsveguer de Besalú

com a representant reial, i els caps de família es mobilitzen el 1485, tot seguint les indicacions del lloctinent general, per obtenir la quantitat de diners necessària; molest per l'actitud tan decidida del govern local, l'abat impedeix als vilatans la renovació dels càrrecs municipals per al 1486, cosa que enceta un any molt tens, amb la participació del sotsveguer i, finalment, del lloctinent general de Catalunya. L'any següent, l'Audiència Reial estudia la possibilitat de la redempció de la vila en un plet en què les parts compareixents davant dels jutges comissaris o relators són el monestir i els síndics de la vila, acompanyats del procurador fiscal. Una primera sentència contrària a la lluita, el 1488, provoca que es reprengui el plet el 1489, amb les declaracions i les enquestes recollides pel sotsveguer i les al·legacions presentades per ambdues parts, malgrat les recusacions abacials que acusaven la part contrària, entre d'altres coses, de parcialitat i de pressionar perquè ningú no declarés a favor del monestir. En realitat, la tensió a Banyoles és ben elevada, amb baralles i conflictes permanents, amb un generalitzat rebuig dels mètodes de l'abat, especialment per la pràctica de detencions abusives, amb les denúncies del monarca per una apropiació abacial de competències reials, i amb l'augment de l'antagonisme vers el veguer de Girona i, sobretot, vers el sotsveguer de Besalú, el qual intervé en la vila, tot i que, prou perjudicat per les reclamacions abacials, sovint "no gosa o dubta de provehir" contra l'abat.

Proclamant la voluntat d'acabar amb aquesta situació, apamant la possibilitat de disposar d'un oficial a Banyoles per vetllar les pròpies rendes i la jurisdicció i, a la vegada, encarrilant el desig municipal d'assolir una pertinença reial unida a una capacitat municipal pròpia i no pas a uns oficials reials vinculats a Girona o a Besalú, Ferran II, el 1490, planteja la possibilitat de situar en la vila un lloctinent de sotsveguer, copiant la fórmula que al llarg de tota la centúria venia funcionant a Olot. Malgrat tot, el pes abacial avorta l'intent, i les actuacions del duc de Sogorb i comte d'Empúries, com a lloctinent reial sota la delegació específica del monarca, no desencallen una situació que, precisament, marcarà els segles següents, després que amb diverses sentències el mateix monarca confirmés els drets abacials el 1490, per bé que el 1493 autoritzarà els veïns a prosseguir amb la redempció jurisdiccional, via, però, de nou aturada el 1497.

Per damunt de les topades entre radis d'influències municipals, es deixa sentir una capitalitat major: la provinent de la primera ciutat del país, Barcelona. Des del segle XIII els Usall-Dusai estan establerts a Barcelona sense trencar les relacions amb la branca banyolina, tot renovant-se mútuament: el 1372 es pot

definir Pere Dusai, situat a Banyoles, com *olim de dicta villa nunc vero civi Barchinone*; el llinatge es ramifica prou com per poder comentar el 1461 l'existència de “tota natura de Dusays”. En realitat, són diverses les famílies destacades que, també des del segle XIII, mantenen relacions amb parents homònims ciutadans de Barcelona: els Reixac, els Vall, etc. En un altre sentit, diferents famílies banyolines jueves estableixen no solament uns molt freqüents lligams amb membres del call de Girona, sinó també amb altres de Perpinyà, com fa Salomó Cabrit en l'antepenúltima dècada del segle XIV.

Nous i vells poders a la baixa edat mitjana

El capbreu era el mitjà que tenien els senyors per estipular davant del notari els deures dels pagesos. Entre els pergamins de l'Almoina de l'Arxiu Diocesà de Girona, se n'han conservat, a més dels propis de la institució -que comentarem més endavant-, una colla dels senyors que abans tingueren les terres, junt amb altres documents de propietat, com vendes, empenyoraments, constitucions i àpoques de dot, testaments, etc., que mostren com la comarca estava repartida pràcticament en grans propietats senyorials; aquestes s'organitzaven en batllius, que normalment comprenien un poble o parròquia. Les rendes més importants eren en civada, seguida del blat, l'ordi i el vi, però també rebien un nombre considerable d'ous i gallines i diversos animals; a més podien rebre la tasca (onzena part dels fruits), un cens en diner i un nombre variable de jornals de treball repartits entre les èpoques de més feina.

LA GRAN PROPIETAT SENYORIAL AL SEGLE XIII

Pere de Mata i el seu germà Guillem, el 1208, van acordar repartir-se el castell de Mata i les seves dependències per meitats; Guillem va percebre el que tenien a la parròquia de Sant Julià (de Corts) i el mas Ermedàs, que era a la parròquia de Sant Pere de Cornellà, el mas Vila, que era a Sant Andreu de Serinyà, i la meitat dels molins situats a Sant Joan de Borgonyà (*Barguniano*) i Sant Andreu de Mata, i va quedar per indivís el castell de Mata.

Ramon de Sant Iscle, a final del 1214, va cedir durant dos anys a l'abat de Sant Miquel de Fluvià els fruits de les seves propietats a Terradelles, Vilafreser i Guialbes, i de manera general de tota la batllia de Fenollet, que en aquell moment tenia Gil de Fenollet, per 20 sous melgoresos a l'any.

Ramon de Serinyà i la seva esposa Catalana, el 1220, van empenyorar a Riambau de Camós la meitat de tot el seu domini, de Banyoles avall, situat a Cornellà, Sords, Pujals, Santa Llogaia, Ravós, Riudellots i la Mota, per 200 morabatins que li devien de dot i heretament de la seva filla Adelaida, esposa del dit Riambau, li van firmar la venda que li tenien feta del domini de Corts i li donaren com a fiador Dalmau de Creixell.

Pere de Mata, el 1222, rebia capbreuacions de 30 persones de Vilavenut, amb un total de 168 unitats d'explotació, 5 cases i almenys 3 masos. Li pagaven tasca i mitja, tasca o quart de tasca de pa, tasca de vi i melca o 2 gallines cadascun i a més, en total, 3 aimines, 6 mitgeres, 20 quarteres i 3 olles (uns 825 litres) de forment; 3 aimines, 7 mitgeres, 35 quarteres i una faneca (uns 1250 litres) de civada; 3 aimines, 8 mitgeres, 4 quarteres i 5 faneques (uns 800 litres) d'ordi; 4 mitgeres, 4 quarteres i mitja i 10 semals (uns 700 litres) de vi, i 10 cistelles i un panastre de raïm; 56 gallines i mitja, 79 oques i 7 oques; 3 pernes de porc, un tros pebral, un anyell i un dinar de pa i vi; una branca de figuera, 2 panastres de 10 diners "d'ebodre" i un feix i mig d'herba; 2 lliures, 15 sous i 6 diners.

Dalmau, vescomte de Rocabertí i senyor de Vilademuls, el 1225, va vendre a Bernat Renall, de Girona, per 2.500 sous barcelonesos dels de 88 el marc tota la propietat que tenia a Viladamí (*Viladamid*) i els drets sobre el mas Gerald de Centenys.

Pere de Mata, el 1249, va vendre tota la vila de Vilavenut, amb 20 masos i mig, 4 masoveries i una borda, a Guillem Vidal de Besalú, per 11.000 sous melgoresos.

Pere de Cornellà, fill de Ramon de Cornellà, ciutadà de Girona, el setembre del 1252 va vendre al monestir de Santa Maria de Vilabertran tres masos de Fenollet, de la parròquia de Terradelles, un quart del mas Roland de Vilafreser, i tots els drets que rebia a les parròquies esmentades i a Sant Esteve de Guialbes, per 2.350 sous barcelonesos de doblenc. Pocs dies després, l'abat i el cambrer del dit monestir els cedien a Guillem de Cartellà, ardiaca de Ravós, i a Bernat de Salt, tresorer de la seu.

Arnau Ramon d'Espasèn el 1253 va fer donació a Guillem d'Espasèn, nebot seu, de tots els béns que posseïa a Vilavenut, Cornellà, Sords, Corts i Pujals dels

Cavallers, i del domini de Pontós, tot revocant la donació feta a l'Almoina, per ingratitud d'aquesta.

Riambau de Camós, a final del segle XIII, rebia censos de 48 persones de Camós, que feien en total una aimina, 4 mitgeres, una quartera i mitja i una mesura (uns 270 litres) de forment; 4 mitgeres, 10 quarteres i mitja, 24 mesures i un sester (més de 400 litres) de civada; una aimina, 4 mitgeres i un mesuró (uns 250 litres) d'ordi; 2 aimines, una mitgera i 4 quarteres (uns 275 litres) de vi; 37 gallines i 120 ous; 8 "chomeds", 2 moltons, 27 fogasses i 36 feixos de palla; 20 joves i 3 obres a la vinya; 8 sous i 8 diners.

Guillem de Boixols, de Besalú, el 1272 va vendre a Bernat de Rec, de Banyoles, totes les possessions que tenia a Porqueres, Miànigues, el Calç i Usall, de les quals s'esmenten alguns masos, per 13.800 sous, amb firma d'Agnès, esposa de l'atorgant. Bernat de Rec, de Banyoles, l'any 1273 va donar al seu fill Tortosa totes aquestes possessions, i aquest les va donar en dot per valor de 6.000 sous a la seva esposa Guillema, filla de l'esmentat Guillem de Boixols.

Pere de Roca, fill de Guillem de Roca, de Juïgues, cavaller, el 1278 va vendre a Guillem Pere de Cartellà, canonge, i a Guerau Jordà, clergue de la seu de Girona, totes les possessions que tenia a Vilamarí, el vilar de Juïgues, el seu *stallium*, els masos Sobirà, Crohella, Vall, Om i Vilardell, drets que rebia als masos Pellicer i Castelló de Quarantelles i Sibiula d'Ollers, exceptuant-ne una coromina, la vinya de Pradal, la persona de Joan Pellicer i una casa per al sacerdot de Sant Pere de Juïgues, per 6.000 sous.

Sibil·la, filla de Bernat Vidal, senyor de Bestracà, el 1282 va rebre capbrevacions de 23 persones de Crespià i una d'Espinavessa.

Gilbert de Cruïlles el 1284 va vendre a Guillem Gaufred, clergue, fill de Gaufred Bonet, de Besalú, la casa i vila de Vilavenut, la possessió de Coll de Portell de Crespià, la d'Espinavessa i drets que rebia a Vilavenut, Espinavessa i Crespià, que havia comprat a Bernat Vidal, senyor de Bestracà, per 17.000 sous barcelonesos.

El cambrer de Sant Pere de Rodes, el 1287, va rebre capbrevacions de 8 persones (tres de Palol de Revardit, una de Montbó i dues del veïnat de Camós de Palol, una de Santa Maria de Camós i una de Corts), que tenien 13 unitats i mitja de terra.

Guillem de Camós, fill i hereu d'Arnau de Camós, cavaller, el 1294, va permutar amb Arnau Adroher, administrador del vestuari dels dominicans i franciscans de Girona, llegat per Guillem de Montgrí, tota la seva propietat de Camós

(5 masos a Santa Maria i un a Cruanyes), 2 persones de Banyoles i drets que rebia a Palol, Adri, Montbó i Corts (més de 3.000 sous) per la propietat que l'esmentat vestuari tenia a Hortsavinyà (Tordera) i Sitges (9 masos), i dues parts del delme d'Hortsavinyà que Guillem de Montgrí havia comprat a Bernat de Bedós, cavaller, i a les seves filles Brunissenda i Sança.

Guillem de Queixàs, fill de Berenguer de Queixàs, cavaller, el 1299 va vendre al prior i a l'ofici de la cambreria de Santa Maria de Lladó 4 masos a Merlant, un a Serinyà, un a Sant Martí de Campmajor, un a Falgons i drets sobre dos masos més en aquesta darrera parròquia per 10.500 sous.

LA GRAN PROPIETAT AL SEGLE XIV

D'aquest període hi ha força més documentació, la qual mostra un augment considerable de la pressió senyorial, però a partir dels anys 30 es produïren una sèrie de males collites i de pestes que portaren a la fusió de masos i a la reducció de censos.

Guillem Galceran de Cartellà, senyor del castell de Rocacorba, el 1306 rebia la capbrevació, de la qual només s'ha conservat l'índex a l'Arxiu dels Vallgornera d'Olot, de 61 pagesos, principalment de Pujarnol, Biert, Adri i Montcalb.

Huguet d'Espasèn, el 1310, rebia capbrevacions de 14 persones de Vilavenut i d'una de Fontcoberta. Bernat de Palol, el 1311, rebia capbrevacions de 44 persones de Palol de Revardit, totes les quals, menys el clergue i dos més, es declaraven homes propis i solius seus, i pagaven delme i tasca, delme sol, delme al capellà de Palol i tasca a Bernat de Palol i, a més, 6 quarteres, un mesuró i dues parts de mitja quartera (uns 125 litres) de forment; 3 aimines i dues parts d'aimina, 29 mitgeres, 11 quarteres i mitja i un terç (uns 1.700 litres) de civada; 8 mitgeres i 16 quarteres i mitja (uns 650 litres) d'ordi; 3 mitgeres, 3 quarteres i mitja i 4 col·lectors (uns 200 litres) de vi; 53 gallines, 56 ous, 2 capons, 6 "fau-gons", 19 formatges, 8 pernes i dues parts; dues copes i mitja d'oli; un menjar, 6 berenars de pa, vi i formatge, i un de pa, vi i ous; 15 podades, 17 cavades i 15 magencades; 13 joves per a la sembra, 44 batudes i mitja, 24 joves i mitja; i 13 persones diuen que han de fer alguna jova o jornal de feina: 12, manedes, i una que diu que fa "*totes les obres que vulgui fer amb carbó i menjar*"; 41 sous, 6 diners i un òbol. També havien de fer bades i guaites i sortir al so, i fer els altres serveis necessaris en temps de guerra. Quan haguessin d'obrar en el mur del castell, o fer joves, batudes i podades pel maig i l'agost, els donaria esmorzar i berenar i un

pa per sopar, i quan obressin en l'estatge o cases del seu senyor, o fessin joves per llaurar o podar, menjar per a tot el dia.

En tot el terme del castell de Palol, que va del camp de Llac, a orient, fins al cap del bosc de Costa Rosta, a ponent, i del torrent de Rieres, a migdia, fins al torrent de Camonell, a tramuntana, havia de rebre les cuixes de bou i de vaca i la quartera dels animals silvestres que s'hi matessin. Cada fogassa (uns pastissos fets de farina, a manera de coca) havia de valer tants diners com sous valgués o es vengués en el mercat de Banyoles, de manera que per cada sou de la mateixa mitgera de forment havien de donar un diner, i de mig sou, un òbol.

Segons aquest capbreu, conservat a l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, el mateix Bernat de Palol hi tenia, almenys, un mas, 3 cases, 8 unitats d'explotació, i 34 que s'esmenten amb la forma genèrica de "terres", però que es poden entendre com les terres del mas; el monestir de Sant Martí sa Costa de Girona, 24; la Milícia del Temple d'Aiguaviva, 16 i mitja; l'ardiaca de Ravós, 10; el cambrer de Sant Pere de Galligants, 7; disset altres senyors, 23 unitats i mitja, i tres unitats eren en alou.

Torre del castell de Palol de Revardit. El senyor de Palol exercia a començament del segle XIV un fort domini sobre tot el terme.

El 23 de maig del 1313 Arnau Adroer, clergue de Girona, va instituir a la seu un benefici a l'altar de Santa Anastàsia, dotat amb 400 sous de renda, pels quals assignava possessions situades a Camós, Borgonyà, Gaüses i Riudellots de la Creu, a favor de Ramon de Clota. El 1359 van capbrevar a favor de l'esmentat benefici 3 masos i diverses terres a Sant Vicenç de Camós.

Hem vist com des del 834 el poble de Crespià era de la senyoria del bisbe de Girona; entre el 1316 i el 1317, van capbrevar a favor del bisbe Guillem de Vilamarí 53 persones d'aquest poble i, entre el 1440 i el 1441, 30 persones.

El 23 de març del 1317 Pere de Penedès, prior de Santa Maria d'Olives, Berenguer de Torres, clergue de Sant Bartomeu de Torres (Vilavenut), i Joan Oliver, clergue de Sant Esteve de Guialbes, procurador de la confraria del Terri a la capella de Sant Bartomeu de Torres, instituïren un benefici presbiteral en aquesta capella –fundada el 1253–, li van assignar béns radicats a Sant Esteve de Bas, Palol de Farga, Pujals dels Cavallers i Pujals dels Pagesos, i van obligar que hi residís amb el rector.

El 1328, Bernat d'Escala, de Besalú, fill de Ramon d'Escala, va vendre a Pere Ferrer, fill de Berenguer Ferrer, també de Besalú, dos masos de Serinyà, el domini directe sobre diverses vinyes a la mateixa parròquia, a l'indret de Montagut, i diversos censos i drets sobre 29 propietats situades a Serinyà i Usall, per 5.700 sous barcelonesos. Tot seguit, el comprador rebia capbrevacions de 14 veïns de Serinyà i d'Usall.

Ramon Xetmar, el 1329, va rebre capbrevacions d'onze persones de Vilella, parròquia de Vilafreser, deu de les quals es confessaven homes propis i solius seus i tenien per ell 5 masos, una borda, 4 cases i dos mitjos masos, amb un total de 117 unitats, que feien més de 300 vessanes o 75 hectàrees. Tretze de les peces feien dues tasques cadascuna; 7, tasca i mitja; 12, tasca; 4, tasca i braçatge de pa i tasca de vi; 2, mitja tasca; vuit dels pagesos havien de fer obres i guaites, i host i cavalcada, i, en total, havien de pagar 11 mesures de forment, 14 d'ordi i 8 de civada (i 16 al molí de la riera de Farguet); una aimina, 6 quarteres i 4 mitges quarteres (uns 240 litres) de vi, i 4 somades de raïms; 36 gallines, 5 polls i mig, 3 polles, un poll d'astor, 30 ous, 12 formatges i 7 fogasses i mitja; 4 porcs, 9 oques, 2 moltons i un xai; 4 feixos de palla i 6 de llenya; 10 tragines i 10 joves; una lliura, 18 sous i 10 diners.

Segons el mateix capbreu, l'abat de Vilabertran hi tenia 14 peces; el prior d'Olives, 9; el prior de Cervià, un casal i 5 feixes; quinze senyors hi tenien, soles o compartides, 30 peces més, i un mas i 3 peces eren en franc alou.

Agnès, filla de Galceran de Mata, va rebre el 1368 capbrevacions de 7 persones de Sant Vicenç de Camós, que tenien per ella 4 masos i 23 unitats.

El monestir d'Amer seguia conservant i augmentant el seu patrimoni fundacional a Sant Andreu del Terri i encara en va adquirir de nou a Vilamarí, Sant Esteve de Guialbes i la Mota.

La pabordia de setembre o d'en Xunglà de la col·legiata de Sant Feliu de Girona també tenia béns a Santa Llogaia i a Riudellots de la Creu, mentre que la de desembre o de Mieres els tenia a Corts, Miànigues i Sant Miquel de Campmajor.

L'ardiaca major de la seu de Girona tenia béns a Palol de Revardit, Ravós i Santa Llogaia del Terri, mentre que la pabordia de gener els tenia a Vilafreser, Vilamarí, Pujals dels Pagesos, Palol de Farguet, Pujals dels Cavallers, Sords, Corts, Borgonyà, Sant Vicenç de Camós i Serinyà.

El 1377 l'infant Joan, a petició del bisbe de Girona, Bertran de Mont-rodon, del paborde de l'Almoina i d'altres senyors que tenien homes dependents a Palol de Revardit, Ravós i a tretze llocs més de la vegueria de Girona, va remetre als seus habitants tots els crims castigats amb pena capital o pèrdua de membre.

L'Almoina del Pa de la seu de Girona

El 1228 Arnau d'Escala va fundar la Pia Almoina del Pa de la seu de Girona, i va dotar aquesta institució d'algunes cases que el capítol li havia venut uns quants anys abans i de delmes que es collien a les parròquies de Maçanes, Santa Llogaia del Terri i Sant Andreu Salou. En un segle aquesta institució benèfica anà adquirint un extensíssim patrimoni a les actuals comarques de l'Alt i el Baix Empordà, el Gironès i el Pla de l'Estany. Concretament en aquesta darrera comarca, segons Guilleré, el 1347-48 rebia a Serinyà més de 1.300 sous; a Santa Maria de Camós i a Santa Llogaia, més de 1.000; a Vilavenut i a Palol de Farguet, de 400 a 1.000; i a Borgonyà, Corts i Palol de Revardit, menys de 100. A més tenia el delme de 12 llocs i 2 molins, un al Terri i l'altre a Serinyà. El 1362 el delme de Santa Llogaia era estimat en 35 lliures (700 sous); el 1376-77 rebia unes rendes semblants a Serinyà, Santa Maria de Camós i Vilavenut; en canvi, a Santa Llogaia ara rebia menys de 1.000 sous, a Palol de Farguet no rebia res, i a Porqueres rebia menys de 100 sous i només el delme de tres llocs i un molí. En total hem comptat al llarg del segle XIV 85 masos, 18 bordes i dues cases repartits en 17 parròquies.

Concretament a Santa Maria de Camós, segons el capbreu del 1322-23, hi tenia 11 masos i 11 bordes, a més de 20 persones que capbrevaven alguna peça solta, amb un total de 260 unitats. En general en cobrava el delme i la tasca,

Casa del veïnat de Palol de Farga, d'on la Pia Almoina de la seu de Girona treia importants rendes durant el segle XIV.

algunes vegades el delme, unes altres la tasca i solament en dos casos, dues tasques; el delme i la tasca de vi l'havien de pagar a la casa de Masó, que n'era el batlle. A més rebia en total $\frac{3}{4}$ de quartera, una escudella i mig mesuró de forment i un mesuró de blat (uns 20 litres); 14 mitgeres i 8 quarteres i mitja de civada a mesura vella de Banyoles, 7 quarteres i mitja a mesura del mercat de Banyoles, 19 mesures i mitja (de les quals 4 són a mesura vella i equivalen a un molturador cadascuna), 5 mesurons i una escudella (uns 1.250 litres); un mesuró i 3 escudelles (uns 4 litres) d'ordi; 7 mitgeres i 18 quarteres (uns 540 litres) de vi; 91 gallines, 99 ous, 4 polls i mig i 2 formatges; 30 fogasses, normalment

d'un diner per cada sou que val la mitgera de forment al mercat de Banyoles, i 23 feixos de palla; 4 lliures, 3 sous i 11 òbols; 12 joves per sembrar, 6 per podar, 2 per cavar, 17 per batre, 4 al maig i 2 a l'agost, i una obra amb animals. Aquestes joves les feien els masos que foren de Guillem de Camós i de Guillem de Palol, i que llavors eren de la batllia de Masó, mentre que el mas de Maria d'Estrada i els que foren de Ramon de Sant Julià i llavors eren de la batllia de Guillem Arnau les havien convertit en diner o no en feien.

A part, el Cominal hi tenia 35 unitats, la Pabordia d'Agost de la seu de Girona, 35, i una compartida amb el senyor del Cominal; el prior de Cervià, 20, a més de 7 que compartia amb Guillem de Frigola i 7 més amb Bernat de Prat i un diaca; el cambrer de Sant Pere de Rodes, 10; l'altar de Santa Creu i Bernat de Palol, 7; el cambrer de Banyoles, 6; Ramon Xetmar i l'altar de Sant Jaume de Sant Feliu de Girona, 5; deu senyors més en tenien 12, i 8 eren en alou. 100,5 d'aquestes peces foren de Guillem de Camós i en aquell moment eren de la batllia de Masó, mentre que 142,5 foren de Ramon de Sant Julià i llavors eren de Ramon Arnau, i 12 foren de Guillem de Palol i llavors eren de la batllia de Masó.

A Borgonyà, segons el capbreu de l'any 1324, l'Almoïna hi tenia una casa i una borda, 3 masos i un total de 31 unitats; 3 peces a Corts, i 5 persones declaren pastures al lloc de Cruanyes de Sant Vicenç de Camós. Hi havia peces de dinou altres senyors i només dues eren en alou.

A Camós, segons els comptes de la Pia Almoïna del 1331-32 i del 1343-44, el paborde va fer plantar vinya a alguns centenars d'operaris en un terreny molt important, i oliveres en una altra parcel·la, a causa del creixement de la demanda d'oli.

A final del 1356 l'Almoïna va comprar a Pere d'Usall, de Banyoles, hereu de Joan de Plaça, també de Banyoles, tres masos a Cruanyes i certes terres i censos de les parròquies de Sant Vicenç i Santa Maria de Camós, per 7.000 sous barcelonesos. L'any següent es feia un capbreu en el qual sortien aquests tres masos i 14 particulars, que declaraven tenir per l'Almoïna 51 unitats, que feien més de 110 vesanes (27,5 hectàrees). Havien de pagar tasca a l'Almoïna, dues tasques al cambrer de Banyoles i una al diaconat; a més, 7 mitgeres i 1/5 de quartera (uns 280 litres de forment), 12 quartes (uns 240 litres) de civada i 4 mitgeres (uns 80 litres) d'ordi; 3/4 de quartó d'oli i mig quartà i 6 sesters de vi; 13 gallines, 8 capons, 12 ous, 4 oques, 4 pams de cues i una fogassa; 5 lliures, un sou i 2 diners; 3 joves per sembrar, 3 per segar, 5 per batre, una per podar i tres menjars al batlle. Només en dos casos hi havia hagut reduccions de censos en espècie a censos en diner.

En el capbreu de Santa Maria de Camós de l'any 1398 surten 22 masos, dues bordes i quatre persones més, que declaren un total de 201 unitats a favor de l'Almoina, que feien prop de 350 vessanes o de 87 hectàrees. Els pagaments en espècie i treball s'han reduït una mica, la qual cosa mostra els efectes de les pestes i de la crisi, però en canvi hi figuren 8 pernes, mitja amb cols i 1/8 i un bere-nar de pa i vi, i alguns pagaments s'han reduït a diner, l'import del qual puja a 7 lliures, 16 sous, 8 diners i mig i 3 malles. Les peces capbrevades a altres senyors també s'han reduït molt, especialment les del Cominal, que només són 16.

El 10 de desembre de 1388, Huguet d'Espasèn, donzell, fill de Ramon d'Espasèn, senyor de la casa o força d'Espasens, a Sant Martí d'Ollers, i Melià, la seva mare, venien als procuradors de Pere Radolf, paborde de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, els censos, rendes i senyories que posseïen a Vilavenut, per 4.000 sous barcelonesos.

L'Almoina s'apressà a fer un capbreu, en el qual declaren 11 persones, 4 de les quals tenen mas, amb 24 unitats d'explotació i un total de 55 vessanes i mitja i 6 saions (unes 14 hectàrees). Set de les peces fan tasca de pa i vi; 4, tasca i terç de calcatura; 2, tasca; una, la cinquena part de pa i oli i tasca de vi. En total l'Almoina rep 32 gallines, una quartera de forment, 2 mitgeres d'ordi i 2 sous i 6 diners.

En el capbreu de Vilavenut i Vilamarí de l'any 1423 surten 13 masos a Vilavenut i 3 a Vilamarí, 2 bordes i deu persones més, amb un total de 295 unitats, que fan més de 680 vessanes (unes 170 hectàrees). Normalment fan tasca i mitja de pa i tasca de vi i grans, però alguns fan tasca de pa i vi, tasca i terç de calcatura, tasca, quart, quart de pa i oli, o bé res. En total, recull a més una aimina, 5 mitgeres, 9 quarteres i 3/4 i un sester (uns 475 litres) de forment; una aimina, 57 mitgeres i 16 quarteres (uns 2.675 litres) de civada; una aimina, 29 mitgeres, 8 quarteres (uns 1.420 litres) d'ordi; 5 mitgeres, 2 quarteres i mitja, 5 semals i 2 quartons (uns 350 litres) de vi i 4 cistells de raïms; 81 gallines, 50 ous, 7 oques i un ànec; dues pernes i un tros de porc pebral; 7 lliures, 12 sous, 9 diners, un òbol i dues malles; una jova per a la sembra, una batuda, un feix de palla i dos feixos d'herba.

També hi tenia 11 unitats Joan Pujol, capellà d'Espasens, que en compartia una altra amb el monestir de Vilabertran i Santa Maria de Navata, que juntament amb catorze persones més hi posseïen altres 33 peces; només d'una peça es diu que és en alou.

En el capbreu de Crespià del 1423 surten 4 masos, una borda i cinc persones més, que declaren en total 65 unitats a favor de l'Almoina (unes 150 hectàrees). Sis unitats fan tasca de pa i vi; 7, tasca i mitja de pa i vi; 2, tasca de pa i

mitja tasca de vi; i una, tasca i mitja de pa i mitja tasca de vi. A més, l'Almoina rep en total 8 quarteres (uns 160 litres) de forment i una mitgera i mitja quartera (uns 50 litres d'ordi); 9 gallines, un poll, 6 ous, 2 formatges i una fogassa; 6 lliures, 7 sous, 2 diners i un òbol.

Només Guillem sa Costa declara la remença, intesties i eixorquies. Ell i Guillem Estiu, àlies *sa Casademont*, declaren lluïsmes i foriscapis. El priorat de Lladó també hi tenia 2 peces, i una altra a mitges amb l'Almoina.

L'Almoina del Vestuari de la seu de Girona

El Vestuari va ser fundat pel canonge Bernat de Vilafreser l'any 1245, quan va deixar 2.000 sous per comprar una renda que, administrada per dos preveres del capítol, havia de permetre l'adquisició de "*camisas, bragas i túnics*" per als pobres. L'any següent ja tenia 6 masos i drets sobre un altre, una casa i un molí sobre el Terri a Borgonyà. El 1317 rebia capbrevacions de 9 persones de Fontcoberta, 8 d'Olives, 6 de Vilafreser i 4 de Terradelles; entre aquests tres darrers pobles tenia 2 masos i mig i 38 peces. El 1335 rebia la capbrevació d'un mas a Pujarnol, el 1337 d'un altre a Palol de Farguet, que més tard van ser dos, i el 1425 d'un altre a Pujals dels Cavallers.

La canònica de Santa Maria d'Olives

La canònica de Santa Maria d'Olives va néixer per voluntat expressa de Ramon de Vilademuls. Aquest noble, seguint la pràctica d'alguns comtes catalans de crear institucions religioses dins els seus dominis, en el seu testament, fet amb motiu de la seva marxa en expedició reial el 8 de maig de 1197, llegava a Santa Maria d'Olives tots els seus béns situats en aquest indret, a condició que s'hi establissin canonges regulars.

Aquest document, fins ara inèdit, figura en el catàleg de pergamins de Santa Maria de Cadins, i explica el fet que el 21 d'octubre del mateix any l'església de Santa Maria d'Olives, amb el consentiment del bisbe de Girona Gaufred de Medinyà, fos erigida en monestir de canonges regulars de Sant Agustí, tot extraient-la de la jurisdicció parroquial de Sant Esteve de Guialbes.

L'acta fundacional concedia als canonges la facultat d'elegir prior, subjectant-los, però, a prestar obediència a l'església de Girona, i concórrer als sínodes diocesans; el prior fundador es deia Bernat Negrell, i probablement era originari

d'un mas d'Olives documentat el 1227. La van signar els nobles Gaufred de Terri, Arnau de Fontcoberta, Arnau de Vilafreser i Berenguer de Galliners.

Segons la declaració prestada durant la visita pastoral del 1314, la canònica es limitava a quatre canonges i el prior, i, segons l'acta del 1420, les rendes del priorat sumaven 169 lliures barceloneses. Entre les seves propietats es comptaven els masos Martí (1258), Llorens (1370) i Bell-lloc (1457) d'Olives, Gironès de Terradelles (1372), Nadal (1264) i Martí (1372) de Sords i Llovera de Vilamarí (1326), unes terres del mas Salvany de Sords (1304), i la vinya de Santa Cànida d'Olives (1343).

El 4 de desembre de 1279, Dalmau, vescomte de Rocabertí, hi va fundar una capellania, la qual va dotar amb els masos Dalmau i Lugà, que tenia pel castell de Vilademuls a la parròquia de Terradelles, i també amb les albergues, joves i palles que rebia als masos Figuera, Llapart, Hospital i Gironès de Terradelles.

Les visites pastorals del 1427 i 1437 esmenten, a part de l'altar major, un altar dedicat a Sant Jaume, i encara se'n conserva una talla d'alabastre de la primera meitat del segle XIV.

A final de 1428 el prior al·legava que l'església i les cases del priorat s'havien enrunat a causa del terratrèmol, i demanava d'aplicar a la reconstrucció 90 lliures procedents de remences. El bisbe de Girona li va concedir llicències per demanar caritat els anys 1445, 1447, 1450, 1457, 1458, 1470 i 1481.

El 1488 es va encarregar a priors comendataris i fou extingit com a canònica pel decret del papa Climent VIII de l'any 1592, i va ésser agregat a la canònica de Girona.

El priorat de Santa Maria del Collell

Si bé la llegenda atribueix la seva fundació a un fill d'Arnau de Cartellà (s. IX), el primer document conegut és un pergamí del 28 de setembre de 1198, en el qual es diu que un cert Andreu, amb anuència dels seus *fratres*, ministres de l'església de Santa Maria del Collell, i amb el consentiment de l'abat de Besalú, Pere, rep com a religiós Cardona, fill de Berenguer de Preses i Ermessendis, i li atorga una cabana a Sant Esteve d'en Bas, que el dit Berenguer havia llegat a l'esmentada església del Collell, la qual cosa volia dir que en aquell moment ja hi havia una comunitat benedictina. Però el testament d'Arnau de Vilademuls ens porta com a mínim a 20 anys abans, perquè en aquell moment (1181) ja hi havia una confraria que devia ajudar la comunitat pròpiament dita, a la qual el senyor de Vilademuls va donar 10 morabatins.

El priorat va posseir des del primer moment el mas Collell (*la Masoveria*) i les seves terres, dels fruits de les quals rebia el delme i la primícia.

El 13 de febrer del 1231 Pere de Cartellà el dotava amb els seus feus, censos i dominicatures de la parròquia de Ventatjol, dotació que ratificava el seu mig germà patern Pere Galceran de Cartellà en el seu testament, datat el 13 de gener de 1242.

El 1233 posseïa el mas Rodeja de Ventatjol en indivís amb les Carreres; el 1257 Pere Mas de Banyoles li confirmava la donació del mas Soler de Ventatjol, efectuada pels seus avis, i el 1286 comprava a Garsenda de Rodeja la borda de Rodeja, situada entre el mas Casademont i l'església de Ventatjol.

El 1308 el prior Teixeda confirmava l'establiment del mas Bellpuig de Ventatjol a Ramon Aulet, de la mateixa parròquia, amb 5 peces més, per les quals pagava, entre altres censos, tasca de pa i vi, i el 1312 el priorat tenia els masos Font de Guixeres i Costa.

El 1427 consten com a homes propis del Collell els masos Soler, Bellpuig, Rodeja i el Pou, de Ventatjol; Safont i Vidal, de Sant Martí de Campmajor, i Riera Paiola, de Mieres, així com diverses peces de terra a Sant Miquel de Campmajor, Ventatjol, Mieres i el Torn. I en un llevador de l'any 1441 consten els següents masos: les Carreres, Costa, Bellpuig, Pou, Rodeja, Soler, Piells, Serra, Puig-Serra, Aulet i Casademont, de Ventatjol; Roure i el Serrat, de Briolf; Gibert, Fàbrega, Maspoch, Casals, Vidal, Sunyer i Pradell, del Torn; Guixeres, Safont, Godai, Costa, Vidal, Samasó, Coll, Oliveres i Güell, de Sant Martí de Campmajor; Cros, Jofre, Bosch, Roca, Rovira i Planaferrana, de Sant Miquel de Campmajor; Riera Paiola i Carreres, de Brugueroles; Coromina, Vila i Collboni, de Mieres; Soler, de Merlant; Porxa i Puig, de Perduts, i Tria, de Serinyà.

Per una escriptura notarial de l'any 1520 sabem que hi havia dos claustres, en comunicació i que afrontaven al nord amb l'església; el "major" conduïa a la cuina, i el "menor", tot circumdant una cisterna que encara avui es conserva, tenia dues portes a ponent, una de les quals comunicava amb l'església mitjançant un passadís, i amb les cel·les al voltant.

Només hi havia dos altars: el major, esmentat el 1432, presidit per la verge romànica recentment restaurada, al fons de l'absis romànic i separat de la nau per un reixat de ferro, i el de sant Miquel, sant Lluç i sant Sebastià, situat al mur de migdia i fet de guix, segons un document de l'any 1506.

El darrer prior regular va ser Bernat de Casademont (1365-1405). Després se n'encarregaren sacerdots, que es titulaven igualment priors per raó del benefici

fundat a l'altar major, però que normalment no s'hi devien estar, tal com ho palesen les visites pastorals dels anys 1432 i 1436, de manera que des del 1428 continuaven les campanes al cementiri del claustre. Des del 1436 fins al 1507 el priorat del Collell no consta en les visites pastorals, i des del 1457 fins al 1485 no hi consta cap prior. A causa del seu abandó la capella va ser profanada, sorgiren problemes de jurisdicció entre el bisbe de Girona i l'abat de Besalú, i el 1457 va ser posada en entredit per 25 anys pel bisbe de Girona.

El 24 d'octubre de 1483 es va aparèixer la Verge Santíssima a un llaurador del Torn anomenat Miquel Noguer, li va manifestar el seu desig que els habitants de les quatre parròquies veïnes esmenessin la seva conducta tot pagant els delmes i els altres drets eclesiàstics, complint els llegats piadosos i les fundacions dels seus avantpassats, i li va indicar que expliqués aquella aparició al bisbe o al seu vicari general, perquè desitjava que es restablís el culte en aquell santuari, cosa que calia fer en el termini de 30 dies. El vicari general del bisbe Joan Moles de Margarit, que es trobava a Roma, va treure l'entredit; va nomenar una administració formada pel prior o comendatari i quatre pabordes de les quatre parròquies veïnes: el Torn, Mieres, Sallent i Sant Miquel de Campmajor. Per al culte a la Verge es va establir una comunitat de tres sacerdots presidits per un capellà major.

L'any 1495, dos anys després d'haver-la distingit amb la seva salvaguarda, Ferran el Catòlic honorà el santuari amb la seva visita personal; aquesta salvaguarda va ser confirmada pels monarques següents. La confraria havia desaparegut, per la qual cosa van ser renovades les indulgències pel papa Innocenci VIII el 18 de juliol de 1487 i es va fundar una nova confraria el 10 de juny de 1499, renovada sota l'advocació de la Santa Concepció l'any 1507, i acompanyada l'any següent amb la fundació de dos beneficis.

Pel que fa a aquest suposat relaxament dels costums adduït en l'aparició, no cal oblidar la situació en què es trobaven els pagesos de la comarca, afectats majoritàriament per la remença i els mals usos, la qual cosa els portà a dues guerres (1462-1472 i 1483-1486), que comentarem en el seu lloc. També hi tindrien relació la freqüència dels matrimonis clandestins, que enregistren les Lletres de la cúria episcopal de Girona, entre les quals es troben dues llicències d'absolució d'aquests, signades el 1453 i el 1465, respectivament, pel bisbe al capellà de Santa Maria dels Turers, de Banyoles, Porquerres, Usall, Guèmol, Fontcoberta i Centenys, i al servent de Pujarnol, de Campmajor, Mieres, el Calç, Falgons i Miànigues, tot pagant drets a l'obra de la seu.

L'eremitori de Sant Miquel de la Roca

Situat dins d'una balma o cova a la part alta del cingle de Roca de Castellar, a uns 170 metres sobre el curs del Fluvià, és un dels temples troglodítics del Principat de dimensions més grans. El seu origen té un simbolisme ben clar: el desig d'imitació de Crist, el qual, segons l'antiquíssima tradició, va néixer en una cova i va ser enterrat, segons els evangelis, en una tomba rupestre; a més, l'advocació de sant Miquel Arcàngel en santuaris rupestres i temples enlairats també era força comuna a tot el món cristià medieval.

L'any 1131, de manera indirecta, és esmentat en una clàusula de l'establiment d'un molí de Portell. En els altres documents dels anys 1193 i 1196 figura, entre els signants, el prevere de Sant Miquel; el santuari ja devia tenir, doncs, rendes pròpies.

Al començament del segle XIII el santuari ja tenia un patrimoni territorial a l'entorn, perquè va rebre diferents donacions, i es demostra que tenia mitjans per fer adquisicions pròpies. Tenen especial interès dos documents del 24 d'abril del 1220, pels quals Bernat de Santacoloma -senyor del lloc, germà de Guillem de Cabanelles, que va esdevenir bisbe de Girona l'any 1227- va fer donació a Sant Miquel de Roca i a "*tots els germans del mateix lloc*", en mans del prevere Dominic, del dret de les aigües del Fluvià, amb els monars, aqueductes i aiguallleixos de l'indret; amb aquests dominis el dit Bernat va dotar i fundar un benefici sacerdotal a Sant Miquel, i hi va afegir el seu mas de Castellar. Entre d'altres, hi ha la clàusula que exigia la residència del beneficiat al santuari.

L'any 1228 el clergue Arnau Vidal, que obtenia el benefici i també era procurador de Sant Miquel, va adquirir els drets dels Puigdaran. El 1245 el bisbe Guillem de Cabanelles va llegar el dret de patronat de la capella i la jurisdicció de Portell a la dignitat episcopal, en el cas que Arnau Vidal no residís al lloc; el cert és que els drets i béns van passar d'Arnau a Serrat Vidal, senyor de Bestracà, que l'any 1264 ja els tenia. El 1282 els havia heretat la seva filla Sibil·la Vidal, que els va aportar al seu matrimoni amb Berenguer de Cruïlles; mort aquest, el seu pare, Gilabert, els va vendre l'any 1284 al clergue Guillem Gaufred, que els va cedir a la Pia Almoïna de la seu de Girona. Des de la primera meitat del segle XIV se'n van absentar els beneficiats i va passar al domer de Crespià.

L'abat de Sant Esteve de Banyoles

Josep Grabuleda ha sintetitzat molt bé els drets de l'abat i la vida quotidiana al monestir, per la qual cosa el seguirem literalment en aquests dos apartats.

L'abat, sempre de noble llinatge, per drets senyorials era el senyor de Banyoles; es tractava d'un senyor eclesiàstic i, per tant, el seu poder comprenia el camp civil, el religiós i el militar. Com a senyor civil concorria primer a les dietes de França i després a les Corts Catalanes, controlava el mercat local i tenia el monopoli del forn i de la carnisseria, entre d'altres. Cobrava a tota la població, a canvi del dret d'utilització de la propietat (cases, masos i aprofitament de les aigües), certes quantitats de blat o cereals, oli, gallines o altres animals, raïms, vi, diners o prestacions de treball. Així, segons el capbreu del 1339, l'abat havia de rebre 12 mitgeres i 1/4, 9 quarteres i 1/4 i 3 molturadors i mig (uns 675 litres); 69,6 gallines, 64 ous i mig, un poll i 6 unces de papers; 11 lliures, 17 sous, 4,3 diners i 8 òbols.

També imposava contribucions, cobrava un peatge als vianants per passar pels camins amb ase, cavall o mula, regulava els pesos i les mesures (el poble havia de fer servir les mesures de l'abat) i tenia el dret exclusiu de notaria i escrivania.

Podia jutjar els seus súbdits, nomenava els seus batlles (oficials de la justícia), tenia jutge, tribunal propi i tres presons. Capturava delinqüents, executava sentències, prenia les primeres apel·lacions, nomenava tutors, detenia, processava, empresonava, aplicava turment i assots, marcava al front, multava i expulsava, i sovint era jutge i part; difícilment els banyolins veien respectats llurs drets quan es tractava de pledejar contra l'abat. El seu poder jurisdiccional permetia que dins la vila i el seu terme se suprimís l'exercici de la jurisdicció per part dels oficials reials, excepte el procurador del rei i el batlle general de Catalunya. El rei va manar, l'any 1345, que els homes de la jurisdicció reial testifiquessin davant la cúria (tribunal) de Banyoles en els crims de competència del monestir.

Com a senyor militar, l'abat feia la lleva de les tropes (dret d'host i cavalçada) i era el cap de les tropes banyolines. A més era senyor de castells, com el de Porqueres, que va comprar el 1250, amb estanys i peixos, 15 masos a Porqueres, un a Merlant, a Usall i a Falgons, i diversos drets a Fontcoberta, Mata, Sant Vicenç de Camós, Sant Miquel i Sant Martí de Campmajor, Mieres, Serinyà, Vilavenut, Viladamí, Centenys i Santa Maria dels Turers, per 50.000 sous barcelonesos de doblenc. Segons el capbreu de 1321 tenia almenys 15 masos a Fontcoberta, 4 masos, 3 cases i un molí a Vilert, un mas a Viladamí, i 53 feixes al bosc de Taià, 4 al bosc de la Farrés i 16 més a la zona del pla de Martís-Usall-Serinyà.

Com a senyor eclesiàstic, anava als concilis provincials; obligava els súbdits a assistir a missa i a rebre els sagraments a l'església del monestir, i no a la parroquial; nomenava els capellans curats de Santa Maria dels Turers i exercia el dret d'excomunicar els vilatans.

El monestir de Sant Esteve de Banyoles

El monestir restava exempt de la jurisdicció episcopal ordinària i depenia de la Santa Seu. Era una fortalesa, amb gruixuts murs exteriors i torres, i l'envoltaven els recs, que feien de fossat; a més de l'església i el claustre hi havia tota una sèrie de dependències com el refectori, el dormitori, la sala capitular, les cases dels monjos i de l'abat, el celler, el rebost, el graner, l'estable, la cuina, les presons i la porteria. El terratrèmol del 2 de febrer del 1428 va enderrocar l'església del monestir i molts altres edificis de la vila i dels voltants, com les esglésies de Matamala, Ventatjol i Falgons, el priorat de Santa Maria d'Olives i els masos Morgat, Llapart i Planaferrana, entre altres.

Les rendes monacals es repartien entre diferents mongies. L'abat pagava una pensió a cada monjo a títol d'aliments, anomenada "porció"; els monjos prebendats (cambrer, infermer, sagristà) vivien de llurs rendes, dins el monestir, en cases a part, ben aposentats i servits per criats. Hi havia diversos càrrecs: el cambrer (encarregat de les finances), l'infermer (tenia cura dels aliments i de les medecines), el sagristà major (mantenia el culte i la sagristia), el sagristà menor, l'almoïner, el cabiscol (encarregat del cor), l'escabolari (tocava les campanes), el dispenser (vigilava la cuina i el menjar), el dispenser menor (distribuïa les porcions de pa i vi), el prior claustral i els monjos sense cap càrrec especial; també hi residien els priors de Santa Maria de Finestres i Sant Marçal del Montseny, i els nou capellans dels beneficis existents a Sant Esteve.

A més a més hi convivien laics empleats pels monjos. N'hi havia d'interns, que feien vida comuna amb els monjos i els capellans, i d'externs, que vivien fora del recinte monacal. Els interns eren l'escuder de l'abat, dos missatgers, un porter, dos criats de l'infermer, l'escuder, el pregoner i els criats dels monjos. Els externs eren els encarregats de pastar, un sastre, un sabater, un neuler, un carnisser, l'hortolà, dos criats encarregats de conrear la vinya de l'abat, el cuiner, l'hostaler, el ferrer, el missatger, l'hospitaler, el cellerer, el candeler, el reboster, el metge, el cirurgià, el notari i els obrers (encarregats de les obres).

Molts dels càrrecs dels monjos o dels beneficis de l'església estaven dotats amb rendes d'alguns masos i altres béns. D'aquesta manera els encarregats aconseguien unes fonts d'ingressos diferents dels de l'abadia. La infermeria era propietària d'alguns masos a tota la comarca; la sagristia, de molins de drap i fariners, i la cambreria tenia possessions i rendes a Miànigues, Mata, Pujals, Camós, Pujarnol i Biert.

A l'església de Sant Esteve, hi tenien seu els diferents beneficis, aniversaris i confraries. Els beneficis, com per exemple el de Sant Miquel i Nostra Senyora

de l'Escala, foren creats per particulars o religiosos en honor d'algun sant i dotats amb rendes; un capellà s'encarregava de fer cremar les llànties, d'oficiar misses i de celebrar les festivitats de cadascun. Els aniversaris administraven les rendes deixades pels difunts per dir missa en la seva memòria. En canvi, les confraries eren associacions, generalment de diferents oficis, que assistien econòmicament els seus membres i celebraven les festes de llurs sants patrons.

També depenien del monestir el procurador general jurisdiccional (exercia la jurisdicció senyorial en nom de l'abat), el seu lloctinent, el batlle (administrava els béns i cobrava les rendes), i el batlle de sac (recol·lectava les prestacions senyorials). El fet que l'abat tingués cort o cúria (tribunal de justícia) comportava que hi hagués un jutge, un escrivà o procurador fiscal i un corredor o nunci encarregat de publicar els bans i fer els pregons.

Els monjos, als matins i a les tardes, en hores determinades, recitaven, cantaven missa i dedicaven mitja hora al matí i mitja hora a la tarda a la meditació. Després podien esmerçar el seu temps a estudiar, descansar, ocupar-se dels malalts o en allò que desitgessin. Vestien una fina sotana negra ajustada a la cintura i un escapulari. Quan eren a missa, portaven la cogulla (capa negra, sense mànigues, amb cua i una petita caputxa negra); si havien de sortir al carrer, amagaven el seu cos amb una capa i un barret.

Només podien ser monjos els fills de famílies nobles, i per aquest motiu els monjos benedictins eren considerats com els "senyors monjos"; abans de l'any 1348 cada germà que ingressava al monestir havia de pagar 100 sous d'entrada. Podien portar armes i no estaven sotmesos a la jurisdicció civil, sinó a les constitucions canòniques. Menjaven a la cuina comuna i el menjar normalment consistia en sopa adobada amb sagí (si no era el dia de dejuni), on barrejaven alguns ous en determinats dies. Els dies de festa canviaven de menú i menjaven per dinar ous, verdures de l'estació, neules (coques amb llard) i un got de piment (nèctar, vi, mel i pebre). El nombre de monjos varia segons les èpoques: abans de l'any 1459 hi havia entre 20 i 25 monjos.

El rei com a senyor

Coneixem els focs reials del 1359 del comtat de Besalú per un certificat de Bernat Cavaller, procurador general al comtat per l'infant Martí, fet a Besalú el 12 de maig de 1370, publicat pel pare Nolasc de Molar a començament de segle i per Manuel Grau. Si ens limitem a la part corresponent a l'actual comarca del Pla de l'Estany, esmenta en total 51 focs i mig, que es repartien així:

- A Esponellà, 23 focs d'en Bernat Sort, donzell, 7 de deshabitats, dos dels quals són francs.

- A Sant Miquel de Campmajor, 3 focs francs, un mig franc i mig d'església, i 6 habitats de Jaume de Cornellà, de Besalú.

- A Sant Martí de Campmajor, un de franc i 2 de Jaume de Cornellà.

- A Ventatjol i a Briolf, un altre foc de l'esmentat Jaume de Cornellà.

- A Falgons (*Folgós*), el castell, que és d'en Galceran de Cartellà, donzell.

- A Merlant, dos focs habitats d'en Berenguer sa Masó, donzell.

- Al Calç, 2 de francs.

- A Vilavenut, 2 focs d'en Vidal de Segueró.

Segons el fogatge del 1378, el rei tenia el mateix nombre total de focs, però es repartien així: 15 focs i mig a Fontcoberta, 7 a Serinyà, 5 a Pujals dels Pagesos, 4 a Pujals dels Cavallers, 2 a Borgonyà i a Usall, i un a Banyoles, dades que es repeteixen en el de 1381, llevat de Borgonyà, que no s'esmenta. Els de Corts i Fontcoberta surten com a aloers, i els d'Usall i Serinyà, com a ciutadans. A Crespià ara se n'esmenten 4, que el 1378 eren aloers.

Al maridatge de 1427 només n'apareixen cinc a la vall de Cornellà, que en el de 1491 són 16 i en total 63, ja que també n'esmenta 8 a la Mota, 7 a Fontcoberta, 6 a Crespià, 2 a Centenys, a Falgons i a Merlant, i un a Pujarnol.

A part cal tenir en compte que el rei era senyor jurisdiccional de tota la vall del Terri, llevat de Santa Llogaia, Riudellots de la Creu, la Mota, Palol de Revardit, Santa Maria de Camós i el Vilar de Sant Andreu, a Terradelles, que, com ja s'ha comentat, Pere el Cerimoniós va haver de vendre a diversos senyors laics i ciutadans de Girona i a la mateixa ciutat, i que Joan I el 1387 i Martí l'Humà el 1399-1400 van intentar recuperar mitjançant la lluiació, però no hi van reeixir a causa de la forta oposició dels pagesos.

ELS JUEUS

La primera notícia sobre els jueus residents a la comarca de Banyoles els relaciona, curiosament, amb l'establiment d'una colònia a la ciutat de Girona; és en un plet celebrat l'any 982 entre el comte Miró i 24 caps de família jueus que residien llavors en el terme de Juïgues, situat entre Sant Marçal de Quarantelles i Vilamarí.

Dolors Bramon ens recorda que, entre 1279 i 1280, Astruga Boil -o Boi- i una altra Astruga, vídua, pagaven a l'abat Arnau de Vallespirans cada any, res-

pectivament, 4 diners i una gallina i un diner sense gallina, mentre que Astruc Bondia arribava a la xifra considerable de 16 diners i 2 gallines.

Només surt als documents un jueu que fos propietari rural, mentre que n'hi ha diversos que tenien vinyes, fet lògic atès que un dels preceptes religiosos del judaisme els impedia de beure vi que no fos elaborat pels jueus. El mateix succeïa amb la carn, la qual havia de ser sacrificada segons el ritual bíblic, és a dir, dessagnant primer l'animal per tal que la sang no es consumís; cap document parla que hi hagués a Banyoles una carnisseria per als jueus: és possible que es matessin l'aviram ells mateixos. En diades excepcionals devien proveir-se de carn procedent de les jueries veïnes de Besalú o de Girona, i el mateix devien fer amb el pa alís, és a dir, sense llevar, que els era prescrit de menjar durant la celebració de la Pasqua, perquè consta documentalment que, des de l'any 1190, el monopoli dels forns del pa banyolins havia estat adjudicat al monestir.

La legislació civil els obligava a dur un distintiu consistent en una rodella de drap, vermella i groga, que solien portar les dones al front i els homes al pit, i a anar sense armes.

Un metge jueu banyolí, Bonjua Cabrit, fou del seguici del monarca catalanoaragonès en l'anomenada Guerra dels dos Peres, el 1360; malgrat que la legislació eclesiàstica –reiterada des de 1263, però no observada– prohibia als cristians d'acudir a cap metge jueu, sempre que els era possible hi anaven quan tenien algun problema de salut. Durant el segle XIV es documenten a Besalú 18 metges cristians i 13 de jueus.

Segons Torroella, la població de l'aljama dels jueus de Banyoles, que només es documenta una vegada, el 1366, sembla que no va passar mai de les dues-centes persones. Els jueus de Banyoles, juntament amb els de Besalú, Figueres, Olot, Torroella de Montgrí, la Bisbal, Camprodon, Sant Llorenç de la Muga, etc., formaven part de la "cullita" o col·lecta de Girona, de la qual es van separar l'any 1342, amb l'aljama de Besalú.

Mosé Estruch, de Banyoles, consta com a mestre del consell de la col·lecta de Girona el 1398; l'any 1340 es parla del *callo judaycho Balneolarum*, però la mateixa Dolors Bramon en dubta. Altrament, diu que "malgrat que els jueus medievals no varen utilitzar mai l'hebreu com a llengua parlada, molts d'ells la coneixien per tal de poder-hi practicar el ritual del judaisme, i sembla que era més gran la proporció de jueus que podien llegir, escriure i/o entendre quelcom de la llengua bíblica, que de cristians el llatí, i que l'estatus social i cultural dels jueus era superior al de la població cristiana".

L'aspecte més documentat, però, és el del préstec, que tanmateix no podia

superar el 20 per cent, i també prenien diners de cristians en comanda, per fer-los rendir. Moltes famílies hagueren d'empenyorar béns per préstecs amb jueus i per això no és estrany que els pagesos de la comarca participin en l'assalt al call jueu de Girona de 1391. Un segle més tard, just abans de l'expulsió, no quedava a la comarca ni un sol jueu, segons es desprèn del maridatge de 1491, mentre que a Girona només n'hi havia 12.

ELS PAGESOS

La major part de la població era pagesa i es declarava home o dona propi/-a, soliu/-a i afocat/-da i de remença d'algun senyor. Això volia dir que pertanyia al seu senyor directe, d'una manera exclusiva, i que estava vinculat al mas o a la terra, pels quals li havia de pagar una sèrie de censos en fruits i en diner, i fer algun jornal en temps de llaurar (jova), de podar, de batre o de veremar. La remença implicava que, quan per raó de matrimoni un dels cònjuges canviava de senyor al mateix temps que de mas, el senyor directe es quedava amb la tercera part dels béns mobles del pagès o de la pagesa filla única del mas que s'abandonava; si es tractava d'una filla que no era única, la redempció prèvia al matrimoni només era de 2 sous i 8 diners.

Els fills d'un matrimoni remença heretaven la condició de llurs pares, és a dir, esdevenien homes propis, solius i afocats del senyor directe del mas o la borda, i no podien rebre ordres sagrats si el senyor no els ho autoritzava.

En virtut dels contractes emfitèutics, els pagesos i pageses eren “senyors útils i propietaris” del mas i les terres i en podien gaudir mentre visquessin, però els senyors directes tenien el dret de maltractar els seus homes propis (*ius maletractandi*) per tal de fer-los expiar un delictes o una falta, i d'aplicar els anomenats “mals usos”, que exposem en parlar de Banyoles, per tal que res no s'escapés del seu domini.

Com hem vist en comentar els capbreus, hi havia molts pocs pagesos que fossin aloers, és a dir, que tinguessin el mas lliure. Segons el fogatge de 1378 només n'hi havia 16 (4 a Crespià, 3 a Vilert, 2 a Esponellà i Falgons i un a Merlant, el Calç, Pujarnol, Santa Maria de Camós i Vilavenut), que es mantenien en el del 1381, llevat dels de Crespià, però llavors se n'esmenten 4 a Banyoles, 3 a Vilafreser, i els 15 i mig de Fontcoberta i 6 de Corts, que en el fogatge anterior eren reials, el total dels quals arriba a 34 i mig.

En canvi, es va produint una parcel·lació dels masos i un empobriment dels pagesos més petits. Josep Fernández i Trabal diu que “el nombre d'establiments

atorgats pels senyors directes és inferior al de subestabliments efectuats per la pagesia. Les noves explotacions sorgides en aquell segle no eren el resultat de l'assentament de famílies pageses en terra propietat de senyors, sinó de la fragmentació i parcel·lació de les masies ja establertes originant tinences novelles (masoveries) que pagaven censos i agrers als pagesos dels masos originaris que les havien subestablert, mentre que els propietaris directes havien de conformar-se amb la meitat dels lluïsmes (...). La possibilitat de pagar una renda en diners era una millora per als pagesos rics amb àmplies explotacions, que podien vendre la seva producció per quantitats superiors a les rendes que pagaven. Per als seus veïns més pobres, la renda en diners podia resultar angaiosa, perquè no en tenien prou per a vendre i es veïen forçats a treballar de jornalers per a satisfer les càrregues". A més, formula la hipòtesi que als pagesos els interessava una reducció selectiva d'alguns censos, com les tasques i els botatges, però no de tots; en canvi, no els convenia haver de pagar amb moneda alguns censos antics que havien esdevingut gairebé simbòlics (formatges, ous, pernills).

Vers el 1250 es va iniciar, segons ell, un període d'extrem litigi entre senyors i pagesos, perquè no estaven fixats, per exemple, aspectes tan importants com els percentatges dels lluïsmes en els diferents supòsits que es podien aplicar (vendes, subestabliments, donacions, successions).

A principi del segle XIV s'adoptà la pràctica de dividir a mitges terços, lluïsmes i foriscapis entre pagesos i senyors. Al mateix temps, els juristes urbans, molt interessats a regular les relacions contractuals agràries perquè eren propietaris rurals, van efectuar les primeres recopilacions d'usos i costums, que després s'integraren en les col·leccions del segle XV. El capítol 13 de la col·lecció de Tomàs Mieres (*Consuetudo est quod*) fixava el valor del lluïsmes i del foriscapi, en cas de venda, en la tercera part del preu, i afegeix que els senyors acostumaven a fer gràcia d'una tercera part del terç; el capítol 14 (*Si vero rex*) aclareix que per donacions i permutacions correspon al senyor mig lluïsmes i mig terç, però no té dret a retenció.

El nombre de reconeixements i homenatges augmenta a mesura que avança el segle XIV, fet que indica l'efectivitat d'aquest sistema de repressió i l'existència de mecanismes repressius que funcionaven amb una certa eficàcia; la irrupció de la burgesia urbana en l'estructura de la propietat rural va influir d'una manera determinant en la fixació de tot aquest sistema de vigilància i repressió. La situació es va fer insostenible i, després de 1380, els homenatges i els reconeixements desapareixen bruscament de la documentació.

Aquestes confessions o reconeixements i definicions, afranquiments o redempcions de persones pròpies permeten, però, de saber els noms de molts d'ells. Així, entre les persones pròpies de la Pia Almoina de la seu de Girona del 1189 al 1432, el més freqüent era Pere, seguit de Guillem, Bernat, Arnau, Joan, Ramon i Jaume, en els homes, i Guillema, seguida de Brunissenda, Francesca i Elisenda, en les dones; el nom de Maria no l'hem trobat a partir del 1306, mentre que sí que s'usa Berenguera, i Margarida a partir del 1326. I entre els de l'abat de Banyoles de 1293 a 1308 els resultats són semblants. Aquestes redempcions oscil·len entre 2 sous i 8 diners i 22 sous en les dones, i entre el mateix preu i 150 sous en els homes.

Els capbreus mostren també com eren els masos. Així, a Camós, el 1322-23 els masos oscil·laven entre les 9 i les 29 unitats, entre terres, vinyes, costes, boscos i erms, però mig mas de Mitjà en tenia ell sol 26, i mig mas de Verdaguer, 29; les bordes tenien entre 5 i 23 unitats, i una masoveria, 4; però també hi havia 20 persones que tenien entre cap i 9 unitats cadascuna. El 1398 alguns masos havien augmentat d'extensió, com el Tasi, que arribava a les 35 unitats, si bé només 7 vessanes eren de conreu, al costat de 25 jornals de costa i 30 d'erm, o el Verdaguer, que tenia 30 unitats (31 vessanes i un saió de terra, 32 de bosc i 2 ermes) i havia absorbit un altre mas i una borda. El mas Masó, que n'era el batlle, tenia 32 vessanes i mitja (unes 8 hectàrees), però hi havia persones que només tenien una vessana. A Vilavenut, el 1423 trobem unes xifres similars quant a unitats, però, si mirem l'extensió, apareixen 9 masos de més de 40 vessanes.

Per tant té raó Freedman quan diu que les diferències econòmiques i socials eren més grans entre els qui només tenien unes parcel·les petites i disperses i es veien obligats a anar a jornal, que entre els qui tenien un mas amb les seves terres i bosc al voltant, tot i que quan era petit les càrregues senyorials es notaven més.

Quan s'establí una terra, un hort o un mas, sovint s'havia de pagar una entrada, que a la segona meitat del segle XIII anava dels 3 als 20 sous per una feixa, un quartó o una terra, i dels 9 als 20 sous per un hort, encara que podia arribar als 65 sous per un casal o als 310 en el cas del mas Ponç de Borgonyà el 1258. Al segle XIV són molt menys freqüents, i poden arribar als 900 sous per dues parts d'una feixa a Cruanyes el 1354, o als 150 sous per una casa i un hort el 1347.

Dels delmes percebuts per l'Almoina a Santa Llogaia entre el 1331 i el 1347 es desprèn que l'ordi i el forment representen un 74% del conjunt de la producció cerealista. La relació ordi-forment que ens és donada sembla que està d'acord amb el consum essencialment d'ordi durant aquesta primera meitat de

segle (68/25%); la civada no representa ni el 6% del total, i pel que fa al mill, el fajol, el mestall i l'espelta, cadascun s'apropa al 5%, mentre que les faves representen un 4%.

Hi ha 4 collites dins de la mitjana (de 0 a -4%), dues de dolentes (de -22 a -39%) i només una d'excel·lent (+53%); els millors anys són el 1334 (any rècord), el 1331 i el 1344, i el més dolent, el 1342.

En el cas de Santa Maria de Camós, l'arrendador proveïa la meitat de la llavor, i aleshores el parcer es quedava la palla per al jaç del bestiar.

Transportar vi dels cellers de la Pia Almoina a Girona costava el 1337-1338 15 sous i 9 diners des de Santa Llogaia del Terri, una quantitat de 9 somades i mitja, i 6 sous i 6 diners transportar vi des de Camós.

El 1333 és conegut com el “mal any primer”, i no és estrany que entre els llibres major i menor del mercader gironí Pere de Vilar, que figuren en l'inventari *post mortem*, fet en la major part el dia 11 de març del 1334 i estudiat per Guilleré, hi apareguin 53 persones de la comarca, la majoria pagesos, que li devien entre 4 diners i 10 lliures, 10 sous, 8 diners i un òbol cadascuna. N'hi havia 7 de Camós i de Vilamarí, 5 de Banyoles (2 dels quals eren paraires de Camós i de Corts), 4 de Serinyà, 3 de Borgonyà, 2 de Cornellà, de Mata, de Santa Llogaia, de Sords i de Terradelles, i una de Falgons, de Galliners, de Miànigues, de Palol, de Gascons (Riudellots) i de Vilavenut. A part, 2 persones del Calç van reconèixer que tenien en comanda per ell 60 sous barcelonesos de tern per un instrument fet el 18 de desembre de 1317 a la notaria de Banyoles.

Tenim molt poques dades dels efectes directes de l'onada de pestes que va afectar la comarca, com tota la Mediterrània, a partir del 1348 i durant els segles següents periòdicament. Per a Josep Fernández i Trabal, “més que despoïment, els primers símptomes de crisi demogràfica van causar precarietat. No desapareixen d'entrada famílies senceres, però s'altera profundament la seva capacitat de treball, a causa de l'extinció dels hereus mascles d'algunes masies, deixant només les dones, i a les morts prematures de pagesos deixant fills menors d'edat (...). L'agressivitat de la burgesia en la salvaguarda de llurs drets va ser, doncs, un factor d'agreujament de les contradiccions, i va contribuir a l'assentament d'un clima de revolta en el món rural”. En aquest context cal situar la fundació el 1375 pel rei Pere el Cerimoniós d'un hospital per als pobres a Cornellà, que s'afegí al que ja hi havia a Crespià des del 1208.

En l'únic protocol notarial de l'època medieval que es conserva de la comarca, que és un manual de Crespià del 1378 al 1395, hi ha 23 vendes de terres, 4 de les quals són ermes; els preus es distribueixen de la següent manera: 6, entre

16 i 30 sous; 10, entre 31 i 60 (5 es venen a 33 sous); 3, entre 61 i 90; una sola de 100 sous; un hort, prop de la font, 130 sous; una terra de 2 vessanes, 195 sous, i un quadró, 200 sous. També es ven una trilla amb ceps plantats per 600 sous, si be la Pia Almoina del Pa de la Seu de Girona ja havia pagat aquest preu per unes vinyes a Santa Llogaia el 1229 (606 sous) i a Camós el 1307 i el 1317, encara que també n'havia comprat per 40 sous. Valia gairebé igual una casa que una terra, ja que les 9 que hi surten es paguen entre els 23 i els 160 sous, i el mas Ferrer per 350. També hi ha 2 debitoris per censos de masos, 2 per la compra de bous (14 florins i 7 lliures) i un per la venda del molí d'Esponellà.

Sembla que els pagesos de la comarca participen en els atacs al call jueu de Girona del 1348 i sobretot en el progrim que amb motiu de la fira de Sant Llorenç del 1391 va ocasionar 40 víctimes mortals. Ho demostra la carta reial atorgada per Joan I en la qual, atès el subsidi ofert pels jurats, prohoms i universitats de Girona i de la vila de Sant Feliu de Guíxols, i pels llocs i parròquies de Cornellà, Pujals dels Cavallers, Pujals dels Pagesos, Sords, Corts, Borgonyà, Sant Gregori, Vilablareix, Montfullà, Quart, Estanyol, Madremanya, Bordils, Llampaias, Aiguaviva, Bescanó, Riudellots de la Selva, Campllong, Sant Andreu Salou, Fornells, Medinyà, Cervià, Cartellà, Adri, Canet, Montcal, Biert, Montbó i Viladasens, dins la vegueria i batllia de Girona, absol, defineix, remet i perdona als seus singulars les culpes que puguin merèixer a causa dels avalots i injúries contra el call o juevia de Girona, pels avalots i injúries contra el noble Berenguer de Cruïlles i Guillem Ramon de Llovet, donzell, en el castell de Gironella, i per la utilització d'armes en contra de la prohibició feta pels oficials reials, amb les excepcions detallades en el cos del document. La pressió dels censals s'havia fet per a bona part d'ells molt difícil de sostenir.

De fet, en els protocols notariais de cinc de les onze notaries de Girona del 1422 al 1426 n'apareixen força, però també hi ha una trentena de debitoris, alguns dels quals són per forment a Jaume Falcó, Francesc Roca, Lluís de la Ala o Asbert Benet, conversos de Girona. També n'hi ha un de 6 lliures i 12 sous per cures del barber Pere Feliu Bas, de Girona, cancel·lat al cap de dos anys i mig; un altre de 38 sous per un quintar de ferro, que no està cancel·lat; un de 14 sous i 1 dinar per una capa, cancel·lat al cap de gairebé un any i mig. L'any que n'hi ha més és el 1426, en què diversos pagesos confessen deure a Jaume Falcó 23 sous i 6 diners per un jupó de fustany blanc, cancel·lat als 5 mesos, a la seva dona, 44 lliures per dos jupons, cancel·lat al cap d'un any i 8 mesos, 24 sous a Francesc Miró i 27 a Lluís de la Ala, també conversos de Girona, per un jupó

cadascun, 9 lliures per una càrrega de pastell i 12 lliures per dues carretes de pastell, tots sense cancel·lar.

Per una mula de pèl de rata es pagaven 75 sous, per un rossí de pèl blanc i negre, 168 florins i mig, 98 sous per un bou de pèl blanquinós de 7 anys, 20 florins de 110 sous per una mula de pèl vermellós i negrenc de 15 anys. Fernández Trabal esmenta 5 deutoris de pagesos de la comarca a Guillem II de Bell-lloc entre el 1427 i el 1440 per vendes de bous i una per una vaca. El preu dels bous és de 130 s. b. per un bou de 6 anys el 1427, 120 s. b. per un bou, el 1432, 135 s. b. i 10 florins (110 s. b.) respectivament per un bou de cinc anys el 1439, 130 sous per un bou de quatre anys i 60 s. b. per una vaca de 12 anys l'any següent.

Mentre que per l'al·letament d'un infant durant un any es pagava a la dida 10 lliures o per la provisió de dos pubills durant el mateix temps, 60 s., Joan Guilana, mercader de Banyoles, venia un esclau negre sarraí de Mont de Barques per 55 ll., preu una mica inferior a una esclava del mateix lloc i un esclau venuts pel també mercader de Banyoles Ramon Pujada, segons Ramon Grau i Montserrat; Guillem Garriga pagava un deute mitjançant una esclava, valorada en 40 lliures; un mateix dia es venien un hort i un hospici a Borgonyà per 6 i 12 lliures, respectivament. Els dots de les noies que es casaven anaven de les 12 lliures i 10 sous a les 150 lliures, que se solien pagar en diversos terminis, de fins a 8 anys.

Com que la mà d'obra era molt important, es feien pactes com els que apareixen reflectits en documents de l'època. També són freqüents en aquests protocols les treves entre grups de pagesos.

DE PAGESOS A ARTESANS I MERCADERS

A causa de les dures condicions de la vida al camp, hi havia molts pagesos que miraven d'aprendre un ofici i es traslladaven a Girona; els contractes d'aprenentatge oscil·laven entre els 2 i els 8 anys de durada. El 26 de maig de 1321 un pagès de Vilavenut es lloga per dos anys al mestre d'obres de la seu, Arnau Descors; les 11 mitgeres d'ordi (*bladum*) a la mesura de Banyoles que li promet *in auxilio provisionis* pel menjar i pel vestit en fan 7 en la de Girona, i això, al preu de 3 sous la mitgera, fa 21 sous.

Segons Guilleré “sobta l'evolució dels contractes d'aprenentatge: els casos en què l'aprenent reserva dies per a les collites o les veremes desapareixen (...). D'un període a l'altre, el camp forneix a la ciutat uns dos terços dels aprenents,

aproximadament. L'evolució demogràfica i econòmica de la regió ens hi pot donar una resposta: la menor exigència financera dels mestres es pot explicar pel fet que la mà d'obra és escassa, encara que no haguem de negligir la mobilitat de la població. Menor exigència també dels pagesos, perquè col·loquen els seus fills en els oficis que fan la riquesa i el renom de la ciutat”.

També hi ha algun cas documentat de contracte d'aprenentatge fet per una dona, com el que fan el 18 d'abril de 1327 entre Maria de Pujada, de Santa Llogaia del Terri, i Guillem, costurera, esposa d'Arnau de Coromina, pedrer de Girona, per tal que ensenyi l'ofici a Adelaida, filla de l'esmentada Maria, que romandria amb dita Guillem durant 3 anys i hauria d'obeir-la i fer els seus encàrrecs. Li promet pagar en auxili de l'alimentació i per l'aprenentatge del seu ofici 4 mitgeres d'ordi a mesura de Girona i 20 sous, a pagar dues mitgeres anuals els dos primers anys, per la festa de Sant Feliu, i el darrer any els esmentats 20 sous; promet també donar-li allò necessari per al vestit i el calçat. A més de l'estança, manteniment i l'ensenyament, la dita Guillem havia de fer a l'aprenenta cada any un parell de *socolarium*, i l'últim any, un *cotum* de pany lleuger de 6 sous la cana. Per a l'aprenenta no hi hauria festes, perquè havia d'anar al bosc els dies festius a fer llenya *vadat ad cortonum* i fer la sega en benefici de Guillem.

El 19 de desembre del 1422 Pere Pagès de Ravós afirma amb Ramon Vila, baster de Girona, des del proppassat Sant Miquel fins a dos anys, el seu fill Joan per a l'ofici de baster; li ha de donar menjar i beure i cada any, una gonella d'11 en 12 sous per cana, un parell de calces i 3 parells de “setumlers”, 2 camises i 2 bragues.

El 1333 un gran litigi amb l'abat del monestir de Banyoles empeny molta gent a emigrar a Girona. Guilleré ho atribueix al fet que hi havia més gent i, per tant, més activitat, i també als privilegis econòmics i financers de què gaudien els gironins en comparació de les altres poblacions de la diòcesi des de començament del segle XIII, i de manera més ampliada a partir del 1315-22, els quals convertien Girona en un punt d'atracció per a mercaders o artesans decidits. Banyoles no els va obtenir fins al 1385.

Entre els que van emigrar hi havia els juristes Reixach, els Crespià i els Fornells, o els notaris Desquers i Bruguera, i els mercaders Pere Camós i Pere Terra, que van obtenir les respectives cartes de franquícia el 1338 i el 1363; el mateix autor enregistra 9 contractes de compradors i 3 de venedors de Banyoles al mercat a l'engròs de Girona durant el segle XIV.

Pere Albert, cirurgià de Banyoles, era habilitat el 1378 per tal practicar el seu ofici per Ramon Carol, cirurgià reial que vivia a Girona.

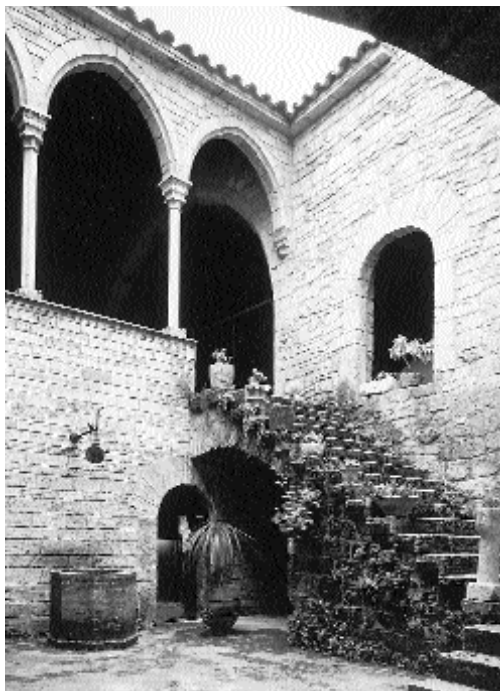
La vida quotidiana a la baixa edat mitjana

A falta de la documentació de la Pia Almoina de Banyoles, les conclusions que Christian Guilleré extreu a partir dels comptes de la Pia Almoina del Pa de la seu de Girona, pel que fa a les variacions anuals del forment en un període de més de cents anys, ens semblen prou interessants com per ser seguides aquí literalment.

EL PREU DEL FORMENT ENTRE 1287 I 1415

En els anys 1287-1290, el forment costava un terç menys que entre 1329 i 1339; si ens basem en els delmes recollits per la Pia Almoina, la collita de gra del 1332 és igual a la del 1331 a Santa Llogaia, encara que hi pot haver problemes de datació. En el període anterior a la pesta l'índex de preus té una baixa de més de 2 punts; de tota manera, a partir del 1344 es fa sentir una certa tensió dels preus, amb 9 sous barcelonesos la mitgera, i fins i tot 10 sous el 1347. Els índexs de preus de la pesta són inferiors quasi en un 30% a la base dels anys 1329-1339, sense desorganització sensible, ja que els preus baixen d'una manera regular de 9 sous i 6 diners a 8 sous i 2 diners la mitgera entre 1348 i 1350.

El període que s'acaba el 1360 es pot considerar com a relativament favorable quant a la conjuntura frumentària i de l'ordi, però augmenta la distribució de pans d'ordi. En canvi, la dècada següent és més crítica; el pas de l'índex 73 a l'índex 105 es fa en tres ocasions: de 1360 a 1364, la mitgera de forment aug-

Pati de la Pia Almoïna de Banyoles.

menta un 38% i passa de 8 sous i 4 diners (un nivell baix) a 11 sous i 6 diners, queda estable al voltant de 9 sous entre 1365 i 1368, i remunta a 11 sous al final del decenni.

Guilleré en busca una explicació: “Al començament del període es detecten a la diòcesi de Girona bandades de llagostes, les famoses ‘plagues de la llagosta’. Potser hi va haver una desorganització de la producció després de la pesta de 1362, però tenim menys informació d’aquesta que de la de 1348. Finalment cal tenir en compte la presència de companyies desbandades i de gent d’armes desocupats al final de la primera etapa del conflicte francoanglès”.

El període següent (1370-1375) està marcat per la crisi frumentària, la més dura del segle als països de la ribera de la Mediterrània, en tot cas incomparablement més forta que la de 1333-1334; de fet, els indicadors es tiben entre 1373 i 1375: l’índex de 100 (1329-1339) puja a 165, amb preus que sobrepassen els 40 sous la mitgera a la primavera de 1377 i 1391, i s’observa una davallada sensible fins a l’índex 136. Cal tenir en compte que el 1385 es produeix el setge de Girona pel comte d’Empúries, i, des de l’any 1390, la invasió del comte d’Armanhac, que també afecta Banyoles i Ollers entre altres llocs.

Des del 1393 els preus tornen a baixar fins a 11 sous la mitgera, i a començament del segle següent oscil·len entre 8 sous i 6 diners i 9 sous i 6 diners. L'índex decennal de 115 és inferior a l'índex de la base 1329-1339 a causa de la inflació i de l'evolució general dels hàbits alimentaris: com en els altres països mediterranis (Provença, Itàlia, etc.) el forment era aleshores consumit d'una forma gairebé majoritària. Els anys 1401-1402 estan marcats per un brusc augment del preu del forment (14 a 18 sous b.); després la distribució sembla restablir-se.

EL MENJAR DELS CRISTIANS

Maria Teresa Vinyoles fa una sèrie d'observacions sobre el menjar, principalment a Barcelona, que poden ser aplicades a la gent de Banyoles i la comarca. El pa, el vi i els llegums eren els components bàsics de la cuina a casa nostra. Els preus del blat durant els segles XIV i XV oscil·laven: hi havia variacions, no solament anuals, sinó també estacionals, tot i que alguns autors donen com a preu normal del blat 10 sous la quartera; el consum de blat es calculava en cinc quarteres per persona i any, és a dir, una mitjana de 3/4 de quilo de pa diari.

Segons Eiximenis, “catalans e espanyols beuen en grans tasses. Nació catalana en son menjar comú e en sos convits à en convinent vi e d'aquest pren convinentment sens excés comunament”. El consum de vi era elevat: aproximadament un litre per persona i dia; segons el mateix Eiximenis, fent referència a Ovidi, el vi havia de ser “fi, fresch, fred, fort, flairant o fragant, formigalejant o saltant, veriós o rexant”. Els dinars quotidians consistien en un sol plat, a més de pa i de vi; aquest plat era carn o peix, acompanyats d'una salsa, o un potatge de verdures i llegums. Com deia Eiximenis, “els catalans en vida comuna cascú és content de menjar a dinar cuina ab carn o ab peix, e a sopar peix o ous o qualche cosa simple en sa valor”. Als convits se servien dos plats: l'un cuit a l'ast, i l'altre, a l'olla. “Companatge” vol dir el que acompanya el pa, i la documentació medieval anomena *companatge* qualsevol tipus d'aliment: carn, peix, formatge, ous, verdures, etc.

El millor de la cuina medieval foren els guisats i les salses, encara que també hi podríem trobar excel·lents postres. Hi havia dues menes de guisats: les “pietances” i les “cuines”, però a l'alimentació quotidiana de les llars menestrals sovint només es menjava una escudella de cuina. Les “pietances”, de consistència sòlida, podien ser de carn rostida, bullida o empanada, cuita a l'ast, a l'olla o

Escudella vidriada en blau de producció valenciana, dels segles XIV-XV, trobada a Espasens, i escudella vidriada amb reflexos metàl·lics, de la mateixa època, trobada al pou del pati de la Pia Almoïna de Banyoles.

amb cassola al forn; i també podien ser de peix: fregit, bullit, a la graella, al caliu o empanat. Les “pietances” se servien en talladors o plats grans, acompanyades amb salses que es posaven a part en una escudella.

Les “cuines” eren de consistència més líquida. La base eren potatges de verdures o llegums, i també arròs o fideus, que es cuinaven amb cansalada, brou de carn o formatge (substituïts en dies d'abstinència per panses i pinyons), i espècies desfetes en oli i aigua. Se servien en escudelles o bols semiesfèrics, i n'hi havia de més espesses, que es menjaven amb cullera.

Per elaborar la salsa es feia servir una barreja d'espècies, que eren picades molt fines, i, tant per a les salses com per als guisats, s'utilitzava l'oli. Eren molt usuals l'ametlla i la ceba, ingredients suaus que es combinaven amb el picant de l'all, el pebre o el gingebre; sovint es buscava un sabor agradable i es podia barrejar la mel amb el vinagre i la taronja amarga. Es condimentaven també el blat d'ametlles, els fruits secs o el formatge.

Les estacions agràries comportaven una varietat en la provisió de productes vegetals que afectava especialment els ciutadans de la mà menor, perquè les verdures eren essencials per elaborar els seus potatges. A la cuina popular es passava de l'hivern, amb els naps, a la primavera, amb les faves, i a l'estiu, amb les carabasses. A partir del juny la fruita es diversifica: encara hi ha cireres, apareixen les sarmentes (peretes de Sant Joan), les prunes, les primeres figues, els albercocs, etc.; al juliol les peres i els moscatells acompanyen les prunes i les figues; a l'agost s'hi afegeixen els préssecs; al setembre ja només hi ha figues, préssecs i raïms, fins que de nou es quedaven sense fruita els mercats, les hortes i les taules de les nostres ciutats i pobles.

Els aliments que es consideraven propis de les classes populars eren el pa gros, el peix petit, cebes, porros, formatge, figues seques, cols amb oli, alls crus o cuits i amb pebre, i llenties. Les carns més senzilles eren les de bou, moltó, ovel·la i boc. En canvi, era propi de les taules senyorials o festives el pa petit o el peix de tall, és a dir, el més gros; entre les carns grosses, la millor era la de porc, del qual el que més s'apreciava era el pernil. Però les carns més exquisides eren les dels animals de ploma: capons, gallines, paons, i, entre els millors, la perdiu i el faisà.

Documentem els llardons pel Dijous Gras; se celebraven dos dijous grassos cada any, que corresponien al primer dijous abans d'Advent i al darrer abans de Quaresma. El diumenge de Carnestoltes, es prenia un dinar semblant al de Nadal, fins i tot amb torrons, però sense neules ni "clareia"; el dimarts de Carnestoltes també es feia un sopar especial que, si més no en alguns monestirs, consistia en un plat de caça amb salsa a base d'alls. El cabrit a l'ast o farcit s'imposava, almenys a les taules conventuals, per Pasqua.

Les l·laminadures estaven reservades als grups privilegiats i consistien en confits de fruita amb sucre o mel: codonyat, citronat, melonat, carabassat, nogat, préssec, ametlles, pomes i pinyons, confits i massapans; les neules i els torrons eren dolços de Nadal molt estesos entre les diferents classes socials.

Es donava molta importància a l'actitud simbòlica de menjar a la mateixa taula: compartir la taula era tingut com a prova de convivència d'una parella davant els tribunals; Eiximenis trobava bé que el matrimoni compartís fins i tot el mateix plat, però els fills petits no havien de ser presents a taula i els grans podien compartir amb llurs pares la taula, però mai el plat.

No es conserva cap llibre de comptes particular de la comarca d'aquesta època, però Maria Teresa Vinyoles diu que Esteveta, muller del mercader barceloní Ramon de Manlleu, tenia un pressupost de dos diners per persona i dia.

EL CALENDARI I LA CUINA DELS JUEUS

Miguel Àngel Motis ha explicat el règim alimentari de les comunitats jueves i converses a la Corona d'Aragó. Els jueus tenien un calendari propi, amb el *sabbath* o descans sabàtic, dia en el qual es menjava l'*hamín* o adafina, menjar a base d'ous durs, cigrons i carn; el *Rash ha- Shanah* o festa del Corn, celebrada el primer dia de la lluna de setembre, en què es menjaven pomes banyades en mel, acompanyades de dàtils, granades, cigrons, "turrados", porros i altres vegetals que simbolitzen la fertilitat, i precedia el *Yom Kippur* o dia del perdó, deu dies de penitència i dejuni; en el sopar de la vigília se solia untar el pa amb mel per simbolitzar el desig de començar l'any amb felicitat. Cinc dies després venia el *Sukkot* o festa dels tabernacles, perquè es construïen cabanyes –*sukká*– fetes amb enramades o fulles com les que van alçar els israelites en el desert després de la sortida d'Egipte.

A més, hi havia el *Purim* o festa de la reina Ester -el dia 14 de la lluna de febrer-, en què cap al tard es bevia molt de vi; la Pasqua al març o a l'abril, durant la qual es menjava pa sense llevat i ametlles, cigrons torrats i "arruques", i al final els jueus lliuraven als seus familiars i amics –conversos especialment– pa àzim, "arruces", rosquilles amb salses i api, i eren correspostos amb formatges i ous, peix fresc, dolços, enciams, llevat, naps, cebetes, ametlles, etc.

No podien menjar conill, llebre ni porc, ni moltes aus de rapinya; menjaven força aus, ous i peix, pa, llegums, fruita, verdura i vi. Moltes cases tenien pous, un corral i un hort al darrere, i el celler era molt important.

L'aljama estava autoritzada a controlar la distribució i els preus d'alguns productes de primera necessitat com la carn i el vi; hi havia la botiga de l'aljama, on també acudien els cristians, i que es donava en arrendament. Era freqüent l'ús de les dides. El menjar jueu era més assequible que el cristià. Hi havia *haburôt* o corporacions filantròpiques d'ajuda mútua.

Banyoles a la baixa edat mitjana

Paral·lelament a un cert creixement de la població, la baixa edat mitjana ve marcada per una lluita de la vila de Banyoles i la seva universitat per aconseguir les llibertats.

EL SEGLE XIII

El 14 d'abril de 1226 Jaume I va concedir a l'abat Guillem de Cartellà dos importants privilegis. Pel primer, a més de confirmar les llibertats, les franquícies, els drets i les possessions del monestir, concedia que els homes del monestir no fossin obligats a respondre a demandes fetes davant del veguer o altre jutge o oficial reial, sinó que responguessin a les demandes davant de l'abat; posava sota la seva salvaguarda tots aquells que anessin i tornessin de les fires i mercats de la vila de Banyoles, i prohibia que cap batlle, ni cap veguer reial ni cap altre jutge pogués marcar o prendre penyores dels homes de l'esmentada vila i d'altres llocs del monestir, si no era en cas de delicte o contracte i no volguessin respondre judicialment davant de l'abat. I pel segon concedia a l'abat i al monestir el privilegi perpetu i exclusiu d'escripcions, notaria i cúria pública de la vila de Banyoles i del seu districte. El 1243 també els va concedir de poder celebrar fires durant la setmana de la festa de Sant Martí.

El 1253 Pere III, abat del monestir de Sant Esteve, va vendre als prohoms de la vila el monopoli del sumac o roldor, per 350 sous barcelonesos, per pagar la compra del castell de Porqueres, que havia fet tres anys abans.

El 1263 la vila de Banyoles va redimir del monestir de Sant Esteve els mals usos anomenats intesties, eixorquies i cugucies, pel preu de 6.700 sous barcelonesos de tern.

Segons l'usatge "*De intestatis*", si el pagès moria sense fer testament i deixava muller i fills, el senyor rebia la tercera part dels béns mobles i del bestiar; si deixava fills, però no muller, la meitat; si no deixava fills, la meitat era per al senyor i la resta, per als parents, i si no hi havia parents, tot era per al senyor, tret dels drets de la dona. Per costum, quan el difunt era solter, el senyor només en prenia la tercera part.

Segons l'usatge "*De rebus*", en el cas que el pagès de remença morís sense fills o altres descendents, el senyor de l'eixorc rebia la part dels béns que hauria pertocat als fills, si n'hi hagués hagut; de fet, es va anar consolidant que l'eixorquia només fos una tercera part dels béns mobles i del bestiar. Però segons el dret del bisbat de Girona, quan el pagès moria intestat i eixorc alhora, només es pagava al senyor un sol concepte; les altres dues parts servien per pagar l'enterrament, però, si no n'hi havia prou, es podia sostreure la part que calgués de la tercera part assignada al senyor.

Quan es tractava d'un "jove homen" (un fadrister), és a dir, d'aquell que era simplement home propi del senyor com a fill cabaler del mas o de la borda, sense estar subjecte a l'adscripció a la terra, el senyor del mas també tenia dret de percebre les intesties i eixorquies, a raó de la tercera part dels béns mobles. Se seguia el mateix criteri establert per als pagesos manents, però la distribució dels béns dels "jóvens hòmens" intestats o eixorcs es feia d'una altra manera: es dividien en tres parts, la primera de les quals era per al senyor, la segona se subdividia en tres (una per a dir misses per a l'ànima del mort, l'altra per als fills, els pares o els parents més pròxims, i la restant per a almoines als pobres) i la tercera part que restava era donada als fills o als parents més pròxims.

La cugucia era el càstig de l'adulteri, car al marit de l'adúltera se l'anomenava "cuguç" o "cucut". Al bisbat de Girona, la pena requeia sempre sobre el marit (independentment que els senyors jurisdiccionals castiguessin pel seu compte la muller), de manera que el senyor directe en rebia, per raó de la cugucia, la tercera part dels béns mobles, encara que el marit o el seu hereu poguessin ser indemnitzats sobre els béns de la muller un cop dissolt el matrimoni, tant si ho era per divorci com per mort de la dona.

El 1265 l'abat Guillem II va instituir el càrrec de sagristà o domer segon a l'església parroquial de Santa Maria dels Turers, i el 1270 el bisbe de Girona,

Pere de Castellnou, concedia el permís als prohoms i la vila de Banyoles per enderrocar-la i construir-ne una altra de millor, que bàsicament és la que es conserva actualment, i el 1302 un altre per tal construir-hi els altars de sant Bartomeu i de santa Llúcia.

El 21 de maig de 1297, Jaume II, comte-rei de Catalunya-Aragó, concedia un privilegi que confirmava, a instàncies de l'abat de Banyoles, Arnau de Vallespirans, la sentència del canonge Jaume de Bianya (24 d'abril de 1296), amb el qual reintegrava el monestir en la jurisdicció civil, mer i mixt imperi a la vila de Banyoles, el seu territori i llocs adjacents, i en la jurisdicció criminal, a l'esmentada vila i els seus termes; quedava reservat a la corona el superior mer imperi i justícia de sang, i el coneixement dels delictes comesos amb concurrència de veïns i estranys en territori de Banyoles i fora del seu recinte i dels seus murs.

LA CARTA MUNICIPAL

En el segle XIV uns nous corrents de centralització i el poder reial feien decaure, novament, la vida municipal florent. Per la seva banda, la vila de Banyoles ja feia molt temps que mantenia vives i enceses discussions amb el vell monestir sobre l'elecció de jurats i consellers, i pretenia representació pròpia en l'administració dels interessos municipals. A fi de no allargar més una controvèrsia que cada dia es feia més pesada i molesta, ambdues parts van convenir de confiar la resolució a l'arbitratge dels lletrats banyolins Eimeric Dusai, ciutadà de Barcelona, Ramon d'Estany, capellà major de Santa Maria dels Turers, i Bernat de Reixac, notari de la vila. La famosa sentència arbitral consta de 17 capítols, i en ella descansà durant quatre-cents anys l'administració municipal de Banyoles, independent del monestir. Aquest és el seu contingut:

Capítol I. Elecció de jurats i consellers. Sempre que l'abat fos requerit pels prohoms de la vila per a l'elecció de jurats i consellers, aquell o el seu lloctinent vindrien obligats a fer congregar, per mitjà de pregó, dintre el monestir, la universitat dels homes de la vila; i una vegada aquesta s'hagués reunit i constituït en presència de l'abat o del seu lloctinent, aquests farien constar que la dita congregació havia estat reunida a petició dels prohoms de la vila per elegir 4 jurats i 10 consellers. Tot seguit, el mateix poble (universitat) designaria una comissió nominadora per formar la candidatura de les persones que haurien d'ésser elegides; aquesta junta s'apartaria del consell i passaria a conferenciar en

una sala separada del monestir per tal de posar-se d'acord i designar lliurement els individus que formarien la corporació municipal; tornaven els electors davant de l'abat i del poble i, un cop proclamats els elegits, aquests havien de jurar en mans de l'abat llurs càrrecs i prometre tractar fidelment i lleialment els afers del comú de la vila, salvant els drets del monestir.

El càrrec de jurat duraria un any, transcorregut el qual es renovaria l'elecció en la forma descrita, tot tenint en compte que els jurats anteriors no podrien ésser reelegits l'any següent, si bé podrien ésser nomenats consellers; d'aquests, en canvi, se'n renovarien la meitat, ço és, cinc. En cas que l'abat, requerit pels prohoms de la vila, no volgués fer congregar dintre de tres dies la universitat per tal de procedir a la creació i l'elecció de jurats i consellers, aleshores la vila podria reunir-se lliurement a l'església de Santa Maria dels Turers a so de campana i elegir aquells allí, sense contradicció de l'abat o del seu lloctinent, si aquests el volguessin rebre.

Capítol II. Segell de Comú. En virtut d'aquest capítol, el consistori tenia la facultat de fer ús d'un segell propi, en el qual apareixia impresa en forma de roda la llegenda: "*Sigillum Juratorum Universitatis ville de Balneolis*"; al centre hi havia la bandera o senyera de la vila, i, enmig d'aquesta, un medalló amb la imatge de sant Esteve, agenollat, i a l'alçada del coll les pedres amb les quals fou apedregat. Amb el descrit segell (del qual es conserven diversos exemplars del segle XVI a l'Arxiu Històric de Banyoles) l'antic consell podia autenticar els acords i manaments, i segellar tota mena de lletres i escriptures referents als afers comunals de la vila, però res en perjudici i minva dels drets de l'abat i el monestir.

Capítol IV. Talles. Pertocava als jurats, com una de llurs principals atribucions, proposar les talles o quotes necessàries per cobrir les obligacions municipals. Amb aquesta finalitat, el poble seria convocat en una de les cambres del monestir, sota la presidència de l'abat; l'assemblea discutiria l'afer i, una vegada aprovat per la majoria, serien nomenades les comissions encarregades de fer el repartiment (talla), de cobrar les talles i esmerçar-les en els comuns afers de la vila; tothom havia d'acceptar el càrrec de manera ineludible, àdhuc els jurats i consellers, llevat que hi hagués cap legítim impediment.

Capítol V. Captures i empresonaments. Fou convingut que si un veí de Banyoles era pres o detingut per qualsevol causa, aquesta captura havia de ser immediatament posada en coneixement del jutge de la vila per tal que no fos comesa contra el detingut cap injustícia.

Capítol VI. Penyores. S'acordà que cap penyora, presa o acceptada pel batlle o per un altre oficial de l'abat de qualsevol home de Banyoles per infracció d'un ban, per caure en multa o per execució de sentència, o per altre motiu, no

podria ésser empenyorada de cap manera als jueus o als cristians per espai de deu dies, durant els quals la persona penyorada podria rescatar la dita penyora; en cas contrari, hauria de ser tramesa al corredor per tal que la vengués en públic encant durant deu dies més, transcorreguts els quals, si no es produïa la venda de la penyora, podria ésser empenyorada de nou als jueus o als cristians.

Capítol VII. Penyores innocents. Es donà garantia als veïns de la vila que, en el cas d'ésser penyorats pel batlle o per un altre oficial de l'abat per un delicte que realment haguessin comès, els seria restituïda aquella penyora, sempre que amb suficient fiança en fos assabentat el jutge de la vila.

Capítol VIII. Taules de venda pública. Fou acordat que des d'aleshores endavant seria privat al monestir d'establir taules de venda en els carrers i places de la vila, per tal que amb aquestes concessions no es perjudiqués el comú de Banyoles, i alhora no s'embarassés el trànsit lliure per la via pública.

Capítol IX. Captures pel batlle o pels agutzils. En virtut de concòrdia, cap home de Banyoles no podria ésser capturat o penyorat llevat que ho fos pel batlle o els seus agutzils, tret que en l'acte de captura hi fos present el mateix abat i el reu fos culpable d'homicidi o de ferides mortals, casos en els quals podrien dur a terme la detenció els criats de l'abat.

Capítol X. Expropiació amb coneixement del jutge. Ningú de la vila no podia ésser expropiat o desposseït dels seus béns, tret que ho fos en virtut d'una sentència judicial.

Capítol XI. Embargament de robes i armes. Tampoc no podien ésser embargadas per deutes, contractes ni obligacions contretes les robes del llit dels banyolins ni llurs armes necessàries.

Capítol XII. Salari per administració de justícia. Es garantia a tothom que, en acudir a l'abat, al batlle o als seus agutzils reclamant justícia, no li seria exigida cap paga, llevat de l'acostumat quan calgués cridar testimonis.

Capítol XIII. Comiat als masovers insolvents. En cas que els masovers no volguessin pagar llurs arrendaments, el amos podrien tancar les cases o treure'n les portes, si aquells es resistien a tornar les claus.

Capítol XIV. Subhastes, encants públics, pregons i corredors. Ningú no podria subhastar, encantar o córrer cap cosa per vendre per la vila, si no es feia mitjançant el pregoner o corredor de l'abat o el seu nunci jurat, als quals s'hauria de donar el salari acostumat per llur treball. No obstant això, tothom de la vila podria fer vendre per qualsevol persona coses seves, tot portant-les per la vila, mentre el venedor no les cantés, i jurés en mans de l'abat o del seu lloc-tinent que es portaria fidelment en aquestes vendes.

Capítol XV. Mesures de blat. Ningú de la vila no podria tenir a casa mesures de blat que no fossin segellades amb el segell de l'abat, ni presentar-les en judici de la lleuda o d'algun altre dret del monestir; ni mesurar o pretendre mesurar amb aquestes mesures per comprar o vendre blat de ningú que vingués obligat a pagar la lleuda, perquè s'havia de mesurar amb les mesures de l'abat, ni per raó d'aquestes se li podria ésser fet perjudici. La consignació, però, d'aquestes mesures seria feta sense despeses dels banyolins.

Fou prescrit que les mesures per a grans fossin contractades per l'afinador abacial sense cap retribució, i amb elles no es pogués fer perjudici a l'abat del dret de lleuda que sobre els grans percebia quan eren portats a vendre a la plaça de Banyoles per gent forastera.

Capítol XVI. Senyoria damunt els veïns de la vila. Tot home que portés un any o més de residència amb casa oberta a la vila no podria escollir com a senyor seu cap altre veí de la vila, sinó que, a causa del dit veïnatge, quedaria sota el domini i la salvaguarda de l'abat i el monestir, sens privar per això els cavallers o els altres senyors del dret que tenien, per un altre títol diferent de l'esmentat domicili, sobre llurs homes propis.

Capítol XVII. Defensa judicial dels homes de la vila. Finalment fou acordat que els jurats i els consellers no defensessin mai cap home judicialment o extrajudicialment convingut per l'abat o el seu lloctinent, llevat que fos un cas d'interès comú de la universitat de la vila, sempre que en l'esmentat convingut s'observi justícia amb coneixement del seu jutge. Igualment als mateixos jurats o consellers els fou prohibit d'atorgar-se les atribucions pròpies dels oficials de l'abat.

La famosa sentència arbitral (que assegurava a Banyoles una sòlida base per a les franqueses que hi vindrien després, i amb ella la vila aconseguia llibertat administrativa sota el protectorat honorari del seu senyor jurisdiccional, l'abat, i del monestir, que des d'aquest històric moment es despullava de tota facultat que pogués afavorir-lo per intervenir en els afers comunals, de la mateixa manera que suara, al 1263, s'havia després de les servituds senyorials) va ser firmada el 20 d'abril de 1303 per l'abat Bernat de Vallespirans i tot el convent, pels tres àrbitres (Dusai, Estany i Reixac), pels síndics de la vila, Jaume de Menter, Jaume de Mitjavila i Pere Pinsac, i alguns veïns, clergues, cavallers i artesans. El diumenge següent, dia 22, una vegada convocat tot el poble a l'església de Santa Maria, foren llegits un per un tots el capítols de la nova constitució municipal, que fou aprovada per aclamació.

Resumint, amb la Carta Municipal la vila va aconseguir de modificar l'incomplet organisme dels prohoms, els quals des d'aleshores van ser represen-

tats d'una manera permanent pel Consell dels Jurats, elegits per sufragi directe, igualment com les persones que havien de repartir les contribucions municipals o cobrar-les i els oïdors de comptes, que havien d'aprovar llur inversió. Els jurats (el primer dels quals era anomenat indistintament jurat en cap, jurat major i conseller en cap) estaven autoritzats a despatxar els afers ordinaris, però el coneixement dels més importants estava reservat a l'aprovació de l'assemblea dels prohoms.

Cal recordar també que a l'administració comunal hi tenien accés totes les classes socials, de la mateixa manera que a la governació general de Catalunya. Així, el poder administratiu constava d'una assemblea sobirana, la "promenada", àrbitre dels interessos populars, i d'un consell permanent, el "consell estret", facultat per tractar els afers comunals previstos en les lleis generals del país o en les ordenacions particulars de la vila; per aquesta raó, aquest consell permanent constava de jurats, vertaders encarregats de l'executiu, i consellers, que hom hi associava perquè eren llurs constants consultors. El primer dia de gener es feia la solemne extracció dels jurats, començant pel primer conseller en cap.

Per a delegacions del Comú, el consistori nomenava dos representants o síndics. Però cal tenir en compte que, si en l'administració pública les atribucions del municipi banyolí eren molt àmplies, de manera que poques poblacions baronials gaudien aleshores de tanta independència, i fins i tot els oficials del rei i de l'abat estaven sota seu, en l'ordre polític, en canvi, es veien notablement superades per les del monestir, de qui eren patrimoni. Així, el batlle en el polític i el jutge en el contenciós exercien, en representació de l'abat, llurs ministeris a Banyoles quant a la part que corresponia al monestir per raó dels seus drets jurisdiccionals; no obstant això, ambdós funcionaris no tenien cap intervenció en l'administració del comú de la vila.

EL SEGLE XIV

El 8 d'agost de 1302 els jurats de la vila de Banyoles havien fet una apel·lació al bisbe de Girona contra uns pregons ordenats per l'abat del monestir, fra Bernat de Vallespirans, que castigaven amb una pena de cent sous aquell qui usés armes contra un altre, la qual cosa l'esmentat abat va negar l'endemà mateix; però aquest va fer uns nous pregons, on ordenava, a més, tancar els portals de la vila de nit, i contra els quals els jurats apel·laren de nou al bisbe el 8 de novembre de 1309.

El 30 de gener de 1316 Jaume II ratificava el privilegi del 1297, tot desestimant les pretensions de la universitat de Besalú.

El 27 d'octubre de 1324 la universitat de Banyoles va protestar al sotsveguer de Besalú, Bernat Gaufred, perquè havia intentat envair la vila amb el sometent per emportar-se'n uns criminals que l'abat del monestir tenia tancats a la presó, ja que havien promogut, el dia anterior, desordres a la plaça pública i feriren greument alguns veïns de Besalú.

El 31 de gener de 1326 Jaume II pronunciava una sentència arbitral, segons la qual la universitat de Besalú i els seus veïns havien de pagar, igualment com els altres, el dret de lleuda i altres gabelles a la vila de Banyoles; els prohibia d'aixecar contra aquesta sometents armats, però els absolia de la multa de 6.000 sous barcelonesos que havien estat condemnats a pagar a l'abat i al monestir de Banyoles per excessos comesos, i el 13 de març feia amollonar el terme.

El 14 de maig de 1332 els jurats de la vila de Banyoles van protestar contra el trencament dels bons usos de la vila per l'abat de Vallespirans, al·legant que no eren homes propis i solius de l'abat, tal com aquest pretenia, sinó lliures d'entrar i sortir, d'host i cavalcada, de quèstia o força, de pagar a l'abat una mula de 550 sous de preu a l'entrada de cada abat, d'empenyoraments per deutes a l'abat i de rebre feus que requerissin homenatge. Però un any després, el rei Alfons III va declarar que la universitat i els particulars de la vila de Banyoles eren homes propis de l'abat i el monestir com a domiciliats sota el seu alou, i que, per tant, no havien de fer el jurament i l'homenatge de pura fidelitat, sinó l'homenatge en rigor *ore et manibus commendatum*, segons els costums de Barcelona i generals de Catalunya, amb la clàusula *pure simpliciter*, sense cap contradicció ni retenció, com a homes propis de l'abat i el monestir, feudataris i emfiteutes seus. Aquesta declaració de subjecció no va agradar a molta gent, de manera que els més rics es traslladaren a Girona, Besalú i altres poblacions, i alguns es van establir al veí poble de Mata, que era de jurisdicció reial.

Per l'oposició de l'abat de Banyoles, el 27 de juliol de 1334 Alfons III va prohibir la construcció d'un nou poble a Mata, i el dia 30 concedia a l'abat Ramon de Coll la celebració exclusiva de mercat en una llegua a l'entorn del monestir i la vila de Banyoles, per la qual cosa va rebre de l'esmentat abat 2.000 sous barcelonesos.

El 18 de maig de 1335 el rei va ratificar l'abat i el monestir en l'exercici de la jurisdicció de la vila i el seu terme, segons el que s'havia decidit en la sentèn-

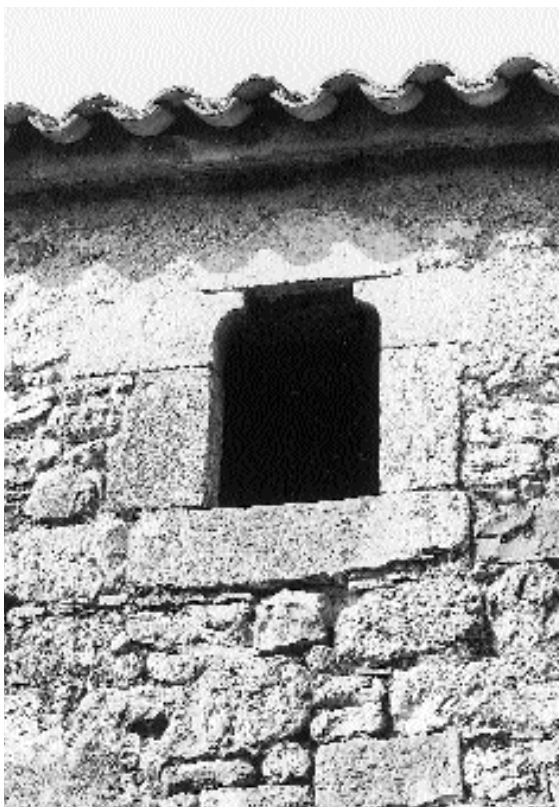
cia del canonge Bianya (1296) i que havia estat concedit per Jaume II (1297); i en el mes de juny van arribar definitivament a un acord pel qual concedia als banyolins la llibertat de canviar de domicili, de remences, d'intesties, eixorquies, cugucies, quèsties, toltes, forces, rapinyes i serveis forçats, i d'host i cavalcada, i remetia les multes que havien estat imposades pels oficials reials. L'abat es reservava el cobrament d'una mula de 27 lliures i 10 sous de preu com a reconeixement per l'entrada de cada nou abat, del tall en l'horta i terme de Banyoles, i dels delmes, primícies, tasques, censos, forns, lleudes i altres drets reconeguts pels parroquians.

Semblantment, el seu successor Pere el Cerimoniós va concedir el 19 d'agost de 1337 l'exempció d'host i cavalcada per 10 anys als habitants de Cornellà, i el 28 de setembre de 1338 es va arribar a una nova concòrdia entre l'abat Ramon de Coll i la universitat de la vila de Banyoles sobre insaculacions, forma i manera de fer nomenament de jurats, consellers, clavaris i altres oficis, i les seves retribucions.

El 1339 l'abat Ramon de Coll feia un capbreu, on declaraven 102 persones o caps de casa; si comptem, però, que moltes cases s'hi esmenten en plural, hi deuria haver com a mínim 133 unitats d'habitatge, 100 de les quals eren de l'abat, 10 de la dispesa, 8 de l'almoïna, 5 de la sagristia, 3 de la infermeria, 3 del cambrer i 5 d'Arnau d'Abadia.

Al carrer de Quatre Cases, dit també de Prat Boví de Limanya, hi havia 24 cases i diversos horts, 28 al de Baucereny i 22 al carrer de Baix, que anava de la plaça de la Vila Vella al portal de Barrera; només n'hi havia 9 al carrer que anava de la plaça de la Vila Vella al monestir, 6 al carrer que anava de la plaça de la Vila Vella al puig de Santa Maria, 4 a la plaça de la Vila Vella, 2 al costat del portal de Barrera i 2 fora, 2 al costat del portal de Péra-seca i 2 fora, una al carrer de Sant Pere, una al carrer Major, una al carrer Nou i una al veïnat de Palau.

En aquell moment el sector tèxtil ja ocupava un lloc destacat en la vida banyolina, ja que s'hi esmenten 16 teixidors, 4 paraires, 3 drapers, 2 sastres i un vanover, junt amb 8 carnisseres, 5 arquers, 5 bracers, 3 fusters, 3 sabaters, 3 moners i 2 barbers. En total apareixen 16 taules o parades: una davant del forn, 10 a la plaça de la Vila Vella i 5 a la plaça de la Vila Nova; els carnisseres Ramon de Pau, Arnau Llorenç i Pere Baürt tenien taules a les dues places. També s'hi esmenten les hortes següents: de Bosch, de Brugades, del carrer Nou, del carrer Vell, de Dos Rius, de Ferriol, de Fortià, de Granollers, del molí Gostar, de Péra-seca, de Pont, que fou del mas Gordeny, que fou del mas Macie i sobre el mas Verder, que fou del mas de Pont, junt a Passa-rius.

Finestra de ca n'Ordis. Sota la casa es trobava l'estany de Cutzac, motiu de disputa entre el monestir i la vila per les anguiles que hi havia.

El 1342 es nomenaren dos guàrdies o *banders* per tal de custodiar les possessions situades dintre de la vila, horta i terme.

El 1343 se signà una altra interessant concòrdia entre l'abat Arnau Samasó i Arnau Casadevall, de Cutzac, de la parròquia d'Usall, sobre la pesca d'anguiles que en temps de pluja hi havia a l'estany anomenat de Cutzac, sota ca n'Ordis, segons la qual el monestir en rebria la tercera part i aquest podria cavar i aprofundir el rec de sortida de l'esmentat estany, de manera que hi pogués fer "canari" o "tesura" per agafar-les.

El 1348 es va propagar per tota la comarca una plaga de pesta bubònica que comportà una forta mortaldat i una gran manca de mà d'obra. Entre les conseqüències que va tenir, cal destacar una espècie de vaga que van declarar a Catalunya tota mena de jornalers, i també els servents i totes les altres persones a sou, que arribaren a exigir fins i tot el quíntuple del jornal estipulat en temps normal. A causa d'aquest nou conflicte, que anava adquirint alarmants proporcions dia a dia, el rei

va expedir des de València un reial decret el 17 de juliol de 1349, pel qual amenaçava els transgressors amb penes pecuniàries la primera i la segona vegada, i en cas de reincidència amb l'amputació d'una mà; prohibia tota mena de coalicions i demanava a les universitats que nomenessin 7 o 8 prohoms per tal que fessin la taxació dels jornals o sous, "amb el degut respecte al temps passat i present".

El 1355 l'abat i el convent del monestir van vendre a la vila el dret dels "lits i terra de cementiri" pel preu de 14.000 sous.

El 15 de maig de 1358 el rei Pere el Cerimoniós, a instàncies de l'abat de Banyoles, Bernat, i a fi de posar al capdavant del govern de la vila persones idònies i tallar els diversos escàndols i perills que se suscitaven amb motiu de les reunions de la universitat, va concedir a l'esmentat abat i als seus successors la facultat d'elegir anualment, el dia acostumat per a l'elecció de jurats i consellers, un consell de 30 persones, i de convocar-lo totes les vegades que es considerés oportú en el capítol del monestir. I el 9 de juny, en compensació pel donatiu que l'esmentada vila li havia de lliurar en el termini de dos anys com a ajuda per a la guerra contra el rei de Castella, li va confirmar les llibertats i els privilegis, com ja havia fet el 1344, i va concedir als jurats el dret de cobrar 2 diners per cada mitgera de forment i un per cada mitgera d'ordi que es molgués; d'un diner per cada lliura de carn que es tallés; la sisena dècima part del vi que es vengués a la menuda, i dos diners per lliura del pa que es vengués, a part de dos diners per lliura de totes les mercaderies que es transportessin per ser venudes, és a dir, un al comprador i un al venedor.

El 1364 la reina Elionor va vendre al monestir de Banyoles l'omnímoda jurisdicció sobre la vila de Banyoles i el castell de Porqueres, i les parròquies de Mieres, el Sallent, Miànigues, Mata, Fontcoberta, Usall, Serinyà i Vilert, junt amb el dret a host i cavalcada, per 70.000 sous, privilegi que confirmà el rei Pere. A fi de pagar una quantitat tan elevada, els monjos van haver de manllevar 42.000 sous a Sabina de Montcada, mentre que el 1366 l'abat Ponç de Canadal va vendre perpètuament la notaria i escrivania pública de Banyoles i del seu abadiat a favor de Bernat Serra, notari, pel preu de 21.000 sous, amb el pacte, entre altres, de franquícia d'escriptures per a l'abat, els monjos i el monestir.

El 10 de novembre de 1368, Pere el Cerimoniós concedia al monestir un nou i important privilegi, el de les fires de Sant Martirià, que durarien quatre dies, en substitució de la de Sant Martí.

El 1370 es van concordar uns capítols entre Pere de Vall, tresorer i procurador del rei Pere el Cerimoniós, i Pere Dusai, àlies *Plaça*, procurador síndic de la universitat de Banyoles, amb el fi d'aconseguir la reintegració de la jurisdicció a

la corona; pels esmentats capítols havien de pagar 3.000 florins d'or en quatre mesos i se'ls atorgava la imposició sobre pa, vi, carn i altres vitalles, fins aconseguir la suma de 3.500 lliures per a la reparació dels murs i el fossat de la vila.

El 1372 el rei Pere va vendre el dret del bovatge i del retrobovatge de Banyoles als jurats i la universitat de la vila per 100.000 sous, per la qual cosa els concedí la facultat de posar impostos durant 15 anys sobre pa, vi, carn, etc., i els obligava a invertir el producte de les esmentades impositcions en les necessitats de la vila, per suportar els subsidis de guerra, la reparació dels murs i el pagament de l'esmentada compra.

El 1379 el rei Pere i l'infant Joan van vendre al seu cambrer Pere Dusai tota la jurisdicció de Banyoles, Fontcoberta, Vilert, Mata i Miànigues per 20.000 sous.

BANYOLES FINS A LA PRIMERA GUERRA REMENÇA

Segons el cens de 1421, dins el recinte emmurallat de la vila hi havia 10 carrers i tres places: la de la Vila Vella, la del Puig i la de la Vila Nova, que era ja aleshores el principal nucli de població, amb 23 focs, seguida del carrer Major amb 19, amb un total de 90 focs. Ja s'havia consolidat el sector tèxtil, amb 23 paraïres, 7 sastres, 6 teixidors i 2 tenyidors, però també hi havia, entre altres, 8 sabaters, 2 basters, 5 bracers i 2 remences.

El 1423 la universitat cobrava 4 diners per lliura, és a dir, 2 el comprador i 2 el venedor, dels següents grups de productes:

I. Forment que es molgués; mestall formentós i de sègol, i sègol per a cavall, mestall amb ordi o amb mill; ordi i mill que es molgués; una mitgera de civada; forment que es pastés; farina.

II. Llenya grossa o menuda; guix; fusta obrada o per obrar.

III. Bous, vaques, anolls, cabres, bocs, porcs i truges, cavalls, rossins, eugues, ases, someres, cabrits, xais i porcs, i tota altra mena de bestiar.

IV. Oli.

V. Peix fresc o salat; congre salat a la menuda; tonyina o bonítol salat.

VI. Carns de moltó, vedell, brau, bou, porc fresc i salat, truja, crestat, xai, cabrit, cabra i anoll.

VII. Vi a la menuda o a l'engròs.

VIII. Llana sutza o rentada, filada o per filar, estams i "sermoles".

IX. Cuir adobat o per adobar, ferro adobat o per adobar, fusta obrada o per

obrar, “sclaus e esclaves”, cera obrada i per obrar, or i argent, coure, plom, seda, perles, lli, cànem, fil, vidre, “obre de terra”, pell, alum, roja, brasil, grana, cardes, safrà, pebre ginebra i tota altra especieria i tota la corda de cànem, d’espart i de trenalla, flassades, veles, i tota altra mercaderia de qualsevol mena, tret de les bèsties i els draps que tinguin una altra imposició.

El 13 de juliol de 1450 es va firmar un compromís entre la vila de Banyoles i els pagesos de la seva parròquia segons el qual les costes de l’obra de l’església de Santa Maria dels Turers s’havien de pagar a prorrata de focs (s’exceptuaven, però, per part de la vila, 10 vídues), i es nomenaven 3 obrers i tres oïdors de comptes, a saber, dos de la vila, elegits pels jurats, i un dels pagesos.

El primer de gener de l’any següent la universitat va acordar de sol·licitar de l’abat Dalmau de Canadal autorització per agregar als jurats i als consellers de la vila un consell general de 30 veïns.

El 12 d’abril de 1452 el mateix abat va signar un compromís amb la vila pel qual cancel·lava un deute de 1.000 lliures i concedia graciosament als jurats i

Detalls del retaule de Santa Maria de l’Escala, del segle XV, al monestir de Sant Esteve de Banyoles, on Joan Antigó mostra amb gran riquesa de detalls els vestits, els mocadors de cap i el calçat dels personatges.

singulars d'aquella remissió de tots els crims, faccions i penes. Al mateix temps la vila era condemnada pels àrbitres elegits, Ponç Andreu del Vilar i Ponç Vilar-dell, de Banyoles, a pagar a l'abat 265 lliures en els dos anys propers.

El 18 de gener del 1457 el mateix abat feia saber per públic pregó, a instàncies dels jurats, que tots els qui establissin la seva residència en l'esmentada vila quedarien exempts de pagar imposicions durant diversos anys.

LA POBLACIÓ I LES PESTES

En aquest moment encara no podem saber amb exactitud quina era la població de la comarca a la baixa edat mitjana; l'única font utilitzable són els fogatges, les llistes de focs que es van començar a elaborar durant el regnat de Pere el Cerimoniós per sufragar les despeses de la guerra amb Castella, i només se'n conserven quatre de la segona meitat del segle XIV i dos del segle XV, i encara fets amb criteris diferents.

Els fogatges ens proporcionen, per tant, solament els caps de casa, i a més no pas tots, perquè a vegades no hi consten ni els jueus ni els qui no cotitzaven. Saber quanta gent hi havia a cada casa no és pas tan fàcil com pot semblar, ja que les variacions són molt considerables i només ens n'informen una mica els testaments i els inventaris, i d'aquests darrers n'hi ha molt pocs d'aquesta època; amb tot, es tendeix a considerar que cada foc representa de 4 a 6 persones. La població anterior a la Pesta Negra encara és més difícil de calcular, ja que això solament es pot fer a partir dels capbreus, que únicament cobreixen una part del territori, o bé extrapolant-la, afegint als resultats obtinguts dels fogatges les dades suposades de mortalitat en aquells anys, que en el cas conegut més proper, que és Girona, es calculen en un 30%.

En efecte, en els capbreus de Crespià i Palol de principi del segle XIV surten un 50 i un 28 per cent més de persones que no pas focs als primers fogatges. El fogatge de 1358-59 dona 858 focs, però no hi entren ni focs reials, ni aloers, ni ciutadans ni jueus, i hi falten els de la baronia de Vilademuls, bona part del municipi de Cornellà i Porqueres, que podrien sumar uns 230 focs, la qual cosa ens portaria a un total de més d'un miler, o sia, cap a les cinc mil persones. Però coneixem, com s'ha vist abans, els focs reials corresponents al comtat de Besalú de 1359, que eren 51 i mig, xifra que coincideix amb els de 1378; la vila de Banyoles tenia llavors 328 focs, que representaven, per tant, prop d'un terç del total.

Al de 1365-70 figuren 911 focs, 140 dels quals són aloers; els eclesiàstics han augmentat lleugerament en alguns pobles, però a Banyoles i a Camós han disminuït, i la pèrdua total és d'uns 80 focs. Cal tenir en compte la compra de jurisdiccions per part de l'abat de Banyoles, que afecta especialment Vilert, que passa de 7 a 28 focs eclesiàstics.

Els de 1378 i 1381 són molt similars. Respecte de l'anterior, hi ha una davallada general, ja que només hi consten 573 i 652 focs, fet que es nota especialment a Banyoles, que perd uns 90 focs, i a Esponellà, mentre que guanyen algun foc Santa Maria de Camós, Corts, els dos Pujals, Sant Miquel de Campmajor i Serinyà, tot i que aquest darrer no assoleix la xifra del 1359. Hi ha un descens molt important de focs aloers i, menys, de senyorials.

Passen molts anys fins al fogatge de 1497. Malgrat que el total de 789 focs faci pensar que hi ha una recuperació important, aquesta només es produeix a la vila de Banyoles, que arriba als 169 focs; el canvi es deu a la presència dels pobles de la baronia de Vilademuls, que en els anteriors no hi eren.

Per tal de cobrir aquestes mancances s'ha intentat acudir als maridatges, però aquests registres serveixen tan sols per obtenir un mínim, ja que les ocultacions semblen importants. En el de 1427 només consten 351 focs i mig, i 14 pobles perden habitants, especialment Banyoles, que passa de 204 a 92, i només experimenta un augment considerable Cornellà, que passa de 13 a 49 focs.

El de 1491, del qual s'acaba de publicar precisament un acurat estudi de la part corresponent a la nostra comarca, enregistra 529 focs, amb els pobles de la baronia de Vilademuls inclosos, i queda, per tant, molt per sota del fogatge de 1381; hi manquen les parròquies de Santa Maria de Camós i d'Esponellà, així com els focs de religiosos, de cavallers, de ciutadans i d'aloers; a Banyoles apareixen 149 focs d'església, només 10 menys que els que surten a les talles de juliol i octubre de 1496. Té l'avantatge, però, que, llevat dels casos de Vilert i de Camós, indica els noms dels qui pagaven; així, veiem que els 12 més freqüents són: Pere (84), Joan (72) i Miquel (62), seguits a força distància d'Antoni (36), Bartomeu (33), i, després, de Jaume (22), Bernat (20), Francesc (16), Marturià (11), Sebastià i Guillem (8) i Narcís (7). En el cas concret de la vila de Banyoles l'ordre és similar, però el primer és Joan (22) i es produeix el cas curiós que Guillem (7) passa al davant de Marturià (3).

En alguna població, com Banyoles, també hi apareixen els oficis (50 paraires, 14 teixidors, 7 sabaters, 6 sastres, etc.), així com els masos rònecs (42 en total), la jurisdicció senyorial, el nom dels pagadors i el dels jueus i moros o sarraïns, encara que en el cas de la comarca no se n'esmenta cap.

A partir de totes aquestes dades es pot concloure que la població de la comarca va patir, com gairebé arreu a partir del 1348, una notable davallada, provocada principalment per les pestes, que a tota Catalunya van causar estralls: aquell any, el 1362 amb la “mortaldat dels infants”, el 1371 amb la “mortaldat dels mitjans”, el 1384 i el 1395, i a Girona van continuar durant tot el segle XV i començament del XVI fins a 29 vegades, de manera que són qualificables de contagis generals els de 1434, 1480, 1489, 1494, 1506, 1507 i 1515.

La Pesta Negra havia estat precedida per una sèrie de males collites, per la qual cosa, encara que no sembla pas que la desnutrició afavorís directament el virus, es va veure com una calamitat més i s'hi van buscar les més variades explicacions, com un enverinament de les aigües.

Cal no oblidar que la mortalitat infantil era considerable i els recursos mèdics força limitats, malgrat que la formació dels professionals de la medicina havia millorat en aquella primera meitat de segle, en part gràcies a la creació de l'Estudi General de Lleida el 1300 i a les traduccions, la qual cosa es percep en el canvi de nom de la titulació (es va passar de barber a barber-cirurgià, i d'aquest, a cirurgià) i de l'activitat (d'ofici a art, és a dir, tècnica).

La presència de la mort, però, era més que notable, i en aquest context hem de situar escenes com la de la mort de Llätzer de l'altar de Santa Maria de l'Escala del monestir de Banyoles, els escrits del gironí Francesc Eiximenis, les predicacions de sant Vicent Ferrer i l'increment de les causes pies.

El conflicte de remença

Com hem vist, la situació de molts pagesos a final del segle XIV i començament del XV es feia força insostenible, de manera que el 13 de novembre de 1388 el rei Joan I va enviar un emissari al papa d'Avinyó, Climent VII, per demanar-li una butlla que ordenés l'alliberament dels mals usos per als remences de l'Església; a canvi, els pagesos havien de pagar una quantitat no especificada com a compensació. I cinc dies més tard escrivia al seu batlle ordenant-li que cerqués en els arxius reials una demostració "qual temps de la servitud (...) és ja passat".

El 1395 el rei va autoritzar que els pagesos es reunissin en assemblees i va renovar la petició del 1388 al nou papa d'Avinyó, Benet XIII, per tal que declarés l'abolició dels mals usos; aquest document estimava el nombre de famílies remences entre 15.000 i 20.000. El rei va oferir recaptar 4 florins anuals de cada foc, la meitat dels quals seria per al papa i l'altra meitat seria retinguda pel rei com a compensació per haver alliberat els pagesos.

El 1402 la reina Maria de Luna, esposa del rei Martí, va adreçar-li una nova sol·licitud, en la qual li tornava a demanar que abolís la servitud sobre les terres eclesiàstiques, bo i permetent que l'Església retingués els delmes i les primícies. En les instruccions que la reina donava al portador de la missiva, Jaume Ferrer, deia dels mals usos que eren ignominiosos, que anaven contra Déu i la justícia, que posaven en perill les ànimes dels qui detenien aquests drets i que suposaven la infàmia de la nació catalana. La reina va expressar clarament la seva intenció d'abolir la servitud, no solament a les terres de l'Església, sinó a tot Catalunya, perquè, tal com va explicar, un cop els tinents de l'Església fossin alliberats, els dels senyors laics també ho havien de ser, ja que l'Església era el principal amo

dels pagesos dins el regne; els pagesos simplement desertarien de les terres de nobles i cavallers si aquests senyors es negaven a seguir les passes de l'Església. Però no sembla pas que trobés cap resposta.

Amb l'accés dels Trastàmara al tron l'any 1412 es va aconseguir un cert equilibri temporal entre les pressions contràries que exercien els senyors i els pagesos, i la devaluació monetària del 1413 va ajudar els pagesos, perquè va reduir el valor dels pagaments fixos; però al mateix temps es va intentar d'assossegat els nobles mitjançant les constitucions "Com a molts", de les corts de 1413, i "Commemorants", de 1432, contra els pagesos fugitius, que confirmaven i estenien els drets de confiscació i imposaven la pau reial contra les amenaces de rebel·lió o fugida. Fins al 1447 els remences no van tornar a rebre el permís del rei per formar assemblees.

El maig del 1448 quatre síndics dels remences de Girona es van traslladar a la cort reial a Vilafranca del Penedès, on van oferir a la reina Maria, lloctinent del Principat en absència del seu espòs, Alfons V, 64.000 florins, a pagar per totes les pagesies remences, per la intervenció de la corona en l'alliberament dels mals usos. La reina hi va accedir, i l'1 de juliol Alfons V va ordenar des de Nàpols que es fessin efectives les disposicions anunciades un any abans; es permetia que les reunions de 50 pagesos com a màxim, amb un oficial reial, reunissin un total de 100.000 florins com a compensació. L'any 1448 es va establir definitivament el dret dels pagesos de formar sindicats.

Una disposició de la reina lloctinent del 16 de gener de 1449 fixava en tres florins la quantitat a cobrar per cada pagesia, i després es va especificar que es comprenia en aquest tall no solament els remences, sinó també els homes propis, solius i afocats. La resistència dels senyors a aquest decret i a la consegüent elecció de sindicats va provocar els primers alçaments de pagesos a Gurb (Osona) el 1450. Van firmar el Sindicat uns 20.000 focs, i el gener del 1450 es va presentar al rei una petició formal d'abolició dels mals usos; es recolliren els 100.000 florins i el 1455 es van suspendre els mals usos, però l'any següent l'ordre era revocada. El 9 de novembre del 1457 el rei reiterava des de Nàpols la sentència de 1455, tot especificant la suspensió de la redempció, l'eixorquia, la intestia, la cugucia, els pagaments d'entrada i la firma d'espoli forçada.

El desembre de 1461, en vigílies de la guerra, la reina Joana va refermar una ordre del difunt príncep de Viana, el desavingut fill de Joan II, en la qual s'instava els senyors a cessar en l'opressió i el maltractament dels remences; el mes següent, però, la mateixa reina va revocar aquesta demanda, i el febrer del 1462 elogià el veguer de Girona perquè havia suprimit reunions remences i va

recordar al veguer de Vic que els drets senyorials dels nobles romanien vigents. Però el 22 d'abril, abandonada tota esperança de reconciliació amb els representants de les corts rebels, el rei ja havia tornat a autoritzar algunes assemblees de pagesos, i el maig següent va incorporar a les forces reials l'exèrcit acabadillat pel general dels pagesos, Francesc Verntallat.

LA PRIMERA GUERRA REMENÇA

La Guerra Civil catalana de 1462-72 va ésser el resultat de la complexa situació política, social i econòmica en què es trobava el Principat d'ençà de la crisi de 1380. Les principals causes de fons del conflicte van ésser la rivalitat que existia entre les principals branques nobiliàries del país; la lluita entre la "Biga" (partit que agrupava l'oligarquia) i la "Busca" (de tendència popular), per tal d'aconseguir el govern de la municipalitat barcelonina; l'agitació al camp, on l'oposició dels senyors a les aspiracions legítimes dels pagesos de remença havia atiat la lluita, i la greu crisi econòmica que patia Catalunya. Les causes immediates van ésser l'oposició entre l'ideari absolutista del rei i l'esperit pactista català, i les diferències entre Joan II i el príncep de Viana. La nostra comarca va tenir una important participació en aquest conflicte, que va trasbalsar la vida del Principat.

El febrer de 1461 la Diputació catalana va nomenar Simó de Samasó, de Banyoles, capità de les forces de Besalú i Figueres destinades a la plaça de Tortosa, integrades per 50 homes, i Arnau Dusai, de família originària de Banyoles, al cap d'una altra cinquantena; però el juny Carles de Viana posava els membres d'aquesta família en la llista de persones no grates per ser nomenades per a cap càrrec de la Diputació.

Agnès Avinyó, muller de Galceran de Cartellà, en veure assetjada la seva casa de Barcelona per haver donat suport a Joan II, va enviar a buscar Francesc Verntallat i va fugir cap a Premià i Girona amb un criat seu, anomenat Pere Casanovas, natural d'Usall, a fi d'animar la causa reial.

El 6 de febrer de 1462 la Diputació catalana escrivia a l'honorable Francesc de Sant Celoni, diputat local de la ciutat i vegueria de Girona, fent-li saber que havia arribat al seu coneixement que Jaume Ferrer, de Fontcoberta, i Serrolí recorrien aquesta comarca per excitar els ànims dels pagesos de remença i per incitar-los a organitzar-se, i li demanaven informació sobre el cas.

L'alçament dels remences de les comarques gironines (febrer de 1462) a causa de l'intent dels senyors de restablir els mals usos, que havien estat suspesos

temporalment per Alfons el Magnànim, va produir l'alarma dels enemics de Joan II, que van creure que el monarca havia afavorit la revolta per tal de restablir el seu poder al Principat. La reacció de l'oligarquia va ésser ràpida i enèrgica, i el 5 de març es va iniciar el reclutament d'un exèrcit a fi de sufocar el moviment remença. Pocs dies després, Joana Enríquez, que temia un cop d'estat contra el seu marit, va abandonar Barcelona acompanyada de l'infant Ferran i es va dirigir a Girona, on la fidelitat del bisbe Joan Margarit li oferia un refugi segur.

Joan II es va veure obligat a signar amb el rei de França Lluís XI, el març de 1462, un doble tractat, a Salvatierra i a Baiona, en virtut del qual, i a canvi de l'ajut militar francès, Joan II hipotecava els comtats del Rosselló i de la Cerdanya a favor de Lluís XI. Com a conseqüència d'això i de les diferències entre Joana i les autoritats catalanes, els dies 9 i 29 de maig sortien de Barcelona cap a Girona les tropes del Principat, comandades pel comte de Pallars.

El 9 de maig de 1462 la reina Joana ordenava que els seus quatre agutzils reials entressin a Banyoles amb banderes i 200 homes escollits.

Mentrestant, durant aquest mes, a Vic es van fer discussions entre els pagesos i els nobles, a instàncies de la Diputació. La posició dels pagesos, expressada contundentment en català, es basava en l'afirmació que s'havien d'acabar formalment les exaccions arbitràries; s'acceptava el règim senyorial de rendes, delmes i serveis diversos, però els pagesos van protestar contra els mals usos i altres drets abusius; es va abolir el *Ius maletractandi*, anteriorment considerat fonamental en la definició del vincle servil, i els senyors també van renunciar al dret de didatge sense discussió; els pagesos també van protestar pel fet que els senyors acostumaven a exigir el dret de dormir la primera nit amb la muller del pagès, i van obtenir que els senyors hi renunciessin, si bé aquests van afegir que aquest dret en realitat no s'havia exigut mai. En canvi, els pagesos no van reeixir en el tema fonamental de l'abolició dels mals usos.

El dia 6 de juny l'exèrcit del Principat va assetjar la força de Girona, on es trobaven la reina Joana Enríquez i el seu fill, l'infant Ferran. Van participar en la defensa de la força un grup de 46 pagesos, catorze dels quals eren de Serinyà (Pere Albusà, Joan Aulina, Andreu Benejam, àlies Riera, Bartomeu Bruguera, Pere Budallés, Pere Carbonell, Joan Carreras, Pere Carrerasdamunt, Antoni Casadevall, Pere Guillem Figueres, Bartomeu Mayoles, Pere Reixach, Bartomeu Vehí i Pere Vehí), dos de Fontcoberta (Joan Benejam i Jaume Ferrer), un de Banyoles (Esteve Pujol), un de Sords (Jaume Agustí) i un d'Usall (Joan Traver), i la resta, entre els quals es trobava Pere Joan Sala, de Granollers de Rocacorba,

Can Carreras de Serinyà. Joan Carreras fou un dels tretze pagesos de Serinyà que van participar en la defensa de la reina assetjada a Girona el 1462 i que foren ennoblits per Ferran el Catòlic.

futur cabdill de l'alçament remença de 1484, eren de poblacions properes. Trenta d'aquests, on s'incloïen tots els comarcans que hem esmentat abans, menys Esteve Pujol i Jaume Agustí, van ser ennoblits per Ferran el Catòlic el 22 de desembre de 1486 per aquests serveis.

El 9 de juny els catalans van declarar Joan II enemic públic i el van desposseir de la corona, i el comte de Pallars escrivia a la Diputació per comunicar-li que Verntallat era a Riudellots de la Creu per entrar a Girona, i que havia fet penjar en Serrolí. El 23 de juliol van arribar les tropes del comte Gastó IV de Foix, gendre de Joan II, que van obligar els exèrcits del comte de Pallars a alçar el setge.

El 25 de juliol de 1462, la Diputació catalana escrivia als cònsols de la vila de Banyoles per tal que unissin el seu contingent armat a l'exèrcit manat pel comte de Pallars, i el 28 d'agost declarava enemics del Principat Xetmar, germà de l'abat de Banyoles Francesc Xetmar, i Joan Dusai, per haver estat a la força de Girona.

Joan II fracassà en el setge de la ciutat de Barcelona i el 13 de novembre els catalans d'aquesta ciutat van jurar fidelitat al rei de Castella, Enric IV, en la persona del seu lloctinent Joan de Beaumont; el 7 de febrer de 1463 aquest escrivia als capitans de Banyoles i els recomanava que no fos molestat, com es pretenia, l'esmentat mossèn Xetmar, que s'havia introduït a la vila, sinó que se l'invités a

sortir-ne, “per quant la vila de Banyoles contínuament s’és conservada e unida ab lo dit principat, e en los serveys e fidelitat del dit Senyor mereix ser ben tractada e favorita per nós”.

El 26 de febrer el comte de Pallars escrivia als consellers de Barcelona per comunicar-los que el dia anterior els seus homes havien estat derrotats a Banyoles, on hi havia molts enemics dins el monestir; en el combat van participar en el bàndol reialista Pere de Rocabertí, Senesterra, els Santdionís, els Miquel i altres homes importants. Ell es va haver de retirar amb la seva gent nafrada a Besalú, d’on no podia sortir, perquè als voltants de la població hi havia mil cinc-cents pagesos.

El comte de Pallars va prendre Banyoles i va quedar-se en una torre de Narcís de Xetmar. En Pere de Rocabertí hi anà; va entrar de nit per sorpresa per una porta del monestir, va acorralar de tal manera la gent del comte que els va vèncer, i va guanyar l’estendard. Cap al 13 d’abril el comte, amb gran dificultat, va poder escapar-se d’aquell enemic, i amb alguns presoners Pere de Rocabertí va tornar a Girona.

El 15 d’abril Enric IV, rei de Castella i comte de Barcelona, per mitjà del seu lloctinent va ordenar a Joan Hurtado de Mendoza, capità de gent d’armes, que acabés amb les vexacions i els maltractaments rebuts pels habitants de la vall de Cornellà per haver participat en l’acció de mossèn Xetmar. A mitjan maig la universitat de la vila de Banyoles empenyorava la plata de l’església parroquial, per valor de 200 florins, per rescatar l’abat del monestir, que havia caigut presoner de la cavalleria castellana i es trobava detingut a la bastida de Borgonyà. Els dies 3 i 4 de juny es declarava l’empara o segrest dels delmes pertanyents a senyors “contumaços e inobedients”, entre els quals hi havia els de les parròquies de Sant Miquel i Sant Martí de Campmajor.

Però el dia 13 Enric IV, en compliment dels acords de Baiona, renunciava al tron de Catalunya i abandonava els seus nous súbdits. El dia 16 Lluís XI va prendre Perpinyà i poc després es va oferir al Consell del Principat com a possible sobirà de Catalunya; els catalans antireialistes, alarmats per la possibilitat de caure sota la sobirania de França, enemiga tradicional dels interessos catalans a Itàlia, van decidir d’acceptar l’oferiment del conestable Pere de Portugal (octubre de 1463), que va ésser reconegut amb el títol de Pere IV de Catalunya, si bé el seu regnat, tant en el camp polític com en el militar, no va ésser gaire satisfactori.

El 12 de desembre la Diputació catalana reiterava als consellers de la vila de Berga el seu desig que fossin executats els agitadors remences Pineda d’Olot i Traver de Banyoles, que havien estat presos pel sotsveguer.

L'11 de febrer del 1465 Joan II va atorgar al seu fidel vassall Bartomeu d'Anglada-damunt, de Vilert, béns de rebels, consistents en la casa d'en Miquel Riba de Bosquerós a Vilert, la casa d'en Germà Servià a Esponellà i la casa d'en Llevanera al veïnat de Llevanera de Crespià, i en un altre document datat del mateix mes, altres cases a Olot; el 27 de juliol va encomanar a l'abat de Banyoles les temporalitats segrestades al de Sant Pere de Besalú, Antoni Vilar-dell, i el 2 de desembre de 1466 va restituir als fidels de Muntanyans, donzell, i Elisabet de Muntanyans i de Corbera, la seva muller, el castell d'Esponellà amb les seves terres, possessions, molins, delmes, jurisdicció i pertinences, que havia donat a Baltasar Anglada, difunt.

El 29 de juny de 1466 va morir Pere de Portugal. Joan II va proposar la pau a la Diputació de Barcelona, i les corts d'Aragó es van oferir per fer de mitjanceres entre el monarca i els seus vassalls revoltats. Però el Consell del Principat va escandalitzar amplis sectors del país i provocà estupor arreu d'Europa quan va nomenar rei de Catalunya Renat d'Anjou, duc de Provença i membre d'un llinatge que havia estat enemic acèrrim de Catalunya. Aquest, tal com havia fet Enric IV, no va trepitjar mai la terra del Principat i es va limitar a enviar-hi el seu fill Joan II de Lorena com a lloctinent; el príncep angeví va arribar a Catalunya acompanyat d'un exèrcit franconapolità, que va capgirar momentàniament la situació militar. Simultàniament, es van extremar les mesures contra els "mascarats" (els qui parlaven en favor de Joan II i de la seva família).

El 15 de desembre de 1466 la reina Joana d'Aragó donava una provisió per tal que els remences de determinats pobles, sota el comandament dels seus respectius capitans, acudissin a protegir la ciutat de Girona i les viles de Banyoles i Besalú; com a recompensa dels seus serveis els quedarien salvats, en l'esdevenidor, els privilegis i franquícies de què fins aquell moment haguessin gaudit, fruirien de la gràcia de "guiatge" o salconduit i quedarien exempts de tota mena d'imposicions i càrregues municipals.

El 10 de gener de 1467 la reina Joana escrivia des de Sant Pere Pescador a l'agutzil reial, Joan Bernat Tuna. Li manifestava que 26 o 27 pagesos pertanyents al donzell Pere de Cartellà havien sol·licitat permís per poder-se acollir en el castell de Falgons, com tenien per costum, i que, per tant, mirés si aquell fort es trobava en condicions hàbils per sostenir un setge amb artilleria; si no era així, havia de permetre que els pagesos l'ocupessin, però sense fer-ho saber ni a Verntallat ni a ningú. En efecte, Verntallat va pactar amb els pagesos que hi feien guàrdia, que l'hi van lliurar i el van saquejar, i després s'apoderà del castell de Granollers de Rocacorba.

A mitjan maig de 1467 el duc de Calàbria conferia comissió a diverses persones, entre les quals hi havia Joan Sarriera, per negociar la submissió dels castells de Cassà, Púbol, Palol de Revardit i altres poblacions; el dia 22 de juny va prendre la vila de Banyoles i l'infant Joan, des del campament situat enfront de Banyoles, va nomenar el capità Aymar de Golea com a capità de la vila, monestir i força de Banyoles, amb tots els efectes.

El 28 de juny l'infant Joan confiava al fidel Hug de Copons, donzell, la missió de cobrar de Banyoles 4.000 florins d'or d'Aragó, després que la vila fos assetjada i vençuda per l'exèrcit reial, com a rescat o contribució de guerra, dins un termini de 30 dies.

El 9 d'octubre Renat d'Anjou, duc de Lorena, adjudicava a la vescomtessa de Rocabertí, entre altres béns de rebels, el poble i el castell de Sant Esteve de Guialbes, propis de Bernat Guillem Xetmar.

El 2 d'agost de 1468, des de Figueres, Frederic de Lorena, lloctinent del duc de Calàbria, va donar llicència als habitants de Banyoles per tal que, lliurement, poguessin vendre vi -en la quantitat que permetés el capità de Banyoles, Arnau de Palol- als enemics del rei que habitaven a les muntanyes, però no als de Girona i de l'Empordà; va regular també la necessitat de concedir salconduits als enemics del rei per poder portar amb seguretat vitualles de terres i llocs obedients al rei a la vila de Banyoles.

A la primavera de 1469, un nou exèrcit francoangeví va entrar a Catalunya i va prendre Girona (1 de juny), que es trobava assetjada des de feia un any i mig. Finalment, el 19 de maig de 1469 es firmava a Girona la rendició de la ciutat en 30 capítols, signats entre el duc de Lorena i els tres ambaixadors de la ciutat; pel cinquè es concedia que fossin restituïts tots els béns, les rendes i els drets a les persones que es presentessin al rei i, entre d'altres, a Bernat Samasó i Bernat Gabriel Xetmar.

El 6 de juny el duc de Calàbria va donar comissió a Palol d'Arenys per reduir els pobles de la vall de Mieres, de Sant Miquel de Campmajor i d'altres de la muntanya, amb àmplies facultats per portar-los a pactes de capitulació i oferir-los l'indult de tots els crims que haguessin comès i la condonació de les pensions de censos i censals que deguessin a qualsevol persona. El mateix dia el duc de Lorena conferia amplis poders a Joan Sarriera i a Jaume Alemany a fi que es guanyessin l'adhesió dels rebels realistes Gabriel Xetmar, germà de l'abat de Banyoles, i Bach de Rocabruna, així com de qualsevol altre que volgués acollir-se als beneficis de la capitulació.

El 13 d'octubre de 1469 el rei Joan II va nomenar l'heroic defensor de Giro-

na, Pere de Rocabertí, “lloctinent de capità general de Sa Majestat en la província d’Ampurdà e Montanyes”. Li manava que procedís a l’enderroc, entre d’altres, del castell de Falgons, per evitar que l’enemic s’apoderés d’aquestes fortaleses; revocava tots els guiatges donats fins aleshores; ordenava que fossin reconeguts i reparats tots els castells que haguessin de conservar-se, i que es lliuressin a Bach de Rocabruna les rendes pertanyents al bisbe i al clergat de Girona.

L’11 i el 12 de novembre de 1469 el rei Joan II continuava la guerra contra el rei de França. La gent de Falgons, aconsellada per Verntallat, va pactar amb un capità del duc de Calàbria que, si els volia rebre en nom del rei de França i donar-los llibertat i franquícia de servitud, lliurarien el castell de Falgons; així ho varen fer, i un altre cop el van saquejar i robar, mentre hi havia Pere de Cartellà, molt malalt, curant-se de les ferides que havia rebut servint el rei, i enmig d’aquesta aflicció va morir. Per tant, no se’l van poder emportar pres, i es va encarregar del castell un capità del rei de França, anomenat Guillem Arnau de Palol.

El dia 10 de novembre Joan de Calàbria havia arribat a Banyoles i no va aixecar el seu quarter general fins al dia 30; però Besalú no es va rendir al duc de Lorena, sinó als francesos, els quals es van apoderar de la vila, s’hi van quedar i la deixaren a càrrec del cèlebre Bernat Gabriel Xetmar, que encara la tenia el 1472 sota el domini del rei de França.

El 17 de desembre de 1469 el duc de Lorena va manar que fossin restituïts a Francesc Xetmar, abat de Banyoles i Besalú, els béns i els drets propis d’aquell abadiat, així com la jurisdicció de la vila de Banyoles i del castell de Porqueres, i el mateix es va fer amb el seu germà Bernat Gabriel, capità de Besalú.

La mort de Joan de Lorena (desembre de 1470), que també havia tingut greus diferències amb la Generalitat, va provocar que ocupés la lloctinència de Catalunya Joan de Calàbria, fill natural del difunt i nét, per tant, de Renat d’Anjou.

Cap al 3 de setembre de 1471 mossèn Bach de Rocabruna entrava a Banyoles i els enemics feien des d’aquesta població cavalcades per les terres dels vassalls del rei. Finalment, el 25 d’octubre Banyoles se sotmetia a l’obediència del rei Joan II. En el document de la capitulació es diu que el duc de Calàbria el 1467 havia enderrocat amb furioses bombardes una part de la muralla i que hi van morir en combat alguns dels homes principals; que després van posar els jurats i altres homes insignes de la vila a la presó, van fer pagar 4.000 florins d’or de rescat, 45 atzembles i més de 12.000 mitgeres de forment i van tallar totes les

plantes fins a la distància d'una llegua. Per a la reparació de la muralla va ser enderrocat el Tint; per aquest motiu van demanar al rei la lluita del censal de 300 lliures, de 300 sous de pensió anual, que les persones de l'esmentat Tint havien manllevat a en Roart d'Orfes, així com dels altres censals creats durant la guerra durant els següents 5 anys i dels pagesos durant dos anys, la qual cosa el rei els va concedir. També els va ratificar els privilegis, i va aprovar la franquesa d'impostos dels productes de més de 12 sous que es venguessin a la vila i del segell reial. Semblantment, el 14 de novembre va ratificar els drets i els privilegis del monestir.

No fou fins un any més tard, el 24 d'octubre de 1472, que se signà la Capitulació de Pedralbes, la qual va posar fi a la contesa. Joan II va acceptar que no hi hagués ni vencedors ni vençuts: alliberament de tots els presoners, sobreseïment de les causes judicials pendents, anul·lació de les sentències relacionades amb la guerra i restitució dels béns confiscats pels dos bàndols. També es va reconèixer la legalitat de certs impostos instituïts durant la guerra pel Consell del Principat, la Generalitat i el Consell de Cent barceloní, i també de les emissions de censals fetes per aquests organismes.

CAP AL A FI DEL PROBLEMA REMENÇA

Durant la guerra de 1462-72 la qüestió dels pagesos de remença i dels mals usos va romandre en un extraordinari confusionisme de dret i de fet. Els pagesos que van lluitar sota banderes adverses a les de llurs senyors van deixar de pagar tota mena de tasques i obligacions, però els senyors que van lluitar en el mateix camp que llurs súbdits pagesos tampoc no van poder ser gaire enèrgics i exigents amb ells. Joan II i els monarques *intrusos* que li van oposar els seus enemics van haver de fer moltes concessions; així, quan el duc de Lorena va ocupar l'Empordà i el Gironès, el 1471, va disposar que els senyors només poguessin exigir de llurs pagesos un terç dels censos i tasques que aquests devien dels anys anteriors, i encara havien de donar-los un termini de tres anys per posar-se al corrent.

El problema va sorgir quan el grup nobiliari que havia donat suport a Joan II en la Guerra Civil va reclamar antics privilegis sobre els pagesos, que també havien sostingut, gairebé en bloc, la causa reial; especialment el capítol gironí reclamava als remences contribucions extraordinàries que escapaven a llurs possibilitats econòmiques. A causa de les pressions del bisbe Margarit, el rei va

intervenir-hi, l'11 de febrer de 1473, i va obligar Francesc Verntallat i Pere Joan Sala a lliurar el castell de Finestres a Guillem d'Oms, mitjançant l'alguzir reial Sebastià Eixida.

A fi de rescabalar el cabdill remença d'aquesta detracció, el monarca li va atorgar el 23 d'octubre del 1474 el castell i la vall d'Hostoles, el de Rocacorba i diverses parròquies, entre les quals hi havia les de Pujarnol, el Calç, Merlant i totes les de la vall de Campmajor, a més del títol de vescomte d'Hostoles; però pocs dies després, el 24 de novembre, en resposta a la queixa de Pere Galceran de Cartellà, ordenava als portaveus del seu governador general al Principat de Catalunya i a Francesc de Verntallat, vescomte d'Hostoles, que li restituïssin el castell de Falgons i el de Granollers, amb totes les rendes, jurisdicció i preeminències.

Hi havia un ambient de tensió general entre la massa remença i la noblesa, representada el 1474 pel bisbe Margarit, que pretenia percebre determinats drets i prerrogatives dels anys precedents, com les prestacions de femada, jova, tirada, segada, batuda i tragina. Quan va voler que tornés a la mitra el domini de Corçà, es va trobar amb la resistència armada dels veïns de la vila, els quals, amb l'ajuda d'un escamot enviat per Verntallat, que va ocupar el castell el 19 de març de 1475, van resistir durant tres setmanes el setge de les forces episcopals i finalment d'un veritable exèrcit de 2.000 soldats, que Joan II va haver d'enviar per reduir els braus corçanencs.

A mitjan maig de 1475 Verntallat i els seus remences es van reunir per demanar la creació d'un nou sacramental en el qual poguessin entrar tots els vassalls del rei i de l'Església, amb la finalitat d'unir-se contra les reclamacions dels senyors, invalidar-los llurs propietats i no pagar els drets derivats dels capbreus. Els nous desacords van fer que el capitost es presentés amb un grup de gent armada a Constantins i incités amb una crida els remences a no pagar cap mena de prestacions (juny de 1475); els perjudicats per aquesta disposició segurament van reclamar a Joan II, el qual no va trigar a comunicar a Verntallat que ningú no era excusat de pagar censos, tasques i altres drets, llevat dels mals usos.

El 13 d'octubre de 1475, ordenava que Bernat Gabriel Xetmar rebés la possessió de la vall, terme i parròquia de Cornellà del Terri, amb la seva jurisdicció civil i criminal, fruits, rendes i emoluments, com a recompensa pels serveis prestats.

De tota manera, els ànims dels pagesos no estaven completament calcats, ja que a la primeria del mes de juny de 1477 van assassinar Pasqual de la Mel, agutzil reial de la ciutat de Girona, a Santa Maria de Camós. I el dia 1 de

novembre els homes de Santa Llogaia del Terri, vassalls del vescomte Jofre VII de Rocabertí, “que han rehedificada la fortalesa del dit castell, que per la mateixa gràcia de present se troba ab tal disposició constituïda, que ab poca despesa en lo general béns e avers pels pobles presents e sdevenidors en dit terme e en aquella defendre's de rivalts, ladrons e sacomanos qui per concurrència del temps són encalciquats, presos, robats e dissipats los del dit terme no havent loch unt així còmodament en cars de necessitat se retraguessen”, aconseguïen d'aquell i del seu fill Felip Dalmau que els concedeixi el dret de refugiar-s'hi.

Les temences no eren gratuïtes, ja que el gener del 1478, com a conseqüència de les diferències entre Francesc de Verntallat i Gabriel Xetmar, Pere Joan Sala, que comandava 150 peons, s'havia apoderat de la torre de Sant Maurici del Calç, havia estat cremat un molí prop de Banyoles i foren perpetrats per aquella gent alguns homicidis i altres excessos; el juliol del 1479 els pagesos de muntanya, “per passions particulars que són entre ells”, s'havien apoderat del castell de Rocacorba; l'abril del 1480 els pagesos es reunien a la comarca entre Girona i Vic, on, amb motiu de recollir diners per enviar una ambaixada al nou monarca Ferran II, celebraven parlaments en els quals acordaven no pagar res per causa de remença personal o de propietat, fet que va motivar una provisió dels abats de Ripoll, Banyoles i Besalú contra els remences, a què es va adherir el capítol de la catedral de Girona; i el juliol els jurats de Girona acudien al rei i li demanaven la demolició del castell de Rocacorba, ja que s'havia convertit en cau de lladres i de gent perduda.

Conscient de la gravetat del conflicte remença, el rei, que des del 6 de novembre es trobava de nou a Barcelona, va confiar a l'oficial reial Jaume Ferrer una comissió en virtut de la qual aquest servidor va realitzar diverses reunions amb els pagesos de la comarca de Vic, i potser també amb els de la Muntanya, i va autoritzar l'elecció de representants dels pagesos pels bisbats de Barcelona, Girona i Vic, que havien de traslladar-se a Barcelona per tractar dels projectes de concòrdia reial entre els senyors i els pagesos.

El febrer del 1481, va confirmar diverses immunitats, entre les quals hi havia una franquícia de mals usos i altres càrregues dels homes de remença, atorgades pel rei Alfons IV i Joan II, a favor d'una sèrie de pobles de la vegueria de Girona, on hi havia Pujarnol, Sant Miquel de Campmajor, Brió i Ventatjol. I, en consideració als serveis prestats, particularment en defensa de la reina Joana i del príncep Ferran, assetjats per l'enemic a la força vella de Girona, els Reis Catòlics van condecorar amb privilegi militar de generositat els pagesos Joan Aulina, Bartomeu Bruguera, Bartomeu Vehí, Pere Vehí, Pere Carbonell,

Pere Budallers, Bartomeu Mayolas, Pere Carreras-damunt, Andreu Benejam, àlies Riera, Pere Guillem Figueres, Antoni Casadevall, Pere Reixach i Pere Albusà, de la parròquia de Serinyà; Joan Benejam i Jaume Ferrer, de la parròquia de Fontcoberta, i Joan Traver, de la parròquia d'Usall, entre altres.

Però, a causa de la forta oposició dels braços militar i eclesiàstic a unes mesures que els perjudicaven, el 10 de març donava una ordre per la qual revocava aquelles immunitats, i, com que alguns d'aquests pagesos eren homes propis de remença, vassalls, i de la jurisdicció de l'abat i el monestir de Banyoles, per una provisió del mateix Ferran II del dia 6 de setembre del 1481 es fa constatar que l'esmentat privilegi s'havia d'entendre en allò que no s'oposava als drets del monestir.

D'aquelles corts de Barcelona de 1480-1481 en va sortir la memorable constitució "Poch valria", més coneguda com la *Constitució de l'Observança*, que va consagrar el règim pactista vigent, i li donà una força que li permetria de resistir fins a l'ensulsiada del 1714. També en sorgí la sentència del 5 de novembre del 1481, que retornava els béns immobles, amb els seus béns annexos, gairebé en la seva totalitat a llurs posseïdors de 1461, tant si eren "addictes" de la primera hora com de la darrera, i establia que les rendes o pensions dels censals s'havien de pagar durant quinze anys, amb una tarifa que oscil·lava entre el 60 i el 100 per cent de llur import, però correntment entre el 70 o el 80 per cent. A més, tres dies després fou aprovada per les corts la constitució "Com per lo senyor", que anul·lava la provisió d'Alfons el Magnànim del 1455 que suspenia els mals usos i la remença; els senyors, doncs, recuperaven provisionalment la integritat de les servituds.

Però el rei s'havia reservat el termini d'un any i un dia per donar la seva sentència definitiva després d'escoltar les dues parts, de manera que va ordenar a l'infant Enric que prosseguís les negociacions entre senyors i pagesos fins arribar a un acord respecte de la remença i els mals usos. L'infant va designar per dirigir aquesta tasca el baró Bernat Gilabert de Cruïlles, qui va topar aviat amb l'oposició dels jurats de Girona, que el 30 de gener de 1483, instigats pel capítol catedralici, van protestar pel permís concedit als remences per celebrar reunions. El 5 de febrer el vescomte Felip Dalmau de Rocabertí va reivindicar a Aldonça, muller de Guerau Desplà, la senyoria sobre el castell d'Esponellà i el delme corresponent, mentre que el 4 d'agost els jurats de Girona van proposar al rei l'enderroc del castell de Rocacorba, que s'havia convertit en una cova de lladres. I el 24 el rei va expedir des de Còrdova una salvaguarda on autoritzava les reunions dels pagesos per parròquies, sota la

presència de certs oficials reials, per tal de procedir a la recaptació d'uns 60.000 florins per a l'erari reial dels 100.000 deguts a Alfons IV per a la seva redempció, i també per designar llurs síndics i fixar les quotes necessàries per sostenir les despeses de les negociacions, viatges a la cort, etc.

Però els homes de Pere Joan Sala, de Granollers de Rocacorba, no paraven de cometre delictes i excessos, fins al punt que el 22 de setembre del 1484 l'abat de Banyoles notificava al batlle de Girona que ell i els seus pagesos (uns 300) havien entrat a la casa d'en Griver de Mieres, on havien ferit greument l'agutzil reial Gilabert Salbà, que precisament havia estat enviat per castigar-los, un cert Julià i el veguer de Girona. El dia 11 de novembre, mentre se celebrava a Banyoles la fira de Sant Martí, Pere Joan Sala, amb 150 o 200 homes armats, entrava a Banyoles, tot semblant el pànic general.

El 6 de gener del 1485 l'infant Enric va enviar una carta a l'abat de Banyoles i a altres senyors eclesiàstics per invitar-los a traslladar-se a Barcelona a fi de deliberar sobre l'afer remença. Durant aquest any es van fer diverses reunions a Sant Feliu de Pallerols, Sant Gregori, Cassà de la Selva, Vilobí d'Onyar i Amer; el 8 de novembre, a Amer, Pere Caselles, de Crespià, i Ramon Collferrer, de Falgons, van firmar entre els 94 síndics remences el compromís requerit pel rei Ferran II, el delegat del qual, el noble Íñigo López de Mendoza, va exigir en primer lloc la devolució dels castells que els pagesos retenien o de què s'havien apoderat, entre els quals hi havia el de Rocacorba.

El 14 de novembre, la gent de la muntanya es congregà a Olot, d'acord amb el que es va convenir a Amer, per procedir a l'elecció dels síndics que havien d'anar a la cort reial, entre els quals hi havia Joan Figuerola, de Fontcoberta, i es va acordar confiar a una persona la guàrdia de Castellfollit, Porqueres i altres forteses; i el 30 es decidia que aquests dos castells i el de Rocacorba, entre altres, es lliuressin als veguers i que les despeses de llur custòdia fossin cobertes, per meitat, amb les rendes dels castells i del tall de 5 sous per llar, cosa que es va portar a terme en els dies següents.

També es va elegir Pere Caselles, de Crespià, per tal que anés a França amb l'objectiu d'obtenir de l'oficial francès Esteve Petit un document que, segons es deia, era molt interessant per aclarir certs aspectes del plet que es debatia entre els pagesos i els senyors; aquest va haver d'anar dues vegades a Perpinyà i el 16 de gener del 1486 marxava cap a París, d'on no va tornar fins al 17 de març, i l'endemà marxava cap a Extremadura.

LA SENTÈNCIA DE GUADALUPE I LA SEVA POSADA EN PRÀCTICA

Finalment, el 21 d'abril del 1486, després de tres mesos de negociacions, es va dictar la Sentència arbitral de Guadalupe, que venia a posar fi al conflicte remença. Aquesta consta de dues parts: una es refereix a la reglamentació de les relacions jurídiques i socials al camp de Catalunya, i l'altra, a la liquidació del darrer alçament remença, al càstig dels contumàços, a la pacificació del camp de Catalunya i a la restauració del principi de l'autoritat reial, que evitarà en el futur noves alteracions.

Per l'article primer s'abolien els sis mals usos: la remença personal, intestia, cugucia, eixorquia, àrsia i firma d'espoli forçada; pel sisè se suprimien els abusos consuetudinaris, entre els quals hi havia el dret de maltractar; pel novè, els abusos personals (*jus primae noctis*, didatge, servei personal, "ous de cogul" i dret de flassada), així com els abusos econòmics: prohibició de vendre blat, civada, vi i altres productes sense permís del senyor; pel desè, les joves, batudes, jornals, podades, femades, segades, tragines, dret de lloçol, i un llarg llistat de drets amb noms rars, i alguns de difícil identificació, com "poll de astor, pa de ca, brocade-lla de cavall, cussura, enterca, alberga, menjar de balles, pernes de carn salada, arages, moltó e anyell magenc, porc, scanal de porc, ovella ab llet, vi de trescol, vi d'en Besora, sistella de raïms, carabassa de vi, feix de palla, cèrcols de bóta, mola de molí, adob de rescloses i blat de acapte", encara que estiguessin capbre-vats, si els pagesos demostraven en el termini de cinc anys la il·legalitat de la seva introducció pels senyors.

Hem vist com molts d'aquests drets sortien efectivament en els capbreus i suposaven per als pagesos una *iniquitat evident*, com reconeixia el mateix rei a la Sentència. A fi de compensar els senyors per la supressió dels mals usos, la Sentència declarava que els pagesos pagarien per cada capmàs la quantitat de 60 sous barcelonesos, impost en forma de cens amb un interès del 5 per cent anual, el qual s'hauria d'abonar, fins que aquell no estigués redimit (article primer), mitjançant un sol pagament i no amb diversos de fraccionats (article quart), o bé individual, o bé col·lectiu (article cinquè). Els remences haurien de pagar segons el nombre de mals usos que sofrissin, a raó, doncs, de 10 sous per mal ús (article segon), i es podien beneficiar del rescate els pagesos que tinguessin concertats pactes particulars amb els seus senyors amb anterioritat a la publicació de la Sentència (article tercer); si suposem que existien 20.000 focs remences, la quantitat màxima a desemborsar pels pagesos pujava, per tant, a unes 6.000 lliures barceloneses.

Garantida la seva llibertat i lliures de tot arbitri senyorial, els remences quedaven amb ple dret per vendre i comprar, alienar i permutar els seus béns mobles, excepte el cup major del mas, així com les terres que haguessin adquirit amb la seva indústria, tot això sense permís del senyor, llevat, per al darrer punt, que constés en contracte la clàusula de prohibició (article dotzè). En canvi, estaven obligats a prestar homenatge al propietari per les terres, encara que aquesta prestació no afectava la seva persona ni la facultat d'abandonar el predi quan volguessin fer-ho, amb tots els béns mobles, tret del cup principal, després de pagar els seus deutes al senyor (articles setè i vuitè), i, a més, havien de pagar-li delmes, primícies, tasques, quints, quarts i altres drets reals, a partir de l'any 1480 (article catorzè); s'excloïen d'aquesta disposició els censos per drets de castells arruïnats (*"enderrocats"*), sempre que els pagesos fessin valer els seus drets dins un termini de 5 anys (article tretzè). El mateix termini es concedia per tal de ratificar tots els capbreus referents a servituds, prestacions i censos dels pagesos, entre els quals s'inclouïen les prestacions econòmiques a què ens hem referit abans (article onzè), a fi d'evitar, en primer lloc, la pèrdua o la destrucció dels documents, en segon lloc, els casos de falsificació o frau, i, finalment, la permanència de la tradició oral en els contractes agraris.

Completaven aquest articulat altres apartats sobre l'extensió de la Sentència a les propietats eclesiàstiques, i per aquest motiu se suplicaria la confirmació pontifícia per tal que no es pogués reclamar contra ella (article dissetè); la facultat que els pagesos no remences es poguessin acollir als seus beneficis (article trentè); la seva homologació obligada en el Principat (article trenta-unè); la derogació de qualsevol llei, costum o privilegi que s'oposés al seu contingut (article setzè), i la reserva a favor del monarca d'interpretar-la en l'esdevenidor (article trenta-dosè).

La segona part de la Sentència s'intercala en diversos articles al llarg del text legal, i tots ells fan referència a les mesures acordades per a la pacificació del Principat. Primerament, es disposa la restitució general de castells i fortaleeses (article divuitè) i dels béns que havien estat robats als senyors (article vintè), els quals, a la vegada, han de posar en llibertat tots els remences que estiguin detinguts (article segon). Així mateix, se sobreseuen les causes eclesiàstiques pendents sobre qualsevol pagès (article vint-i-dosè), es proclama una treva de cent un anys entre ambdós bàndols, i es denega perpètuament audiència a qualsevol reclamació o acusació, civil o criminal, relacionada amb les torbacions passades (article vint-i-tresè). A més es disposa que els pagesos paguin als senyors 6.000 lliures, en dos terminis anuals, en concepte d'indemnització

pels danys experimentats pels propietaris durant les darreres incursions (article vintè).

Tant els cabdills de la rebel·lió, aquells que van matar, robar, empresonar i van cremar esglésies, com aquells que els van donar favor, consell i ajuda, els noms dels quals consten en una cèdula adjunta, són condemnats a pena de mort i esquarterament i a la confiscació dels seus béns, tot salvant la facultat reial de commutar la pena; entre aquests hi ha Vila, àlies *Grill*, i Llandric, de Porqueres, i Bertran, de Falgons. Als altres, a la multitud, se'ls commuta la pena personal per una altra de pecuniària, mitjançant una multa de 50.000 lliures, pagadores en el termini de 10 anys; en aquest càstig participen tots els pagesos, encara que no fossin de remença o mals usos, perquè també van coadjuvar en les darreres alteracions, i, a canvi d'aquesta multa general, el rei els eximia de les quantitats que devien a la cort des de les concessions d'Alfons el Magnànim. Aquestes 50.000 lliures equivalen als 60.000 florins que els remences reconeixen deure al rei en la Salvaguarda de 1483.

La Sentència va ésser llegida el dia 3 de juliol del 1486 al convent de Sant Francesc de Girona davant la plana major del moviment remença; entre els quaranta delegats n'hi havia de les parròquies de Falgons, Santa Maria i Sant Vicenç de Camós i la Mota. Van elegir nou persones pel bisbat de Girona, entre les quals hi havia Ramon Coll Ferrer, de Falgons, amb la facultat d'imposar talls i pagar les quantitats declarades pel rei en la Sentència, així com un clavari encarregat de recaptar-les; tots ells tindrien una gratificació de 4 sous diaris. Al mateix temps es va acordar d'imposar un tall de 10 sous per foc.

El 12 d'octubre de 1487 l'infant Enric va promulgar dues provisions molt importants. Per la primera s'ordenava als pagesos que, en ser requerits per Benevist o qualsevol altre receptor, verificuessin els pagaments a què s'havien compromès en el moment d'homologar la Sentència; per això, el lloctinent autoritzava els receptors a entrar en qualsevol senyoria, encara que fos eclesiàstica, perquè tots els homologants havien renunciat al seu fur, i se sotmetien en aquest assumpte al fur i destret de la cúria reial. Per la segona entrava en vigor el tall de 25 sous per foc, corresponent a la primera paga de les 50.000 lliures; l'ordre de la lloctinència catalana determinava que en la quota s'havien d'incloure no només els pagesos casats, sinó també els solters o *macips*, així com els hereus o detentors dels masos que van firmar en el sindicat d'Alfons V, encara que no haguessin homologat la Sentència.

El 19 de novembre de 1487 sortien de Girona, camí de Saragossa, Bartomeu Reixac, Amador Vilar, Pere Antoni, Antoni Nicolau, Pere Ferrer i Ramon Coll

Ferrer, en qualitat de representants dels nou, amb l'objectiu d'obtenir les provisions reials que havia insinuat el rei Ferran amb motiu de la darrera ambaixada remença. En efecte, el 9 de gener de 1488, aquest, a fi de posar remei a les discussions existents sobre la prestació de l'homenatge de propietat, publicava una declaració on fixava una fórmula determinada per fer-lo, amb la qual, per les freqüents referències que es feien al capítol setè de la Sentència arbitral, s'evitava tota falsa interpretació de l'homenatge o la seva atribució a l'homenatge de senyoria. També va emetre dues interpretacions o declaracions més: una on establia qui havia de pagar la redempció dels mals usos pels masos rònecs o derruïts, i una altra sobre qui podria gaudir de la forma de pagament dels endarreriments i les prestacions degudes a partir del 1480; en aquesta darrera interpretació es disposava que es comptessin entre els beneficiaris no solament els pagesos de remença, sinó tots els qui haguessin homologat la Sentència i contribuïssin en els talls de les 56.000 lliures. En la primera es rebatia l'al·legació dels pagesos que a més del mas principal tenien masos rònecs, tot disposant que, si no constava expressament en contracte la renúncia del senyor als drets de servitud sobre aquests masos, haurien de pagar tantes vegades com masos d'aquesta mena tinguessin als seus predis.

Aquestes mesures, que responen a un criteri imparcial, van ser completades per altres d'un interès menys permanent, però potser de major transcendència immediata. La primera d'elles va ser la reducció del nombre de condemnats a dotze, entre els quals hi havia Narcís Vila, àlies *Xifre*, àlies *Grill*, de Porqueres, i la resta van ser autoritzats a tornar a les seves cases i a conrear llurs heretats, amb l'única prohibició de no poder entrar a Barcelona, Girona, Vic i Granollers. La voluntat de passar pàgina en aquest aspecte dels condemnats encara es palesa el 24 de maig de 1490, quan el rei dicta una disposició on autoritza el lloctinent a guiar els dotze pagesos exclosos de l'amnistia del 1488, sempre que cessin en llurs provocacions i se sotmetin a la seva autoritat.

Resultat final de la tenaç insistència dels síndics, que es va mantenir fins al darrer moment, va ser la interpretació promulgada pel monarca el 3 de novembre de 1493. El primer capítol consistia en la ratificació del segon de la Sentència sobre el repartiment dels 3 sous de cens o els 60 de propietat entre tots els mals usos, sense obligació de pagar els que no figuraven en els capbreus; així es posava fi a les queixes dels pagesos sobre aquest particular. El segon es referia al capítol vuitè de la Sentència, relatiu a l'abandonament del mas pels pagesos: els síndics reclamaven que no s'apliqués en aquest cas que els senyors poguessin fer lliure ús del mas en un termini de tres mesos, quan es tractés de pubills, bando-

sitats i masos ròncs abans de la decisió arbitral. La resposta de la cort va ser que, respecte del primer cas, s'havia de seguir allò disposat en les *Constitucions de Catalunya*, i respecte dels altres, que els masos passessin a mans de la cort, sempre que aquells qui els abandonessin ho fessin per necessitat i estiguessin al corrent de les seves obligacions.

En total, els talls imposats als pagesos van ser vuit, tres d'anteriors al reconeixement de l'autoritat fiscal dels síndics dels pagesos el 1488, i cinc de posteriors. Els primers són els de 5, 10 i 25 sous per foc, corresponents respectivament a l'abonament de les despeses de l'ambaixada remença de 1484-85, a la satisfacció dels sous dels oficials reials i al pagament de la primera part de la multa de 50.000 lliures fixada per la Sentència de Guadalupe. Els cinc següents corresponen a l'oferta feta pels síndics al rei Ferran en les negociacions de Saragossa de 1488, o sigui, un de 35 sous, tres de 23 sous 6 diners, i un altre d'11 sous 8 diners. Aplicats aquells entre 1486 i 1488, els cinc darrers es van escalar del 1488 al 1493, encara que les operacions de cobrament i fiscalització de comptes van durar fins al 1499, i els pagaments fins al 1501.

La *Nòmina dels focs qui emologuaren la Sentència...* del 1486, publicada per Jaume Vicens i Vives, esmenta 538 focs a la comarca, els quals representen el 68,1% sobre els 789 que dona el fogatge del 1497, però si en restem els 169 de la vila de Banyoles representen el 86,7%. Als pobles més muntanyosos de la part meridional de la comarca, com Riudellots de la Creu, la Mota, Palol de Revardit, Santa Maria de Camós, Pujarnol, Miànigues, Porqueres i tota la Vall de Campmajor, així com a Serinyà, Esponellà, Viladamí, Vilavenut, Mata, Vilert i Terradelles hi surt gairebé tothom, però cap poble queda per sota del 40%.

Tenint en compte els que s'hi van afegir el 1488, la població afectada per la Sentència era moltíssima, i per tant el seu ressò molt alt, de manera que va marcar la fi de tota una època, l'època de la servitud. No és estrany, doncs, que la participació de la pagesia de la comarca en la primera guerra i d'alguns en la fase final de les negociacions, com Ramon Coll Ferrer i Pere Caselles, fos molt rellevant.

Època moderna

JOAN FARRÉS, DOLORS TERRADAS

La població de la comarca a l'edat moderna

DOLORS TERRADAS

El primer problema que trobem respecte d'aquest tema és el de les poques fonts existents i el fet que aquestes no han estat treballades de manera detallada, la qual cosa s'agreuja en l'àmbit econòmic, car no hi ha cap estudi publicat sobre aquesta època. A l'Arxiu Comarcal apareixen també pocs documents, els quals fan referència al segle XVIII, però no als segles XVI o XVII, i els arxius locals són encara molt més migrats. El desaparegut Joan Masó havia iniciat un treball d'investigació sobre l'economia de la comarca que malauradament no va poder acabar.

Quant a la demografia, disposem de més material: els recomptes dels segles XVII i XVIII recopilats per Josep Iglésies, alguns recomptes guardats a l'Arxiu de Banyoles, uns altres a l'Arxiu d'Esponellà, i, sobretot, els llibres de baptismes, defuncions i matrimonis de les parròquies de la comarca. Dissortadament fins a principi del segle XVIII són poc fiables i a molts pobles ni tan sols es conserven: en alguns casos s'ha perdut una part dels llibres, i en altres, tots; a més, els llibres d'òbits solen negligir la mort dels infants (durant els dos primers segles), i, quan el capellà els té en compte, les baixes xifres de defuncions d'albats ens poden fer sospitar que no s'hi apuntaven tots i que segurament es deixaven els més petits. Aquest deu ser el cas d'Esponellà, que conserva llibres des de principi del XVI, on els capellans consignaven els albats, però de manera no gaire acurada.

Cal dir també que tots els recomptes, tant cadastrals com de població, efectuats de manera oficial són sospitosos d'amagar dades, en alguns casos de manera molt patent, i, per tant, es poden considerar només com a orientatius. Pels censos de població és fàcil de veure l'ocultació de dades, mirant simplement el nombre de naixements o de defuncions dels anys en què van ser elaborats, i, si la població estava mal comptada, el més segur és que passés el mateix en els cadastres.

EL NOMBRE D'HABITANTS I LA SEVA EVOLUCIÓ

Per tal d'establir el nombre d'habitants disposem dels fogatges de 1497, 1553 i 1717 i del recompte de Floridablanca del 1787, així com de censos més moderns per al segle XIX, però segurament en tots aquests casos el nombre d'habitants apareix per sota de la realitat. Cal que tinguem en compte que la població més pobra canviava sovint de domicili i, possiblement, alguns d'ells no figuraven en els enregistraments, igualment com passava amb els infants molt petits. Es pot prendre com a model el recompte del 1787, el més fàcil de verificar a causa de la perfecció dels registres parroquials de l'època: es creu que el nombre de persones s'acosta força a la realitat, si hom hi afegeix, però, un 10% més. Feta aquesta correcció, en el cas de Banyoles es pot donar per bo, però no així en la majoria d'altres pobles. Pel que fa a Cornellà, es manifesta exageradament per sota de la realitat: la mitjana de naixements entre 1786-90 és de 14 per any, i en canvi només fan constar 10 dones casades menors de 40 anys! A Crespià passa el mateix: l'any 1787 neixen al poble 36 criatures, però només especifiquen 32 dones casades de menys de 40 anys. Si s'augmenta el cens en un 10%, la taxa de natalitat continua essent impossible: el 80 per mil. A més, a Crespià, del 1780 al 1787 neixen 253 infants i en moren 71: teòricament hi deuria haver 182 menors de 7 anys, i en el cens només en consten 52.

En altres casos com Borgonyà, Sords, Serinyà i la mateixa Banyoles, el cens sembla força correcte, més en el sentit del nombre final d'habitants que en el de la seva composició, segurament perquè no hi van ser apuntats tots els infants i potser tampoc tots els joves.

Amb aquestes dades que mereixen poca credibilitat intentarem d'establir un nombre aproximat d'habitants agafant com a base els recomptes esmentats. Per al 1497 i per al 1553 ens donen el nombre de focs o llars i, en general, s'admet la xifra de cinc persones per llar, per bé que Pierre Vilar afirma que aquest nom-

ESTADÍSTIQUES DE POBLACIÓ DE LA COMARCA, SEGONS J. IGLESIES

POBLES	1553	1717	1717	1787
	focs	focs	habitants	habitants
Crespià	49	94	259	444
Esponellà	33	29	129	234
Vilert	21	42	138	168
Centenys	12	13	56	66
Serinyà	47	62	253	268
S. Miquel de Camp.	10	24	80	95
S. Martí Camp.	10	14	68	-
Falgons	25	25	85	97
Porqueres/Merlant	18	22+7	48+40	225+42
Pujarnol	10	22	75	26
Miànigues	6	5	25	20
Mata	8	12	49	66
Usall	9	10	53	76
Banyoles	188	174	845	3504
Guèmol/Puigpalter	25	-	-	-
Fontcoberta	34	34	185	380
Vilavenut	9	13	63	63
S. Vicenç de Camós	30	18	136	172
Sta. Maria de Camós	14	-	110	123
Palol de Revardit	19	17	70	206
La Mota	9	8	38	139
Riudellots de la Creu	11	14	51	-
S. Andreu/Ravós T.	18	23	32	133
Sta. Llogaia T.	16	38	144	189
Sords	16	20	65	221
Cornellà T.	17	24	61	254
Pujals dels Pagesos	12	11	43	141
Pujals dels Cavallers	11	12	33	97
Borgonyà	7	20	37	144
Corts	20	20	78	204
Vilafreser	15	21	127	38
S. Esteve/Les Olives	20	27	99	132
Terradelles	8	5	12	42
Vilademuls	9	18	131	78
Galliners	20	33	74	283
Parets d'Empordà	11	13	60	114
Ollers	13	16	69	44
Vilamarí/Viladamí	15	12	60	84
S. Marçal	3	3	14	20
Orfes	19	33	150	335

bre és comptant a l'alça. Per verificar-ho es poden mirar els llibres de baptismes en els casos en què aquests ja es feien durant el segle XVI, i, si bé són de final de segle, la població no degué augmentar gaire, car una de les seves característiques era l'estancament. Així, amb les dades dels censos, Vilamarí tindria una taxa de natalitat del 66 per mil i Pujals dels Cavallers, del 90, massa altes des de tots els punts de vista. També a Crespià, mirant els focs i el nombre de naixements, surt una natalitat una mica elevada: el 49 per mil. Per tant, per a la nostra comarca, el nombre de 5 persones per llar és a la baixa, i no pas perquè aquí les llars fossin més àmplies, sinó perquè no les varen comptar totes. A més, si considerem que en el segle XVIII a Sords vivia més d'una família en una casa –i aquest fet de ben segur era corrent entre les llars pobres de tots els pobles–, es pot comprendre per què el nombre de focs és menor que en la realitat: es comptaven cases, no famílies. Efectuades aquestes consideracions, podríem donar un nombre d'habitants aproximat per a la comarca: l'any 1497 hi devia haver entre 4300 i 4400 habitants, el 1553 degueren augmentar fins al voltant dels 4650, i el 1719 la població devia oscil·lar entre els 5400-5500; finalment, el 1787 es degué elevar fins a 10.800 habitants.

A partir d'aquestes xifres, que cal prendre amb precaució, però que pensem que es poden apropar a la realitat, es veu que els segles XVI-XVII no són de total estancament malgrat les calamitats que se sofreixen, i que durant el segle XVIII l'augment és notable, tot i que en general es pot dir que corresponen a un poblament escàs. A més, entre 1719 i 1787 Banyoles sola augmenta de 2400 habitants, és a dir, que s'hi produeix la meitat de l'increment de població de la comarca, mentre que els pobles se'n reparteixen la resta. En realitat, Banyoles durant aquest segle s'ha convertit en una vila d'atracció immigratòria a causa de la seva activitat manufacturera i la gent procedeix precisament dels pobles de la comarca.

Però malgrat que als pobles l'augment de població sigui més feble, una lleugera ullada a les llandes de les portes de les cases de pagès demostra que hi va haver a la comarca una forta activitat constructora. A la vall del Terri es passa d'un 600 persones el 1719 a 1060 a la darrereria del mateix segle; també augmenta força Crespià, que, d'una mitjana de 15 baptismes per any durant el quinquenni 1717-21, arribarà als 30 entre 1785-89. Però en aquests dos casos cal considerar que Crespià actua com un petit nucli semiurbà, que té hospital, i que a la vall del Terri Cornellà es perfila com un punt d'atracció per als pobles dels voltants. El mateix podríem dir d'Orfes i Galliners, inclosos actualment a la comarca, però amb poques relacions amb Banyoles, com es demostra per la

quasi nul·la presència d'immigrants d'aquests pobles a la vila, fet que també es repeteix en el cas de Crespià.

En definitiva, en el segle XVIII hi ha un augment considerable de la població a la comarca, concentrat sobretot a la seva capital i a les localitats més importants, gràcies en part a l'emigració de pagesos i a un major benestar, tant a Banyoles com als pobles.

Pel que fa al segle XIX i principi del XX tornem a trobar-nos amb problemes de censos. Fins al 1860 no n'hi ha cap i el d'aquest any dona un nombre d'habitants força elevat: s'haurà passat de 10.000 a 16.350 en 73 anys. Però a partir d'aquesta data –i segons els censos– la població disminueix, ja que el 1900 tindríem només 14.388 persones i l'any 1930, unes 15.992. Possiblement els censos no estiguin ben fets, però hi ha la possibilitat que a partir de 1860 la població s'estanqui. En general els pobles de pagès baixen en el seu nombre d'habitants, i Banyoles, al contrari del que havia passat fins al 1860, augmenta molt poc, i deixa de ser un centre d'atracció per als pobles de la comarca; en realitat, Banyoles es converteix en un focus d'emigració cap a llocs que s'estan industrialitzant, com Salt o Palamós.

Aquests censos del XIX informen també del nombre d'edificis a cada municipi i hom pot arribar a la mateixa conclusió que per als habitants: el 1860 se'n va exagerar el nombre i el 1900 segurament es van comptar a la baixa. Malgrat aquesta possible errada, sí que es pot observar que entre 1860 i 1930 hi ha hagut un descens en el nombre d'edificis a tots els municipis, llevat de Banyoles i Porqueres.

LA VIDA I LA MORT ALS POBLES DE LA COMARCA

A l'època moderna per primera vegada l'Església apunta els seus feligresos en els moments més significatius de la seva vida: el bateig, el matrimoni i la defunció. Malgrat tot, hi ha greus inconvenients en els primers segles: a gairebé cap poble no es troben els llibres del 1500, i quan hi són apareixen en molt mal estat. Entre els de la comarca, potser els millors són els d'Esponellà, ja que, a més d'estar ben conservats, els capellans hi solien fer constar les criatures que morien. Durant el segle següent l'obligació dels registres parroquials es generalitza i, si no s'han perdut, n'hi ha a tots els pobles; però en la majoria continuen oblidant els albat, és a dir, les criatures que no havien rebut els sagraments de la confessió i la comunió, que representaven almenys la meitat de les defuncions; fins ben entrada la segona meitat del 1700 no es generalitzarà el costum d'anotar tots els enterrats, i així, a

partir de 1750, podem saber molt més sobre com transcorria la vida i la mort dels nostres avantpassats, no pas a tots els pobles, ja que en alguns els registres han desaparegut, en part o en la seva totalitat. En els altres casos fóra interessant un estudi aprofundit d'aquestes fonts, car poden dir força sobre els nostres pobles, ja que els capellans de pagès, més que no pas els de Banyoles, solien fer-hi les seves anotacions, i en general la seva lletra era més acurada, segurament perquè no tots els dies tenien la feina d'inscriure algun baptisme o alguna defunció. En aquest cas ens basem en dades de Banyoles i la vall del Terri (Cornellà, Borgonyà, Sords i Pujals dels Cavallers), així com de Crespià i Serinyà; també s'utilitzen algunes dades de Vilamarí, Guèmol-Miànigues i Esponellà.

UNA NATALITAT ELEVADA

Encara que es fa difícil d'establir en xifres les taxes de natalitat de l'època (a causa de la poca fiabilitat dels recomptes i dels censos), sí que es pot afirmar que la natalitat hi era força elevada: en general hi havia una mitjana de 5 fills per matrimoni, que en principi pot semblar no gaire alta, però cal tenir en compte que molts matrimonis es trencaven per la mort d'un dels cònjuges, perquè la mortalitat entre la gent jove i de mitjana edat no era infreqüent; si bé els vidus i les vídues normalment es tornaven a casar, passaven ja a formar part d'una altra família. De totes maneres, tampoc no existien famílies gaire nombroses; en reconstruir famílies de Banyoles del segle XVIII, en el cas que cap dels progenitors mori jove i que restin sempre a Banyoles, normalment solen tenir un màxim de 8 o 9 fills; és a dir: no es troben famílies de més de 10 fills. S'ha de tenir present que les dones es casaven entre els 22 i els 25 anys, que entre part i part solien passar de dos a tres anys i que, a més, podien tenir també algun avortament. D'aquesta manera podem veure com a lògic el fet que poques famílies arribessin als 10 fills, i menys que superessin aquest nombre.

Cal aclarir, però, que mai no podrem saber el nombre exacte de naixements, ja que alguns nadons naixien morts o morien poc després de néixer, i els capellans apuntaven els baptismes, no els naixements; aquests casos no poden ser gaire nombrosos, car es batejaven els infants el mateix dia o l'endemà del naixement, precisament com a mesura preventiva davant la possible mort. Aquesta importància del baptisme queda sovint demostrada pel fet que, quan un infant neix en males condicions, el cirurgià, la llevadora o algun veí el bategen en néixer, sense posar-li nom; si mor poc després, l'enterraran normalment, com un

infant innominat. La rapidesa d'aquests batejos queda palesa en l'anècdota d'un part a la vall del Terri, al qual assisteixen un cirurgià i un metge: mentre el cirurgià practica la cesària, el metge tira l'aigua al cap de l'infant que està naixent; o en un altre cas a Banyoles, en què es torna a batejar un nadó pel dubte sobre el baptisme fet a casa seva per un veí: l'aigua li havia caigut a la cama. Aquestes anècdotes, que per a la nostra mentalitat poden ser sorprenents, es poden fer comprensibles a causa del gran nombre d'infants que morien en les societats preindustrials, i sobretot per la tranquil·litat que representava per a la família el fet d'haver-los batejat, perquè altrament no podien ser enterrats en terra sagrada.

Malgrat que no sigui possible d'establir unes taxes de natalitat que es puguin considerar totalment exactes, sí que intentarem d'aproximar-nos-hi. Si ens fixem en Banyoles, d'on disposem de més dades, podem afirmar que la seva taxa de natalitat per al segle XVIII devia situar-se al voltant del 45 per mil, molt elevada, però no pas impossible; en aquesta mateixa època la taxa de nupcialitat també és alta, més que a altres llocs de Catalunya, i ens ho podem explicar per la immigració que rebia Banyoles, sobretot de gent jove. Als altres pobles de la comarca estudiats la taxa de natalitat devia oscil·lar al voltant del 35 per mil.

Però al marge de les taxes, sempre incertes, els nombres absoluts de baptismes mostren els augments i les disminucions de la població i la incidència de les crisis, i permeten d'arribar a unes quantes generalitzacions. Tractant-se d'una comarca de dimensions reduïdes, podríem pensar que les malalties, les fams o les guerres es deixen sentir pertot igual; en canvi les corbes de naixements demostren que no és així. Les pestes incideixen molt més en els nuclis urbans que en els rurals, i Banyoles i Crespià sofreixen una forta davallada de naixements amb motiu de la pesta de 1652 i la crisi posterior de l'any 56; el mateix podem dir pel que fa a la crisi de subsistència-guerra del 1710-11. En ambdós casos també a la resta de pobles es nota un descens de la natalitat, encara que de menor intensitat. Però la natalitat no sols demostra la incidència de les crisis, sinó també la capacitat de recuperació dels nostres avantpassats enfront d'aquestes dissorts: en tots els casos i en pocs anys es recuperen els nivells de natalitat anteriors a la crisi. En tots els pobles estudiats, a partir del 1660 hi ha un increment en el nombre de baptismes i, a causa que la població havia minvat molt, podem pensar en un augment de natalitat desitjat, no tant amb la intenció de fer créixer la població, com pel fet que possiblement es produeix una millora econòmica, que permet a la gent de casar-se abans, i segurament una millora de l'alimentació amb una possible disminució dels avortaments. El mateix es pot dir per a la crisi

de la Guerra Gran de final del set-cents, encara que la recuperació serà més lenta i ràpidament estroncada per la Guerra del Francès.

Sigui com sigui, a tota la comarca l'augment dels naixements és important durant la segona meitat del segle XVIII, però també arreu les dues crisis successives marcaran un notable estancament. De fet, a partir de l'última guerra hi haurà un canvi respecte de la natalitat que es mantindrà constant durant tot el XIX: tendència a l'estancament als pobles de pagès, lleuger augment a Cornellà i a Crespià (que mai, però, no es recupera del tot dels efectes d'aquestes crisis) i més nombre de naixements a Banyoles, sense que es noti, malgrat tot, el gran dinamisme anterior. Ja que, com veurem, la mortalitat dels infants continua molt alta, no podem pensar en un canvi de mentalitat de la gent sobre la qüestió del nombre de fills, sinó en canvis de signe econòmic: els pobles de pagès tendeixen a l'estancament i en realitat tota la comarca perd el dinamisme del segle anterior, incloent-hi Banyoles. A l'únic lloc de la comarca on està estudiat –pobles de la vall del Terri– s'observa aquest canvi de mentalitat a l'hora de tenir fills ja entrat el segle vint, entre 1925-35, coincidint totalment amb el descens de mortalitat dels infants. Pel que fa a les dues parròquies més properes a Banyoles –Fontcoberta i Guèmol-Miànigues–, la proximitat de la vila comporta canvis de signe contrari: mentre que la primera experimenta cada vegada una natalitat més baixa, i això ja comença durant el XVIII, la segona va augmentant la seva, de segur per desplaçament de la població de Banyoles.

Els llibres de baptismes permeten de saber també altres coses sobre la vida dels nostres avantpassats. Una d'elles és la diferència del nombre de nascuts segons el sexe. Tal com es constata arreu on s'estudia, i també tal com passa avui dia, sempre naixia un percentatge més elevat de nens que de nenes. En el cas de Banyoles i pel que fa al segle XVIII, naixien una mitjana de 107 nens per cada 100 nenes. Ja veurem després en parlar de la mortalitat com la mateixa natura s'encarregarà de variar aquest percentatge, fins i tot de desequilibrar-lo pel costat contrari.

LA IL·LEGITIMITAT

Un altre dels aspectes que permet conèixer l'estudi de les partides de baptismes és el dels fills il·legítims. Aquests infants són inscrits com a “fills de la ventura” o de la “bona ventura”, i en cap cas no es fa públic el nom de la mare; malgrat que no són gaire nombrosos, a tots els pobles, i sobretot a Banyoles, es troben proves d'aquests fills nascuts fora del matrimoni. Atès que fins a final del

BANYOLES. MITJANA DE FILLS IL·LEGÍTIMS PER PERÍODES DE 5 I 40 ANYS (1600-1799)

PERÍODE	Promig per any	Xifres absolutes	%
1600-1604	2,0		
1605-1609	2,2		
1610-1614	1,6		
1615-1619	2,5		
1620-1624	2,0		
1625-1629	1,2		
1630-1634	1,8		
1635-1639	2,0		
1600-1639	1,9	76	3,4
1640-1644	2,5		
1645-1649	3,0		
1650-1654	3,4		
1655-1659	1,6		
1660-1664	1,6		
1665-1669	1,0		
1670-1674	1,0		
1675-1679	0,8		
1640-1679	1,8	74	3,7
1680-1684	1,2		
1685-1689	1,2		
1690-1694	1,2		
1695-1699	0,8		
1700-1704	1,8		
1705-1709	2,0		
1710-1714	1,1		
1715-1719	1,1		
1680-1719	1,3	55	2,2
1720-1724	2,4		
1725-1729	1,6		
1730-1734	1,1		
1735-1739	2,0		
1740-1744	2,0		
1745-1749	1,0		
1750-1754	0,4		
1755-1759	0,4		
1720-1759	1,3	53	1,7
1760-1764	1,0		
1765-1769	0,0		
1770-1774	0,0		
1775-1779	0,0		
1780-1784	0,4		
1785-1789	1,0		
1790-1794	1,0		
1795-1799	4,4		
1760-1799	1,0	39	0,7

XVIII no es creen els hospicis, és més corrent trobar-los en els segles anteriors, ja que a partir de l'existència de l'hospici de Girona segurament aquests fills ni tan sols no es bategen a la parròquia. De fet, durant tot el segle XIX es troben defuncions de nens procedents de l'hospici que estaven a dida o acollits per una família; segons Pérez Moreda i també la majoria d'autors francesos, serà en aquest segle quan naixeran precisament més fills il·legítims.

Això ens és totalment impossible de verificar, car, a causa de l'escàs nombre de baptismes d'aquests infants durant aquesta centúria, sembla que aquí passi justament el contrari. També el Dr. Mascaró, en parlar de Banyoles a principi del XX, diu que aquesta és una població on es compleix molt amb la religió, i en la qual durant els últims cinc anys només hi ha hagut un cas d'una mare soltera; no sabem si això era cert o bé si les noies solteres optaven per tenir el seu fill a l'hospital de Girona: podria ser així, perquè a Crespià, on durant una bona part del segle funciona l'hospital, s'observa un increment de fills de la ventura, no se sap si de noies del mateix poble o bé d'altres que anaven a l'hospital a tenir el fill per preservar l'anonimat. L'únic que podem afirmar és que quan hi ha la possibilitat de portar-los a l'hospici, és a dir, d'amagar-los, això es fa, i per tant deixem de trobar-los batejats a la parròquia. Possiblement el fet dels hospicis provoqui i/o sigui conseqüència d'un canvi de mentalitat, i tenir un fill de pare desconegut es faci socialment més difícil. Probablement això vagi en perjudici d'aquests infants, ja que als hospicis solien morir un 90 per cent dels nens ingressats, i molts ja havien mort pel camí. En concret, a Cornellà s'enterra un d'aquests infants quan el traslladaven d'Olot a Girona.

Però, què passava en els segles anteriors, quan no hi havia hospici? Vistos uns quants pobles de la comarca, es pot afirmar que la il·legitimitat era un fet real, però minoritari, i amb tendència a la baixa ja durant el XVIII. No en sabem pràcticament res en el segle XVI, però a la centúria següent el percentatge oscil·la entre el 2,5 i el 3,5 per cent sobre el total de nascuts. Si bé a Banyoles cada any n'hi ha algun, és curiós el fet que després no es trobin consignats en els registres de defuncions i tampoc no se'n troben gaires que arribin a grans. Podem suposar que en força casos són il·legítims en el moment de ser batejats i que posteriorment els pares es casen i el fill agafa directament el cognom del pare sense passar per l'església (ja estava batejat); a Cornellà es troba un exemple d'aquest fet, però ja en el segle XIX: uns pares, després de casar-se, van a buscar el seu fill a l'hospici i posteriorment mor com a fill legítim.

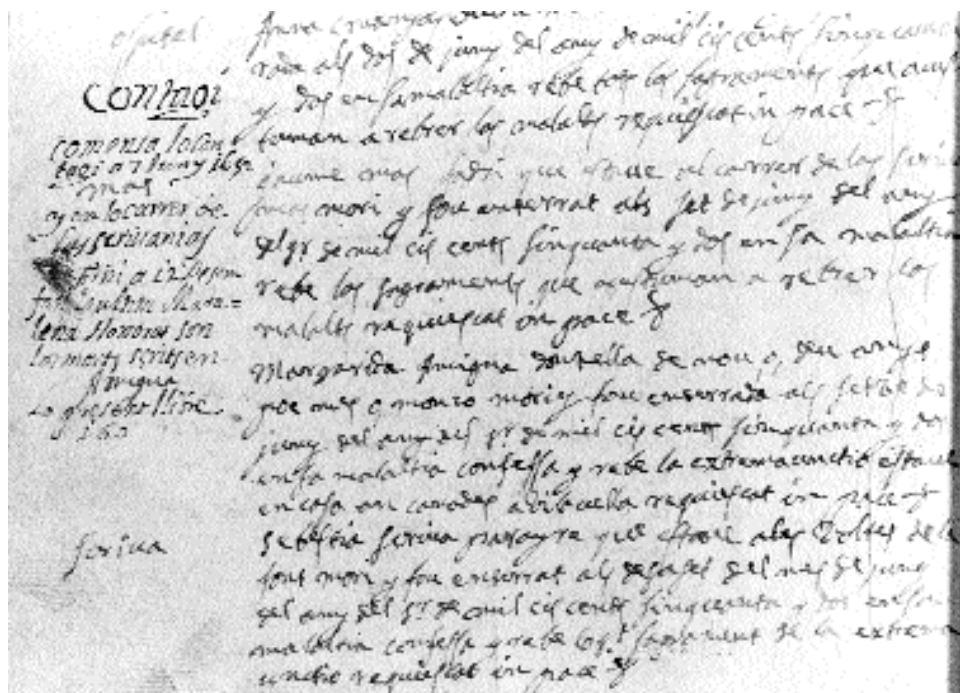
Certament, el segle XVIII veurà disminuir i, en les èpoques de més prosperitat, pràcticament desaparèixer els fills de la ventura. Tornaran a ser una mica

nombrosos en les èpoques de crisi, entre el 1793-1814; així podem pensar en un estret lligam entre l'economia i la il·legimitat: en moments de crisi era més difícil casar-se i per tant naixien més fills fora del matrimoni; quan la situació econòmica millorava, aquest fet quasi desapareixia. I això passa a pagès i a la vila. Segurament els canvis de mentalitat, la moral o la influència de l'Església no tenen gaire valor a l'hora de tractar aquest tema, i sí, en canvi, les perspectives de feina, o, al contrari, les crisis, les guerres i la misèria. Vist des d'aquest punt de vista, podríem pensar que abans del segle passat tenir un fill sense estar casada no era una gran desgràcia, sinó un pas donat abans del matrimoni, tot esperant la situació idònia per casar-se; això ens podria explicar per què quan Banyoles tenia només uns 1000 habitants podien néixer en un any dos o tres fills de la ventura. És clar que alguns d'aquests infants mai no van ser legítims, i aconseguien arribar a grans tot conservant el nom de Ventura o Bonaventura, mai el cognom de la mare, ja que aquest es mantenia en rigorós secret en els llibres parroquials.

LA INCIDÈNCIA DE LES CRISIS

Les societats preindustrials es caracteritzen per tenir un model demogràfic força estable: natalitat i mortalitat elevades, gran nombre de defuncions de menors i crisis sovintejades, algunes de fortes i altres de més febles, que poden fer retrocedir el nombre d'habitants de manera considerable. Per tant, durant aquesta època el nombre d'habitants és bastant constant; però aquest fet amaga un gran moviment: molts naixements, moltes defuncions, nombroses crisis. En acostar-nos a la realitat de cada població veurem que hi ha èpoques millors i pitjors, i, sobretot, una gran diversitat. En un àmbit geogràfic petit, com el de la nostra comarca, no sempre el que és bo a la vila ho és al camp, no sempre les crisis colpeixen tots per igual, i ni tan sols les malalties o les guerres hi tenen les mateixes repercussions.

Tampoc no és exacte dir que els segles XVI, XVII, XVIII i XIX formin un bloc compacte, perquè cada un d'ells té unes característiques pròpies. Poc podem dir de la primera centúria a causa de la quasi inexistència de fonts, però en podem tenir una lleugera idea veient que a Banyoles, pels voltants de 1600, la població aproximada era d'uns 1200 habitants, xifra que difereix ben poc dels 225 focs donats al recompte de les Corts de Cervera el 1359 (equivalents a uns 1100 habitants), i, per tant, en 250 anys l'augment ha estat mínim. Si la inestabilitat dels segles XIV i XV va ser desfavorable per a la població catalana, no

Registre d'òbits de la parròquia de Banyoles, corresponent a l'inici de la pesta, l'any 1652; malauradament no s'hi inscrivien els infants.

sembla pas que el segle XVI li hagi comportat gaires beneficis, almenys pel que fa a Banyoles. En canvi, 100 anys després, en arribar al 1700, i malgrat la pesta que assolà la població, Banyoles havia aconseguit d'apropar-se als 1400 habitants.

Si per a Banyoles aquest segle resulta positiu, podem preguntar-nos què passa a la resta de la comarca. Sords, Borgonyà i Fontcoberta acaben el segle amb una natalitat més elevada que en començar-lo; Vilamarí, en canvi, manté una natalitat molt estable; Crespià comença la centúria del XVII amb la natalitat també més elevada que cent anys enrere. Per tant, podem concloure, amb les poques dades de què disposem, que aquest segle ha estat lleugerament positiu per a tota la comarca. Com a fet més remarcable d'aquesta centúria cal destacar la pesta, que a la comarca, i concretament a Banyoles, comença el juny de 1652. Abans d'aquesta data, si bé s'observen anys de més baixa natalitat, res no fa pensar en cap altra crisi forta a tota la primera meitat de segle. Però la pesta, que ja havia

fet estralls a Girona el 1650, arriba a Banyoles dos anys després; i si normalment els registres parroquials solen ser poc explícits a l'hora de parlar de les malalties, en aquest cas el curs de la malaltia es pot seguir per les anotacions fetes pels capellans, senyal que tenia uns efectes materials i morals molt colpidors.

Així, sabem que el primer cas és el d'un noi del carrer Escrivanies, que mor el 7 de juny, i que l'última defunció a causa de la pesta té lloc el 12 de desembre; entre ambdues dates moren 160 persones adultes, sobre uns 1200 habitants. Vist així, degué morir de pesta un 15 per cent de la població. Cal tenir en compte que aquestes morts es concentren sobretot durant els tres mesos d'estiu i que a més no hi estan comptats els infants, que en anys normals representen més del 50 per cent de les defuncions; a la resta de l'any també mor més gent, i s'arriba a 180 defuncions d'adults. Aquests més els infants podrien donar un total d'entre 350 i 400 defuncions. Als registres parroquials queda constància d'alguns problemes causats per aquest nombre de morts: durant els mesos de juliol i agost no es dona l'abast per enterrar-los a tots i algunes persones són enterrades pels familiars; a la morberia de l'hospital, no hi cap tanta gent, i els infectats són traslladats a barraques als afores. No es troba constància de manca d'aliments, potser perquè la malaltia ja no agafa desprevinguda la universitat, i, a més, aquesta es declara quan arriba la nova collita.

Com passava amb la mateixa Girona, devia ser normal que els pagesos no s'acostessin a la vila per por de la infecció, ja que la incidència de la malaltia a la comarca sembla escassa. A poblets com Sords, Pujals, Fontcoberta o Vilamarí no es percep cap descens de natalitat i segurament no varen sofrir la pesta. Sí que va arribar a Borgonyà, que de fet és molt a prop de Banyoles, i probablement també a Crespià, que durant tota la dècada del 50 al 60 sofreix una forta disminució dels naixements. També per a Banyoles serà dolenta tota la dècada, perquè l'any després de la pesta s'hi troben soldats i la mortalitat torna a ser elevada; l'any següent és ocupada per les tropes franceses, i el 55 hi ha fortes lluites per recuperar-la; després la població es veurà obligada a pagar una forta contribució de guerra. En deu anys es compten a Banyoles 581 defuncions de joves, adults i vells, a part la mainada, que molt possiblement faria doblar la xifra. Sembla que ens podríem trobar una vila pràcticament despoblada, però no és així, i en pocs anys la recuperació és tan ràpida que la mitjana de naixements per any està entre els 60-65, que correspon a una població d'unes 1200 persones. Probablement aquest fet es deu a la vinguda de persones de fora, preferentment de la comarca, tal com es pot comprovar per la procedència de les persones en els registres parroquials.

Però també en aquests pobles a partir de 1660 augmenta el nombre de baptismes; per tant, sembla que fins al 1711 és una bona època per a tota la comarca, ja que no solament aquesta ajuda a la recuperació de Banyoles, sinó que ella mateixa experimenta un lleuger increment d'habitants. La interrupció més destacable és la de la Guerra dels Nou Anys, quan a l'agost del 94 Banyoles i Besalú cauen en poder dels francesos, de la qual cosa queda constància pel gran augment de mortalitat. Tampoc en aquest cas no es noten els efectes de la guerra als pobles estudiats, si bé és possible que Serinyà (que no conserva registres d'aquests anys) es veiés també afectada. Els altres pobles segurament no varen ser ocupats, llevat de Crespià, que sofreix, com Banyoles, una forta mortalitat l'any 1694.

Sempre s'ha considerat el segle XVII com a negatiu per a la població, a causa de les fams, les pestes i les guerres. Pel que fa a la nostra comarca, les xifres absolutes de naixements mostren que va ser positiu, més als pobles que als nuclis semiurbans; també mostren que no hi va haver cap crisi de subsistència remarcable, però que sí hi varen tenir incidència la pesta i les guerres, i en ambdós casos qui en sofrien més les conseqüències eren els vilatans —els de Banyoles i Crespià, que també pot ser considerada com una petita vila—. Però, malgrat tot, aquestes dues poblacions no sols no minven en el nombre d'habitants, sinó que l'augmenten.

A més de la pesta, és clar que també les guerres incideixen sobre les viles; aquest fet quedarà demostrat en les dues centúries següents, igual que la seva major incidència en els nuclis urbans o les seves rodalies, i la ràpida recuperació d'aquests nuclis gràcies a l'aportació demogràfica procedent del camp. Però cal especificar que la gent no moria directament per la guerra, sinó que el vertader problema el causaven l'estada de tropes i els seus estralls, i sobretot les fortes imposicions que deixaven exhaurida la població en cas de derrota. En definitiva, s'acabava morint de fam o de malaltia. Fins i tot la gran pesta del 1652 es produeix en el marc de la Guerra dels Segadors, i la persona que es considera portadora de la pesta a Banyoles és un soldat procedent de Tarragona.

Els efectes negatius de la guerra per la via indirecta queden ben demostrats en la Guerra de Successió. Si bé és cert que entre 1709-1711 hi ha una crisi de subsistència generalitzada a tota la Península i a molts indrets d'Europa, a Banyoles no es fa notar fins al 1711 i amb implicacions d'ocupació militar. El desembre de 1710 és ocupada per les tropes de Felip V i a partir d'aquest moment comencen els impostos especials i el manteniment de les tropes a càrrec del municipi; des del desembre de 1710 fins a l'agost de 1711 Banyoles

BANYOLES. MORTALITAT PER EDAT I SEXE. MOSTRA 1805-1815

ANY	0 - 12m	12 - 36m	3 - 6	7 - 14	15 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 65	+ 65	TOTAL
	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.
1805	21 12	9 16	6 5	1 1	6 1	2 1	0 3	2 6	4 5	51 50
1806	20 19	22 18	1 7	4 1	1 3	2 4	3 3	11 7	6 7	70 69
1807	13 11	24 18	3 7	1 0	1 4	1 2	3 1	6 10	8 12	60 65
1808	23 17	29 23	9 7	2 7	7 3	11 4	4 1	10 9	10 15	105 86
1809	11 10	17 11	12 9	4 2	7 10	14 4	6 9	26 25	21 16	118 96
1810	16 17	20 33	17 19	6 12	6 8	11 9	12 7	29 22	7 13	124 140
1811	16 18	10 10	3 8	3 2	5 9	4 7	6 8	10 12	4 6	61 80
1812	9 13	6 11	4 3	1 2	0 4	1 4	4 7	10 11	5 6	40 61
1813	10 10	17 10	1 5	3 3	1 8	2 7	5 4	8 4	3 0	50 51
1814	15 17	15 17	6 5	2 4	7 2	0 0	3 5	5 3	5 4	58 57
1815	10 16	19 10	3 2	1 1	1 1	1 3	2 0	5 3	2 3	44 39
TOT.	164 160	188 177	65 77	28 35	42 53	49 45	48 48	122 112	75 87	781 794

paga 7.077 lliures, xifra de proporcions molt elevades considerant que a Banyoles hi havia entre 250 a 300 caps de família. Al desgavell econòmic i social cal afegir el fet que les estades de tropes solien portar malalties infeccioses; durant l'estada de les tropes moren 5 soldats francesos per malaltia, i pel que fa als banyolins només en sabem la mortalitat adulta, però aquesta demostra clarament què devia passar amb tota la població: en anys normals el nombre de defuncions no arriba a trenta, i, en canvi, el 1711 arriba a 119; d'aquests, només hi ha un mort ajusticiat pels francesos, i la gran majoria moren abans de l'agost, és a dir, amb anterioritat a l'arribada de la nova collita. Els dos pobles més propers a Banyoles dels quals tenim notícia (Borgonyà i Fontcoberta) noten un descens força pronunciat de la natalitat.

Sortosament la resta del segle XVIII és tranquil·la i permet un creixement continu de la població. No hi ha cap any de forta crisi que afecti la gent gran, però sovint es deixen veure els efectes de la verola en els infants; segurament aquesta malaltia és present a la vila l'any 1775, ja que moriren 59 infants d'entre un i quatre anys (un terç de totes les defuncions); passa el mateix el 81 i el 82, i aquest darrer any es nota fortament a Crespià, sobretot entre les nenes. En el cas d'aquesta malaltia tan contagiosa, sí que hi ha coincidència arreu dels pobles de la comarca: als pobles de la vall del Terri, a Crespià i Fontcoberta, s'observen augments periòdics d'infants que moren, tot coincidint amb Banyoles. A partir de 1782 sovintegen més els anys dolents, fins que arriben els anys del canvi de centúria, marcats per la Guerra Gran i la Guerra del Francès.

Però malgrat que seguint les defuncions no aparegui cap any especialment dolent per als adults, sí que hi ha crisis, i aquestes afecten d'alguna manera la població. Trobem documents que ens assabenten que la forta crisi alimentària que sofreix Espanya el 1763-64 també arriba a Banyoles. Segons informes de l'Ajuntament, l'any 63 la collita fou escassa a causa del fred i de les pluges diluvianes; sobretot entre abril i juliol el blat escasseja de tal manera que no hi ha farina per fer pa a la fleca de l'Ajuntament; els regidors també es queixen que els pagesos que tenen gra no el volen vendre i deixen desproveïda la fleca del comú, i a més tampoc no es ven gra a la plaça els dies de mercat. Aquesta manca de pa va produir a Banyoles, igual que en d'altres indrets de Catalunya, aldarulls o "*clamores del pueblo*": és l'única vegada que durant el segle XVIII tenim notícia de manifestacions populars a Banyoles. Finalment l'Ajuntament aconsegueix un permís per fer reconeixements als pobles de la comarca i obligar els pagesos a vendre el gra. Malgrat tot això, la fam no es fa notar en un augment de mortalitat.

Entre 1789 (inici de la Revolució Francesa) i 1815 (final de les guerres napoleòniques) la població pateix un estancament a causa de les dues guerres que colpegen la comarca, on es troben arreu referències a les lluites, les ocupacions de tropes i la recollida de refugiats que tingueren lloc durant la Guerra Gran; les poblacions més afectades foren Crespià, Esponellà, Serinyà i Banyoles. El pas de les tropes franceses es féu sentir directament a Crespià, ja que almenys set persones hi foren mortes per aquestes; molta gent marxà del poble, fins i tot el capellà, i els llibres d'òbits quedaren incomplets. També el poble veí d'Esponellà es veié directament afectat, car en el seu terme es lliurà la batalla del Fluvià; el pont fou destruït i, segons les informacions del capellà, la població quedà tan empobrida que d'un total de 21 *labradores*, 20 es consideren "*menesterosos i el labrador màs hacendado no tiene en el presente anyo lo suficiente para comer*" (referint-se a l'any 96). Igualment, en dues relacions sobre la població d'Esponellà que es conserven a l'arxiu d'aquest poble es pot veure que l'impacte de la Guerra Gran va ser molt negatiu: mentre que en el 1768 el capellà certifica un total de 360 persones, en les preguntes fetes per la Direcció del Fomento General del Rey es compten un total de 147 habitants. A Serinyà, que en anys normals té 30 defuncions a l'any, durant el 1795 aquesta xifra es quadruplica (120 defuncions, entre les quals hi ha les d'alguns refugiats).

El 94, quan encara no han arribat les tropes franceses, però sí les espanyoles, la mortalitat és molt elevada; la crisi es fa sentir a partir del novembre del 93 i fins a l'agost del 94: si en anys normals hi havia al voltant de 150 defuncions, en el 1794 trobarem 333 morts, la majoria banyolins, ja que només moren 21

refugiats. Per tant, aquestes defuncions caldrà buscar-les en els efectes de l'ocupació de tropes, en aquest cas les pròpies, que primer s'instal·len a Banyoles i després s'escampen per la comarca. Aquesta ocupació coincideix amb uns anys de males collites, i segurament els pagesos de la comarca tenien prou problemes per a la seva alimentació, ja que també allotjaven tropes. Com ja havia passat en altres anys, les males collites es noten més a Banyoles que als altres pobles.

Durant aquests dos anys la comarca continua amb el seu ritme normal de defuncions, que no es trencarà fins a l'any 95, quan hi arriba de ple la guerra. Segons Mn. Constans, a l'octubre del 93 es declara a Banyoles una epidèmia de febres malignes, sobre la qual no hi ha cap referència en els registres; potser fou així, però, puix que la forta mortalitat dura fins a l'agost del 94, podem pensar que també s'hi va afegir la manca de menjar. Durant el 95, amb una part de la comarca ocupada pels francesos i amb els altres pobles plens de refugiats empor-danesos, tot el Pla de l'Estany té unes fortes taxes de mortalitat. A Banyoles, però, les defuncions no són tan altes com l'any anterior, car hi ha 200 defuncions, 81 de les quals són de refugiats; també als altres pobles moren molts expatriats, excepte a Serinyà, que rep més els efectes de la guerra sobre la seva pròpia població. De totes maneres la part de la comarca més allunyada de l'Empordà es deslliura molt dels efectes negatius, tal com passa per exemple a la vall del Terri.

El nombre tan gran de refugiats morts a Banyoles fa pensar que n'hi havia molts, i que estaven en pitjors condicions que els banyolins; hi ha algun cas en què tota una família de refugiats mor i és enterrada a Banyoles. La majoria procedien dels pobles de Sant Llorenç de la Muga i Terrades, però també es troben persones procedents de Maçanet de Cabrenys, Figueres, Ordís o Navata. Per tant, la Guerra Gran va suposar un desgavell per a la comarca, però aquest no va ser tan fort com a l'Empordà. L'únic poble en el qual es fan notar a la llarga els seus efectes és Crespià, i si s'ha de jutjar pel seu nombre de naixements, aquesta guerra marca l'inici de la seva davallada, ja que quasi mai tornarà a tenir el nivell de naixements anterior al 95 (malgrat que la Guerra del Francès no s'hi noti tant com en altres pobles de la comarca).

Després d'aquest daltabaix vindran uns anys de recuperació, estroncats per la Guerra del Francès. En el cas dels altres conflictes hem vist que sempre els efectes eren desastrosos, ja que suposaven consum del menjar disponible per part de les tropes, malalties contagioses i forts impostos: el resultat era sempre una sobremortalitat per carestia i contagis. En aquesta guerra es pot observar això, i també el que representa per a la població una veritable ocupació. L'estada de les tropes dura més temps, i a elles no s'oposa un exèrcit, sinó partides de

guerrillers formades per homes de la mateixa comarca; en poblets com Pujals dels Cavallers (poc més de 100 habitants) es té notícia de miquelets i guerrillers morts, i, agafant com a model aquest mateix poble, apartat del camí principal, en passar-hi els francesos maten una dona gran i entre 1806-1810 hi moren 63 persones. A Cornellà i Borgonyà també augmenten molt les defuncions, sobretot en aquest últim, més proper a Banyoles. La parròquia de Guèmol-Miànigues perd una bona part de la seva població jove –tant homes com dones–, ja que en total hi moren dotze persones entre els 15 i els 29 anys.

Però el que devia impactar més la població eren les execucions. Els registres parroquials en donen constància: “El 2 de maig del 1809 entraren los francesos a esta vila i tothom fugí”, i el 30 del mateix mes “se apartaren los francesos”. És veritat que fugí molta gent, entre ella els capellans, perquè durant aquest temps s’encarrega d’apuntar les defuncions J. Illa, teixidor de llana natural de Sant Llorenç de la Muga, habitant de Banyoles. Però els francesos tornaren al cap de poc i el 25 de juny afusellaren 12 persones; la majoria eren vells, potser perquè els joves no havien tornat, però també maten un noi de 26 anys, un matrimoni d’uns 30 anys i un home de 31 que ja estava malalt. Dos dies abans, en passar per Porquerres, afusellen 4 persones, una d’elles de 80 anys i una altra esguerrada de naixement. Aquesta vegada també Serinyà sofreix fortament les conseqüències de la guerra, car s’hi recompten 103 defuncions, malgrat que en aquest cas no es parli d’ajusticiaments. El mes d’agost, a Esponellà desapareix un home que vivia a pagès i que és segrestat pels francesos que s’havien desplegat per la zona, sense que la família el pugui trobar, i dedueixen que l’han portat a Banyoles, on l’han mort.

En vista d’aquestes circumstàncies no ens hem d’estranyar que la població fugí i que a molts pobles faltin partides, tant d’òbits com de naixements; no podem saber les pèrdues de població que sofreix la comarca, sinó simplement les defuncions apuntades. Això fa que les xifres de morts siguin aparentment més baixes que en la guerra anterior; segurament van deixar d’apuntar-se molts infants, tant en el seu naixement com en la mort. Atesa la quantitat de joves i adults que moren, podem pensar que la mortalitat d’infants havia de ser més elevada que en anys anteriors, i en canvi en els llibres d’òbits n’hi ha pocs. Aquest fet és especialment visible l’any 1809, i menys en els anys següents. Malgrat aquesta relativa estabilitat, la mortalitat continua alta a Banyoles, sobretot entre homes i dones joves i adults.

Per resumir, podem dir que mai no sabrem amb exactitud la xifra de defuncions, a causa del nombre de refugiats que es va generar. També cal destacar el caràcter punitiu de les tropes napoleòniques, essencialment entre la gent gran

(segurament els únics que no marxaven), i sobretot s'ha de tenir en compte que durant aquesta guerra mor força gent de 20, 30 i 40 anys, que en èpoques normals –i també de crisi– són els grups d'edat amb menys defuncions. Podem pensar que els homes moren a causa de la guerra; però, i les dones? El 1809 moren 7 nois d'entre 15 i 29 anys i 10 noies, i l'any següent moren 6 nois i 8 noies; en canvi, de 30 a 50 anys sí que moren més homes que dones, alguns a causa dels enfrontaments amb els francesos.

Es palesa, per acabar, que, com en totes les altres guerres, l'impacte de la mort és més fort a totes les edats i colpeja per igual els dos sexes (238 homes-236 dones entre 1808-1810) i que igual que en les altres ocasions calen pocs anys perquè la natalitat recobri els seus nivells habituals.

EL MATRIMONI A L'ÈPOCA MODERNA

Igual que en altres aspectes de la vida familiar, a través de les fonts històriques de què disposem s'esbrinen alguns dels aspectes del seu puntal bàsic: el matrimoni. Però aquestes fonts no ens diuen res de qüestions com els sentiments o les relacions home-dona. De totes maneres, podem establir per a la comarca un seguit de consideracions que ajudaran en la nostra recerca sobre la vida quotidiana d'aquesta època.

De fet, la formació d'una família era l'objectiu més normal per a qualsevol persona. Ja hem vist en parlar de la il·legitimitat que aquesta era més corrent en èpoques dolentes, de guerres o de davallada econòmica, i que, en canvi, quan la situació millorava pràcticament no naixien nens il·legítims. Però és un fet demostrat a tota Europa que també hi havia una proporció de la població que quedava soltera. Encara que no eren pas molts, sempre es troben als registres de defuncions donzells i donzelles, d'edat sense especificar, però que signifiquen persones grans solteres. Es pot dir que almenys a Banyoles no n'hi havia gaires, a causa de l'elevada taxa de fecunditat (5 fills per família), sense que les famílies tinguessin un nombre de fills gaire alt.

En observar el nombre de persones que es casen per segona vegada, apareix sempre que és més elevat entre els homes que entre les dones. Com ja hem vist en altres apartats, el nombre d'homes i dones no era gaire diferent i el fet que es casin més noies solteres que no pas nois fa pensar que també hi havia més homes que finalment es quedaven solters, mentre que força noies solteres acabaven casant-se amb vidus. Aquest fet no ens ha d'estranyar, ja que en algunes cir-

cumstàncies era difícil per a un home trobar una casa o un lloc per establir una família; aquest podia ser el cas dels mossos o dels fills petits de cases de pagès pobres, i, en canvi, els vidus tenien més possibilitats de trobar noies solteres sense càrregues familiars entre noies amb dificultats per obtenir dots. Pensem en les dificultats d'un mosso a l'hora de casar-se quan no tenia cap casa per habitar; en canvi, una noia sense recursos, és a dir, sense dot, podia emmaridar-se fàcilment amb un vidu amb fills perquè li significava un gran ajut.

De fet, el matrimoni era sempre un contracte entre dues parts i per això hi havia els capítols matrimonials. Se'n conserven molt pocs i segurament no tot-hom en feia, i només quan hi havia quelcom a aportar es cridava el notari. Un dot de 25 lliures catalanes, una brusa i una faldilla eren béns suficients per fer aquests capítols. Els contractes, amb una formulació molt similar, no deixaven res a l'atzar; així, s'establia que si la dona moria sense tenir fills, el dot tornava a passar o al seu pare o al germà gran. En alguns casos, però, es fixava una petita quantitat que la dona podia deixar en testament sense intervenció de la família.

L'observança d'aquests capítols podia crear en algunes ocasions situacions conflictives. Així, Anna Masdemont, casada amb Francesc Jou, rep del seu germà Pere un camp i una caseta, amb la condició que si ella morís sense descendència tot tornaria al germà. En morir al cap de poc, el marit torna aquest dot, però fa pagar al germà 25 lliures en concepte de despeses de malaltia i enterrament de la seva muller. També hi ha el cas de Gertrudis Romaguera, filla del notari d'Anglès i casada a Banyoles, que rep del seu pare un dot considerable en diners i el marit els utilitza per comprar diferents propietats, fent els tractes en nom de la muller, però sense la seva presència; en morir el marit, la deixa com a usufructuària amb la condició que no es torni a casar; ella hi torna i es queda les propietats: llavors el seu cunyat li posa un plet, que guanya finalment Gertrudis.

No es poden extreure gaires conclusions d'aquests pocs exemples, però sí que es veu que el contracte matrimonial, que de segur només es feia entre la gent que tenia alguna propietat, servia en certa manera per protegir la dona i donar-li una relativa seguretat econòmica. Aquesta situació devia ser força millor que la de les dones de molts altres llocs d'Europa, en els quals els diners del dot passaven al marit, sense que elles en fossin mai més mestresses. Aquesta protecció de la dona es percep també en els testaments, en què la dona sempre hi és esmentada en primer lloc com a usufructuària; sempre hi sol aparèixer la preocupació per les desavinences amb els fills, i per tant, arribat el cas, la llibertat que tindrà la mare de viure sola en una part de la casa conservant les seves pertinences.

Atès que el matrimoni estava presidit per un contracte, podem preguntar-nos quin era el grau d'intervenció de la família en l'elecció del cònjuge. Pel que fa a Banyoles, s'hi observen tres grups diferenciats, en primer lloc el del que en podríem dir la burgesia urbana (negociants-comerciants, fabricants i professionals importants, com notaris o metges), dins del qual se celebren sempre els matrimonis entre ells, havent-hi, però, mobilitat entre els grups. En canvi, entre els anomenats pagesos l'endogàmia és gairebé total, i els seus fills es casen sempre entre ells, amb les úniques excepcions de matrimonis amb fills de moliners o amb algun anomenat jornal·ler; en aquest cas, malgrat que no sabem quina feina feia aquest jornal·ler, podem pensar que treballava al camp. Com que a Catalunya podien heretar les pubilles i els fills podien continuar amb el nom de la casa, no hem de trobar estrany que alguna filla d'un pagès poc benestant es casés amb un jornal·ler. Finalment, entre la resta de la població, jornal·lers, treballadors, teixidors i altres artesans, l'exogàmia era molt corrent; si hom tenia poques possessions, sembla que l'elecció de cònjuge era lliure, o almenys més lliure que entre la gent benestant. Dins aquest grup l'única excepció es pot trobar entre els ferrers, que sempre es casaven amb dones de la mateixa procedència.

Respecte de la vida afectiva a l'interior d'aquestes famílies, en general es considera que la manca d'afecte caracteritzava la majoria de parelles de la societat tradicional; aquesta és la idea que s'extreu dels estudis demogràfics fets a altres llocs d'Europa, sobretot a França.

En alguns llocs d'aquest país dominava el costum de no esmentar l'esposa en el testament, tot oblidant la seva existència; també existeix la dita francesa, coneguda a Catalunya, que diu que "el dol de la dona morta dura fins a la porta", i ja veurem que això té una aplicació pràctica a l'hora de contreure segones núpcies. En canvi, els testaments catalans, i també els de la comarca en concret, sempre esmenten la dona en primer lloc, se la deixa com a usufructuària dels béns del marit, i en tots es dediquen paraules afectuoses a la muller, que malgrat que siguin formulàries denoten respecte. Així, el 1708, en Nicolau Serra (passamaner) deixa a la seva dona, "per lo amor conjugal tinch i aporto a la dita Madrona caríssima muller mia", usufructuària de tots els béns fins que es mori, però si es torna a casar els seus béns i els seus fills passaran a dependre del pare de la Madrona; de totes maneres, no la deixa desprotegida, perquè en aquest cas ella disposarà de 100 lliures procedents del seu dot i d'altres 50 que li dóna el marit. El testament de Francesc Granger diu que, "per los molts i agradables serveis que de Maria Granger" ma actual muller "tinc rebuts i haguts", la deixa usufructuària tant si es torna a casar com si no; en Francesc Gelada, teixi-

dor de lli, el 1779, deixa Victòria Vilagran, “ma caríssima muller,” usufructuària, tant essent “vídua relict a seva casta i mon cognom conservant”, com si es torna a casar. Potser són pocs testimonis, però evidencien un cert respecte i afecte dins el matrimoni, fins i tot una certa igualtat, segurament gràcies a la situació jurídica de la dona catalana, força avantatjosa respecte d’altres indrets.

La imatge tradicional que parla de la solterona i que, en canvi, no diu gairebé res de l’home gran solter deu respondre més a una idea masclista que a la realitat; de fet podia ser més difícil per a alguns homes casar-se que no pas per a una dona.

Respecte a les segones núpcies, si agafem l’exemple de Banyoles, es veu que a la primera meitat del segle XVIII un 24 per cent dels homes que es casen ho fan en segones o terceres núpcies, enfront de només un 13 per cent de les dones.

A la segona meitat d’aquest segle, i coincidint amb una millora general del nivell de vida, hi ha un descens dels casaments de vidus, que passen a ser un 18 per cent dels homes i un 12 per cent de les dones. Aquest descens del nombre de persones que es tornen a casar és una conseqüència lògica de l’augment de l’esperança de vida per als adults, que moren cada vegada més grans; per aquest motiu cal pensar que durant els segles XVI i XVII el nombre de matrimonis en els quals un dels dos cònjuges era vidu era molt més elevat, podem dir que sortosament, ja que així es garantia el nivell de reproducció necessari per assegurar una població, com a mínim, estable. Per això s’explica que després d’una forta crisi, com per exemple la pesta del 1652, el nivell de naixements es recuperi ràpidament. La moral de l’època, que durarà fins a principi del segle actual, permetia que els homes poguessin casar-se poc després de morta la muller, i no és estrany de trobar homes que es casen als dos mesos d’enviduar; per a les dones tampoc no devia ser estrany tornar-se a casar aviat, perquè l’Església acaba decretant que han d’esperar un any. Una vegada més no podem jutjar segons els nostres esquemes i cal tenir en compte la càrrega que podien suposar els fills, sobretot considerant que moltes d’aquestes persones vídues tenien també els pares morts, i que a causa de la forta mortalitat podien trobar-se sense cap familiar directe per ajudar-los.

El que sí pot sorprendre per la nostra mentalitat són els acords matrimonials entre vidus i fills: no és infreqüent de trobar-ne dos que es casen conjuntament amb els seus respectius fills. Lògicament la proporció d’aquests matrimonis és reduïda (no sempre hi ha dos vidus amb fills a punt de casar-se), però de totes maneres són força corrents i alguns anys n’apareixen quatre només a Banyoles. La majoria d’aquests matrimonis es produeixen entre pagesos, la qual cosa fa

pensar que hi ha interessos de conservació de patrimoni; en tot cas, el fet és acollit com a perfectament normal i no com una excepció.

Hom podria pensar que a un home li és fàcil de trobar una nova muller soltera i que, en canvi, a les dones els resulta més difícil; en realitat, els matrimonis en què tots dos són vidus són pocs, i el més habitual és el format per un cònjuge solter i l'altre no, tant en el cas dels homes com en el de les dones. Prenent com a exemple els anys 1750-1774, de 562 matrimonis que se celebren a Banyoles, 439 ho són entre solters, 67 entre vidu i soltera, 25 entre vídua i solter i 31 entre vidus. Veiem, doncs, que tant els homes com les dones que perdien la parella tenien força possibilitats de trobar una persona soltera sense cap obligació familiar.

Finalment es constata que tant a Banyoles com als pobles de pagès la gent es casava més durant els mesos anteriors a la Quaresma pel fet que l'Església desaconsellava els casaments durant aquest període; com a conseqüència, el mes amb més casaments era el de febrer, situació que perviu fins ben entrat el segle XIX, quan ja comencen a canviar els costums.

Economia i societat

Els segles XVI, XVII i XVIII suposen una transició entre l'edat mitjana i la contemporània. En l'àmbit de l'economia marquen el trencament gradual amb el feudalisme, la introducció de nous mètodes de cultiu i de transformació, així com de nous productes i nous sistemes de treball; aquests canvis progressius feren possible ja al segle XVIII la desaparició de les grans catàstrofes demogràfiques i, com a conseqüència, un considerable augment de la població i el creixement de les ciutats.

Disposem d'excel·lents obres i treballs sobre l'edat moderna a Catalunya, però manquen per a la nostra comarca, tret de Banyoles. En tractar-se d'una comarca petita, amb una única ciutat, la documentació de què es disposa és escassa, i als pobles, pràcticament nul·la, per la qual cosa en aquest apartat haurérem d'acontentar-nos amb una visió general i poc aprofundida de l'economia, tot esperant que aquesta absència d'investigacions serveixi d'incentiu per a nous estudis.

El nombre d'habitants i la seva evolució poden ser un bon indicador de la situació econòmica. Durant els dos primers segles hi ha un relatiu estancament, car en 200 anys la població de la comarca només augmenta en 1000 habitants; aquestes centúries van estar marcades per greus crisis, la més dramàtica de les quals fou la pesta de 1652. Segons tots els indicis, aquestes crisis es feren sentir més a Banyoles que als pobles, però malgrat això la vila sempre recupera el seu nombre d'habitants, gràcies en bona part a l'arribada de nous procedents de la comarca. Per tant, els pobles de pagès tenen el dinamisme suficient com per fer augmentar el nombre global d'habitants sense l'ajut de la vila; així, a principi del segle XVIII el pes demogràfic d'aquesta oscil·la al voltant del 25% del total

Una de les moltes llandes que hi ha a la comarca, que reflecteixen el creixement de la població durant el segle XVIII.

comarcal. Durant aquest segle el moviment migratori cap a la vila és fort –excepte en els pobles del municipi de Vilademuls i Crespià– i Banyoles passa a tenir més pes específic dins la comarca, ja que a final d'aquesta centúria la seva població representarà un 40% del total. És evident que la vila ha adquirit un nou protagonisme, sobretot pel que fa al treball de les manufactures, però també el creixement ha estat important al camp; arreu es pot observar una gran activitat constructora i són moltes les masies que conserven inscripcions del set-cents a les llandes. Força d'aquestes masies mostren restes de segles anteriors, fonamentalment del XVII, i durant el XVIII només han estat ampliades, però aquest sol fet ja evidencia el dinamisme de la comarca.

Amb tot, durant aquesta centúria Banyoles atreu més gent que en les anteriors, especialment de la part nord-oest a sud-oest; molts dels bracers, jornalers i treballadors procedeixen d'uns pobles que ja han exhaurit les seves possibilitats de donar feina a la creixent població. Curiosament, la pervivència de les anti-

gues estructures feudals també es fa sentir en aquest terreny: els municipis tradicionalment sota la jurisdicció del monestir són també els que forneixen de població nova Banyoles, i contràriament són poques les persones que s'estableixen a la vila procedents dels pobles del municipi de Vilademuls, i molt pocs els qui ho fan procedents de Crespià. En canvi, els pobles de la vall del Terri, dels quals fins a mitjan XVIII marxava poca gent cap a Banyoles, inverteixen aquesta tendència, segurament a causa de la proximitat de Banyoles i del coneixement directe de les noves perspectives que oferia. Malgrat aquesta tendència de marxar cap a la ciutat tots els pobles de la comarca augmentaran al llarg d'aquest segle el nombre d'habitants, i conservaran també el seu element artesanal propi, llevat de Crespià, que veurà desaparèixer els seus paraires, nombrosos durant els segles anteriors.

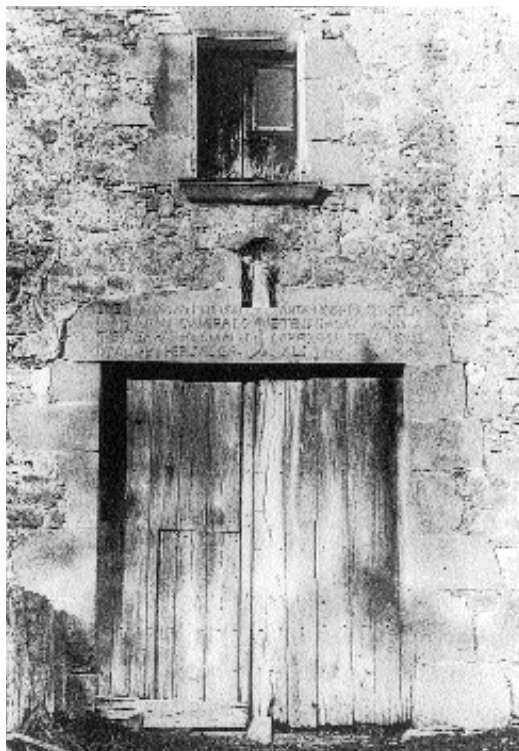
Finalment, tant Banyoles com els pobles entraran en crisi a final del set-cents, i començaran a la centúria següent amb menys dinamisme.

AGRICULTURA I TIPUS DE POBLAMENT

La comarca pertany al domini del mas, encara que és més freqüent un tipus de poblament en el qual es combina un petit nucli prop de l'església amb uns quants veïnats de tres o més cases organitzades com a unitats independents però properes; es troben també cases solitàries, en general les més petites i mal situades, i, en canvi, les cases dels pagesos benestants se situen sempre al nucli més important del poble. També als veïnats hi sol haver sempre una casa més gran i més ben construïda que les altres (que encara avui sol donar-los nom) i dues o tres més petites, que originàriament podien ser de masovers i/o jornalers.

A tota la comarca són nombroses les inscripcions que indiquen que aquestes cases foren construïdes o reconstruïdes durant el segle XVIII. En un principi aquest fet pot fer pensar que el poblament anterior era molt reduït, però en la majoria de casos s'observen restes que mostren que la casa ja existia i que durant aquesta centúria només es va engrandir. Si bé les millores varen ser evidents, i malgrat l'emigració de gent del camp cap a la vila, això no va impedir que encara quedessin moltes famílies sense casa. De fet, en engrandir les cases es va fer possible absorbir una part de la creixent població, i podia viure més d'una família en cadascuna d'elles.

Agafant com a model el poble de Fontcoberta, l'Ajuntament del qual conserva cadastres i llibres de comptes, es veu que de 1756 a 1785 només s'han

Malgrat les nombroses inscripcions del segle XVIII, moltes cases, sobretot les dels pagesos propietaris i les dels masovers, ja existien en segles anteriors, la qual cosa quedava reflectida en la conservació d'inscripcions anteriors en diferents indrets de la casa.

construït 5 cases noves (que paguen com a tals al cadastre); en canvi, el nombre de persones que només paguen pel seu personal, i que per tant no tenen casa pròpia ni masoveria, ha passat de 7 a 11. És a dir, malgrat l'activitat constructora, ha estat més gran l'augment de població, i s'incrementa el nombre de persones sense casa a mesura que passen els anys. I cal tenir en compte que això succeeix en un poble que experimenta una forta emigració durant aquest segle cap a la veïna Banyoles. El que veiem a Fontcoberta pot ser vàlid per als altres pobles, com ho demostren els registres parroquials de Sords (molt ben fets i conservats), en què sovint el capellà escriu “en la part de la casa que hi posseïa...,” de manera que permet constatar que a moltes de les cases hi habitava més d'una família. Per exemple, el 1778 vivien al mas Coll 4 o 5 famílies de diferent cognom; aquest fet, habitual en el set-cents, serà també corrent durant la centúria següent.

La quantitat de noves construccions i millores durant el 1700 reflecteix l'exigüitat de les edificacions anteriors a aquest segle, la qual cosa es pot confir-

mar per les restes de les construccions pertanyents a cases petites, de masovers o petits emfiteutes. Per tant, en aquests casos els arranjaments sí que varen significar una millora en les condicions de vida dels seus estadants, fins i tot quan es tractava d'una casa amb més d'una família, car no hi ha dubte que les cases eren més grans que en èpoques anteriors. Ara bé, en la majoria de cases de pagesos que posseïen a la pràctica terres abundants i alguna masoveria (malgrat que fossin emfiteutes d'un senyor feudal) la construcció actual data del segle XVII; algunes tenen inscripcions de començament del sis-cents, la qual cosa vol dir que foren iniciades a final del cinc-cents. Aquestes cases són millors i més grans que les edificades a la centúria següent, fet que palesa la categoria social i el nivell econòmic dels seus habitants. En haver estat fetes en una època que tradicionalment s'ha considerat de crisi per a tota Catalunya i també per al seu camp, demostren el que ja hem vist en fer referència a l'augment d'habitants: la crisi, almenys al camp, no és tan forta, i hi ha, si més no, una classe social que millora, la dels pagesos que no tenen cap tipus de noblesa, i per tant cap benefici feudal, que poden ser emfiteutes que a la pràctica han esdevingut propietaris amb poques càrregues feudals (possiblement gràcies a la Sentència de Guadalupe). Aquests pagesos tan acomodats que seran capaços de construir-se grans cases entre els segles XVI i XVII apareixeran com a propietaris de masoveries durant el XVIII, i molts d'ells seran considerats encara en el segle actual com els grans propietaris de la comarca.

APROXIMACIÓ A LA COMPOSICIÓ SOCIAL DEL CAMP

Els dos primers segles de l'època moderna, per tant, foren bons per a la classe dels pagesos benestants no pertanyents a la petita noblesa; però, què passava amb els altres pagesos i treballadors del camp? A través dels registres parroquials s'esbrina quina va ser la seva evolució, almenys en els segles XVII i XVIII. Durant el sis-cents i segurament també el cinc-cents l'escassetat de persones i la quantitat de terres disponibles feien possible que gairebé tothom disposés de terres, com a propietaris de fet o com a masovers, i les persones considerades com a jornalers, treballadors o bracers eren molt poques. Si hom pren com a exemple els registres parroquials de Cornellà del Terri (pares de batejats) i els de Crespià (defuncions), s'observa que durant el XVII la majoria de gent que viu de la terra es considera pagesa; a Cornellà, en el període 1680-89 es bategen 26 fills de pagesos i només un d'un bracer. És clar que hi podia haver mossos que

CRESPIA. MOSTRA D'OFICIS. EXTRET DELS ÒBITS

PROFESSIONS	1670-1689	1706-1715	1750-1769	1770-1779	1780-1789	1790-1799
paraires	20	12	20	7	-	1
masovers	14	-	21	6	3	9
bracers	6	6	46	25	25	42
pagesos	11	11	28	11	9	15
teix. de llana	3	1	2	-	-	-
teix. de lli	2	1	6	4	1	1
carreters	1	-	-	-	1	-
hostalers	2	-	1	-	1	-
sastres	1	-	4	2	2	1
negociants	1	-	-	-	-	-
traginers	1	-	1	-	-	-
sabaters	1	-	1	2	-	2
cirurgians	1	-	1	2	-	2
ferrers	-	1	2	2	4	2
hospitalers	1	1	-	-	-	-
mestres de cases	-	-	2	2	2	3
guixaters	1	1	1	-	-	-
carboners	-	1	1	-	-	-
apotecaris	-	-	1	-	-	1
fusters	-	1	1	2	2	-
cistellers	-	-	1	-	1	1
metges	-	-	1	-	-	-
mestres minyons	-	-	1	-	1	1
treb. esclopeters	-	-	1	-	-	-

no es casessin, però seguint els òbits de tots els pobles apareix com a constant que tant els anomenats bracers com els jornalers o treballadors eren gent que formava família, i que si durant aquest segle aquestes categories eren poc presents en els registres és a causa que eren poc nombrosos. A Crespià, que en aquesta centúria tenia gairebé la meitat de la població dedicada al treball artesanal, a la parairia principalment, entre 1671-80 es troben les defuncions de 4 pagesos, 5 masovers i 6 bracers; a Banyoles al llarg de tota la centúria el nombre de treballadors que apareix en els registres de matrimonis és del 15 al 20 per cent, mentre que el nombre de pagesos se situa entre el 8 i el 15 per cent.

En arribar al segle XVIII augmenten progressivament els treballadors a mesura que disminueix proporcionalment el nombre dels anomenats pagesos. A mitjan segle Cornellà continua amb el mateix nombre de fills de pagesos

(29), malgrat que s'ha incrementat la seva població; ja no es parla de bracers, però en canvi hi ha batejats 13 fills de treballadors. En finalitzar el segle el nombre de fills de pagesos continua igual (27), però són ja 58 els nascuts de pares treballadors; i a principi de la centúria següent, entre 1811 i 1820, els fills de pagesos són 22, mentre que els de jornalers són ja 98. Aquest augment progressiu de persones sense recursos va acompanyat d'un canvi en el nom amb què se les anomena: primer són bracers, més tard, treballadors, i, finalment, jornalers.

També Crespià veu una evolució similar, accentuada segurament per la desaparició progressiva dels paraires: entre 1760-69 consten en els registres de defuncions un 40 per cent de treballadors, enfront d'un 17 per cent de pagesos i un 14 de masovers. En finalitzar el segle ha augmentat el nombre dels anomenats treballadors (més de la meitat de les defuncions d'adults) i, en canvi, els masovers passen a representar només un 5 per cent. També Banyoles experimenta aquest retrocés en la proporció de pagesos en contrast amb l'increment dels treballadors; quan a la vila es parla de treballadors, normalment es fa referència a treballadors de la terra, encara que en aquest cas també s'hi poden incloure els de la farga o del cuir. Així, en acabar el segle hi havia un 2 per cent de pagesos i un 27 per cent de treballadors.

Finalment, a Esponellà, en respondre una enquesta del 1797 es diu que hi ha un "labrador noble", 5 pagesos propietaris, 7 arrendataris i 13 jornalers i criats de pagès; en aquest cas jornalers i mossos s'inclouen en la mateixa categoria, per bé que possiblement no tinguin la mateixa situació en la realitat. Ja hem dit que rarament apareix la paraula "mosso" en les defuncions d'homes, i no podem pensar que a Esponellà aquestes 13 persones pertanyien a aquest grup, car la majoria d'homes d'aquest poble formaven famílies.

En el resum del cens de Floridablanca del 1787 es fa una distinció entre jornalers i *criados*: com que en aquest cens els *criados* (mossos?) hi són força nombrosos, podem pensar que molts d'aquests mossos eren nois joves que en casar-se passaven a ser treballadors o jornalers. Ja hem vist que a moltes cases era corrent que hi visqués més d'una família i no podem dubtar gaire que aquestes famílies fossin de jornalers, gent que habitava una part d'una casa, segurament treballava petites extensions de terra d'altri i tenia temps per llogar-se als grans propietaris quan calgués. A mesura que augmenta la població també ho fa el nombre de les persones sense terra, persones que mostren una gran mobilitat, canvien sovint de domicili i de població, sempre cercant terres per poder treballar; molts d'ells acabaran buscant feina a la ciutat, a Banyoles, i

al llarg del segle són molt nombroses aquestes famílies procedents de la comarca. També als pobles es percep aquesta mobilitat, car al costat de cognoms estables n'hi ha d'altres de fluctuants. El mateix cens del 1787 –malgrat les mancances– dóna idea del gran nombre de persones sense terra a la nostra comarca: s'hi distingeix “entre *labradores*, *jornaleros*, *artesanos* i *criados*”, i, deixant a part Banyoles, que té més diversitat, a la comarca hi devia haver un 31 per cent de pagesos (*labradores*), un 39 per cent de *jornaleros* i un 24 per cent de *criados*, és a dir, un 63 per cent d'homes que treballaven les terres d'un altre, més un 7 per cent d'artesans.

Centrant-nos en Fontcoberta, perquè en tenim més informació, podem veure quina fou l'evolució de la societat rural a la nostra comarca. En el fogatge de 1497 consten 32 focs, i en el de 1553 en consten 34; és força possible que cada un d'aquests focs es pugui identificar amb una casa i unes terres, ja que si

La part central del mas Pujol de Fontcoberta fou acabada el 1617 i evidencia la capacitat econòmica dels propietaris a final del segle XVI i a l'inici del XVII.

CENS DE FLORIDABLANCA 1787

POBLES	curas	labradors	jornaleros	artesanos	criados	cruz.	militares
Crespià	2	16	27	29	6	-	-
Esponellà	2	11	49	2	24	1	1 hidalgo
Vilert	1	13	21	1	3	1	-
Centenys	-	-	-	-	-	-	-
Serinyà	2	26	38	4	6	1	-
S. Miquel de Camp.	1	15	12	-	4	2	2
S. Martí Camp.	-	-	-	-	-	-	-
Falgons	1	16	15	-	7	-	-
Porqueres	1/1est.	20	19	-	26	1	-
Merlant	-	4	2	-	3	-	-
Pujarnol	1	4	2	-	-	-	-
Miànigues	1	3	3	1	8	-	-
Mata	-	6	8	1	8	-	-
Usall	1	9	8	-	4	-	-
Banyoles	-	20	314	416	-	1	2
Fontcoberta	3/13est.	31	4	4	38	1	1
Vilavenut	1	6	8	-	6	-	-
S. Vicenç de Camós	2	14	19	4	10	1	-
Sta. Maria de Camós	1	9	10	1	11	-	-
Palol de Revardit	1	13	14	-	6	-	-
La Mota	1	6	8	-	5	-	-
Riudellots de la Creu	1	8	-	-	8	-	-
S. Andreu/Ravós T.	1	16	12	1	4	-	-
Sta. Llogaia T.	1	10	18	7	14	1	-
Sords	2	10	23	3	12	1	-
Cornellà T.	2	8	13	5	11	1	1 hidalgo
Pujals dels Pagesos	1	10	7	-	8	1	1
Pujals dels Cavallers	1	8	7	1	7	-	-
Borgonyà	1	8	18	8 fabric.	10	-	-
Corts	2	12	18	10	14	-	-
Vilafreser	-	-	-	-	-	-	-
S. Esteve de Guialbes	3	16	1	-	10	1	1 hidalgo
Terradelles	2	4	2	-	3	-	-
Vilademuls	1	4	16	-	4	-	-
Galliners	2	11	19	4	7	1	-
Parets d'Empordà	1	6	3	1	3	-	1 hidalgo
Ollers	1	11	8	-	13	-	-
Vilamarí	2	8	6	-	5	1	-
Viladamí	1	3	5	-	8	-	-
S. Marçal	1	3	2	-	-	-	-
Orfes	1	12	12	-	-	1	-

comptem 5 membres per foc resulta una població de 170 persones en el 1553, una xifra força raonable si considerem els naixements de final d'aquell segle. És a dir, correspondria una família a cada foc i el poble de Fontcoberta devia tenir 34 cases. Però en començar el segle XVIII el nombre d'habitants ha augmentat fins arribar a doblar el que hi havia a començament del segle anterior; en aquest cas també la demografia demostra que el segle XVII ha estat positiu per a aquest poble de pagès, i també ho mostren les abundants inscripcions a les cases fetes en aquesta època i la sòlida construcció del mas Puig.

Contràriament, la natalitat del XVIII es manté estancada durant gairebé tota la centúria, i experimenta ja un descens a final de segle. Per tant, no podem utilitzar les dades dels recomptes de 1717, 1719, etc., perquè semblen una còpia de les de 1553: un altre cop 34 focs i 185 habitants, situació impossible a causa del seu nombre de naixements, iguals als de 1787, però amb 380 habitants. Utilitzarem un talla feta al mateix poble l'any 1746, en la qual es compten 42 cases, pertanyents a 29 propietaris de Fontcoberta i a 4 de forans; tindríem, per tant, que en 200 anys s'han construït 8 cases noves. Atès que els naixements són força constants durant tot el segle, i que el nombre d'habitants es podia situar en uns 380, el 1746 en aquest poble deurien correspondre 9 persones per casa. Malgrat el que ens podem pensar, les famílies no eren mai tan nombroses (normalment s'accepta una mitjana de 4,5-5 persones per família) i, per tant, algunes d'aquestes cases eren ocupades per més d'una família. I durant tota la segona meitat del segle continuarà l'activitat constructora a la vegada que l'emigració cap a Banyoles. En el cadastre de 1756 el nombre de cases és de 47 –4 anomenades “casa nova”– i el 1786 ja n'hi ha 54 –amb 5 de noves i dues cambres–.

Totes aquestes noves cases pertanyen a propietaris del poble que ja en tenien una, i paguen una imposició molt menor que les cases antigues (menys d'una lliura per quadrimestre). De fet, el cadastre, imposat per Felip V després de la Guerra de Successió, actuà en un principi com a càstig a la població catalana, i pel fet de ser un impost sobreposat als ja existents va significar un fort gravamen econòmic per a la població; però a mesura que transcorrien els anys, i de fet durant tot el segle, no es va revisar mai, de manera que es pagava el mateix que al principi. Sortosament totes les millores introduïdes tant al camp com a les cases, així com les noves construccions, passaren desapercebudes, encara que aquestes últimes pagaven una quantitat simbòlica; el mas Pujol, per exemple, va passar de pagar 39 lliures a mitjan segle, a pagar-ne 33 durant gairebé tota la segona meitat, i les altres

tres cases que posseïa aquesta família al mateix poble pagaven al voltant de les tres lliures anuals, i segurament eren els masovers els qui les pagaven; així mateix, el mas Parer i Fares va pagar durant tot el segle 30 lliures per any, i quan construeixen una nova casa no arriben a pagar ni tres lliures. En aquesta segona meitat de segle, el masover de mas Freixenet, propietat de can Puig de Viladamí, es compromet a pagar 25 lliures anuals –a més de la part de la collita que li pertocava– al seu arrendador.

Pel que fa al nombre de propietaris, sembla que en dos-cents anys aquests no han variat gaire, malgrat que en el mateix període Fontcoberta ha augmentat en unes 20 cases i prop de 200 habitants. Cal dir que en parlar de propietaris ens referim sempre a propietaris de fet, car en aquest poble en concret una bona part del municipi era controlada encara pel monestir de Banyoles, que hi exercia els seus drets feudals com a senyor jurisdiccional. Per això fóra interessant un estudi acurat dels capbreus del monestir per tal de veure com evolucionen les impositcions feudals, i com malgrat aquestes es pot parlar de propietaris de fet, alguns d'ells cada cop més importants. Potser les 4 cases que eren propietat de forans l'any 1746 també ho eren en el fogatge de 1553, i així en aquesta data podia haver-hi 30 focs a Fontcoberta; uns dos-cents anys després el nombre de propietaris del poble no ha variat, 29, 23 dels quals només tenen una casa, quatre propietaris més en tenen dues cada un (entre ells el mas Parer i Fares), el mas Prat en té tres, i el mas Pujol, quatre. En el cens de Floridablanca, el 1787, Fontcoberta té 31 *labradores*, és a dir, pagesos que tenen casa i terra pròpies; hi havia també 4 artesans, entre els quals el ferrer i el sastre també tenien casa, però no els teixidors, i 4 *jornaleros* (masovers?). Finalment, el cens dóna la impressionant xifra de 180 *criados*, evidentment equivocada si es prenen com a caps de família, i podem pensar que es refereix a persones; devien ser, per tant, unes 36 famílies, quantitat lògica si es compara amb la d'altres pobles de nombre similar d'habitants: Porqueres amb 225 habitants devia tenir 26 *criados* i Esponellà, uns 24.

Havent revisat el cas de Fontcoberta, i també els de Cornellà i Crespià, es percep que l'augment de població al camp es tradueix en un nombre cada cop més important de persones sense terra, que arriba a proporcions tan altes que es fa lògica la seva emigració cap a les viles i les ciutats, especialment si considerem que, tal com hem vist en aquest cens, hi ha un 63 per cent entre *jornaleros* i *criados*, mentre que a Banyoles en aquestes mateixes dates el nombre dels que s'anomenen treballadors és d'un 25% aproximadament. Per això,

en molts pobles de la comarca ja a final del set-cents s'assoleix un sostre de població difícil de superar.

A la vegada s'observa també que aquest augment repercuteix en una forta activitat constructora, que en molts casos continua la mateixa tècnica que en el sis-cents. És evident que una bona part d'aquesta població desposseïda troba feina al camp, i malgrat l'absència de documents que parlin de noves rompudes o millores, sembla evident que aquestes varen existir, i segurament amb força intensitat, a més d'una millora dels cultius que va fer augmentar la producció. Sense això no s'hauria pogut alimentar la creixent població, que des del 1710-11 ja no sofrirà cap més crisi de subsistència remarcable.

LA TERRA I EL CULTIU

En parlar dels cultius, podem dividir la nostra comarca en tres parts, tot fent de línia divisòria la carretera Girona-Olot. A l'est d'aquesta hi ha els municipis de Vilademuls, Crespjà, Esponellà i Serinyà, formats per petits turons en els quals es troba una combinació quasi perfecta de boscos i camps; encara que avui ha gairebé desaparegut, en altres temps s'hi donava bé l'olivera i amb menor intensitat la vinya; segurament per la configuració dels seus boscos hi era fàcil el pasturatge de les ovelles. A la part oest trobem els municipis més boscosos i muntanyosos de Camós, part de Porqueres, part del de Serinyà i sobretot San Miquel de Campmajor; aquesta era la zona que tradicionalment fornïa de roldor les manufactures de cuir, i també era la més abundant de llenya i fusta i lògicament s'hi transformava carbonet; és també una àrea més humida, però de terres menys aprofitables a causa del seu terreny muntanyós, i, per tant, era –i és– menys poblada que la resta i amb més tendència a l'emigració cap a Banyoles. Finalment, al centre hi ha les terres més planes i menys boscoses, de cultiu més cerealístic: els municipis de Ravós i Cornellà, regats pel Terri i els seus afluents, el de Palol de Revardit, part del de Porqueres, Banyoles i la major part del de Fontcoberta.

Tal com hem vist, a final del segle divuit a la comarca només hi havia un 31 per cent de propietaris, la qual cosa permet afirmar que la propietat hi era encara força repartida; a més, l'augment del nombre de jornalers va provocar que hi hagués una repartició de les parcel·les que produï com a resultat que fins a mitjan del segle actual aquestes fossin molt petites. Al municipi de Banyoles, únic lloc d'on disposem d'informació, segons el cadastre de 1751, la mitjana de les

parcel·les de secà era de 2,6 ha, mentre que la mitjana de les de regadiu, dedicades a horta, era de 0,5 ha; cal dir que al municipi només hi ha 1000 ha, unes 615 de les quals es cultivaven, i unes 375 ha eren ermes (segurament les que envoltaven l'estany, que en aquella època encara eren propietat comunal).

La propietat d'aquest municipi està també força fragmentada, i de les 139 persones que paguen al cadastre només 20 tenen una certa entitat (paguen més de 100 rals); aquest nombre de 20 és el mateix que en el cens de Floridablanca apareix inscrit com a *labradores*. La resta de terres pertanyen a menestrals, treballadors, comerciants... Veiem, en aquest cas, que persones que paguen per terres són anomenades "treballadors"; no ens ha d'estranyar, car era gent que posseïa poca terra i que segurament també treballava per a altri en certes èpoques. Aquest fet, però, ens ha de fer prudents a l'hora de jutjar la situació dels altres "treballadors", "jornalers" i "bracers" de la comarca.

Pel que fa a la informació sobre cultius, veurem un exemple d'una masia de la comarca; potser en altres arxius particulars es conservin també documents

Can Trull, en el terme de Banyoles, gaudia d'una situació privilegiada per tal de poder aprofitar per al regadiu les aigües procedents de l'estany.

sobre cultius, eines, regadius, etc., però, malauradament, també aquí es fa sentir la manca de bons estudis històrics sobre aquests segles que pateix la nostra comarca. Podem tornar a Banyoles, on l'Ajuntament va fer un petit informe l'any 1772, en què es diu que al municipi es produeix blat, mestall, ordi, faves, civada, llegums, vi i blat de moro, tot en molt petites quantitats, car només serveix per alimentar el poble durant dos mesos; durant els altres 7 mesos la població és abastida per 22 "*pueblos comarcanos*", que venen al mercat dels dimecres grans, llegums, ous, gallines, etc., però durant els mesos d'abril, maig i juny gairebé no queda gra a la comarca, i Banyoles ha de comprar a fora. Si considerem que la vila tenia en aquells moments uns 3000 habitants, es veu que la producció de la comarca no era pas gaire abundant.

Malgrat que en aquest informe no apareix l'oli, sabem que les oliveres hi abundaven, tant a la part alta del mateix municipi com a la part est de la comarca, on encara avui dia persisteixen molts olivets abandonats reconvertits en boscos; a Banyoles, entre 1736 i 1767 hi ha un progrés en el seu cultiu, que passa del 2,6 al 3,5% del terreny cultivat. Contràriament, a la mateixa època la vinya retrocedeix. Entre els altres arbres fruiters adquireix importància la noguera, que a mitjan segle ocupava 12,48 ha, i a final es parla de 133 arbres, xifra alta en un municipi tan petit; probablement fou també important en d'altres municipis, principalment a la part oest, on actualment encara persisteix, i com en altres llocs de Catalunya es devia dedicar a l'exportació cap a Amèrica.

En el seu viatge per Catalunya Francisco de Zamora diu que el cànem és el cultiu més important a Mata i Banyoles, fet lògic, si es té en compte que la vila és un important centre transformador d'aquest producte. L'abundància d'aigua i terres planes li es favorable, i la causa de què se n'hi cultivi molt, tot i que no hi ha prou adob animal. Zamora es sorprèn de la manera com adoben els camps: primer s'hi sembren faves, naps, veces, etc., i una vegada han crescut es fanga. Aquest cultiu, però, només arriba a cobrir un 10 per cent de les necessitats de la manufactura i la resta es compra a fora.

Cal destacar que en el 1772 ja aparegui el cultiu del blat de moro, introduït a Europa durant aquest segle; de fet no se'n conrea gaire, però testimonia que els pagesos banyolins estan interessats en les innovacions. En canvi, no es diu res de les patates, encara molt poc valorades a l'època.

La nostra comarca té actualment nombroses explotacions ramaderes de caràcter modern, per la qual cosa podríem pensar que tradicionalment la ramaderia també hi ha estat important, però sabem poc de la seva presència durant l'època que ens ocupa, i només disposem d'un informe de l'Ajuntament de

Banyoles, en el qual es diu que la població necessita uns 3000 caps de bestiar cada any per proveir la carnisseria, i, en canvi, el municipi en té molt pocs per la manca de terres de pastura. Com arreu, l'existència d'una vila que consumia força carn devia ser un factor dinamitzador per a la ramaderia, sobretot la dels pobles propers. L'existència de la important fira de sant Martirià ens ho pot confirmar, si bé s'ha de tenir present que aquestes fires es dedicaven sobretot a animals de tir, i hi eren molt importants matxos, mules i bous. En canvi, es consumia fonamentalment carn de xai, seguida de molt lluny per la de porc; a més, gairebé no hi havia vaques: el 1730 en una "*descripción detallada de todos los animales*" apareix que a Banyoles hi havia 50 bous, 47 matxos i ases, 158 ovelles, 5 vaques i 48 porcs.

EL MAS PUIG DE VILADAMÍ: UNA EXPLOTACIÓ RURAL DE L'EDAT MODERNA

NARCÍS DE PUIG

El patrimoni immoble de la casa Puig de Viladamí estava format, a inici del segle XVIII, pels masos Puig i Escalas, de Viladamí, i Freixanet, de Fontcoberta. A partir de la documentació que ens n'ha arribat descriurem una explotació rural de l'edat moderna.

Un inventari de 1719 ens facilita molt aquesta tasca. Llegint-lo, constatem que es tracta d'una explotació agropecuària molt completa; en ella es produïa oli, vi i cereals, que estaven destinats al consum propi i a la venda, i horts i fruiterars complementaven amb els seus productes la dieta bàsica dels habitants de la casa. En una explotació d'aquestes característiques, no hi faltaven tampoc un ramat, l'aviram propi de tota casa de pagès i les bèsties de treball. De tot això, en dóna compte aquest inventari, però són d'altres documents els que permeten tenir una idea més clara del funcionament d'aquest mas.

Pel que fa a les oliveres destaca una interessantíssima nota de Jaume Puig, en la qual explica que el 1709 una fredorada en causà una gran mortaldat. Els olivets s'hagueren de replantar, tasca que ja fou iniciada pel seu pare i continuada pel seu fill; no sabem quantes en replantaren avi i nét, però en canvi sí coneixem les que replantà en Jaume, en total 1621 entre els anys 1725 i 1764. De les olives que es collien, se'n feia oli al trull situat a la mateixa casa; aquest oli es disposa-

Can Puig de Viladamí.

va en diverses piques de pedra picada que tenien una capacitat total de 131 bótes d'oli (8.112 litres).

No sabem exactament quina era l'extensió de terra dedicada al conreu de la vinya. L'inventari parla d'una tina que tenia una cabuda de 60 càrregues de raïms (7430 litres); a la casa hi havia bótes amb una capacitat total de 59 bótes, que representen 3.653 litres. Uns arrendaments posteriors (1776 i 1789) ens donen més detalls de les vinyes; es dedueix que fins aleshores havien estat conreades directament pels habitants del mas Puig i els seus masovers, però a partir de 1776 es comencen a establir contractes de rabassa morta per plantar vinyes en zones on anteriorment no n'hi havia.

El contracte de 1789 proporciona molta informació. Està dividit en dues parts. La primera estableix que la seva durada serà d'un total de 50 anys, tot i que serà renovable cada 5 anys; passats els primers 25 anys, s'hauran de plantar oliveres a la vinya, però sense arrencar-la, i vint-i-cinc anys després ja es podrà arrencar, però hi quedaran les oliveres, i es perllongarà el contracte 50 anys més. Aquesta simultaneïtat de conreus tenia la finalitat d'enllaçar la producció de vi amb la d'oli un cop arrencades les vinyes, i així aprofitar al màxim, sense temps morts, la productivitat de la terra. Les despeses de plantar van a càrrec de l'arrendatari, i també les de motar-la i tancar-la amb espinavessa. Per rescabalar-

lo se li cedeixen i condonen els fruits de la vinya corresponents als 6 primers anys, llevat dels que tocan el delme i primícia, i també se li cedeix i condona el dret de fadiga de l'arrendament.

La segona part concreta i especifica la primera en vint punts. En aquests es determina, entre altres coses, que l'arrendatari haurà de pagar anualment la quantitat de 7 sous i 6 diners als hereus de casa Puig, a més de la tercera part dels fruits. També es fa referència al tancament de terres quan diu que els arrendataris, els propietaris i els seus masovers podran fer pasturar "lo bestiar de llana" en els esmentats vinya i olivet, sempre que no hi hagi perjudici per aquest fet, de manera que es restringeix, de forma legal, l'accés de qualsevol ramat que no sigui d'aquests; les tanques d'espinaessa al·ludides anteriorment també es poden incloure en aquest procés, que culminarà amb la propietat plena.

Respecte de la terra campa, el 1719 predominava el conreu del blat forment. L'inventari diu que al desembre d'aquest any n'hi havia 44 quarteres (3.182 litres) als graners de can Puig; possiblement part d'aquests camps són els que en la segona meitat del mateix segle foren transformats en vinyes. Altres conreus esmentats, encara que quantitativament menors, són importants pel fet de complementar i diversificar la dieta bàsica dels habitants de la casa i del seu bestiar. Aquests conreus eren el blat de coure, les cairetes i sobretot les faves, la civada i els garrofins; quant a les faves, es fa la distinció entre les amples i bastardes i les menudes. El cànem també té un caràcter complementari; a partir d'ell s'extreia una fibra amb què s'elaboraven teixits. L'inventari fa referència a dues pintes de pentinar cànem, fet que indica que, a més de conrear-lo, es filava a la mateixa casa i se'l feia teixir posteriorment; això queda confirmat quan s'esmenten 50 lliures (20 kg) de fil de borres que teixia el teixidor de Fontcoberta.

Uns establiments de 1752 i 1783 al·ludeixen a l'aparició de conreus de regadiu. No es tracta de grans extensions de terra, sinó de feixes petites i de difícil accés situades en el fons dels clots, aquelles valls estretes i profundes tan característiques de la comarca. Tot i la seva migradesa i les dificultats per conrear-les, la perspectiva de poder-les regar i assegurar-ne la producció animà els hereus de casa Puig a sol·licitar al comte de Peralada la llicència per poder regar; foren destinades a hortes, de manera que es diversificava la dieta dels seus conreadors.

Quant al bestiar, hi havia el de treball i el de consum. Pel que fa als primers, hi consten tres parelles de bous llauradors amb els seus respectius guarniments (jous, ansins i arades, per exemple), i un parell de matxos; estaven destinats a llaurar i a estirar els carros i les carretes que s'utilitzaven al mas. En el cas dels segons, hi destaca el ramat, format per 103 caps, i en concret per 50 mol-

tons, 32 anyells i 14 ovelles de ventre; aquest pertanyia a can Puig i s'ha de suposar que el masover de mas Escalas també en tenia, ja que el contracte descrit anteriorment hi fa referència; proporcionava carn, llet i llana i s'alimentava pasturant pels olivets, les vinyes, els camps i els boscos. Porcs i aviram també formaven part d'aquest segon grup; l'inventari esmenta un total de 22 porcs, que s'alimentaven amb faves, cairetes i garrofins que es collien al mas, i també amb aglans que se cercaven al bosc.

Una prova de la importància que es donava al bosc, la constitueix el contingut d'una nota, datada el 9 de novembre de 1804, on es diu que se sembrà mitja quartera (36,16 litres) de glans de roure i alzina, i un quartà (18 litres) de pinjons de pi de llei; amb la fusta que s'obtenia dels arbres es bastien els teulats de les cases, els sostres i, fins i tot, els paviments d'algunes de les cambres que les formaven, i la dels mobles també en procedia. La llenya també es treia del bosc, encara que en molts casos aquesta era d'oliveres que s'havien arrencat i substituït per d'altres. Tot això demostra que el bosc era una considerable font de recursos per al mas.

A partir d'aquestes dades, es conclou que en una explotació rural de l'edat moderna la majoria dels béns que s'hi produïen podien ser autoconsumits o anar destinats a la venda.

L'ACTIVITAT ARTESANAL I MANUFACTURERA

Durant els tres-cents anys de l'edat moderna Banyoles continua essent una vila de dimensió mitjana, però que desenvolupa una important activitat transformadora en els sectors del tèxtil, el cuir, el paper, el filferro o l'aram. Els sis recs que travessaven la vila conduint les aigües de l'estany fins al Terri feien possibles aquestes activitats; segons avaluacions realitzades a principi de l'actual segle, els recs portaven junts un cabal de 570 litres per segon. Entre ells hi havia abundants canals que possibilitaven el regadiu i el proveïment de la població, però restaven cabal i energia als principals; això, juntament amb el poc desnivell i el recorregut relativament llarg, treia força motriu als saltants d'aigua. Aquests recs no podien ser utilitzats per instal·lacions que requerissin molta energia, però en canvi facilitaven la seva utilització a nombroses de petites i

mitjanjes. La força teòrica dels tres salts més importants era de 27, 26 i 25 cavalls de vapor; els altres saltants en tenien entre 10 i 17.

El fet que els recs tinguessin tantes utilitats provocà sovint disputes, no sols per la seva servitud, sinó també per la seva propietat. Després d'innombrables discussions entre el monestir i el comú de la vila se signa, l'any 1685, una concòrdia, mitjançant la qual s'atorga la propietat al comú, i el monestir conserva un seguit de drets sobre molins i regadius, així com el dret de cobrar 100 lliures anuals per la seva utilització; també s'establiren els dies de regadiu –els dissabtes a la tarda, els diumenges i les vigílies de festius– per tal de no restar força als salts. Per aquestes dades podem saber que el nombre de molins i d'instal·lacions manufactureres que se'n servien era de 19: set molins fariners i la resta batans, retorcedors, polvorers i blanquers; poc després, aprofitant dos dels saltants amb més força, s'hi instal·laren una farga i un molí paperer. La concòrdia, per tant, féu possible la concessió de permisos per part de l'Ajuntament; malgrat això, els banyolins continuaren pensant que el pagament de les 100 lliures al monestir i els privilegis que conservava eren un destorb per al bon funcionament de l'economia. Encara que tenien raó, el segle XVIII fou un dels més dinàmics de la vila gràcies a les manufactures tradicionals i a una incipient indústria situades al llarg dels recs.

Banyoles, el dinamisme d'un petit centre productor

Tot i que per la seva població podríem dir que Banyoles era una petita vila de l'interior, centre d'un mercat comarcal poc extens, les notícies que ens n'han arribat permeten d'afirmar que tenia un cert pes dins l'economia del Principat. L'aigua canalitzada fornïa de l'energia necessària per a les manufactures de l'època, i Banyoles no vivia d'esquena a l'estany –malgrat que en aquella època era un possible focus de malalties–, sinó de les seves aigües; fou més tard, en iniciar-se l'època industrial, quan es féu insuficient l'energia dels saltants, que Banyoles caigué en un estancament de llarga durada. Cal tenir en compte que durant l'època moderna Banyoles era una vila de les mateixes proporcions que Terrassa i una mica més petita que Sabadell; també tenia gairebé la meitat dels habitants de Girona, mentre que actualment és unes sis vegades menor. De fet, el dinamisme i l'empenta duraren poc –tant en l'aspecte demogràfic, com en el productiu, ambdós estretament lligats– i, en realitat, només es pot parlar d'una vila en via d'expansió durant la segona meitat del XVIII. El segle anterior, però, no va ser de total estancament, encara que la població fou fortament colpida per la pesta el 1652; no es pot oblidar que durant aquest segle l'estancament fou general i Banyoles no podia ser-ne cap excepció.

Saltant d'aigua que proporcionava energia a la fàbrica de paper. El rec major subministrava aigua i energia a diferents manufactures, tot constituint la primera zona industrial, que encara té continuïtat actualment.

Malgrat el seu reduït nombre d'habitants —comença el segle XVII amb 1200 i l'acaba amb 1400—, Banyoles complia les funcions d'una ciutat. La poca superfície del municipi disminuïa les possibilitats de l'agricultura, i durant la centúria el nombre dels anomenats pagesos era d'un 15%; també treballava al camp una bona part del 19% dels anomenats bracers o treballadors, encara que alguns d'ells segurament eren treballadors no qualificats de les adoberies, els molins, l'extracció de pedres, etc. Hi havia un 57% d'artesans reconeguts com a tals, als quals es pot afegir una part dels esmentats treballadors; de fet, mai no apareix amb nom d'ofici la gent que treballa als molins paperers o fariners (només hi consten els propietaris) ni tampoc els qui extreuen pedra o els qui treballen a les adoberies. Per tant, podem dir que dos terços de la població es dediquen a l'artesania o a la manufactura, tant per cent molt elevat i que demostra que una bona part de la seva producció es devia vendre fora de la vila i de la comarca. Evidentment, Banyoles tenia, com totes les poblacions de l'època, tot

l'artesanat bàsic per cobrir les necessitats de la vila i d'alguns pobles de la comarca: fusters, ferrers, sastres, sabaters, terrissers i, sobretot, mestres de cases. Al llarg d'aquest segle i també del següent, el seu nombre és força constant, i s'observa que sempre són les mateixes famílies i els mateixos cognoms, i especialment en el cas dels ferrers sempre s'emparenten les famílies entre elles.

On realment es pot afirmar el dinamisme productiu de la vila és en el sector tèxtil, el qual continua així la tradició de l'edat mitjana. Aproximadament un quart de la població s'hi dedica, bé amb el nom de paraires —els més nombrosos—, bé amb el de teixidors de lli; caldria afegir-hi el grup dels corders i el dels mitgers, ambdós poc importants, i, finalment, també contribuïen a aquest dinamisme els paperers, els blanquers i, a la darrerria de la centúria, els fargaires. Desconexem la importància real de tots ells durant el segle XVII, perquè, com ja hem dit abans, molts dels que hi treballaven sempre eren considerats simplement com a obrers. Sens dubte, la diversitat de producció de la vila era facilitada pels recs que la recorrien, poc cabalosos però molt pràctics.

També cal esmentar que prop d'un 10% de la població es dedicava al comerç i a les professions liberals, sense cap element del funcionariat, car la jurisdicció anava a càrrec del monestir. Hi havia els serveis típics de notari, apotecari, metges i cirurgians necessaris per a la vila, ja que d'altres pobles de la comarca també en tenien. Aquells que es feien dir negociants o comerciants corresponien als actuals homes de negocis, i era normal que n'hi hagués a la nostra població a causa de la seva important producció; alguns d'aquests negociants procedien de l'artesanat i canviaren de categoria en dedicar-se a la venda, com en el cas dels Ametller, que primer foren corders i posteriorment passaren a ser comerciants propietaris de telers, i una de les famílies més actives de la població durant el segle següent.

Aquesta situació serà similar durant tota la primera meitat del segle XVIII, però amb algunes modificacions significatives, sobretot en el ram tèxtil, com a resultat del canvi progressiu cap a nous productes i, per tant, cap a noves formes organitzatives i diferents denominacions en els oficis; els paraires seran cada vegada menys nombrosos, i, com a conseqüència, també ho serà la producció de panys, i apareixeran els anomenats teixidors de lli, que treballaran el cànem i el lli. Durant aquest segle a Catalunya s'esdevé un pas progressiu de les produccions tradicionals cap a altres d'industrials; de fet se segueix bastant a prop el model anglès, i Banyoles també forma part d'aquesta transformació general. A la segona part de la centúria, i sobretot a partir de la dècada del 60, es pot començar a parlar de les primeres indústries, amb la introducció d'un nou pro-

ducte: el cotó. Com veurem més endavant, també aquí s'instal·laran fàbriques d'indianes i de mitges, algunes creades per banyolins, però moltes altres per gent de fora, especialment durant el darrer quart de segle. Malauradament tot això succeí poc abans de la Guerra Gran i de la Guerra del Francès, les quals afectaren la comarca molt directament, i es trencà així un dels moments més dinàmics que hagi tingut mai el nostre poble, perquè, a més d'aquestes noves indústries, Banyoles continuà produint amb més quantitat teles de cànem i lli, filferro, paper i pells.

De totes maneres, si bé les esmentades guerres contribuïren a una davallada de la producció que mai no tornà als nivells anteriors, les causes cal buscar-les també en la mateixa estructura, tant per la seva situació geogràfica i la proximitat d'altres centres més dinàmics com Olot, com per la insuficient força dels recs –que els feia bons per a la indústria tradicional, però no per a la moderna–, així com en la manca de capitals.

Són els mateixos banyolins els qui s'adonen d'alguns dels seus problemes. Es queixen de les traves que posa el monestir a la lliure utilització de les aigües, i en una carta datada el 1772 el comerciant J. Armadàs demana que passin totalment a la jurisdicció reial per tal de *“levantar fàbricas de paños que abundaban en otras épocas y adelantar las de cáñamo en sus tejidos que al día es el particular sustento de este ameno y delicioso pueblo”*; observem que en aquest cas es pensa en la manufactura tradicional, de la mateixa manera que també hi pensava l'Ajuntament quan el 1785 demanà ajut a fi d'augmentar el regadiu destinat a produir més cànem.

També l'Ajuntament toca el viu dels problemes en informar sobre la manca de capitals: *“En esta villa no existen comerciantes poderosos, compañías fuertes ni giradores de letras de cambio”*. Però malgrat el que es digui, sí que hi havia, pel cap baix, dos comerciants amb uns 30 telers cada un i amb una producció prou forta com per vendre a l'exèrcit espanyol a Amèrica; però aquests comerciants banyolins continuen amb la producció tradicional, sense cap incursió en els nous productes, mentre que curiosament són majoritàriament forans els qui instal·len les primeres fàbriques modernes. En aquests mateixos anys l'Ajuntament lamenta que alguns artesans hagin abandonat Banyoles per anar a treballar a les fàbriques d'indianes de Barcelona a causa de la manca de guanys; paral·lelament, però, Banyoles es va omplint amb gent procedent de la comarca. Per tant, aquest últim quart del segle XVIII mostrarà ja alguns trets de feblesa, que es deixaran sentir plenament durant el XIX

EL TÈXTEL: DINAMISME I CAPACITAT D'ADAPTACIÓ

Durant els segles XVII i XVIII prop d'un 25% dels homes treballaven en l'elaboració de teixits. En la primera centúria predominaven els paraires, els quals van ser progressivament substituïts pels teixidors de lli i de cànem, que, ja a les acaballes del set-cents, compartiren el seu predomini amb els mitgers. Si ens basem en aquestes dades, extretes dels registres parroquials (segons els oficis declarats pels homes en els baptismes i en els matrimonis), malgrat la manca d'informacions reals sobre la producció, podem concloure que aquesta branca era la més important de Banyoles, i, atès que aquesta proporció es manté constant durant les dues centúries, una bona part del creixement demogràfic de Banyoles i de la seva prosperitat van lligats a aquest sector.

Si agafem com a font les professions dels homes en casar-se, tindrem les següents dades:

Anys	Paraires	Teixidors de lli	Mitgers (xifres absolutes)
1602-24	45	24	5
1625-49	36	14	1
1650-74	26	12	-
1675-99	32	33	-
1700-19	23	27	-
1720-39	14	44	-
1740-59	11	99	3
1760-79	16	118	4
1780-99	15	99	73

Els paraires representen la continuïtat amb l'edat mitjana, durant la qual eren coneguts els draps banyolins com una especialitat dins el teixit de la llana, i és ben segur que foren igualment importants durant el segle XVI, malgrat que fins al moment aquest fet no es pugui demostrar a causa de la manca de fonts; el paraire tenia cura de tot el procés, des de la compra de la llana fins a la venda del producte acabat, encara que no el fes tot pròpiament ell. Com veurem en els casos del cànem i del lli, normalment el procés de filar corresponia a les dones, sobretot a les dels pobles comarcans, però també formava part del treball quotidià de moltes banyolines; a Banyoles, fins i tot, durant el carnaval es ballava "el ball de la filosa", en un dia dedicat especialment a les filadores, i representava una mena d'homenatge dels homes en reconeixement de la seva importància.

Una vegada filada la llana, els mateixos paraires eren segurament els qui la teixien per tal de vendre els panys després. Encara que tradicionalment era el paraire qui tenia cura de tot el procés, probablement actuava més com un artesà que no pas com un negociant.

El gran nombre de paraires, juntament amb el fet que gairebé mai no es parli de teixidors de llana, ens fa pensar que la majoria eren petits artesans que treballaven pel seu compte. Formaven un gremi que perdurava encara durant el segle XVIII (quan a Banyoles ja no es parla de cap gremi), amb possessions que foren desamortitzades posteriorment. Però el fet que fossin tan nombrosos no ha de fer oblidar que el paraire no és un simple teixidor i que alguns d'ells eren veritables empresaris. A mitjan segle XVIII, quan ja el treball de la llana es pot considerar residual, i amb una producció declarada de només 2600 canes, resten a Banyoles dues instal·lacions fabrils, els propietaris de les quals són anomenats paraires. Com que a la mateixa època la resta del tèxtil funciona amb el treball a domicili, podem pensar que aquestes fàbriques eren encara del segle anterior (o de molt abans), i que, malgrat que a Banyoles existien molts mestres artesans paraires, hi havia també autèntics empresaris. En una d'aquestes naus hi havia 36 treballadors, 14 dels quals eren homes, 17 dones i 5 criatures; tots eren al mateix edifici, i els homes no s'anomenaven ni paraires ni teixidors, sinó treballadors. A l'altra fàbrica també hi treballava un nombre similar d'homes, dones i mainada. Aquest és un dels pocs casos en què es parla obertament del treball dels infants. Per la manera com està fet l'informe, es veu clarament que es considerava normal, i que el treball dels infants no és una novetat de les primeres indústries modernes, sinó que ja era emprat per la manufactura més tradicional.

Aquestes dades corresponen a una època en què a la comarca –veurem que passa el mateix a Crespià– s'ha abandonat quasi totalment la llana en favor del canem i del lli. Els paraires havien representat la tradició, tant per la seva continuïtat en el temps com pel fet de formar un gremi que podia ser un obstacle a la incorporació de nous membres; així, quan Banyoles comenci a engrandir-se, no seran els paraires els qui representaran el sector més important, sinó aquells que, o bé com a negociants o bé com a teixidors (sempre es faran anomenar teixidors de lli, encara que no el teixeixin), començaran a treballar altres productes.

El segle XVIII veurà, per tant, l'expansió del lli i del canem, lliures ja de traves gremials, la qual cosa permetrà l'entrada de persones i formes organitzatives noves. Les primeres notícies sobre el que es produeix a Banyoles provenen dels informes emesos per l'Ajuntament els anys 1746 i 1747. En ells es diu que es produïen a Banyoles 70.000 canes anuals de teles fines gòtiques, com les

d'Holanda (lli), i 50.000 canes en l'especialitat de bri de cànem cru o estopa; per teixir el lli hi havia a la població 60 telers, que pertanyien a 39 mestres teixidors, i 65 telers per al cànem, propietat de 35 teixidors. En ambdós casos estan molt repartits, però dos comerciants concentren una bona part d'aquests telers: Francesc Ametller en té 22, amb els quals produeix 20.000 canes de lli i 3.000 d'estopa, i entre els seus treballadors trobem 12 mestres teixidors, 5 fadrins teixidors i 7 aprenents; l'altre negociant, Josep Fages, té 39 telers, fabrica 30.000 canes de teles de lli i 5.000 d'estopa, i treballen en els seus telers 17 mestres teixidors, més un nombre indeterminat d'aprenents. Dels telers restants, 50 estan distribuïts entre 12 particulars, i donen feina a 30 mestres, 6 fadrins i 14 aprenents, i els altres 10 són de teixidors propietaris del seu teler.

També una ullada a la *Libreta de cobrança de industria de la villa y término de Bañolas* del 1756 mostra que a la població abunden els petits propietaris d'indústria, perquè n'hi consten 93, molt pocs dels quals arriben a pagar una lliura o més d'imposició; només el propietari de la paperera paga tres lliures, i entre els sis que en paguen de dues a tres, hi ha un negociant, dos botiguers, un apotecari, un moliner i el propietari de la farga. Però tant en aquest cas com en la quantitat de canes treballades, podem pensar que s'amaga una bona part de la informació amb l'objectiu de pagar menys impostos. Aquesta ocultació no impedeix a l'Ajuntament de mostrar una evolució positiva de la producció, i en un informe emès 17 anys després es parla ja de 140.000 canes anuals, coincidint amb els anys en què la natalitat ha iniciat l'ascens, i també ha augmentat el nombre dels anomenats teixidors.

Malgrat les queixes de l'Ajuntament sobre l'excessiu nombre de petits propietaris i la manca de capitals, veiem que hi ha dos comerciants amb força telers cadascun, i que a més abunden els qui en tenen 4 o 5, i en canvi són pocs els qui només en tenen un; de fet, tenir menys de 6 telers és normal a la Catalunya del segle XVIII i Banyoles segueix la tònica general del país. La venda d'aquesta producció afavoria una certa concentració i sobretot el paper dels comerciants; no sabem on s'exportaven les teles fines de lli, però en canvi coneixem el destí de les teles bastes de cànem: el seu comprador és l'exèrcit d'Espanya destinat a Amèrica, al qual es proveeix de tendes de campanya, camises, matalassos i sacs de dormir. També la compra de les matèries primeres afavoria aquesta concentració: el lli es comprava fora de les nostres fronteres, i per tant es necessitaven comerciants.

Quant al cànem, Banyoles tenia bones terres per dedicar-hi, però en poca quantitat; ja hem vist que quan a final de segle F. de Zamora recorre Catalunya, en arribar a Banyoles esmenta especialment el cultiu del cànem com una cosa

molt pròpia del nostre municipi i poc vista per ell, i li crida l'atenció tant la quantitat de cànem com la manera que tenen els pagesos d'adobar aquests camps. Però malgrat que aquest cultiu fos característic de Banyoles, l'Ajuntament assegurava que el cànem produït a la comarca només representava una novena part del que es transformava.

Tot aquest volum de producció comportarà un tipus d'organització en la qual el propietari de diversos telers serà una peça clau, i en canvi els pocs teixidors propietaris únicament del seu teler segurament només teixien la roba necessària per a la mateixa població o per als habitants dels pobles més petits de la comarca. El cànem es treballava a les mateixes cases de pagès i en algun cas el cànem cru surt en els testaments com a mostra de la seva importància. Aquest cànem era filat per les dones de la casa i posteriorment teixit per un especialista. Seguint la tradició oral, podem conèixer el fet que encara a final del segle passat teixidors de Banyoles es desplaçaven a pobles que no pertanyen a la comarca, com Sarrià de Dalt, a fi de teixir el cànem dels pagesos. A més, a cada poble una mica gran, com Fontcoberta, Cornellà, Crespià o Galliners, hi havia sempre algun teixidor que complia la mateixa funció i teixia el cànem del municipi, perquè no tenia gaire sentit que aquests teixissin a compte d'un negociant de Banyoles, que ja tenia suficients homes a la vila. Però la mateixa estructura d'aquests teixits tradicionals sí que obligava els propietaris de més d'un teler a desplaçar-se a la comarca per a la feina del filat.

Abans se l'havia d'amarar –cosa que es feia prop de la riera Canaleta, per tal de disposar d'aigua suficient–, assecar-lo i passar-lo pel rastell (a Banyoles hi havia especialistes en aquesta feina). Per amaran el cànem calien aigües estancades, que a l'estiu eren un niu de mosquits: malgrat que Banyoles sofria força a causa de la malària, la creença popular deia que el cànem era perjudicial per als mosquits de la malària i que, per tant, aquestes aigües eren beneficioses. La feina del filat era sempre ocupació femenina, feta al mateix domicili, i, a causa de l'elevat nombre de telers, no podien ser suficients les dones banyolines, car calien diverses dones per fornir de fils un sol teixidor. Zamora es refereix a aquest treball femení i diu que tant el cànem com el lli eren filats per “*las pastoras de los contornos*” que cobraven “*a media peseta el mazo*”. El 1803, un sol comerciant, Francesc Llopart, donava feina a unes 700 dones de Banyoles i comarca, i tot i que per al segle XVIII no hi ha cap informe on s'especifiqui aquest treball femení, sí que està ben documentat a principi del XIX, quan persisteix encara la manufactura tradicional. Així, el tèxtil de Banyoles proporcio-

nava feina a un bon nombre de famílies de la comarca a través del treball femení: l'any 1777, en l'informe on es fa referència als teixits destinats a la tropa, es diu que “*da trabajo [...] a las mujeres y niñas de la comarca*”.

Pel que fa als telers, podem pensar que una bona part es trobaven dispersos a les cases dels teixidors, car no calia que el comerciant els concentrés en un sol edifici. El control i el pagament no es feien a partir d'un horari, sinó que es treballava a un tant la cana teixida. Malauradament no disposem fins al moment de cap document que parli de la vida d'aquests teixidors, però hem de pensar que no diferia de la dels d'altres contrades; podien organitzar el treball a la seva manera i, tot i que no eren propietaris del teler, sí que ho eren de les seves hores. Molts d'ells procedien de la comarca, d'uns pobles que, com hem vist abans, començaven a estar massa saturats i ja no oferien gaires possibilitats de trobar feina. Per això és també probable que una altra part dels telers estigués més concentrada, perquè molts d'aquests homes devien habitar en una part d'una casa, sense espai per tenir-hi un teler.

A l'últim quart de segle s'afegirà a aquesta manufactura tradicional la nova indústria del cotó i les mitges. Quan el 1777 l'Ajuntament es queixa de la decadència dels teixits tradicionals, s'hi han instal·lat ja dues indústries de cotó, que produeixen 20.000 canes catalanes a l'any; a partir d'aquests moments els intents d'introduir la nova indústria tèxtil seran nombrosos, encara que no tots tindran èxit. Si bé aquestes primeres indústries comencen amb retard respecte de Barcelona, coincideixen amb les primeres indïanes establertes a Olot, i són força anteriors a les de Salt o Girona. Coneixem poca cosa sobre aquestes fàbriques d'indïanes a Banyoles, i el més destacat és un informe del 1789 on s'esmenta una fàbrica amb 20 telers, creada per una societat de la qual formen part un comerciant propietari de telers tradicionals (J. Fages), un membre d'una família d'apotecaris (F. Llopart) —que més tard apareixerà com a propietari de la fàbrica de paper—, i un Francesc Masmitjà. Les altres indústries que s'estableixen aquí ens són conegudes únicament per les inscripcions de caràcter demogràfic dels registres parroquials; durant aquest últim quart de segle són corrents les inscripcions de persones anomenades “fabricants d'indïanes”, alguns dels quals són francesos, però en general és gent que es queda poc temps a la vila, no sabem si a causa de fallides, encara que això és molt possible, perquè el capital necessari per establir noves indústries és cada vegada més considerable, i els fracassos són corrents a tot Catalunya. Quan l'esmentat Zamora visita Banyoles, es refereix a la fabricació de mitges, al cànem i al lli, però no diu res de les indïanes; potser no n'hi havia cap d'important en aquells moments, però els intents no foren

debades, perquè el 1848 queden tres fàbriques de cotó iniciades en el segle anterior, una d'elles propietat d'un francès resident a Banyoles.

Si les indïanes no tingueren gaire èxit, aquest no va ser el cas d'una nova indústria establerta en aquest període tan dinàmic: la fabricació de mitges. Aquesta producció va ser començada per dones i nenes, i ja al 1777 en feien 15.000 parells a l'any, "*que fabrican a la aguja, de caudal propio*"; dotze anys després aquesta producció artesanal ha passat a ser de 25.000 parells. No és estrany que l'única petició per tal de crear una escola per a les nenes vingui donada per la necessitat de la seva formació professional: l'escola serviria per ensenyar-los a fer mitja. Com en el cas de la producció de panys de llana, i més tard en el del filat del cànem i del lli, aquí també trobem que les dones tenien un paper molt notable en la producció tèxtil de la nostra comarca. Però aviat la fabricació de mitges va deixar de ser un afer exclusivament femení i manual, i, gràcies a la introducció del cotó com a matèria primera, proliferen els telers on treballen homes, amb una producció més important: 50.000 parells de mitges de cotó a l'any. El 1789 a Banyoles hi ha ja 77 telers de mitges, que pertanyen a 8 propietaris diferents, i poc després Zamora en compta 80, amb el mateix nombre de propietaris. A final de segle, després de la crisi de la Guerra Gran, Esteve i Agustí Masmitjà diuen que es fabriquen bombins i mitges de cotó "*y otros muchos géneros [...] sirven para el consumo de nuestra España y Indias y mucha parte para el ejército*". Per tant, tal com succeeix arreu de Catalunya, la producció de cotó en la seva especialitat de les mitges ha entrat també en el comerç colonial i hom les ven a l'exèrcit, igual que es feia amb el cànem. L'any 99 la indústria de mitges treballa a ple rendiment i una sola fàbrica proveeix l'exèrcit amb 25.000 parells a l'any. Segons el mateix informe treballen en la fabricació de mitges unes 400 persones, de Banyoles i comarca. Podem suposar que entre aquestes persones s'inclouen també les dones que possiblement continuaven fent mitges a mà, perquè el nombre d'homes deu ser molt menor: entre 1780-1799 es varen casar a Banyoles 73 homes que s'anomenaven mitgers.

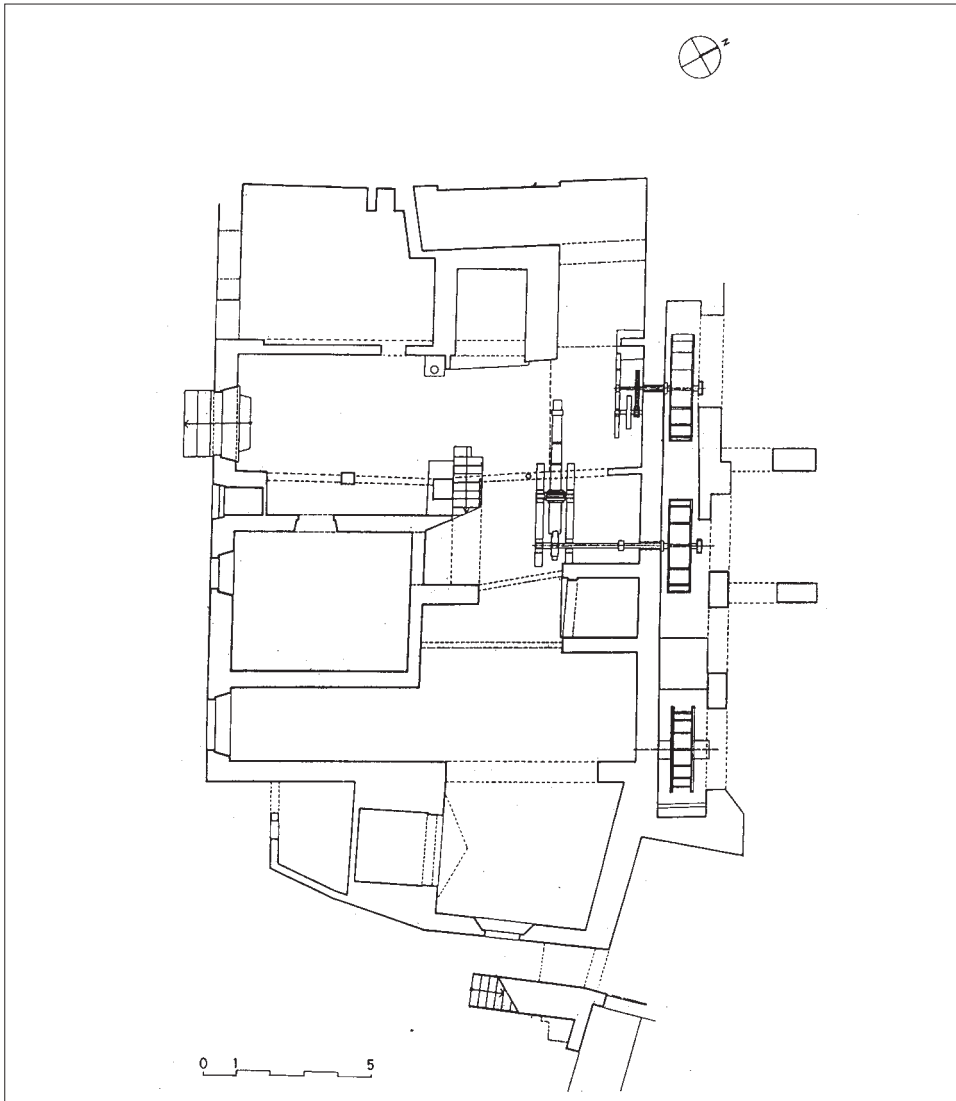
De totes maneres, malgrat que Banyoles té un important mercat, si comparem el nombre de telers amb el d'Olot –600– o el de Tortellà –100– (per a una població aproximada de 1500 persones), i a més tenim en compte que els telers de Banyoles porten 10 anys de retard respecte als d'Olot, podem pensar que la nostra indústria de mitges neix a redós de la de la Garrotxa, molt més important. A més, molts dels fabricants de mitges de Banyoles procedien de Tortellà, junt amb algun francès, cosa que pot fer pensar que els banyolins no demostraren gaire interès a invertir en les branques tèxtils que en aquells moments eren més innovadores.

ALTRES ACTIVITATS INDUSTRIALS

Ja als afores del nucli banyolí, i aprofitant l'energia hidràulica del salt més cabalós per tal de moure el martinet, s'instal·là a final del segle XVII una farga, en un primer moment propietat dels Barnosell i poc després de la família Bernich; en coneixem la producció a mitjan segle XVIII, i declarava 250 quintars de filferro, el mateix volum que trobem el 1789. Tot i que hem vist que el ram tèxtil experimentava un gran augment de la producció a la segona meitat del XVIII, és possible que les dades referents a una producció igual de filferro a mitjan i a final de segle siguin fiables, ja que unes instal·lacions com les de la farga eren difícilment ampliables. De fet, continuaren així durant el segle següent, sense innovacions, fins que a principi del segle XX el saltant d'aigua fou utilitzat per fer la primera central elèctrica a Banyoles. A diferència del tèxtil, en aquest cas no podem saber la gent que hi treballava, perquè només es declaren com a fargaires els membres de la família Bernich; segurament els altres eren considerats com a treballadors sense ofici.

A més de la fabricació del filferro, a Banyoles hi ha una important producció d'aram gràcies a calderers francesos procedents quasi tots del bisbat de Clermont-Ferrand. Gràcies a una relació de les persones estrangeres demanada pel govern l'any 1764, sabem que tots eren francesos, dedicats principalment a la fabricació d'aram; en canvi, durant el segle anterior la majoria de francesos, tant a Banyoles com a la comarca, tenien l'ofici de serrador. En ambdós casos són feines desenvolupades gairebé exclusivament per gent d'aquesta nacionalitat. A la "*relación de los extranjeros i sus ocupaciones*" de l'esmentat any, es dona el nombre de 33 francesos, 6 dels quals són empresaris i els altres, treballadors; vint-i-cinc d'aquests francesos són calderers. Hi ha 5 instal·lacions caldereres en les quals s'ocupen exclusivament francesos, tant propietaris com treballadors.

Prop de la farga i utilitzant un altre saltant d'aigua cabalós –pel fet que els recs hi ajuntaven el seu cabal i que les dues instal·lacions es trobaven a la part més baixa del municipi– es va situar un molí paperer; la primera notícia que hi fa referència és de 1594, i aquest molí tingué continuïtat fins a l'últim quart del segle XX. La indústria paperera es considera subsidiària de la tèxtil i a Catalunya va arribar a ser força important. També hi havia un molí paperer a Borgonyà i alguns dels treballadors paperers de Banyoles procedien d'aquest poble. Tal com va passar en tants altres casos, ni la incipient indústria paperera de Banyoles ni la de Borgonyà –que disposava de l'aigua del Terri– no es modernitzaren i anaren perdent la seva importància, ben al contrari del que passà amb la pro-

Dibuix de la farga de Banyoles, R. Lluch, J. Moner, Ll. Privat, "La farga de Banyoles...", pàg. 151. En la planta es mostra el funcionament de la maquinària.

ducció de paper a Girona. Es coneix poca cosa sobre el seu volum de producció, però a partir de l'increment del nombre de paperers podem deduir que durant la segona meitat del segle XVIII va augmentar de manera notable. De fet, en aquest període no es troba cap paperer nascut a la vila i tots procedeixen de

Borgonyà, Sant Joan les Fonts o les Planes. Sabem que el molí fabricava paper fi per escriure (unes 2000 raimes) i paper bast, d'estrassa (unes 500 raimes); més endavant es dedicà a la producció de paper de fumar, que s'exportava a Cuba i altres indrets d'Amèrica.

No es pot parlar de la manufactura a Banyoles sense fer esment de les adoberies. Considerades actualment com una de les indústries més tradicionals de Banyoles, ja existien a l'edat mitjana, i un dels productes utilitzats usualment per treballar les pells –juntament amb escorça–, el roldor, fou monopoli del monestir durant molts de segles. Aquest arbust, molt abundant a les muntanyes de la comarca, sobretot als municipis de la part oest, va ser utilitzat a les adoberies de Banyoles fins al segle actual, i quan deixà de ser monopoli del monestir va esdevenir una font d'ingressos complementària d'alguns pagesos, si bé la seva recollida i la seva venda eren, segurament, prou vigilades pels propietaris dels boscos, tal com abans ho havien estat pel monestir.

En el segle XVII n'hi havia tres instal·lacions, i segurament els banyolins preferien altres activitats, ja que durant tot el divuit es manté aquest mateix nombre. En canvi, algunes de les actuals fàbriques foren començades a principi del XIX per fabricants procedents d'Olot. Igual que en el cas de la farga, llevat dels propietaris, gairebé no es troben persones que es declarin adobers, i, probablement pel fet de ser una activitat que no requeria gaire aprenentatge, els qui hi treballaven eren anomenats treballadors. Les tres adoberies transformaven pells procedents de bestiar boví d'Amèrica i de xais, cabres i matxos de la comarca. No es troba cap document que ens informi d'on es venia la seva producció, però sí que coneixem la de l'any 1789: es fabriquen 3.500 pells de cordovà, 5.000 de valdesas, 1000 cuirs de sola i 500 de vaqueta negra. Aquestes adoberies necessitaven molta aigua i se situaven seguint el rec major, a l'antiga carretera que anava a Girona. Tot i que per la seva mateixa naturalesa el treball del cuir és brut, és interessant constatar que F. de Zamora les trobà molt netes, car l'aigua hi era molt abundant.

Altres activitats menors eren l'extracció de la pedra de Banyoles, ja als voltants del poble de Mata, i la confecció de cordes, sobre les quals no hi ha cap referència, però en coneixem l'existència a partir del seu nombre d'artesans. De fet, mai no varen ser gaire abundants, però segurament era una activitat que ultrapassava la producció per al consum propi, i, almenys en un cas, una família de corders del XVII va convertir-se en una de les principals nissagues de negociants del tèxtil durant el segle següent.

BRACERS, TREBALLADORS, JORNALERS

Sota aquestes denominacions, que moltes vegades s'apliquen indistintament a la mateixa persona, s'inclou la part més nombrosa de la població després dels artesans, i a la vegada la més imprecisa. Com que les dades sobre les quals s'ha realitzat el treball s'han extret dels registres parroquials, les xifres són sempre aproximatives i, igual que en els altres casos, tenen validesa quan són comparatives; però el seu valor principal consisteix en el fet que la designació de l'ofici d'una persona en aquests registres és sempre segura, i respon a la idea que té ell mateix i la societat en general sobre la seva categoria, sense que hi hagi cap necessitat d'ocultació per raons fiscals. D'aquesta manera és perfectament distingible un teixidor –un home amb un ofici concret–, malgrat que no sigui propietari del seu teler, d'un altre home, que treballa potser en el ram tèxtil i no arriba a la categoria de teixidor; aquest podria ser el cas dels treballadors de les antigues draperies o de les primeres indústries modernes, com les de mitges o les primeres indïanes.

Segons els registres parroquials, a Banyoles els artesans representen més del 50% de la població, però en canvi en una relació feta per l'Ajuntament entre 1725-30 aquests només són el 30 per cent, i els anomenats treballadors i pobres de solemnitat passen a representar el 40%. Primerament, és clar que els considerats com a pobres de solemnitat són els treballadors més pobres (ningú no es fa apuntar a la parròquia com a pobre), i, en segon lloc, és evident que l'encarregat municipal va inscriure com a treballadors alguns homes que es consideraven artesans pel seu tipus de feina.

Durant el segle XVII se sol parlar de bracers i la seva proporció no és gaire elevada, igual com passa també als altres pobles de la comarca: entre un 15 i un 20 per cent dels nois que es casen tenen aquesta denominació, mentre que els artesans arriben sovint al 60 per cent; a la centúria següent ultrapassen quasi sempre el 20 per cent, i ja durant els darrers trenta anys s'acosten al 30. Trobem sempre una frontera imprecisa entre algunes categories d'artesans i treballadors, car sempre que els primers són més nombrosos, els segons ho són menys, i viceversa. Per això, a l'hora de preguntar-nos en què s'ocupen, podem pensar que una part d'ells treballen en activitats secundàries, i els altres, a la terra. En el primer cas, segurament s'hi poden incloure molts dels empleats a les adoberies, car el nombre de blanquers és sempre molt reduït i potser només constaven amb aquesta denominació els propietaris, mentre que els que hi treballaven no tenien cap consideració de categoria professio-

nal; no cal estranyar-nos-en, ja que arreu la transformació de les pells era una feina bruta i mal considerada. El mateix passa amb la farga, perquè només apareix com a fargaire el seu propietari, i els altres que consten com a calde-rers, sempre francesos, no sembla pas que treballessin en aquest establiment. Igualment, treballava gent als nombrosos molins, tant de farina com drapers, i també en aquests casos només consten els propietaris. Finalment, hi ha totes les feines relacionades amb la construcció i l'extracció de pedra, sobre les quals només apareixen amb categoria professional els mestres de cases.

Però molts d'ells treballaven al camp, a jornal, i veurem que a mesura que decau la manufactura a Banyoles es va abandonant la paraula “treballador”, que és substituïda per la de “jornaler”; alguns d'ells podien arribar a tenir petits camps, que a vegades no arribaven ni tan sols a una quartera i que no els donaven el suficient per viure. Si tenim en compte que al municipi hi havia (segons el cadastre de 1767) 616 hectàrees cultivades, i que el nombre dels anomenats pagesos era d'un 35 famílies, mentre que n'hi havia molt pocs considerats com a masovers, era imprescindible l'existència d'una nombrosa població que es pogués llogar a les feines del camp. Ja hem vist que durant el segle XVIII aquests augmenten molt a tota la comarca i que molts d'ells emigren cap a Banyoles; de fet, és gent que, en no tenir res i en habitar en cases compartides amb altres famílies, té una gran mobilitat i és difícil de seguir-ne el rastre familiar. És possible que fossin ells també els primers a marxar de Banyoles cap a Barcelona per buscar feina a les fàbriques d'indianes, i més tard cap als primers establiments fabrils al poble de Salt (emigració ben documentada en el segle següent) i a la indústria surera de la costa.

Per tenir una lleugera idea de les seves condicions de vida, es pot fer una ullada al cadastre del 1820, en el qual s'especifica el nombre de caps de família per carrers i per cases. En parlar del terme assenyala 25 masos en què hi ha un sol cap de família, i d'altres habitats per diverses famílies. Així, al mas Sala hi havia onze caps de família, al mas Verdaguer (format per dues cases) hi habitaven quatre famílies, igual que al mas Riera, i al mas Palau apareixen 12 caps de família. Segurament constaven diverses cases sota el mateix nom, al voltant del mas pròpiament dit, de manera similar al que passava al mas Puig de la Bella Casa, amb onze famílies; en aquest cas se n'ha conservat l'estructura i encara es pot contemplar la casa pairal al centre, voltada per les casetes dels seus treballadors. No es veuen pas, però, 11 cases, i és possible que visqués més d'una família en algunes d'elles, ja molt petites.

EL SECTOR TERCIARI

La gent dedicada al comerç i a allò que podríem anomenar professions liberals era poc nombrosa durant aquesta època i la seva proporció és força constant entre el 1600 i el 1800: al voltant del deu per cent dels banyolins. Però aquest no és cap grup socialment compacte, i això es fa sentir en els mateixos registres parroquials: només alguns d'ells reben la categoria de senyors/es, tot coincidint tant amb la seva situació social com econòmica; solament seran tractats així algun comerciant, els metges i els notaris. De fet, hi ha una gran diferència entre les famílies Fages o Ametller, propietaris de telers i grans comerciants de productes tèxtils, que a més aconsegueixen arrendaments municipals, i els altres petits marxants, escriptors, cirurgians o mestres.

Lògicament, no entren dins la categoria de comerciants els artesans que venen el seus productes, com sabaters, ferrers, sastres, etc., perquè aquests apareixen sempre esmentats amb el seu ofici; alguns d'ells aconsegueixen, però, els arrendaments dels serveis del comú, la qual cosa és, segurament, una prova de la seva importància social. Per exemple, l'any 1776 la taverna està arrendada a Tomàs Manyach, sabater; el dret de peix, a J. Castanyer; el de mercaderies, a J. Teixidor, corder; el de les mesures per al blat, a J. Colomer, corder; el d'emoluments d'oli, a M. Frigola, i la gabella de vendre sabons i gra, a J. Butinyà, corder. Quan per aquestes mateixes dates l'Ajuntament aconsegueix el dret de posar carnisseria pública, aquesta és arrendada a J. Fages, botiguer de robes, perquè ha fet la millor oferta; si tenim en compte que el 1772 el comú demana per aquest arrendament 150 lliures a l'any –quan l'impost més fort que es pagava per indústria era de tres lliures–, comprovem que devia de ser molt profitós, tant per a l'Ajuntament com per a l'arrendatari.

De fet, el plet amb el monestir sobre el dret de posar carnisseria havia durat 15 anys, i es va aconseguir finalment que el monestir pogués posar carnisseria només per als seus propis, i que la pública fos propietat del comú. Aquest, a través dels seus regidors, defensava aferrissadament els seus drets, tant enfront del monestir com del seu representant, el batlle, o d'altres particulars; quan el batlle F. Cabanellas vol posar una fàbrica de sabó, els regidors s'hi oposen perquè això privaria l'Ajuntament del dret d'arrendament d'aquest producte; tampoc no es concedeix el dret d'establir hostel a Narcís Colomer, comerciant, perquè ja hi ha dues tavernes propietat de l'Ajuntament, i, com que el comú té facultat de tenir tavernes, fleca i carnisseria, no és lògic que un particular posi una fonda, perquè això ja ho pot fer l'Ajuntament.

Es percep, per tant, una forta presència municipal en el món del comerç, presència pròpia de l'antic règim, i en el nostre cas defensada intensament enfront d'un poder que es resisteix a perdre els seus privilegis: el monestir. Però a la vegada es va fent palesa l'existència d'unes quantes famílies, poques, que es van convertint en la burgesia comercial de Banyoles durant el segle XVIII i que agafaran altres camins a la centúria següent.

Pel que fa a doctors en medicina i notaris, el seu nombre relatiu disminueix al llarg d'aquests dos-cents anys; en canvi, hi ha nous apotecaris, cosa lògica si es considera l'augment de població. També es fan més nombrosos els cirurgians, que, juntament amb les llevadores, seran cada cop més presents als parts; es pot dir que a l'últim terç del segle XVIII la tocologia està ja consolidada com a especialitat, tant per als cirurgians com per a les llevadores, i a les defuncions d'infants es fa més corrent la menció "batejat per la llevadora o el cirurgià", en lloc de ser-ho per un veí o un parent, tal com era corrent en èpoques anteriors. Probablement, aquesta presència de persones una mica especialitzades, que han pogut llegir i informar-se —a la segona meitat d'aquest segle s'escriuen ja tractats de tocologia dedicats als cirurgians i a les llevadores—, influí en el descens en la mortalitat dels infants més petits que es comença a observar a Banyoles. També es pot conèixer el nom d'algunes d'aquestes dones, les úniques que apareixen exercint una professió, com ara Francesca Roura i Margarida Ponsí. Els cirurgians continuen tenint menor categoria que els metges, però es dediquen cada vegada més a l'exercici de la medicina pràctica.

Per acabar, podem esmentar els mestres, poc nombrosos i mal pagats. Al 1779 només n'hi ha dos, un de primeres lletres i un altre de gramàtica, i més tard se'n posarà un d'aritmètica. L'Ajuntament es queixa perquè no té prou diners per pagar-los el sou; moltes vegades els pares han de pagar, i així es priva molts nens d'assistir a l'escola. També es lamenta que una ciutat de 600 nens no pugui tenir mestres públics, i es fa constar que abans de la Guerra de Successió sí que se'ls pagava. Se suposa que aquests mestres eren per als nens, car ja hem vist que per a les nenes es proposava de crear una escola per ensenyar-los a fer mitja.

ELS FORANS

Malgrat que a Catalunya està força ben documentada la immigració de francesos, no hi ha cap estudi concret sobre aquesta qüestió a la comarca. Una de les majors dificultats per saber la importància que hi tingué rau en el fet que no

es conserven gaires registres parroquials del segle XVI, que és quan en vingueren més; de totes maneres, i sense voler exhaurir el tema, podem constatar que durant els dos segles següents la presència de francesos a la nostra comarca fou constant, tot i no ser gaire nombrosa. Encara a principi del XVII continua la tradició i són molts més que en èpoques posteriors; pel que es troba d'ells en els registres, s'observa que ja no són treballadors sense especialitzar, i que en general es concreten en unes poques feines. A Banyoles, i fins a mitjan d'aquest segle, solen venir mestres de cases, però durant la resta del sis-cents trobarem francesos que s'anomenen serradors, i això no solament a Banyoles, sinó també a tots els altres pobles una mica importants: hi ha algun serrador francès al municipi de Vilademuls, al de Crespià, a Miànigues, etc., i possiblement amb un buidatge acurat dels registres se'n trobarien a d'altres llocs. Però durant aquesta part del segle són poc nombrosos, i el que crida més l'atenció és que en tots els casos facin sempre el mateix ofici.

En entrar al set-cents hi ha un nou augment de la immigració, que coincideix amb el que passa a la resta de Catalunya, però com en els altres llocs aquesta immigració és més selectiva, i esdevé més especialitzada: gairebé tots els francesos es troben a Banyoles i són calderers o cotoners. Encara més: tots els calderers que es troben a Banyoles són francesos; en una relació de l'Ajuntament del 1764 sobre els estrangers i les seves ocupacions, es diu que hi ha 33 francesos, 6 dels quals són empresaris, i els altres, treballadors: en J. Bru és calderer i té 7 treballadors francesos; en J. Rubert és cotoner i també té 7 treballadors; en G. Capià té també 7 treballadors francesos (segurament també es dedicava el cotó); l'A. Ros és calderer i té 4 treballadors, evidentment francesos, igual que en Lluís Barrosa, amb dos treballadors, o l'A. Bru, que no en té cap.

Com podem veure, els francesos seran pioners en la instal·lació de les primeres indústries plenament modernes. Durant la resta de la centúria serà força corrent trobar en els registres parroquials francesos que s'anomenen fabricants d'indianes i altres que s'ocupen en la producció de mitges; alguns d'ells hi reïxen, i d'altres marxen al cap de poc temps, però s'ha de remarcar que en començar la indústria de mitges foren sobretot els francesos els primers a ocupar-se'n. Si bé la seva importància demogràfica fou molt relativa, cal destacar sobretot la seva aportació en alguns oficis i el seu pes en els intents de modernitzar el tèxtil a la nostra població.

Un altre grup que es pot diferenciar perfectament de la resta dels habitants de la comarca és el dels gitanos. De tant en tant es troben referències sobre baptismes d'alguns infants on s'al·ludeix al fet que són gitanos, i en algun cas

s'hi diu que el pare és marxant. A partir de la pragmàtica de Carles III el 1783, es prohibeix el nom de “gitanos” i es parla de “castellans nous”, i no solament queda prohibida la paraula, sinó també el dret de castigar-los corporalment (marcar-los l'esquena amb ferro o tallar-los l'orella), així com tota discriminació en el treball; per la seva banda, ells han d'abandonar el nomadisme i establir-se en poblacions de més de 1000 habitants. L'any 1784 l'Ajuntament ha d'informar sobre els que hi ha a Banyoles, les seves ocupacions i el seu comportament. Així ens assabentem que hi viuen 5 famílies, amb un total de 24 persones; els homes són obrers o jornalers i les dones filen llana o estopa. Tots ells eren nòmades catalans, tal com mostren els seus cognoms, i el que no sabem és si s'establiren definitivament a Banyoles o si tornaren al nomadisme passat un temps. Però segons aquest informe no sembla pas que tinguessin especials dificultats per ser acceptats ni per adaptar-se a la vida sedentària: *“Certificamos y damos fe, nosotros, bayles y regidores de la villa de Banyolas, [...] de como ninguno de los individuos de las familias de los antes llamados gitanos que actualmente se hallan establecidos en esta villa (ni otros que hayan intervenido en la presente villa) no han dado motivo alguno a la justicia ni han contradecido en cosa alguna a las reales disposiciones prevenidas y mandadas observar por S.M.”.*

Si apareix cap altre estranger a la comarca sempre és en el cas que es morin soldats que formaven part de tropes d'ocupació: francesos, si eren del país veí, o d'altres llocs d'Europa, si eren espanyoles; podem trobar soldats morts procedents d'Alemanya, Irlanda, Itàlia o França, però mai de la resta d'Espanya.

ALTRES NUCLIS SIGNIFICATIUS

Hem vist que per als banyolins de l'edat moderna els pobles comarcans eren els compresos dins un radi que distava fins a una hora de camí de la vila, és a dir, els que tenien una certa facilitat per acudir al mercat. Si ens fixem en la procedència dels cònjuges que contragueren matrimoni a Banyoles entre 1750-1800, notem que la influència de la vila arribava a tots els pobles, excepte a la majoria dels del municipi de Vilademuls i al de Crespià; en canvi, hi havia més relació amb pobles dels vessants muntanyosos que avui dia no pertanyen a la comarca, com Mieres, Besalú i Tortellà, o amb pobles ja més llunyans, com Lladó, Cistella o Sant Llorenç de la Muga.

Pel que fa al municipi de Vilademuls, cal tenir en compte que està format per molts pobles relativament grans i ben comunicats entre ells, i sobretot molt

Nucli antic del poble de Vilademuls. El seu municipi, molt extens, avui forma part de la comarca, malgrat que durant l'edat moderna tenia poc contacte amb Banyoles.

propers al camí ral, cosa que facilitava més les seves relacions amb Figueres, però especialment amb Bàscara, poble més gran i que segurament actuava com a centre d'una subcomarca, a la qual estaven molt lligats els habitants d'Orfes, Galliners, Vilademuls i Parets; en canvi, Vilamarí, Ollers i, sobretot, Viladamí eren molt més propers a Banyoles; quant a Sant Esteve, Vilafreser i Terradelles, aquests tenien també bona comunicació amb Girona. Per tant, fóra més correcte de tractar el municipi per zones. Tot esperant un estudi més acurat, ens limitarem, ara per ara, a parlar d'alguns trets bàsics de la seva activitat artesanal.

Alguns d'aquests pobles, com Galliners i Orfes, disposaven d'un artesanat bàsic que els permetia de satisfer les seves necessitats d'intercanvi, probablement també amb els altres pobles, i comerciar amb Figueres (s'hi troba algun comerciant d'aquesta ciutat). Ambdós pobles tenen un nucli ben configurat —a més de les masies—, i per les inscripcions de les cases es pot veure que varen prosperar força, especialment a la primera meitat del set-cents. A Orfes hi

havia, ja a la centúria anterior, cirurgia, sastre, ferrer, sabater, saboner, carreter, un paraire i sobretot un molí draper, amb diversos teixidors de lli; a principi del segle XVII hi ha un molí retorcedor i cinc teixidors de lli. També es troben teixidors de lli a Galliners, i en canvi a tots dos pobles els paraires són gairebé inexistents. Si considerem que durant aquest segle tant a Banyoles com a Crespià abundaven molt més els paraires que no pas els teixidors de lli, veurem la singularitat d'aquesta zona i també el seu allunyament de la resta de la comarca (allunyament no sols econòmic, sinó també jurisdiccional). Curiosament, a final del segle següent, en el cens de 1787, malgrat que es constata que Orfes ha augmentat força la població, no s'hi esmenta cap artesà; segurament és un error de l'enquestador, però també és possible que els artesans dedicats al tèxtil ja no hi existissin i que, igualment com va passar a Crespià i a Banyoles, anessin desapareixent a mesura que creixia la nova indústria. De fet, és significatiu que a la segona meitat d'aquesta centúria ja no es construïssin cases al nucli.

El cas de Crespià és diferent, en tractar-se d'un municipi petit amb un sol poble i diversos veïnats, però va tenir durant l'època moderna una entitat pròpia, que anà més enllà de les funcions d'un nucli rural. Podríem dir que és el poble de tota la comarca que ha perdut més, tant en nombre d'habitants com en importància, i que el seu pes actual no es correspon gens al que tenia durant l'edat moderna. A final del segle XVII Crespià era un poble d'economia mixta, perquè la gent que treballava al tèxtil s'acostava a la meitat de la població –25 homes, enfront de 32 que ho feien al camp com a pagesos, masovers o bracers–, i una gran majoria d'aquests eren paraires; com en els altres casos, res no impedeix de pensar que aquesta activitat venia de més lluny, amb continuïtat respecte dels dos segles anteriors, i que era un centre important en la transformació de la llana, amb un nombre de paraires aproximat al que hi havia a Banyoles, tot i tenir una població més reduïda. Curiosament, els capellans d'aquest segle apunten algunes dones com a paraires, pageses o masoveres (cosa que no succeïa a Banyoles), potser perquè l'ofici de paraire, que incloïa la feina de transformació i de comercialització, exigia la participació de tota la família, i així la dona adquiria la categoria professional del seu marit; o, el més segur, és que es tractés de pubilles que transmetien d'aquesta manera l'ofici de la casa, de la família. En ser un poble més petit, aquest reconeixement persistia fins a la seva mort, però, malauradament, això només passa durant el sis-cents, perquè a l'altra centúria, encara que la dona ja conservarà el nom de la família (anteriorment se l'anomenava pel cognom del marit, llevat de les pubilles), se li deixarà d'esmentar cap ofici.

A causa de la seva activitat manufacturera, a principi del segle XVIII Crespià esdevé el poble més gran de la comarca –després de Banyoles– i comença a desmarcar-se d'altres com Serinyà, Esponellà i Fontcoberta, que eren més o menys iguals en el cens de 1553; aquesta diferenciació creixerà al llarg del segle, i s'arribarà a l'estancament i després al descens cap a mitjan segle XIX. Si seguim la seva activitat econòmica, veurem que tant el progrés com la decadència van lligats al treball de la llana, i, com en el cas de Banyoles, però de manera més pronunciada, la revolució industrial marca el seu pas definitiu a un municipi exclusivament pagès. Així, els antics paraires o marxaran o es convertiran en treballadors.

Període	Paraires/teixidors	Pagesos	Masovers	Bracers/treballadors
1670-1689	25	10	13	6
1750-1759	19	15	10	14
1760-1769	9	13	11	32
1791-1800	2	22	9	42
1801-1808	2	5	6	29

S'ha de dir que aquestes dades són aproximades, ja que procedeixen dels registres d'òbits, però són molt significatives si en mirem les proporcions. Només cal prendre's amb precaució les que comprenen els anys de la Guerra Gran, perquè a Crespià, que també sofrí les conseqüències de la guerra, hi arribaren força refugiats de Sant Llorenç de la Muga i la Vajol; tant aquests homes com uns altres cinc que foren morts pels francesos (que també mataren una noia de 16 anys) van ser apuntats com a treballadors. Però, llevat de petites excepcions, sí que es pot observar un progressiu retrocés de l'element paraire, paral·lelament a un augment dels treballadors; com a tot arreu, els anomenats pagesos, és a dir, els propietaris útils de terres i cases, es mantenen estables, mentre que el nombre dels masovers també decreix. Sembla com si disminuïxi l'estabilitat de molts masovers, a mesura que la població augmenta; igualment, els paraires passaren també a ser treballadors, si més no els que es quedaren a viure al poble.

Curiosament, en el recompte de 1787 encara apareixen 29 artesans, xifra que concorda més amb les de 1760-69 que amb les de final de segle. Això ens fa pensar que la Guerra Gran va ser molt negativa per a Crespià, no només per les destrosses i morts que ocasionà, sinó també perquè arribà en un moment en què

en altres indrets de Catalunya començava la industrialització, i segurament destruï tota mena de possibilitat d'adaptació. A més, es produí un estancament en el nombre d'habitants, malgrat que la diferència entre les dades del 1787 –en donen 444 a Crespià i 30 a Pedrinyà– i les del 1860 –amb 797– faci la falsa impressió que el poble continuava creixent. Si es recompten els naixements, sempre més fiables, i es considera que a la comarca no s'observa un canvi remarkable en la reducció de la natalitat d'un segle a l'altre, es veu que la mitjana de naixements del quinquenni de 1787 era de 32, la de 1860, de 29, i la de 1888, de 21; al costat d'això, la mitjana de morts era de 20 en el període de 1785-90, i també de 20 a final del passat segle (1886-90). La situació havia empitjorat clarament en aquests cent anys. No hi ha dubte que en els segles XVII i XVIII Crespià fou un poble dinàmic, mentre que el XIX va ser un segle de total estancament; quedaren, això sí, restes del seu antic artesanat, com el ferrer, el sastre, el mestre de cases, el carreter, etc., i també força inscripcions a moltes llandes que pertanyien al segle XIX (no gaire corrents en altres llocs de la comarca), segurament perquè Crespià, com Serinyà, quedà més destruït en les dues guerres amb França.

Un cas diferent és el de la vall del Terri, formada per diversos pobles molt ben comunicats amb Banyoles i amb una estreta relació amb la vila. En el fogatge realitzat el 1359, Corts i Sords apareixen com els pobles més grans, amb 26 i 23 focs respectivament; Pujals dels Pagesos i dels Cavallers tenien 22 focs, i en canvi Cornellà i Borgonyà eren els dos més petits, amb 13 i 8 focs; dos-cents anys després, el 1553, trobarem que en conjunt ha baixat el nombre de focs, i que Corts encara és el poble més gran, seguit a poca distància per Cornellà, que a principi de l'època moderna comença a constituir-se com a centre del municipi, i a augmentar progressivament el nombre d'habitants. L'estancament d'aquests dos-cents anys continua durant el segle XVI, tal com es pot constatar en els pocs pobles que conserven registres de naixements del final d'aquesta centúria; així, Pujals dels Cavallers podia tenir entre 50 i 70 persones, Sords entre 100 o 120, i Borgonyà es devia situar entre les dues. Si ho comparem amb el nombre de focs de Sords el 1353 (amb una mitjana de 4,5 persones per llar), veurem que el nombre d'habitants era molt similar. En començar el segle XVIII ja s'observa que definitivament el poble de Cornellà és el més important, mentre que Corts i Sords queden com a dos pobles pagesos força estables; els dos Pujals han esdevingut els més petits del municipi i Borgonyà ha augmentat fins a 20 focs, més a redós de Banyoles que no pas de Cornellà, sense que mai arribi a ser gaire important, malgrat que les aigües del Terri seran utilitzades per a la

*Antic hospital de Crespià, edifici
que mostra la importància
d'aquesta població durant l'edat
moderna i el seu posterior
estancament.*

fabricació de paper, per la farga i més tard pel tèxtil. Per bé que totes les dades de principi d'aquest segle són molt poc fiables, el cert és que Cornellà ja és el poble amb més volum de naixements.

Durant la resta de la centúria tot el municipi experimentarà un important augment de població, menor, però, que el de Banyoles: un 8 per mil anual, enfront d'un 14 per mil. Cornellà es consolidarà definitivament com un petit centre mixt, que a més proveirà de serveis els altres pobles: tenia notari, metge i cirurgià, que actuaven a tots els pobles del municipi; també hi havia comerciants, ferrer, fuster, hostaler, sastre, traginers i moliners. El nombre de gent dedicada al tèxtil és inferior al de Crespià, però mostra que es treballava no solament per al consum local, sinó també per vendre a fora. A final del XVII s'hi troben alguns paraires, que continuen exercint durant el primer terç del set-cents, i després desapareixen del tot. En canvi, els teixidors de lli sofreixen un procés invers, igual com passa a Banyoles, però seran més nombrosos a final del

XVIII i principi del XIX, quan a Banyoles ja han perdut tota la seva importància.

Podríem dir que en el conjunt de pobles estudiats, Borgonyà és el que ofereix unes característiques més diferenciades. La seva relació amb Cornellà, segons es desprèn dels matrimonis, no era gaire estreta, i ho era més amb Banyoles, Pujals i Camós. En el segle XVII, hi havia a Borgonyà una farga, que pertanyia a la mateixa família que la de Banyoles, però no apareixen mai en els registres parroquials persones anomenades fargaires, i probablement aquesta activitat va passar definitivament a Banyoles. L'activitat manufacturera per excel·lència a Borgonyà fou la de la fabricació de paper. A l'inici del segle XVII ja hi ha constància de paperers al poble, i segurament aquesta activitat havia començat al segle anterior; fins a la meitat del set-cents l'activitat del molí és inferior a la de Banyoles, però a partir del 1750 sembla que el molí es va engrandir i passà a tenir més treballadors, i continuà així durant el vuit-cents. Igual que a Banyoles, la fabricació de paper aplega gent procedent de contrades amb tradició paperera, com Sant Joan les Fonts, Olot, Banyoles i Granollers. Entre els anys 1750 i 1800 la proporció de nois paperers que es casen a la parròquia és del 18%, i entre 1801-1828 és del 28%. En canvi, les activitats tèxtils, tant de paraires com de teixidors de lli, hi són quasi inexistent, malgrat que aquesta situació canviarà a partir del segle XIX. Com en els altres pobles, a mesura que augmenta la població, també ho fa el nombre dels treballadors, però la seva proporció a final del XVIII serà significativament menor que a Cornellà: el 37 per cent, enfront d'un 43 per cent.

Tant a Borgonyà com als altres poblets hi ha durant tota l'època estudiada petits artesans, com cistellers, mestres de cases, teixidors, fusters, sabaters, etc., que servien per cobrir les necessitats de cada poble, per la qual cosa només en trobem un a cadascun, i en certs casos n'hi ha algun en un determinat poble i en els altres no n'hi ha cap. És a dir: encara que Cornellà tendeixi a cobrir tots els serveis, els pobles eminentment pagesos conserven un cert nivell d'autosuficiència; per exemple, Sords té cisteller, mestre de cases i teixidor. Però aquests pobles pagesos estan cada vegada més plens de treballadors, i a tots els pobles de la vall aquesta categoria passarà a ser la més important a partir de la segona meitat del XVIII. Durant aquest període es fan de nou o es refan moltes cases, i malgrat això aquestes estan sobreocupades; segurament tots aquests estants s'anotaven com a treballadors, encara que possiblement no tots s'acostaven a la idea que tenim dels jornalers actuals, sinó que alguns devien menar terres de propietaris útils, de manera més o menys permanent, però sense tenir les prerrogatives d'un masover.

Barri de les “cases noves” de Cornellà, edificat en gran part durant el segle XVIII i destinat a allotjar la creixent població de treballadors i jornalers.

Sords és un dels pobles on és fàcil de percebre que les cases eren habitades per diverses famílies, malgrat les noves construccions, perquè el capellà empra sovint la fórmula “en la part de la casa que hi posseïa...”; així, de resultes d’un contagi, podem comprovar que en el 1738 al mas Coll de Sords hi habitaven 4 o 5 famílies, i entre el març i el setembre d’aquest any hi moriren 11 persones. Aquesta situació continua durant el segle XIX; segons el llibre d’ànimes de comunió del 1883, a 6 de les 44 cases del poble hi viu més d’una família. A can Comes hi viuen dues famílies: una d’onze persones majors de 7 anys, i l’altra de dues; a can Dalmau també n’hi viuen dues, cadascuna de 8 membres, com a can Nadal, amb una de 8 persones i l’altra de dues. En aquest cas, quina era la família menys nombrosa: la dels masovers. A cal Monjo, del veïnat Farró de la Brugada, hi habitaven tres famílies, de 9, 6, i 4 persones respectivament, i aquest fet es repetia a ca l’Ànima, on els estadants no compartien cuina, però sí entrada, escala, sala, etc.; finalment, a can Nonats, del veïnat de can Ferran, hi vivien 4 famílies, que estaven emparentades entre elles.

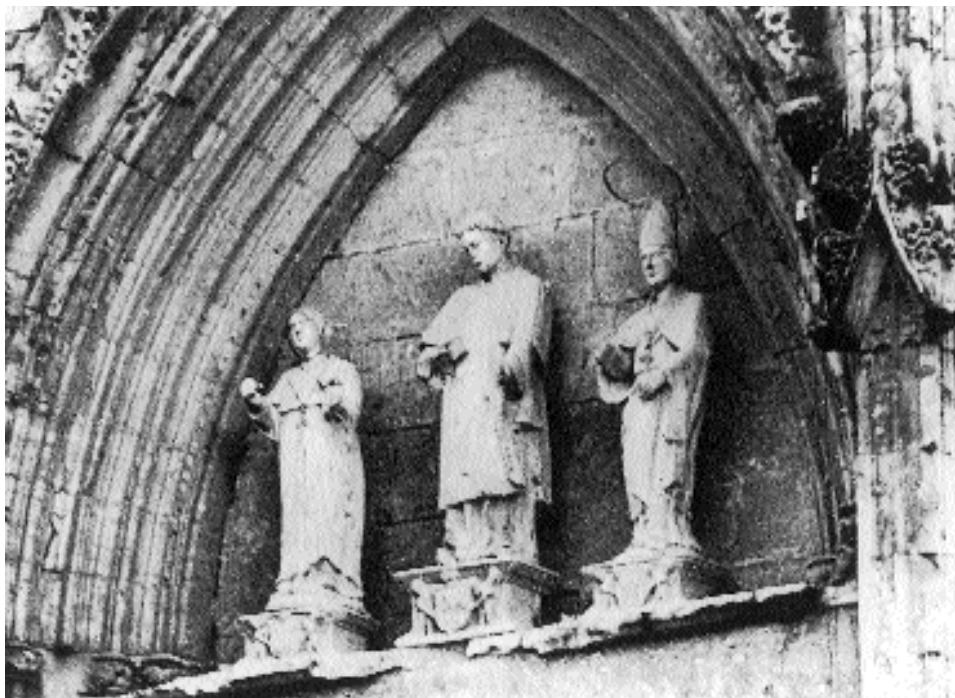
Govern i religiositat en els segles XVI i XVII

JOAN FARRÉS

EL MONESTIR

Després de les crisis del segle XV el monestir s'ha de pensar en la reconstrucció i l'adaptació als nous temps. Encara que l'abat Martirià Prats enceti el segle de manera ostentosa el 1505 passejant amb una barca de vela per l'estany, acompanyat dels principals prohoms de la vila de Banyoles, que cinc anys més tard el nou abat Miquel Sampsó, amb gran solemnitat, hi faci la seva nova entrada, rebut pels seus vassalls de la vila i de la comarca (els jurats de Banyoles, com de costum, van estirar la mula de l'abat amb cordons de seda vermella) i donant a banyolins i pagesos una festa notable, o que es construeixi la façana gòtica i es facin importants obres al monestir, no serà gens planer el camí que a partir de l'any 1500 emprendre aquest centre de poder feudal, religiós, polític i econòmic. Si bé el monestir perviurà encara més de tres-cents anys, seran uns anys de declivi i de lenta degradació dels vells drets i privilegis.

D'entrada ha d'haver-se-les amb el tema dels abats comendataris, que són aquells que ostenten l'abadia sense ser monjos o bé acumulen diverses prebendes religioses. Els historiadors propers a l'orde benedictí parlen de la "plaga" d'abats comendataris que va caure sobre la majoria d'abadies de Catalunya en aquesta primera meitat del segle XVI, fet al qual atribueixen tota mena de desordres i indisciplines. Constatem, també en el segle XVI, llargs períodes en

Façana gòtica del monestir (segle XVI). Els tres sants protectors del monestir (Sant Benet, Sant Esteve i Sant Martirià) van presidir la façana gòtica del cenobi.

què l'abadia està vacant i controlada per un “segrestador”, que sol ser algun noble laic de la comarca, que s'ocupa dels negocis civils del monestir i en percep les rendes; esmentem només el llarg interabadiat de 1583 a 1596. Tot plegat sembla que està relacionat amb la política de la monarquia (darrers anys del regnat de Ferran II i primers del de Carles I), que intentava dominar els monestirs i especialment beneficiar-se de les seves rendes. Actuen de segrestadors, en diverses èpoques, els Bret de Borgonyà, els Cella de Peralada o els Sarriera de Girona, entre altres. A Banyoles, l'època dels abats comendataris, malgrat tot, no significa la paralització del monestir; alguns comendataris produeixen importants disposicions per tal de reformar la vida del monestir i es procura per la dignitat i el lluíment del culte religiós i la vida monàstica.

A principi del segle XVI el monestir sembla estar ben relacionat amb la petita noblesa de la comarca. Quan els abats efectuen l'entrada solemne a la vila, la petita noblesa de Girona i altres llocs s'arriba a Banyoles a donar brillan-

tor a la festa; els mateixos monjos semblen ser fills de donzells i cavallers, amb cognoms com De Blanes, Cella (donzells de Peralada), Cartellà (de Falgons), Xetmar, etc. Jeroni Pujades, al seu Dietari, ofereix alguns indicis de l'aliança política dels benedictins amb la noblesa i la ciutadania oligàrquica que forma cos al voltant de les institucions catalanes; de fet, els abats de Banyoles eren membres nats de les Corts Catalanes, participaven en concilis i reunions eclesiàstiques de tota mena, i com a benedictins estaven integrats en la congregació claustral que agrupava els monestirs de Catalunya i Aragó. Jeroni Pujades, a més, deixa veure que la vinculació dels abats amb l'oligarquia catalana no era només de caràcter institucional, sinó que alguns abats fan llargues estades a Barcelona, com Montagut (1596-1610), en les quals participa en la campanya contra el virrei que es deriva de la detenció d'un diputat de la Generalitat. Més endavant, el 1608, des del monestir de Banyoles s'organitza l'oposició dels benedictins a l'expansió dels jesuïtes, que volen apropiat-se de Sant Martí del Canigó; l'estament militar i la ciutat de Barcelona se solidaritzen amb la causa dels benedictins contra els jesuïtes, més o menys emparats pel rei.

El monestir aconseguirà de preservar els seus drets i privilegis, però no per això hem de deixar de veure l'acció erosionadora des de la base (la vila) i des de la part superior (el rei i els funcionaris reials) contra el predomini del monestir. D'entrada constatem que el monestir no eixampla gens la seva àrea d'influència: durant l'edat mitjana s'havia configurat un abadiat fortament centrat a la comarca del Pla de l'Estany (Banyoles, Porqueres, Fontcoberta, Serinyà, Usall, Mieres i el Sallent), i aquests termes, que no variaran durant l'edat moderna, perduraran fins a la desaparició del monestir. D'altra banda, Sant Marçal del Montseny, que era una de les úniques possessions de fora de la comarca, serà segregat del monestir.

La vila de Banyoles, de manera incessant, exercirà una dura i tenaç oposició al domini del monestir, i protestarà de manera acurada cada vegada que aquest intenti d'anar més enllà dels seus drets escrits i consuetudinaris.

Els contenciosos entre el monestir i la vila passen a primer terme a partir de la segona meitat del segle XVI, i el tema de la lluita de la jurisdicció (la pretensió d'alliberar-se'n) del monestir esdevindrà una veritable obsessió per als banyolins i serà una constant durant els segles XVI, XVII i XVIII. Per jurisdicció s'entenien aquells poders de què gaudia l'abat i que li permetien de tenir presons, exercir la justícia, nomenar batlle, tutelar el municipi i l'administració dels jurats i un ventall imprecís d'altres drets difícils de determinar. D'acord amb la tendència d'aquests segles, els banyolins creien que els poders de l'abat

corresponien al rei, i per aquest motiu es plantegen lluir o redimir aquests poders que exercia l'abat i que eren d'origen medieval; per això, segons Alsius, ja plantegen a l'abat Ubach el tema de redimir la jurisdicció. Més avançat el segle XVI (1576) s'obtidrà del lloctinent el permís de nomenar síndics i recaptar fons a fi de redimir la jurisdicció: no era fàcil fer-ho, perquè el Magnànim i el rei Ferran havien declarat no lluiblle la jurisdicció. La jurisdicció implicava el dret de l'abat de nomenar jutges per a causes criminals i civils, i tenir batlle amb atribucions d'ordre públic i fiscalització de la universitat de la vila.

El contenciós entre la vila i el monestir té els seus precedents medievals. No es tractava només del tema de la jurisdicció, ja que es discutien també temes relacionats amb la parroquialitat (la parroquialitat, el cementiri, els dies que la parroquial de Santa Maria podia obrir i els dies que havia de tancar, la privativa de fer processons, el dret de l'església filial de tenir pica baptismal que no fos de fusta, etc.), temes sobre els monopolis com la carnisseria o els forns, el dret de pescar a l'estany o sobre els portals de les muralles... Devien ser especialment enutjoses per a la vila les intromissions de l'abat en el seu govern; a part de la presidència que el batlle del monestir exercia sobre la majoria de reunions dels consells, calia considerar els conflictes de competència, les nombroses crides que efectuava l'abat sobre el govern de la vila (que moltes vegades no agradaven als jurats), el dret d'omplir les bosses d'insaculats, les disposicions sobre com havia de funcionar el govern municipal, etc.

Realment cal dir que al segle XVI no es movia res dintre la vila que no tingués el vistiplau de l'abat. Un cop d'ull a les rúbriques d'Antic Pujades (principi del XVII) pot donar una idea aproximada del pes específic que "lo Sr. Abat" tenia en el context de la societat de Banyoles, a part de deixar constància que aquestes imposicions de l'abat eren contestades. Com a conseqüència de la possessió de la jurisdicció, l'abat tenia presons, podia fer assotar i posar a la vergonya, podia prohibir blasfemar, jugar a daus i cartes, que les dones de mala vida visquessin a Banyoles, i castigar amb multes apropiades aquells que no obeïssin aquestes disposicions (pregó de l'abat Malla, segle XVII); marcava per deutes i podia dur els béns a l'encant; tenia notaria pública en règim de monopoli; donava llicència per tenir molins i, en general, calia recórrer a ell per a tot el que estigués relacionat amb les aigües de l'estany; tenia, en fi, les claus de les muralles.

Són menys conegudes les disputes de l'abat amb la gent de fora la vila, però també hi havia contenciosos. El 1603 es produeixen dues importants sentències de la Reial Audiència, relacionades amb el règim de les prestacions agràries; en

ambdós casos es posa de manifest la unió de l'abadiat: Banyoles, Porqueres, Usall, Merlant, Sant Martí de Campmajor, Sant Vicenç de Camós, Mata, Miànigues, Guèmol, Maià, Falgons, Descalç, Corts, Pujals dels Pagesos, Vilert, Esponellà, Fontcoberta, Pujals dels Cavallers, Centenys, Viladamí i Serinyà són els pobles sobre els quals recau l'obligació de pagar les tasques, cosa que no volien, i de pagar el delme en garba i no en gra (sentències de la Reial Audiència de 5 de març i de 3 de desembre de 1603). Tanmateix, generalment la vila (no agrícola) es desinteressarà dels contenciosos agraris i farà la guerra contra l'abat ella sola.

LA CLASSE DE DONZELLS, CAVALLERS, CASTLANS I BARONS

Els nobles i els cavallers deixaran d'estar associats a la funció militar i a l'ocupació dels castells, tal com passava a l'edat mitjana, i durant l'època moderna es transformarà molt la seva forma de vida.

La introducció al diplomatarí de Mn. Constans ens facilita la tasca, en fer una breu història dels castells de la comarca, i podem observar que a partir del segle XIV els castells van essent abandonats pels respectius cavallers i es transformen en masies. Però quan entrem al segle XVI encara queden altres castells habitats per cavallers, com els de Vilamarí, la Bastida de Borgonyà, Pujarnol i Sant Marçal de Quarantelles. Possiblement és en el mateix segle XVI quan aquests castells deixen de ser-ho; la torre de Sant Maurici de Calç acabarà essent adquirida pels Campolier, pagesos, el 1694. En aquesta tardana època ja queden molt llunyanes les funcions militars dels castells; amb tot, a Palol de Revardit els Sarriera continuen conservant el castell al segle XVII i fan derivar de la seva possessió diversos drets sobre el poble.

Els Cartellà de Falgons conservaran la seva estada al castell de Falgons fins al segle XVIII, després d'haver servit el rei d'Espanya en les diverses campanyes imperials (Flandes, Sardenya, Leucata) i d'haver mantingut enarborat el pavelló militar fins ben entrats els temps moderns. Precisament un inventari de 1523 ens permet veure com vivia aquesta casa de cavallers. Les armes velles i rovellades que guarden mostren una classe que mira el passat i les seves antigues grandeses, i també ho revelen les moltes pintures que es troben sobre els escuts d'armes de la família; no s'obliden de conservar capbreus i altres documents, on segurament es recullen els seus privilegis; trobem també un tauler de jugar a escacs i una viola amb cordes, i mantenien una biga de ferrar i tenir presos els

Casa del baró d'Esponellà. Després de diversos canvis de mans, la baronia d'Esponellà recau en els Berart, que al segle XVIII es fan construir una casa dins el poble i abandonen el castell.

delinqüents de la seva jurisdicció i uns grillons de ferrar-los. Altres béns de la família es guardaven al monestir de Banyoles, amb el qual mantenien bones relacions, a la tresoreria de la seu de Girona i a la Taula de la ciutat de Barcelona.

Encara a principi del segle XVI hi ha algun cavaller resident a la comarca, però més endavant en disminuirà el nombre. Comprovem que algun donzell, com Miquel Gordiola, exerceix de notari a Banyoles el 1538, o que del fogatge de 1553 resulta que hi ha deu cavallers a la comarca (dos a Banyoles i Vilademuls i els altres distribuïts per diversos pobles). Malgrat tot, la comarca del Pla de l'Estany no oferirà un entorn favorable per a la vida dels cavallers: els cavallers moderns, abandonats els castells i l'ús de les armes, preferiran viure a les ciutats, on trobaran els de la seva classe i podran mantenir una vida social adequada al seu rang. El monestir de Banyoles, per la seva banda, sembla seguir una política hostil a la instal·lació de nobles dintre els seus dominis, per tal de no veure pertorbada la seva jurisdicció sobre la població.

Al segle XVI, però molt especialment al XVII, l'estament de nobles cercarà en el privilegi i la distinció els seus signes d'identitat. Tot i tractar-se d'una classe en crisi, serà admirada i molts plebeus desitjaran d'integrar-s'hi: les exemp-

cions fiscals, el dret de no haver d'allotjar les tropes de pas o haver de ser jutjats per tribunals especials constituïen una sèrie de privilegis molt cobejats per les classes plebees benestants; per aquest motiu molts pagesos rics s'esforçaran a obtenir el privilegi militar. Trobem privilegis militars en una alta proporció a Serinyà i Crespià, en alguns casos creats en finalitzar la Guerra Remença i en uns altres a causa de la generositat de Felip III; en tot cas, el monestir de Banyoles es va assegurar que els novells privilegiats no escapessin de la seva tutela jurisdiccional i va aconseguir la conservació del seu dret de senyor sobre els nous afavorits.

LA JURISDICCIO SOBRE LA COMARCA

No hi havia unitat administrativa a la comarca. L'antiga línia divisòria entre els comtats de Girona i Besalú, més o menys modificada, partia la comarca entre la vegueria estreta de Girona (Cornellà, Camós, Palol, Riudellots) i la sotsvegueria de Besalú, a la qual pertanyia la major part de la comarca. Però no era aquesta la principal divisió: el règim baronial i els senyors jurisdiccionals imposaven la seva particular visió del territori. Així, la baronia de Vilademuls, veritable subcomarca, englobava la majoria de pobles del que avui és el municipi de Vilademuls (Vilademuls, Sant Marçal, Terradelles, Parets, Galliners, Orfans, Vilamarí, Viladamí i Ollers), però Vilafreser i el Vilar de Terradelles no eren del vescomte de Rocabertí, sinó del rei, i Sant Esteve de Guialbes era dels Xatmar de Medinyà. Santa Llogaia del Terri era un altre dels llocs del vescomte de Rocabertí; aquests llocs dels Rocabertí compartien senyor amb Navata, Espinavessa, Darnius i altres possessions que el vescomte tenia a l'Empordà. Tots plegats, i comandats pel representant del vescomte, anaven a la guerra quan eren mobilitzats, i quan el rei havia d'aplicar qualsevol ordre la transmetia al poble per mitjà del vescomte, que era qui efectuava la crida. Un batlle comú a tota la baronia de Vilademuls s'encarregava de representar el vescomte a la baronia, de mantenir l'ordre públic i de tutelar els comuns dels diversos pobles; un jutge exercia la justícia en nom del vescomte; el procurador del vescomte era qui omplia les bosses de les quals havien de sortir els càrrecs municipals, que s'anomenaven cònsols o jurats indistintament, i a sorts, per extracció de les bosses, s'escollien els dos cònsols que corresponien. A Santa Llogaia, del mateix senyor, era el consell general (cal suposar que integrat per tots els homes) qui introduïa dintre les bosses els noms d'aquells que podien ser escollits com a

jurats; en canvi, a Sant Esteve de Guialbes, que era dels Xatmar, el senyor nomenava al seu gust el batlle i els dos jurats.

La vall de Cornellà (formada per Cornellà, els dos Pujals, Sorts, Corts i Borgonyà), Camós, Palol de Revardit, Riudellots i la Mota, i Ravós i Sant Andreu eren de jurisdicció reial, i les seves universitats (universitat era el nom que rebia el govern municipal) depenien dels funcionaris reials de Girona, tot i que els jurats de Girona, com a ciutat principal, no s'estaven de donar instruccions i ocupar-se dels afers d'aquests pobles.

Cal pensar que hi havia universitats més estructurades que altres, i això deu explicar per què no tenim gaires notícies de molts consells municipals. De fet, el govern municipal és una realitat que es va estructurant i va adquirint cos precisament en aquests segles XVI i XVII. En molts casos es produïa una certa superposició entre el municipi i la parròquia, que era el veritable centre de les comunitats rurals.

LA VILA DE BANYOLES I LA UNIVERSITAT

El govern del municipi o universitat del comú de la vila de Banyoles es configura encapçalat pels quatre jurats, que són les primeres autoritats del municipi (a partir de 1598 són tres), assistits per deu consellers. Els jurats, per donar relleu a la seva magistratura, vesteixen des de 1480 (privilegi de l'abat Xatmar) gramalles de color verd i cogulles violades; els era permès d'entrar coberts a l'església parroquial i vetllaven perquè només l'abat ocupés un lloc superior al seu en el protocol de la vila, i es queixaven pertinentment quan els oficials de l'abat els disputaven l'honor del segon lloc.

Durant el segle XVI jurats i consellers són encara elegits per un sistema que permet el control dels càrrecs per una minoria de persones. S'insaculen unes cinquanta persones, i se n'escullen trenta, que són les qui elegeixen a porta tancada els magistrats. No serà fins a les acaballes del XVI que es decidirà escollir per extracció a sorts les magistratures: quatre bosses, que corresponen a quatre braços (amb un total de cinquanta-dos membres segons concòrdia de 1574), inclouen els noms dels habitants de Banyoles que participen en el govern de la vila i que han de ser persones conegudes per l'abat i pels jurats. Totes aquestes qüestions de funcionament del municipi i les relatives a determinar qui podia ocupar càrrecs, les decidien els jurats de comú acord amb l'abat. Però quan es tractava d'introduir reformes no sempre hi havia acord entre abat i jurats i, lla-

vors, l'abat podia amenaçar els jurats de convocar consell de tots els veïns (consell, aquest, que no s'estilava des de feia molt temps); llavors els jurats solien cedir i fer-se enrere abans de veure tots els veïns decidint la vida municipal.

Encara al segle XVI s'observa gent singular i de mitjans relacionada amb els afers municipals. Si s'analitza la relació de jurats, s'observa al segle XVI (i per contrast amb el XVII) el monopoli de certs individus i famílies sobre els càrrecs de la vila: Masseguer, Ararols, Puigsech, Prat, etc. La senyora Masseguer és padrina de les campanes de Santa Maria, i els senyors Masseguer (pare i fill?) ocupen cinc i vuit cops el càrrec de primer jurat; són molts anys per a una magistratura d'aquest tipus.

La família de Joan Prat, apotecari, i el seu fill Pere Prat, notari, pot servir-nos d'exemple de persones relacionades amb el govern de la vila. Els rebesavis d'aquesta família eren ferrers que picaven ferro de Mieres; al segle XV, després d'emparentar amb el cabdill remença Pere Joan Sala, s'instal·len a Banyoles

Muralla de la vila de Banyoles. A final del segle XVI i començament del XVII es discutia la possessió de les claus dels portals de les muralles i la facultat de decidir qui podia entrar a la vila de Banyoles.

amb la pretensió de fer fortuna. El notari Pere Prat, que és qui escriu la genealogia de la seva família, anota que els seus avantpassats anaven comprant masos i terres, delmes, castells i drets diversos a la comarca. El que ens interessa ressaltar, però, són els lligams familiars d'aquesta gent, que poden donar la mesura de les seves influències, interessos i horitzons. D'una banda entronquen amb altres famílies de Banyoles, com és natural, que també estan connectades amb el govern municipal; són mercaders, paraires, notaris i altra gent relacionada amb els oficis (Pou, Bassedes, Masseguer, Girgós, etc.). Però també s'emparenten amb ells mercaders i paraires pròxims a ennoblir-se de Besalú, Peralada, Figueres, Sant Feliu de Pallerols i Vic: es tracta de noms com Cassador, Vich, Llauger, Corts, etc. Al segle XVI la família Prat de Banyoles té com a cosins els bisbes Cassador de Barcelona (amb els quals sostenen negocis familiars), diversos canonges de Barcelona i Vilabertran i mercaders de la ciutat comtal.

Efectivament són mercaders, paraires i mestres d'oficis els qui detenen el poder municipal de Banyoles. Així, trobem que a l'any 1609, els jurats són un teixidor de lli, un mercader i un paraire. Però al consell del mateix any dominen els paraires, encara que també hi ha dos ferrers, un mercader, un apotecari, un sastre i un teixidor de llana.

L'esmentada família Prat marxa de Banyoles i s'instal·la a l'Empordà, on esdevenen cavallers, esborren els antecedents plebeus dels avantpassats de Banyoles i elaboren el gust per l'heràldica (això passa al segle XVII); també marxen de Banyoles per tal d'instal·lar-se a Figueres els Bassedes, tot just ennoblits pel rei Felip III. Potser el fet de ser vila baronial no afavoreix les aspiracions de la burgesia que va prosperant; en tot cas, la convivència dels estaments dirigents de Banyoles amb l'abat serà sempre inestable.

Malgrat tot, s'observa també que el poder de l'abat es va desgastant en benefici de la vila a mesura que avança el temps: per un camí difícil de sistematitzar ens adonem que la vila va arrencant privilegis i llibertats de l'abat. Així passa amb la carnisseria, que s'atribueix a la vila el 1599 (encara que els abats la volen recuperar durant tot el segle XVII i XVIII), amb el nomenament del càrrec de batlle i mostassaf (que a partir de 1626 s'escollirà per insaculació), amb l'obligació de la vila de passar comptes davant l'abat (el 1574 els jurats encara admeten que ho han de fer, però el 1681 ho consideren un abús), amb el tema de les claus de les muralles (que la mateixa concòrdia de 1574 concedeix als jurats) o amb el tema de les aigües de l'estany, etc. Per mitjà d'advocats propis, la universitat vetllava perquè l'abat i el monestir respectessin els drets i els privilegis dels habitants de Banyoles, que un seguit de normes consuetudinàries fixaven i

que els jurats, mitjançant les “requestes”, s’encarregaven de recordar sovint als abats. Els mateixos jurats procuraven que els judicis de l’abat s’ajustessin a la llei, i el dret local establia des del segle XIV importants límits a la capacitat d’empresonar: els detinguts havien de ser posats immediatament a disposició del jutge, només es podia detenir bàsicament per causes criminals i els jurats no podien ser detinguts excepte en cas de flagrant delict. Caldrà la intervenció dels oficials reials per recordar aquests drets i donar seguretat als jurats.

La universitat tenia com a ingressos regulars diverses impositcions: sobre el pa i la farina, el vi i el raïm, les mercaderies, l’oli, el peix, el bestiar viu i les carns, encara que en conjunt no rendien gaire i, com tants altres municipis petits i mitjans, tenia dificultats per fer front a les despeses del comú; quan això passava es recorria a l’abat o al rei per obtenir noves impositcions. Però les obligacions del municipi s’agreugen en moments de carestia, fam i pandèmia, que degueren sovintejar als segles XVI i XVII. De la mateixa manera que les viles i les ciutats més grans, la de Banyoles, per mitjà del seu govern municipal, envia-va síndics a la costa de l’Empordà (Roses i altres ports) per mirar si aconseguien el blat que necessitaven els pobres per subsistir. El negoci de proveir de blat la vila en època de carestia solia resultar ruïnós per a la vila i per a tots aquells que, com l’abat, finançaven econòmicament l’operació, ja que es venia el blat a preus inferiors al que havia costat, però calia evitar tant sí com no el malestar dels pobres.

És en aquesta conjuntura que Banyoles, emparada aquest cop per l’abat, obté de les Corts de 1599 el privilegi de batre moneda i encunyar menuts; amb una insensatesa i una irresponsabilitat espectaculars, s’encunya el menut de Banyoles en unes quantitats molt superiors a les permeses pel privilegi, i la vegueria de Girona s’inunda de mala moneda de Banyoles (a la qual caldria afegir la derivada de les falsificacions), fet que provoca les queixes de Girona i també de Barcelona. El mateix virrei intervé en l’afer causat per aquestes monedes i el mestre racional aconseguix, després d’un plet, suspendre el privilegi dels menuts de Banyoles. El 1605 deixa de batre’s moneda, però la circulació de menuts deixa cua durant molts anys, durant els quals s’adopten diverses providències destinades a retirar-los de la circulació. El 1608 la vila es nega a cobrar deutes en menuts, però simultàniament es veu obligada a acceptar que els pobres paguin el blat amb ells.

Malgrat aquests problemes, la universitat de la vila de Banyoles és una realitat consolidada que actua de fre al poder dels abats de manera més o menys efectiva durant els segles XVI i XVII.

INCIDÈNCIA DE LA REFORMA RELIGIOSA

Encara no ha arribat el moment de contradir Constans quan, a propòsit de l'aparició de la Verge ("el miracle") i la gran devoció que es promou al Collell durant el segle XVI, parla "de aquellos tiempos de robusta fe". És una manera de veure les coses; la religió i la religiositat es troben arreu. En primer lloc, el nombre de capellans és molt elevat: signifiquen, per al conjunt de la comarca i segons el fogatge de 1553, prop d'un 9% de focs; més sorprenent encara és que llogarrets insignificants com Sant Marçal de Quarantelles o Pedrinyà, amb quatre o cinc focs, tinguin el seu capellà; pobles com Esponellà, Vilert, Centenys, Vilavenut, Falgons, Ollers i altres tenen dos focs de capellà; els pobles més grans, Crespià, Parets d'Empordà, Orfans, Serinyà o Porqueres, que tenen vint o trenta focs, ja tenen tres capellans. Trobem, a més a més, uns quants centres religiosos a la comarca que no són comptats en aquesta relació de focs. A Olives hi ha la canònica de Santa Maria, que serà suprimida a final del segle XVI, en virtut dels acords entre el rei Felip II i el Papa; era una comunitat que tenia pocs béns i poques rendes. També són centres d'especial vitalitat el monestir de Banyoles, de benets, que, seguint la tradició de l'edat mitjana, ocupa un lloc essencial en la societat banyolina i de la comarca, i el Collell, situat al Torn i que protagonitza un espectacular fenomen de religiositat comarcal. A final de segle es produeix, a més a més, l'arribada dels caputxins a Banyoles (1583), els quals més tard seran substituïts pels servites. Aquests frares ocupen el convent de Sant Martirià i són patrocïnats per la universitat del municipi.

Si no falta personal, tampoc no sembla que escassegin els recursos econòmics per a aquest clergat. La mateixa estructura feudal de la societat fa que el clergat sigui creditor de tot tipus de rendes feudals; segons un capbreu de 1623, un beneficiat de Centenys percebia rendes de masos situats a Centenys mateix, Martís, Viladamí, Esponellà, Pujals i Usall. El rector de Sant Marçal rep tot el delme i primícia del terme sobre els grans d'aresta i sense aresta i el cànem: el delme significava en aquest cas un vuitè de la collita; a més a més rebia un anyell i un pollastre de cada casa, un vuitè de la llana produïda i parts de raïm i de vi, hi havia cases que li pagaven menjars, com en Vila i en Pont (el menjar significava un quartà de blat), i en Figueres li havia de pagar menjar i no li pagava. Tampoc no pagava el delme, i per aquest motiu és condemnat, Joan Subirà de Vilamarí. Hi havia quatre cases a Sant Marçal, la qual cosa significava possiblement que el rector en feia prou només per poder viure.

Això pel que fa a les rendes, però a part d'aquestes el clergat rebia donacions

més o menys voluntàries, com les que es produïen en el moment de la mort. Pere Pons, pagès, l'any 1573 fou sepultat amb solemne ofici de tretze capellans, i fou donat a cadascú 2 sous i al rector, 4 sous; tres dies després fou feta "l'eixida, ab solemne ofici cantat de 5 capellans, fou donat a quiscún 2 sous y al rector 4 sous". Una altra persona, també de Sant Marçal, encarrega 2 misses per "tors oblidats" i unes penitències mal complides; encarrega també un trentenari vulgar, dit de Sant Amador, i 9 misses per la seva novena. En casos com aquests, no faltaven a la taula dels capellans unes costelles, perquè era obligació dels afectats procurar per l'àpat dels capellans convidats.

El poble necessitava la religió. Confirma la mateixa impressió l'extensió del fenomen de les confraries; tot i alguns precedents medievals, sembla que és en aquesta època que adquireixen nou vigor. Confraries com la del Roser o la de Minerva (del Santíssim Sagrament) s'estenen arreu dels pobles de la comarca: presumiblement no hi ha cap poble que no tingui la seva confraria. Era un objectiu de les confraries promoure determinades devocions, i, així, la del Roser promovia el res del Rosari, i la de Minerva, la devoció al Santíssim Sagrament; les mateixes associacions procuraven ajuda mútua entre els confreres. Però el fenomen i la seva difusió es poden relacionar amb les noves formes de religió i religiositat impulsades pel Concili de Trento. Certes confraries, especialment les radicades en alguns santuaris, podien superar l'abast local i esdevenir punt de trobada i comunió de confreres de diversos pobles de la comarca o de fora. Era el cas de les confraries que, creades en aquesta època al voltant del Collell, tenien confreres en 155 pobles; la de Santa Magdalena de Noves a Camós, que estenia la seva influència fins a la Garrotxa, o, d'abast més local, la de Sant Bartomeu de Torres a Vilavenut, en la qual apareixen confreres de Vilavenut, Fontcoberta, Mata i Pujals i, examinant els seus comptes, s'observa que sobreviu gràcies als censos que cobra de diverses terres.

Fenomen d'especial rellevància és el Collell durant aquest segle XVI. Es diu que pels volts del 1500 riades de pelegrins es dirigeixen al santuari, i les donacions semblen importants, també després del miracle; a més, el santuari organitza una xarxa de baciners, aplegadors i cristans que es dediquen a recaptar almoines i que tenen els seus privilegis concedits per salvaguarda reial. Tot plegat delimita l'àrea d'influència del Collell, que va molt més enllà de la comarca i del bisbat. Ens consta que els pobles de la baronia de Vilademuls feien anualment una tradicional processó al Collell i, de fet, eren la majoria de pobles els qui anaven al santuari per demanar protecció contra les sequeres i altres calamitats del temps.

Al costat d'aquest quadre, però, és possible entreveure la cara oculta de la religiositat, amb temes com les bruixes, la inquisició, les supersticions, la indisciplina religiosa o els actes sacrílegs. Tot això es produïa a la comarca, encara que només se n'hagin conservat els indicis.

L'època de les torbacions

LA VIOLÈNCIA BARROCA

Al pregó de l'abat Malla de 1690 que es publica al diplomatari es parla de l'abús que es fa de les armes de foc (pedrenyals de roda, xispes llargues i curtes, arcabussos i escopetes) i de les espases llargues; es prohibeix dur-les dintre la vila, i se suposa que per defensar-se calia dur-les fora. Però la població no sembla gaire acostumada a col·laborar amb les autoritats a perseguir delinqüents i facinerosos: el mateix pregó, sota pena, obliga els hostalers a denunciar la gent sospitosa, i la població en general a cridar el “viafós” en cas de brega o acte criminal i a assistir el batlle en la recerca i captura dels delinqüents. Que ningú gosi “coadunar gent” (formar quadrilles de facinerosos) és un altre article del mateix pregó, que fa pensar que cadascú es prenia la llei per la seva mà, bé per a la defensa o bé per a l'atac.

Els XVI i XVII són segles de gent violenta, com es demostra no només per l'existència de delinqüents, sinó també perquè es resolen les disputes a bastonades o recurrent a les espases. En tenim exemples: el 1674 el notari Bohigues és acusat de bastonejar un parent de l'abat; J. Pujades esmenta que el 1624 es resolen disputes entre els monjos del monestir i els curats de Santa Maria a bastonades; el notari Crivellé mor el 1621 escolant-se d'una estocada.

Quan la vila de Banyoles vol oposar-se a l'abat Planella, ens ofereix la constància documental d'una banda de malfactors: la banda de Cudinach de Mieres, que actua pels voltants de 1680. Aquesta banda era originària del sector de Mieres-el Torn, i sembla que realitza els seus actes delictius en el mateix sector occidental de la comarca. Cert dia es reuneixen vora l'hostal de l'Arn amb

el propòsit d'atacar la processó que va al Collell, però no troben “la gent guapa” de Banyoles i només hi ha pobres; intenten després atacar la processó del Roser a Porqueres. Però hom es queixa d'aquesta banda quan és emparada per l'abat Planella i esdevé instrument per atemorir els habitants de la vila de Banyoles, sempre en disputa contra l'abat.

Retrocedint en el temps trobem l'abat Mantilla, que donà refugi al bandoler nyerro Serrallonga quan era perseguit. El famós Serrallonga efectua algun cop al camí de Banyoles a Girona el 1624 i el 1627; i hem de suposar que no foren els únics atracaments. Josep Riera Berga parla de la banda del Tixaire, que actua pels volts de 1613.

Però la violència també colpeja els abats. El 1622 és assassinat l'abat Cartellà. Per carta de l'abat de Sant Cugat ens assabentem que la major part de la casa abacial va quedar destruïda, i serà difícil trobar les rendes per reconstruir-la. Un batlle abacial, de nom Montserrat Vinyes, i un monjo del monestir també

Hostal de l'Arn. A la vora d'aquest hostel, al camí d'Olot, es reunien els facinerosos per atacar la processó que anava al Collell (1681).

havien estat assassinats el 1613; el cas Cartellà, però, mobilitza les primeres autoritats del Principat, i immediatament es presenta a Banyoles el governador general, que llavors era a Girona, i no triga gaire a presentar-se el mateix virrei, el duc d'Alcalà. Aquest, obsessionat per reprimir la violència i subjectar el país, pensa que les coses s'hi posen bé “se podrá hacer alguna demostración considerable en el caso”, però no s'aconsegueix mai d'aclarir el fet. Com es lamenta el governador Marimon, “queda por ello lo más sustancial inaveriguable”, perquè lamentablement no es podien torturar els monjos inculpats a causa del seu privilegi eclesiàstic. El resultat del procés és l'execució dels monjos inculpats i l'exposició davant del monestir dels caps dels reus dintre una gàbia, on es van conservar durant molts anys. L'abat Cartellà era prou odiat per monjos i vassalls com perquè les sospites sobre els autors dels fets s'estenguessin sobre gran quantitat de gent; algunes dones de persones principals de Banyoles són inculpades en un primer moment.

Ni la repressió ni les amonestacions religioses semblen capaces de posar fre a la violència; l'abat no pot publicar la crida contra la tinença de pedrenyals el 1609, perquè la vila s'hi oposa: d'alguna manera calia defensar-se; el mateix any les caixetes de Santa Maria son rebentades per l'infeliç T. Ordis, que és descobert l'endemà amagat en un escó amb 5 lliures; tampoc els eclesiàstics deixaven de cometre crims, ni de ser detinguts “ab cadena al coll y grillons a les mans”, com passa al beneficiat Julià del monestir “per certs crims y delictes comesos dintre”.

Julián de Chia, historiador gironí, mostra un clima de violència social a la comarca i a la regió de Girona, en general relacionada amb la crisi i la Guerra Civil del segle XV; a part de documentar assassinats a Camós (1507), Cornellà (1523) i Riudellots de la Creu (1525), formula el comentari que les autoritats no confien en el poble armat, parla de l'amenaça que suposen els pagesos per a la ciutat de Girona i afirma que les muntanyes i la ruralia dels seus voltants són veritables focus de bandits i malfactors. Pel que fa a la comarca, ho il·lustra amb un sol fet: el 8 de juliol de 1520 uns malfactors són acollits per la població de Corts i defensats contra el veguer i els altres oficials que els perseguien; el veguer és ferit i són retinguts com a hostatges el jutge i el notari que anaven amb el veguer. Dos dies més tard, el 10, és alçat sometent contra els malfactors que es refugiaven a Corts; els jurats i la vall de Cornellà sencera, fent costat als malfactors, aconsegueixen novament de rebutjar els persecutors.

Tot plegat fa pensar en una mena de bandolerisme fortament arrelat a la societat de l'època i que era practicat per tots els estaments.

LA GUERRA DELS SEGADORS

La comarca del Pla de l'Estany no té un protagonisme destacat en els fets de 1640 ni en els de la guerra que els segueix, però això no vol dir que els problemes que causen la crisi, la revolta i la guerra que en deriva no s'hi produeixin, ans al contrari: hi trobem les mateixes condicions de descontentament de la població que a la resta del país. La política centralista i expansionista d'Olivares, encara que possiblement no va ser tema de preocupació per a la gent de la comarca quan es va plantejar per primer cop, va afectar durament la població quan va esclatar la guerra contra França el 1635. Llavors els escassos recursos d'una població econòmicament en crisi van ser cobejats per la monarquia, que afegí les seves demandes de recursos a les tradicionals exaccions a què el règim feudal tenia acostumada la població. És per això que la revolta del poble menut es va dirigir tant contra el rei, que amb els seus exèrcits sobre el terreny era la principal causa d'insatisfacció, com contra els representants del règim feudal.

La comarca, amb motiu de la guerra contra França, fou sotmesa a un estat de militarització i mobilització sistemàtiques. Els soldats, que varen instal·lar el seu campament a la vall de Cornellà, causaven maldecaps de tota mena a la població civil, que tenia l'obligació de sostenir i mantenir els soldats que eren a la comarca o que es dirigien als camps de batalla del Rosselló. Si convenia, s'havia d'allotjar els soldats a les cases dels paisans; un cop instal·lats, calia mantenir-los amb els seus cavalls. També es demanava la cooperació en els transports militars, i, si no n'hi havia prou, es mobilitzava la població per anar a combatre.

El descontentament i la tensió que es produeixen en els anys de la guerra afecta una societat ja en ella mateixa inestable i poc cohesionada. En anys anteriors al conflicte les qüestions banyolines s'han intensificat; l'abat Mantilla, que ho és des de 1626, serà acusat de vexar i maltractar la població, i per aquest motiu li serà segrestada la jurisdicció. Hom mana pressa al procés de jurisdicció.

La primavera de 1640, quan arreu es produeix la revolta dels Segadors, Jaume Bosch, batlle del monestir, i altres persones són assassinats a Banyoles; amb aquest fet n'hi ha prou per deixar veure que les ires anaven dirigides contra els poderosos. El vescomte de Rocabertí, senyor de Vilademuls, serà un actiu defensor de la monarquia, des d'un lloc segur fora del Principat de Catalunya.

Possiblement varen viure's jornades amb gust de llibertat durant els dies de 1640, però l'alegria revolucionària no va durar gaire, perquè no es va trigar a renovar l'estat de guerra. Si fins al 1640 es mobilitzava la comarca contra el rei

de França, a partir d'aquest any es farà la guerra contra el rei d'Espanya. La comarca enviarà els seus contingents al recentment creat exèrcit català per anar a defensar Tarragona i per intervenir en la batalla de Montjuïc, que va salvar Barcelona de caure en mans espanyoles.

No obstant això, el curs dels esdeveniments polítics posarà en dubte l'eufòria revolucionària, i en serà un exemple el tema del nomenament del successor de Mantilla, que havia mort el desembre de 1640. Havien passat moltes coses des de les jornades de 1640: després dels moments inicials d'incertesa en què es pretenia crear la República Catalana, el 1642 Catalunya té com a rei el de França; correspon, doncs, a Lluís XIII nomenar el nou abat, i el nomenament recau en Francesc de Montpalau, que pertany a una nissaga de cavallers de la Garrotxa, i que es troba, però, amb una forta oposició popular, fet que obliga el mariscal de França La Motte a amenaçar la vila a fi que l'accepti. Potser la vila somniava viure sense abats? Malgrat tot, el mateix Montpalau en les seves funcions d'ambaixador de la Generalitat no s'està de denunciar els abusos dels soldats francesos sobre la població, al capdavant tan odiosos com els abusos dels espanyols.

Més tard trobarem exemples a la comarca de topades entre la població i els francesos. A Viladamí la població amb les seves pertinences va tancar-se a l'església, on va ser atacada pels francesos; la impietat d'aquests mateixos francesos i el temor que causaven va posar-se de relleu a Miànigues, quan el rector va posar les formes en lloc segur i es va amagar amb tota la població. Hi ha topades entre paisans armats i gavatxos a Vilamarí i Fontcoberta, i diverses persones moren a mans dels francesos, entre elles un monjo del monestir. Això no vol dir que no hi hagués miquelets favorables als francesos a la comarca, com els que són penjats a Mata el 1655, o que altra mena de conflictes reviscolin en el si d'aquesta llarga guerra. El 1647 és assassinat en estranyes circumstàncies el rector d'Esponellà, que era Pere Piferrer. Més clar ens apareix el contenciós que hi ha entre els de Porqueres, que es neguen a reparar el castell, i l'abat Montpalau, que vol tenir-lo arreglat per si la guerra el fa necessari: un cas més d'oposició al feudalisme.

La primera part de la guerra acaba el 1655, quan el monestir de Banyoles és bombardejat i destruït per l'exèrcit espanyol i la comarca és ocupada i retorna a la lleialtat a Felip IV. Les condicions de resistència al rei espanyol han estat dures, però la guerra, amb les aliances novament invertides, continua fins al 1659. L'abat profrancès haurà d'exiliar-se, però no deixarà de governar el monestir i la vila fins al dia de la seva mort el 1674 a Cuixà.

CONFLICTES LOCALS AL SEGLE XVII

En acabar-se la Guerra dels Segadors no sembla pas que les passions, el desig de conflicte i l'esperit bel·licós s'hagin allunyat de la comarca, ans al contrari: els conflictes tradicionals reneixen, esclaten amb nova embranzida i es dibuixen amb trets força vius. La passió i el sentiment són presents en el tradicional conflicte que sosté la vila de Banyoles contra el seu abat, i, també, en la perdurable animadversió que existeix a Esponellà contra els seus rectors; Banyoles i Esponellà, a la comarca del Pla de l'Estany, presenten sengles conflictes d'Antic Règim que canalitzen la passió dels pobles. Molt possiblement descobriríem més pugnes locals en altres pobles de la comarca, com sabem que es produeixen arreu de Catalunya en aquesta època: pobles contra senyors, viles contra pobles, divisions amb motiu de devocions tradicionals, partidaris i contraris de determinats beneficis eclesiàstics, etc. Són conflictes de marcat caràcter local, que troben paral·lel en altres llocs (Ripoll i Sant Feliu de Guíxols també s'oposen als seus abats), però que rares vegades surten d'aquesta òrbita; tanmateix, caracteritzen una època en què no hi ha partits polítics nacionals, ni canals legals de participació política, ni articulació en l'àmbit del país.

La tradicional oposició entre la vila de Banyoles i els abats sembla ser una constant en els segles XVI, XVII i XVIII, amb orígens en l'època medieval i un epíleg al segle XIX. Malgrat tot, fa la impressió que durant el govern de l'abat Antoni de Planella i Cruïlles (1675-1688) s'arriba a una mena de punt culminant del conflicte; trobem en època d'aquest abat que s'estan tramitant als tribunals del rei causes importants, com la de la jurisdicció, la carnisseria, el clavari o la fleca. Això no té res d'estrany a Banyoles, i el mateix estat de pledeig sistemàtic es retrobarà al segle XVIII, però el que ja és més indicatiu del clima d'apassionament que comporta la baralla és el fet que s'interposi causa criminal contra l'abat, i que es tracti d'una causa criminal que es basa i fonamenta en l'extralimitació que l'abat fa dels seus poders com a senyor de la vila: l'abat empresona il·legalment i fa servir, sense atènyer-se a la llei, altres instruments de coacció; l'abat utilitza el concurs de bandolers per intimidar la població que li és contrària; l'abat és parcial en l'administració de la justícia civil, i no procura que els deutes siguin retornats, quan el deutor és partidari seu; l'abat maltracta de paraula, i a vegades també d'obra (amb empentes), les autoritats de la vila; finalment, l'abat pretén extralimitar-se en els seus drets econòmics perquè no respecta degudament la propietat dels banyolins. Els habitants de la vila diran

de Planella que és un abat que s'excedeix, comet abusos, contra el qual existeixen greuges, que maltracta i que oprimeix.

La gent del segle següent, el XVIII, utilitzarà la documentació de 1681 per bastir històricament les causes contra els abats i argumentar els perjudicis que aquests causaven a la vila. En tot cas, l'autoritat reial sembla pressionar per tal que s'acabin les torbacions a Banyoles. La documentació palesa que hi havia malestar entre els banyolins a causa de l'abat, i quan el 1681 es parla de retornar la "quietud" a la vila es deixa entendre que, almenys, hi existia "inquiétude".

El 1685 es resol el cas de les aigües de l'estany de Banyoles: en aquesta data precisa ha arribat el moment de definir i fixar sobre el paper allò que fins aleshores només s'aguantava sobre la tradició i el costum. El rei s'empara en la llei que li atorga dret sobre totes les aigües superficials del regne i reclama l'estany com a seu; el monestir pretén fer valer la tradició, i per aquest motiu desempolsa els vells papers que sempre té a punt per a ocasions com aquesta. No debades a l'època moderna (segle XVI) veiem com el monestir dóna instruccions sobre l'ús de l'estany i la pesca. La vila també pretén jugar en aquest contenciós sobre les aigües; cal considerar els nous usos que es troben a les aigües de l'estany, que molt possiblement daten d'aquesta època: molins, amarrar cànem, etc. Com es resol el contenciós? Els instruments jurídics feudals aconseguixen una solució que més o menys satisfà tothom: el rei salva la senyoria superior, i a canvi d'un cens la concedeix en emfiteusi al monestir; per la seva banda, el monestir, salvada la superioritat sobre la vila i assegurada aigua suficient per al cenobi i les hortes pròpies (el monestir temia que la vila no li tallés l'aigua), atorga en sotsemfiteusi les aigües a la vila.

Fins a l'entrada en vigor de l'Ajuntament borbònic el 1720, des de 1685 qui prendrà les decisions sobre les aigües i en recaptarà el cens no serà el consell municipal, sinó un batlle d'aigües neutral, que assegurarà a ambdues parts (monestir i jurats) que les aigües no estan enterament en mans contràries.

L'abat Planella no morirà a Banyoles: poc després de signada la concòrdia de les aigües, serà traslladat a Besalú, on se l'acusarà de realitzar negocis bruts, ajudarà a reprimir la revolta del Vallès de 1688.

Si a Banyoles el conflicte tradicional i local sembla arribar a un cim durant la dècada de 1680, a Esponellà, poble també de baró, es produeix per les mateixes dates el conflicte que té com a centre els seus rectors. El 1647 mor en estranyes circumstàncies el rector Pere Piferrer: hom deia que s'estava vestint

per dir missa a la capella del castell del poble, quan va rebre algunes escopetades, i alguns dies més tard va morir de resultes de les ferides. El fet ja és en si prou greu, sembla reflectir l'existència d'un conflicte més profund, i tindrà la seva continuïtat en les agressions reiterades que sofreixen els successius rectors d'Esponellà fins a mitjan segle XVIII. En primer lloc, qui assassina Pere Piferrer? La qüestió no és gens clara i comptem només amb rumors: s'apunta la inquisició de Barcelona i s'acusa també el baró; el cronista que recull la història de les persecucions dels rectors assenyala aquest com el personatge que hi ha darrere el poble i que instiga la gent contra els rectors, però això no queda patent.

Els successors de Pere Piferrer a la rectoria d'Esponellà han d'haver-se-les amb l'hostilitat del poble o d'un sector influent: molts opten per abandonar la rectoria al cap de poc temps de ser-hi; altres cerquen la protecció d'un "valentó", altres emparenten la seva germana amb famílies principals del poble per protegir-se'n, i alguns, menys afortunats, com és el cas de Joan Massanas, són agredits pels seus persecutors, torturats, vexats i a punt d'acabar els seus dies llançats des d'una finestra.

A Esponellà es perseguia els rectors, però per quin motiu? Representaven la riquesa, els censos, el delme i el benestar enfront d'una població depauperada? Representaven el baró davant el poble? O bé, al contrari, representaven i defensaven el poble enfront de les pretensions del baró? A la segona meitat del segle XVIII el rector Massanet, que és qui ens informa de les persecucions, ho atribuirà a la luxúria dels d'Esponellà, al gran nombre de dones que viuen amistançades i sense casar, a l'elevat nombre de fills il·legítims, etc. No ens aclareix, doncs, la qüestió.

La dècada de 1680 es mostra rica en conflictes de caràcter local. Possiblement calgui retenir aquesta impressió quan es consideri l'esclat de la no gaire llunyana Guerra de Successió. Tanmateix, la que podia haver estat Revolució de 1688 no arriba a la comarca del Pla de l'Estany: si bé les viles dels encontorns (Banyoles, Peralada, Olot) reben correspondència on són alertades del perill que suposa la revolta del Vallès, la resposta dels jurats és tranquil·litzadora per a l'autoritat central i es promet mantenir la lleialtat al rei.

CATÀSTROFES I GUERRA

La població que vivia en els segles anteriors al 1700 estava acostumada a les situacions d'emergència. Quan l'estany no es desbordava (1676), venia un

aiguat el 1678 que trencava el pont d'Esponellà; podien produir-se tramuntanes com la del 1689 o bé córrer el perill d'una plaga de llagosta, com la que un any abans afectava els camps de Crespià.

Si les catàstrofes naturals podien ser conjurades amb alguna mena de solidaritat entre la població i el recurs de consolació a les instàncies divines (podien organitzar-se processons a Sant Mer i Sant Martirià en cas de fam, plagues naturals, sequera, epidèmia, etc.), pel que fa a les catàstrofes socials l'home del segle XVII quedava impotent enfront de les accions dels soldats. Fins al segon terç del segle XVII (tot el XVI i el primer terç del XVII) la comarca s'havia vist allunyada de la guerra directa, però l'esclat del conflicte contra França, el 1635, marca l'inici d'un cicle bèl·lic que durarà fins al 1721.

La Pau dels Pirineus el 1659 significarà de moment la pau amb França, però comportarà la creació d'una nova frontera amb aquest país molt més propera a la comarca, la qual cosa té com a conseqüència immediata que el 1663 s'hagin de recaptar talles per fortificar-la; no és encara la guerra. En la dècada següent, l'esclat de la guerra contra la potència veïna farà pagar a l'exèrcit francès una contribució amb la finalitat que no entri a la comarca; la presència de soldats sobre el país és considerada una veritable maledicció, i els comuns i les autoritats locals estan disposats a pagar i endeutar-se perquè les tropes no trepitgin el país.

Més greu i més viscuda a la comarca serà la seriosa invasió francesa que es produeix el 1689. En aquest any el regne de Lluís XIV, en vista la gran aliança de les potències en contra seu, decideix atacar una Catalunya indefensa i en estat prerevolucionari; un any abans s'havien produït les revoltes del Vallès. El rei espanyol no té diners per costejar la defensa, i, com és costum, es recorre als pobles per tal de pagar la guerra.

Els sometents de Cassà i de Llagostera arriben a Banyoles el 24 de maig del 1689 en direcció a Camprodon, però tornen als seus pobles en saber que aquesta població ha estat presa pels francesos; aquest fet palesa la important mobilització popular que suposa aquesta guerra. Per les mateixes dates (maig del 89) tenim notícia de l'organització del camp militar, que, com és ja habitual, s'instal·la a Cornellà. Poc més tard, el gener de 1690, encara hi ha prou ganes de barallar-se amb l'abat, i es produeix una protesta dels jurats contra una crida seva. S'intenta fer vida normal en la nova conjuntura bèl·lica i, entre actes relacionades amb la guerra, al llibre del Secretariat del Comú de Banyoles hom hi anota que es realitzen oposicions a mestre de gramàtica, s'inicia la construcció d'un nou convent per als servites i es busquen noves deus d'aigua;

aquest 1691 també és l'any en què es presenta l'oïdor militar de la Generalitat a reclamar un impost voluntari, que, després de regatejar, és concedit. La vila no oblida l'important afer de la jurisdicció i recorda a les autoritats superiors el problema local cada vegada que es reclamen diners.

El 1692 són sortejats els soldats que han de mobilitzar-se. El marc del sorteig continua essent la baronia, i en concret toquen 100 soldats a l'abadiat de Banyoles, però són els jurats els encarregats del sorteig. Els 38 soldats que toquen a la vila de Banyoles es proveeixen formant 5 esquadres de 38 homes que es rellevaran cada 8 o 10 dies, “y ab exa manera lo pobla ha quedat satisfet y tots contents”.

Sense notícies del 1693, a la tardor del 94 s'apugen els preus dels queviures i es produeixen queixes populars. La guerra, però, arriba al seu punt culminant quan la comarca és ocupada pels francesos. Després d'expressar la preocupació per les 2000 lliures que demanen els francesos a canvi de no saquejar la vila de Banyoles, les actes municipals callen, com si ja no fos possible la continuació de la vida normal. El 1760 encara s'aniran pagant censals constituïts en aquesta conjuntura bèl·lica. Pel que sabem, durant aquest període en què la comarca és ocupada pels francesos s'han de suportar els excessos de les tropes enemigues. A Camós agafen blat per donar-lo als cavalls, roben les campanes de l'església i imposen contribucions excessives a canvi de no saquejar les poblacions; el 1695 un sometent popular s'hi alça contra els francesos a causa de l'intent d'aquests d'incendiar o saquejar les cases del poble. La normalitat no sembla retornar fins al 1698, però es tractarà d'una pau efímera, ja que es prepara la guerra que decidirà la successió de Carles II; aquests fets i el seu desenllaç significaran el trastorn de les estructures polítiques del país. Aquells aparells de govern de tradició medieval, la Generalitat, les Corts catalanes, els comuns de Jurats, seran eliminats i substituïts per institucions dissenyades des de Castella. Amb la guerra de Successió podem dir que entrem en un nou període històric dominat per la monarquia absoluta i les tendències centralitzadores.

LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

La mort de Carles II, el rei de la decadència espanyola, va ser vista amb preocupació a Banyoles; el dia que va morir “fou molt fatal per tota la corona d'Espanya y en particular per nostra Catalunya, puix en dit dia perdérem un dels

monarchas que'ns (h)àjan més estimat y més volguts segons la experiència nos ha ensenyat", s'escriu a Banyoles. La successió d'aquest rei serà disputada per Felip, nét de Lluís XIV, i l'arxiduc Carles d'Àustria, i serà motiu per a una guerra d'abast internacional en la qual intervindran les principals potències europees. Però abans de l'esclat de les hostilitats Felip (V) ocuparà el tron i tindrà l'oportunitat de captar les simpaties dels catalans: convocarà corts i visitarà Girona; no obstant això, quan arriba a aquesta ciutat, les viles baronials de l'Empordà, entre les quals es comptava Banyoles, es neguen a saludar-lo. La comarca del Pla de l'Estany serà decididament contrària al rei d'origen francès i es lliurarà a la causa del d'Àustria quan en tingui l'ocasió.

A la primavera de 1705 es produeixen els primers moviments en benefici de la casa d'Àustria a Osona, i els esdeveniments es precipitaran a la tardor un cop s'hagi revoltat Barcelona. A l'octubre mateix, Descatllar, que havia estat un dels primers abats nomenats per Felip V, es nega a prestar jurament al proclamat Carles III, de la casa d'Àustria, i per aquest motiu, tement l'hostilitat del paisanatge, s'ha d'exiliar a Itàlia; aquest abat ja havia sostingut dures controvèrsies amb els curats de Santa Maria dels Turers. En canvi, sí atorguen jurament i homenatge a l'arxiduc els síndics dels pobles de la comarca.

El primer període de la guerra (1705-11) es viu en plena eufòria austriacista. Els exèrcits francesos, comandats per Noailles, arriben fins a Navata i Bàscara, però no ocupen la comarca, que queda sota la fidelitat a l'arxiduc. La població observarà amb curiositat com són els soldats aliats: en sorprèn l'aspecte físic (són blancs) i els seus costums, i també resultava remarcable la seva religió; el poble es trobava de sobte en contacte amb uns aliats protestants que no eren tan diabòlics com se'ls havia dit, i que anaven ben proveïts de moneda, amb la qual es feien bons negocis. D'altra banda, el poble menut, que era qui més especialment apostava per l'arxiduc, es pren determinades llibertats, que eren possibles en aquests moments d'inestabilitat; el cronista del Collell, que no s'està de denunciar els mals dels partidaris de l'arxiduc, no ens diu en què consistia aquesta excessiva llibertat que es prenia el poble, però no resulta difícil pensar que moltes imposicions feudals eren passades per alt.

La població va mobilitzar-se per defensar el d'Àustria i es varen formar escamots de miquelets i fusellers de muntanya. El país es militaritza, bàsicament per fer costat al candidat Carles, però també, si hem de fer cas al nostre cronista, per lliurar-se a vicis i convertir-se en lladres. Malauradament els d'Àustria no eren hàbils en la guerra i eren febles en la cavalleria; per aquest motiu no poden fer fora de l'Empordà els francesos, i Noailles resisteix. El Pla de l'Estany es troba

enclòs durant aquests anys entre Girona, que és la plaça forta dels austriacistes i l'objectiu dels francesos, i les bases filipistes de l'Empordà. Com a conseqüència són diverses les alternatives militars que es produeixen en aquesta guerra: el 1707 els partidaris de l'arxiduc han fet fora els francesos de Navata, i en fan enderrocar les muralles. Però els francesos del duc de Noailles no s'estan anualment d'intentar conquerir Girona; va resultar especialment costosa l'expedició de l'estiu de 1709, en què requisen el blat de diversos pobles, alguns dels quals es resisteixen a l'exèrcit francès, com Ravós o Vilamarí. Les primeres autoritats de Banyoles, monjos i jurats, són fetes presoneres i es demana per elles un rescat.

El tomb decisiu de la guerra es produirà a final de 1710, quan la vila de Banyoles i la comarca en general són ocupades pels francesos. Poc abans, a l'octubre de 1710, la vila encara va celebrar les victòries de l'arxiduc (cal suposar que amb la sana intenció d'eleva la moral del poble). El 26 de gener de 1711 és presa Girona; amb la derrota recauen sobre el país noves càrregues: *estancillas*, contribucions, allotjaments i bagatges per als transports. Una doble fiscalitat afecta el país, perquè els partidaris de l'arxiduc continuaran resistint des de la clandestinitat i viuran del que oferirà el país, tot exigint de les masies la contribució a la causa. A Mieres, on els francesos s'aquarteraven entre el carrer de Sant Pere i la Cellera, els habitants no podien abandonar les cases, ja que, si ho feien, els francesos entraven a robar; i els jurats havien de procurar que es matés bestiar per mantenir la tropa.

Es produeixen contra els francesos atemptats dels resistents al Coll de Cullitza (?) i al Salt del Matxo, els quals inquieten profundament l'exèrcit ocupant, que no pot desplegar-se pel país i es veu obligat a mantenir aquarterats els seus soldats als llocs més importants, com Banyoles i Mieres. Encara en diverses ocasions la població de la comarca, alçada en sometent, assetjarà els francesos als seus quarters; això passarà especialment el 1712, quan els partidaris de l'arxiduc intentaran reconquerir Girona. Però el 1713 entrarà molta tropa francesa que, tot reprimint la població, assegurarà el país per al pretendent Felip d'Anjou. En finalitzar la guerra les tropes espanyoles prendran el relleu i, durant molts anys, mantindran el país en estat d'ocupació militar.

La Nova Planta i les noves idees del segle XVIII

Durant la Guerra de Successió la comarca s'havia oposat a l'entronització de Felip V i havia participat activament donant suport al pretendent Carles; però hem vist com, ajudat per les armes franceses, el rei Felip acaba imposant-se i controlant el país; la victòria dels Borbons s'afegirà a les devastacions pròpies de la guerra, i la comunitat comarcal haurà de suportar les conseqüències del conflicte i de la derrota. Es manifesten tres grups de problemes: els problemes econòmics, l'estat d'ocupació militar a què se sotmet el país i la substitució dels organismes i institucions pròpies per una Nova Planta dissenyada des de Madrid.

Quan encara és ben fresca la capitulació de Barcelona l'11 de setembre de 1714, l'exèrcit reclama grans i cereals: en el mes d'octubre de 1714 els militars disputen el blat de Vilert amb el batlle de sac d'aquest poble. La penúria econòmica derivada dels efectes propis de la guerra es veu molt més agreujada per les pretensions del rei i dels militars de sobreviure amb els recursos del país; el rei i el seu exèrcit necessiten recursos, però els altres estaments del país també, i el consell municipal de Banyoles, el 1715, els cerca amb desesperació: s'intenten cobrar els censos de les aigües sobre l'estany no cobrats durant els darrers anys de guerra; gairebé són incobrables, i al capdavant es decideix d'embargar l'antic batlle d'aigües. Els censals venuts hipotecaran el municipi durant tot el segle. Reapareixen les mateixes dificultats per cobrar quan es vol repartir la talla del rei de 1715; el consell de la vila, que era l'encarregat de cobrar aquesta exacció reial, no sap com fer-ho, i acorda nomenar una comissió especial de cinc persones, que al final decideixen recórrer a la força coactiva de l'abat, a qui s'acaba

suplicant per tal que intimidi la població a fi que pagui. Quan les coses es regularitzin, s'implantarà el Reial Cadastre, un impost nou que se sobreposarà als antics impostos, i que resultarà difícil de suportar per la població durant els primers anys de segle; en una data tan avançada com 1733, els aprenents de Banyoles es pregunten com s'ho han de fer per pagar aquest impost.

En segon lloc, la població ha de suportar l'estat de militarització i ocupació permanent del país. Velles tradicions, com alçar sometent en cas d'emergència, són prohibides, i les armes també; i els oficials del rei vigilen que no es reuneixi la població a toc de campana. Si les valls de Mieres i de Campmajor apareixen plenes de soldats quan acaba la guerra, més tard es concentraran a la vila de Banyoles, on hi haurà guarnició permanent durant tot el segle; el fet no tenia precedents, tractant-se d'una vila de baró. Però fins als anys 40 no es plantejarà fer més suportable la convivència amb els militars, i hom intentarà construir una caserna de cavalleria, que paga el municipi amb permís dels creditors (però les obres no s'acaben mai).

Les dures condicions a què és sotmesa la població civil de la comarca després de la guerra no es traduiran, tanmateix, en revolta oberta quan, poc després de la derrota, Espanya (per un capgirament sorprenent de les aliances) entri en guerra contra França, i la Garrotxa i l'Empordà siguin ocupades pels francesos. Els intents francesos de reanimar l'esperit de revolta contra el Borbó espanyol, si bé tindran èxit en altres indrets de Catalunya (és el moment de Carrasclet), no sembla que promoguin grans actuacions a la nostra comarca. Les fonts callen, i els fulls en blanc ocupen l'espai que correspon a aquests anys; en tot cas, a Mieres un regidor és perseguit perquè no va complir amb la seva obligació de reclutar soldats per al rei d'Espanya.

Fins després d'aquesta guerra contra la Triple Aliança (1717-1720) no es començarà a organitzar la Nova Planta a la comarca. Des del final de la guerra, el 1714, fins als anys 20 o 21, trobem el país en un estat de provisionalitat administrativa en el qual, aparentment, continuen funcionant els vells comuns de jurats i consells. El 1716 es promulga el decret de Nova Planta i més tard es regula la seva aplicació en municipis no-corregimentals (tots els de la comarca) i en els de baró; i fins al gener de 1721 no entrarà en funcionament el flamant Ajuntament de regidors de Banyoles.

Però hi havia alguns problemes a l'hora d'efectuar el disseny de les noves institucions, i aquestes dificultats eren especialment greus en els lloc de baró. La nova ordenació pretenia servir l'absolutisme reial: les velles institucions d'origen anterior al 1714 no afavorien precisament la subjecció del país als dic-

tats del rei; es tractava de crear unes institucions i uns ajuntaments que servissin a l'engranatge autoritari que tenia el seu centre a Madrid. Les coses, després de la derrota de 1714, semblaven posar-se bé per a aquest propòsit, ja que la victòria militar feia possible que el rei ignorés els desitjos populars. El problema es plantejava quan arribava el moment de modificar el funcionament dels municipis "de baró"; llavors calia trobar alguna mena d'equilibri entre els interessos omnímodos del rei i els interessos tradicionals del baró.

S'ha dit que els barons foren els darrers representants de les antigues llibertats del país; el cas és que es discuteix si pertoca al rei o al senyor nomenar els regidors d'alguns pobles, encara que la idea era que el rei i els seus funcionaris ho volien controlar tot. A Vilademuls i la seva baronia es concedeix el dret de nomenament al comte de Peralada, hereu dels Rocabertí, senyors tradicionals de la baronia, que havien abandonat el dret de nomenar jurats, però caldrà el vistiplau de l'autoritat superior; els Xatmar de Medinyà nomenaran els càrrecs a Sant Esteve de Guialbes (es continua d'aquesta manera amb la tradició d'aquest

Imprès sobre les controvèrsies. Tot just constituït l'Ajuntament de la Nova Planta, es reintrodueix plet contra el monestir en l'afer de la jurisdicció.

poble), i els mateixos Rocabertí també nomenaran els càrrecs de Santa Llogaia: se suprimeix el dret de l'antic consell, que era qui introduïa les boles dels elegibles a la bossa; Esponellà, de moment, tindrà regidors de nomenament directe del rei, ja que el seu baró va posar-se activament a favor de l'Arxiduc i la baronia li va ser segrestada.

On sembla que hi ha alguna dificultat és a l'abadiat de Banyoles. En el document d'on ens informem s'observen dubtes i rectificacions: s'hi diu explícitament que a Serinyà rei i abat es disputen el dret de nomenar el tercer regidor; els assentaments de Vilert i Fontcoberta són rectificats per tal de fer possible que l'abat de Banyoles nomeni algun regidor, i el cas de Banyoles també ofereix la seva particularitat. El 1720, possiblement sense consultar el poble, que era com s'havia de fer segons l'esperit de la Nova Planta, l'abat formula la seva proposta de regidors; poc més tard el mateix abat es torna a dirigir a la Real Audiencia i declara que ha comès un "error", que consisteix a no haver tingut en compte l'opinió popular, i s'adona que s'ha equivocat perquè s'han suscitat diverses controvèrsies a la vila. Aquest cas es relaciona amb l'oposició entre la gent del terme i la de la vila, que troba altres motius de manifestació en aquests anys, i, també, amb la pretensió dels abats del XVIII de nomenar els regidors sense haver de comptar amb la participació popular.

La nova dinàmica, però, va contribuir al manteniment i la consolidació de l'absolutisme borbònic, fins a l'extrem que el règim va adquirir carta de naturalesa en la societat catalana. Cal plantejar fins a quin punt les noves institucions municipals signifiquen continuïtat o trencament amb les institucions tradicionals. Pel que fa a Banyoles, la tradició d'enfrontar-se amb els abats (que, naturalment, no estava regulada en la llei) serà assumida gairebé en la seva integritat per l'Ajuntament; situats en aquest pla d'observació sembla que no hi ha ruptura, però, contràriament, hom pot observar la quantitat immensa de circulars, directrius, instruccions i ordres que les autoritats superiors dirigeixen als pobles. Tot fa pensar que la incidència de la política reial, mitjançant els ajuntaments, arriba a capes molt més profundes de la societat que abans de la Nova Planta; donant instruccions directes als regidors, cosa que no es feia abans de la Nova Planta, les autoritats reials s'asseguraven un control molt més directe de la situació.

D'altra banda, la documentació també reflecteix la quantitat d'informació dels ajuntaments que arribava a l'administració reial. S'encarreguen, correntment, informes diversos sobre l'estat de la situació; es podia demanar quantes

fàbriques hi havia al terme, o quants estrangers hi vivien, o notícies sobre els eclesiàstics, per exemple. Podem dir que l'administració borbònica estava molt més informada de la situació del país que les administracions precedents; l'esforç en aquest sentit sembla important, i, encara que la finalitat és inicialment repressiva, a mitjan segle possibilitarà les mesures reformistes d'Ensenada i Carles III.

El *derecho de conquista* (que, curiosament, els regidors de Banyoles retreuen perquè s'acabi amb els drets del monestir) de Felip V afegia d'aquesta manera una nova opressió a les velles càrregues feudals que des de temps antic oprimien el país. Però aquest estat d'opressió no serà obstacle perquè noves maneres de pensar i de fer apareguin a la comarca; si les realitzacions del segle són notables en l'agricultura i la indústria, també es faran notar en el camp de la cultura i en l'àmbit de les idees. Els plets contra els abats de Banyoles renaixeran un cop s'hagi afermat la pau, i es reintrodueix el plet de reincorporació a la corona, tot esperant que la política regalista dels nous Borbons afavoreixi les pretensions de la vila: malgrat que no s'aconseguirà la reincorporació, i la jurisdicció continuarà en mans dels abats, els ajuntaments que s'oposaran als abats podran rebaixar i limitar molt les atribucions del monestir, dels abats i del batlle abacial; no sense baralles, s'aconseguirà que l'Ajuntament exerceixi el control polític de la vila. Per contrast, com a expressió de realitats menys avançades, a Esponellà el rector intentarà, en primer lloc, influir en la bona consciència del baró i de la baronessa, però, en no aconseguir-ho, es veurà obligat a trencar relacions i a entaular plet contra les pretensions abusives del senyor.

La celebració amb oficis religiosos de les efemèrides de la família reial i les victòries militars no han d'ocultar l'aspiració d'aconseguir la llibertat i les reformes que caracteritza els homes d'aquest segle.

L'ART DE SABER LLEGIR I ESCRIURE

El desenvolupament social i econòmic dels segles XVI, XVII i XVIII crea la necessitat en molta gent, especialment aquella que vol progressar, de saber llegir i escriure; ens trobem davant d'una obligació social que es va estenent. Banyoles té al segle XVI amb un florent mestrat de gramàtica, de titularitat monacal, que a final del segle XVII ha estat substituït per una escola de primeres lletres i un mestrat de gramàtica de titularitat municipal. Alguns pobles com Crespià també tenien escola, però això no era general a tots els pobles.

Els efectius demogràfics i socials dels altres pobles feien difícil de mantenir-hi escoles, però això no significa que la comarca es quedés enrere en el procés d'alfabetització; trobem, per exemple, els quaderns en què la mainada de can Pijoan de Centenys aprenia a fer sumes, i hom podia recórrer a preceptors privats. Més comunament, els rectors, que a partir del segle XVI han de passar forçosament pel seminari (el col·legi Carol de Sobreportes de Girona), poden exercir la suplència en aquesta funció; Baldiri Reixach recomana que els capellans joves es dediquin a l'ensenyament. En tot cas, i així es preveu als estatuts dels mestrats de gramàtica de Banyoles, es podien admetre alumnes de la comarca a l'escola d'aquesta vila.

Sembla, tanmateix, que la majoria de minyons reduïen les seves ambicions a saber llegir, escriure i les quatre regles aritmètiques, i fins i tot hom podia limitar-se a només saber llegir, sense haver d'escriure. Aquests coneixements, acompanyats d'algunes nocions sobre la doctrina cristiana, constituïen el bagatge cultural que donava l'escola que hom anomenava de primeres lletres. Un segon pas el donava el mestrat de gramàtica, al qual accedien aquells alumnes privilegiats que disposaven de prou recursos i tenien la suficient ambició; aquest mestrat de gramàtica, pel que fa a Banyoles, i segons el que estableixen els estatuts, "no vol discrepar de la antiga consuetud" i per aquest motiu estableix, el 1729, que s'ensenyi amb *Antonio de Nebrissa* els principiants, i amb *Arasma* els més avançats, incloent el tast de Ciceró. Precisament és a partir de la memorització de textos de Ciceró on es basen les oposicions per accedir a mestre de gramàtica; en els estatuts de l'escola de Banyoles s'ordenava que la convocatòria per cobrir plaça de mestre es fixés a Banyoles, Besalú, Girona, Olot, Peralada, Castelló, la Bisbal i Figueres; aquests candidats a mestre podien ser de la vila, procedir de la comarca (Fontcoberta o la Miana) o bé venir de comarques allunyades, com el Bages o el Rosselló (que el 1701, data de la informació, ja ha estat incorporat a França).

Es dedueix de la *Gramàtica* d'Ullastra, fill de Banyoles, que s'ensenyava en català, castellà i llatí, i es comprèn fàcilment que tots tres idiomes eren necessaris en el segle XVIII: el català per a gairebé tot, el llatí per a molts afers d'església i el castellà per relacionar-se amb l'administració. Hom no ha d'esperar la difusió de gaires llums en aquestes escoles locals; els mestres, que eren un estament força menyspreat, ensenyaven segons el seu limitat saber, i per afavorir-ho utilitzaven assots, vergues i cops, i també acostumaven a usar bufetades, xurriacades i estirades d'orelles. Així ens ho fa saber Baldiri Reixach, rector d'Ollers, que ens proposa una pedagogia de molt més abast.

LES NOVES IDEES DEL SEGLE

Noves maneres de pensar innoven el substrat ideològic barroc dels segles anteriors. Potser l'estabilitat de la forma de vida del segle, que contrasta amb els ensurts dels segles passats (guerres, violències, catàstrofes, fams, malalties), fa pensar de forma més en sintonia amb els principis de la raó i amb menys condicionants del sentiment. Baldiri Reixach, que és un autor que viu i exerceix el seu ministeri a Ollers, poble de la baronia de Vilademuls, ofereix indicis de la direcció que prenen les noves idees: el bé de la república, el comportament racional, la destrucció de vells prejudicis, la relativització de les desigualtats de classe, l'elogi del treball i del comportament útil són algunes de les aportacions a la cultura del segle. La rica obra de Baldiri Reixach comença defensant l'educació dels minyons tot argumentant la utilitat, bàsicament social, de l'educació, que servirà perquè els minyons esdevinguin en el futur bons administradors de les seves coses i, també, bons ciutadans. El preocupa el bé públic, del qual són responsables tots els individus, però especialment els pares de la república i els nobles. A partir d'aquest bé públic elaborarà la seva crítica de la noblesa i de les diferències socials; als nobles, els dirà que han de justificar amb fets el seu estatus, i aquests fets haurien de consistir a realitzar accions en benefici del conjunt social. Ha dit abans que la desigualtat entre els homes només es justifica per la utilitat pública; més endavant, farà elogis de la condició pagesa i defensarà la dignitat de les classes inferiors enfront de les pretensions abusives de molts nobles que, segons ell, no justifiquen el seu paper social si es limiten a menysprear les altres classes i es lliuren al luxe i a la vida ociosa.

Trobem en B. Reixach un autor que s'interroga sobre les bases i el fonament de la seva societat, i el resultat del seu examen condueix a qüestionar-los. Sense que puguem parlar d'actitud revolucionària, l'important capítol que dedica a la funció social de la noblesa, que s'espera però no es produeix, indica una actitud, molt possiblement compartida pels homes del seu entorn, que posa en dubte l'estructura d'una societat dominada encara per una minoria de persones, l'aristocràcia, i la demanda de les classes socials inferiors de veure reconegut el seu paper social.

Baldiri Reixach, com segurament passa a tot autor original, ofereix el seu contrapunt tradicionalista quan parla del cristianisme, ja que, malgrat que admet les aportacions morals dels filòsofs de l'antigor, no deixa de fer notar que quelcom essencial, i per a ell és ben clar que ho és, s'escapa als autors pagans: es tracta del tema de la salvació de l'home i de la moralitat que a ella va vinculada. Es recomanen un reguitzell de pràctiques pietoses, i, a vegades amb el més clar

esperit de Trento, amb el detallisme més extrem; cal saber les veritats catòliques resumides en “lo llibre del Sagrat Concili de Trento”, que recomana per a la lectura. Viure per servir la república, ha dit, però subordinant-ho tot a la salvació, objectiu final de tot cristià.

Configura així una vida on cal anar amb compte a no caure en els perills del món, cal defugir les riqueses i els plaers de la vida i estar alerta per al darrer moment, havent complert tots els deures que imposa la religió. No s'acaba aquí el discurs de Baldiri Reixach; si ha criticat els nobles com a inútils a la república (encoratjant-los a demostrar amb fets la seva noblesa) i ha deixat, a vegades, entreveure que alguns eclesiàstics no estaven a l'altura de les circumstàncies, el seu discurs social no és revolucionari: “no queixar-se del present segle”, “conserveu-te en l'estat en què Déu t'ha posat”, “dóna a cadascú el que li has de donar, a qui deus honor donaràs honor i a qui deus tribut donaràs tribut” són algunes màximes de la filosofia de la resignació, justificada pel fet que el poder dels governants ve de Déu; per tant, no s'ha de murmurar si els poderosos ho fan mal fet. Tradició i modernitat en el rector d'Ollers.

Capella de can Ginestar. Algunes masies importants, com can Ginestar de Merlant, podien disposar de serveis religiosos particulars, amb capella i capellà beneficiat propis.

Capella de Sant Antoni. A Cornellà el consell municipal acostumava a reunir-se a la capella de Sant Antoni.

Unes altres formes de modernitat apareixen en alguns sectors de la vila de Banyoles. Així, “*se tiene noticia que diferentes sujetos inteligentes*” s’han empescat la idea de construir un canal de navegació des de l’estany fins al mar; no són només gent de Banyoles els qui promouen el projecte, sinó que sembla que darrere hi ha la indústria i la manufactura de la Garrotxa, que veuen en aquesta obra la manera d’estalviar-se despeses en bèsties de càrrega. És tot el rerepaís qui vol apropar-se a Roses, l’Escala i Sant Feliu de Guíxols motivats pels seus desitjos econòmics, i per això no s’està de proposar una obra que en l’actualitat ens semblaria desproporcionada, la qual cosa manifesta optimisme i empenta, en certa manera característics del segle XVIII. També es mostra la inventiva del país en el “sistema” de fabricació (en realitat, no sabem en concret de què es tracta) que l’Ametller, fabricant, implanta a les seves indústries i que ràpidament s’estén arreu del país (diu el document); o en les preocupacions del ciutadà de Banyoles Francesc Perpinyà sobre l’expansió de la indústria. Fins els

abats semblen recollir aquest desig d'obrar i canviar les coses quan l'abat Francolí proposa fer la seva entrada solemne en un dia festiu, presumiblement amb la productiva intenció de no interferir en el treball dels banyolins.

El pensament religiós no desapareix d'aquesta societat que cerca idees innovadores. Un conjunt de manifestacions apareixen molt arrelades, i així veiem com arreu de la comarca les esglésies compten amb els seus capellans beneficiats, mentre pràctiques com les prèdiques o les processons es mantenen i, fins i tot diríem que degudament institucionalitzades, adquireixen més importància. Cal destacar pel que fa al cas la nova importància que assoleix la tradició de portar sant Martirià a l'estany per implorar pluges i contra les sequeres; aquesta tradició viu els seus moments més esplendorosos en aquest segle, i aconseguirà reunir vora l'estany de Banyoles les poblacions de tota la comarca.

En un altre nivell, cal pensar en una pràctica religiosa dels sagraments com l'eucaristia o la confessió més regularitzada que en segles anterior, que disposa de les seves normes inflexibles derivades del Concili de Trento. Possiblement en aquest segle XVIII ja s'ha aconseguit d'extirpar de la religió moltes d'aquelles desviacions que es produïen en segles passats i que tant preocupaven les jerarquies.

Aquest segle XVIII, que havia començat amb una guerra, la de Successió, que serà recordada seixanta anys més tard, s'acabarà quan el 1788 mori Carles III i l'any següent s'obri el període d'inestabilitat que posarà en dubte tot el fràgil equilibri que havia permès una setantena d'anys sense guerres, amb prosperitat econòmica i amb creixement de la indústria. Amb el segle XVIII s'acaba també la darrera aventura del règim feudal, representada a la comarca per senyors absentistes i clergues seculars i regulars.

De la Guerra Gran a la Restauració (1793-1875)

JOSEP GRABULEDA

El lent pas cap a la demografia moderna

DOLORS TERRADAS

Passada la Guerra del Francès, ja no tornarem a trobar cap altra crisi de mortalitat excepcional: malgrat que durant el vuit-cents es parli més de cares- ties i epidèmies –sobretot el còlera–, no hi ha cap esdeveniment catastròfic semblant als anteriors. Als pobles de la comarca estudiats es continuen observant anys dolents, en els quals la mortalitat és més forta que la natalitat, però aquesta diferència no serà mai gaire apreciable ni perdurable; amb tot, tampoc no hi apareixen forts augments de la natalitat, tal com havia passat durant la centúria anterior, la qual cosa indica que ens trobem davant una població més estable, però també menys dinàmica.

En alguns pobles de la comarca es percep aquest estancament a partir de les dues guerres contra França. Crespià, que durant la centúria anterior, i malgrat les crisis, anava incrementant la natalitat, conservarà en tot el dinou el mateix nombre de naixements; si bé durant aquest segle ja no hi ha descensos bruscos de natalitat, tampoc no augmenten els naixements, i tot ens fa pensar en una població estancada. Més que en un canvi de mentalitat de la gent a l'hora de tenir fills, la causa cal buscar-la en l'economia, en la pèrdua d'alguns dels seus mitjans de vida. Malgrat que aquest poble hagi passat de 800 habitants en l'any 1860 a només 543 en el 1930, això no vol dir que la situació de la gent que hi vivia fos pitjor que en altres localitats de la comarca. Simplement, a Crespià desapareixen els mitjans de vida que no siguin del camp, però la gent que hi

roman mostra un creixement vegetatiu millor que en d'altres pobles de la comarca, i millor que Banyoles: en finalitzar el *siglo* XIX manté una taxa de natalitat del 34 per mil, però amb una taxa de mortalitat que s'acosta als paràmetres moderns, ja que només és del 21 per mil.

Serinyà, tot i que en alguns aspectes s'assembla força al cas anterior, manté amb ell unes certes diferències. Com hem vist, sofreix greus conseqüències demogràfiques en les dues guerres, però també es recupera bastant ràpidament fins a la dècada dels 30. Malauradament s'han perdut els llibres de baptismes de bona part del segle i només queden els de les defuncions, gràcies als quals sabem que la mortalitat es manté estancada però amb èpoques força dolentes, segurament a causa de caresties o malalties. Hi ha una considerable coincidència entre els anys de sobremortalitat a Serinyà i els de Banyoles i Guèmol; fou especialment dolent el 1847, durant l'alçament i la Guerra dels Matiners, i també el 68, any de crisi de subsistències generalitzada; també sofrirà una elevada mortalitat el 1887-88, igual que Banyoles, havent passat l'any del còlera (1885) sense que s'hi noti cap problema. Però, encara que pel que fa a les crisis Serinyà s'assembla als altres pobles, probablement la seva població té un nivell de vida inferior, atès que el nombre d'habitants decreix i a més acaba el segle amb una elevada taxa de mortalitat, similar a la de cent o dos-cents anys abans: un 36 per mil (per les dades de què disposem, la més alta de la comarca).

La parròquia de Miàrigues-Guèmol no deixarà de créixer durant tot el segle, segurament pel desplaçament de gent del nucli banyolí cap a Guèmol. En canvi, la proximitat de la vila no serà gens beneficiosa per al municipi veí de Fontcoberta, que va perdent població al llarg del XIX. El mateix podem dir de Borgonyà, que pertany al municipi de Cornellà, però sempre ha estat més lligat a Banyoles per la seva proximitat, i més durant el vuit-cents, ja que part de les treballadores del tèxtil eren banyolines; la població de Borgonyà sofreix un descens, i en finalitzar el segle continua amb una taxa de natalitat pròpia de la demografia antiga (el 45 per mil) i una taxa de mortalitat també molt alta, similar a la de Serinyà (35 per mil).

Cornellà, en canvi, ocuparà definitivament el seu lloc de cap de municipi, amb un nivell de naixements –i per tant de població– molt superior al del segle anterior; com que s'observa un estancament als altres pobles de la vall, Cornellà deu augmentar gràcies a aquests. Malgrat que s'hi noten algunes crisis com la del 47 o la del 87, el seu creixement serà sempre positiu; potser els pitjors anys són els compresos entre 1865 i 1875, en els quals la mortalitat és gairebé igual a la natalitat, i a més hi ha un increment de les defuncions de les persones d'entre 30 i 60 anys, senyal evident de crisi. A final de segle Cornellà encara conserva

BANYOLES. BAPTISMES, MATRIMONIS I DEFUNCIONS (1700-1800)

ANYS	Naix.	Fills il.	Matr.	Mort	ANYS	Naix.	Fills il.	Matr.	Mort
1700	75	3	9	9	1751	77	-	25	41
1701	62	1	17	15	1752	78	1	19	33
1702	73	-	11	20	1753	83	1	21	45
1703	55	3	12	10	1754	82	-	22	19
1704	74	2	18	19	1755	97	2	22	17
1705	73	4	11	13	1756	104	-	20	19
1706	71	2	9	30	1757	88	-	31	23
1707	70	1	10	12	1758	102	-	17	16
1708	74	2	10	13	1759	89	-	18	13
1709	59	1	10	29	1760	98	-	25	25
1710	46	2	23	21	1761	98	1	18	34
1711	41	-	15	119	1762	109	1	23	30
1712	45	-	1	28	1763	102	3	24	32
1713	48	1	12	24	1764	89	-	21	69
1714	45	3	9	31	1765	111	-	25	117
1715	49	-	10	23	1766	98	-	22	86
1716	69	2	11	21	1767	108	-	26	51
1717	55	-	20	13	1768	112	-	26	65
1718	50	2	13	15	1769	106	-	21	38
1719	68	2	9	17	1770	134	-	27	34
1720	59	2	16	21	1771	108	-	28	27
1721	71	3	16	20	1772	108	-	31	48
1722	73	2	11	6	1773	132	-	26	46
1723	63	2	17	18	1774	113	-	18	72
1724	66	3	11	22	1775	110	-	39	112
1725	52	2	6	15	1776	145	-	32	76
1726	69	1	14	23	1777	132	-	22	80
1727	71	3	15	17	1778	123	-	17	122
1728	68	2	11	17	1779	124	-	31	129
1729	77	-	4	18	1780	144	-	33	134
1730	66	2	17	13	1781	150	1	25	180
1731	73	1	10	22	1782	146	-	36	136
1732	64	2	25	24	1783	153	-	32	84
1733	72	-	17	25	1784	166	1	12	106
1734	71	1	13	13	1785	143	2	38	102
1735	73	3	10	21	1786	188	3	29	208
1736	76	1	8	22	1787	176	-	44	113
1737	58	2	9	27	1788	176	-	45	157
1738	55	2	12	41	1789	195	-	25	91
1739	64	2	14	44	1790	179	1	32	117
1740	64	6	19	31	1791	181	-	26	239
1741	66	4	14	23	1792	184	3	40	175
1742	72	-	16	22	1793	189	1	27	176
1743	63	-	3	27	1794	118	-	35	333
1744	79	-	12	31	1795	180	4	43	244
1745	67	2	10	20	1796	168	7	54	87
1746	76	-	20	15	1797	189	3	24	96
1747	81	2	17	15	1798	176	4	25	221
1748	68	1	13	13	1799	180	4	28	110
1749	73	-	4	22	1800	139	-	29	126
1750	66	-	12	31					

una de les taxes de natalitat més elevades de la comarca, d'un 48 per mil, enfront d'un 30 per mil de mortalitat.

En canvi, Sords manté uns nivells de natalitat i mortalitat més baixos, del 35 i el 30 per mil respectivament. El poble de Pujals fa la sensació d'haver entrat plenament dins uns nivells demogràfics ja propis del segle XX: el seu índex de natalitat del 22 per mil no té res a veure amb els altres, així com tampoc el de mortalitat, que ha baixat fins al 20 per mil; en aquest poble s'observa una pràctica desaparició de la mortalitat infantil, la qual cosa pot tenir diferents interpretacions: podríem trobar-nos amb negligències dels capellans, però el més raonable és pensar que part de la població jove ha emigrat cap a Cornellà, i que per aquest fet disminueix la natalitat; a causa que una bona part dels difunts eren mainada, si n'hi ha pocs és lògic que baixi la mortalitat. El mateix podríem pensar pel que fa a Sords, encara que aquí el descens no és tan espectacular. Però no es pot descartar la possibilitat d'una millor alimentació en aquests pobles petits, que lentament van perdent població i els que hi romanen, per tant, tenen més terra per cultivar. No oblidem que durant el segle XVIII la majoria de cases de Sords eren ocupades per més d'una família, i que a principi del XX aquest fet ja no es produïa; caldria disposar de més dades d'altres pobles petits per poder arribar a conclusions més segures.

LA BANYOLES DEL VUIT-CENTS: UNA POBLACIÓ POC DINÀMICA

Igual que en d'altres nuclis de la comarca, els anys de la Guerra Gran i la Guerra del Francès marquen un canvi molt significatiu respecte al segle anterior. Si durant el segle XVIII Banyoles és un dels nuclis del Principat que dins les seves proporcions experimenta un creixement més fort de població; en el XIX el creixement serà molt feble, contràriament a allò que passarà en la majoria d'altres nuclis de similar nombre d'habitants. Les causes caldrà buscar-les en la seva situació econòmica, car mai no recuperarà el dinamisme del set-cents.

Les dues guerres inicien a Banyoles un canvi econòmic de signe negatiu, que lògicament repercutirà en la població; i ja el 1802 l'Ajuntament afirma que es troben a Banyoles cases sense habitar, de manera que la posterior ocupació dels francesos –el 1809– i la seva estada a la vila durant la major part de la guerra incidiran sobre una població que ha perdut la seva empena demogràfica, amb menys naixements que en el 1787, però amb més defuncions. En comparació del segle anterior, el XIX tindrà un creixement feble i desigualment repartit:

BANYOLES. MOVIMENT NATURAL: BAPTISMES I DEFUNCIONS (1801-1900).

ANY	Naix.	Il·leg.	Defunc.	ANY	Naix.	Il·leg.	Defunc.
1801	158		126	1851	192	1	124
1802	148		135	1852	206		152
1803	145		131	1853	200		154
1804	196		187	1854	196	1	254
1805	197		101	1855	197	2	161
1806	171		141	1856	213	1	118
1807	212		125	1857	178	2	155
1808	155		190	1858	199		161
1809	66		217	1859	216		249
1810	60		267	1860	197		176
1811	139		140	1861	220	2	156
1812	119		104	1862	201	2	166
1813	121		95	1863	198	4	165
1814	172		118	1864	222		159
1815	155		90	1865	208		154
1816	149		82	1866	202		171
1817	141		105	1867	188	1	203
1818	140		87	1868	211		225
1819	162		107	1869	182		151
1820	206		99	1870	201	1	209
1821	210		127	1871	188	2	179
1822	179		109	1872	214		155
1823	170		177	1873	208		247
1824	197		130	1874	161	1	150
1825	225		149	1875	172		150
1826	197		133	1876	196	1	141
1827	210		143	1877	200	1	157
1828	195		152	1878	209	1	206
1829	185		140	1879	181		133
1830	192		133	1880	188	1	118
1831	217		142	1881	204		164
1832	173		148	1882	182	1	163
1833	178		157	1883	180	1	169
1834	183		167	1884	176	1	197
1835	176		171	1885	190		198
1836	205		191	1886	171		179
1837	180		169	1887	182		199
1838	185		113	1888	194		243
1839	155		125	1889	188		165
1840	196		161	1890	188		143
1841	192		230	1891	157		193
1842	199		131	1892	189		182
1843	207		148	1893	167		176
1844	218		153	1894	166		244
1845	199	4	178	1895	167		167
1846	200		154	1896	236		152
1847	201	1	181	1897	174		179
1848	169		287	1898	176		150
1849	210	5	209	1899	164		160
1850	222	3	157	1900	183		166

enfrent de l'1,4% anterior, ens trobarem amb una taxa anual de creixement del 0,4% entre 1787 i 1900, que serà més elevada fins al 1860 i negativa per als últims 40 anys de la centúria. En xifres absolutes la població banyolina passa de 3.700 habitants a final del segle XVIII a 3.300 a l'any 1834, i arriba als 5.150 en el cens del 1860; a partir d'aquesta dada es pot dir que l'estancament és total, car s'entra en el segle XX amb 5.100 persones.

Aquest fet és similar al que passa a tota Catalunya (i podem pensar en errors de censos), però en el cas de Banyoles les diferències són més marcades. Igual que a la resta del Principat, a la segona meitat del segle hi ha un descens de natalitat, però en el nostre cas menys acusat que el general, i sense anar seguit d'un descens de la mortalitat. Així, s'acaba el segle amb una natalitat del 35 per mil (en aquell moment la taxa d'Espanya era del 31). Lògicament, la mortalitat també continuarà elevada, i, si la mitjana provincial és del 25 per mil, la de Banyoles és del 32. Veiem, malgrat tot, que les dades no són tan altes com les d'altres pobles de la comarca, però segurament la vila ha deixat de ser un focus d'atracció per als habitants joves dels pobles, i a més s'ha convertit en un poble que forneix de mà d'obra altres poblacions; aquest és el cas de l'emigració de banyolins cap a les fàbriques tèxtils de Salt o a la indústria surera de Palamós.

Però la situació de final del XIX no és producte d'un mal moment, sinó la continuació del que ha passat al llarg del segle: en el 1793 la mortalitat és del 39 per mil, amb un 63% de les defuncions de menors; en el 1857 aquesta mortalitat ha baixat una mica i se situa en un 34 per mil, xifra, com veiem, una mica per sobre de la que hi haurà en entrar al segle XX. Si tenim en compte que al segle XIX ja s'han introduït cultius com la patata o el morenc, a la vegada que s'han fet progressos en la medicina i la higiene, haurem de concloure que la situació de la població banyolina i de la resta de comarca, que sofreix un retard respecte dels nivells mitjans de Catalunya, mostra un panorama de pobresa força remarcable.

LA PRESÈNCIA CONSTANT DE LA MORT

Des del punt de vista de final del segle XX, i en aquesta àrea geogràfica, quan hom es troba davant dels registres de defuncions d'èpoques anteriors, el que més sobta és la quantitat d'infants que hi ha inscrits; malauradament, els qui ens dediquem a la demografia solem ser aficionats a donar xifres i percentatges, i no sabem expressar amb tota la seva cruesa l'impacte que pot produir obrir qualsevol llibre parroquial dels segles XVIII o XIX i trobar-hi apuntades majo-

ritàriament criatures. En consultar un llibre d'òbits de Crespià, Cornellà, Banyoles, Sords, Serinyà, etc., la persona interessada es troba amb un món desconegut per a ella, i se li apareix una imatge força colpidora de la vida dels seus avantpassats; llavors ens podem alegrar de veure escrita la mort d'un home o una dona de més de seixanta anys, oblidant que avui dia la nostra esperança de vida ultrapassa els 75, i quan mor algú que no arriba a aquesta edat se'l considera jove. Obrir un dels pocs llibres d'òbits que es conserven a Serinyà i veure les dues primeres pàgines plenes de defuncions d'albats (infants que no han fet la comunió), trobar-se 50 criatures mortes a Banyoles en un sol mes d'agost (en una població que no arribava als 4.000 habitants), o llegir que el rector de Miànigues es queixa dels pares banyolins que van a enterrar els seus fills, de nit, a la seva parròquia per problemes amb el cementiri de Banyoles, poden ser alguns dels exemples d'aquesta diferència qualitativa amb la nostra realitat.

De fet, per arribar a vella, una persona havia de superar, des del seu naixement, nombrosos entrebancs. Els primers anys de vida eren de bon tros els més perillosos, i molts dels nascuts no els superaven; si tenien sort, havien de fer front tot seguit a malalties com la verola, que afectava criatures més grans, i després els sobrevivents tenien per davant uns 20 anys, durant els quals les possibilitats de viure eren força grans. Però tot i així les defuncions entre els joves no eren tan infreqüents com en l'època actual; era més probable que morissin les dones joves, a causa de les complicacions del part i postpart; a més d'aquesta mortalitat femenina, també moren homes joves i de mitjana edat, més o menys en la mateixa proporció. Arribats als 50 anys comencen a ser més freqüents les defuncions i ja poques persones superaven els 70; i quan algú mor molt vell es mereix una menció especial per part del capellà: "Ha mort major de dies". Tot això porta com a conseqüència un gran nombre de vidus i vídues, i les celebracions de segones i terceres núpcies. En la societat premoderna hi havia pocs vells, i les llars idíl·liques que ens solem imaginar, en les quals conviuriem tres generacions, devien ser poc freqüents. En realitat, en contreure matrimoni, molts dels joves ja havien perdut un dels seus progenitors (o tots dos), i els darrers fills, sobretot, tenien moltes probabilitats de quedar-se orfes aviat.

LES MALALTIES I LA SEVA INCIDÈNCIA

Poc sabem sobre les causes d'aquestes morts prematures en concret a la nostra comarca, ja que els capellans rarament ho especifiquen. Només es fa esment

de la pesta —de la qual només tenim notícia el 1652—, del còlera durant el segle passat i de la grip, ja el 1918. Sí que se solen esmentar els casos d'accident; per exemple, hi ha uns quants ofegats al llarg dels últims segles, i en general a causa de riuades; també alguna persona mor en accidents laborals, com algun terrisser a qui cau terra al damunt, o alguna persona morta per cops del cavall o en caigudes de carro. En general, però, els accidents són molt poc nombrosos. També se sol dir si una dona ha mort de part, sobretot a partir de la segona meitat del XVIII, perquè els cirurgians comencen a assistir als parts difícils, i ja practiquen cesàries. Cal dir que tampoc no són gaire habituals aquests casos, i que el capellà ho apunti pot ser demostratiu de la impressió que el fet causava.

Però en la majoria de casos mai no es diu de què ha mort una persona, segurament perquè les malalties que causaven el seu traspàs eren considerades normals. En canvi, la pesta, el còlera o la grip, malgrat que fossin comunes a tota Europa, no eren malalties corrents, sinó brots epidèmics allunyats l'un de l'altre. En el cas de la pesta, aquesta només afecta la comarca una sola vegada en els darrers 300 anys, i, encara que tothom conegués la seva existència, cap dels que hi vivien el 1652 l'havia observat; a més, existia l'esperança que no arribaria mai al lloc on es vivia (ja hem vist que, de fet, molts pobles de pagès se'n deslliuren). Les mesures que es prenen, tant per la pesta com pel còlera, dos-cents anys després, anaven encaminades a no deixar passar cap foraster procedent de zones afectades; en el cas de la pesta, la prevenció va fallar, i també en el cas del còlera, malgrat que es va habilitar un magatzem en el qual van instal·lar dues famílies procedents de Torroella. Cal tenir en compte també que la letalitat de la pesta era molt gran, sobretot al principi del brot, i anaven disminuint les possibilitats de morir a mesura que passaven els mesos, i, especialment, quan s'acostava el fred. De fet, Banyoles en l'any de la pesta arriba a tenir una taxa de mortalitat del 300 per mil, havent mort, segurament, la meitat de la gent que va contreure la malaltia: això explica el terror que causava. En canvi, no s'explica del tot la por que podia causar el còlera, car no va ser gaire letal; de totes maneres, cal pensar que era una malaltia poc coneguda, per a la qual els metges no tenien remei, i possiblement la gent s'espantava més pel que podia passar, que per la realitat.

Ja que no es fa esment especial de cap altra malaltia, hem de recórrer a les fonts generals per explicar-nos l'elevada mortalitat de l'època. Tal com diu Jordi Nadal: "La verola ve després de la pesta, el còlera darrera la verola [...], pesta fins a finals del XVII, verola durant el XVIII, còlera en el XIX..." La pesta només arriba a la comarca una vegada i el còlera en realitat causa poca mortali-

tat; no deu ser aquest el cas de la verola, malaltia que afectava totes les edats, però principalment les criatures, perquè immunitza; cada pocs anys, sobretot en el set-cents, però també en el segle passat, es troben sobremortalitats de pàrvuls, tant a la vila com a pagès, la responsable de les quals probablement era aquesta malaltia. Sembla ser que pràcticament la passava tothom, i que moria del 20 al 40 per cent dels afectats.

Una altra de les malalties corrents era la malària, coneguda com a febres tercianes. Si bé no se sap amb certesa, per manca d'informació, tot fa pensar que Banyoles era una zona molt afectada, sobretot abans que es dessequeassin els aiguamolls de la Draga; aquesta, que pertanyia al comú de la vila, no va ser treballada fins després de la desamortització, i, per tant, abans del XIX devia estar plena de mosquits. Encara que la malària és una malaltia de poca letalitat, debilita molt a causa de l'alta febre i de les conseqüències sobre el fetge, i es pot considerar una causa de mortalitat corrent, sobretot quan va acompanyada d'altres problemes: altres afeccions o manca de menjar. Torroella era un altre lloc també molt afectat per la malària, i precisament les dues poblacions tenen índexs de mortalitat més elevats que la mitjana provincial encara a principi del segle actual. A més, la comarca podia veure's afectada per les febres, car els mosquits hi abunden molt i moltes cases de pagès tenien basses prop de les cases. Fins i tot podríem preguntar-nos què significa exactament la llegenda del drac.

El tifus es pot considerar també una de les malalties amb més incidència, que solia acompanyar les tropes, i per tant les guerres, més letal entre la gent gran que per a la mainada i el jovent. Podia ser important a Banyoles i a altres pobles de la vall del Terri, sobretot Borgonyà, atesa la nostra especial configuració hidrogràfica: els recs que travessen la vila, a més de la seva utilitat industrial i de regadiu, eren també clavegueres, tant per a ús domèstic (rentar la roba, etc.) com de les nombroses manufactures de tèxtil o de cuir. Els pous i les fonts no eren gaire nombrosos i a causa de la porositat de la pedra de Banyoles es podien contaminar fàcilment. Als pobles de pagès tampoc no es deslliuren d'aquestes malalties contagioses, perquè si es contaminava un pou podia afectar molta gent.

Seguint atentament els registres parroquials de Sords, es troba que durant el segle XVIII a cada casa vivien dues, tres o quatre famílies de diferent cognom. I en algun cas es pot observar que si moria una persona d'una casa, de vegades la seguien diverses més, la qual cosa fa pensar en l'existència d'un pou contaminat. Si això passava fa dos-cents anys, podem creure que era el mateix en els segles anteriors, car, malgrat no haver-hi tanta gent, les cases eren també més petites i

menys nombroses; i segurament continuava passant durant el segle passat, perquè no es va construir gaire i la gent seguí vivint amuntegada fins que l'emigració va fer disminuir el nombre d'habitants. Finalment, cal tenir en compte que persones i animals vivien gairebé junts, i que a més se solien femar les hortes amb aigües fecals.

A més del tifus, hem de considerar altres malalties de l'aparell digestiu, entre les quals causaven estralls les diarrees estivals, provocades per diferents agents, que afectaven molt les criatures a partir de l'any. En canvi, les malalties de l'aparell respiratori sembla que incidien més en la gent gran, ja que era més corrent que aquests morissin a l'hivern, al contrari que les criatures.

En principi, la gent jove no sembla pas que s'hagués de veure afectada per les malalties que podríem anomenar malalties "normals", però, no obstant això, també en morien, tant al camp com a la ciutat, en temps de crisi o d'estabilitat. En aquest grup cal destacar el fet que es troben més noies mortes al camp que a la ciutat, sense cap aparent explicació epidemiològica; pot ser una major duresa en el treball, que sobretot a l'estiu podia afectar més aquestes noies? No oblidem que la sega era també feina de dones i que, quan la casa era especialment pobra, les noies havien d'anar a treballar camps d'altres. Vist que hi ha diferència entre la mortalitat femenina de menors de 25 anys entre el camp i Banyoles, probablement aquesta en sigui l'explicació més lògica, perquè, a més, aquest no és un fenomen exclusiu de la comarca, sinó general a tota Europa. Pel que fa a la resta, i malgrat que no n'hi hagi cap referència, cal pensar en la tuberculosi; tot i que es consideri una malaltia típica del XIX, no és segur que fos inexistent en els segles anteriors. Els joves tampoc no estaven exempts de les malalties, sobretot quan aquestes eren noves, tal com ho va demostrar la primera epidèmia de grip, ja a principi del XX, que en un poble com Cornellà s'emportà uns quants joves.

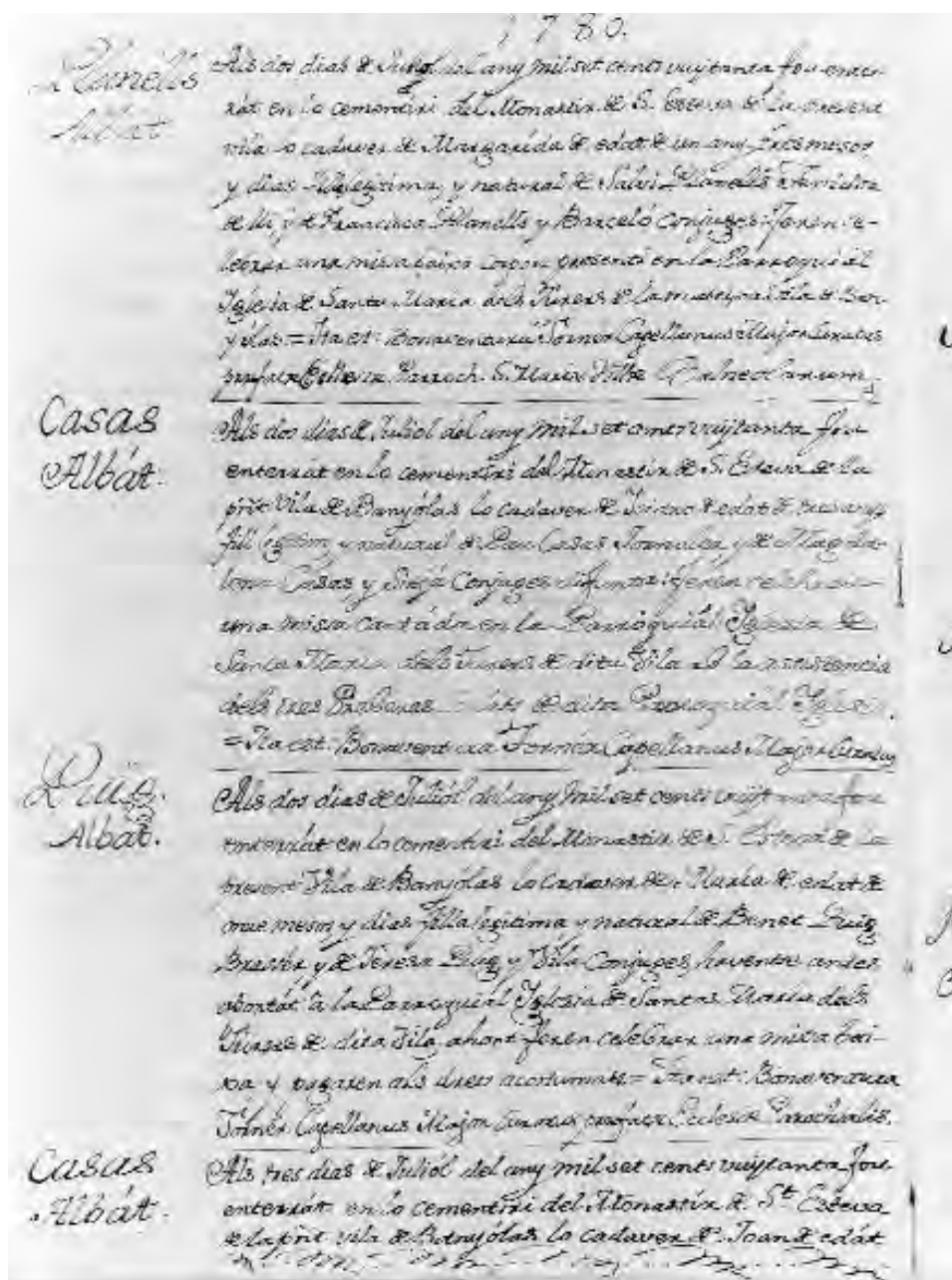
LA MORT DELS INFANTS

Durant els dos segles en què és possible d'estudiar la mortalitat dels infants, perquè finalment els capellans es decideixen a apuntar-los, es troba que tant a Banyoles com a la comarca més de la meitat dels enterraments eren de menors de 14 anys; alguns anys, de cada cent morts, seixanta eren menors. En la nostra societat, la mort d'un nadó, un nen o un jove, significa no solament una desgràcia familiar, sinó també una commoció social; l'enterrament és multitudinari, l'impacte en el poble molt fort i el sentiment dins la família inesborrable, i ten-

dim a pensar que aquests comportaments formen part de la nostra naturalesa i de la nostra cultura. Tanmateix, caldria preguntar-nos seriosament si aquests no són només comportaments propis de la societat actual, que no es corresponen amb el que pensaven els nostres avantpassats. Encara a principi del segle actual, a Banyoles, l'Ajuntament disposava d'una "pastera" de color blanc per portar els infants morts al cementiri, car no era gaire corrent que els pares paguessin un bagul; i, si bé els pares i els familiars propers anaven a l'església, després ni tan sols els pares acompanyaven l'infant fins al cementiri. Què devia passar en segles anteriors, en els quals una família que aconseguís tirar endavant tres fills era un cas excepcional? La lògica fa pensar que la mort dels altres fills no suposava una gran commoció, ja que, si aquest hagués estat el cas, totes les persones haurien estat sotmeses a una tristesa permanent que potser hauria posat en perill la seva existència i la de la societat. Reconstruint totes les famílies de Banyoles entre 1775 i 1800, no se'n troba cap on no hi hagi un infant mort; en canvi, sí que n'hi ha en les quals, després de tenir 5 o 6 infants, només un sobrepassa els 14 anys. Però en totes, la mort de dos, tres o quatre infants era el més corrent.

Aquesta elevada mortalitat de criatures, que lògicament no es produeix només a la nostra comarca, ha originat dues teories que no podem aclarir amb les dades que tenim, però que poden fer reflexionar sobre el comportament dels pares en els segles passats. D'una banda, es diu que, enfront de la incidència de la mort dels infants, els pares prenen una actitud d'un cert distanciament afectiu amb els més petits, a fi de no sofrir tant si morien; aquesta seria la teoria benèvola. Més modernament, historiadors francesos, basant-se en textos de l'època i en documents sobre el fenomen de les dides, suggereixen que era la poca cura que tenien les mares envers els seus fills petits allò que provocava un excés de morts; de fet, els infants dels hospicis podien morir en un 90 per cent, la qual cosa pot provar que la manca d'atenció afecta molt negativament la salut dels nadons.

Entre la població normal, a la nostra comarca, la mortalitat dels menors d'un any estava entre el 20 i el 30 per cent sobre el total de nascuts; podem pensar que les dues teories no estan tan allunyades i que en realitat es complementen. Les concepcions freqüents no devien donar gaire temps a les mares per tenir cura dels fills; cal afegir-hi la feina de les mares al camp, a casa, com a filadores, etc. La manera d'embolcallar els infants, junt amb la poca roba, ajudava que se'ls canviés poc; sovint se'ls deixava sols llargues estones, o segurament atesos per nenes, car ja hem vist que no hi havia gaires àvies. Les condicions

Mostra d'una pàgina d'un llibre d'òbits de Banyoles, en la qual es pot apreciar que tots els enterrats eren albat, és a dir, criatures que no havien rebut el baptisme; juliol 1780.

dels habitatges, dins els quals es vivia en molt poc espai, la insalubritat de l'aigua, sobretot a llocs com Banyoles, i la coexistència amb animals dins la mateixa casa eren factors que feien que les condicions higièniques fossin deploables. Aquestes podien ser, entre altres, les causes de la mortalitat dels més petits, sobretot entre la gent pobra, però també entre els benestants morien criatures. Podem suposar que aquestes famílies no tenien millor cura dels seus infants que les altres, i que desconeixien igualment les mesures higièniques amb els més petits.

A les males condicions higièniques i la manca de cura, cal afegir-hi també les malalties. Sense voluntat de comparar, avui dia, en països en via de desenvolupament, podem trobar condicions higièniques i actituds davant dels infants semblants a les dels nostres avantpassats. No obstant això, els seus nivells de mortalitat infantil i de pàrvuls, malgrat que són elevats, es troben molt per sota dels de la nostra comarca a final del segle passat; però actualment en aquests països es vacunen els nens, i a més disposen d'alguns antibiòtics, cosa que no passava aquí en èpoques anteriors. Podríem concloure que la causa principal de mortalitat en els petits seria l'absència d'una medicina eficaç, fet agreujat per la poca higiene, la mala alimentació i una certa indiferència envers els infants.

Aquesta indiferència dels adults es tradueix també en el fet que els capellans no comencen a apuntar els infants que moren fins ja ben entrat el segle XVIII, sobretot a Banyoles; en pobles més petits, i sobretot a Esponellà i Crespià, els capellans els tenen en compte abans, però fa la impressió que no són anotats amb gaire cura. Per tant, no podem parlar de dades precises sobre la mortalitat dels infants fins una època en què ja es fa sentir un augment remarcable de la població, en la qual segurament els infants ja moren menys. En altres zones d'Europa de les quals hom té dades anteriors, hi ha una mortalitat infantil superior al 300 per mil, però en el segle XVIII a la nostra comarca rarament s'arriba a aquesta xifra, i la mortalitat infantil se situa entre el 200-250 per mil, llevat d'alguns anys pitjors, en què en algun poble (no a Banyoles) s'arriba al 300 i al 400 per mil. Potser una de les conclusions més interessants és constatar que a la vila de Banyoles, ja a l'últim terç del set-cents, la mortalitat dels menors d'un any és, en general, inferior a la dels pobles de pagès (no cal fer gaire cas d'algun poble de pagès on disminueixi de cop la seva mortalitat infantil i que després torni a augmentar, ja que aquest fet deu ser causat per negligències en el registre).

Banyoles té una mortalitat de menors d'un any ja força reduïda durant tot el divuit i principi del dinou: durant la segona meitat d'aquest segle ja ha descendit fins a prop del 150 per mil. Però aquesta millora de la vila no es troba en cap dels

pobles de pagès: Crespià i Serinyà, en finalitzar el 1800, tenen una mortalitat infantil per damunt del 200, igual a la de 100 anys enrere, i el mateix passa als pobles de la vall del Terri, la qual cosa significa que res no hi ha canviat pel que fa als nadons. Segurament l'explicació cal cercar-la en una millora en el part, més possible a la vila que als pobles, a causa de l'existència de llevadores diplomades i cirurgians ja amb estudis i encara més efectius que els metges. Pensem que una bona part de nadons morien en els dies posteriors al seu naixement.

Durant aquest primer any de vida, tant al camp com a la vila, morien més nens que nenes; per exemple, a Banyoles entre 1774 i 1799 moren 1.296 nens enfront de 1.096 nenes. Aquest fet es constata més fàcilment a Banyoles pel seu volum de població, però és invariable en tots els pobles; a Crespià, entre 1881 i 1895 moren 45 nens menors d'un any i només 30 nenes. Això no es manté constant tots els anys, però quan s'estudien períodes llargs les xifres absolutes sempre són desfavorables als nens, i malgrat que neixin més nens, aquesta diferència els continua essent desfavorable.

Passat aquest primer any de vida la tendència canvia, ja que moren una mica més les nenes, però sense que la diferència quedi compensada; aquest segon any de vida en realitat era tan perillós com el primer, i coincideix amb l'època en què l'infant deixa de mamar, i comença a menjar igual que la gent gran i a beure aigua. Per tant hi influïen molt les condicions higièniques i sobretot el menjar de què es disposava. Durant el segle XVIII, quan encara la mortalitat dels nadons és molt forta, moren menys criatures a partir de l'any, llevat de quan es veien afectades per la verola. En canvi, en el vuit-cents, quan ja hi ha un descens de la mortalitat infantil, continuen morint moltes criatures durant el segon any de vida, probablement perquè les condicions higièniques i alimentàries no han variat respecte de segles anteriors, així com tampoc la incidència de les malalties. Això ens confirma també per a la nostra vila la realitat general, ja que tota la Península durant el segle XIX no va millorar gaire pel que fa a la demografia. Per tant, si bé ha millorat la medicina per als nounats, no ha estat així per a les altres etapes de la infantesa, i concretament a Banyoles es deixa sentir l'estancament econòmic, i lògicament la població ja no presenta el dinamisme de la centúria anterior. Com hem vist, en els pobles de la comarca continuen morint més nens menors d'un any, i pot fer la impressió que per als altres la seva situació és millor que a Banyoles; en realitat no és així, perquè les proporcions són iguals que en el segle anterior.

Pel que fa a la mainada entre els 3 i els 14 anys, el nivell de mortalitat és força baix, sobretot quan han superat els 6-7 anys, tant a Banyoles com als

pobles; els de tres i quatre anys encara són força sensibles a les epidèmies, i moren amb major proporció que els d'edats superiors; de fet, es pot saber quan en un any hi ha còlera perquè la mortalitat d'aquests infants augmenta. A partir dels set anys es pot afirmar que ja tenen moltes possibilitats d'arribar a grans.

Els nostres avantpassats tenien algunes dites referents a la mortalitat dels infants: quan en moria un, la gent solia dir que “un angelet havia pujat al cel”. Per aquest motiu hi havia presses a l'hora de batejar-los, en néixer si es veien en perill, o al dia següent en infants normals. També l'enorme mortalitat d'infants durant els mesos d'estiu els feia dir que “entre la Mare de Déu d'agost i la de setembre se'ls emportaven cap al cel”; en realitat tenien raó, encara que també caldria afegir-hi el mes de juliol. Durant aquests mesos morien sobretot els infants que eren deslletats, car els nadons traspassaven en qualsevol època de l'any. Una vegada més veiem que les condicions higièniques eren fonamentals, i que la malaltia més perillosa eren les diarrees estivals.

BANYOLES. SUPERVIVÈNCIA DELS PARVULS (0-14 ANYS). (1775-79)

ANY	Baptismes	0	1	2	3	4	5	6	7-9	10-14	Albats	Superviv. per	1 any	5 anys	15 anys
1775	110	84	76	71	65	61	56	48	48	48	3	1000	763	527	409
1776	145	123	110	100	95	90	81	79	79	78	5	1000	848	586	503
1777	132	109	84	72	66	55	53	52	52	52	3	1000	825	394	374
1778	123	96	83	77	56	50	50	49	48	47	1	1000	780	406	382
1779	124	101	92	71	70	67	64	64	62	60	3	1000	814	516	396
1780	144	107	70	63	52	50	49	47	45	45	10	1000	743	277	243
1781	150	115	87	84	80	80	79	78	77	70	7	1000	766	486	420
1782	146	111	99	91	88	81	75	74	72	71		1000	760	548	479
1783	153	131	102	98	76	75	74	71	69	64		1000	856	490	418
1784	166	140	124	96	91	84	83	83	78	75		1000	843	506	452
1785	143	120	76	66	61	61	60	54	53	48		1000	839	426	335
1786	188	136	119	97	97	97	92	92	92	86	8	1000	723	473	415
1787	176	146	109	100	95	83	80	78	73	68	3	1000	829	471	369
1789	176	123	107	99	85	81	80	74	67	65	3	1000	699	443	352
1789	195	163	126	101	95	94	89	89	85	83		1000	836	482	425
1790	179	155	135	125	125	118	117	117	115	113	6	1000	866	625	598
1791	181	132	116	105	91	88	88	88	75	75	43	1000	729	248	166
1792	184	152	136	112	108	108	107	83	82		25	1000	826	451	
1793	189	153	117	103	98	96	86				15	1000	809	428	
1794	118	71	46	40	35	27	27					1000	601	169	
1795	180	149	141	135	116	112						1000	827	572	
1796	168	149	130	113	107							1000	887		
1797	189	159	115	108								1000	841		
1798	176	125	112									1000	710		
1799	180	143										1000	794		

Finalment, per veure quants dels que havien nascut arribaven a grans podem seguir alguna generació des que neix fins als 15 anys; només disposem de dades comptabilitzades a Banyoles, però poden servir per a la resta. L'any 1775 hi neixen 110 criatures, de les quals (i suposant un moviment migratori constant) arriben a 15 anys 48, és a dir, sobreviu el 41 per cent; aquesta devia ser una generació que va coincidir del tot amb un moment econòmic molt expansiu, i que només va sofrir una crisi de verola forta el 1781. Per això, els nascuts l'any 80, que varen sofrir de ple i de molt petits aquesta malaltia, sobreviuen molt menys: dels 144 batejats abans de complir els dos anys, només en queden 70, i en arribar als 15 anys, només 35. Curiosament, i potser demostrant que les crisis generals, és a dir, la manca de menjar, no afectaven tant els infants com les malalties, les generacions nascudes l'any 1790 i 1791 tenen unes supervivències ben diferents, malgrat que totes dues passen els mals anys del 93-95: dels nascuts l'any 90 en sobreviu el 59 per cent, xifra molt alta, i, en canvi, dels nascuts l'any següent, només 16 de cada cent arriben a grans.

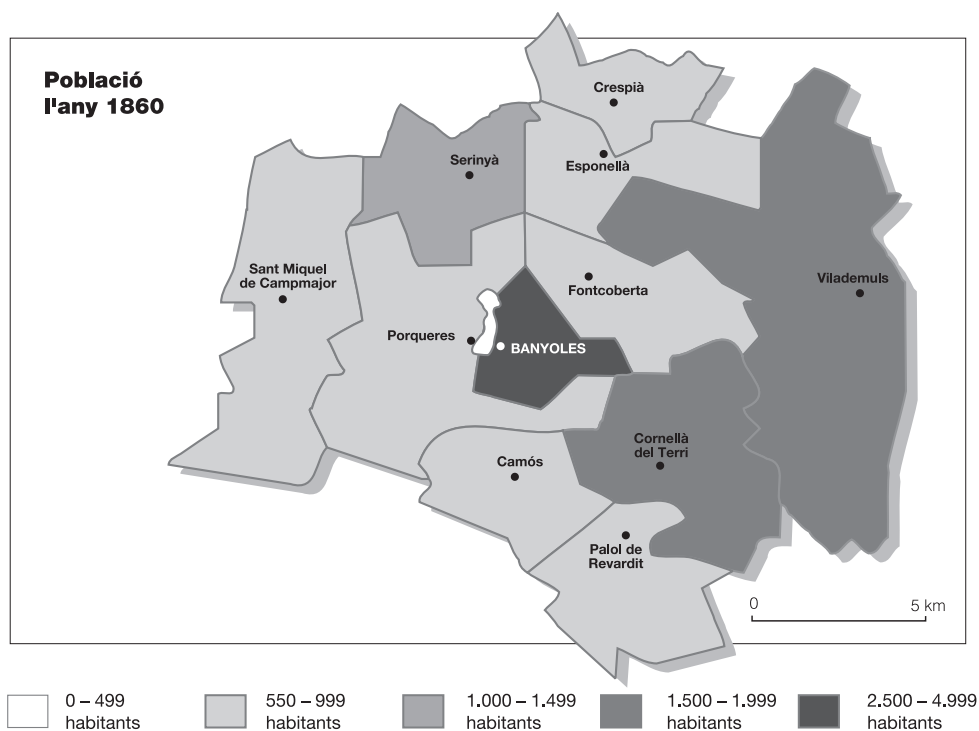
El marc econòmic i la condició dels habitants de la comarca

JOSEP GRABULEDA

La població de la comarca en el segle XVIII experimentà un notable augment gràcies a la puixança industrial banyolina, però durant el segle XIX la situació canvià: el creixement s'estancà a Banyoles, davallà a Sant Vicenç de Camós, a Cornellà del Terri, a Fontcoberta, a Sant Miquel de Campmajor, a Serinyà, a Crespià, a Esponellà, a Palol de Revardit i a Vilademuls, i s'incrementà lleugerament a Porqueres. El segle XIX, doncs, serà de crisi econòmica profunda a tots els pobles de la comarca, tot i una certa revifalla fins a la dècada dels 40.

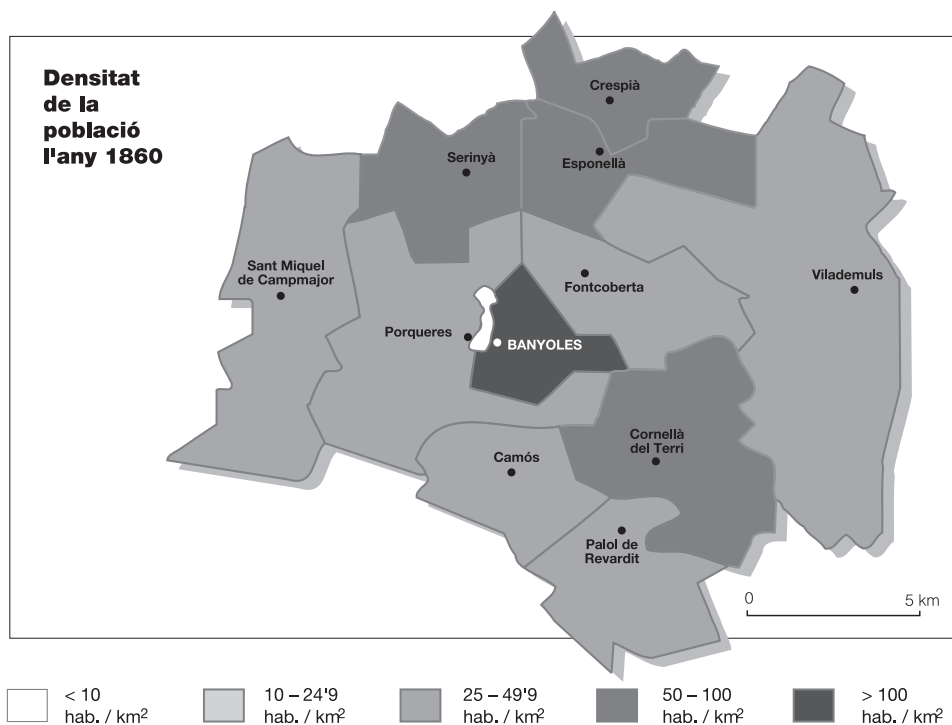
Banyoles, la població més important –sisè poble en nombre d'habitants de la província–, representava l'any 1860 el 30,5% dels habitants de la comarca, seguida de lluny per Vilademuls –el 14,7%–, Cornellà del Terri –el 13,4%– i Serinyà –el 6,5%–. L'emigració de banyolins cap a Salt o a d'altres llocs era una realitat a partir de mitjan segle, i va fer perdre pes demogràfic a la vila en el conjunt de tota la comarca. La densitat de població era molt desigual: Banyoles era la que en tenia més (458,3 h/km²), seguida de molt lluny per Cornellà del Terri (80,9). Tret de Banyoles, apareix un poblament molt disseminat i rural a la resta dels municipis.

La majoria de pobles tenien servei de correus via Banyoles –com Sant Martí de Campmajor, Camós, Sant Esteve de Guialbes o Vilavenut–, Girona –Borçonyà o Pujals dels Pagesos–, Besalú –Crespià o Espasens– o Bàscara –Orfes o

SUPERFÍCIE, HABITANTS I DENSITAT DE POBLACIÓ L'ANY 1860

Municipi	Superfície (km ²)	% Sobre superfície	Habitants	% Sobre habitants	Densitat
Banyoles	10,9	4,14	4.996	30,54	458,34
Camós	15,3	5,82	715	4,37	46,73
Cornellà del Terri	27,2	10,35	2.201	13,45	80,91
Crespià	11,1	4,22	797	4,87	71,80
Esponellà	16,3	6,20	995	6,08	61,04
Fontcoberta	17,5	6,66	689	4,21	39,37
Palol de Revardit	18,3	6,96	618	3,77	33,77
Porqueres	33,8	12,86	901	5,50	26,65
St. Miquel de Campmajor	29,03	12,55	958	5,85	29,03
Serinyà	17,3	6,58	1.078	6,59	62,31
Vilademuls	62,1	23,63	2.409	14,72	38,79

Parets d'Empordà-. El servei de transport per carretera es consolidà quan, el 1859, s'establí un òmnibus per al servei de viatgers de Girona a Banyoles i a Olot, i a Santa Llogaia del Terri paraven les diligències en el camí de Barcelona a França. En qualsevol cas, les comunicacions per carretera, les úniques existents, no eren gaire bones i els camins que menaven cap a Olot, Figueres i Girona es trobaven en molt mal estat.

Banyoles, Vilademuls –el més extens– i Cornellà del Terri eren les poblacions més riques. En canvi, Porqueres o Sant Miquel de Campmajor, de considerables dimensions, no figuren entre els municipis més opulents; Crespià, tot i l'escassa extensió, destaca pel seu pes econòmic. A la majoria dels pobles, excepte a la vila, els habitants eren pagesos, als quals una sequera, una nevada o una pedregada portaven la misèria. En alguns llocs, però, existien menestrals –fusters, cistellers o sastres–, com a Cornellà del Terri, Crespià o Vilademuls, professionals liberals units a la condició de propietari –notari, metge, cirurgia, algun comerciant– i teixidors de lli, dedicats a produir per al propi mercat local; durant el segle XIX a Cornellà del Terri, Sords i Pujals va créixer el nombre de

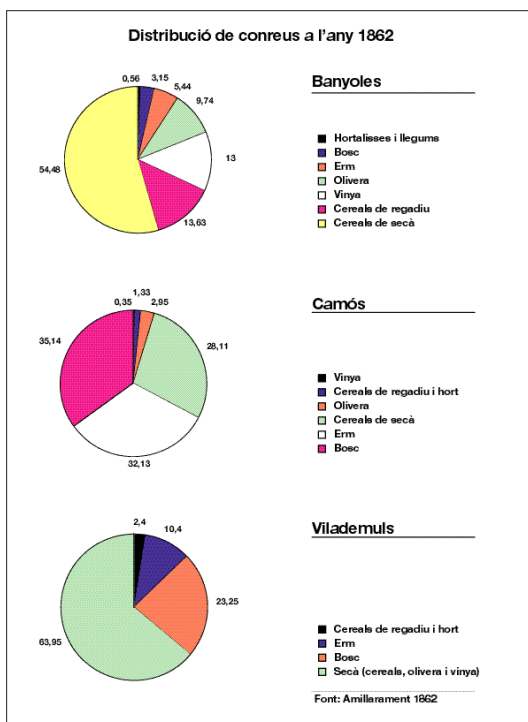
treballadors, jornalers o bracers, i de gent dedicada a feines industrials, en trobem a Borgonyà –paperers i blanquers– i a Banyoles. En aquesta darrera població disminuï el nombre de teixidors (passaren de ser el 25% de la població al segle XVIII al 13,7% el 1861), l'artesanat es diversificà i davallà en nombre (al segle XVIII representaven el 50% i el 1900, només el 37,9%) i augmentaren els professionals liberals, els comerciants, els paperers i blanquers –poc– i el sector agrícola (al segle XVIII eren el 37% i el 1900, el 42,5%). Globalment s'incrementà el nombre d'assalariats a causa dels canvis socials i econòmics que produïren una accentuada proletarització.

ELS CONREUS

La situació de l'agricultura a les primeres dècades del segle XIX no era gens bona, perquè les guerres havien destruït els camps i delmat el bestiar. El Pla de l'Estany tenia varietat de qualitats de terreny, des del pla a la zona muntanyosa, i havia d'abastar la deficitària vila de Banyoles. Se seguien els sistemes tradicionals i els cultius predominants, sense que hi destaquí cap mena d'especialització; eren els de la trilogia mediterrània típica: cereals (blat, sègol, ordi i civada), amb olivera i vinya. En menor quantia també es conreaven llegums, hortalisses i fruita, i el blat de moro i les patates ja estaven força introduïts. Les zones amb més regadiu, on es feien hortalisses, llegums i cànem, es trobaven a Banyoles, Borgonyà, Santa Llogaia del Terri, Mata, Miànigues i Porqueres. A la major part de la comarca el predomini del secà era indiscutible. En alguns llocs, com a Crespià –amb molta importància de la vinya i l'olivera–, es conreava també blat de moro, patata, panís, fajol, una mica de cànem i lli, i mill; a Fontcoberta, a més, faves, nous i glans; a la zona més muntanyosa, com a Merlant o a Falgons, es collien pomes, figues o glans; i la importància dels boscos –la majoria de roures i alzines, i pins a Vilademuls– en l'economia local era més gran.

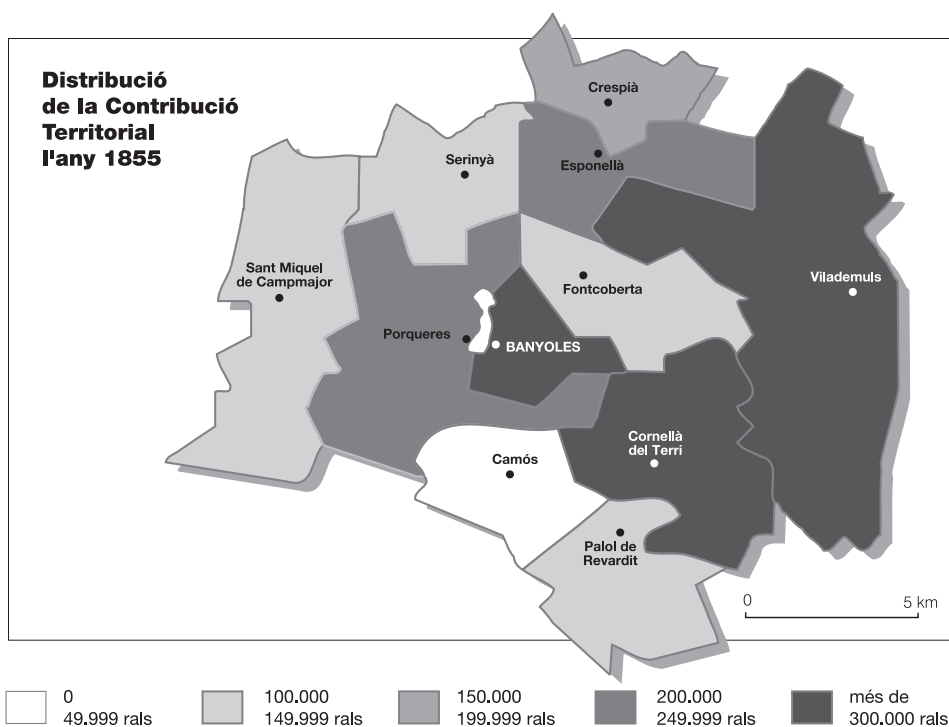
La major part dels pobles completaven l'agricultura amb la cria de bestiar: sobretot de llana –a la vall de Cornellà, a Centenys, a Serinyà, a Pujarnol, a Riudellots de la Creu, a Camós o a Crespià–, boví –a Crespià i Merlant–, porcí –a Merlant–, cabrum –a la part més muntanyosa– o de treball –a Usall–. El creixent pes de la cria de bestiar provocà la creació, el 1854, d'una nova fira a Banyoles el 5 i 6 d'agost, que s'afegia a les tres que ja hi havia (el 29 setembre, el 24 novembre i el 13 desembre): “*atendiendo el numeroso con-*

Distribució de conreus a tres municipis (Banyoles, Camós i Vilademuls) l'any 1862.

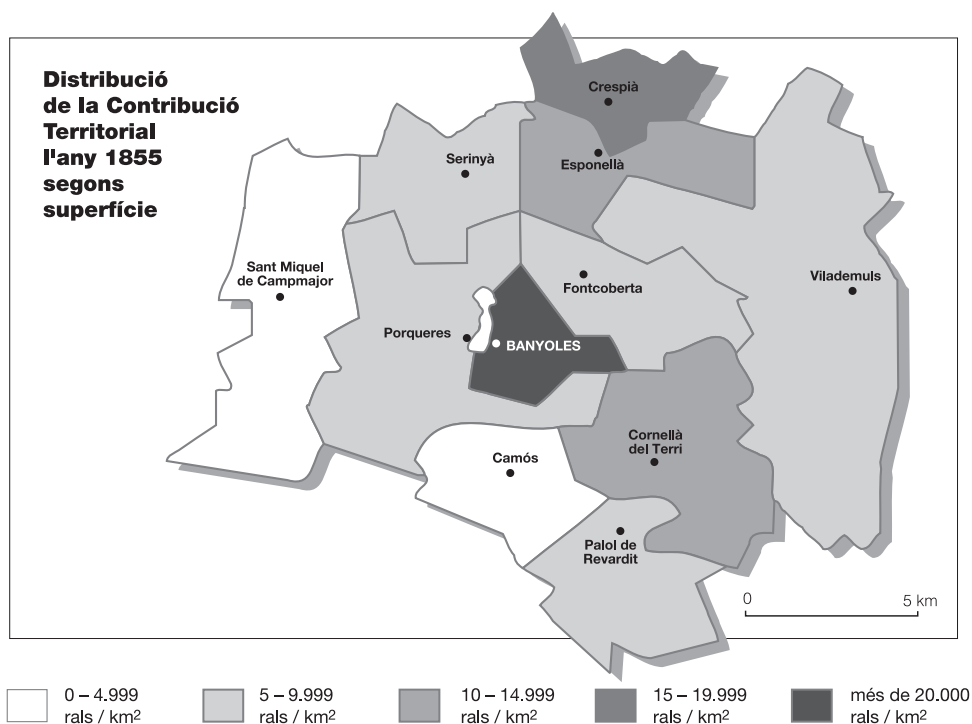
curso de especuladores que en las demás que se celebran en la misma acuden, de distintos y lejanos puntos de la provincia y fuera de ella, para la compra y venta de toda especie de granos y demás frutas y objetos de comercio, y en particular para la de ganado mular, caballar, vacuno, cabrío, lanar, asnal, y de cerda”. L’economia es decantava decididament cap al reforç de la seva base agrària i ramadera.

Centrarem l’estudi en els casos de Banyoles, Camós i Vilademuls, que poden ser representatius de tres diferents distribucions d’usos del sòl agrícola: de la zona plana –amb conreu dels cereals–, de la més muntanyosa –coberta en gran part de roures i alzines i amb espais conreats de poca importància– i l’entremig. A Banyoles l’any 1862 –segons l’amillament– es conreava sobretot blat, ordi i sègol (el 68% de les terres hi estaven dedicades: el 13,6% de regadiu i el 54,4% de secà), seguits de la vinya (13%), l’olivera (9,7%), l’erm (5,4%), el bosc (3,1%) i, molt minoritàriament, les hortalisses i els llegums (0,5%). També hi havia blat de moro, civada, mongetes, faves, mestall, cànem –en decadència–, i bestiar (xais, anyells, porcs, i bous i vaques de treball).

CONTRIBUCIÓ TERRITORIAL DE L'ANY 1855

Municipi	Contribució	Contribució/ Superfície	Contribució/ Habitants 1861
Banyoles	405.400	37.192	81
Camós	43.000	2.810	60
Cornellà del Terri	380.500	13.988	172
Crespià	173.300	15.612	217
Esponellà	225.500	13.834	226
Fontcoberta	125.000	7.142	181
Palol de Revardit	130.500	7.131	211
Porqueres	224.200	6.633	248
St. Miquel de Campmajor	100.000	3.030	104
Serinyà	115.800	6.693	107
Vilademuls	514.700	8.288	213

El mateix any a Camós, més muntanyós, el panorama canviava: hi predominaven el bosc (35%) i els erms (32%); els conreus eren els tradicionals: el blat i l'ordi de secà (28%), l'olivera (2,94%), el regadiu (1,32%) i les vinyes (0,35%); i els animals eren mules i bous per a la feina del camp, i de ramaderia, com xais (sobretot) i porcs.

A Vilademuls –zona intermèdia– prevalien els cereals, l'olivera i la vinya de secà (63,95%), seguits de la pastura i el bosc (23,25%), l'erm (10,4%) i el regadiu (2,4%); la ramaderia –bestiar de llana a Vilademuls, Vilamarí o al Vilar, i de treball (mules, bous i cavalls) a Sant Esteve de Guialbes– hi era molt important i d'aquí el pes de les pastures. Contrasta la importància del regadiu al pla de Banyoles amb el predomini de l'erm i del bosc a la muntanya de Camós.

L'any 1855 l'extens municipi de Vilademuls era el que pagava més contribució territorial (514.700 rals), seguit de Banyoles (405.400) i Cornellà del Terri (380.500); en canvi, Camós era el que en pagava menys. Es distingeix d'aquesta manera la zona més rica, la del pla i de regadiu, de la més pobre, la muntanyenca.

ELS HOMES I LA TERRA: PROPIETATS I PROPIETARIS

La societat estava profundament dividida. La petita noblesa feia temps que no residia a la comarca, i, en canvi, s'hi incrementà la presència de propietaris forans; ignorem –s'ha d'estudiar més acuradament– com i quan té lloc la irrupció d'aquests propietaris. D'una forma o altra alguns dels majors contribuents provincials posseïen terres a la comarca el 1871: Pelai de Camps en tenia a Esponellà i a Vilademuls; Joaquim de Carles, a Banyoles –sobretot–, Fontcoberta i Porqueres; el comte de Peralada, a Fontcoberta; el comte de Solterra, a Palol de Revardit; Joaquim de Pastors, a Fontcoberta; el marquès de la Quadra, a Palol de Revardit; Josep Iglésias, a Banyoles; Joaquim de Càrcer, a Cornellà del Terri i a Sant Vicenç de Camós; Francesc de Delàs, a Sant Miquel de Campmajor; Ramon Pujolà, a Sant Miquel de Campmajor; Josep Felip Moy –el 46,4% de la seva contribució provenia de la comarca–, a Porqueres, Banyoles, Mieres i Sant Miquel de Campmajor; el marquès de Castelló de Torrentà, a Serinyà; Ramon de Batlle, a Vilademuls; Josep de Pagès, a Palol de Revardit; i Ramon Fares, a Vilademuls (el 32% de la seva contribució), Banyoles, Fontcoberta (10,1%), Esponellà, Cornellà, Santa Llogaia d'Àlguema, Navata (23,8%) i Borrassà (22,6%).

El 1836, els propietaris locals més destacats eren, segons la contribució territorial, a Crespià, Ordis i Llorens; a Parets d'Empordà, Batlle i Geli; a Pedrinyà, Casadevall i Carabús; a Ravós del Terri, Mitjà i Dalmau; a Sant Esteve de Guialbes, Fort i Vidal; i a Terradelles, Huguet i Ros. Segurament molts d'ells posseïen béns en d'altres indrets; per copsar amb tota la seva dimensió llurs interessos i la seva força econòmica i social caldria un estudi més profund del seu patrimoni i de la seva evolució posterior.

La divisió entre uns pocs que tenien molt i molts que tenien poc –o res– és extrema. Per exemple, a Sant Vicenç de Camós, l'any 1862, cinc persones –Francesc Congost, Pere Homs, Francesc Puig, Jaume Casamitjana i Hilari Bartrolí– posseïen el 55,59% de les terres; i, per contra, el 58% dels propietaris només en controlaven el 8,77%, i la majoria eren amos de menys de 4,37 ha. La concentració no era tan exagerada en la propietat urbana. Els camosins –lluny ja l'època en què la majoria de les dones filaven per als comerciants banyolins– combinaven les feines del camp amb la cria de vaques, xais, bous i porcs, i amb allò que treien del bosc. A Santa Maria de Camós, tres persones –Dolors Coll Padrés, el marquès de Castellvell i Enric Auguet– tenien el 54,8% de les propietats; a Vilademuls també hi havia una forta concentració: catorze persones tenien la major part de les terres.

Detall de la sala-menjador de can Llapart de Camós l'any 1926. Fotògraf: Francesc Figueras de Ameller. Arxiu de Josep M. Figueras i Masgrau.

A Banyoles, el 1862, la concentració també era gran: disset persones –entre d'altres, Jaume Safont de Barcelona, Francesc de Manresa de Girona, Joaquim Puig de la Bellacasa, Josep Coromina, Antoni de Ameller, Joaquim de Carles de Girona, Antoni Torrent, Josep Brugada, Dolors Febrer– controlaven el 64,48% de la superfície; i, a l'altra cara de la moneda, hi havia un gran nombre de camperols amb necessitat d'arrendar terra (uns 149 contribuents tenien animals de treball, però no terra). El 47,7% dels propietaris tenien menys d'una hectàrea; els petits propietaris havien d'arrendar més terres o les conreaven com a complement, ja que alguns eren artesans o fabricants. Molts treballadors vivien en precàries condicions i combinaven el treball de la terra amb alguna feina assalariada, i sovint completaven el sou amb la feina de les dones (com a criades, ajudaven al camp, teixien, etc.); a molts d'ells els esperava el treball assalariat o l'emigració. Els grans propietaris vivien de renda, arrendaven la major part de la terra i n'explotaven una petita porció per a consum propi; pocs d'ells eren fabri-

cants, com Dolors Febrer. En la propietat urbana no hi havia tanta concentració, però 158 contribuents no tenien cap casa.

La importància dels forasters –paguen el 52% de la contribució de propietat rústica i urbana i pecuària– de Barcelona, Girona, Olot o Figueres, és molt gran i aquests disposaven de les millors terres. En un moment en què la indústria banyolina entrava en crisi, la pressió sobre les terres devia de ser molt forta, ja que, en créixer el nombre de gent dedicada a l'agricultura, també deuria incrementar-se la demanda de lloguer de terres. Aquest fet, amb tota probabilitat, va suposar un enduriment de les condicions d'arrendament de terres.

Els propietaris d'un mateix lloc es casaven entre ells o amb altres de la comarca o d'altres comarques, sobretot veïnes, i calia dotar bé les filles com a prova de la bona situació social de la família, com varen fer, per exemple, Ciu-rana de Sant Miquel de Campmajor –el 1827 en dotava una amb 1.300 lliures i el 1845, una altra amb 6.000–, Fares de Fontcoberta o Frigola de Mata. La majoria estaven endeutats i pagaven pensions de censals –mecanisme de crèdit més estès– a beneficis eclesiàstics. Els eclesiàstics provenien bàsicament de la classe rendista laica; a partir de la segona meitat del segle XVIII les fundacions de beneficis –ens vitalici format per un ofici espiritual, l'exercici del qual dóna dret de gaudir de béns immobles, delmes i censals– dotades per pagesos benestants –com Pere Huguet de Terradelles, Pere Riuró de Vilamarí, Miquel Ordis de Crespià, o Benet Pratsevall de Sant Miquel de Campmajor– augmentaren considerablement.

El delme –impost anual d'entre el 9 i el 13% de la producció bruta, que pagava el cultivador de la terra– estava molt repartit i no només restava en mans eclesiàstiques, sinó que també el cobraven alguns laics, i gravava en forma inversament proporcional a la fertilitat de les terres i a la bondat de les collites; fou abolit el 1837 pel nou règim liberal, ja que era considerat un dels principals obstacles per al desenvolupament de l'agricultura i de la fiscalitat estatal. El 1836 l'administrador de l'Hospici de Girona arrendarà part dels delmes de Serinyà, Crespià, Santa Llogaia del Terri i Santa Maria de Camós; a Vilademuls el comte de Casa-Dávalos controlava una part del delme de la parròquia; Jacint Bru de Sala en tenia a Vilavenut i el comte de Solterra, a Palol de Revardit; a Ollers hi havia cinc delmadors. El cobrament del delme, lògicament, portava molts enfrontaments: el 1780 la Col·legiata de Sant Feliu de Girona i el beneficiat de Santa Anastàsia de la Seu arrencaren de l'Ajuntament de Crespià el compromís de pagar una quinzena part del cànem, lli, blat de moro, mill, panís, fajol, fesols menuts i grossos, tramussos i raïm, i el blat a desenes parts. El mateix any també

hi va haver una concòrdia entre l'abat del monestir de Banyoles i Faust de Matas sobre els límits dels delmes de Banyoles i Fontcoberta.

La majoria d'arrendaments eren a parceria i suposaven la cessió temporal –de quatre a cinc anys i la renovació automàtica si cap de les dues parts no deia el contrari– de la terra de l'amo al parcer a canvi del pagament d'una part de la collita. A Porqueres, el 1811, en els tres masos del Cavaller de Vidrà els masovers satisfien la part al terç (d'una collita regular de cinc càrregues), feien la vida als escatidors (l'amo els abonava els jornals), realitzaven el treball en les plantades (però les pagava l'amo), li portaven dues càrregues de raïms i figues durant l'any i criaven cabres i porcs. A vegades, en èpoques de calamitat, podia resultar tot molt feixuc.

Durant el segle XIX es posaren a la venda propietats que compraren forans (comerciants, sobretot). Els puntals de la reforma agrària liberal foren una redefinició de la propietat mitjançant la desamortització, l'abolició dels delmes i la llibertat d'acotament de terres; la venda de propietats coincidirà, com veurem, amb la de béns desamortitzats i, juntes, degueren contribuir a un notable augment de la importància en els pobles de la propietat forastera, i també a una creixent crispació en la comunitat pagesa. En pocs casos els parcers adquiriren masos; l'excepció la trobem amb Comas, parcer de Franciac, que comprà el mas Mir de Corts.

Alguns propietaris endeutats perderen una part, o la totalitat, del seu patrimoni; entre ells trobem gent de tota la comarca, com, per exemple, l'hisendat banyolí Gregori Verdaguer, que cedí terres a Vidreres, Sant Gregori, Anglès, Sant Amanç, Sant Martí i Riudarenes, i els seus descendents banyolins hagueren de vendre una casa, un molí fariner i algunes terres del mas Pujol de les Rieres; Tomàs Quer d'Esponellà, que perdé una casa i terres; Miquel Mateu, menestral de Vilademuls, a qui se subhastaren una casa i 16 vessanes de terra; Pere Ferrer Carrer de Palol de Revardit, que transferí terres del mas Quintana, Carrer i Pagès a Santa Llogaia, Ravós, Pujals i Sords; Tomàs Castellar Mitjavila, pagès de Centenys, el qual hagué de vendre 10 vessanes; Agustí Aurich, pagès de Riudellots, que traspasà terres a Cervià i a Sant Julià de Ramis; o Josep Rabassa de Banyoles, el qual perdé una fàbrica, una casa, un molí fariner, un molí de paper d'estrassa i terres a Banyoles, dues cases i terres a Vilafant i set censals.

La confusió per l'abolició del sistema senyorial portà plets. Aquest és el cas d'Agustí Ordis de Crespià, que va mantenir un litigi amb el senyor bisbe perquè essent tan antic l'origen dels seus drets, els considerava feudals i, per tant, abolits. En resum, com argumenta Rosa Congost, amb les lleis relatives a la redemp-

ció de censos i censals de 1856, els delmadors laics foren indemnitzats, i els propietaris útils de senyors eclesiàstics redimiren els censos i passaren a ser propietaris plens, i es van mantenir com a senyors dels seus emfiteutes (que tardaren un segle a poder-se redimir). La majoria dels pagesos benestants de la comarca consolidaren les seves propietats en detriment dels camperols arrendataris, els quals reberen en major grau l'impacte perjudicial dels canvis socials i econòmics.

ELS CANVIS EN LA PROPIETAT: LES DESAMORTITZACIONS

La desamortització de finques fou, entre totes, la mesura més espectacular empresa pels governs liberals; es tracta de l'acte jurídic que tornà a la condició de béns lliures els béns amortitzats o de mà morta –no podien ser venuts legalment– pertanyents a institucions i corporacions, i considerats un destorb per al creixement econòmic. Es van convertir en propietat privada els béns de l'Església, de la noblesa, de les corporacions municipals i de les institucions de beneficència, i els compradors foren propietaris, pagesos o comerciants. En la de Mendizábal –de 1836 a 1844– es vengueren sobretot béns del clergat regular i secular, i els compraren persones foranes; en canvi, en la de Madoz –a partir de 1855– se subhastaren béns del clergat, de confraries, d'obres pies, de la beneficència i dels propis i comuns dels municipis, que anaren a mans de propietaris i pagesos locals. En cap cas no es modificà l'estructura de propietat concentrada.

A començament de segle hi hagué algun intent de desamortització, i també resistències: el 1800 a Banyoles s'havien d'alienar alguns drets del monestir, de l'església de Santa Maria dels Turers, dels pares servites o de la Pia Almoina, però l'Ajuntament no "aconseguí" donar la relació dels béns. En canvi, el 1806, es vengueren en pública subhasta els béns del santuari de Santa Maria del Collell.

Tot i la dificultat d'analitzar la desamortització a la comarca –es fa complicat reunir totes les dades, tant de béns desamortitzats com del seu valor–, en farem un breu estudi aproximatiu, que, si més no, pot servir per obtenir una visió de la seva dimensió i dels seus efectes sobre el teixit social i econòmic comarcal. Entre 1836 i 1844 es vengueren en pública subhasta les terres del monestir de Sant Esteve de Banyoles: el mas Llucià (122 vessanes), el mas Puja-des (una casa i 122 vessanes), el camp de la Draga, el camp de la Dispensa, les Terres Velles, la Coromina, el mas Usall del Bosc, quatre horts, l'era de l'Abat, onze cases i un edifici amb dos forns a Banyoles, el mas Castell de Taià

El mas Castell de Porqueres va ser desamortitzat al monestir de Banyoles. Fotografia de l'any 1972.

(Serinyà), el mas Castell de Porqueres –142 vessanes–, el mas Mitjavila de la Farrés (Fontcoberta), el mas Quintana de Mata i el mas Casadevall d'Usall, i les rendes a Sant Andreu del Terri, Banyoles, Sallent, Mieres, Serinyà, Vilert, Usall, Fontcoberta, Porqueres i Camós. En total sumaren una quantitat important: uns tres milions de rals. La majoria d'aquestes terres eren conreades per pagesos (el mas Pujades estava arrendat a Bonaventura Quintana i 51 persones més; el mas Llucià, a Josep Ferrer i 33 persones més; i el mas Castell de Porqueres, a Miquel Coll i a altres cinc persones), que, en no poder comprar-les, ja que passaren a mans de comerciants forans, hagueren de pagar arrendaments més elevats.

Dels monjos servites es va alienar l'horta del Convent, un censal de 1.000 lliures, una peça de terra al Convent Vell –24 vessanes– i el mas Oliveras de Sant Vicenç de Camós –una casa i 58 vessanes–. A d'altres comunitats religioses també se'ls desamortitzaren terres a la comarca. Dels dominics de Girona

se'n subhastaren a Vilafreser: el mas Carreras, el mas Suavall i el mas Nou; l'Administració dels Aniversaris de la Catedral de Girona va veure venut el mas Torreborrolla de Fontcoberta; els Aniversaris de la Col·legiata de Sant Fèlix de Girona foren desamortitzats a Borgonyà: el mas Reixach i una fàbrica de paper, i l'ardiaca major de la catedral cedí el castell de Ravós. La cambreria del monestir de Besalú va veure venuda una casa, una era, un paller i 32 vessanes a Ravós del Terri; el monestir d'Amer també perdé les seves propietats a Borgonyà. D'un benefici de Banyoles s'adjudicaren quatre cases a Banyoles; del benefici del prevere Francesc Simon –fundat a l'església del monestir de Sant Esteve–, dues cases, i de la comunitat de preveres, una altra. De la Confraria d'Ànimes de Serinyà es va vendre una casa, i una altra de l'obra de l'església parroquial de Banyoles; de l'església de Crespià es traspassà el mas Fauselles de Pedrinyà; de la d'Olives, una terra a Terradelles; de la de Terradelles, el mas Hospital; de la de Sant Esteve de Guialbes, una casa i terres; trossos de terra de la de Vilademuls i Ravós del Terri, i de la Comunitat de Preveres de Crespià, el mas Tauleria de Dosquers. En els casos de petites terres, la majoria de compradors eren pagesos del lloc. L'Ajuntament de Banyoles va perdre una casa, una carnisseria, un hospital i cinc finques de béns de propis. L'any 1856 també s'intentà desamortitzar "*la laguna, lagunitas y tierras anexas pantanosas*" de Banyoles, però, finalment, a causa de l'oposició de l'Ajuntament, això no va reeixir.

Pel cap baix –no disposem ni de tots els valors de les finques i cases venudes, ni, segurament, de totes les propietats subhastades– es desamortitzaren entre 1836 i 1844 béns a gairebé tots els pobles de la comarca per un valor global de més de vuit milions de rals. Una suma, doncs, prou important i que comportà uns canvis de propietat considerables, que deixaren sentir els seus efectes en les comunitats locals. Els llocs de major incidència –de valor i de volum de terres– van ser, sobretot, Banyoles, seguit de molt lluny per Vilademuls, Cornellà del Terri, Serinyà i Crespià.

Els compradors eren majoritàriament forans que acumulaven terres per vendre-les o arrendar-les: era l'especulació pura; els exemples clars els tenim en Narcís de Prat, Ramon Quadras (hisendat d'Arbúcies), Joan Ayats (comerciant de Barcelona i veí de Besalú), Pere Canal, Sebastià Casagran (de Girona), Narcís Ventura (comerciant de Girona), Ramon Adroher (llaurador propietari), Josep Bellver, Francesc Planas, Francesc Casanovas, Josep Safont (de Madrid), la societat Carbonell i Baulenas, Francesc Prats Alabau (de Palafrugell), Marià Franquesa o Alejandro Font (de Girona). També aconseguí propietats algun banyolí o habitant de la comarca, que actuava d'home de palla o comprava

cases o terres, com Josep Canellas, Jaume Ordetx, Joan Torroella, Joan Cros (hisendat), Pere Tarrats (comerciant), Llorenç-Joan Marimon (fabricant) o Tomàs Teixidor (pagès de Guèmol). Uns altres redimiren el cens que pagaven per la seva casa i n'esdevingueren propietaris, com els banyolins Salvador Trull, Benet Roura, Jeroni Vergés, Antoni Ramió, Joan Roura o Joan Corominas,

Entre 1855 i 1858, a menor escala i amb un degoteig fins a la dècada dels 60, s'adjudicaren béns a Crespià (de l'hospital local), a Cornellà del Terri (el mas Guixeres de l'hospital de Pobres per 42.635 rals), o de les esglésies de Banyoles, de Miànigues i de Ravós del Terri (una casa i terres de l'ardiaca de la catedral); i s'arrendaren a pagesos locals petites quantitats de terra a gairebé totes les parròquies.

Molta gent forana i de gairebé tots els pobles de la comarca redimí censos, sobretot entre 1856 i 1858, com per exemple Joan Salvany de Banyoles (a l'església de Pujarnol o a la de Sant Vicenç de Camós), Josep Felip Moy de Girona (al monestir de Banyoles, als aniversaris de Sant Miquel de Campmajor i de Porqueres, o a les pies fundacions de la parròquia de Fontcoberta), Julià Marquès d'Esponellà (a l'hospital de Crespià), Pere Capell de Galliners (a la rectoria de Vilademuls), Joan Baptista Abellà de Vilert (a l'església de Vilert), Joan Malagelada de Pujarnol (a l'església parroquial de Banyoles), Tomàs Borrell de Cornellà del Terri (a l'església de Riudellots de la Creu), o, per acabar, Bartomeu Subirós de Serinyà (a la parròquia de Serinyà). La majoria eren propietaris consolidats que, com ja hem apuntat abans, tenien molts censos i de molts llocs diferents.

Durant tot el segle s'anaren eliminant els llasts a la propietat lliure burgesa i es consolidava el nou règim sobre la base d'enfortir els propietaris benestants, a costa dels béns de les esglésies, dels municipis, de les diverses institucions benèfiques i dels camperols i les capes baixes en procés d'empobriment.

EL FRACÀS DE LA INDUSTRIALITZACIÓ MODERNA: L'ESTANCAMENT

Tot sembla indicar que els negociants i els comerciants banyolins del segle XVIII no emprengueren el camí de la industrialització moderna al segle XIX, i es dedicaren a ser rendistes –cas dels de Ameller o Colomer, que invertiren en propietats– o desaparegueren; no varen saber, poder o voler aprofitar el potencial de mà d'obra disponible, ni tampoc no es convertiren en empresaris capitalistes agraris. La industrialització va quedar en mans de forans com Jacint Bado-

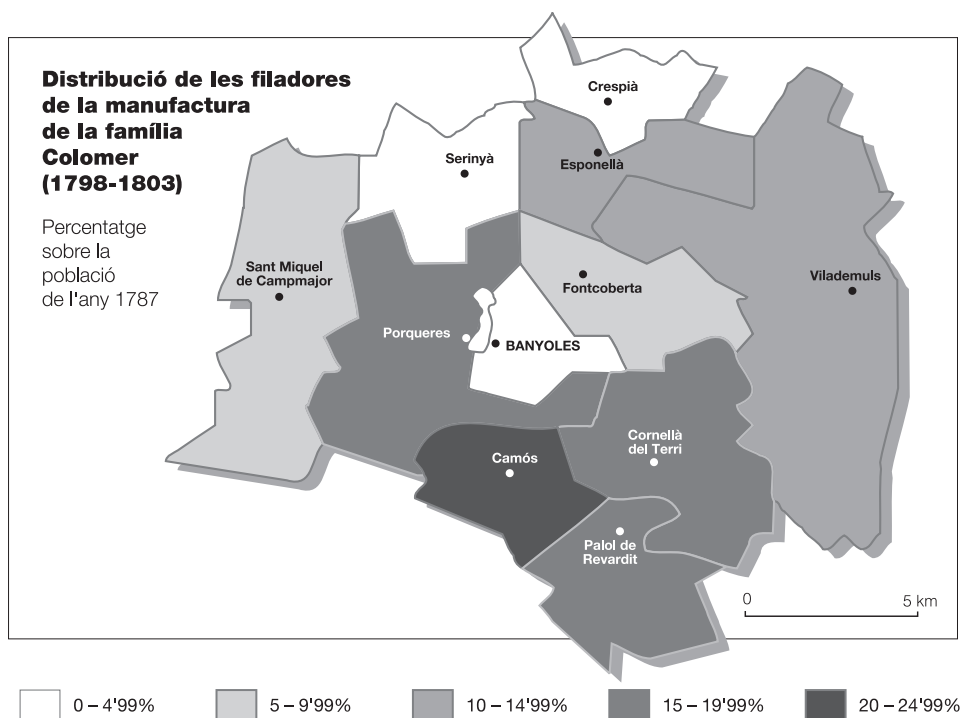
sa, Antoni M. Heris, Ramon Fort, els Hostench i els Pujol d'Olot, Francesc Torras de Sabadell o Joan Febrer de Manlleu.

La indústria estava pràcticament tota localitzada a Banyoles. A començament de segle, l'any 1801, hi havia 103 telers de llenços ordinaris de lli i llana (fabricaven 100.000 canes), 30 telers de cotó i lli (24.000 canes), quatre telers de draps ordinaris (1.020 canes), un torcedor, 55 telers de mitges i cotó (4.290 canes), 50 filadores (100 arroves), blanqueries (de cordovans, quatre de soles), fàbriques de filats de cotó, molins de paper (dos de paper floret, que elaboraven 400 bales, i altres de paper ordinari, que feien 400 bales), una farga on no es treballava, tres batans i una saboneria (150 quintars de producció). En total representaven 246 operaris. En Francesc Lleopart sol mantenia, l'any 1803, 21 telers corrents de teixir, 11 telers corrents de mitges de cotó, vuit màquines de filar cotó corrents i sis pintes corrents per pentinar cànem i llinet; en total donava feina a 26 operaris, 26 ajudants i unes set-centes (alguns testimonis en comptaven més) filadores de cànem i llinet.

Un altre exemple del potencial manufacturer de final del segle XVIII i començament del XIX el trobem en el negoci de la família Colomer, que dona-

Blanqueria de can Pujol. Els Pujol d'Olot van ser uns dels fabricants que s'establiren a Banyoles al segle XIX.

DISTRIBUCIÓ DE LES FILADORES DE LA MANUFACTURA
DE JOSEP COLOMER (1798-1803)

Municipi	Filadores	%Sobre total comarca	% Sobre total filadores	% Sobre habitants 1787
Banyoles	111	12,66	7,83	3,60
Camós	60	6,84	4,24	20,33
Cornellà del Terri	272	31,02	19,20	19,68
Crespià	14	1,59	0,99	3,15
Esponellà	58	6,61	4,09	12,39
Fontcoberta	29	3,30	2,05	6,19
Palol de Revardit	76	8,67	5,36	17,51
Porqueres	61	6,96	4,30	15,68
St. Miquel de Campmajor	17	1,94	1,20	6,00
Serinyà	12	1,37	0,84	4,47
Vilademuls	167	19,04	11,79	13,70
Total	877	100,00	61,89	

va feina de 1798 a 1803 a 1.417 filadores de molts pobles de la comarca o d'altres propers. Es tractava sobretot de dones pageses que completaven els ingressos del camp –encara que en algun lloc hi havia algun menestral, sastre, moliner, teixidor o paperer–, i, sovint, de famílies senceres. En concret es localitzaven a Banyoles, Esponellà, Vilademuls (sobretot a Vilamarí i a Sant Esteve de Guialbes), Fontcoberta, Palol de Revardit, Granollers de Rocacorba, Biert i Adri, Medinyà, Cornellà del Terri, Porqueres, Camós (a Sant Vicenç gairebé totes les dones pageses s'hi dedicaven), Crespià, Serinyà, Sant Miquel i Sant Martí de Campmajor, Besalú i Sant Ferriol (31), Mieres, Montcal (33) i altres zones (439, en primer lloc Dosquers, Girona i Sant Daniel, Sant Medir, Sant Julià de Ramis, Sarrià o Cervià).

Durant o després de la Guerra del Francès aquesta indústria fou destruïda o desaparegué a causa de la mateixa guerra o de la pèrdua de les colònies –es produïa, sobretot, per a l'exèrcit–, i no tornà a desenvolupar-se. Aquells negociants del set-cents o bé marxaren, o bé no varen considerar prou atractiu destinar capitals a les indústries més modernes, i, en canvi, sí que en dedicaren primordialment a adquirir propietats. En conseqüència, moltes famílies pageses varen veure eliminats uns ingressos complementaris imprescindibles per poder subsistir mínimament; a partir de llavors, el creixement econòmic i demogràfic de la majoria dels pobles de la comarca s'aturà o experimentà una davallada.

A la dècada dels quaranta –segons Madoz– a Banyoles hi havia onze establiments de filatura de cotó, que significaven 35 cavalls moguts per aigua i dos per cavalleries, 89 per berguedanes i 13 per *mulejennies*, i 12.000 pues per filar i per retòrcer, 18 torns, 882 fusos i 277 operaris (15 homes, 144 dones i 118 nens i nenes). En total movien un capital d'1.306.000 rals (594.000 en edificis, 363.500 en maquinària i en circulació 348.500); el més alt de la província invertit en el sector. La majoria de fàbriques de filats s'havien constituït entre els anys 30-40, una després de la Guerra del Francès i només tres abans. Quedaven en exercici pocs dels antics comerciants del segle XVIII. Entre aquestes fàbriques, destaquen les més modernes de Pere Ramió i Antoni M. Heris i Cia. Les matèries primeres eren d'importació.

Pel que fa a les fàbriques de teixits, aquestes eren nou, amb 52 telers senzills i 29 de compactes, 45 màquines d'“encanillar”, una de debanar, nou d'ordir i 139 obrers (81 homes, 33 dones i 25 nens i nenes). Els capitals invertits estaven valorats en 338.000 rals (136.000 en edificis, 49.000 en maquinària i 153.000 en circulació); els tercers més elevats de la província. La majoria foren creades als anys 30. També existien d'altres indústries, com la farga (amb un mestre i

tres oficials i aprenents), un tint (amb set operaris, que tenyien més de 5.100 lliures de fil de cotó), dos telers de teixits de punt mitjà (amb quatre treballadors, que produïen mitges i mitjons de seda, cotó o llana, gorres i bufandes, guants, jaquetes, pantalons i vestits interiors de senyora), una fàbrica de construcció de màquines i diversos molins fariners i de paper (aquests últims en decadència).

En les indústries de filats el sou era de 257,33 rals al mes per als homes, 72,22 per a les dones i 41,52 per als nens i per a les nenes; en el cas de les fàbriques més modernes, era equivalent al de Barcelona i més alt que el de Girona, Ripoll o Llívia, i similar al de Santa Eugènia. En canvi, els treballadors del sector tradicional cobraven com en la majoria de municipis més propers. D'altra part, el sou dels teixidors de cotó era més baix que el dels filadors: els homes cobraven 161,72 rals al mes, les dones 59,09 i els nens i nenes 42,4, però, amb tot, era més alt que el de Besalú, Camprodon, Olot, Puigcerdà, Queralt, Tortellà, Ripoll, Girona o Sant Feliu de Guíxols, i, en canvi, més baix que el de Llí-

*Filigrana de la fàbrica de paper de
Francesc Torras. Arxiu Històric
Comarcal de Banyoles.*

via. El sou del sector més modern gairebé sempre era més alt que el d'altres poblacions de la rodalia, amb l'excepció de Llívia. A la resta de les indústries el sou era més baix.

L'estancament industrial aviat es va fer evident, malgrat que l'any 1863 Banyoles era la sisena població en contribució industrial de la província. La indústria llanera, la del lli i la del cànem entraren en decadència (de 1848 a 1871 pràcticament es troben els mateixos establiments i amb telers a mà). La indústria paperera experimentà un lleu creixement: l'any 1861 a Cornellà hi havia la d'Oliveras Carbó i Cia. (de paper continu), amb 24 operaris i amb una inversió de 410.000 rals; la de Josep Font (de paper d'estrassa), amb dos operaris i 20.000 rals; i la de Jacint Vilardell (de paper comú), amb vuit operaris i 40.000 rals. A Banyoles hi havia la de Francesc Torres, amb 16 operaris i 80.000 rals, i sis més d'estrassa, amb sis operaris cada una, que es varen mantenir fins a final de segle.

La indústria cotonera va veure desaparèixer les fàbriques més modernes —el cas paradigmàtic el trobem en Pere Ramió, que l'any 1845 tancà la fàbrica i s'instal·là a Salt—, i només sobrevisqueren les més tradicionals, amb telers a mà i amb el treball repartit a les cases (l'any 1855 n'hi havia 33 amb 190 operaris). Quedaven també molins fariners (11 el 1861), molins de paper d'estrassa (sis el 1861, amb tres o quatre operaris cada un), un molí de paper (amb 12 dones treballadores), alguna fàbrica de xocolata, la farga, una de sabó, alguna d'aiguarent, de fideus, de terrissa o premses d'oli. Totes amb poc volum de producció i pocs treballadors. La blanqueria també va créixer una mica, però no sense dificultats, tal com argumentaven, l'any 1850, els fabricants: *“Que no, y que en tanto es así, como que en algunas de ellas a más de no fabricarse aún toda especie de pieles porque se hallan matriculados, están cerradas las demás por largas temporadas del año, con motivo de no tener consumo de las puramente lechales que fabrican, atendiendo el estado de decadencia en que ha venido a parar en esta villa el oficio de curtidor, a causa de haberlo abatido los grandes establecimientos que por la comodidad y baratura de los transportes, se han abierto en los demás puntos de la provincia; por manera que, si los infrascritos curtidores no poseyesen alguna pieza de tierra que cultivan para con sus frutos poder ganar para sí y su familia su escasa subsistencia, aún se verían obligados, como á sucedido ya a algunos, a cerrar del todo y para siempre sus reducidos establecimientos”*.

A la resta de la comarca hi havia poca indústria. A mitjan segle XIX n'hi havia a Corts (quatre molins de farina i dos de paper), a Mieres (pedreres de calç i guix, i una fàbrica de teles de cànem ordinari), a Orfes (un molí de fari-

na), a Palol de Revardit (pedreres i un molí fariner), a Ravós del Terri (un molí fariner), a Serinyà (pedreres i petites fàbriques de guix), a Sant Vicenç de Camós (dos molins fariners i alguna premsa d'oli) i a Borgonyà (una farga, molins paperers i teixits). Als altres pobles de la comarca hi havia poca tradició industrial, tret d'aquella pròpiament lligada a l'agricultura, com els molins fariners o d'oli. L'estancament és prou explícit, tot i alguns intents de muntar fàbriques: l'any 1854, Tomàs i Pere Sala, Vergés i Llosas volen construir una fàbrica de paper a Borgonyà; el 1859, l'hisendat Isidre Roure Casadevall, de Santa Llogaia, vol edificar un molí fariner a Sant Andreu del Terri; Oliveras Carbó i Cia. demana poder aprofitar el riu Terri per a la fàbrica de paper que té a Borgonyà; el 1871, Josep Pibernat Costa, veí de Faras, demana permís per aprofitar el canal del molí d'Usall per a una fàbrica de filats; i, finalment, el 1873, el propietari Pere Dalmau Pla de Sords vol fer servir el riu Terri per a una fàbrica de filats de cotó.

La major part dels capitals forans i locals invertits en la comarca (n'hi ha prou de comparar les dades disponibles del volum de capitals esmerçats en la desamortització, en la redempció de censos i censals o en l'adquisició de propietats amb els dels capitals destinats a edificis, maquinària i capital circulant de les fàbriques) es dedicaven a la compra de propietats i molt pocs a la indústria. Els grups benestants preferiren ser rendistes a fabricants i optaren pel valor segur de la terra. Cal preguntar-se, doncs, pels motius del fracàs de la industrialització moderna i de l'estancament; Dolors Terradas conclou que es degué a la pèrdua de les colònies americanes (la major part de la producció del segle XVIII anava destinada a l'exèrcit colonial), a la poca força hidràulica dels recs banyolins i al retraïment dels antics comerciants. Amb tota probabilitat, però, també hi influí la manca d'unes comunicacions fàcils, i no es pot descartar així mateix la diferència de sous en les indústries més modernes respecte de les altres de la rodalia. Allò cert és que l'economia i la demografia s'estancaren; tots els pobles de la comarca passaren per moments molt durs i difícilment podien assumir els canvis de tota mena que s'anaven produint al llarg del segle XIX.

La incidència del nou ordre liberal

El nou règim liberal va substituir les especificitats locals de l'antic règim i unificà pertot arreu el funcionament municipal a través d'un ajuntament constitucional, format per l'alcalde, els tinents d'alcalde i els regidors. A partir d'ara, el control directe passava a les diputacions i al governador civil. L'alcalde concentrava les facultats executives, mentre que l'ajuntament esdevenia un organisme deliberatiu i es prenia acords en obres públiques, sanitat, beneficència, recaptació de les contribucions, alistament de mossos, preparació d'eleccions, ordre públic, presons, educació o foment de la riquesa. A partir de 1844 es va adoptar un sistema centralista i la restricció del caràcter electiu, mitjançant el sufragi censatari, però en el Sexenni Democràtic se'n descentralitzà el funcionament i s'escollí per sufragi universal masculí.

ELS MUNICIPIS

Amb el nou règim els senyors baronials perderen llurs privilegis de nomenar batlles i d'intervenir en l'elecció dels regidors, com succeí a l'abat del monestir de Banyoles, al comte de Peralada (que els tenia sobre Vilademuls, Sant Marçal de Quarantelles, Terradelles, Parets, Galliners, Orfes, Vilamarí, Viladamí, Ollers i Santa Llogaia del Terri), o als hereus dels Xetmar de Medinyà, sobre Sant Esteve de Guialbes. El procés de canvi va ser lent; encara el novembre de 1828 l'abat de Banyoles regentava el seu partit judicial i elegia batlles i regidors a Sant Miquel de Campmajor (dos regidors i un síndic), Falgons, Espasens, Fontcoberta, Merlant (alcalde i un regidor), Mieres (alcalde, dos regidors i un sín-

dic), Porqueres (alcalde i tres regidors), Pujarnol i Serinyà (alcalde, dos regidors i un síndic).

Després d'un primer intent el 1845 d'establiment de municipis molt diferents als actuals, l'any 1847 els municipis de la comarca quedaven configurats de la manera següent: Crespià (amb el veïnat de Llavanera), Serinyà (amb Casals i els veïnats de la Cellera d'Amont i Valldebaíó), Sant Andreu del Terri (amb les parròquies de Sant Andreu de Ravós i Santa Llogaia), Vilademuls (amb el veïnat del Vilar, els pobles de Galliners i Sant Esteve de Guialbes, la parròquia de Sant Marçal de Quarantelles, i els llocs de Parets d'Empordà, Ollers, Orfes, Viladamí, Vilafreser, Vilamarí i Terradelles), Sant Miquel de Campmajor (amb les parròquies de Briolf, Sant Martí de Campmajor, i els llocs de Falgons i Ventajol), Sant Vicenç de Camós (amb la parròquia de Santa Maria i el veïnat de Padrés), Cornellà del Terri (amb els llocs de Borgonyà, Corts, Pujals dels Cavallers, Pujals dels Pagesos i Sords), Esponellà (amb els veïnats de les Anglades, Caselles, Martís, Batllori, i els llocs de Centenys i Vilert), Fontcoberta (amb els llocs d'Espasens i Vilavenut, i els veïnats de Figueroles i la Farrés), Palol de Revardit (amb el veïnat de la Mota, i el lloc de Riudellots), Porqueres (amb la feligresia del Calç, els veïnats de la Formiga i Miànigues, els llocs de Mata, Pujarnol i Usall, i el poble de Merlant), Mieres, Sant Ferriol i, per descomptat, Banyoles.

Alguns d'aquests pobles, parròquies o llocs s'integraren formant municipis més grans, però conservant una autonomia de gestió a través d'ajuntaments o regidors propis, i, sovint, per a determinats serveis depenien d'altres municipis diferents. Hem constatat l'existència d'alcalde i ajuntaments a molts d'ells, com a Borgonyà, Centenys, Corts, Galliners, Mata (l'alcalde era de la batllia de Mata i Miànigues), Pujals dels Cavallers, Riudellots de la Creu, Sallent, Sords, Santa Llogaia del Terri, Usall, Viladamí, Vilafreser, Vilamarí, Vilavenut i Vilert. La majoria d'aquests ajuntaments mantenien un secretari com a únic personal i, més tard, un mestre i una mestra; els seus ingressos amb prou feines cobrien les despeses mínimes, i procedien dels arrendaments d'arbitris i propis, com en el cas de Crespià (de la fleca, de l'hostal o de la gabella d'oli) o Mieres (de la gabella, de la taverna o de la carnisseria). A Cornellà del Terri aconseguien ingressos suplementaris subhastant la notaria i l'escrivania. Contràriament a allò que hom podria suposar, els canvis en l'elecció dels regidors no en van portar gaires en la procedència social d'aquells que controlaven el poder municipal, que continuaven essent les classes benestants de sempre, propietaris, fabricants (on n'hi havia) i membres de l'artesanat.

El cas de Banyoles, l'Ajuntament més gran, pot ser representatiu dels problemes. L'any 1801 l'alcalde major de Girona nomenava l'ajuntament cada cinc anys; el 1804 tornà el sistema d'insaculació: s'escollien deu regidors cada any, dos per cada una de les cinc bosses, i, d'aquests, l'abat n'escollia cinc, un per cada classe. També formaven part de la corporació el síndic procurador general (defensava els interessos del comú), dos regidors del terme (escollits pels seus habitants i només participaven en les decisions que hi feien referència), el síndic personer (protegia els interessos del públic) i els dos diputats del comú (escollits a proposta dels gremis, i s'encarregaven dels proveïments); el batlle era nomenat per l'abat al seu lliure albir. Aquest sistema es va mantenir fins al 1820, quan s'implantà l'ajuntament constitucional amb un batlle (alcalde constitucional), sis regidors i un síndic.

De 1823 a 1825 tornà l'antic sistema, però de 1828 a 1833 va aparèixer la figura de l'alcalde major (presidia totes les reunions, exercia la jurisdicció, la justícia reial i intervenia en les causes civils i criminals), el batlle, cinc regidors, un síndic procurador, un síndic personer i els dos diputats del comú; a partir de 1833 l'alcalde controla tot el poder, i hi ha també tinent d'alcalde (un o dos, i a vegades un és anomenat alcalde segon), de cinc a catorze regidors (en el Sexenni Democràtic) i un síndic procurador. L'Ajuntament tenia al seu càrrec les obres públiques del municipi (carrers, camins, fonts i recs, els edificis municipals), l'arbrat, l'estany, l'enllumenat i la neteja, el transport i el manteniment dels presos, la beneficència, les llesves, preparar els padrons municipals i les eleccions, elaborar els padrons de contribucions, el control de la qualitat dels aliments, les fires i els mercats, els allotjaments i els subministraments a l'exèrcit, la sanitat (l'escorxador, el cementiri, l'hospital, el control dels pous, de les aigües, de les epidèmies), i contribuïa en el manteniment d'algunes funcions de l'església parroquial i d'algunes festes, entre altres coses.

Per tal de fer front a totes aquestes necessitats incrementà el seu personal amb secretari, dos ajudants de secretaria, un porter i algutzir, un dipositari, l'encarregat del rellotge de Santa Maria dels Turers, el nunci, un aposentador, un mestre i una mestra de primeres lletres (amb dos ajudants), l'encarregat d'obres públiques, un embargador i allotjador (per embargar els béns d'aquells que no pagaven i per allotjar les tropes), dos serenos (encarregats de l'enllumenat públic, els quals seran quatre més endavant), un afinador de pesos i mesures i un macer, i el 1872 s'hi afegiren també un fuster, un serraller i un infermer.

La majoria dels ingressos —entorn del 90% el 1845— provenien dels arbitris i els arrendaments de l'entrada del vi, mercaderies, fleques, taverna, oli, pesos i mesures,

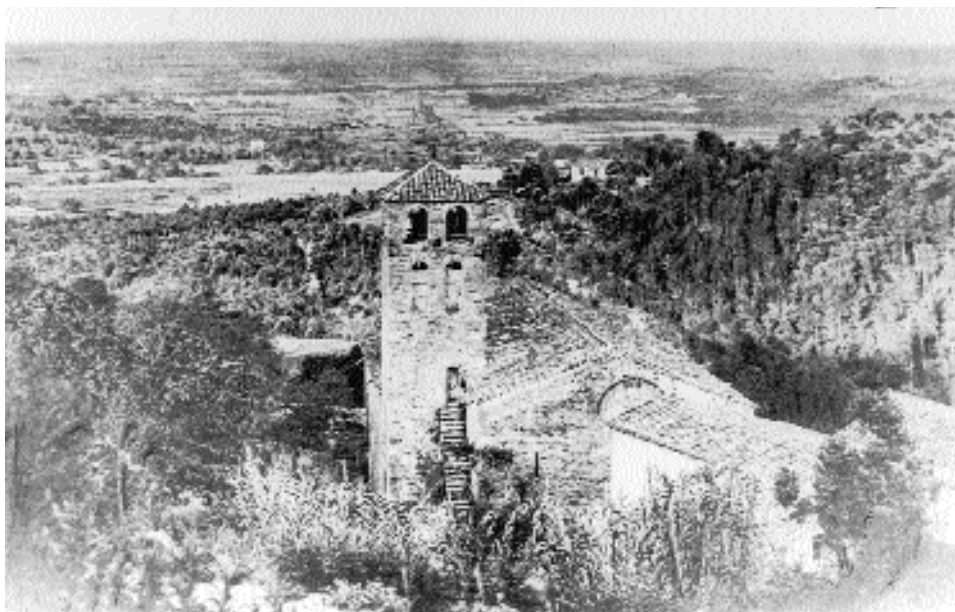
peix salat, gra i sabó; el dèficit crònic del funcionament normal es cobria mitjançant els recàrrecs sobre la contribució territorial, industrial o els consums. Per si no n'hi havia prou, l'Ajuntament es veié afectat per la desamortització de l'hostal, la carnisseria, la pallera i cinc finques; tot plegat suposava uns cinc-cents mil rals. També suportà la desaparició de terres comunals (a la Draga i a altres llocs) i de la finca de la Bruguera (81 quarteres d'erm i prats que l'any 1866 foren atorgades a alguns propietaris, ja que, segons sembla, demostraren ser-ne els emfiteutes).

En l'estructura municipal funcionaven tres juntes amb participació dels veïns: la de sanitat i beneficència (la de l'hospital), la d'instrucció primària i la municipal (amb els contribuents per tutelar els pressupostos, els impostos i els comptes). La corporació nomenava els obrers de Santa Maria dels Turers i els alcaldes de barri (feien de lligam entre els veïns i l'Ajuntament). I malgrat els esquifits ingressos, s'hagué de fer front a noves necessitats: construir una presó a la casa consistorial, un nou hospital i un nou escorxador; i, a causa de les guerres, fortificar i mantenir els exèrcits o els mateixos ciutadans armats.

LES PARRÒQUIES

La majoria de pobles –molts amb només 20 o 30 cases– i llogarrets de la comarca tenien una església parroquial i alguna ermita. Alguns, fins i tot, en mantenien més d'una, com Crespià (dues i dues ermites mig enderrocades), Sant Esteve de Guialbes (amb una, una capella i dues ermites), Porqueres (amb una i dues d'annexes), Mieres (amb una i tres d'annexes), o Banyoles, on n'hi havia quatre, sense comptar la dels pares servites –desapareguda el 1835–, la de les monges de la Divina Providència i la de les carmelites, edificades a mitjan segle. Moltes d'aquestes esglésies parroquials només disposaven d'un capellà, però algunes, com les de Galliners –amb capellà i sagristà– o Porqueres –amb capellà, vicari i un beneficiat– en tenien més. El santuari del Collell ja no era el del segle anterior i entrà en decadència, fins que el 1852 s'hi impartiren classes de segon ensenyament i seminari menor.

L'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles estava governada al llarg dels anys pel capellà major, un sagristà i un domer. Finalment fou amortitzada la dome-ria, després la capellania major i hi restà només el sagristà, que esdevingué rector. Mantenia nou beneficis eclesiàstics i era seu de dotze confraries, les quals es dedicaven al culte públic d'un patró, practicaven obres de caritat, però també finançaven balls o processons, com la del Carme o la de la Immaculada Concepció. També era

Vista des de l'església de Sant Vicenç de Camós. L'església parroquial, i tot allò que representava, era molt important en la vida de qualsevol poble. Fotògraf: V. Fargnoli. Arxiu de Josep M. Mateu i Tarafa.

seu de la Congregació dels Dolors i punt de partida i retorn de moltes processons, com la de Sant Josep, la de la Passió, la del Dolors, la de Corpus i les de les festes dels gremis. Va perdre, però, una bona part de les seves rendes (el quart de delme de Banyoles i una casa, quatre finques i cinc censos) en la desamortització; a partir de llavors, els seus ingressos es recolzaren en les almoines, en els pagaments de misses, en els aniversaris (que administraven les rendes deixades pels difunts per dir missa per la seva ànima, i les cobrava de molts llocs de la comarca, com Borgonyà, Crespià, Fontcoberta, Serinyà o Sant Miquel de Campmajor), en els censals i en alguna propietat. S'encarregaven del control econòmic els obrers, generalment escollits entre persones procedents de famílies tradicionalment arrelades al poder municipal, com negociants, algun llaurador, fabricants, propietaris i artesans. En els segles anteriors hi hagué una gran competència amb l'església del monestir de Sant Esteve i calgué ampliar-la i reconstruir-la, ja que amenaçava ruïna. Durant aquest segle va esdevenir el centre religiós de la vida banyolina.

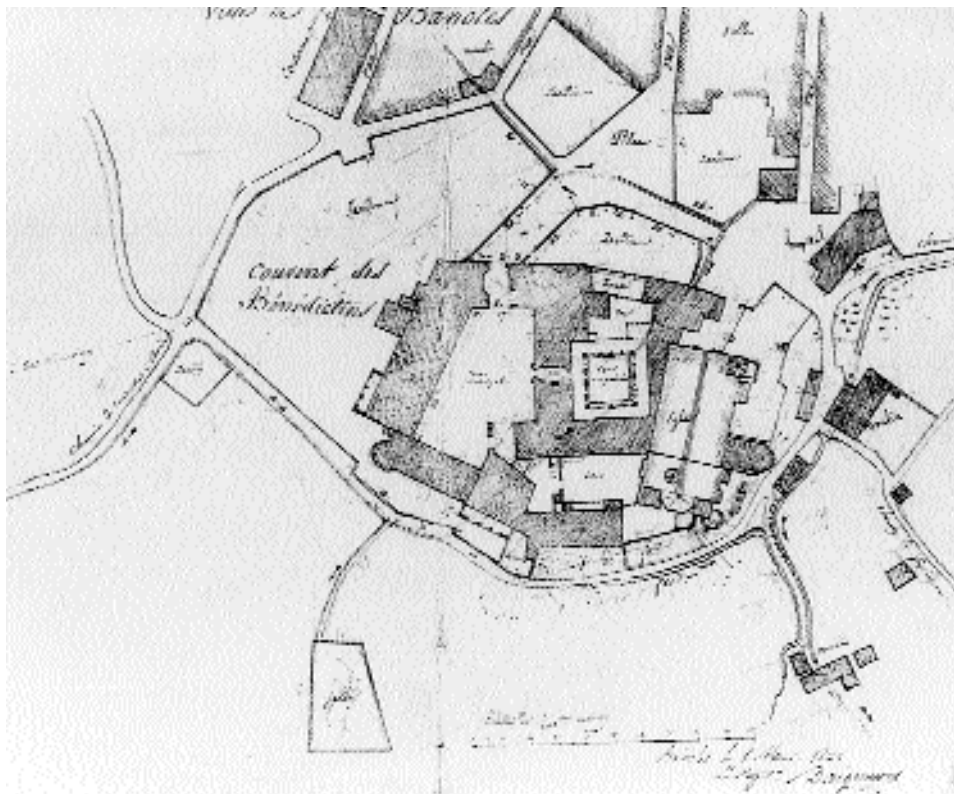
El clergat de les parròquies era pobre. Els rectors i els beneficiats de l'església rural eren cabalers de les famílies locals, i la majoria provenien de famílies

benestants –les famílies propietàries– de la comarca. Hi trobem Jaume i Miquel Fares de Fontcoberta (domer a Santa Maria dels Turers i rector de Cornellà del Terri, respectivament), Tomàs i Francesc d'Assís Colomer de Banyoles (capellans majors de Santa Maria dels Turers) o Francesc Prat de Fontcoberta (rector de Fontcoberta). Els rectors jugaven un paper de primer ordre en les comunitats pageses i en tot moment de la vida de qualsevol persona: administraven els sagraments, feien misses i processons, resaven el rosari i cantaven els goigs, ajudaven a “ben morir”, estaven presents en les celebracions litúrgiques, en l'ensenyament de la doctrina, en les diverses benediccions (de cases, del Ram, de l'olivera, etc.), elaboraven els padrons parroquials i controlaven els llibres de l'arxiu.

La influència dels capellans en aquestes condicions –arrelats als petits pobles i veïnats– era notable en la mediatització de la vida social i de les mentalitats; es trobaven propers a la comunitat, tenien una certa formació, procedien de famílies de prestigi i controlaven els mecanismes de la parròquia. Aquesta era el lloc d'assistència religiosa, de participació dels laics en les obres de les esglésies, en les confraries i en les pabordies, promocionaven un culte especial, i els pabordes que les administraven sovint representaven diferents veïnats, com els del Roser d'Esponellà, oficis o sexes. Les parròquies (i, per descomptat, la vida parroquial, els rectors, les confraries, els beneficiats, els aniversaris i les causes pies) foren colpides pels canvis del règim liberal: varen deixar de rebre els delmes i les primícies, se'ls desamortitzaren masos, cases i censos, foren redimits censos i censals i es limitaren els beneficis i les confraries; pràcticament només podien viure de les donacions dels fidels, de les misses, dels baptismes, de les proclames matrimonials i dels drets de sepultura. Molts pagesos consideraren aquests canvis com un atemptat a les seves creences, a la seva forma de vida i al seu sistema de valors.

ELS ÚLTIMS DIES DEL MONESTIR DE SANT ESTEVE DE BANYOLES

L'abat del monestir de Sant Esteve era l'únic senyor feudal resident a la comarca, el poder del qual desaparegué durant el segle XIX, quan el 27 de juliol de 1835 l'abat Lluís de Fluvià rebé l'ordre d'exclaustració: tots els seus privilegis –molt minvats– se suprimiren de cop i volta. A començament del segle encara mantenia la jurisdicció temporal amb facultats d'elegir batlle i regidors a Banyoles, Santa Maria de Porqueres, Usall, Fontcoberta, Serinyà, Santa Maria de Vilert, Sallent i Mieres, el dret de percebre delmes i censos a alguns pobles, i, a Banyoles, el monopoli del forn de pa, tres presons i l'església parroquial.

Plànol de Banyoles de l'1 de maig de 1823, on es poden veure les diferents dependències del monestir de Sant Esteve.

En el moment de l'exclaustració existien al monestir diferents oficis: l'abat, el cambrer (encarregat de les finances), l'infermer (tenia cura dels aliments i de les medecines), l'almoïner, el dispenser (vigilava la cuina i el menjar), el cabiscol, el sagristà major, l'hospitaler (secularitzat), cinc monjos simples, dues dotacions de monjos secularitzats (la de l'orgue, en mans d'un capellà que ensenyava a llegir, escriure i música, i una altra destinada a la manutenció de dos conversos) i setze clergues seculars (el capellà major de Santa Maria dels Turers, els de les capelles de Sant Miquel, de Nostra Senyora de l'Escala, de l'abacial, de Sant Martí, de Sant Antoni, de Sant Martirià, de Santa Creu, de Sant Joan Major, de Corpus, de Santa Magdalena, el diaca primer i segon i el sotsdiaca únic); hi vivien també els criats i hi treballaven persones de diversos oficis. Els monjos, com en segles anteriors, eren de la petita noblesa de la

comarca o de llocs propers, i els capellans, fills dels propietaris benestants locals o comarcans.

L'any 1799 l'abadia rebia 270 lliures, 11 sous i 6 diners en blat menut (623 quarteres), blat gros de cuinar, sègol, ordi, espelta, oli (15 mallals), vi (una càrrega i mitja), llana (dues arroves i mitja), cànem (tres arroves), 21 xais, 359,5 gallines i 39 ous. El 1801 les pensions que l'abadia donava a cada monjo a títol d'aliments i altres pagaments representaven 492 quarteres de blat i 2.386 lliures a l'any. Pagava el cambrer, el sagristà, l'infermer, l'almoïner, el dispenser, el cabiscol, els monjos simples, els clergues, l'organista, dos metges, dos conversos, un diaca, l'hostaler, l'hospital, el capellà major, algun resident, el batlle de sac i el comú del monestir. El 1821 tenia diferents propietats: tres cases, tres hortes, terra a la Draga, un mas a Porqueres (arrendat a tres parts de grans i oli, i 100 lliures), un altre a Serinyà i una era; també cobrava censos per valor de 192 quarteres de blat, 64 de civada, 504 gallines, 200 lliures, 31 mallals d'oli, 198 arroves de raïm, 30 mallals de vi a Banyoles (representava el 43% del blat, el 49% de les gallines, el 45% dels diners, el 41% de l'oli i el 35% dels raïm), Porqueres (el 33% del raïm, el 56% del vi i el 21% de la civada), Usall (el 15% de la civada), Serinyà, Fontcoberta, Vilert (el 38% de l'oli), Camós (el 21% dels raïms), Sallent, Mieres (el 15% del blat, el 42% de la civada, el 22% dels diners i el 30% del vi). Banyoles, Porqueres, Vilert, Camós i Mieres eren els pobles que fonamentalment mantenien l'abadia.

El cobrament de censos des de 1816 fins a la dècada dels 30 es va mantenir estable, amb una certa tendència a l'alça a pesar dels problemes, encara que en les cobrances de la caixa comuna de 1831 a 1834 s'experimenta una petita davallada (de 3.247 lliures i 17 sous a 2.883 lliures, 12 sous i 4 diners, respectivament). Disposem, però, de pocs estudis com per fer-nos una idea exacta de quina pressió senyorial patien els diversos pobles i de la seva evolució, ja que caldria analitzar millor les produccions de cada lloc i com extreien la renda senyorial els diferents barons. També percebia delmes i lluïsmes a Banyoles (menys un 1/4 que corresponia als curats de Santa Maria), Porqueres (sencer), Mieres i Sant Vicenç de Camós (la major part), Sallent, Usall, Fontcoberta, Vilert i Serinyà (en parts menors), i cobrava en tots els arrendaments d'emoluments de Banyoles.

Molts dels càrrecs dels monjos, dels beneficis de l'església, de les confraries o dels aniversaris estaven dotats amb rendes pròpies d'alguns masos i altres béns; una investigació més acurada podria proporcionar dades de les dimensions del control del monestir i de l'evolució de les seves rendes i propietats. El cambrer posseïa el mas Frexanet de Fontcoberta; l'infermer, la jurisdicció del mas Riera de

Mieres, Estrada de Merlant i Planells de Fontcoberta; el monjo almoïner rebia rendes, l'any 1807, en blat, civada, cànem, oli, vi, ordi, cinc lliures, nou sous i quatre diners de censos i 13 gallines; i els aniversaris de l'església tenien terres (entre les quals hi havia els masos Lluçà, Pujades i Usall del Bosc de Banyoles) i cases a la mateixa població. Amb el règim liberal, i malgrat que altres senyors laics amb propietats a la comarca (com el comte de Solterra a Palol de Revardit) varen poder conservar-les i n'assoliren la plena propietat, el monestir va veure venuts els seus béns en pública subhasta i es va esborrar la seva mateixa existència.

L'EXCLAUSTRACIÓ DELS PARES SERVITES

Els pares servites no tenien ni el poder ni la riquesa del monestir; es dedicaren a la pregària, a l'estudi, a la devoció de la Mare de Déu dels Dolors (fundaren una congregació sota la seva advocació) i ocasionalment feren de mestres. Per imperatiu del monestir de Sant Esteve no podien enterrar en el cementiri del convent, ni constituir aniversaris o altres confraries a la seva església. El 1787 vivien en el convent deu professors, dos novicis, cinc llecs i un criat; durant la Guerra del Francès foren expulsats per les tropes napoleòniques del seu convent, que posteriorment enderrocaren, el 1810, les espanyoles. L'any 1817, amb moltes dificultats, beneïren les quatre primeres pedres d'allò que seria la nova església i convent a la plaça dels Estudis. Residiren a Banyoles fins que, com els monjos del monestir, foren exclaustrats l'any 1835. No tenien gaires propietats: l'horta del convent, un censal de mil lliures, 24 vessanes al Convent Vell i el mas Oliveras de Sant Vicenç de Camós. Si més no, però, conservaven una influència moral a causa del seu prestigi com a mestres i savis.

LES INSTITUCIONS BENÈFIQUES

Les antigues institucions de beneficència experimentaren canvis significatius, ja que perderen poder econòmic –subsistiren amb migrats recursos– o varen ser dissoltes. La sanitat i la beneficència noves s'hagueren de bastir pràcticament del no-res; adquirir importància la caritat (les subscripcions populars, el repartiment de pa i sopa, les vetllades benèfiques, les juntes municipals de beneficència i les noves institucions o associacions religioses), però molts pobres quedaren desemparats. La Pia Almoïna de Banyoles, que ja només mantenia el

rellotge de Santa Maria dels Turers i pagava els mestres públics, va desaparèixer: els seus béns foren venuts i els censos i censals redimits o lluïts. L'Ajuntament assumí les seves obligacions.

Les condicions sanitàries no eren gaire bones: hi havia molta mortalitat infantil i adulta, epidèmies, la gent vivia amuntegada en cases petites i mal ventilades, sovint s'adulteraven els aliments i es llençaven els animals morts a la via pública, per esmentar-ne alguns exemples. Amb tot, s'intentà alguna millora; en el cas de Banyoles es construïa un nou escorxador i es formà una Junta de Sanitat. A la majoria de pobles hi havia algun metge o cirurgia: el 1858 a Banyoles hi havia dos metges-cirurgians, un metge, quatre cirurgians i dos farmacèutics; a Cornellà del Terri, un metge-cirurgia i un cirurgia; a Crespià, un cirurgia i un manescal; a Esponellà, un cirurgia; a Mieres, un metge, un cirurgia i un manescal; a Vilademuls, un metge i un cirurgia; i a Vilert, un cirurgia.

Alguns hospitals, com els de Cornellà del Terri i Crespià, varen veure desamortitzats els seus béns (en el primer cas, el mas Guixeres i algunes terres i censos; i, en el segon, sobretot dotze censos per valor de 158.155 rals); hagueren de tancar i deixar desatesos llurs pobles. L'hospital de Banyoles, però, continuà molt delmat (se li subhastaren terres a Banyoles, un mas a Cornellà i disset censos per valor de 356.703 rals) i subsistí gràcies a les terres, les cases, els censos i els censals que va poder conservar. Del de Crespià s'encarregaven tres persones: el domer, un regidor i un veí —normalment pagès propietari o algun menestral—, i mantenia farmacèutic, metge, hospitaler, llevadora, fosser, tocadors i amortalladora; entre d'altres coses, també ajudava en el sosteniment del mestre del poble i pagava ajudes per tragar garbes i col·laborava en les batudes.

Quatre persones s'encarregaven de l'administració del de Banyoles; el 1821 es va constituir una junta per administrar-lo (abans de l'exclaustració el monestir també hi tenia representants), amb persones properes al poder municipal i benestant. Es dedicava a tenir cura de malalts de tota mena —el 1852, una seixantena cada mes—, enterrar-los o traslladar-los a un altre hospital. Entre 1837 i 1860 els antics infermers foren substituïts per vetlladores. En la dècada dels quaranta tenia cura dels malalts una hospitalera i s'instituï el càrrec d'almoïner per buscar recursos; més tard, se'n féu càrrec un infermer, i els farmacèutics i els metges locals feien torns per guarir els malalts. El 1852 se'n volia edificar un de nou mitjançant subscripció popular (que s'havia d'anomenar Hospital de la Princesa), però finalment no es va poder construir, i el 1853, fent un esforç, es decideix continuar amb l'hospital de pobres situat al convent dels benedictins.

MODIFICACIONS EN ELS JUTJATS DE PAU I EN LES NOTARIES

El 1835 Banyoles perdia, encara que l'Ajuntament el tornà a reclamar el 1842, el dret de partit judicial propi a l'antiga cúria abacial. Els municipis foren dividits en diferents partits judicials, i, així, el de Girona incorporà els municipis de Banyoles, Cornellà del Terri, Fontcoberta, Esponellà, Porqueres, Sant Martí de Campmajor, Camós, Serinyà i Vilademuls; la resta de llocs depenien del d'Olot o del de Figueres.

El nou règim també propiciava un nou sistema d'elecció dels jutges de pau. El 1856 la Reial Audiència de Barcelona en nomenà a tots els municipis i els pobles de la comarca; la majoria eren membres de les famílies que controlaven els poders locals des de feia temps: hisendats o propietaris, llauradors (a la zona rural de la comarca) i algun menestral (a Corts i a Sant Martí de Campmajor) o sastre (a Vilert).

Les notaries que l'any 1831 encara romanien en mans privades (la de Banyoles en les dels Bach de Perpinyà; la de la vall de Cornellà, en les de

L'antiga notaria de Banyoles es trobava a can Bach (actual can Lavall) del carrer de les Escrivanies; els Bach varen ser els últims propietaris privats de la notaria.

l'Ajuntament de Cornellà; la d'Esponellà, en les del baró; la d'Espasens, en les dels Llorens de Bàscara, i la de Sant Esteve de Guialbes, en les del marquès de la Torre) passaren a ser controlades per l'estat.

DELS GREMIS A LES ASSOCIACIONS

La implantació de mesures com la llibertat de contractació, d'indústria i de comerç configuren aspectes bàsics del desenvolupament capitalista; les lleis de 1813, 1834 i 1836 consagraven la llibertat d'indústria i feien desaparèixer el gremi com a enquadrament social. S'iniciava una època d'intensa proletarització. El desembre de 1836 s'aboliren els gremis, i per la Reial ordre de 28 de febrer de 1839 es promulgà el dret de lliure associació d'aquells que volguessin auxiliar-se mútuament en cas de malalties i estalvi comú per fer front a les necessitats futures; d'aquesta manera es pretenia establir un nou canal d'organització. Amb les noves associacions, els treballadors desitjaven evitar l'asil o la mendicitat, volien ser socorreguts en la malaltia o tenir un enterrament digne.

Al Pla de l'Estany només varen funcionar les noves associacions encaminades a substituir els gremis a la vila de Banyoles. Allí, a l'antic règim les confraries necessitaven el permís de l'abat per constituir-se, i servien per ajudar els malalts, dotar les filles, celebrar festivitats, imposar limitacions a l'intrusisme professional i controlar la quantitat i la qualitat dels productes. Els confreres es dividien en mestres, jornalers i aprenents. Hi havia la dels sabaters, blanquers i assaonadors; la de sastres i calceters; la dels teixidors de lli i llana; la dels ferrers, serrallers, calderers, traginers, fusters, mestres de casa i soguers; i la dels paraires i fabricants de llana. A començament del segle XIX els gremis encara eren prou efectius: entre 1801 i 1818 elegien compromissaris electors; el 1801 els sastres i calceters escolliren nous pabordes o prohoms per a dos anys; el 1825 els soguers i teixidors de lli demanaven permís per col·locar les rodes a la plaça del mateix nom; i el 1833 el dels sabaters i blanquers triava quatre pabordes (dos vocals, el clavari i l'oïdor de comptes). Eren, però, nous temps i els dirigents dels gremis –la majoria estretament lligats al poder municipal– estaven a la defensiva: el 1833 els sabaters i els blanquers volien que es prohibissin altres indústries i que no es creessin noves fires per evitar la competència. Lluitaven contra un nou món que ja no controlaven i on la competència els portava a la ruïna i a la proletarització consegüents.

La dissolució dels gremis degué ser una mica traumàtica, ja que en aquell moment no hi havia cap altra associació capaç de defensar aquest artesanat en procés de proletarització, tot i que els gremis eren cercles elitistes en mans dels mestres dirigents. En el cas banyolí tenim dos exemples, el dels soguers i el dels paraires, que serveixen per mostrar quins problemes comportà la seva abolició. En el primer cas, el 1849 els soguers encara tenien un cert esperit comunitari, però alguns membres havien privatitzat els instruments de treball del gremi, un membre del qual, en representació de tots, ha de reclamar a un altre els instruments que el seu pare s'emportà, juntament amb una quantitat de diners (probablement havien de servir per comprar noves eines), ja que els detenia en perjudici dels altres.

El cas dels paraires és el d'alguns dirigents agremiats que es desfan del patrimoni gremial i que destinen els diners de la venda cap a la capitalització privada. A partir de l'any 1840 –i fins ben entrada la dècada dels 50– hi ha successius judicis verbals i de conciliació entre dones, fills i filles d'antics mestres contra els últims mestres dirigents; i s'hi reclamaven el dret de propietat d'alguna peça de terra a l'hort dels Estricadors, propietat del gremi, i que segons sembla es repartiren entre els mestres, primer en usdefruit i després, amb el temps, en propietat plena; també els drets de dot, com a filles i vídua de mestre paraire, o la part corresponent de la venda dels béns, sobretot del molí retorcedor. A més, però, els dirigents del gremi pledejaven entre ells perquè n'hi havia algun que tampoc no havia rebut allò acordat i demanava que es fes la distribució a parts iguals entre tots aquells amb dret. En tot moment els dirigents de l'exgremi consideraven només amb dret els hereus dels mestres paraires, tanmateix sense reclamacions (i així tampoc, si ens atenim als reiterats plets i a les contínues sentències condemnatòries); ningú més, tret d'ells, en rebia cap quantitat. Aquests dirigents beneficiats eren destacats fabricants blanquers procedents de tres famílies: els Barceló, els Cordoní i els Hostench.

Tot un seguit d'associacions varen substituir les desaparegudes per intentar satisfer les noves necessitats socials. La primera coneguda és la de la *Sociedad de Padres de Familia de la Villa de Bañolas*, que l'any 1847 buscava deslliurar els moscos de l'exèrcit. Dos anys més tard, el 1849 (deu anys després de permetre-ho la llei) es creen dues societats de socors mutus: la *Sociedad de Socorros Mutuos entre las clases trabajadoras de oficios mecánicos y de los de la tierra bajo la advocación de Nuestra Señora de la Consolación* i la *Asociación de caridad recíproca entre hermanos proletarios de la villa de Bañolas bajo la invocación de Nuestra Señora de los Dolores*; i es volia formar una “Asociación Agrícola”, però el governador no

El gremi de paraires de Banyoles, abans de desaparèixer, posseïa un molí retorcedor a la placeta de Sant Pere.

n'aprovà els estatuts perquè eren en català i alguns termes eren dubtosos; més tard, el 1856 es constituí el “Monte Pío del Sagrado Corazón de María”. Aquestes societats de socors mutus, que sobretot ajudaven en cas de malaltia, vellesa, orfandat o per pagar l'enterrament, funcionaven com totes les d'aquest tipus; solien tenir fonamentalment un president (a vegades anomenat director), un vicepresident, un comptador, un tesorero (dipositari o interventor), un secretari, d'un a quatre infermers, dos oïdors de comptes (clavaris) i un “*andador*” (recaptador). Els fundadors eren gent de diversa ideologia, que es decantaven més cap a un liberalisme moderat o radical; hi havia propietaris, fabricants i, sobretot, artesans.

Les societats pròpiament obreres les trobem al Sexenni Democràtic, tot i una demanda l'any 1855 dels teixidors per tal que es nomenessin juntes mixtes de fabricants i obrers a fi de negociar els salaris; les societats de socors mutus havien mostrat el seu límit a l'hora de defensar millores en les condicions de treball. El 1872 hi havia una secció de teixidors, i entre el febrer i el març de

1873 es formà una secció de paperers i una altra de blanquers de la Federació Regional Espanyola, constituïda el juny de 1870 i adherida a l'Associació Internacional de Treballadors, que defensava l'apoliticisme, el col·lectivisme, l'antiestatisme i la revolució social. En el mes d'octubre escriuen els de Banyoles: *“La sección de papeleros ha sido víctima de las infames calumnias de los burgueses, que han hecho creer a algunos obreros que la Internacional es la causa de todos los males que pesan sobre España. Sin embargo pronto quedará reorganizada la sección”*.

Les associacions catòliques sorgiren també per adaptar-se a la nova realitat: el 1863 es creen les conferències de Sant Vicenç de Paül, copades pels sectors liberals moderats o carlins. El món cultural s'hagué d'organitzar per desplegar les seves activitats. L'any 1850 es fundà la “Sociedad Filarmónica”, presidida per l'alcalde, amb cinc vocals, un tresorer, un recaptador i un comptador, que aviat demanà els antics instruments musicals de la Milícia Nacional; d'aquesta manera s'entroncava amb la tradició musical iniciada pel monestir de benedictins. Era formada per propietaris, fabricants i algun artesà de diversa procedència ideològica, vinculats tots a la Milícia i al teatre local. Aquest mateix any també es formà la “Sociedad Teatral Bañolense” dedicada a construir i conservar un teatre públic. El 1857 es constituïren el “Casino El imparcial Bañolense”, que, dissolt el 1861, va donar lloc al “Círculo Literario Artístico é Industrial”, i “El Iris Bañolense”. Els elements republicans fundaren o estaven en els llocs directius d'algunes societats com “La Aurora Bañolense”, creada el 1864; “La Amistad”, fundada el 1869, o, del mateix any, “Minerva”, que s'autoanomenava apolítica. Finalment, durant el Sexenni Democràtic les diferents ideologies polítiques formaren llurs organitzacions pròpies de manera oberta, com el republicà “Ateneo Bañolense” o el “Casino Carlista”.

LES TENSIONS SOCIALS: UNA CONFLICTIVITAT LATENT

Després de la mort de Ferran VII s'obre un procés definitiu de ruptura amb l'antic règim. La implantació de mesures com la llibertat de contractació, d'indústria i de comerç, la desamortització, la legislació financera, ferroviària i minera, configuren aspectes essencials de la revolució liberal burgesa i posen les bases del desenvolupament capitalista. Calia tornar a ajustar els pilars bàsics de la societat per adequar-los a aquest desenvolupament. La contribució en metàl·lic sobre els consums (que els pagesos pagaven pels propietaris que no vivien al camp i també quan anaven a comprar a les viles veïnes), l'abolició dels

delmes (que en realitat no fou així, ja que els pagesos els continuaven pagant als propietaris, ara vestits de censos), una reforma tributària (que incidí més en el lloc on l'activitat econòmica bàsica era l'agricultura), crearen inestabilitat i molts conflictes al camp. Es va potenciar la producció agrícola intensificant el treball dels camperols pobres (a través de l'endeutament, mentre que els propietaris controlaven els delmes i els arrendaments, entre d'altres coses), els quals cada vegada esdevenien més compradors de fruits i venedors de treball familiar; les dones acabaren substituint els homes a la filatura, amb un salari molt més baix. La inestabilitat del treball, l'abundor de mà d'obra, les crisis periòdiques i els conflictes socials creaven una situació d'inseguretat.

Tots aquests canvis implantats pel règim liberal varen tenir conseqüències en el teixit social de la comarca. El Pla de l'Estany patia un estancament demogràfic, unes taxes de mortalitat i natalitat molt elevades, un increment del nombre d'assalariats, el creixement del nombre de propietaris forans, la concentració de la propietat en poques mans, la desaparició de la indústria a domicili (que permetia als camperols una font d'ingressos complementària i de primer ordre), sense ser substituïda per una de més moderna, i unes lleis desamortitzadores que anaven clarament en perjudici del poble menut (camperols arrendataris, assalariats i artesans en procés de proletarització accelerada).

La situació esdevenia molt conflictiva i, a vegades, explosiva. Alguns d'aquests conflictes esdevingueren repetitius: el monestir venia el blat del delme fora de la vila, el 1803; el 1809 a Banyoles i Mieres molts individus no volien deixar delmar els representants del monestir de Banyoles; el 1819 els masovers de Guèmol demanaren una rebaixa en el preu de les terres al mateix monestir; els moliners banyolins, per manca d'aigua, molien a Mata i no pagaven impostos el 1818; l'any 1825 els veïns del terme de Banyoles no volien pagar l'impost de consums de les mercaderies que venien al mercat; i apareixien problemes a l'hora de saber què s'havia abolit i què no, quan el 1848 l'apoderat de Francesc de Manresa actuà contra mossèn Pere Tarafa demanant que se li restituís el blat cobrat pel cens al benefici anomenat Abacial fundat al monestir, i que es cobrava des que aquest es va extingir.

També es manifestaven conflictes judicials amb un rerefons social evident: per no poder pagar l'arrendament de la casa o de les terres (alguns treballadors en foren desposseïts); resistència a Banyoles a pagar el mig delme al bisbat l'any 1839: "*se habían formado complots contra su apoderado (el del bisbe) con gritos de muerte*"; resistència a pagar els arrendaments als nous propietaris de les terres desamortitzades (el 1845 l'apoderat de Jaume Safont, nou propietari de les terres

desamortitzades al monestir a Banyoles, reclamava el pagament d'arrendaments de les terres, i l'any 1847 hi ha qui només vol pagar allò acostumat); recerca, l'any 1849, de dos joves de Galliners, l'un ferrer i l'altre treballador de la terra, "por raterías y robos"; o recerca d'un jove llaurador de Vilademuls i d'un banyolí, l'any 1853, per lesions i furt d'alzines al bosc de Rocacorba. Aquest últim conflicte palesa els canvis de propietat: els camperols ja no podien anar als boscos a agafar llenya o a caçar com abans, perquè ara tenien amo, i anar-hi sense permís era delictu.

NOUS AIRES EN LA CULTURA I EN LES IDEES

El lleure, l'escola i les tradicions

En les tradicions més profundes continuava la religiositat i la por de les calamitats. La religió enquadrava gairebé tots els actes col·lectius, i són una mostra d'aquesta religiositat les rogatives a sant Martirià (a vegades amb processó i tot), en cas de massa pluja, de sequera o de qualsevol altre contratemps en la vida col·lectiva normal: de 1817 a 1868 n'hi va haver dotze, però ara, de tant en tant, les presidia el bisbe o el governador civil, com la de 1867, que congregà 15.000 persones d'una comarca de setze mil habitants; l'obertura de l'arca de sant Martirià el 1854, quan no hi hagué prou lloc al temple per encabir-hi la gent, en una cerimònia que durà dues hores; la lluita entre Santa Maria dels Turers i l'església de Sant Esteve, reoberta el 1844, per custodiar les relíquies de sant Martirià o per celebrar l'ofici de festa major; el tedèum de l'any 1818 a Banyoles perquè havia arribat la pluja, o els quatre dies de rogatives del mateix any perquè no arribava; les predicacions a la comarca; les tradicionals processons amb llurs conflictes, com la dels Dolors del 1851 a la vila, quan el rector, d'acord amb el bisbe, prohibí els manaies en el "*oficio de tinieblas*", perquè eren considerats una mostra de manca de religiositat; les mobilitzacions populars per salvar algunes campanes de ser foses per fer-ne canons; en molts altres actes de festes (les majors, les de barri o les de les confraries), fires (la de la mel de Crespià) i aplecs (com els del Collell, de Sant Mer o de Sant Ferriol), i en tot acte de la vida quotidiana de qualsevol comarca.

Es produí un canvi en el sentiment religiós i una descristianització? Probablement, però caldria estudiar més profundament com va tenir lloc i de quina manera es manifestava. En tot cas, quan els mateixos republicans eren enterrats

—posem per cas, Josep Toribi de Ameller i Hisern—, intervenien en la cerimònia com més capellans millor. Però per una altra banda, cada vegada abundaven més les cerimònies civils sense participació religiosa, com a Banyoles l'any 1855, quan en honor d'Espartero l'Ajuntament en ple sortí al carrer amb músics, milicians i ciutadans i s'il·luminaren les cases, o en les manifestacions populars o els goigs republicans durant el Sexenni Democràtic.

Les festes i les processons estaven estretament relacionades amb el calendari agrícola i hi quedava un gran marge per a l'espontaneïtat a través de la beguda, el menjar i el ball; es tractava d'una lluita entre allò que es desitjava i allò que prohibien la moral religiosa o la moral pública. Les classes populars tenien cada vegada més un sentit descregut de la vida que els portava als actes festius sovint condemnats pels mateixos religiosos. En aquest sentit, trobem els freqüents enfrontaments amb motiu de balls entre joves de diversos pobles; el sentiment de pertànyer a una mateixa comunitat enfront dels de fora estava molt arrelat, com s'observa el març de 1842 amb *“riñas y alboroto”* a Porqueres *“entre los jóvenes del mismo y de la villa de Bañolas”*.

Cal tenir presents també els balls del carnestoltes (el 1848 es prohibeix a Banyoles dur caretes i cridar pels carrers); les normes morals que donà el 1817 l'Ajuntament de Banyoles per ballar el contrapàs, “perquè nugú (ningú) entretingut amb las balladoras tenint-la per la mà sinó que només per ballar”; la prohibició, el 1847, d'entrar en el local de ball amb capa, manta o armes, amb l'obligació d'anar-hi decentment vestit i la desautorització de ballar *“contradanzas redondas”*, de saltar, fumar o donar veus descompassades. A la plaça Major de Banyoles als balls es mantenien les danses més tradicionals —els contrapassos, les sardanes curtes i els balls populars— i, en canvi, en el sarau —en un espai tancat—, allò més “selecte”. S'hi establien diferències socials, com en la festa major de Banyoles de 1818, quan hi hagué un sarau per als senyors i un altre a l'Estudi per a les classes populars.

Els casinos, els cafès, les tavernes —n'hi havia cada vegada més— o els hostals eren els llocs d'oci per excel·lència; als casinos hi anava un cert estrat més alt —s'hi creaven i hi tenien la seu, algunes entitats culturals i polítiques—, i als cafès i a les tavernes hi bevia i hi jugava el poble menut.

S'intentà generalitzar l'ensenyament a la majoria de pobles de la comarca (l'analfabetisme era, i va seguir essent, molt elevat). Alguns llocs ja en tenien abans, com Crespià, Fontcoberta o Banyoles, i a partir de 1858, per llei, s'obligà a la creació d'escoles de primera ensenyança a Camós, Esponellà, Fontcoberta, la Mota, Porqueres, Serinyà, Sant Andreu del Terri, Sant Esteve de Guialbes,

Galliners, Ollers, Sant Miquel de Campmajor, Crespià o Cornellà del Terri, amb un mestre i una mestra, i també a Banyoles, amb dues escoles, dos mestres i una mestra.

A la vila l'educació municipal anava a càrrec dels pares servites fins al 1834. Es considerava que els religiosos podien donar més bon ensenyament, i el 1857 una Reial ordre concedí un col·legi d'escolapis, que va tenir un rector i cinc professors, tres per a l'ensenyament primari complet, elemental i superior, i dos per a la segona ensenyança. Per això, també s'hi instal·laren les monges carmelitanes el 1858 i les de la Divina Providència el 1862, dedicades a l'ensenyament de nenes; i l'any 1863 l'Ajuntament cedí al bisbat el local de l'antic monestir per posar-hi la Casa Missió, on després funcionà una preceptoria de llatí. Hi havia escoles privades, algunes de les quals eren il·legals. En les escoles municipals, que els sectors més liberals intentaven que fossin gratuïtes, a les nenes se'ls ensenyava mitja, cosir, brodar, llegir i escriure, i als nens, doctrina, lectura, escriptura, gramàtica, aritmètica, agricultura i història.

Una altra mostra dels nous temps s'observa en el desenvolupament del turisme entre la burgesia forana; el punt de màxima atracció era la font Pudosa, coneguda per les seves propietats medicinals. Era un turisme reposat, de passejar, de prendre aigües medicinals, d'admirar el paisatge, d'anar amb barca i pescar a l'estany (amb aquest fi es construïren les pesqueres). La vila dedicà els seus esforços a potenciar-la: l'any 1829 s'hi construï una font artificial i una placeta, i el 1847 s'hi edificà una barraca amb dues banyeres; a la dècada dels 50 s'amplià l'edifici de banys, i el 1862 s'hi bastí l'actual balneari. L'any 1857 es donaren 1.200 banys a 200 banyistes (130 del país i 70 d'altres llocs del regne), i proliferaven els estudis elogiant les virtuts de les seves aigües medicinals, com el del farmacèutic Josep Montada Bordas –inventor d'una mena de pomada anomenada “*Bañolensina*”, amb tots els principis químics de l'aigua sulfurosa–, publicat l'any 1854 i titulat *Vergel del Bañista ó sea memoria acerca del agua y baños mine-ro-medicinales de Banyolas*. La gent, però, s'havia d'allotjar a les fondes i les cases particulars del centre de la vila, una mica lluny.

La vila de Banyoles va viure un cert dinamisme, creixia amb l'enderroc de les antigues torres de la muralla, s'hi construïen alguns carrers (el d'Alfons XII, el de la Rambla, la plaça de les Rodes, el de Buenos Aires o el de l'Estany) i obria una nova carretera de Girona a Olot per tal de millorar les comunicacions. També veia alçar nous edificis i reformes: les senzilles pesqueres a l'estany, i, a la dècada dels seixanta, a l'església de Santa Maria dels Turers, la construcció del convent de la Divina Providència, dels porxos a la plaça dels Turers i el

balneari de la Puda, obra, aquest últim, de l'arquitecte, enginyer i matemàtic Josep Oriol Bernadet.

A més de la fundació, com ja s'ha dit, de diverses entitats culturals, literàries i musicals, el teatre fou una altra manera de sentir els canvis en la cultura, i era considerat pels sectors que el fomentaven com a “*fuerza inagotable de instrucción en todo país civilizado*”. El 1842 un grup d'aficionats de diversa tendència ideològica –amb predomini dels liberals progressistes– crearen la Compañía Dramática de Aficionados y del Teatro de esta Villa, i demanaren un teatre interí a l'exconvent dels servites, on fins al 1844 representaren la passió i, més tard, els pastorets; s'escollí Antoni de Ameller com a comissionat de la Sociedad Cómica y Músicos (de la Milícia Nacional, s'entén) el 21 octubre i el teatre s'obrí el 24. Hi va haver enfrontaments, però, amb certs sectors de l'Ajuntament (els del “*partido fanático*”, com els anomenaven) perquè no consideraven prou important el teatre i volien el local per a les escoles. El 1846 es fundà la Sociedad teatral de los Pirineos Orientales, i el 1850, la Sociedad Teatral Bañolense, amb la finalitat de construir un teatre, amb un pressupost de 64.000 rals, que s'edificà a l'antiga carnisseria municipal.

Les manifestacions musicals anaven més enllà de la música religiosa, la música militar o la música popular: el 1850 es formà, amb antics components de la secció de música de la Milícia –havia reunit una trentena de músics, entre els quals esmentarem els Corominas de Cornellà del Terri–, una orquestra municipal i una altra al teatre, que tocava com a preludi i en els entreactes de les funcions.

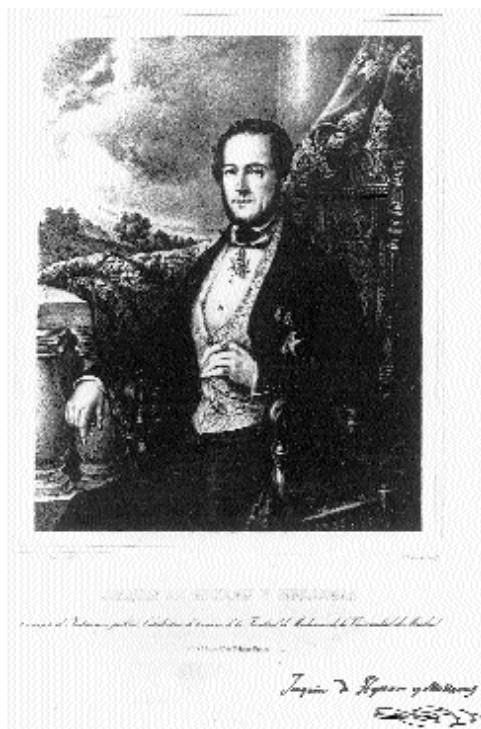
Les inquietuds científiques i literàries

Com en d'altres llocs, l'afició a la investigació científica i a la recreació literària penetraren en alguns dels habitants de la comarca. La flama cultural, tant en l'àmbit científic com en el literari, va captivar un sector reduït, l'elit cultural, del Pla de l'Estany. Però, a la majoria dels veïns, a causa de l'analfabetisme regnant, només els arribaven els romanços de cec com el *Milagro verídico que ha hecho la Virgen del Carmen con una niña de seis años, en el pueblo de Bañolas, provincia de Cataluña, en el día 17 de octubre de 1862*, les cançons, les auques, els goigs o, com a màxim, la literatura popular tradicional, com la *Historia de la vida, hechos y astucias sutilísimas del rústico Bertoldo, la de Bertoldino, su hijo, y la de Cacaseno, su nieto*, una versió de la qual fou impresa a Banyoles en forma d'auca en vinyetes per Jeroni Colomer. Un representant d'aquesta mena de literatura pot trobar-se en el romancista banyolí Jacint Sabater, que va editar

l'obra *Història del esforsat cavaller Partinobles. Compte de Bles y emperadó de Constantinobla* (1846).

En el camp de la ciència cal esmentar el doctor Joaquim Hysern i Molleras (Banyoles 1804-Madrid 1883), que va ser catedràtic d'anatomia descriptiva i exercí primer a Barcelona i després a Madrid, fins que va esdevenir metge de cambra de la reina Isabel II. Els seus afanys científics el portaren a estudiar homeopatia a París i a ser un dels introductors de la fotografia a Espanya, ja que fou testimoni d'alguns treballs de J. L. Mandé Daguerre, de qui traduï i comentà el llibre *Descripciones históricas del proceso de Daguerre* (1839). Va publicar diversos estudis, entre els quals remarcarem *Memorias sobre la alteración de la sangre en el cólera morbo*, *Disertatio de nervo odoratus*, *Tratado de bleforoplastia temporofacial* (1834), *Estudio sobre la filosofía médica reinante* (1848), *Dogmas de la homeopatía* (1860) o *La certidumbre de la Homeopatía*.

Un altre metge, Josep Corominas i Sabater (Banyoles 1850-Barcelona 1907), exercí el seu ofici a Barcelona, on fou membre de l'Acadèmia de Medicina i de Cirurgia i director de les revistes mèdiques *Archivos de Terapéutica* i el

El doctor Joaquim Hisern Molleras (1804-1883) pot considerar-se un exemple de les inquietuds científiques del segle XIX.

Boletín de Clínica Médica; va traduir un text fonamental d'anatomia durant molts anys: el *Traité d'anatomie humaine* de Jean-León Testut.

D'altres desenvolupaven les seves activitats a Banyoles mateix, com el cirurgià Josep Gou i Molinas i Pere Alsius i Torrent. Josep Gou va estudiar la flora i la fauna comarcal, també s'interessà per les observacions meteorològiques i publicà diversos articles i el llibre *Ornitología de la provincia de Gerona* (1885). Però, potser, qui treballà a la vila i aconseguí més projecció va ser Pere Alsius i Torrent (Banyoles 1839-1915), farmacèutic i persona molt lligada a la Renaixença, que combinà les ciències i les lletres. Va ser un dels pioners de la prehistòria a Catalunya i descobrí la mandíbula de Banyoles (1887); també estudià la geologia, amb articles com "Breu ensaig geològich de la conca de Banyolas" (1871-1872) o "L'estany de Banyolas" (1871), i la història, gràcies a la influència del jesuïta pare Fidel Fita, que residí a la vila durant els anys 70, amb un cert caràcter positivista, amb llibres com *Ensayo histórico de la Yglesia parroquial de Santa Maria dels Turers de Banyolas* (1870) o *Ensaig històrich sobre la Vila de Banyolas* (1872). Fins i tot, s'atreu amb la literatura i va escriure un poema titulat *Sonetos. Las Pasiones*.

El jesuïta Francesc Xavier Butinyà i Hospital (Banyoles 1834-Tarragona 1899) va fundar la congregació de les Serves de Sant Josep, ensenyà química a l'Havana i practicà un català culte i literari en els seus escrits; era una persona molt vinculada a Pere Alsius. Entre d'altres obres va redactar un aconseguit drama sobre la vida del patró de Banyoles, sant Martíà: *La venjança del Martre* (1871) i *Les migdiades del mes de maig* (1871). Un altre eclesiàstic destacat és Narcís Coll Prat (Cornellà del Terri 1754-Madrid 1822) que va ser arquebisbe de Caracas i s'adherí a la declaració d'independència de Veneçuela. Va escriure *Canonicae assertiones, cum historica ipsarum synopsis, de decimis, de primitiis, de oblationibus* (1782), *Memoriales sobre la independencia de Venezuela* i se li atribueix l'estudi *Cuáles fueron los caracteres de los catalanes al tiempo de nuestros condes* (1806).

L'exaltació del liberalisme, del romanticisme i del clam a la llibertat com a bé suprem es veu simbolitzada en tres membres de la nissaga de Ameller: Narcís de Ameller i Cabrera, Victorià de Ameller i Vilademunt i Josep Toribi de Ameller i Hisern. Narcís de Ameller i Cabrera (Banyoles 1810-1877) va ser militar, escriptor i compositor; destaquen en el seu repertori la novel·la *El monge gris o los catalanes y aragoneses en Oriente, estudio de costumbres de la Edad Media* (1863), l'òpera *El Guerrillero*, traduïda a l'italià, i un tractat de guitarra. El seu cosí, Victorià de Ameller Vilademunt (Banyoles 1818-Alcalá de Henares

1884), militar i polític com Narcís, conreà l'assaig amb aires romàntics amb treballs com *Catecismo político de los progresistas demócratas* (1850), *Los mártires de la libertad española* (1852), una història contrària a la guerra amb el Marroc, *Juicio crítico de la guerra de África, o apuntes para la historia contemporánea* (1861) o *Ideas sobre la reforma de las fuerzas armadas en España* (1870). Finalment, cal esmentar el polític republicà Josep Toribi de Ameller i Hisern (Banyoles 1842-1873), les poesies del qual eren prosa escrita en vers i fruit de les estones d'oci; va escriure obres literàries marcadament romàntiques en català o en castellà, com les poesies "El Amor" (1866), "Castell Rosselló" o "Balada" (1870), en què enyorava la pàtria des del seu exili francès, la sarsuela *En las máscaras. Zarzuela en un acto* (1864), el drama *Dos historias y un sueño* (1868) o la prosa *El castillo de la sombra*, per esmentar-ne algunes; així mateix, va exposar les seves idees polítiques en el *Curso de política democrática en cinco grandes lecciones*. Tots tres eren membres d'una família que va ser protagonista destacada en les lluites polítiques del segle XIX a la comarca i fora d'ella.

El procés de transformació política a la comarca

LES ACABALLES DE L'ANTIC ORDRE: LA GUERRA GRAN (1793-1795)

La monarquia espanyola declarava el 23 de març de 1793 la guerra a la França de la Revolució, la qual cosa suposava l'inici de l'anomenada Guerra Gran (1793-1795), que va comportar perjudicis econòmics i canvis considerables a la comarca, ja que aquesta es convertiria en front de combat. Una part d'ella va quedar més o menys ocupada per les tropes franceses i l'altra, per les espanyoles i portugueses, que hi restaren acampades durant un temps. El juny de 1794 les tropes franceses arribaren fins a la Bruguera (al nord del terme municipal de Banyoles), on va ser detingut el seu avanç per l'exèrcit espanyol i pels miquelets i sometents.

Fins llavors, la visió que de la Revolució Francesa tenien els comarcans venia marcada per les notícies i els rumors que circulaven arreu i per la presència d'expatriats francesos, militars, sacerdots i seglars –especialment d'Elna, Arles i Perpinyà–, que hi anaven de pas o s'hi refugiaven durant una temporada; amb l'inici de la guerra, en canvi, en tindrien una coneixença de primera mà. Un testimoni directe, el pagès Martí Soler del mas Soler d'Ollers, explica, en la nota de les “Consuetuds” d'Ollers, com els francesos mataren el seu rei, i considera l'acte de gran crueltat; en ella fa paleses les seves pors sobre com es comportaven les tropes franceses: “Entraren los francesos dins lo Empurdà, de Figueras en enllà guerrejant, que de estos pobles sentíem los tiros sempre ab gran

Mas de can Puig de la Bellacasa (Banyoles). Els Puig de la Bellacasa varen contribuir econòmicament en la lluita contra els francesos durant la Guerra Gran.

vigilància, y sentíam a dir que cremàvan casas, destrosàvan iglésias, pedrejàvan olivets y vinyas, matàvan las personas que bé los aparaxia, y vèyam la gent de aquells pobles que quasi tots éran fugits, que éran en estos pobles; tot éran llementacions”. A causa d’aquests perills, fonamentalment de perdre la vida i les propietats materials, calia una reacció i una actitud de supervivència.

Aviat el conflicte va adquirir el caràcter de guerra de religió, i en resposta a les exhortacions del bisbe de Girona Tomàs de Lorenzana es feien donatius per a la defensa. Un exemple del seu èxit es pot veure en el cas de Josep, Narcís i Benet Puig de la Bellacasa –de família hisendada de Banyoles–, que l’11 d’abril de 1793 li oferiren 300 rals anuals mentre durés la guerra contra “los Filósofos de la Perfidia, deslealtad e irreligión”. Paral·lelament, es mobilitzava el sentiment religiós amb un seguit d’actes, com un ofici celebrat a Banyoles durant el Roser de 1793, on es va demanar a Déu que deslliurés Camprodon i els pobles que perillaven. Entre els qui combatien les tropes de la revolució s’imposava la idea de defensar Déu (la religió), la pàtria (el territori propi) i el rei (símbol del poder just).

Per aquest motiu, des d'un primer moment els habitants del Pla de l'Estany veieren clara la necessitat d'assumir la pròpia defensa i començaren a organitzar les forces a la rereguarda. En el cas de Banyoles, el 2 de maig de 1793 es va constituir, per iniciativa de l'Ajuntament –i sense ser gaire ben vista pel batlle, ja que es va formar sense comptar amb ell–, una Junta de defensa integrada per membres dels sectors que tradicionalment controlaven els mecanismes del poder local: Josep Frigola (comerciant), Josep Antoni de Perpinyà i de Vilosa (fabricant i hisendat), Benet Puig de la Bellacasa (hisendat), Joan Antoni Masjoan (botiguer de draps), Jacint Ferrusola (daurador) i Pere Dorca (manescal). Un altre exemple n'és la creació, també a Banyoles, del sometent l'octubre de 1793, el qual tenia en aquests moments 98 homes: 21 homes i un regidor anaren cap a Camprodon, 31 homes i un regidor a l'Empordà, i 46 homes i un regidor a Sant Llorenç de Cerdans. Les despeses del sometent varen anar majoritàriament a càrrec del cabal de propis i arbitris del comú, tot i que el monestir de Sant Esteve de Banyoles es va comprometre a pagar cinc homes.

El doctor Francesc d'Assís Rovira Sala va lluitar en la Guerra Gran i en la del Francès, en les quals es va destacar. Arxiu Històric Comarcal de Banyoles.

La necessitat de reaccionar contra els francesos va aconseguir, com veurem, de mobilitzar sectors socials diferents, des dels vinculats al clergat, passant pels propietaris de terres i indústries, fins a sectors de l'artesanat i de la pagesia.

Al Pla de l'Estany es reclutaren 100 miquelets per formar la setena companyia del terç de Besalú, sota la capitania de l'hisendat banyolí Carles de Ameller i Ferrer. En aquesta companyia participaren com a oficials membres de famílies pageses destacades de la comarca, com el sacerdot doctor Francesc d'Assís Rovira (de Sant Miquel de Campmajor) o el sotsdiaca Vicenç Puig i Ros (de Viladamí).

La confluència en la defensa del propi territori de persones de diversa procedència social pot mostrar-se (tot i l'inconvenient de ser un llistat de gent que podia mobilitzar-se a causa de la paga que rebia) amb l'estudi de l'ofici dels banyolins que hi participaren com a miquelets. D'un total de 35 persones, hi trobem un hisendat, un teòleg, cinc corders, sis treballadors, sis mitgers, quatre moliners, sis teixidors, un criat del monestir de Sant Esteve, un blanquer, un fuster, un serraller, un contrabandista indultat i un d'indeterminat; es comprova que n'assumeixen el comandament els propietaris (l'hisendat) i el clergat (el teòleg), però el pes recau en els sectors "populars", sobretot vinculats als oficis del tèxtil, molt important a Banyoles en aquella època.

La comarca, com ja hem dit, va haver de suportar un cost econòmic, demogràfic i social important; malgrat la dificultat de poder-ne fer una relació exhaustiva i calcular-ne exactament el cost econòmic i demogràfic, ja que no hem pogut localitzar suficient documentació com per efectuar-ne els càlculs, sí que, en canvi, disposem d'algunes informacions puntuals. El Pla de l'Estany va quedar dividit entre una part envaïda i saquejada per les tropes revolucionàries i una altra de rereguarda i front. En la part de rereguarda va ser imprescindible atendre els ferits, i es feren esforços per instal·lar-hi un hospital; l'agost de 1793 el monestir de Sant Esteve de Banyoles es va convertir en hospital militar i els monjos es retiraren a l'abadia, però, en no ser suficient per encabir-hi la gran quantitat de malalts i ferits, va caldre utilitzar algunes cases particulars, com la del baró d'Esponellà, la de la Saboneria, la del doctor Antoni Ferrer de Girona i algunes contigües a la part de tramuntana de l'església de Santa Maria dels Turers. A tall d'exemple podem afegir que, l'any 1803, la despesa necessària per reconstruir els edificis del monestir de Sant Esteve era de 1.086 lliures catalanes.

Es va haver de proporcionar allotjament, subministraments i bagatges a l'exèrcit espanyol, a més de pagar contribucions i socórrer els expatriats, majoritàriament de l'altra banda del Fluvià, que s'hi refugiaven. Mn. Lluís Constans compta que a Banyoles la càrrega de mantenir unes tropes de 200 homes a

cavall del regiment de Borbó i de 100 del de Calatrava i dels dragons d'Almansa fou d'11.340 rals; a això s'ha d'afegir el cost de sostenir puntualment 5.000 homes de cavalleria i infanteria, 3.000 portuguesos i 500 miquelets, aquests últims establerts permanentment al convent dels pares servites situat al puig de Sant Martirià.

Les tropes espanyoles, acampades a Fellines, Sant Esteve de Guialbes, Viladamí, Centenys, Galliners, Vilert, Esponellà, Ollers i Vilafreser, sovint no es diferenciaven gaire de les franceses a l'hora de saquejar les cases, malmetre les collites dels camps i els boscos, robar bestiar i amenaçar la vida dels habitants, si ens atenim a les descripcions donades pels testimonis oculars. El pagès Martí Soler, en la seva nota, ho descriu clarament: “Estas tropas (els napolitans, els de Guadalajara, els miquelets i els milicians) estigueren des del die 21 Juliol fins ha 18 Setembre de 1795; fou molt gran lo dany que donaren aquells sis o set mil homes que se menjaren quasi tot lo que y avia defora; no arribé ha tastar cap rahim, lo danys donaren tallant albres, per fer fochs y barracas, y lo més fou en lo terma de Casa d'en Soler, perquè los tenia en lo terma las casas de menjusas; arribaren ha menjà-s'o fins ha Fluvià, que quasi ningú féu vi, ni collí ninguna fruita”. Segons ell, no hi havia gaire diferència entre el comportament de les tropes espanyoles i el de les franceses, i només li quedava resignar-se: “Y ha las horas resolgué tornar-me ha casa (va marxar el març de 1795, quan s'acostaven les tropes franceses, amb la seva dona i tres filles) veyent que las tropas éran aposentadas per aquestos terrenos, y quant fou tornat que la tropa me donava tant de dany encare ho prenia ab més paciència, que quan veyia que los gabaits avían de venir, per antes estave espantat, y no podia menjà res ab gust”.

Un altre testimoni és el del rector de Sant Sadurní de Vilafreser, mossèn Salvador Vidal: “La tropa estaba acampada en esta parròquia (a sas ocasions arribaba a al número de vint-y-sinch mil hòmens). Se feren las paus, y se retiraren las tropas a la tardó de 1795, allí als últims de octubre, y principis de novembre; los pochs fruyts que cullí lo rector, tant de delme, primícia, y terras de la rectoria”. Ens parla d'un exèrcit de 25.000 homes acampats en una comarca que l'any 1787 tenia aproximadament 10.800 habitants. No hi ha dubte que l'esforç econòmic de mantenir aquest exèrcit sobre el terreny devia ser molt elevat, però no era un problema només econòmic, segons ell: “En estos temps tot héran contínuos robos, violèncias, o rapinas, y desonestedats”. Tampoc el rector de Sant Sadurní de Vilafreser veia motius per confiar gaire en les tropes espanyoles: “Per causa de no poder haver jo a la parròquia per no tenir casa per ma havitació, ni haver-i seguretat alguna en dita, ans bé molt exposada a ésser los

havitants maltractats y morts, no sols de los francesos, sinó de nostras pròpies tropas, jo habitaba en Santa Leocàdia del Terri”.

El testimoni del comerciant i negociant banyolí Jeroni Colomer, que va enviar la seva família i els diners a Barcelona, és el d'un sector social no tan vinculat a la pagesia. Si bé era partidari de lluitar contra els francesos, i alguna vegada va pensar a fer-se miquelet com el seu amic Francesc Ponsí, recomana al seu fill Josep no venir a Banyoles quan s'està formant un sometent perquè no l'obliguin “a pèndrer las armas”. Segurament, no va patir tant com els pagesos els efectes de la guerra, ja que, tret de quan les tropes són a Banyoles i “no se porà fer cap negoci a fins que las tropas sígan acampades”, continuava els negocis; fins i tot procurà treure algun benefici de la guerra comprant i venent blat i altres productes de menjar i de vestir (manà al seu fill comprar-ne a Barcelona), ja que en preveia la necessitat quan les tropes estiguessin acampades al pla de Centenys.

La pèrdua d'homes va ser considerable –i es prolongà fins després de la guerra–, si es tenen en compte els morts durant els combats, els produïts pels assalts francesos i també els causats per les malalties i l'escassetat de menjar. Els efectes econòmics i demogràfics de la Guerra Gran es deixarien sentir durant un temps, i també començaven a produir-se canvis en la mentalitat de la gent, que a la llarga portarien al trencament del vell ordre. A Banyoles, l'abat del monestir de Sant Esteve, té problemes; entre altres conflictes i plets, l'any 1803 ha d'insistir perquè els nous regidors compleixin amb el deure de jurar-li els càrrecs. I aquest mateix any, l'Ajuntament consulta un assessor jurídic per veure si hi ha possibilitat d'obligar-lo a vendre el blat dels delmes a la vila –o, si més no, poder exercir el dret de tanteig–, ja que se'l venia a l'engròs a forasters.

LA GUERRA DEL FRANCÈS (1808-1814)

Feia pocs anys que s'havia entrat al segle XIX quan va tornar la guerra amb França; es tractava ara de la Guerra del Francès. La “reacció popular” enfront de l'ocupació del territori per l'exèrcit napoleònic va començar quan es comprovà, a tot l'Estat espanyol, que les autoritats lligades a les velles estructures del règim borbònic col·laboraven amb els invasors. A Banyoles, el 13 de juny de 1808, el doctor Francesc d'Assís Rovira –capellà beneficiat del monestir de Sant Esteve i exoficial de miquelets durant la Guerra Gran– va incitar a l'alçament armat: s'hi apuntaren immediatament 600 voluntaris; amb ells, cinc dies després, es

creà una companyia fixa de 100 homes, i els altres formaren un sometent (de 200 homes) o quedaren a la reserva (uns 300).

En altres llocs de la comarca alguns membres de les famílies pageses principals s'afegiren a la lluita, com el seminarista Pere Campolier Pratsevall (de Miànigues), Narcís Plantés Pera (de Falgons), Josep Fares (de Fontcoberta), Joan Illa (de Serinyà), Josep i Tomàs Morgat (de Porqueres), Salvador, Joan, Sebastià i Josep Frigola Sala (de Mata) o Gaudenci Puig (de Viladamí); a Bàscara, es concentraren sota el comandament d'Esteve Llobera Puig (de Viladamí) els mobilitzats de Vilademuls, Viladamí i Bàscara; a Banyoles mateix, l'hisendat Carles de Ameller i Ferrer –amb el seu germà Joan Baptista– formà dos batallons de voluntaris.

La mobilització i l'enquadrament dels alçats en armes anaven lligats a la persona d'algun membre de família benestant, eclesiàstic o no, que aconseguia de reunir i convèncer alguns dels seus veïns per revoltar-se. L'exemple el trobem en el reverend Bonaventura Rovira quan les autoritats militars el nomenen capità d'una companyia: *“Y en atención al haver el R(e)v(eren)do Buenaventura Rovira P(res)b(íte)ro, natural de S. Miguel de Campmajor, presentado una Compa-*

Can Llobera de Viladamí. Un membre d'aquesta família, Esteve Llobera Puig, va tenir un paper notable durant la Guerra del Francès.

ñía de cient hombres armados, que se han ofrecido servir y hacer servicio de las armas durante el sitio de Gerona, le nombro por Capitán de ella". Ben aviat, però, s'anaren integrant en batallons, més o menys regulars, de l'exèrcit espanyol.

Calgué crear una organització pròpia des de baix per aconseguir mitjans per sostenir el sometent i coordinar-se. En el cas banyolí, i després de ser convocades les persones principals de la comarca, es va constituir, el 13 de juny, una Junta auxiliar de la de govern de Girona. En d'altres llocs també començaren a buscar fons; a Crespià, el 8 de gener de 1809, l'església deixà al poble (representat pel pagès Miquel Bramon i pel menestral Silvestre Jou) 60 lliures: "Que han de servir per pagar lo sometent que dit poble manté contra els francesos per salvar la Pàtria, la Religió i Fernando VII". El paper del clergat i de les persones principals va ser clau per mantenir la "reacció popular" dins del seu ordre (del vell règim).

Es fa difícil de quantificar el volum d'esforços econòmics i humans que s'hi feren, molt considerables, però, si ens atenim a les dades de què disposem. Durant el setge de Girona, l'agost de 1808, hi havia molta gentada d'arreu a Banyoles que volia formar part de les companyies armades; es va donar menjar (en un sol ranxo es menjaren un bou i catorze moltons), calçat i proveïments a les companyies de Manresa i de l'Empordà.

Els pobles varen haver de suportar contribucions elevades en diners i, sobretot, en espècie –en productes, materials, treball personal o bagatges– imposades, més o menys violentament, per ambdós bàndols. El testimoni del pagès Gregori Soler d'Ollers és prou clar pel que fa al cas: "Lo endemà (després de ser robat pels lladres) vas aber de donar en la Junta dels Españols, que abitaban en la Mare de Déu del Collell, 200 lliuras, y pagar loego. Antes de anar los gabaigs ha posar lo siti á Gerona la Junta me tacxà 80 lliuras y diners loego. Quant Gerona fou guañat, los francesos nos feren pagar las cartas de pago: advertiu quatre anys nos han fet pagar una carta de pago cada mes y los altres anys sinch, sis cartas de pago cada any. Advertiu que Bàsc(a)ra lo abían guarnit per fort, que ells sempre y abitaban: allí abíam de tenir dos hòmens en el treball, un carro sempre fixo y, si ne faltava cap, lo andemà abíam de pagar multa. Més dos carretadas de lleña cada semmana [...]. Cada any guarnían dos o tres vegadas, anàban a Barcelona a portar farina y guarnían un comboy de 500 carros, y si los españoles o sabían, que abitaban a Bich, era un tro de escopetadas; y los gabaigs a cops de sabres ab los bagatjers: Concidareu quins treballs."

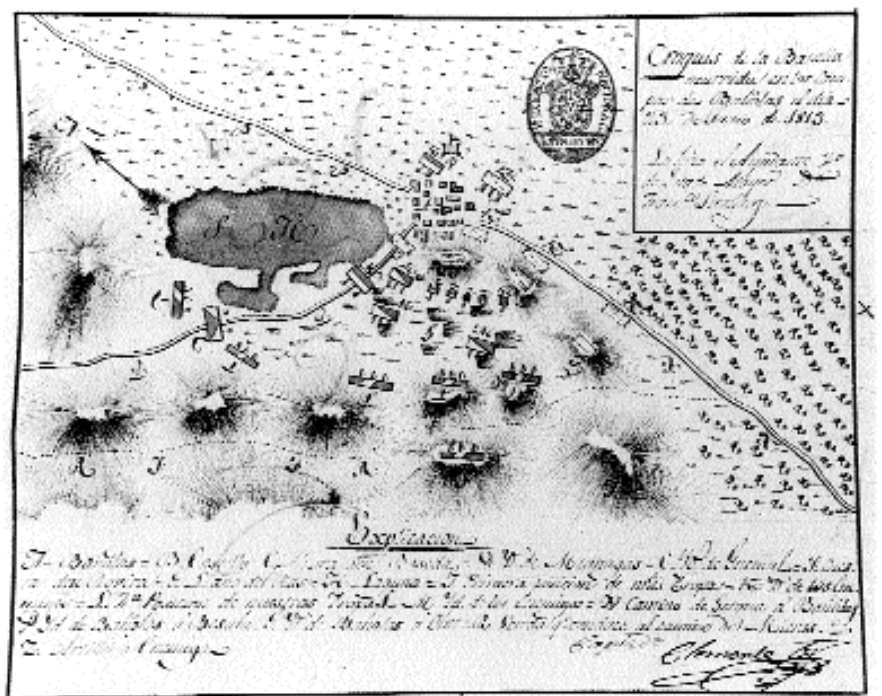
S'hagué de pagar el sometent i formar quintes d'homes. L'Ajuntament de Banyoles organitzà un sometent permanent de 12 homes i facilità tres quintes:

Rovira, se n'endugueren part del delme, que consistia en unes 100 quarteres de gra i uns 12 quintars de cànem. Altres pobles contribuïren al sosteniment del fort de Banyoles: el març de 1810, el comandant d'aquest demanà a l'Ajuntament de Vilavenut mig mallal d'oli, i al de Camós, onze bagatges i dues carretades de llenya i palla.

Igual que en altres moments d'inestabilitat es va deixar sentir el fenomen del bandolerisme, com bé ho explica el pagès Gregori Soler: “No se podia anar enlloch, que pertot y abia paradas de lladres; aquí en el Clot de Jonchs durà més de tres anys que se pot dir may ne estaba sense: quant la jent anaben y venían de Bañolas, Besalú, cap a la Escala, tot o robàban y malmetien la jent a cops de sabres. Éran españols [...]. Lo mateix succeí a moltes casas de est poble, que també foren robadas, y penjats y cremats, fins al señor rector.” Alguns d'aquests lladres foren penjats o desterrats, com en el cas d'alguns que eren originaris d'Esponellà.

Les collites es van veure perjudicades per tot això. L'exemple del mas Argelaguer de Porqueres és prou explícit, segons Joan Vila i Galí (del Cavaller de Vidrà): “També en una invasió de Bañolas cremaren la tercera part del mas Argelaguer y sa cabanya, y pegaren foch a las altras dos casas, ditas Vila y Muntalt, las quals foren a temps a apagar-las, considerant-se lo dany a 1.200 lliures; y se hagué de donar la añada de un arrendament a tots los tres masovers, incluso las parts de las terras, pues estos volían desabitar-las”. Els esforços econòmics deixaren la comarca exhausta, tal com es fa notar en un informe de l'Ajuntament de Banyoles de l'abril de 1814: “Las contribuciones cobradas per lo exèrcit francès en la vila y comarca han estat excesibas, a las que units los gastos de allotjament, y vexacions arbitràrias (de robos dintre casa y los fruits del camp y demás perjudicis anteriores), dexaren esta vila antes comerciant en estat de infelicitat.”

El cost en homes, sobretot en morts a causa de les malalties i de la manca d'aliments, dels afusellaments, de les execucions, dels saqueigs, dels enfrontaments armats i dels actes de bandolerisme, fou elevat. L'any 1809, i com a conseqüència de la pressió francesa –entrada a la vila de la divisió de Lechi i, més tard, d'una brigada de la divisió de Souhan i de Guillot– molts banyolins es refugiaren en els pobles muntanyosos dels voltants (Rocacorba, Sant Feliu de Pallerols i Pujarnol, entre d'altres); no pogueren tornar fins al gener de 1810, set mesos després. Aquestes accions de guerra napoleòniques foren molt sagnants i destructives: una tercera part de la població va ser reduïda a cendres i 12 veïns, sobretot vells, moriren assassinats; i als assassinats s'ha d'afegir la

Croquis de la batalla entaulada a Banyoles el 23 de juny de 1813 entre les tropes espanyoles i les franceses.

mort, a causa de malalties, de molts dels que van haver de fugir, la majoria criatures i vells. En total, segons l'informe de l'abril de 1814, moriren més de 600 banyolins.

Una vegada acabada la guerra, segurament per mimetisme, els poders locals, en un primer moment, defensaren la Constitució liberal de l'any 1812. A Banyoles, abandonada per les tropes napoleòniques el matí del 10 de març de 1814, es va proclamar la Constitució de 1812 a la plaça Major el dia 24 de març i l'endemà se celebrà una missa a l'església de Santa Maria dels Turers, on es va llegir i jurar la constitució. Un dia després, alguns veïns i la clerecia secular es reuniren, presidits pel regidor degà i pel sotsbatlle, i triaren nou electors de la parròquia encarregats d'escollir un batlle, un síndic i sis regidors. La Junta estava formada pel rector i per persones principals de la vila, és a dir, per aquells que tradicionalment venien ocupant càrrecs municipals. Dos dies després elegiren el batlle: Carles de Ameller i Ferrer.

EL RETORN A L'ABSOLUTISME (1814-1820)

Després de la Guerra del Francès la comarca estava desfeta completament, tant en el vessant econòmic com en el demogràfic. L'economia havia quedat desarticulada i les execucions, els ferits, els morts i la fam es deixaven sentir entre les famílies; el poble havia participat en una guerra sense que això hagués suposat cap millora en la seva condició social i econòmica, ans al contrari. Els partidaris del règim senyorial, encapçalats pel rei Ferran VII, s'esforçaren a recuperar el terreny perdut i a tornar a l'absolutisme; arreu d'Espanya, uns mesos després de finalitzada la guerra, començà la reacció contra les idees liberals expressades en la Constitució de 1812. Centrem l'estudi d'aquest període a Banyoles, ja que és d'on disposem de més informació.

A la vila, a final d'agost tornaren els càrrecs municipals de 1808, i el 27 d'octubre de 1814 s'eliminà la paraula "Constitución" de totes les actes municipals. En qualsevol cas, seria difícil d'esborrar l'experiència de la mobilització popular i la coneixença dels canvis que s'havien anat produint. Fins llavors, s'havien aixecat junts sectors ideològics que, a mesura que avançaven els canvis del segle XIX, es decantaren cap a opcions diferents: cap al reialisme (com Jacint Castany Camps) o cap al liberalisme exaltat (com en el cas de Carles de Ameller i Ferrer o del seu germà Joan Baptista).

El 1816 el nou abat, Benet de Olmera i de Prat, celebrà l'entrada a la vila sense el cerimonial acostumat, a causa que s'havia retirat al monestir l'exercici de la jurisdicció temporal. Els abats, però, encara mantenien la capacitat de triar els regidors, i l'abat Jaume de Guanter i de Bassols nomenà els regidors de l'any 1817. Durant aquesta època, la majoria d'ajuntaments eren del tipus tradicional, escollits mitjançant el sistema d'insaculació en cinc braços i amb batlles elegits per l'abat, però ja s'havien introduït regidors amb idees i actituds contràries a l'antic poder del monestir de Sant Esteve. Aquest és el cas de Carles de Ameller i Ferrer, que va ser regidor degà –anteriorment ja havia exercit altres vegades de síndic i com a batlle abans de la reacció absolutista– i el membre més destacat del bloc contrari als privilegis abacials; és justament durant la seva legislatura com a regidor degà l'any 1817 o síndic procurador el 1818 quan es plantegen els enfrontaments més forts.

Explicarem detalladament algunes d'aquestes topades, perquè són la mostra clara de la confrontació entre dues maneres d'entendre la societat. El 1817 hi hagué un conflicte a l'hora de decidir celebrar la tradicional processó per portar sant Martirià a l'estany per demanar pluja; el monestir, dipositari de les relí-

quies, considerava que el sant era el patró de la vila, mentre que el municipi (en aquest moment, ja que durant el Trienni Liberal canvià d'opinió) defensava que només n'era el protector. El consistori, tret d'un regidor que es va abstenir, argumentava que considerar-lo patró era un acte contrari a l'església parroquial de Santa Maria dels Turers i a la patrona de la vila, la Mare de Déu. La sol·licitud de rogatives i processó va partir dels dos regidors del Terme, que ho demanaren al governador civil, el qual, finalment, va ordenar que les despeses les pagués l'Ajuntament dels béns de propis i arbitris i que s'avisés el vicari general per fer la processó sense retard. En realitat, com sostenia la corporació municipal, es tractava d'un conflicte jurisdiccional, ja que els regidors pensaven que la vila havia passat a ser de reialenc i intentaven que l'abat no fes valer la seva jurisdicció; el monestir, en canvi, creia que en la processó s'havien d'atenir a les pràctiques anteriors a 1808.

Una altra controvèrsia es va originar l'any 1818, quan l'abat es queixà que el batlle i un regidor amb la tropa prengueren la part de fruits procedents dels seus delmes que es trobaven davant de l'abadia, concretament a l'era de l'Abat; l'Ajuntament va respondre que es limitava a executar l'embargament d'allò que trobaren, ja que el monestir no pagava la seva part de la nova contribució general. L'intendent resolgué la situació disposant que el monestir estava exempt de la contribució general i que la seva part s'havia de repartir entre tots els banyolins. En aquest conflicte es plantegen tota una sèrie de problemes: per què el monestir estava exempt d'algunes contribucions, mentre que els pobres havien de pagar-les? Per què hi havia la impossibilitat de poder obligar-lo a pagar, ja que mantenia la immunitat eclesiàstica? Per què no estava obligat a allotjar tropes? I el vell problema del delme: una bona part del blat restava en mans del monestir, que el venia a fora en perjudici d'un mercat local de per si deficitari.

El plet sobre la parroquialitat que mantenien els curats de Santa Maria dels Turers i l'Ajuntament contra el monestir –sobre si la parroquial era la de Santa Maria o la de Sant Esteve– és la causa d'una altra fissura: es tracta, en aquest cas concret, de la disputa sobre si es podien donar cèdules de comunió a l'església del monestir, cosa que l'Ajuntament considerava reservada a la de Santa Maria. Els regidors opinaven que aquesta qüestió suscitada per Joan Boschmonar, el qual va alçar una protesta al governador civil, portava l'enfrontament, ja que la instància *“no puede tener otro fin que el de indisponer los ánimos de los moradores de este vecindario, y suscitar o renovar los partidos que en épocas pasadas les han causado los mayores males”*. Banyoles vivia una divisió molt pronunciada entre els partidaris del monestir (“cairuts”) i els de la vila i Santa Maria dels Turers

(“rodons”), que, en moments de trencament del vell ordre, serà d'especial virulència, perquè ambdós partits decidien llur futur.

L'última mostra del canvi en les percepcions i les actituds enfront d'una nova realitat que no agradava apareix en l'intent d'evitar l'enriquiment dels especuladors de grans, el 26 d'abril de 1817. A causa de l'estació, hi havia escassetat de grans, amb la consegüent alça de preus, ja que els revenedors i els negociants recorrien tots els pobles i les cases comprant-los i emmagatzemant-los. L'Ajuntament va entendre que els grans quedaven en mans d'unes persones que només miraven pels seus interessos –controlaven el mercat local– i els pobres els haurien de comprar pagant preus alts, i va deduir que, si es prohibia als revenedors el comerç de grans del país, els pobres experimentarien un considerable benefici; per això, va decretar que cap traficant pogués comprar per revendre cap classe de gra del país sota pena de multa de 25 lliures barceloneses. A més els obligava a declarar la quantitat de grans que tenien comprats i a portar-los a un magatzem, on un comissionat elegit per ells, juntament amb un altre nomenat pel municipi, els vendria a la menuda. El decret va quedar en suspens fins que es consultés el capità general. També es considerava que la crisi se solucionaria més fàcilment si altres poblacions feien el mateix.

TEMPS DE RUPTURA: EL TRIENNI LIBERAL (1820-1823)

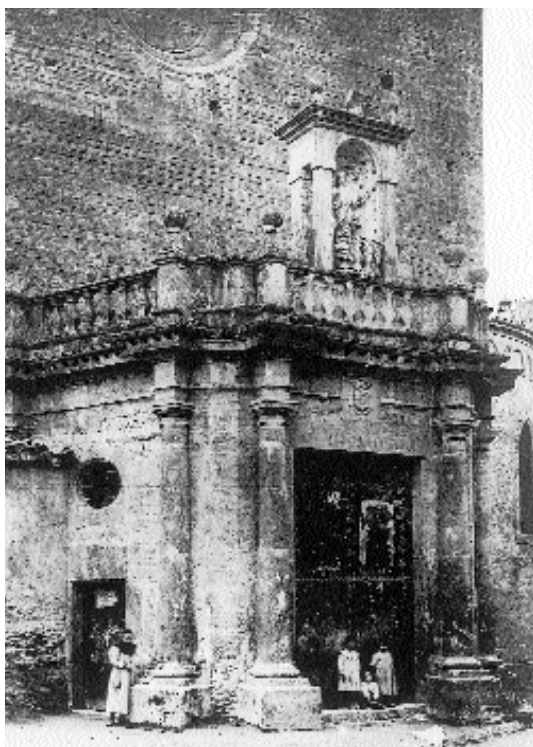
Després del triomf del *pronunciamiento* del comandant Rafael de Riego de l'1 de gener de 1820, a tot arreu, tothom –començant pel rei Ferran VII– va jurar la Constitució liberal de l'any 1812. S'iniciava, doncs, el Trienni Liberal, que va suposar un període de ruptura interna extrema. En un principi els diversos sectors s'adaptaren a la nova situació i intentaren dominar-la controlant les institucions; un exemple paradigmàtic n'és el de l'hisendat Josep Puig de la Bellacasa, que jugà totes les cartes: fou cap del partit monàstic –partidari del monestir i de l'antic règim–, alcalde constitucional, cap de la milícia dels caps de família i també responsable de l'organització d'un grup armat contrari al règim liberal.

A Banyoles el 23 de març es jurà la Constitució de Cadis davant de l'estàtua de Ferran VII col·locada sobre un cadafal a la plaça Major. Hi assistiren l'Ajuntament i totes les comunitats religioses, amb molta gent; s'hi llegí la constitució, repicaren les campanes i s'il·luminaren els carrers i les places de la vila. Dos dies després es va tornar a jurar a l'església de Santa Maria i el 2 d'abril, a la del monestir. Aviat, però, començaren els conflictes entre els partidaris del

règim liberal i els contraris a ell; en aquest moments segurament eren entre els vells partidaris del monestir (ara monàstics) i els de la vila (ara liberals), entre unes velles pràctiques i unes altres de noves.

La resistència eclesiàstica, aparentment, no estava dirigida ara pel monestir (els monjos benedictins i els servites foren exclaustrats, els primers, el 1821, i els segons, el 1822) ni pels seus exbeneficiats, sinó pels capellans de Santa Maria, antics aliats del municipi. Amb l'evolució de la societat s'estava trencant l'antic sistema d'aliances i alguna cosa començava a canviar en la relació de les forces internes. L'abril de 1820, durant l'elecció per parròquies d'*"empleos de Justicia y república"*, el rector Joan Sarriera decidí separar-se de la Junta parroquial abans de procedir a l'elecció (els caps de família amb ocupació coneguda de cada parròquia triaven uns electors, els quals, per la seva banda, escollien els regidors i l'alcalde).

Es va produir una altra situació de conflictivitat eclesiàstica quan el març de 1822 van circular rumors –escampats pel mateix Joan Sarriera– que difonien

Santa Maria dels Turers de Banyoles. Durant el Trienni Liberal els rumors del seu tancament provocaren fortes tensions.

que es tancaria l'església de Santa Maria i que la del monestir tornaria a ser la parroquial: "*Voces que pusieron al borde de un tumulto a este honrado vecindario por renacer las antiguas desuniones que tantos daños han ocasionado a esta población, y muchas veces dado margen a acaloradas disputas y divididos los ánimos en dos partidos encarnizados*"; a la fi, el rector Joan Masdexaxàs des de la trona va apaivagar els ànims tot confirmant que els rumors eren falsos. L'últim cas conflictiu a què farem referència s'originà amb motiu de la celebració, el 30 de març de 1822, de la processó de rogatives a l'estany per demanar pluja, en un moment molt delicat a causa de la sequera i de la conflictivitat social; els capellans de Santa Maria intentaren frenar-la, ja que no consideraven sant Martírià com a patró de la vila. Ara, però, estaven en oberta oposició amb l'Ajuntament; en aquests moments, i a diferència d'uns anys abans, en l'opinió d'aquest ja no pesava el contrapès del monestir.

També esclataren conflictes interns dins la societat civil. De mica en mica, s'anaven perfilant els dos blocs que acabarien topant violentament. El gener de 1821, Jacint Castany Camps (exguerriller durant la Guerra del Francès i futur capità reialista) insultà l'Ajuntament constitucional, que considerava manat per quatre brètols; el maig d'aquest mateix any, el llaurador Llorenç Sabadí digué a la plaça Major que el liberal Carles de Ameller "*no tenia sino ladrones en su compañía*", en referència a la companyia de milicians. El juny d'aquest mateix any, la conflictivitat contra el règim liberal creixia (la crisi econòmica i la política tributària del govern n'eren fonamentalment la causa); es produïren aldarulls provocats per gent amb escarapel·les, i calgué mobilitzar la companyia de voluntaris. Sembla ser que es repartien amb la finalitat de formar un cos armat no controlat des del poder liberal; rebien ordres del capità Josep Puig de la Bellacasa, que uns quatre mesos després –juntament amb altres futurs destacats reialistes o partidaris del règim absolutista– fou alcalde fins al desembre, quan el substituï un de liberal.

L'agost de 1821 la postura contrària al govern anava prenent força, ja que quan vingué una comissió governamental –no hem pogut esbrinar per què venia– un grup de gent, del qual formava part i n'era cap el llaurador Llorenç Sabadí, cridà a la casa de la vila: "*Viva la justícia, viva la constitució y mòria la comissió!*". Com a conseqüència d'això, el desembre s'acordà prohibir les escarapel·les tricolors que utilitzaven els qui feren l'*assonada* al comissionat del govern, i obligar-los a portar l'adoptada per la Nació, l'oficial. Aquest grup continuava mostrant la seva bel·ligerància, ja que a causa de la prohibició decidiren portar-les vermelles (iguals que les dels facciosos de Sant Gregori), i provocaren

un escàndol en la formació de la Junta Parroquial del dia 9 de desembre. Aquell dia es creà una divisió a l'hora de triar els electors entre els partidaris de l'elecció per aclamació contra els partidaris de fer-ho per votació; varen guanyar els primers, els contraris al règim liberal. No es tractava, doncs, d'actes puntuals, sinó d'un grup organitzat contrari al liberalisme. En aquests moments, l'activitat reialista estava en plena mobilització, i al Gironès varen sorgir partides armades.

El gener de 1822 la milícia voluntària dels caps de família s'armà adquirint 50 fusells i baionetes a Ripoll; n'era capità l'hisendat Josep Puig de la Bellacasa. Aquesta milícia –a diferència de la liberal, comandada per Carles de Ameller, amb predomini de jornalers, teixidors i soguers– estava majoritàriament formada per fabricants, pagesos, hisendats, negociants i artesans lligats als sectors tradicionals (fuster, paleta, sabater o cadiraire). Aquest any 1822 els enfrontaments són ja molt clars; el 8 de gener alguns veïns cantaren el “tràgala”, amb altres expressions subversives per incitar al desordre, com en l'any anterior, segons l'Ajuntament. Segurament, però, es tractava d'un grup liberal exaltat, format per elements –n'hem identificat els caps: un teixidor i un pentinador– que patien fortament la crisi econòmica. El juny es veu la necessitat de formar una junta de defensa contra els facciosos alçats en armes, però en la primera reunió per constituir-la aquests entraren a la vila, i s'hagué de fer dos dies després.

La confrontació augmentava i amb ella cada vegada es feia més gran la rasa que separava uns i altres. El succés del Dissabte Sant de 1823 a Banyoles és revelador de l'enfrontament armat descarnat entre els reialistes, que estaven aixecats en armes arreu, i els liberals; allí unes partides de constitucionalistes, anomenades “Guies d'en Puigvalí” (on s'integraren quatre banyolins, un de Serinyà i un de Sant Andreu de Ravós del Terri), tot perseguint reialistes mataren Onofre Espigoler Castellar de Tortellà i Martí Estanyol de Mieres, ambdós treballadors de la terra, a la plaça Major. Hem estudiat l'ofici dels participants en les *assonades* i en els altres conflictes, i comprovem que en la base social d'ambdós bàndols hi participen jornalers, treballadors de la terra, teixidors, bracers o soguers, oficis castigats molt durament per la crisi econòmica; alguns d'ells, com Joan Ricart, treballador de la terra de 49 anys, s'allistà per primera vegada en la companyia de Puigvalí l'estiu de 1822 per “*no tener de qué comer ni trabajar*.”

Com és ben sabut, el conflicte armat es decantà del costat dels reialistes, gràcies a l'ajuda de les tropes franceses que vingueren a donar suport al rei Ferran VII, que havia jurat la Constitució de 1812 a la força. El 26 d'abril de

1823 els Cent Mil Fills de Sant Lluís entraren a Crespià i uns dies després, el 2 de maig, a Mieres uns 6.000 soldats francesos perseguien un exèrcit de 4.000 milicians i tropes espanyoles en retirada.

LA FI DE L'ANTIC ORDRE (1823-1833)

De manera violenta acabava un breu període liberal, però començava un nou intent, l'últim, de tornar a instaurar l'antic règim. L'absolutisme restaurat, que durà des de l'octubre de 1823 fins a la mort de Ferran VII el setembre de 1833, rebia una societat profundament dividida i esquerdada. Aviat es crearen els nous mecanismes per perseguir els liberals i apartar-los de tots els llocs de poder; el juliol de 1823 dos membres d'una companyia anomenada "Guial" presentaren a les autoritats banyolines el jurament de fidelitat com la resta de constitucionals.

A Banyoles, el maig de 1823 el governador disposà un tedèum en acció de gràcies per l'entrada del "*Ejército Libertador*" i rogatives públiques durant nou dies "*para implorar de Dios la conservación de los preciosos días de nuestro Augusto Soberano*"; en el mes d'octubre es féu una festa pública de tres dies per la llibertat del rei. També prengué possessió el nou Ajuntament, amb un batlle d'antic règim, el notari Joan Patller –antic batlle i membre del partit monàstic–, i retornà la comunitat benedictina al convent per reclamar els seus antics drets.

Les noves autoritats tingueren problemes a l'hora d'implantar-se. El juliol de 1823 la *Junta de Gobierno de los Corregimientos de Gerona y Figueras* multà el consistori banyolí amb 200 lliures per no complir les seves ordres en l'organització de les *Compañías Urbanas sedentarias*: "*Demostrando con esto la criminal apatía, y el ningún zelo de esta corporación para el servicio del Rey, al mismo tiempo que su desafecto y mal espíritu*". La indiferència pel nou-vell règim era clar desafecte. Per aquest motiu, el batlle president, Joan Patller, en resposta a la multa va escriure que començaren el padró, però a causa de les passades turbulències necessitava una rectificació: "*Que esta operación pública produjo el desarrollo de los partidos conocidos por cairuts y rodons q(u)e tanto han afligido a los honrados moradores*". Es confirmava que el retorn de l'absolutisme no havia acabat amb la profunda divisió que patia la societat banyolina, divisió que s'aniria incrementant, i no gaire després es giraria contra el mateix govern.

Per controlar la situació i substituir la milícia liberal voluntària s'establiren 35 voluntaris reialistes i es creà un batalló reialista, comandat a Banyoles per

Jaume Coll Palau, hisendat partidari del monestir, alcalde segon durant el Trienni amb Josep Puig de la Bellacasa, i més tard carlí; a Porqueres ho era un pagès propietari, Jacint Ferrarós, i a Serinyà, el propietari Josep Illa. Els voluntaris estaven dirigits, doncs, pels propietaris, però (en disposem d'unes poques dades) en formaven la base artesans, jornalers, algun traginer i teixidors, tots gent de baixa condició social. El domini absolutista no impedia que els liberals estiguessin a l'aguait; el juliol de 1825 l'Ajuntament de Banyoles contestà una carta del president de la *Junta de Purificación de Lérida* dient que entre els veïns de la població no hi havia ni reunions patriòtiques ni tampoc *assonadas*, però el setembre es vigilava el liberal i adroguer Joan Roura perquè tenia fusells a casa seva.

Els grans problemes d'aquests moments van ser provocats pels voluntaris reialistes, desencantats de la tèbia resposta del govern a les seves reclamacions i per la inexistent millora de les condicions socials. El 1827 va tenir lloc la revolta dels “malcontents” en contra de l'actitud permissiva del rei enfront del liberalisme; el moviment va aglutinar en l'àmbit general elements de l'alta jerarquia eclesiàstica, antics dirigents de les partides reialistes del Trienni que no havien aconseguit integrar-se a l'exèrcit i una base d'extracció molt popular (artesans i camperols) afectada pel malestar social a causa de la baixa constant dels preus agrícoles i del xoc produït per la industrialització.

No disposem de gaires dades sobre la participació de la comarca, però en tenim alguna informació que ens fa suposar que aquesta fou important. Ajudaren en el setge gironí del 10 de setembre al 10 d'octubre, quan una crida del monarca comportà la capitulació de moltes partides. En concret parlem de la participació en un lloc destacat de Jacint Castany Camps, comandant de la titulada *División Realista del Ampurdán*; durant aquest setge, lliurà al conductor de la diligència francesa que venia de Figueres una carta dirigida a l'Ajuntament de Girona demanant la capitulació de la ciutat. Entre altres coses, s'hi veu desil·lusió en el règim reinstaurat, que no acabava de fer realitat les esperances que hi havien posat: “*Siendo vuestras ilustres cabezas el horror y terror de la Francia, y el ánimo de toda España en el año 1809 y 1810, y ahora pase que estos hermosos ánimos y carácter de semejantes Pilas de dicha, se han transapelado o dejado seducir por gentes mal intencionadas*”. Gran part dels malcontents banyolins indultats, la majoria de la partida de Jacint Castany, eren solters i jornalers (el 43,5%) o teixidors (el 30,76%) d'ofici. Alguns fins i tot lluitaren després al costat dels liberals exaltats.

S'acabà la insurrecció dels malcontents, però la conflictivitat, pròpia d'una societat esmicolada socialment i econòmica, no desaparegué. El gener de 1830 a

Borgonyà s'executaren dos individus de les tropes reialistes, i a Banyoles el 14 d'agost de 1833 el governador envià una carta a l'alcalde en què li comunicava que hi havia rumors que els enemics reclutaven gent i volien tornar als excessos “*buscando las heces de las revoluciones de 1820 y 1827*”. I d'ara endavant es viurà això, un continu alçament armat de las “*heces revolucionarias*”, dels liberals exaltats o dels carlins, junts o per separat; en definitiva, l'enfrontament de diverses generacions contra un règim que no satisfieia les aspiracions dels habitants de la comarca.

L'ASSENTAMENT LIBERAL (1833-1843)

La divisió arreu d'Espanya entre els partidaris d'Isabel II –filla del rei– i els de l'infant Carles Maria Isidre de Borbó –germà seu– va conduir inevitablement a una sagnant guerra civil en morir Ferran VII. L'hereva al tron era Isabel i els absolutistes defensaren l'infant Carles, que oferia més garanties enfront les amenaces de reforma; així doncs, la reina regent Maria Cristina hagué de cercar el suport dels liberals. El país sencer s'abocà a una llarga guerra civil; la Guerra dels Set anys –va durar des de l'octubre de 1833 fins al 6 de juliol de 1840– no era només un enfrontament armat per a la successió dinàstica entre els membres de la família reial: era la lluita dels liberals (defensors del canvi social i econòmic) contra els carlins (partidaris de mantenir la tradició i contraris a les transformacions capitalistes que s'anaven produint).

L'enfrontament armat: la Primera Guerra Carlina (1833-1840)

L'octubre de 1833 a Banyoles es començaren els preparatius quan el cap superior polític de Girona ordenà armar les companyies de seguretat pública. Eren els preliminars de la Guerra Carlina, ja que, quan el juny de 1834 els rebels voltaven per la rodalia, es fortificà la població i es formà una Junta destinada a aquest fi, constituïda bàsicament per elements liberals. La guerra comportava l'emmurallament de la vila (en els altres pobles de població més dispersa, més rural, això resultava més difícil), allotjar, mantenir i donar bagatge a les tropes mobilitzades i a les milícies urbanes (a la vila s'havia de pagar els milicians, perquè la majoria eren de “*clases menesterosas*”) i satisfer les contribucions a ambdós bàndols. En qualsevol cas, la guerra va suposar una gran càrrega econòmica de difícil quantificació.

La vall de Pujarnol, lloc propici al carlisme. Arxiu Històric Comarcal de Banyoles.

Els liberals, tant els moderats com els radicals, a més d'armar-se, hagueren de neutralitzar els seus enemics: els carlins; es tractava d'una guerra, a vegades molt cruel, dels uns contra els altres. El gener de 1835 el comandant d'armes banyolí, l'hisendat Antoni de Ameller i Cabrera, manà –d'acord amb les ordres superiors– que els propietaris de can Fares de Fontcoberta, amb fills a les files carlines, fossin confinats a Mataró; era una manera de controlar “els rebels”, expatriar les famílies sospitoses en llocs eminentment liberals i, per tant, segurs. Es buscaren dos eclesiàstics banyolins, Bonaventura Congost i Josep Barnich, que s'havien absentat de Girona i tenien pendants algunes diligències de seguretat pública. També, el desembre de 1840, acabada ja la guerra, es demanaren referències de Joan Guixeras Callís, hisendat de Sant Martí de Campmajor, que es trobava expatriat a Banyoles. Fins i tot es podia dubtar de la fidelitat d'alguns liberals: a Banyoles, el 14 de març 1840 (quan la guerra començava a cansar i la majoria de la població segurament només desitjava la seva fi), el cap del govern

polític comunicà a l'alcalde que el frare pare Felip, els hisendats Tomàs Sala i Josep Guixeras i el fabricant Francesc d'Assís Dalmau “*reunidos todos los días en Junta, se esfuerzan en sembrar el odio y re(n)cor contra determinadas personas de honradés y conducta, y adictas a las instituciones que felizmente nos rigen, criticando de una manera detestable a toda Autoridad que no se preste a sus doctrinas, y que no manifieste una criminal apatía sobre la guerra que nos aflige*”. Tots ells, excepte el pare Felip, havien estat o serien alcaldes i regidors en corporacions liberals; Josep Guixeras fou alcalde durant la Guerra Carlina, el novembre de 1835.

La comarca no va viure en plena guerra fins que no hi arribà l'expedició dirigida pel cap carlí navarrès Juan Antonio Guergué, entre l'agost i el novembre de 1835. Llavors, els carlins ja rondaven per la comarca: el 9 de gener de 18 a 20 entraren a Crespià i hi robaren objectes i diners; uns mesos després, a Banyoles, el 30 de setembre uns 3.000 facciosos (l'expedició de Guergué) anaven cap a Besalú i Tortellà. El 12 d'octubre, quan els carlins deixaren la vila s'emportaren 15.000 duros, 60 sacs d'arròs, 1.260 jaquetes, 60 camises, 100 fusells dels voluntaris liberals i 60 cavalls. El gener de 1837 a la vila es repetiren episodis similars als d'anteriors guerres i els facciosos robaren 30 quarteres del delme.

Amb l'acabament de la guerra no finia la violència armada, ja que encara restaven partides carlines, que actuaven amb autonomia total i només es reunien per sorprendre alguna columna de tropa o atacar poblacions importants. El febrer de 1842, a Banyoles en passà una pel camí cap a Usall, Serinyà i a les barraques de Porqueres. Així mateix, el trabucaire Ramon Felip, el primer de març, va ser localitzat amb 22 homes armats, al terme de la Mota; el maig passà prop d'Usall camí de l'Empordà, i el juliol, amb 13 bandolers, per Santa Maria de Camós. El 29 de juliol al capvespre s'alçà el sometent de Banyoles i dels pobles immediats, ja que s'havien localitzat 17 carlins per la rodalia.

Alguns pobles de la comarca eren lloc de pas i de refugi de les partides carlines, gràcies a la geografia accidentada i al suport dels seus habitants. Pel que sabem, el carlisme va tenir gran incidència a la comarca, sobretot als pobles del voltant de Banyoles, ja que a la vila el liberalisme també estava fortament arrelat. La gent d'algunes masies s'uniren als carlins; per esmentar-ne un exemple, a Sant Esteve de Guialbes s'hi afegiren tres homes: Pere Oliva, Ramon Lleal i el mosso de casa de Gertrudis Calderó.

Si ens atenim a la relació de facciosos indultats, elaborada a partir de les dades del *Boletín Oficial de la Provincia* i d'alguna altra llista, per intentar localitzar el focus del carlisme alçat en armes, d'un total de 65 en trobem, segons la seva procedència, tres de Cornellà del Terri, dos de Sords, dos de Sant Andreu de

Ravós del Terri, dos de Santa Llogaia del Terri, tres de Palol de Revardit, un de Sant Vicenç de Camós, dos de Vilafreser, un de Sant Esteve de Guialbes, dos de Vilavenut, un de Vilamarí, un de Vilert, tres de Serinyà, un de Crespià, tres d'Esponellà, vint-i-un de Banyoles, un de Porqueres, un d'Usall, quatre de Pujarnol, sis de Mieres, un de Falgons i quatre de Sant Andreu del Torn.

Tot i que alguna zona pot estar-hi poc reflectida, la llista és útil per comprovar que hi havia presència del carlisme a gairebé tota la comarca. S'ha de destacar, però, el fort pes de les zones de muntanya i també la presència important de la zona de regadiu: de Mieres-Sant Andreu del Torn i Falgons, amb onze indultats; de la de Cornellà del Terri-Sords-Sant Andreu de Ravós-Santa Llogaia del Terri, amb nou, que, amb els tres del municipi de Palol de Revardit i un de Camós, propers geogràficament, en fan tretze; i també de la de Vilafreser-Sant Esteve de Guialbes-Vilamarí-Vilavenut-Vilert-Esponellà-Serinyà-Crespià, amb catorze. La majoria, sense béns, havien format part de les partides de Felip, Zorri-lla, Buixó, Ramon Fares i el capellà Albert. Es tracta de zones predominantment rurals, sense indústria significativa i amb existència d'artesanat local i camperols en procés accentuat de proletarització; la vila de Banyoles apareix, doncs, rodejada pel carlisme. La decadència econòmica, després d'un segle XVIII de gran expansió, es deixava sentir com una càrrega molt feixuga.

Durant aquests anys de guerra, es realitzaren reformes radicals i va caldre vigilar per tal que, com diu Josep Fontana, "les forces que la fallida de la vella societat ha alliberat no prenguin camins alternatius: els que marquen, per una banda, la revolta camperola que potencia el carlisme, i per l'altra, l'intent de construir una societat més democràtica, on les capes populars i el proletariat tinguin plenitud de dret". S'estava en l'època de combatre el carlisme i el liberalisme democràtic i era temps de buscar una base social sobre la qual establir la nova societat. Hi va haver moments en què tot oscil·lava, ja que els enfrontaments i el malestar provocat pels canvis eren molt generalitzats: la situació es podia descontrolar en qualsevol moment. El 22 d'agost de 1837 a Banyoles la gent que tenia animals no volia satisfer els bagatges; el dia 24 d'octubre del mateix any hi va haver aldarulls en voler cobrar els imports del vi i de la carn destinats a mantenir la Milícia Nacional; la nit següent, un grup de persones es dirigí a la plaça Major i el comandant d'armes els dissolgué amb un discurs. Des del poder municipal, es dubtava si l'aldarull havia estat a favor del pretendent carlí.

El final de la guerra no tancava les ferides. Fins aleshores, la lluita armada havia estat entre el carlisme i el liberalisme; ara, un sector del liberalisme es distanciarà de la política moderada del govern de Madrid i es decantarà cap a

l'alçament armat, a vegades coincidint amb els carlins. El règim liberal moderat s'anava assentant, però pel camí deixava molta gent al marge.

El liberalisme popular armat: la Milícia Nacional

Per tal de defensar-se, el liberalisme creà la Milícia Nacional, que formava part del model policial descentralitzat propugnat pel sector progressista. Era una força civicomilitar encarregada de la conservació de l'ordre públic, de la repressió de la delinqüència i de donar suport al règim constitucional en contra de l'absolutisme; depenia de les autoritats locals (de l'alcalde), la integraven els ciutadans armats i els seus comandaments eren escollits pels mateixos milicians.

Banyoles fou l'únic municipi de la comarca on s'establí, ja que era un cos eminentment urbà. Va tenir diverses companyies i un nombre considerable de membres, sobretot provinents de les classes mitjanes (propietaris, fabricants i professionals liberals) i artesans; durant el Trienni Liberal ja se n'havia format algun batalló, però és durant la Guerra dels Set Anys quan pren força i es converteix en una peça clau per contenir el carlisme. L'any 1836 tenia uns 366 membres i el 1841 n'hi havia 500 (103 la companyia de granaders, 103 la de caçadors, 85 la 1a. de fusellers, 76 la 2a. de fusellers, 80 la 3a. de fusellers i 53 la d'artilleria) i el 1855 eren 631. Majoritàriament estava formada per liberals –sobretot progressistes–, però hem detectat algun carlí entre els comandaments, com el tinent Miquel Fornells Obrador, regidor també durant la primera carlinada; no es pot descartar l'existència d'algun altre simpatitzant carlí entre els seus membres, ja que significava una gran mobilització popular, entorn d'un 10% de la població banyolina. Les despeses per mantenir-la foren elevades i els impostos per sostenir-la (sobre la carn i el vi) sovint provocaren aldarulls populars.

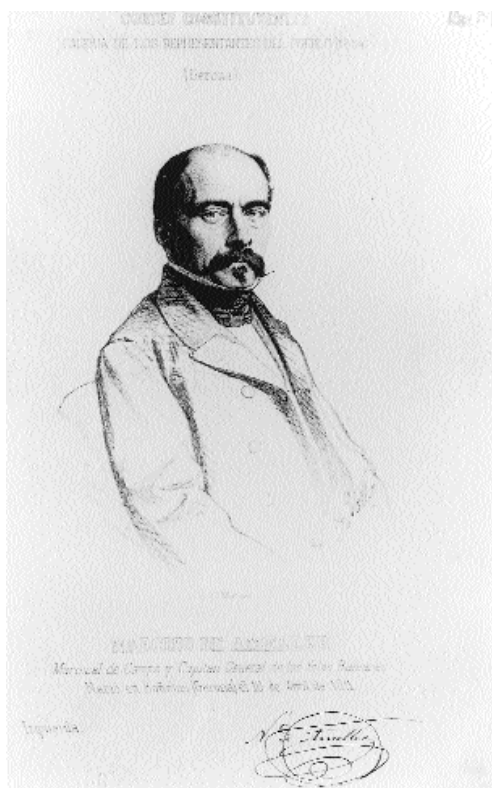
El control de la milícia pels liberals més progressistes generà la desconfiança del poder estatal, que intentava dissoldre-la o reorganitzar-la, segons si manaven els liberals moderats o els progressistes, quan podien, per por, i realment era així, de no controlar-la. El 3 de novembre de 1841 la Diputació provincial acordà la desmobilització de la milícia, quan estava comandada per destacats progressistes, que participarien en alçaments armats posteriors.

La força a les urnes: les eleccions

Durant aquesta època, mentre el carlisme prenia les armes, els liberals mesuraven llurs forces en les eleccions: a diputats a Corts, a senadors, a diputats pro-

vincials o en les municipals. A Banyoles, únic lloc d'on disposem dels resultats, les meses electorals sovint eren controlades pels sectors liberals progressistes; els presidents en solien ser Carles de Ameller i Ferrer o el seu fill Antoni de Ameller i Cabrera. Els progressistes, de mica en mica, s'aniran separant del liberalisme més moderat. Els membres de la família de Ameller també sortiran elegits com a comissionats per escollir diputats a Corts o senadors, o seran ells els designats: Carles de Ameller i Ferrer serà diputat provincial els anys 1835 i 1837, Narcís de Ameller i Cabrera resultarà escollit diputat a Corts els anys 1840, 1841, 1842 i 1843, i el seu germà Antoni (a més de comandant d'armes i alcalde de Banyoles el 1833) guanyarà l'acta de diputat el 1839.

En les eleccions a Corts triomfaren els progressistes el 1836 (amb vots a l'hisendat de la Bisbal, Pere Camps Ros, i al comandant de la guàrdia de Sant Feliu de Guíxols, Rafael Patxot), en les d'octubre de 1837 (amb Ramon de Cabrera, Rafael Patxot i Francesc Vall-llovera), en les del 30 de novembre del

Narcís de Ameller Cabrera (1810-1877), diputat a Corts, progressista radical i principal cap militar a Catalunya durant l'alçament centralista de la Jamància. Arxiu de Josep M. Mateu i Tarafa.

mateix any (amb Pere Camps Ros) i en les del 1841 (amb Narcís de Ameller i Cabrera, Josep Ramon de Camps d'Avinyó, Rafael Degollada, Francesc Castanys Solà, el coronel Joan Prim i Antoni Jordà Santandreu). En canvi, resultaren vencedors els liberals moderats en les de gener de 1840 (amb el gironí Felipe Martínez Davalillos, Joaquim Armet, de la Jonquera, Ramon Siscar de Calderón, d'Agramunt, Narcís de Fages de Romà, de Figueres, Josep Vall-llovera, de Cassà de la Selva, i Gaspar Roura, d'Olot), el desembre del mateix any (amb el metge Miquel Ametller, de Girona), i el febrer i el desembre de 1843 (amb Miquel de Foixà el febrer, i el desembre amb Joan Prim, Miquel de Foixà i Felipe de Martínez Davalillo). En les eleccions al senat es repetí la mateixa tònica.

En les eleccions a diputats provincials de 1835 i 1837 vencé Carles de Ameller i Ferrer, i en les de desembre de 1843, després del fracàs de l'alçament centralista, Josep de Puig i de Quintana.

En les eleccions municipals els resultats són més confusos, o, si més no, ho semblen, ja que surten escollits, amb els mateixos vots, liberals –no pas progressistes, precisament– i simpatitzants del carlisme; certament, eren representants dels sectors que tradicionalment venien dominant l'Ajuntament. Ben mirat, el personal polític no era ni molt liberal ni molt absolutista; només desitjava consolidar un règim polític estable en el qual es pogués sentir còmode. Es tractava d'un liberalisme pragmàtic que no volia córrer aventures; els noms variaven, però la composició social del nou personal polític es mantingué en les mateixes coordenades socials.

Majoritàriament en les eleccions a diputats a Corts, a senadors i a diputats provincials, doncs, es veu la força de les candidatures liberals progressistes durant tota aquesta època. El desinterès per les eleccions (de les quals quedava marginada gran part de la població, ja que només podia votar la gent amb determinats recursos econòmics) es mostra en la baixa participació; a tall d'exemple, en les eleccions a diputats a Corts d'octubre de 1837 participaren el 31% dels electors, i en les de 1838 i 1839 no s'aconseguí de reunir-ne els suficients per poder constituir les meses electorals. Tot i que el districte de Banyoles comprenia altres pobles, no es veu que la gent d'aquests llocs hi participés gaire.

La força de les armes: la insurrecció centralista

El desprestigi del govern dels liberals progressistes (a partir de 1840 el progressista Baldomero Espartero era regent d'Espanya) provocà la dissolució de les Corts dues vegades consecutives, el gener i el maig de 1843; llavors, el dia 30 del mateix mes, els militars Joan Prim i Llorenç Milans del Bosch es pronuncia-

ren a Reus i el regent abdicà. A Banyoles, el 10 de juny es convocà l'Ajuntament a instàncies del comandant d'armes i dels capitans dels batallons de la Milícia Nacional, per deliberar si s'havia de prendre part en la rebel·lió de l'endemà; el consistori va acordar "*por unanimidad de votos, que, no hallándose esta corporación, instrumento de maquiavélicas y ocultas maquinaciones, no dará permiso para movilizar la m(ilici)a nac(iona)l ni tampoco tomará parte ni secundará el movimiento, puesto que ella está sólo a las órdenes del Gob(iern)o legítimamente constituido*". La divisió entre els liberals banyolins ja era un fet evident. De fet, però, la milícia va participar en l'alçament i, en triomfar, aquesta mateixa corporació municipal acceptà la nova situació el 20 de juny. La "Junta Provisional Gubernativa de la Provincia de Gerona" presidida per Ramon de Cabrera –cosí dels de Ameller– manà la formació d'una Junta Suprema Local.

A Madrid, el nou govern instaurat tampoc no combregava amb els desitjos dels revoltats de crear una junta central i formar un sistema de poder més

CAPITANA GENERAL DE CATALUÑA.

ESTADO MAYOR.

*Orden general del Ejército del 15 de Setiembre de 1843
en el Cuartel general de Badajoz.*

Entre los infinitos medios que ponen en juego los mudéjaros serviles para desvirtuar el alzamiento mas puro y patriótico de cuantos ha presenciado la Nacion, es uno y quizá el mas favorito el de seducir las tropas leales para que burlando sus sagrados juramentos y convicciones políticas deserten de las filas de la libertad y vayan á engrosar las que afiliadas con los carlistas se apellidan villanamente moderados: en este supuesto y deseando cortar de raíz males tan intensos se observarán los artículos siguientes.

1.º Todo individuo que presente á cualquiera persona que hujó concepto alguno tratase de seducirlo ó vertiese ideas contrarias á la causa de la libertad será competentemente castigado.

2.º Probadamente el hecho, el seductor será pasado por las armas con sujecion á las leyes.

3.º Esta orden se leerá por tres dias consecutivos al frente de cada compañía para conocimiento de todos los individuos.

Narciso de Ameller.

Ban de Narcís de Ameller durant l'alçament centralista de 1843. Bole-tín Oficial de la Provincia de Gerona, núm. 125, 14 de setembre de 1843. Arxiu Històric Comarcal de Banyoles.

democràtic a través de les juntes (des de les juntes locals a la central, passant per les provincials, de baix a dalt). Aquest fet va provocar una nova revolta, l'anomenada *Jamància* (del setembre al desembre de 1843); un dels seus caps era el banyolí Narcís de Ameller i Cabrera (progressista radical i militar). El 7 de setembre es proclamà la Junta Suprema de Govern de la Província de Girona partidària d'una Junta Central, de la Constitució de 1837, d'Isabel II, del progrés, de la llibertat i de la independència nacional. El dia 17 del mateix mes aquesta Junta provincial constituí una Junta local auxiliar a Banyoles formada per Carles de Ameller i Ferrer (president), Josep Canellas Llopis (vocal), Marià Malagelada (vocal), Pere Tarrats (vocal) i Josep Vila Ferran (secretari): hisendats, comerciants i fabricants, membres destacats del progressisme radical.

El 7 d'octubre de 1843 el comte de Reus –ara amb els partidaris del govern– nomenà comandant de Banyoles el coronel Pere Font, el qual, deu dies després, desarmà la Milícia Nacional per tal de reorganitzar-la, però hi faltaven uns quants milicians desapareguts –alçats– i molts altres no acudiren a lliurar les armes. El 29 d'octubre prengueren possessió els nous capitans: Jacint Vilardell (fabricant), Josep Riera i Josep Coromina Trull (propietari), dos liberals moderats i, el darrer, un simpatitzant del carlisme; en realitat tots eren gent d'ordre, conservadors de l'ordre existent. Alguns dels partidaris de l'antic règim (del partit monàstic) i reialistes ara eren liberals moderats. S'havia de reorganitzar la milícia amb el personal disponible. El 14 de novembre de 1843 s'acabà l'alçament, i el 10 de gener de 1844 Narcís de Ameller signà amb Ramon de Meer (capità general de Catalunya) el text de capitulació del castell de Sant Ferran de Figueres, últim reducte dels centralistes.

El liberalisme democràtic havia perdut la partida, però continuava viu malgrat la repressió. Alguns, com Narcís de Ameller, s'exiliaren a França, i altres foren expatriats i embargats, però a tots se'ls vigilava d'una manera o altra. El 23 de novembre s'embargaren els béns i fruits dels sediciosos tancats al castell de Sant Ferran i, uns dies després, es feia el mateix amb els béns que Carles de Ameller posseïa a Sant Esteve de Guialbes, Galliners i Felines. Es controlà si tornaven, on anaven a viure els tancats en el castell de Figueres i si observaven bona conducta moral i política. El 26 d'agost de 1844 encara es prenién precaucions; quan alguns individus volgueren tornar a la vila després del seu *estrañamiento*, l'alcalde i el comandant d'armes informaren que “*desde q(u)e estos sujetos salieron, se mantiene inalterable la tranquilidad, no hay las reuniones q(u)e había, tampoco hay nesecidad de patrullar como antes, ni se oyen las canciones q(u)e a desorras de la noche se cantaban, y los vecinos todos disfrutan de la tranquilidad y orden q(u)e durante su permanencia no disfrutaban*”.

Els banyolins alçats (és una insurrecció amb participació eminentment banyolina, ja que, pel que sabem, el liberalisme democràtic no tenia força a la resta de la comarca) pertanyien a la Milícia Nacional; la majoria eren artesans –soguers, algun sabater, un manobre– i sobretot teixidors –més de la meitat–, i també hi havia algun jornalier lligat a la indústria tèxtil en crisi. La major part d'ells estarien presents en altres alçaments.

L'HORA DELS MODERATS (1844-1868)

El fracàs de la insurrecció centralista tallava el pas a un canvi cap al liberalisme democràtic i obria el camí a vint-i-quatre anys de moderantisme; representava el predomini de la gent d'ordre i l'arraconament dels dos pols conflictius: el carlisme i el liberalisme democràtic. Fou temps de repressió, de restricció del dret de vot, de fre al procés desamortitzador i de centralització política i administrativa.

Per tal de substituir la Milícia Nacional es crearen uns nous cossos armats; el juliol de 1844 a Banyoles es formà una ronda armada de seguretat pública amb dotze membres, un dels quals, precisament el caporal capità Jacint Castany Camps, era un antic reialista i malcontent; la majoria, però, eren homes de pocs recursos econòmics: artesans, teixidors, jornalers i algun bracer. A la resta de la comarca es reorganitzà el sometent. La creació de la Guàrdia Civil l'any 1844 suposava la implantació d'un model centralitzat, jerarquitzat i militaritzat sota les ordres del governador civil; s'instal·là a Banyoles permanentment a final de 1849, i aviat va tenir a la comarca un paper destacat en la repressió del carlisme i dels demòcrates, de la delinqüència i de tota persona que anés contra l'ordre establert.

En qualsevol cas, els perills eren molts i provenien de tots els costats. L'octubre de 1844, a la vila, el cap polític de la província sospitava l'existència d'un club de centralistes que maquinava contra el govern “*esparciendo voces subversivas y alarmantes*”; el gener de l'any següent s'escoltaren trets de nit sense saber-ne la procedència. S'exercia, també, una vigilància fèrria de les persones problemàtiques. L'any 1845 estava confinat a la vila l'“abrigador de trabucayres”, Esteve Roca; en idèntica situació es trobaven alguns centralistes, com Antoni de Ameller, o el seu pare Carles, aquest últim confinat a Vic. Quan s'ha de donar passaport als teixidors Vicenç Mitjà, Baldiri Torrent i Joaquim Domènech per anar a treballar a un altre poble, hom els el concedeix, però només si

han observat bona conducta després de la capitulació del castell de Figueres; a més a més, aquest nou lloc no podia ser fortificat o trobar-se prop de la frontera francesa, i s'havia d'informar d'això l'alcalde del poble on anessin per tal que els vigilés.

El pagament d'impostos originava maldecaps. El setembre de 1845 l'Ajuntament banyolí demanà a la reina la supressió de l'impost de consums, establert el 1845, el qual gravava els articles de "*comer, beber y arder*", i era molt odiat pel poble menut, ja que perjudicava els petits botiguers i els consumidors. Aquesta oposició als consums –la seva abolició era defensada pel liberalisme progressista– continuava el novembre, quan el perits locals nomenats no acudiren a verificar-los.

En les eleccions, el control del liberalisme progressista, enmig de la desmobilització i la repressió, cedeix el pas als liberals moderats; disposem només de les dades de Banyoles, que formava part en els comicis generals de la secció de Besalú –districte d'Olot–, on també s'inclouen la majoria de pobles de la comarca; la vall del Terri i Vilademuls eren del districte de Girona, i Crespià, del de Figueres.

En les eleccions a Corts i al Senat, el triomf del liberalisme moderat és molt marcat; guanyaren en les de setembre de 1844 i en les de novembre de 1845. Durant el Bienni Progressista, en canvi, es prefereix els liberals progressistes: el 27 de setembre de 1854 guanyà la candidatura encapçalada per Narcís de Ameller i Cabrera, amb Miquel Surís Baster, Aniceto Puig Descals, Antonio Ros de Olano, Pere Forgas Puig i Enric Climent Vidal; el juny de 1855 vencé Francesc de Maranges, i el novembre, una altra vegada, Narcís de Ameller.

A partir de les eleccions de 1858 (el districte de Banyoles formava part del d'Olot) comencen els conflictes amb les candidatures carlines. A l'octubre el republicà Victorià de Ameller i Vilademunt guanyà el carlí Bonaventura Ventós Santaló per un sol vot de diferència. A causa d'un empat a tot el districte s'hagué d'anar a una segona volta entre aquests dos candidats l'abril de 1859; sorgiren denúncies quan, en anul·lar la taula uns quants vots (va triomfar Victorià de Ameller per 90 vots contra 72 de Bonaventura Ventós), els representants carlins l'abandonaren, els quals foren substituïts i la nova taula no deixava votar destacats partidaris de Ventós. Alguns d'aquests, com els hisendats Pere de Porciolet (de Crespià) o Ramon Fares (de Fontcoberta), amb altres reconeguts propietaris de la comarca, reclamaren la il·legalitat de l'elecció; en contra de la seva postura –i a favor de la taula– els progressistes, sobretot banyolins, defensaren la seva legalitat. A partir d'aquí les candidatures vencedores seran carlines o

més moderades: el febrer de 1863 s'escollí Joaquim de Cabirol de Pau; l'octubre del mateix any, Carles de Fortuny (baró d'Esponellà), i Lluís de Escrivà de Romaní, en les d'octubre de 1863 i novembre de 1864.

Les eleccions no despertaven gaire entusiasme: el febrer de 1856 no se celebraren perquè no es presentaren els electors. En molts comicis el nombre de vots obtingut pels candidats no sembla gaire elevat, encara que es tractava d'un sistema electoral basat en el sufragi censatari, que limitava el dret de vot a la situació econòmica i al pagament d'un mínim d'impostos. Així, l'any 1857 podien votar trenta-vuit persones a Banyoles, set a Borgonyà, cap a Usall, Viladamí, Vilavenut, Pujarnol o Camós, tres a Cornellà del Terri, tretze a Esponellà, catorze a Fontcoberta, setze a Mieres, dues a Palol de Revardit, set a Parets d'Empordà, set a Porqueres, set a Pujals dels Pagesos, set a Serinyà, sis a Sant Miquel de Campmajor, tres a Vilademuls o cinc a Crespià. Eren pocs els qui podien votar: a Banyoles representaven el 0,76% dels habitants, i a la resta oscil·laven entre el 0,6% de Crespià i el 2,4% d'Esponellà; i sovint amb prou feines votaven. Generalment, triomfava el sector ideològic que se sentia especialment motivat a anar a les urnes i aconseguia controlar la taula electoral.

En les eleccions municipals, en el cas de Banyoles, no es notaven gaires canvis. Predominaven els ajuntaments de gent d'ordre (liberals moderats) amb alguns simpatitzants carlins o liberals progressistes; només durant les eleccions de 1851 o setembre i desembre de 1854 hi ha un clar predomini del liberalisme progressista. La majoria de regidors eren propietaris, fabricants o membres de professions liberals. A la resta de la comarca els alcaldes i els regidors eren propietaris o pagesos benestants, la majoria probablement simpatitzants del carlisme.

L'aliança dels contraris: la Guerra dels Matiners (1846-1849)

Resultava difícil apaivagar els ànims dels opositors al règim, sobretot en època de crisi econòmica. El gener de 1846 començà un altre enfrontament armat, que, per primera vegada, alià els carlins i els republicans. La Segona Guerra Carlina o dels Matiners va començar el setembre de 1846 i es va prolongar fins al maig de 1849; les causes del conflicte foren les condicions socials i econòmiques, la centralització administrativa, la implantació de la propietat burgesa, la desamortització i una forta crisi econòmica. També hi ajudaren el rebuig a l'impost de consums i la nova implantació del sistema de lleves, amb la llei de quintes de 1845: les famílies s'havien d'endeutar per pagar un substitut o

Masia dels de Ameller, on va néixer Victorià de Ameller Vilademunt (1818-1884), un dels principals caps militars de les partides republicanes durant la Guerra dels Matiners.

redimir la quinta. Per això, a Banyoles va sorgir l'any 1847 la “Sociedad de Padres de Familia de la Villa de Bañolas”, dedicada a redimir els quintos; va ser fundada per un hisendat, un propietari i cinc comerciants, tant d'ideologia liberal com carlina, i en podien ésser membres tots els nens de 3 a 19 anys i, malgrat que anava dirigida i gairebé destinada als benestants, els jornalers gaudien d'algun privilegi: *“Los meros jornaleros quedan relevados de verificar el último plazo de seis duros que marca la tarifa, cuya gracia no alcanza a los demás de esta menesterosa clase”*. Més tard, l'any 1853, alguns particulars de la vila proposaren a l'Ajuntament de construir un balneari d'aigües termals i de fer servir els rèdits per pagar la redempció de les quintes. En aquests anys pocs podien redimir-la i hi hagué un nombre important de pròfugs: a Crespià cinc, a Esponellà tres, a Vilademuls un, a Usall un i a Porqueres dos.

L'ambient social s'anava enrarint progressivament. A Banyoles, el març de 1846, el cap polític informà l'alcalde que li havien arribat notícies de l'existència d'un focus de rebel·lió que enviava comissaris a diferents pobles de la província. Encara que l'alcalde es va fer el desentès (contestà que ni l'Ajuntament ni el comandant d'armes no en sabien res de cert, i que els rumors partien d'un

Crespià era el poble de naixement del carlí i trabucaire Baldiri Cargol Reinal. Fotografia de principi del segle XX.

individu sense gaire credibilitat) hi envià un oficial i forces de la Guàrdia Civil.

El Pla de l'Estany es trobava en un moment de crisi econòmica. A Banyoles, la collita de l'any 1844 va ser mitjana, la de l'any 1845, bona, i la de 1846, estèril; si bé el 1847 no es notava l'escassetat, s'experimentà un augment de preus d'1/4 o 1/3 més que en anys normals. A tota la comarca, la collita de blat, sègol i ordi semblava que seria abundant, però no la dels altres cereals. El març de 1847 a Banyoles hi havia carestia de gra a causa del monopoli exercit pels traficants i els propietaris, els quals, amb els pretext que *"la calamidad aqueja a clases todas"*, no portaven al mercat els seus grans. Era, doncs, un moment propici a l'alçament armat.

El cert és que el 9 de juny de 1846, quan es procedia al sorteig de quintes, una banda envaí la població cridant *"Viva Isabel! Viva la Constitución! La Unión! Fuera Quintas! Y fuera el sistema tributario!"* Anaren a casa del col·lector de les contribucions i se n'emportaren els diners; els carrabiners d'hisenda i els homes de seguretat de la vila foren desarmats, agafaren els passaports signats i inutilit-

zaren els papers de les quintes, i alguns joves s'hi uniren, sobretot els mossos quintats. Per evitar que tornessin a fugir els quintos, el mes de novembre el comandant d'armes de Catalunya envià una carta confidencial a l'alcalde aconsellant-li de detenir els primers mossos sortits de la quinta. El 16 de novembre del mateix any, el cap carlí Gibert de Vilademuls –antic capità de la facció de Zorrilla– entrà a Galliners.

El 1847 els matiners confraternitzaren a Banyoles i s'abraçaren el cap carlí Marcel·lí Gomfaus Casadesús, àlies *Marsal*, que hi havia exercit d'oficial teixidor, i el republicà Victorià de Ameller i Vilademunt. El febrer de 1847 es presentaren problemes; no en sabem l'abast, però es capturà Miquel Bosch, que tenia armes a Serinyà, i la Guàrdia Civil hi intervingué. La comarca bullia. El juliol, a Banyoles, Marsal i Gironella entraren a la població amb 100 homes i se n'emportaren els regidors; a l'octubre la facció era a la plaça Major, i els membres de l'Ajuntament hi acudiren amb el sometent.

El febrer de 1848 a la Mota, a la casa de Josep Clarà, la Guàrdia Civil de Girona i tropes regulars trobaren dos cavalls de la partida de Marsal, "*después de hacer un escrupuloso reconocimiento en varias casas de campo*". L'octubre tornà a entrar Marsal a Banyoles amb 300 homes, i se n'emportà el fill de l'alcalde, la filla del tinent segon, el fill del regidor tercer i el síndic; es tractava de pressionar per tal que la vila pagués la contribució de guerra als revoltats. El mateix mes s'havia de formar, per ordre del capità general, un terç de Catalunya, per la qual cosa es va crear una Junta amb membres del consistori, el rector i tres dels primers contribuents "*para informar ésta acerca las cualidades físicas y morales de los voluntarios*". El mes de novembre es tornava a conspirar a Banyoles i es preparava la insurrecció "*montemolinista*"; de resultes d'això, el desembre entrà a la vila la facció "*carlopublicana*".

El febrer de 1849 Marsal es tornà a trobar a Banyoles amb Victorià de Ameller. El dia 6 hi entrà l'exbrigadier Narcís de Ameller, llavors cap de la Junta Revolucionària de Perpinyà; quan marxà s'hi uniren alguns vilatans, sobretot mossos quintats. El març la facció de Marsal pernoctà en algunes cases de Vilamarí i es condemnà a sis anys de desterrament a ultramar el metge de Sant Esteve de Guialbes, Joan Vidal, i el cirurgià Joan Rivera; a quatre anys de desterrament a ultramar, l'alcalde de Vilamarí, Josep Oliva, ja que només avisà el comandant militar de Banyoles després de la marxa de Marsal; són expulsats de Catalunya Joan Vilarnau, Ventura Oliva i Jaume Vicens, propietaris dels masos Amer, Oliva i Vicens de Vilamarí, i a més a més les cases foren tancades i tapiades; i es restringí la llibertat als criats del mas Oliva Jaume Teixidó i Ventura

Iglesias, “*puesto que consta no entraron a su servicio hasta después de ocurrido aquel suceso*”. En cas de col·laboració, doncs, la repressió era implacable. La guerra es va acabar quan va haver-hi una recuperació econòmica i el país mostrà el cansament per la seva durada. Una vegada més acabava l'alçament amb la derrota.

Novament s'havia d'exercir el control sobre possibles simpatitzants matiners. El març de 1849 són obligats a residir a Banyoles els caps de família de moltes cases principals de la comarca: de Vilamarí, Gil Subirós; de Canet d'Adri, Joan Espígol, Ramon Estañol i Josep Fàbrega; de Borgonyà, Joan Oliveras; de Corts, Josep Teixidor i Andreu Batlle; de Vilademuls, Josep Pivernat; i de Parets d'Empordà, Joaquim Batlle.

Segons J. Clara, en la insurrecció de 1846 destaca Banyoles, amb 63 alçats, com a lloc de molta participació; a la resta de la comarca oscil·len entre un i cinc revoltats (a Vilademuls, Porqueres, Camós, Palol de Revardit, Fontcoberta, Crespià i Sant Miquel de Campmajor), i entre sis i quinze (a Cornellà del Terri, Esponellà, Serinyà, Mieres i Sant Ferriol). Una vegada més es pot comprovar la significativa participació, si es té en compte el seu nombre d'habitants, d'alguns municipis com Cornellà del Terri, Esponellà, Serinyà o Palol de Revardit. La intervenció de la comarca en la Segona Guerra Carlina fou considerable, ja que una part important dels habitants dels diferents pobles optaren per afegir-se als matiners. Entre els alçats banyolins predominaven els teixidors (majoritàriament), els jornalers, els paperers, els espadenyers i els artesans; es tractava d'oficis en decadència. Sobretot eren joves quintats o en edat de ser-ho, persones que havien participat en altres insurreccions o que hi participaran, i podien alçar-se indistintament amb els carlins o amb els republicans, com en el cas del teixidor Marc Congost. Entre els alçats carlins també trobem alguns demòcrates.

Havia acabat la Guerra dels Matiners, però continuava la tensió. La Guàrdia Civil hagué d'intervenir entre 1850 i 1851 per arrestar alguns demòcrates “*por haber faltado al respeto a la autoridad*”, en algun cas, “*por haber insultado de palabra a la autoridad o por haber desobedecido a las órdenes de la autoridad*”. El carlisme tampoc no dormia: el jove flequer de Crespià Baldiri Cargol Reinal, “*famoso criminal cabecilla carlista y ex jefe de trabucaires, que hacía tres o cuatro días había regresado de Londres*”, fou capturat a Ordis; a l'agost, a Banyoles es capturà Pere Ferrer i Maria Franch “*por hallar en su casa varios papeles y efectos en sentido revolucionario carlista pertenecientes a un antiguo capitán carlista llamado Julián Renart*”. Al mateix temps, la idea republicana anava adquirint força i presència entre els liberals demòcrates banyolins: el març de 1851 s'arrestà Joan

Costa, Joan Hombravella, Joan Baulí, Martirià Boadella, Joan Tarrats, Francesc Tarrats, Joan Pujol i Manuel Casadevall com a responsables d'una proclama subversiva (en sentit republicà) que va veure la llum el dia 13 al cafè de la Constància; tots ells eren teixidors i artesans.

El règim encara trontollava i el perill d'una partió entre bàndols estava molt present en la mentalitat dels banyolins, o almenys en les seves institucions. El 18 de febrer de 1852 l'autoritat municipal envià una carta al bisbe recomanant que no s'instal·lés una casa Missió o una altra institució religiosa a l'antic monestir benedictí o a l'antic convent dels pares servites, per por que no tornessin "*aquellos tristes y fatales recuerdos y preocupaciones de Cairuts y Rodons, que tanto ocuparon y dieron que sentir a este Ayuntamiento y demás autoridades civiles y eclesiásticas, y esto no por culpa de los dignos y respetables religiosos que la compongan, sino por las afecciones de aquellos tiempos que los hijos heredan de sus padres*".

Una illa liberal progressista: el Bienni Progressista (1854-1856)

El Bienni Progressista durà des del juliol de 1854 fins al juliol de 1856. A partir de 1851 els governs moderats havien anat acumulant el descrèdit en un sistema en què les eleccions i el parlamentarisme eren pura ficció; s'intentava eliminar el parlamentarisme amb una reforma constitucional, la qual cosa obrí les portes a un *pronunciamiento* dels militars. Després del *pronunciamiento* dels generals O'Donnell i Domingo Dulce, anomenat "la Vicalvarada", es formà una coalició de progressistes i liberals moderats presidida per Baldomero Espartero.

El juliol de 1854 a Banyoles s'organitzà una companyia de milicians de 80 places; l'Ajuntament, per la seva banda, s'adherí a la proclama d'O'Donnell i Dulce. La Junta provisional del govern de Catalunya suspengué el cobrament dels odiats consums. Començava a implantar-se el règim progressista.

En la formació de la Milícia Nacional sorgiren problemes quan uns quants liberals progressistes sol·licitaren al governador civil que l'allistament es fes d'acord amb el reglament de l'any 1822. La corporació municipal no ho tenia en compte, ja que considerava que aquestes persones no eren de prestigi ni tenien tampoc antecedents liberals, i donà dues alternatives al governador civil: o nomenar una nova junta classificadora, o acceptar la dimissió dels regidors "*por no deber ni querer ésta (corporació) secundar sus caprichos y pasiones mesquinas y odiosas, sino la ley y nada más que la ley; y en segundo lugar, y finalmente, para no*

decir más, por que todos sus miras e intenciones son de mandar y no querer obedecer; y únicamente se dirigen a desorganizar y a poner en el mayor conflicto y confusión a todo este pacífico y liberal vecindario, amante del orden antes que todo, y dispuesto a sostenerlo a todo trance y con la mayor decisión los principios proclamados y sostenidos por el Gobierno que felizmente nos rigen". Es veu, en definitiva, l'enfrontament entre dues concepcions del liberalisme. Finalment, en el mes d'octubre s'hagué de tornar a procedir a nomenar oficials i membres de la Milícia Nacional; el mateix mes, el procés es radicalitzà, i la nova corporació municipal banyolina en prendre possessió cridà a la "*Unión, Libertad y Tolerancia*" i a la "*Legalidad, Moralidad y Economías*".

El progressisme no acabava de reeixir i el carlisme preparava nous alçaments per tal d'enderrocar-lo. El novembre de 1854 a la vila hi havia una certa temença a una insurrecció carlina, però fins al maig de 1855 no es declarà l'estat de setge a la província de Girona. Durant aquest alçament Marsal fou capturat prop de Vilamarí, i el juny el governador militar manà que, "*si se presentan (rebels) por la parte de Finestras o las ventas de Orriols, dirigirá la operación de ataque y cubrir las salidas el comandante de los nacionales de Bañolas D. Ventura Vila*". En el mes d'agost s'ordenà la reorganització de la Milícia Nacional per afegir més gent digna a les companyies 1a., 2a. i 3a, i es dissolgueren la 4a. i la 5a., "*para alcanzar mejor el orden público, la subordinación y disciplina de dicha fuerza cívica a causa de los manejos y tendencias desorganizadores que habían manifestado algunos de sus individuos*"; s'assegurava així la lleialtat de la milícia, que passà a ser controlada en els llocs de comandament pels liberals progressistes. En el mateix mes, s'hagué de mobilitzar la milícia i els sometents d'Usall i Centenys per capturar una partida de "rebels" de sis o set membres que es movia prop d'Esponellà.

La legislació progressista i les tensions socials provocaren que la reina Isabel II eliminés Espartero del poder i constituís un govern amb O'Donnell, el qual fou substituït tres mesos després per un liberal moderat, Narváez. La milícia banyolina, formant part d'una insurrecció general, intentà alçar-se en armes quan tornaren els moderats al poder. El juliol de 1856, un cop fracassat un nou alçament, van tornant a la vila els seus membres, que, per ordre de l'extingida Junta Revolucionària del Govern de la Província, marxaren cap a la Jonquera. Es tornà a establir el règim moderat, que durarà fins al setembre de 1868; es desarmaren els elements perillosos i es perseguí els milicians que participaren en l'incendi, la nit del 25 de juliol, de la fàbrica de paper La Aurora de Girona.

Inestabilitat i preparatius d'alçaments armats

El moviment contrarevolucionari va establir una mena de torn entre moderats i unionistes del partit de la Unión Liberal d'O'Donnell. El nou clima moderat de seguida es va fer notar; el novembre de 1856 a Banyoles se celebrà la festa per l'aniversari de la reina i el nou Ajuntament jurà fidelitat a Isabel II i a la constitució de la monarquia.

Els progressistes quedaren marginats del joc polític i només els restava la via de les armes. Aviat tornà la crisi econòmica; el març i l'abril de 1865 a Banyoles hi havia molta pobresa a causa de les pluges, i l'abril va caldre socórrer 1.268 pobres (representaven el 25% de la població) amb menjar (pa) i diners. Les sequeres durant aquests anys foren freqüents: el maig de 1866 i l'abril de 1867 se celebraren rogatives. Qualsevol inclemència meteorològica podia portar la crisi econòmica i aquesta, la inestabilitat política. L'agost de 1867 es produí un intent d'alçament, dirigit a la província de Girona pel coronel Fernando Pier-rad; el setembre ja havia fracassat, i la dona del regidor progressista Joaquim Domènech demanà permís per tal que aquest pogués tornar a vila, d'on s'havia absentat per antecedents polítics. I el mes d'octubre es creà una comissió municipal per demanar la llibertat d'un altre regidor progressista, Josep Gratacós Duran, deportat a Cadis; el republicà banyolí Josep Toribi de Ameller i Hisern –fill d'Antoni de Ameller i Cabrera– també hi participà, i *“tuvo necesidad de alejarse de su país al saber que uno de sus compañeros de Comité, quizás el que menos culpa tenía, había sido preso y trasladado a Cádiz”*.

EL SEXENNI DEMOCRÀTIC (1868-1874)

Els últims governs isabelins conduïren a l'aïllament del règim moderat, i les altres forces polítiques i socials se n'anaren distanciant cada cop més. La crisi afectà diversos sectors, com la banca (enfonsament de caixes i bancs), la hisenda estatal (endeutament crònic), la indústria (manca de cotó a causa de la guerra civil nord-americana) i l'agricultura; dos anys consecutius de males collites portaren la fam a uns camperols empobrits. A la província de Girona la falta de pluges féu de l'any 1868 un dels pitjors; el preu dels aliments va augmentar i també el nombre de captaires: el governador civil va decidir que cada poble tingués cura dels seus pobres i s'organitzaren sopes col·lectives, i a Banyoles en el mes de març es va repartir menjar a 1.400 pobres, més o menys un 27% dels habitants.

La revolució de 1868

Tingué lloc un *pronunciamiento* el 17 de setembre, encapçalat per Joan Prim, el general Serrano i el brigadier Topete, que triomfà el dia 29 després de la derrota de l'exèrcit governamental al pont d'Alcolea (Còrdova). La reina marxà cap a l'exili; començava el Sexenni Democràtic, que acabà el setembre de 1874 amb la Restauració borbònica en la persona d'Alfons XII. El nou poder, organitzat en Junes Revolucionàries, defensava la convocatòria a corts constituents, la implantació del sufragi universal masculí, la supressió de les quintes, l'abolició de l'impost de consums i la instauració de la llibertat d'expressió, de reunió i d'associació. La majoria d'aquestes promeses es compliren, tret de la supressió dels consums i de les quintes, la qual cosa, juntament amb les divisions internes del bloc al poder, a poc a poc allunyà del nou règim les capes socials més desfavorides.

A la província de Girona la primera Junta Revolucionària local que es formà fou la de Figueres el 30 de setembre; se'n constituïren arreu, amb predomini de propietaris, professionals liberals i fabricants, sobretot progressistes i republicans. En la Junta provincial de Girona hi figurava l'hisendat republicà banyolí Josep Toribi de Ameller i Hisern.

El matí del 30 de setembre la Junta Revolucionària local banyolina decretà el desarmament dels ciutadans i envià efectius per reforçar la de Girona: es tractava de consolidar l'alçament. Per aquest motiu es pot considerar com a simbòlic l'acte protagonitzat per alguns ciutadans d'interrompre la sessió de l'Ajuntament a les quatre de la tarda i trencar el retrat de la reina. La junta estava presidida per Josep Toribi de Ameller i Hisern, i en formaven part tres republicans (un hisendat, un pintor decorador i un fabricant) i tres progressistes (un propietari i dos artesans benestants), però el control restava en mans dels primers; els tres progressistes (Joaquim Domènech Dalmau, Abdó Saguer Puja-des i Josep Gratacós Duran) també havien estat regidors en l'últim consistori isabelí. Dos d'ells, com hem remarcat més amunt, ja conspiraren per enderrocar el règim moderat en altres ocasions. Entre les actuacions conegudes de la Junta destaquen el nomenament de dos ajuntaments –el primer, més moderat, el 4 octubre, i l'altre, el 20 d'octubre, amb un alcalde carlí, i amb republicans i progressistes– i l'organització de les eleccions a la Junta Provincial definitiva, en les quals aconseguiren una victòria contundent, amb el 98% dels sufragis, els professors Francesc Castellví i Francesc Loperena, proposats per un sector del republicanisme. Pel que fa a la resta de la comarca, coneixem l'existència d'una

Junta a Crespià –no en sabem la composició–, que aprovà la secularització del cementiri, i d'una altra a Sant Vicenç de Camós, que destituí el mestre d'escola per tal d'estalviar diners al comú.

De seguida, la Junta de Madrid, que temia una radicalització del procés, va nomenar un govern provisional moderat i ordenà la dissolució de les juntes. Banyoles vivia en plena activitat política, com explica l'anarquista Elisée Reclus en una visita del 7 de novembre: “*Los obreros que nos acompañaban al teatro habían sacrificado el precio de su jornada de trabajo, para estar con nosotros*”. El gener de 1869 a l’“Ateneo Instructivo. El Republicano Bañolense” es llegiren uns goigs on es reclamaven la república, el dret d'associació, l'abolició de les quintes i dels consums, una sola contribució i el sufragi a partir dels 20 anys.

El conflicte de les quintes continuava essent greu: el 14 de març de 1869 (a causa de la guerra a Cuba es féu una lleva de 40.000 homes) l'alcalde republicà comunicà que “*habiendo determinado elevar a Cortes Constituyentes una exposición contra las quintas, o sea para su abolición, se suplica a todas las personas que quieran acompañarla con sus firmas, se sirvan dirigirse a la Plaza, en cuyo punto podrán efectuarlo presentándose a la Comisión nombrada al efecto*”; el 12 abril d'aquest mateix any la vila es manifestà en contra d'elles i a favor de contribuir en la formació d'un exèrcit permanent; i l'11 de novembre de 1872, en plena Guerra Carlina, hi va haver un avalot sol·licitant-ne l'abolició.

Un altre problema era el religiós. L'octubre de 1869 el governador civil dissolgué les conferències de Sant Vicenç de Paül, constituïdes el novembre de l'any anterior; i a l'estiu del mateix any a molts pobles de la comarca (Banyoles, Porqueres, Cornellà del Terri, Fontcoberta i Esponellà, entre d'altres) es recolliren força signatures contra la llibertat de culte defensada per la nova constitució.

La insurrecció federal de 1869

L'1 de juny de 1869 s'aprovà una nova constitució, on es reconeixia la propietat privada, la monarquia i el sufragi universal masculí; els diputats gironins –republicans i carlins– votaren en contra. El 30 de juny de 1869 l'Ajuntament republicà banyolí la jurà. La crisi econòmica, el malestar social i el convenciment dels republicans federals que el govern traïa els principis revolucionaris, els impulsà a preparar la insurrecció. El 16 de setembre es produí l'alçament a Catalunya i a altres llocs de l'Estat espanyol, com a resposta al desarmament de les milícies populars d'algunes poblacions i a la repressió contra les organitzacions republicanes.

*Josep Toribi de Ameller Hisern
(1842-1873), líder republicà banyolí
durant el Sexenni Democràtic.*

L'ordre arribà a Girona per mitjà de Francesc Sunyer i Capdevila, que avisà Pere Caimó Bascós i Josep T. de Ameller, diputats a Corts elegits el gener. Es volia ocupar Girona, però abans s'havien de concentrar les forces: Francesc Sunyer mobilitzava la marina i l'Alt Empordà, Pere Caimó, el Baix Empordà, i Josep T. de Ameller, la Muntanya. Els del Baix Empordà foren frenats per les tropes governamentals, i Francesc Sunyer, quan rebé les notícies del fracàs a altres indrets, llicencià la seva partida. El 3 d'octubre Josep T. de Ameller féu tocar a sometent als pobles de muntanya, a la zona de Besalú i Olot, i reuní a Tortellà les tropes de Banyoles, Olot, Salt i d'altres llocs; el dia 10 entraren a Olot, però l'endemà s'hagueren de rendir.

Els membres de les partides foren indultats, excepte els caps. Josep T. de Ameller fou empresonat a Girona i condemnat a mort; més tard, indultat, marxà a l'exili a França fins que va ser amnistià el juny de 1870. Es clausuraren els centres polítics i recreatius republicans i es dissolgueren molts ajuntaments controlats per ells, un dels quals era el de Banyoles, l'únic de la comarca. No

disposem de gaires informacions sobre la participació dels banyolins, entre els quals hi havia el republicà pintor decorador Estanislau Costa Cots –membre de la Junta revolucionària i més tard diputat provincial–, l'infermer de l'hospital Mateu Ricolt, Pau Torras, Joan Mitjà, Pere Fàbregas, Celeri Ginabreda i Andreu Dilmer, tots artesans i jornalers.

Les dues forces predominants: carlins i republicans

Aviat es va mostrar l'enfrontament a Banyoles entre els republicans i els monàrquics-constitucionals, partidaris del nou règim i de la constitució del 69. Les diferents corporacions seran majoritàriament republicanes, tret de quan són nomenades pel governador civil amb monàrquics-constitucionals: el 1869 estava controlada pels republicans, el 1870 pels carlins i republicans, i el febrer de 1872 pels republicans; només després de l'alçament de 1869 i del començament de la Guerra Carlina, el 29 abril de 1872, manaven els monàrquics. El Sexenni va permetre als sectors més populars ser regidors amb els republicans, mentre que els monàrquics-constitucionals eren gent més acomodada (fabricants i propietaris).

En les diverses eleccions celebrades durant aquesta època es pot comprovar la força del republicanisme i del carlisme a Banyoles, i del carlisme en solitari a la resta dels pobles de la comarca; se seguia la tònica del segle. En les eleccions a diputats provincials els carlins solien obtenir la majoria: el febrer de 1871 al districte de Banyoles (amb Cornellà del Terri, Fontcoberta i Esponellà) s'escollí l'hisendat carlí Manuel Coromina Faras, i al de Vilademuls (amb Viladasens, Bàscara, Porqueres, Sant Vicenç de Camós, Sant Martí de Llémena i Palol de Revardit), el també hisendat carlí Ramon de Batlle i de Feliu. En canvi, el setembre de 1872, en plena Guerra Carlina, en el districte de Banyoles, amb una participació de l'11,8% i abstenció també entre els republicans, guanyà l'únic candidat, un republicà.

En el cas del districte de Banyoles disposem dels resultats de febrer de 1871: a la vila guanyaren els carlins amb el 47,2%, seguits de prop pels republicans, amb el 42,3%. A la resta de pobles, en canvi, la força del carlisme és aclaparadora: a Cornellà del Terri –amb una participació del 34,3%– guanyaren amb el 82,4%, seguits dels monàrquics (13,1%); a Corts –amb una participació del 92,8%–, amb el 93,8%; a Pujals –amb una participació del 70%–, amb el 98,6%; a Esponellà –amb una participació del 66,4%–, amb el 74,7%, seguits dels monàrquics amb el 24,2%; a Vilert –amb el 64% de participació–, amb el

95,8%; a Fontcoberta –amb una participació del 90,6%–, amb el 97,2%; i a Sant Vicenç de Camós, amb el 90,4%.

En definitiva, els republicans federals tenien la seva força a Banyoles, alguns vots a Vilademuls i una secció local, l'any 1871, a Sant Andreu del Terri, i poc més; els carlins eren forts a Banyoles i els amos de la resta de la comarca, i els monàrquics mantenien una discreta presència a Banyoles i una presència gairebé testimonial a alguns pobles de la comarca.

En les eleccions generals –amb sufragi universal masculí– se segueix aproximadament la mateixa tònica. El 1869 a Crespià el 50,5% dels vots foren per als carlins, que triomfaren també a Sant Andreu del Terri. El 1870 a Sant Vicenç de Camós tenen el 73,4% dels vots enfront dels monàrquic, amb el 24,48%, i a Crespià el 59,52%. El 1871 a Vilademuls els carlistes obtingueren el 76,9% dels vots, i els republicans, el 23%; a Porqueres aconseguiren tots els vots: 223; a Sant Vicenç de Camós, el 76%, i els monàrquics, el 18,5%; i a Palol de Revardit, el 73%. Per contra, l'abril de 1872 en el districte de Vilademuls –amb els carlins en guerra– guanyà el governamental José Álvarez Mariño; i l'agost de 1872 (i el maig de 1873) triomfà el republicà Joan Tutau.

Les eleccions sovint estaven fetes a mida, i la mateixa llei electoral de 1871, amb un sistema d'elecció per districtes (elegien un diputat cada un), estava pensada per a això; per exemple, el districte de Torroella de Montgrí –amb 46 municipis i 40.484 habitants– comprenia la zona de Banyoles, Cornellà del Terri, Esponellà, Fontcoberta, Sant Andreu del Terri, Serinyà; i el de Vilademuls comprenia Bàscara, Crespià, Navata, Palol de Revardit, Porqueres, Sant Vicenç de Camós i Vilademuls, entre d'altres. Tot plegat d'una geografia ben estranya.

A Banyoles en les eleccions generals guanyaven els carlins, seguits generalment de prop pels republicans: el 1869 amb el 41,8% dels vots, els republicans amb el 34,2% i els monàrquics amb el 24%; el març de 1870 amb el 50,89% dels vots; el març de 1871 amb el 50,5%; l'abril de 1872 amb el 67,8%; però l'agost de 1872 i el maig de 1873 guanyaren els republicans, que es presentaven en solitari. L'aliança electoral entre carlins i republicans funcionà parcialment l'abril de 1872, quan el vot republicà es dividí en dos, i en l'elecció de compromissaris al Senat sortiren escollits un carlí i un republicà amb el mateix nombre de sufragis. Aquesta aliança es repetí sistemàticament en les eleccions municipals. Normalment els republicans aconseguien la força en la primera secció (zona pagesa, d'artesanat i jornalers pobres) i en la segona (zona més benestant), tot mantenint un equilibri que després del fracàs de l'alçament es decantà

(perderen el suport d'una part dels sectors populars, que s'hi abstingueren) a favor d'aquesta última. En canvi, els carlins aconseguien els vots majoritàriament en la primera i el monàrquics, en la segona.

En les eleccions municipals a Banyoles el desembre de 1868 triomfen contundentment els republicans: entre els catorze primers més votats, hi ha onze republicans, dos monàrquics i un carlí; el gener de 1869 (les anteriors foren anul·lades perquè no s'havia dividit la població en dos districtes electorals) el resultat és el mateix; el gener de 1870, amb el republicanisme replegat, es votaren quatre carlins i set monàrquics; el febrer de 1870 es repetí la votació de la segona secció i s'escolliren cinc republicans i dos monàrquics; i el desembre de 1871 són triats dotze republicans. Els republicans en aquestes eleccions, segurament amb candidats més populars, recolliren l'electorat carlí. En els comicis de 1871 en la secció tercera es veu clarament un intercanvi de vots entre republicans i carlins: dos candidats carlins i dos republicans obtingueren en dos dies consecutius el mateix nombre de vots.

A Sant Vicenç de Camós en les municipals de 1868 i 1871 s'enfrontaren els partidaris del govern –petits propietaris– contra els anteriors alcaldes –propietaris més grans– i un republicà. Es negà el dret de vot a aquests contraris del govern i foren expulsats del lloc de votació per alterar l'ordre públic. Bàsicament, es tractava de l'enfrontament personal entre uns i altres, però quan presidiren indistintament les taules electorals –en les eleccions generals de 1870 o en les de diputats provincials de 1871– la votació sempre resultava favorable als carlins.

A Banyoles es mostraven cada vegada amb més freqüència els enfrontaments entre republicans i carlins contra monàrquics partidaris de l'ordre establert (liberals d'ordre i progressistes). El 24 de juny de 1870 no es pogué constituir l'Ajuntament, ja que la majoria de regidors (republicans i carlins) no juraren la Constitució. El 27 de febrer de 1872 els antics serenos, destituïts pel nou consistori republicà, es passejaven de nit armats i formaven part dels mobilitzats; l'alcalde –el republicà Pere Torrent Marca, germà de l'últim alcalde isabelí– no els concedí autorització per patricular, i el tinent de voluntaris Abdó Saguer afirmà no reconèixer l'autoritat de l'alcalde. Per la seva banda, el comandant dels mobilitzats no es refiava dels nous serenos, ja que participaren en la insurrecció republicana d'octubre i considerava que els republicans anaven sempre armats amb destrals, revòlvers i pistoles.

Un indicador d'aquest enfrontament fou el discurs de Josep T. de Ameller, reproduït el 1896 al diari republicà banyolí *El Pueblo*: “Entre nosaltres i els pro-

gressistes, hi ha un abisme pregon [...]; nosaltres representem la República, és a dir, el progrés i la llibertat en la seva fórmula més ampla, ells representen la Monarquia, antítesi del progrés i forma genuïna de l'esclavitud"; [...] i "si les classes conservadores s'han posat unànimament i resolta al servei del Govern, és perquè les classes conservadores, mal anomenades així, han viscut fins ara sobre el poble, acostes del qual han fabricat el luxe i l'abundància de llur existència, saben que el poble es desperta i temen, no l'incendi, no l'assassinat, als quals no han d'acudir mai els adeptes de la idea republicana, sinó l'era d'equitat i de justícia que ha de seguir irremissiblement al nostre triomf; la llum que, per dir-ho així, ha d'esvaïr les ombres a favor de les quals han prosperat".

En tot cas, aquest republicanisme federal aviat va haver d'enfrontar-se amb una part del seu sector (molt minoritari, això sí), que anava prenent consciència revolucionària, com eren els afiliats, l'any 1873, a les seccions de paperers i blanquers de la Federació Regional Espanyola: *"El compañero Miguel Carré es cruelmente perseguido por los burgueses y federales. Después de haber sido preso durante 24 días por sus ideas revolucionarias, el burgués le ha despedido por el mismo motivo y hace pocos días que nuevamente querían prenderle porque hacía propaganda contra el poder ejecutivo de la república burguesa"*.

La I República i la Tercera Guerra Carlina (1872-1876)

L'any 1872 la guerra civil entre els partidaris de Carles de Borbó, el pretendent carlí Carles VII, i els diferents governs de la monarquia i de la Primera República era inevitable; el carlisme buscava en les armes allò que no aconseguia a les urnes. Després dels fracassos dels alçaments carlins de juny de 1869 i de la temptativa de 1870, el carlisme adoptà una doble via: la de la conspiració i la legal, a través de les eleccions i dels casinos. La Tercera Guerra Carlina començà l'abril de 1872 i acabà quan la proclamació d'Alfons XII, que reagrupà les forces conservadores, i el sometent general de 1875 foragitaren els darrers escamots. Tot el Pla de l'Estany restà ocupat.

La inestabilitat política començava a fer-se evident quan el governador civil, el gener de 1872, suspengué els ajuntaments d'Esponellà i Mieres; l'11 d'abril manà tancar el casino carlista banyolí, el president del qual era Miquel Fornells Obrador; el 26 d'abril a la vila es produí un enfrontament entre la milícia, elements republicans i carlins. L'11 de juny el brigadier carlí Francesc Savalls i Massot passà per la Mota, camí de Riudellots de la Creu i de Palol de Revardit; en aquests moments Banyoles estava rodejada pels carlins: anaven on

volien, hi entraven i en sortien lliurement i se n'emportaven els regidors, que tornaven amb una nota reclamant les contribucions. I Banyoles, amb una corporació republicana, reaccionava desarmant els voluntaris de la llibertat i enderrocant les fortificacions. Era una forma d'anar contra el règim monàrquic? A començament de setembre hi tornaren a entrar: tallaren l'arbre de la llibertat, entonaren cançons, feren balls, donaren visques a Carles VII i a la religió, cridaren "Mori el rei Amadeu!" i contra la llibertat i els *cipaios* (els liberals). Fins al 17 de setembre no es decidí crear una Junta d'armament, fortificació i defensa; per primera vegada des de la revolució de 1868 els republicans i els monàrquics-constitucionals actuaven junts contra els carlins. El novembre hi havia resistència a satisfer bagatges i alguns propietaris carlins no volgueren pagar les contribucions destinades a la fortificació. El desembre alguns banyolins s'uniren als carlins i, per contra, alguns alcaldes i persones liberals de la rodalia es refugiaren a la vila.

Una vegada fracassada la monarquia constitucional d'Amadeu de Savoia, que s'inicià el 2 de gener de 1871, fou proclamada la República l'11 de febrer de 1873, en unes cambres on predominaven els monàrquics constitucionals; el rei no va poder crear un sistema estable de partits i, en no aconseguir una base sobre la qual sostenir-se, abdicà. La divisió portà la dictadura del general Serrano el gener de 1874.

El 2 de juny de 1873, amb l'obertura de les primeres corts republicanes, hi hagué una manifestació dels republicans banyolins, de la Milícia i d'alguns soldats. A partir del 3 de juliol la vila viu en estat de setge i no es deixen entrar ni sortir queviures. El 15 de juliol els republicans i exmonàrquics-constitucionals, de l'Ajuntament i de la Milícia, s'adheriren a la República democràtica federal, contra els alçaments de diverses províncies, i a les Corts constituents, incitats pel governador, units, ara sí, en la causa comuna contra el carlisme.

Després de molta resistència, entre el 28 i el 29 de novembre els carlins ocuparen la vila. El 2 de desembre publicaren un bàndol on amenaçaven amb la pena capital qui molestés els carlins, i en seguiren d'altres contra l'Ajuntament: per no informar del moviment de les tropes republicanes, per no enderrocar les fortificacions o perquè els regidors, que eren republicans, no havien acompanyat el capitost carlí Francesc Savalls quan marxà. Finalment, el 27 d'abril de 1875 entraren les tropes governamentals i es canvià de corporació municipal, però els carlistes encara dominaven la comarca i donaren els últims cops: el maig s'emportaren tots els regidors banyolins, menys un; el juliol es repartiren a Banyoles els carros carregats de vi capturats a Salt; i l'octubre els sometents afusellaren dotze carlins a Crespià.

A tall de conclusió, cal reflexionar sobre per què els homes i les dones del Pla de l'Estany optaren pel carlisme i pel republicanisme (o pel liberalisme radical, segons el moment) com a reacció a uns canvis de tota mena; també resulta imprescindible resseguir la geografia i veure quines zones eren d'un bàndol o d'un altre, i explicar la col·laboració efectiva entre ambdós. Els dos moviments d'alguna manera oferien en el seu programa un món futur de petits propietaris; fins a quin punt aquests camperols, artesans o assalariats podien considerar-ho així? És probable l'existència d'alguna connexió en les bases: en alguns casos durant la Guerra dels Matiners no importava el bàndol en què es lluitava; a Banyoles, durant el Sexenni, en les eleccions municipals una part de l'electorat carlí votava, i se sentia prou representat, pels republicans, o a l'inrevés en algunes de generals, i a vegades també hi ha emparentaments entre carlins i republicans.

El carlisme s'oposà a tot un seguit de valors, creences i idees que suposaven el nou món naixent. Els canvis motivats o atribuïts al liberalisme eren interpre-

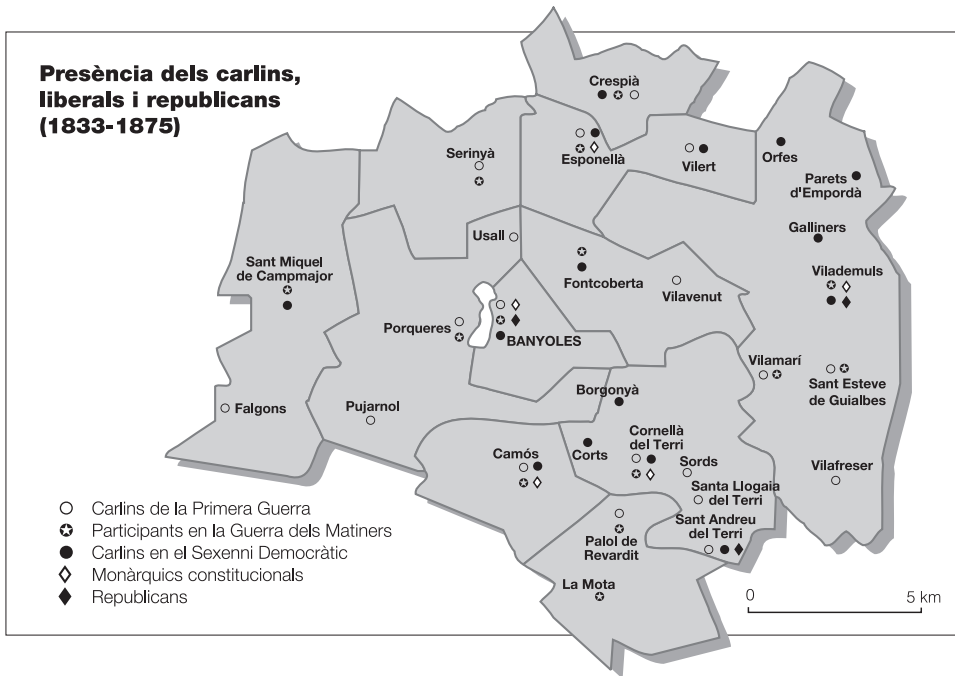
Ramon Bover Codina, àlies Vilada, va morir després d'un atac carlí a Banyoles el novembre de l'any 1873.

tats d'acord amb una determinada ideologia i cultura: l'actuació individual i social és condicionada més pel que es “creu”, pel que se “sent” que passa, que pel que “realment” passa. El seu sector més radicalitzat s'alçà en armes, però n'hi havia un altre prou considerable de simpatitzants; no volien tornar a cap ordre social idíl·lic i just per als pagesos, sinó que desitjaven retornar a l'antiga cohesió que els canvis apareguts des de mitjan segle XVIII estaven fent perillar. Era la por del canvi; per a ells qualsevol transformació pertorbava l'ordre social, i conduïa a la desarticulació de la societat.

Aquesta por podia ser compartida per membres de tots els grups socials; amb els canvis, els pagesos i els artesans perderen la seva cohesió interna per la incidència de la diferenciació social entre els seus membres i la proletarització d'amplis sectors. Com molt bé diu J. Fontana, “la geografia del carlisme català és molt menys la de la pobresa que la de l'empobriment: l'arelament del carlisme s'ha donat especialment on hi havia un cert grau d'adaptació a unes primeres formes de comercialització i desenvolupament capitalista, que han estat destruïdes pels canvis que han tingut lloc en el primer terç del segle XIX”. Aquest és el cas del Pla de l'Estany, on el descontentament camperol i de l'artesanat s'expressarà en aquesta conjuntura en l'adopció de dues postures oposades, però que mostren un rebuig a la manera com es va fer la revolució liberal: el republicanisme i el carlisme.

La comarca, evidentment, era una zona en crisi, i ja quedava lluny un segle XVIII de puixança econòmica. Al Pla de l'Estany hi havia un nucli fort, Banyoles, d'altres de més petits, com Crespià o Cornellà del Terri, i la resta era poblament rural i molt disseminat. La comarca tampoc no havia estat lligada per un mateix senyor, tot i el pes del monestir de Banyoles, ni estava cohesionada econòmicament i social; alguns pobles, com Crespià, Orfes o Galliners, mantenien una escassa relació amb Banyoles. La crisi, però, els va colpir a tots: la indústria, existent només a Banyoles, patia moltes dificultats i ja no irradiava la seva força econòmica a gran part del rerepaís com en el segle passat; la concentració de propietat en poques mans era manifesta; la natalitat i la mortalitat continuaven molt elevades, i en alguns pobles com Serinyà o Crespià empitjorà notablement la vida; creixia la presència de la propietat forana; es mostrava imparable el procés de proletarització i la lenta desaparició de l'artesanat, fins i tot en la majoria de pobles de la comarca, on només hi havia el relacionat amb el mercat estrictament local; i es reforçaven una agricultura no especialitzada i la ramaderia.

Segurament la influència dels propietaris benestant locals, les principals persones de cada poble (que controlaven les parròquies, els jutjats, els ajunta-

ments i els ens intermedis locals), era clau a l'hora de mobilitzar i adoctrinar les comunitats rurals, tal com es va veure en la Guerra Gran i en la del Francès; o, si més no, eren els únics amb capacitat –i credibilitat– de bastir un discurs mínimament coherent. Probablement on la població era més gran, com Banyoles, això es podia diluir una mica. En el cas del Pla de l'Estany la majoria d'aquests propietaris eren de filiació carlina: ho eren els Fares de Fontcoberta, els Porcioles de Crespià, els Verdaguer i Griver de Mieres, els Mariscot, Batlle o Vilarnau de Camós, els Coromina Trull, Coll Palau, Guardiola i Sala de Banyoles, els Frigola de Mata, els Fort de Sant Esteve de Guialbes, Ramon de Batlle de Paret d'Empordà, per esmentar-ne alguns. En canvi, en el camp liberal la llista de noms és més reduïda, i gairebé centrada a Banyoles: els de Ameller, els Brugada, els Guixeres o els Pou de Porqueres. Els liberals moderats –en realitat només a Banyoles– fonamentalment eren acomodats: fabricants, artesans, comerciants, professionals liberals; no eren ni molt liberals ni molt absolutistes, i només desitjaven consolidar un règim polític estable en el qual es poguessin sentir bé. Però la base carlina estava formada per masovers, jornalers i artesans en decadència, com el flequer de Crespià Baldiri Cargol; o teixidors, jornalers, soguers, espardenyers i artesans en el bàndol liberal radical i republicà, a més d'algun fabricant.

Quina era, doncs, la diferència entre uns i altres? Molts d'aquests propietaris carlins sortien beneficiats amb els canvis, i, com als liberals moderats, possiblement els hauria afavorit una certa estabilitat; per aquest motiu, en el règim de la Restauració molts d'ells s'adaptaran a les circumstàncies, es moderaran i es convertiran simplement en gent d'ordre. En realitat, però, tenien temor als canvis que no controlaven (les coses anaven evolucionant sense saber on s'aniria a parar); s'esquerdaven els valors que fins llavors eren fonamentals i les institucions pròpies amb les quals se sentien còmodes i que dominaven. Les diferències entre les bases dels carlisme i del liberalisme radical —o, després, del republicanisme— es trobaven, amb tota probabilitat, en la seves creences i valors més profunds, més tradicionals en el primer cas —més amb allò d'abans—, i en els altres, menys lligats sentimentalment a aquells. Els canvis, l'abolició dels delmes, la desamortització i l'establiment de la propietat plena en perjudici dels camperols, el desmantellament de la beneficència (l'hospital de Crespià també ajudava

Miquel Verdaguer Vila, de Mieres, fill de propietaris i destacat carlí que s'hagué d'exiliar a Itàlia.

pagant algunes feines del camp), la dissolució dels gremis, els nous impostos i la desaparició o transformació dels antics senyors, és a dir, totes les transformacions en un moment de crisi, provocaven inseguretat i manca de confiança en un futur que s'estava bastint; un futur i unes transformacions que amb cada nova escomesa colpejaven les capes populars, el poble menut.

No es veu la relació entre l'existència de lluites antisenyorials amb el predomini del liberalisme, o a l'inrevés. A Crespià o Esponellà sembla que n'hi hagué, de lluites, però van esdevenir pobles de domini carlí; igualment, altres pobles dependents del monestir de Banyoles mantingueren llargs plets contra ell, i també van ser carlins. Tampoc no es mostra una diferència d'acord amb l'antiga dependència entre els diferents senyors feudals: tant els llocs de reialenc, com Cornellà del Terri, o els de baronia eclesiàstica, com els lligats al monestir de Banyoles, o els de senyoria laica, com Palol de Revardit, Vilademuls o Sant Esteve de Guialbes, eren carlins. Resta com un cas a part el de Banyoles, on les antigues lluites entre "cairuts" (partidaris dels monestir) i "rodons" (contraris a ell), segons l'historiador Pere Alsius, es transformaren en les posteriors entre carlins i liberals (radicals o republicans, més exactament); potser al començament era així —en el temps del Trienni, entre monàstics i liberals—, però no es tracta d'una fractura neta i clara. Amb probabilitat aquesta fractura existia, i era forta, i anava lligada a dues menes de sensibilitats que s'havien forjat en part durant l'enfrontament contra el monestir, però també s'arrelava en gran manera en les creences profundes (caldría estudiar-les més rigorosament, tot i les dificultats) d'ambdós sectors en un moment de canvi, en el qual tots reaccionaren en contra d'allò que no els servia per viure bé.

El segle XX

MIQUEL AGUIRRE, PERE BOSCH

La Restauració (1875-1923)

PERE BOSCH

UN CREIXEMENT DEMOGRÀFIC MODERAT

La segona meitat del segle XIX es caracteritza per un descens de la població a gairebé tots els municipis de la comarca, però aquesta tendència s'atura durant els primers anys del nostre segle, tot i que per a alguns nuclis aquest fet representa només un breu parèntesi en un procés de decadència demogràfica que esdevindrà irreversible. Sigui com sigui, però, el tret que millor defineix l'evolució del poblament a la comarca des del 1900 fins al 1936 és el d'un creixement moderat; l'activitat econòmica és la que marca la pauta i, a diferència d'altres comarques molt més dinàmiques (com el Barcelonès, el Baix Llobregat o el Vallès Occidental), la nostra no va aconseguir d'assegurar un creixement econòmic prou important com per garantir el demogràfic.

La pèrdua de població durant el darrer terç del segle passat, doncs, havia estat constant, a un ritme d'un 0,26% anual, el qual s'incrementa en els darrers anys per la intensificació de la crisi industrial. En canvi, en el primer terç del segle XX el creixement, més o menys accelerat, és continu: si anem observant el comportament de cada dècada, veurem com aquest augment és d'un 0,48% anual durant la primera, baixa a un 0,25 en la segona i es recupera progressivament fins que manté novament el ritme inicial durant el període de la Segona República. Es tracta, de tota manera, d'un creixement ben feble, i resulta prou revelador constatar que fins al 1936 la nostra

comarca no recuperarà els nivells de densitat que havia assolit el 1860: tot un símptoma, tant de la intensitat de la davallada com de les dificultats de la recuperació.

Però aquest creixement, que hem qualificat de moderat, es pot matisar quan hom analitza el comportament de cada municipi. Així, tant si comparem el balanç global de tot el primer terç de segle, com si ho fem dècada a dècada, comprovarem que alguns municipis (Camós, Banyoles i Cornellà, i també Fontcoberta, Sant Andreu del Terri i Porqueres, per ordre de major a menor intensitat) mantenen un creixement prou important, mentre que d'altres pateixen una sagnia constant de població (Sant Miquel i Crespià). Malgrat que resulti difícil de determinar les causes d'aquest comportament divers, entenem que no cal atribuir-lo a factors naturals (els quals més aviat ajuden a compensar un balanç força més negatiu, a causa de la reducció anterior de la mortalitat), sinó a la capacitat o incapacitat de l'estructura agrària de mantenir els excedents de població (deixant de banda el cas de Banyoles, en què intervé també la revifalla industrial de la tercera dècada).

El pas a un règim demogràfic modern

Referint-se al cas de Banyoles, Dolors Terradas ha afirmat que “en entrar al segle XX [...] segueix amb pautes demogràfiques quasi de règim antic”, o sigui, amb una mortalitat que encara es mantenia molt elevada (29,4 per mil, quan en el conjunt de Catalunya era del 23,3) i una natalitat també força alta (del 33,6 a Banyoles, enfront d'un 26,8 a Catalunya); l'anàlisi de les dades que proporciona el registre civil ratifica aquesta afirmació i permet constatar les dificultats per consolidar la transició cap a un règim demogràfic modern. Ara bé, la seva extrapolació a la resta de municipis de la comarca caldria fer-la amb molts matisos, perquè ni les condicions són les mateixes (hàbitat dispers, menor pauperització...), ni tampoc no ho són, evidentment, les conseqüències.

En conjunt, la mortalitat és superior a la zona més industrial (o sigui, a Banyoles), on es presenta més selectiva i afecta amb major intensitat les capes de població amb menys recursos econòmics i amb unes condicions de vida més precàries. Aquest fet es manifesta especialment en el cas de les malalties contagioses, com ara el tifus (que el 1917 provoca gairebé un 12% de les morts a Banyoles), la grip o d'altres, les quals, lògicament, han d'afectar de forma més intensa el poblament més concentrat. Així, a Banyoles, encara que la tendència és la mateixa, aquesta segueix una cronologia diferent, amb alguns anys de retard res-

pecte de la resta de la comarca, i fins a la dècada dels anys 30 manté un índex prou elevat de mortalitat (21% el 1920 i 14,2% el 1930). Un altre tret que cal destacar és el pes de la mortalitat en els infants, i molt especialment de la perinatal; en aquest sentit, per exemple, el cas de Serinyà mostra que un 40,5% del total de defuncions entre el 1901 i el 1910 corresponen a menors de 14 anys, i durant les dues dècades següents aquesta proporció es mantindrà més enllà del 30%.

El canvi en el comportament demogràfic que hem indicat més amunt fou percebut perfectament pels mateixos coetanis. El gener del 1931, fent balanç de l'any anterior, el Dr. Corominas destacava el descens de les morts per malalties contagioses a Banyoles i l'atribuïa "a l'assistència obligatòria de la mainada a les Escoles, on se'ls hi ensenya que l'infant polit ha de presentar-se amb cara, mans i vestit nets; l'activitat desplegada en el ram de la construcció tant pel que fa referència a l'enderroc de cases i habitacions malsanes i edificació de noves segons les normes de la higiene moderna, com a la instal·lació cada dia més estesa de cambres de bany i waters amb desguaç a la claveguera; a la recollida diària de les escombreries a domicili; el funcionament regular de les Inspeccions Provincial i Municipal de Sanitat en el que fa referència a tendes de queviures i a establiments públics; però entre totes, la que predomina és l'abasteixement d'aigua potable a la població, element primordial, base de la salut dels pobles moderns".

La reducció progressiva de la mortalitat anirà acompanyada, en el règim demogràfic modern, d'una disminució en els índexs de natalitat, punt en què la comarca també palesa un evident retard respecte de l'evolució a Catalunya, tot i que en aquest cas sembla molt més accentuat a les zones més rurals que a Banyoles. Així, mentre que a Sant Miquel de Campmajor, per exemple, el 1921-30 encara hi ha una natalitat del 27,31 per mil, a Banyoles ja ha baixat al 22,86, i, en canvi, la mitjana de Catalunya se situa en el 21,5 per mil.

Els límits de la immigració

Com hem indicat més amunt, durant la segona meitat del segle passat Banyoles no només no va poder absorbir un potencial excedent de mà d'obra dels municipis del voltant, sinó que fins i tot es va veure afectada per un important corrent d'emigració cap a d'altres zones més dinàmiques de la província, com ara Anglès, Salt, Sant Feliu de Guíxols o Palamós. Els mateixos coetanis van percebre clarament aquesta tendència; Josep Maria Mascaró, en la seva *Topogra-*

fía Médica, constatava, fent referència al període de 1876 a 1907, “*que no pudiendo atribuir la despoblación de Bañolas al exceso de la mortalidad sobre la natalidad, es preciso culpar de ella a la emigración*”, i atorgava una notable transcendència al tancament de l'empresa Ribó i Cia. i a l'aturada dels treballs d'adobers i pape-rers. I, malgrat que aquesta tendència es va frenar durant els primers anys d'aquest segle, no serà fins a la tercera dècada que el creixement industrial de Banyoles evidenciarà una lleugera capacitat d'atracció (del 0,54% anual). L'anàlisi dels padrons, que aporten dades sobre la procedència dels veïns, ratifica també aquesta apreciació: el 1889 un 11% de la població prové de la resta de la comarca, i el 1900 aquest percentatge gairebé no ha variat, mentre que el 1930 arriba fins al 14%.

Això no vol dir que no es produeixi un moviment de població entre els municipis de la comarca: el casament entre joves de diferents pobles, la precarietat dels camperols sense terra i el servei domèstic són tres motius que provoquen un desplaçament humà força important, i per aquesta raó cal definir la migració en el sentit més ampli del terme, tot comptant que hi ha una mobilitat que és deguda al sistema rural en què es basa l'economia de la zona.

UNA COMARCA PAGESA

Tot i l'existència d'una certa activitat industrial, podem afirmar que la comarca era, i fins fa poc ha estat, bàsicament pagesa. El retrocés industrial i el conjunt de transformacions que s'anaren produint en el sector agrari des de principi del nostre segle (especialització en certes produccions –alls i ramaderia–, augment de la producció i els intercanvis, etc.) fins i tot en feren créixer el pes específic; tots els indicadors (i, sobretot, el tant per cent de gent dedicada a l'activitat agrària) confirmen la importància de l'àmbit rural en la dinàmica del nostre període.

Resulta difícil, però, de determinar quins eren els conreus predominants, i encara més conèixer l'evolució que van seguir durant aquesta etapa. A final del segle XIX, el *Calendari-Guia de Banyoles i sa Comarca*, afirmava que “aquí se donan ab igual ventatja tots los cultíus propis de la regió que ocupa la comarca: los cereals, llegums y hortalisas; las plantas ferratgeras y tuberculosas si hi ha prou fondal de terra; la olivera y la vinya en las costas; però cap de estas produccions trova en ella determinada preferencia [...]. Axó fa segurament que cap cullita per abundant que siga, donga general riquesa, ni cap mala anyada sombre la misèria

Una escena de treball al camp (Font: Arxiu Josep M. Mateu)

entre nosaltres, puig que las deficièncias de una cullita, quedan compensadas per la abundó de alguna altra y vice versa”. Deixant de banda aquest optimisme bastant discutible, la veritat és que no hi haurà especialització fins a la implantació del conreu dels alls; mentrestant podem afirmar que el que hi ha és una agricultura fonamentalment d’autoconsum o bé destinada al mercat local.

El sector dels alls acabarà esdevenint, sense cap mena de dubte, el més dinàmic, no només per la quantitat que se’n destina a l’exportació, sinó també pel seu paper dinamitzador de l’economia comarcal: al voltant del seu conreu es desenvolupa un circuit que va des de l’enforcament (que arriba a aplegar unes 200 dones) o l’encapsament (amb una incidència remarcable a les fusteries locals), fins al transport i la comercialització. Es tracta, a més a més, d’un conreu que pot definir-se amb tota propietat com a comarcal, atès que en comprèn diversos municipis: Banyoles, Cornellà, Camós, Esponellà, Fontcoberta, Mieres, Porqueres, Sant Miquel i Serinyà.

Encara que comença a conrear-se de forma intensiva a final del segle passat (quan substitueix el cànem, en retrocés paral·lel al de la seva transformació

L'enforcament d'all's ocupava una quantitat important de mà d'obra femenina, sobretot a Banyoles i Mata (Foto de V. Fargnoli. Font: Arxiu Josep M. Mateu).

industrial), la producció no assoleix una notable importància fins a la primera dècada d'aquest segle. En els moments de màxima esplendor, durant els anys vint i trenta, la producció d'all's sobrepassava el milió de quilograms, una quantitat important dels quals (més del seixanta per cent) s'exportava a Amèrica, mentre que la resta es distribuïa en els mercats interiors de Figueres i Barcelona (la iniciativa de fer-ho a través d'un mercat propi no va acabar de reeixir). Però, a desgrat d'aquesta orientació clarament exportadora, és difícil de concretar si el monocultiu dels all's va tenir cap mena de repercussió en la distribució de la propietat i quin fou el destí dels capitals que pogué generar.

Pel que fa referència a les tècniques de conreu, tant el *Calendari-Guia* el 1891 com el llibre de Joan Vidal parlen d'una notable intensificació en els sistemes de producció al camp, i aquest darrer fins i tot afirma que "és la nostra comarca de les que a proporció gasta més adobs químics de la província". De tota manera, la superfície de regadiu resulta molt escassa i es concentra bàsicament a Banyoles, Cornellà i Sant Andreu del Terri, i té un pes molt menys important a Porqueres, Serinyà i Palol de Revardit. L'aprofitament del sòl agrari

és determinat, també, per les condicions orogèniques; en aquest sentit, cal destacar el pes de la massa forestal a Sant Miquel, Mieres i Palol, i també a Serinyà, Porqueres i Crespià, la qual cosa va contribuir a generar un important comerç de fusta i carbó.

Un altre fet que cal remarcar en aquest període és el creixement de la ramaderia, amb una certa tendència a l'especialització. Resulta significatiu el pes de la cria del bestiar porquí, tant en la producció de lletons com en l'engreix per a la matança, fins al punt que el 1930 només a Banyoles es criaven 3000 porcs. També era important la cria de mulats; en aquest cas, hom importava bestiar de mig any (d'Occitània, la Cerdanya, Osona o la Garrotxa) i el criava per tal de revendre'l quan tenia un any i mig o dos.

La vida al camp

Si considerem que és l'activitat humana allò que dona forma i estructura al paisatge, és evident que el de la nostra comarca s'ha de mostrar determinat pel pes del món agrari. El mateix poblament rural era, i encara és, dispers, amb municipis en els quals costa de trobar un nucli urbà perceptible o que apareixen disgregats en diferents veïnats aïllats. El mas esdevé el centre de la unitat productiva, residència dels masovers, i l'explotació del camp gira al voltant de la família.

Les relacions socials entorn de la terra s'articulaven de forma diversa a cada municipi. En termes generals podem afirmar que predominava el conreu indirecte, bàsicament per mitjà de la parceria (Camós, Vilademuls, Sant Andreu del Terri i Fontcoberta), però també de l'arrendament en metàl·lic (especialment significatiu a la plana de Banyoles); contràriament, el conreu directe sembla que tenia un pes significatiu a Serinyà, i no tant a Sant Miquel i Crespià.

La parceria consistia en la cessió temporal de la terra de l'amo al parcer a canvi del pagament d'una part de la collita, encara que a vegades podia afegir-s'hi també una quantitat anual en metàl·lic (l'adjutori). Solia ser a curt termini (quatre o cinc anys), però amb un pacte de renovació automàtica, si cap de les dues parts no deia el contrari; en alguns casos, fins i tot podia passar de generació en generació. La manera de concretar-se el contracte era molt diversa, segons el tipus de conreu, l'extensió de la parcel·la, si implicava o no residència del pagès en l'explotació, o si l'amo participava en les despeses de conreus. El bestiar anava majoritàriament a compte del masover, mentre que els boscos eren de l'amo. La majoria d'aquests contractes eren verbals o de caràcter privat i

no passaven pel notari, per la qual cosa es fa bastant difícil de conèixer-ne els trets principals. El que resulta significatiu és que encara el 1931 es mantinguin prestacions que només poden concebre's com a romanalles gairebé feudals i, alhora, senyals inequívocs de la capacitat de control dels propietaris, com per exemple l'obligació de fer jornals de paleta a casa de l'amo o de lliurar-li alguns pollastres o gallines per Nadal, i fins i tot mostres d'un notable control ideològic, com ara l'obligació de prestar serveis parroquials.

D'altra banda, l'arrendament en metàl·lic consistia en la cessió d'una porció de terra amb l'obligació de l'arrendatari de pagar una renda anual. Es concentrava en petites parcel·les de regadiu (bàsicament a la plana de Banyoles i Mata), i moltes vegades es tractava de pagesos que combinaven la petita propietat pròpia (amb més presència a Banyoles que a la resta de la comarca), la ramaderia o el treball industrial, amb el conreu de parcel·les d'altri, fins i tot en termes municipals diferents; en aquest darrer sentit, destaca, per exemple, la presència de pagesos de Banyoles menant terres a la plana de Martís, Mata o Camós. De tota manera, malgrat que l'obligació de satisfer una quantitat fixa deixava el pagès en una situació de major feblesa enfront de les males anyades, també resultava un sistema molt més dinàmic i permetia una major llibertat del conreador. No és gens estrany, doncs, que la major part dels contractes denunciats durant l'onada revisionista de 1931-34 siguin d'aquest tipus i, en canvi, resultin molt més excepcionals en el cas de la parceria, sobretot si aquesta no anava lligada a l'absentisme del propietari.

Sigui com sigui, la possibilitat d'accés a la propietat dels pagesos sense terra o dels petits propietaris sembla anar molt més vinculada a l'arrendament que no pas a la masoveria, encara que cal matisar algunes interpretacions (de Joan Vidal i alguns propietaris de l'època) que parlen d'un notable augment en el percentatge de propietaris, especialment arran dels beneficis generats amb la Primera Guerra Europea; aquesta tendència, posat que s'hagués produït, no fou gaire representativa.

La precarietat camperola, però, troba diverses vàlvules d'escapament: d'una banda, el servei domèstic a Banyoles, que absorbeix un important contingent de mà d'obra, bàsicament femenina; d'altra banda, molts cultivadors, i fins i tot petits propietaris, es llogaven en algunes èpoques de l'any per complementar els seus guanys. Sobre això, cal esmentar de forma molt especial el cas dels que van a la verema a França, situació afavorida per la proximitat de la frontera, i que en alguns períodes i municipis provocarà una emigració estacional força important. Malgrat que ens en manquen dades concretes, algunes cròniques de principi de

segle parlen de milers de persones d'arreu de la comarca, i disposem d'una llista elaborada per l'Ajuntament de Vilademuls el 1933, la qual evidencia la importància d'aquesta migració, que arrossega famílies senceres (un 6% de la població). Però resultaria massa simplista contemplar aquest moviment des d'una perspectiva exclusivament econòmica; el contrast amb les condicions polítiques i socials de França deurà tenir, necessàriament, una incidència en les consciències, i és cert que molts emigrants polítics de 1939 aprofitaran els contactes anteriors per fugir del franquisme i establir-se al sud de França.

Tots els elements que hem descrit fins ara, i també el paper del sindicalisme catòlic a la nostra comarca, proporcionaven al camp una imatge d'equilibri i estabilitat social que el món industrial no tenia. No hi coneixem, en efecte, grans conflictes socials durant aquesta època; hi ha, això sí, accions i reaccions individuals (tenim documentats casos de desnonaments i actes de sabotatge a Banyoles, Vilademuls i Palol des de final del segle passat), però sense una estructuració sòlida, sinó només com a accions aïllades. Contràriament, són força abundants les referències als perills i als efectes perniciosos de la ciutat (en aquest cas, representada per Banyoles) per part d'una Església i uns sectors benestants que, a les zones rurals, poden exercir un control social notable. Allunyada de les zones vitícoles, on hi havia una dinàmica de lluita reivindicativa i sindical més forta, la conflictivitat no apareixerà fins als anys de la República; això no vol dir, tanmateix, que hàgim d'atribuir al canvi polític la responsabilitat d'aquesta conflictivitat, tal com argumentaven els propietaris coetanis per tal de deslegitimar aquell règim: el que passa és que les condicions polítiques de la Segona República (noves expectatives en el terreny social, majors llibertats...) van permetre que les situacions d'explotació i de malestar afloressin a la superfície.

El paper del Sindicat Agrícola Catòlic

Disposem de poques dades sobre associacions pageses de la comarca abans de la fundació del Sindicat Agrícola Catòlic el 1905. La Asociación Agrícola apareix a mitjan segle XIX; més endavant, concretament el 1886, tenim coneixement que alguns propietaris van sol·licitar autorització per fundar un Centro Agrícola de Bañolas i que, fins i tot, van elaborar-ne uns estatuts, però no n'hem trobat cap més referència. Sigui com sigui, es deixa de banda aquesta temptativa poc reeixida; el Sindicat esdevindrà l'associació agrícola més important de la comarca durant el període que ens ocupa, i es justifica plenament que li dediquem un capítol.

Encara que sovint s'hagi parlat del 1907 com a data de la seva fundació, nascut a l'empara de la Llei de Sindicats de 1906, un repàs a la premsa de l'època endarrerix aquesta data fins al 1905. Així, el 17 de maig d'aquest any, convocada "per el president del Centre de Catòlics de Banyoles y varis propietaris de la comarca [...] tindrà lloc en aquella vila y en el local del propi Centre", una reunió de propietaris per organitzar un sindicat agrícola. Les primeres convocatòries del sindicat descobreixen clarament l'orientació inicial de la nova entitat: d'una banda, la tutela de sectors catòlics, representats per Mn. Miquel Raset (catedràtic d'Agricultura del Seminari del Collell) i el Cercle dels Catòlics; de l'altra, la presència de destacats propietaris d'arreu de la comarca (Modest de Puig de Viladamí, Miquel Ordís de Crespià, Vicens Illa de Serinyà...); i, finalment, les dificultats d'arrelament de l'entitat des del seu inici. L'apatia evident dels grans propietaris a l'hora d'impulsar el sindicat, abans i després de 1913, planteja l'interrogant de si aquesta era només el reflex d'una incapacitat d'integrar els sectors que podien esdevenir el nucli dinamitzador de l'entitat, o més aviat la convicció que l'experiment d'un espai comú entre propietaris i conreadors resultava innecessari per garantir un ordre social que no sentien amenaçat.

Però, sense considerar quines són les causes d'aquest fracàs inicial, el cert és que calgué refundar diverses vegades l'entitat, no tan sols durant el primer any de funcionament, sinó també, la qual cosa és més important, des del 1913, quan aquesta es troba en un estat d'evident decadència (només tenia 50 socis, mentre que el 1919 arribarà a més de 1300) i quan Mn. Pere Dausà n'assumeix el càrrec de consiliari. A partir d'aquesta data, doncs, el sindicat reneix, fins que esdevindrà un dels més importants de la província.

Aquest creixement, fàcilment constatable a partir de l'anàlisi de l'evolució del nombre de socis i de la seva distribució geogràfica (el 1913 tenia 139 socis actius distribuïts en 18 pobles de la província, mentre que sis anys més tard eren 1315, repartits en 113 pobles), es percep també quan hom repassa les diferents seccions. Així, els estatuts aprovats el 1921, quan el sindicat ja estava plenament consolidat, poden ajudar a analitzar-ne l'estructura i els serveis que prestava: la Caixa Rural, creada el 1913 amb l'objectiu de satisfer la necessitat de crèdits agrícoles; la compravenda cooperativa, que permetia als socis d'adquirir adobs, grans i queviures i també facilitar-los la venda dels productes; les mútues d'assegurances del bestiar (porquí, boví i mular); l'adquisició de maquinària agrícola, que s'inicia amb la farinera i s'estén a d'altres eines destinades a l'ús comunitari; i la mutualitat del treball, l'objectiu

de la qual era “*el mutuo auxilio de los socios en el trabajo de los campos, en caso de enfermedad*”. A més a més, l'existència de diferents seccions culturals i recreatives (cafè, coral, biblioteca, secció teatral, cinema, conferències...) i també l'edició del *Butlletí Sindical* com a portaveu de l'entitat des del 1916 eren proves inequívokes de la voluntat de cohesionar els associats més enllà dels estrictes interessos econòmics: “No podem volguer de cap manera que aquets beneficis quedin reduïts a la part econòmica, sinó que [...] hem de volguer que l'acció del Sindicat sigui integral, i per consegüent, que al buscar el nostre millorament o perfeccionament econòmic, trevalli també per l'intel·lectual i el moral”.

Però, al costat de tots aquests èxits evidents, també cal reconèixer el fracàs d'algunes seccions, com ara l'associació interna dels propietaris o el Tri-

La junta directiva del Sindicat Agrícola de Banyoles durant la seva segona etapa, des del 1913 fins al 1917. En primer terme i asseguts: Joan Carles, president; Mn. Pere Dausà, consiliari, i Salvador Butinyà, tresorer. En segon terme i drets: Josep Angelats, vicepresident primer; Antoni Casamor, secretari, i Pere Nierga, vicepresident segon (Font: Memòria del Sindicat Agrícola de Banyoles, 1919).

bunal Arbitral per resoldre els conflictes entre aquests i els conreadors, que s'intenta impulsar el 1919, i que cal interpretar com una altra mostra de l'apatia dels propietaris que hem comentat més amunt.

Encara que l'estructura que hem descrit no rebé excessives modificacions fins al 1936, el dinamisme del sindicat varià notablement des de 1913: així, si bé entre el 1913 i el 1920 (període en què Mn. Pere Dausà en fou el consiliari) l'entitat tingué un creixement continu i una influència notable a tot el bisbat de Girona, a partir d'aquesta data el sindicat s'estancà. No es tracta només d'una pèrdua d'associats (el 1930 han baixat a 646), que podria relacionar-se amb el sorgiment de sindicats com el de Banyoles a d'altres llocs (Besalú, Serinyà...) o amb la reestructuració interna que es produeix el 1920, sinó que també es palesa una escassa influència ideològica de l'entitat (el *Butlletí Sindical* acaba esdevenint un recull d'articles d'altres mitjans i el correu intern de l'entitat, però poca cosa més). El relleu generacional que sembla percebre's a partir del 1926 es tradueix en una nova dinamització de l'entitat, encara que la proclamació de la República el 1931 provocà la dispersió de molts d'aquests elements cap al sindicalisme agrari més reivindicatiu, mentre que el Sindicat intentava mantenir-se al marge de la nova conjuntura política.

Més enllà d'aquestes consideracions sobre l'estructura i el funcionament del Sindicat Agrícola, cal fer esment dels trets definidors d'aquest sindicalisme a partir dels escassos articles doctrinals de producció pròpia apareguts al *Butlletí Sindical*. Aquests són: el no qüestionament de la propietat privada, la consideració de les diferències de riquesa com un fet normal i la necessitat que cada classe dugui a terme les obligacions que li corresponen i compleixi la doctrina social de l'Església per tal d'evitar la lluita de classes. Sobre aquest darrer punt, és veritat que els dirigents del sindicalisme catòlic utilitzen sovint el fantasma dels moviments revolucionaris per aconseguir el suport dels propietaris, i que bona part d'aquests donaven suport al Sindicat Catòlic a fi d'evitar la incidència dels moviments anarquistes i socialistes. Però això no significa pas que aquest moviment segueixi només els objectius o els interessos dels propietaris: les friccions amb aquests són nombroses i constitueixen el primer factor explicatiu de l'allunyament de Mn. Dausà a partir del 1920. Com ha indicat Joan Puigbert, més enllà de la sinceritat i honradesa de l'actitud personal de molts capellans, emergeix el caràcter d'enquadrament subordinat del sindicalisme promogut pel catolicisme social.

ELS LÍMITS DE LA INDUSTRIALITZACIÓ

Com hem comentat més amunt, fins ben entrat el segle XX la nostra comarca fou essencialment pagesa. L'activitat industrial, bàsicament localitzada a la ribera del Terri (Banyoles i, en menor quantitat, Mata i Borgonyà), es mostra notablement feble, la qual cosa no deixa de tenir repercussions demogràfiques, econòmiques i socials evidents. Més endavant, quan parlem del moviment obrer, farem referència a les conseqüències socials; en el primer sentit, però, cal destacar que fins a la tercera dècada del segle XX Banyoles no tan sols va ser incapaç d'atreure mà d'obra de les poblacions del voltant (deixant de banda el seu paper com a nucli de serveis), sinó que fins i tot va perdre'n d'atreta per altres zones amb un major dinamisme industrial. El contrast entre el pes del sector secundari el 1900 i el que havia assolit el 1850 reflecteix clarament aquest retrocés, perquè passa d'un 42,8 a un 37,9%; i resulta fàcil recollir testimonis de

El sector dels adobats va mantenir un notable pes en la migrada indústria banyolina (Foto de Pere Rigau i Abril. Font: Arxiu Josep M. Mateu).

l'època que es fan ressò de l'emigració de braços cap a d'altres zones industrials ja des de mitjan segle passat, o que fins i tot parlen d'un retorn al camp.

El panorama que descriu el *Calendari-Guia de Banyoles y sa Comarca* el 1891 és d'evident retrocés en determinats sectors tradicionals. En aquesta data, per exemple, la fabricació de teixits de cànem, que en el segle anterior formava una notable simbiosi amb el sector agrari de la comarca, es reduïa a 8 fabricants i 23 telers, amb una tendència clara a desaparèixer. En l'àmbit dels teixits de llana i lli només subsistien 5 fabricants amb 10 telers, mentre que la fabricació de teixits de cotó, contràriament, mantenia una activitat força important (que s'estenia també a Borgonyà), si bé aquesta era monopolitzada per una única empresa de capital forà, la Ribó i Cia., que concentrava més del 90% de la producció i que mantenia al seu voltant una notable activitat subsidiària. D'altra banda, sectors tradicionals, com els adobats, amb 8 empreses de dimensions reduïdes, o la fabricació de paper, que s'estenia a Mata i Borgonyà, es resistien al retrocés general.

La pèrdua de les darreres colònies i els seus mercats el 1898 provocà una forta crisi en el sector tèxtil i augmentà, encara més, la regressió industrial; la sobreproducció es convertí en habitual i les relacions entre empresaris i treballadors s'enduriren considerablement, com veurem en el capítol següent. La crisi de final de segle va arribar al seu punt culminant amb el tancament de la fàbrica Ribó i Cia., una empresa filial que alguns anys enrere es plantejava una ampliació, però que en aquests moments es veia arrossegada per la crisi que s'experimentava arreu de Catalunya; el tancament de la seva fàbrica a Banyoles va deixar sense feina més de 300 obrers i certificà la greu fallida del sector tèxtil. Les dades de la contribució industrial, sempre estimatives, reflecteixen perfectament aquest retrocés, tant en la pèrdua de pes dins el conjunt de contribuents industrials, com en la disminució de la maquinària censada: els telers mecànics, per exemple, passen de 154 el 1899 a 49 el 1901, mentre que els fusos baixen, durant el mateix període, de 2027 a 27; la forta davallada del sector també deixa una empremta en el percentatge de població activa que ocupa, que passa d'un 13,7% el 1861 a un 2,67% el 1900. La crisi també acabarà afectant el sector dels adobats i el paper, si bé amb menor intensitat.

Així, el febrer del 1901, l'Ajuntament de Banyoles constata que “*este país se halla necesitado de que abran trabajos públicos pues con los cinco pedrizcos que el año pasado asolaron las cosechas de esta comarca han quedado muchas familias en estado bastante miserable, sobran brazos para la labor, los jornales son exigüos y su precio muy reducido y han tenido que emigrar muchos obreros en busca de un jornal*”

Estació de tren de Banyoles el dia de la seva inauguració (Font: Arxiu Josep M. Mateu).

de que aquí carecen y de un pedazo de pan para sus hijos y además de que con el ferro-carril de Olot a Gerona ha disminuido el tráfico de esta región”.

Resulta, però, molt més fàcil seguir les conseqüències d'aquesta feblesa industrial que no pas determinar-ne les causes. Entre aquestes darreres, cal assenyalar la manca d'unes comunicacions adequades: la nostra comarca va veure reiteradament frustrada la reivindicació d'una connexió amb la xarxa ferroviària del país, i, a més, el desenvolupament d'aquesta la va condemnar durant molt temps (fins al 1926) a una posició marginal. Cal afegir-hi, també, el mal estat de la xarxa viària, denunciat de forma persistent, i que deixava la capital de la província a més de dues hores de distància; el 1894, per exemple, el *Semanario de Bañolas* comentava “que la carretera de esta á Gerona se halla en un pésimo estado que inspira lástima y miedo al infeliz mortal que se ve obligado á hacer la travesia por aquellos caminos llenos de baches y de piedra sin moler”; i la situació no havia canviat gaire el 1917, quan el diari *El Norte*, de Girona, es feia ressò de les queixes contra “el pésimo estado de la carretera de Gerona a Bañolas, especialmente en la parte comprendida entre la República y esta última población, hasta el

extremo de que muy a menudo los viajeros tienen que caminar a pie cerca de un kilómetro”.

També s’ha d’incloure entre les causes de l’estancament industrial la migradesa dels recursos naturals propis, és a dir, la incapacitat dels recursos hidràulics autòctons (els recs de desguàs de l’estany i el Terri) per sostenir una mecanització que, arreu de Catalunya, esdevenia creixent i generalitzada. A començament del segle XX, amb l’arribada de l’electricitat i el trencament de la dependència de l’energia hidràulica, es palesa una ampliació d’algunes indústries i l’aparició d’altres de noves, tant en el sector alimentari com en el d’adobats i el tèxtil. El 1925, Joan Vidal constata que “lo que ha transformat i ha fet possible l’ampliació de la indústria ha estat l’instal·lació de l’energia elèctrica a la població puix que la forsa que podia donar l’aigua de l’Estany és molt limitada i era ja tota aprofitada”; i, al mateix temps, anunciava una època de creació de nova riquesa.

El parèntesi de la Primera Guerra Mundial (1914-1918) va permetre el benefici fàcil, tant per l’obertura d’un nou mercat fins aleshores inaccessible, com per la manca de competència en el més immediat. En aquest sentit, i fent referència al sector dels adobats, Joan Vidal comenta que aquesta va ésser causa d’una forta reacció, “de modo que s’establiren importants fàbriques noves i s’ampliaren les existents, adquirint unes i altres modernes maquinàries, ocupant tal nombre de brassos que d’haver subsistit aquella poixansa, la població hauria crescut notablement”; un comentari que també podem estendre a d’altres sectors, com ara el tèxtil. Aquest breu miratge es va deixar sentir no solament en determinades activitats manufactureres, sinó també en el comerç de productes bàsics, que va trobar el camí obert a l’especulació: l’estiu del 1917, l’Ajuntament de Banyoles constata que “*por algunos individuos de esa localidad, se está procediendo al acaparamiento de cuantas subsistencias existen en los almacenes y tiendas de esta villa las cuales pagan a mucho mayor precio que el corriente y establecido en esta localidad, para ser transportadas a Francia*”, i expressava el temor que aquest fet no provoqués “alguna protesta ruidosa y hasta la consiguiente alteración del orden público”.

Certament, les dades de la contribució industrial confirmen aquesta lleu represa en els sectors esmentats, però també en els de l’alimentació i la fusta (molt lligada a l’exportació dels alls). No obstant això, fins a l’època d’expansió de l’empresa Gimferrer, la majoria d’indústries tenen unes dimensions força reduïdes; una enquesta del 1919, per exemple, recompta uns 350 obrers, la majoria dels quals es reparteixen en empreses de menys de 20 treballadors. És a

partir de la tercera dècada del segle quan el creixement esdevé realment important, amb una empenta considerable del sector tèxtil, que recupera el terreny perdut i es presenta amb un enfocament diferent i renovador, i també dels sectors alimentaris. Es tracta, en tot cas, d'un creixement econòmic que no va permetre grans onades migratòries: en el període de major recepció, del 1920 al 1930, tan sols podem comptabilitzar l'arribada d'uns 300 immigrants a Banyoles, els quals, si bé tenen un pes important en el creixement demogràfic del període (en representen més del 60%), resulten certament insignificants si es compara amb el que succeïa a d'altres poblacions de Catalunya.

Organitzacions obreres i confrontacions socials

L'escàs desenvolupament industrial, com hem vist en el capítol anterior, explica bastant la feblesa del moviment obrer a la nostra comarca; però, malgrat tot, la documentació de l'època també reflecteix les confrontacions socials que sorgeixen en la nova societat capitalista que penetra arreu, tot i que resulta difícil d'analitzar l'evolució de les societats que reunien els treballadors i diferenciar quines servien per portar una dinàmica contestatària i de classe i, encara més, quins eren els seus plantejaments ideològics.

A pesar de l'obligada clandestinitat del moviment obrer durant els primers anys de la Restauració (fins al 1881), la qual cosa provocarà un retrocés important en la implantació de la Internacional a tot l'Estat, la Federació de l'Associació Internacional de Treballadors es manté de forma testimonial a Banyoles, com a mínim fins al 1881, encara que feia anys que gairebé havia desaparegut del mapa sindical de les comarques del nord de Catalunya. Més endavant, el 1882, moment de reorganització de la Internacional, també hi trobem membres de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola, de caràcter anarquista; i el mateix any tenim constància de l'existència d'una secció de la Federació de Teixidors a mà, de tendència marxista. En relació amb això, una comunicació dirigida a l'Ajuntament amb motiu de l'1 de maig del 1900, descobreix, enmig de les reivindicacions dels obrers (compliment de la llei reguladora del treball dels menors i ensenyament gratuït), algunes referències que palesen clarament les seves influències ideològiques i una notable consciència de classe.

Però aquesta significativa presència sindical sembla trobar un punt i a part amb el canvi de segle, que resulta especialment conflictiu a la nostra comarca com a conseqüència de la crisi industrial: el setembre de 1899 es declara una vaga que paralitza prop de 150 obrers adobers i que provoca la concentració

d'efectius de la Guàrdia Civil a Banyoles; l'any següent, el conflicte es reproduïx. Al mateix temps, arran de les vagues iniciades en el mes de febrer de 1899 a Osona i el Ripollès, es constitueix una Federació Tèxtil Espanyola a Banyoles, que sembla difuminar-se pocs mesos després amb el tancament de la Ribó i Cia. Seguint amb això, a final de segle se succeeixen els moviments de protesta al sector tèxtil, en els quals la dona adquireix un paper central: a més a més del conflicte agònic a la Ribó (el desembre de 1899) o del de la fàbrica Lavall i Cia. (el gener del 1900), l'octubre del 1899 es produeix una “vaga de noyas” a la fàbrica de mitges de Besalú, que acabarà amb l'intent del fabricant de traslladar l'empresa.

Condicions de vida i de treball

Si els documents de l'època proporcionen poques dades sobre com s'organitzen els obrers, encara resulta més difícil d'esbrinar com viuen i treballen. En aquest sentit, la *Topografía Médica de Bañolas* és una font de primer ordre, però, a desgrat de la qualitat de l'anàlisi demogràfica i mèdica de l'estudi, les dades sobre les condicions de vida dels sectors populars són molt escasses.

La duresa del treball i les males condicions de vida són trets comuns a tot l'obrerisme català; un element clau per valorar-ho són les condicions de treball de la dona i dels infants. La insuficiència del sou de l'home a l'hora de mantenir el migrat pressupost familiar farà ben aviat imprescindible el treball de la dona i dels infants, el qual és generalitzat en el camp i també és perceptible en la indústria. En el cas de la dona, tot i que els padrons municipals acostumen a incloure-les en el genèric apartat de “*sus labores*”, és evident la seva participació tant en les tasques del camp com en les activitats derivades de l'agricultura (l'enforcament dels alls, per exemple) i, en el cas de la indústria, en el sector tèxtil. En un cens del 1861 apareixen unes 132 dones a la indústria tèxtil, les quals representen més d'un 90% dels obrers que hi treballen. D'altra banda, les condicions de treball que havien de suportar eren realment dures: els delegats de la comissió de la Federació Tèxtil que van visitar la Ribó i Cia. durant la vaga de final de 1899 constataren que “*las obreras de aquel centro de producción (son) las más explotadas de España, por pagarse la mano de obra á las hiladoras con máquina de 500 husos, trabajando catorce horas, 12 pesetas; las tejedoras, con dos telares, 7 y 8, y las aspeadoras, 4 y 5 pesetas*”.

Quant al treball infantil, es fa encara més difícil de mesurar-ne l'abast; els padrons de població solen escamotejar l'ocupació dels infants, sovint il·legal i

La jornada del Primer de Maig, que incloïa un àpat de germanor al paratge de les Estunes, combinava el caràcter lúdic amb el reivindicatiu (Foto: Manuel Pigem i Roset. Font: Arxiu Josep M. Mateu).

gairebé sempre immoral, i només en casos molt puntuals el descobreixen. Així, encara en temps de la Segona República hom denunciava que a les Saques “abunda [...] la gent jove, i més que jove infantil, que en lloc de la fàbrica el seu puesto és l’escola”, i demanava a l’Ajuntament que il·luminés el camí de Camós perquè “quan vinga un delegat de treball a fer una inspecció pugui vèurer les criatures que treballen quan ningú no els veu, i els fan anar a jugar per aquell camí de Guèmol quan hi pot haver algun compromís”; i, d’altra banda, les queixes dels professors per l’absentisme dels alumnes a les zones més agrícoles també són força abundants.

Per tant, no és gens estrany que les sol·licituds que els obrers dirigeixen a l’Ajuntament amb motiu del Primer de Maig recullin, entre les reivindicacions més repetides, el compliment de la llei reguladora del treball de dones i infants de menys de 10 anys, però també, de forma igualment insistent, la instrucció gratuïta i obligatòria. Es tracta d’una reivindicació que els sectors liberals i repu-

blicans (des de Pau Rodríguez Caixàs fins a Estanislao Costa) assumiran com a condició indispensable per al canvi polític i social, i que mostra implícitament uns elevats índexs d'analfabetisme. Tot i que aquest es redueix a partir de principi de segle, encara el 1930 més d'un 30% de la població de Banyoles no sap llegir, una xifra que augmenta fins a gairebé el 35% si només hi comptem les dones.

D'altra banda, l'habitatge dels obrers, tal com el descriu Josep M. Mascaró, és un focus potencial de tuberculosi pulmonar i d'altres malalties contagioses: “[...] *húmedas, sombrías, de paredes toscas, abundantes en huecos y escondrijos repletos de polvo e inmundicia, divididos en pequeños departamentos mal ventilados y de cubicación a todas luces insuficiente para el número de individuos que deben albergar*”. La precarietat de les condicions de vida dels obrers es manifesta també en l'alimentació; en aquest sentit, la periòdica inflació dels preus, el frau en els pesos i l'adulteració d'alguns productes de primera necessitat incitarà els sectors populars a cercar solucions pròpies: tenim constància de diversos intents de constituir una cooperativa de consum, primer des del Sindicat Agrícola i, més endavant, com a iniciativa dels mateixos obrers (per exemple, la Unió Democràtica i Social a principi del 1920), seguint l'exemple de les que ja funcionaven en d'altres poblacions, com ara Sant Feliu de Guíxols; però totes aquestes temptatives fracassaran a causa de l'oposició dels comerciants locals.

El tema de la pobresa mereix un capítol a part. A desgrat dels mecanismes d'autoprotecció (bàsicament mutualitats), una part prou important de la població (el padró del 1889 classifica un 1,22 per cent dels banyolins com a “pobres”) es troba en els límits de la subsistència i es veu fortament sotragada per males collites o períodes de retrocés industrial, que els forcen a l'emigració o a la misèria. Els testimonis de l'època reflecteixen perfectament la presència constant de la pobresa: l'agost del 1877, per exemple, l'alcalde de Banyoles *autoritzava* “*á algunos obreros sin trabajo para cantar por las calles al objeto de recoger alguna limosna*”; en altres períodes, però, les autoritats es mostraran molt menys receptives i reprimiran de forma sistemàtica la mendicitat.

El ressò de la Setmana Tràgica

Cal, però, reprendre novament el fil de la conflictivitat social. El mes de juliol de 1909 van esclatar a Barcelona (i més endavant es van estendre a algunes ciutats del país) uns avalots que, si bé van començar com un moviment antimilitarista en contra de l'enviament de tropes al Marroc (bona part de les

quals eren reservistes), ben aviat van adquirir un marcat caràcter anticlerical. Aquests fets, coneguts amb el nom de Setmana Tràgica, van tenir un cert ressò a Banyoles (amb alguna temptativa frustrada a d'altres poblacions de la comarca, com ara a Porqueres), tot i que els incidents resten molt lluny de produir situacions dramàtiques i violentes com al Baix Empordà o l'àrea de Barcelona.

Les protestes s'inicien a Banyoles el dimarts 27 de juliol a la tarda, l'endemà de la vaga general de Barcelona que marca l'inici dels esdeveniments. El diari *La Lucha* recull que “*por la mañana no ocurrió incidente alguno pero por la tarde se organizaron grupos que recorrieron pacíficamente las calles y exigieron el cierre de fábricas, talleres y tiendas que se efectuó sin incidente alguno*”. Per la seva banda, el corresponsal de *La Veu de Catalunya* comenta que “a la nit els presidents de totes les societats s'aplegaren al Café Vila y parlaren de lo que calia fer l'endemà”; i afegeix, en la línia antilerrouxista del diari, que “s'acabà malament mercès a la preponderància dels elements lerrouxistes iniciadors del moviment”. L'endemà, dimecres, la protesta es va radicalitzar: “[...] anaven colles pels carrers fent tancar les botigues y no deixant fer el mercat; trencaren el telegraf y tancaren el pas per la carretera. Se deya que a la nit se saquejaría y cremaría Casa-missió y algun convent (...). El Sometent local va rondar y no va pasar res de lo dit”. Com en d'altres llocs, doncs, les comunicacions foren tallades per tal d'evitar la intervenció de reforços de fora, malgrat que, al capdavant, seria el mateix sometent local qui s'encarregaria d'avortar la revolta.

La repressió, encara que algun diari la trobà lleu, va afectar 11 ciutadans, que van romandre diversos mesos a la presó, d'on foren alliberats en fer-se càrrec alguns comerciants locals del pagament de les fiances (que pujaven a 2.000 pessetes per persona, quantitat molt considerable en aquella època). La radiografia dels ciutadans encausats resulta força reveladora de la naturalesa de la revolta: es tracta de professions populars (paletes, fusters o simplement jornal·lers), d'edats compreses entre els 14 i els 30 anys, entre els quals apareix algun dirigent obrer, com és el cas de Rafael Llapart, president de El Progreso Albañil.

Però, deixant a part les implicacions més o menys conjunturals, la reproducció de la revolta a Banyoles permet constatar, d'una banda, l'existència d'una situació de tensió social i un rebuig a la crida dels reservistes, i, a més, de forma menys circumstancial, l'oposició a un sistema de reclutament realment discriminatori que permetia l'exempció en metàl·lic dels rics. Aquest rebuig, especialment palès a la premsa republicana, pot manifestar-se en moments puntuals i de formes diverses: el 1876, per exemple, tenim documentades accions de sabotatge durant el sorteig de quintes, que obliguen a suspendre'l a Vilademuls, i que

provocaran un detingut a Banyoles. En un altre sentit, cal esmentar la creació d'una entitat com la Sociedad Económica de Padres de Familia el 1847 amb l'objectiu de *“procurar á los Padres inscritos medios seguros en lo posible para sustituir á sus hijos que les cupiere la suerte de Soldados”*, tot i que sembla tenir una vida força breu; més endavant, hom s'agruparà en societats de major abast geogràfic. Però hi ha d'altres fórmules individuals, com ara la deserció, que constitueix un fenomen omnipresent, si bé lògicament s'incrementa en períodes de conflicte bèl·lic.

De les societats d'ofici als sindicats

Fins als voltants de 1918-1919 les societats i les federacions d'ofici tenen més força que les centrals sindicals ben articulades: així, els obrers fusters tenen La Sierra (1900); els paletes, La Alianza (1884), que a final de segle serà substituïda per El Progreso Albañil i l'Alianza Obrera de Albañiles; els obrers picapedrers, La Escoda (fins al 1900); i els paperers i blanquers, amb una major tradició associativa, el Progreso Papelero i El Porvenir Curtidor, que el 1900 apareix com la societat amb un major arrelament a Banyoles (amb 140 socis). Alguns oficis fins i tot disposen de les seves pròpies mutualitats, que intenten cobrir la inexistència d'un sistema públic de seguretat social: hi havia, per exemple, el Monte-pio de Socorros Mutuos de Obreros Curtidores, l'objectiu del qual era *“amparar y socorrer a los asociados que padezcan alguna enfermedad o dolencia que les impida acudir al trabajo a ganarse el necesario sustento”*.

En relació amb això, hi ha una comunicació de l'alcalde de Banyoles al governador civil el març de 1919, on es diu que *“las únicas sociedades de carácter puramente obrero existentes en esta villa son las llamadas El Progreso Curtidor, Alianza Obrera de Albañiles y el Progreso Papelero, sin que ninguna de ellas revista carácter socialista, sindicalista ni anarquista [...], sin que ninguna de ellas tenga centro abierto, habiéndose comprometido los componentes a no reunirse nuevamente y como quiera de cada una de dichas sociedades tiene constituido o establecido el socorro mútuo para casos de enfermedad, he creído no era necesario prohibir su funcionamiento en la parte antes referida salvo el mejor parecer de V.S.”*.

Però a partir del 1919, en un ambient de major conflictivitat social, es percep l'intent d'implantació de centrals sindicals clarament vinculades a sindicats de major abast geogràfic: així, el 1920 tenim constància de la fundació d'un Sindicat d'Oficis Varis, proper a la UGT, i des del 1919 sembla existir un Sindicat Únic de Treballadors adscrit a la CNT (amb prop de 200 afiliats), que no

serà legalitzat fins al 1923, pocs mesos abans de l'inici de la dictadura de Primo de Rivera.

Els anys anteriors al cop d'estat (setembre de 1923) reflecteixen una major tensió social, que se centra sobretot en el sector de la construcció i els adobats: els paletes es declaren en vaga el 1917 i el 1919 per qüestions salarials, i els blanquers mantenen una especial conflictivitat a final del 1919, amb enfrontaments entre vaguistes i esquirols. Tot plegat troba una resposta en els fabricants, ja sigui a través de l'associació patronal (el 1919 hi ha una Unión de Fabricantes de Curtidores y Zurradores, i el 1920 es constitueix La Constructora, de vida força efímera) o, fins i tot, del *lock-out* (cas dels blanquers el desembre de 1919); també hi ha reacció de les autoritats, que decreten la suspensió dels diferents sindicats per haver-se reunit sense autorització (el març de 1920, per exemple). Així, després del llarg període de repressió que s'iniciarà el setembre del 1923 amb el cop d'estat de Primo de Rivera, el moviment obrer es troba a les portes de la Segona República en una situació d'evident feblesa.

El debat sobre la qüestió social

Fins aquí ens hem centrat essencialment en el repàs dels esdeveniments socials, però cal afegir-hi el debat d'allò que els mateixos coetanis anomenen la qüestió social, que es reflecteix perfectament en la documentació de l'època, tot i que costa de rastrejar-hi la veu dels obrers. El que sembla evident és la imbricació entre sectors republicans i obrers a través del pes d'aquesta opció a les zones més pobres de la ciutat durant les consultes electorals, de la major permeabilitat de les demandes obreres en el discurs republicà o de la militància d'alguns obrers en partits republicans (com ara Manuel Viñas, el primer regidor de Banyoles que es declara representant dels obrers).

Per la seva banda, les alternatives proposades pels sectors benestants locals no són gaire diferents, lògicament, de les que en aquests mateixos moments es proposen en l'àmbit estatal. Segons aquests, les diferències socials són inevitables, i per tal de resoldre la confrontació social cal que els propietaris es mostrin caritatius i els obrers es resignin a la seva condició de penúria terrenal, tot esperant la seva recompensa en el més enllà: *"Caridad arriba que con sus efluvios dulcísimos ablande el duro corazón del patrono y le inspire honda conmiseración por los infortunados representantes de la miseria hasta no sujetarlos, como materia propicia á la vil explotación, á duras privaciones y bárbaras faenas [...]. Resignación abajo para que el obrero no repugne el trabajo y sufra sin protesta sus duras leyes y espere para*

mañana una recompensa eterna á sus sinsabores y fatigas [...]. Cuando estos dos sentimientos hayan arraigado en los patronos y obreros, separados por fieros antagonismos y odios africanos, quedará resuelto el problema obrero y se abrazarán fraternalmente las clases y comenzará la era de la pacificación y la prosperidad”.

D'acord amb aquesta concepció de la qüestió social, hom promourà l'establiment de canals de beneficència per tal de temperar el conflicte social, com per exemple les Conferències de Sant Vicenç de Paül, refundades el 1882; en el mateix sentit, cal parlar de l'Hospital (que a partir del 1880 serà dirigit per les germanes de Sant Josep), de les Germanetes dels Vells Desemparats (que cobriran el camp dels vells pobres a partir del 1891), i, de forma molt més puntual, de les nombroses vetllades benèfiques que s'organitzen.

PODER POLÍTIC I GRUPS DIRIGENTS

La fi de la Tercera Guerra Carlina

Els darrers mesos de la Guerra Carlina han de veure's com un període de transició entre els intensos anys del Sexenni Democràtic (1868-1874) i el nou règim de la Restauració borbònica que malda per consolidar-se. La fallida del darrer alçament carlí, que colpí de forma notable la nostra comarca, tingué diverses causes: la pèrdua del suport popular, l'enèrgica acció militar de Martínez Campos i, finalment, l'indult concedit als carlins que lliuessin les armes. Tot plegat fa que el 19 de novembre de 1875 es pugui considerar acabada la guerra, si bé durant alguns mesos encara es manifesten petits esquitxos de resistència militar, partides carlines a mig camí entre el refús a acceptar la derrota i el bandolerisme: el mateix novembre de 1875, per exemple, una reduïda partida que es mou per la serra de Rocacorba assalta l'alcalde de Canet d'Adri i impedeix que aquest pugui constituir oficialment l'Ajuntament fins al desembre del mateix any.

Tot i això, l'1 de març de 1876, el corresponsal del diari gironí *La Lucha* informava des de Banyoles que *“la noticia oficial de haber terminado ya la guerra civil ha llenado de satisfacción à todos los buenos habitantes de esta villa. Luego que por pregón se publicó tan fausta nueva, vióse pintado en el rostro de los más, el júbilo que rebosaban sus corazones [...]. Las campanas se echaron á vuelo [...]. Inmediatamente el magnífico Ayuntamiento Constitucional dispuso que en la plaza de la Constitución fuese colocado bajo dosel el retrato de S.M. el rey de España D. Alfonso XII (q.D.g.) y viéronse desde luego engalanadas las casas con vistosas colgaduras. La música reco-*

rrió las calles de esta población, entonando aires patrióticos, seguida de una comparsa de jóvenes disfrazados bailando de una fuerza de la Ronda local y de un gentío que llenaba las plazas y calles del tránsito, victoreando al joven Monarca, á la nación y al ejército [...]. Después tuvieron lugar bailes públicos y aparecieron las casas iluminadas hasta las diez de la noche, continuando los bailes hasta la madrugada [...]. Continúa el regocijo público, y los bañolenses alborozados saldan la nueva aurora de la Paz, al grito de ¡Viva el Rey! ¡Viva la Nación pacificada y libre! ¡Viva el ejército español!”.

L'eufòria del cronista per l'acabament de la guerra no ha de fer oblidar, però, que una bona part de la comarca, que en els anys anteriors havia donat suport a la causa carlina, no podia pas sentir-se alliberada. A desgrat d'això, és cert que la comarca va recuperant la normalitat lentament: el nou règim de la Restauració comença a imposar-se arreu i els dos grups ideològics que havien tingut un pes destacat en els anys anteriors, carlins i republicans, intentaran trobar el seu lloc, no pas sense dificultats, en el nou context polític. I, paral·lelament a les lluites polítiques, hom constata les dificultats en el procés d'integració de les classes benestants, industrials i propietaris agrícoles, tot i el paper destacat que hi juguen l'Església i el catolicisme com a aglutinadors.

El Cercle dels Catòlics i l'Ateneu

És complicat d'oferir una visió sintètica de l'evolució política de la comarca durant el període de la Restauració sense caure en l'anàlisi estrictament electoral, sobretot si es té en compte que durant molt de temps la política es feia, més que a partir de grups polítics ben definits, a base d'associacions on convergien i divergien els interessos. En aquest sentit, cal esmentar especialment dues entitats que neixen a final del segle passat i que, encara que inicialment tinguin un caràcter apolític i una activitat que comprèn els diferents àmbits de la vida ciutadana (des de la cultura i les festes, fins a l'economia i els moviments obrers i agraris), esdevindran essencials per tal de conèixer l'evolució política de la comarca: d'una banda, l'Ateneo Bañolense, el qual tenia el precedent de l'Ateneo Instructivo-El Republicano Bañolense de l'any 1869, i que reunirà els sectors liberals i republicans des del 1885; de l'altra, el Círculo de Católicos, fundat el 1899 i que es convertirà en el bressol de carlins i sectors purament catòlics. Les dues entitats, que fins i tot acabaran confluint en alguns moments molt puntuals (com és el cas de la Solidaritat Catalana el 1906), patiran també profundes divisions internes; però, a desgrat de tot això, jugaran el paper d'eixos bàsics de la vida política fins al període de la Segona República.

En el cas del moviment republicà, per exemple, aquest sortirà bastant afeblit del període de 1868 a 1874, tant per les divisions internes com pel paper marginal que ocuparà durant molts anys; així, la instauració del sufragi censatari fins al 1891 (un fet que reduïa notablement el seu potencial electoral, de base molt més popular que els partits dinàstics) farà que es vegi allunyat del poder polític i, fins i tot, implicat en alguns pronunciaments militars (sembla haver-hi un cert compromís d'alguns dirigents de l'Ateneu amb el del general Villacampa el 1886). Com si hagués desaparegut del mapa, fins al 1885 no es comença a percebre una certa revifalla del republicanisme, molt restringit a Banyoles, amb diversos moments ben significatius, com ara la mateixa fundació de l'Ateneu o, més endavant, l'aparició de la primera temptativa de premsa local, *El Bañolense*, apareguda el 1886. Malgrat tot, fins al 1897 els sectors republicans no accediran al poder municipal, tant a Banyoles com a Serinyà; en el primer cas, però, s'obre un període de domini republicà que arribarà al 1905, quan els sectors catòlics locals s'uniran sota la protecció del rector de Santa Maria, Mn. Francesc Arau, i aconseguiran recuperar el control de l'Ajuntament.

La festa d'homenatge als sometents el 1909 en la postal commemorativa (Foto de Francesc Mateu. Font: Arxiu Històric Comarcal de Banyoles, AHCB).

Quant al Cercle dels Catòlics, cal començar parlant dels seus orígens, certament confusos: sovint s'ha acceptat que l'entitat neix a final del 1899 com a hereva directa de la Juventud Católica, una associació de tendència carlina constituïda el 1883, però la documentació revisada ens trasllada alguns anys enrere, concretament al 1881, quan es crea un *Círculo Católico* com a espai (no pas necessàriament físic, si voleu) d'esbarjo, amb pretensions apolítiques i amb l'adscripció als "*principios genuinamente católicos del Syllabus*". Així, aquesta referència ideològica, base de l'integrisme carlí, i la mateixa presència de Mn. Benet Torró com a director de l'entitat confirmen que els passos posteriors (primer, la Juventud Católica i, més endavant, el Cercle de Catòlics) aniran encaminats a incorporar sectors catòlics que no necessàriament s'identificaven amb la causa carlina; d'aquesta forma, doncs, sembla que a final del 1899 es pot parlar d'una segona fundació, quan el Cercle es consolida com a nucli de sectors conservadors ben heterogenis.

Pel que fa a aquesta qüestió, una radiografia de les tendències presents al Cercle a la cruïlla entre el segle passat i l'actual permet evidenciar la diversitat de famílies conservadores que s'hi aplegaven, no només de Banyoles, sinó també de tota la comarca: d'una banda, els carlins, inicialment majoritaris, però que aniran perdent força per les escissions i pel pas de membres cap a d'altres tendències; també hi apareixen els sectors monàrquics conservadors, que el 1906 s'escindiran del Cercle per tal de constituir la Lliga de Defensa de l'Agricultura, Indústria i Comerç de Banyoles i Comarca, una entitat que en certa manera es presenta com a cobertura del règim a la comarca; i, finalment, hi ha els catalanistes, que, com veurem més endavant, tindran evidents dificultats a l'hora de formar un grup polític homogeni i es repartiran en diferents entitats (alguns d'ells, per exemple, s'integraran en el Foment de Cultura i Sport el 1912).

Totes aquestes escissions, però, no invaliden pas l'afirmació anterior sobre la importància del Cercle com a eix dels sectors més conservadors. Contràriament, el fet d'esdevenir l'origen o el bressol d'entitats força significatives, com ara el Sindicat Agrícola Catòlic, confirma la seva transcendència en la vida local.

El naixement del catalanisme polític

En els darrers anys del segle passat hom observa també el naixement d'un moviment polític que assolirà un paper important a la nostra comarca: el catalanisme. Així, tot i que un sondeig acurat dels seus orígens ens porti al seguiment d'algunes actuacions personals (per exemple, a l'adhesió al Missatge a la Reina

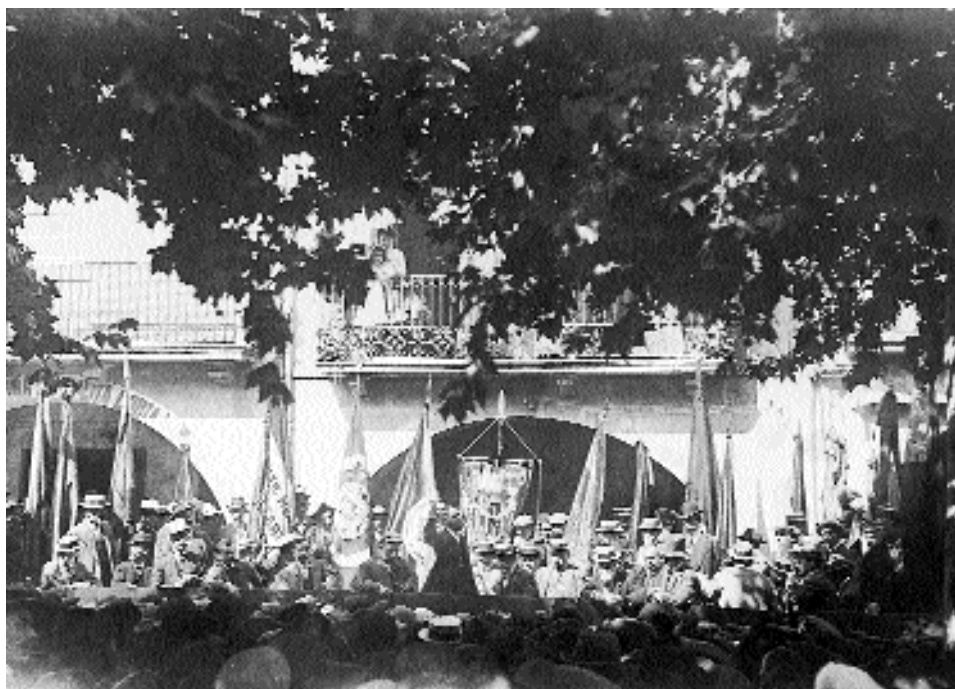
Regent de Josep Gallostra –des de Crespià– i Pere Alsius –des de Banyoles– el 1888, o a la de Ferran Perpinyà, Pau Casabona i Josep Traver a les Bases de Manresa el 1892) o a les propostes d'algunes opcions polítiques de llarga tradició (des del carlisme fins al republicanisme), la presentació oficial del catalanisme com a moviment polític cal situar-la el 10 d'abril de 1898, quan el *Semanario de Bañolas* publica el manifest de la Lliga Catalanista de Banyoles i Sa Comarca. La data concreta és menys important, si es vol, que el fet que constitueix, al nostre entendre, un punt d'arribada i de sortida: en el primer sentit, repassant les pàgines de l'esmentada publicació, és fàcil d'advertir com el catalanisme va amarant-la en un procés lent però constant, que comença a final del 1895; però també es percep que en aquest procés conflueixen sectors que van des del carlisme més moderat fins a d'altres de clarament beneficiats amb el nou règim liberal o industrials.

El catalanisme adquireix aviat un caràcter clarament regenerador i alhora afer-rissadament catòlic, amb un paper destacat de l'església local, i conservador: el manifest esmentat no solament reivindica “lo restabliment dels Furs i Drets de Catalunya” (una proposta que podien assumir perfectament aquells amb una tradició carlina), sinó que també recorda que “venim á trevallar dintre d'Espanya per Catalunya y per los catalans y, ajudant Déu, esperem fer bona tasca”. Més endavant, hom s'afanyaria a destacar (amb un cert sentiment de culpabilitat encoberta) que aquesta defensa de la personalitat de Catalunya no pretenia posar en qüestió l'Estat: “Som espanyols [...], no som separatistas; que no treballem y menys en eixos moments de conflicte, per l'independència absoluta de la terra catalana”.

A desgrat de la voluntat d'influir més enllà de Banyoles, la veritat és que la penetració de la Lliga Catalanista sembla restringir-se a aquesta població (on arribarà a assolir 50 socis) i a Crespià (amb la figura central de Josep Gallostra), i té una vida força curta. Més endavant, el seguiment del catalanisme es fa molt més difícil; en part, perquè no va aconseguir, almenys fins al 1931, d'articular-se com a opció política diferenciada i amb força. No obstant això, sembla clara l'existència d'una certa línia de continuïtat entre la Lliga Catalanista que hem esmentat, el Fomento Catalanista (1903) i, més endavant, la Unió Nacionalista Catalana (que apareix el 1910 i desapareix poc temps després). Resulta molt més complicada la catalogació d'una entitat com el Foment de Cultura i Sport, sorgida el 1912, i que, si bé aplega algunes personalitats que posteriorment aniran a raure a Acció Catalana o a la Lliga Regionalista, desplega una notable activitat cultural que va més enllà del foment del catalanisme (amb seccions d'esperanto, esports, excursionisme...).

El parèntesi de la Solidaritat Catalana

A principi del 1906, el refús a l'atac d'un grup de militars a la seu del *Cut* i a la posterior Llei de jurisdiccions impulsarà a Catalunya la unió de la Lliga Regionalista, el Centre Nacional Republicà, la Unió Catalanista, els carlins, els federals i independents. Aquest pacte, batejat amb el nom de Solidaritat Catalana, també tindrà ressò a la nostra comarca amb la unió de l'Ateneu, la Joventut Carlista i sectors catalanistes, tot i que aquesta provocarà el trencament de l'Ateneu i del Cercle dels Catòlics: en el cas del republicanisme, aquest patirà l'escissió d'un sector de tendència més obrerista i lerrouxista, que s'aplegarà al Centro Republicano Bañolense des del 1907 fins al 1917; per la seva banda, el Cercle tindrà la dissidència dels dinàstics conservadors i mauristes, que formaran la Lliga de Defensa de l'Agricultura, Indústria i Comerç, i la d'alguns sectors carlins, que s'aplegaran a la Joventut Tradicionalista.

Un acte catalanista a la Plaça Major de Banyoles a principi de segle (Font: AHCB, cedida per la família Malagelada),

Però el bloc solidari, malgrat que tenia uns fonaments conjunturals prou consistents, resultava excessivament heterogeni per poder resistir gaire temps. Així, després del seu trencament a causa dels fets de la Setmana Tràgica del 1909, que analitzem en un altre capítol, es pot dir que els diferents grups recuperen les antigues posicions. Pel que fa al moviment republicà (deixant a part els sectors lerrouxistes aplegats al Centro Republicano fins al 1917), aquest s'adscriu a una nova temptativa d'agrupar tots els sectors republicans, la Unió Federal Nacionalista Republicana (la UFNR); en l'Assemblea General celebrada a Barcelona el 6 de gener de 1911 trobem la presència d'un representant comarcal, Francesc Pujol. No obstant això, i malgrat alguns èxits electorals a Banyoles, el republicanisme federal acabarà esdevenint un grup polític gairebé fossilitzat.

Quant als sectors carlins, aquests cercaran una nova via de reagrupament a través del Patronat Obrer Tradicionalista, constituït el març de 1910; es tracta d'un sector que va perdent vitalitat de forma gradual, però que gaudirà d'una notable força electoral encara durant els anys de la Segona República.

El caciquisme com a fenomen omnipresent

Fins aquí ha pogut semblar que intentàvem confondre l'evolució política de la comarca amb la que es manifesta a Banyoles, però el cert és que el contrast entre ambdues zones resulta palès. El dinamisme de Banyoles, amb tot el ventall de forces polítiques en joc, difícilment podrà reproduir-se a la resta de la comarca; contràriament, un senzill repàs al repartiment del poder polític local fins a la Segona República permet comprovar que aquest és controlat per famílies que s'autosucceeixen, tot resistint crisis i canvis polítics, com és, per exemple, el cas dels Ordis a Crespià o dels Illa a Serinyà. Es tracta de propietaris rurals, alguns dels quals participaran en el joc polític més enllà del mateix municipi (els Ordis, per exemple, tindran una presència important a la Diputació), però gairebé sempre circumscriuran el seu poder a l'àmbit local. El control quasi total dels ajuntaments implica molt més que un càrrec purament simbòlic; s'ha de recordar que els alcaldes feien informes i certificacions personals, controlaven el sorteig de les quintes, elaboraven el cens electoral, proposaven el repartiment de les contribucions, atorgaven llicències i permisos comercials, industrials i d'obres, proporcionaven ofertes de treball, concedien en arrendament les terres comunals, controlaven l'accés a l'ús de l'aigua i a les terres de pasturatge del municipi, etc. Tot plegat els conferia un poder força important.

El fenomen del caciquisme, com ha indicat Borja de Riquer, és una realitat quotidiana que no només es mostra en les lluites electorals i polítiques, sinó també en molts altres nivells de la realitat. Tot fent referència al primer aspecte, cal dir que el frau electoral es manifesta amb molta més força, lògicament, a les zones més rurals, i, per això mateix, resulten molt més manipulables les consultes electorals de major abast geogràfic. Les eleccions a Corts en són un bon exemple: el disseny dels districtes electorals i el nombre de diputats que s'atorga a cadascun constitueix una forma de frau afegida; altrament, resulta incomprendible, per exemple, el capriciós disseny del de Vilademuls, que inclou des de Palol de Revardit fins al cap de Creus. En aquest cas, es tracta de recollir zones rurals, de fàcil manipulació, i en d'altres hom intentarà afegir-les a zones de difícil control per tal de compensar el pes de l'oposició als partits dinàstics.

Al capdavant, però, la comarca està repartida entre els districtes electorals d'Olot, Torroella de Montgrí i Vilademuls, i fins i tot hi ha alguns municipis propers (Maià de Montcal o Beuda) que formen part del de Puigcerdà. Amb tots aquests condicionants que hem assenyalat, l'anàlisi dels resultats electorals per tal d'extreure'n conclusions pot arribar a resultar un exercici certament absurd, encara que se'n pot indicar alguna de prou evident; per exemple, que aquest sistema (o la mateixa incapacitat –o incapacitació– de les classes dominants, molt menys articulades que a Olot, per exemple) va permetre que José Álvarez Mariño, candidat *cunerista* (addicte al govern) gairebé desconegut a la província, resultés escollit sis vegades pel districte de Vilademuls, i que, quan aquest va renunciar perquè fou nomenat director-gerent del Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Madrid, n'agafessin el relleu Gustavo Ruiz y López Falcón (1891, 1893, 1899) i Don Luis Canalejas Méndez (1898), personatges, tots ells, molt més coneguts a Madrid que al districte que teòricament representaven. El restabliment del sufragi universal, el 1891, va tenir una incidència molt reduïda als districtes de Vilademuls i Torroella de Montgrí, a diferència del d'Olot, en el qual aflorà amb força el regionalisme el 1901, 1903 i 1905, o dels de Figueres i la Bisbal, en què ho féu el republicanisme federal.

EL PES DE L'ESGLÉSIA

El juliol de 1935, el diari barceloní *El Diluvio* publicava un article en què s'afirmava que “Vich, Olot y Bañolas son el triunvirato clerical de Cataluña [...]. En Vich se ordenaron Balmes y Verdaguer. El estudio de filosofía y letras litúrgicas se

complementa en el seminario de Bañolas [...]. De Vich, Olot y Bañolas salen los obispos y hasta aquellas célebres butifarras panzudas llamadas también 'bisbes', de mucha más utilidad que los primeros y tan exquisitas que saben a gloria". La reflexió, per bé que extrema i palesament irònica, serveix per introduir un tema important i que impregna els diferents vessants de la vida pública: el poder de l'Església a la nostra comarca.

El control a les zones rurals

Aquesta presència és diferent a Banyoles que a la resta de les localitats. Com ha assenyalat Joaquim Maria Puigvert referint-se al conjunt de la diòcesi de Girona, la parròquia està força integrada dins la vida quotidiana de la gent, especialment a les zones més rurals; no és només el lloc on es rep assistència religiosa, sinó que a través de diversos canals, com la participació dels laics en les activitats religioses o el control de l'ensenyament i els costums, intenta integrar la col·lectivitat i conduir-la, en una estreta aliança entre les oligarquies locals i l'Església. El contrast entre les facilitats de control en aquestes zones i Banyoles és evident; el 1896, per exemple, el rector de Corts reconeixia que "*la proximidad de la villa de Bañolas*", juntament amb altres factors més espirituals, dificultava la correcció dels vicis, i es resignava que "*la omnipotencia del Señor se sirva apiadarse de su triste situación*".

Josep Fontana ha indicat que fins i tot en els petits nuclis cal contrastar la imatge que proporcionen els textos normatius, que expliquen les coses tal com els dirigents eclesiàstics voldrien que fossin, amb els documents de l'època (correspondència de les parròquies, visites pastorals, etc.), i el primer que ens descobreixen aquests darrers és que el control de la vida social no era tan gran com es voldria. Són reiterades, per exemple, les queixes a causa de la gent que, en comptes d'assistir als oficis religiosos, passa les festes treballant o "*en las tabernas jugando y bebiendo a veces mas de lo que conviene*" (Crespià, 1883). Tot plegat, però, són només matisos, que no invaliden l'afirmació més general que la parròquia era un eix de vertebració de la vida popular.

L'intent de recuperar el camí perdut

Amb la Restauració, però, l'Església intenta recuperar el camí perdut des de l'inici de la Revolució burgesa mitjançant diversos canals: d'una banda, a través de Casa Missió i de la mateixa formació del clergat, però també amb el domini

dels centres escolars, la beneficència i de nombroses obres socials. En aquest darrer sentit, cal destacar que hi ha una veritable revifalla dels convents i dels ordes religiosos durant la segona meitat del segle XIX: a Banyoles, el 1858 les monges carmelitanes s'establiren a l'abandonat hospital de Sant Roc; més tard, el 1862, aparegueren les monges clarisses de la Divina Providència que, com les anteriors, es dedicaren a l'ensenyament de nenes i als treballs de costura; el 1875 s'instal·là al carrer de Sant Antoni l'Institut de Religioses Filles del Sagrat Cor de Jesús, dedicades a l'ensenyament de noies i a recollir velles desemparades; i el 1904 van arribar els germans gabrielistes, que fundaren el col·legi de nois La Inmaculada. Tot plegat comporta un important increment de la població eclesiàstica, que passa de representar un 0,6% del total de la població activa el 1861, a un 2,9% el 1889, i a un 5,27 el 1900. A Cornellà, a més, a partir del 1887 funciona una casa de les Hermanas Terciarias Dominicanas (que també trobem a Mieres), dedicades bàsicament a l'ensenyament de nenes. I, tot i que és d'una data molt posterior, també cal assenyalar la fundació de l'església de la Sagrada Família a la plaça de les Rodes el febrer del 1926, en un intent de penetrar en la zona més pobra de Banyoles; es tracta, però, d'un fet significatiu pel paper que adquireix Magdalena Aulina amb la fundació de Casa Nostra a partir del 1916, encara que posteriorment se situés al marge de les directrius oficials del bisbat (per la qual cosa seria excomunicada després de la Guerra Civil, aprofitant el seu compromís amb la causa republicana).

Com es pot comprovar, la majoria dels ordes que hem recollit es dediquen a l'ensenyament, i és principalment en aquest àmbit on la institució eclesiàstica tanca files per tal de recuperar el terreny perdut a causa la revolució liberal. No es tracta solament de la fundació de centres d'ensenyament vinculats a l'Església, sinó també del control que pretén exercir damunt els professors de l'ensenyament públic i el rebuig sistemàtic a l'escola laica: *"No basta, no, que en una escuela se rece el Rosario y en ella reciten los niños la doctrina [...] para decir que es buena ó aceptable. Para el católico toda la enseñanza que se dé á sus hijos debe estar en perfecta armonia con los preceptos religiosos"*.

Les àrees més marginals, tanmateix, només comptaven amb una escola pública sense mitjans, on sovint l'acció de l'Estat o dels ajuntaments era nul·la o, en el millor dels casos, ineficaz; el 1919, per esmentar-ne un dels innombrables exemples que es poden trobar, la professora d'Orfes comunicava a l'alcalde de Vilademuls que *"no reuniendo condiciones higiénicas, ni pedagógicas la escuela de mi cargo para poder continuar por más tiempo celebrando clases escolares, ruego a V. se sirva concederme su permiso para ausentarme de esta localidad y pasar las vacacio-*

nes [...] en mi pueblo natal, donde permaneceré hasta que V. disponga de un local o escuela que reúna las condiciones legales [...]”.

Al costat d'aquest domini del sector de l'ensenyament, hi havia una considerable quantitat d'associacions i entitats de caràcter religiós a les principals poblacions; mentre es desenvolupen els sindicats de classe, que l'Església creu contraris als seus interessos, i com a conseqüència de l'encíclica *Rerum Novarum* (1891), durant els primers anys del segle hom impulsa i crea sindicats catòlics (el cas del Sindicat Agrícola n'és, certament, el més representatiu).

Clericalisme i anticlericalisme

Aquesta presència de la religió també es percep, fins i tot amb més claredat, quan hom s'endinsa en el terreny de les opcions polítiques, que a vegades tenen la religió com a principal element identificador, amb el suport implícit o explícit de les autoritats eclesiàstiques locals. En aquest sentit, cal destacar de forma paradigmàtica el cas de les eleccions municipals del 1905 a Banyoles, en què el rector de Santa Maria, Mn. Francesc Arau, esdevé l'unificador i el principal defensor de la candidatura catòlica, i es converteix en propagandista i mobilitador del clergat local. La crida del rector a través de *La Catechesis*, un precedent del full parroquial editat per ell mateix, mostra clarament aquesta implicació: “Habeu de treballar en el camp electoral; habeu de posar en vostre Municipi homes creyents y honrats que administrin bé els interessos de Casa de la Vila, que són interessos de tothom [...]. Habeu de treballar y lluytar en el camp electoral, y á costa de tot sacrifici, pera donar un gloriós trionf á la candidatura católica que vós assegura mantenir firmes las vostres bonas costums, gravement amenassadas per la infame y degradada prostitució, que ha sembrat l'escàndol en nostre honrada vila, omplert de tristesas molts famílias, fet derramar abundants llágrimas á molts pares y mares, y en fi ha ruínat la salut de molts joves víctimas de la inexperiència y de la falta de sant temor de Déu”. Es tracta, possiblement, d'un cas excepcional per la seva intensitat, però el costum de l'Església d'intervenir en la vida política té molts més exemples, que arriben fins al període de la Segona República, quan aquella va poder sentir amenaçat el seu predomini en la societat.

De forma completament contraposada, diversos sectors prenen l'anticlericalisme com a bandera ideològica. Així, les manifestacions d'aquest rebuig a tot allò que estigués vinculat a l'Església, sentiment arrelat en sectors obrers i republicans, són força abundants arreu de Catalunya i també se'n troben

Una processó religiosa a Mieres, a mitjan segle (Foto de Cruells. Font: Arxiu Josep M. Mateu).

a la nostra comarca: el 1894 es produeixen friccions durant una romeria; el setembre del 1896 es repeteixen als Turers, amb uns religiosos que es dirigeixen a Olot; el 1904 tornem a trobar enfrontaments durant una romeria al Collell; l'estiu del 1909 hi ha l'intent frustrat de cremar Casa Missió. I, d'altra banda, les tensions entre les forces polítiques locals a causa d'aquest tema i els atacs a la religió i el clergat a través de la premsa local són abundants. Tot plegat són manifestacions que no podem obviar i que constitueixen un precedent llunyà de la folia antireligiosa que esclatarà l'estiu del 1936.

EL CONTROL DE LA CULTURA I EL LLEURE

L'aparició de la premsa estrictament local s'esdevé a la nostra comarca durant el període que ens ocupa, amb un evident retard respecte d'altres llocs de Catalunya. Es tracta, tanmateix, d'un fenomen d'una notable importància, no

solament perquè avui ens ofereix una font històrica de primer ordre, sinó també per la funció que exerceix cada nova experiència: d'informació i formació bàsicament destinades a un públic local, però també de dinamització i cohesió de sentiments i tendències culturals i ideològiques més o menys homogènies. Un altre tret que cal destacar és que, tret d'alguna publicació parroquial (com *Creu i Arada*, dirigida a tota la zona que va des de Sant Miquel a Santa Pau, o el de *Veu Parroquial*, que comprenia des de la parròquia de Canet d'Adri fins a la de Riudellots de la Creu), totes les iniciatives periodístiques parteixen de Banyoles, encara que els continguts, els redactors o els mateixos subscriptors dibuixen una àrea d'influència cultural clarament comarcal, deixant de banda que aquesta comarca coincideixi o no territorialment amb la que avui coneixem.

Naixement i funció de la premsa escrita

Com hem comentat en un altre apartat, cal situar els inicis de la premsa escrita a la nostra comarca en l'any 1886 amb el setmanari *El Bañolense*, inicialment apolític, però que a partir de final del 1888 es defineix explícitament com a republicà. Més endavant, amb alguns redactors que havien participat en la primera experiència periodística (com Pau Rodríguez Caixàs, que n'havia estat el director), hom enceta una publicació que esdevindrà un assaig entre la sàtira refinada (un model amb exemples significatius a Catalunya, però que no tindrà continuïtat a la nostra comarca) i la pretensió literària: es tracta de *La Baylarina*, que només apareix durant algunes setmanes de la primavera del 1890.

El *Semanario de Bañolas*, del febrer de 1894 al maig de 1898, inicia un període de publicacions catòliques (promogudes o dirigides, moltes vegades, pel mateix clergat, en aquest cas per Mn. Josep Simon), que tindran seguiment amb *La Catechesis* (1905), *Bañolas* (1906-1907), *el Setmanari de Banyolas* (1910-12), *La Creu* (1913-1917) o *Vida Banyolina* (1922-1931). La presentació del *Semanario* recull una frase del papa Lleó XIII que ens recorda fins a quin punt l'Església aposta clarament per ocupar un espai en la premsa local, conscient de la seva transcendència: “Fuera saludable y conveniente que poseyera cada comarca sus periódicos, que fuesen los campeones del altar y del hogar, organizados de tal modo, que no se apartaran de la censura de los Obispos con los cuales marcharan prudentemente de acuerdo”.

Però, deixant de banda altres experiències molt més efímeres (*El Eco Bañolense* el 1892, *El Pueblo* el 1896, *El Eco de Bañolas* el 1897, *La Reconquista* el 1900 o *El Republicano* el 1904), és a partir de principi d'aquest segle que la

premsa local es consolida definitivament: des d'aleshores i fins avui dia, la nostra comarca ha comptat, gairebé sense interrupció, amb un o més mitjans escrits, amb alguns intervals de major riquesa que evidencien implícitament que la premsa esdevé una caixa de ressonància de la vitalitat política i social (el cas de la Segona República, amb gairebé una dotzena de publicacions, n'és una bona mostra). Així, el 1905 apareix *La Catechesis*, precedent del full parroquial i mostra inequívoca de la voluntat del rector de Santa Maria, Mn. Francesc Arau, d'incidir en la vida política; més endavant, aquesta voluntat també es manifestarà, encara que d'una forma molt més subtil, a través de *Bañolas*, propietat del mateix rector, i que el maig del 1907 es convertirà en *El Distrito*, que amplia el seu radi d'acció a tot el districte electoral de Torroella de Montgrí. En un sentit clarament oposat, trobem *La Defensa* (que en certa forma sorgeix com a reacció al paper preponderant de Mn. Francesc Arau), *El Amigo del Pueblo* (editada pel Grup de Cultura de l'Ateneu de 1909 a 1911), *Tradición y Progrés* (tradicionalista jaumí) i *Juventud* (1912-15), que esdevindrà òrgan del Foment de Cultura i Sport. Durant la segona dècada del segle, a més a més dels ja esmentats, sorgeixen *L'Avenç de la Garrotxa* (1916), portaveu de la Unió Federal Nacionalista Republicana, i *Gazeta Banyolina* (del 1914 al 1918), de caràcter catòlic conservador.

Alguns mesos abans del cop d'estat de Primo de Rivera, concretament el desembre del 1922, apareix *Vida Banyolina*, un "periòdic de dreta que aspira a que regni la major concòrdia entre aquests elements" i que durarà més de vuit anys. El període de la Dictadura no impedeix el sorgiment de dues publicacions (*Gent d'Ara*, el 1926, i *Gent Nova*, el 1930), que s'afegeixen a les ja existents, *Butlletí Sindical* (portaveu del Sindicat Agrícola des del 1914 fins al 1934) i *Vida Banyolina*; el fenomen de la censura, que afecta totes aquestes publicacions, no resultava gens excepcional en una província prou acostumada a les suspensions de garanties constitucionals.

Al costat d'aquestes experiències, però, en trobem d'altres de molt més especialitzades i fins i tot pintoresques, com ara la *Reforma Ortogràfica* el febrer del 1905, que, segons el manifest de presentació adreçat a la premsa "*pide su qonqurso qe podria determinar la azeptación de la idea inixiada por LA REFORMA [...]*", que, com es pot comprovar, consistia a abreujar les normes ortogràfiques del castellà i reduir-les a la seva mínima expressió; la publicació d'un *Boletín Municipal* per l'Ajuntament de Banyoles entre el 1917 i el 1922 com a primer assaig de publicació clarament institucional; el quinzenal *La Família* el 1919, de vida tan breu com la cooperativa que l'editava; *Agricultura Casolana*, portaveu del Cen-

tre Tècnic Agrícola Ramader i dedicada específicament a les qüestions agràries; i, ja durant el període de la Segona República, *Nostra Dansa* (1931) i *Estel Pairal* (1932), ambdues editades pel Foment de la Sardana.

Les activitats lúdiques

Tot i que aquest estudi no pretén, ni de bon tros, dibuixar un quadre complet dels diferents vessants de la vida ciutadana durant el període que ens ocupa, cal fer referència, encara que sigui de passada, a les activitats lúdiques, no pas des d'un criteri artístic (altrament fora del nostre abast), sinó des de la seva transcendència social. En aquest sentit, primer de tot hem d'esmentar el paper de les associacions, presents no només a Banyoles, sinó també a gairebé tota la comarca: entre les que han deixat alguna lleu empremta de la seva existència, a Cornellà tenim La Alianza Cornellenca, La Peña, La Nacional Cornellenca o El Bon Planter; a Esponellà, la Juventud Catalana; a Palol de Revardit, Flor de Maig; a Serinyà, la Juventud Serriñanense o l'Esbart Recreatiu; i a Vilademuls, La Armonia, El Progreso, L'Orfanenc, la Unión Juventud o El Menestral. Algunes d'aquestes entitats no es limitaven a organitzar activitats durant les festes periòdiques de cada municipi, sinó que fins i tot disposaven de sales de ball permanent; aquesta presència d'espais més o menys estables dedicats al ball tindrà de forma permanent l'oposició de l'Església, que intentarà exercir el seu control també en aquest àmbit.

En el cas de Banyoles, l'activitat de les societats era, lògicament, molt més intensa. A final del segle passat, i fins a la dècada dels trenta, cada entitat recreativa tenia el seu propi teatre i representava obres d'acord amb la seva ideologia, i algunes societats també tenien els seus grups (el Cercle de Catòlics, l'Ateneu, la Lliga de D.A.I.C). De la mateixa forma, algunes associacions també tenien cors o orfeons; entre aquests darrers cal esmentar el de la Lliga de D.A.I.C a partir del 1906, el del Sindicat Agrícola o l'Orfeó Popular Banyolí, dirigit per Josep Saderra des del 1919 fins al 1925.

El dinamisme d'aquestes entitats es posava a prova en cada celebració periòdica, en què hom es disputava els millors conjunts i activitats (el paper de l'Ajuntament fou, durant molts anys, gairebé testimonial). Capítol a part mereix la celebració del Carnestoltes, que esdevé una festa particularment polèmica per tot allò que implica de transgressió de les normes establertes.

L'aparició del cinema, que s'inicia el 1897, però que no es consolida fins a principi del segle XX, constitueix un fenomen transcendental, no només des

del punt de vista artístic, sinó també pel que suposa d'introducció d'un nou mitjà que propaga nous valors. Tot plegat genera no poques preocupacions sobre la immoralitat de les pel·lícules i, fins i tot, de l'ambient íntim generat a la sala de butaques. El gener de 1908, per exemple, els propietaris del cinematògraf Diorama, a Banyoles, es queixaven que *“un señor sacerdote, desde la cátedra del Espíritu Santo, recomendó á los fieles que no concurrieran a las sesiones de cinematógrafo que se dán en esta villa, prohibiéndolo terminantemente á los Hermanos Terciarios, de cuya Orden es director el cura aludido”*. I el desembre de 1923, pocs mesos després del cop d'estat de Primo de Rivera, la Guàrdia Civil semblava ocupada en “buscar la manera de que els locals cinematogràfics quedessin més il·luminats durant les projeccions, en la seguretat de que aquesta mida ha de contribuir no poc a la moralització d'aqueixos espectacles quins perills, tan o més que en la pantalla o escenari, están en les incorreccions i atreviments de part del públic”.

La popularització de determinats esports, com ara el ciclisme, s'esdevé a principi de segle a partir d'entitats com el Foment de Cultura i Sport (Foto de Jaume Claramunt i Antiga. Font: AHCB, cedida per la família Malagelada).

Aquesta necessitat de control no es reproduïx pas en les activitats pròpiament esportives, les quals s'inicien a final del segle XIX entre les classes benestants, tot i que s'aniran popularitzant progressivament. En aquest sentit, entre els primers esports practicats cal parlar del rem, introduït l'estiu del 1886 pel Club de Regates de Barcelona; el futbol, iniciat el 1913 amb el Club de Futbol Banyoles i que s'estendrà ràpidament a la resta de la comarca; la natació, potenciada amb la creació del Club Natació Banyoles el 1925 i que tenia el precedent efímer del Llach Sport Club; o el ciclisme, que sembla iniciar-se com a secció del Foment de Cultura i Sport el 1912 i del Cercle de Catòlics el 1913.

EPÍLEG. LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA (1923-1930)

El període de la Dictadura representa un estat d'excepció permanent que durarà més de sis anys. Tot i l'actitud inicial dels sectors conservadors, a mig camí entre la sorpresa i l'esperança per les expectatives en el terreny de la conflictivitat social, els primers mesos del nou règim palesaran clarament la seva orientació: a més de la destitució dels ajuntaments elegits democràticament, en el cas de Banyoles es produeix la detenció de 5 regidors (un dels quals morirà a la presó) que s'havien adherit, abans del cop d'estat, a un manifest nacionalista del CADCI i que seran acusats del delictes de rebel·lió (arreu de la província, el nombre de detinguts serà de més d'un centenar); d'altra banda, també tenim constància d'alguns "registres domiciliaris en cases de destacats nacionalistes".

Però també van sorgir mostres d'adhesió al règim, i cal destacar la creació, a Banyoles, d'una secció local de la Unión Patriòtica, una organització politico-ciudadana sorgida des del mateix règim (una carta de l'agost del 1924 dona instruccions en aquest sentit) per tal de garantir-se un suport social; la identificació d'alguns ciutadans amb aquest partit arribarà fins al punt d'utilitzar les sigles durant les eleccions municipals del 1931, quan Primo de Rivera feia més d'un any que havia dimitit. A la resta de la comarca, alguns regidors apareixen enquadrats també en el nou partit, encara que la vida política d'aquest era pràcticament nul·la.

De tota manera, i deixant a part les transformacions demogràfiques i econòmiques que coincideixen cronològicament amb el període de la Dictadura sense ser-ne, ni de bon tros, causa directa, un dels trets que més definirà aquesta etapa és la promoció de les obres públiques (l'actual seu de l'Ajuntament de Banyoles n'és l'exemple més paradigmàtic). En el terreny estrictament cultural, d'altra

banda, el castellà s'imposa a l'administració pública (els ajuntaments), en un assaig del que s'esdevindrà de forma indiscriminada a partir del 1939, tot i que la presència del català es manté en determinats àmbits (com el de la premsa).

Després de la dimissió de Primo de Rivera el gener del 1930, i en el període conegut com la Dictablanda, hom comença a constatar una certa revifalla política, que és un lleu preludi dels intensos anys que viurà la nostra comarca des del 1931 fins a l'esclat de la Guerra Civil.

La Segona República (1931-1936)

Les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, amb el triomf republicà a les principals ciutats de l'Estat, van precipitar la fi del règim monàrquic, que pretenia tornar al 1923 com si la Dictadura no hagués existit; però el seu compromís amb ella, si bé va permetre-li una sortida momentània el 1923-30, va acabar per condemnar-lo a mort: el resultat de les eleccions va forçar Alfons XIII a abandonar l'Estat i va obrir el camí per a la proclamació de la República. A Catalunya, aquesta proclamació va prendre un doble sentit: a les noves expectatives en el terreny social, calia afegir-hi la lluita per l'autonomia; així, el cap del partit guanyador a Catalunya, Francesc Macià, va proclamar la República Catalana com a integrant de la República Federal Espanyola. Es tractava d'un acte que, més endavant, per la renúncia a canvi de la figura històrica de la Generalitat, esdevindria simbòlic, però evidenciava les dificultats que en els anys posteriors trobaria l'autogovern català i, alhora, el pes del nacionalisme en el context polític de Catalunya.

A la comarca, encara que el resultat de les eleccions fou favorable a les dretes (de fet, les esquerres només havien plantejat una certa lluita a Banyoles, mentre que a la majoria de les poblacions hom s'havia emparat en l'art. 29 de la Llei electoral, que proclamava automàticament les candidatures úniques), hom seguí la inèrcia de la resta del país i va afegir-se amb empenta a la proclamació de la República. A Banyoles, la nit del 14 d'abril, i una vegada coneguts els esdeveniments de Barcelona i Girona, "s'organitzà una manifestació imponent a l'Ateneu Banyolenc, que recorreguent alguns carrers al compàs d'una música

Manifestació commemorativa de la proclamació de la República a la plaça dels Turers de Banyoles (Foto de Rafael Vilarrubias i Ros. Font: Arxiu Josep M. Mateu).

marcial es dirigiren a la Casa de la Ciutat, on es possessionaren tots els republicans elegits [...]. El Sr. Ametller en nom dels republicans d'«Acció Catalana» i «Republicans Federals», proclamà la República i recomanà a tots els assistents un ordre exemplar. A més digué, que aquella Casa havia de desinfectar-se dels microbis que havia pogut congriar la República". La jornada va acabar amb sardanes als Turers, enmig de l'entusiasme de la gent i sense cap mena d'excés.

DINÀMICA ELECTORAL I PODER LOCAL

Com hem vist més amunt, la República va arribar a través d'unes eleccions municipals. Aquest fet va forçar la convocatòria d'unes eleccions generals, celebrades el 28 de juny de 1931, les quals havien de donar legalitat al nou règim. En el conjunt de Catalunya, el triomf de l'Esquerra Republicana, un partit que

havia nascut pocs mesos abans, en fou el tret més remarcable; a la nostra comarca, encara que en termes generals va seguir-se aquesta tendència, es trencà el caràcter monolític de les zones rurals i va dibuixar-se un esquema de comportament electoral que es mantingué al llarg de la República: d'una banda, el pes de les opcions conservadores (en aquest cas, la Lliga) a tota la comarca, sobretot a Sant Miquel i Mieres, on els resultats de les esquerres esdevindran sempre simbòlics. De l'altra, el cas específic de Banyoles, on continuarà aquest pes però amb un domini de les esquerres en totes les consultes electorals; en el mateix sentit de Banyoles trobem els casos de Dosquers i, no tant, de Porqueres, Sant Andreu del Terri, Sant Vicenç de Camós i Serinyà. A la resta de la comarca, la bipolarització política es resoldrà de forma diversa, però sempre amb un marge molt estret; així, a més a més dels casos ja esmentats, les esquerres dominaran a Besalú, Cornellà, Crespià, Esponellà, Maià, Palol i Sant Ferriol.

L'anàlisi de l'evolució del comportament electoral i, en conjunt, de la dinàmica política de la comarca el 1931-36 resulta certament complexa i mereixeria un estudi molt més detallat. Hom hi hauria de tenir en compte tant els precedents polítics (per exemple, el pes del carlisme a Sant Miquel i Mieres, o el control polític que els propietaris mantenen en determinades zones), com la mateixa dinàmica dels esdeveniments (els de la comarca, però també els de Catalunya i l'Estat), i sense oblidar el pes de la base social i econòmica (la distribució de la propietat, les formes de conreu indirecte i la incidència de l'absentisme dels propietaris, etc.).

La lluita política va viure un petit parèntesi amb motiu del procés d'aprovació de l'Estatut, sotmès a referèndum el 2 d'agost. El suport al projecte de Núria, elaborat per representants dels ajuntaments catalans, fou unànim, no solament en la consulta electoral (amb més d'un 90% dels vots emesos), sinó també per part de les personalitats i els ajuntaments, independentment del seu color polític. Més endavant, les publicacions de la comarca seguiren amb interès i amplitud els tràmits inacabables i els debats de la cambra legislativa; hom començava a percebre els retalls que patiria l'Estatut: l'abril del 1932 des de Banyoles foren trameses 1500 postals al president de la Generalitat "*suplicándole sea aprobado el Estatuto conforme fué votado por Cataluña*"; però, a desgrat d'aquesta voluntat, l'Estatut definitiu va ser considerablement rebaixat en comparació del projecte que havia rebut el suport del poble de forma majoritària.

El nou marc de la Generalitat va obrir un altre front electoral, i les eleccions al Parlament de Catalunya van celebrar-se el novembre del mateix any. En l'àmbit de Catalunya, l'Esquerra Republicana en fou la guanyadora absoluta,

i aconseguí 57 escons; la segona força fou la Lliga, amb 15; una escissió del Partit Republicà n'aconseguí 4 a Tarragona, mentre que Acció Catalana i Unió Democràtica n'obtenien un cada una. La nostra comarca seguí una mica la tònica de les eleccions constituents del 31, tot i que la Lliga, i en conjunt les forces de la dreta, augmentaren el seu pes. L'Esquerra fou la llista més votada a totes les poblacions menys Cornellà, Esponellà, Mieres i Palol, on va imposar-se la Lliga, i Sant Miquel, on guanyà la Coalició Catòlica. Però, deixant de banda aquest predomini de l'Esquerra i el pes de la Lliga com a opció conservadora, destaca el paper de dues forces: per un costat, la tendència carlista, representada per la Coalició Catòlica, que palesarà una força important, no només a les zones més rurals (Beuda, Vilademuls, Palol i, sobretot, Sant Miquel), sinó també a Banyoles i Besalú; per l'altre, també cal fer referència a l'Esquerra Federal Agrària Obrera (E.F.A.O), amb dos candidats dirigents de l'Acció Social Agrària (un dels quals, Baldiri Juscafresa, té un paper essencial en el moviment agrari de la comarca), i que assolirà un pes remarcable a la nostra comarca, sobretot a Cornellà (amb un 25% dels vots) i Porqueres (un 15%), encara que fracassarà com a plataforma electoral en l'àmbit provincial (amb un màxim de 4385 vots). Un altre fet destacable fou l'ensulsiada d'Acció Catalana, un partit amb una notable influència a Banyoles, però que va obtenir-hi uns resultats ben minsos (menys d'un 8% dels vots emesos).

La següent convocatòria electoral, amb el rerefons de la divisió de les esquerres i el desencís d'amplis sectors per la timidesa de les reformes iniciades fins aleshores, es produí el 19 de novembre de 1933, i va significar un triomf de les dretes a l'Estat espanyol i també a Catalunya, encara que en una proporció menor. En el conjunt de la comarca, la força de les opcions conservadores (la Lliga i la Dreta Agrària) augmentà considerablement, tot i que l'Esquerra va concentrar els vots que en les anteriors consultes s'havien dispersat cap a diferents opcions d'esquerres.

Pocs mesos després, el gener de 1934, van celebrar-se les eleccions municipals. El monolitisme que s'havia observat l'abril del 1931 a les zones rurals, quan la majoria d'ajuntaments foren elegits sense votació mitjançant l'article 29, semblava llunyà, i el poder local va reflectir perfectament les aspiracions i les lluites de les forces socials en joc a cada comunitat. Aquest i altres fets, com ara l'aparició de nombrosos centres republicans a la comarca (Cornellà, Crespià, Esponellà, Palol, Serinyà o Vilademuls), permeten confirmar que el fenomen polític ha deixat de ser patrimoni d'unes classes socials determinades i ha esdevingut autènticament popular.

De fet, però, la campanya va estructurar-se arreu a través de dos blocs molt clars: el de la Lliga, que aglutinà els sectors conservadors sota noms ben diversos, i el de l'Esquerra Republicana o l'Acció Social Agrària (sindicat que analitzarem en el capítol següent). Els resultats varen ser diversos: a Banyoles, per exemple, la Coalició d'Esquerres va guanyar la Unió de Dretes gràcies a la força dels primers a les zones més pobres de la ciutat, a desgrat de la competència d'una Coalició Obrerista que, tot i obtenir uns resultats simbòlics, mostrava clarament l'existència de tensions entre els partits d'esquerres (un fet que també era perceptible a través de la premsa o en els enfrontaments en el si de l'Ateneu). En alguns municipis, com ara Vilademuls, Crespià, Serinyà o Camós, la victòria de les esquerres reflectia una notable radicalització, mentre que en altres, com ara Beuda, Palol, Sant Ferriol o Cornellà (municipi on l'esquerra era representada per l'Acció Social Agrària, l'ASA), no s'havia evitat el triomf de la dreta, encara que amb un marge força estret. Finalment, en algunes poblacions es presentaren candidatures úniques (a Maià i Dosquers, l'ERC, i a Fontcoberta, Concòrdia Republicana), mentre que a la resta (Sant Miquel i Mieres), seguint la mateixa tendència que a les eleccions generals, van guanyar les opcions conservadores.

Un darrer aspecte remarcable és el de les tensions entre la República i l'Església, que constitueixen un fil conductor en tot el període. En aquest sentit, cal destacar que les manifestacions d'anticlericalisme a la comarca no són especialment accentuades fins al juliol de 1936; hi ha, això sí, una dialèctica verbal que es manifesta a través de la premsa, o en els pregons d'alguns capellans, o les típiques tensions per la qüestió de les processons o d'altres actes religiosos. Precisament, l'estiu del 1933, la prohibició d'un rosari cantat provocarà la dimissió de l'alcalde de Banyoles, Jacint Masgrau, d'Acció Catalana, partidari d'autoritzar-lo (contràriament a l'opció imposada pel governador civil). Es tracta d'un fet significatiu: a pesar que la temptació d'utilitzar el fet religiós com a arma política existirà en ambdues direccions, la presència de sectors republicans partidaris de la llibertat de cultes i, fins i tot, catòlics practicants contribuirà a temperar la tensió en aquest aspecte.

UNA MAJOR CONFLICTIVITAT AL CAMP

La nostra comarca no havia estat, almenys pel que ara sabem, gaire conflictiva en els anys anteriors a la República. Com hem vist més amunt, hi havia

una important tradició d'associacionisme agrari, amb el Sindicat Agrícola Catòlic, que havia començat amb la voluntat d'enquadrar els camperols dins un sindicalisme catòlic interclassista i que s'havia anat concentrant bàsicament com a model de cooperativisme. No obstant això, les situacions d'explotació hi existien, i les possibilitats de superar-les o, fins i tot, de denunciar-les eren realment limitades, sobretot en els anys de la Dictadura. És en aquest sentit, doncs, que el període de la República representarà per a molts camperols "l'esperança de trobar en un govern esquerrista la llibertat d'acció i la garantia de les seves explotacions"; així, pocs dies després de la proclamació de la República es constitueix Acció Social Agrària de Banyoles i comarca (d'ara endavant, ASA), un sindicat que tindrà una enorme transcendència més enllà de la nostra comarca.

El manifest fundacional de l'ASA va aparèixer a les pàgines del quinzenal *Gent Nova* (que esdevingué portaveu circumstancial de l'entitat fins a l'aparició de *El Camp*) el primer de maig de 1931. Aquest document i els articles posteriors de persones vinculades a l'ASA permeten observar l'ideari de la nova entitat: establiment d'una Mútua de Treball, constitució d'un Tribunal d'Arbitratge i d'una Comissió de Peritatge per resoldre els conflictes entre propietaris i conreadors i, en un sentit molt més genèric, demanda d'un ministeri específic d'agricultura i autoconvenciment de la necessitat que els pagesos s'uneixin i se superin culturalment i tècnicament; més endavant, hom hi afegirà la supressió de la parceria, l'accés de tots els camperols a la terra i la millora en els contractes d'arrendament. Com ha indicat Andreu Mayayo, hi trobem una barreja d'aspiracions socials genèriques amb propostes de superació del conflicte a través del consens social, que en certa forma semblen una adaptació de l'ideari del sindicalisme catòlic als nous temps. Es tracta, tanmateix, de reivindicacions prou moderades que permeten entendre, d'una banda, que durant el 1931-36 constituïssin, malgrat les tibantors i els recels existents entre ambdós, la base social dels idearis de la petita i mitjana burgesia de la comarca; però també ajudaran a comprendre l'escàs ressò de la CNT i el fracàs de les temptatives col·lectivitzadores de 1936-39.

Com hem indicat més amunt, el nou règim republicà generà ben aviat expectatives entre els agraris (que és com a ells mateixos els agradava d'autoanomenar-se): així, els decrets de l'11 de juliol i el 6 d'agost de 1931 establien el dret dels arrendataris i els parcers de revisar els contractes establerts amb els propietaris davant els Jurats Mixtos de la Propietat Rural o els Jutjats de Primera Instància. D'aquesta forma, els enfrontaments entre conreadors i propietaris de la comarca començaran ben aviat: el setembre de 1931, es proposarà

una comissió mixta de caràcter comarcal per tal de resoldre els primers conflictes sense haver d'arribar a la via contenciosa (una iniciativa que ja havia estat plantejada des del Sindicat Agrícola el 1919), però fracassarà a causa de la negativa dels propietaris a reconèixer l'ASA com a organització representativa.

Durant els primers mesos de la seva existència, doncs, la tasca de l'ASA se centrarà bàsicament en aquesta campanya de revisió, que al mateix temps li permetrà d'estendre la seva influència i posar-se en contacte amb altres nuclis organitzats de la província (segons Rafael Pujol, Baldiri Juscafresa, membre de l'ASA, va actuar com a representant en bona part de les 1577 demandes que s'hi van presentar). Encara que sense la magnitud d'altres zones de Catalunya, el moviment revisionista, baròmetre de la tensió social al camp, és prou important a la nostra comarca: un informe de l'Audiència Territorial de Barcelona, publicat el juliol de 1932, només esmenta el cas de Porqueres, que es troba entre els municipis amb més casos judicials del partit de Girona (30 de 270). Però les dades que ens proporciona la Comissió Arbitral, creada per evitar la via judicial, permeten de mesurar amb molt més detall el seu abast real el 1934, quan havia pogut créixer la consciència però també el desencís: així, trobem conflictes a Banyoles (34), Porqueres (39), Crespià (17) i, en menor quantitat, Fontcoberta (11), Cornellà (4), Vilademuls (2) i Camós (3). En realitat, però, una anàlisi molt més acurada d'aquestes dades, que eviti repeticions de conreadors (alguns dels quals participaven en més d'un litigi) i que els classifiqui pel seu municipi de residència, ens descobreix el pes reivindicatiu de Banyoles (50 pagesos hi són domiciliats) i redueix el d'altres municipis, sobretot de Porqueres (que resta amb 10) i Fontcoberta (sense cap pagès que hi resideixi).

Més amunt hem fet notar que el nou context polític de la República possibilitarà també un important creixement numèric i una major influència de l'ASA fora de la nostra comarca; entrarà en contacte amb associacions sindicals i representants de més de 150 pobles de la província, principalment de la zona centrada per Bellcaire, Albons i Ullà, fins que a s'arribarà a constituir l'Acció Social Agrària de les Terres Gironines. Malgrat el fracàs posterior d'aquest intent, interessa remarcar que, més enllà de la pròpia força local, hi ha l'ambició d'intent de bastir una proposta sindical que no es redueixi a l'àmbit comarcal, sinó que reculli, seguint l'exemple de la Unió de Rabassaires, les inquietuds dels camperols de les comarques gironines. Es tracta d'un caprici de l'atzar que aquesta proposta sorgeixi precisament de la nostra comarca? És que els arrendataris d'aquí eren més explotats que els de la resta de la província, o tenien més consciència de la seva condició? És complicat contestar aquesta pre-

gunta, però, al nostre entendre, més aviat es tracta que el 1931, quan les condicions ho van permetre, hom començava a recollir els fruits del Sindicat Agrícola Catòlic: no resulta gens estrany, en aquest sentit, que Baldiri Juscafresa, Josep Carles, Jacint Salvatella o Joaquim Cufí, nucli fundador de l'ASA, haguessin començat en el seu si.

Els dies 15 i 16 de maig de 1932, després de dos mesos de treball organitzatiu, va tenir lloc una assemblea provincial, de la qual sorgí Acció Social Agrària de les Terres Gironines. La importància del moviment és fàcil de constatar estadísticament: s'hi trobaven representats prop de 12.000 camperols i un 60% dels pobles de la província; i també ho és si tenim en compte que no existien precedents (deixant de banda el sindicalisme catòlic de principi de segle) en l'estructuració d'un moviment agrari d'àmbit provincial que sorgís dels mateixos camperols. Entre els primers acords, l'assemblea va decidir obrir una oficina general a Banyoles, encapçalada per Baldiri Juscafresa (escollit secretari de l'associació), la qual s'encarregaria d'atendre i coordinar les demandes de revisió.

El desencís de la via legal

A desgrat de l'optimisme que podia generar l'empenta del nou sindicat, el desencís per la via legal va arribar ben aviat, tant per la restricció gradual de la legislació reformadora, iniciada amb el Decret del 31 d'octubre del 1931, com pel resultat de les demandes presentades, notablement desfavorable als parcers i arrendataris. D'aquesta forma, l'ASA s'afegí a les reivindicacions dels rabassaires i, a començament d'agost del 1932, dirigí un telegrama al president del Consell de Ministres, que signà Baldiri Juscafresa en nom dels 10.000 afiliats de la federació, i que deia: "*Si constituyentes decepcionan aspiraciones campesinas, alteración orden público inevitable esta provincia, por estar cansados promesas Gobierno*". Però el cansament també es palesava en un manifest del 13 d'agost, signat per alguns dirigents de l'ASA (entre ells, el mateix Juscafresa) i la Comissió Central Agrària del Bloc Obrer i Camperol, a favor de la retenció de la meitat dels fruits estipulats, que acabà provocant un trencament en l'organització a causa de la negativa d'alguns membres de la junta directiva (que finalment abandonaren l'ASA) a enfrontar-se amb el govern republicà.

El desencís de la via legal i les dificultats a l'hora de trobar suports polítics en els partits republicans d'esquerres precipiten l'intent d'una via electoral pròpia, i així cal entendre la participació de l'ASA en les eleccions al Parlament de Catalunya el 1932; el fracàs d'aquesta opció, que hem analitzat en el capítol

anterior, deixarà els agraris en una posició d'evident feblesa. En aquest moment comença una fase en què cada delegació sembla tancar-se en si mateixa i en què l'ASA només es manté en l'àmbit comarcal: a Banyoles, de les restes de l'ASA i amb l'impuls de la USC, es constituí (el 15 de setembre de 1933) la Federació Agrària Social Obrera; entre els signants de l'ASA trobem els exdirigents Joaquim Cufí i Josep Carles. A la resta de la comarca, la presència de l'ASA sembla mantenir-se a Maià, Cornellà, Besalú i Porqueres.

Però els intents de vertebrar una nova organització provincial es reprenen ben aviat, i apareix una Federació Provincial de Treballadors de la Terra, sota els auspicis de la Unió Socialista de Catalunya, que arrenca amb un manifest del 29 de juny de 1933, dirigit al Parlament de Catalunya, en què es proclama la voluntat de no pagar cap quota d'arrendament "fins que siguin degudament ateses les necessitats que sofreixen els camperols de les terres de Girona". Entre els signants d'aquest manifest, majoritàriament de l'Alt Empordà i la Selva (amb el Sindicat Agrari de la Comarca Colomenca), hi trobem també representacions de la comarca, que coincideixen a mantenir el nom d'Acció Social Agrària: Banyoles, Besalú, Maià de Montcal i Cornellà del Terri. Més endavant, el 10 de setembre, es forma oficialment la Federació; però després d'aquesta data, la darrera notícia la trobem un any després, quan va celebrar-se un acte a la Devesa de Girona contra la manifestació dels propietaris a Madrid (entre els quals també hi havia una notable representació de la comarca); la represa del moviment, aturada per la repressió consegüent als fets d'octubre de 1934, no es produirà fins al febrer de 1936.

El context polític anirà esdevenint cada cop més advers als interessos dels agraris. El triomf de les dretes, a partir de final de 1933, i la repressió que seguirà als Fets d'Octubre de 1934, que analitzarem més endavant, varen portar la renovació de totes les disposicions fetes tant des del govern de Madrid com des de la Generalitat i una major conflictivitat al camp, que assolirà el seu punt culminant l'estiu de 1935.

La reacció dels propietaris, alguns dels quals cercaran recer en la nova Acció Popular Catalana, afí a la CEDA i oposada a la Llei de Contractes de Conreu, consistirà en comiats o desnonaments; en aquest sentit, tot i que un informe de la Unió de Rabassaires, publicat el 1935, no esmenta cap cas de la comarca, tenim constància de l'existència d'alguns casos de conreadors expulsats a Vilademuls i a Banyoles, i és molt probable que no fossin els únics. De l'altra banda, la dels arrendataris i els parcers, el fracàs de la via legal sembla evident, i això farà que, en alguns casos, hom opti per mesures molt més radicals: es produeixen

en diversos punts de la nostra comarca cremes de collites, tales de fruiters, destrosses d'allis i altres accions de sabotatge, i palesen l'existència d'una autèntica situació insurreccional. La gravetat de la situació, que es reproduïx també en d'altres punts de les comarques gironines (Calonge, Torroella de Montgrí, Castelló d'Empúries, Ullà, etc., nuclis on l'organització camperola era més forta), es constata amb un repàs a la premsa de l'època (malgrat les limitacions de la censura) i arriba a provocar una reunió de representants gironins amb el ministre de Governació, Portela Valladares, per intentar resoldre la qüestió.

Una vegada superats els entrebancs dels Fets d'Octubre, amb la clausura dels diferents sindicats d'ASA, hom tractarà de reprendre novament l'estructuració d'una organització provincial; així, després de reiterades prohibicions, tenim constància d'una altra assemblea de la Federació de Societats d'Arrendataris i Treballadors de la Terra, novament a Banyoles, el 2 de febrer de 1936, amb l'assistència d'unes 800 persones d'arreu de la província, bàsicament de la Garrotxa, el Gironès i l'Alt i el Baix Empordà, que sembla agafar el relleu de la Federació Provincial de Treballadors de la Terra i que quedarà alterada per l'esclat de la guerra.

Però l'anàlisi dels moviments socials no pot limitar-se exclusivament al camp; l'activitat industrial, si bé molt localitzada a Banyoles i Borgonyà, també entra en una dinàmica nova en el context de la Segona República, tot i que aquesta resulta molt més difícil de seguir. Malgrat les limitacions de l'estructura industrial, el moviment sindical sembla sortir bastant afeblit del parèntesi de la Dictadura i mostra evidents dificultats d'arrelament entre els obrers. En aquest sentit, tenim constància de diversos conflictes laborals, amb algun cas molt puntual en què va declarar-se una vaga exclusivament econòmica. Sembla força clar, però, que hi hagué un cert retrocés en l'activitat industrial i un increment de l'atur forçós a la comarca, sobretot en el sector de la construcció, fet que va provocar l'aparició d'iniciatives institucionals, o fins i tot ciutadanes, de caràcter benèfic (per exemple, l'existència d'un Comitè per ajudar els obrers sense feina, el sorteig d'un habitatge per tal de destinar els diners als obrers en atur o el funcionament del mateix menjador popular).

ELS FETS D'OCTUBRE DE 1934 I LES SEVES CONSEQÜÈNCIES

“Hi haurà necessitat de violència, perquè la República, i amb ella els seus governants, retornin al bon camí?” (*El Lluitador*, 30 de setembre de 1934)

Com hem apuntat abans, les eleccions del 1933 van representar un punt d'inflexió en el procés obert el 14 d'abril de 1931, i, quan a començament d'octubre del 1934 la Confederación Española de Derechas Autónomas (la CEDA, antirepublicana i antiautonomista) entrava a formar part del govern de Madrid, es plantejava un primer moment de ruptura. Aquest fet i la problemàtica al camp van provocar que Lluís Companys tornés a proclamar, el 6 d'octubre, l'Estat català dins de la República federal espanyola.

La revolta del 6 d'octubre té un important ressò a la nostra comarca, tot i que la participació se centra sobretot a Banyoles i Cornellà, i amb un caràcter ben diferent: mentre que a la primera, amb un major arrelament dels partits i un notable pes d'Acció Catalana, hom proclama la vaga general i s'afegeix a la crida de Companys, però es limita a controlar alguns edificis estratègics (ajuntament, telègrafs i telèfons), a Cornellà la revolta adopta un doble caràcter nacional i social, amb la proclamació de l'Estat Català i la concentració de parcers armats vinguts de més enllà del mateix municipi. Tanmateix, el fracàs de la revolta a Barcelona determinarà la sort d'ambdós intents; quan les tropes d'artilleria, de pas cap a Olot i Ripoll, s'aturaren a la comarca i fixaren els bans on es declarava l'estat de guerra, ja s'havia recuperat la normalitat.

Els fets de l'octubre de 1934 tindran, però, unes conseqüències greus per a Catalunya. Des d'aleshores i fins al febrer de 1936 (quan es produirà la victòria electoral del Front Popular), el país perdrà les llibertats assolides amb la República. A la comarca, i a la resta del país, la primera conseqüència en fou la repressió: tenim recomptats almenys 23 detinguts a Banyoles, alguns d'ells regidors de l'Ajuntament, encara que només dos (Josep Carles i Jaume Masó) romandran més de dos mesos a la farinera "La Aurora" (habilitada com a presó per tal d'encabir-hi els nombrosos detinguts a la província). Molt més dura resulta la repressió a Cornellà, on Jaume Pey i Vicenç Vila seran confinats a Pamplona (d'on no tornaran fins al febrer de 1936); en aquesta població sembla consolidar-se una dinàmica de revenges, que més endavant, el juliol del 1936 i el febrer de 1939, es traduirà en un dramàtic vessament de sang.

La solidaritat amb els empresonats no va trigar a arribar: molt aviat, a principi de novembre, des de l'Ajuntament de Banyoles es va organitzar una Comissió propresos, que s'encarregà de recollir donatius i de realitzar gestions per aconseguir l'alliberament dels detinguts. En aquest sentit, alguns banyolins d'indubtable tarannà conservador desplegaron el seu pes i la seva influència a favor dels tancats: el regidor Joan Prat, Miquel Boix i, sobretot, Magdalena Aulina, fundadora de Casa Nostra, que posà els seus advocats al servei dels encausats.

Els representants del Front d'Esquerres i el Front d'Ordre davant el col·legi electoral de la Pia Almoïna durant les eleccions del febrer del 1936 (Foto de Manuel Pigem i Roset. Font: AHCB, fons Sebastià Rigau).

Però al costat d'aquesta repressió n'hi va haver una altra, que podem anomenar institucional i que va afectar tant l'administració pública com la vida associativa de tota la comarca. D'una banda, alguns ajuntaments (Banyoles, Vilademuls...) foren destituïts i ocupats per governs d'excepció; de l'altra, entitats d'esquerres i sindicats agrícoles foren clausurats (alguns d'ells, com l'Ateneu Republicà de Banyoles, romandran tancats durant més d'un any) sense tenir en compte si havien participat o no en la revolta. La repressió va afectar també la vida cultural, amb la suspensió de publicacions i el control de les activitats ciutadanes. Aquesta folia arribarà a provocar fets tan curiosos com la prohibició (el juliol del 1935) d'un Orfeó a Banyoles, aparentment amb l'únic argument d'haver emprat les instal·lacions de l'Ateneu Republicà per als seus assaigs, tot i que l'informe de l'alcalde indica que no sembla existir cap lligam entre ambdós i que “*puede contribuir a apartar los jóvenes de propagandas extremistas al tener un pasatiempo lícito y honesto*”.

LES ELECCIONS DE FEBRER DE 1936

Les eleccions del febrer de 1936 foren les més tenses del període republicà, i els enfrontaments, a vegades físics, sovintejaren. Algunes persones que hem entrevistat recorden una baralla entre apoderats del Front d'Esquerres i del Front Català d'Ordre a la plaça del Teatre de Banyoles, on certs elements feren l'acció de desembeinar pistoles; pocs dies abans, alguns camperols de la comarca havien estat detinguts a la Devesa de Girona amb dos rifles i una pistola automàtica. Resultava clar que hom es jugava molt en aquestes eleccions: per als vençuts a l'octubre del 1934, era la possibilitat de recuperar el terreny perdut des del 1933; per als grups de dreta, la necessitat d'aturar les esquerres.

El triomf de les esquerres va resultar molt clar a Catalunya, però no ho fou tant a la nostra comarca: a més dels enclavaments tradicionals de les dretes, el Front d'Ordre va imposar-se a Besalú, Cornellà, Crespià, Sant Ferriol i Vilademuls. I la victòria global del Front Popular en l'àmbit estatal es va traduir en una repetició dels esdeveniments de l'abril de 1931, però amb unes posicions molt més extremistes. Una manifestació amb el lema "la gent d'ordre som nosaltres" (en clara resposta a l'eslògan electoral de les dretes), encapçalada per una bandera republicana i una altra de catalana, va presidir la constitució del nou Ajuntament a Banyoles; arreu de la comarca, els consistoris foren restituïts.

En la primera meitat del 1936, i en un ambient de radicalització i revenges, es palesa un augment de la tensió local. D'una banda, tenim constància de l'aparició del fenomen del feixisme a Banyoles, amb l'existència d'un grup que de nits actuava violentament contra objectius d'esquerres. Així, el mes d'abril, van assaltar dues vegades el Centre Comunista i la mateixa casa de l'alcalde; aquest va ordenar detenir 5 persones, però foren deixades en llibertat pel delegat d'Ordre Públic de Girona, fet que va provocar una crisi municipal considerable (la dimissió de l'alcalde i d'onze consellers, els quals després les retiraren) i una vaga general de 24 hores convocada per les societats obreres. Més endavant, els dies 20 i 21 de maig, les tensions entre feixistes i republicans van acabar amb enfrontaments i l'apedregament d'alguns establiments "els propietaris dels quals són marcadament de dretes". Finalment, el 15 de juliol, pocs dies abans de l'alçament militar, el mateix grup d'extrema dreta sembla ser el responsable d'uns fulls contra la República repartits pels voltants del mercat de Banyoles.

Tal com reconeixia *L'Autonomista* el 22 de maig, "entre ambdós bàndols regna certa efervescència". La radicalització de les posicions i els enfrontaments

Jaume Masó (alcalde destituït arran dels Fets d'Octubre del 1934), acompanyat de Jacint Masgrau (exalcalde d'Acció Catalana) i de Josep Carles (líder dels agraris), s'adreça als manifestants des del balcó de l'Ajuntament de Banyoles després de la victòria de les esquerres a les eleccions del febrer de 1936 (Foto de Rafael Vilarrubias i Ros. Font: Arxiu Josep M. Mateu).

que hem anat ressenyant semblen, doncs, els núvols que anuncien la tempesta. Tot plegat, però, planteja un interrogant: hi havia elements locals que poguessin justificar un enfrontament civil? La resposta no és gens fàcil i és probable que per a molts no acabi resultant satisfactòria, però el sol fet de reflexionar-hi ja pot servir per desmuntar alguns tòpics: d'una banda, és evident que la situació que es viu a la nostra comarca no es pot qualificar de prebèl·lica; si la comparem amb la d'altres zones, sobretot de l'Estat, veurem que aquí la crispació era molt menor. No obstant això, la nostra comarca resta molt lluny d'ésser un paradís enmig de la tempesta. En les pàgines anteriors hem intentat deixar prou clar que els enfrontaments polítics i de classe no són només un fenomen forà, sinó que, a desgrat del marc general de referència (tant català com espanyol), tenen també unes arrels i una dinàmica locals, la qual cosa significa que la línia divisòria dels dos bàndols que s'enfrontaran bèl·licament el 1936-39 no és solament geogràfica, sinó també social: el transvasament d'energies de la zona republicana a la "nacional", en forma d'emigrants polítics o desertors, que analitzarem més endavant, n'és una bona mostra.

Guerra i revolució

MIQUEL AGUIRRE

L'ALÇAMENT DEL 18 DE JULIOL

El 19 de juliol arriben a la comarca les primeres notícies que l'alçament de l'exèrcit de l'Àfrica ha arrossegat les casernes de Barcelona i Girona; ja des del dia anterior se seguien amb expectació les informacions de la ràdio que feien referència a la insurrecció militar. El dia 19, les emissores fan conèixer les escaramusses que tenen lloc a Barcelona: la calma d'aquell diumenge ja ha estat rompuda. Els carrers de Banyoles comencen a ser un formigueig d'individus dels partits i dels sindicats d'esquerrres que, d'aquesta manera, fan palès un control absolut de la situació. Segons sembla, la ballada de sardanes que es fa a la plaça Major es veu interrompuda perquè es llegeix un manifest i s'informa la població del rumb de la situació. Aviat arribarà la notícia que a Girona els revoltats han estat derrotats, i al cap de poc sortiran cotxes cap a la capital amb la intenció de rebre les primeres consignes de les organitzacions polítiques i sindicals. Mentrestant, la gent de dretes roman a les seves cases en una posició expectant, i s'adona que l'alçament està fracassant a Catalunya i que la situació pot tornar-se en contra seu.

Aquell mateix vespre del 19 ja es veuen els primers individus armats travessant els carrers de Banyoles; suposadament han portat les armes que els han lliurat a Girona, encara que és probable (sobretot després de les detencions de febrer del mateix any d'alguns anarquistes que duïen armes il·legals) que determinats militants ja estiguessin armats.

A Serinyà, però, tenim notícia de la detenció d'un gironí, un cert Barceló, militant de la Falange, que durant aquelles primeres hores intentà captar adeptes per a la causa de Franco. Trobem una ressenya d'aquest succés als expedients de la Causa General, on es diu que l'individu en qüestió va ser afusellat posteriorment; es podia tractar d'un militant falangista anomenat Joan Barceló, mort a Vilobí d'Onyar el 27 d'agost de 1936.

En arribar la nit, destacats militants de la dreta, empresaris i propietaris de la comarca, començaran a fer les maletes; d'alguna manera són conscients del risc que comporta la nova situació. La majoria té la intenció de travessar la frontera i dirigir-se a la zona de l'Estat que ja controlen les tropes de Franco; alguns d'aquests s'instal·laran entre San Sebastián i Pamplona, on residiran fins a la fi de la guerra, i altres s'incorporaran a les unitats militars de l'exèrcit rebel. Entre els qui marxen hi ha, per exemple, els propietaris d'empreses tan importants com Gimferrer o Industrias Coromina.

Aquestes primeres hores també es viuran amb expectació entre els eclesiàstics, que tradicionalment s'havien alineat amb les posicions més conservadores. L'endemà, ben aviat, es comencen a complir els temors d'aquests sectors: en una reunió multitudinària, celebrada a primeres hores del matí al Salón Moderno, s'acorda procedir a la confiscació de convents i temples religiosos de Banyoles. És simptomàtic que una de les primeres decisions que es prenguin sigui, precisament, aquesta; una decisió que expressa clarament el grau de desconfiança i animadversió que tenien les organitzacions d'esquerreres vers l'Església, i que es reflecteix amb precisió en les paraules de Mossèn Gelpí: "Van escorcollar el monestir pensant que hi guardàvem armes". Aquell mateix dilluns dia 20 no es treballava en cap de les fàbriques i obradors de la ciutat.

Comença, doncs, el que les organitzacions d'esquerreres bategen com "la revolució" (un terme que perviu, encara, en la memòria popular). Els regidors de l'Ajuntament de Vilademuls són conscients d'aquest moment transcendent i redacten, el 5 d'agost, una acta prou eloqüent: "Fins en els pobles on fa poc hi vivia una multitud batega avui una ciutadania que vibra, que sent l'ESPERIT de la història gravitar al profund del seu cor". S'inicia, per tant, un canvi substancial en l'antiga correlació de forces a la comarca, que conduirà a una nova situació política marcada per la guerra, la repressió a la rereguarda, una sèrie d'experiències socioeconòmiques i l'evidència que en el món republicà hi havia diferents projectes socials.

EL TRENCAMENT DE LA CORRELACIÓ DE FORCES

L'antecedent de la República havia dibuixat una comarca plenament marcada per una profunda bipolarització política entre la dreta i l'esquerra, la qual cosa es traduïa en la dura pugna pels ajuntaments, i a més tenia la seva correspondència en el món cultural i associatiu. Aquest enfrontament es podia percebre també al camp, amb la lluita entre els agraris i els propietaris, i, per descomptat, en el món de la religió a través de la batalla incessant entre els catòlics i els anticlericals. Els Fets d'Octubre del 34 i la consegüent repressió duta a terme per les forces de dretes accentuen aquesta bipolarització, i les eleccions de febrer del 36, tan renyides com convulses, remarquen l'existència de dos blocs irreconciliables. Dos blocs que són, alhora, el reflex diàfan d'una societat marcada per unes profundes diferències socials i econòmiques.

El 19 de juliol aquesta bipolarització deixa d'existir, es trenca definitivament. Si bé les eleccions de febrer del 36 havien significat una gran victòria per a les esquerres (aquestes no només governaven Banyoles, sinó que tenien alcaldes a pobles com Fontcoberta, Camós, Crespià, Porqueres, Serinyà i Vilademuls), la dreta seguia conservant una bona part del seu capital polític i, al mateix temps, una influència intacta en el món associatiu (el Círculo de Católicos o la Lliga). Però la insurrecció militar i el seu fracàs a Catalunya els suposen una derrota més efectiva i més rotunda: passaran a convertir-se d'enemics polítics i socials en enemics de guerra; i això portarà a atacar els pilars en què es fonamenta el seu poder: el pilar polític (es prohibeixen els seus partits i es fan cessar els seus representants), el pilar econòmic (es confiscaran indústries i propietats) i el poder ideològic (es tancaran les seves associacions i es perseguirà l'Església).

Els moviments de l'esquerra, a partir d'ara, estaran alimentats per la memòria d'un passat molt recent. En el record de molts líders i militants de l'esquerra pesaran els fets d'octubre de 1934, la repressió posterior i la posició política de l'Església. No és estrany, per exemple, que molts noms de carrers de Banyoles siguin canviats pels de màrtirs d'aquell octubre del 34: Aida de La Fuente, Jaume Compte... En aquests moviments que es començaran a perfilar també pesa, i molt, la situació econòmica de la comarca, marcada per l'atur, la subocupació i la irresolta qüestió agrària.

ELS INTENTS REVOLUCIONARIS. EL SORGIMENT DELS COMITÈS

A mesura que van passant les hores, els partits i els sindicats es van organitzant. La reunió multitudinària del Salón Moderno, on es prenen decisions enmig d'un debat acalorat, és el paradigma de la situació que s'obre pas, una situació provisional i extraordinària que escaparà a les institucions i les autoritats tradicionals. El poder ja no radica a l'interior dels ajuntaments, ni el control de l'ordre públic depèn d'una Guàrdia Civil neutralitzada i desarmada: el poder es troba, de forma absoluta, en mans dels nous comitès de guerra que el 21 de juliol de 1936 seran reconeguts per la Generalitat de Catalunya en vista de l'evidència que s'havien fet els amos de la situació; l'expressió més rotunda d'aquest poder seran els seus milicians, que durant els primers mesos de la guerra es passejaran armats per tota la comarca.

Els ajuntaments, mentre duri l'hegemonia dels comitès, restaran en una situació de paràlisi. Pràcticament només es reuniran per fer cessar els regidors del bloc de dreta, tal com manava el Decret de 22 de juliol de la Generalitat. En el cas de Vilademuls els regidors seguiran en els seus llocs fins que els comitès de Sant Esteve de Guialbes i de Vilademuls els obliguin a cessar el 4 de setembre de 1936; pel que sembla, el dia abans hi havia hagut una assemblea de tots els comitès de les comarques gironines on s'havia acordat que aquests organismes controlarien els municipis.

En la composició dels comitès apareixen els militants més actius dels partits i dels sindicats arrenglerats en el Front Popular. El que variarà, i això és fonamental a l'hora d'analitzar cada actuació, és la correlació de forces en cadascun dels comitès que es formen a la comarca. A Banyoles, per exemple, trobem un comitè controlat de forma clara per les organitzacions situades més a l'esquerra, com ara la CNT; en canvi, l'ERC banyolina seguirà en un segon terme, tot esperant els nous esdeveniments des dels seus escons de l'Ajuntament. La CNT també jugarà un paper destacat en comitès com el de Porqueres, on trobem un dels seus activistes, Isidre Bramon. En altres punts de la comarca són els militants d'ERC els qui obtindran el control de la situació; en aquests municipis (Camós, Fontcoberta, Palol o Esponellà) els partits més a l'esquerra estaven escassament representats i, per tant, era difícil que poguessin jugar cap mena de paper dins els comitès. En altres casos, com el de Cornellà del Terri o els comitès de Vilademuls, la radicalització dels seus components no vindrà tan marcada per la seva afiliació, sinó per la dinàmica local i, sens dubte, pel passat recent d'aquests pobles (Fets d'Octubre a Cornellà del Terri i lluites pels contractes de conreu a Vilademuls).

Dos milicians vigilen la crema d'imatges religioses prop del Cap de Bou, a Banyoles.

Els comitès, en un principi, tenen una lògica municipal, és a dir, l'àmbit de la seva actuació és el municipi propi, però molt sovint no és així, i alguns comitès hauran de defensar el seu territori de la incursió de grups forans, mentre que d'altres, fins i tot, esdevindran purs satèl·lits de comitès més poderosos i més ben organitzats. Aquest és el cas de la zona de Galliners o Sant Esteve, on els comitès depenen del conegut i temut comitè d'Orriols; i és força similar el que succeeix a Sant Miquel de Campmajor, on els homes d'aquest poble es veuen superats pels del Torn, i, en algunes ocasions, pels d'Olot. El comitè de Banyoles no s'acontentarà a dirigir el seu propi territori, sinó que es convertirà en una força determinant en molts punts de la comarca; entre els seus integrants trobem fins i tot gent de Camós i de Porqueres, la qual cosa demostra l'abast supra-municipal d'aquest organisme.

Al marge de la qüestió repressiva —que ja tractarem més endavant—, incorporen elements diferenciadors en la vida política i econòmica de la comarca. En el vessant polític suposen, d'entrada, una oportunitat per tal que organitzacions

com la CNT, el PSUC o el POUM plantegin i esbossin el seu programa polític i, en alguns casos, l'intentin posar en pràctica; l'entrada en escena d'aquests grups provoca l'aparició d'una nova classe política que ben poca cosa té a veure amb l'anterior. El poder d'aquests primers mesos es troba en mans de gent força jove, que, de forma majoritària, procedeix de la classe treballadora i de la pagesia; a Banyoles seran els obrers i alguns pagesos els qui dominaran els comitès, i a la resta de la comarca, lògicament, seran els masovers i els petits propietaris els qui passaran a formar part d'aquests nous òrgans. També es podran veure les primeres milicianes.

Una altra novetat apareix en l'àmbit econòmic. El buit polític va anar acompanyat, molt sovint, d'un buit en la direcció de les empreses i en la propietat de la terra. Els comitès més escorats cap a l'esquerra veuran l'oportunitat que els presta la nova situació per intentar projectar el seu programa econòmic i social.

Hem parlat de la correlació de forces dins els comitès i també de la seva composició social, i hi hem vist clares diferències, que expliquen el fet que els comitès de la comarca no tinguin un comportament similar, ni semblin anar en una mateixa direcció. En els municipis controlats per comitès d'ERC hi ha un plantejament més moderat, tant pel que fa a la via repressiva, com en els programes polítics i econòmics; en aquests punts sembla com si s'estigui a l'expectativa que el Govern de la Generalitat torni a controlar la situació i el poder passi, novament, als ajuntaments. En canvi, en els municipis on apareixen comitès més esquerrans les coses tenen una altra orientació; en llocs com Banyoles o Porqueres es parteix de la base que es pot construir un nou ordre polític, econòmic i social: a Banyoles hom apostarà per noves experiències econòmiques, com poden ser les cooperatives, i a Porqueres es durà a terme un intent de col·lectivització de terres.

Els comitès, a l'empara del poder que adquireixen, creen una determinada estructura organitzativa. Es recluten i armen milicians, els quals, guarnits amb gorres i amb la típica granota, seran els qui realitzaran accions de control i de vigilància, i també accions repressives i coercitives. Els milicians, el seu desplegament i la seva constant presència en el territori, seran la mostra més palpable del poder que han assolit els comitès. Part d'aquesta estructura organitzativa devia controlar les finances del comitè (com ho demostra l'existència de rebuts dels articles que s'adquirien o dels serveis que prestaven els seus membres), que procedien, bàsicament, de la recaptació dels tributs de guerra que els comitès feien en molts pobles de la comarca. A Banyoles es formarà, a més a més, un comitè de transports, que funcionarà com a suport de les activitats del comitè.

A la comarca, sens dubte, la imatge dels comitès ha anat íntimament lligada a la del d'Orriols. Orriols, un petit veïnat del municipi de Bàscara, aconseguí convertir-se en el nucli d'un important grup de persones procedents de diversos veïnats de Vilademuls (Vilafreser, Orfes, Sant Esteve i Galliners) i de militants de pobles de l'Alt Empordà, com Garrigàs, Saus, Arenys d'Empordà, Pontós i Vilaiür. Es crea, ben aviat, un grup força heterogeni, tant per la seva procedència geogràfica com social (hi trobem de tot, des de masovers fins a un que passava per ser un dels propietaris més importants d'Orriols). Ràpidament, el comitè d'Orriols es converteix en un exemple del que Solé Sabaté i Villarroya anomenen "incontrolats", és a dir, grups que posen en marxa una violència forassenyada, sense respondre a cap directriu política. El grup d'Orriols penetrarà moltes vegades a la nostra comarca, a Vilademuls sobretot, on els comitès de Sant Esteve i Galliners, suposadament, li feien costat; a Banyoles també es deixen veure: en Joan Gussinyé, home de conviccions republicanes, comentà que una nit se li varen presentar els d'Orriols amb un cotxe que duia pintades les lletres "El Vengador". El grup d'Orriols ultrapassa els límits d'un comitè de guerra, i esdevé una simple banda armada, dedicada, moltes vegades, al pillatge i al crim indiscriminat. En la seva extensa llegenda negra destaquen com a víctimes, fins i tot, gent d'esquerres; a la causa general es diu que uns dels assassinats era militant d'ERC, i entre la seva nòmina també es compta un empresari del poble d'Orriols que pagà fiances per les detencions dels Fets d'Octubre del 34.

Difícilment podríem pensar, veient el que hem vist, que l'acció dels comitès està dirigida des d'instàncies superiors. Els diferents graus de repressió, la varietat de les seves propostes, l'hegemonia d'una o altra força, tots aquests factors expliquen la dinàmica autònoma, i a vegades incontrolada, de cadascun dels comitès. La tendència centrífuga d'aquests organismes es reflecteix en el que succeeix al municipi de Vilademuls i que queda escrit a les pàgines de *l'Autonomista*: "Funcionen dos Comitès en aquest districte, un a Galliners i un altre a Sant Esteve de Guialbes. Aquest darrer es va constituir el dia 15 d'aquest mes (agost del 36) i ho considerem un error, puix que priva d'una unitat d'acció en aquests pobles on és tan precisa. El primer funcionà del primer moment i portà una tasca realitzada altament eficient". Podria ser que la formació d'aquest darrer comitè anés lligada a un conflicte entre zones.

L'octubre del 36 la Generalitat dona via lliure als nous ajuntaments i reorganitza, alhora, la seva estructura territorial: arribarà el declivi dels comitès. Però en la transició dels comitès cap als ajuntaments s'evidenciaran problemes prou importants que, d'alguna manera, manifesten l'existència de diferents projectes

polítics i socials entre els ajuntaments i els anteriors comitès. A Esponellà aquesta difícil transició enfronta l'Ajuntament i el comitè, ja que aquest últim es nega a lliurar els automòbils i els camions requisats, i també una casa confiscada; aquesta polèmica s'aviva quan l'Ajuntament d'Esponellà denuncia els membres del comitè que ara són regidors, ja que "no fan altra cosa que posar obstacles a la bona marxa de l'ajuntament". Una situació conflictiva també es produí a Vilademuls, on l'Ajuntament demanà als regidors que havien estat membres del comitè de Sant Esteve que dipositessin a l'Ajuntament una determinada quantitat de diners que havien recaptat com a tribut de guerra.

Tot plegat demostra les dificultats de molts comitès a l'hora d'entendre que la situació havia canviat i que el seu poder havia desaparegut. La fi dels comitès també comporta la davallada política d'organitzacions com la CNT, que veuen desaparèixer la seva hegemonia en molts punts de la comarca; aquest va ser el cas de Serinyà o Porqueres, on els seus militants foren pràcticament apartats de la nova vida política; a Banyoles, el gener del 1937, la gent del PSUC demanà la dissolució de les milícies antifeixistes, que eren la guàrdia pretoriana del comitè.

A molts dels homes que treballaren al si dels comitès els costà d'adaptar-se a la nova vida política que es va encetar l'octubre del 1936. Homes que tingueren una clara influència en comitès com els de Banyoles, Porqueres, Sant Esteve de Guialbes o Serinyà es trobaran en minoria dins dels seus respectius ajuntaments, i, el que és més simptomàtic, seran permanentment qüestionats. Fins i tot les seves conquestes es veuran amenaçades per la moderació d'uns ajuntaments que responien, clarament, als dictats de la Generalitat republicana. En aquest context, alguns dels líders dels comitès seran allunyats de la vida política, i altres optaran per crear un contrapoder a l'ajuntament (en alguns casos, els sindicats agrícoles).

LES NOVES EXPERIÈNCIES ECONÒMIQUES

A partir del 19 de juliol les forces polítiques i sindicals de les esquerres integrades en els comitès tenen l'esperança posada en la situació política que s'obre camí; tenen l'oportunitat de plasmar sobre la realitat el seu ideari i el seu projecte social i econòmic. Però, com són l'estructura i la realitat econòmica de la comarca que es troben els comitès el 19 de juliol de 1936? hi ha, en primer lloc, el sector primari (l'agricultura i la ramaderia), majoritari a tots els pobles de la

comarca i amb un pes importantíssim a Banyoles. És un camp en el qual es deixa sentir el poder dels grans propietaris i que durant els darrers anys de la República ha estat l'escenari de la pugna per la millora dels contractes d'arrendaments; un camp on els masovers sovint han hagut d'escoltar aquella famosa frase “per Sant Silvestre, per la porta o per la finestra”, i on els petits propietaris, freqüentment, han de completar les seves escasses rendes treballant com a jornalers o com a peons en obres públiques. Un camp, doncs, on dominarà l'economia d'autosubsistència i on la tipologia de cultius com l'all o l'olivera exigirà una gran quantitat de mà d'obra.

A partir del 19 de juliol es retalla el poder dels grans propietaris. D'alguna manera ha arribat l'instant de complir amb les aspiracions que manifestaren els agraristes durant la República, però aquí topen dues ideologies d'una forma absoluta: per un costat, hi ha l'ideari més reformista, encapçalat pels pagesos propers a les posicions d'Esquerra Republicana, que veuen la possibilitat que els masovers o arrendataris puguin passar a ser propietaris, i, per un altre costat, hi ha l'ideari anarcosindicalista, partidari de la col·lectivització. En aquest sentit, a l'òrgan *Gerona CNT*, el 22 d'agost de 1937 apareix un article on s'exposen les opinions dels anarquistes sobre la qüestió de la terra: *“La realidad de los hechos se ha encargado de demostrar que lo que inducía a muchos campesinos a huir de la colectivización no era precisamente el refinamiento de su carácter, sino el temor a un control y a una responsabilidad que imposibilitasen la realización de los ‘chantages’ que actualmente están llevando a cabo con resultados extraordinariamente lucrativos”*; més endavant s'afirma que està sorgint al camp una *“casta de propietarios tan mezquinos como los antiguos. Estos nuevos propietarios, con las excepciones naturales, si bien escasas, son los adalides de la oposición a las colectividades, y los adalides, también, de la especulación”*.

L'enfrontament entre reformistes i col·lectivistes el podrem constatar en alguns episodis de la vida municipal de la comarca. Un dels més remarcables succeeix a Porqueres, on el Sindicat Únic de Camperols de Porqueres, adscrit a la CNT-AIT, posa en marxa un procés de col·lectivització de terres des del principi de 1937; en total s'arriben a conrear unes catorze vessanes. La iniciativa parteix del líder cenetista local Isidre Bramon, i al seu costat treballen la terra dos militants del Sindicat Únic de Banyoles, també anarquistes: Eloi Vim i Joan Rustullet; els anarquistes també han desermat un bosc de can Guilana d'Usall per convertir-lo en cultiu de cereals. L'Ajuntament de Porqueres, presidit per ERC, s'oposarà fermament a aquest procés de col·lectivització, fet que provocarà una reunió del Sindicat Agrícola de Porqueres, dominat pels anarquistes, on els

membres del consistori seran acusats de feixistes. El 16 de gener la crisi es desplaça a l'Ajuntament, on la CNT es troba sola defensant les col·lectivitzacions. Les manifestacions del consistori en contra seu són prou esclaridores de l'enfrontament polític que es viu; així, l'alcalde s'expressa d'una forma més que contundent: "Jo dic a aquells companys, i ho diu també el govern de la Generalitat, que aquí no hi altre feixista que ells, que segurament inconscientment amb la seva actuació terrorífica i de desprestigi no fan més que entrebancar l'obra del govern". La crisi oberta ja no es tancarà i la majoria del consistori entrarà en una pugna constant amb la minoria anarquista.

Però al camp, de forma majoritària, la via de la col·lectivització serà una experiència no reeixida. Les reivindicacions pageses d'abans de la guerra anaven en un altre sentit: volien una millora en els contractes de conreus i acabar d'alguna manera amb els abusos dels grans propietaris. La guerra i el canvi en la correlació de forces que comporta provoquen, d'entrada, que molts arrendataris o masovers deixin de pagar als propietaris, algunes vegades per pròpia voluntat i altres perquè, senzillament, el propietari s'ha fet escàpol. El procés que se seguirà amb les terres confiscades també avalarà el fracàs de qualsevol intent de col·lectivització; la majoria d'aquestes operacions, confiscacions o tales d'arbres, s'han d'inscriure en una política de repressió dels elements contraris al règim republicà, més que no pas en una política de transformació de l'estructura de la propietat. En alguns casos es va fer un tímid intent per tal de repartir les propietats abandonades, com a Vilademuls, on l'Ajuntament, el 30 de novembre de 1936, acordà distribuir les cases abandonades entre aquells que "reunint les degudes condicions, ho demanin, a fi de què no quedi cap terreny sense treballar en aquests moments transcendents".

Pel que fa a les confiscacions, aquestes perjudicaran de forma més evident l'Església i alguns propietaris que han fugit, com és el cas d'Huguet de Vilademuls; a Camós es confisquen 6 cases i 100 vessanes de cultius i bosc dels Hereus de Molins, perquè hom suposa que la meitat d'aquestes propietats pertanyien a ordes religiosos; a Esponellà, com s'ha vist en el capítol dedicat a la repressió, s'efectuen tales d'arbrat, sobretot alzines, en boscos com l'Hospici de Martís, portades a terme per elements del comitè i sufragades pel mateix Ajuntament.

El camp de la comarca viurà durant la guerra un altre fenomen en l'àmbit organitzatiu: l'aparició, pràcticament a cada poble, de sindicats agrícoles encarregats de diferents tasques, des de controlar els proveïments, fins a convertir-se en una mena de central de compres per als pagesos de cada poble; a més, els pagesos estaven obligats a declarar-hi el blat i els cereals, la qual cosa crearà

molt d'enrenou. Però sovint els sindicats esdevenen autèntics contrapoders de la vida municipal; ja hem vist el cas de Porqueres, on el Sindicat Agrícola, controlat pels anarquistes, s'enfronta a l'Ajuntament pel cas de les col·lectivitzacions.

A Banyoles, possiblement pel pes del sindicat, aquest contrapoder es farà molt més evident. Així, el 25 de novembre de 1936 el Sindicat Agrari d'Acció Social, el que durant els últims temps de la República havia sorgit com a alternativa a l'altre sindicat, anuncia a l'Ajuntament la seva fusió amb el vell Sindicat Agrícola, de la qual sortirà el Sindicat Agrari d'Acció Social. El sindicat, tal com reflecteix una junta de juny de 1937, estava dominat per elements anarquistes i dels rabassaires, entre els quals destaquen Josep Cabanas, Joaquim Cufí i Vicenç Tarrats, adscrits a la CNT, i els rabassaires Joan Tarrats, Josep Teixidor i Josep Carles. Alguns membres d'aquesta junta ja s'havien destacat en les lluites agràries anteriors i alguns havien estat empresonats per la crema de gavellons de l'any 1935 (aquest és el cas de Josep Carles Masó, Joaquim Cufí, Joan Tarrats i Joaquim Comas). No és estrany, doncs, que quan a l'Ajuntament comencin les pugnes polítiques, el sindicat es converteixi en l'autèntic contrapoder dels anarquistes i els rabassaires. Just en el moment de la seva fusió, el sindicat ja demanarà que es col·lectivitzi l'empresa Industrias Coromina i que es posi sota el seu control.

El sindicat era present, *de facto*, a l'Ajuntament, ja que els regidors de la Unió de Rabassaires (sobretot Josep Carles) en representaven els interessos. El 20 d'abril de 1937 aquests regidors, Josep Teixidor i Joan Tarrats, presentaran la seva dimissió perquè no estan d'acord amb algunes decisions de la comissió d'agricultura municipal; el sindicat havia estès el seu poder a moltes àrees de l'economia de la ciutat i no volia que aquest fos qüestionat. El poder del sindicat arriba, fins i tot, a provocar la dimissió de l'alcalde i a obrir encara més la crisi política que hi ha a l'Ajuntament de Banyoles des de l'inici de la guerra.

La dimissió presentada per Josep Ametller, d'ERC, es produí perquè dos homes que rebien ordres del sindicat confiscaren uns gavellons d'altres veïns. L'alcalde va veure desacreditada la seva gestió a causa de la negativa dels sindicats, en una altra acció de força, a pagar els arbitris; el tema dels arbitris municipals es presenta durant tot el mandat com un element de crispació de la vida municipal i on el sindicat agrícola vol demostrar la seva capacitat de poder. Aquesta polèmica i aquesta voluntat de contrapoder del sindicat porten els delegats del PSUC a la II Conferència Comarcal d'aquest partit a prendre una clara postura; el delegat del radi de Banyoles demanarà als sindicats agrícoles "el

compliment dels decrets ja que alguns dirigents els boicotegen”. Un cop més la crisi a l'entorn del sindicat palesarà l'existència de dos blocs a la comarca: el més reformista, integrat per ERC, Acció Catalana Republicana i el PSUC, i el bloc més revolucionari, format per la CNT, el POUM i els rabassaires.

El camp, on en certa manera les organitzacions d'esquerres i els seus sindicats havien posat les esperances de canvis socials, s'anirà tornant en contra seu. Així, en la II Conferència Comarcal del PSUC, abans, celebrada el desembre de 1937, Joaquim Juanola, de Banyoles, “es plany de la incomprensió dels camperols, ja que amb la seva actitud perjudiquen l'economia del país”. Un mes abans els cenetistes s'han manifestat amb molta més contundència pel que fa a l'actitud de molts pagesos que es reuneixen a la Plaça Durruti (dels Turers): “*Sus conversaciones tienden [...] a criticar cuantas disposiciones se han dictado, tendentes a la regularización de precios y venta de productos de la tierra; [...] estos típicos payeses son los que antes se arrastraban y servían de perros falderos a los antiguos caciques, son aquellos que en tiempos de elecciones formaban guardia delante de los colegios electorales, y transmitían órdenes a los del tricornio*”.

El 19 de juliol de 1936 la indústria només estava present al nucli de Banyoles, llevat, és clar, de la fàbrica tèxtil de Borgonyà i d'alguna petita bòbila, com la de Camós. Es tractava, en la seva major part, d'una indústria familiar que dirigia la seva producció a satisfer les necessitats del mercat local i comarcal; Industrias Coromina SA, per exemple, controlava una bona part de la producció de farina i electricitat i tenia importants lligams amb el camp de la comarca. En canvi, hi havia empreses ben connectades amb els mercats extracomarcals, com la fàbrica de mitjons Molfort's, amb una seu a Mataró, Chocolates Ametller, amb seu central a Barcelona, i Àngel Cabutí, fabricant de gèneres de punt amb seu central a Calella de Barcelona; també cal destacar Chocolates Torras i, la més important de totes, Gimferrer S.A, capaç de donar feina a més de sis-centes persones.

Durant els anys de la República s'havien produït a la indústria banyolina conflictes de certa rellevància, com el de les adoberies, i el sindicalisme tenia una presència notòria en el sector industrial. Testimonis de treballadors de Gimferrer assenyalen que ja hi havia sindicats organitzats dins l'empresa i, d'alguna manera, lliguen això amb el fet que durant la República s'establís a la fàbrica la jornada de quaranta hores.

El 19 de juliol, per tant, s'inicia una etapa nova. Per un costat, uns quants empresaris han fugit, com els propietaris de Gimferrer, Chocolates Torras, la Teisa o Industrias Coromina, cosa que representa el començament d'un canvi

substantial en la vida d'aquestes empreses, que seran col·lectivitzades, però no pas per una voluntat expressa dels seus treballadors, sinó per una causa de força major: l'absència dels seus propietaris reals; aquesta circumstància condicionarà, sens dubte, la seva trajectòria. Algunes d'aquestes empreses seran gestionades per persones de confiança dels antics propietaris com a conseqüència de les dificultats dels treballadors a l'hora de dirigir les indústries; aquest és el cas, per exemple, de Gimferrer o Industrias Coromina. Però aquest fet crea alguns problemes, tal com assenyala el 5 de setembre de 1937 l'òrgan *Gerona-CNT*, quan fa referència al conflicte existent a la fàbrica de teixits de Borgonyà: *"En dicha fábrica con mínimas condiciones de higiene y salubridad, trabajan, aun cuando ignoramos exactamente el número, cerca de 50 obreras. Afiliadas a la UGT y a la CNT [...] A su debido tiempo se formó el comité de control correspondiente; pero nosotros sabemos que no se ha formado como es debido. El 'contramaestre' [...] hay quien opina que cobra dos sueldos, por ser dos los señores a quien sirve. Y en cambio es el mismo individuo el que coacciona a las obreras, amenazándolas con cerrar la fábrica cuando insinúan aumento de salario, aumento que desde luego está plenamente justificado, pues continúan ganando salarios de hambre"*.

Joan Xabé, que llavors era l'home fort del sindicat agrícola i que en certs moments assessorà algunes de les empreses col·lectivitzades, parla també de la impossibilitat que els treballadors agafessin el control absolut de les empreses, atesa la seva escassa formació.

En moltes altres empreses es mantindrà el vell sistema de gestió, però s'hi introduirà un canvi notable: apareixeran els comitès de control obrer, una manera de fer participar els treballadors en la marxa de l'empresa; en alguns casos, pel que ens han manifestat testimonis orals, aquest sistema donarà fruit. I en altres empreses, les més petites, els propietaris seguiran al capdavant de la producció.

Així, conviuran tres sistemes de gestió: les empreses col·lectivitzades (que passaran a ser fiscalitzades per la Generalitat de Catalunya), les que tenen comitès de control obrer i les que segueixen en mans dels seus propietaris.

Es fa difícil avaluar l'abast dels canvis que s'introdueixen en el món empresarial de la comarca, sobretot perquè l'origen dels canvis, la guerra, serà el principal distorsionador de la marxa de les empreses; sovint moltes d'elles veuen paralitzada la seva producció per la manca de matèries primeres. Aquest fet, per exemple, es produeix a Gimferrer ben aviat (l'agost de 1937 el *Gerona-CNT* celebra que l'empresa retorni a l'activitat després de la falta de jute); Gimferrer, que durant el conflicte tenia problemes per proveir-se de jute, més endavant

s'especialitzarà en l'elaboració de sacs de trinxeres, cosa que donarà sortida a la seva producció. Una treballadora ens ha comentat que en la seva secció es van passar moltes jornades sense fer res ("fent mitja o jugant a les cartes"), però que s'hi havien d'estar, perquè quan arribaven les comandes per al front "havien de ser servides de seguida". Moltfort's també s'especialitzarà a servir gèneres de punt als fronts militars.

Una mostra de la situació de crisi profunda que viu la indústria comarcal s'observa al principi de 1938 en comunicats que les mateixes fàbriques fan arribar a l'Ajuntament de Banyoles, en els quals s'evidencia la pràctica paralització d'empreses com Industrias Coromina com a conseqüència de la manca de blat, o d'adoberies, per falta de matèries primeres.

Dins el sector dels serveis hi haurà alguna tímida temptativa d'intervenció de les autoritats municipals. Aquest serà el cas dels forns de pa i d'un intent de l'Ajuntament de Banyoles, de l'octubre de 1937, per tal que el pa de la població fos elaborat a càrrec de la comissió de proveïment; el projecte (que finalment no acabà de reeixir) intentava que els forns deixessin de pastar, i s'inscrivía, com és natural, en les lògiques dificultats d'abastament que hi havia en aquells instants. També existiran comitès de control obrer en sectors com les empreses de sales de cinema.

L'atur és un mal estructural que afectava la comarca i, d'una manera especial, la vila de Banyoles; l'economia, abans de la guerra, era incapaç d'absorbir els aturats. Fins aleshores la solució més emprada per combatre la desocupació havia estat l'execució d'obres públiques, però a partir del 19 de juliol de 1936 els comitès intentaran una nova via per afrontar la qüestió de l'atur: es constituïren, bàsicament a Banyoles, una sèrie d'iniciatives d'economia social que tenien en el cooperativisme la principal base; així, es prova sobre el teixit industrial un sistema i una experiència que havien reeixit en el món agrícola (el Sindicat Agrícola i el cooperativisme agrari). De seguida apareixen a la vila tota classe de cooperatives amb la missió de donar feina als desocupats: la cooperativa de l'edificació, formada per paletes, i que tindrà la seu a l'antiga rectoria de Santa Maria; la cooperativa obrera del ram de la fusta, que instal·larà els tallers dins l'església de Santa Maria; la cooperativa de pintors, la cooperativa de carreig, la de gallinaires... L'Ajuntament de Banyoles i alguns ajuntaments de la comarca (com el de Porqueres o el de Fontcoberta) seran els principals clients d'aquestes cooperatives i, per regla general, els encarregaran tasques de condicionament dels locals confiscats per tal d'habilitar-los com a escoles o com a centres d'acolliment de refugiats.

Malgrat l'expansió del cooperativisme, no desaparegué el problema de la desocupació que afectava la comarca. Alguns ajuntaments, com el de Vilademuls, dissenyen un pla d'obres amb la intenció de combatre aquest fenomen, el qual apareix també en pobles com Crespià; a Banyoles, a part del foment cooperatiu, l'Ajuntament també prepara un pla d'obres per donar feina als desocupats, entre les quals cal destacar les del projecte del passeig circuit Lió-Porqueres, que aconseguixen una subvenció de la Generalitat per valor de 81.268'30 ptes. Però el mal augmentarà quan moltes de les empreses de la comarca entrin en aturada tècnica per la manca de matèries primeres.

Una altra experiència socioeconòmica que s'engega durant la guerra és la municipalització de l'habitatge a la vila de Banyoles, un projecte del qual ja es comença a parlar el 4 de desembre de 1936, quan l'Ajuntament és controlat per la CNT, durant el mandat de l'alcalde Benet Dilmé. El projecte topa amb l'oposició dels regidors d'ERC, encapçalats per Jaume Masó, que argumenten que la qüestió no és competència del consistori i que s'ha de seguir la normativa de la Generalitat. Segons el projecte, enllestit l'11 de desembre, totes les finques i les propietats de Banyoles passaran al consell municipal; l'Ajuntament es compromet a donar el sou corresponent a un obrer als propietaris majors de 50 anys i que no tinguin altres ingressos. El projecte comporta l'anul·lació de censos, gravàmens i hipoteques, es fixa un lloguer per als locals d'espectacles del 15% de la recaptació bruta (llevat dels de teatre, concerts instrumentals i orfeons, que només n'abonaran un 5%) i es pretén tractar amb duresa els qui no paguin, ja que se'ls considerarà facciosos i se'ls portarà als tribunals populars.

L'oposició al projecte torna a ser manifestada pel regidor republicà Masó, que és partidari d'un impost directe establert en quatre categories; Josep Oliveres, del PSUC, li fa costat dient que el projecte pot ser impopular ja que "són bastants els obrers que són propietaris de la vivenda; això podria portar males-tar", i el seu company Llansó també diu que cal estudiar molt bé el projecte abans d'aprovar-lo. El PSUC sembla inclinar-se més per la proposta republicana que no pas per l'anarquista; en canvi, el regidor de la CNT Vicenç Pérez es mostra taxatiu: "El temps actual exigeix l'abolició de la propietat i cal tenir ben present que nosaltres l'abolim de fet". El POUM, a través de Benet Coll, també se situa al costat de la CNT i carrega contra els republicans: "Per la ideologia que representa (ERC) és normal que estigui en contra del projecte".

En el moment de la votació, però, el PSUC acceptarà la proposta de la municipalització de l'habitatge feta per la CNT; catorze regidors hi votaran a favor: els de la CNT, PSUC, el POUM i els rabassaires; en canvi, ERC i els

d'Acció Catalana Republicana s'hi mostraran en desacord. El projecte anava contra els interessos de regidors republicans tan significatius com Joan Aulina, que eren propietaris d'una sala d'espectacles.

Tot i que el projecte recollia les ànsies dels anarquistes i dels grups més esquerrans pel que tenia d'abolició de la propietat, la seva entrada en vigor també s'ha d'entendre per la necessitat de l'Ajuntament de recaptar impostos, que es veu reflectida el 23 de desembre de 1936, quan el consistori estudia la possibilitat de municipalitzar els serveis de llum i aigua de la població. Més tard, el 22 de juny de 1937, aquest projecte es torna a debatre; Acció Catalana Republicana i ERC, a través dels seus regidors Masgrau i Masó, el plantegen novament, ja que un decret de la Generalitat estableix que poden quedar exempts de la municipalització els lloguers més baixos, i això podria repercutir en la majoria de lloguers del municipi.

Finalment, hem d'esmentar una altra proposta de tipus econòmic que empenirà l'Ajuntament de Banyoles: l'emissió de paper moneda. El 30 de març i per iniciativa de la comissió de finances, el consistori presidit pel republicà Josep Ametller proposa una emissió de 30.000 signes d'una pesseta "per atendre les necessitats de moneda"; aquesta primera emissió i d'altres que vindran en els següents mesos d'abril i maig són el clar exponent de la situació d'ofec econòmic que viu la hisenda municipal. Aquestes emissions de moneda, que també es fan en molts altres ajuntaments, són aturades el 1938 amb un decret de la Generalitat que mana la retirada del diner emès.

REPRESSIÓ I ACTITUDS A LA REREGUARDA

La repressió que comença el 19 de juliol s'ha de situar –no es podria entendre d'una altra manera– en el context de la contesa bèl·lica que s'inicia després de l'alçament militar, i no té ni un únic sentit ni una única direcció. En els primers moments, quan les forces més esquerranes dominen els comitès, la repressió que s'engega va lligada al canvi revolucionari que es vol imposar; i, al mateix temps, en la ment dels que ocupen ara el poder hi ha els Fets d'Octubre de 1934: per a ells, haurà arribat el moment de la torna. Més endavant, quan la Generalitat controla la situació i els ajuntaments s'hagin reconstituït, la repressió es dirigirà a tots aquells elements o moviments que facin perillar la legalitat republicana; i en els darrers moments de la guerra, quan els nacionals estalonen les tropes de la República, es viurà una última fase repressiva. Així, la repressió

Recollida d'imatges religioses als carrers de Banyoles. L'Església va ser l'objectiu principal de la repressió en temps de guerra. Foto de Manuel Pigem Roset.

tindrà diferents moments al llarg del període 36-39, d'acord amb el context polític i militar i els actors que la protagonitzen. En aquest sentit, hem cregut convenient fixar tres etapes a la comarca.

La repressió i les seves etapes

La primera s'iniciarà a partir del 20 de juliol, quan s'assalten i ocupen els temples de la comarca; els religiosos, primerament, seran obligats a marxar. Però, al marge de la tensió del moment, aquests fets no comportaran vessament de sang; el clergat es veurà forçat a abandonar les rectories o els convents i molts es refugiaren en cases dels seus familiars. Els comitès es limiten a tenir controlats els religiosos, i, fins i tot, el comitè de Banyoles facilitarà salconduits a mossèn Gelpí i Marquès Casanovas, missioners del monestir; també en aquest període el mateix comitè aconseguirà que el de Tortellà alliberi mossèn Constans després que hagués intentat arribar a la frontera.

En aquests primers dies de juliol els efectes de la repressió són purament materials. Bàsicament es confisquen propietats de gent considerada enemiga (la majoria propietaris o empresaris que han fugit a les primeres hores) i es destrueix patrimoni religiós. En altres casos es fan tallades d'arbres en terrenys de propietaris que han fugit; aquest càstig es produeix en pobles com Esponellà, fins al punt que el delegat d'Agricultura a Girona notificarà al comissari delegat de la Generalitat el cas d'Esponellà: "Com sigui que en diferents ocasions he adreçat comunicacions al poble d'Esponellà per tal d'impedir la talla abusiva d'arbres i els meus precés no han estat mai atesos us ho comunico per tal de que procediu per tots els mitjans possibles a impedir-ho immediatament". A Cornellà, demostrant la pervivència encara dels Fets d'Octubre, la casa del secretari va ser assaltada i se'n cremaren els mobles enmig de la plaça; dies després, el secretari fou assassinat. La gent de dretes a partir d'ara serà contínuament intimidada, i molt sovint, sobretot en els primers mesos, se'ls obligarà a pagar contribucions de guerra i a cedir tota mena de béns que, posteriorment, es destinaran als refugiats. En alguns casos van ser obligats a cremar els objectes religiosos.

Però a mesura que avancen els dies la situació es va radicalitzant, i el dia 11 d'agost cau la primera víctima a la comarca: es tracta de mossèn Espuña, rector de Porqueres, assassinat al bell mig de Banyoles, on estava refugiat; a partir d'aquí es desencadena una llarga sèrie d'actes repressius contra les persones. En aquesta primera onada repressiva els objectius seran, bàsicament, aquells que per la seva condició o pel seu càrrec puguin representar el vell ordre que s'intenta combatre: els grans propietaris rurals, els grans empresaris, importants funcionaris municipals, alguns polítics i simpatitzants de la dreta i, finalment, el clergat.

Pel que fa als propietaris i als empresaris, aquests, en la seva majoria, aconsegueixen fugir; alguns, com en Viader de Parets, se salven miraculosament després que la seva casa fos envaïda per desenes de milicians de la rodalia. La figura més perseguida entre els funcionaris municipals és el secretari d'alguns ajuntaments, que, als ulls dels repressors, feia costat als interessos dels grans propietaris rurals. Però el sector més castigat serà, precisament, el religiós: els religiosos es converteixen en les víctimes propiciatòries de la repressió d'aquests primers mesos; mentre que els altres sectors opten per fugir o amagar-se en llocs segurs, molts religiosos s'allotgen en cases de familiars o amics, on seran fàcilment reconeguts o descoberts. A més, en aquesta primera onada repressiva també estaran molt presents els records dels Fets d'Octubre de 1934; al municipi de Cornellà, per exemple, aquest element acompanya la dinàmica repressiva de la localitat,

sobretot en l'assassinat del seu secretari; a Banyoles, la detenció d'homes com Manuel Prat s'ha de situar també en relació amb l'octubre de 1934.

A mitjan agost són detinguts a Banyoles una quinzena de ciutadans (en la seva majoria d'ideologia conservadora), que seran conduïts fins al monestir, on s'habilitarà una cel·la per confinar-los. El terror s'instal·la en moltes cases: les famílies que tenen capellans són contínuament fustigades a la recerca dels seus parents, igual com passa amb aquelles on hi ha desertors o emboscats. Són moments on s'actua sumàriament: les víctimes són tretes de les seves cases, algunes amb l'excusa d'anar a fer algun tràmit, i portades amb cotxe a algun descampat, on se'ls dona mort (en alguns casos els autors dels crims s'acarnissen amb les seves víctimes). Però no sempre succeeix això; en el cas dels banyolins reclosos al monestir, els dirigents del comitè convoquen una assemblea pública per debatre la seva sort, i, pel que ha assenyalat Anton M. Rigau, en aquesta reunió vencen les posicions més moderades i s'aconsegueix que no hi hagi vessament de sang.

Ens podríem preguntar la causa d'aquest tomb, brutal i sagnat, respecte dels primers dies, quan la repressió només havia tingut un caràcter intimidatori, i fins a quin punt aquest gir fatal és estimulat per les notícies de la guerra i de la repressió a l'altra banda, tal com han apuntat Solé Sabaté i Villarroya; un exemple d'això el podem trobar en la persona de mossèn Constans, alliberat a Tortellà per la mediació del comitè de Banyoles, i al cap d'uns quants dies buscat i perseguit. Com pot ser, també, que es deixi marxar els missioners del monestir o que en alguns casos se'ls donin salconduïts, i que després es comenci a matar? Els grups incontrolats que es mouen per la comarca podrien explicar aquest gir (amb el clar exemple del comitè d'Orriols), i tampoc no podem passar per alt la pressió exercida pels comitès forans que entren a la nostra zona: segons testimonis orals, els del comitè d'Esponellà se les hauran de veure amb un comitè garrotxí que es volia endur el rector de la població.

La comarca, per la seva condició de cruïlla de camins, pateix també la contínua entrada i sortida de comitès de fora: el d'Olot (Porqueres, Vilademuls, Sant Miquel de Campmajor i el Torn), el de Santa Pau (a Esponellà), el de Tortellà (a Crespià) i el d'Orriols (a tota la zona de Vilademuls, a Cornellà del Terri, Esponellà i també a Banyoles); a part d'aquests, també es produiran les incursions de comitès com el de Palau-saverdera o Canet de Mar. Aquesta mobilitat i les seves conseqüències augmentaran la sensació de terror, sobretot si tenim en compte que a Vilafreser es trobarà una fossa amb més de quinze persones assassinades pel comitè d'Orriols, o que a Serinyà els de Canet de Mar donaran mort a set religiosos de la seva població.

A mig camí entre la primera fase repressiva i la que ha de venir després, trobem la detenció pel comitè de Banyoles de cinc homes que coincideixen per la seva ideologia conservadora: Martirià Butinyà i Pagès (procurador de finques), Manuel Prat i Güell (membre d'Acció Ciutadana i alcalde gestor després dels Fets d'Octubre de 1934), Paulí Ginjaume (carlí), Joan Juanola i Francesc Vallmajor. El comitè, en comptes d'aplicar la llei de Lynch, lliurarà els detinguts al Tribunal Popular de Girona, on seran jutjats el desembre de 1936. El judici s'ha d'interpretar en clau política, i entre els testimonis de l'acusació figuren homes vinculats al comitè; d'alguna manera, el procés que s'obre als cinc banyolins s'intenta convertir en un procés a l'antic ordre polític i econòmic i en una revenja pel que havien significat els Fets d'Octubre del 34. Les sentències seran dures: Butinyà i Prat seran condemnats a mort (al primer se li commutarà de seguida la pena); Ginjaume és internat a perpetuïtat en un asil; Juanola és condemnat a cadena perpètua i Vallmajor és sentenciat a dos anys de treballs pel Consell Municipal de Girona. El nou Ajuntament que presidirà la vila de Banyoles demanarà l'indult per a Manuel Prat el mateix dia de la sentència, i el 25 de febrer de 1938 la Presidència del Consell de Ministres li commuta la pena a canvi de 30 anys d'internament en camps de treball.

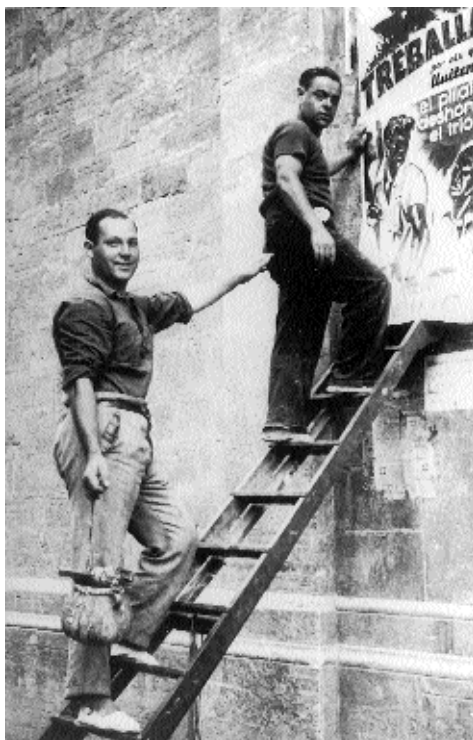
Aquesta primera fase de la repressió a la rereguarda va tenir la seva fi quan la Generalitat prengué el control de la situació i derogà el poder dels comitès; a partir de l'octubre de 1936 la situació es va normalitzar, i pocs mesos després seran desmuntats els cossos de milicians, s'eliminarà la regidoria de defensa dels consells municipals i el control passarà als cossos de carrabiners i a la Comissaria d'Ordre Públic de la Generalitat. No obstant això, el fantasma dels grups incontrolats encara seguirà projectant-se a la comarca: el 22 de novembre arriba a Banyoles un grup armat i sense documentació, que deté Domingo Ametller Puig i el seu fill Llorenç, els quals seran conduïts a Barcelona i assassinats posteriorment; un cas estrany, sens dubte, perquè, tal com ho relata Joan Gussinyé en una entrevista, Domingo Ametller –cap dels sometents de Banyoles– havia estat al costat de l'alcalde republicà durant els Fets d'Octubre del 34.

Si en la primera fase els incontrolats circulen lliurement, ara comencen a topar amb l'oposició dels ajuntaments. Aquests incontrolats procedeixen dels sectors més descontents amb el nou rumb que pren la situació política catalana, sobretot pel retrocés que pot representar en les conquestes revolucionàries. El 5 d'abril de 1937, a l'acta de l'Ajuntament de Banyoles, l'alcalde esmenta el següent: "Es va veure sorprès per la presència a la ciutat d'individus armats que no pertanyien a cap organització i que volien emportar-se un comerciant. Es

van presentar a l'alcaldia sense deixar les seves armes manifestant que de no ésser-los entregada una determinada persona tornarien amb molt més número. Per això vaig reclamar reforços i aquests s'hi estaren un parell de dies.”

I a la matinada del 9 d'abril els grups incontrolats tornen a actuar, aquesta vegada a Serinyà: Joan Almar, regidor d'Obres Públiques i militant d'ERC, Salvador Corominas, regidor de Governació pel PSUC, i un altre veí del municipi són interceptats a la sortida del poble mentre conduïen un carro de porcs, i Joan Almar és ferit per trets de bala de militants anarquistes de la població que consideraven que estaven fent estraperlo. L'incident fa pujar molts graus la tensió política al poble; els anarquistes són detinguts i traslladats fins al castell de Montjuïc, però en el trasllat els acompanyen cotxes de la CNT.

A Cornellà del Terri, uns mesos després tornen a aparèixer antics components del comitè de Banyoles, i l'Ajuntament, dominat per ERC, ho denuncia: “Havent-se realitzat alguns escorcolls en domicilis de veïns d'aquest terme municipal sense coneixement de les autoritats locals i tinguent notícies que entre els individus que porten a cap aquesta missió hi ha el ciutadà de Banyoles

Dos militants d'esquerrres clavant cartells de propaganda política. Foto de Manuel Pigem Roset.

Vicens Orts, que per l'alcaldia es facin les averiguacions que calgui per tal d'esmenar l'objecte i autoritzacions dels mateixos".

A la segona fase de la repressió agafen protagonisme les forces d'ordre públic i les autoritats judicials: la Generalitat ha començat a portar les regnes. Amb diferents mesures, com la creació de la Junta de Seguretat Interior (26 de setembre del 36) o la dissolució dels comitès (el 9 d'octubre), es va garantint el control de la situació, i el paper dels grups autònoms i dels incontrolats va cessant; també amb la constitució del cos de Seguretat Interior (març del 37) la Generalitat intentarà aplegar en un sol cos de seguretat tots els altres existents. Aquesta fase, doncs, va des de la tardor de 1936 fins a la fi de la guerra, pràcticament. Els objectius d'aquesta nova etapa repressiva són diversos: s'intenta desmuntar qualsevol intent de quinta columna i es treballa per fer complir la legalitat republicana (hom persegueix els desertors i els emboscats, així com aquells que, tot aprofitant-se de la guerra, delinqueixen econòmicament).

La repressió republicana viurà la seva darrera etapa en els últims dies abans de l'entrada dels nacionals, i aquesta fase repressiva té similituds amb la primera: es posa en marxa en un altre moment marcat pel buit polític i institucional, quan els ajuntaments de la comarca fa mesos que han deixat de funcionar, igual que els estaments de la Generalitat. La comarca és en mans de les forces militars, i entre els protagonistes actius d'aquesta fase cal esmentar el general Líster, que havia arribat a la comarca amb les seves forces de camí cap a la frontera. Al Col·lell té lloc un dels moments més tràgics d'aquesta etapa. A les instal·lacions del Seminari hi ha reclosos molts presos, prop d'un miler, originaris de Barcelona; es tracta d'un ampli col·lectiu, format per gent de dretes i falangistes. L'exèrcit en retirada se'n voldrà desfer i quaranta-vuit presoners seran executats. Un d'ells, Rafael Sánchez Mazas, aconseguirà sobreviure a l'afusellament i arribarà a Cornellà del Terri, on s'amagarà fins a l'entrada dels nacionals; aquest sobrevivent serà ministre de l'Espanya de Franco, cosa que, d'alguna manera, explica la importància del grup empresonat al Col·lell. Entre els executats hi havia sobretot militants falangistes de diferents grups de la zona de Barcelona (dels grups "Todos", "Luís de Ocharán", "Flotillo", "Carlos Carranceja"), la majoria dels quals havia passat per les txeques de Barcelona i, posteriorment, havien estat confinats als vapors Argentina i Uruguay.

A Cornellà del Terri, el 5 de febrer, poc abans de l'ocupació dels nacionals, seran executades quatre persones al veïnat de Pujals dels Cavallers, algunes d'elles originàries de Lleida, que havien treballat en les fortificacions. Un altre episodi de la repressió d'última hora es produirà a la Clínica Militar de Banyo-

les; es tracta d'un obscur afer, que no ha quedat mai aclarit: hi foren morts per militars del cinquè exèrcit una vintena de metges, infermeres i auxiliars d'aquesta clínica. Podria ser un enfrontament entre el personal de la clínica i els militars, perquè els primers es negaven que els ferits fossin evacuats pel risc que podien córrer les seves vides; però alguns testimonis posteriors –de familiars de les víctimes– han apuntat que dins la Clínica s'amagava un nombrós grup de falangistes camuflats de malalts o de personal auxiliar. El cert de tot això és que els militars s'endugueren una vintena de persones del personal de la clínica i els donaren mort prop de Vila-sacra.

Les actituds enfront de la nova situació

Quines foren les actituds de la gent de la comarca enfront de la perspectiva de la guerra? D'una banda hi ha l'actitud convençuda i militant de molta gent que es comprometrà, activament, en la causa de la República; és cert que una part considerable d'aquest col·lectiu ja havia treballat durant el període republicà des de les seves posicions polítiques, sindicals o culturals, però l'etapa que s'enceta amb la guerra els obligarà a portar molt més lluny el seu compromís. És llavors quan creixen considerablement les diferents organitzacions de les esquerres (sobretot els partits i els sindicats) i també quan s'estructuren iniciatives de caràcter econòmic (les cooperatives) i social (les campanyes de solidaritat amb els fronts de guerra). Aquest procés implica força gent en treballs a la rereguarda, però també hi ha uns quants homes que, des del primer moment, veuen la necessitat de partir com a voluntaris al front. En tenim diversos exemples, entre els quals cal destacar regidors de l'Ajuntament de Banyoles, com Sebastià Cufí i Josep Cabanas, i de l'Ajuntament de Serinyà, com Port i Juanola. Però també es poden esmentar molts homes del carrer que, de seguida, s'allistaran en les primeres columnes de voluntaris que aniran cap al front; aquest és el cas del banyolí Domingo Hernández Arenas, que sortirà de Girona aviat, o del ciutadà de Vilademuls Pere Vicens, que des de Barcelona marxarà cap a l'Aragó amb les columnes del POUM.

Els sectors dretans mentrestant, adoptaran diferents posicions per la nova situació. Una part, fugirà durant els primers dies o s'amagarà en llocs segurs, però queda a la comarca molta gent que d'una o altra manera s'arreglerà amb els sectors de la dreta. Aquests seran seguits de prop i, en moltes ocasions, fustigats: sobre ells recauran els tributs de guerra o l'obligatorietat de fer segons quines tasques (des de netejar les esglésies ocupades fins a la crema de béns religio-

sos). En vista d'aquesta perspectiva, doncs, molts d'ells opten pel que podríem qualificar de resistència passiva i expectant; alguns només seguiran atentament les emissions de les ràdios de l'altre bàndol. Per tant, ens podem preguntar si existia o no una quinta columna capaç de resistir, amb fórmules més actives, el nou poder republicà; a través de diferents vies, ens han arribat algunes actituds de resposta que, malgrat tot, ens veiem obligats a considerar amb una certa cautela. Així, un testimoni banyolí assegura que durant la guerra fou detingut a Banyoles un home que clavava cartells contra la República; i també en el sumari de la Causa General apareix que al 6 de desembre de 1938 es deté un home a Banyoles i se l'acusa de pertànyer a la Falange clandestina d'aquesta ciutat, el qual serà acusat de complot i restarà tancat a la presó fins al 5 de febrer de 1939.

El que sí que existirà durant el període de la guerra és una certa xarxa de suport als emboscats i als pròfugs: l'estiu del 38 es deté un grup que els ajudava i que operava en el vèrtex Banyoles-Mieres i Olot, i se'ls voldrà implicar en un grup pertanyent al Socors Blanc. Pel que es desprèn de la documentació de la Causa General, aquest grup fou desarticulat a partir de les denúncies fetes per un individu de Barcelona, que es presentà com a exsecretari de la Falange d'aquella localitat; aquest home havia confraternitzat amb veïns de Mieres i Banyoles i s'havia anat assabentant de tots els detalls de la xarxa d'evasió; a partir de la seva denúncia s'efectuaren una bona colla de detencions, i el Tribunal Especial de Guàrdia de Girona condemnarà a mort tres dels encausats, sentències que no es compliran perquè foren alliberats, posteriorment, per les tropes nacionals. Alguns dels testimonis, acabada la guerra, acusaran el delator de ser espia del SIM (Servei d'Intel·ligència Militar) i de la mort d'un pagès de Granollers de Rocacorba.

Possiblement la implicació en aquestes xarxes, a més de respondre a interessos polítics, obeïa també a qüestions familiars: en el cas anterior, un dels detinguts és pare de desertors; un cas similar succeeix amb una xarxa d'evasió desarticulada a la Torre Ginestar, a Serinyà: un dels detinguts és un rellotger banyolí, que es comunicava amb els seus fills emboscats i pròfugs a través de missatges amagats a les tapes de rellotges.

La deserció va ser una actitud constant durant la guerra i va anar en augment a mesura que perdurava el conflicte; la mort de molts soldats de la comarca, sens dubte, devia alimentar el convenciment de desertar. De seguida els desertors van convertir-se en la clientela predilecta de les xarxes d'evasió, els guies de les quals eren molt sovint homes que pels seus oficis i activitats (pastors, bosquetans, ramaders, etc.) coneixen a bastament els camins que menaven

fins a la frontera; alguns d'ells actuaren amb finalitats humanitàries o perquè feien costat a la causa nacional, però una bona part, possiblement la majoria, va córrer el risc d'acompanyar els evasors a canvi d'importants quantitats econòmiques. Així, el setembre de 1937 els carrabiners detenen dos veïns de Fontcoberta, els quals, després de ser interrogats, declaren que havien fet tractes per passar la frontera amb un home originari de Viladamí en el cafè banyolí de can Xampinya; aquest guia els prometé passar a França a canvi de 3.500 pessetes, una quantitat altíssima si tenim en compte aquell temps, i que s'explica perquè la majoria dels clients d'aquestes xarxes eren els fills de les famílies benestants que no volien anar a la guerra o no volien anar-hi amb els republicans.

Les evasions comportaven molt perill. El setembre de 1936 és sorprès un grup d'evadits prop de la frontera, segons sembla a la zona de Lliurona; els milicians disparen sobre el grup i maten el rector de Serinyà. La resta aconseguirà, de moment, salvar la vida, però al cap de poc el presumpte guia, un veí de Serinyà, serà assassinat després de ser descobert, i també morirà un altre integrant de l'expedició, també de Serinyà. En altres ocasions, però, la mort dels evasors no serà deguda als milicians o als guàrdies de fronteres, sinó que els presumptes autors en seran els mateixos guies; aquest cas es dona amb dos veïns d'Esponellà que intenten arribar a la frontera i que són morts per les persones que els ajudaven a evadir-se, i el mateix es repeteix amb un veí de Viladamí.

Les autoritats republicanes intentaran posar fi a aquesta pandèmia de les evasions. Els més castigats seran els guies, i una prova d'això és la sentència a mort que rep un altre veí de Serinyà acusat de ser guia de fronteres: aquest home serà afusellat l'agost de 1938 al castell de Montjuïc. Els tribunals arribaran a imposar més de vint-i-cinc anys de presó pel delictes de deserció; un veí de Porqueres rebrà una condemna com aquesta el 23 d'abril de 1938.

Després de pagar un bon feix de diners i de córrer importants riscos, els fugitius, un cop a la frontera, es topaven amb unes autoritats franceses ben poc receptives. Allí els plantejaven la disjuntiva de tornar a la zona republicana o passar a l'Espanya de Franco; "o amb en Negrín o amb en Franco", van plantejar a en "Quim de la Brigada" després d'haver-se evadit des de Serinyà. La majoria optarà per aquesta segona opció, alguns per convenciment i altres, els qui fugien només dels estralls de la guerra, a causa del temor de sofrir la repressió republicana. Així, l'exèrcit de Franco incrementarà les seves files gràcies, en part, a individus que no volien fer la guerra.

Des del bàndol republicà la deserció no és vista només com una infracció a la llei, sinó que és interpretada com una postura política que qüestiona l'ordre

establert i, al mateix temps, debilita la moral de victòria que es volia transmetre a la població; aquest factor resulta clau a l'hora d'entendre que la persecució de la deserció no es reduís solament a guies o evadits, sinó que també afectés els seus familiars. A vegades és una persecució des dels mateixos àmbits oficials, com en el cas d'una batuda que fa la policia a Sant Miquel de Campmajor el 12 de setembre de 1937, on es deté el secretari de l'Ajuntament i quatre homes més “per tenir fills desertors i no haver causat denúncies d'altres” (*El Front*, 13-9-1937). A mesura que avança el conflicte es va radicalitzant el tracte als familiars de desertors –tot palesant, per tant, que la deserció anava en augment–, i així, a partir de 1938, proliferen les iniciatives des de les organitzacions polítiques i socials per castigar-los; el gener de 1938, la Cooperativa Obrera de Consum Unió Banyolina és l'escenari d'un debat on alguns volen evitar que famílies de desertors es puguin beneficiar del fet de ser membres d'aquesta entitat, i al llarg de l'any l'Ajuntament de Banyoles recollirà peticions com la de l'Aliança Juvenil Antifeixista per tal que es retiri la tarjeta de racionament als familiars de desertors.

Els qui no podien pagar-se les despeses de la fugida o no podien contactar amb xarxes d'evasió van optar per emboscar-se; per les característiques orogràfiques, la seva zona preferida fou l'àrea que comprèn Sant Miquel de Campmajor, Mieres i Sant Ferriol. Prop del mas Gifra de Sant Miquel s'arribaren a amagar més de vint emboscats, molts dels quals eren joves desertors i també capellans. La Guàrdia d'assalt es veia completament impotent per capturar aquests fugitius, que es movien amb una gran facilitat; alguns de l'àrea del mas Gifra anaven molt sovint a escoltar les emissions radiofòniques a Sant Miquel de Campmajor. Entre els emboscats hi havia molts joves de la zona, fet que explica que Sant Miquel sigui un dels municipis de la comarca amb menys baixes causades per la guerra; aquest fenomen portarà l'òrgan *Gerona-CNT* a tornar a recordar que Mieres havia estat, a la Guerra Carlina, “*la pequeña Navarra*” i es pregunta més endavant “*cuál es el número de reclutas –de Mieres– llamados a prestar servicio y cuántos han cumplido haciendo acto de presencia a dicho llamamiento*”. Tal com afirma un veí de Sant Miquel, “alguns dels que els primers dies de la revolució passaven per les cases a buscar armes i amb mocadors vermells al coll foren els primers a emboscar-se quan van ser cridats a files”.

A mesura que el conflicte arriba a la seva recta final, no hi ha res que pugui fer disminuir les xifres de desertors i emboscats; fins i tot molts dels soldats del front, derrotats i cansats per la llarga guerra, abandonen les seves posicions i les seves companyies per tornar a casa. En Quim Pairó, en una entrevista a la *Revis-*

ta de Banyoles, descrivia una d'aquestes desercions des de les línies de combat: "Jo era camiller. I em van matar dos companys a la camilla. I em van travessar la caçadora de cuiro. Em vaig espantar i vaig marxar de la primera línia, tot sol [...]. Vaig estar deu dies per arribar a casa. Cinc dies sense menjar només que glans. Pel camí vaig trobar el meu tinent de la Companyia amb dos assistents, arraulits dintre un clot. Em van cridar i em vaig espantar pensant-me que em tornarien cap al front de guerra. Però el tinent em diu: '¿Cómo vas de comida, Pairó?'".

Des de l'inici de la guerra les organitzacions polítiques i sindicals havien denunciat l'actitud del derrotisme, una actitud que podia tenir diversos matisos, des de propagar notícies escoltades en emissores nacionals fins a criticar el règim establert; el derrotisme era vist com una resistència, subtil i camuflada, a la causa republicana. Així, el juliol del 1937, un regidor de la Unió de Rabassaires de Cornellà, després de rebre queixes "sobre l'abús que es fa de la propagació clandestina de notícies tendencioses contra el règim", fa la proposta "que sien retirades aparells de ràdio, penyorant i denunciant a tots els que se'ls comprovi que escoltin emissores faccioses i que propaguin notícies tendencioses"; la proposta culmina amb la retirada de cinc aparells de ràdio de la població. A l'agost del 37 el corresponsal a Banyoles de Gerona-CNT denunciava l'existència "*de bulistas que con sus mal intencionadas fantasías no tienden sino a socabar la moral de nuestra retaguardia*". El que comença com a denúncies de determinades actituds o simples retirades d'aparells de ràdio acaba amb autèntics judicis contra el derrotisme; aquest és el cas d'un veí de Sant Ferriol condemnat el 8 de desembre de 1938 per expressar-se amb "*términos derrotistas, manifestando [...] que la causa de la legalidad republicana era la de cuatro salvajes*".

L'ESGLÉSIA EN FLAMES: LA PERSECUCIÓ RELIGIOSA

El que va succeir arran del 19 de juliol amb l'Església mereix un capítol a part. Fins aleshores, a la comarca i a la resta del país, l'Església era un dels centres sobre el qual es movia una bona part de la vida social i cultural: dominava l'ensenyament (des dels *hermanos* gabrielistes fins a la Providència o les dominiques de Cornellà), era present en el món cultural d'una manera directa (el Cercle dels Catòlics n'és un bon exemple, com també ho són les activitats formatives de Magdalena Aulina) i havia esperonat iniciatives de caràcter econòmic (el Sindicat Agrícola de Banyoles, impulsat per mossèn Dausà); la comarca no

solament havia estat un planter inesgotable de vocacions religioses, sinó que també havia estat l'origen de nous ordes, com podia ser el Casa Nostra o les "butinyanes". Però el poder real de l'Església no es manifestava només amb aquesta presència a la societat, sinó que repercutia amb una clara influència sobre la moral, els costums i tot el que tenia a veure amb la vida social. Amb l'esclat de la guerra, l'Església i el seu poder sofriren un atac frontal.

La República, sens dubte, havia accentuat la passió de la pugna entre clericals i anticlericals; mai fins llavors la rasa entre les dues posicions havia estat tan ampla, tan profunda. La revolta militar del juliol del 36 col·loca l'Església a l'ull de l'huracà i aquesta, en la seva majoria, se situa al costat de l'exèrcit rebel; mossèn Gelpí ens comentava, per exemple, que seguia les emissions radiofòniques de Queipo de Llano. Aquest factor és clau per poder entendre la reacció que es produeix arreu de Catalunya contra l'edifici de l'Església, impulsada per la seva posició durant la República (d'alguna manera encara ressonen els sermons dels capellans que des de les trones invocaren el vot a la dreta a les eleccions de febrer del 36), i que acaba de prendre força quan la cúria de l'Església espanyola s'alinea amb Franco.

A partir del 19 de juliol, doncs, les coses estan clares: per a les forces més radicals de les esquerres la religió és l'enemic a batre. No podem oblidar que els comitès més actius són dominats pels grups més radicals (com ara la CNT) i que aquests seran la punta de llança de l'atac contra l'Església. A Banyoles, en els dies posteriors a la notícia de l'alçament, una gran multitud de persones es dirigirà cap als temples religiosos de la vila; un dels primers objectius és el monestir. A la ciutat ja hi havia hagut algun precedent: Joan Gussinyé relata en una entrevista que durant els Fets d'Octubre del 34 es topà amb uns individus que volien anar a cremar el monestir. Mossèn Gelpí ens assenyalava que els missioners del monestir tenien informacions que es faria un escorcoll a les dependències de Casa Missió; mossèn Busquets i mossèn Quer es posaren en contacte amb l'alcalde de la ciutat, Jacint Masgrau, home moderat i de conviccions catòliques, que els donà unes certes garanties, però que els demanà que evacuessin el temple "per evitar un dia de dol a Banyoles". Però el que no es podia esperar Masgrau era el rumb que prendrien els esdeveniments posteriors: els de Casa Missió, assabentats que aviat arribaria l'escorcoll, van salvar el Santíssim i es van repartir les partícules amb el temor que fossin profanades; una gernació es dirigí al monestir amb la intenció de desallotjar-ne els capellans. Se sentien molts crits i els ànims estaven força exaltats. Segons sembla, Josep Cabanas, líder anarquista, va tenir una intervenció determinant per aturar la multitud

concentrada, que, segons comentava Gelpí, “cridaven ‘assassins!’, fins i tot gent que havia estat de dretes”. Sens dubte, la imatge dels missioners abandonant el monestir, enmig de crits i insults, amb el ‘cotxe dels músics’ (autocar que es coneixia amb aquest sobrenom), era l’evidència gairebé absoluta del canvi que havia de venir.

Aquell instant, el desallotjament dels capellans de Casa Missió, mostra un punt d’inflexió definitiu: és com si s’obris la capsa dels trons. A partir de llavors s’assalten la resta de temples i centres religiosos de Banyoles: les monges del Sagrat Cor, la Providència i les carmelites són desallotjades, i el Cercle dels Catòlics és atacat i els seus arxius són destruïts. Trobem una crònica d’aquests moments convulsos al diari *El Diluvio*: “*La muchedumbre asaltó iglesias y centros religiosos y destruyó los altares e imágenes que, junto con otros enseres [...], los llevaron a la vía pública pegándoles fuego [...]. En la iglesia del monestir [...] se encontraron novelas pornográficas y fotografías inmorales, y en el convento de clausura de la Providencia [...] se encontraron objetos de tortura, alguna botella de morfina y un foso con cadáveres que de la manera que se encontraban parecía que los habían sepultado vivos*”. Aquesta crònica, indubtablement, s’articula com una pura narració propagandística amb la intenció de legitimar el que estava succeint, i demostra, en part, la mentalitat de cert anticlericalisme que veia en l’Església un poder obscurantista.

El canvi és tan rotund que el convent de les carmelites esdevindrà la seu del Comitè de Milícies Antifeixistes de Banyoles; en pocs dies les esglésies i les propietats de l’Església a la comarca seran ocupades pels comitès respectius. Abans, però, en molts pobles i veïnats se’n treuen mobles, imatges i altres objectes religiosos i són cremats públicament; en moltes ocasions aquesta crema serà capitanejada per comitès forans i duta a terme, a la força, per la gent dretana o religiosa de la localitat. El foc també arribarà als arxius parroquials. Aquest procés tindrà la seva culminació amb l’estimbada de campanes que es féu a Santa Maria dels Turers i el monestir. La crema i la destrucció van acabar, certament, amb una part molt valuosa de l’art religiós de la comarca, i la catàstrofe hauria pogut ser molt major si no hagués estat per la intervenció d’homes com l’arquitecte Francesc Figueras, que protegí diversos elements del monestir.

Els capellans que no són perseguits han d’anar de paisà i el mateix passa amb les monges; a l’asil les monges continuaran fent la seva labor, però sense els hàbits religiosos. El culte és prohibit, però en algunes cases, on hi ha amagat un capellà, es continuen fent cerimònies i actes religiosos; llavors s’aprofiten els elements de la vida domèstica per poder fer missa o administrar els sagraments,

com és el cas de la parròquia de Pujarnol, on en una casa particular es deia missa i el confessional era un lloc reservat format per dues cadires: l'una servia com a reixa, i en l'altra s'asseia el capellà; en una casa de Pujals dels Cavallers es digué missa emprant hòsties fetes a la mateixa casa amb farina de blat. També a les pàgines del *Gerona-CNT* trobem una mena de denúncia signada per la penya *Los Incontrolados* (un pseudònim des del qual sovint es feien denúncies sobre comportaments contraris a la República): el 8 de setembre de 1937 hi apareix que en una casa que duu el nom d'un antic càrrec de la Primera República "*algunos domingos se ve muy concurrida [...]. Que la concurrencia se compone de antiguas beatas. Que a lo mejor, en dicha casa dicen misa*". Aquest rumor reflecteix d'alguna manera la pervivència del culte en cases particulars.

També apareixen per primera vegada els matrimonis civils com a símbol que les coses han canviat. El diari *L'Autonomista* es fa ressò, el 13 d'agost de 1936, que a "Banyoles s'ha celebrat la primera unió lliure entre els destacats simpatitzants llibertaris Joaquim Cufí i Maria Mates", una pràctica que es converteix, de seguida, en majoritària. També desapareixen els batejos, i els enterraments són secularitzats, tot i que en alguns casos, en què es compta amb algun capellà amagat, se seguirà fent l'extremunció.

L'Església també perd una àrea importantíssima del seu pes social: l'ensenyament. Es desmantella el centre del monestir dedicat a l'ensenyament d'història sagrada per al clergat regular, i es desmunten les escoles religioses del Sagrat Cor, les Carmelites i la Providència, que seran substituïdes per escoles laiques.

En el context de la persecució religiosa, el Casa Nostra mereix un cas a part. Aquest centre de caràcter religiós havia adquirit una gran notorietat durant la República, i, a diferència de la resta d'institucions religioses, no gaudia de la mateixa animadversió en els circuits de l'esquerra. Un motiu evident d'això havia estat el paper significat de la seva fundadora, Magdalena Aulina, en la solidaritat amb els empresonats durant els Fets d'Octubre del 34. Malgrat tot, les terres i les propietats d'aquesta institució són confiscades amb l'esclat de la guerra: els seus locals seran aprofitats per l'Ajuntament de Porqueres per instal·lar-hi les escoles i les seves oficines, i cap al final de la guerra seran utilitzats per l'arma d'aviació; la colònia de refugiats que pertoca al municipi ocuparà d'altres locals.

Però el desembre de 1937 una Comissió de Responsabilitats citarà representants dels ajuntaments de Porqueres i de Banyoles per tal d'estudiar la possibilitat de retornar al Casa Nostra les propietats confiscades; aquesta qüestió enfrontarà vivament les forces polítiques. Tant a Banyoles com a Porqueres, la CNT

s'erigirà en enemiga acèrrima de la institució religiosa; uns mesos abans, el 7 d'octubre de 1937, apareixien en el seu òrgan *Gerona-CNT* una sèrie d'opinions al voltant de l'orde religiós: “*Con la denominación de Casa Nostra edificaba pabellones que nadie sabe a qué uso estaban destinados, pero que tienen todas las características de aquellos edificios que en otros tiempos habían servido para los tribunales del Santo Oficio*”. Al costat del Casa Nostra se situen obertament l'ERC i el PSUC de Porqueres; Martí Masó, alcalde de Porqueres, considera Magdalena Aulina “persona de conducta intatxable i la seva actuació ha sigut sempre d'adhesió al règim”. La Comissió de Responsabilitats decidirà retornar allò confiscat a Casa Nostra. En un altre àmbit, la institució, a través de la seva entitat “Sol Ixent” col·laborarà elaborant roba per als soldats del front.

La persecució religiosa condueix a una laïcització de la vida social; els efectes de tot aquest procés al llarg dels gairebé tres anys de guerra preocuparan els qui ocuparan les parròquies a partir de la fi del conflicte. Així, en un informe, el rector de Santa Maria apunta: “*Las costumbres, principalmente en la mujer, se han relajado mucho. La moralidad pública en el lago es de bajo calibre, por no decir pésimo*”.

ELS EFECTES DE LA GUERRA. ESCASSESA I SOLIDARITAT

La guerra va comportar una sèrie d'efectes negatius que van incidir directament sobre els proveïments de la població. Per un costat, el trencament dels mercats afectà la marxa de moltes empreses alimentàries que abastaven la població; per una altra banda, les mobilitzacions cada cop més nombroses repercutiren sobre la productivitat al camp, en produir-se un descens molt important de mà d'obra; i, finalment, la constant afluència de refugiats a la comarca va incidir també sobre l'escassetat de proveïments. I tot plegat en un clima que afavoria l'aparició del mercat negre i l'estraperlo, amb les seves corresponents estratègies d'acaparament i preus abusius.

Però la crisi d'abastaments no es va començar a notar fins a principi de 1937; fins aleshores Banyoles podia permetre's el luxe d'enviar aliments a les zones en guerra, com recull una notícia de *El Diluvio* del 23 de setembre de 1936, que fa referència a la partida de Banyoles d'un camió carregat de menjar i roba destinat a la columna Macià-Companys, que lluitava al front d'Alcanyís. En el mes d'octubre de 1936, i en vista del que ja es preveu, els diferents ajuntaments constituïran regidories destinades al tema dels proveïments.

A l'inici de 1937 la situació està canviant. L'Ajuntament de Porqueres, en una decisió del 7 de març, mana requisar la farina existent al municipi i estableix el seu racionament a raó de 250 grams per persona; prendran mesures similars els ajuntaments de Cornellà, Fontcoberta i Serinyà. El juny del mateix any, Porqueres, tal com recull la Conselleria de Proveïments en el *Butlletí Oficial de la Província* del 30 de maig, acorda la fixació d'una targeta de racionament d'articles varis, entre els quals hi ha el tabac, que ja començava a ser causa de conflictes a la població, que també es produeixen a Banyoles, on el regidor Busquets, el 2 de juny del 37, demana una targeta de racionament per al tabac, “puix les cues que actualment es formen donen lloc a disputes i malentesos que cal evitar”.

A Banyoles, la crisi d'abastaments es fa molt més patent que no pas als pobles de la comarca, que, en la seva majoria, es proveïen dels productes del camp; en aquesta qüestió es tornarà a fer palesa la dura pugna entre l'Ajuntament i el Sindicat Agrícola, que és el mateix que dir entre els sectors més moderats (ERC, ACR i PSUC) i els més esquerrans (CNT i Rabassaires). A la vila, doncs, la crisi es va agreujant fins que, el 16 de juliol de 1937, té lloc una manifestació integrada, majoritàriament, per dones i joves que protesten per la manca de proveïments, sobretot de pa, i per l'actuació que està portant a terme el Sindicat Agrícola; el malestar creix i obliga la Comissaria d'Ordre Públic de la Generalitat a traslladar les seves forces a Banyoles. El conflicte també arriba al consistori, on les diferents formacions polítiques entraran en un enfrontament que durà l'Ajuntament a una pràctica paralització durant algunes setmanes.

Mentrestant, continuaran a la comarca les iniciatives destinades a controlar els cada vegada més escassos aliments; a Cornellà, l'agost del 37, s'acorda d'imposar la targeta de racionament per a l'adquisició de sal, arròs i sucre.

Les accions per tal d'assegurar l'abastament de la vila de Banyoles es van multiplicar. El setembre de 1937 el regidor dels rabassaires i president de la comissió de proveïments de Banyoles, Josep Carles, viatja a València (seu del govern) i assenyala que després de les gestions realitzades “es pot aconseguir que una part de les divises que s'aconsegueixen per l'exportació dels alls, quedin a disposició de la ciutat per a la importació de queviures”. Però una proposta de l'empresa col·lectivitzada Chocolates Torras, que ofereix a l'Ajuntament blat de l'Aragó, que és acceptat per l'alcalde de Banyoles, obrirà novament un conflicte a l'Ajuntament; Josep Carles, responsable dels proveïments, presentarà la dimissió en considerar que l'alcalde ha passat per damunt de les seves competències.

Els ajuntaments, en aquests primers mesos d'escassetat, han intentat de controlar el tema dels proveïments amb les targetes de racionament, però a poc a poc sorgeixen noves iniciatives des de la societat civil dirigides a assegurar l'abastament alimentari. El desembre del 37 neix la Cooperativa Obrera de Consum Unió Banyolina, a redós del Sindicat Agrícola; és, per tant, un nou intent d'aquest sindicat per tal de millorar la qüestió dels proveïments. L'aparició d'aquesta cooperativa coincideix amb la crisi oberta a l'Ajuntament de la ciutat i amb la dimissió de Josep Carles (home del Sindicat Agrícola) al capdavant de la comissió de proveïments municipal; d'alguna manera el Sindicat pretén no perdre de vista un factor estratègic fonamental en aquells instants d'escassetat. Així, la Cooperativa Obrera de Consum neix amb més de tres-cents associats (que representaven 1390 familiars), i en un mes arriba fins als 600, però quedarà aviat ofegada per les dificultats d'abastament: en les seves actes denuncien sovint "la situació de desampar en què, per part dels encarregats de la distribució de queviures, es deixa aquesta entitat [...] havent-nos de limitar a distribuir entre els nostres associats, únicament el poc que ens facilita el Sindicat Agrícola".

Una altra iniciativa en matèria de proveïments serà la d'engegar el sistema d'intercanvi amb altres zones de guerra. L'abril del 1937, representants de l'Ajuntament marxaran a l'Aragó i a València per tal d'aconseguir blat i aliments; a Pina de Ebro s'intenta un intercanvi de 20 tones de blat a canvi de facilitar-los porcs i bacallà. Les empreses de la comarca també entraran en aquest joc, sobretot les que per la seva relació comercial tenen contacte amb altres zones; ja hem vist abans el cas de Chocolates Torras, i també l'abril de 1937 empleats de Gimferrer viatjaran fins a Montsó (Osca) per intercanviar amb una fàbrica sucrera blat i sucre per sacs.

La penúria econòmica que patirà la comarca durant la guerra obrirà el camí als delictes de tipus econòmic, entre els quals hi ha la venda de productes alimentaris a preus abusius. En aquest cas, les autoritats imposaran sancions econòmiques; així, es condemna un comerciant de Banyoles a una multa de 35.000 pessetes per venda de cafè i ordi a preus abusius. Durant aquest període s'imposen moltíssimes multes d'aquest tipus. A vegades, però, els qui reben la pitjor part són els consumidors, que, a més de retornar els articles comprats, són multats per haver-los comprat a preus abusius; aquest fenomen és denunciat pels cenetistes de Banyoles a la publicació *Gerona-CNT*: "*El forastero que ha conseguido adquirir lo que le hacía falta, a costa de vaciar su bolsillo, al salir de la población se ve sorprendido por las autoridades que declaran aquella adquisición ilegal y le deco-*

Arribada de refugiats a la plaça dels Turers; una imatge que es va anar repetint durant tota la guerra. Foto de Rafael Vilarubias i Ros.

misan el paquete. Esto estaría muy bien si tanto al comprador como al vendedor se les impusiera el correspondiente castigo. Pero no es así. El comprador queda castigado con la pérdida del género y el dinero pagado por él, y el vendedor se queda tan campante por haber cobrado 80 de lo que valía solamente 10, lo cual equivale a castigar a la víctima y a premiar al ladrón [...]. No olviden que todo especulador es un faccioso, y como tal será tratado tarde o temprano"; així, entre els multats hi hagué una refugiada de Serinyà que havia comprat ous a preus abusius, i que fou sancionada amb 2.000 pessetes, mentre que el venedor fou castigat amb 10.000 pessetes.

El problema s'anirà agreujant a mesura que avanci la guerra: són cada vegada més nombrosos els casos de detencions per preus abusius o per intercanvi, i són cada cop més els qui intenten proveir-se de forma individual anant a comprar a les zones rurals els articles d'alimentació que no poden aconseguir a través dels comerços. Una veïna de Camós ens explicava que, molt sovint, rebien la visita de forasters que els compraven aliments i, en alguns casos, fins i tot

arribaren a passar persones de Barcelona que els oferien roba a canvi de menjar; i un veí de Banyoles ens comentava que la seva mare anava pels masos de la gent coneguda amb un cabàs i sempre li donaven alguna cosa. Tots els sistemes, doncs, eren vàlids per aconseguir els productes més indispensables.

En aquest context de carestia alimentària, llegim un ban del comissari municipal de Camós de maig de 1938: “Que per tal d’evitar abusos que certa gent ve cometent, recomano a tots els veïns d’aquest terme que s’abstinguin de vendre articles de menjar, beure i cremar a persones de fora districte, encara que vesteixin uniforme, si és que no exhibeixen l’autorització estesa d’aquesta Alcaldia”. El 1938 el panorama és més que desolador: la República ha anat perdent molt de terreny, la qual cosa comporta una allau de refugiats de guerra que busquen nous acolliments i que fugen dels combats; la gran arribada de refugiats que viurà la comarca també dificultarà el tema dels proveïments. En aquest any entrarà en funcionament la Clínica Militar de Banyoles i el camp d’aviació de Martís, amb el consegüent increment de la demanda d’aliments. A Porqueres, l’abril del 38, la preocupant situació obliga l’Ajuntament, que el racionament de farina es faci per dos mesos; la carn, a Porqueres, passa a ser venuda amb targeta de racionament a causa dels abusos que s’hi estan produint; l’agost de 1938 l’Ajuntament de Fontcoberta es veurà obligat a encarregar-se del sacrifici i de l’especejament de bestiar.

Des de l’inici de la guerra la comarca posa en marxa una ingent maquinària de solidaritat, que a vegades sorgeix des del mateix teixit social. En aquest sentit, als antics locals de l’Ateneu del carrer Pi i Margall de Banyoles treballa la institució “Sol Ixent”, que abans de la guerra havia depès del Casa Nostra, i que ara està formada per dones que elaboren peces d’abric per als combatents del front, els quals també reben ajuts dels ajuntaments de cada poble i, fins i tot, d’algunes empreses industrials de Banyoles. També des del principi de la guerra funciona a Banyoles el Socors Roig Internacional, situat a la plaça dels Turers, i que serà l’encarregat de canalitzar una part de l’ajut humanitari per als fronts de guerra. Sovint la comarca serà l’escenari d’actes culturals i festius per tal de donar suport a les zones en guerra: l’ajut a Euskadi o a Madrid, bombardejat per l’aviació nacional, seran alguns dels arguments d’aquests actes.

La solidaritat, però, moltes vegades serà promoguda per instàncies superiors. Aquest és el cas d’una petició de la Direcció General d’Administració Local, el setembre del 36, dirigida als ajuntaments per tal que organitzin una recollida destinada a “les víctimes de la sublevació feixista”.

Els refugiats seran un problema més amb què s’hauran d’enfrontar els ajun-

taments de la comarca. Ja al final del 36 començarà a arribar gent que fuig de les zones en guerra, del sud, del centre i del nord de l'Estat espanyol, i els ajuntaments es veuran obligats a buscar locals i a habilitar-los com a allotjament per a aquests grups de refugiats. Ajuntaments com els de Porqueres o Cornellà, en un primer moment, i a causa de la manca de locals, traslladaran els refugiats a Banyoles, on principalment s'instal·laran en les dependències del monestir i del Sagrat Cor; en pobles com Vilademuls l'Ajuntament els oferirà cases confiscades, com la casa Huguet de Terradelles. Però malgrat l'escassetat de mitjans, molts ajuntaments demostren la seva solidaritat amb la nova gent que arriba als seus pobles, com és el cas de Serinyà, on el 14 de febrer de 1937 es destinen 50 refugiats: "És just que tothom faci el que pugui per a atendre les necessitats dels nostres germans víctimes de la guerra, els quals no es poden pas deixar abandonats".

Però la vinguda massiva de refugiats provoca un nou dalta baix a les finances locals, i en molts de casos s'ha de recórrer a contribucions entre els veïns, com a Porqueres, Serinyà o Fontcoberta. A Banyoles, on, com hem vist, s'atenien refugiats que no podien allotjar-se en altres pobles, el problema adquireix una gran magnitud i l'Ajuntament ha de formar una comissió extramunicipal, el febrer del 37, per tal que s'encarregui de la qüestió; s'integren en aquesta comissió les organitzacions presents al consistori, així com la UGT, el Socors Roig Internacional i l'Ateneu Republicà d'Esquerra. Durant tot el 1937 són habituals les arribades als pobles de la comarca de grups de refugiats enviats pel govern de la Generalitat, que compliquen la problemàtica existent, fins al punt que els consistoris comencen a manifestar el seu desacord; així, l'abril de 1937, l'Ajuntament de Crespià decideix enviar un escrit a l'oficina administrativa d'ajut als refugiats on expressa que no en pot atendre cap més, i el 12 de setembre del mateix any un acord del consistori fontcobertí anirà en el mateix sentit. A Porqueres la situació es fa insostenible quan el 6 de setembre arriben 117 refugiats: "Arribaren a les 10 de la nit, sense que cap responsable els acompanyés, i en estat lamentable"; després de les al·legacions al comissari de la Generalitat (a causa del seu nombre i de la manca de possibilitats econòmiques i de la falta d'allotjament amb què es trobava l'Ajuntament), els 117 foren reduïts a 30.

Els ajuntaments rebien diners de la Generalitat de Catalunya per mantenir les colònies de refugiats, però no sempre arribaven amb la promptitud necessària, com a Serinyà, on el mateix alcalde es veu obligat, a final del 37, a avançar de la seva pròpia butxaca els diners que calien per al manteniment dels refugiats.

Al principi del 1938 la quota de refugiats que té cada poble es dobla; els estralls de la guerra i l'avanç dels franquistes en són la principal causa. A Porqueres, i per la impossibilitat de mantenir els refugiats asilats a Casa Nostra, les cases particulars es fan càrrec de la seva manutenció.

A fi de fer-nos una idea del que suposà l'arribada de refugiats a la comarca, farem un cop d'ull a unes xifres que van des de setembre de 1937 fins a maig de 1938. En la seva majoria eren dones i nens, i alguns, com els arribats el setembre de 1937, havien sortit en vaixell des d'Astúries fins a la costa occidental de França; d'allí foren obligats a pujar en un tren que els dugué a la província de Girona. Aquest miler de refugiats va ser repartit a Banyoles i Cornellà, entre altres pobles.

Les xifres, tot i que s'han de prendre com a aproximatives, són eloqüents i reflecteixen l'impacte dels refugiats sobre els pobles de la comarca i l'increment del seu nombre en el decurs de la guerra. Hem de pensar que aquestes xifres representen els refugiats assignats a cada municipi, però, com hem vist, alguns ajuntaments traslladaren els seus a Banyoles —encara que es feien càrrec de la seva manutenció—, la qual cosa fa que en una població que s'acostava als 6.000 habitants, en determinats moments més d'un 10 % fossin evacuats de zones de guerra.

En acabar la guerra les autoritats franquistes repatriaren aquests refugiats una altra vegada a les seves zones d'origen; els de la zona nord, tal com ho recorden diversos testimonis, van ser portats fins a Saragossa, on passaren jornades senceres sense menjar i esperant el tren que els havia de dur cap al seu destí.

CRISI POLÍTICA I L'ETAPA FINAL DE LA GUERRA

Dos elements cabdals són els responsables de la crisi constant en què viuran les institucions de la comarca: per un costat, l'enfrontament, fratricida i permanent, dels partits i sindicats; per un altre, els problemes gravíssims que la guerra representarà per als ajuntaments i que aquests hauran d'intentar resoldre amb els seus escassos recursos i amb la seva encara més escassa cohesió.

La permanent crisi política

El bloc de les esquerres durant la República havia manifestat una certa unitat, tot i que, com és evident, les distàncies ideològiques i programàtiques entre

les diferents organitzacions eren molt importants. Però d'alguna manera són capaces d'agrupar-se en el moment d'enfrontar-se electoralment al seu etern enemic, la dreta, en les emblemàtiques eleccions municipals de febrer del 36, encara que la guerra, que teòricament havia de soldar l'aliança entre les diferents organitzacions de l'esquerra, el que produí fou l'efecte contrari: va tendir a mostrar les contradiccions existents, les evidents diferències a l'hora d'afrontar els reptes de govern, les distàncies insalvables en el moment de debatre quin projecte social i econòmic calia construir. Cada episodi de la vida municipal a partir de juliol del 36, per més insignificant que sigui, mostra aquest profund desacord i l'existència de dos bàndols terriblement enfrontats: la CNT, el POUM i, en alguns casos, la Unió de Rabassaires, per una banda, i ERC, Acció Catalana Republicana i el PSUC, per una altra.

En el mapa polític que es dibuixa a partir del juliol del 36, l'Esquerra Republicana parteix com la força hegemònica de l'esquerra; no hem d'oblidar la llar-

Seu del POUM a can Perpinyà del carrer Àngel Guimerà de Banyoles; aquest partit va ser el centre de la polèmica durant una bona part de la guerra. Foto de Manuel Pigem Roset.

ga tradició que el republicanisme tenia a la comarca i la seva implantació a la vila de Banyoles i en molts altres pobles. Però el canvi substancial en l'àmbit polític i social que s'enceta arran del juliol del 36 catalitza el creixement de les diferents forces d'esquerres. La CNT disposa d'una certa tradició històrica a Banyoles i també d'un cert nombre de quadres i dirigents capaços de propulsar la seva organització; alguns d'ells són elements que s'han foguejat en les lluites agraristes i sindicals durant la República: homes com Sebastià i Joaquim Cufí o Josep Cabanas demostren el grau de maduresa a què ha arribat l'organització anarcosindicalista a la comarca; una organització que amb l'esclat del conflicte es veu capaç de liderar les accions de molts comitès de guerra i que, l'octubre del 36, donarà una altra mostra de la seva capacitat de força en constituir federacions locals en molts pobles de la comarca (Banyoles, Cornellà del Terri, Porqueres). El creixement en força i en afiliats i el control dels comitès que aconseguixen els atorguen un gran poder de negociació en el moment de constituir-se els ajuntaments, l'octubre de 1936. La CNT, d'aquesta manera, obté l'alcaldia de la capital de la comarca, i un dels seus militants, el jove Benet Dilmé, se'n fa càrrec; també arriba a l'alcaldia en pobles com Serinyà i Fontcoberta. En altres casos, com a Crespià, manifestarà la seva incapacitat de créixer en els petits pobles rurals, i no aconseguirà cap representació al nou Ajuntament.

En menor proporció, altres forces de l'esquerra, com el PSUC i el POUM, també seran capaces de captar nous militants i de guanyar influència en la vida política de la comarca. El PSUC i el seu sindicat, la UGT, en pocs mesos aconseguiran molt bones posicions; comptaven, en el moment d'iniciar-se la guerra, amb un grup nodrit de joves militants que, al llarg del conflicte, aniran demostrant la seva vàlua política. El PSUC forma i prepara un important grup de quadres polítics, entre els quals cal destacar el paper de dones com Francesca Sarquella i Pujol o Maria Domènech (que serà una de les primeres regidores de l'Ajuntament), i d'altres joves militants, com Narcís Saubí (responsable de la UGT), Joan Frigola i Bonifaci Cufí; el PSUC és l'hereu de la tradició socialista que, des de feia temps, hi havia hagut a la ciutat, i durant el conflicte representarà la cara més pragmàtica de l'esquerra.

El POUM, en canvi, només tindrà una representació real a la vila de Banyoles. Es tractava d'un partit amb una capacitat d'influència molt escassa, però amb un gran dinamisme. Ja el 23 de març de 1936 havien portat els seus dirigents més destacats, Andreu Nin i Joaquim Maurín, a fer un acte polític al Teatre Mercantil; el 21 de setembre del mateix any la premsa recull la visita de Nin a Banyoles. Aquesta organització, però, es veurà recompensada pel decret de la

Generalitat de Catalunya sobre la reorganització de la vida política local; així, en els pobles de la comarca el seu creixement serà força artificios, i regidors d'altres opcions polítiques faran constar que són d'aquest partit per seguir el decret de la Generalitat. Només d'aquesta manera podem entendre que a Banyoles –on sí que hi ha una representació efectiva d'aquesta organització– els regidors del POUM siguin l'alternativa més esquerrana de la vida municipal, i que a la resta de la comarca passin força desapercebuts i, en alguns casos, s'arreglerin amb les posicions més moderades.

La crisi política permanent a què al·ludíem anteriorment es viurà amb més cruïsa al consistori banyolí, i en són la causa la inestable situació a la ciutat i les diferències insalvables entre les organitzacions. El gener de 1937 la CNT i el POUM, demostrant la seva aliança tàctica, fan un manifest on exposen clarament les seves diferències amb les altres forces polítiques: “Però ens vàrem equivocar; i aquells sectors dels quals nosaltres esperàvem compartissin les responsabilitats amb nosaltres, en els moments difícils, en els moments en els quals calia donar la cara, abandonaren llurs llocs deixant-nos sols i boicotejant de sota mà la nova obra econòmica i social”.

El març de 1937 aquestes diferències arribaren al punt més àlgid, quan es produí la dimissió de l'alcalde anarquista, Benet Dilmé, que va ser substituït per un home d'ERC, Josep Ametller; a partir d'aquí la pugna política fou més forta i constant. A l'abril, la CNT i el POUM demanaren la dimissió de l'alcalde, en uns moments en què hi havia molta inestabilitat a la ciutat: el regidor Vicenç Pérez havia estat agredit per un home del Sindicat Agrícola, i, a més, l'alcalde havia hagut de cridar policies de fora a causa de l'aparició de patrulles incontrolades. El grau de crispació era tan elevat que en Dilmé de la CNT arribà a afirmar: “Dilmé: si no s'atura (els atacs a homes com Vicenç Pérez), la CNT s'haurà de defensar i a Banyoles hi pot haver-hi un dia de dol”. Des d'aleshores foren permanents les retirades i les dimissions de partits, sindicats i regidors; la CNT tornà a l'alcaldia amb Josep Verdaguer, i més endavant se'n tornà a retirar, i el POUM, arran dels Fets de Maig del 37, també ho va fer.

Seràn freqüents, doncs, els enfrontaments de tota mena, que evidencien el distanciament entre les organitzacions i que es reflecteixen en opinions com la de Josep Carles, el 25 de gener de 1938, quan s'oposa que Esquerra obtingui l'alcaldia “perquè no és un partit obrer i tots coneixen el que els separa de l'esquerra”.

A la comarca es produeixen enfrontaments polítics a Serinyà i a Porqueres. A Serinyà, havia estat escollit alcalde Josep Portas, de la CNT, l'octubre del 36;

mesos després, aquest ja manifestava que “l’actuació d’aquest consell municipal resulta quasi nula degut a la falta d’unitat dels seus membres en apreciar els problemes municipals”; l’Ajuntament dimiteix en bloc, i en la nova constitució (gener de 1937) la CNT ja no hi és i es mantindrà fora del consistori fins a la fi de la guerra. D’aquesta manera, a Serinyà també s’han fet patents les contradiccions entre la CNT i la resta de grups, que esclataran de forma violenta quan elements anarquistes del poble atemptin contra uns regidors a qui acusaven d’estraperlo.

A Porqueres els enfrontaments entre la CNT i la resta seran continus, tant per les terres col·lectivitzades com pels tributs de guerra; la majoria de l’Ajuntament arribarà a vetar la substitució d’un regidor de la CNT, tot argumentant que el substitut ha de representar el veïnat del substituït, i no pas l’organització política. A Cornellà, els protagonistes de la crisi seran uns altres; després d’ocupar l’alcaldia des de l’inici de la guerra, ERC abandona aquest càrrec el novembre del 37 i deixa la responsabilitat al PSUC. La postura dels republicans, pública i notòria, serà passar a l’oposició; a partir d’aquí, les picabaralles seran constants.

A causa dels gravíssims enfrontaments que es produeixen a Barcelona a principi de maig entre els dos grans blocs de l’esquerra (ERC i PSUC per una banda, i CNT i POUM per l’altra), arribarà la definitiva liquidació del POUM a la nostra comarca, a través del Decret de la Generalitat del 10 d’octubre sobre “Normes per a la constitució i règim governatiu dels ajuntaments”; d’aquesta forma, desapareixeran els seus regidors als consistoris de la comarca (2 a Banyoles i un a cadascuna d’aquestes poblacions: Vilademuls, Fontcoberta i Porqueres). Les característiques de la formació dels ajuntaments del decret de la Generalitat d’octubre del 36 obligaven, com hem vist abans, que forçosament sorgissin representants dels partits en tots els nuclis. A Porqueres i a Vilademuls es produí la paradoxa que els únics regidors que tenia el POUM es convertiren en alcaldes, però això només va ser gràcies a una trampa formal. Un exemple molt clar el trobem en l’alcalde del POUM de Porqueres, Salvador Parella, que en tot moment va coincidir amb l’estratègia d’ERC; això va fer que, quan va haver de dimitir pel decret del 37, el regidor Martí Masó, de l’Esquerra, digués: “Si la seva dimissió no fos ordenada per un precepte legal, estic segur que per el pracer unànim dels components del consistori no seria acceptada, ja que difícilment es trobaria substitut, amb la competència i abnegació demostrada”. Més paradigmàtic és el cas de Joaquim Campmoll d’Esponellà, que figura com a regidor del POUM i que després passarà a les files dels seus teòrics enemics, el PSUC, la qual cosa

demostra el caràcter artificioós de moltes representacions polítiques en els petits pobles. El regidor del POUM de Vilademuls i el seu germà dimitiran dels seus càrrecs el juny de 1937, i el de Fontcoberta s'adscriurà uns mesos després a la CNT.

A Banyoles va haver-hi més repercussions, perquè el POUM hi tenia més representació i una militància convençuda de les seves idees. Ja el març del 37, dos mesos abans dels Fets de Maig, el regidor del POUM preguntà a la resta de companys del consistori banyolí si consideraven el seu partit com una organització antifeixista; tots contestaren que sí, però el representant del PSUC va dir que no estava d'acord amb els seus dirigents. Els comunistes, doncs, es constituïran en els principals enemics de l'organització trotskista. Els únics que els faran costat d'una manera clara seran els anarquistes; així, al Gerona-CNT (24 d'agost de 1937) podem llegir un article signat per l'ideòleg anarquista banyolí Josep Cabanas, que és un al·legat de suport al POUM: *“Todo el mundo quiere la Unión [...], se desea la unión y se llama “trotskista” a quien no comulga con ruedas de molino; se hace desaparecer a dicho líder y a su partido, cuyos dirigentes llevaban años de lucha antifascista, se les llama agentes de Hitler y Mussolini, avanzadillas de Franco y no sé cuantos denominativos más. ¿Qué se pretende? Desmoralizar a la retaguardia para luego decir que el Pueblo es incapaz, que no puede mantener sus conquistas revolucionarias”*.

El juliol del 37 el cercle contra aquest partit es va tancant; el PSUC ja indica que és impossible d'acceptar-ne la col·laboració, i el representant del POUM fa una descripció força acurada del moment polític que viu el seu partit: “En aquests dies s'han celebrat conciliàbuls i gestions entre les diverses minories municipals dels quals el seu partit s'ha vist sistemàticament exclòs, que protesten d'aquest fet i declaren que romandran a l'Ajuntament acatant els decrets de la Generalitat mentre i tant no sigui declarat il·legal el partit que pertanyen”. Aviat, però, arribarà aquesta declaració.

La inestabilitat de les corporacions municipals ateny el seu punt culminant el 1938, quan molts regidors són cridats a files i els ajuntaments es troben amb grans dificultats a l'hora de rellevar-los. La llei manava que les organitzacions polítiques i sindicals s'encarreguessin de nomenar els seus representants als ajuntaments, però en molts pobles aquestes organitzacions no disposaven de tanta militància com per assegurar el relleu. Aquest fet provoca, com en el cas de Fontcoberta, que per trobar-hi una solució s'hagin d'organitzar unes eleccions i que sigui el poble qui triï els seus representants; això succeeix el juny de 1938, i la descripció de l'esdeveniment és força interessant: “Ho farem en la

forma que ho feien antigament els romans en els seus comicis. Emprarem com a lloc adient la sacristia de l'ex-església. Un individu prendrà nota del nom que diguin els ciutadans que entraran per una porta i sortiran per una altra". A Porqueres, Camós o Sant Miquel de Campmajor, l'abandó de l'ajuntament a causa de les mobilitzacions portarà la Generalitat a nomenar un comissari municipal que s'ocupi de la tramitació administrativa més urgent.

Els últims mesos de la guerra

A partir de 1938 la comarca s'enfrontava als seus últims mesos de guerra, i ho feia en una crisi econòmica i política permanent. El Pla de l'Estany, a poc a poc, anava esdevenint una de les darreres posicions de la República, i per aquest motiu l'arma d'aviació estava adequant la zona del pla de Martís amb el propòsit de convertir-la en un aeròdrom militar; a més, el monestir, després de tenir diferents usos, es convertí en una clínica militar. Si fins llavors els efectes de la guerra eren els propis de la rereguarda (l'escassetat, la mobilització de les lleves o els refugiats), ara comencen a ser els d'una zona del front.

La militarització es fa més palesa amb l'arribada de molts efectius, sobretot de l'arma d'aviació; aquestes forces s'instal·laran als locals de Casa Nostra de Porqueres, fet que obligarà a desallotjar les escoles, els locals municipals i la residència de refugiats. També seran presents a Banyoles, on confiscaran un local del carrer Álvarez de Castro, a desgrat de l'Ajuntament. Per fer-nos una idea del moviment que suposava la presència d'aquesta força, podem llegir la petició que fa a l'Ajuntament de Banyoles l'agost de 1938: "Aquestes forces demanen el desallotjament dels baixos de l'hotel Flora, el seu bar, la sala de ball del Álvarez de Castro 2, el cafè Mercantil i el Cine de la Plaça Durruti n. 18, 20, 21 per instal·lar-hi menjadors i dormitoris dels obrers de l'Arma d'Aviació"; l'Ajuntament cedeix una part del local de les Carmelites a canvi que no s'ocupi el Cafè Mercantil, establiment pel qual cobrava un lloguer a fi d'incrementar els seus migrats recursos.

Si la presència de la tropa i el comandament va trasbalsar la comarca, encara ho farà més la construcció del camp d'aviació de Martís i la seva entrada en funcionament. Per a la seva construcció es mobilitzà una quantitat important de persones de la comarca, especialment de les zones més properes, com Esponellà i Fontcoberta, i tampoc no se n'escaparen els veïns de Banyoles, tal com ho recorda Joan Olivas: "Els banyolins ja no podien viure tranquils els diumenges perquè pels cafès i cinemes passaven uns oficials que s'emportaven els majors de

catorze anys per fer-los anar a treballar al camp d'aviació de 3 a 7 de la tarda. Els hi donaven deu pessetes, igual que als soldats del front de guerra. Quan la policia del camp entrava als cinemes Modern i Mercantil per reclutar jovent, allò era una desbandada. Mai s'havien vist tan plens de bordegassos els lavabos dels cinemes". El març de 1938, Llansó, regidor del PSUC de Banyoles, es queixava perquè hi havia gent que, de forma violenta, era obligada a anar a treballar al camp d'aviació.

Però els efectes més negatius es produiran quan els avions nacionals facin incursions per bombardejar el camp d'aviació; llavors, el so de les bombes i l'empremta de la guerra arribaran definitivament a la comarca. Un altre cop hem d'esmentar Joan Olivas: "Les cançons s'acabaven quan s'escoltaven les sirenes de les fàbriques Ametller i Moltfort's avisant que avions de bombardeig feien ruta cap al camp del pla de Martís. Aparadors i finestres, totes les vidrieres de les cases del poble (Banyoles) eren travessades per tires de paper per resguardar-les de trencadisses de vidres. Cellers i racons de llars que hom considerava segurs, s'omplien de veïns que s'arreceraven esporuguits amb un broc a la boca per estroncar el tremolor de dents".

L'altra cara amarga de la guerra es viurà amb la instal·lació de la clínica militar núm. 3 als locals del monestir a final de 1937, que comença a funcionar a partir de 1938. La clínica, per les seves característiques, exigeix un esforç afegit a la ja delicada economia comarcal; en una reunió que va tenir lloc a Banyoles a mitjan 1938 amb tots els ajuntaments de la comarca, els directius de l'hospital demanaren a tots els pobles que els portin productes alimentaris, i al llarg de 1938 arribaren contínues peticions de la direcció de la clínica a l'Ajuntament de Banyoles, des de llet fresca fins a carn, passant per tot tipus d'elements (tovallols, màquines de cosir...); aquestes demandes, absolutament necessàries, recauen sobre una ciutat dominada per l'escassetat i la gana. Igual que el personal del camp d'aviació, els de la clínica militar sol·licitaran locals per allotjar els seus empleats; es demana, per aquest motiu, una casa del carrer Progrés i una altra del carrer Pi i Margall.

LA CULTURA EN TEMPS DE GUERRA

La cultura a la comarca està marcada per la guerra. De bell antuvi, s'han tancat les entitats culturals susceptibles de fer el joc a la dreta (el Cercle dels Catòlics o la Lliga), i, al mateix temps, la persecució religiosa ha apartat de la

La Cooperativa de Fusters es va instal·lar dins l'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles. Foto de Manuel Pigem Roset.

vida cultural religiosos que s'havien caracteritzat per la seva activitat en aquest aspecte (aquest, per exemple, fou el cas de mossèn Constans). També convé assenyalar que molts joves de l'àmbit de l'esquerra que havien participat en el dinamisme cultural de la ciutat destinen, a partir de juliol del 36, les seves energies a la guerra o a l'activitat política.

En aquest context, la cultura es converteix en el vehicle de les idees, i es posa, inexorablement, al costat de la causa antifeixista amb la pretensió d'esdevenir una arma cabdal per guanyar la guerra; d'alguna manera, la cultura a la rereguarda (a través de tot tipus de manifestacions i activitats) té la missió de despertar les consciències i de formar un determinat cos ideològic. En tenim una bona prova en la ingent activitat cultural que portaran a terme organitzacions com la CNT, a través de l'Ateneu Confederal d'Esquerra; des d'aquesta plataforma i durant el curs de la guerra, els anarcosindicalistes oferiran tota una sèrie d'actes: lectures de novel·les (*Sangre en los azahares* d'I. Rodríguez-Grahit, agost del 37), lectures de poesies ("Poesia de guerra", agost del 37), múltiples conferències (Pere Serra: "Temas sociológicos", setembre del 37; Francesc Bach: "Cuestiones pedagógicas"; Joan Serra Amat: "Moral de guerra"; Enrique de

Leguina: “Problema internacional de España”), o cursets (“Cursillo de educación social”, per Enrique de Leguina). L’activitat d’aquesta entitat gira a l’entorn de la formació i la conscienciació política: la cultura s’entén al servei del compromís polític. Al *Gerona-CNT* (17 d’agost de 1937), comentant un acte de l’Ateneu Confederal banyolí, es diu: “*Ya no se busca, solamente, el exaltado entusiasmo del mitin, sino que en estas organizaciones conscientes se considera a las manifestaciones literarias como un medio más y utilísimo de formación intelectual y propaganda*”.

Però la cultura sofreix un important retrocés. En l’àmbit teatral, per exemple, no es viurà el mateix impuls d’abans de la guerra: s’ha suprimit els Catòlics i molts dels actors de l’elenc de l’Ateneu es trobaran immersos en la vida política i econòmica; entre els actors més coneguts hi havia el regidor i membre del Sindicat Agrícola, Josep Carles. Malgrat tot, hi ha constància que es fan a la ciutat algunes actuacions teatrals, sempre, això sí, vinculades a causes benèfiques o civopolítiques; aquest és el cas, per exemple, de la representació d’*Els savis de Vilatrista*, a la tardor de 1936, en benefici de les milícies antifeixistes. L’agost de 1938 el diari *El Front* esmenta la representació de *Fuenteovejuna* al Teatre Mercantil, “*organizada por el Frente Popular junto con el Comisariado de la Agrupación Hospitalaria y a beneficio de los rincones de cultura para nuestros combatientes hospitalizados*”; l’obra fou representada pel quadre artístic de la Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza (FETE).

El periodisme participarà del mateix estancament, tot i que en els primers mesos de la guerra apareix el *CNT-FAI* (portaveu de la federació local de la CNT), i també es continua editant *La Veu del Poble* (almenys fins al 24 de juny de 1937, data en què trobem una carta on se li demana que passi la censura, i al mateix temps es diu que és l’únic “periòdic” que es publica); es tracta, en ambdós casos, de periodisme de consigna, lligat a les organitzacions polítiques. També cal esmentar algunes col·laboracions periodístiques que fan persones de la comarca en publicacions de Girona, com *Gerona-CNT*.

Però també cal dir que el periodisme de la ciutat ja havia entrat en crisi molt abans de la guerra, amb la desaparició de publicacions com *Esclat* o *Renovació*. Evidentment, en l’apartat de literatura o assaig la paralització és més que notòria.

El cartellisme sorgirà com un element més en aquest indissociable binomi cultura-política. La guerra, al mateix temps, comportarà l’aparició d’una cultura de la solidaritat, que, fins llavors, no era present en la nostra societat; aquesta idea presidirà en bona part els actes socials i les activitats del teixit associatiu:

des dels menjadors escolars fins als festivals benèfics, la població viurà centrada en aquesta cultura de la solidaritat, que tant podia dirigir-se als soldats que eren al front com als refugiats de guerra.

Tot i que en el panorama cultural es participa d'un cert estancament, en l'ensenyament hi ha un dinamisme insòlit. La major part dels ajuntaments de la comarca converteixen la qüestió en l'eix essencial dels seus programes de govern, i ben aviat s'intentarà posar fre a la gran problemàtica d'escolarització existent a la comarca. Les ànsies dels ajuntaments en aquest tema comptaran amb el suport de la Generalitat de Catalunya, que posarà a disposició de les escoles ajudes i personal, i les confiscacions de locals religiosos, així com el treball de les cooperatives creades pels comitès, seran els instruments imprescindibles per dur a terme la política d'escolarització. A Banyoles es bandejà l'ensenyament religiós, que fins aleshores havia tingut un pes importantíssim a la comarca, i s'obrí camí a l'escola laica, que, com ens han explicat antics alumnes, suposà l'aplicació d'una pedagogia moderna i racionalista; per primera vegada l'ensenyament era mixt, en unes escoles dirigides per mestres joves que introduïren ensenyaments pràctics i lligats a la realitat comarcal: es feien visites a fàbriques o s'ensenyaven els noms dels rius i les muntanyes dels voltants. Malgrat que algunes escoles portaven noms de dirigents polítics (les Carmelites passaran a anomenar-se "Grup Escolar Joaquim Maurín", en homenatge al del POUM, i la Providència durà el nom de Francesc Macià), els seus ensenyaments no estaran marcats per la politització. En aquest context s'obre, durant la guerra, el Liceu Dalmau, que des de les Carmelites oferirà estudis de batxillerat.

El franquisme (1939-1976)

De segur que les pàgines que vénen a continuació només poden ser un primer acostament als terrenys del franquisme. La nostra pretensió ha estat començar a desbrossar un camí que creiem encara intricat i molt difícil per l'escassetat d'estudis que hi ha sobre el tema, que es fa més evident quan l'àmbit d'investigació és la comarca. El franquisme comporta grans dificultats; la dispersió de les fonts n'és una i, en alguns casos, també la manca d'informació d'alguns períodes i d'alguns temes. A més presenta dificultats en l'enfocament, perquè aquest període que va de 1939 a 1976 no és un tot homogeni, sinó una etapa marcada per importants tómbos econòmics, polítics i socials.

En l'àmbit comarcal, el franquisme pot dividir-se en dues etapes: la primera, en què hem posat més atenció, s'inicia amb l'entrada dels nacionals i arriba fins als anys cinquanta; es tracta d'un període marcat per la crisi de postguerra i per la repressió política, en el qual el franquisme ha pactat, clarament, amb els sectors tradicionals de la dreta comarcal (polítics i econòmics) per dur a terme el seu projecte; també el caracteritza el proteccionisme econòmic i l'omnipresència de l'Església en la vida social.

La segona etapa comença a final dels cinquanta, coincidint amb el pla d'estabilització i l'obertura del règim a l'exterior, en la qual el franquisme a la comarca poleix les seves arestes; és llavors quan hi ha una tendència a reduir el proteccionisme econòmic, i també quan deixen de ser més patents elements ideològics del sistema, com la Falange. Aquest darrer període, que arriba fins al 1976, està clarament presidit per una lenta modernització, que deixa entreveure els primers símptomes d'una recuperació cultural, i, amb aquesta, els primers elements d'oposició democràtica al règim, que ja no tenen res a veure amb la

primera etapa, quan la confrontació amb la dictadura anava bàsicament de la mà de les esporàdiques intervencions dels maquis.

LA FI DE LA GUERRA

El febrer de 1939 les tropes de Franco fan la seva entrada a la comarca. Enfront troben les últimes restes d'un exèrcit derrotat i exhaust, el republicà, que va fent via cap a les terres de la frontera; columnes de militars i civils inicien la retirada en direcció a França i passen per les nostres contrades. Recordarem que, un cop acabada la guerra, un dels negocis més fructífers serà precisament recollir la ferralla (camions i altres elements) abandonada pels republicans. En la fugida cap a França, l'exèrcit republicà dinamitarà el pont d'Esponellà per facilitar la fugida, i altres grups travessaran la comarca i es dirigiran cap a la zona de Tortellà; entre els que es retiren hi havia el general Líster, que, segons fonts orals, estava acampat prop de Cornellà del Terri, i que fou protagonista directe dels últims moments de repressió republicana.

Els darrers combats

L'entrada dels nacionals a la comarca suposa el lliurament dels darrers combats i la mort de les últimes víctimes de la guerra. Maurici Duran, en la seva monografia sobre Camós, explica que en una fossa comuna del cementiri de Pujarnol s'enterraren aproximadament uns vuit homes morts en els combats d'última hora; entre ells hi havia tres soldats republicans que marxaven en retirada dalt d'un carro i que foren abatuts prop del balneari de la Puda. La confusió amb què es porta a terme l'ocupació de Banyoles –de la qual tenim testimoni a través del text d'Alemaný– provoca la mort d'un home anomenat Pere Canadell –que feia de sereno– i que és sorprès pels nacionals prop del carrer de Sant Antoni; també fou mort un noi a la plaça del Carme quan tornava de festejar. Es produeixen, segons testimonis orals, altres víctimes innocents, com la de dos vailets d'Esponellà que moren en jugar amb material de guerra abandonat.

Els combats van ser especialment violents en zones com el Collell, on els soldats de Franco assaltaren el santuari, que fins llavors havia servit de centre d'instrucció i de caserna de la guàrdia republicana, i que en els darrers moments va servir de presó per a detinguts dretans. També es produïren forts enfronta-

ments en els límits d'Esponellà i Crespià; en aquesta darrera població va viure alguns dies el general Pozas.

Al costat de l'exèrcit ja vençut fugen molts homes i dones de la comarca, la majoria dels quals han desenvolupat responsabilitats polítiques en organitzacions d'esquerres i temen la consegüent repressió franquista. Segons sembla, en caure Barcelona en poder dels nacionals, té lloc a Banyoles una reunió de destacats dirigents de les organitzacions d'esquerres, entre els quals es troben l'alcalde Jacint Masgrau, Boixó, Ametller, Gussinyé i uns deu més (segons testimoni de Joan Gussinyé); en aquesta reunió acorden marxar cap a França: "Si ens quedem, ens mataran", comenten en la trobada. Pere Verdaguer, que llavors només tenia 10 anys, recorda en una entrevista aquests instants: "Records de fileres inacabables de vençuts. Gris i negre. La plana és negra de gent, la muntanya és negra de gent, carruatges i camions. Avancen lentíssimament. Trenta-sis hores de la Jonquera a la frontera".

Sobten, però, alguns exemples significatius d'homes que romanen a les seves cases convençuts que la repressió no aniria contra ells. Aquest és el cas del ban-yolí Joan Xabé i Dilmé, que havia estat un dels encarregats de controlar les finances de les empreses col·lectivitzades de la ciutat i home fort del Sindicat Agrícola; el seu testimoni és prou clar: "Al cap d'un o dos dies d'haver entrat els nacionals, vaig sortir a llençar les escombraries; era de nit i em vaig topar amb el meu veí, en Torrent, que era un dels grossos de la Falange. Ell, en veure'm, s'estranyà: 'Xabé, què fas per aquí? No saps que tu ets un dels primers de la llista?'". Aquell avís serví per tal que el nostre testimoni pogués comprendre l'orientació que anaven prenent els esdeveniments i fugís cap a França. Però altres seran víctimes de la seva pròpia confiança, tal com recull el testimoni de Joan Nierga Planes en el llibre *Memòries d'un soldat de la República*: "Un d'ells em va dir que no li passaria res. Aquest era músic i em digué que cada nit feien un conjunt a l'Hotel Flora i tocaven per als oficials i com que no havia fet mal a ningú no tenia pas por. Més endavant, quan la meva família m'escrigué, em contaren que a aquesta persona l'havien detinguda i no passaren gaires dies del seu afusellament".

Així, seran molt els qui, com Xabé, travessaran la frontera en direcció a l'exili. Els primers mesos seran confinats en els camps de concentració de la Catalunya Nord. Josep Coll i Tubert, internat al de Sant Cyprien, recorda en una entrevista de la *Revista de Banyoles* aquells moments: "No cal que et descrigui el que vam sofrir allí [...]. Sis mesos (vam estar-hi): del febrer a l'abril del 1939. Durant molts dies cercava el meu germà (en Benet Coll, regidor del

POUM) entre els milers de persones allí tancades. El dia que ens vam trobar jo portava una barba de moltes setmanes i un abric fins als peus”.

Posteriorment, molts d'ells s'instal·laren en poblacions franceses i també de la Catalunya Nord, entre Perpinyà i Prada. En aquesta darrera localitat residirà una important colònia de gent de la comarca; la majoria, en els primers temps, es dedicaran a feines agrícoles. Xabé, per exemple, treballarà en la recol·lecció de fruita, i tenim el cas de Miquel Ros Vilardell, *Queimatxo*, veí de Camós, que serà jardiner durant molt temps de Pau Casals; Josep Coll també féu de jardiner. Diuen que “vam decidir pel camp agrícola ja que semblava que hi hauria més probabilitats de que no ens manquessin aliments”. Alguns, però, tindran la dissort de caure en mans dels alemanys i aniran a parar als camps de concentració nazis; entre els immolats pels nazis que apareixen en el llibre de Montserrat Roig *Els catalans en els camps nazis*, trobem tres banyolins (Joaquim Batlle Camp, Antoni Oliva Camps i Josep Solé i Solé), Joaquim Capell Muradella de Canet d'Adri, Josep Port Ferrer de Porqueres, Joan Compte Armañan de Sant Ferriol, Pere Coronas Garganta i Enric Planells Coronas de Serinyà i Josep Oliva Viñas, Josep Planes Vila i Lluís Ametller Reig de Vilademuls. Altres, com Miquel Boixó, moriran lluitant a la Segona Guerra Mundial contra els nazis a les files de l'exèrcit soviètic.

Malgrat que els que fugen són dirigents polítics i sindicals destacats, un cop en terres nord-catalanes la seva activitat d'oposició al règim serà pràcticament nul·la. És difícil de quantificar l'exili al Pla de l'Estany, però en una relació existent a l'Ajuntament de Banyoles, cap als anys cinquanta, apareixen 56 persones; és una xifra prou important, si tenim en compte la població de Banyoles d'aquells temps i el fet que encara quedaven sense comptar-s'hi els exiliats de la resta de la comarca, els quals, mitjançant la Causa General, podem situar com a mínim al voltant de 35 persones: Camós (4), Cornellà del Terri (5), Crespià (4), Esponellà (2), Sant Ferriol (5), Palol (4), Sant Miquel (2), Serinyà (2) i Vilademuls (7).

El 8 de febrer penetren, doncs, les tropes nacionals a Banyoles; concretament es tractava de la 12 divisió de l'Exèrcit de Navarra, comandada pel general Asensio. Entre els soldats hi ha un nombre molt important de regulars originaris del Marroc, la presència dels quals sorprèn els banyolins; Joan Nierga, en les seves memòries, recorda: “Tot el carrer es trobava ple de moros. Només feia dos dies que havien ocupat Banyoles. Davant de casa hi havia un magatzem, propietat de la família Agustí, en el qual s'hi va instal·lar una companyia de marroquins”. I amb els nacionals van tornant els soldats de la comarca que serviren a les seves files.

Malgrat que el gros dels qui entren pertany al cos de l'Exèrcit de Navarra o al Cuerpo de Regulares del Marroc, això no ens pot fer oblidar la gran contribució d'homes de la comarca a l'exèrcit nacional: en una llista de combatents banyolins al costat dels nacionals apareixen 146 homes, de totes les condicions socials i de totes les edats, la major part dels quals es passaren a l'exèrcit de Franco després d'haver desertat de l'exèrcit republicà o després de travessar la frontera de França aprofitant les xarxes d'evasió. Segurament per aquest motiu no podem qualificar de partidaris de Franco tots els soldats nacionals, de la mateixa manera, és clar, que no poden ser comptabilitzats com a partidaris de la República tots els qui foren mobilitzats des de 1936. La revista *Pirineo* afirmava el 1940 que la nostra comarca era, en termes relatius, la zona de la província amb més nombre d'excombatents franquistes: Banyoles, Vilademuls, Cornellà del Terri i Esponellà ocupen els sis primers llocs de la província.

Els costos de la guerra

És difícil de fer una valoració del cost de la guerra, sobretot quan ens manquen molts estudis de tipus econòmic que puguin calibrar la magnitud de la catàstrofe. Pel que fa a l'aparell productiu, en el capítol de la guerra ja esmentàvem que en els darrers mesos del conflicte les empreses de la comarca van romandre en la pràctica inactivitat; el sector industrial veu com han desaparegut els seus mercats tradicionals i també comprova les dificultats extraordinàries a l'hora d'aconseguir matèries primeres i combustible; el 1939, si bé la situació política i militar s'ha normalitzat, la situació econòmica inicia un període molt complicat, que no s'abandonarà, pràcticament, fins a la liberalització del règim a final dels 50. Un reflex d'aquesta situació el trobem, de seguida, en una de les primeres mesures que emprèn l'Ajuntament de Banyoles, encaminada a combatre l'atur forçós que afecta la població, i que porta l'alcalde a demanar al governador civil un auxili econòmic per tal d'acabar la carretera circular de l'estany el 12 de desembre de 1940.

La guerra, a banda de la repressió i l'exili, ha construït una rasa profunda en la societat, traçada amb les desenes de víctimes que ha provocat: tan sols en els camps militars, unes 224 víctimes mortals, sense comptar els ferits i els mutilats de guerra. Un desastre que no hem de valorar només des de les fredes estadístiques, sinó des de l'impacte social que suposa que més de dues-centes famílies de la comarca es vegin marcades per aquesta circumstància; moltes d'elles, a més a

Les tropes nacionals desfilant pel carrer Alfons XII. Foto de Manuel Pigem Roset.

més, estigueren mesos i mesos sense saber res dels seus familiars. El fet que la major part dels morts fossin homes joves va comportar, sens dubte, que les expectatives de creixement poblacional quedessin truncades, i que, fins i tot avui, en la piràmide de població de la comarca es pugui percebre l'efecte regressor que tingué la guerra. En el decenni que va dels quaranta als cinquanta, la població de Banyoles passa de 6.338 habitants a 6.672; un creixement ridícul, que per força està condicionat pel que dèiem anteriorment.

Municipi a municipi, ens adonem que hi hagué diferències pel que fa a l'efecte de les víctimes de guerra. Així, veiem el fort impacte en municipis com Banyoles (85 víctimes), Cornellà del Terri (28) i Vilademuls (25); d'aquests darrers destacarem la contribució de sang que feren petits veïnats com ara Corts, amb 6 víctimes, o 6 també a Galliners. En canvi, a Sant Miquel de Campmajor la xifra és de 2 morts, cosa que podem explicar perquè la major part dels mossos d'aquest municipi van desertar en el moment de ser cridats la seva lleva i s'emboscaren fins a la fi de la guerra.

CAP A UNA NOVA FORMULACIÓ POLÍTICA

Es pot dir que des de desembre de 1938 la vida política de la comarca havia deixat d'existir. Els ajuntaments havien quedat pràcticament desfets per l'efecte de la mobilització i, sobretot, pel que ja es preveia: la derrota imminent de la causa republicana. L'entrada dels nacionals suposa el tret de gràcia per als antics ajuntaments i la formació en cada municipi d'una gestora que tindrà l'encàrrec d'efectuar els primers passos dels consistoris de Franco. No ens ha de sobtar que les gestores siguin nomenades per oficials de l'exèrcit nacional, ni tampoc que gestores com les de Cornellà del Terri jurin arguments tan explícits com: *“Juran por su honor desempeñar fielmente sus respectivas funciones con celo, austeridad, y energía, inspirándose en las normas de la España Nacional del General Franco, nuestro glorioso Caudillo, realizando su cometido con la máxima rapidez que la acertada resolución de cada caso exija”*.

De les gestores als ajuntaments franquistes

El primer franquisme no crea una classe política nova a la comarca, sinó que recluta per dirigir els destins de les seves institucions vells coneguts de la vida política comarcal. Homes que integren l'ampli espectre que coneixem per “gent d'ordre”, un ventall d'ideologies i postures polítiques que s'havien foguejat des de la Dictadura de Primo de Rivera fins a l'establiment de la República: carlins, monàrquics, gent de la Unió Patriòtica i, fins i tot, antics dirigents de la Lliga; és un grup políticament força heterogeni, però que ha trobat durant la guerra els

Presa de possessió de l'alcalde Miquel Boix, any 1949.

arguments necessaris per unir-se sota el paraigua franquista. Els primers ajuntaments que s'aniran formant en llocs com Banyoles seran el paradigma d'aquesta coalició entre amplis sectors de la ciutat amb el nou règim; hi trobarem homes com Miquel Boix, Joan Prat Brugada o Josep Maria Coromina, representants dels sectors monàrquics de la ciutat; carlins com Ramon Bartrolí Nogareda o Joaquim Pedro; i Joan Tarradas o Narcís Hostench, homes de la Lliga Catalana. La majoria d'ells estan vinculats a sectors empresarials o del comerç, però molts també han desenvolupat funcions en entitats d'important arrelament a la ciutat; Joan Prat, per exemple, fou un conegut prohóm de la Lliga de l'Agricultura, el Comerç i la Indústria, igual que Miquel Boix.

A partir de final dels cinquanta, coincidint amb l'etapa de creixement econòmic i de modernització de la societat, els ajuntaments de la comarca s'obriran a sectors polítics i socials nous; es tractarà de regidors que procedeixen, en bona part, de professions liberals o de les indústries de la comarca, però que no han desenvolupat responsabilitats polítiques abans de la guerra i que no s'arregleren amb els antics partits de la dreta comarcal.

D'alguna manera, els primers ajuntaments franquistes, com el nomenclàtor dels carrers, són una mirada enrere, una mirada cap als ajuntaments presidits per la gent d'ordre durant l'etapa de la monarquia, la Dictadura de Primo de Rivera i la República: antics alcaldes de la ciutat, com Miquel Boix (alcalde gestor després dels Fets d'Octubre de 1934) o Josep Maria Corominas i Hostench (alcalde monàrquic de 1935), tornaran a ocupar l'alcaldia. En aquesta nova travessia política els acompanyaran homes significatius que també havien tingut importants càrrecs polítics abans de la guerra, com ara Joan Malagelada i Bramon (alcalde monàrquic des del novembre de 1930 fins a l'abril de 1931); tornaran a regir els destins de la corporació, acompanyats per altres antics dirigents de la ciutat, com ara Lluís Privat i Torrent (alcalde de 1925-27), Joan Roura Brecha (regidor de 1923 i de 1931, alcalde segon al 1935) o el ja esmentat Joan Malagelada i Bramon. Amb l'ampli ventall polític i la suma de persones prou conegudes –i força respectades– el règim aconsegueix crear ajuntaments amb un cert grau d'adhesió social al darrere.

En els pobles, la situació serà gairebé la mateixa, però en aquest cas a les institucions hi apareixeran els propietaris agrícoles més importants. A Porqueres, per exemple, observem cognoms coneguts del poder agrícola local (Frigola, Compte); a Vilademuls retorna Pau Hospital Costa, ara com a alcalde de la gestora de 1939, que havia estat cessat per l'Ajuntament d'esquerres el 5 d'agost de 1936. També aquí la Falange absorbirà tot l'ampli espectre conservador, des dels monàrquics fins als tradicionalistes.

Els efectes de la guerra i la situació a la rereguarda han fet possible que amb l'entrada dels nacionals a la comarca s'hagi creat, d'un dia per l'altre, un sector polític que aglutini d'una manera unànime tot el ventall de la dreta i els seus valors polítics i ideològics: la defensa de la propietat, el catolicisme, una certa idea de país, la tradició... Tanmateix, el règim incorpora en aquest grup petits sectors falangistes i, al mateix temps, aquells que veuen en la nova situació política una possibilitat de promoció personal.

La por dels qui havien exercit càrrecs polítics i sindicals es manifesta, com ja hem vist abans, en la fugida de molts d'ells cap a l'estranger. Un cas a part és el de l'Ajuntament republicà de Serinyà, que, lluny d'exiliar-se, redacta una mena d'acta que vol ser com un justificant de la seva anterior actuació davant del nou règim; en un ple d'urgència, el 9 de febrer de 1939, quan els carrers de Banyoles són trepitjats pels nacionals, els republicans de Serinyà emeten la següent disposició (tot canviant l'idioma que fins llavors havien usat en tots els documents municipals): "*Si bien este ayuntamiento no tenía carácter político, pues al constituirse fué solamente para cuidarse de la administración municipal y evitar que elementos de significación extremista se apoderasen de la misma*"; curiosament, aquest Ajuntament és l'únic de la comarca que es permet el luxe de dimitir i assabentar del fet el comandant militar de Banyoles.

Malgrat que en els primers mesos funcionaran les gestores, més endavant els ajuntaments s'estructuraran seguint els principis de democràcia orgànica del règim, és a dir, s'implanta la representació dels terços corporatius. Així, en els ajuntaments hi haurà regidors del *tercio familiar* (escollits pels caps de família), els regidors del *tercio sindical* (escollits dins l'estructura del sindicat vertical) i els regidors escollits pel *tercio corporativo* (procedents de les entitats econòmiques, professionals i culturals). No obstant això, aquesta pretesa representació democràtica sorgida a través dels sufragis quedava extremadament marcada pels designis del governador civil, autèntic factòtum de la situació política provincial i home que tenia potestats per fer i desfer, per nomenar i cessar. Un element clau en aquest sistema de representació eren els informes polítics i morals dels candidats proposats; aquests tindran la mateixa composició que els informes que es preparaven per als enemics del règim, on s'analitzava en cada cas l'actuació abans i durant el *Glorioso Movimiento Nacional* i es posava l'èmfasi tant en la seva conducta pública com privada.

Amb la implantació de la dictadura es liquiden els partits polítics i els sindicats existents fins llavors a la comarca; la mateixa sort tenen entitats com l'Ateneu Republicà d'Esquerres de Banyoles i totes les experiències cooperatives

de la ciutat. Els locals i la documentació seran requisats: molts dels primers es retornaran als seus antics propietaris, i els documents serviran, en la seva majoria, com a proves incriminatòries per a la repressió que ha de venir.

L'aparició de la Falange

A partir de 1939 la vida política de la comarca passarà exclusivament per la via de la Falange Española y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET y de las JONS), un partit que tindrà la seva primera seu als antics locals dels Catòlics al carrer Abeurador de Banyoles, i ben aviat la seva simbologia i el seu aparell es podran veure a la comarca (des del primer moment vailets banyolins desfilen pels carrers amb uniformes falangistes). Aquest partit es convertirà en el braç polític del nou règim a la comarca, però no solament es limitarà a supervisar els primers passos dels ajuntaments, sinó que, de seguida, esdevindrà un dels principals fiscals de la repressió que s'exercirà sobre el bàndol republicà, tal com podem observar en les desenes d'informes polítics i socials que s'envien des de la delegació comarcal de Banyoles i que fan referència a presoners republicans escampats per tota Espanya. La FET y de las JONS també tindrà un paper important en la tria de càrrecs municipals: farà els informes polítics d'aquells que hauran d'exercir els nous càrrecs públics, en els quals es detallarà la seva adhesió al nou règim i el seu passat polític durant i abans de la guerra. Però també serà determinant en la tria del funcionariat; així, per exemple, en unes oposicions de l'Ajuntament de Banyoles el 1941 per cobrir una plaça de subaltern es demana "*certificado de adhesión entusiasta al Glorioso Movimiento Nacional*" lliurat per la FET y de las JONS.

El partit creix assimilant les velles opcions de la dreta comarcal. Hem de fer notar que abans de la guerra aquesta organització no tenia cap mena de presència a la comarca (si deixem de banda els autors dels atemptats del maig de 1936, que tampoc no podem qualificar com a falangistes ni integrats en una estructura política organitzada). La Falange, doncs, partirà de zero i tindrà la urgent necessitat de proveir-se de quadres polítics i sindicals. Com ja hem comentat anteriorment, les expectatives posades pels sectors de la dreta tradicional en el nou règim prepararan el terreny a l'organització falangista.

Per reforçar el seu paper, des del Govern Civil i des d'altres àmbits del poder es demanarà que tots els càrrecs municipals i tots els funcionaris s'hi adhereixin. En el reclutament de nous càrrecs el partit evidenciarà, en certs moments, la dificultat d'aconseguir individus que responguin totalment a les seves exigèn-

cies: en un informe per al nomenament de Miquel Boix, se'l considera una persona d'ordre, però se li retreu que durant el maig de 1936 hagués signat un manifest contra les agressions feixistes que va patir la ciutat de Banyoles. Més paradoxal és el cas d'un propietari de Sant Miquel de Campmajor, a qui es proposa que formi part del nou Ajuntament, però que és considerat un individu que "*no goza de las simpatías del vecindario por su carácter entre dominador y egoísta*". En determinats moments, s'imposarà a la Falange una certa disciplina interna i, com succeeix al municipi de Serinyà, alguns regidors del primer Ajuntament van ser obligats a dimitir perquè, segons sembla, feien tràfic d'informes de bona conducta a canvi de compensacions econòmiques.

La Falange durant la primera etapa del franquisme té un paper predominant en molts dels àmbits de la societat local. Ens trobem davant d'un moviment sociopolític capaç d'estendre els seus tentacles en molts dels espais de la vida política, cultural i social, i que, d'alguna manera, es converteix en la façana del règim i del poder a la comarca. La seva simbologia, el jou i les fletxes, domina tots els organismes oficials i s'escampa a les entrades dels pobles com una forma d'afirmar la seva presència en el territori, la qual també es constata en els mateixos carrers dels pobles de la comarca: ja el 20 de juny de 1939, el governador envia a l'Ajuntament de Banyoles instruccions per tal d'efectuar canvis en els noms dels carrers, i de seguida apareixen els noms del Generalísimo (antic passeig Prat de la Riba), el de José Antonio Primo de Rivera (per designar el carrer que anava dels Estudis a Alfons XII), el de General Mola (el del carrer Major fins al de Bàscara) i el de Calvo Sotelo (per designar el primer que s'obrí a la ciutat). A Cornellà, per exemple, la plaça de la Constitució passa a anomenar-se *plaza del Caudillo de España*. Són els primers anys en què tots els escrits oficials apareixen amb la frase "*Por la Revolución Nacional Sindicalista*", abandonada posteriorment, igual que molta de la seva simbologia, amb l'obertura del règim a l'exterior.

En aquests primers anys la Falange ambiciona penetrar en el teixit associatiu, amb instruments com el Frente de Juventudes o la Sección Femenina. Pere Serramitjana, en una entrevista al *Bagant*, reflecteix el moment associatiu d'una ciutat on hi havia dues alternatives, o el moviment religiós o el falangista: "De jove vaig entrar a l'Acció Catòlica. A part de la Falange o del Frente de Juventudes, era l'únic lloc on podies estar després de la destrossa de la guerra". Però el fracàs serà rotund: Josep Clara, en un estudi sobre el Frente de Juventudes a Girona, afirma que aquesta província ocupava l'antepenúltim lloc de l'Estat en nombre de militants; aquest fracàs indubtable es deu a la competència de

La comarca va rebre amb grans honors la Verge de Fàtima, l'any 1950; aquest és l'aspecte que oferia la plaça dels Turers.

l'Església i del seu teixit associatiu. Fins i tot l'any 1952 la Falange intenta, sense èxit, la creació a Banyoles de *Radio Falange*. El cos teòric del falangisme penetra, però, a les escoles, on s'ensenya la "*formación del espíritu nacional*", i on s'han desmantellat els ensenyaments liberals i progressistes de la República. Però el falangisme és sobretot l'exaltació de la figura de Franco per damunt de totes les coses; la seva figura i el seu nom apareixeran, de forma reiterada i constant, en tots els escrits oficials, en tots els actes d'exaltació a la nova situació política i, en definitiva, en qualsevol oportunitat que s'hi presti.

La força política que semblava assignada a la Falange en l'àmbit local va minvant amb el temps; encara que manté una determinada estructura organitzativa, el seu paper va declinant a partir de final dels cinquanta, coincidint amb l'obertura del règim cap a l'exterior. En la vida dels pobles es pot percebre la seva presència en les *fiestas de la liberación* que organitza per celebrar l'entrada dels nacionals; en elles es combinen els manifestos i les desfilades de tipus polí-

tic amb les celebracions religioses, els balls i l'esport. Llegim el prefaci de la primera festa de la liberación: “Por fin el día tan esperado había llegado [l'entrada dels nacionals]; después de meses y años de humillaciones, angustias y sufrimientos, Bañolas se encontraba otra vez a si misma. Recobraba en un día a su Dios y a su Patria”. Més endavant la festa va llimant els seus plantejaments polítics i es converteix en un simple acte protocol·lari municipal.

En un llibre d'actes de la FET y de las JONS de Banyoles, de 1960, i que es conserva a l'Arxiu Comarcal de la mateixa ciutat, ja es constata que el moviment sociopolític ha esdevingut una simple finestreta del règim a la ciutat. Amb el temps, els seus intents de penetració en el món associatiu acaben fracassant i serà només en la vida sindical on quedaran els últims reflexos d'aquesta organització: el sindicat vertical.

El sindicalisme vertical

El sindicalisme que s'imposa a partir de 1939 no té res a veure amb el sindicalisme que havia arrelat a la comarca (tant industrial com agrícola) des de feia decenni; no es tracta dels vells sindicats de classe, representatius i reivindicatius, sinó que és una organització de recorregut vertical que integra empresaris i treballadors (el sector econòmic i el sector social, utilitzant la nomenclatura falangista), i que s'estructura en els àmbits provincial, comarcal i local. Així, de la *Delegación Comarcal de Sindicatos* dependran 10 sindicats comarcals (corresponents als diferents sectors productius de la indústria i el comerç), un gremi i set *Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos* de Banyoles i els pobles de la comarca.

La *Delegación Comarcal de Sindicatos* de Banyoles s'encarregarà de portar a terme una sèrie de funcions, com actes de conciliació entre empresaris i treballadors, l'habitatge social, la formació sindical, l'elaboració d'informes i estadístiques sobre la situació econòmica de la zona i l'organització d'actes de caràcter sociopolític. Al marge de la seva estructura administrativa (amb local i personal), hi ha una estructura representativa formada pels diferents sindicats sectorials; aquests representants són escollits per empresaris i treballadors. D'aquesta forma, a partir d'unes eleccions sindicals de 1957 podem adonar-nos dels sindicats sectorials que hi havia llavors a la comarca, la qual cosa ens proporcionarà una lleugera pista de la seva estructura socioeconòmica: *Gremio Comarcal de Peluqueros y Barberos*; *Sindicato Comarcal de Construcción, Vidrio y Cerámica*; *Sindicato Comarcal del Textil*; *Sindicato de Actividades Diversas*; *Sindicato del*

Metal; Sindicato de la Alimentación; Sindicato de Cereales; Sindicato de Industria y Comercio; Sindicato de Madera i Sindicato de la Piel. Per a cadascun d'aquests s'escollia un *jefe de la sección económica* i un *jefe de la sección social*: els primers eren triats pels empresaris i els segons, pels treballadors. El Sindicat Vertical també tenia representació als ajuntaments mitjançant els representants del *tercio sindical*.

La filosofia del vertical es pot entreveure en el discurs que un dels seus delegats provincials fa a Banyoles el 23 d'abril de 1953; en l'acta d'aquesta reunió s'expressa que el camarada Saurina ha afirmat *"a los asistentes tengan muy en cuenta el carácter de nuestros sindicatos, que los mismos no son las jerarquías ni los funcionarios que ocupan un despacho, sino que los sindicatos son ellos mismos"*.

Però les contradiccions d'aquest sindicalisme aviat es fan més evidents. Els informes que s'emeten des de la *delegación comarcal* sovint reflecteixen la realitat de la situació sindical, una realitat força allunyada de les consignes del règim i dels objectius d'aquest sindicalisme interclassista. En una acta de les habituals reunions ja veiem una part d'aquest problema: *"Expone [el delegat] el gran número de actos de conciliación habidos últimamente debidos casi en su totalidad a ignorancia o mala fe por parte de algunos empresarios en no tener dados de alta a su personal"* (28-9-1951).

La problemàtica sindical es va dilatant en el temps, i la via d'aquest sindicalisme només és capaç de resoldre petites qüestions, però no pot solucionar la globalitat dels problemes que afecten el món dels treballadors. En un informe de 1958 (quasi vint anys després de la posada en marxa del sindicalisme vertical), la delegació comarcal enuncia alguns dels problemes irresolts: *"Problema candente es el de la falta de viviendas. A pesar de los grupos construídos por la Obra Sindical del Hogar, uno de 27 viviendas, otro de 18 y el último de 196, no ha podido solucionarse este problema [...] Así nos encontramos que muchos productores, debido a la falta de viviendas en Bañolas, tienen que residir en localidades limítrofes"*. En el mateix informe s'esmenta un altre problema: la *"insuficiencia de los salarios que se perciben. Continuamente se crean problemas que miran de resolverse satisfactoriamente; como ejemplo tenemos lo que ocurre actualmente con el Sindicato de la Construcción, que los Empresarios Albañiles van quedando sin personal debido a que los mismos emigran a los pueblos de la costa en los cuales se les dan salarios altísimos"*. Més endavant s'assenyala que els augments de salaris han estat *ilusorios* a causa de la puja del cost de la vida.

Però les contradiccions també seran inherents a la mateixa estructura sindical. Dèiem abans que el Sindicat tenia representació en els consistoris amb

l'anomenat *tercio sindical*; doncs bé: hi haurà ocasions en què grinyolarà la relació entre l'estructura del sindicat i els seus representants naturals als ajuntaments. Així, l'estiu de 1951 i a causa d'un problema de proveïments que afecta sobretot la classe treballadora, el sindicat insta l'Ajuntament que faci gestions en aquest sentit; la proposta obrirà un enfrontament entre la delegació comarcal i els regidors del terç sindical, a qui s'acusa de no haver defensat amb fermesa la proposta sindical, els quals ho rebaten dient que no n'havien estat informats i que els problemes plantejats estan resolts o en via de solució.

També es perceben tibantors en l'altre vessant del sindicalisme: l'agrari; les *Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos* viuran algun acte d'enfrontament entre els seus membres. Aquest és el cas de Vilademuls, on es produeixen tensions a l'hora de plantejar la integració de la Junta Agrícola Local dins la *Hermandad*, i també a Cornellà, on uns quants pagesos exposen en una carta les seves discrepàncies amb el funcionament de la *Hermandad* del seu poble, i aquesta denúncia originarà la destitució del president.

El sindicat tindrà una àmplia representació en la vida social de la comarca: participarà activament en l'organització i en el suport a les festes patronals, una mena d'actes que tenien com a finalitat solidificar aquesta unió entre empresaris i treballadors. Així, cada sector farà festa grossa en les diades del seu patró: els del metall, per sant Eloi, i els de la construcció, per sant Antoni de Pàdua. La mateixa festa del Primer de Maig, de gran arrelament en els obrers de la comarca des de molt abans de la guerra, es converteix, per decret, en la *Fiesta de san José Artesano*, una nova oportunitat per desfilar plegats obrers i empresaris; la nota del programa de 1958 és prou eloqüent: "*Por la mañana concentración de empresas y productores para dirigirse con las banderas patronales y de los sindicatos a la Plaza de España en donde se celebrará una misa de campaña*". D'aquesta manera el règim desmunta el to reivindicatiu que havien tingut abans les diades del Primer de Maig i les transforma en plataformes d'exaltació nacionalsindicalista.

Es pot dir, però, que la feina del vertical aconsegueix els seus objectius a la comarca; en pocs anys, molt pocs, es desmantella una llarga tradició de sindicats i lluites obreres a Banyoles. A diferència d'altres zones de les comarques gironines on perviuran focus de conflictivitat sindical, al Pla de l'Estant aquesta serà pràcticament nul·la. Les reivindicacions obreres seran, quasi sempre, molt puntuals i es plantejaran dins l'estructura sindical oficial; ni tan sols no hi reeixirà l'HOAC (*Hermandad de Obreros de Acción Católica*), nascuda a l'empara de l'Església i que en molts punts de la geografia gironina actuà com un incipient moviment sindical i com a embrió del sindicalisme que havia de venir.

REPRESÀLIES I CONTESTACIÓ

Amb l'entrada dels nacionals es posa en marxa la maquinària repressiva del nou règim, i per engegar-la es necessitarà un element bàsic: la informació; cal recopilar i compilar les dades de tot el que ha succeït abans, els noms dels responsables polítics i sindicals, la seva actuació concreta, el grau de compromís dels militants, etc. Per aquest motiu el règim necessita l'estructura administrativa, política i governativa que té en el territori; de seguida els nous ajuntaments franquistes, les seccions locals i comarcals de la Falange i les comandàncies de la Guàrdia Civil –a la comarca, les de Banyoles i de Bàscara– es posen en moviment per recollir la informació que cal. En els llibres d'entrades i sortides dels ajuntaments i de la Falange s'observa que la feina essencial és, precisament, l'elaboració d'informes polítics i socials sobre moltíssimes persones.

Aquesta labor informativa queda perfectament reflectida en les actes de l'Ajuntament de Porqueres, on es llegeix una ordre apareguda en el *Boletín Oficial de la Provincia* i signada pel governador militar de Girona que és ben aclariadora: s'hi ordena “la remisión de listas de todos los que durante el dominio rojo hubiesen ejercido cargos con inclusión de la de filiación izquierdista y que hayan colaborado con el llamado Frente Popular, y otra relación de aquellos que se consideren desafectos a nuestro Glorioso Movimiento Nacional y que se hallan en estado de tibieza o indiferencia con nuestra Santa Cruzada, indicando su situación económica al objeto de imponerles las multas a que se hagan acreedores por sus actos”. La base de tot era, doncs, la informació i poder classificar els ciutadans segons les activitats que havien realitzat en el passat. Per aquest motiu es creen juntes locals presidides pel *Jefe Local* de FET y de las JONS.

Com dèiem abans, els ajuntaments i la Falange es dediquen en els primers mesos a una incansable elaboració d'informes. Hem de pensar que en aquells moments hi ha centenars de soldats de la comarca que han estat fets presoners pels franquistes en els diferents fronts de guerra. D'aquests camps de presoners, on els soldats esperen el seu destí futur, en tenim la descripció d'un banyolí, Salvador Juncà, internat a Talavera de la Reina: “Quinze mil homes a l'aire lliure sense cap tenda ni res. Fèiem forats als marges per soplujar-nos, en dèiem *chabolas*; la gana ens feia córrer. Cada dues persones tenien un *chusco* i una llauna de tonyina al dia”.

Els confinats hi restaran tot esperant els avals de les autoritats del seu poble per saber quin serà el seu destí; si hi havia sort, es tornava cap a casa, i si no, s'anava directament als tribunals militars. Però els que tornaven no ho tenien

pas fàcil: el govern de Franco va entendre que tots els joves mobilitzats per l'exèrcit de la República havien de fer un servei militar addicional; aquest serà el cas de molts joves de la comarca que, després d'un període llarg de lluitar al front, hauran de complir tres anys de servei militar al nou exèrcit franquista. Àngel Rustullet ho relata així: "Després d'estar-me dos anys a la guerra em van tornar a casa i vaig estar catorze mesos esperant fins que em digueren que havia de fer la mili de tres anys". Els batallons de treballadors que s'organitzaran a partir del treball dels presoners seran una altra forma de càstig; la reconstrucció del pont d'Esponellà es farà amb aquests batallons, i presos com Vicenç Ferrés, de Serinyà, entraran en una roda contínua de batallons de treballadors: a Vitòria, Madrid, València...

Ja hem vist, doncs, el poder que el règim atorga a les seva estructura territorial: la capacitat d'influir sobre el futur de les persones. Aquí veiem un d'aquests informes efectuat per l'Ajuntament de Vilademuls sobre una persona del poble; ens podem adonar de l'estructura que tenien i també del seu caràcter acusatori:

"Antes del GMN, perteneció como afiliado a la Izquierda de Cataluña.

Durante el mismo, políticamente continuó afiliado a la Izquierda de Cataluña y socialmente a la UGT, ejerciendo el cargo de presidente del sindicato agrícola del pueblo, el cual estaba afiliado a aquella.

Acudió con arma a la quema de la iglesia de su pueblo de Vilafreser [...] e hizo guardia días después a unos cadáveres de personas asesinadas. Tomó parte también en el saqueo que practicaron los elementos marxistas del pueblo, en la casa rectoral.

De los antecedentes que constan en esta Alcaldía y demás informes adquiridos, resulta que carece de bienes, viviendo con sus padres, creyéndose pertenecen a éstos los bienes muebles y semovientes que tiene la familia".

Però el sistema repressiu no es basava només en la informació que aportava l'estructura administrativa, política i governativa del règim: des d'un primer moment es va donar molta importància a la figura de la denúncia, que es convertí en moneda de canvi d'aquells moments repressius. El denunciant, moltes vegades, és una persona que es protegeix amb l'anonimat per efectuar la seva acusació; aquestes, sovint, són suficients per incriminar els denunciats. Són molts els fustigats a través d'aquest sistema, com el mestre Tarradas, que havia exercit al municipi de Camós i que en una entrevista recorda que acabada la guerra "un home em denunciava constantment a la Guàrdia Civil". Els denun-

ciants són, a vegades, els mateixos veïns, com en el cas d'un home de Banyoles, que, després d'amagar-se a casa seva durant una bona temporada, serà denunciat pels seus veïns.

En aquest context, on molts presoners dels fronts de guerra i també molts veïns depenen dels informes o les denúncies, adquirirà molta importància la qüestió de l'aval; molta gent que tenia familiars en els camps de concentració o tot esperant un judici acudirà a amics o parents per tal que signin avals exculporis. Els avaladors es converteixen, doncs, en personatges fonamentals durant aquells primers mesos; sovint es tracta de capellans o de persones addictes al règim que, en molts casos, no dubtaran a ajudar els seus veïns i coneguts. Però el sistema produïa freqüentment tota mena de situacions, com la que relata Joan Nierga sobre l'avalador que l'havia de treure del batalló de treballadors: "No s'hi va pas negar, al contrari: va dir que una vegada tingués el document signat per un altre avalador, li portés, que ell es cuidaria d'enviar-lo perquè pogués venir [...]. El que va fer fou amenaçar l'altre avalista dient-li que no sabia pas el que feia de respondre de mi, ja que segons sabia de bona font jo n'havia fet de molt grosses. L'altre va dir que en dubtava. Llavors aquesta mala ànima li va dir: 'Tu has tingut tres fills a les files de l'exèrcit roig: procura que no et passi res'. Dites aquestes paraules, va esqueixar el document del meu aval". Altres vegades el mateix sistema fa que aparegui un mercadeig, com és el cas d'alguns regidors de Serinyà que efectuaven informes favorables a canvi de compensacions econòmiques.

Sigui com sigui, per mitjà dels informes de les autoritats o de les denúncies de la gent del carrer, una bona colla de ciutadans de la comarca seran jutjats als tribunals militars de Girona, i la majoria passarà a les cel·les de les presons de Girona i Figueres. Prop de dues-centes persones de la comarca van restar en aquests centres penitenciaris. Una xifra prou important si tenim en compte la població de llavors (Banyoles només tenia 6000 habitants).

Un dels entrevistats, originari de Cornellà, ens comentà el seu pas per la presó de Girona, i subratllà la massificació i les nul·les condicions higièniques i sanitàries d'aquell lloc; aquest home fou delatat per una persona del poble i, segons afirmà, "el judici va ser una farsa". Tal com assenyala Solé Sabaté, sovint els acusats no coneixien ni els termes de l'acusació ni qui els havia acusat, i els defensors eren, alhora, militars.

Els tribunals militars aplicaren a la comarca unes quantes condemnes a mort, entre les quals cal esmentar les de coneguts activistes polítics i sindicals, com Isidre Bramon (membre de la CNT i regidor de l'Ajuntament de Porque-

res), Joan Tarrats Manlleu (membre del PSUC i regidor de l'Ajuntament de Banyoles), Llorenç Busquets Malagelada (alcalde de Banyoles durant un període de la guerra i membre del PSUC), Joan Corona Garganta (militant de la CNT de Serinyà), José Portas Alegrí (alcalde de Serinyà i membre de la CNT) i Sebastià Cufí Barceló (regidor de l'Ajuntament de Banyoles i membre de la CNT). Al costat d'aquests, però, s'executen homes de segona fila, sense gaires responsabilitats polítiques ni sindicals; aquest fet podria explicar el caràcter que pren la repressió franquista: més que pretendre fer justícia pel que ha succeït en el passat, amb els afusellaments es vol estendre un càstig exemplar sobre tota la població. Els judicis sumaris, com assenyalen testimonis i fonts historiogràfiques, no són el millor camí per buscar la veritat del que ha ocorregut en el passat, sinó que esdevenen un mitjà per aconseguir els objectius del règim: aplacar qualsevol intent de reconstruir l'oposició.

També tenen un caràcter exemplar les condemnes a presó que els diferents tribunals van dictant. Així, són condemnades més de 200 persones de la comarca, amb diverses menes d'acusació, principalment la d'auxili a la rebel·lió militar, que fou penada amb presó d'entre 15 i 20 anys, i que incloïa des de ser milicià i fer guàrdia a les portes dels locals confiscats, fins a ser regidor d'esquerres en un ajuntament. Molts dels condemnats sortiran en llibertat condicional al cap de tres anys de presó, però el règim ja haurà aconseguit l'efecte que buscava. La majoria dels qui passen per la presó adopten posteriorment una actitud passiva; han estat desmobilitzats. S'aconsegueix aprofundir en l'exemplaritat de les condemnes.

Quan els reclusos sortien en llibertat condicional havien de passar per noves vicissituds; per exemple, Joan Frigola (tancat per reorganitzar el PSUC a Banyoles) aconsegueix la llibertat vigilada, però se li demana un patrocinador que respongui per ell, que haurà d'emetre l'habitual informe sobre la seva capacitat moral i econòmica. A més, a tots els pobles es constituí una *Junta Local de Libertad Vigilada* amb el propòsit de "*observar y tutelar la conducta y actividades de cuantos se hallen en este término gozando de libertad vigilada*"; es tracta, en definitiva, d'una expressió més del dur marcatge a què el règim sotmetia els seus enemics i potencials opositors.

La repressió tenia un doble vessant: per un costat s'articula amb la intenció de fer "justícia" en els fets ocorreguts durant la guerra (destruccions de béns religiosos, confiscacions, persecucions i assassinats) que tingueren com a objectiu l'altre bàndol. Però la seva dimensió persegueix un altre propòsit: l'eliminació de qualsevol via opositora al nou règim. En aquesta direcció s'ha d'entendre

l'intens control de persones que es fa des de 1939 i que queda reflectit en els abundants expedients de seguiments de persones procedents de fons documentals del Govern Civil. En aquests expedients s'efectua un minuciós seguiment de sospitosos polítics, on consta, invariablement, la seva actuació abans i després de la guerra i, al mateix temps, s'aporten dades sobre els seus actuals moviments; s'hi pot percebre una voluntat de vigilar estretament l'enemic polític a fi de poder neutralitzar-ne els passos en el futur. Alhora, el llistat trobat a l'Ajuntament de Banyoles amb adreces de familiars d'exiliats fa pensar que se seguien molt detingudament els possibles contactes dels banyolins amb els seus parents refugiats a França.

Els fruits d'aquesta repressió són evidents: tret dels moviments d'oposició dels primers anys i dels tímids intents de fer costat als maquis a la segona meitat dels anys quaranta, l'oposició al règim franquista queda absolutament desmantellada a partir dels anys cinquanta. Malgrat algunes posicions personals, l'oposició organitzada al règim no tornarà a la nostra comarca fins ben entrats els anys setanta, justament quan el règim començava el seu definitiu declivi. I aquesta nova oposició serà un moviment totalment desvinculat d'aquells primers intents de la postguerra.

Quines diferències podem observar entre la repressió de la guerra i la que hi ha posteriorment amb el règim franquista? D'entrada, cal tenir en compte que la primera, en la seva fase més virulenta, es desenvolupa en uns instants de buit polític i institucional; és duta a terme per grups incontrolats i, en determinades ocasions, com en el cas del comitè d'Orriols, per colles armades més properes a un escamot de brivalls que no pas a un poder polític. Però és, al mateix temps, una repressió contestada des de molts costats; l'assemblea que té lloc a Banyoles per decidir la sort dels quinze empresonats al monestir obre la via per tal que molts sectors expressin la seva crítica a determinades maneres de fer. I és una repressió que en certs moments serà perseguida: no podem oblidar el judici fet a membres del comitè d'Orriols. La repressió franquista, en canvi, s'estructura des d'un poder establert per la victòria de les armes; es tracta d'una repressió organitzada, sistemàtica i que, com bé expressa Soler Sabater, no permet cap mena de dubte ni cap actitud contrària.

Temps de depuracions

El nou règim inicia en els primers mesos un intens procés de depuració dels seus funcionaris; a la comarca patiran especialment aquest procés els empleats de l'administració local, però tampoc no se n'escapà la resta d'empleats públics: carters, mestres, telegrafistes, peons caminers... L'objectiu inicial que es

persegueix és buidar l'administració de tots aquells elements que d'una o altra manera han col·laborat amb la causa republicana i que, per tant, poden esdevenir refractaris a la nova situació política.

Cada organisme de l'administració tindrà el seu propi procés de depuració. Els ajuntaments de la comarca, per la seva banda, nomenen un regidor encarregat d'instruir el procés de depuració dels seus funcionaris. En el cas dels mestres o d'altres empleats que no depenguin funcionalment de les corporacions locals, els ajuntaments enviaran els corresponents informes polítics i socials sobre la seva conducta, que seran la base per efectuar la depuració; com a exemple, podem llegir un informe efectuat per l'Ajuntament de Vilademuls sobre un mestre de la seva població: *"Se ignora a qué partido político pertenecía, aunque mostraba simpatía por los del Frente Popular. Tomó parte activa en la organización de mítines, organizando uno, en el que tomó parte el diputado Cerezo en S. Esteban. Hacía propaganda política, p.e, en las clases de adultos, en las que hacía propaganda a los jóvenes que asistían de ideas marxistas. No consta si pertenecía a alguna sindicación, aunque propagaba la de Rabassaires e inspiraba sus dirigentes. Leía las Noticias y el*

Seguici oficial amb motiu de la *Fiesta de la Liberación*, any 1950

Día Gráfico. *Concepto general: de ideas izquierdistas y responsable moral de la actuación de los dirigentes rojos del pueblo de San Esteban*". L'informe, datat el 26 d'agost de 1939, anava dirigit al president de "la Comisión Depuradora del Magisterio (Inspección de 1ª Enseñanza)".

A l'ensenyament el procés de depuració serà particularment intens. Mestres com Frederic Corominas seran suspesos durant 2 anys de sou i feina només per haver militat en el sindicat FETE. En el cas del mestre Tarradas, s'obre contra ell un procés que s'acosta més als actes de fe de la inquisició que a qualsevol altra cosa; tal com ell recorda en una entrevista, després de ser víctima d'una sèrie de denúncies, el dia de Sant Maurici de 1939 arriba la denúncia definitiva, on se l'acusa de "*haber inculcado durante el período rojo ideas contra la moral y la religión a sus alumnos*". Per esbrinar què hi ha de cert en tot plegat, es convoca un acte amb els alumnes que en aquells moments eren majors d'edat i amb els pares d'aquells que encara no han complert els 21 anys; també hi assisteixen l'alcalde de Camós, el jutge, els dos capellans i altres persones. Finalment, s'absol un home que tot el que havia fet durant la guerra era creure en la coeducació i trencar amb l'ensenyament separat entre nois i noies. En aquest procés també serà fonamental la cooperació dels ajuntaments.

Amb el zel d'anar cap a una administració fidel i acomodaticia, es cometen algunes incongruències. Aquest és el cas del secretari de l'Ajuntament de Serinyà, Enric Genover, destituït després del procés de depuració el 8 d'octubre de 1939; tres anys després, el 27 de maig de 1942, en l'acta de l'Ajuntament es reflecteix una certa rectificació del que s'ha fet: "*No se le dió la amplitud debida, razón por la cual pudieron pasar desapercibidos hechos que le beneficiaban, [...] se ha tenido conocimiento que D. Enrique Genover salvó personalmente las valiosas joyas y los libros registro del archivo parroquial, guardado de la rapiña de los marxistas, hechos que por su modestia no publicó el Sr. Genover y que de haberse conocido hubieran motivado un fallo favorable*". Més endavant es reconeix que la sentència de depuració no s'havia certificat de forma reglamentària i que es van limitar a lliurar a l'incoat el certificat de l'acord sense indicar-li el recurs que podia formular, l'autoritat on el podia presentar i el termini per interposar-lo.

El segon pas, culminat el procés de depuració, serà el nomenament de funcionaris que puguin respondre a les expectatives del règim; veurem en els concursos de l'administració local molts exemples que reflectiran aquesta estratègia. Així, en un concurs-oposició de l'Ajuntament de Banyoles del 1941 per a ocupar places de subalterns, ja s'asseguraven 3 places per a "cavallers mutilats de la pàtria" i, al mateix temps, es demanava certificat d'adhesió al règim. A

l'Ajuntament de Porqueres apareix un cas similar; aquesta vegada es tracta d'una plaça de carter del poble, i des de l'administració de correus de Girona es marquen clarament les condicions que haurà de reunir la persona nomenada: *"Su propuesta ha de basarse en los principios de justicia, norma de la nueva España y sin egoismos personales, y que el asignado reuna las condiciones de aptitud, moralidad y de un modo patente, de adhesión incondicional al Glorioso Movimiento Nacional, de antes y durante el mismo. Sin éste requisito no procede nombramiento alguno, así como es indispensable lo haga constar en su propuesta"*.

De dalt a baix, des dels càrrecs amb més responsabilitat fins als subalterns, el règim s'assegura la incondicionalitat dels seus nous funcionaris.

D'alguna manera la depuració que el règim imposa dins els seus organismes es trasllada, a vegades, al terreny social. Joan Nierga, en les seves memòries relataes per Joan Alemany, recorda el cas de l'il·lustre compositor sardanista Josep Saderra, que després de la guerra fou marginat per haver tingut idees favorables a la causa republicana; com explica Nierga: "Aquest home no podia exercir del que ell sabia fer, per posar el plat a taula i per poder menjar bé o malament anava al bosc a fer escorxa de pi [...]. Com ell hi havia molts republicans que es varen trobar en aquest mateix cas. Se'ls negava el pa i la sal".

Les actituds davant el règim: de la indiferència a la contestació

En el testimoni que recollim de Joan Alemany sobre l'entrada dels nacionals apareix una multitud de gent de la comarca rebent les tropes triomfadores; es pot entendre aquest fet com un actitud majoritària d'acceptació del nou règim? En part sí, perquè la durada de la guerra, el seu cost social, el desballestament del teixit econòmic, la persecució del catolicisme i la repressió engegada pel bàndol republicà esdevenen factors determinants en la formació d'un sector molt important de la població que rebé amb els braços oberts els ocupants i que tenia la sensació que el nou règim aportaria l'estabilitat i l'ordre perduts. En el capítol dedicat a la nova formulació política hem vist un reflex de la formació d'aquesta majoria: molts sectors de la ciutat es converteixen al nou règim perquè veuen en ell expectatives de posar ordre a les coses i de tornar, d'alguna manera, a la situació anterior a 1936. Però hi ha també un sector importantíssim que s'adhereix al règim precisament per por de sofrir les represàlies dels vencedors: les denúncies, els empresonaments, els batallons de treballadors o els afusellaments incentiven aquesta actitud; són casos com el d'aquell home que, tal com recull Joan Olivas, va deixar escrit a la porta de casa seva: *"Casa habita-*

da por su dueño, pero ahora no está porque ha ido a buscar leña con Franco y arriba España”.

Tot i així, des del règim es detecten actituds d'una certa passivitat davant la nova situació. Una carta del Govern Civil a l'alcalde de Banyoles reflecteix, sens dubte, aquesta preocupació per allò que podríem qualificar d'indiferència: *“El delegado provincial de información e investigación en escrito de fecha 19 de los corrientes me dice lo siguiente: es frecuente que en las emisoras de radio al tocarse los himnos nacional y del movimiento, en los diferentes cafés, se oyen por parte del público con la mayor indiferencia sin que éste se ponga en pie y salude según se realiza en todos las capitales y está preceptuado [...], lo que traslado a V. para su conocimiento y exacto cumplimiento, denunciándome a los dueños de los establecimientos en donde no se observa el debido respeto y acatamiento a nuestros himnos”.*

Sobre la població, en general, recau també l'efecte exemplificant de tots els tipus de repressió que sofreixen molts ciutadans, però també resulta molt important, en els temps de la postguerra, la depressió econòmica en què es viu. Els moments de crisi, marcats per l'escassetat alimentària i per l'atur, fan que molta gent converteixi la supervivència diària en la seva principal obsessió; la política quedarà molt lluny d'una població marcada per prioritats tan immediates. Lentament es va formant la majoria silenciosa, caracteritzada per les seves posicions apolítiques.

Hi havia, llavors, sectors capaços de plantar cara al règim? Els partits i els sindicats, a part de ser il·legalitzats, queden privats dels seus líders més emblemàtics i preparats, que de forma majoritària passaran a l'exili; hem d'afegir a aquesta fractura el fet que molts dels militants que sofreixen les diferents formes de repressió s'allunyaran posteriorment de qualsevol inquietud política. Certament, molts d'ells ja tindran prou maldecaps per refer la seva vida després d'haver passat per la presó o després d'haver fet una segona “mili” amb l'exèrcit de Franco.

Malgrat tot, trobem alguns tímids intents d'oposició al règim just en els primers mesos en què aquest s'ha instal·lat a la comarca. Ja el novembre de 1939, i pel que s'extreu d'informes del mateix Ajuntament, a Vilademuls es produeixen una sèrie de reunions de militants d'esquerra al mas de can Maret per tal d'atemptar contra coneguts homes de dretes del municipi; aquest petit nucli serà desarticulat de seguida.

El 1940 apareix un element d'oposició molt més destacable. No es tractava, com en el cas de Vilademuls, d'un moviment desorganitzat i de sorgiment gairebé espontani, sinó que responia clarament a la intenció d'articular i construir

una oposició seriosa al règim. Aquest intent tenia l'objectiu de reconstituir el PSUC en les comarques gironines, i el més interessant de la qüestió és que la iniciativa partia de Banyoles. Entre els promotors d'aquesta reconstitució trobem Joan Frigola i Ribera, que havia desenvolupat responsabilitats polítiques a la mateixa organització des de la seva creació a la ciutat i que tornava del front de guerra, i també Maria Domènech i Perich, que havia estat regidora del PSUC a l'Ajuntament de Banyoles. L'intent pretenia anar contactant amb grups i persones de tots els pobles de les comarques amb la finalitat, d'entrada, de donar suport als centenars de presos antifranquistes que hi havia encarcerats. Però el règim, tal com hem assenyalat anteriorment, ja havia teixit una maquinària de repressió i d'informació capaç de desmantellar qualsevol intent d'oposició. La fortalesa del nou règim es demostra clarament amb la dissolució immediata d'aquest grup i amb l'empresonament de tots els seus promotors; pel que sembla, el règim havia infiltrat algun confident en el grup, que fou el responsable de la seva desarticulació. Frigola, per exemple, pagarà el seu compromís polític amb nou anys de presó.

Durant els primers anys de franquisme, els opositors seguiran amb atenció el decurs de la guerra europea. Pensen que, d'alguna manera, la seva sort va lligada a la dels aliats que lluiten contra el nazisme; quan la guerra es va acabant i amb ella es preveu la derrota del feixisme, els opositors a Franco recuperen les seves esperances. El règim espanyol també es posarà en alerta enfront del que es va acostant. A la comarca, per exemple, el primer signe d'aquesta alerta oficial el trobem en un escrit dirigit a l'Ajuntament de Banyoles pel general en cap de la regió militar i datat el 2 de novembre de 1944: *"Habiendo sido ordenado por la superioridad sea puesto en servicio el antiguo Campo de Aviación de Bañolas, con carácter de urgencia, ruego a V.E. ordene a las autoridades que de V.E. dependan facilite la tramitación legal de la ocupación significándole que con esta fecha se oficie al alcalde de la referida localidad citándole, juntamente con los propietarios afectados el próximo domingo día 5, al objeto de proceder al levantamiento de las correspondientes actas de ocupación"*. La urgència del procediment es deu, sens dubte, al fet que es preveu la fi de la guerra europea i, per tant, una inestabilitat creixent en la zona fronterera. Hem d'entendre també que la nostra comarca se situa en una cruïlla de camins i molt propera a punts i rutes tradicionals d'accés a la frontera francesa, com pot ser, per exemple, Tortellà.

Però no serà fins a partir de 1945, i coincidint amb la derrota internacional dels principals aliats del franquisme (el feixisme italià i el règim nazi de Hitler), quan es tornarà a percebre una certa reorganització dels moviments d'oposició.

Arribarà, doncs, el moment dels “maquis”, de grups d'exiliats que després d'haver combatut al costat de les forces aliades es veuran amb cor de lliurar la darrera batalla al franquisme.

A diferència d'altres comarques, més de muntanya i amb una orografia propícia, els maquis no s'instal·laran al Pla de l'Estany de forma permanent. El que hi ha són grups que fan incursions aïllades i que estan de camí entre la frontera i altres zones; el més interessant, però, és que aquests grups troben col·laboradors en diferents zones de la comarca i compten, més o menys explícitament, amb xarxes de suport que hi col·laboraran a tots nivells: se'ls donarà aixopluc, roba, menjar, informació... A partir precisament d'aquests anys la Guàrdia Civil multiplicarà les seves batudes per la comarca i seran freqüents les detencions de sospitosos de fer costat als maquis; en aquest cas es detenien tant el col·laborador directe com aquell que no havia denunciat el pas de sospitosos pel seu mas o pel seu veïnat.

Trobarem amb més facilitat el maquis a la zona més rural de la comarca; es realitzaran batudes i detencions als pobles de Vilademuls, Cornellà del Terri i Palol de Revardit, però també es produiran incidents a la zona de Sant Miquel de Campmajor i prop de Rocacorba. És important remarcar que entre els col·laboradors que deté la Guàrdia Civil hi ha molts homes de pagès que havien estat condemnats per haver donat suport a la República; es creu que els maquis coneixien algunes adreces de gent de confiança, les quals els podien haver facilitat exiliats de la comarca. I, un cop aquí, cada mas els oferia una certa geografia de persones i contactes que segurament podien col·laborar. No obstant això, la participació no va passar de l'estricta infraestructura, ja que no es coneixen persones de la comarca que haguessin participat activament en la lluita dels maquis.

Com hem dit abans, la Guàrdia Civil portarà el pes del combat contra els maquis, amb el suport en tot moment dels serveis del Govern Civil, que continuaran amb el seguiment de persones i que no perdran de vista els homes i les dones de la comarca susceptibles de col·laborar amb els guerrillers. El règim ja era conscient que un cop acabada la guerra europea podria començar a tenir problemes. En aquest context trobem una carta de la Guàrdia Civil a l'Ajuntament de Banyoles, prou aclaridora de tot plegat: *“Para poder completar las fichas de los mansos que recientemente remití a este puesto, ruego a V. tenga a bien ordenar lo procedente para que sea confeccionada una relación de todos aquellos vecinos de este Municipio, bien residan dentro de esa localidad o fuera de ella en casas de campo, que por sus antecedentes político-sociales, o actividades de la índole que*

fueren se consideren sospechosos (libertad vigilada, exiliados, extremistas peligrosos, contrabandistas, de los que en sus domicilios se sospecha ocultan o pudieran ocultar personal huido, etc.)”.

En aquest sentit, es crea un cert estat de mobilització, que queda palès en un comunicat de la Guàrdia Civil de Banyoles a l'Ajuntament, el desembre de 1945, on es demana una relació de guàrdies jurats, policies urbans, serenos i agents de l'autoritat amb noms, cognoms, adreça i l'armament de què disposin. En aquest context de mobilització es troba també el Decret del 9 d'octubre de 1945 promulgat pel govern de Franco, en què es constitueix el Somatén Armado i es demana que cada caserna de la Guàrdia Civil triï el personal adient per integrar aquest cos.

En l'escrit de la Comandancia de la Guardia Civil ja es detallen quines característiques es busquen en els homes del sometent: *“Es en primer lugar importantísimo, que se percaten todos, de que el Somatén no tiene ninguna significación política. Es una agrupación de hombres honrados, como dice el artículo 1º del Reglamento, HOMBRES, es decir, plenamente viriles, robustos, valientes y decididos a frentar cualquier riesgo, HONRADOS, es decir, gente de bien, leal, sin mácula. Importa poco su ideología política”*; tot i aquesta última afirmació, en la crida es demanarà informe polític i social de cadascun dels candidats i el seu grau d'adhesió al règim. Es lliurava als del sometent una *“arma larga rayada”* per realitzar la seva missió; eren, com descriu l'informe, *“ciudadanos que están decididos a no dejarse intimidar por los criminales ni permitirles que asesinen o roben impunemente a sus familiares o convecinos”*.

L'ombra dels maquis

El març de 1946 s'instal·la a Banyoles la Plana Mayor Móvil de la Guardia Civil, amb caràcter interí, però que compta amb un dispositiu de 50 homes, un nombre força elevat, que només es pot explicar per la intenció de controlar la situació; i serà precisament un mes després, el 25 d'abril de 1946, quan es produirà a la comarca l'incident més greu protagonitzat pels maquis. Un escamot d'ells, capitanejat per Quico Sabaté, havia arribat a Banyoles amb el propòsit de dirigir-se, ben aviat, cap a Barcelona; aquest grup, format per tres homes, fou sorprès davant del garatge Oller per un guàrdia civil de la caserna de Banyoles anomenat José Codón García. Aquest els demanà que s'identifiquessin, i un dels maquis es tragué una arma, li disparà i el ferí de mort. L'acció mostra l'existència a la vila d'un cert grup de suport als rebels, un grup que els informa-

va i que els donava refugi. Pel que s'extreu dels arxius del Govern Civil es tracta de dos germans, un home i una dona, de tendència anarquista; es donà la circumstància que l'home estava treballant no gaire lluny d'on va caure mort el guàrdia –concretament a la plaça dels Turers–, i en sentir el tret es va fer fonedís.

La mort del guàrdia multiplica les maniobres del règim per tal de seguir de prop qualsevol sospitós que pogués haver-hi a la zona de Banyoles; el crim és aprofitat per collar més els habitants de la comarca a fi d'evitar qualsevol intent de reconstruir l'oposició. Així, la Guàrdia Civil deté un “*furibundo propagandista*” i veí de Serinyà acusat d'allotjar durant tres dies dos germans i acompanyar-los a la frontera. Creix el seguiment de persones a la recerca de noves xarxes de suport als opositors, i trobem un informe que fa referència a una tal “*María de Bañolas*”, on s'afirma: “*Desde el abril del año en curso, fecha en el que fue asesinado un guardia de este puesto, es objeto de vigilancia por parte del personal del mismo, por sospecharse que tiene contacto con elementos huidos*”. D'aquesta sospitosa es diu en l'informe: “*La citada María, de Bañolas, podría ser fuente de información magnífica. Es mujer de gran entereza de espíritu y muy atenta. Habría de idear algún procedimiento para sonsacarla. En la Guardia Civil de Bañolas debe tener su ficha. Es roja y actúa por convicción. El dinero no la engaña*”.

Pel que es desprèn d'aquests comunicats i informes del Govern Civil, podem destacar la participació d'un cert nombre de dones en els moviments d'oposició al règim, dones que, en la seva major part, ja s'havien significat durant la guerra per les seves posicions en favor de la República i dels partits d'esquerres; l'esmentada Maria, per exemple, fou membre del Socors Roig i una de les fugitives va pertànyer a la CNT. També en els informes s'esmenta una altra dona a qui se segueix per activitats sospitoses i que durant la guerra havia estat infermera a l'Hospital Militar de Banyoles. El paper que suposadament tenien aquestes dones en els moviments d'oposició era, bàsicament, el de servir d'enllaços, amagar gent a casa seva o bé passar gent per la frontera.

L'agost de 1946 es desarticula una mena de xarxa de suport als maquis situada entre Vilademuls, Cornellà del Terri i Palol de Revardit. Els detinguts són presentats per l'aparell policial com a integrants d'una xarxa d'enllaç “*que los rebeldes exiliados en Francia tenían establecida entre esta provincia y aquella nación*”. Es fan una sèrie de detencions, amb un total de 10 homes acusats de protegir i acompanyar gent des de França a la frontera, i viceversa. Pel que sembla, hi ha una connivència entre tots ells, perquè els diferents rebels passen d'una casa a l'altra amb referències que hi seran ben acollits; destaca especialment el fet que

molts dels detinguts havien tingut responsabilitats polítiques durant la guerra. Entre ells hi ha un home de Galliners de 72 anys, amb dos fills exiliats, que serà traslladat a Barcelona, on passarà a disposició del jutjat de *Vagos y maleantes*; també hi ha un veí d'Orfes que llavors es trobava en llibertat vigilada a causa de les seves activitats polítiques. En els interrogatoris, un d'ells reconeix haver parlat amb el fugitiu sobre el nou rumb que prenen els esdeveniments polítics d'Espanya, "*haciendo ambas ilusiones que pronto daría la vuelta a la tortilla*". Sens dubte, la creença en una possible caiguda del règim, atesa la derrota dels règims de Hitler i Mussolini, podria explicar que homes represaliats (com ara tots els detinguts) es decidissin a participar en el suport als maquis.

Uns mesos després, el 24 i el 25 de novembre de 1946, es produeixen dos atracaments a Banyoles i Serinyà. A Banyoles és atracat un carreter, Pere Saurina Feliu, per dos individus coberts amb passamuntanyes. La Guàrdia Civil fa intenses batudes pels voltants a la recerca dels atracadors, que, com es pot suposar pel desplegament policial, devien ser membres dels maquis. A la serra de Rocacorba es detindrà un sospitós, que posteriorment resultarà ser un evadit del manicomi de Salt.

Les incursions dels maquis continuaran; el que es farà més difícil serà comptar amb xarxes de suport a causa de la repressió i la vigilància que s'està exercint. El febrer de 1947 es deté un home de Banyoles que treballava en una pedrera de Sarrià de Ter amb l'acusació d'haver facilitat la fuga a França de dos gallecs i un banyolí; es farà fonedís. Les coses, doncs, esdevenen cada cop més complicades per als col·laboradors dels rebels, i el maquis es trobarà més sovint sense la necessària infraestructura de guia i informació, d'aixopluc i protecció. Una prova d'això la tenim en la detenció prop de Vilamarí, el setembre de 1947, de quatre guerrillers que procedien de París i que havien entrat per la Vajol; el grup fou vist a Vilademuls i, de seguida, la Guàrdia Civil muntà un fort dispositiu per a la seva detenció. En els interrogatoris ja es percep un gran desconeixement de la zona per part dels guerrillers i l'absència de cap mena de suport.

Com ja hem anat veient, els anarquistes són els qui porten el principal pes en la lluita antifrancista dels primers anys de postguerra. Les incursions dels maquis i les seves xarxes de suport són, en la seva majoria, obra de militants de la CNT o de les Joventuts Llibertàries. La policia del règim és coneixedora de tot això, i el febrer de 1947 realitza en les comarques gironines una important operació destinada a desmuntar els redutes d'influència anarquista; es tracta, sens dubte, d'una operació que té l'objectiu de neutralitzar els focus llibertaris

gironins que d'alguna manera puguin estar en contacte amb els grups de l'exterior. En aquesta operació, duta a terme el 28 de febrer del 47, són detingudes 60 persones de totes les comarques gironines, entre les quals n'hi ha dues de la comarca, concretament un jornal·ler de 45 anys i veí de Banyoles i un pagès que, tot i ser natural de Serinyà, habita en un mas de Fontcoberta. Un d'aquests, el veí de Serinyà, havia ofert armes al Comitè Provincial de la CNT, les quals li foren rebutjades per considerar-ho massa perillós. Les indagacions policials porten a escorcollar la casa del detingut banyolí, en la qual se li troben una metralladora amb força municions, una pistola de la marca "FN" i una escopeta de cacera; segons es determina en l'informe policial, aquestes armes havien pertangut al cenetista banyolí que havia fugit per la mort del guàrdia Codón Garcia. De l'informe es desprèn, també, que a Banyoles els anarquistes estaven organitzats en una mena de comitè local, que depenia del comitè provincial.

Els nous episodis protagonitzats pels antifranyquistes no es troben fins al 1950. El maquis inicia ja la seva decadència, i el juliol d'aquest any, arran dels enfrontaments entre la Guàrdia Civil i un grup de guerrillers prop de Vilanna, es detenen més elements que donaven suport als rebels. Entre els habitants de les cases de pagès hi ha el propietari del mas Clarà de Canet d'Adri, el qual ja estava en llibertat vigilada per haver allotjat el 44 un bandoler armat; es produeix la circumstància que aquest mas, el Clarà, serà on Quico Sabaté fugirà després de ser envoltat per les forces de l'ordre públic el 1959. Els guerrillers, segons sembla, demostren una certa debilitat en les infraestructures; només així podem explicar que en les seves incursions vagin repetint els punts d'allotjament i refugi. A més, en unes investigacions que es fan durant el 1950 entre Sant Miquel i Sant Ferriol, es detindrà un regidor de l'Ajuntament de Sant Miquel acusat d'acollir reiteradament (el 1946 i el 1948) uns rebels.

La zona de Sant Miquel semblava apropiada com a amagatall dels guerrillers. El 1951 s'hi desarticula el que podríem anomenar l'última xarxa de col·laboradors; situem aquest grup entre Rocacorba i Sant Miquel i, segurament, donaven refugi als maquis a la masia de Sant Nicolau, de Falgons. Segons es desprèn de l'ordre de processament, els col·laboradors els ajudaven a canvi de compensacions econòmiques; dos dels maquis que passen per aquesta masia, Joan Platé i Miquel Montaña, moriran en un enfrontament amb la Guàrdia Civil el 7 d'abril de 1950 a Massanet. També en el procés s'esmenta que a principi del gener de 1950 varen allotjar en una cabana anomenada "Rocacorba" dos individus armats, que els donaren 500 pessetes per tal que anessin a Banyoles a comprar; com a compensació van rebre tres o quatre duros. Es tracta, per

tant, d'una altra fase pel que fa a la col·laboració amb la guerrilla: ja no ens trobem amb gent disposada a ajudar per motius ideològics, sinó, senzillament, per una qüestió de diners.

A principi de gener de 1960 la comarca viu el pas de Quico Sabaté i el seu grup, en el que serà l'última acció del maquis a les comarques gironines. Els temps han canviat, i les antigues xarxes de suport i col·laboració han estat ja desmantellades i neutralitzades. En Sabaté emprèn, doncs, una acció en solitari, quasi suïcida. Ha entrat per Albanyà i la seva petja és seguida, molt estretament, per les forces de l'ordre; s'han desplegat efectius a Esponellà, a Serinyà, Crespà, Fontcoberta i Banyoles: la Guàrdia Civil es troba en estat de màxima alerta. I el grup d'en Sabaté es refugia al mas Clarà, de la zona de la Mota, un mas que ja s'havia significat per haver donat refugi en el passat a grups de guerrillers. De seguida el grup és localitzat i encerclat, però després de duríssims enfrontaments, i malgrat el desplegament de forces de la Guàrdia Civil, en Sabaté aconseguirà fugir cap a Sant Celoni.

La comarca, doncs, és testimoni del pas dels maquis pel seu territori. Els homes i les dones que indirectament hi col·laboraran, proporcionant-los refugi o informació, seran una minoria, però el règim aprofita la qüestió per demostrar la seva força i, al mateix temps, per demostrar que els seus sistemes d'informació i vigilància segueixen intocables (els informes que trobem d'aquest període indiquen un intens seguiment de persones, sobretot d'aquelles que han tingut responsabilitats en el passat). Els correctius que s'apliquen en els primers anys a tots els qui són presumptes col·laboradors dels rebels provoquen que, posteriorment, els maquis entrin a la comarca sense cap mena de suport, desorientats i convertits en preses fàcils.

Haurem d'esperar uns quants anys més fins que l'oposició antifranquista torni a tenir vida a la comarca, però serà una oposició que es mourà en el terreny cultural i que haurà abandonat tota temptació de lluita armada.

L'ESGLÉSIA DURANT EL FRANQUISME

Durant els tres anys de guerra, l'Església pateix la persecució de les forces republicanes, però ja és simptomàtic que la primera celebració que facin els nacionals a Banyoles després de la seva entrada sigui amb una missa de campanya a la plaça Major, la qual cosa suposa, d'entrada, un reconeixement més que explícit del paper que jugarà la religió en la nova situació política.

La percepció que la major part de l'Església té del que ha succeït en els tres anys de guerra pot quedar reflectida en aquestes paraules extretes del llibre d'actes del Cercle dels Catòlics (del 28 de febrer de 1940): *“Fué el 19 de julio de 1936 fecha que no se borra ni en la sucesión de los siglos y grabada quedará en una página de la Historia como símbolo y lección de las generaciones futuras. Como consecuencia de la gran falta o decadencia de influencia de Dios en el poder Español, los políticos demagogos aprovechando de la tal debilidad concurren a la ignorancia de las masas con mentiras y promesas conduciéndolas luego a la destrucción y a toda clase de vejámenes que el odio y la crueldad les inspiraban. Tristes para Bañolas fueron los treinta meses de aquel dominio desesperado y vulgar que caracterizóse principalmente en perseguir todo lo que de sentimiento y carácter de religiosidad ...”*.

L'Església parteix de la base de la necessitat de reconstruir el que s'ha esgavellat, i no solament s'ha destruït una part concreta del seu patrimoni històric i monumental, sinó que també s'ha destruït el lloc que ocupava en la societat d'abans de la guerra, un lloc d'influència social, cultural i ideològica. Amb el nou règim l'Església recobra el seu poder i, alhora, es troba en les condicions objectives per poder-lo augmentar i per convertir-se en l'eix entorn del qual girarà la vida social i cultural.

A partir de 1939 l'Església recuperarà el patrimoni perdut, i arribarà el moment d'inventariar-ne l'estat. Des d'aquest moment els rectors de cada poble realitzaran un ampli informe de la situació a la seva parròquia; aquest document servirà de punt de partida per a la nova situació, perquè es detallaran les destruccions realitzades pels republicans, així com altres elements d'interès: per tant, a través de l'Església es calibrarà el grau d'adhesió dels feligresos al nou règim. En aquest sentit, ens poden servir els exemples dels informes escrits pel rector de Riudellots de la Creu: *“El cambio de régimen ha producido un efecto muy satisfactorio en esa parroquia, esforzándose todos en cumplir los preceptos de la Iglesia y cumplir las órdenes del Gobierno Nacional a las órdenes del invicto Caudillo Generalísimo Franco”*. A Galliners, per la seva banda, el rector assenyala que el règim ha causat bon efecte entre la població, però no s'està de dir que *“a pesar de que algunos elementos inconscientes que no se dan cuenta de lo arruinado que quedó España querrían ver ya en el nuevo Régimen el restaurador completo del orden económico”*. Pel que fa a Vilert, el seu rector sosté que els rojos o comunistes de la població han quedat igual que abans o pitjor, perquè segueixen confiant a tornar al règim que els van prometre els seus caps revolucionaris. I el rector de Santa Maria dels Turers de Banyoles afirma que hi ha adhesió al nou règim, però que aquesta és deguda a *“efecto de cosa nueva y de moda, sin profundizar el*

sentido que encierra el cambio de régimen". Aquestes exemples, doncs, a part d'aproximar-se o no a la realitat, palesen el grau de compromís de la major part de l'Església amb el nou règim.

L'Església també recuperarà l'altra part del patrimoni que li ha estat confiscat durant la guerra: les esglésies i les cases parroquials, les propietats agrícoles i els centres escolars. Així, per exemple, retornen a les funcions educatives els ordes religiosos femenins, i les Hermanas de San José s'encarregaran de l'Hospital de Banyoles. En aquesta ciutat, però, durant un bon període de temps l'església de les Rodes no passarà a mans religioses, sinó que serà la seu del Sindicato Nacional del Trigo (conegut també per "el servei del Blat").

Els costums tornen a passar per l'adreçador de l'Església. S'han acabat els temps del divorci i dels matrimonis civils, dels nens sense batejar i dels enterraments no religiosos. En relació amb això, els informes de cada parròquia realitzats després de la guerra són prou il·lustratius de com es va recuperant la situació; el rector de Porqueres escriu, el setembre de 1939, que hi ha més assistència a missa i que millora el respecte cap a la religió i al capellà, i a més diu que la blasfèmia ha estat desterrada. En general totes les parròquies conclouen que s'està regularitzant la situació.

La Festa dels "Reis Pobres" reflectia la crua realitat de la postguerra. Instantània de 1953.

En els informes eclesiàstics que cada parròquia fa s'observa un control exhaustiu sobre els feligresos, i es tornen a conèixer novament els qui incompleixen les normes religioses; en aquests informes es veurà que, per a l'Església, la situació va tornant al seu rumb. El control sobre la feligresia el podem determinar, sens dubte, amb aquest informe que el rector d'Olives fa el 3 de novembre de 1950: *"Todos son católicos y cumplen con el precepto pascual, todos menos 1, y algún año 2"*.

La seva presència en la vida social és més que notòria. Cada acte religiós es converteix en una afirmació d'aquesta nova posició que ha adquirit: el Corpus, les Quaranta Hores, els oficis de Setmana Santa, la Pasqua... A Banyoles es recupera la processó dels Dolors i tornen a desfilar els manaies.

L'Església compta, doncs, amb un poder molt considerable, i ja no té, com en el passat, forces cíviques o polítiques que qüestionin el seu paper. El vell anticlericalisme ha desaparegut, de la mateixa forma que ho han fet les formacions que podien fer ombra al règim. I des dels poders públics no es dubtarà a tutelar el nou paper que jugarà l'Església. No ens ha d'estranyar veure escrits signats pel governador civil en els quals es dicten sancions contra tots aquells que puguin blasfemar: *"Por ser la blasfemia contraria a las buenas normas de convivencia social, toda vez que con ella se demuestra un grado de incultura que es preciso corregir, prevengo a todos los ciudadanos de esta provincia, y encargo a los Agentes de mi Autoridad, rogando a los que de la mía dependen, que tan pronto como tengan noticia de que cualquier persona ha blasfemado, lo pongan en conocimiento de mi Autoridad, para imponer a sus autores, sin contemplaciones de ninguna índole, las sanciones a que por su conducta se hayan hecho acreedores"*. La bona harmonia entre els dos poders, el polític i l'eclesiàstic, és evident quan a la missa d'onze dels diumenges que se celebra a la parròquia de Santa Maria dels Turers els feligresos s'han d'aixecar per escoltar les notes de l'himne nacional.

El món catòlic vetlla més que mai pels costums socials, i malgrat el control que exerceix no dubta a detectar els perills que apareixen. Així, en un informe el rector d'Orfes (14-5-1950) deixa prou clars quins són aquests perills: *"El peor vicio es la gran afición al baile de los jóvenes de ambos sexos, también de vez en cuando se oye alguna blasfemia"*. El poder polític també s'encarrega d'acompanyar la vigilància que sobre la moral i els costums fa l'Església; en les actes de l'Ajuntament de Banyoles (23 octubre de 1941) podem trobar un avís dirigit contra el propietari d'una sala de ball de la localitat: *"Los únicos bailes permitidos son los acostumbrados en esta localidad, con exclusión del 'tiroliro' y cualquier otro que por su mal gusto o indecencia pueda ofender los sentimientos de los espectadores"*.

Aquesta tutela del poder polític respecte de la religió és manifesta en altres qüestions, com el calendari laboral, que quedarà força cenyit a les festivitats religioses. I a més a més es dictaran normatives laborals com “La Ley de Descanso Dominical”, que portarà els ajuntaments, com ara el de Porqueres, a imposar sancions als agricultors que havien estat enxampats treballant un diumenge. Però no sempre es fa amb satisfacció: el rector de Borgonyà, l’any 50, en els seus informes per a la visita del bisbe, es queixa que un dels pecats més freqüents és el de treballar en els dies religiosos, i diu que és “*difícil lograr su observancia, debido a la falta de energía en reprimirlo que se observa en los demás pueblos comarcanos y especialmente el mal efecto que causa la autorización de la trilla*”.

Els informes dels rectors que hem anat esmentant reflecteixen un bon coneixement de la realitat de la seva parròquia, i a la vegada una ànsia de controlar altres parcel·les, com ara l’ensenyament; això ho podem veure amb un redactat del rector de Pujarnol de l’any 1949: “*Hay una escuela nacional mixta, servida por una maestra, persona muy competente y de muy buenos sentimientos. Es de lamentar el poco interés que tienen los padres en mandar a sus hijos a la citada escuela*”.

La capacitat de convocatòria de l’Església és, si més no, molt elevada. El setembre de 1950 la vinguda de la Verge de Fàtima es converteix en un acte de demostració del seu poder i en un dels punts culminants d’aquests temps marcats per la religió; aquest poder reuneix unes 1.500 persones a Banyoles el març de 1951 en els actes d’homenatge al Sant Pare.

En el buit cultural i associatiu que patirà la comarca en els primers anys de la postguerra, l’Església hi jugarà un paper fonamental: una bona part de les activitats culturals i lúdiques sorgiran a l’empara d’aquest moviment. Des d’Acció Catòlica o des dels Joves d’Acció Catòlica es crearan tota mena d’activitats, que cobriran el desert cultural dels primers anys de franquisme: des de concursos de pessebres o fotogràfics, fins a la creació de la revista local *Horizontes*. El Cercle dels Catòlics serà també un important element, en fomentar el dinamisme cultural d’aquells temps.

Pel que fa a la qüestió social, l’Església marcarà el seu ritme particular. En els anys de postguerra, on la crisi colpeja una bona part dels banyolins, des de l’Església i l’Ajuntament es fomenten *la Navidad y los Reyes del Pobre*, col·lectes populars destinades als més necessitats de la localitat; també a partir de 1949 l’Església serà present en els anomenats “casals d’estiu”, dirigits des del Centre Parroquial.

Però la modernització de la societat, que es fa més palesa a final dels cinquanta i a principi dels seixanta, i el relleu generacional en les seves files con-

duiran l'Església a un canvi de rumb. El rector de Banyoles, el 1957, exposarà al bisbe de Girona els perills que planegen sobre la societat banyolina: “*Cines, modas indecentes, relaciones prematrimoniales, ciertamente no fomentadoras de la pareja, pública y claramente escandalosas*”. El gir que es planteja culminarà amb l'organització de la Setmana de la Joventut del 1964, un factor clau que rellança el dinamisme cultural de la ciutat i que, un altre cop, manifestà la capacitat del moviment religiós per tal d'adaptar-se als canvis i les conjuntures.

ECONOMIA I CONDICIONS DE VIDA. ALGUNS APUNTS

Per poder-se aproximar a una interpretació del teixit productiu de la comarca durant l'època franquista calen, forçosament, moltes hores d'investigació; per aquest motiu, en aquest apartat únicament hi ha una sèrie d'apunts al voltant del tema, amb l'única voluntat d'aportar dades per a un posterior estudi més acurat i sistemàtic de la qüestió.

Des de l'any 1939 fins al final dels 50 es continua amb una estructura econòmica força similar a la d'abans de la guerra; a Banyoles encara queda una bona part de la població dedicada a activitats agràries (la qual cosa es percep amb el pes importantíssim que hi tenia la *Hermandad de Labradores y Ganaderos*, amb més de 1500 afiliats), al costat del sector industrial. El terciari, que comprèn comerç i serveis, hi té un paper molt secundari.

La indústria: estancament i evolució

Igual que la resta de l'economia, la indústria té dos moments ben diferenciats durant el període franquista, el primer dels quals comença el 1939 i dura fins al final dels cinquanta, i està clarament marcat per l'autarquia en què viu l'economia nacional, que ha reclòs, pràcticament, els intercanvis econòmics (importacions i exportacions) a l'àmbit de l'Estat espanyol; cal afegir a aquesta dificultat la paralització que pateixen moltes indústries durant els primers anys de la postguerra. El cas més emblemàtic de tot el que estem dient, per les seves dimensions i pel seu pes sobre la resta de l'economia, és el de l'empresa José Gimferrer SA, dedicada, abans de la guerra, a la fabricació de sacs de jute, i que durant un llarg període de la postguerra restarà en una absoluta paralització; la seva paràlisi serà un fre molt important per a l'economia de la comarca i també suposarà el manteniment d'una borsa d'atur ja força considerable. Amb

l'autarquia l'empresa tenia dificultats a l'hora de proveir-se de jute en els seus mercats tradicionals (Àsia), i per aquest motiu haurà de reiniciar la seva activitat amb la utilització d'un producte bàsic espanyol, l'espart d'Albacete. Així, a partir de la segona meitat dels anys quaranta s'anirà revitalitzant, i passarà d'una plantilla de 453 obrers el 1948 a un miler d'empleats en els seus millors moments.

D'alguna manera la vida econòmica de la ciutat i la seva expansió van quedar molt condicionades per la trajectòria d'aquesta empresa. Pensem, si més no, que promocions d'habitatges com les del Grup de Santa Maria dels Turers en bona part van realitzar-se per tal de cobrir la demanda dels treballadors d'aquesta empresa. Durant el dia de sant Martirià de 1952 es va produir un enorme incendi en les seves instal·lacions, que feu planar durant unes llargues hores el fantasma de la incertesa i la crisi per tota la ciutat. Més endavant, la puixança de Gimferrer mourà el seu propietari a buscar mà d'obra a Andalusia, i es projectarà, fins i tot, el grup d'habitatges "Gimferrer", popularment conegut per "Corea".

Al costat de la presència dominant de Gimferrer SA trobem altres empreses que mostren la importància del sector tèxtil, del cuir i del calçat a Banyoles. Aquest és el cas de Moltfort's, amb 104 treballadors l'any 1948, dedicada a la fabricació de mitjons, però amb la seu central a Mataró; de l'empresa Castañer y Serra SL, amb 74 empleats i que produïa espadenyes, i també la blanqueria Juan Ametller SL, amb 52 treballadors. La resta d'indústries d'aquests primers anys de franquisme (si n'exceptuem Agustí Hnos. y Masoliver, dedicada a la construcció, amb 453 treballadors) són petites empreses dirigides bàsicament a cobrir la demanda local i comarcal, i hi conviuen els més diversos sectors empresarials: adoberies (Hijos de N. Franch, Hijos de F. Pujol, Agustín López), xocolates (Torrent, Ametller, Torras), tèxtil (Manufacturas L.B, Àngel Cabuti), empreses productores de gàbies, de paper i, fins i tot, productores locals de gasos (Planas, Mitjá y Cia).

A final dels cinquanta es va percebant un cert creixement industrial. En els informes del vertical d'aquesta dècada ja es detecta l'impuls de la comarca i un augment en la falta de mà d'obra per a les indústries que hi estan sorgint. En un cens d'aquest sindicat de l'1 de juliol de 1957 apareixen prop de 3.100 persones dedicades al sector industrial i de serveis, i podem adonar-nos que es tracta d'una estructura econòmica molt poc diversificada, on el tèxtil domina a bastament (1.400 obrers, el 45'16% de la població industrial censada), seguit de lluny per la construcció (400 empleats, 12'90%).

Amb l'entrada en vigor dels Plans d'estabilització de 1959 es dona l'oportunitat a aquest incipient creixement que es venia observant a final

d'aquella dècada per tal que trobi la plataforma necessària per al seu impuls, i apareixeran moltes petites empreses familiars que diversificaran i modernitzaran l'estructura industrial de la comarca. Així, sectors com el metall i l'alimentació comencen a agafar força, i en són un exemple empreses com *Construcciones Electromecánicas Francisco Félez* (CEFF), la *Metalurgia Bañolense* (METBA), *Bombas Lago*, *Bombas Espa* o la DYTSA; sorgeix un sector industrial nou, liderat per una nova fornada d'empresaris que, per regla general, provenen de les escoles tècniques o d'iniciatives empresarials molt petites. A poc a poc la indústria va canviant els seus criteris d'emplaçament: si abans s'ubicava al bell mig de la ciutat de Banyoles, ara tendirà a buscar la perifèria, i també es començarà a estendre per altres municipis. Lentament, Cornellà i Porqueres es van aprofitant d'aquests nous criteris, i es va solidificant, doncs, una estructura industrial molt potent, diversificada, controlada per un empresariat local i amb una tendència creixent a obrir nous mercats. Aquesta estructura esdevindrà el motor dels canvis més importants que tindrà la comarca en aquest segle (migració, èxode rural, creixement urbanístic de Banyoles i rodalia i millora de les condicions de vida de la població).

El sector comercial. L'estraperlo i el mercat negre

El sector dels serveis té durant els primers anys del franquisme una dimensió molt reduïda, lligada, és clar, a l'escàs consum i a la crisi generalitzada. En un cens municipal de Banyoles del 1948 podem valorar-ne el pes específic: 7 establiments dedicats a cafès, 9 tavernes, 5 pastisseries, 9 perruqueries, 5 hotels, cinemes (un d'ells dedicat també a ball), 8 botigues de comestibles i 3 de vins; hi cal afegir la importància que tenia el mercat setmanal de Banyoles dels dimecres, punt on es realitzaven una bona part dels intercanvis comercials de la comarca. Les pràctiques de postguerra (el mercat negre o l'intercanvi) també distorsionaran la marxa del sector terciari.

Aquest sector viurà un fort control de les autoritats, i el proteccionisme en serà una clara evidència. En tenim exemples paradoxals en instàncies de comerços que demanen que l'Ajuntament de Banyoles denegui el permís d'obertura d'un establiment de la competència, fins al punt que els representants del Sindicat de l'Alimentació volen vetar l'obertura d'una pastisseria (6 de juny de 1956) perquè pot resultar antieconòmica per a tots plegats. L'extrem control es veu també en un acord de l'Ajuntament de Banyoles en què es denega a un particular l'obertura d'una peixateria: la raó és que totes estaven situades

en un mateix punt de la ciutat, i allí eren més fàcils el control sanitari i, sobretot, la recaptació d'arbitris.

I, d'altra banda, sobre el comerç recau una forta pressió fiscal, especialment en els primers anys, exercida per la *Fiscalía de Tasas*, la qual provoca certes tensions: el 12 de desembre de 1946 es produeix un fort malestar entre determinats comerciants de la ciutat per una inspecció d'aquesta fiscalia, que s'acaba amb la detenció d'un matrimoni de botiguers, als quals s'acusa de participar en “*un movimiento revolucionario que el día 12 de los corrientes [...] contra los Agentes de esta Fiscalía Provincial de Tasas al tratar de hacer una inspección en el establecimiento del mismo*”; en la carta del governador civil a l'alcalde de Banyoles, on es demana la compareixença en el jutjat del matrimoni promotor de la protesta, ja es parla del malestar existent, d'abast provincial, contra la Fiscalia: “*Observado el estado de rebeldía que contra este organismo venimos advirtiendo en algunas localidades de la Provincia, y de los cuales V.E. ha sido informado oportunamente*”. Precisament, el detingut és Josep Ametller Gratacós, que fou destacat membre d'ERC i alcalde de la ciutat durant la guerra. En els pobles de la comarca el petit comerç tindrà la missió d'assegurar les subsistències de la població; les reduïdes dimensions dels establiments d'aquest sector es fan paleses amb l'existència de 6 comerços només al municipi d'Esponellà.

Dèiem abans que en els primers anys de franquisme l'estraperlo i el mercat negre distorsionaran la marxa del comerç. El mercat negre, que ja existia durant la guerra a causa de la manca de subsistències, es torna a posar en funcionament després del conflicte. El bon coneixement del terreny permetrà a alguns homes de la comarca de compaginar activitats de contraban amb una altra tasca força ben remunerada, la d'acompanyar persones en el pas clandestí de la frontera; així, es deté una persona de Banyoles que en els anys 1940 i 1941, en companyia dels seus germans, es dedicava al contraban de tabac i d'accessoris de bicicleta, i que és detinguda, justament, perquè havia estat proposada com a guia per acompanyar uns sospitosos a canvi de 800 pessetes.

Un entrevistat ens descriu la seva participació en l'estraperlo, i assenyala, de bell antuvi, que es tractava d'una pràctica molt generalitzada. Aquest testimoni participava en l'estraperlo de bestiar, i duia vedells fins a Rocacorba, des d'on els portaven cap a Vic; parla, també, que en aquesta pràctica participaven elements militars i propers al règim: “Aquests eren els que més se'n beneficiaven”, ens comenta aquest home. A vegades l'estraperlo no fou una font d'enriquiment, sinó un sistema per poder sobreviure en aquells temps de mancances; així ho reflecteix Joan Olivas: “Les dones eren grasses i pujaven al tren petit davant la

fàbrica de saques. Aquelles dones que els viatjants que compartien seient al seu costat al tren veien boterudes, rudes, rabassudes, fardasses i malgirbades i que al viatge de tornada, descobrien desintegrades, desinflades, ja desproveïdes d'aquelles càrregues alimentàries emmotllades a llurs cossos de marmanyeres que se sabien l'ofici i tots els trucs per evadir-se de les vigilants parelles de la guàrdia civil”.

També el mercat negre s'estén a productes com ara el blat; segons Carlos Barciela, en un estudi fet sobre aquest producte, el mercat negre de blat arribà a superar el mateix mercat oficial. Un testimoni que treballà en una farinera ens comentà que “normalment fèiem una mòlta legal i quatre d'estraperlo”. El 1943, per exemple, dues de les farineres que hi havia a Banyoles tenien les seves moles precintades per ordre del *Sindicato Nacional del Trigo*.

En els primers anys del franquisme abunden els detinguts acusats de contraban i d'altres delictes econòmics. La *Fiscalía de Tasas* actua en la major part dels casos per tal de posar a disposició judicial els detinguts, a qui, majoritàriament, s'imposaran multes i alguns mesos de presó. També sovintegen les sancions i les ordres de tancament contra empreses que no complien amb la normativa econòmica del règim. No obstant això, i malgrat el rigor amb què es volia fer respectar la llei, aquesta quedarà absolutament superada per la realitat econòmica.

L'escassetat alimentària dels primers anys va fer ressuscitar la figura econòmica del troc, i gent de Banyoles acostumava a anar a les cases de pagès de la comarca per realitzar aquest intercanvi, i els pagesos els proporcionaven articles alimentaris a canvi de productes manufacturats, com, per exemple, espadenyes.

El comerç s'anirà recuperant a mesura que ho vagi fent la indústria. A poc a poc, Banyoles va creixent demogràficament i urbanística; aquest creixement crea noves expectatives als establiments comercials i de serveis que s'hi van instal·lant. També el turisme, a partir de la segona meitat dels anys cinquanta, sembla recobrar un cert impuls entorn de l'estany; són els temps de la declaració de l'estany com a *paraje pintoresco*, de la fi dels treballs de Javier de Whintuysen per tal de convertir-lo en un jardí emblemàtic i de les propostes de l'Ajuntament de construir-hi un parador a l'estil dels que el règim edificava pertot arreu.

L'agricultura en plena transformació

En el camp, i pel que fa a les relacions de propietat, podem dir que es torna a la situació anterior a la contesa bèl·lica. D'entrada, les tímides experiències de col·lectivització que es provaren durant la guerra queden completament anul·lades; a Vilademuls, per exemple, tot just acabat el conflicte s'interposen

demandes de desnonament contra arrendataris i masovers que s'havien negat a pagar als propietaris aprofitant la nova situació política. Aquest és un clar exponent que al camp ha tornat a canviar la relació de forces; ara, però, trobem una situació molt més favorable als grans propietaris.

El camp patirà un fort intervencionisme de l'Estat. Segons C. Barciela, els efectes de la guerra no van ser catastròfics per a l'agricultura, però sí que ho serà la política agrària de l'Estat franquista; un dels instruments d'aquesta política intervencionista serà el *Sindicato Nacional del Trigo*, que, com altres serveis de les seves característiques, exigirà una quota ("cupo") forçosa de blat als productors de la comarca. La quantitat a lliurar és considerada clarament abusiva per molts pagesos, i a causa d'aquest malestar que es percep al camp els pagesos de Banyoles presentaran unes instàncies contra els cupos forçosos l'agost de 1945; alguns exemples d'aquestes instàncies mostren amb claredat l'abús que suposava el sistema de cupos: així, un pagès afirma que ha tingut una collita de 480 quilos, 120 dels quals se'n van per poder sembrar i per al cupo i només li'n queden 250 per a una família com la seva, integrada per 6 persones.

El malestar contra l'intervencionisme de l'Estat en matèria agrícola porta determinats agricultors a desobeir la normativa oficial pel que fa als cupos forçosos; però l'Estat no estava disposat a permetre cap rebel·lia en aquesta direcció, i el maig de 1947 són detinguts 5 agricultors banyolins per no haver lliurat el cupo forçós de patates. El zel de les autoritats pel que fa a aquest sistema es mostra també en l'avís de l'Ajuntament d'Esponellà, del 28 de febrer de 1948: "*El pasado miércoles fuimos llamados al despacho del Sr. Gobernador el Alcalde y el Secretario, y nos comunicó que teníamos que repartir el cupo forzoso de 10.000 kgs. de patatas que fué señalado a este pueblo, o que nos metería a la cárcel. También nos dijo que una vez repartido el cupo quería que se le entregara enseguida y que le fuéramos mandando rápidamente los nombres de los que no las entreguen, a los cuales iría llamando de CINCO EN CINCO a su despacho y les diría que si dentro de 3 días no la entregaban los haría meter a la cárcel, cosa que como decía cumplirá inexorablemente*".

Amb el franquisme el camp viurà en una plena transformació. Lentament aniran desapareixent les petites explotacions, i es tendirà a la concentració de la propietat en mitjanes i grans explotacions agropecuàries. Així, el 1962 hi havia a la comarca 1.705 explotacions de menys de 5 hectàrees i 38 de 50 a 100 hectàrees; el 1972 la tendència és prou clara: 507 explotacions de menys de 5 hectàrees i 58 de 50 a 100 hectàrees. El canvi es reflecteix en els règims de propietat de la terra, i amb el temps es tendeix a augmentar la propietat i a disminuir els altres tipus de relació, com l'arrendament i la parceria. Desapareixen

també, a partir dels anys cinquanta, conreus com l'olivera o l'all, que exigien força mà d'obra al camp; aquest fenomen, unit a l'atracció de la indústria de Banyoles i d'altres ciutats, provoca un fort despoblament de les àrees rurals, i és en aquest moment quan municipis com Sant Miquel de Campmajor, Vilademuls o Crespià perden una part important de la seva població. Al camp, mentrestant, les explotacions van canviant les seves característiques, i hi guanyen importància l'especialització ramadera i la mecanització.

Condicions de vida durant el franquisme

El franquisme, en la seva dilatada trajectòria, comprèn dues etapes econòmiques i socials clarament diferenciades, i, certament, ben poca cosa tenen a veure els temps posteriors a la guerra (allò que coneixem com a postguerra) amb els que s'inicien durant els anys seixanta, coneguts amb el nom de "*desarrollismo*". El primer símptoma que deixa la contesa civil és justament l'existència d'una important borsa d'atur, que ja arrenca en l'etapa republicana i que es va agreujant amb el pas del temps; aquest fet s'explica, en part, per la incapacitat de l'economia comarcal de generar el dinamisme suficient per absorbir la massa de desocupats. La guerra, amb el seu efecte sobre les infraestructures i els mercats, agreujarà la situació, i podrem veure en diferents accions dels ajuntaments la preocupació pel tema de l'atur. El fet que empreses tan importants com Gimferrer estiguin un llarg període tancades provocarà que molts dels seus antics treballadors es vegin obligats a buscar altres activitats per poder guanyar-se la vida; així ens ho explica un antic treballador, que passarà una llarga temporada anant a bosc a fer carbonet o recollint glans a la zona de la Mota. Aquesta proximitat del camp i dels seus recursos és precisament allò que farà apaivagar els efectes de la intensa desocupació que vivia la comarca.

Aquesta situació s'acabarà ja a la segona meitat dels anys cinquanta, i la tendència s'inverteix, cosa que es reflecteix en un informe sindical de 1958, on es detalla que manca mà d'obra per a la indústria i el camp. Serà el moment de la immigració i també del pas d'una bona part de la població rural de la comarca al nucli de Banyoles. Amb la represa econòmica arriba el temps de les hores extres, d'aprofitar al màxim el període de bonança econòmica; a Gimferrer, per exemple, s'arribarà a pagar el doble a la gent que no feia festa.

Les dificultats inherents a la postguerra queden remarcades en molts de detalls, com ara el racionament, que havia començat durant la guerra a través

de diferents sistemes i que continuarà en el franquisme amb la cèlebre targeta de racionament. L'escassetat alimentària, sobretot, es patirà amb més intensitat a la Banyoles dels primers anys quaranta i en menor proporció a les zones rurals de la comarca, gràcies a l'habitual aprovisionament del camp. Les dues zones, la més i la menys proveïda, entraran en contacte en reobrir-se antigues fórmules d'intercanvi. Aquests problemes d'abastament es troben encara reflectits a principi dels cinquanta en una acta del Sindicat Vertical, on s'obre una polèmica entre l'estructura sindical i els representants municipals.

A les empreses, i fins als anys cinquanta, es donen plus per “vida cara”, la qual cosa reflecteix les dificultats econòmiques del moment. Però un dels principals problemes que afectarà la població durant una bona part del franquisme serà el de l'habitatge; ja l'abril de 1942 la *Obra Sindical del Hogar* demana la col·laboració de l'Ajuntament de Banyoles per a la urbanització del grup d'habitatges *San Martirián*, que constarà de 27 habitatges i entrarà dins de les primeres promocions públiques d'habitatges que es faran a les comarques gironines. En l'adjudicació de les cases es tindran en compte diferents conceptes; tal com assenyala Rosa Fraguell en el seu estudi sobre la política urbanística de la *Obra Sindical del Hogar* a les comarques gironines, “un 10% (de les adjudica-

Actes d'inauguració del grup d'habitatges de Santa Maria dels Turers, any 1955. Foto de Cruells.

cions) són per a productors ex-combatents, ex-captius, militants de la *Cruzada, División Azul, Vieja Guardia* i vídues de caiguts que siguin caps de família”.

Però la construcció del grup *San Martirián*, que comprèn part dels carrers Estartús, Joaquim Hostench, Remei i Pare Claret, va ser del tot insuficient per anar absorbint les allaus migratòries que es produïren a la ciutat a partir dels anys cinquanta, i es va procedir a la construcció de dos grups més. El primer, de 16 habitatges i iniciat directament per l'empresa Gimferrer, i que s'ubicarà en el sector de Guèmol, tenia com a finalitat cobrir les necessitats dels operaris d'aquesta empresa. I el 1955 es finalitza el projecte més ambiciós de la *Obra Sindical del Hogar*, el Grup d'Habitatges de Nostre Senyora dels Turers (conegut per barri de Sant Pere o “cases barates”); fou construït per l'empresa *Colomina y Serrano*, i patirà, des de l'inici, enormes problemes a causa de la mala qualitat de les construccions i la improvisació amb què es portarà a terme tot el projecte.

En la documentació del vertical trobem reflectida la polèmica. A final de desembre de 1955 ja comencen a arribar queixes dels veïns, un dels quals protesta perquè la Companyia d'Aigües vol fer pagar a cada propietari dels nous habitatges 1.100 pessetes per la presa d'aigua, i la companyia manifesta que no pot fer el subministrament d'aigua abans que s'obri el carrer Pere Alsius, per on ha de passar la conducció. Els mateixos responsables del Sindicat Vertical demanaran als seus regidors del terç sindical que mirin de pressionar l'Ajuntament a fi de resoldre la qüestió. En un informe del vertical del maig de 1956 ja es detalla que, reiteradament, es personen a la seu del sindicat de Banyoles veïns del grup “*formulando quejas y reclamaciones sobre varias deficiencias que a su criterio existen en el referido grupo, tales como carencia de alumbrado público, falta de vigilancia, estado de abandono de las calles y plazas, falta de apertura de calles de acceso, etc.*”. Però serà difícil que les queixes es puguin articular en una forma de protesta més organitzada; una raó que podria explicar aquest fet és que els constructors van concebre el grup amb una enorme diversitat pel que fa a les superfícies de les parcel·les.

El gran impuls

Els anys cinquanta, en l'aspecte econòmic, marquen un punt i a part. Es tracta d'un trencament que es reflecteix en la indústria, que tendeix a la diversificació i a la modernització, i on apareixerà, fins i tot, una classe empresarial nova, que no té res a veure amb les antigues castes de la ciutat, sinó que, en

molts casos, procedeix del món de la tècnica o dels petits tallers. L'agricultura també és afectada per aquests temps de canvis, i s'hi observa una tendència a la concentració de la propietat i a l'èxode rural. La puixança econòmica que s'acosta té uns clars efectes sobre diversos factors, com poden ser el creixement demogràfic i un replantejament dels antics esquemes urbanístics i geogràfics de la comarca.

Des de la fi de la guerra l'estancament demogràfic havia estat una constant, fet que s'explica per la crisi econòmica i, també, per la mortalitat de població jove produïda pel conflicte; la comarca s'havia estabilitzat en uns 15.800 habitants des de 1939 fins a 1950. A partir d'aquesta data es comença a produir un creixement lent però continuat: el 1960 la població arriba als 16.682 habitants i el 1970 ja ha assolit els 18.140. La recuperació econòmica és un dels factors que incideix directament en l'augment continuat de la població, però també s'explica per un altre factor: la immigració; la indústria, sobretot, atrau una important quantitat de mà d'obra (la primera allau, atreta per Gimferrer SA, tal com hem vist).

Aquest canvi demogràfic comportarà alhora una redistribució de la població en l'àmbit comarcal. Les transformacions que es produeixen al camp i l'atracció de la indústria porten molta gent dels pobles de la comarca a traslladar-se a les grans ciutats, i Banyoles es veurà beneficiada per aquest fenomen. Així, mentre que aquesta ciutat va guanyant habitants de forma contínua, els altres municipis queden estancats o entren en un perillós descens poblacional: municipis com Sant Miquel de Campmajor passen de tenir 737 habitants l'any 1950, a tenir-ne 303 l'any 1975, i efectes similars es podran veure en pobles com Crespià, Espinellà o Palol de Revardit.

Banyoles, doncs, es prepara per ser la plaça forta de la indústria i del comerç d'aquesta etapa de creixement. A partir de la segona meitat dels cinquanta es produeix la primera gran expansió urbanística de la ciutat, amb la construcció d'habitatges socials (el grup Santa Maria dels Turers o el Gimferrer), destinats a cobrir la demanda d'habitatges d'aquesta nova població, que procedeix en la seva majoria de les zones rurals i de la immigració. L'augment de la població complicarà la problemàtica de l'escolarització de la ciutat, i així, mentre que a la resta de pobles de la comarca les escoles rurals es van buidant, a Banyoles es dona llum verd, després d'incansables gestions, al grup escolar Baldiri Reixac. El "desarrollismo" del moment té en la destrucció del passeig de la Indústria un exemple de la ciutat que es pretenia. L'expansió de la ciutat arriba, en aquesta segona meitat dels cinquanta, fins a les ribes de l'estany; el projecte

d'enjardinament de Whintuysen, o el de la construcció de la font del Vilar són els primers passos d'una major interrelació entre la ciutat i l'estany.

LA CULTURA DAVANT EL FRANQUISME

En matèria cultural el règim posarà un accent especial en l'ensenyament. A partir del 1939 s'acaba l'escola laica i liberal que la Generalitat republicana s'havia encarregat de posar en funcionament; no solament desapareixerà la pedagogia més progressista, sinó que, amb ella, també es farà una depuració total d'aquells mestres que s'havien mostrat massa actius en aquests ensenyaments. El mateix procés de depuració que afecta l'administració local es produeix a les escoles; des dels ajuntaments i des de les delegacions locals de FET y de las JONS s'envien informes dels mestres de cada poble a la Comisión Depuradora del Magisterio que hi ha a Girona. En un d'aquests informes, del mestre de Sant Esteve de Guialbes, apareixen fins i tot els diaris que llegia, i se li retreu que hagués estat un dels ideòlegs dels rabassaires i de "*los dirigentes rojos del pueblo de San Esteban*".

La nova escola que sorgeix a partir de 1939 gravita a l'entorn de dos elements prou aclaridors, el primer dels quals és la religiositat. Els ordes religiosos perseguits durant el període 1936-1939 tornen a recuperar el seu poder, tret dels germans Gabrielistes, "els Hermanos", encara que el seu local servirà novament per a l'ensenyament. Així, l'any 1940 ja estan una altra vegada ensenyant les Terciàries Dominiques de l'Anunciata a Cornellà del Terri, i les Filles del Sagrat Cor i les Clarisses de la Divina Providència a Banyoles. El règim, doncs, retorna a l'Església la seva influència en el món educatiu.

El segon element essencial és la concepció que té el nou estat de l'escola, la qual ha de servir de corrent de transmissió del seu ideari; per aquest motiu, en el magisteri no hi ha lloc per als refractaris, i a les aules apareixerà la nova simbologia dominant: els quadres de Franco, el crucifix i els mapes d'Espanya. I per això la història que s'impartirà intentarà vehicular una determinada idea d'Espanya, lligada a les nostàlgies imperials i a la pàtria com a "*unidad de destino en lo universal*". En aquest context s'ensenyava a les aules "*Formación del Espíritu Nacional*", el català queda anul·lat i neutralitzat com a llengua educativa.

Les escoles posen a la disposició dels inspectors uns llibres de visita, on aquests anoten qualsevol anomalia que hagin detectat. Salomó Marquès, en els seus articles, ens recorda que la màxima preocupació d'aquests inspectors era,

Fotografia de Cruells de l'any 1955 durant el concurs de caramelles.

precisament, de caràcter ideològic: llengua, religió i pàtria en seran les constants. Per exemple, en el llibre de visites de Banyoles del 1947 es trobarà una anotació força eloqüent: “*No están suficientemente formados o educados (els alumnes més grans de l'escola) porque son los que más se resienten de los años nefastos del período rojo*”. Al de Sant Miquel de Campmajor del 1944 es trobarà una preocupació de tipus patriòtic: “*Recordamos que los actos diarios de izar y arriar la bandera –por lo que calan hondo en el espíritu– son obligatorios*”; i una altra de tipus lingüístic de la mateixa escola, però de l'any 1949: “*Es difícil para esta Inspección entenderse con las niñas que sólo manejan, con soltura, el catalán*”.

El 1942, en els locals que havien estat la seu de l'Ateneu Republicà d'Esquerres s'instal·la l'acadèmia Abat Bonito, promoguda per Josep Brugulat; aquest centre, de caràcter privat i laic, esdevindrà un dels eixos essencials de l'ensenyament de Banyoles i comarca: pel seu tarannà i per l'ús del català serà un autèntic oasi dins el panorama comarcal.

Els ajuntaments de la comarca a partir de 1939 comparteixen una preocupació comuna amb els republicans: la necessitat de dotar la població d'equipaments educatius. El paradigma d'això són les innumerables gestions que farà l'Ajuntament presidit per Miquel Boix a fi d'aconseguir la construcció, per

part de l'Estat, del grup escolar Baldiri Reixac, conegut com “la Vila”; les gestions portaran l'alcalde fins a Madrid per negociar amb la *Dirección General de Educación Primaria*, i el 1955, en entrar en funcionament, suposaran una solució important a la problemàtica plantejada en l'àmbit de l'ensenyament públic.

El català ja no té res a dir dins el sistema educatiu i també ha estat bandejat de la vida política i administrativa. Els ajuntaments a partir de 1939, i a instàncies superiors, aproven mesures per canviar els rètols en català pel que serà, a partir de llavors, l'únic idioma oficial: l'espanyol. El consistori banyolí, en un esforç per no esmentar la paraula “català” i per dissimular les conseqüències de la mesura, redacta un acord ben particular: “*Al objeto de facilitar y propagar los rótulos y anuncios en lengua española, se concede un plazo de un mes para que sin pago de derechos municipales se borren los redactados en otro idioma y se pongan en lengua oficial*”.

En els primers anys de la postguerra la cultura respira la mateixa migradesa que la vida social i econòmica; queden lluny els anys de la República amb el seu brogit cultural. En trobem un exemple en el periodisme banyolí, sempre actiu i ple d'iniciatives, que no es començarà a recuperar fins que aparegui el 1946 la revista *Horizontes*. El règim intenta penetrar en el teixit cultural i esportiu mitjançant els seus instruments polítics, com la Falange o el Frente de Juventudes, però fracassarà; en certa manera, el buit cultural que deixen les entitats de caràcter progressista i compromeses amb la causa republicana l'omplirà l'Església amb el seu teixit associatiu. Així, el moviment religiós estarà clarament representat en entitats com el *Círculo de Católicos*, que tindrà el teatre entre el seu camp d'acció a través de la seva *Sección Recreativa*; una altra entitat prou activa serà el Jovent d'Acció Catòlica, que a redós de la parròquia tirarà endavant projectes com l'anteriorment esmentada revista *Horizontes*.

Quan el 1943 es proposa la creació del Centre d'Estudis Comarcals, en la instància ja es deixa clar qui haurà de presidir l'entitat: “*Bajo la presidencia honoraria de los Señores Alcaldes y Arcipreste de Bañolas*”; encara que la presidència era totalment honorífica, ja diu molt de l'omnipresència del fet religiós dins el panorama cultural. No obstant això, la tasca del Centre, capitanejat entre d'altres per Jaume Butinyà i Francesc Figueras, és ingent: a part de resultar un esperó per fomentar la investigació històrica i cultural (entre els seus membres trobarem l'historiador i folklorista mossèn Lluís Constans), es converteix, al llarg dels anys, en una eina indispensable per defensar el patrimoni històric de la comarca.

Les entitats culturals i esportives de la comarca participaven del mateix control que la resta de la societat. Els membres escollits d'una junta havien de passar els corresponents informes polítics i socials que emetien la FET y de las JONS i el “*puesto*” de la Guàrdia Civil. Una manera més que evident d'assegurar-se que no penetraven en les entitats elements subversius.

L'activitat cultural de la comarca no es començarà a recuperar fins a final dels anys cinquanta; a partir d'aquest moment es van succeint tota mena d'iniciatives que representen una clara renovació cultural i que busquen una nova posició. El 1958 es funda l'Agrupació Teatre i Art, dirigida per Josep M. Capella, que recerca nous plantejaments teatrals i que farà possible l'escenificació de la Passió de Banyoles (*Ecce Homo*), escrita per Frederic Corominas. L'Església segueix tutelant una bona part d'aquestes noves iniciatives culturals, però ara el seu tarannà és més obert i més progressista; n'és una prova el fet que fomenti la Setmana de la Joventut de 1964, que, d'alguna manera, marcarà el punt de sortida de les propostes culturals que ompliran la comarca durant els seixanta i bona part dels setanta.

Precisament des de les noves propostes culturals que es van succeint (*Presència 63*, *Tint-1*, *Tint-2*, *el Febrer Jove*), es va perfilant una certa oposició al règim, quan es porten a Banyoles les avantguardes culturals i les veus més crítiques al règim; s'articula així un nou estat d'opinió envers el règim. I a poc a poc, aquests grups que es mouen al voltant d'aquestes iniciatives recuperen terrenys molt emboscats, com és el del català, al qual proporcionen l'oportunitat de convertir-se en la llengua que vehiculi tot aquest ressorgiment cultural. Aquests grups estan formats, bàsicament, per gent molt jove, sovint amb connexions amb el món universitari, i que tindran en comú la manca de lligams amb els republicans que combateren Franco. Aquest moviment que va creixent i que s'expressa dins els paràmetres de la cultura emergirà, finalment, en clau política a partir de la creació, el 1976, de l'Assemblea de Banyoles i comarca.

La transició democràtica i el període actual (de 1975 a 1995)

MIQUEL AGUIRRE, PERE BOSCH

El llarg trajecte d'aquesta història ens condueix fins al moment actual, quan la manca de perspectiva ens situa més en el terreny de la crònica periodística que no pas en el de l'anàlisi històrica pròpiament dita. En qualsevol cas, la nostra pretensió inicial, cal reconèixer-ho, era eludir el repte que ens plantejaven els editors i tancar aquest relat en una data molt menys compromesa i, per tant, molt més distant. Però a mesura que avançàvem en la resta del període disminuïa la por i augmentava el desig d'acceptar el desafiament, tot i que, més enllà del desig d'assumir estrictament el paper de cronistes, ens semblava molt més interessant oferir també un epíleg que recollís quins són, al nostre entendre, els reptes que planteja per a la nostra comarca la frontera (molt més simbòlica que no pas científica) del canvi de mil·lenni.

LA TRANSICIÓ CAP A UN RÈGIM DEMOCRÀTIC

Els primers anys de la transició democràtica són de canvi i de noves expectatives, i per aquest motiu resulten certament dinàmics a la nostra comarca; així, a final del 1976 es crea l'Assemblea de la Comarca de Banyoles, adherida a

l'Assemblea de Catalunya, però ben aviat quedarà desmantellada per l'eclosió de partits i sindicats: PSUC, ERC, PSC, CDC, CCOO, UGT... El procés fou molt més intens a Banyoles, amb l'aparició d'una considerable quantitat de publicacions polítiques –*Banyoles Socialista* (1977), *Arrel* (1978) i *El Nunci* (1978)–, totes elles de vida força efímera, però no va deixar de tenir repercussions a la resta de la comarca.

En l'àmbit estrictament polític, des de les primeres eleccions municipals del 1979 fins a les darreres del 1999, la comarca ha viscut una evolució força similar, tret de Banyoles i, fins a cert punt, de Porqueres. En aquest sentit, malgrat que en les primeres eleccions la diversitat de tendències polítiques fou la nota predominant, el panorama va acabar homogeneïtzant-se, amb un domini aclaparador de Convergència i Unió, tot i que aquest va començar a qüestionar-se el 1995 pel creixement d'ERC i el sorgiment de candidatures independents.

La prova més evident d'aquest procés, que en certa forma ha seguit la inèrcia general del país als municipis petits –i que pot interpretar-se com a identificació ideològica, però també com una conseqüència del domini d'institucions amb un notable pes sobre els ajuntaments (Generalitat i Diputació)–, la trobem en l'evolució del nombre de llistes presentades a cada municipi: així, si en el 1979 només dos pobles (Camós i Sant Miquel) tenien llista única, el 1983 ja n'eren quatre (s'hi afegien Vilademuls i Palol), el 1987, sis (en aquest cas, Cornellà i Esponellà), i el 1991, nou (tots, llevat de Banyoles i Porqueres). És probable que des d'algunes posicions s'interpreti aquesta evolució com un camí lògic des de l'esclat inicial (fruit de la ressaca de tants anys de monolitisme) fins a la normalitat; però cal no oblidar que aquest fet ha tingut com a conseqüència la desmobilització d'amplis sectors de la societat.

Encara que amb unes connotacions certament diferents, aquest predomini del nacionalisme conservador de CiU també ha estat aclaparador a la resta de convocatòries electorals (Parlament de Catalunya, Congrés i Parlament Europeu), amb més d'un 50% dels vots a gairebé totes les consultes electorals. A banda d'això, la consolidació de les administracions democràtiques, des dels ajuntaments fins al Consell Comarcal, resulta evident i absolutament inqüestionable, tot i que aquests s'enfronten als mateixos problemes que la resta del país (assumpció de funcions sense cobertura financera, problemes de tresoreria, etc.).

LA COMARCA, OASI DE PROSPERITAT?

Des del punt de vista demogràfic, en aquests darrers anys la comarca ha vist com augmentava la població de Banyoles i, de retruc, la d'algunes zones properes (Mata, Melianta, Camós, Cornellà i Borgonyà), mentre que la resta (sobretot Crespà, Esponellà, Sant Miquel, Palol i Vilademuls) en seguia perdent de forma ininterrompuda. El creixement de Banyoles, que en un primer moment va absorbir antics veïnats (com Guèmol o la Font Pudosa) o va provocar l'aparició de noves urbanitzacions (Cases Barates, Mas Palau, Pla de l'Ametller, Canaleta o Can Puig), es va estendre més endavant cap a d'altres municipis dels voltants, bàsicament la zona est de Porqueres, tot formant una perifèria urbanísticament caòtica i desarticulada.

Tot aquest procés ha significat un notable augment del pes de l'eix Banyoles-Porqueres-Cornellà: el 1960 ja concentrava un 65,82% de la població de la comarca, arribà gairebé fins al 77% el 1975 i es manté avui per damunt del 80%. Contràriament, la resta de la comarca ha patit una davallada constant de població, a desgrat d'alguns fenòmens amb més incidència sociològica que no pas demogràfica, com ara el neoruralisme, la reconversió d'antigues masies com a segones residències o, molt més recentment, la proliferació de llars d'avis. D'altra banda, seguint la tendència general del país, en els darrers anys s'ha consolidat el descens de la natalitat, tot i que de manera menys marcada en els municipis que han concentrat el creixement urbanístic o la recent onada migratòria d'africans.

En l'àmbit econòmic, a partir de l'any 1980, amb un lleu retard respecte de la tendència de la resta del país, la nostra comarca va veure com disminuïa el ritme de creixement esdevingut des de la postguerra i s'iniciava un llarg període de crisi; certament, potser l'equilibri econòmic o la dimensió de les empreses (majoritàriament petites) van contribuir a temperar les conseqüències socials del retrocés, però la veritat és que aquest va sacsejar amb prou duresa la nostra comarca: deixant de banda el cas més paradigmàtic de Les Saques, també cal referir-se a d'altres exemples, com ara Agustí, SA (que presenta suspensió de pagaments el març de 1981), Curtidos Ametller (que fa la primera proposta de regulació d'ocupació el setembre de 1980), Serinyà Tèxtil (que tanca l'octubre del 1983) o Cicosà (que restarà tancada alguns mesos des de final del 1981).

Tot plegat té un cert reflex en els índexs d'atur, encara que aquests són molt inferiors als de la resta de Catalunya; el 1986, per exemple, la taxa d'atur era de menys del 7% en el conjunt de la comarca, mentre que a l'Estat espanyol era de

més d'un 20%. En qualsevol cas, potser per efecte de la mateixa crisi industrial o per la dimensió reduïda de les empreses, i de forma paral·lela al que succeeix a la resta del país, des del 1975 fins avui també s'ha produït una progressiva desmobilització dels sindicats, els quals, malgrat que en un primer moment havien tingut una certa presència a les grans empreses, han acabat de perdre tota implantació a casa nostra.

Però a principi dels anys noranta es constata una segona etapa de crisi, molt condicionada pels canvis polítics i socials que es viuran a l'Estat espanyol, especialment la liberalització dels mercats arran de l'entrada en vigor de l'Acta Única Europea. En l'actualitat s'està produint una lenta però contínua entrada de capitals forans a determinades empreses (el cas del Grup Callís n'és el més paradigmàtic), que trenca amb la fórmula tradicional d'empreses controlades des de la mateixa comarca.

En els darrers anys s'ha consolidat de forma definitiva el pes de l'eix Banyoles-Porqueres-Cornellà, seguint el traçat de la carretera C-150, que agrupa, tot i que d'una forma certament desordenada, la major part de la indústria de la comarca i es converteix, si més no econòmicament, en "l'àrea vertebradora del Pla de l'Estany".

El teixit industrial s'ha concentrat en aquesta zona, però la resta segueix essent bàsicament agrícola i ramadera. En aquest sentit, a partir de l'entrada de l'Estat espanyol a la Comunitat Europea, el sector primari ha patit una profunda transformació. En l'actualitat, la principal font de negoci al camp és la ramaderia, sobretot la porcina i bovina, i les explotacions han tendit a anar eliminant els conreus tradicionals i a dedicar-se a d'altres varietats, com ara els farratges; també s'han començat a implantar conreus subvencionats per la Comunitat, com ara el gira-sol. Tot plegat ha produït uns canvis substancials en el paisatge agrícola de la comarca i en la mateixa mentalitat dels propietaris de les explotacions; la majoria de les quals, ara per ara, estan molt lligades a la indústria agroalimentària. En el camp, però, s'obren grans interrogants, sobretot si tenim en compte les reduïdes dimensions de les explotacions i l'edat avançada de la majoria dels pagesos.

Finalment, cal fer referència al sector dels serveis que, seguint la tendència general de Catalunya, han anat augmentant de forma progressiva el seu pes en el conjunt de la població activa ocupada. El comerç, malgrat que va poder viure una certa etapa d'expansió durant els anys setanta i vuitanta, actualment pateix la mateixa problemàtica que la resta del país: la proliferació de grans superfícies comercials, juntament amb l'efecte esponja de l'àrea de Girona, han tingut unes

consequències realment devastadores sobre el petit comerç, especialment el de l'alimentació. Pel que fa al turisme, cal destacar que aquest ocupa un lloc marginal dins l'economia de la comarca; ni tan sols els Jocs Olímpics no van servir per potenciar-lo, amb la paradoxa que l'hotel que es volia construir al Parc de la Draga no va trobar cap promotor privat que s'engresqués amb el projecte del nord-americà Eisenmann (tot un paradigma de la megalomania que es va viure en els anys previs al 1992). Però a desgrat d'aquesta feblesa quantitativa, el model turístic tradicional arrecerat a l'estany ha deixat pas a noves fórmules, com ara les cases de colònies, el turisme esportiu o el rural.

ELS REPTES DEL FUTUR

Com hem apuntat més amunt, la realitat social de la comarca s'ha enriquit amb una important aportació d'immigrants, que en un primer moment arribaren del sud de l'Estat espanyol i actualment provenen del continent africà, bàsicament de Gàmbia i el Marroc. Es tracta d'un fenomen que quantitativament no

Els representants polítics de la comarca celebren l'aprovació del Pla de l'Estany el 17 de març de 1988 (Foto de Joan Vilardell/El Punt).

Obres de desdoblament de la carretera de Banyoles a Girona el març de 1992 (Foto de Manel Lladó/El Punt).

resulta nou, però que planteja el repte d'acceptar aquestes aportacions com un enriquiment de la nostra realitat cultural i d'evitar fenòmens com ara que determinades zones esdevinguin un gueto, l'explotació laboral o els abusos en l'habitatge.

D'altra part, tal com sol succeir, la llei és molt més lenta que la realitat. En qualsevol cas, tot i que aquesta no era la intenció inicial, la veritat és que les pàgines precedents són farcides d'elements que justifiquen a bastament el fet comarcal (deixant de banda els seus límits geogràfics, molt més discutibles). Però per circumstàncies diverses el reconeixement legal de la comarca no arribà fins al 16 de març de 1988, encara que una Mancomunitat sorgida dels mateixos ajuntaments ja feia temps que funcionava. Avui, però, el Pla de l'Estany afronta un repte molt més transcendent: més enllà del fenomen extern del desenvolupament de la Llei d'Ordenació Territorial que ompli de contingut real els con-

sells comarcals, la nostra comarca té la dificultat de jugar un paper propi i diferenciati del dinamisme d'Olot, Figueres i, sobretot, Girona.

En els àmbits demogràfic, cultural i també econòmic, aquest repte existeix i amenaça de convertir-nos en una comarca subsidiària, sense dinàmica pròpia. Jaume Farriol ha parlat, amb aquella ironia que el caracteritza, d'una Banyoles dirigida a esdevenir àrea metropolitana de Girona. Tot plegat ens adverteix que el Pla de l'Estany ha d'apostar amb fermesa a fi de coordinar esforços que permetin oferir una proposta pròpia en tots els aspectes: aconseguint que les institucions extracomarcals (sobretot la Generalitat) assumeixin el fet comarcal en temes transcendents, com ara l'establiment de la xarxa sanitària o educativa, però també planificant de forma ordenada l'espai industrial, el creixement urbà i la protecció del patrimoni natural, coordinant les ofertes lúdiques i culturals... Un conjunt d'elements que, més enllà del reconeixement institucional, atorguin sentit i realitat a la comarca.

Apèndix

Apèndix documental

Document 1

ELS PREDECESSORS. DOS PREHISTORIADORS IL·LUSTRES: PERE ALSIUS I JOSEP M. COROMINAS

Notes bibliogràfiques de Pere Alsius i Torrent

Pere Alsius i Torrent va néixer a Banyoles, el dia 15 d'agost de 1839, i va morir en aquesta mateixa ciutat el 20 de febrer de 1915. La seva vida va transcórrer entre el seu ofici de farmacèutic i els seus estudis sobre diferents aspectes de Banyoles i la comarca del Pla de l'Estany. Era el continuador d'un llinatge de farmacèutics iniciat pel seu avi Esteve Alsius, hereu de can Fina, la farmàcia de Josep Fina. L'any 1861 es llicencià amb una nota d'excel·lent i més tard obtingué el "Premi Extraordinari" de l'examen de llicenciatura. Des de llavors, i fins poc abans de la seva mort, exerceix la professió amb rigor i disciplina: elabora fórmules i fa anàlisis, cosa no gaire freqüent a la seva època. S'ha de remarcar el seu estudi sobre la manera d'elaborar el xarop d'hemoglobina, ja que el seu mètode de preparació no figurava en els formularis. Els seus mèrits són reconeguts aviat quan l'any 1864 és nomenat Socio Corresponsal del Col·legi de Farmacèutics de Granada. La seva activitat el porta a formar part de la Junta Directiva del Col·legi de Farmacèutics de Girona.

Pere Alsius va tenir un paper destacat en la vida pública local de final del segle XIX i començament del XX. Va formar part de l'ajuntament de Banyoles diverses vegades, com a regidor (1883), primer tinent d'alcalde (1885), segon tinent (1890) i, finalment, alcalde (1891). Ja havia exercit d'alcalde en funcions durant l'epidèmia de còlera de l'any 1885, quan va portar a terme una gran tasca sanitària, com demostra el seu *Dietari de Butxaca*. També cooperà en moltes associacions locals i en presidí algunes, com per exemple la Sociedad de Fomento de Bañolas (1882), les Conferències de Sant Vicenç de Paül, la Junta Protectora de l'Asil (1895) i el Montepío de Bomberos (1888); a més, fou membre de la comissió organitzadora de les primeres regates a l'estany (1886). Com a home catalanista i religiós, participa en les vetllades literàries de la Juventud Católica (Cercle de Catòlics), en la Junta

Parroquial promou la peregrinació obrera a Roma i és redactor i col·laborador del *Semanario de Bañolas*.

La seva activitat pública no es limita només a les associacions locals, sinó que també és president de la Asociación Literaria de Gerona, és un dels signataris del missatge que els intel·lectuals catalans presenten a la Reina Regent demanant les llibertats per a Catalunya (1888) i és soci de moltes associacions culturals i científiques d'arreu del país.

Pioner de la història a la comarca

Sense cap dubte, Pere Alsius pot ésser considerat com el primer historiador de Banyoles i el seu pensament suposa un decidit intent de superació del romanticisme dominant a l'època: no es conforma amb una simple exaltació de gestes heroiques, sinó que busca als arxius i observa profundament les restes del passat, tot intentant de comprovar sempre la veracitat dels fets. Evita caure en el localisme i procura aportar quelcom a la història general de Catalunya.

Les influències que rep vénen donades per l'amistat i la col·laboració amb dos jesuïtes il·lustres, els pares F. Fita i F. X. Butinyà, i per la consulta d'autors ja clàssics en aquell moment: J. Pujades, P. de Marca, N. Feliu de la Penya, P. Madoz, V. Balaguer i d'altres.

La seva producció historiogràfica és bastant extensa i es pot dividir en obres d'història eclesiàstica, de síntesi local i de temàtica diversa. Però la seva obra principal, el primer estudi sistemàtic de la història de Banyoles, és l'*Ensaig Histórich sobre la vila de Banyolas*, publicada el 1872 com a fulletó de la revista *La Renaxensa* i reeditat el 1895 per la revista *El Semanario de Bañolas*.

Pioner en les ciències naturals de la comarca

Pere Alsius redactà diversos assaigs sobre la geologia de la seva comarca i de les comarques veïnes: Pla de l'Estany, Vallès, Maresme, Selva, Gironès, Alt i Baix Empordà i Garrotxa. S'interessà per la història geològica, la descripció de sediments, els minerals i les roques, els fòssils, el vulcanisme, la hidrogeologia, les aigües minerals, les torberes i la climatologia.

Va descriure els períodes geològics d'acord amb els coneixements de la seva època. Utilitzava el diluvi com a element de datació relativa i, seguint amb les principals directrius teòriques del seu moment, tenia una visió catastrofista del canvi geològic, que explicava per mitjà dels cataclismes. Estava en contacte amb Lluís Marià Vidal i Norbert Font i Sagué, dues de les persones que en aquell moment impulsaven la geologia a Catalunya. Fou el primer a identificar els sediments lacustres del passat de la comarca; explicava que el llac de Banyoles tenia un antecessor, el gran llac de la tova, el llac d'Espolla, posterior al diluvi. El de Banyoles també ho era, però la seva tova era força més recent. És a través de la geologia, que li permet d'explicar els temps primitius, que arriba a la prehistòria.

L'any 1871, Pere Alsius i Torrent publica a la revista *La Renaxensa* tres articles sota el títol genèric de "L'estany de Banyolas". Aquests escrits constitueixen la seva contribució al camp de la limnologia i marquen l'inici dels estudis de l'estany de Banyoles que s'han mantingut fins a l'actualitat. En aquesta aportació, Pere Alsius presenta la descripció morfomètrica de l'estany i els resultats dels dos sondejors, al llarg i al través, que personalment va rea-

litzar; és la primera batimetria de l'estany de Banyoles. Segons Pere Alsius, té una profunditat mitjana de 22,5 m i una màxima de 60 m. Constata també la inexistència de plantes a grans fondàries i dedueix que l'estany s'alimenta subterràniament. En relació amb això, Pere Alsius destaca la mineralització de les seves aigües, riques en sulfats i carbonats, que recomana per al seu ús públic, agrícola i industrial. La precipitació d'aquests components minerals forma el que ell anomena "tosca calsinal" (travertí) al fons de l'estany, per la qual cosa considera fàcils les petrificacions i les incrustacions, principis d'una futura fossilització. Encara hi afegeix la fauna que té l'hàbitat de l'estany, esmentant-hi mol·luscs bivalves i gasteròpodes de diverses espècies. Entre els peixos destaca l'anguila, el barb, la braga i la tenca com a més abundants. Pel que fa als ocells, Pere Alsius diu que, durant l'hivern, hi nien ànecs de diferents espècies, sobretot ànecs coll-verds, i que les becades i els becadells habitaven entre els joncs i les balques.

Iniciador de la paleontologia de vertebrats

Amb Pere Alsius s'inicia la paleontologia de vertebrats a casa nostra. La seva obra més important com a paleontòleg és la descripció de la fauna quaternària de Serinyà, publicada el 1908; Pere Alsius, però, també es va ocupar de la paleontologia d'invertebrats. En els seus treballs demostra una gran capacitat d'observació i fa acurades descripcions de les peces que troba. Esmenta fins a 22 espècies diferents de la fauna de la bora Gran d'en Carreras de Serinyà. L'interès pels fòssils el va portar a buscar a les pedreres de Banyoles i a demanar als picapedrers que vigilessin les possibles troballes. Justifica l'existència de cada tipus de fauna d'acord amb l'ambient on aquesta vivia; així, en els seus articles fa referència a la fauna marina de l'eocè, a la fauna de mamífers de final del terciari, de clima tropical i anterior al diluvi, i a la fauna dels grans freds quaternaris, totes elles presents a les nostres comarques, i de les quals ell mateix havia trobat nombrosos exemples. Per iniciar-se en la paleontologia de vertebrats va acudir al paleontòleg francès Edouard Harlé, amb el qual va mantenir una gran col·laboració. Se li deu la troballa d'alguns fòssils (d'hipopòtam) del quaternari antic, primers exemples d'una fauna particularment ben representada a la nostra comarca. Mereix ser esmentada la seva descripció de la fauna i la flora dels travertins de Banyoles, la qual va ésser l'única existent durant més de 70 anys.

Pioner de la prehistòria

Pere Alsius és considerat el fundador de la prehistòria catalana. En aquest camp fou un capdavanter, i les seves publicacions sobre prehistòria tenen el relleu especial dels treballs pioners. Els seus estudis sobre la geologia local li van permetre de construir un quadre cronològic del quaternari de les comarques gironines a partir del qual podia interpretar els descobriments prehistòrics que ell i els seus contemporanis van fer a Catalunya. Interessat en les aportacions que sobre la història natural i l'evolució de les civilitzacions a Catalunya podia proporcionar la bora Gran d'en Carreras (Serinyà), s'inicià en l'arqueologia prehistòrica, ciència jove que es començava a desenvolupar a França. Adquirí una sòlida formació en aquest camp, gràcies als seus amplis coneixements de geologia i ciències naturals i als contactes amb prehistoriadors francesos com E. Harlé, G. de Mortillet i E. Cartailhac. Acom-

panyà la descripció puntual de les seves troballes a la bora Gran i a la cova dels Encantats amb obres de síntesi on intentà d'oferir una evolució geològica, climàtica, de la flora, de la fauna i de les cultures durant el quaternari, i es va basar en totes les troballes fetes a Catalunya i en els models proposats pels grans prehistoriadors francesos de l'època. L'atenció que posà en totes les troballes fetes en el travertí de Banyoles culminà en el descobriment de la mandíbula de Banyoles el 1887.

La seva influència hauria estat encara més important si la seva obra última i més completa, *El Magdalenense en la provincia de Gerona*, no hagués quedat inèdita.

A Pere Alsius se'l pot considerar com un dels iniciadors de l'antropologia física catalana. En el capítol XXII de l'obra abans esmentada, *El Magdalenense en la provincia de Gerona* fa la primera descripció científica de la mandíbula de Banyoles en termes estrictament antropològics. Posa de manifest els caràcters més importants d'aquest fòssil i estudia la seva semblança amb altres peces antropològiques; les directrius generals de la seva anàlisi són com les de qualsevol estudi modern. Creia que la mandíbula era la resta humana més vella de la comarca; en aquella època encara no s'havien classificat l'home de Neandertal ni els tipus humans anteriors, i va haver de limitar-se a comparar-la amb les mandíbules més velles conegudes en aquells moments, algunes de les quals avui són considerades neandertalianes i preneandertalianes.

Josep Coromines i Planellas: metge i prehistoriador

La figura de Josep Maria Coromines s'inscriu dins la dels noms il·lustres de la investigació arqueològica. Va néixer a Llançà l'any 1906 i va morir al poble de Serinyà el dia 8 de juliol de 1984. Membre d'una llarga nissaga familiar dedicada a la medicina, ell també es dedicà a la professió mèdica de l'any 1932 fins a la seva jubilació l'any 1976. Fou membre corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona i va rebre diverses distincions pels seus estudis mèdics.

El Dr. J. M. Coromines fou, a més d'un molt bon metge, un gran prehistoriador i un gran arqueòleg, que contribuï d'una forma considerable a l'estudi de les comunitats prehistòriques de la comarca. Treballà més de 50 anys sobre els diferents jaciments de Serinyà. També va dirigir excavacions a Besalú, Porqueres, a la cova Mariver i a la cova de les Encantades a Martís; aquests dos últims jaciments li serviren per estudiar l'edat del bronze a Catalunya.

A partir del 1945 va descobrir i excavar la majoria dels jaciments del paratge del Reclau a Serinyà, entre els quals destaquen la cova del Reclau Viver, Mollet I, la cova d'en Pau i la cova de l'Arbreda. Tots aquests jaciments, publicats per ell puntualment, són imprescindibles per a l'estudi del paleolític mitjà i superior de Catalunya, ja que són els únics que presenten unes llargues estratigrafies que permeten d'establir la seqüència evolutiva i les característiques de cadascuna de les etapes culturals.

A la bora Gran va garbellar les terres abandonades pels antics excavadors i hi va formar una col·lecció d'objectes magdalenians de gran interès, que lliurà al Museu Arqueològic Comarcal.

Tots els materials recuperats pel Dr. Coromines es conserven en el Museu Comarcal del Pla de l'Estany, del qual ell va ser un impulsor fervent. Va enriquir les col·leccions del museu i el convertí en una referència obligada per a tota la prehistòria catalana.

El Dr. Coromines va ésser, a més de director del Museu Arqueològic Comarcal, director del Museu Darder de Ciències Naturals i delegat local d'Excavacions. Participà de manera

destacada en la major part de les iniciatives culturals de Banyoles i la comarca del Pla de l'Estany; membre fundador del Centre d'Estudis Comarcals, en el marc d'aquesta institució i amb el seu suport desenvolupà la seua tasca científica; fou un dels membres fundadors del Centre Excursionista de Banyoles i de l'Associació d'Amics del Comtat de Besalú i un impulsor de l'Associació Arqueològica de Girona, que va néixer a partir d'unes conferències seves donades a la ciutat de Banyoles l'any 1972.

La seva persona va estar també molt lligada a l'Institut d'Estudis Gironins, del qual fou membre fundador i protector i on formava part de la junta directiva. L'unia una gran amistat amb molts arqueòlegs, com Lluís Pericot, catedràtic de la Universitat de Barcelona i president de l'Institut d'Estudis Gironins, que l'encoratjava en els seus estudis.

Fill adoptiu del poble de Serinyà, d'on era metge de capçalera, hi té dedicada una plaça al costat del riu Serinyadell. La vila de Banyoles li concedí la primera medalla al Mèrit Cultural per la seva vida dedicada a la investigació sobre els diferents jaciments de la comarca de Banyoles.

Document 2

QUADRES RESUM D'INDÚSTRIA PALEOLÍTICA

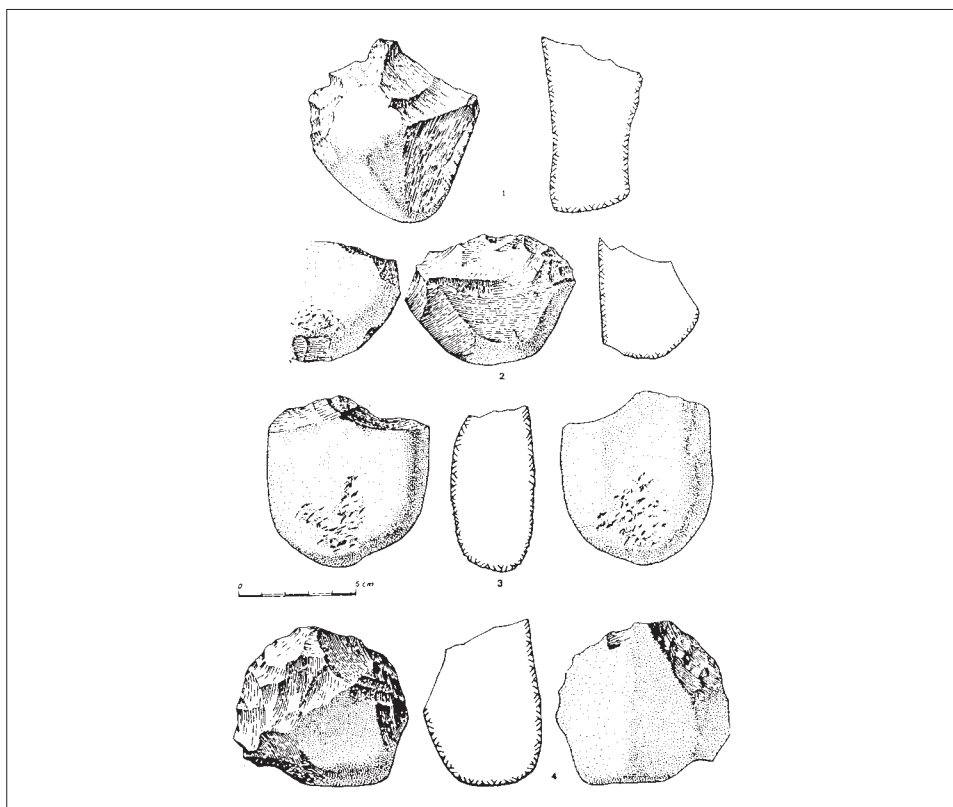

Figura 1.— Indústria mosteriana antiga (aprox. 200.000 anys) de la cova de Mollet.

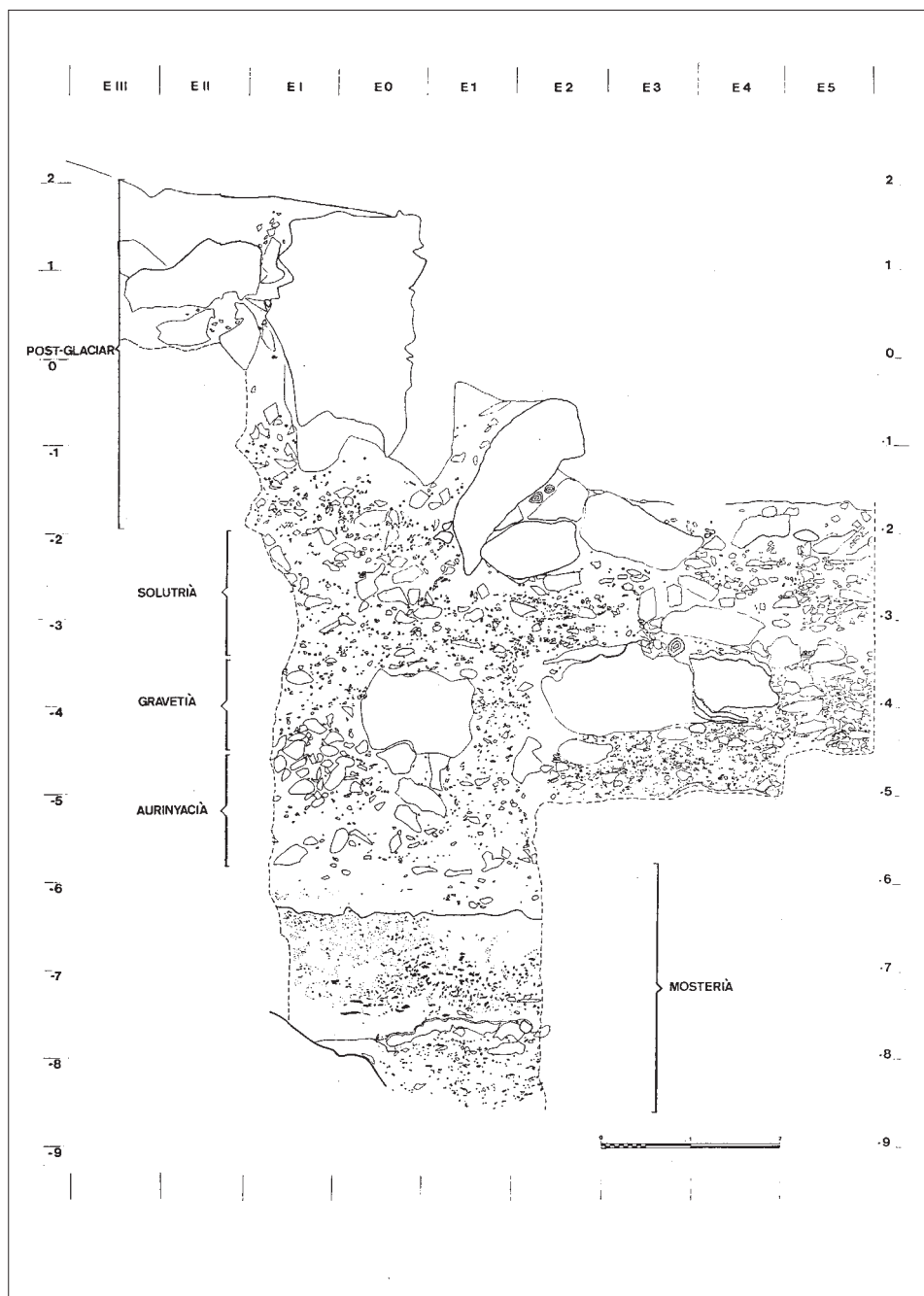

Figura 2.— Estratigrafia de la cova de l'Arbreda.

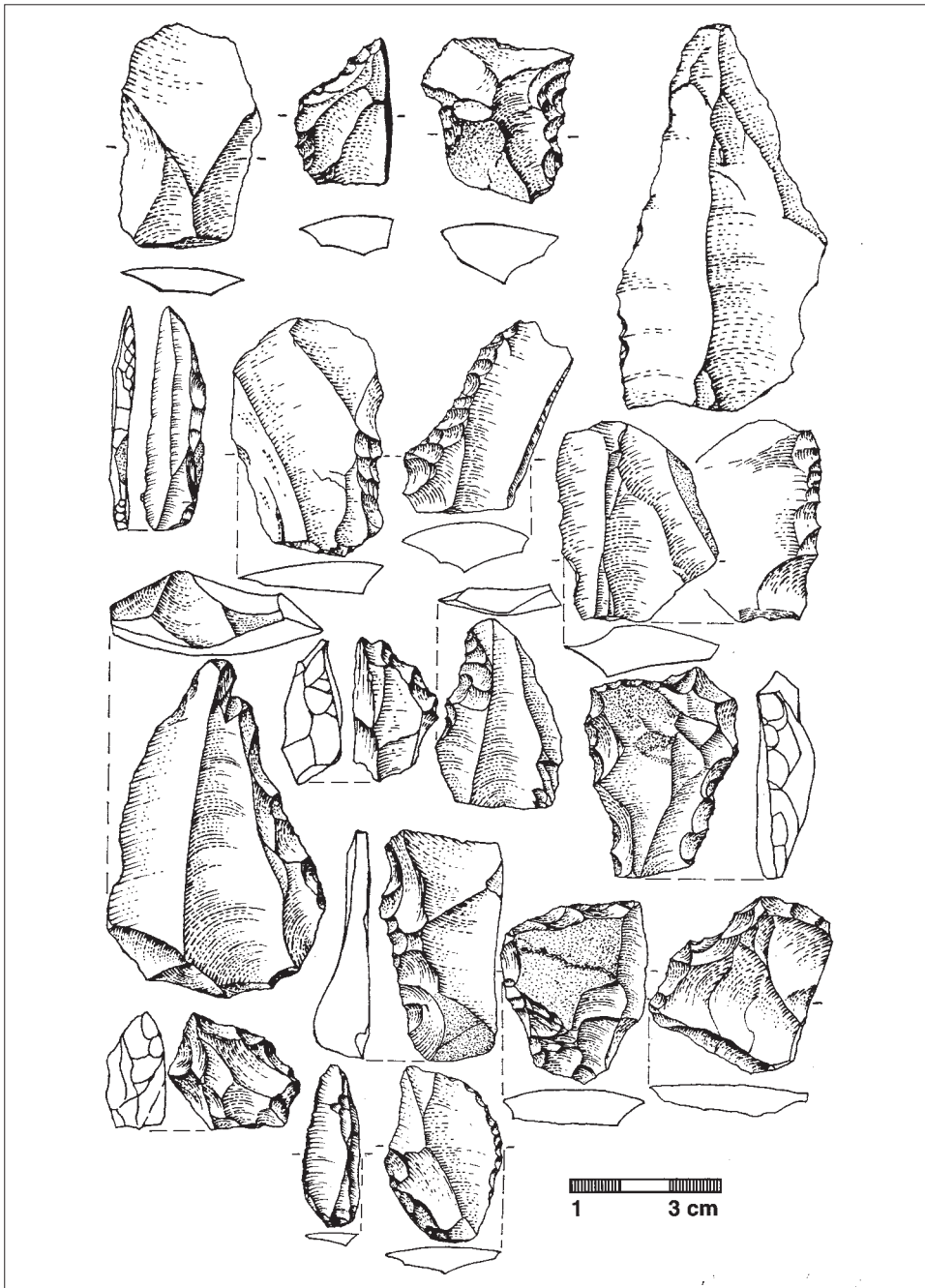

Figura 3.— Indústria lítica de l'època magdaleniense recent, de la cova de l'Arbreda (40.000 BP).

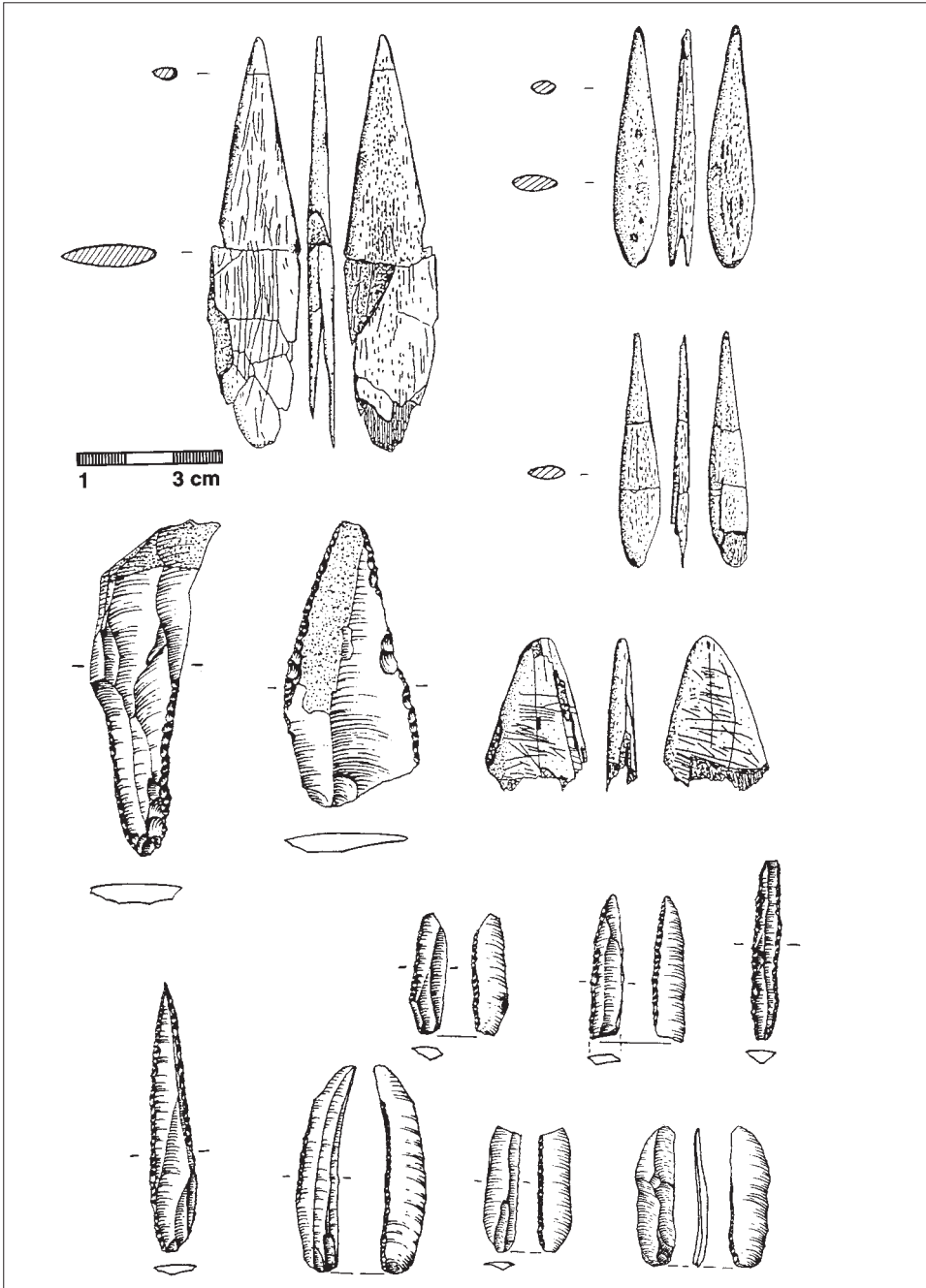

Figura 4.- Indústria lítica i òssia de l'aurinyacià arcaic de la cova de l'Arbreda (38.500 BP).

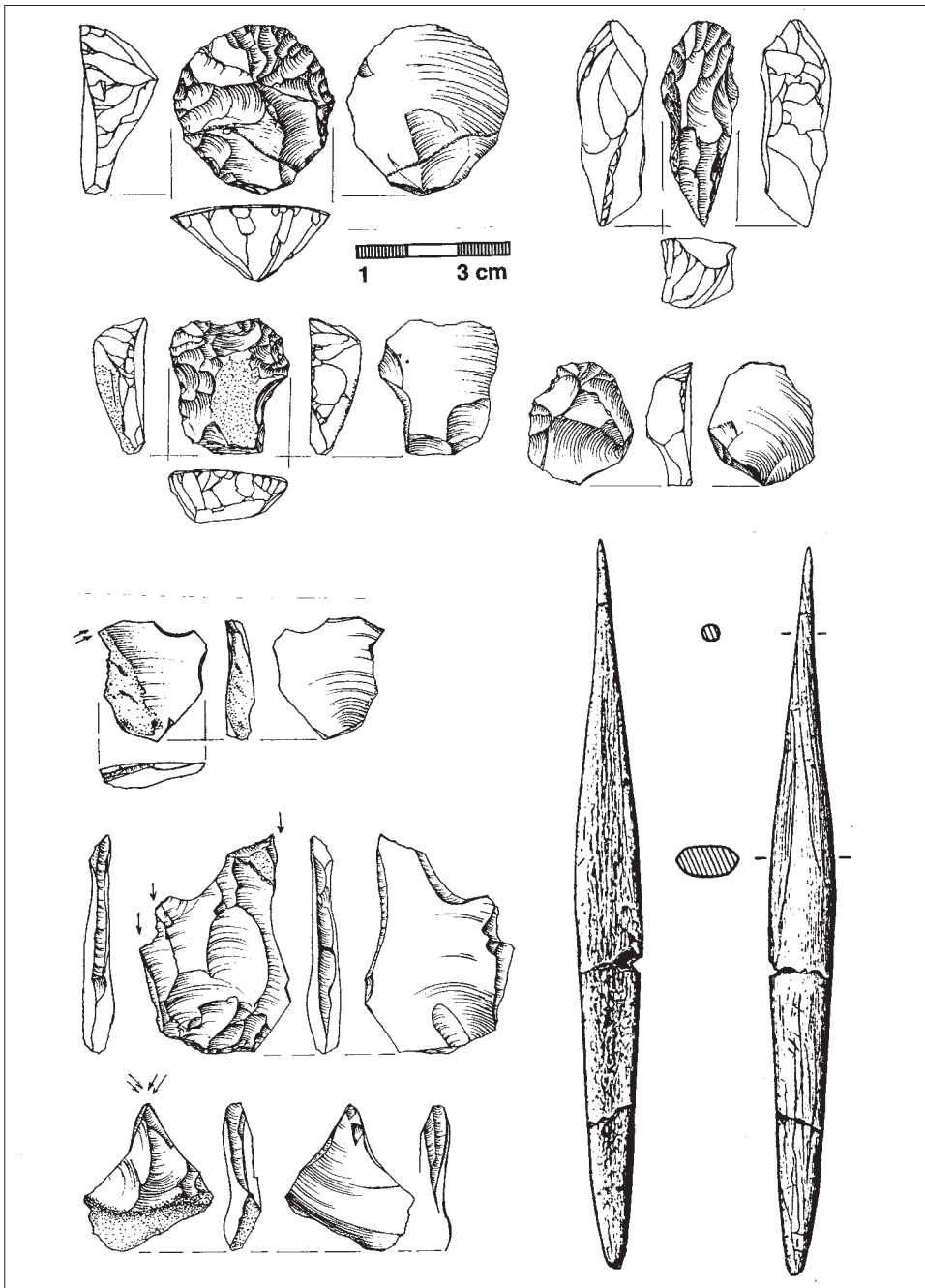

Figura 5.— Indústria lítica i òssia de l'aurinyacià evolucionat de la cova de l'Arbreda (28.000 BP).

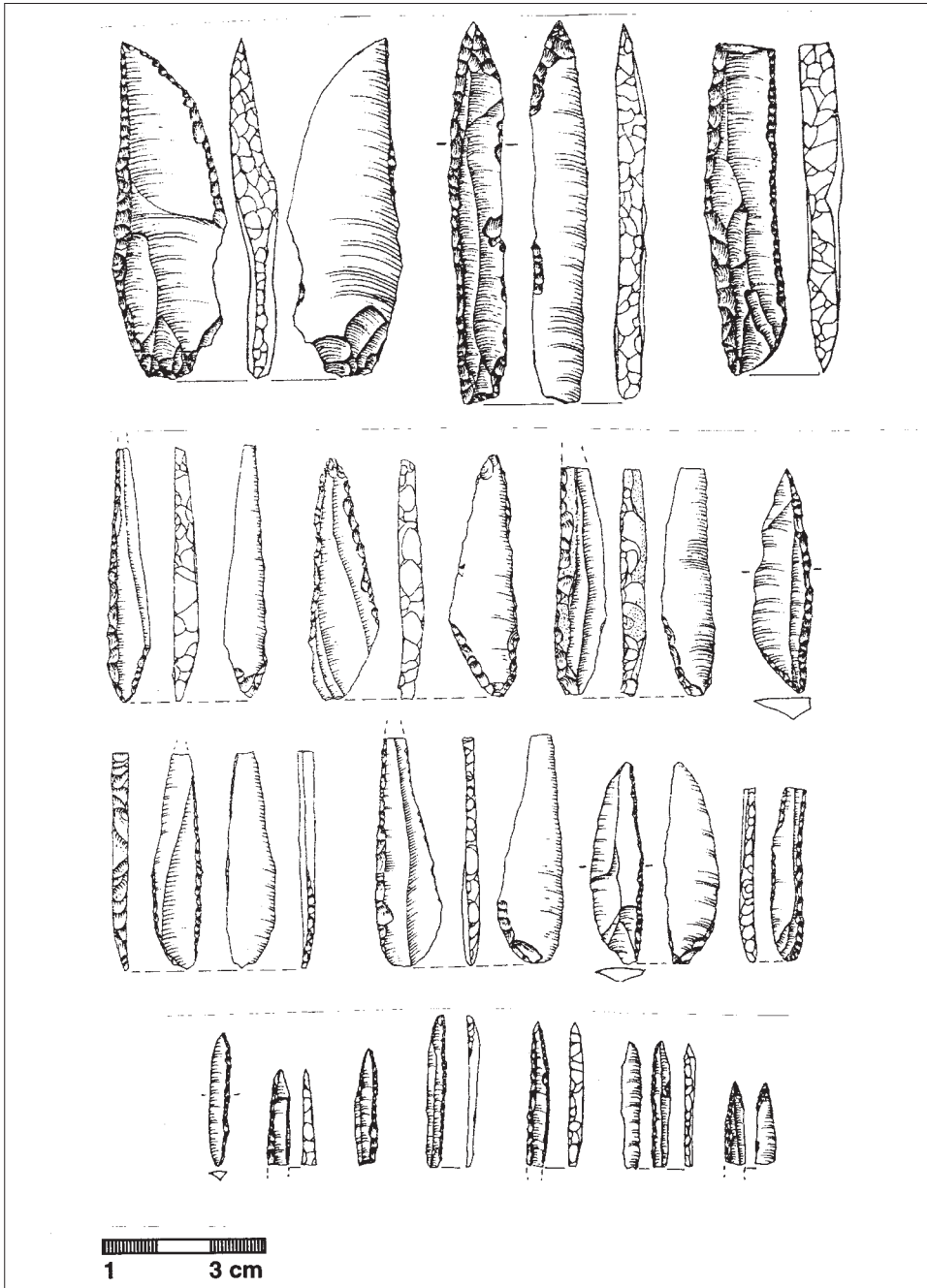

Figura 6.— Puntetes de dors dels jaciments del Reclau, d'època gravetiana (20.000 BP).

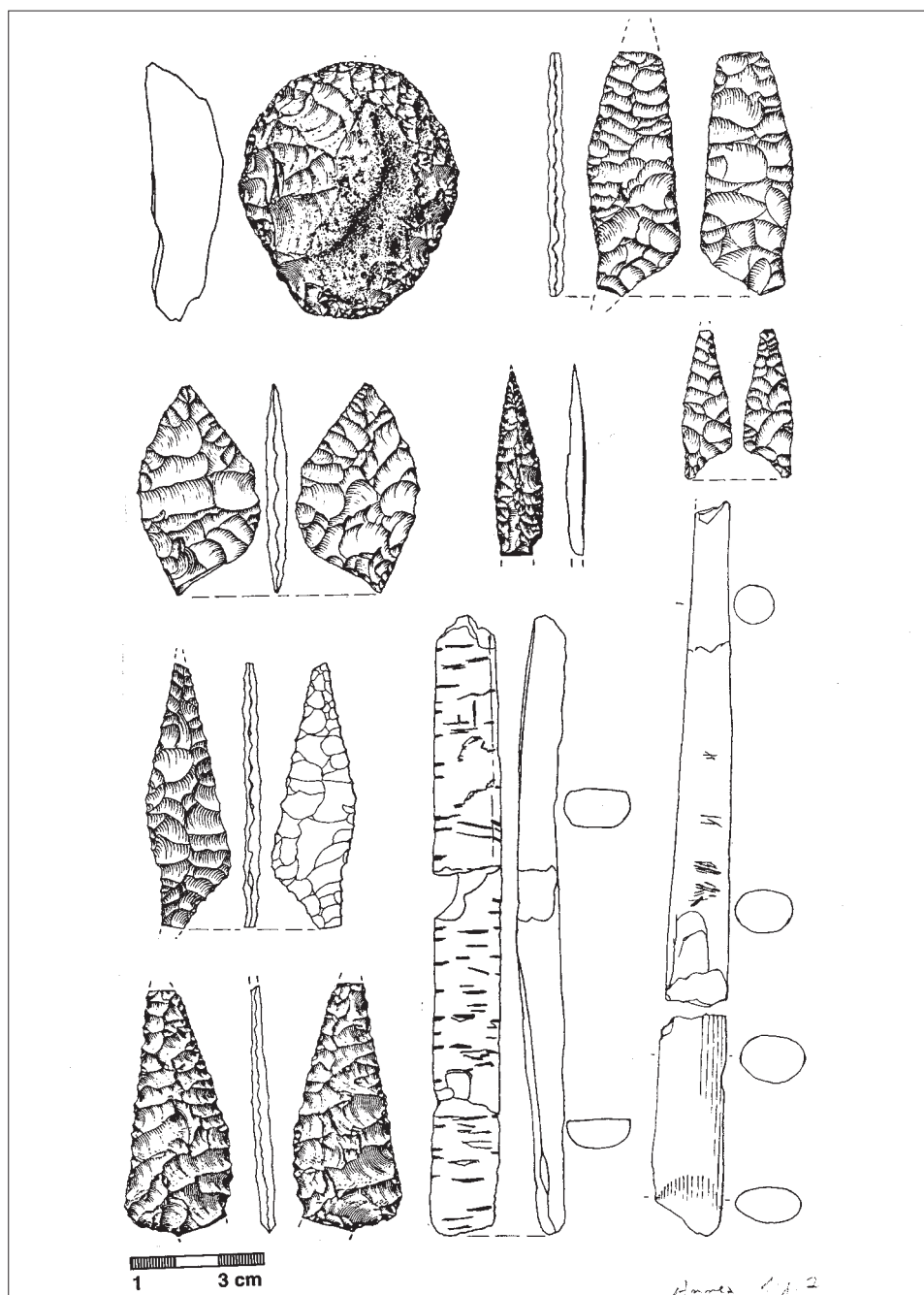

Figura 7.— Indústria lítica i òssia solutriana de la cova de l'Arbreda (17.000 BP).

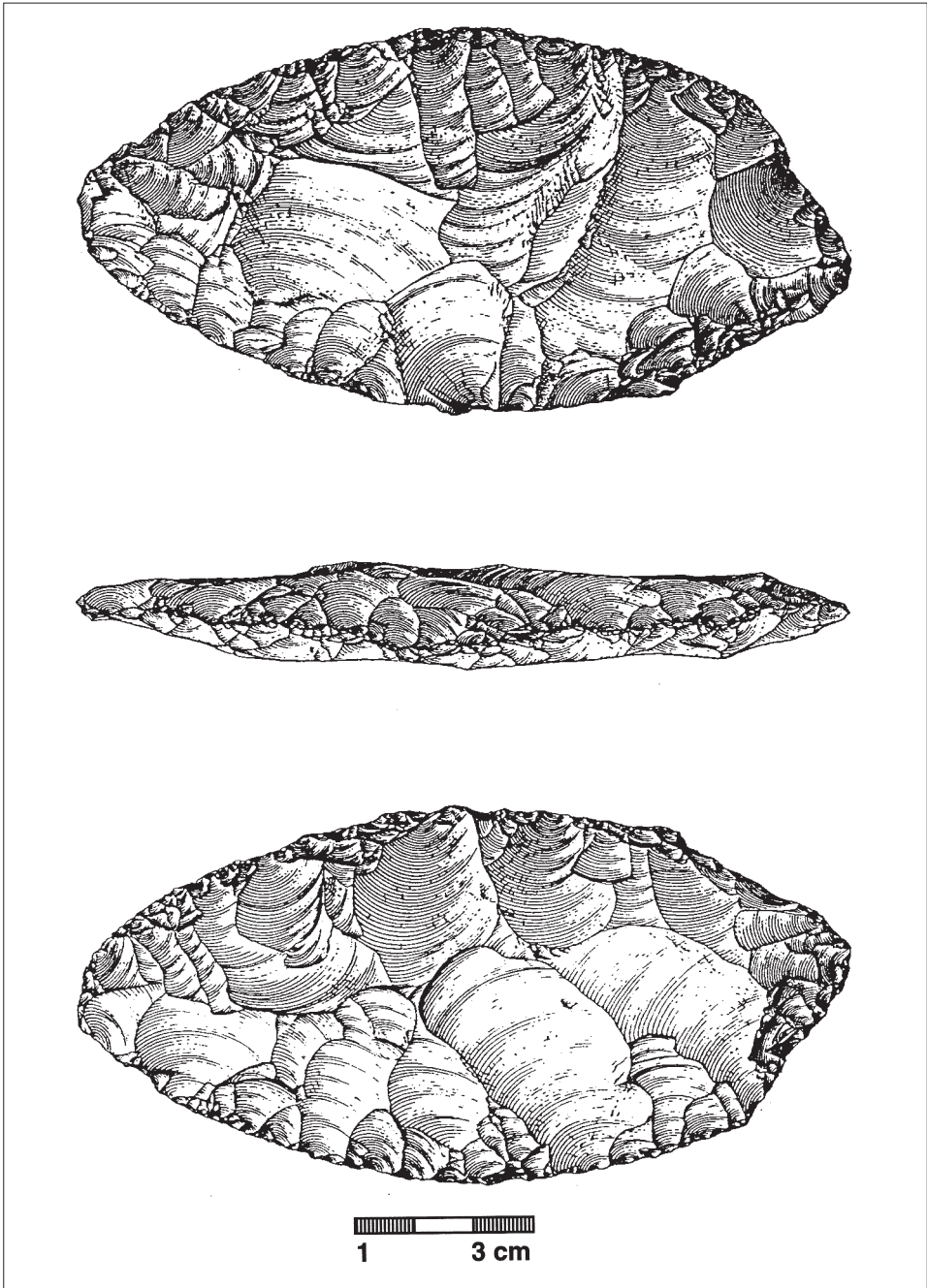

Figura 8.— Fulla de sílex d'època solutriana, cova de l'Arbreda (17.000 BP).

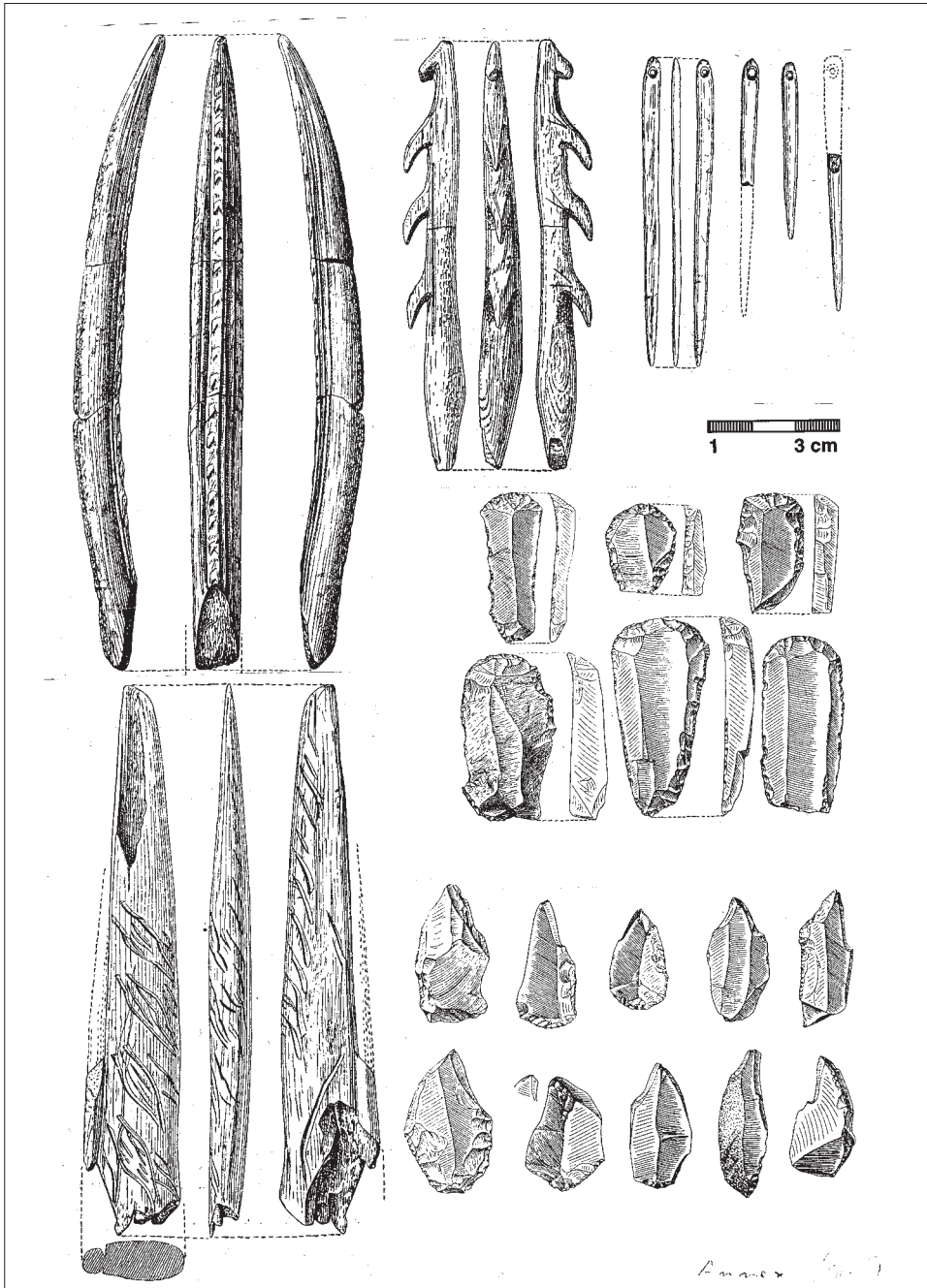

Figura 9.— Bora Gran, indústria òssia i lítica d'època magdaleniana (12.000 BP).

Document 3

QUADRES RESUM DELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS DEL NEOLÍTIC

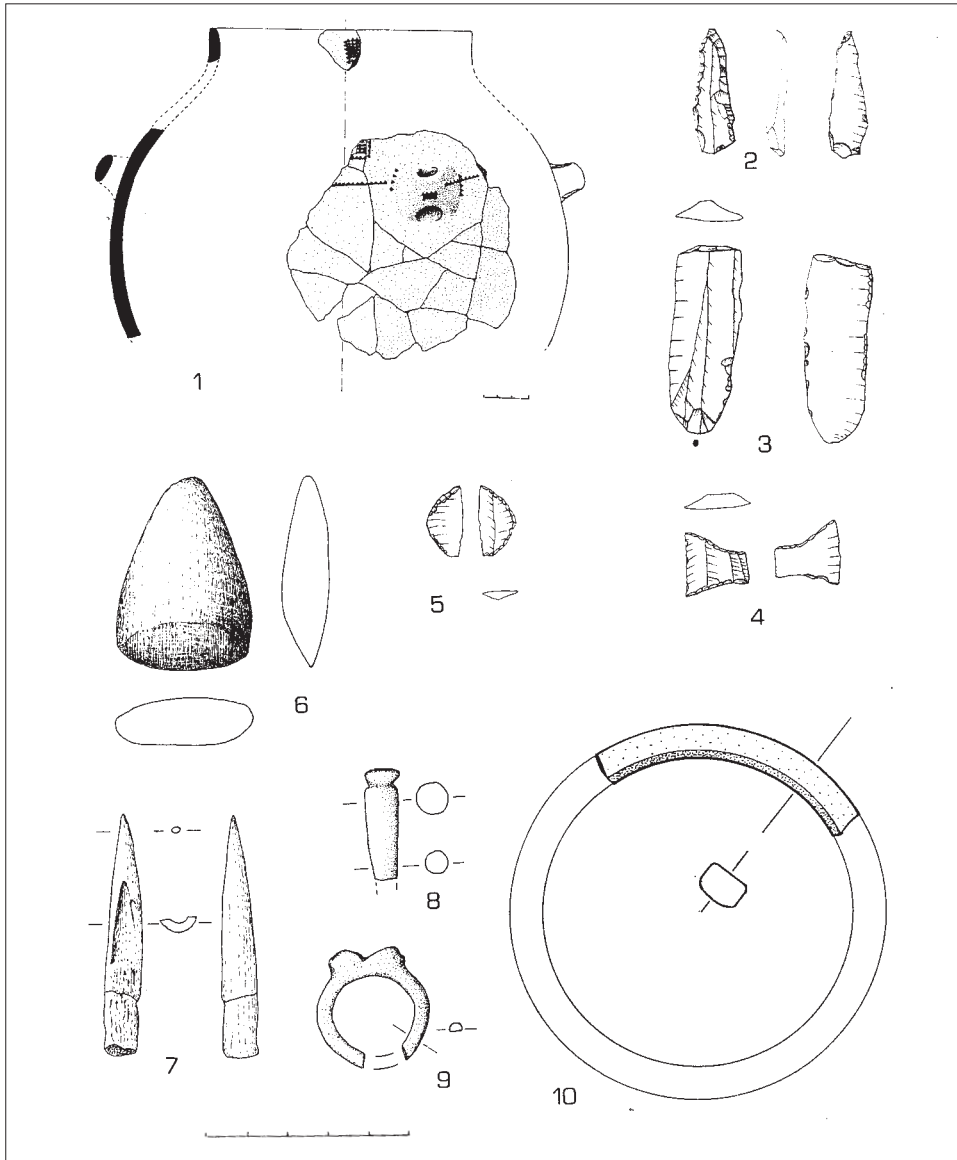

Figura 1.— Neolític antic de la Draga: ceràmica decorada amb *cardium* (1), eines de sílex (2 a 5), aixà de roca polida (6), punxó d'os (7), agulla de marbre (8), anell d'os (9) i braçalet de marbre (10).

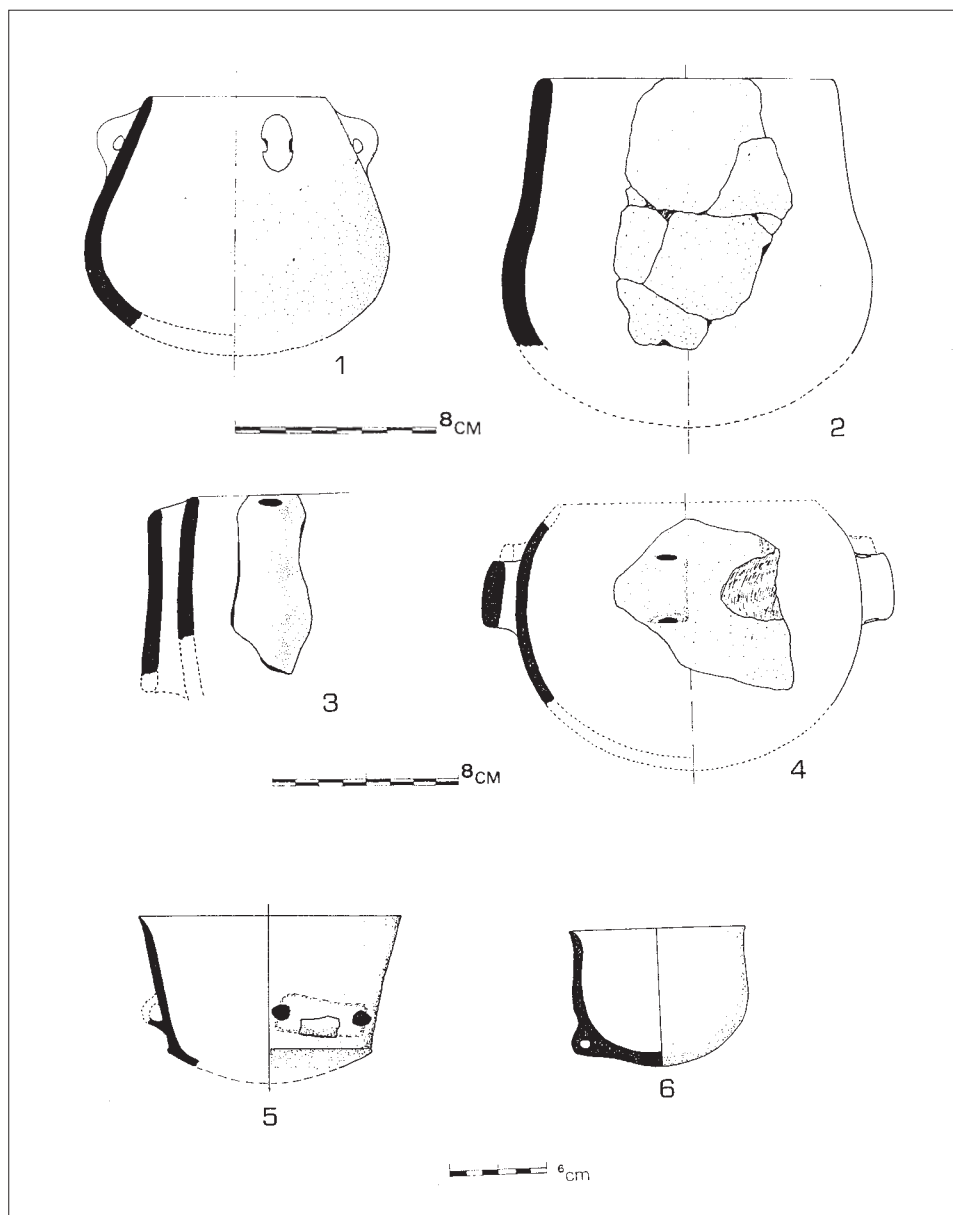

Figura 2.— Neolític mitjà i inicial (1 a 4) i ple (5 a 6) a les coves de Serinyà. Ceràmica llisa d'estil Montboló de la cova d'en Pau (1 a 4), vas carenat d'estil Chassey de la cova del Reclau Viver (5) i tassa de carena baixa de la cova de l'Arbreda Gamma (6), una forma assimilable al vallesà.

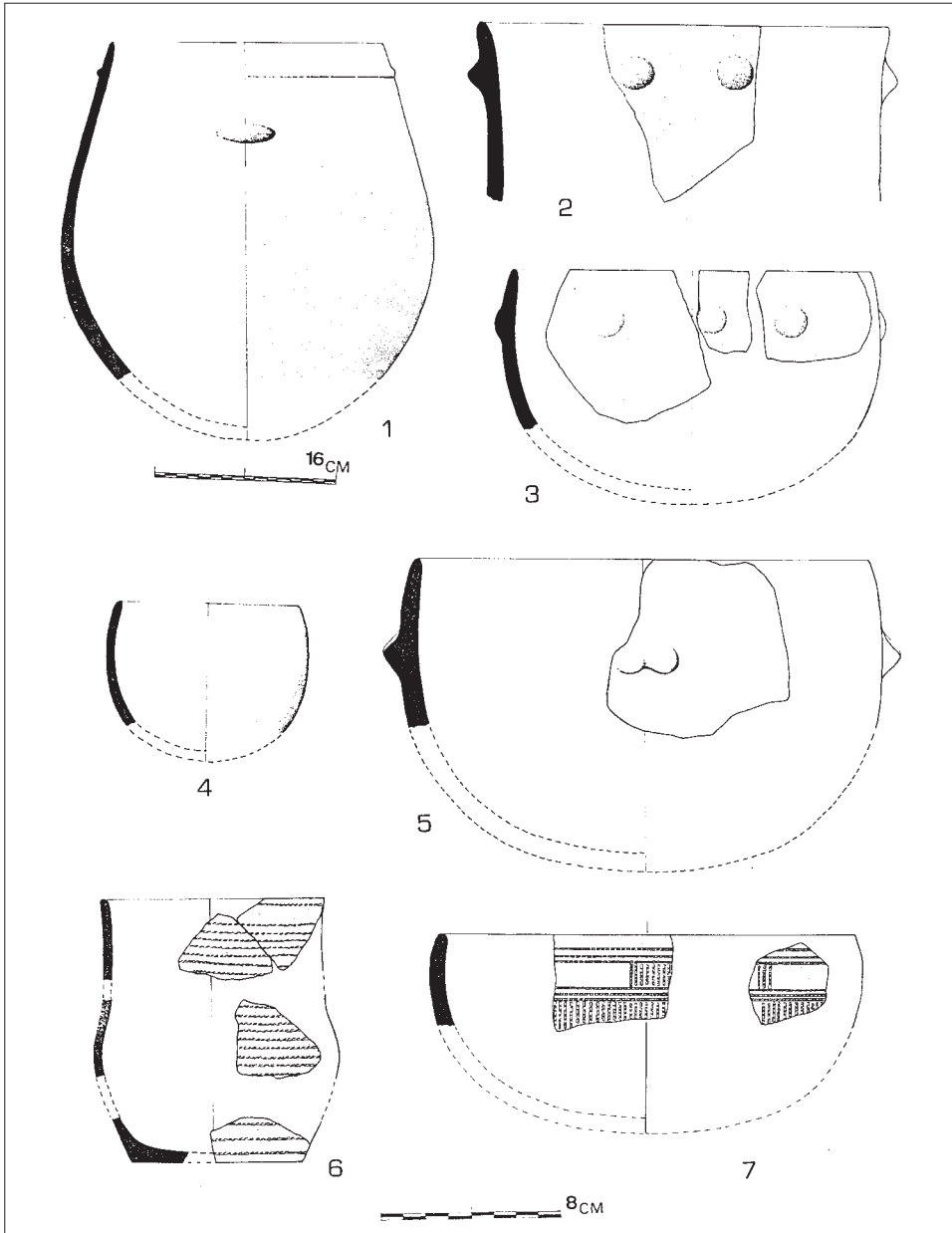

Figura 3.— Neolític final (1 a 5) i calcolític (6 a 7) a la cova d'en Pau (Serinyà). Ceràmica llisa o amb mugrons i mamellons d'estil Veraza (1 a 5) i ceràmica d'estil campaniforme internacional de tipus cordat (6) o amb puntejat geomètric (7).

Document 4

QUADRES RESUM DELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS DEL BRONZE

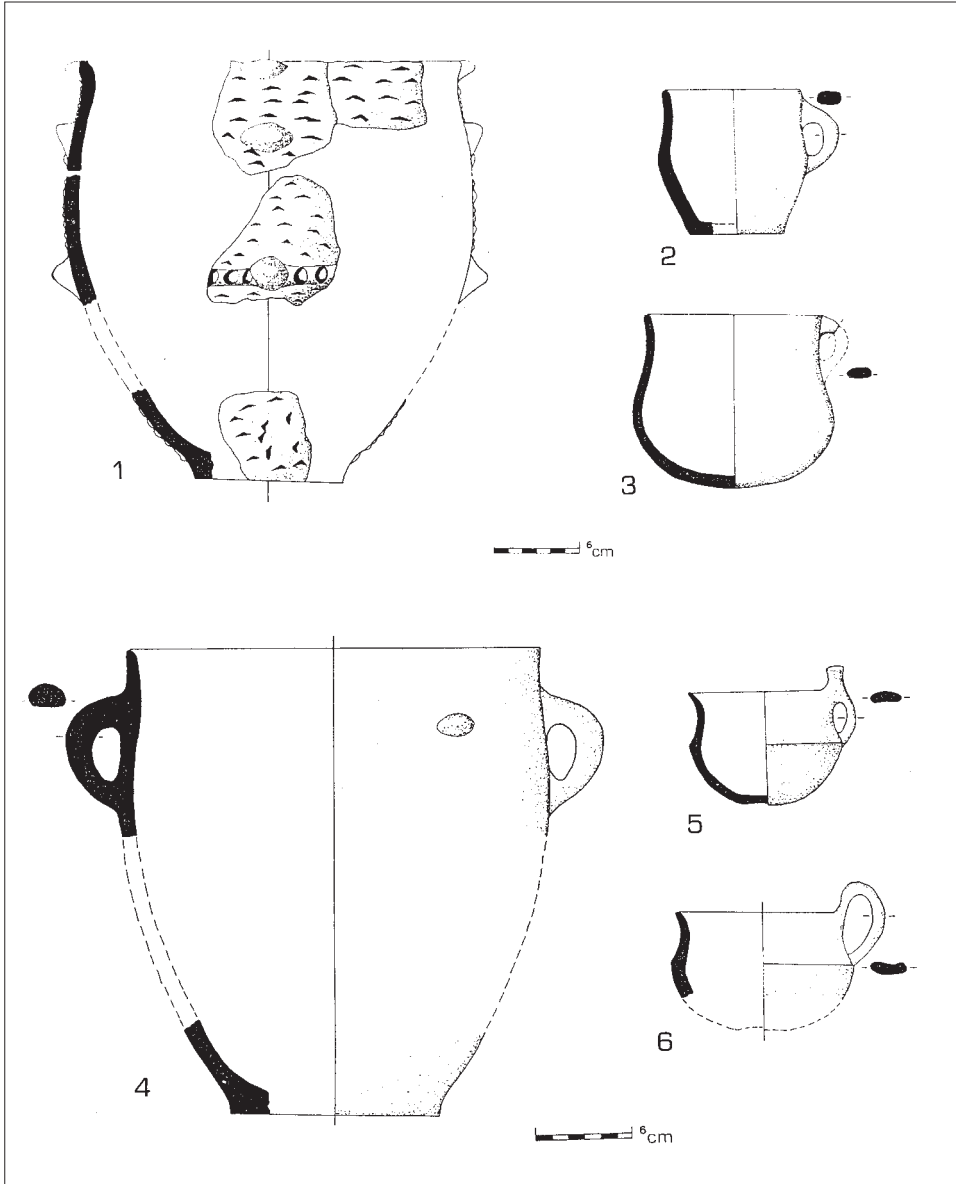

Figura 1.— Bronze antic (1 a 3) i mitjà (4 a 6) de la cova del Reclau Viver (Serinyà). Ceràmica llisa o amb mugrons, amb gerres grans i tasses, algunes amb nanses d'apèndix de botó.

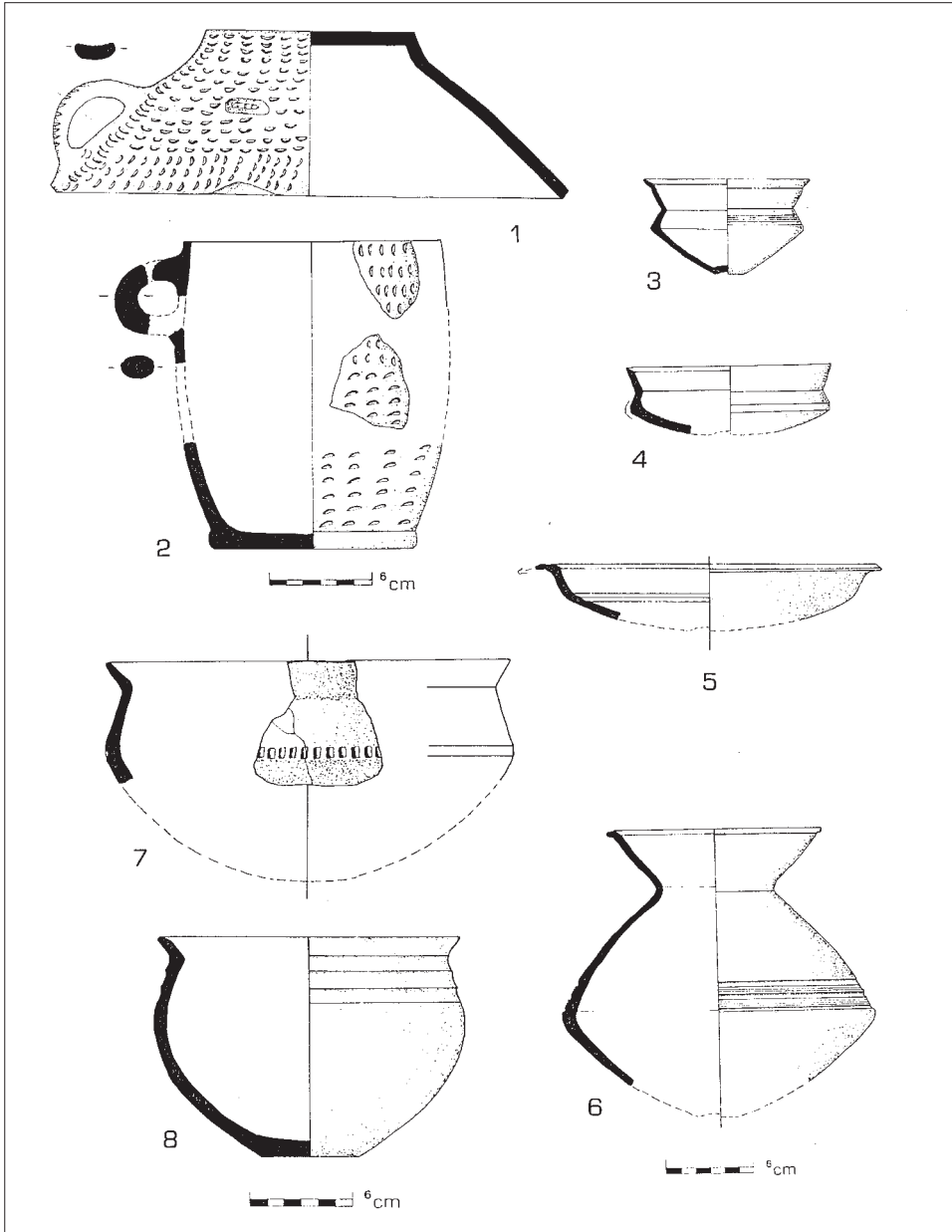

Figura 2.— Bronze final de les coves del Reclau Viver (1 a 6) i d'en Pau III (7 a 8) de Serinyà. Ceràmica llisa o amb unglades, amb urnes cineràries (2, 6 a 8), plats-tapadora (1) i vasos votius (3 a 5), amb superfícies molt fosques i ben espatulades.

Document 5

Làpida esculpida en marbre de Carrara, descoberta a la vil·la romana de Vilauba l'any 1980, en un terraplè a l'interior de l'habitació VIII, en un context datable a final del segle III-inici del segle IV. Es conserva només l'angle superior dret de la placa, que és motllurada i llisa pel darrere. Està dipositada al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

[—]O CAESARI

[—]RIS F(ilio)

Per a la restitució del text, seguint *IRC* III, 7, hi ha diverses solucions possibles: la primera faria referència als funerals de Germànic, i en aquest cas dataria d'entre el 14 i el 19.

[GERMANIC]O CAESARI

[TI(berii) CAESA]RIS F(ilio)

[AVGVSTI N(EPOTI)]

Dues possibilitats més serien un homenatge a un dels seus fills, Neró o, fins i tot, Drus, per la relació que havien tingut amb famílies vinculades a Empúries, que s'haurien de datar en aquests casos en els anys anteriors al 29 o al 30.

[NERONI o DRUSO IVLI]O CAESARI

[GERMANICI CAESA]RIS F(ilio)

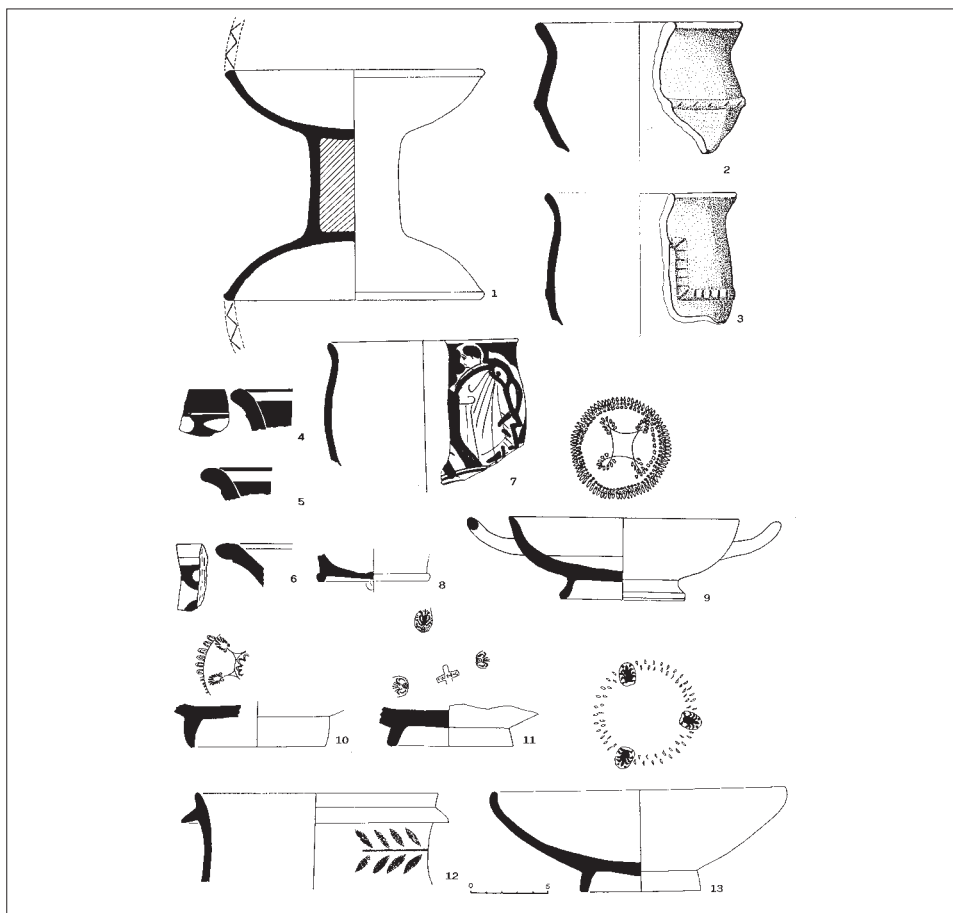
[TI(berii) AVGVSTI NEPOTI]

DIVI AVGVSTI PRONEP(oti)]

Document 6

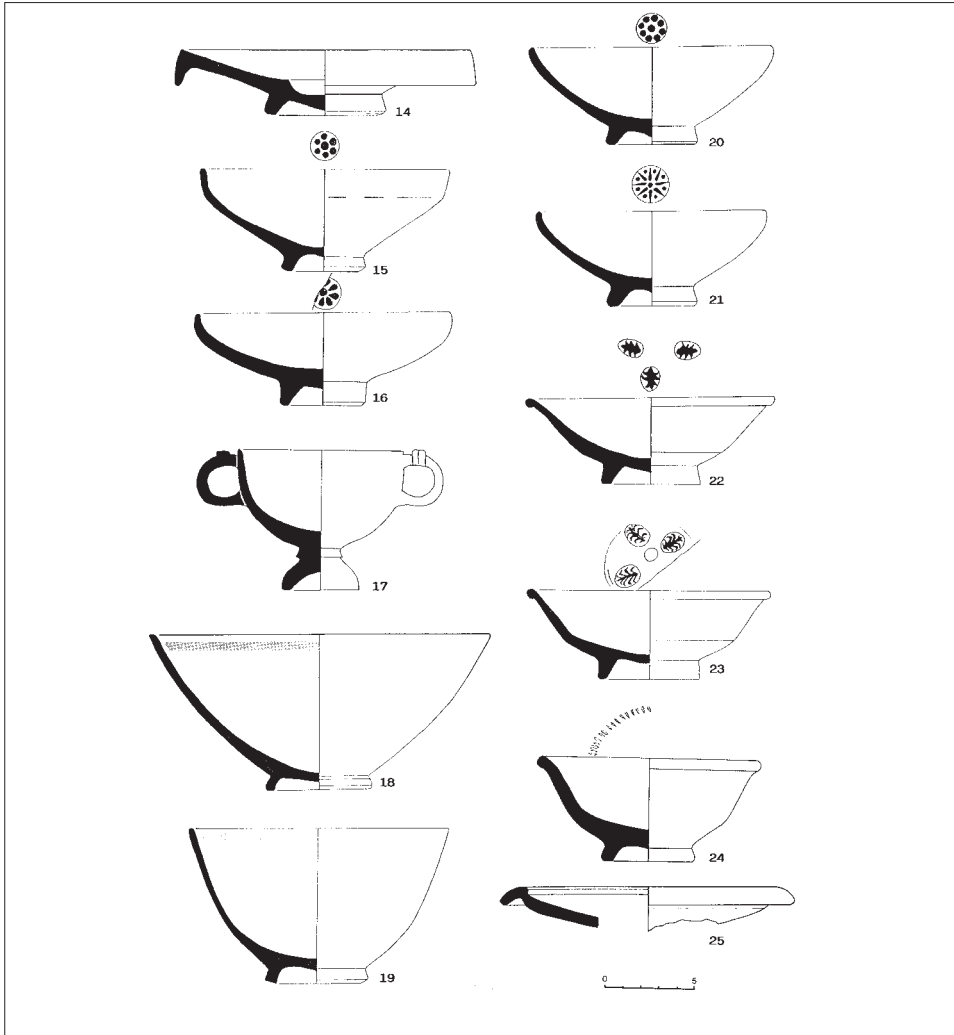
Aquesta part de l'apèndix documental se centra en la cultura material, particularment ceràmica, que apareix en els nivells o estrats arqueològics i en constitueix el "fòssil director" principal, i que proporciona les datacions que ens permeten de proposar cronologies. L'estudi constant d'aquests "artefactes" per part de l'arqueologia fa que la precisió d'aquestes cronologies sigui cada cop més acurada, i serviran, en darrer terme, per establir les diverses fases que marquen l'evolució dels jaciments, esquelet sobre el qual podem bastir les dades del passat.

MATERIALS ARCAICS, GRECS I HEL·LENÍSTICS DE MAS CASTELL DE PORQUERES (SEGLES VI-III AC)

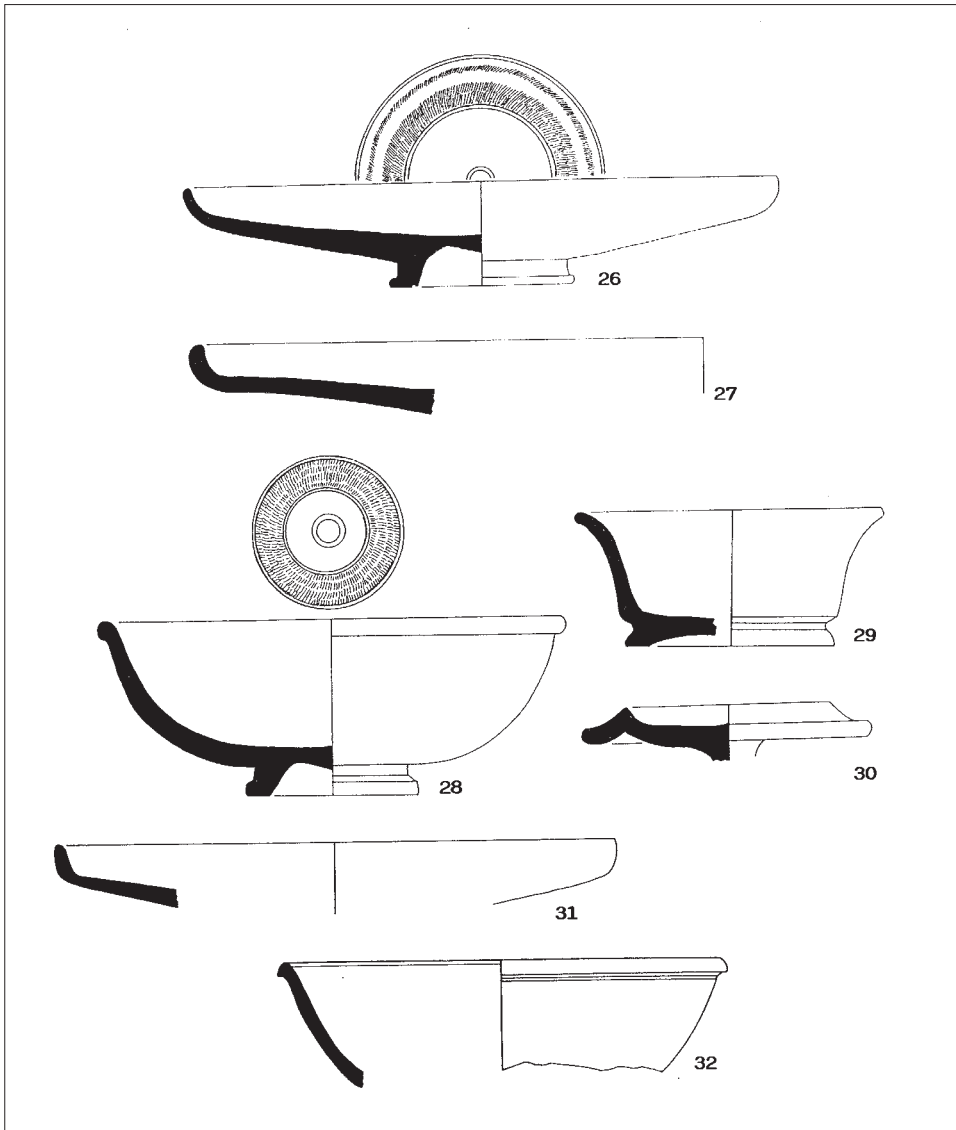
1. Copa doble de ceràmica a mà de producció indígena (s. VI aC)
- 2-3. Urnes de ceràmica local, fetes a mà, amb decoració de cordons aplicats (s. VI aC)
- 4-6. Vores de craters àtics de figures roges (s. V-IV aC)
- 7-8. Base i vora d'*skyphos* àtic amb decoració figurada (s. IV aC)
9. *Kylix* àtica amb decoració de palmetes entrellaçades i rodeta al fons intern (s. IV aC)
10. Base de peça àtica amb palmetes entrellaçades i cercle d'oves (s. IV aC)
11. Base d'una peça del taller NIKIA-IWN.C. (taller de Roses). Conserva tres de les quatre palmetes que voltaven l'estampilla en forma de creu, en la qual es llegeix IWN.C. (s. III aC)
- 12-13. Ceràmica de vernís negre del Taller de Roses. Fragment de vora i paret de crater de la forma Lamb. 40, amb decoració de branca amb fulles de pintura blanca; i pàtera Lamb. 26 amb decoració de tres palmetes radials i rodeta d'estries sobre el fons intern (s. III aC)

CERAMICA CAMPANIANA A (SEGLE II AC)

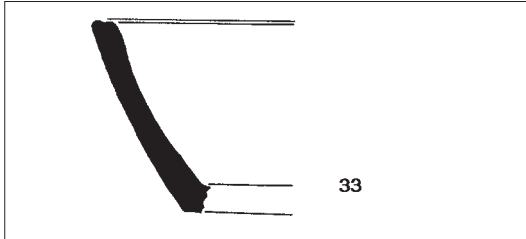
14. Plat de peix, forma Lamb. 23; 15, 20-21. Pàteres de la forma Lamb 27, amb decoració de roseta central; 16. Pàtera de la forma Lamb 25, amb roseta central fragmentada; 17. Copa amb peu i doble nansa, forma Lamb 68; 18-19. Bol o copa de la forma Lamb 31, amb banda horitzontal per la paret interna en pintura blanca; 22-23. Copes de la forma Lamb 28, amb tres palmetes sobre el fons intern (mas Castell de Porqueres)
24. Copa de la forma Lamb 28, amb decoració de roseta sobre el fons intern del vas (Puigpalter)
25. Vora de plat, forma Lamb. 36 (sitges de la bòbila de can Rafael Ginesta, Cornellà del Terri)

CERAMICA CAMPANIANA B (SEGLES II-I AC)

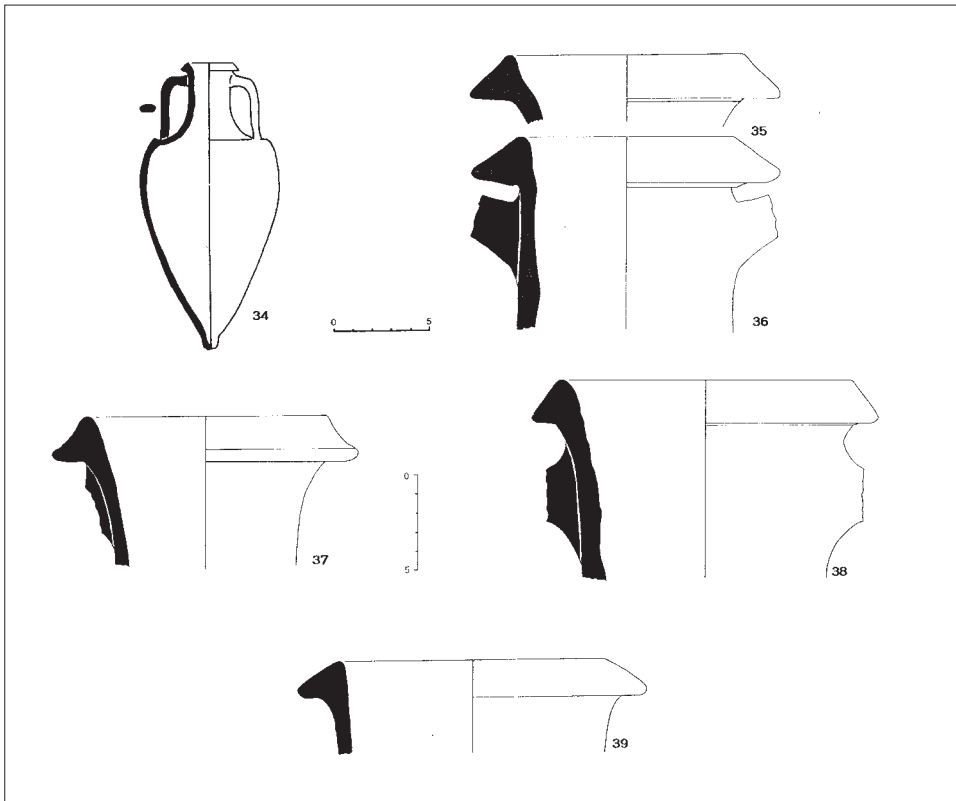
26-27 i 31. Plats de la forma Lamb 5, el primer sencer i amb decoració de rodeta i cercles incisos; 28. Copa, forma Lamb 1/8, amb decoració de rodeta sobre el fons intern; 29. Got, forma Lamb 2; 30. Fragment de vora de la forma Lamb 4 (mas Castell, Porqueres)
32. Vora de copa, forma Lamb. 1/8 (sitges de la bòbila de can Rafael Ginesta, Cornellà del Terri)

CERAMICA COMUNA ITALICA (SEGLES II-I AC)

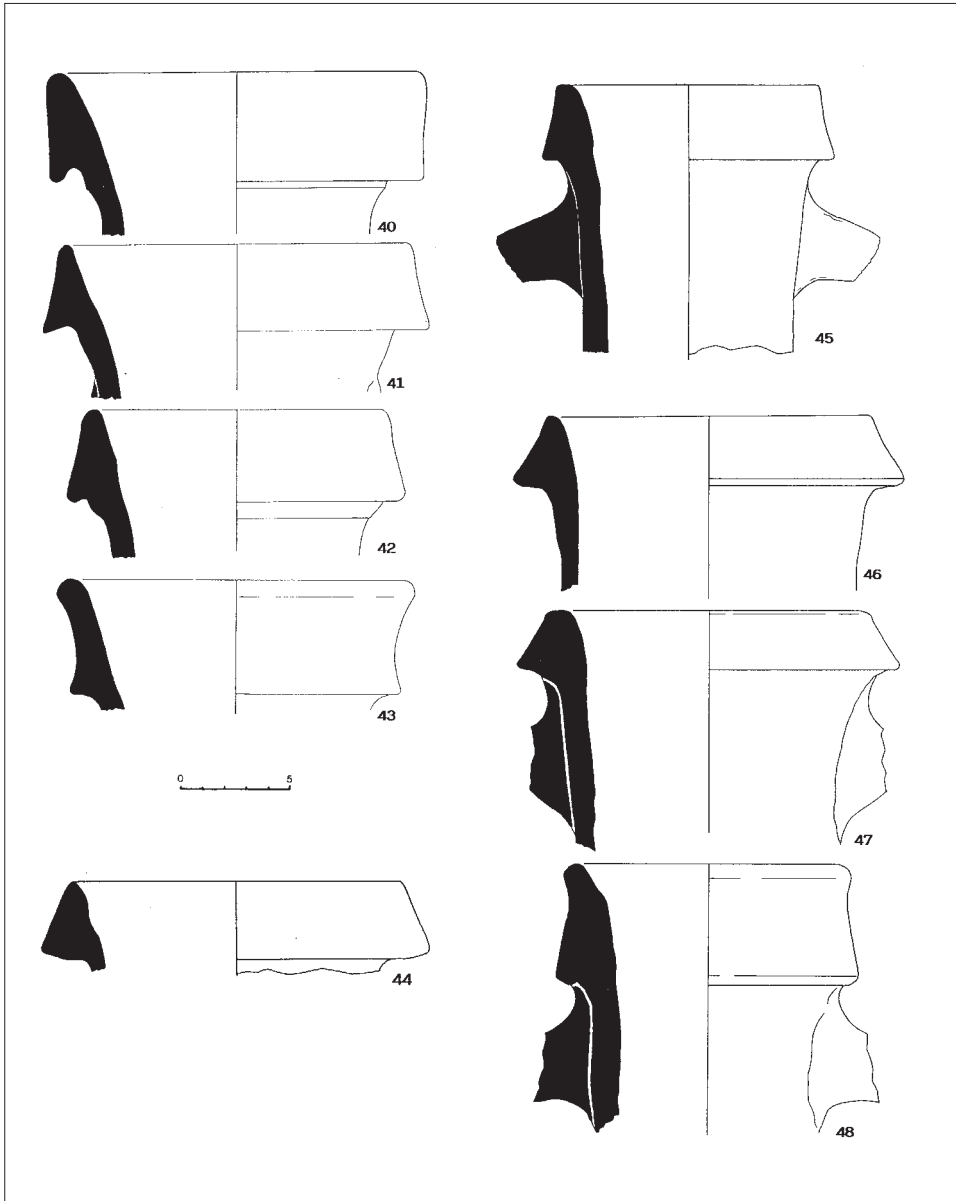
33. Fragment de plat de vora bifida en ceràmica comuna itàlica (mas Castell, Porqueres).

ÀMFORES ITALIQUES (SEGLES III-I AC)

34. Àmfora grecoitàlica sencera (mas Castell, Porqueres)

35-39. Vores d'àmfora grecoitàlica, amb llavis curts i triangulars (mas Castell, Porqueres)

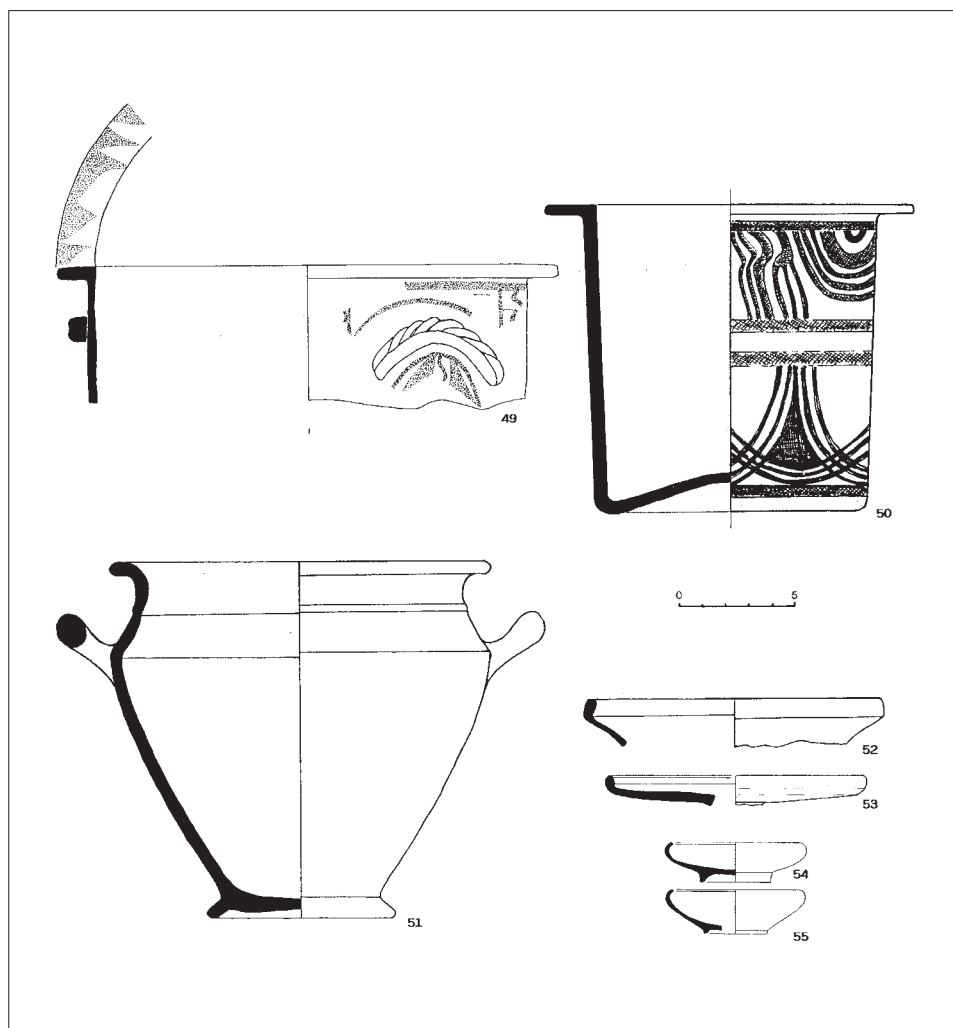
40-43. Vores d'àmfora itàlica Dressel 1, de les variants 1A i 1B, més altes i penjants (mas Castell, Porqueres)

44. Vora d'àmfora itàlica Dressel 1A (Usall, Porqueres)

45. Vora d'àmfora itàlica Dressel 1A (Salt del Matxo, Porqueres)

46-48. Vores d'àmfora itàlica Dressel 1A i 1B (Vilauba, Camós)

PRODUCCIONS DE CERÀMICA IBÈRICA (SEGLES II-I AC)

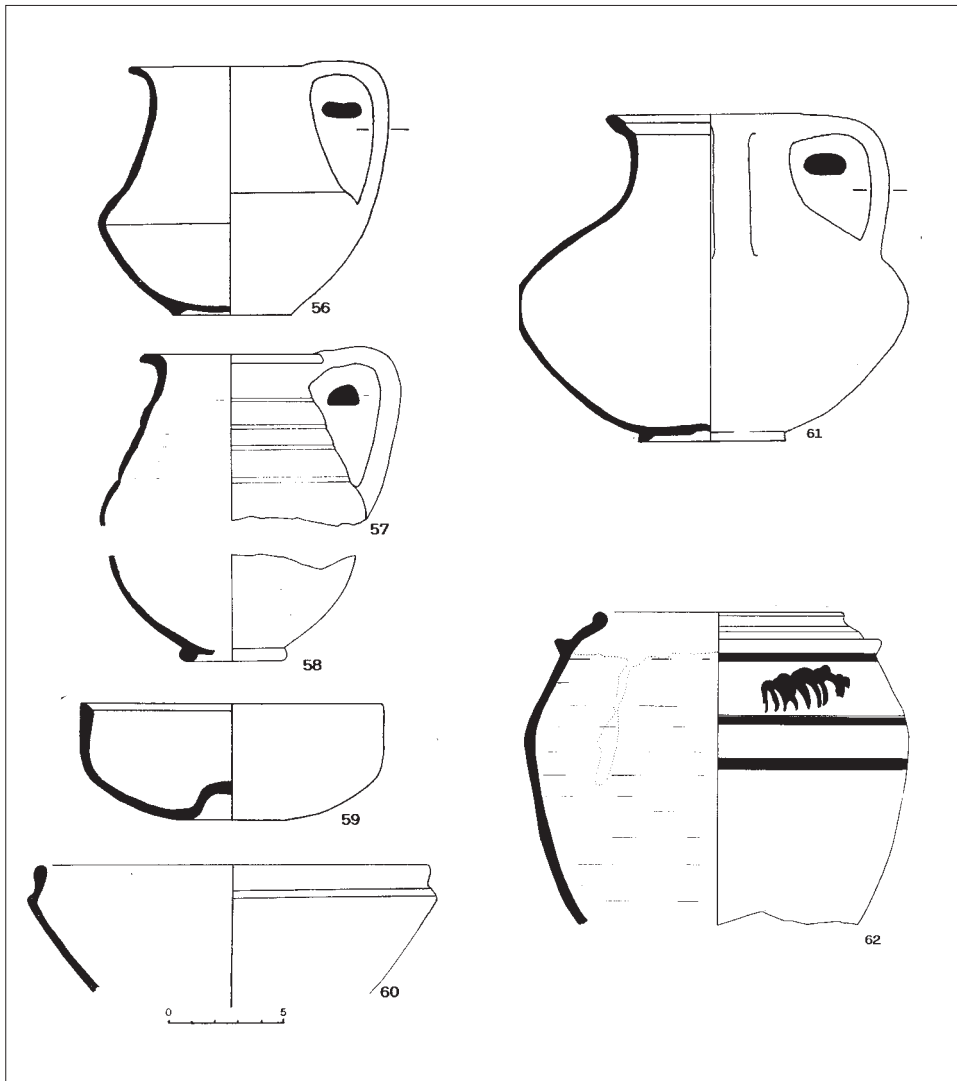
49-50. Kalathoi ibèrics pintats, el primer amb nanses trenades i dents de llop sobre la vora; el segon, amb els típics motius de semicercles concèntrics, ondes i bandes (mas Castell, Porqueres)

51. Crater fabricat en ceràmica comuna ibèrica oxidada (mas Castell, Porqueres)

52. Plat de ceràmica grisa de la costa catalana (mas Castell, Porqueres)

53. Plat de ceràmica grisa de la costa catalana (sitges de la bòbila de can Rafael Ginesta, Cornellà del Terri)

54-55. Pateretes en ceràmica de la costa catalana (mas Castell, Porqueres)

56. Gerret bicònic de ceràmica grisa emporitana (mas Castell, Porqueres)

57-58. Fragments de gerrets bicònics de ceràmica grisa emporitana (sitges de la bòbila de can Rafael Ginesta, Cornellà del Terri)

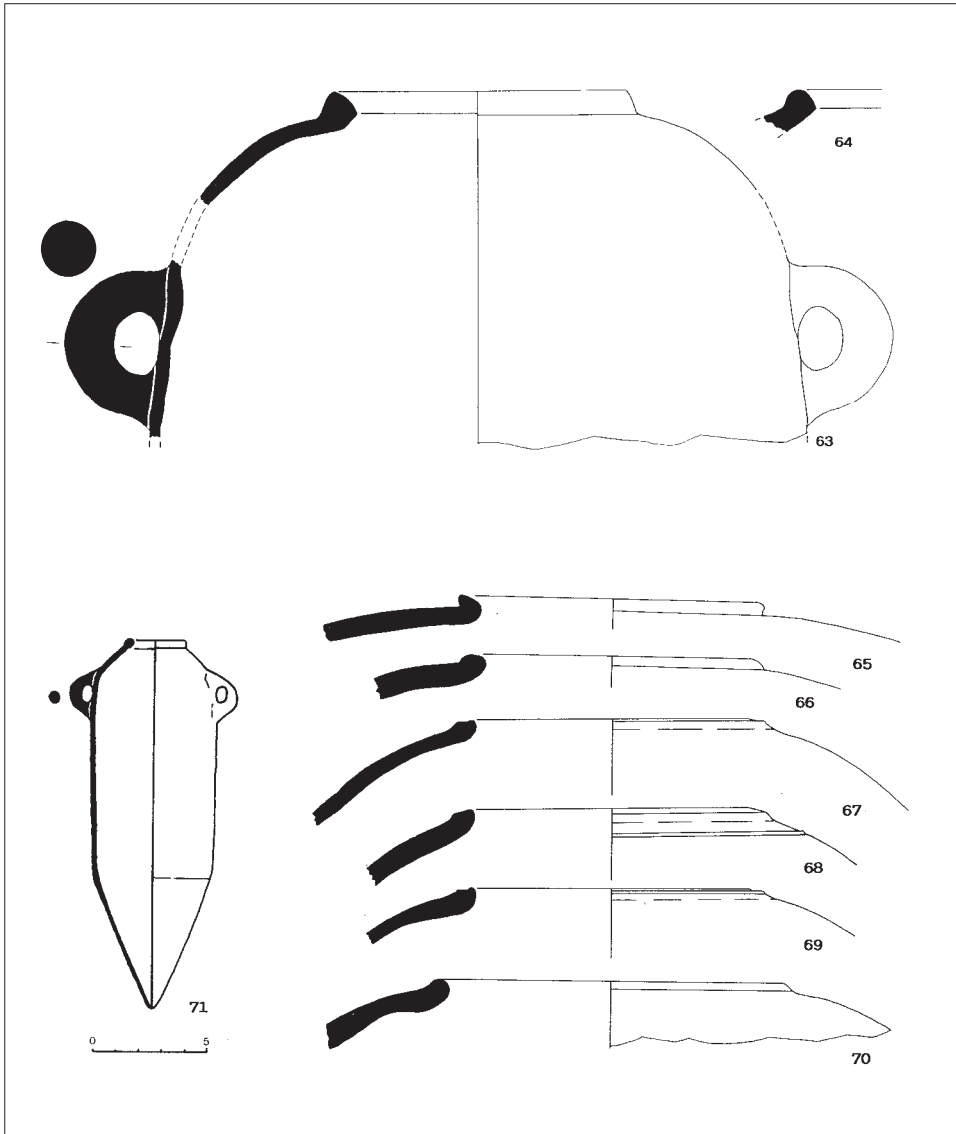
59. Bol umbilicat de ceràmica oxidada (mas Castell, Porqueres)

60. Bol de ceràmica oxidada de la costa catalana (mas Castell, Porqueres)

61. Gerra amb dues nanses no contraposades de ceràmica ibèrica d'engalba blanca (mas Castell, Porqueres)

62. Pithos o gran gerra de ceràmica ibèrica d'engalba blanca, amb restes de pintura sobre la paret externa (Mas Castell, Porqueres)

ÀMFORES IBÈRIQUES (SEGLES III-I AC)

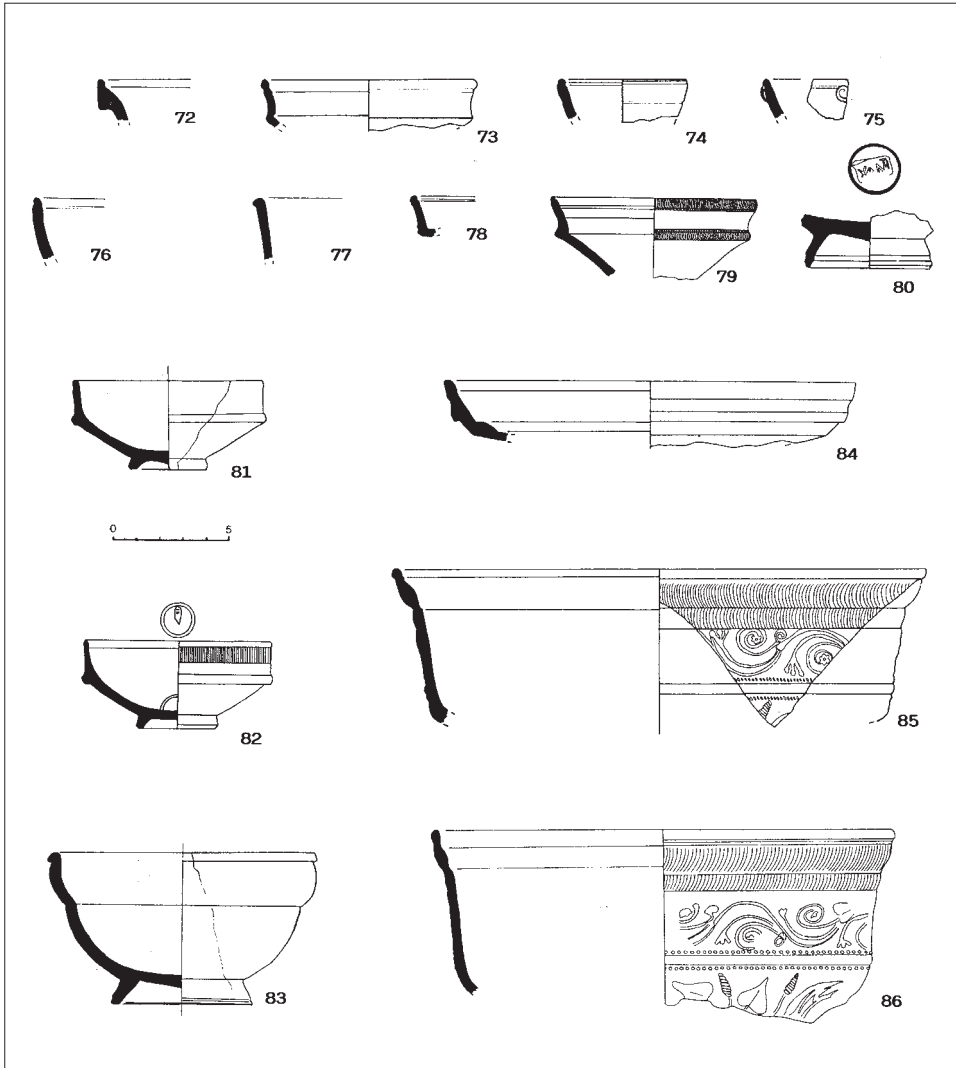
63-64 i 71. Vores i peça sencera d'àmfora ibèrica de boca plana (camí de Puigpalter, Fontcoberta)

65-66. Vores d'àmfora ibèrica de boca plana (mas Castell, Porqueres)

67-69. Vores d'àmfora ibèrica de boca plana (Vilauba, Camós)

70. Vora d'àmfora ibèrica de boca plana (Salt del Matxo, Porqueres)

CERAMIQUES FINES DE TAULA D'ÈPOCA REPUBLICANA I ALTIMPERIAL (SEGLES I AC-I DC)

72-78. Diverses vores de copa en terra sigillata itàlica (Vilauba, Camós)

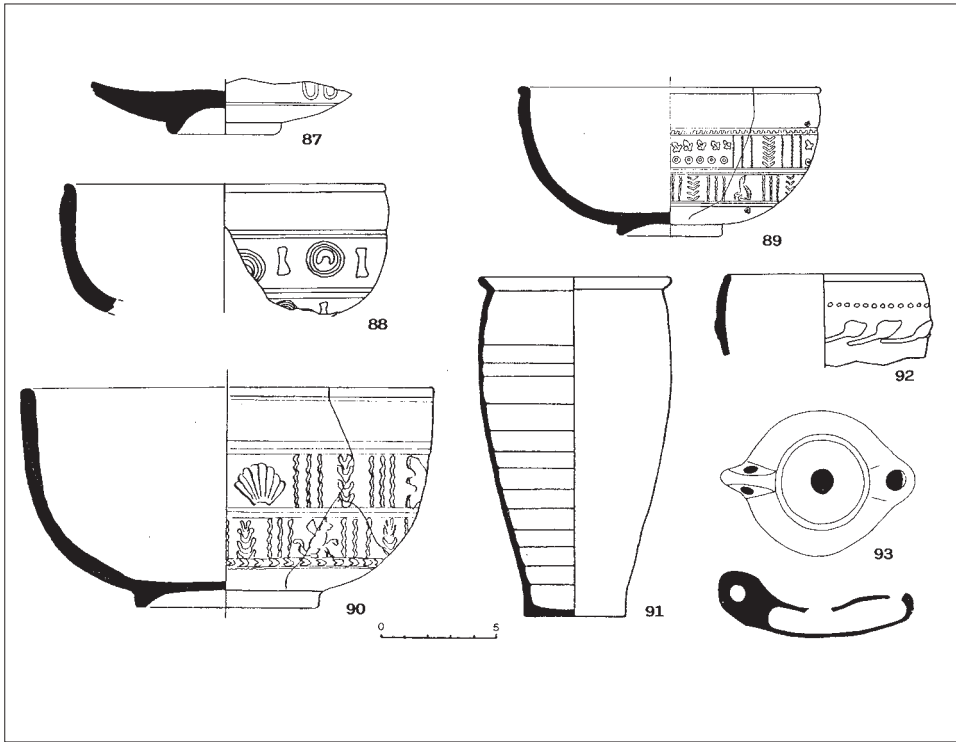
79. Copa de terra sigillata itàlica (mas Castell, Porqueres)

80. Base de copa de terra sigillata itàlica amb sigillum que duu el nom XANTH (Puigpalter)

81-83. Copes de terra sigillata sud-gàl·lica, formes Drag. 24/25 i 27 (mas Castell, Porqueres)

84. Plat de terra sigillata sud-gàl·lica, forma Drag. 15/17 (Vilauba, Camós)

85-86. Terra sigillata sud-gàl·lica, forma Drag. 29 (Vilauba, Camós)

87. Base de sigillata hispànica (Banyoles, centre urbà)

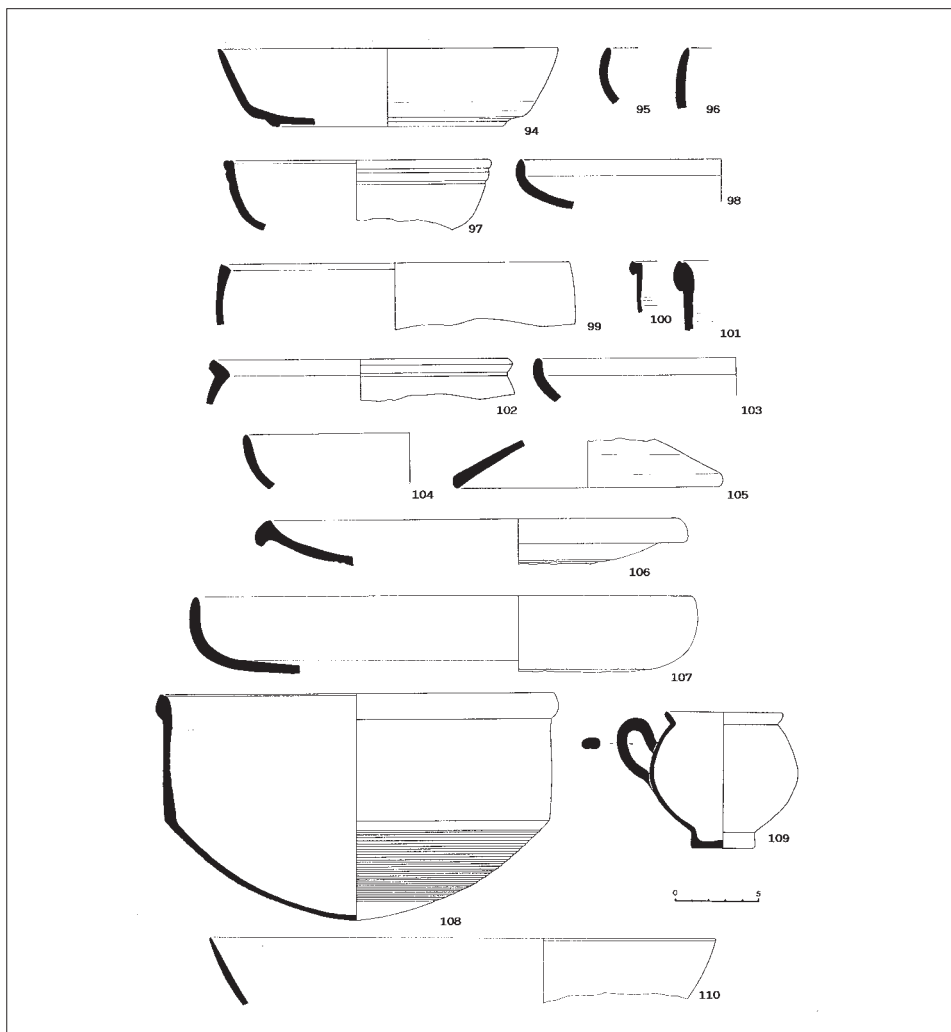
88. Sigillata hispànica, forma Drag. 37, de producció local (bòbila d'Ermedàs, Cornellà del Terri)

89-90. Sigillata hispànica, forma Drag. 37 (mas Castell, Porqueres)

91. Got de parets fines, forma Mayet 1 (mas Castell, Porqueres)

92. Got de parets fines, amb decoració de puntes i fulles d'aigua a la barbotina (cova del Reclau Viver, Serinyà)

93. Llàntia de disc (Vilauba, Camós)

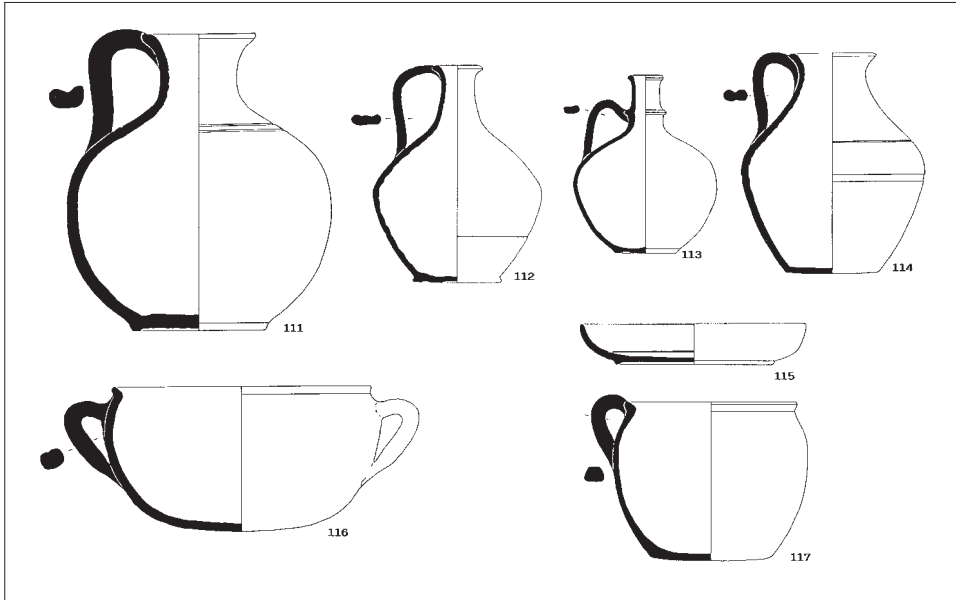
CERÀMICA AFRICANA CLARA A, CLARA C I AFRICANA DE CUINA
(SEGLES I-III)

94-99. Ceràmica africana Clara A, peces del servei de taula, envernissades, entre les quals podem trobar les formes Hayes 31, Hayes 14/17, Hayes 9, Hayes 26 i Lamb 3b (Vilauba, Camós)

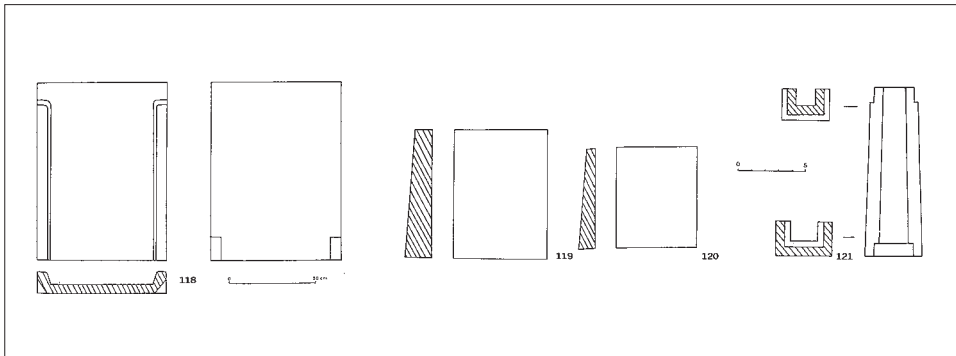
100-109. Ceràmica africana de cuina. Es tracta de peces per cuinar o preparar aliments, amb vernissos interiors i pàtines externes; hi trobem les formes Hayes 27, Hayes 196, Hayes 182, Hayes 181 i Hayes 197 (Vilauba, Camós)

110. Plata de ceràmica africana Clara C, forma Hayes 50, per servir a taula, de gran qualitat, típica de final del segle III (Vilauba, Camós)

CERAMICA COMUNA ALTIMPERIAL (SEGLES I-III)

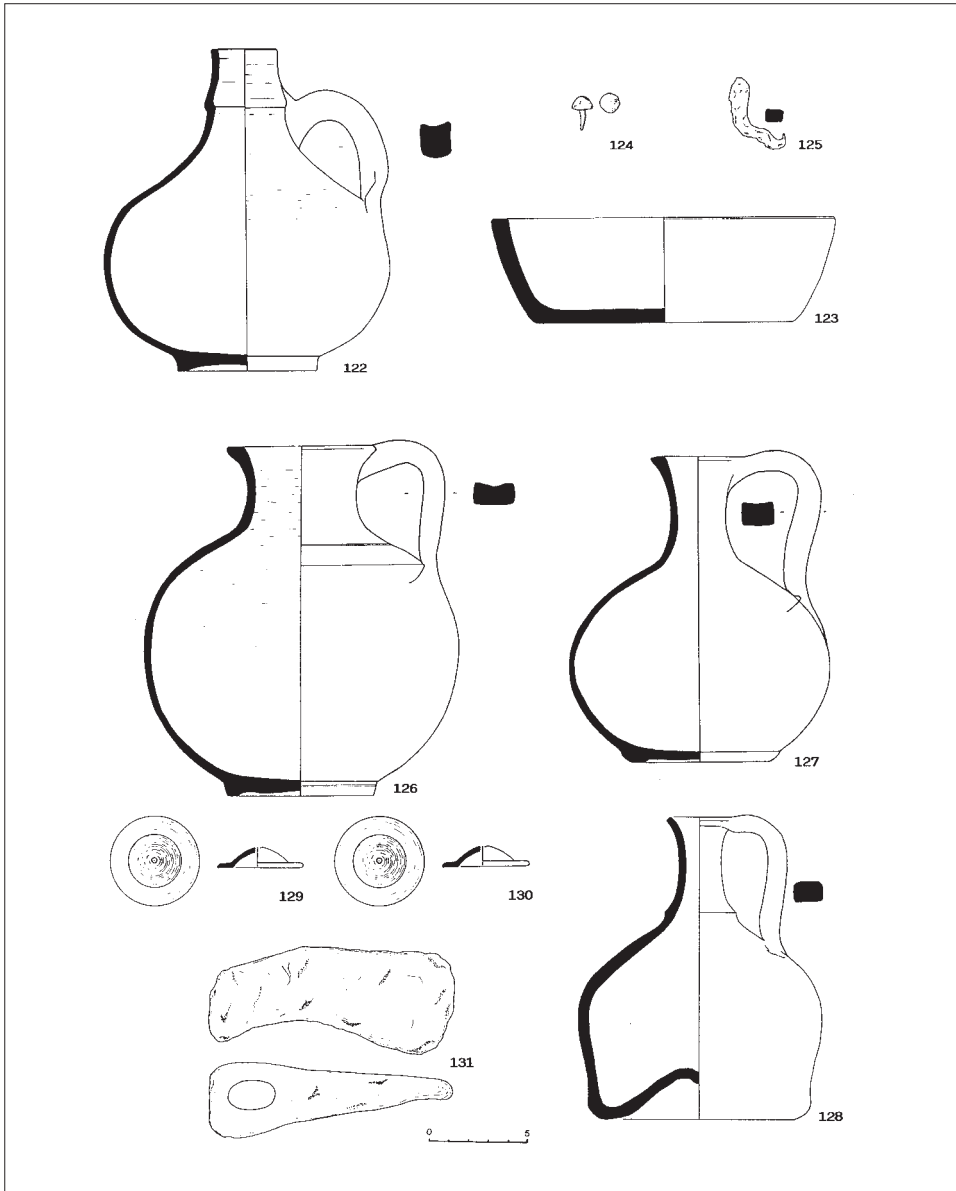

MATERIAL DE CONSTRUCCIÓ (BÒBILA D'ERMEDAS, CORNELLA DEL TERRI, SEGLES I-II)

111. Gerra de ceràmica comuna oxidada, segle I dC (Vilauba, Camós)
 112-114. Gerres de comuna oxidada, procedents del nivell d'enderroc del rebost (Vilauba, Camós)
 115. Plat de comuna oxidada, procedent del rebost (Vilauba, Camós)
 116-117. Olla i ansat de ceràmica de cuina reduïda procedent del rebost, cremat a final del segle III (Vilauba, Camós)
 118. Tegula o teula plana
 119-120. Totxos per construir voltes, de dos mòduls diferents
 121. Peça de canalització, dissenyada per anar connectades entre si

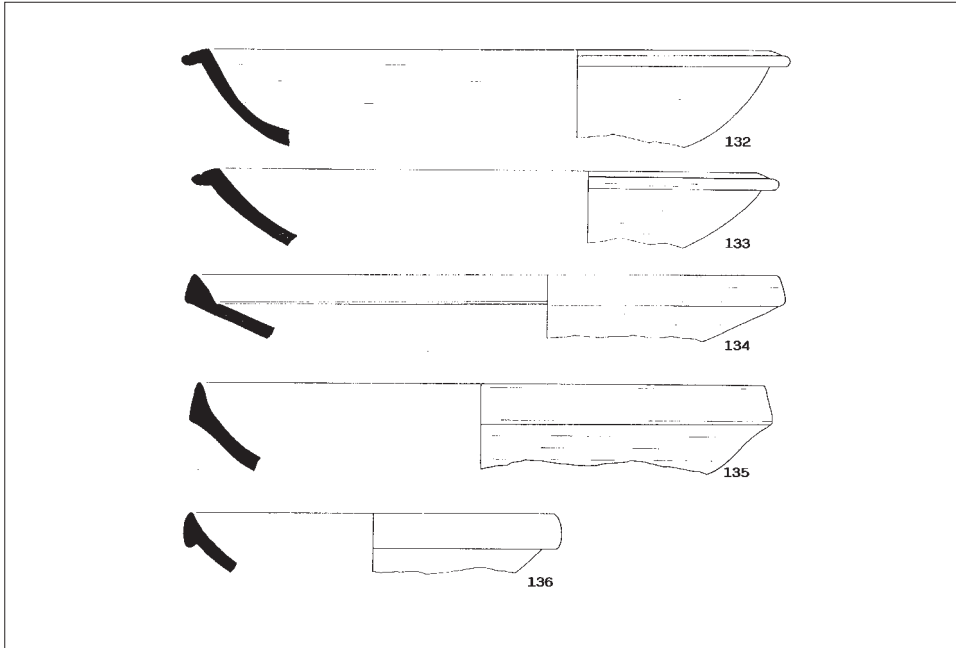
MATERIAL FUNERARI (SEGLE IV)

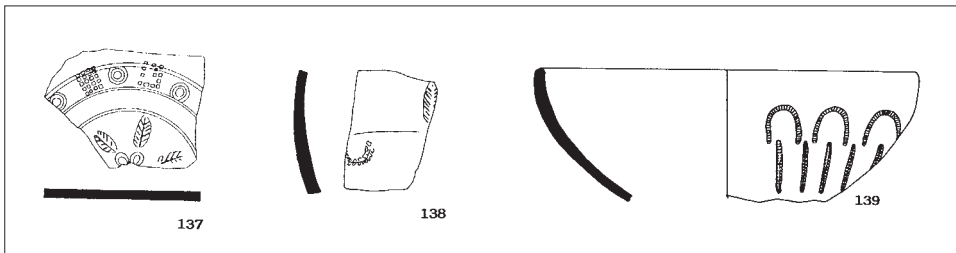
122-125. Acompanyament funerari d'una tomba número 1 d'Usall, format per una gerra de ceràmica comuna oxidada i un plat de ceràmica de cuina, segle IV

126-131. Acompanyament funerari d'una tomba trobada al Mirador, Banyoles, constituït per tres gerres de ceràmica comuna oxidada, una destrat de ferro i dos cimbals de bronze, segle IV

CERÀMICA AFRICANA CLARA D (SEGLES IV-VI)

CERÀMICA AFRICANA CLARA D ESTAMPADA I CERÀMICA PALEO-CRISTIANA (SEGLES V-VI)

132-133. Ceràmica africana Clara D, tipus Hayes 58 (Vilauba, Camós)

134-135. Ceràmica africana Clara D, tipus Hayes 61B i 61 (Vilauba, Camós)

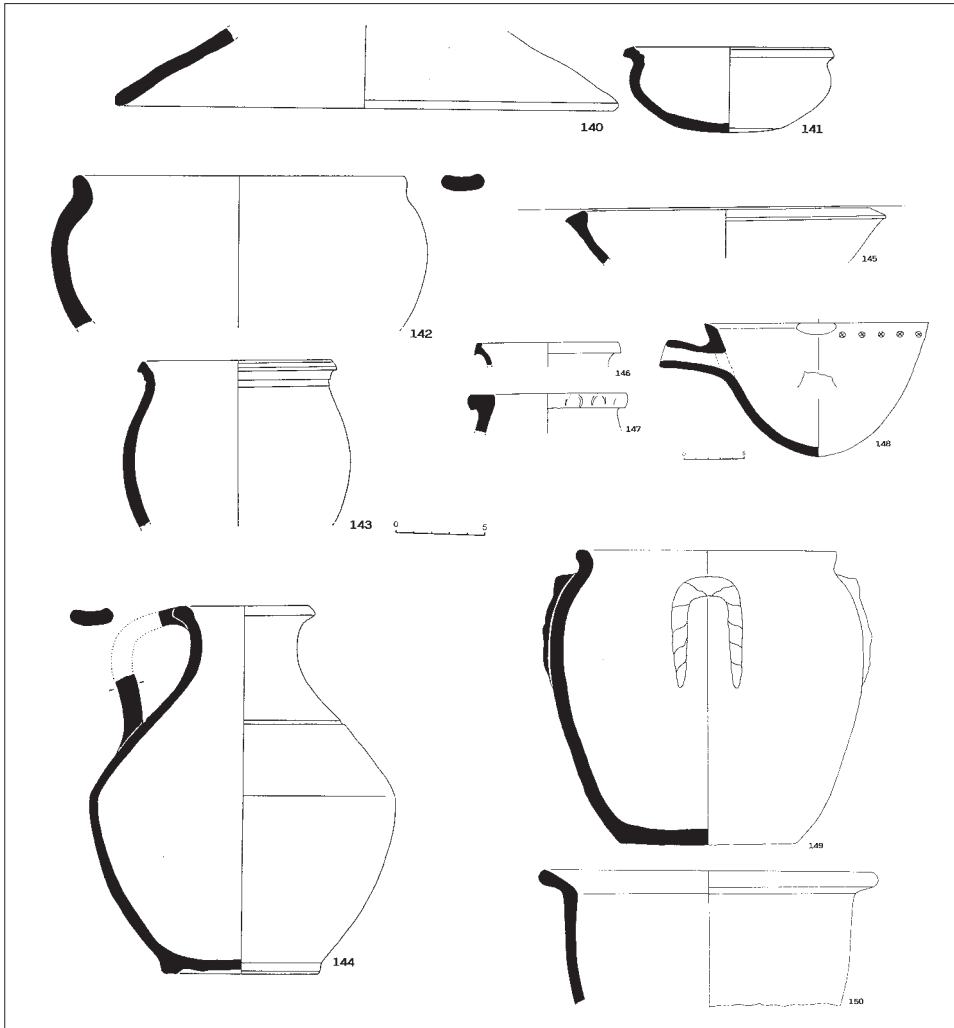
136. Ceràmica africana Clara D, forma Hayes 99 (Vilauba, Camós)

137. Ceràmica estampada Clara D (Vilauba, Camós)

138. Ceràmica estampada baiximperial (Vilauba, Camós)

139. Ceràmica estampada paleocristiana de vernís taronja (cova del Reclau Viver, Serinyà)

CERÀMICA COMUNA I DE CUINA D'EPOCA BAIXIMPERIAL I VISIGODA (SEGLES IV-VII)

140-143. Diverses formes baiximperials de ceràmica de cuina oxidada i reduïda (Vilauba, Camós)

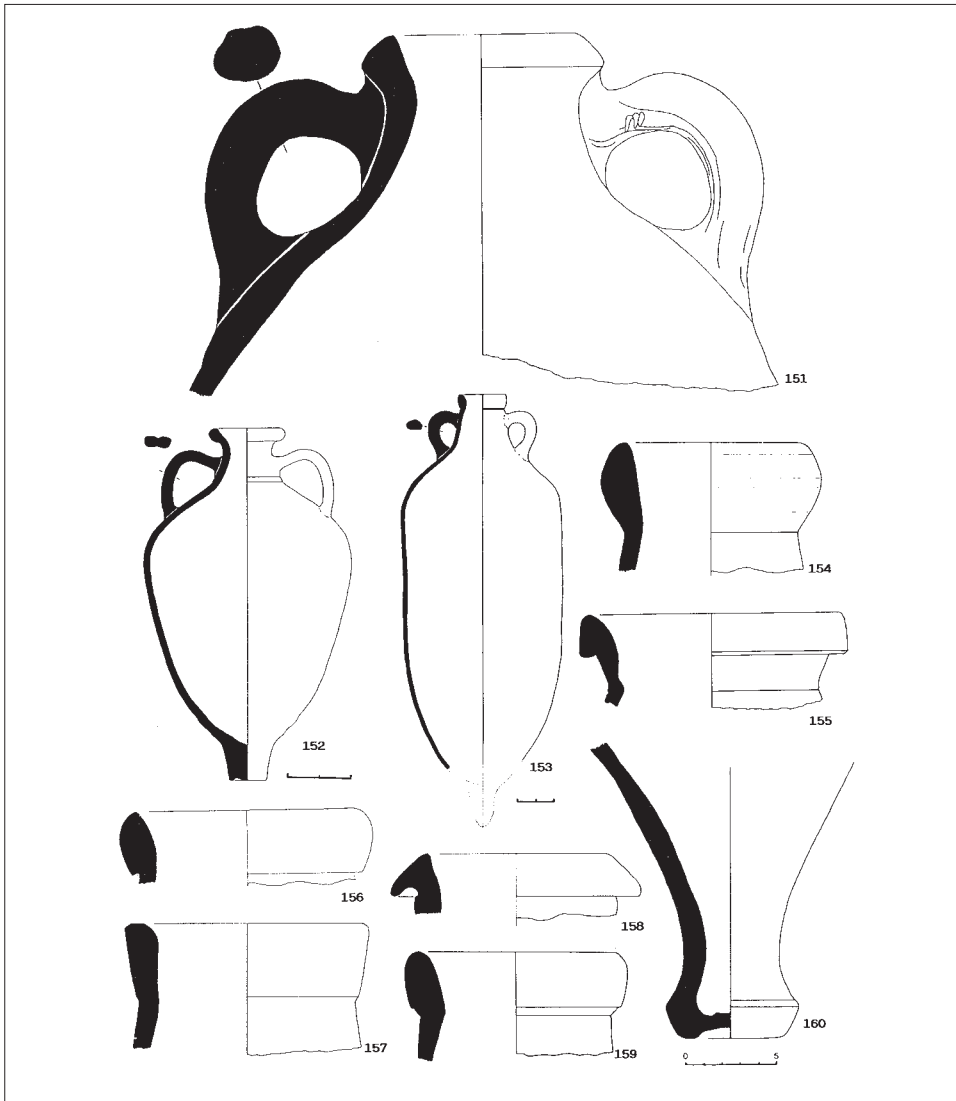
144. Gerra de ceràmica comuna oxidada (Vilauba, Camós)

145. Morter (Vilauba, Camós)

146-149. Ceràmiques reduïdes de cuina, amb diverses decoracions pròpies d'època visigòtica, ferradures incises, cercles impresos amb creu, nanses de ferradura aplicades (Vilauba, Camós)

150. Gran vas de comuna oxidada (Vilauba, Camós)

ÀMFORES D'ÈPOCA BAIXIMPERIAL I VISIGODA (SEGLES IV-VII)

151. Àmfora del tipus Dressel 23

152. Àmfora de procedència gal·la de base plana, provinent del rebost de Vilauba, Camós

153. Àmfora oliera sencera del tipus Africana II C, procedent del rebost, hab. 30 (Vilauba, Camós)

154-160. Diversos tipus d'àmfores: Africana II C; Keay LXII; Africana II A; Africana II D; àmfora indeterminada; Africana II A; àmfora mauritana Dressel 30 (Vilauba, Camós)

Document 7

Fragment de l'obra de Pere ALSIUS i TORRENT, *Ensaig històrich sobre la vila de Banyolas*, Estampa de F. Mateu i Vilardell, Banyoles, 1895, pàg. 16-18, on parla dels reculls de material romà efectuats prop del mas Castell de Porqueres i en d'altres indrets de la comarca.

En las inmediaciones de Banyolas y sobre tot al peu de las masías del terme de la vila y en las del inmediate poble de Porqueras, ab abundó prodigiosa se manifiestan gran multitud de restos de obra cuyta romana, essent en especial ricas en ells, tant per la varietat com pel número, las terras del mas Castell que prop la iglesia de eix poble situat se troba. En ellas, fa pochi anys, que excavant lo terreno, se descubriren una gran munió de variats fragments de teulas, rajols y terrissaria fina y ordinaria, donantme ocasió de recullir abundants moniments de la época romana, si bé que en molt mal estat de conservació; tinguent no pocas vegadas lo gust de veurem acompanyat en mas excursions de la instructiva y molt estimable companyia del reputat arqueólech R.P. Fidel Fita. Lo resultat de las nostras investigacions históricas per aquell y altres territoris de la encontrada, fou lo poder enviar á la Comissió de moniments histórichs y artístichs de aquesta provincia una remensa de cent pessas de cerámica romana, corresponent-nos als dos la satisfacció de ser los primers en demostrar á aquella il·lustrada Comissió, que en la poch estudiada historia de Banyolas y de sa comarca figurar devia un curiós período, en lo que representassen lo principal paper los dominadors romans qui, no cal dubtarho, en aquesta terra, ab llurs costums, introduhirian la civilització que tanta preponderancia 'ls dava.

Consistia la nostra remesa en diferents pessas de pisa fina, com colls, ansas y altres fragments de urnas y gerros de color groguench; un coll y ansa de urna, color vermell; varios trossos de pátera (pessa semblant á una gran escudella ó tassa) de igual color ab hermosos relleus, representant un llebrer que á tot córrer perseguia una llebra; altres restos de pátera, pero senzills; un fondo enter de un petit potet de pasta molt fina de color igual al anterior ab sa marca de fábrica en caràcters llatins, primera de las pocas inscripciones romanas per assí trovadas, que luego descriuré; varios fragments de gerros barnissats de negre en son interior, ab vius de igual color dibuixats sobre roig en l'exterior; altres restos de iguals objectes, de color gris; un hermós fondo de urna de igual color; y un trosset de rajol ó teula romana molt fina y prima que del tot se diferenciava de las ordinarias.

De objectes de obra cuyta grossera hi enviarem: varios colls de ánfora, entre ells un de enter, altres trossos de colls, ventres y ansas de unas gerras molt majors que las per assi en la actualitat usadas; deferentas ansas de ánfora y de olla; alguns fragments de ollas de totas midas; molts extrems inferiors cónichs de ánfora y gerra pera demostrar la abundó de las pessas enteras; fragments de unas grans rajolas quadradas ab un bordó en dos de sos costats, que als romans servian per cubrir los teulats de llurs edificis, y per últim entre lo enviat hi figuravan varios trossos de un aglomerat de trossets de rajol fortament cimentats ab morter que havia adquirit ja la duresa propia de la pedra.

Los objectes de la primera secció los recullirem en lo camp de devan de la casa del mas Castell y los restants en diferents llocs de la encontrada; podent assegurar per mi mateix que n'he vistos y recollits de semblants no pocas vegadas prop dels masos Puig de la Bella Casa, Usay, Herveig y Lió, en lo Convent-vell y la Bruguera del districte municipal de aquesta vila; en diferents punts del de Porqueras tot voltant del estany y fins dintre de éll. Per part de la

serra, en las inmediaciones de las masías de casa'N Marqués, Rovira y Villalba; en lo Camp gran de'N Llapart y en diferentes llocs de Camós; en varios de Miánegas, Guémol, Corts, Serinyá y altres.

Document 8

Transcripció del diari d'excavació produït durant els treballs de 1965, que il·lustra el sistema de registre propi d'una època; és el registre sistemàtic més antic conservat dels treballs arqueològics de Porqueres. Correspon a l'excavació de la basílica paleocristiana, un dels monuments més interessants del recinte. El diari continua amb la descripció d'alguns dels sarcòfags trobats en el sector de l'església i amb diversos fulls de l'inventari de materials, on consta un dibuix i la descripció dels objectes més significatius.

DIARIO DE EXCAVACIONES DE PORQUERAS (GERONA) MAS CASTELL
 Autorizadas por la Dirección General de Bellas Artes en 19 de Abril 1.965 y RR.
 PÀGS. Escolapios de Catalunya, propietarios del Mas Castell en Agosto.
 Financiadas por el Centro de Estudios Comarcales de Banyolas (Gerona)
 Con la cantidad de 5.000 + 11.000 + 12.000
 Comenzaron los trabajos el 15 - septiembre - 1965
 Terminaron el
 Director D. Miguel Oliva Prat, Delegado Provincial de Gerona
 Adjuntos D. José Mª Corominas Planellas, Delegado Local de Banyolas y D. Ramón Sarquella Tarradas, Delegado local de Porqueras
 Otros colaboradores: Salvador Sarquella, Francisco Dalzell i Fedreico Dailina
 Registro material hallazgos, en libro Registro del Museo Arqueológico Comarcal, a partir de pag. 19. Instalados en Sección PORQUERES, Mas CASTELL.

Porqueras - Castell - 1965
 Hoja N° 1
 15-IX-65 Nombres de los obreros: Carlos Tarrés Taberner y José Port Simón Encargado de llevar este diario: Salvador Sarquella Canals

El lugar de excavación se encuentra situado a 11,20 m. de la carretera que circunvala el lago.

La zanja mide: ancho 1,50 m.; largo 6 m.

Altura del nivel 0 a la superficie del campo, situado de la parte Norte: 2 m. [croquis situació].

El borde de la pared marginal coincide con una "espina de pez" [croquis].

Corte estratigráfico.

1er nivel o estrato: de 0 a 20 cm.

- capa de tierra vegetal
- mezcla de cerámica (fragmentos de tégulas, cerámica moderna, 1 fragmento de cerám. helenística, 3 fragmentos de cerám. sigillata tardana, cerám. indeterminada, cerám. romana
- cantos rodados

2º nivel: de 20 cm. a 40 cm.

- terreno estèril

17-IX-65 Los mismos obreros que el día 15.

3er nivel: de 40cm. a 60 cm.

material: fragmentos de "terra sigillata" decorados con bajo-relieves, tres trozos vidrios griegos (s. IV aC.), fragmentos de cerámica helenística, cerámica ibérica: bases de vasos, conchas de moluscos, fragmentos de tejas, aparición de bloques de piedra, no /Hoja N° 2/ se sabe con exactitud a que pertenecen. Parece que se trata del muro de una pared. Entre algunos de estos bloques se encuentran trozos de tejas, cerámica romana tosca, cerámica tosca.

18-IX-65 Los mismos obreros anteriores.

4º nivel: 60 cm. a 1,05 m.

Desde los primeros centímetros se encontró poco material cerámico, fragmentos de cerámica helenística y griega, cerámica medieval y cerámica romana. Al poco rato de excavación se advirtió la necesidad de seguir la superficie lateral de la pared (que apareció en el tercer nivel) ya que se inclinaba hacia la izquierda de la zanja, en dirección norte. En este trabajo se encontró una moneda (identificación en el inventario). Con esto se pudo descubrir el resto de la pared, en la que aparecen tejas, adheridas en dicha pared.

Seguidamente se procedió al orden normal de excavación.

Al llegar hasta la profundidad de 1,05 m. se han verificado interesantes hallazgos:

1º) Un primer pavimento a 85 cm. Está compuesto de argamasa, arena, cal y fragmentos de téglulas.

Al deshacer la parte anterior de dicho pavimento nos encontramos con otro pavimento. Éste se encuentra situado a 20 cm. de primer pavimento y a 1,05 m. del nivel 0. Este segundo pavimento es en "opus testaceum". No continua hacia la parte anterior de la zanja sino que está roto. Con esto se informa la necesidad de mirar si continua hacia el lado derecho de la zanja, ya que en el izquierdo hay la pared.

Efectivamente aún continúa, no pudiéndose llegar hasta el final ya que se terminan los trabajos de excavación de este día.

Colocadas encima del 2º pavimento se han encontrado bastantes fragmentos de téglulas.

20-IX-65 Los mismos obreros.

No se ha seguido el orden normal de nivelación sino que ha sido necesario alargar y anchar el terreno de excavación para seguir el "opus testaceum".

El primer pavimento se ha deshecho, ya que es más importante el 2º pavimento.

En este trabajo se ha visto que el "opus /Hoja N° 3/ testaceum" continúa por debajo del que era 1er pavimento hasta un determinado límite que aún no se ha encontrado.

Al alargar la zanja nos hemos encontrado con otra pared, en la parte posterior. La parte punteada del "opus testaceum" se halla recubierta con una obra de cal y arena.

No se ha podido averiguar si el "opus testaceum" continua por detrás de la pared ya que se ha terminado el trabajo de excavación.

La 2ª pared de la parte anterior: [Aquí dibuixa un croquis on es veu la segona paret, perpendicular a la primera, que són dues alineacions que deixen un espai en forma de corredor entremig que fa 40 cm] En este corredor el suelo es muy blando, deshaciéndose

fácilmente, con la aparición de muchas téglulas y material de obra, cosa que ocurre también por debajo del “opus testaceum”, pero aún no se ha podido averiguar nada en concreto.

21-IX-65 Los mismos obreros.

Se han reanudado los trabajos con la intención de ver la profundidad de la 2ª pared.

Después de 1,40 m. del nivel 0 nos hemos encontrado con varias tumbas:

Sepultura nº 1: correspondiente a un niño. Realizada con piedras de losa; sin material cerámico alguno. El cráneo, completo, en posición oriental. Los huesos sin cabeza de osificación. Ésta ha sido la más completa por el momento, aunque mucha parte de los huesos están desorientados.

Sepultura nº 2: a continuación de la nº 1. Tiene los mismos caracteres de la primera, con los huesos aún más revueltos.

Sepultura nº 3 y 4: situadas a unos 20 cm. de la 1 y 2. Las dos de niño, igualmente como las anteriores, con los mismos caracteres, con los huesos completamente desorientados.

Estas cuatro están en el interior de la zanja, en la pared de las mismas se han encontrado la 5, 6 y 7 con la aparición de otras más, exactamente con los mismos caracteres y aún más revueltas y sin ningún material cerámico.

[Hoja Nº 4/ La edad de estas sepulturas no se ha podido determinar exactamente.

A 20 cm. por debajo del nivel del campo se ha encontrado una sepultura romana del siglo I, completamente entera, recubierta en la parte superior de “opus testaceum”, esqueleto entero pero con el cráneo desaparecido. Al parecer éste ocupaba la posición occidental. No ha aparecido material cerámico. [Apareixen dos dibuixos, de cara i de perfil, de la tomba forma per una caixa de teules planes i coberta a doble vessant amb tegulae i imbrices].

22-IX-65 Los mismos obreros.

A 1,75 del nivel 0, a 40 cm. de las sepulturas 1, 2 y 3 se han hallado dos enterramientos.

Uno es de losa y el otro de téglulas.

En el de téglulas solamente son visibles dos de ellas, ya que por el momento las otras no se han descalzado. Se encuentra situado en el lado derecho, dirección norte.

Sepultura en losa: se halla constituida por dos losas que hacen de tapadera.

En el interior se han hallado tres esqueletos juntos, en un espacio de 60 cm. de ancho. Los restos están completamente revueltos. Por el momento se han sacado dos cráneos, hueso sacro y pelvis, dejándose los otros. Aún no se ha comprobado si hay restos de cerámica en esta sepultura.

Además se ha hallado, en este lugar, las siguientes clases de cerámica: griega y helenística, sigillata con marca de alfarero, cerámica romana fina.

La segunda pared sigue continuando por los lados y en profundidad.

23-IX-65 Los mismos obreros.

Para ver si continúa la segunda pared se ha abierto otra zanja. Su situación es la siguiente:

[Hoja Nº 5/ [Croquis de situació. A 19 m de la carretera i a 6,3 m de la primera rasa, llargada de 3,9 m i 1,40 d'amplada].

Los primeros 20 cm. son de tierra vegetal. A partir de aquí se han encontrado tejas pintadas con cal; no son antiguas, sino muy modernas, son muy abundantes.

Debajo de esta capa de tejas sigue una capa de tierra negruzca con restos carbonizados.

A 1,15 m. se ha hallado la primera tumba. Hay dos láminas de piedra como tapadera. Contiene el esqueleto de un niño. Esta sepultura aún no se ha observado detenidamente.

Se ha continuado excavando en la pared marginal de esta zanja, encontrándose un pavimento, "opus testaceum", cubriendo unas sepulturas. Se encuentra situada a 2,15 m. del nivel 0 de esta zanja, por debajo del nivel del campo. Aún no se ha abierto.

En esta parte no sigue la segunda pared. Seguramente hace un ángulo, siguiendo paralela a la segunda zanja.

Esta incógnita se descifrá mañana al ir en línea recta, hasta encontrar la primera zanja.

Al hundir unos 20 cm. la segunda zanja se ha encontrado un pavimento. No se sabe con exactitud a qué pertenece.

24-IX-65 Los mismos obreros que los días anteriores.

Se han reanudado los trabajos abriendo una tercera zanja. Su estratigrafía arqueológica es la siguiente:

- 0 a 20 cm., tierra vegetal; arqueológicamente estéril.
- 20 a 1,60 m., tierra arqueológicamente estéril.
- a 1,60 m. se ha encontrado un pavimento con fragmentos de téglas adheridas a unas losas.
- a 20 cm. por debajo de este pavimento se ha encontrado otro pavimento en "opus testaceum", o sea, a la profundidad de 1,80 cm.

25-IX-65 Los trabajos de excavación se vieron completamente dificultados por la lluvia.

28-IX-65 Se ha agrandado la primera zanja descubriendo la otra parte de la primera pared.

Hasta llegar al mismo nivel de pavimento de la tercera zanja, la relación de cerámica ha sido la siguiente:

/Hoja N° 6/ romana, ibérica, base de plato de "terra sigillata" y cerámica medieval (s. XV y XVI).

El pavimento de la tercera zanja aún continua por la izquierda [croquis].

29-IX-65 Se ha abierto una cuarta zanja con intención de seguir la primera i tercera pared de la primera zanja. Ha aparecido una pared que se cruza con la tercera pared. En el nivel inferior de esta última pared sigue otra pared al mismo nivel que el "opus testaceum" de la primera zanja.

A 20 cm. más de profundidad, desde el nivel superior del "opus testaceum" se encuentra otro pavimento, también de "opus testaceum" al mismo nivel que el de la tercera zanja. Al parecer forman un escalón.

El aspecto del terreno de excavación es el siguiente [croquis].

Respecto a la cerámica se ha hallado mezcla de culturas: romana, ibérica y medieval, en la cuarta zanja.

30-IX-65 Se ha empezado a excavar el terreno que está señalado (x) en el mapa anterior. No ha aparecido aún nada, solamente se ha ido siguiendo la pared (a). Al parecer no

es antigua ya que está a flor de tierra y además es de distinto material que las paredes romanas (b).

1-X-65 Siguiendo excavando en esta parte de terreno, a 1,75 m. del nivel 0, ha aparecido una pavimentación en “opus testaceum”, ocupa todo el recinto excavado, continuando aún por debajo de la pared (a).

Los restos de cerámica han sido poco [Hoja N° 7] abundantes, igual que en todo el terreno, mezcla de culturas.

En la parte posterior de este terreno ha aparecido una pared (p), con abundante material entre las losas. Se levanta a unos 10 cm. del pavimento para continuar debajo de él.

2-X-65 Por no poder ahondar en el anterior terreno se ha reanudado el trabajo de excavación con la intención de seguir la pared (b), en el mapa anterior, hacia lado derecho.

Se ha abierto otra zanja y a 80 cm. del nivel 0 se ha encontrado la pared. Ésta adquiere la forma como la de un absis.

A 1 m. del nivel 0, en la parte anterior de la pared ha aparecido la primera sepultura en esta parte.

El material que la recubre es de losa, el esqueleto está en posición normal, de oeste a este. En su interior se ha hallado una concha “pecten”. En la parte superior de esta sepultura ha aparecido un vaso cerámico. Todo esto aún no se ha podido observar detenidamente ya que se han terminado los trabajos en este día.

3 al 10-X-65 Debajo de esta sepultura con losa ha aparecido un enterramiento romano (n° 3) en forma de mensa. Está a 1,60 m. del nivel 0. Aún no se ha abierto.

En la capa de 20 cm. que queda entre el enterramiento con losa al enterramiento en mensa han aparecido varios fragmentos de vidrio oxidado.

El aspecto de la parte anterior de la pared [croquis].

10 al 23-X-65 Se ha ido siguiendo la anterior pared hacia la parte derecha (x) ya que en la izquierda (y) queda cerrada y termina, ya que hay otra pared. Los resultados de estos 11 días de excavación han sido los siguientes:

[Hoja N° 8] [gran croquis amb l'absis ja al descobert].

1 de Noviembre - 10 Diciembre. Aspecto del terreno de excavación al transcurrir los 23 días de trabajo: [croquis més ampli amb tots els murs apareguts].

La pared (a), está en “opus spicatum” (s. IX) presentando 3 hileras de este tipo.

Hallazgos cerámicos: 1 rueda de molino (basalto) ibérica; cerámica catalana s. XIV y s. XV; cerámica campaniana, sudgálica y helenística. Abundantes fragmentos de cerámica negra indeterminada. Cerámica romana e ibérica.

Escala	N.º ordenada	DIARIO DE LA EXCAVACION
		de pared (a), etc. de "opus spicatum" (s. II) presentando 3 hilos de este tipo. <u>Hallogys carinatus</u> 1 muestra de murales (murales) ibérica <u>Carinaria subulana</u> s. IV y s. V <u>Carinaria campaniana</u>, vulgarización y helenística. Abundantes fragmentos de cerámica negra indeterminada <u>Carinaria romana</u> e ibérica.

Document 9

Document format per tres folis a màquina, on s'intentaven posar les bases que permetessin reconduir la situació i continuar les tasques de recerca arqueològica a Porqueres (28 de gener del 1979).

PER UNS PACTES ENTRE EL CENTRE D'ESTUDIS COMARCALS DE BANYOLES I ELS NOUS PROPIETARIS DEL CASTELL DE PORQUERES

Antecedents

El Centre d'Estudis Comarcals, Entitat establerta a Banyoles el 1943, responent als seus objectius i dedicació va crear un Museu Arqueològic en els propis locals que havien estat cedits en ús per l'Ajuntament a dita Entitat.

Aquest Museu fou reconegut oficialment el 1er. de Març de 1962, per Decret 474/62, amb la titularitat de Museu Arqueològic Comarcal, nom ben adient per l'àmbit d'actuació i influència més directa.

Realitzades des de 1964 ordenadament unes excavacions a Porqueres amb permís dels RR. PP. Escolapis, llavors propietaris del Mas i terres de l'entorn, li fou cedit al Centre un local amb porta independent en el propi edifici del Castell. Llavors el Centre va traslladar-hi una primera vitrina retirada del Museu Arqueològic per a col·locar els objectes reconstruïts i en un compartiment annexe del local hi establí així mateix un magatzem i obrador. Semblantment, es va procedir a un vallat amb el corresponent portal d'entrada de la zona excavada amb restes arqueològiques a protegir.

Amb mires al futur era molt interessant que els objectes quedessin units allà mateix, és a dir, a Porqueres i no a Banyoles mentre no es comprometés la unitat de dependència ni el reconeixement del Museu; la mateixa Entitat promotora, la mateixa organització i l'empar de la denominació comarcal venien a assegurar-ho. I així, per mantenir el sentit d'unitat en el Registre general d'objecte es resolgué hi quedessin inscrits els d'una o altra destinació i que en quant a la titularitat del museu constés el nom de MUSEU ARQUEOLÒGIC COMARCAL DE BANYOLES –SECCIÓ PORQUERES i que, en el registre com a les peces el número d'identificació vingués precedit per les inicials SP, indicatives de Secció Porqueres.

Les claus de les vitrines i del magatzem quedaven en poder i en mà del representant del Centre, i la de la porta d'entrada al Museu restava penjada i a disposició a casa dels masovers habitants llavors en el mateix edifici.

I així per anys, fins que els masovers van deixar la casa, restant tancada com a vivenda a l'acabar-se el 1976. Pràcticament això va coincidir amb la venda del Castell. Recollides les claus per els propietaris varen traspassar-les als compradors.

Situació actual

L'any 1977 al Febrer es varen realitzar bon nombre de cates per tal de delimitar amb major coneixement la zona arqueològica. A la primera quinzena de Juliol va fer-se com altres anys la campanya d'excavacions prevista, i la clau va ésser facilitada quan va convenir acudir a Banyoles al domicili dels propietaris.

D'altra part, aquests han encarregat l'estudi i projecte d'obres d'adaptació a l'arquitecte senyor Jordi Bonet que ha previst el trasllat del Museu i magatzem fora del cos d'edifici del Castell si bé en el mateix recinte i a aquest fi ha presentat un projecte a les parts interessades, amb data 18 Novembre 1978.

En conseqüència, i per donar continuïtat a la seva labor, el CENTRE D'ESTUDIS COMARCALS DE BANYOLES presenta els següents punts i programa:

Etapla 1^a. Abans del trasllat es creu obligat a:

-Completar inventari i registre del material exposat a les vitrines existents.

-Id. id. de tots els altres materials fora vitrina existent a la mateixa Sala.

-Canviar les caixes de material arqueològic existent al Magatzem i substituir-les per altres normalitzades, numerades i amb denominació genèrica del contingut de totes elles.

A aquest objecte la clau deuria ésser entregada al Centre, sigui al President o a qui delegui amb autorització expressa. La clau es guardaria a Banyoles en el clauer reservat al Director i al Conservador del Museu per al seu ús exclusiu.

En aquesta etapa, a l'acudir a Porqueres es deixaria constància en Dietari i es confeccionaria un programa d'actuació semanal.

Etapla 2^a. Trasllat i instal·lació al nou local

(Abans ens posem a disposició del Director de les obres per tractar amb el regent del bar per donar via a la construcció de la fossa sèptica arrezerada a la zona d'excavació.

Considerem el subsòl del nou local zona d'excavació, quin treball pot dur-se a terme sense destorbar la marxa de l'obra. Així, i amb excel·lents resultats, s'ha realitzat a la Pia Almoïna i per extensió a les places veïnes de Can Fornells i de Can Paulí. No s'hi ha hagut de pensar més).

Suposant ja el nou local habilitat i en condicions, entenent que, juntament amb l'immoble, els elements fixes pertanyen al propietari a qui correspondria la seva normal conservació.

D'altra banda que els mobles, comprenent les vitrines i caixes, taules i bancs del Museu i del Magatzem, pertanyen al Centre. Així mateix que són a càrrec de l'Entitat les despeses per neteja, il·luminació i eventual calefacció.

Es preveu l'entrada per la porta que dona a la zona d'excavació. La nova clau seria entregada pel propietari al representant del Centre en moment oportú per poder iniciar el trasllat. (La clau de la porta veïna del Castell correspon al propietari de la finca, que es reserva la lliure entrada).

El trasllat deurà realitzar-se ordenadament confrontant les peces amb el Registre-inventari i comprovant les caixes pel número i denominació.

Règim en els nous locals:

Es mantindria el règim anterior, amb la clau d'entrada guardada a Banyoles, en el local social del centre.

En la porta d'entrada al Museu, situada a la zona vallada d'excavació s'hi fixarà el cartell amb la llegenda: MUSEU ARQUEOLÒGIC COMARCAL DE BANYOLES –SECCIÓ PORQUERES surmontada per l'escut-segell del Centre. L'altra porta que dona al pati del Castell no tindria cap indicació.

La porta interior del magatzem romandria tancada fora del temps d'utilització.

Es disposaria d'un Dietari de sobretaula situat en lloc visible per anotació dels concurrents a treballs d'excavació, de laboratori o visites col·lectives.

Les peces ingressades serien registrades pel Conservador, fent possible la identitat i localització.

Banyoles 28 de gener del 1979

Signat i segellat: Jaume Butinyà i Tomàs Cortada.

Document 10

Article publicat al *Diari de Girona* del dimecres 2 de març de 1932 per l'arquitecte R. Masó i Valentí.

Troballes romanes a Vilauba de Porqueres

No massa afavorits per el temps, ens fou avinent d'acompanyar ahir el docte Professor de Prehistòria de la Universitat Barcelonina Dr. Bosch i Gimpera en la excursió d'investigació arqueològica que aquest realitzà una mica més enllà de Banyoles, vers Ponent, en un planell conegut per Vilalba i que hom ha hagut d'atravesar en motiu dels treballs de explanació de la carretera que la Generalitat està construint i que ha de conduir de Banyoles fins al vilatge de Puigarnol.

La visita havia estat sol·licitada i preparada per alguns estudiosos banyolins que s'han acoflat entusiàsticament al ésser coneixedors de les troballes fortuites de nombrosos fragments ceràmics, que amb oportunitat i encert declarà el contratista de aquella carretera al iniciar-se la aparició de tals desferres arqueològiques.

Com més amunt hem deixat constatat, el temps ens afavorí ben poc, ja que ni per un moment ens lliuràrem de les pluges allevantades que dominaren tot el matí, ço que impedí tota tentativa de furgament o excavació, que segurament hauria esdevingut, reveladora i temptadora, però aixís i tot la impressió que el docte professor s'en dugué, i que tinguérem el goig de compartir, fou altament agradable quedant plenament convençut de que ens trobàvem davant d'unes despulles romanes de veritable importància, pròdigament prometedores i ben dignes d'ésser cautelosament estudiades.

En breus mots reportarem el que en tan ràpida com dissortada visita fou fàcilment copçat.

Es tracta, segons totes les probabilitats, de les despulles de una petita, —o grossa—, “Villa”, romana que s'ha tingut la sort d'atravesar, per un cap o bé pel mig, —hom ho ignora encara— al fer el simple desmuntatge de terres que el traçat de la carretera comporta. El cúbic de terres remogudes, en una llargada de 20 a 30 mts. pot dir-se que, en un 50 per cent, no era de terres sinó de desferres constructives autènticament romanes. “Tégula” en gran quantitat, amb els corresponents “imbrix”, colls de “doliums”, testos d'àmfores i dels mateixos “doliums”, nances, brocs i una “tessera” o dau per a pavimentació, seccions de pedres molars, una d'elles totalment sencera, un pissó de trull i numerosos fragments de paret obrada junt amb petits fragments metàlics d'“entanyades”, atuells domèstics, etc., etc.; tot això, ha eixit abundantment d'aquest ínfim macís de terra remoguda, de manera que amb tota seguretat es pot dir que hom opera damunt mateix d'una construcció romana de tipus rural —possiblement les baixes dependències d'una granja— que els fets pretèrits desgavellaren i els segles han aixafat i sepultat.

L'asseveració que acabem de fer de que es tracta precisament d'una construcció bastida en vista a les necessitats agrícoles, de la vil·la allí existent en la antiguetat ens permet formular-la i mantenir-la, ultra la gran concurrència observada de “doliums” en un mateix punt (sembla que arriben a una dotzena els colls diversos trobats), el fet de la surgència a darrera hora d'un reservori o dipòsit, no de grans dimensions, quina estructura i dispositiu parla ben clar de la seva utilització per a la recollida i decantació de líquids, espessos, tals com els olis que en una granja s'elaboren i que segurament llevaven els arbres fruiters, de l'encontrada.

La descoberta d'aquest reservori, emplaçat avui dins la mateixa amplada de la carretera, i a un nivell de 0,50 a 0,80 mts. de la seva rasant definitiva, acaba de donar interès a les tro-

balles que fins ara havien estat fetes i fa pensar no ja en la conveniència sinó en la necessitat de emprendre metòdicament unes excavacions que podrien atènyer un alt interès i que no sabem ço que podrien donar de si. Que la cosa té tota la aparença de una qüestió digna d'èsser estudiada, i possiblement d'un gran abast, ho prova tot el que acabem d'esmentar i acaba de confirmar-nos-ho la troballa feta ahir mateix arran de la visita que relatem d'una pedra miliària, a dos o tres cents metres de distància del paratge en qüestió significativa de com podia tenir la vila o granja la seva "Via agrària" o "vicinales" de prou importància per a quedar terminada o denunciada als ulls del vianant per mitjà d'una pedra indicadora.

Aquesta fou la impressió que s'enduren els visitants i que no deixà de remarcar amb paraula càlida el Doctor Bosch i Gimpera, al grup d'entusiastes i estudiosos de la vila de Banyoles, que sollicitaren les seves autoritzades opinió i intervenció. Nosaltres ens sumem humilment a les recomanacions eixides dels llavis del Docte professor de la Universitat de Barcelona i ens permetem de cridar l'atenció de les autoritats en general i més especialment de les interessades en la matèria per a que en la forma que sia convenient, prestin el seu adjutori moral, material i científic als honorables veïns de la Vila de Banyoles, que tan generosa com curosament s'han ocupat fins ara del salvament i endagament d'aquests restes arqueològiques d'un indubtable valor científic.

No sabríem per acabar aquesta ràpida informació sense dirigir-nos molt atentament a la Comisaria Delegada a Girona de la Generalitat, per a posar-li de relleu lo molt obligada que està al nostre entendre a intervenir en el denunciat afer buscant i proporcionant ràpidament els medis econòmics indispensables per a que les més perentòries investigacions puguin dur-se a terme en la zona directament afectada per la carretera, logrant que no es perdi miserablement una ocasió tant propícia ni que es malmeni res que un elemental esperit de civisme obliga a respectar i a conservar. La Comisaria gironina s'hi ha de sentir moralment obligada, ja que és per raó d'una obra que ella fa, que quedi al exterior, amb perill evident de perdre's pels homes i per la Ciència, ço que tant amorosament ha conservat ocult fins avui en el seu sí, la mare terra. Derivació, i ben petita, d'una obra empresa, és la que li sorgeix pels dissenys de l'atzar. Deu acullir-la i atendre-la convenientment ans que li reporti això unes despeses imprevistes; al menys en allò més premtori i precís.

I en últim terme ha de recordar que per a uns casos parells la desaparescuda Diputació Provincial tingué la fina i encertada precaució d'instituir un Patronat especial, amb consignació adequada per a "excavacions" als qui indiscutiblement li ha arribat l'hora d'actuar baldament li representi el cas l'haver de desfer una operació administrativa susceptible com totes de rectificació o millorament.

És en aquest concepte que creiem que la Comissaria de la Generalitat s'ha de sentir doblement obligada a intervenir i obrar en l'afer, cosa que no dubtem pas que efectuarà amb tota urgència.

Document 11

Foli escrit a màquina, amb segell de Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles i Registre de sortida 5/82, on el president del C.E.C. de Banyoles exposa les proporcions i les condicions de compra dels terrenys de Vilauba.

Banyoles, 23 de Gener de 1982
 Al senyor Salvador Juncà i Busquets, Alcalde President de l'Excm. Ajuntament de Banyoles.

Respectable senyor i amic:

Ref. Adquisició de l'enclau arqueològic de Vilauba i formalització de la compra-venda a realitzar.

Des de la posició del Centre i en la seva representació redacto en aquesta data el present escrit amb mires a la millor entesa en la operació conjunta de compra-venda a formalitzar.

Les gestions del Centre, iniciades el 1979 amb el representant de la propietat senyor Ramón Caixàs i Massanellas, varen concretar-se en un compromís de compra pel preu mantingut d'un milió de pessetes, amb l'entrega per al senyor Pere Comas i Masgrau en nom i representació del Centre d'un taló de 400.000 pessetes, com consta en document estès per duplicat i firmat a Banyoles, per als representants citats, el dia 2 de Novembre de 1981.

Entretant, en reunió celebrada a Banyoles per la Mancomunitat de l'Estany, el senyor Tomàs Cortada i Colomer proposà als assistents representants dels Ajuntaments de Camós i de Porqueres que vegessin de participar a la compra que es gestionava per el Centre, previ al corresponent acord municipal i establiment de quantitats de participació. Les quantitats apuntades en principi eren de 500.000 pessetes per Banyoles, 50.000 per Camós i 50.000 per Porqueres. D'altra banda en visita a Girona del senyor Cortada al President de la Diputació senyor Calzada demanà ajut a fons perdut per l'import de 300.000 pessetes. Aquestes, junt amb les 100.000 que el Centre s'obligava a participar des del primer moment, abastaven el milió a que ascendia el valor de la compra.

En aquest sentit demanàriem l'aprovació dels Ajuntaments amb un montant de sis-centes mil pessetes total, comptant cinc-centes, cinquanta i cinquanta milers, les que afegides a les quatre-centes mil entregades amb la paga i senyal feta pel Centre i ja en poder del venedor, totalitzen el milió pactat i a satisfer per la compra. Tenint present que el Centre té fet avanç de 300.000 pessetes corresponent en quantitat a la subvenció de la Diputació, caldrà en el seu moment fer arribar aquest import a la Tresoreria del Centre.

Ens permetem suggerir que els imports que podrien figurar a l'escriptura cobrint l'aportació de l'ajut de la Diputació fossin els següents:

Ajuntament de Banyoles:	700.000.-	(500.000 + 200.000)
Ajuntament de Camós:	100.000.-	(50.000 + 50.000)
Ajuntament de Porqueres:	100.000.-	(50.000 + 50.000)
Centre d'E. C. de B.:	100.000.-	(100.000 + - - -)
	1,000.000.-	(700.000 + 300.000)

Les despeses que hauran d'anar a càrrec dels compradors serien en funció de l'aportació declarada en escriptura.

Que aquesta honrosa actuació de govern arribi feliçment a bon terme. Amb tota consideració.

Signat: PRESIDENT del C.E.C. (Jaume Butinyà)

Document 12

Carta de restitució al monestir de Sant Esteve de Banyoles de dues esglésies filials, atorgada a instàncies de l'abat Sunifred pel bisbe Servusdei de Girona, 1 de març de 889.

[A]. Original perdut.

B. Còpia de 1180: Barcelona, Arxiu de la Biblioteca de Catalunya (BC), núm. 8448.

C. Còpia simple del segle XVIII: Banyoles, Arxiu Històric Comarcal de Banyoles (AHCB), fons municipal de Banyoles, lligall 3.

a. *Marca Hispanica*, ap. 49, de B.

b. F. MONSALVATGE, *Noticias Históricas*, XI, pàg. 138-140, de a.

c. AGUIRRE, *Collectio conciliorum Hispaniae*, 4, pàg. 365, de a.

d. Ll. G. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles*, Banyoles, 1985, vol I, núm. 16, pàg. 187-189 (amb data 889, març 1).

L'any de l'Encarnació del senyor DCCCLXXXVIII, indicció cinquena, venint o residint el senyor i venerable bisbe anomenat Servusdei al cenobi que anomenen Banyoles amb l'il·lustre i venerable abat Sunifred, baró egregi, vinguts els cenobites d'aquell lloc, que està situat en el pagus o comtat de Besalú, es proclamaren les coses degudes a aquell i durant molt de temps sostretes injustament als predits monjos servidors i militants de Déu i el protomàrtir beat Esteve. És a dir, les esglésies que els pares d'aquells, que construïren el sobretaxat cenobi, extragueren amb les pròpies mans de la vastitud de l'erm construint amb art i fabrilment, és a dir, les santes esglésies que estan dedicades, una en honor de Maria, la santa Mare de Déu, i que està situada al cap de l'Estany, en les proximitats del cenobi, distant a prop d'un mil·liar, i l'altra en honor del bisbe sant Martí, la qual rau en la vall de Mieres, que construí Bonitus, el primer abat, junt amb els monjos o servents de Déu, la primera de les quals taxàrem; i Elies, igualment també abat d'aquest monestir, imitant el bon exemple d'aquell, semblantment féu construir l'església de Sant Martí, asseverant tots aquests, i presentant a més el precepte del molt piadós august emperador Carles que conté tant aquestes esglésies com les altres coses o terres conreades o no.

Escoltant també aquesta reclamació i escodrinyant i investigant els estudiosos de talent, ens assabentàrem per homes verídics i religiosos d'aquell comtat, tant clergues com també d'altres laics, que tot era tal com els predits cenobites asseguraven.

Coneixedors que la defensa era veritat, discernim i també constituïm que les esmentades esglésies, que foren sostretes injustament al servei de la mare, és a dir, de Sant Esteve protomàrtir, nós les hi vam tornar, pensant i esperant que passessin a millor vida, o considerant les santes i santíssimes oracions d'aquells, les quals a favor nostre i del rang eclesiàstic de nit no paraven de proferir, volem i a més sancionem que les predites parròquies amb totes les dècimes i primícies dels cenobites se sotmetin a l'imperi, pagant o havent tot el temps, posseint i perpètuament posseint; és per aquesta raó que paguin cada any dos modis entre el pa i l'anyada a la seu de Maria la mare de Déu segons el costum de cadascun dels sacerdots; que rebin, però, totes les dècimes i oblacions eclesiàstiques i sense cap contradicció: així que cadascun dels preveres no gosin tampoc violar la damunt dita convenció. Que si ho fessin, els excomunicaria fins a la seva satisfacció.

Ens plagué també inserir sobre la repetició que si jo o algú dels venidors convinguéssim al bisbe o a alguna persona intrumesa que vinguéssim, contradiguéssim o volguéssim irrompre contra aquesta carta de fermança, no reclaméssim que ho repetís, sinó que el contraventor i adversari o destructor romanguí durant tot el temps sota anatema de la santa Església de Déu, i que aquesta concessió es mantingui ferma i onsevuella que sigui, i perquè perseveri més ferma i establerta per tot el temps la faig corroborar amb les pròpies mans i per alguns homes bons, tan clergues com laics.

S'ha fet aquesta carta de confirmació a les calendes de març de l'any segon de la mort de l'emperador Carles, regnant nostre senyor Jesucrist, esperant tanmateix el seu Rei generós.

Servusdei, humil bisbe de la seu de Girona, signà amb la seva pròpia mà i demanà que firmessin. Signe de Sunyer prevere. Arab, prevere. Fafila, prevere. Gisimir, prevere. Bonisius, prevere. Cixila, prevere. Sunifred, prevere. Avià, prevere. Vigila, prevere. Inbolat, prevere. Salvador, prevere. Armeteu, prevere. Wiuld, prevere. Injust, prevere. Ermemir, prevere. Gescafred, prevere. Sendred, Altimir. Cauzorat, sacerdot, pregat escriví.

Document 13

Consagració i dotació de les esglésies de Sant Pere i Sant Feliu de Fontcoberta, pel bisbe de Girona Guiu; hi destaquen la quantitat de vinyes que hi havia en aquella zona, 12 d'agost de 922.

[A]. Original perdut.

[B]. Còpia del 4 d'abril de 1637, autoritzada per Francesc Bosch, notari de Barcelona, perduda.

C. Còpia del 7 de juliol de 1773, autoritzada per Manuel Costabella i altres notaris de Banyoles: Fontcoberta, A. P., ex B.

a. Ll. G. CONSTANS, *Diplomatari ...*, vol I, núm. 27, pàg. 213-215 (amb la data del 917, agost 12), ex C.

b. Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotacions de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, volum I, segona part, núm. 117, pàg. 277-279, Vic 1994, ex a.

Gràcies en nom del Déu suprem. En l'any de l'Encarnació del Senyor nostre senyor Jesucrist nou-cents, en la cinquena indicció, venint el reverendíssim baró senyor Guiu, per la gràcia divina bisbe de Girona, a consagrar les parroquials que són en honor de sant Pere apòstol i de sant Feliu màrtir que es troben en el pagus de Besalú, en el terme de la vila de Fontcoberta, que edificà Eldefred, prevere [...], l'esmentat Eldefred, prevere, amb tot el seu enteniment i la seva manifesta voluntat presentà a les ja dites esglésies que són en honor de sant Pere i sant Feliu quelcom del seu alou que a ell vingué tant per parents com per compra de terres i vinyes que són en el terme de Centenys o la Farrés, i afronten les dites terres per la part d'orient i de migdia i ponent i de tramuntana amb l'estrada o els sementers, i onsevuella que discorrin, o en terres d'Ennegó, vescomte, o els seus hereus, o en la vila de la Farrés, i són de 25 mujades.

I en un altre lloc en el terme de la vila de Centenys dono dues mujades de vinya, i afronta la dita vinya per la part d'orient on l'aigua discorre, i a migdia amb la vinya de Català, i a ponent amb la vinya de Guarí, i a cerç amb la vinya d'Eldesind o dels seus germans; i en un altre lloc en el ja dit terme, 6 quarterades de vinya, i afronta a llevant amb una vinya de Guarí, i a migdia amb la vinya d'Endrovend o d'Esteve, i a ponent amb la vinya d'Eldefred, i

a tramuntana amb la terra d'Endrovent; i en un altre lloc i en el ja dit terme, 3 mujades de vinya, i afronta la dita vinya de la part d'orient amb la terra de Miró, o dels seus hereus, i a migdia amb la vinya de Basileu, i a ponent amb la via que per allà discorre, i a tramuntana amb la terra de Senebred, annexes aquelles en tota la seva integritat.

I en la vila de Nierga dono a les ja dites basíliques 9 quarterades de vinya, i afronta d'orient amb la vinya alodial, i a migdia amb la vinya de Presido, i a ponent amb l'estrada, i a tramuntana amb una terra d'Argemir.

I a Vila de Muls dono a les ja dites basíliques 6 quarterades de vinya, amb les seves afrontacions com en les seves escriptures s'escriu.

I dono al ja dit Eldefred, prevere, a les ja dites basíliques, un missal, un leccionari i un antifonari; als expòsits de prop d'un any, un calze, un encenser de metall, tres planetes, dues casulles i un cordó amb estoies i maniples, i corporals, i dos són de metall.

Certament tot el damunt escrit el dia i temps d'avui sobre les parts de les ja esmentades basíliques, jo, el susdit per aquesta escriptura de donacions meves, trameto i concedeixo amb tota la integritat, de manera que finalment aleshores se subjectin amb tota la integritat en tot el temps; que cap comte ni vicedomino, ni vicari, ni corterer, ni certament cap potestat secular les prengui ni pugui exigir completament de les esmentades basíliques, tan sols als bisbes o als sacerdots que facin allà el seu servei, i als qui prestin més atenció o en interès del cristià, sigui lícit haver o posseir sota tuïció o defensa de les regles eclesiàstiques en els temps futurs.

I jo, el ja dit Guiu, bisbe, dono a la parròquia i a les ja dites basíliques la casa de Sant Pere i de Sant Feliu de la mateixa vila de Fontcoberta, on aquestes basíliques són fundades, la vila de la Farrés i la vila de Figueres, i les terres que s'esmenten a Argelaga, i la vil·la Nierga, i la vil·la de Freixenet, amb aquells termes.

Jo, Guiu, bisbe, dono i a més concedeixo totes les dècimes i primícies de les dites viles o aquelles que estan escrites amb tota la integritat a les dites esglésies esmentades més amunt, i tot el que més amunt s'ha repetit; o si jo, Eldefred, prevere, o algun dels meus hereus o qualsevol home que contra aquesta donació vingués per rompre-la, de la part de les dites agressions incorri en la primera ira del Senyor, i composi pel vincle 4 lliures d'or, i d'ara endavant aquesta donació ferma i estable romangui.

Feta la dita donació als 2 dels idus d'agost de l'any vint-i-cinc del regnat de Carles rei, fill de Lluís.

+ Eldefred, prevere, que aquesta donació féu.

+ Guiu, humil bisbe de la santa Església de Girona que aquesta donació féu.

+ Pere, arxisotsdiaca.

+ Enneg, arxilevita.

+ Bald, prevere.

+ Pere, arxilevita.

+ Altemir, levita.

+ Rimir, prevere.

+ Giscafred, prevere.

+ Alexandre, levita.

+ Rova, prevere.

+ Eroigi, levita.

+ Eroigi, levita.

+ Durand

+ Daniel, prevere.

+ Esperantdéu levita.

+ Alb, levita.

+ Sunifred, arxiprevere.

+ Ròfil, levita.

+ Anderic, prevere

+ Adroer, prevere.

+ Sandovald, levita.

+ Audesind, prevere.

+ Munifred, prevere.

+ Bernat, levita.

Document 14

Sentència donada a Barcelona entre el comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, d'una banda, i Galceran de Sales, de l'altra, sobre les queixes que hi havia entre ells per raó del castell de Cornellà i altres [1131-1162].

A. Original: Arxiu de la Corona d'Aragó, escr. Ramon Berenguer IV, s. d., núm. 12.

a. F. MIQUEL ROSSELL, *Liber Feudorum Maior*, II, Barcelona 1945, pàg. 24-25.

b. Ll. G. CONSTANS, *Diplomatari* ..., volum II, núm. 135, pàg. 128-130.

Aquest és el judici donat legalment i judicialment a la cúria de Barcelona sobre les reclamacions i respostes fetes pel senyor comte de Barcelona i Galceran de Sales.

Oïdes i discutides les raons d'una i altra part, va jutjar l'esmentada cúria que, si el comte pogués provar per testimonis idonis que si Galceran manqués a les seves promeses sobre les seves hosts i cavalcades i altres serveis que el comte li manés pel ell o pel seu nunci, i pogués provar el comte que només la host cuirassada de batalla en nom seu als seus barons, sabent-ho Galceran, ho esmenés tot Galceran per doble. Que si no ho volgués provar de la seva pròpia mà, ho expiés Galceran per jurament, que el comte en persona o per mitjà del seu nunci no li ho manés ni ho fes manar als seus barons.

Segonament, va jutjar que tot el mal i dany que Arnau de Sales, amb els homes de Galceran, féu a Ramon de Vilademuls al castell de Toralles o a la sagrera que l'esmentat Ramon tenia amb el seu senyor comte, li esmenés Galceran pel doble, i el deshonor i la potestat amb l'haver i el jurament fet al millor home de la seva cavalcada.

També va jutjar que el mal que Arnau de Sales féu en l'honor de Santa Eulàlia, que el comte digué que era seu, després que el comte fes allà un crit a Arnau de Sales i Galceran oferint-los el dret sobre l'home que veiés que ho fes en deshonor del comte, esmenés Galceran el deshonor al seu senyor comte i el mal a l'esmentat home per doble, salvat el seu dret.

També va jutjar que, si el comte pogués provar que Arnau de Sales o algú seu fos lluny del mas de l'home esmentat i el comte pogués provar que el mas fos seu, Galceran tornés i restituís al mateix mas allò que n'hagués extret pel doble i la invasió del comte tal com es conté en la llei, i després es discutís quin era el dret de Galceran sobre l'home del comte i l'altra part mostrés això per testimonis o escrits.

Va jutjar la cúria que la nova fortalesa que Galceran féu a Pols sens llicència del comte fos allà destruïda o es parés per voluntat del comte, tal com es conté en la llei dels Usatges.

També va jutjar que el castell de Cornellà, mort Bernat sense descendència legítima, hagués d'anar a parar a mans del comte sense cap impediment, segons la llei dels Usatges que comença "tot alou eixorc ha d'esdevenir de la potestat del príncep, salvat el dret de l'hereu". I va jutjar que el comte va suportar el dret de Galceran sobre l'esmentat castell de Cornellà abans que aquell alliberés Guillem de Cornellà, que deia que era del seu dret. I Guillem de Cornellà va donar el seu dret de l'esmentat castell a Ramon de Vilademuls amb el consell del comte, perquè Galceran no volia rebre el dret del comte, i si fem tot el mal que després i en aquella ocasió Galceran i el seu feren als homes del comte, esmenés i aguantés el seu, i el deshonor del comte amb el jurament perquè, així com el mal que s'ha fet per fatiga de dret mai no ha de ser esmenat, aquell que s'ha fet sobre l'ofertament de dret mai no ha de romandre ni ser

redreçat. Seguidament, va jutjar que totes les missions esmentades que Galceran i el seu feren al servei del comte per manament del comte o dels seus l'esmeni a ell Galceran com el comte pugui desitjar.

Va jutjar també que el mal que Bernat de Bestracà féu en l'honor de Sant Miquel de Cuixà el fes tornar, i l'abat de Sant Miquel mantingués allunyat tant com ell pogués Ramon de Ribes per reparar el greuge que li hagués fet l'esmentat Bernat de Bestracà.

Va jutjar que totes les toltes i forcies que Arnau de Sales feren a la vila de Romanyà que no es continguessin en la carta que es féu entre Galceran i Sant Pere de Camprodon, que estant Galceran present va lloar i confirmar, restituís Galceran a l'abat o prepòsit de Camprodon, i que no es fessin més allà per ell mateix o pels seus.

Va jutjar que, si el prior de Santa Maria de Besalú pogués provar que Galceran o al seu pare o al seu avunculus que va donar o establir l'honor de Dan després que el pare de Galceran i el seu avunculus li definissin l'esmentat honor amb carta de l'esmentada Santa Maria, l'esmentat Galceran destruís i desfés el mateix establiment, i l'esmentat honor de Dan romanqués sòlidament i lliure en mans del prior i canonges de Santa Maria de Besalú. Que si en la comprovació quedés clar, segons l'instrument de la seva carta, que no tingués Galceran o el seu cap do ni cap senyoriu en l'esmentat honor, o el cavaller tinent de l'esmentat honor, i el cavaller o deixés l'honor al prior o hi estigués amb dret.

Va jutjar la cúria que, si el comte pogués provar que l'home o els homes de Galceran haguessin minvat o empitjorat les mitgeres del mercat de Besalú, la qual cosa va en deshonra de la potestat i en detriment de la pàtria, que allà foren sobrepassat o sobrepassats, esdevinguin del comte amb la propietat dels seus. Perquè, si en la comprovació del comte s'aclarís que Galceran reconegués que els seus homes haguessin passat per dalt de fer rases dites mitgeres, és a dir, que expiessin pel clam del comte els esmentats homes de Galceran en el judici cap frau o engany que allà es fes, sabent-ho ells per sagrament i judici de l'aigua bullent o per desafiament.

Document 15

Testament de Ramon de Vilademuls.

ADG. Monestir de Santa Maria de Cadins, perg. núm. 211. Còpia de 1211.

Reg.: J. M. MARQUÈS, Pergamins de Santa Maria de Cadins, I (s. XII-XIII), núm. 20, 8 de maig de 1197.

En nom del senyor. Jo, Ramon de Vilademuls, anant en l'expedició del senyor rei, faig el meu testament, en el qual elegeixo els meus marmessors, és a dir, Ramon de Rocabertí, abat de Sant Feliu [de Girona], Gaufred de Rocabertí, Dalmau de Creixell i Guillem de Creixell, que facin distribució de totes les meves coses, mobles i immobles, aquí els ho imposaré.

En primer lloc deixo el meu cos per enterrar en el cementiri de Santa Maria de Fontfreda i deixo a la mateixa església 300 aureos, és a dir, si per cas s'esdevingués que el meu cos no pogués ésser portat allà per enterrar, deixo a aquest monestir 200 aureos dels esmentats 300, i els altres 100 que quedin amb la resta en aquella església on el meu cos sigui sepultat.

Deixo per misses a celebrar per la meua ànima 100 aureos a Santa Maria de la seu de Girona; 10 aureos, a Sant Feliu; 7 aureos, a Sant Pere; 5 aureos, a Sant Daniel; 5 aureos, a Sant Martí; 5 aureos, al forn de Pedret; 20 sous, a Santa Maria de Valldemaria; 100 sous, a

Santa Maria de Roca Rossa; 20 sous, a Sant Feliu de Guíxols; 50 sous, a Sant Esteve de Banyoles; 50 sous els lloo i concedeixo en aquell establiment d'un prevere fet en el mateix any a l'església de Cornellà. I mano que les hagin de fornir i observar en tot temps. I a sobre que quedin en aquesta església 5 aureos; a Sant Pere de Besalú, 30 sous; a Santa Maria de Besalú, 20 sous; a Santa Maria de Vilabertran, 1 sou; a Sant Pere de Rodes, 1 sou; a Santa Maria de Lladó, 30 sous; a Santa Maria d'Ullà, 1 sou; al monestir de Poblet, 20 sous; a Santes Creus, 20 sous; a Sant Feliu de Cadins, 1000 sous.

A Santa Maria d'Olives deixo tots els meus drets i tot el meu honor que tinc en aquest lloc d'Olives. Així també, si s'hi estableixen canonges regulars de la primera festa de Sant Miquel en un any. Així també deixo allà el meu millor mas que tinc en aquest vilar en coneixement del ja dit Ramon de Rocabertí perquè cremi assíduament de nit i de dia una làmpada en l'altar de Santa Maria de la dita església.

Lloo i deixo a l'església de Vilademuls aquell mas que el meu pare allà em deixà instituint-hi un prevere, i per això deixo per a aquesta institució del presbiterat, el qual jo en aquest mas d'alguna manera accepto. Així, que aquest prevere quant a la resta celebri sempre allà la divina en remei de la meva ànima i dels meus parents.

Deixo a la milícia del Temple el meu cavall i la meva arma; a l'hospital de Jerusalem, la meva guarnició i una de les meves bèsties.

Institueixo la meva filla Maria hereva i li deixo tots els meus drets en algun honor en competència amb el castell de la Roca. I que el tingui amb totes les seves pertinences, amb totes les millores que fes en aquest honor. Però, no obstant això, vull i mano que l'honor de Brullà sigui de Ramon de Rocabertí fins que s'hagi rescabalat [tantum donec satisfactum sit illud qui de ipso honore querimonia fecerit]; i deixo a la meva filla el dret de la institució de la vegueria de Perpinyà i 6.000 florins, i mano i vull que Berenguer de Queralt tingui aquella vegueria, si arriba a l'edat de casar-se. Però, no obstant això, si aquest Berenguer no pogués o no volgués aquesta donació, quedí en poder de Ramon de Rocabertí i de Gaufred Dalmau de Creixell amb totes les seves possessions i del seu cònjuge tal com millor pugui.

Deixo a Gaufred de Rocabertí el meu castell de Vilademuls amb totes les seves pertinences.

Deixo a Berenguera i Beatriu, germanes meves, el castell de Cornellà amb totes les seves pertinences. De manera que hagin i tinguin allò mentre visquin i a la seva mort retornin i quedin per mitges entre Dalmau de Creixell i Arnau de Foixà. Així que si un d'aquells morís sense descendència legítima, l'altre el substitueixi.

Deixo a Pere de Creixell el meu honor de Pols, excepte el vi que dec al monestir de Sant Feliu de Cadins, tal i com aquell el sol rebre.

Deixo a Raimunda, neboda seva, el castell de Toralles amb totes les seves pertinences i tot l'honor de Setcases i també tot un altre honor que tinc a la muntanya. Però, no obstant això, si aquesta morís sense prole legítima o que a l'edat perfecta s'extraviés, ho retinguin tot Dalmau de Creixell i Pere el seu germà per meitats i després l'honor de Pols el tingui Arnau de Foixà. Però si l'esmentada filla seva no arribés a l'edat de casar-se o morís sense deixar prole legítima, aquesta vegueria de Perpinyà revertís a Pere de Creixell, i de 6.000 sous que més amunt he deixat a aquesta filla meva i de tots els drets que tinc en l'honor de Roca tingui aquesta meitat a la seva voluntat, l'altra meitat per als dits marmessors nostres i tota la mateixa dot paterna.

Deixo a Berenguer d'Anglès tot el meu honor que tinc, tant a Olives com en alguns llocs de la Selva, en feu, sigui alou o feu, igual que la dècima que tinc per Ponç de Cabrera.

Ítem, si per cas aquesta filla meva morís en una edat que pogués fer testament, tot això que li deixo dels esmentats 6.000 sous i tot això que a mi competeix en algun dret en l'honor de Rocabertí, ho trameto als meus marmessors i a ells els sigui convenient per la meua ànima. En aquest supòsit, deixo tot el meu castell i tot el meu honor que allà tinc en poder de Ramon de Rocabertí perquè tot ho tingui tant i per tant de temps com dels corresponents esplets tingui pagats els meus deutes i les meves liberalitats, i també les injúries que fes a algú restituïdes per al seu coneixement. Amb el qual pacte es distribueixen els honors tal com aquí més amunt s'ha dit.

Aquest acte s'ha fet als 8 dels idus de maig de l'any del senyor M. C.XC. VII.

Sig + ne de Ramon de Vilademuls, que això signo i prego. Sig + ne de Beatriu de Foixà.

Sig + ne de Pere de Cornellà. Sig + ne de Berenguer de Juià. Sig + ne d'Arnau de Creixell.

Sig + ne de Guerau de Foixà. Sig + ne de Guillem de Galliners. Sig + ne de Estult. Sig + ne de Joan Sabater.

Berenguer, prevere i escrivà públic de Girona, ho ha escrit.

Ponç, prevere, ha traslladat els testimonis.

Berenguer d'Arbuçà, jutge ordinari i ardiaca de la Selva.

Ramon de Vilademuls tenia doncs 4 castells: el de la Roca, a Perpinyà, amb la seva vegueria, el de Vilademuls, el de Cornellà i el de Toralles, i mes de 7.000 sous en efectiu.

Document 16

Privilegi de Jaume II, comte-rei de Catalunya-Aragó, afirmant, a instàncies de l'abat de Banyoles, Arnau de Vallespirans, la sentència del canonge Jaume de Bianya del 24 d'abril de 1296, amb el qual reintegra el monestir en l'exercici de la jurisdicció civil, mer i mixt imperi a la vila de Banyoles, el seu territori i llocs adjacents; i en la jurisdicció criminal, a l'esmentada vila i als seus termes, queda reservat a la corona el superior mer imperi i justícia de sang i el coneixement dels delictes comesos amb concurrència de veïns i estranys en territori de Banyoles i fora del seu recinte i dels seus murs, 21 de maig de 1297.

[A]. Original perdut.

B. AHCB, fons Municipal de Banyoles. Lligall 1, còpia notarial s. XVI del notari Francesc Pou.

C. AHCB, fons Municipal de Banyoles. Lligall 2, Discurs legal; *Al·legació jurídica*.

a. Ll. G. CONSTANS, *Diplomatari...*, vol II, núm. 458, pàg. 476-481.

Sigui de tots conegut que Nós, Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó etc., confessàrem i reconeguèrem de veritat que, a requesta i humil súplica del venerable i religiós fra Arnau, abat de Banyoles, en nom seu i del convent del dit monestir feta a nosaltres, veiérem i férem llegir davant la nostra presència la sentència feta entre Nós i els nostres procuradors, d'una part, i els dits abat i convent del monestir esmentat, per l'altra, pel diligent jutge de la nostre Cort, Jaume de Bianya, canonge d'Urgell, sentència la forma de la qual, distingida paraula a paraula, és la següent:

“En nom de Nostre Senyor Jesucrist, amén. A requesta del religiós i venerable abat Arnau, abat del monestir de Banyoles, etc., vistos també els privilegis, instruments, llibres de Corts, etc., i que el batlle i saig i que els mateixos abats i convent i jutges d'aquest executin per manament les sentències en les trameses fetes.

Pronuncio també i declaro sentencialment el dret que tenen l'abat i el convent o monestir i els seus successors a tenir Cúria en el dit monestir i vila, i de tenir un llibre en el qual facin i escriguin les actes de les esmentades causes que en poder seu es tramitin.

Pronuncio també i declaro sentencialment el dret que tenen l'abat i el convent o monestir i els seus successors a tenir presó o presons tant en el monestir com a la vila de Banyoles, en les quals puguin posar, enviar i custodiar els seus monjos o clergues delinqüents, i també puguin fer-hi anar i conservar pel batlle i saig de la dita vila els laics crimiñosos, que així mateix delinquixin o s'excedeixin, i aquells que tinguessin suspectes de crims, els quals, capturats i conservats, trametin al veguer de Besalú o als seus saigs, als quals deuen poder venir, i tinguin que els laics delinqüents o excedents igualment puguin capturar, conservant-los i trametent-los al veguer de Besalú o als seus saigs, com ja s'ha dit més amunt.

També, pronuncio i declaro sentencialment el dret que tenen l'abat i el convent o monestir i els seus successors d'haver i tenir pregó a la dita vila, que en faci les crides igualment en nom d'aquests.

També, pronuncio i declaro sentencialment el dret que tenen l'abat i el convent o monestir esmentats i els seus successors que les sentències emeses per aquests o pels seus jutges, en les premisses que també ultrapassin en la cosa jutjada l'execució, les hagin de demandar i hagin de posar en possessió precedent les mateixes altres coses en coneixement de causa legítima.

Pronuncio també i declaro sentencialment el dret que tenen l'abat i el convent o monestir esmentats i els seus successors que, si calgués apel·lar als seus judicis a les trameses, perquè s'apel·la al mateix abat i perquè el dit abat assignés jutges sobre els dits apel·lants, si sobre aquestes volguessin conèixer, que els jutges coneguïn sobre els mèrits d'aquestes apel·lacions i determinin aquestes, tal com ho han de fer.

També, pronuncio i declaro sentencialment que la vila de Banyoles i els altres llocs del mateix monestir siguin lliures i immunes de tota exacció, tribut, servei, empriu, host o cavalcada de la potestat reial, llevat de les comunes al mateix senyor rei o a les Constitucions de Pau i Treva i de l'usatge de Barcelona que comença: 'En efecte, si en qualsevol cas fos assetjat el príncep, o també aquell els seus mateixos enemics tinguessin assetjat, etc.'; casos en els quals el senyor rei té les hosts i cavalcades en els casos esmentats sota la forma de les mateixes paus i treves comunes i usatges esmentats.

Pronuncio també i declaro sentencialment el dret que tenen l'abat i el convent o monestir i els seus successors, per si mateixos o pels seus jutges, amb la solemnitat deguda, del dret de donar tutors i curadors pupils i adults, i de concedir administracions a les dones dels béns dels

marits quan es requerís i s'haguessin de concedir, i a fer reparar de dret els instruments perduts o consumits per la vellesa, amb la solemnitat deguda de dret.

Pronuncio també i declaro sentencialment el dret que tenen l'abat i el convent o monestir i els seus successors de posar i de donar mesures, pesos i canes, amb les quals es venen i pesen el blat i les altres virtualles, o els pans que es canen en la dita vila, i posar i tenir bans i penes als habitants de la mateixa vila contra qualsevol d'aquests que fossin manats en trameses, i aplegar aquells que serveixin segons el que està manat per la justícia per vendre i comprar en tots i cadascun dels més amunt esmentats, fixats sentencialment.

Pronuncio i declaro el dret que tenen l'abat i el convent o monestir esmentat dels privilegis d'autoritat de part del mateix monestir sobre les trameses de productes. I perquè també consti tant per testimonis com per instruments, llibres de cort, actes i sentències i altres documents, produïts per part del mateix monestir, que foren usats pels mateixos abat i convent i els seus predecessors i els seus lloctinents des de temps antic en tots i cadascun dels més amunt esmentats, fixats sentencialment.

I per tant pronuncio sentencialment que no s'ha d'inquietar aquests pel senyor rei, els seus veguers o els altres seus oficials en les trameses o en alguna de les trameses. I sobre els articles o capítols de petició en aquest lloc donats de part del senyor rei, pronuncio i declaro sentencialment el dret que té el senyor rei i els seus veguers contra els homes de la vila de Banyoles i les altres viles i els altres llocs de l'abat, convent o monestir esmentats allà sobre els violadors de pau i treva; i d'exercir les constitucions d'aquestes paus i treves, i rebre d'aquells les satisfaccions i tot el que sigui procedent en les trameses contra aquells sobre les constitucions de paus i treves i declaracions fetes pel senyor rei En Pere, de cèlebre recordança, pare d'aquest senyor rei En Jaume, ara regnant, sobre aquesta constitució en la cèlebre Cort de Barcelona.

Pronuncio també i declaro sentencialment el dret que té el senyor rei i els seus veguers a procedir contra els homes del dit monestir en les causes civils i criminals, civilment portades, per acció directa amb interès d'aconseguir i no amb pena de rebre justícia querellant-se dels seus, tal com en el privilegi del rei En Jaume, de reconegut record, avi d'aquest senyor rei, ara regnant, i a la sentència per mi feta més amunt es declara.

També, pronuncio i declaro sentencialment el dret que té el senyor rei i els seus veguers a la vila de Banyoles i als altres llocs d'aquest monestir a agafar o a fer agafar malfactors o criminals, així com delinqüents, o vinguts d'altres llocs, tant si fossin d'aquest monestir com de qualsevol altre, i se'ls portés capturats a Besalú i en un altre lloc, i se'ls infligís el darrer suplici o el tall d'un membre, o de qualsevol altra manera, segons que la qualitat del crim així ho requerís, o s'hagués de fer, o s'hagués de respectar o perdonar, i fer les remissions o finals.

Pronuncio també i declaro sentencialment el dret que té el senyor rei i els seus veguers de fer preconitzar a la vila de Banyoles i als altres llocs del seu monestir aquelles que expedeixin i fossin necessàries per a llur jurisdicció, per explicar o també expedir en trameses tots i cadascun; sentencialment pronuncio i declaro el dret que té aquest senyor rei i els seus veguers o els seus altres oficials sobre el dret o els Usatges de Barcelona i les Constitucions de Pau i Treva.

Donada aquesta sentència en dimarts, que és el 8 de les calendes de maig de l'any del Senyor 1296, presents l'abat i els esmentats Arnau Roig i Guillem Ferrer, i presents els testimonis Arnau Salvat, jurisperit, Ramon de Morera, Pere Calderer, Jaume Bosquet, Bernat de Castell i Pere Mestre, i molts d'altres."

Feta aquesta sentència, el dit abat tot seguit, com que va contra el mateix senyor rei o aquell al qual s'ha apel·lar, va apel·lar de viva veu i va demanar als apòstols que la hi donessin; després que immediatament els esmentats Arnau Roig i Guillem Ferrer, com que és feta contra el senyor rei, de viva veu apel·laren al senyor rei. I l'esmentat jutge concedí aquests apòstols. I jo, l'esmentat Jaume de Bianya, subscric.

I, malgrat que per altra part durant el temps en què era donada i en contra seu la sentència esmentada subsistís apel·lat el mateix abat, renunciant a l'apel·lació esmentada, renunciant nosaltres igualment a l'apel·lació feta per part nostra, vistos la mateixa sentència i els capítols en ella continguts i diligentment examinats amb deliberat consell per nosaltres i els nostres, amb certa ciència la lloem i aprovem, i firmem i disposem a les dues bandes que l'observin inviolablement. I al damunt, volent proveir la indemnitat del mateix monestir, en remissió dels meus pecats, ho concedim de fet i estatuïm, no obstant l'esmentada sentència, que l'abat i el convent esmentats i els seus successors puguin agafar a la vila de Banyoles i els seus termes tant els malfactors com els delinqüents que allà delinquissin o cometessin crim, i els tingués captius en la seva presó; i dels seus crims o delictes inquirís, conegués i definís, i, si calgués, els posés les qüestions o turments i castigues aquests, de la manera que la qualitat del fet ho requerís, fustigant per la vila, posant en castell, signant creu en el front amb ferro roent, bandejant o relegant de l'esmentada vila i dels seus termes, o imposant-los pagaments o de qualsevol altra manera, segons fos vist per aquests i els seus jutges ordinaris o delegats de fer o estalviar, o també perdonar i fer remissions, així mateix, quan els crims o delictes que cometessin no exigissin la pena de mort o de tallar algun membre.

Entenem que aquells crims o delictes que fossin comesos dintre els murs o clausures de la vila de Banyoles entre estranys, i entre homes de la vila de Banyoles i estranys, siguin per definir i també per castigar per Nós i els nostres veguers sota la forma de pau i treva. Aquells crims, però, que es cometessin dintre els murs o clausures de la vila de Banyoles per qualssevol homes del mateix lloc o estranys, i que cometessin dintre els termes de la vila de Banyoles per homes del mateix lloc, importi i pertanyi el coneixement, la definició, el càstig o la remissió als dits abat i convent o als seus lloctinents, tal com en la constitució de cèlebre record del senyor rei En Pere, el nostre pare, editada en la cèlebre Cort de Barcelona, que comença "També que els nostres veguers no puguin demanar per altra raó, renyina o contenció, etc.", es conté plenament, mentre que els dits crims o delictes no siguin d'una mena que exigeixin la pena de mort o la separació de membre. Car aquells crims o delictes que exigeixen la pena de mort o de separació de membre, i aquells que cometessin fora dels murs o clausures i dins els termes de la vila de Banyoles entre estranys o entre homes de la vila i estranys, sota la forma de pau i treva nosaltres i els nostres veguers ens reservem perpètuament amb llur captura, retenció, coneixement i punició i remissió, que a nosaltres pertanyi i ha de pertànyer.

Volem també i manem expressament que els nostres veguers i oficials no aprovin fraudulentament i maliciosa aquells crims que requereixin la pena de mort o separació de membre o que apliquin la pau i treva, tal com més amunt es conté, tal com si de veritat existissin, que requerissin les penes esmentades, i no facin fe en contra nostra, confiant en la gràcia de l'amor. Igualment, que l'abat i el convent i els seus lloctinents, que ho fossin per temps, no s'entremetin en aquells crims que requereixen pena de mort o de separació de membre o toquin a les paus i treves, tal com més amunt es conté, i commutin les dites penes amb altres, perquè de cap manera s'estendrà a això l'esmentada gràcia.

En remissió dels meus pecats concedim a la dita sentència i a totes les altres aquí i allà durada en el seu valor, de tal manera que en la sentència esmentada s'hi contingui que si l'abat o el convent o els seus lloctinents en manifesta fadiga, restablint la justícia pugui conèixer pel nostre veguer sobre les qüestions civils o criminals portades civilment per aconseguir distingir-se, perquè continuï l'afer més àmpliament i millor. Declarem que la fadiga de dret correspon a l'abat o al seu lloctinent, si ho requerís o recomanés pel nostre veguer tres monicions en un interval de dies sota la forma dels Usatges de Barcelona sobre deute o acció personal en el mateix deute facin pagar queixant-se o satisfer altres o almenys en poder del nostre abat o del seu compliment fer compliment de justícia. I l'abat o el seu lloctinent que ho fes no inquirís o negligís complir, com porta aquesta i en la constitució del senyor rei En Pere, el meu pare, de felix record, editada en la cèlebre Cort de Barcelona, que comença: "També que si de [...] alguns dels prelats d'església d'orde, etc.". Al damunt de les esmentades confiem Nós haver i rebre del dit abat i convent 10.000 sous barcelonesos de tern, dels quals som ben pagats a la vostra voluntat.

Donat a Lleida els 12 de les calendes de juny de l'any del Senyor 1297. Signe de tingut consell de molts savis, havent constituït Déu pels ulls de l'esmentat abat, en nom dels qui segueixen, per una part, i Arnau Roig, procurador general del dit senyor rei, i Guillem Ferrer, procurador substituït d'aquest Arnau, i havent de fer sentència amb instància reclamant, etc. I per tant pronuncio i declaro sentencialment el dret que tenen l'abat del convent i el monestir esmentats i els seus successors sobre totes les qüestions civils, reals, personals i també mixtes i criminals mogudes o per moure civilment per alguns mitjançant l'acció directa, mirant d'obtenir en favor seu cap pena posada a algú, rebre firmes dels homes de la vila de Banyoles i de les altres viles o llocs seus, i dels rústecs de fora que romanguin en el dit monestir o en qualsevol indret, segons aquests privilegis pertanyents i querellants amb qualsevol dels seus homes esmentats fer o fer fer el compliment de justícia, coneixent, definint, i també donant el fi degut, o acabant sentencialment els esmentats negocis, i que el senyor rei, o el veguer, o qualsevol dels seus oficials no s'hagin d'interposar en aquelles ni als mateixos abat, convent i monestir, i de cap manera no impedeixin en res al mateix abat o als seus lloctinents fadiga directa que fos trobada manifesta o per alguna raó fallada o hagin de convenir qualsevol contracte per altra banda.

Pronuncio també i declaro sentencialment el dret que tenen l'abat, el convent o el monestir esmentats o els seus successors a tenir jutges a la vila de Banyoles i els seus termes, i Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, etc.

Document 17

Transcripció de diversos actes de sacramentals de Sant Marçal de Quarantelles, (AHCB: llibreta de la parròquia de Sant Marçal).

1575, Sant Marçal de Quarantelles.

A 13 de matx de 1575 féu testament Pere Pons, païès de S. Marçal de Corantella, en poder de m^e Francesc Mies, notari de Bàscarses.

Féu areter a Micel Pons, fil seu; són manifestos lo rector de dit lloc y sa muller y son fil, y Feliu Anglada, àlia "Clas de la font", balla de Pontós. À dextat sa muler regidora

A XIII de dit mes y any fou sepultat ab solemne ofici de XIII capellans. Fou donat a quiscú II s. y al rector, III s. per maïoria o ministracions.

A XVI de dit mes y any fou feta la axida ab solemne ofici cantat de V capellans, fou donat a quiscun II s. y al rector III s. per maïorie o ministracions

1692, Sant Marçal de Quarantelles.

Avui, que comptam als vint-y-hu de novembra mil sis-cents noranta-dos, és estat enterrat en lo sementiri de St. Marçal de Corantella un pobra que vàrem trobar mort a la coma del Pou; y no li he trobat ninguna cosa per fer-li bé ni per pagar los drets parroquials y és astat enterrat y administrada sepultura per mi, Miquel Teixidor, p[re]ver[re]. y r[ec]tor de dita parròquia sobradit die y any.

1695, Sant Marçal de Quarantelles.

Jo, Hierònim Figuera, pagès de la parròchia de St. Marçal de Corantella, detingut de malaltia corporal de la qual temo morir estant [...] legesch sepultura al meu cos fahedora en lo sementiri de dita Iglésia de St. Marçal en lo vas de mos passats, en lo qual vull entrevingan set preveres, als quals per los officis doblas que celebraran per ànima mia vull que se'ls doni la caritat deguda y acostumada.

Ítem vull y man que en dita Iglésia se'm sían celebradas nou misses, en las quals vull que se'm sia alferit pa, vy, llum, diner y candela, y an al Sr. Rector li sia donada la caritat acostumada.

Ítem vull y man se'm sían celebrats en dita Isglésia aquells divinos oficis anomenats "cap d'any", als quals vull y entrevingan set preveres, si pot ser ab dos dias difarents a conaguda de mos munumisors.

Ítem vull y man que sien pagats tots mos deutes [...].

Ítem dexo a las entorxas de la Iglésia sinch sous conforme és acostumat plata.

Ítem vull y man se'm sían selebrades trenta missas per ànima mias o de qui jo tinga obligació, allí de ahont ben vist sia de mos munumisors.

Ítem vull y man se'm celèbrian tres missas, la una a St. Joan de las Arenas, la altra a St. Mer y la altra a St. Pelagrí.

Ítem dexo a Margarida, muller mia, senyora y maiyora, usufructuària de tots mos béns tot lo temps de sa vida natural, observan, emperò, mon nom y vivint casta.

[...].

Dotza de juliol de mil sis-sens noranta-y-sinch.

Document 18

Carta de l'ardiaca major de la catedral de Girona al rei sobre l'assassinat de l'abat Cartellà, 1622 (Arxiu Corona d'Aragó. Consell d'Aragó: 368).

[...] a dar razón a V. Mag. del lastimoso y lamentable exceso que ha suscedido en el monasterio de Bañolas del orden de San Benito, cuyo Abad ha sido muerto cruelmente hazien-do bolar con pólvora un quarto de casa donde habitava, que es el más horrendo suceso que en nuestros tiempos se ha oydo, y en que por lo spiritual y temporal se ha de hazer la demostración

devida, como lo he procurado declarando las censuras en que han incurrido contra los delin-
qüentes y de sus fautores conforme la obligación de mi officio; aunque me persuado que no
aprovechan por lo que en esta tierra se tienen en poco las excomuniones...

Document 19

La persecució dels rectors (Arxiu Parroquial d'Esponellà: *Llibreta de Notas y Rela-
cions*). El tema de les persecucions dels rectors d'Esponellà és inèdit, i per això mateix
de difícil interpretació. El rector Tomàs Massanet, del segle XVIII, recull aquesta tradi-
ció i atribueix les persecucions al caràcter immoral dels habitants d'Esponellà; segons
ell, la gent d'Esponellà no volia abandonar els vicis, especialment el de la luxúria, i per
aquest motiu no acceptaven les censures dels eclesiàstics, 1647-1710.

*Recupilació y declaració dels treballs y persecucions han tingut los rectors de la present
baronia de Esponellà; des de 1647 foren molt perseguits com consta dels llibres de cura y de lo
que se manifestarà [...]*

9-IX-1647

*Al revestir-se per a dir missa en la capella del castell de dita baronia lo reverent Pera Pifar-
rer, rector d'Esponellà, li tiraren dos o tres escopetades lo dia de Tots los Sants de dit mes y añ,
y morí lo dia 15 [...]. És succeït a la rectoria per Antoni Privat y continuant las persecucions
se desfêu de la rectoria el 1654 [...]. Josep Oliva fou rector de 1684 a 1688 i en temps de este
se mogueren majors treballs.*

Joan Massanas fou rector de 1691 a 1692, és a dir, només va durar un any: *a este lo
enviaren a buscar en la casa d'en Quer de sa, i, deprés de haver-lo obicugat [?] ab taulas, lo
agafaren, lo tiraren per una finestra que dóna sobre las bassas de la Aliada cap per avall,
tenint-lo per los peus, y una bona persona los persuadí lo tornassen dalt y no-l llensassen a
baix, que com sia tan alta finestra necessàriament havia de morir.* Llorenç Ayats fou rector
de 1692 a 1710, casà una germana amb un "valentó" i no el molestaren tant. Francesc
Cargol té un xic de quietud perquè va casar la seva germana amb un noi d'una casa
principal, fins que el 1742 es produeix un incident amb el baró.

Document 20

S.XVII, el Collell.

L'ermità del Collell. En aquest document s'explica quina era la forma de viure i el
comportament dels ermitans del segle XVII, s. XVII (Ll. G. CONSTANS, *Historia de
Santa Maria del Collell*, 1954, pàg. 196 i ss.).

*Als desaviut o desanou de maig del any del Sr. mil-sis sents trenta-sinch arribà en esta
santa casa de Nostra Senyora del Collell un armità sol, lo qual se feya dir Fra Joan, [...] lo
qual demanà si hi avia alguna montanya aspra per viure [...]. Lo qual és molt freqüent dels
sagraments y ve tots los dies a hoir les misses y viu en pa sol, dejuna tres dies a la semana, no
menja sinó una volta lo dia, aporta un silici de gran aspresa [...]. Vivia de les almoines que ell
mateix acaptava per los quatre llocs de les valls que govèrnan esta santa casa y capella del
Collell, no prenent més caritat de pa que aquella que era necessària per lo sustento de cada
semana y no menjava ningun gènere de vianda cuita [...] y mai fou vist bèurer ningun gènere*

de vi sinó mullant algunas micas de pa ab vinagre y menjar algun gra de all, alguna ceba o porro o poma o altre fruita verda y ab escassesa.

Son exercici era venir cada matí a oír totes les misses que es celebravan en esta Santa Capella, ohint aquelles retirat dins la capella del St. Nom de Jesús y sempre agenollat ab les mans plegades, y los ratos que no se dèyan misses se estava en sa oratió; y acabades totes les misses se n'anava a cercar almoína los dies que li faltava pa, y los altres dies se'n tornava a la cova en la qual no tenia més aderssos que un jas de barballó per los ratos que dormia, una pedra per coixí y un tió als peus y tenia alguns llibres de oratió. Aportava de contínuo una imatge del St. Cristo de forma xica en los brassos, y alguns ratos del dia se ocupava en fer imatges de Cristo crucificat, y també tenia un xiquet de hort prop de la cova ahont sembrava y tenia plantades algunes herbetes, y també fugia de parlar ab dones ni mirar-les y ab homes heren pocs los amb qui comunicava [...]. Morí en el senyor als quatre de agost de mil sis-sents setanta-vuit.

Document 21

Conflictes de jurisdicció entre els banyolins i l'abat Planella, 1681(?) (AHCB. Plets de Jurisdicció I: Esborrany de carta al rei).

Señor

La universidad y jurados de la villa de Banyoles sita en el territorio del Ampurdán, conda-do y vegueria de Besalú, en el Principado de Cataluña dicen:

[...] Tan antiguos son los males y daños que resive la villa de los abades, y de ninguno tanto como de fray Antón de Planella, que lo es al presente, por no querer guardar a la villa los privilegios reales que tiene y menos los convenios y concordias echas, jurados y firmantes, anti-guos y modernos, de conformidad entre los abades y dicha villa [...].

Confieren, asimismo, la obligación que tienen de guardar y mantener con los reales privi-legios que tienen en premio de muchos servicios a costa [de] su sangre y hacienda. Disputan del remedio que necesitan a vista de los malos tratos de palabras y hobras que les hacen, oien [?] y dicen los abades. Sienten como vasallos reales que los abades faltan a lo pactado, convenido, jurado y firmado por tantas y continuadas concordias o reales privilegios. Laméntanse grande-mente de verse tan pobres y miserables, con más sobra de acreedores que de útiles emolumen-tos por el consumo que tienen en los pleitos y gastos de donativos y alojamientos en servicio de Mgtl., tan cuantiosos que pasan de más de cien mil ducados, sin que en estos servicios aian aiudado en nada los abades ni monasterio sinó meramente a costa de la villa y sus vecinos.

[...] al presente abad fray Antón de Planella. Por la pasión y mala voluntad que tiene a la villa y particulares, los culpa; y con ánimo de postrarles y para que no tengan execusión el remedio de la luición de la jurisdicción y demás cosas referidas, a más de los pleitos y faltando a las concordias de la carniceria y demás abastos del común, sussita a muchos particulares delitos remitidos por el virrey y Real Audiencia, y entre otros a Fr[ancisc]o Bohigues, notario, con motivo de que en tiempo de la Guerra dice que dió un golpe a otro con una arma: y sin embar-go de la remisión del virrey, le puso preso y aunque le sacó de la carcel, fué y está baxo man-lleuta. Y a otros por que llevaban pistolas en tiempos y años de las guerras y entradas del ene-migo en aquella villa y Ampurdán, cuando hera común el traer y ussar de las pistolas para sus defensas.

Todo lo referido (Señor), y más por estenso los instrumentos que con este memorial se presentan, son las sinrazones, injusticias, agravios y extorsiones que hace el abad Don Antón de Planella a los dichos vassallos de (V.) Mgt. de la villa de Banyolas, de que necesitan al pronto remedio que esperan de Mgt., que por exemplar expreso refieren los siguientes:

Por las injusticias y otras extorsiones que el abad que lo hera el año 1634 recurrió la dicha villa de Banyolas a los reales pies del Rey n.s. Padre de Mgt. (que Dios aia) y después de aver precedido informe del virrey y Real Audiencia y consulta fue servido por real carta de 6 de enero de dicho año 1634 despachada por el Consejo Supremo de Aragón, por la qual mandó al virrey que atento a los malos tratamientos que el abad hacía a los vasallos con injusticias y otras extorsiones, le pusiese la jurisdicción en secuestro y administración, como consta del instrumento que entre los demás se presentan sub litera P:

Para remedio de todo lo ocurrido recurren como afligidos vasallos a los reales pies de Mgt. y, humildes, les suplican sea servido hacerles merced y gracia de interponer su real potestad en consederles, ampararles y defenderlos de las injurias, agravios, extorsiones y malos tratamientos que tan manifestamente les hace el dicho abad, mandándole que [?] en los pleitos y que guarde y mantenga la dicha villa los reales privilegios que tiene, y especialmente todo lo contenido en los convenios y concordias asta oy echas, juradas y firmadas entre los abades, sus antecesores, y por él mismo en la villa; sin faltar a ellas en cosa alguna, de manera que la observantia [?] a la letra de sus contenidos o, quando no, suplican Mgt. sea servido vuscar del remedio del secuestro que le valió y vuscó el Rey n.s. Padre de Mgt. (que Dios aia) por el real despacho de 6 de enero del año 1634. Y asimismo remitir y absolver, así de la villa como a todos los vecinos, qualesquiera delitos que en tiempos de las guerras hubieran incurrido; por ser uno de los pretextos que el abad se vale para atemorisar, molestar y vejar a la dicha villa y particulares de ella; que en estas cosas esperan merecer mercedes y los remedios que totalmente necessitan de la real y piadosa mano de V. Mgt.

Document 22

Concessió del vintè de Vilademuls al senyor vescomte Don Guillem de Rocabertí y Rocafull per quatre anys amb motiu del seu casament amb Antonia de Heredia, Comtessa d'Aranda, 1701 (Arxiu Històric de Girona. J. Boer, Notaria de Peralada, 1019, pàg. 281).

Mag[nífich] Señor:

Hoyda la petició per V. M. feta y havent tingut consell, se ha resolt y conclòs en aquell y a nosaltres per ell se'ns és estat manat que, atesos los molts y excessius gastos ha tinguts y fets lo dit Ex[cel·lentíssim] Señor Don Guillem de Rocabertí y Rocafull, per la gràcia de Déu Vescompte de Rocabertí y señor nostre, per la dispensa à obtinguda de Sa Santedat y altres gastos ha suportats per lo casament que ha contrectat ab la Ex[cel·lentíssima] Señora Dona Antonia de Heredia, Comtessa de Aranda, sa neboda [i ateses aquestes, despeses el comte va demanar que] se li concedís [els dos anys de vintè].

Com ab thenor del present en dit nom y en virtud del ordre per nostre consell a nosaltres donat com a humils vassalls seus li concedim; y en nom de dita Universitat donam dos anys de vintè de tots los fruyts se culliran en lo terme dels llocs de dita baronia; ço és de tot gènere de gra de aresta, vi y oli quedant la vintena part franca. Lo qual vintè se ha de

pagar en esta forma, ço és que en dita baronia se han de fer quatre anys de vintè y aquells se han de arrendar al encant públich al més donant, comensant al dia primer de juny pròxim passat, lo preu del qual se haja de cobrar ab tres iguals pagas o tersas de quatre anys; lo preu que procehirà de aquells se haja de partir igualment entre dit Ex[cel·lentíssim] Señor comte y, lo altre, la universitat de dita baronia, i axí quensecutivament quiscun de dits quatre anys.

Document 23

Judicis sobre els nobles al segle XVIII. La societat de l'antic règim tenia la noblesa com a classe privilegiada, però al divuit, a les acaballes d'aquest règim, es posa en qüestió la superioritat d'aquesta classe. Baldiri Reixach reflecteix l'estat d'ànim que criticava la superioritat dels nobles, 1749 (Baldiri REIXACH, *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, EUMO, Vic, 1992, pàg. 161-164).

Primerament, en quant al ser natural, los minyons nobles no són més ni menos que los minyons pobres, perquè no tenen res que els pobres no ho tinguen, i estan subjectes a les mateixes misèries que pateixen los pobres [...]. I no solament estan subjectes a les mateixes misèries a què estan subjectes los pobres, sinó que també les pateixen molt més perquè són més dèbils i delicats [...].

De lo que havem dit fins ací se veu clarament que los minyons nobles de sang, considerats segons lo ser natural, no tenen res que los pobres no ho tinguen, antes bé tenen menos perquè tenen menos forces i robustès, menos delit i gust, i més tristeses, atxaques i malalties [...].

Casi tothom me sabrà dir que són fills de cavallers o de comtes o de barons o de marquesos o de ducs o de prínceps. Però jo voldria que em diguéssen què cosa és ésser cavaller, comte, baró, marquès, duc o príncep.

La desgràcia que tenen los minyons nobles és que, no solament lo món los considera com a cavallers, comtes o barons, etc., sinó que ells també se miren així, i com una espècie d'hòmens distingits de la naturalesa dels demés hòmens, perquè des de petits se veuen tractats amb molt honor i submissió, i així pensen que son ser consisteix en los títols que tenen de cavaller o de comte o de baró, etc. [...].

Perquè, primerament, d'aquest error naix que ells s'exalten en son esperit molt més de lo que és just [...], i d'aquí prové el fer poc apreci dels minyons pobres [...]. També naix del dit error el voler gastar un gran aparato de vestits preciosos, mobles i criats, encara que vegen que sos béns no poden suportar-ho [...]. Finalment de dit error naix el voler que tots los demés se submètien a ells, i los servesquen i obeequen, [...].

[...] i així com les criatures participen amb desigualtat de més i de menos, lo ser i la virtut que Déu los comunica, així també participen los hòmens, amb desigualtat, de més o menos, la noblesa, autoritat i domini que Déu los dóna sobre los demés.

Document 24

1753, Cornellà del Terri.

Nominació del Batlle de Cornellà del Terri, 1753 (A.H.G. J. Pla, *Notaria de Cornellà*, 57, 1753).

Excelentísimo Señor:

Francisco Oliveras, Regidor del lugar de Borgonyá, baylía del lugar de Cornellá, con la atenta veneración que debe, expone a Vuestra Excelencia como el día tres del corriente mes de marzo el suplicante y Juan Francisco Texidor, vezino de Cors de dicha baylía, nuevamente elegido por bayle de dicha baylía en virtud del despacho que presenta, han pasado a la casa de Thomas Forroll, regidor decano de dicho lugar de Cornellá y su baylía a fin y effeto para que en virtud de dicho despacho le pussiese en pociessión del officio de bayle, a lo que ha rehusado dicho Forroll, regidor decano, dando por casual que en atención de hallarse el processo de la venda por distrito de la Curia Real de dicha baylía del manso Coll y sus tierras del lugar de Sors en su poder y en estado de hazer Sentencia de acreedor en aquél.

Luego de echa dicha sentencia le pondría en pociessión como y a los regidores, el título de los quales para en manos del mismo Forroll, regidor.

Y como, excelentísimo Señor, el rehusar dicho Forroll, regidor decano, sea contra lo mandado y prevenido por su Excelencia y la Real Audiencia y no haver motivo ni pretexto alguno que sea suficiente para dexar de obedecer y cumplir lo por dichos Excelencia y Real Audiencia mandado, ponen de súplica al Excelencia [sic] sea de su agrado mandar a dicho Forroll, regidor decano, que junte el ayuntamiento de dicha baylía para poner el bayle y regidores nuevamente elegidos en pociessión, en virtud de dichos despachos. Gracia que espera de la poderosa mano de Excelencia.

Cerbiá y marzo 4 de 1753

Document 25

1788, Banyoles.

Sentència del plet de jurisdicció favorable als interessos del monestir. Aquesta sentència posa punt final a les pretensions de la vila de desfer-se de la jurisdicció del monestir per la via judicial, 1788 (Arxiu Diocesà de Girona. Biblioteca del Seminari. Escrits forenses, Imprès).

SENTENCIA

En el pleyto, que en grado de segunda suplicación, en virtud de especial comisión de S.M. ante nós ha pendido y pende entre partes, de una, el Procurador Síndico General y Regidores de la Villa de Bañolas del Principado de Cataluña, cuyo derecho coadyuva el Señor Fiscal Don Jacinto Moreno Montalvo, y, de otra, el Abad y Real Monasterio de San Estevan del Orden de San Benito de la propia Villa, y sus Procuradores en sus nombres, sobre incorporación a la Corona de la jurisdicción civil y criminal, alta y baxa, mero y misto imperio, señorío y vasallage de la referida Villa de Bañolas, Castillo de Porqueras, y Parroquias de Sellent, Mieres, Miánegues, Mata, Foncuberta, Usal, Seriano y Villabert, sus términos y territorios; y quando a ésto no haya lugar, se declare haberlo al tanteo o retroventa de las mismas.

Fallamos que debemos confirmar y confirmamos la Sentencia de revista pronunciada por la Real Audiencia de Barcelona en dos de Septiembre de mil setecientos sesenta y siete, confirmatoria de la vista pronunciada por la misma en veinte y dos de Agosto de mil setecientos cincuenta y siete, en que se declaró que el Abad y Monasterio de San Esteban debía ser condenado, como en efecto le condenó, a hacer y otorgar Escritura de retroventa, respecto la Villa de Bañolas, su término y territorio, de la jurisdicción criminal, solamente en los casos por los quales se debiese pena de muerte, mutilación de miembro o de infracción de paz o tregua, según la

había reservada el Señor Rey Don Jayme II; y también se le condenó a otorgar Escritura de retroventa de la jurisdicción criminal, en todos los casos en que se trate criminalmente de imponer pena, respecto de los otros lugares expresados en la venta hecha con pacto de retroventa por la Reyna Doña Leonor, restituyéndose antes el precio de dicha venta.

Y en cuanto a lo pedido por el Fiscal de S.M. y la Villa de Bañolas, respecto la jurisdicción criminal de la misma, su término y territorio, exceptuando los tres casos dichos y la civil respecto de los otros lugares, en todos los pleytos y acciones civiles, reales, personales y mistas, y en las criminales en que se tratase civilmente del interés y no de la pena, absolvió a dicho Abad y Monasterio de San Esteban, y se impuso perpetuo silencio al Fiscal de S.M. y a la Villa de Bañolas; y en su consecuencia condenamos al Fiscal de S.M. en el perdimiento de las mil doblas, y a la Villa en el de las mil y quinientas, de que respectivamente tienen otorgada fianza, aplicándose en la forma ordinaria. Y mandamos que estos autos se devuelvan a la Real Audiencia.

Por esta nuestra sentencia lo pronunciamos, mandamos y firmamos:

Don Pedro Joseph Valiente. Don Fernando de Velasco. El marqués de Contreras. El marqués de Roda. Don Manuel de Villafañe. Don Manuel Doz. Don Tomás Bernad. Don Gregorio Portero. Don Felipe de Rivero. Don Andrés Cornejo.

Dada y pronunciada fue la Sentencia antecedente por los Señores del Consejo de S.M., que la firmaron en Madrid a doce de febrero de mil setecientos ochenta y ocho, de que certifico: Don Juan Antonio Rero y Peñuelas

Per tal de proporcionar una idea aproximada d'allò que conserva el monestir en matèria criminal, transcrivim un fragment de les al·legacions de l'abat durant el plet:

Alegación Jurídica por el Venerable Abad, y Real Monasterio de San Esteban... Barcelona (Pablo Nadal), 1756

[...] poner presos en la villa de Bañolas, y en sus términos a los criminosos en esta villa, y en sus territorios, detenerlos en la cárcel, inquirir, processar, decidir, poner en tormento, castigar a proporción de los delitos, aplicar la pena de azotes, marcarlos en la frente, extrañar de la Villa y su territorio o bien aplicar penas pecuniarias, remissionarlas y perdonar, a la excepción de los delitos más graves [...].

Document 26

L'agricultura del Pla de l'Estany no estava especialitzada i hi predominaven els conreus de secà, sobretot el blat, l'ordi, el sègol i la civada, que es combinaven amb la vinya i l'olivera. Un exemple ens el proporciona Joan Vidal, propietari del cavaller de Vidrà, quan descriu els conreus de les seves terres a Porqueres, on posseïa tres masos: Argelaga, Montalt i Vila, 1811 (Ignasi TERRADAS, *El món històric de les masies*, Curial, Barcelona, 1984, pàg. 292-297).

[...] Lo clime és molt calorós, y faltat de aguas en la part superior del patrimoni per ser unas montanyas àridas. Lo fruit principal de estas heretats consisteix principalment en oli, que és de la primera qualitat del Empurdà.

Los masovers ne pàgan al amo las parts al ters; en vàrios anys se ha vist donar-n'i-n de parts set càrregas, y algun any extraordinari se ha vist que pasen; però una cullita regular no acostuma excedir de 5 càrregas, atenent que lo oli acostuma fer com la fruita, que si la una añada és acertaada, la altra ja és molt mòdica; ab los borrons ja se coneix lo un any si serà gran o petita la cullita del any següent [...].

Est patrimoni se troba molt ben plantat de viña de aspra per los marges dels conreus, però lo vi que produheix és molt vert, bé que los rehims són moltíssim bons per menjar. Abunda de figueras de bonas espècies, pomeras, nogueras excel·lents, pruners, singularment de escaldar, y pareras de bona qualitat, de modo que posat en lo mas Argelaguer en la primavera, dóna un punt de vista extraordinari, al mirar plantadas aquellas grans planuras de conreus, sembradas y plantades de totas espècies de arbres, y totas pròpias del mateix patrimoni, al capdevall dels quals se mïran uns prats de molta grandària de la mateixa pertinència que part se dàllan, y part serveixen per apacentar los bestiaris, singularment los bous y mulas, y seguidament se mira lo estany, y al frente la vila de Bañolas. Y en quiscun any se acostúman a portar 2 càrregas de rahims y figas al amo, y a més al principi de haver-n'i acerca de una càrrega, y lo masover del mas Vilademunt dóna una arroba de figas secas. Las parts del blat són al ters, y, en temps més tranquil·los, molts anys lo amo ne arreglava de 46 a 56 quarteras. Lo blat és de molt bona qualitat, pero no acostuma a granar molt per lo motiu que en las matinadas de la primavera acostuma surtir una brometa del estany, que después dissipa de improvís la fortaleza del sol, que li pega de ple al surtir del mar, y la major part dels anys, sobta la añada, y la precipita.

Los conreus per naturalesa són molt forts, y de una terra argilenca. Los conreus que se tròban del camí ral en avall en la part del estany són molt negadius. Y si tenen de tenir molts rechs fondos per tràurer-ne l'aigua si se volen assegurar gens las cullitas. Tots los conreus de est patrimoni poden seguir-se ab las carretas. És menester donar-los moltas llauradas, particularment en lo estiu, a fi que el sol còguia la terra. En la contra añada del blat se acostuma deixar passar a gorret forro, alguns trossos los fangan y fan llegum menut, y en alguns pròvan de fer-hi blat de moro, però de una cosa ni de la altra non pàgan parts, per ser poca a lo que hi cullen, y en algun bossí hi fan espelta, o civada que ne pàgan com del blat, però és tant poch lo que s'i arreplega que solament dóna lo abast per las cavalcaduras quant s'i baixa, y en alguns altres trossos hi fan farratjas de melcas, y planter de blat de moro per donar als bous y a las mulatas.

En la part de la montanya a fins al cim estan los herbatges y boscúrias, que té molta extensió de terreno, però aspre y enmatissat. No se permet als masovers lo criar cabras, per a què no malmètian los plansons, ni oliveras...

La montaña se troba plantada de roures, alsinas, alguns pins, y en alguns anys se aprofitan bastant los tossinos per haver-hi bastantas aglans, que no és fàcil cullir-las per estar tant enmatissat, y a més los acostúman a donar las oliadas, y piñolada que queda de las olivas, que los acostuma allissar molt. En dit terme se tròban alguns balansos de artigas que encara que molt penosas són de bona qualitat, y molt vellas. Se acostuma a tràurer-ne al quart, y las sémbran 5 añadas. Y en la part baixa del patrimoni se podrían tràurer alguns trossos de prats, al sota del camí ral, que podrían ser molt bons per artigas, que las traurían al ters, y part a mitjas, y s'i culliria uns esplets molt bons de cànem que en poch paratges del patrimoni se fa gran, per ser faltat de terra dolsa. En lo racó de la montanya surt una font bastant caudalosa, la més fresca de aquella terra, de la qual régan la horta del mas Vila; en un xórrech al costat del mas Argela-

guer, n'i ha una altra de biot que serveix per las 3 casas, de qual xòrrech régan la horta del mas Argelaguer, y en la part de porquerans se troba un hortet separat pertanyent al mas Muntalt, que se rega de una font que naix allí.

Si se fan obras en las casas, lo amo paga los jornals y demás gastos, y los masovers fan la vida als operaris. En ditas casas se encóntran moltas picas per posar oli de molta grandària, de lo que se infereix cullir-se-n'i major quantitat en temps antich, y per fer lo oli és menester tenir las olivas a fins que estan confitadas en uns enrejolats en los paratges baixos de las casas, y últimament se havían trobat unas prempsas a la moderna que per premsar lo oli éran molt millors que las antigas, y lo escorrían de tal manera que no quedava res a la piñoleda [...].

Document 27

El nou règim liberal dissolgué els gremis el desembre de 1836. Es tractava de consagrar la llibertat de contractació, d'indústria i de comerç, aspectes bàsics del desenvolupament capitalista; de tota manera, molts dels gremis ja havien començat a patir els efectes de la competència dels fabricants. El cas dels paraires de Banyoles pot ser paradigmàtic de la manera com es dissolgueren alguns d'ells, 14 de juliol de 1854 (AHCB. Fons del Jutjat de Pau de Banyoles. Llibre de Judicis de Conciliació 2, 1849-1856).

En la villa de Bañolas a los catorce de Julio de mil ochocientos cincuenta y cuatro por ante el S[ñor] Teniente 2º de Alcalde D. Joaquim Palmada han comparecido a juicio de conciliación José Barceló, asociado con su hombre bueno D. Juan Corominas y Pratseball, actor de una, y los convenidos Rafael Hostench, Luis Hostench, José Cordoní, Miquel Cordoní, Amerio Barceló y Bernardo Barceló, con el suyo Joaquín Cordoní, convenidos de otra, todos de esta vecindad. Pide el actor que los convocados le admiten y examinen las cuentas que presenta al efecto de los fondos, que con la autorización competente recaudó y pagó, procedentes del suprimido gremio de Pelayres de esta villa, desde el año mil ochocientos treinta y seis al cuarenta; y que en su lugar y caso se le satisfaga todo lo que esté alcanzado de dichas cuentas. Contestan los convenidos que le admitirán las cuentas que espresa y satisfarán lo que alcance, siempre que las presente en debida forma, menos Miguel Cordoní por no haber visto ni examinado jamás dichas cuentas ni las anteriores desde que administra los fondos espresados, las que insta ver, y si están conformes también le pagará por su parte lo que resulte estar alcansando. Y su Merced, oidas las partes y el parecer de los hombres buenos, providencia que, examinadas y aprobadas las cuentas por las partes y resultando de ellas un alcance de cien libras a favor del actor e igual alcance a favor de los convenidos, se den por satisfechos de dichas cuentas, y que la cantidad de mil libras que se hallan distribuidas en poder de los socios, a saber doscientas a Rafael Hostench, otras doscientas a José Barceló, igual cantidad a Bernardo Barceló, la misma a José Cordoní y otra de igual a Miquel Cordoní, que se repartan por partes iguales entre todos los que tengan derecho al espresado ex-gremio; y que la cantidad de cincuenta libras que existe en poder de Lorenzo Perpiñá sea así mismo distribuida del mismo modo entre todos los que tengan igual derecho al gremio de que se ha hecho mérito, haciéndose igual repartición de la finca llamada Horta dels Estricadores, entendiéndose que tienen únicamente el derecho espresado los herederos de Maestros pelaires que fueron en aquel tiempo, todo lo que verificarán las partes dentro el preciso término de seis meses. A cuya providencia habiéndose conformado las partes menos Miguel Cordoní por reclamar que los Estricadores queden como actualmente se

hallan, sin consentir la repartición de las cincuenta libras por deberse emplear en la recomposición dels Estricadors, ni la repartición de la Horta sino del modo que actualmente se halla. En este estado su Merced á exortado a las partes, y en particular a Miguel Cordoní, que dejen la cuestión en manos de árbitros, arbitradores y amigables componedores, a lo que no habiéndose conformado dicho Miguel Cordoní, pero sí todos los demás, queda inconciliado el acto por parte de dicho Cordoní, firmándolo todos menos Amerio Barceló por decir no saber. Joaquim Palmada. Joseph Barceló. Joseph Cordoní. Rafael Hostench. Bernat Barceló. Luis Ostench. Miguel Cordoní. Juaquín Cordoní. Juan Corominas y Pratseball.

Document 28

Demanda d'autorització per a la fundació de la Societat de Teixidors de Banyoles, 28 de juny de 1855 (AHCB. Fons de l'Ajuntament de Banyoles. Instàncies 91, 1798-1880).

Mag[ní]co S[eñ]or.

Los que suscriben, comisionados por los tejedores de esta villa, a V[uestra] Mag[ní]cia esponen: Respecto de que en la mayor parte de los pueblos fabriles de Cataluña se á aumentado al precio del jornal de mano de obra, y siendo esta población una de las que se ha llegado a un extremo tal, que con todo trabajar no se puede ganar la subsistencia, mayormente si el operario es casado con hijos; que estos infelices se ven reducidos a la miseria y faltos de educación, y con el fin de mejorar un poco su infeliz suerte, y el de moralizar más la clase de tejedores de esta villa, a V[uestra] Mag[ní]cia solicitan su protección que no dudan merecer, y esperan tenderá su mano protectora a una clase tan infeliz, a imitación de las autoridades todas de los pueblos fabriles del Principado, que con las atjuntas estadísticas se podrá enterar. En dichas poblaciones, M[a]g[ní]co S[eñ]or, se nombraron juntas mistas de fabricantes y operarios, y presididas por la autoridad local, y a insinuación de ésta arreglaron amistosamente al precio de la mano de obra, y a fin de ponerse esta villa al nivel de los demás pueblos fabriles á V[uestra] Mag[ní]cia suplican: Se digne hacer un llamamiento de fabricantes y operarios para componer la junta mista que regle amistosamente como en todas partes el precio del jornal de los tejidos; y quedan convencidos los esponentes que V[uestra] Mag[ní]cia atenderá que no solamente es necesario este arreglo para sola esta población, sí que también para las poblaciones que pagan más los jornales; y demás que de dicho arreglo sin duda se moralizan más las familias de esta infeliz clase, pues los representados por los que suscriben se comprometen a trabajar doce horas todos los días no festivos y por sólo el precio de dos pesetas, cantidad a la verdad insuficiente para vivir con su familia un padre honrado, pero que con toda la economía posible cuentan con que dar pan y educación a sus tristes hijos. Es gracia que esperan merecer su recto y egecutivo proceder. Bañolas, 28 de junio de 1855. M[a]g[ní]co S[eñ]or. El comisionado Joaquin Doménech. El Comisionado Miguel Tarradell.

Document 29

1859, 6 maig. Girona

Ban per a vedar el mas Malagelada de Pujarnol, amb prohibició de tallar llenya o caçar, 6 de maig de 1859 (Boletín Oficial de la Provincia. 11 de maig de 1859, número 57, pàg. 4).

El infrascrito Juan Malagelada, vecino del pueblo de Pujarnol, propietario del manso del mismo nombre y otros que radican en el mismo pueblo, en el de Porqueras y Biert del partido de la capital hace público: que desde hoy declara vedados o acotados los terrenos que posee en dichos términos; y en consecuencia prohíbe que nadie pueda entrar en las indicadas propiedades con objeto de cazar ni leñar, so pena de incurrir a las que marcan los reglamentos vigentes. Y para que nadie pueda alegar ignorancia pone el presente en Gerona a 6 mayo de 1859. Juan Malagelada.

Document 30

Resistències al pagament del delme, 12 novembre de 1839 (AHCB. Fons de l'Ajuntament de Banyoles. Correspondència amb autoritats eclesiàstiques 77, 1832-1921).

Junta Diocesana de Gerona.

Se han manifestado repetidas veces a ese Ayuntam[iem]to las poderosas razones que impidieron tuviese efecto el arriendo del medio diezmo de esa villa del cor[rie]nte año, y el oficio de V. de 4 del actual lejos de desvanecerlas las confirma, pues si V. halla dificultades en el apronto de una cantidad que está ya fijada, muchos más había de hallar el arrendatario quién, además de no tener la autoridad y prestigio de V., había de pedir los frutos del diezmo según las respectivas cosechas de los contribuyentes. En fin es constante, que lo que se pide a esa villa es mucho menos de lo que le habría correspondido si hubiese pagado el diezmo en frutos con la exactitud debida, y por tanto y atendida la imposibilidad que hubo de llevarse a cabo el arriendo, ha acordado la Junta se manifieste a V. que no habiendo motivo para variar las órdenes que se han comunicado a V. sobre el particular, quedan todas subsistentes, esperando que el patriotismo de que ese Ayuntam[iem]to se jacta, y que esta Junta se complace en creerlo así, lo acreditará dando un testimonio de obediencia y sumisión a las órdenes emanadas del trono, que es un poder constitucional, así como yo tengo el mío como agente del gobierno para compeler al cumplimiento de las Reales Ordenes a los que se resistan a obedecerlo. Lo que digo a V. en contestación a su citado oficio. Dios gu[ard]e a V. M[ucho]s años]. Gerona 12 de Nov[iem]bre de 1839. El Intendente Presidente.

Document 31

S. XIX, Banyoles

Les idees evolucionaven, però la religiositat continuava present en el poble, sobretot en casos de calamitats. En són una mostra les processons i les rogatives al patró de Banyoles: portar sant Martíria a l'estany, s. XIX (Pere ALSIUS I TORRENT, "Rogativas Extraordinarias á San Martirián, Patrón de Bañolas", a *Revista de Gerona*, II, 1878, pàg. 82-84).

[...] Al amanecer del día señalado desde sus respectivas feligresías, organizado cada pueblo en romería, viene en masa a postrarse ante las venerandas reliquias de nuestro santo patrón. Guiados por sus estandartes, pendones y la cruz parroquial marchan los romeros en doble fila, llevando en andas las imágenes de su mayor devoción, en especial la de la Virgen de los Dolores y el Sto. Cristo, cerrando la procesión las autoridades municipales y su reverendo párroco revestido de capa pluvial y ostentando en sus sagradas manos la Veracruz, siguiéndole un acó-

lito con la linterna de la parroquia y varios ancianos que le asisten en el rezo de las letanías mayores o del santo rosario, que constantemente les ocupa durante el largo trayecto que deben recorrer hasta llegar a postrarse ante los restos de su glorioso protector. Todo el pueblo sin distinción de clases toma parte en este peregrinaje; hombres y mugeres, ancianos, juvenes y niños, sin faltar las autoridades populares, permaneciendo sólo en las poblaciones rurales la gente más estrictamente necesaria para conservar la seguridad pública y para cuidar de los ganados que en ellas quedan poco menos que abandonados.

Así que alguna de estas místicas agrupaciones penetra en el término jurisdiccional de nuestra villa, el vigía apostado en lo alto de la esbelta torre ojival del monasterio da al vuelo la campana Martiriana saludando a la romería que llega y avisando a la comisión mixta de concejales y pabordes de S. Martirían para que salga inmediatamente a recibirla y rendirla los debidos honores, como en efecto lo practica, saliendo a saludarla antes que la procesión penetre en el casco de la villa, por cuyas calles la acompaña, alternando nuestros concejales y pabordes con los del pueblo llegado en romería, hasta dejarle en la iglesia del monasterio, en cuya puerta es recibido por un capellán vestido de pluvial, que introduce a los romeros en el templo y les señala lugar donde depositar sus imágenes, banderas y demás trofeos religiosos. Igual ceremonia se practica a la llegada de cada una de las restantes romerías, lo que ocupa la mayor parte de la mañana del día de rogativas. El desfile de esas pequeñas procesiones por las calles de esta villa es quizás el cuadro más triste y conmovedor que se ofrece durante el día, pues se ve sucesivamente a cada pueblo de por sí, midiendo la miseria y pobreza en que viven por los caracteres que necesariamente imprime sobre sus víctimas la falta de lo más estrictamente necesario a la vida.

Mientras van reuniéndose en la iglesia que fué de los padres benedictinos las romerías comarcanas, sale otra análoga de nuestra parroquial, igualmente presidida por el cura párroco y demás clero de Bañolas y compuesta de todas sus cofradías con sus tradicionales y ricos estandartes y gonfalones, acompañando la imagen de Ntra. Sra. de los Dolores en el paso del descendimiento de su divino Hijo de la Cruz, la del Sto. Cristo de la hermandad de la Preciosísima Sangre y las reliquias de los S. S. Félix y Justo, cerrando esta procesión las autoridades civiles, judiciales y militares de la población. Tan pronto como llega a la iglesia monasterial es recibida con las formalidades descritas, y empieza desde luego la celebración de los divinos oficios, rogando al Altísimo los fieles de todos los pueblos congregados que se digne concederles benéfica lluvia por intercesión de su glorioso mártir ante cuyas reliquias rendidos oran.

A la una y media de la tarde la campana con su grave y sonoro acento vuelve a convocar a los fieles al templo para organizar la procesión magna que debe acompañar las reliquias del Santo Patrón de Bañolas a la orilla de nuestro grandioso lago. Calcúlese el magestuoso e imponente aspecto que debe presentar una manifestación religiosa de esta clase, entrando a constituir la de 20 a 25 parroquias con todas sus autoridades, fieles y clero, que ostentan sus estandartes, cruces, imágenes y demás trofeos religiosos, y dígase luego si esto no constituye un cuadro de costumbres religiosas digno de ser admirado por su especial carácter. Así es que por lo común figuran en ella, tras la bandera de S. Martirían que abre la marcha, de 50 a 60 gonfalones, un número a corta diferencia igual de banderas y estandartes de cofradías, de 20 a 25 cruces y mangas parroquiales y, marchando entre filas de miles de romeros, gran número de imágenes llevadas en andas por mugeres vestidas de riguroso luto o por jóvenes, según lo requiera el caso. Siguen luego las imágenes del Sto. Cristo que han aportado las romerías de sus respectivas parroquias, y en seguida las reliquias de los santos Félix y Justo y en último lugar las

de S. Martirián llevadas por sacerdotes. Forman en último término al lado de las reliquias el clero y los párrocos de los pueblos reunidos, revestidos estos últimos de capa pluvial color morado, ostentando la Veracruz, y formando el cortejo oficial los Ayuntamientos y autoridades de todos los pueblos comarcanos presididos por el de Bañolas, que a su vez no es raro que lo sea por una autoridad superior de la provincia.

El curso de esta procesión es a poca diferencia el que siguen las demás procesiones ordinarias, sólo que prolonga su curso hasta el lago, al pie de cuyas aguas se detiene lo necesario para cantar los cuatro evangelios, rociar con ellas el arca de las reliquias y bendecir los cuatro vientos principales, y entonando luego el preste un himno a honor del santo, emprende de nuevo la marcha la procesión hacia la villa. Una vez llegada a la plaza mayor, detiene su curso, la numerosa muchedumbre para escuchar un sermón adecuado a las circunstancias del día; finido el cual regresa la procesión al monasterio dónde se disuelve, reorganizándose en seguida las romerías parciales para restituirse al instante a sus respectivas parroquias.

Document 32

Control de la festa del carnaval de Banyoles per part de l'autoritat, 5 de març de 1848 (AHC.B. Fons de l'Ajuntament de Banyoles. Edictes i pregons 3, 1828-1853).

Perquè las diversions pròpias del present carnaval púguian tenir efecte sens oposar-se a la cultura y moderació acostumada dels havitants de aquesta vila, y evitar aixís a la autoritat local la necessitat de pèndrer medidas de reprenció contra los díscols y perturbadors del ordre públich, se prevé y mana per lo S[enyo]r Alcalde Constitucional de la mateixa lo següent:

1º.- Que en los 3 dies y nits del Carnaval, ninguna persona se atrevesca a portar careta, vaig la pena de vint r[als] y de ser responsapble a cualsevol resultat desagrapble que per aqueix motiu se'n seguí.

2do.- Ig[ua]lme[n]t se prevé que, vaig la mateixa multa y responsabilitat, ninguna persona se atrevesca a cantar ni cridar per los carrers y plazas de esta Vila, com, i també, a proferir paraulas mal sonants y subversivas.

3ro.- Los dueños de las casas de cafès, tavernas y ayguardents despediran de ellas a tota clase de personas a las 9 y mitja de la nit, baig la multa de 32 r[als] al contraventor, y 8 r[als] a cada individuó que se tròbia dins de sa casa, sens perjudici tampoch de la responsabilitat de cualsevol cesés comès per faltar a lo previngut. Bañolas, 5 de Mars 1848.

Document 33

Les noves idees liberals del segle també s'expressaven en la literatura, mitjançant el romanticisme; un exemple el trobem en les poesies del republicà federal banyolí Josep Toribi de Ameller i Hisern, en concret en aquesta escrita durant el seu exili a França després de la fracassada insurrecció republicana de setembre de 1869, 20 de març de 1870 (Josep Toribi de AMELLER, "Castell Roselló", a *El Autonomista. Suplement Literari*, 1932, pàg. 26).

*Castell Rosselló: tu ets dins d'una plana
on jo hi passava tots els meus treballs;
els uns s'hi alegren, els altres no gaire;
jo ¡trist de mi! no m'hi alegro mai.*

Trobadó errant que de la pàtria esclava
fuig espantat per no mirar son dol,
sobre tes ruïnes ;oh castell! m'assento,
perquè estic trist i em plau cantar tot sol.
No vinc aquí a recordar qui fores;
me consta bé que ton passat fou gran;
amb los records de ta brillant història
ta soledat no torbarà mon cant.
Dintre tos murs avui desfets per terra
visqueu l'orgull de tos passats senyors,
turbes d'esclaus alimentà la plana,
sang de morents ne va regar tes flors.
Descansa en pau en l'arruïnada tomba,
d'ignomínia pedró, descansa en pau;
no cantarà ton passat la història,
que sols cantar la llibertat li plau.
Més quan la vista passeja
ta profunda soledat
que un trist silenci rodeja,
pensant que fores l'enveja
del món en lo temps passat;
Quan de tes pedres verdoses
se veuen los negres munts,
pensant que foren les lloses
de les cambres ostentoses
d'opulents senyors difunts;
Al veure tos murs deserts,
cercle un temps d'altiu palau,
per mil esquerdes oberts
on formen tranquils son cau
les sargantanes i els lluerts;
Fonda commoció domina
l'ànima que mira en tu
el món que al progrés camina,
pàgina immensa de ruïna,
que a penes llegeix ningú.
Véres festins en tes sales,
dintre tes cambres amors;
tingueres or per les gales;
la fama portà en ses ales
los cants de tos trobadors.
Nines de rara hermosura
adornaren los saraus;
guerrers d'inquieta bravura

feren cruixir l'armadura
 dintre los màgics palaus.
 Tingueres immenses glòries;
 brodat d'immortals memòries
 véres ton feudal escut;
 ton nom fou per les històries
 del món enter conegut.
 Portava de serra en serra,
 des de la muntanya als valls,
 ta campana el crit de guerra;
 feres estremir la terra
 amb l'esforç de tos vasalls.
 Avui de l'hermosa glòria
 que ahir tingué el món per tu,
 sols queda un nom en la història
 i aquestes ruïnes, memòria
 que a penes llegeix ningú.
 Dorm en pau; del feudalisme
 fores deshonrós pedró;
 inútil fou ton heroisme,
 que a tos peus obrí un abisme
 nova civilització.
 Vana fou la pompa, vana
 l'empresa de ton escut;
 cridà la justícia humana
 i el gran toc ha restat mut
 de la guerrera campana.
 Ja no tens en los palaus
 ni festes ni trobadors,
 ni armes per los guerrers braus,
 ni per tes cambres amors,
 ni sales per tos saraus.
 Són tes motlures daurades,
 orgull del senyor altiu,
 pilons de pedres trencades,
 i en tes torres arruïnades
 feres salvatges fan niu.
 Tronos que a la humanitat
 vui fan esclava com tu,
 cauran amb la llibertat;
 pàgina de soledat
 que a penes llegeix ningú.
 Castell Rosselló: tu ets dins d'una plana...

Document 34

Conseqüències de la Guerra Gran contra la França revolucionària (1793-1795). El tinent de miquelets Francesc Ponsí explica les dificultats en el front de guerra (AHCB. Fons Colomer. Correspondència. 1-4-1795); un pagès d'Ollers, Martí Soler, mostra què pensava dels francesos revolucionaris i com va viure ell la guerra (Lluís G. CONSTANS, *Diplomatari...*, volum VI, pàg. 247-249, document 1931); finalment, el rector de Vilafreser, Salvador Vidal, relata les seves vivències (Arxiu Parroquial de Vilafreser. Llibre d'òbits, pàg. 33-39; Lluís G. CONSTANS, *Diplomatari...*, volum VI, pàg. 250-252, document 1932; Pep BALSALOBRE, "Que acàmpia qui puga o el relat de les peripècies del rector de Vilafreser a la Guerra Gran: llengua i estil", *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles 1992-1994*, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1994, pàg. 258-259).

Carta del tinent de miquelets, i, Francesc Pons, negociant, al seu amic el comerciant Jeroni Colomer, ambdós banyolins, 30 d'abril de 1795, al Fabar d'Albanyà.

Ami[c]h Geroni, salut y gràcia. Té fas a saber com estas aldeas me pròvan molt bé, però às de pensar que des de que estig en esta no m'e desnoda, sempre é anat de una pa[r]t a altra. Ara me trovo ab la compa[n]ya sola a las abansades més a prop del anemich, que tot los días nos baem la cara, que estem ab una terra que-n dúan al Fabar i tinch la gent repartida a las abansadas, que-ls uns estan ab un monte que-s diu al Collell, i als altres estan al rodete a une ort d'el Banyà en San Llorens de la Muga. No y à sinó tres o cotra donas i totas son [...]ridas. Jo estig molt dibertit. Ja é esquinsat dos pareis de espardeñas perquè par a esta terra no se poden portar savatas, que tot són pañascos. Lo que los micalets n'i à mols de malals i se anyóran; a mi no me à cadad res atràs, lo que sento que no i agi una abansada, o morir par la fer o axia en bictòria. En esta bibim ab molta de pena i treval; lo un diya mangem bé, l'altra mal i ascaldufat, però a mi tot gràcias a Déu tot me prova, perquè a unsebula que bagi totem me crida. Per estas montanyas trech un pam de llengua, però la serdina se me és ficada al sagí que no se'm conex aperexo capo. Lo meo cap[li]tà no fa cabal de vení i fa mol bé, perquè en estas teras són molt fredas i és molt mal per los que tenen poca salut, perquè las aigas no ai són molt ajodadas, perquè qui mol menja molt poch tems menja; en la joventut tot prova, però qui en ella tropesa o pert tot. No dich més per no cansar-te, ton segur i serbador Franc^o Poncí. Amich Geroni Colomer. Recados a los amichs; no puc aser més llarch per la ocopasiyó que tench. Al Fabar a 30 de Abril 95.

<Al Fabar de Albañá. 30 de Abril de 1795.

D(o)n Franc^o Poncí. Tinent de Micalets>.

Vivències de Martí Soler, pagès d'Ollers.

En lo any 1793 los francesos mataren llur Rey Lluís setsè, dich Lluís XVI, ab sentència que li feren, y quedà sentenciat ha mort. Veyent tant gran crueltat los reis catòlics y part senyors de França devían tenir llurs consells com ho pendrían; sabent los aliats de Fransa estas notícias dels reys cridaren guerra quan ha tots, y luego al emparador se posà ha garrejar ab Fransa, y de un ha un tots.

En lo mes de febrer de 1793 comensaren los espanyols; entraren en Ruselló y feyen lo que volgueren, guanyant, acceptat que no pogueren entrar en Perpinyà. Esdevingué que mudaren de general los espanyols, y agué grans desercions, perquè avían elegit el compte de la Unió que era jove, y no tocava a ell, y en dir del públich era molt bo, per fer vestir els soldats, y ferlos donar bon sou, y més aconduïts per los hospitals. Però mai fou ben cresegut, y ab poch temps perdé tot quant avían guanyat dins Ruselló. Entraren los francesos dins lo Empurdà, de Figueras en enllà guerrejant, que de estos pobles sentíem los tiros sempre ab gran vigilància, y sentíam a dir que cremàvan casas, destrosàvan iglésias, pedrejàvan olivets y vinyas, matàvan las personas que bé los aparaxia, y vèyam la gent de aquells pobles que quasi tots éran fugits, que éran en estos pobles; tot éran llementacions.

Después de aver guerreat del febrer de 1793 fins ha tants de novembre de 1794, ab una gran batalla que y agué de Figueras en enllà, mataren el compta de la Unió, el general, y luego tot fou una confusió; totas las tropas fugiren cap ha Gerona, sens que ningú féu de general; va durar alguns dies y lo Castell de Figueras se mantingué per Espanya, y lo mateix Rosas, però vingué ha parar que lo Castell de Figueras, de gran valor, se donà sen foch sinó de bona voluntat en als francesos, y luego foren perduts estos terrenos, y ja més del riu Fluvià en ellà, y pasaren algunas vegadas fins en Bàscara, Orriols, Vilafraser, també arribaren ha robar ha Orfans, y alguns usarts francesos en lo terma de Ollers, del que los feren foch los de Ollers del serrat de la vinya hatràs lo terma d'en Guitart de Galliners, y las balas que tiràban los gabaits arribaren en la nostra vinya del serrat en los termas del Soler.

Lo die primer de mars de 1795 fou la més gran embastida que feren los gabaits de bon matí, un exsèrsit cap ha Bàscara, y fins ha la Creu de Fallina, Sant Esteva, y los paisans y soldats los daren foch; altre exsèrsit cap ha Crespià, Baselú, recularen cap ha Serinyà ab un gran tro de escopetadas en el pla de Usall, y vingué una porció de cavallaria de Gerona en el pla de Usall, que mataren alguns quaranta o més dels gabaits, y la matexa nit recularen cap ha Figueras.

En lo mes de maig de dit any 1795 posaren tropa ab acanpaments en la Creu de Fallinas, Sant Esteva, y no gosaren pasar; lo mateix mes de maig de 1795 posaren acanpaments de la part de Viladamí, Sentenys, y después en lo die 21 juliol trasmudaren part de aquells acanpaments en lo terma de Martí Soler de Ollers, del que posaren sinch acanpaments, so és de napolitans en lo olivet del Coll, los de Guadelaxara al camp dit del Carboner, los micalets en lo Olivet del Masober dels Prats, y los malicianos del Bosch sobre el camp de las Barracas, y allí cerca de aquell roura avían feta una barraca que s'i deya missa, y en la hera de la Casa del Puig quasi cada die s'i dèyan dos o tres mises; estas tropas estigueren des del die 21 juliol fins ha 18 setembre de 1795; fou molt gran lo dany que donaren aquells sis o set mil homes, que se menjaren quasi tot lo que y avia defora; no arribé ha tastar cap rahim, lo danys donaren tallant albres, per fer fochs y barracas, y lo més fou en lo terma de Casa d'en Soler, perquè los tenia en lo terma las casas de menjusas; arribaren ha menjà-s'o fins ha Fluvià, que quasi ningú féu vi, ni collí ninguna fruita.

Vingueren las paus per la gràsia del Señor al juliol de 1795; feren paus los francesos ab Espanya en Basileya en Itàlia, però assí estigué suspensa la guerra, y no se declaràran las paus fins al Setembre de 1795; y halashoras marxaren al tot lo die 18 de dit any 1795, del que quedaren destruíts, y alegres de tals tropesos.

Haretés que veniu trobareu què cosa són guerras; el hoir-las a dir, o veure-las y sufrir-las hi à gran diferència, però més patiren en molts pobles del Ampurdà, que perderen tota la any-

da, y cremaren moltes cases, y los robaren tot quant avían dexas, y moltes iglésias las cremaren totas las imatges, los pàrrocos tots fugiren; estos tinguren més treballs que nosaltres per aquestos terrenos. A primer de mars de 1795 resolgué jo, Martí Soler, dexar ma casa, junt ab ma muller y tres fillas, y estigué fora tres mesos, dich 3 mesos, dexas la casa ab mon hereu Gregori, los mossos y criats, dexas-o tot per abandonar-o per los gabaits, com avían fet los de dedellà del riu Fluvià. Passé dos horas passat Gerona, en lo lloch de Viloví, lo mes de mars, abril, maig, ha fit lo primer de juny, y halashoras resolgué tornar-me ha casa veyent que las tropas eran aposentadas per aquestos terrenos; y quant fou tornat, que la tropa me donava tant de dany, encare ho prenia ab mes paciència, que quan veyia que los gabaits avían de venir, per antes estave espantat, y no podia menja res ab gust.

Estas són las notícias que dono de la guerra, jo, Martí Soler, pagès, duenyo del mas Soler y sas cases als 24 de Setembre 1795, que acaba de marxar lo exèrcit, y foren las paus.

Crònica escrita per Salvador Vidal, rector de Vilafreser, dels fets de guerra esdevinguts a la part sud de la comarca del Pla de l'Estany, octubre de 1795, Vilafreser.

Después de haver llevat la vida o passat per la gallotina los francesos a son propi rey, dits francesos y lo regne de Espanya tingueren guerra. Lo dia desanou del mes de novembre de l'any mil set-cents noranta-y-quatre, hera General de l'exèrcit espanyol (estaba acampat en lo Empordà, és a saber, en la vila de Figueras y en sas cercanias) lo Excel·lentíssim senyor Compte de la Unión. Dit dia mataren, o fos lo exèrcit francès o fos lo exèrcit espanyol, a dit Excelentíssim senyor Compte de la Unión, General en Xefe de dit exèrcit espanyol, en una bateria situada al Ròurer, terreno de la parròquia de Llers.

Mort dit Excel·lentíssim senyor Compte de la Unión, son exèrcit se retirà, part en lo castell de Figueras, part en la vila y castell de Rosas y altre part, sens ordre ni concert, dret a la ciutat de Gerona. Dit dia, tocadas las dotse del dia, ja lo camí real de esta parròquia anaba tot ple de gent que se retiraba dret a dita ciutat de Gerona. Y se deya llavors que los francesos ja héran en Figueras, y temia jo que la mateixa nit, o lo endamà, no se apoderassen de los pobles mèdian entre dita vila de Figueras y la ciutat de Gerona, y que ja no posassen siti a dita ciutat de Gerona. La mateixa tarda prenguí jo lo més preciós de ma casa, y ho portí a custodiar en dita ciutat de Gerona, però antes de entrar a al Pont Major encontrí que los soldats de Espanya ja no deixàban passar ni entrar en dit Pont Major a persona alguna.

Com me viu precisat a fer venir dit mon mosso a obrir lo sacrari y a portar la sagrada eucaristia a al veynat de Perlas, y jo posar-la a las alforjas y anar-la a sumir a la ciutat de Gerona; com en la Casa de Renart, pagès de dit veynat, después de haver dinat, y antes de partir per la ciutat de Gerona, confessí a tots los que se volgueren confessar, hòmens y donas, per judicar-los en perill de la vida; com la tropa francesa arribà a dalt lo poble de Vilafreser, y com, si jo me hagués detingut per lo espai de quatre o sis minuts més a dalt dit poble, dita tropa francesa em prenia a mi, rector; com de això doní part a al General de Espanya, don Joseph de Hurrutia; com dit dia no pogué dir ni oir missa; com est o altre dia me fou precís aportar-me'n la sagrada eucaristia a las alforjas per a què no fos aprofanada, y lo endamà quant deya missa sumir-la en la ciutat de Gerona; com se comenssà a posar-se porció de tropa nostra a Medinyà, somatents, o tropa a las alturas de las montanyas; com se animaren los pobles, y ab

qual valor y alegría prenían las armas, no sols seculars sí y també molts capellans y frares, y acudían a fer cara a dits francesos, y de eix modo los detenían, se defensaben a ells mateixos y a la pàtria; com a la primavera de l'any mil set-cents noranta-y-sinch se aposentaren las tropas abanssadas en Bàscara y Orriols, posaren lo camp en Santa Leocàdia del Terri; dins curts dias se alssà dit camp, y passant per dit veynat de Perlas se aposentà en la present parròquia de Vilafraser [...].

La tropa estaba acampada en esta parròquia (a sas ocasions arribaba a al número de vint-y-sinch mil hòmens). Se feren las paus y se retiraren las tropas a la tardó de 1795, allí als últims de octubre y principis de novembre; los pochs fruyts que cullí jo, rector, tant de delme, primícia y terras de la rectoria; que lo acampament dels portugueses fou situat en lo terme de Sant Esteve de Guialbes, passat aquella caseta se encontra anant de Vilafraser a dit lloch, en los camps baix dit camí real, a mà esquerra; altre acampament de nostres tropes situat en lo terme de Orriols; la plana major situada en lo poble de Cervià, y son General en Xefe, don Joseph de Hurrutia, en lo monastir de dit lloch; que lo dalt dit general don Francisco Franco, uns dos mesos antes de finir-se la guerra, passà a aposentar-se a la rectoria de Fallinas, y molts altres acampaments situats en diferents parts de est bisbat; en estos temps tot héran continúos robos, violèncias, o rapinas y desonestedats [...].

Per causa de no poder habitar jo a la parròquia per no tenir casa per ma havitació, ni haver-i seguretat alguna en dita, ans bé molt exposada a ésser los havitants maltractats y morts, no sols de los francesos, sinó també de nostras pròpias tropas, jo habitaba en Santa Leocàdia del Terri[...].

Document 35

Durant la Guerra del Francès contra la França napoleònica (1808-1814), quan encara era recent el record de la Guerra Gran, la comarca del Pla de l'Estany s'hi va veure plenament immersa i va sofrir l'ocupació francesa: saquejos, robatoris, morts, malalties, manteniment de tropes d'ambdós bàndols, pagament de contribucions, bagatges als exèrcits, pillatge, bandolerisme, destrucció de béns, etc.

Memorial de l'Ajuntament de Banyoles, on es descriuen els fets ocorreguts a la població durant la guerra, abril de 1814 (AHCB. Fons de l'Ajuntament de Banyoles. Vigilància i seguretat pública 378 (1771-1875). *Plec dels francesos*. Doc. 2; transcrit també a: Lluís G. CONSTANS, *Diplomatari...*, volum VI, pàg. 300-301, document 1979).

1808.

En 13 Juny, en atenció que ja des de Nadal aleshores últim los francesos estàban en San Fernando de Figueras y que fèyan incursions, se tractà de la defensa y se convocaren en Bañolas las principals personas de la comarca, y se creà una Junta auxiliar de la de govern de Gerona.

<Se ha de posar la acció feta per la Comp[anyia] de Bañolas a la Junquera; ho dirà Barris y Pere Prat en 20 Juny 1808>.

En la matexa conbocatòria se tractà de juntar fondos per ocórrer a la manutenció de somatens, y efectibam[en]t des de aquell die se tingueren a la immediació del enemich un somatén fixo que no baxaba de 200 hòmens, a qual fi se demanaren, y conseguiren, del General de la vanguàrdia d[o]n Mariano Àlbares, que donà a Bañolas 200 fusills.

<En lo matex Juny de 1808 la vila presentà a la junta de govern de Gerona una Co[m]panyia fixa de 100 hòmens, capitanejats per don Fran[cis]co Rovira, y a esta companyia se li confià la defensa de Monjuich>.

<En 24 Juny vingué lo exèrcit francès des de Bar[celo]na a escalar a Gerona, lo que verificà ab una tenacitat inesplicable, y foren rechasats ab lo auxili dels gironins y comarca, habent-i contribuït esta vila ab un somatén de 150 hòmens>.

Troban-se Gerona oprimít de un rigurós siti, tractà esta vila de contribuir al lebandament y, en efecte, se juntaren aquí una grandísima porció de gent, en tant que per un sol ranxo se gastà un bou y catorse moltons, y a totom se proveïa de calsat; se pagà el pré a las companyias de Manresa y a la major part de las de Ampurdà, y units ab los de Bañolas y Comarca ostigàban als enemichs, que a la vista de un immens poble en lo die 16 agost tingué que lebandar lo siti <respecte haver-se apoderat y cremat sos acampaments la gent armada que de esta part rodajaba Gerona> ab lo que pot gloriarse esta vila que fou la que prodigà majors sacrificis; per lo que, conciderant los francesos que era la antemural de Gerona, fou la primera població que ocupà <1809> quant tractà de posar lo últim siti a Gerona, que durà més de 7 mesos, en los quals esta població repetí los mateixos y majors sacrificis, havent avandonat sos hogars la gent y refugiat en las montañas vehinas, des de ahont contínuament hostigaba al enemich durant la gen(era)l expatriació des de 2 maig fins al janer 1810, en la que moriren de malalties y valas mes de 600 vehins de esta vila, que incendiaren los francesos en St. Joan de juny 1809, reduint a cendras una tercera part de la població y malvaratant tot lo que en ella trobaren.

<Lo dia 26 Juny de 1810, en què las tropas de Fàbrega sorprengueren a las tropas enemigas en las guardias avansadas, y mataren molts francesos en los carrers de la vila, y feren 50 presoners al peu de la costa de St. Martíà, sufriren estos vehins los majors insults después de la poció, de manera que alguns foren atropellats a cops de sabres, y molts altres despullats de lo poch que havían conservat en la expatriació, donant la culpa a la vila de la sorpresa>.

En esta vila se quintà o sortejà.

1810

Des del janer de 1810 fins al abril de 1814 ha estat Bañolas ocupat de tropas francesas, a excepció de cortísimas temporadas, y de la en què durà el siti de San Fernando de Figueras.

<Falta la memorable acció que donà lo 24 juny de 1813 lo Baró de Eroles, en qual dia esta vila tingué que donar pa a las tropas españolas, y después lo g[enera]l francès Lamarca volia cremar y assolar la vila, dia lo més fúnebre en q(u)è féu pèndrer a tots los principals vehins>.

Las contribucions cobradas per lo exèrcit francès en la vila y comarca han estat excesibas, a las que units los gastos de allotjament y vexacions arbitràrias <de robos dintre casa y los fruits del camp y demés perjudicis anteriors> dexaren esta vila antes comerciant en estat de infelicitat.

Per lo cobro de contribucions se valían del medi de pèndrer las personas principals.

En mitg de la ocupació del enemich est poble conserbà sempre lo <amor y estimació a nostre bon Rey d[o]n Fernando 7°>, y suministrà los auxilis que pogué a las tropas españolas y donant contínuament a sos comandants los avisos que podían importar acerca los mohiments o projectes del enemich.

<La funció del coronel Llauder>.

Vivències durant la Guerra del Francès del pagès d'Ollers, Gregori Soler, escrites en *Nota de les Consuetuds d'Ollers*, 6 de febrer de 1815 (Lluís G. CONSTANS, *Diplomatarí...*, volum VI, pàg. 304-306, document 1982).

En lo any 1807: a 21 de desembre dormiren los francesos en Figueras ab la artilleria, se deya 2000, y marxaren cap a Barcelona, y cap a Madrit, y altres partidas al detràs, sense demanar res. Lo emparador Bonaparte, que ell feya de Rey de Fransa, Dn. Carles 4, lo pare, y Dn. Fernando setè, son fill, Rey de España, se n'anaren a tenir parlament en la vila de Bayona, veïns de España. Los prengueren los francesos y los portaren a Fransa y han estat set anys y mitg, poch més o menos. Loego feren pèndrer los españols a las armas e totom. Ells ja estàban apoderats de Barcelona, y Figueras, y Madrit, y escopetadas de una part y altre, y plantaren las baterias a Rosas, y féu foch uns 30 dies, y se digué que n'í abían agafats uns nou-sens y los feren anar a Fransa per presoners. Després posaren las baterias a Gerona y feren foch uns set mesos y dies: los trencaren las aigües dels molins, y los últims dies ne trobaben 100, 200 de mors de fam; los gironenchs se menjàban los burros y los caballs per sustentar-se, però se agueren de entregar y capitularen: se'n manaren 2000 de tropas y tots los frares per presoners a Fransa; antes de guañar Gerona ja estàban aposentats a Bañolas y Besalú. Nosaltres per est pays fujíam per los boscos ab el bestiar y nos amagàban, perquè matàban molta gent y tot ho robàban. Un die vingueren de Bañolas, y ja tenían tot lo bestiar de Galliners per manar-se'n, y dit poble los féu vèurer que ja los avían pagat al general 2 bous y moltons que abían demanat a tots los pobles, y dexaren Galliners.

Las guerras han durat uns set anys y mitg, poch més o menos: no se podia anar enlloch, que pertot y abia paradas de lladres; aquí en el Clot de Jonchs durà més de tres anys que se pot dir may ne estava sense: quant la jent anaben y venían de Bañolas, Besalú, cap a la Escala, tot o robàban, y malmetían a la jent a cops de sabres. Éran españols. Un die en las 6 de la tarda ne vingueren 9 o 10 y me robaren una caxada de roba, y a mi se me'n manaren a fins allí cerca de casa en Canet de Santenys, y allí ab diners me dexaren tornar a casa. Lo endemà vas aber de donar en la Junta dels españols, que abitàban en la Mare de Déu del Collell, 200 lliuras, y pagar loego. Antes de anar los gabaigs ha posar lo siti a Gerona, la Junta me tacxà 80 lliuras y diners loego. Quant Gerona fou guañat, los francesos nos feren pagar las cartas de pago: advertíu quatre anys nos han fet pagar una carta de pago cada mes, y los altres anys, sinch sis cartas de pago cada any.

Advertíu que Bàsc[a]ra lo abían guarnit per fort, que ells sempre y abitàban: allí abíam de tenir dos hòmens en el treball, un carro sempre fixo y, si ne faltava cap, lo andemà abíam de pagar la multa. Més dos carretadas de lleña cada semmana. Lo cantó de Bàsc[a]ra se contenia 24 pobles, y tots teníam jent y carros en el treball. Cada any guarní-an dos o tres vegadas, anàban a Barcelona a portar farina, y guarnían un comboy de 500 carros, y si los españols o sabían, que abitàban a Bich, era un tro de escopetadas, y los gabaigs a cops de sabres ab los bagatjers: concidareu quins treballs.

Lo die 12 de juny de la any 1812, a dos quars de las dotze horas de la nit, vingueren los lladres en esta casa: posaren dos barres y pujaren en al balcó, y ab una destrál me escardaren la porta, y jo dormia en la cambra de la campaneta, que la finestra dóna a sol ixent, y mes posé a cridar a "via fora, lladres!"; y loego, y loego ells tingueren la porta

escardada, y loego me tiraren la porta de la mia cambra a terra, y loego me donaren alguns cops de sabres: y me digueren: “Diners o la vida”; ab dos pars tenia los diners, y ab dos vegadas las y vas donar. Prengueren una corda y me la lligaren al coll. La mia muller és Paula Soler y Faras de Romanyà, y la lligaren ab la matexa corda també al coll, y nos posaren a martiris a baix en aquella barra, que panjem las aixadas y magalls, d'atràs la porta; nos lligaren a tots dos las mans, las camas a tots dos, y vingueren ab un manat de carmuxas ensesas, y nos las posaren sota als peus (jo y tingué mal més de dos mesos) y estiguérem lligats y penjats a fins a tres horas: s'enportaren roba, molts diners, molta carn, però tot quan los agradà.

Mosos y criadas, tot ho bastonejaren y los tencaren en la cambra de la aiquera. Jo y la Paula, quant nos deslligaren, nos posaren malament de garrotadas, sens tenir un diner ni res per menjar. Quant entraren de dins tiraven una escopetada y plantaren las balas en al guarderrobos del capdevall de la sala, com encara es veu. Lo mateix succeí a moltas casas de est poble, que també foren robadas, y penjats y cremats, fins al señor Rector. Ítem, lo ordre del general francès era que qualsevol que se li encontràs cap arma, sabre, bañoneta, balas, ni pólvora, loego era pres: dins curs dies era penjat o fusillat. Considereu quins treballs éran aquestos, el no poder tenir cap arma, que tot era alegria dels lladres.

Segurament y abia 4 anys que ja los gabaigs éran a España, a Bàsc[a]ra y Gerona, Figueras y altres pars; se posaren soldats que ne dèyam jent de armas; estos agafàban lladres; aquí a casa en Tonet de Bosch, més a mont de Sant Sebastià, agafaren tots dos jermans, y en Gerona los penjaren. Esponellà també ne penjaren a Gerona 3, y tres o 4 a desterro a França; tot lo mont deya que esta codrilla robà lo poble de Ollers. Sempre nos esperaben, lo mateix que ls casadors els conills.

Quant los francesos tingueren Gerona, Rosas, Ostalrich, los espaòls entraren de nit an el Castell de Figueras, y los gabaigs féran motas tot lo entorn del castell, y baterias, y los espaòls acabaren als manteniments, que y estigueren uns 5 mesos 6 mil hòmens, y de vella nit volguerun marxà, y los prengueren a tots y los feren presoners a Fransa.

Ítem y finalment, tots los reys alsaren guerra contra de Fransa, y guanyaren la Fransa: y a París, quant y entraren ab 200 mil hòmens, agafaren lo emparador Bonaparte, y tornaren tots los reys a son trono. Estas són las notícias que vos dono de la guerra, comensant lo any 1807 y se àn acabat lo any 1814, que tornaren los reys a son trono. Jo, Gregori Soler, pagès, dueño del Mas Soler y sas casas, febrer 6 de 1815.

Document 36

La fractura interna en la societat banyolina estava molt marcada, de manera que, segons argumenta l'Ajuntament en resposta a una pregunta feta pel bisbe per establir una casa missió o institució religiosa als antics convents desamortitzats, la possible implantació de nous ordes religiosos a Banyoles podria ressuscitar amb tota la cruesa la latent conflictivitat interna –per això els recorda els temps dels “cairuts” i “rodons”, dels enfrontaments entre el poder municipal i el poder feudal de l'abat del monestir de Sant Esteve– i trencar el difícil equilibri en una societat en crisi, 18 de febrer de 1852 (AHCB. Fons de l'Ajuntament de Banyoles. Correspondència amb autoritats eclesiàstiques 77, 1832-1921).

Ex[celentísi]mo S[eñ]or.

Este Ayuntamiento que tengo el honor de presidir se ha enterado de cuanto espresa V[uestra] E[xc]elentísi]ma en el oficio que con fecha 10 de los corrientes se ha servido dirigir a los Rev[er]en]dos SS Curas Párrocos de esta Villa; y penetrado como éstos del importante objeto que se ha propuesto V[uestra] E[xc]elentísi]ma Ylustr[íssi]ma en unión con el Santo Padre y S[ua] M[ajestat] católico con el establecimiento de algunas casas de Misión en Institutos religiosos, aprobados por su Santidad, en algunos de los edificios, que, habiendo pertenecido al Estado, regular crea V[uestra] E[xc]elentísi]ma más oportunas al efecto; ha resuelto por su parte, después de haber oído a un número igual de mayores contribuyentes, deber manifestar a V que, si bien existen en esta Villa los dos edificios de que hace mérito en su citado oficio, con todo debe hacer presente a V[uestra] E[xc]elentísi]ma que tanto el de PP Benedictinos como el de Servitas están en muy mal estado, y que el presupuesto para el arreglo provisional de ambos no puede bajar, según el precio de peritos, de 31.000 r[ea]les] v[ell]ón.

De otra parte debe hacer también presente a V. E. este Ayuntamiento, de acuerdo con los mismos mayores contribuyentes, que dichos edificios fueron cedidos a esta Villa por el Gobierno de S. M. con fecha 12 de Agosto de 1842, a saber para hospital y parroquia el primero, y el 2º para escuelas u habitación de los SS Maestros, habiéndolo sido posteriormente aquél con todas sus dependencias a la Junta Municipal de Beneficencia de dicho establecimiento con R[ea]l orden de 8 de Mayo de 1850, con motivo de ciertas gestiones que había promovido la Adm[inistraci]ón de fincas del Estado de esta provincia para apropiárselo otra vez.

Dejando el Ayuntamiento a parte y a la consideración de VE el interés y obligación que tiene, debe tener y tendrá para no permitir por su parte que se vea desposesionado de cualquiera de estos dos edificios, por ser uno de ellos el único patrimonio y asilo de los pobres enfermos de ésta, y el otro de absoluta necesidad para local de las escuelas y habitación de los SS Maestros, si bien que al presente se halla ocupado éste por disposición superior, con motivo de las circunstancias, por el destacamento perene que guarnece esta villa y torre telegráfica construida en el mismo edificio. Con todo, otras consideraciones de tanta o más trascendencia son las que se ve precisado a manifestar a V. E. el Ayuntam[en]to para convencerle de que de ningún modo conviene a esta población el establecimiento de una de dichas casas o institutos religiosos, por más que estos no tengan otro fin ni otra ocupación que la que presenta y presente su ministerio. La principal, y más poderosa de aquellas consideraciones, la funda el Ayuntamiento y mayores contribuyentes en que, tan pronto como se haya instalado en esta villa una de dichas casas, resucitarán de nuevo aquellos tristes y fatales recuerdos y preocupaciones de Cairuts y Rodons que tanto ocuparon y dieron que sentir a este Ayuntam[en]to y demás autoridades civiles y eclesiásticas, y esto no por culpa de los dignos y respetables religiosos que la compongan, sino por las afecciones de aquellos tiempos que los hijos heredan de sus padres, máxime en poblaciones ignorantes y de corto vecindario como ésta, en que no es tan fácil el olvido de lo pasado, si los ánimos vuelven a preocuparse con la fantasía de objetos que se las recuerden por más sagrados que sean, como así es de temer en vista de la innata disposición que se observa entre el vecindario al menor recuerdo de aquellos nombres, que ya de cuando en cuando se oyen sentir aún con bastante espresión y energía con motivo de correr la voz de que han de venir misiones en esta villa para instalarse en ella, con que no sea ahora para otro fin sino para recordar el encono y fascinamiento que causaban al vecindario dichos nombres al aplicar uno de ellos a alguna persona determinada.

En su consecuencia, pues, no dudan este Ayuntamiento y mayores contribuyentes que VE se

dignará tener en alta consideración todas estas poderosas razones para que en virtud de ellas, y de sus consecuencias, se digne suspender la determinación de instalar en esta villa ninguna misión ni otro instituto religioso, porque tememos con fundamento que no se reprodujesen los enconos y disgustos de aquellos tiempos que tanto y tanto dieron que sentir al vecindario, por más que se esfuerza en disuadirlo esta autoridad local y eclesiástica.

Dios gu[ard]e a V[uestra] E[xcelencia] m[ucho]s a[ños].

Bañolas 18 feb[re]ro 1852

Exmo. Sor Obispo de esta diócesis.

Document 37

Discurs de principi del Sexenni Democràtic (1868-1874) del republicà federal banyolí Josep Toribi de Ameller Hisern, on es mostra la seva ideologia republicana, i s'hi assenyalà que els tres grans enemics són el clergat, la noblesa i l'exèrcit, 12 de novembre de 1868 (Josep Toribi de AMELLER, "Curso de Política democrática en cinco grandes lecciones", a *El Autonomista. Suplement Literari*, 1932, pàg. 23-25).

[...] España ha sacudido el yugo de la tiranía: en España son ya una verdad las libertades de cultos, de imprenta, de enseñanza y de reunión y asociación pacíficas; en España no hay más que un Gobierno provisional, cuya misión es regir al país mientras se convocan las Cortes Constituyentes encargadas de darle el sistema de gobierno que más le convenga, según el modo de ver de la mayoría. Las Cortes constituyentes serán elegidas por el pueblo todos; preciso es, pues, que el pueblo conozca la teoría de todos los sistemas políticos y escoja el que más asegure sus libertades para buscar en sus representantes defensores acérrimos de sus aspiración. Preciso es que eduquen al pueblo los que saben hacerlo, porque, atrasado por las situaciones caídas con la esclavitud de la enseñanza y de la prensa, la unidad religiosa y las detestables doctrinas de los periódicos ministeriales, no está en el caso de educarse por sí propio en tan poco tiempo. Enseñen los que saben, ayúdense para enseñar con los consejos de la esperie y el saber los que no se consideran tan aptos, y enseñen aprendiendo. No importa que sea poco el auditorio; cada oyente será un apóstol de las ideas del maestro, las predicará a su familia y a sus amigos, éstos a otros, y la luz se hará general. Procuren los que instruyan convencer con argumentos patentes e indiscutibles y sacarán ópimos frutos.

Esta es precisamente la tarea que hemos emprendido, ardua y espinosa para nosotros, a quienes la ciencia no ayuda y la esperiencia falta, mas no por esto desconfiamos del éxito; el germen de Democracia está en el corazón de todos los buenos y sus ideas forman el entusiasmo de los que, como nosotros, ven en ella la única salvación del pueblo, de los fueros y las franquicias arrebatados por el despotismo a costa de tantos desastres. Por una parte el estudio, por otra el buen deseo, unidos a la justicia que nos asiste y al celo que nos anima, iremos adelante en nuestra obra de propaganda, gracias a las libertades adquiridas que nos permiten hacerlo sin peligro y a la luz del día. Procuraremos dar a nuestro lenguaje la claridad y precisión posibles, hablaremos por el pueblo y para el pueblo, dándole cuenta exacta de sus derechos y deberes en cada una de las formas de gobierno y en particular en la democrática. Le haremos apreciar en su justo valor la libertad, y le señalaremos sus tres grandes contrarios: el Clero, la Nobleza y el Ejército permanente, sirviéndonos de ejemplo la historia de las naciones que han hallado la causa de su ruina en estos tres elementos destructores.

[...] La libertad está santificada por el martirio. Hagamos de ella una religión sin hipocresía ni ridículas ceremonias, adorémosla con el convencimiento de que sólo ella puede hacernos felices, y aprendamos a defenderla con el ejemplo de sus mártires. Levantemos en uso de nuestra soberanía una República, única expresión legítima de todos los derechos del hombre; adelantemos a aquellos héroes de Castilla, Aragón, Valencia y Cataluña promulgando este código universal sancionado por la naturaleza. Sólo así la España será un pueblo grande, admiración y envidia de las naciones, a cuyo aspecto temblarán los déspotas de miedo sobre sus tronos vacilantes.

Document 38

Contracte d'arrendament del mas Pericó de Biert. El document va ser presentat per l'arrendatari com a prova documental davant la Comissió Arbitral de Girona el gener del 1934 per tal d'intentar millorar les condicions que el lligaven al propietari.

[...] propietario mayor de edad y vecino de Bañolas arriendo [...] el Manso Pericó de Biert que dicho colono habita bajo los pactos y condiciones siguientes: (1). El arrendatario pagará de alquiler cada año la suma de cuatrocientas cincuenta pesetas y par de pollastres el día 24 de octubre en casa del arrendador. (2). Este arrendamiento se verifica por dos años á contar desde el 24 del actual y si una de las partes no ha dado aviso de despido, vulgo "comiat", seguirá por un año más hasta que una de las mismas dé el expresado aviso y en tal caso deberá darse con un año de anticipación y antes de Navidad. (3). Los terrenos arrendados consisten en los campos del Manso Pericó y los llamados Camp del Balieu, Camp del Pla y de las Hortas que está cerca del Manso Molino. (4). El colono no tiene derechos de apacentar ganado sino hasta el terreno conocido por Clot de la Mont y Bosch den Pericó hasta en frente el Castañer del Manso Soler. Durante los cuatro meses de Noviembre, Diciembre, Enero y Febrero viene obligado el colono a dejar pasar el ganado lanar del manso Soler para trasladarse a apacentar del camino real abajo. (5). Al año de desalojar la casa el colono viene obligado dejar las tierras de rastrojos por San Juan de Junio, el huerto y la casa Manso por Navidad y las restantes tierras en igual fecha de Junio después de regada la cosecha. (6). El propietario se reserva para él y los que tenga por conveniente las entradas y salidas de las casa y terrenos arrendados. (7) Dicho colono no podrá cortar, arrancar ni escortejar planta alguna sin permiso especial del propietario, como tampoco podrá pedir indemnización de perjuicios al propietario por las reparaciones ó trabajos hechos en la casa, así que tampoco por plantaciones de viña, alfalfa y demás; y al finalizar este contrato el colono tendrá que dejar a favor del propietario las plantaciones en el ser y estado que sean, y al mismo tiempo no podrá vender, regalar ni exportar estiércoles ni pajas de la casa, sino que todo debe quedar para estilidad de los terrenos del Manso. (8). El expresado arrendatario llevará las tierras como los buenos labradores de la comarca, haciéndolas limpias y bien conducidas o condicionadas. (9). El colono cuando desocupe la casa la dejará corriente de puertas cerradas y cristales y en el estado en que se encuentran. (10). El mismo colono viene obligado cuando le toque a prestar servicios parroquiales de costumbre entre los vecinos. (11). El dejar de cumplir alguna de las cláusulas anteriormente descritas podrá ser motivo para el desahucio [...]. Nota: El colono viene obligado hacer tres jornales de albañil cada año, hacer de peón, recoger los materiales y mantener los albañiles y carpinteros y, caso de no hacerse durante el año, en el siguiente se harán seis y asi sucesivamente hasta completar los presentes y vencidos [...].

Document 39

Evolució del nombre de socis del Sindicat Agrícola (1913-1929).

Any	Socis	Protectors*	Actius	Índex	Pobles
1913	165	26	139	100	18
1914	341	41	300	206	36
1915	513	67	446	310	43
1916	827	98	729	501	50
1917	1035	127	908	627	61
1918	1348	144	1204	816	103
1919	1469	154	1315	890	113
1930	646				

* El concepte "Socis protectors" es refereix als propietaris que donaven suport al Sindicat

L'extensió geogràfica del Sindicat el 1919.

Població	Socis Actius	% Total
Banyoles	396	30,11
Cornellà	99	7,52
Porqueres	86	6,53
Fontcoberta	57	4,33
Esponellà	57	4,33
Sant Jordi Desvalls	49	3,72
Serinyà	47	3,57
Camós	46	3,49
Cervià	46	3,49
Vilademuls	41	3,11
Sant Miquel de Campmajor	31	2,35
Canet d'Adri	28	2,12
Mieres	38	2,88
Colomers	27	2,05
Palol de Revardit	22	1,67
Crespià	19	1,44
Espinavessa	15	1,14
Llagostera	15	1,14
Navata	14	1,06
Sant Ferriol	7	0,53
Caixàs	5	0,38
Altres municipis*	170	12,92

*El conjunt "Altres municipis" inclou poblacions amb menys de 5 socis, algunes de les quals haurien d'afegir-se als municipis de la llista, mentre que d'altres corresponen a nuclis no representats.

Fonts: *Memòria del Sindicat*, Imp. Masó, Girona, 1919 i AHG, *Cens Electoral Corporatiu*, 1930.

Document 40

Reivindicacions dels obrers de Banyoles amb motiu de l'1 de maig del 1900 (AHCB. Instàncies, 1900-1913. Signat per Narcís Serra, Pere Espígol, Hermelo Farriol, Benet Tarrats, Joan Serra i Joan Torroella).

Los firmantes, obreros, residentes en la villa de Bañolas, al Ayuntamiento, como genuina representación de la voluntad popular acuden para exponer lo siguiente: En la larga peregrinación de la historia el trabajador, el obrero, el que ha cultivado las tierras y elaborado los productos, ha sido siempre el que menos ha disfrutado de las riquezas y comodidades que con su labor ha creado. De esclavo que fué un día pasó á siervo con el feudalismo y á obrero asalariado al crearse las nacionalidades modernas que suprimieron la servidumbre. Sin embargo de que en la consideración de hombres ganaron con el cambio por tener ya la libertad de contratar en igualdad de condiciones legales con el capital, su aislamiento, y sus necesidades que no podían contrastar el poder inmenso de las riquezas les impidieron el que pudieran disfrutar de sus derechos como merecían. Fué necesaria la asociación, asociación que nacida á principios de este siglo ha ido desarrollándose con tal vigor y expansión que hoy los compañeros asociados se cuentan por millones.

Gracias al espíritu sensato del obrero, á la solidaridad que el compañerismo inspira, á la fuerza potente e impulsiva de que goza por su unión y por la ilustración que ha adquirido robando horas al sueño y satisfacciones al cuerpo, hoy los gobiernos se han fijado en el poder de la asociación y en las necesidades del obrero y en todas las naciones se ha legislado con relación al mismo ya rebajando horas de jornal, ya reglamentando el ejercicio de ciertas industrias, ya regulando el trabajo de los niños y de las mujeres.

El gobierno de España, que por más que no acostumbra á andar presuroso cuando de reformas se trata, por fin ha querido interesarse á favor del obrero, y ha dado una Ley que si bien no acaba de dejar satisfecho al trabajador, sin embargo es un paso hacia adelante que conviene aprovechar y es preciso hacer cumplir; tendrá la ley sus defectos pero en medio de los mismos no es tan malo como si aquella no existiera. Nos referimos a la Ley regulando el trabajo de las mujeres y los niños promulgada en 13 del pasado Marzo.

Seguramente que ya estará enterada de ella la Corporación municipal, y como entidad representante del pueblo creen los suscritos que se interesará para que nadie la ignore, ya publicándola en hojas y repartiéndolas entre los vecinos como hizo el Ayuntamiento de Manresa, ya publicándola por grandes carteles o en cualquier otra forma que considere conveniente al objeto de que los obreros que son los más interesados en ello y el vecindario en general se entere de sus disposiciones que se prometen los solicitantes que este Ayuntamiento pondrá el mayor empeño en hacer cumplir.

Otra de las mejoras que se hacen necesarias en esta villa en donde tanto abunda la clase obrera es la institución de la enseñanza gratuita. Cuando el pobre por falta de jornal o por su precaria situación no puede llevar á la escuela sus hijos, sufre por dos conceptos, en primer lugar porque ve que á los seres que con tanto cariño aprecia les falta el precioso alimento de la inteligencia con el cual más tarde puedan ayudar á mitigar las penas de los ancianos autores de sus días, y en segundo lugar privan á la sociedad de algunos de sus inteligentes colaboradores, sobre los que aquella tenía derecho á alimentar lisongeras esperanzas.

Si los niños en la calle, jugando y disfrutando con sus compañeros adquieren o pueden

adquirir hábitos perversos que tarde o temprano podrán producir funestos resultados en la humanidad. Y pensar que estos niños con la educación y el estudio podrían ser una esperanza y un hermoso porvenir para la sociedad y que con su fe y su trabajo podrían acelerar el hermoso día de la redención humana [...].

Pocos serían los que se opondrían a tan laudable objeto y los que a ello se opusieran se vería una vez mas que son los que quieren oponer un dique al progreso, á la libertad, á la ilustración de la clase obrera, que aspira á su redención y á la supresión de tiranías y que hasta hoy ha sido [?]cida al carro del fanatismo y de la explotación [...].

Document 41

Denúncia contra el frau electoral a les eleccions municipals del maig de 1887 a Cornellà del Terri, que fou desestimada per haver-se presentat fora de termini.

[...] que habiéndose cometido en las elecciones municipales que tuvieron lugar en este pueblo, únicamente el día 4 del pasado Mayo, varios vicios e ilegalidades por los señores electores que formaron la mesa electoral, los recurrentes como electores presentaron el día treinta y uno del pasado mes en la Secretaría del Ayuntamiento, únicas oficinas y despacho que tiene dicha Corporación contra la validez de dichas elecciones la siguiente reclamación:

Los electores D. Narciso [...] y D. Andrés [...] en uso de los derechos que les concede el 2 apartado del artículo 86 de la vigente ley electoral piden la nulidad de las elecciones municipales que tuvieron lugar en este pueblo el día cuatro de este mes por haberse verificado como si para tal acto no hubiera ley escrita que determinara el procedimiento que debe seguirse y solo bajo el capricho de un pequeño grupo que por pasión de partido se apoderó sin derecho ni formalidad alguna de la mesa electoral habiéndose por ésta cometido los vicios é ilegalidades siguientes:

1a. No se constituyó la mesa interina asociándose como está prevenido el Sr. Alcalde presidente con los dos electores más ancianos y los dos más jóvenes de los presentes para la elección de la mesa definitiva, faltando abiertamente á lo clara y terminantemente dispuesto en el artículo 53 de la ley.

2a. La mesa definitiva la formó [el] [...] Alcalde de este Ayuntamiento como presidente, y los electores don José [...], D. Buenaventura [...], Don Narciso [...] y D. Narciso [...], como secretarios, quienes sin ser elegidos como previene el artículo 54 de la citada ley tomaron como quien dice por asalto los expresados cargos, consta del acta de elección firmada por el Sr. Alcalde y la en algo contradictoria á aquella firmada por dicho señor y los cuatro electores como secretarios.

3a. Letra muerta para los indicados señores fueron los artículos 55 y 57 pues bastaba que se presentase elector o persona cualquiera al que admitían su voto sin presentar su cédula talonaria ni darle por duplicado en aquél, pudiendo votar con tal proceder persona agena á nombre del elector; y esto se explica el que hay quien ha manifestado quien figuró en las listas de haber tomado parte en la elección que tenían sobre la mesa elector que en todo el día no estuvo tan siquiera en este pueblo cabeza de distrito. También esto hace sospechar la causa de que la mesa no fijase al público la lista de los electores que habían tomado parte en la elección faltando en lo dispuesto en el artículo 76 [?] de la mentada ley.

4a. Por el contenido de los artículos del 53 al 75 se vé que el presidente debe siempre presidir las funciones de la mesa electoral, circunstancias y prescripciones legales que en poca con-

sideración tuvo la mesa de este pueblo por cuanto el Sr. Alcalde D. Pedro [...], que se tomó el derecho de presidencia se permitió salir por largo rato del colegio abandonando ó entregando la mesa, presidencia, urna y votos de la misma á los Secretarios D. José [...] y D. Buenaventura [...] que se presentaban candidatos de aquella elección, circunstancia que puede probarse, y que no fue desmentida y sí consentida al entender de las protestas en el día del escrutinio.

5a. Todos los electores tienen derecho a emitir sus votos durante las horas que conforme a la ley debe durar la elección, derecho que no reconoció la indicada mesa de este pueblo, por cuanto á las tres de la tarde se cerró el local no permitiendo durante media hora la entrada a ningún elector, teniendo que volverse sin emitir sus sufragios los que se presentaron durante aquel tiempo, habiendo sido más favorecidos los que se presentaron pasado aquel intervalo, hecho que sin duda debió alterar el resultado de aquella elección, siendo lo más grave el que la mesa durante el tiempo que tuvo cerradas las puertas, sacó las papeletas del urna contando los votos que tenía cada candidato, circunstancia que atendida la manera de llevar aquella elección, la opinión conforme de los individuos que formaban la mesa y el haber dos de ellos que se presentaban candidatos, hace con fundamento sospechar hubo en esta operación cambio de votos, pues otro móvil no podía tener tan extraño y caprichoso procedimiento. Tal hecho consta en las actas de elección.

Por todos los hechos expuestos y siendo tantos y tantas las ilegalidades y vicios cometidos en la elección de este pueblo al Ayuntamiento, hacen reclamación sobre la nulidad de la elección de este pueblo pidiendo que la junta de escrutinio el día primero del próximo junio se sirva declarar nulas las elecciones habidas el día cuatro de este mes por ser procedente en ley, puesto que de lo contrario sería equivalente a decir: primero, queda derogada la ley de 20 de Agosto de 1870 y sus modificaciones; segundo, no hay otra ley en cada pueblo que el capricho de su respectivo alcalde y personas á su opinión asociadas [...].

Document 42

Manifest de la Lliga Catalanista de Banyoles i Sa Comarca, 10 d'abril de 1898.

Banyolins:

Ha arribat l'hora de poder parlar ab tota franquesa:

Constituits de conformitat ab los preceptes de la Lley, ab lo cap dret y lo cor net, venim á treballar dintre d'Espanya per Catalunya y per los catalans y, ajudant Déu, esperem fer bona tasca. Pera conseguir-ho demanem lo concurs de tots los banyolins que aymin la pàtria, segurs de que aquest no'ns faltarà.

Ab tot creyem menester dir-vos què volem, (no fos cas que un mal entès vos mantingués retrets), lo que volen tots los catalanistes:

[...] Explicant lo programa nostre en pocas ratllas y pera millor comprensió vostra dirém que volen treballar per lo restabliment dels Furs y Drets de Catalunya y per tant nostre programa és:

Catalunya administrada, regida y gobernada per sos propis fills; no per forasters.

Catalunya mestressa de sos cabals y que ella's fassa la part, no que l'hi fassen los altres.

Que català siga lo dret que'ns regeixi, catalans los jutjes y autoritats que deguin aplicar-lo, y que dintre de Catalunya solsament s'estudin y fallin nostres assumptos civils.

Que Catalunya, per sos fills se fassa las lleys.

Que no hi haigin més quintas y que'l servey militar forsós fora Catalunya's fassa per voluntaris.

Que no hi haigi'l drets de consums, en benefici d'altres.

Que s'aboleixi lo paper sellat, per los assumpts de dintre case.

Que s'ens escolti en català y no'ns obliguin al ús del castellà per los serveys oficials y oficiosos de case nostra.

Qui vulgui conseguir tan justas pretensions, no il·lusionàries é impracticables, puig qu'avans d'En Felip V d'ellas gosem, vinga ab nosaltres, deslligat de tot apassionament polítich de partit, proposi's lo renaixement de nostra terra, assisteixi á la reunió d'amichs que's farà lo dilluns dia 11 d'aquet mes, segon dia de Pascua, á las 10 del matí en lo lloch del Cassino Iris Bañolense en lo no. 35 de la Plassa Constitució d'aqueixa vila, ahont s'explicarà per peses petites tot quan volem.

!ABAIX LOS CONSUMS! !ABAIX LAS QUINTAS! !FORA PAPÉ SELLAT!
!CATALUNYA PER LOS CATALANS!

LA JUNTA

Salvador Masgrau- Esteba Boschmonar- Joaquim Dellunder- Francesch Bracons- Enrich Boadella- Jaume Sagner- Mariano Malagelada- Joaquim Hostench- Los Consultors, Joseph Simón y Jubany Pbre. Antoni de Palau.

Banyoles 6 d'abril de 1898.

Document 43

Balanç de la Dictadura de Primo de Rivera segons l'article publicat a *Vida Banyolina*, titulat irònicament "Retorn a la normalitat", que permet copsar la visió del canvi des de l'òptica d'una part de la dreta banyolina, que contempla la Dictadura com una garantia de l'ordre social i de regeneració enfront del període de la Restauració, 19 de gener de 1930.

[...] Per alguns, tornar a la normalitat, vol dir la desaparició del govern actual i tornar, per mitjà d'eleccions i el parlamentarisme del sistema antic, a un sistema de llibertat en el qual tots quedéssim altra vegada en possessió de nostres drets i llibertats.

Però, aquesta llibertat i normalitat, obtinguda pels procediments antics, és a dir, pel sufragi universal amb totes les seves corrupteles i el funcionament dels organismes caciquistes establerts en les diferents parts d'Espanya, que, afortunadament per a tots, han estat subjectats durant sis anys a un descans forçat; aquesta normalitat, diem, obtinguda pels procediments que'ns havien portat a l'estat d'anarquia que sufriem quan vingué a tràurem-nos d'ella la Dictadura, seria, segurament, una classe de normalitat semblant a la que allavors teníem que suportar, que solament hi havia llibertat pels malfactors i la més gran opressió pels ciutadans honrats.

No és aquesta la normalitat que'ns convé, que no és tal normalitat, sinó desordre, tirania, descomposició social, anarquia.

[...] No podem tenir la seguretat de lograr el retorn a la normalitat, si no s'institueixen algunes lleis, que poden fer-se sens que ho dificulti poc ni molt la Constitució del 76, les quals impedeixin del tot el retorn a l'estat anàrquic en què'ns trobàvem quan vingué el salvador Cop

d'Estat que impedí no caiguéssim als horrors de Rússia.

Mentre no tinguem aquesta garantia, no podem aventurar-nos a intentar la normalitat emprant procediments que no varen impedir, sinó que'ns varen portar als malts que tan presents tenim i tant detesta tothom qui tingui un poc d'honradesa i criteri [...].

La societat no mor per causes externes sinó per descomposició interna, i aquesta descomposició vé per haver ingerit i no haver pogut digerir aliments adulterats, tòxics, venenosos, és a dir, per haver admès falsetats en lloc de veritats, per haver-se desmoralitzat, per haver-se separat de lo que dicta la llei natural i la raó, en fi, per haver perdut la espiritualitat, que és lo que manté la seva perfecció i harmonia [...].

Document 44

Manifest de constitució del sindicat Acció Social Agrària (ASA), publicat al setmanari banyolí *Gent Nova* que tindria un paper fonamental en el moviment camperol de la comarca, 1 de maig de 1931.

Pagesos banyolins!!

Una necessitat imperiosa ens empeny la nostra consciència a donar un crit d'alerta als nostres pagesos perquè es desprenguin del seu insolament individualista, i s'acostin a la massa imprescindible de la col·lectivitat social.

Havent desfet la nova estructura de la política espanyola, aquelles trabes que solien ensopegar les col·lectivitats quan es posaven en peu per defensar els seus interessos, creiem doncs que és arribada l'hora oportuna d'organitzar la classe pagesa, en prò de la cultura i en prò del progrés.

Ara doncs, en desaparèixer tots aquells intrebancs i en oferir l'actual govern un camí ben espaiós perquè hom pugui associar-se, havem pensat constituir, en la nostra localitat, una associació qual denominatiu serà el de Acció Social Agrària.

La nostra pretensió en la constitució d'aquesta novella entitat, no serà pas altra que la propagació de la nostra col·lectivitat, de la nostra cultura i de la defensa moral i material dels nostres interessos.

Creiem d'iminent necessitat aquestes organitzacions agràries a totes les comarques, ja que al legislar les noves lleis agràries qual projecte està enrolat en el programa del flamant govern de la República, tindran necessitat d'aquests organismes per assessorar en l'articulat quan faci referència als tractes i costums de les diferents regions espanyoles.

El programa a seguir d'Acció Social Agrària serà l'establiment d'una Mútua de Treball perquè quan els associats es vegin impossibilitats per qualsevol malura, de treballar els seus camps, hi hagi qui vetlli i procuri pels seus conreus.

Constituir un Tribunal d'Arbitratge per les diferències que puguin sorgir entre el propietari i masover.

Mantenir constantment una Secció de Peritatge per persones competents, per tal d'arranjar la liquidació d'una contracta o un comiat, entre les dues parts interessades.

Además aportarem el nostre esforç perquè en la constitució del nou govern, es constitueixi un Ministeri d'Agricultura, per poguer estar més en contacte amb la defensa dels nostres interesos.

També farem tots els possibles per tal de superar-nos a un nivell social, i que si per la nostra incultura i manca de civilitat la societat ens mira amb despreci, treballarem àrduament per tal de

superar-nos el nivell que ens correspon.

L'Acció Social Agrària tindrà les portes obertes a tots els masovers del camp, però el Tribunal Arbitral i la Comissió de Peritatge, estarà també sempre a la disposició dels propietaris que vulguin utilitzar els seus serveis.

Acció Social Agrària treballarà perquè els drets dels pagesos siguin totalment reconeguts, ja que entenem, que ningú tindrà segurs els seus drets mentre els drets d'un sol home siguin negats.

En conjunt, aspirem a una major cultura agrícola i les nostres ànsies de progrés faràn que treballem amb tot daler per tal d'arribar a complir-se totes les nostres aspiracions.

Document 45

La revisió dels contractes de conreu. Conflictes plantejats davant la Comissió Arbitral el 1934 segons les seves característiques, i conreadors i propietaris afectats a cada municipi.

Font: elaboració pròpia a partir de les referències que contenen les reclamacions a la Comissió Arbitral de Girona i Figueres (Crespià).

Conflictes (1)	(2)	(3)	Afectats (4)	Conreadors	Propietaris
Banyoles	34	4	16	50	13
Camós	3	1	2	0	0
Cornellà	4	0	1	5	4
Crespià	17	0	8	15	6
Fontcoberta	11	8	0	0	1
Porqueres	39	3	33	10	3
Vilademuls	2	0	0	1	3
Fora comarca	-	-	-	-	17
TOTAL	110	16	60	81	47

(1) Només es tenen en compte les demandes contra propietaris i no les que interposen aquests contra conreadors per impagament. D'altra banda, cal fer notar que no s'han localitzat les dades de la Comissió Arbitral d'Olot.

(2 i 3) Conflictes contra propietaris que no resideixen al mateix municipi, ja siguin de la comarca (2) o de fora (3).

(4) En aquest cas, només s'han comptabilitzat les persones implicades, deixant de banda si participen en un o més litigis.

Document 46

Sobre el vot de la dona a les eleccions generals del novembre de 1933, que foren les primeres en què les dones van tenir dret de vot.

[...] No és qüestió d'aplaçaments, és qüestió d'una mica més d'activitat republicana en els pobles, i una mica més d'interés per part de tots per arrancar la dona del confessionalari.

És innegable que avui la dona deu disfrutar dels mateixos drets socials que l'home. Així ho reconeix la República en els articles 35, 36, 40, 43 i 53. És a dir que la dona té totes les garanties individuals i polítiques de l'home! Els mateixos drets i els mateixos deures. No és una esclava, és una ciutadana i una esclava, és una ciutadana i una companya de l'home, dins la família i dins la societat [...].

Seria trist i vergonyós que dintre nostre règim republicà la dona hagués estat excluïda com fins ara l'havia tingut la monarquia. Hem de pensar que avui no es nega la llibertat ni als selvatges. Aquesta Autoritat creada per l'home no la té ni l'ha tinguda mai. Diguin el que vulguin els homes amics de la tradició, nosaltres sostenim que la dona és igual a l'home en forces intel·lectuals i superior en sentiments i capacitat [...].

La Naturalesa va crear la dona perquè fos un complement de la vida social. Però la societat corrompuda per les monarquies i dictadures que fins la proclamació de la República han dominat el poble espanyol, considerava la dona de tal faisó que semblava que arrastrés la tradició selvatge del rei Faraó, que feia matar els nens i guardar-se les nenes com articles de joguet de l'home, és a dir, com un instrument de goig, com una bèstia. No sé com els dignes descendents del 'Senyor' no varen plantejar la qüestió de si tenia o no ànima.

Avui la dona s'aparta de les males costums que seguia i en lloc d'aprendre coses que no li han de servir mai, ha d'aprendre i dedicar-se a discutir de temes familiars i socials, aspirant a ésser bona muller, bona mare i bona ciutadana [...].

Teniu dret a no sofrir tanta misèria, tanta esclavitut, tanta explotació i tanta prostitució. Qui són els enemics de la República? No els coneixeu? Són els que han fet negoci comerciant amb la vostra ignorància; els que no volien ensenyar els teus fills perquè eren pobres i no podien pagar, els que són pares sense responsabilitat, els que arreglaven casaments, els que no saben el que és patir fam i set, els que s'han fet rics amb la teva sang, i els que encara treballen per treure't l'aire que respires.

Ciutadanes: Penseu que teniu vot, penseu que la revolució espanyola no és de sang, sinó d'idees; i no permeteu que l'obra iniciada el 14 d'abril de 1931 faci caure, per culpa de vostra ignorància, una fulla de la corona de llorer que porta la República, sinó que heu de procurar que floreixi, que tingui més vida, perquè aquesta corona és el símbol de gènit, magestat, sentiments d'humanitat, ànsies de progrés, llibertat i justícia.

Document 47

Testimoni que constituí una prova documental del procés judicial contra els encausats de Cornellà del Terri. Descriu amb detall els fets esdevinguts en aquesta població, on el moviment va prendre un caràcter d'autèntica revolta social. El document no només resulta excepcional per la informació que proporciona, sinó també per la seva mateixa història: aquest va arribar a la Comissaria Delegada de Girona (i avui forma part del fons de la Diputació dipositat a l'Arxiu Històric de Girona) gràcies a la protesta presentada el 14 de novembre de 1935 davant d'aquest organisme pels mateixos signants de la declaració inculpatòria, que denunciaven haver rebut cartes anònimes amenaçadores en les quals s'adjuntava l'esmentada declaració (amb els seus noms i els dels que havien denunciat) i se'ls posava "en evidència" davant els ciutadans, octubre de 1934.

[...] Serían las veintitrés horas y media del día seis del actual, presentándose en el domicilio del Sr. secretario de este Ayuntamiento [...] un grupo de unas treinta personas los que después de llamarlo y hacerlo levantar de la cama, cominaron en graves amenazas en nombre del comité Revolucionario, a fin de que entregara las llaves de las Casas Consistoriales para poder proclamar el Estat Catalá y a la vez apoderarse del Ayuntamiento. Que el menitando Sr. Secretario se resistió todo lo que pudo a satisfacer los deseos de los revolucionarios alegando que le presentara oficialmente tal orden o bien que fueran a requerir al Sr. Alcalde para que les hicieran tal entrega, a lo que se negaron terminantemente, por cuyo motivo y como cada vez estaban más enardecidos y ante el desamparo total que se encontraba y las amenazas que continuamente iban profiriendo, considerando a la vez toda resistencia inútil o infructuosa, no tuvo otro remedio, que en compañía del Alguacil del Ayuntamiento [...] abrirles las puertas de las mentadas casas consistoriales.

Que una vez dentro dichas casas consistoriales, les exigieron la bandera catalana, la que una vez obtenida, la izaron inmediatamente en el lugar de costumbre, proclamando, acto seguido, el Estado Catalán, colocando tal luego la tuvieron a mano una estrella en el centro de dicha bandera. A continuación exigieron la entrega de varas de los señores alcalde, primer y segundo teniente de alcalde [...] cerrando luego la puerta del edificio quedándose las llaves y manifestando al Sr. secretario que a la mañana siguiente ya recibiría las órdenes oportunas [...]. Formaban el grupo de sediciosos que exigieron la entrega del ayuntamiento [...] vecinos de este pueblo y otros muchos que por ser forasteros no conoció aunque posteriormente ha sabido que eran de Bañolas, que [...] dirigiéndose en un automóvil condujo acompañándolos poco después a otro automóvil ocupado por personas forasteras cargado de pistolas que [...] hicieron repartir en medio de la plaza pública a todas las personas allí reunidas. Que durante toda la noche, dichos directores fueron congregando afiliados de la sociedad Agraria, vecinos de este distrito y de los pueblos limítrofes, los cuales iban presentándose armados de grandes garrotes y escopetas, ignorando sus propósitos aunque fácil adivinarlo. Que hacia las siete horas del domingo siguiente, se presentó en el domicilio del secretario de este Ayuntamiento [...] manifestando que habiendo fracasado sus correligionarios de Barcelona, ellos también se consideraban fracasados, por consiguiente fuese a recoger las llaves de las casas consistoriales, que personado en dichas casas consistoriales le fue entregada la llave así como las varas que se habían llevado, prosiguiendo acto seguido a retirarse todos los reunidos. Inmediatamente fue quitada la bandera separatista [...].

Document 48

Visió de la publicació quinzenal *Avant* del 7 de juliol de 1935 sobre el moviment insurreccional pagès on s'analitzava aquesta tensió des d'una evident voluntat conciliadora, estiu de 1935.

D'un temps a aquesta part, a la nostra ciutat i comarca es vénen repetint uns sabotatges en els medis agrícoles (sense que fins ara hagin estat descoberts els autors) que no fan més que posar en evidència que les doctrines anarquistes han fet bona presa en les ments malaltisses d'alguns desaprensius, que apliquen les seves activitats a la destrucció i a l'escalfament, que són els únics fruits a què pot portar la pràctica d'aquestes concepcions doctrinals.

Refusem momentàniament la idea de què aquests sabotatges obeeixin a venjances personals perquè aquest cas tindriem dret a creure que no haurien quedat impunes, puix hauria estat molt difícil que no s'hagués sospitat o tingut la certesa de qui eren els autors d'aquests crims contra la propietat o contra el treball, per molt amagats i a les fosques que hom els hagués comès.

Precisament és molt significatiu per afermar el nostre concepte el fet de què aquests actes no siguin solsament contra la propietat, tallant àrbrers o fruiterars, sinó que es dirigeixin també contra el modest treballador, arrencant-li els productes del camp pujats afanyosament amb la suor del seu front.

Més aviat que a venjances personals, creiem que poden obeir a represàlies contra actituds no sempre massa justes d'elements situats en pla més alt, que molt sovint han accedit als clams de la seva ambició quan dels mateixos conreadors han acceptat proposicions per tal que els fos cedida en arrendament una finca, a un preu superior al que fins llavors en pagava un altre masover per el que tan es fa culpable l'un com l'altre.

Però ni en aquest cas ni en cap altre, trobem justificat que es pretengui solucionar la qüestió emprant criminals mesures de violència que no condueixen a altra cosa que a un increment dels odis ja massa extesos al camp, puix hi ha un altre camí molt més expedit i eficaç que és el de la Llei [...].

I la repetició d'aquests actes ens fa creure que l'observar-ne la impunitat és el que els ha fet degenerar fins a l'actual anarquia.

Potser una decidida actuació de l'autoritat competent posaria fi a aquests excessos que porten la inseguretat a la pagesia. No s'ens amaga que la tasca seria difícil, però no creiem que això sigui motiu per no intentar destruir aquests focus de descomposició, cercant-ne primer les arrels.

Document 49

Els actes de sabotatge a la comarca (1934-35)

Data	Lloc	Fet	Detencions
17/08/34	?	Tala 50 fruiters	S
31/08/34	Esponellà	Incendi pallers	S
04/02/35	Cornellà	Incendi pallers	N
29/05/35	Banyoles	Tala 4 fruiters	S
31/05/35	Banyoles	Tala 40 fruiters	N
08/06/35	Porqueres	Destrossa 30.000 plant. alls	S
11/06/35	Banyoles	Tala 200 fruiters	N
14/07/35	Banyoles	Incendi 7 gavellons blat	—
18/07/35	Fontcoberta	Incendi 12 gavelles blat	N
23/07/35	Porqueres/Bany.	Incendi 6 gavelles blat	N
01/08/35	Fontcoberta	Incendi 3 gavellons blat	N
21/08/35	?	Incendi gavellons	N
06/11/35	Serinyà	Incendi gavellons blat	N
14/12/35	Serinyà	Incendi barraca i 2 pallers	N

Font: Elaboració pròpia a partir dels *Telegrames de la Guàrdia Civil*, Comissaria Delegada de la Generalitat, Diputació, AHG, i del butlletí de premsa de Banyoles, Girona i Barcelona.

Document 50

Els límits de la revolució.

Un dels temes que han centrat l'atenció dels historiadors dedicats a la Guerra Civil ha estat el de valorar fins a quin punt el procés encetat a la reraguarda republicana pot catalogar-se com una revolució. Els textos següents, apareguts a Girona-CNT l'estiu del 1937, ens plantegen algunes contradiccions d'aquell procés en l'àmbit industrial i agrari:

«De que muchas cosas están como antes del 19 de julio, no hay duda ninguna. En ejemplo, (nada ejemplar por cierto) nos lo proporciona la fábrica de tejidos de Borgoña. Veamos por qué. En dicha fábrica, con mínimas condiciones de higiene y salubridad, trabajan, aun cuando ignoramos exactamente el número, cerca de 50 obreras. Afiliadas a la U.G.T y a la C.N.T., que para el caso da igual. Ahora bien, el trabajo se hace para dos casas barcelonesas, que figuran, si no andamos mal informados, como propietarios de dicha fábrica. A su debido tiempo se formó el comité de control correspondiente; pero nosotros sabemos que no se ha formado como es debido, sino de manera extraña (aun cuando no para todos) como muchas cosas de la citada fábrica. El «contramaestre», encargado o gerente, hay quien opina que cobra dos sueldos, por ser dos los señores a quien sirve. Y en cambio es ese mismo individuo el que coacciona a las obreras, amenazándolas con cerrar la fábrica en cuanto insinúan aumento de salario, aumento que desde luego esta plenamente justificado, pues continúan ganando salarios de hambre; de catorce a veinte pesetas por semana, cuyo capital, si no para otra cosa, sirve, para irse muriendo lentamente de muerte fisiológica (...).»

«Sabíamos que el empeño en imposibilitar la vida a las colectividades agrícolas, empeño conseguido en parte, daría, en fin de cuentas, este resultado (...) La realidad de los hechos se ha encargado de demostrar que lo que inducía a muchos campesinos a huir de la colectivización no era precisamente el refinamiento de su carácter, sino el temor a un control y a una responsabilidad que imposibilitase la realización de los “chantajes” que actualmente están llevando a cabo con resultados extraordinariamente lucrativos.

Por la reacción popular del 19 de julio contra la facción en armas, quedaron expropiados los antiguos propietarios de las tierras, creándose una nueva casta de propietarios tan mezquinos como los antiguos. Estos nuevos propietarios, con las excepciones naturales, si bien escasas, son los adalides de la oposición a las colectividades, y los adalides, también, de la especulación (...).»

Document 51

El testimoni de l'entrada dels nacionals segons Joan Alemany i Oliveras, 7 de febrer de 1939.

En ficar-me al llit, aquell vespre del 7 de febrer de 1939, la capçalera va trontollar a causa d'una forta explosió que destruí els ponts de la carretera de Girona. Feia dies que aquests estrèpits se'ns havien fet familiars. L'aviació, diguem-ne enemiga, era senyora del cel i quan no bombardejaven el camp d'aviació de Celrà ho feien en el de Banyoles; un altre dels seus objectius era la Nacional II de Banyoles, on llarguíssimes caravanes de camions arrossegaven tropa i enginys de guerra en la seva darrera singladura. Així és que jo dormia profundament, quan la mare em va desvetllar tot apressant-me perquè em vestís. Una veïna, d'una família simpatitzant de les tradicions que s'havien trencat des del 36, trucava a totes les portes del carrer:

“Obriu, que han entrat els nacionals; si us troben la porta tancada us la desbotaran”. Li vam fer cas.

Devien ser cap a les dues de la matinada i vam deixar oberta la porta del carrer, mentre enceníem la llar de la cuina-menjador. Uns veïns de davant de casa, pare, mare i el seu fill, que tenia la meua edat, van venir a fer-nos companyia. De tant en tant tots plegats sortíem al carrer a treure el nas, per veure què succeïa. El clar de lluna il·luminava algun gat que buscava companyia, però allà on no arribava la reina de la nit era fosc com la gola del llop. De cop ens arribà el soroll d'uns trets procedents de la part de l'escorxador; després tornà el silenci. El veí que havia entrat a fer-nos companyia es dirigí a mi i al seu fill per dir-nos: “Aneu fins a la placeta del teatre a veure si també tenen les portes obertes, no fos cas que només siguem nosaltres”. Amb aquell vailet vam sortir per esbrinar què passava més amunt del nostre barri. Quan travessàvem la part més estreta del carrer del Puig vam trepitjar uns objectes metàl·lics, que vam suposar beïnes de munició de fusell.

Llavors vam arribar al mig de la placeta i sentírem una remor de passes que se'ns acostava per darrera. Ens giràrem i veiérem tres ombres que sorgien del carrer de Baix i tot seguit unes veus que ens deien: “Chavales, ¿sabéis dónde hay una panadería?”; vam dir-los que ja els acompanyaríem. De camí cap a can Jepet, ens preguntaren on anàvem en aquelles hores i els vam contestar que ens dirigíem a casa d'una tia que vivia sola. Quan arribàrem a la fleca, trucaren fort a la porta i quan els sortí la Marieta li preguntaren si tenia pa. Va contestar-los que sí, i allò em va estranyar, perquè a la vigília no es trobava pa per Banyoles. Quan la dona baixava per obrir-nos, un d'aquells soldats va encendre la cigarreta. Jo vaig pensar que amb la flama podria veure si era un soldat d'en Franco o de la República, però no vaig veure res. Llavors va arribar el moment d'acomiar-nos i jo vaig dir: “Bueno, ¡salud!”. Ràpidament em contestaren: “Salud no, ¡adiós!”; així que vaig dir al meu amic: “Són dels feixistes; quan ells hagin entrat cap dins, nosaltres recularem cap a casa”. Però mentre no s'obria la fleca nosaltres fèrem veure que anàvem cap al carrer Major i començàrem a enfilar-lo.

De sobte, però, sentírem unes passes que davallaven del carrer Major en sentit contrari. Ens vam aturar i ens preguntàrem què podíem fer. Sabíem que no haviem de fer moviments sospitosos, així és que amb un pas més lent i amb l'ai al cor anàrem a l'encontre d'aquell grup que baixava decidit. A l'altura de la botiga de can Mateu, vam sentir que una veu forta cridà: “¡Alto!, ¿quién va?”. De seguida aquells homes ens van posar el mosquetó al pit. Amb veu tremolosa els vaig preguntar què volien. Els homes que ens tenien retinguts eren moros, del cos expedicionari que formava part de l'exèrcit franquista. Un d'ells m'agafà i em digué: “A ver muchacho, di ¿Arriba España!”; jo, que no les tenia totes, vaig contestar que no ho sabia dir. Un d'aquells va anar a la meua ajuda: “Déjalo; ¿no ves que son unos críos?”; i tot seguit va afegir “¿Sabéis dónde hay una panadería?”. Els vam indicar la de can Jepet, i quan ells se n'anaren en aquella direcció, nosaltres vam passar per la vorera de Casa la Vila Vella, per allà on era més fosc, i amb els sentits posats cap a la fleca vam enfilar cap a casa. En arribar vam dir: “Ja han entrat els feixistes”. En clarejar, vam tenir feina a fer uns rètols, que es col·locaren a les portes de cada casa i que donaven al carrer i deien: “Habitada por el dueño. ¡Arriba España y Viva Franco!”.

Després ens afegírem a la riuada de gent que confraternitzava amb les tropes ocupants, la majoria de raça africana; semblava festa major. Moltes de les cares que vèiem semblaven haver tret la rifa; el mateix vaig veure el 20 de juliol del 36. Naturalment els contraris en cada cas es quedaren a dintre de casa seva a passar el mal glop. Com a criatura que era -tenia dotze anys-, no

entenia ben bé tot allò. Banyoles no era tan habitada perquè en els dos esdeveniments s'hi pogués comptar tanta gent contenta; vaig arribar a la conclusió que una bona part feien teatre. Al 36 es deia: "S'ha acabat la misèria, ara tots serem iguals"; i al 39 es podia sentir: "Gràcies a Déu que ara ha arribat la normalitat i tot tornarà a ser al seu lloc". Per a mi mateix em vaig dir: "Els rics a cavall, els pobres a peu".

El diumenge següent es va celebrar, amb molta pompa, una missa de campanya a la plaça Major, que no va poder donar cabuda a tot el personal, ja que hi assistiren la tropa i una gran part de la població local. Es veien molts uniformes de la Falange, camisa blava i boina vermella, i entre els que els duïen, alguns que jo coneixia prou bé i que al 36 havien destacat en partits antifeixistes.

Document 52

Les «Fiestas de la Liberación».

A partir del 1939, la data en què l'exèrcit franquista havia entrat a la població va esdevenir un punt de referència festiu en què hom combinava els actes religiosos i lúdics amb les desfilades i homenatges als vencedors. La introducció que reproduïm a continuació correspon a la del 1940; posteriorment, la festa s'aniria esmorteint a la mateixa velocitat que el règim.

«Corrían los primeros días del año de gracia 1939. Jornadas preñadas de luz y de esperanzas. Las gloriosas tropas españolas avanzaban por Cataluña a marchas forzadas. La bestia roja daba sus últimos coletazos. El día 8 de febrero, la 12 División, mandada por el General Asensio entraba en Bañolas.

Por fin, el día tan esperado había llegado. Después de meses y años de humillaciones, angustias y sufrimientos, Bañolas se encontraba otra vez a sí misma. Recobraba en un día a su Dios y a su Patria.

Hace un año, un año justo. 8 de Febrero de 1939. Qué de promesas y firmes propósitos de enmienda concebiste! Qué de anhelos y esperanzas alentaste.

Pueblo de Bañolas, que la generosa sangre derramada en liberarte no sea estéril. Por Dios, por España, por nuestro invicto Caudillo, piensa y obra siempre como lo hubieras hecho aquél día.

Bañolas. Febrero de 1940».

Document 53

Acta de constitució de l'Assemblea de la comarca de Banyoles, 5 de desembre de 1976.

Nosaltres, homes i dones d'aquesta comarca, conscients de la Unió que ens cal per a dur a terme els canvis fonamentals que necessita el país, formulem la següent declaració constitutiva de l'Assemblea de la Comarca de Banyoles.

Creiem convenient la reivindicació de la Comarca de Banyoles, tenint en compte, però, que s'ha d'inscriure en el replantejament de la divisió del territori de Catalunya que en el seu moment dugui a terme la Generalitat.

Malgrat el reformisme aparentment democràtic, l'actual règim manté íntegres les institucions del franquisme, fent servir encara els mateixos mètodes repressius contra el poble que es manifesta pacíficament:

- Oprimeix el món del treball, negant el dret de vaga, la sindicació lliure, etc.
- És incapaç de proporcionar treball digne i suficient a tots els treballadors.
- Tolera l'augment incontrolat del cost de la vida, mentre permet l'escandalosa fuga de capitals per part dels mateixos oligarques del sistema.
- Ofega les diverses nacionalitats de l'Estat Espanyol (la Basca, Catalana i Gallega entre altres).

Un règim així no ens és cap solució per a la normalització democràtica que desitgem.

Aquest règim, representat a la nostra comarca per l'actuació dels Ajuntaments, Diputació i Govern Civil, ha provocat entre altres coses:

- L'empobriment de la pagesia i el despoblament del camp.
- L'especulació del sòl que provoca: altures desmesurades dins la Vila; el cas plaça Servites; creixement anàrquic a la zona de Mata; urbanitzacions perifèriques descontrolades. Degut als interessos privats, zones rústiques han passat a ser urbanes (pisos de la Draga) i zones verdes han passat a zones de localització industrial (algunes d'elles molt a prop de l'estany).
- Manca de serveis de primera necessitat.
- Assistència sanitària insuficient.
- Ensenyament deficient i classista.
- Falta d'interès en la conservació de l'estany i el seu equilibri ecològic.

Creiem que la solució d'aquests problemes només pot ser donada després de la consecució dels quatre punts fonamentals, formulats per l'Assemblea de Catalunya en la seva constitució [...].

Creiem necessari exposar alguns dels objectius que l'Assemblea de la Comarca s'imposa i pels quals vol lluitar [...]:

- Col·laborar i recolzar la creació d'associacions de veïns, de la vila i dels pobles de la comarca.
- L'elaboració democràtica d'un pla urbanístic que impliqui solucions als serveis públics, a la xarxa viària, als espais verds, i d'esbarjo dins les viles, etc. Ordenació territorial i de les zones d'interès natural, artístic, històric i ecològic, preservant-les dels interessos privats.
- Potenciació d'una estructura política i econòmica comarcal dins el marc de l'autonomia de Catalunya.
- Normalització de les condicions de vida del poble, com poden ser: el control i la gestió progressius de la Seguretat Social pels seu afectats, ampliació i millora dels serveis mèdics que necessita la població comarcal i recolzament a la formació del servei nacional de Salut a la nostra comarca.
- Sistema educatiu al servei del poble, fent camí cap a una nova escola pública, gratuïta i catalana.
- Organització lliure dels treballadors en un sindicat unitari, autònom, de classe i independent, que defensi els seus interessos.
- Impulsió de tota mena de lluites i actes públics, que duguin a la plena normalització de la cultura catalana i a la recuperació de la nostra identitat.

En aquests moments de lluita per la democràcia cal mantenir el programa unitari per sobre de qualsevol particularitat, opció partidista o esforç disgregador que vagi en contra dels quatre

punts de l'Assemblea de Catalunya [...].

Però ara ja, que no es puguin continuar prenent decisions que condicionin el nostre futur i hipotequin la seva qualitat de vida.

L'Assemblea de la Comarca de Banyoles crida a tothom (ciutadans i entitats) que es senti identificat amb l'esperit d'aquest manifest a organitzar-se en el seu si, per fer efectiva la lluita per la llibertat, el reconeixement dels drets de la Nació Catalana, i per la veritable democratització de totes les institucions polítiques i econòmiques del nostre poble”.

Document 54

Taula 1. Banyoles. Mitjana de natalitat, mortalitat i nupcialitat (1600-1900)

ANYS	Nat.	Mort.	Nupc.	ANYS	Nat.	Mort.	Nupc.
1600-1604	56	20	15	1750-1754	77	34	19
1605-1609	51	21	8	1755-1759	96	18	22
1610-1614	50	29	13	1720-1759	73	23	15
1615-1619	63	22	13	1760-1764	99	32	22
1620-1624	57	29	9	1765-1769	197	80	24
1625-1629	64	17	9	1770-1774	119	45	26
1630-1634	48	18	5	1775-1779	126	103	28
1635-1639	55	34	-	1780-1784	151	128	28
1600-1639	55	24	10	1785-1789	176	134	36
1640-1644	51	30	-	1790-1794	170	206	32
1645-1649	54	31	14	1795-1799	178	152	35
1650-1654	43	61	-	1760-1799	141	110	29
1655-1659	27	54	-	1801-05	169	132	
1660-1664	28	9	5	1806-10	133	188	
1665-1669	62	12	7	1811-15	141	109	
1670-1674	55	17	12	1816-20	160	96	
1675-1679	52	27	12	1821-25	196	138	
1640-1679	49	30	10	1826-30	196	142	
1680-1684	54	17	16	1831-35	185	157	
1685-1689	60	28	15	1836-40	184	152	
1690-1694	65	37	15	1841-45	203	172	
1695-1699	50	45	17	1846-50	200	198	
1700-1704	69	15	13	1851-55	198	169	
1705-1709	69	19	10	1856-60	200	172	
1710-1714	45	45	12	1861-65	210	160	
1715-1719	58	18	13	1866-70	197	191	
1680-1719	59	28	14	1871-75	189	176	
1720-1724	66	17	14	1876-80	195	151	
1725-1729	67	18	10	1881-85	186	178	
1730-1734	69	19	16	1886-90	184	186	
1735-1739	65	30	11	1891-95	169	192	
1740-1744	69	27	13	1896-1900	187	161	
1745-1749	73	17	13				

Taula 2.

Banyoles. Matrimonis segons procedència en períodes de 10 anys (1700-1799).

	1700-1709		1710-1719		1720-1729		1730-1739		1740-1749		
	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	TOT. %
Tots dos de la parròquia	48	56	40	48	40	44	69	55	43	35	240 47,24
Marit parròquia, esposa fora	14	16	26	31	31	34	30	25	41	34	142 27,95
Esposa parròquia, marit fora	20	24	14	16	15	17	22	17	34	27	105 20,67
Tots dos fora de la parròquia	3	4	4	5	5	5	4	3	5	4	21 4,13
TOTALS	85	100	84	100	91	100	125	100	123	100	508 100,00

	1750-1759		1760-1769		1770-1779		1780-1789		1790-1799		
	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	Total	%	TOT. %
Tots dos de la parròquia	92	45	94	40	112	41	110	36	132	40	540 39,91
Marit parròquia, esposa fora	55	27	65	28	68	25	75	24	78	23	341 25,20
Esposa parròquia, marit fora	46	24	57	24	81	30	93	30	98	29	375 27,72
Tots dos fora de la parròquia	9	4	19	8	11	4	31	10	27	8	97 7,17
TOTALS	202	100	235	100	272	100	309	100	335	100	1353 100,00

Taula 3. Banyoles. Nupcialitat (1700-1799).

1700-1724	Soltera	Vídua	Conjunt esposos		% segones núpcies
Solter	119	20	219	Homes	29
Vidu	58	32	90	Dones	16
Conjunt esposos	257	52	309		

1725-1749	Soltera	Vídua	Conjunt esposos		% segones núpcies
Solter	243	16	259	Homes	20
Vidu	49	17	66	Dones	10
Conjunt esposos	292	33	325		

1700-1749	Soltera	Vídua	Conjunt esposos		% segones núpcies
Solter	442	36	478	Homes	24
Vidu	107	49	156	Dones	13
Conjunt esposos	549	85	634		

1750-1774	Soltera	Vídua	Conjunt esposos		% segones núpcies
Solter	439	25	464	Homes	17,4
Vidu	67	31	98	Dones	10
Conjunt esposos	506	56	562		

1775-1799	Soltera	Vídua	Conjunt esposos		% segones núpcies
Solter	674	47	721	Homes	19
Vidu	98	70	168	Dones	13
Conjunt esposos	772	117	889		

1750-1799	Soltera	Vídua	Conjunt esposos		% segones núpcies
Solter	1113	72	1185	Homes	18,3
Vidu	165	101	266	Dones	12
Conjunt esposos	1278	173	1451		

Taula 4. Banyoles. Grups professionals seguint registres matrimonials (1602-1799).

PROFESSIONS	1602-1624		1625-1649		1650-1674		1675-1699		1700-1709		1710-1719		1720-1729	
	total	%	total	%	total	%	total	%	total	%	total	%	total	%
Prof. liberals	11	4,37	11	6,15	10	6,25	19	6,44	4	3,77	3	3,95	3	3,13
Comerciants	7	2,78	6	3,35	6	3,75	11	3,73	4	3,77	4	5,26	7	7,29
Pagesos	29	11,51	30	16,76	12	7,50	35	11,86	9	8,49	7	9,21	13	13,54
Moliners	6	2,38	5	2,79	1	0,63	7	2,37	5	4,72	5	6,58	3	3,13
Carret./trag.	9	3,57	1	0,56	2	1,25	2	0,68	4	3,77	4	5,26	1	1,04
Teixidors	24	9,52	14	7,82	12	7,50	33	11,19	16	15,09	11	14,47	13	13,54
Corders	4	1,59	2	1,12	2	1,25	5	1,69	8	7,55	2	2,63	3	3,13
Mitgers	5	1,98	1	0,56	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Paperers	7	2,78	2	1,12	7	4,38	6	2,03	1	0,94	0,00	0,00	4	4,17
Blanquers	2	0,79	1	0,56	3	1,88	5	1,69	2	1,89	3	3,95	2	2,08
Farg./calder	0,00	0,00	2	1,12	5	3,13	4	1,36	4	3,77	2	2,63	1	1,04
Sab./basters	14	5,56	8	4,47	9	5,63	14	4,75	5	4,72	4	5,26	5	5,21
Paraires	45	17,86	36	20,11	26	16,25	32	10,85	14	13,21	9	11,84	9	9,38
Sastres	19	7,54	12	6,70	7	4,38	12	4,07	6	5,66	3	3,95	1	1,04
Fusters	8	3,17	3	1,68	5	3,13	9	3,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Fer./Serrall.	8	3,17	9	5,03	6	3,75	20	6,78	4	3,77	2	2,63	1	1,04
Terrissers	1	0,40	2	1,12	1	0,63	2	0,68	2	1,89	1	1,32	0,00	0,00
Mest. cases	12	4,76	4	2,23	7	4,38	7	2,37	2	1,89	1	1,32	2	2,08
Altres	3	1,19	0,00	0,00	4	2,50	14	4,75	0,00	0,00	0,00	0,00	2	2,08
Treballadors	38	15,08	30	16,76	35	21,88	58	19,66	16	15,09	15	19,74	26	27,08
TOTAL	252	100,00	179	100,00	160	100,00	295	100,00	106	100,00	76	100,00	96	100,00

PROFESSIONS	1730-1739		1740-1749		1750-1759		1760-1769		1770-1779		1780-1789		1790-1799	
	total	%	total	%	total	%	total	%	total	%	total	%	total	%
Prof. liberals	4	3,33	4	3,39	14	6,60	12	5,22	6	2,14	9	2,94	11	3,43
Comerciants	9	7,50	3	2,54	7	3,30	17	7,39	9	3,21	12	3,92	22	6,85
Pagesos	7	5,83	8	6,78	21	9,91	8	3,48	16	5,71	11	3,59	7	2,18
Moliners	2	1,67	3	2,54	5	2,36	6	2,61	2	0,71	9	2,94	9	2,80
Carret./trag.	0,00	0,00	0,00	0,00	2	0,94	2	0,87	2	0,71	5	1,63	5	1,56
Teixidors	31	25,83	39	33,05	60	28,30	54	23,48	64	22,86	51	16,67	48	14,95
Corders	12	10,00	8	6,78	18	8,49	26	11,30	18	6,43	10	3,27	29	9,03
Mitgers	0,00	0,00	1	0,85	2	0,94	1	0,43	3	1,07	28	9,15	45	14,02
Paperers	1	0,83	6	5,08	3	1,42	1	0,43	6	2,14	9	2,94	5	1,56
Blanquers	0,00	0,00	3	2,54	3	1,42	4	1,74	4	1,43	7	2,29	2	0,62
Farg./calder	4	3,33	3	2,54	4	1,89	6	2,61	6	2,14	6	1,96	7	2,18
Sab./basters	5	4,17	3	2,54	6	2,83	7	3,04	16	5,71	12	3,92	11	3,43
Paraires	5	4,17	4	3,39	7	3,30	6	2,61	10	3,57	8	2,61	7	2,18
Sastres	0,00	0,00	1	0,85	5	2,36	5	2,17	6	2,14	4	1,31	3	0,93
Fusters	0,00	0,00	0,00	0,00	1	0,47	1	0,43	3	1,07	2	0,65	3	0,93
Fer./Serrall.	4	3,33	4	3,39	7	3,30	9	3,91	4	1,43	9	2,94	3	0,93
Terrissers	2	1,67	1	0,85	2	0,94	4	1,74	4	1,43	2	0,65	4	1,25
Mest. cases	1	0,83	4	3,39	6	2,83	10	4,35	16	5,71	22	7,19	7	2,18
Altres	2	1,67	2	1,69	4	1,89	0,00	0,00	4	1,43	1	0,33	4	1,25
Treballadors	31	25,83	21	17,80	35	16,51	51	22,17	81	28,93	89	29,08	89	27,73
TOTAL	120	100,00	118	100,00	212	100,00	230	100,00	280	100,00	306	100,00	321	100,00

Taula 5. Grups professionals seguint la professió del pare. Resum (1700-1799).

PROFESSIONS	1700-1709		1710-1719		1720-1729		1730-1739		1740-1749	
	total	%	total	%	total	%	total	%	total	%
Prof. lib./com.	18	10,34	19	9,74	21	8,30	24	8,73	25	11,42
Pag./mol./trag.	25	14,37	33	16,92	34	13,44	32	11,64	16	7,31
Artesans	96	55,17	99	50,77	134	52,96	149	54,18	141	64,38
Treballadors	35	20,11	44	22,56	64	25,30	70	25,45	37	16,89
TOTAL	174	100,00	195	100,00	253	100,00	275	100,00	219	100,00

PROFESSIONS	1750-1759		1760-1769		1770-1779		1780-1789		1790-1799	
	total	%	total	%	total	%	total	%	total	%
Prof. lib./com.	24	7,23	28	7,20	49	9,94	47	7,08	62	9,54
Pag./mol./trag.	30	9,04	31	7,97	32	6,49	33	4,97	38	5,85
Artesans	212	63,86	254	65,30	302	61,26	358	53,92	380	58,46
Treballadors	66	19,88	76	19,54	110	22,31	226	34,04	170	26,15
TOTAL	332	100,00	389	100,00	493	100,00	664	100,00	650	100,00

Proporció de teixidors i paraires sobre total d'artesans, segons matrimonis.

PROFESSIONS	1625	1649	1674	1699	1709	1719	1729	1739	1749	1759	1769	1779	1789	1799
Teixidors	15	14	12,7	20	25	29	30	46	49	44	40	39	30	27
Paraires	29	37,5	27	19,7	21,8	23	21	7,4	5	5,2	4,5	6	4,6	4

Proporció de teixidors, paraires, corders, mitgers i mestres de cases sobre total d'artesans, seguint ofici del pare. (1700-1799)

PROFESSIONS	1700-09	1710-19	1720-29	1730-39	1740-49	1750-59	1760-69	1770-79	1780-89	1790-99
Teixidors	15,6	23	26,8	36	38	47	37	37	33,5	28
Paraires	17,7	12	17	12	7,8	3,5	4	4	6,4	4,4
Corders	5	8	10	10	10,5	15,7	22	22	14	9,5
Mitgers	-	-	-	-	-	-	-	-	5,5	18
Mestres cases	5	4	3,7	5	4,7	6	6	9	11	9,5

Taula 6. Banyoles. Ocupació masculina - 1776. Llibre de cobrança del “Real catastro de la villa y término.”

Pagesos	24	Ferrers	5
Hortolans	5	Fusters	7
Moliners	8	Serradors	3
Traginers	8	Cadirer	1
Hisendats	1	Boters	2
Fargaire	1	Carreter	1
Nocaire	1	Serrallers	3
Blanquers	5	Calderers	11
Paperers	3	Courer	1
Vidriaire	1	Daurador	1
Clavetaires	2	Paraires	11
Terrissers i raj.	5	Teixidors de llana	3
Saboner	1	Teixidors de lli	100
Semoler	1	Corders	43
Flequers	2	Sastres	13
Negoc i comer.	13	Sabaters	11
Botiguers	6	Mestres de cases	18
Adroguers	4	Retorcedor	1
Cirurgians	4	Basters	3
Metges	1	Passamaners	2
Notaris	4	Treballadors	13
Escrivent	1	Jornalers	108
		Sense especificar	38

Taula 7. Banyoles. Mortalitat per edat i sexe.
Mostra (1774-1789, 1790-1799, 1856-1865, 1886-1890).

ANY	0 - 12m		12 - 36m		3 - 6		6 - 14		albats		+ de15		TOTAL	
	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.
1774	7	8	10	3	2	4	1	0	2	2	17	15	39	32
1775	14	12	23	18	8	9	2	0	2	1	14	12	63	52
1776	10	12	7	4	1	3	2	1	3	2	19	16	42	38
1777	12	11	4	14	0	2	2	1	1	2	18	15	37	45
1778	15	12	17	17	5	3	1	0	1	0	20	29	59	61
1779	16	7	14	11	4	8	1	4	1	0	25	40	61	70
1780	21	16	7	8	9	9	3	4	6	4	21	28	67	69
1781	20	20	26	32	25	13	5	3	4	3	14	17	94	88
1782	18	17	22	23	7	4	0	0	1	0	25	17	73	61
1783	10	12	7	8	3	2	0	0	0	0	21	21	41	43
1784	11	15	19	18	4	6	0	1	0	0	13	18	47	58
1785	15	8	8	12	2	2	0	1	0	0	23	21	48	44
1786	36	16	40	32	22	10	0	3	5	3	22	20	125	84
1787	19	11	13	14	9	4	2	3	1	2	20	27	64	61
1788	25	11	33	11	7	4	1	2	0	0	10	10	76	38
1789	13	11	24	21	3	3	0	2	4	2	14	17	58	56
TOTAL	262	199	274	246	111	86	20	25	31	21	296	323	994	900

ANY	0 - 12m	12 - 36m	3 - 6	6 - 14	albats	+ de15	TOTAL
	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.
1790	13 11	24 21	3 3	0 3	4 2	14 17	58 57
1791	31 18	23 22	17 20	6 4	24 19	22 25	123 108
1792	14 18	18 8	3 10	3 1	19 6	23 31	80 74
1793	25 11	16 11	3 1	1 4	8 7	49 32	102 66
1794	34 13	34 26	12 20	4 7	7 0	88 86	179 152
1795	16 15	20 19	1 7	8 4	6 3	66 81	117 129
1796	17 10	10 4	5 1	4 2	0 2	12 19	48 38
1797	20 10	13 12	4 4	3 0	1 4	14 9	55 39
1798	22 29	34 27	25 26	7 8	2 2	20 19	110 111
1799	22 15	12 8	8 2	0 1	0 1	25 15	67 42
TOTAL	214 150	204 158	81 94	36 34	71 46	333 334	939 816

Banyoles. Mortalitat per edat i sexe. Mostra 1856-1865.

ANY	0 - 12m		12 - 36m		3 - 6		7 - 14		15 - 9		30 - 39		40 - 49		50 - 65		+ 65		TOTAL	
	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.
1856	12	15	12	12	3	3	3	1	3	4	3	4	1	1	9	12	7	13	53	65
1857	28	7	16	19	2	5	3	1	5	3	6	10	3	5	14	7	12	9	89	66
1858	17	9	18	32	7	8	4	2	4	4	1	8	1	5	13	11	11	6	76	85
1859	21	17	40	42	13	19	5	6	8	11	8	7	6	3	12	13	8	10	121	128
1860	23	18	29	25	2	5	0	3	7	7	3	4	1	5	3	13	13	15	81	95
1861	17	14	25	22	7	4	4	2	3	5	1	3	4	4	11	11	10	9	82	74
1862	26	18	18	24	8	6	3	2	3	8	0	4	5	4	8	2	16	11	87	79
1863	17	8	17	18	7	7	2	2	6	6	5	4	6	3	8	11	17	21	85	80
1864	22	10	23	18	7	9	0	6	1	5	7	3	6	5	9	8	10	10	85	74
1865	19	8	23	20	8	7	2	0	3	4	4	1	3	7	10	7	13	15	85	69
TOT.	202	124	221	232	64	73	26	25	43	57	38	48	36	42	97	95	117	119	844	815

Banyoles. Mortalitat per edat i sexe. Mostra 1886-1890.

ANY	0 - 12m		12 - 36m		3 - 6		7 - 14		15 - 9		30 - 39		40 - 49		50 - 65		+ 65		TOTAL	
	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.
1886	12	5	25	17	6	9	0	7	5	6	4	9	7	3	11	12	21	20	91	88
1887	29	18	20	21	5	6	5	4	8	5	0	3	2	3	11	12	20	27	100	99
1888	21	12	36	30	19	9	9	6	6	4	3	6	7	5	10	17	25	19	136	108
1889	21	13	18	18	2	2	2	3	2	9	5	5	2	6	16	8	11	22	79	86
1890	15	7	16	17	3	2	1	3	4	4	3	1	5	5	10	14	17	16	74	69
TOT.	98	55	115	103	35	28	17	23	25	28	15	24	23	22	58	63	94	104	480	450

Taula 8. Banyoles. Taxes de mortalitat infantil per mil (1775-1890).

Període	Naixements	Def. 0-12 mesos	TMI per mil
1775-1784	1393	276	198
1785-1794	1729	378	218
1795-1799	893	176	197
1805-1815	1567	324	206
1856-1865	2052	326	159
1886-1890	923	153	166

Taula 9. Guèmol-Miànigues. Baptismes i defuncions (1787-1900).

ANYS	Baptismes	Defuncions
1787-1890	41	31
1791-1895	52	79
1796-1800	62	62
1801-1805	68	82
1806-1810	60	110
1811-1815	53	67
1816-1820	50	39
1821-1825	75	66
1826-1830	78	66
1831-1835	80	59
1836-1840	88	63
1841-1845	102	86
1846-1850	84	101
1851-1855	71	69
1856-1860	86	73
1861-1865	94	79
1866-1870	107	101
1971-1875	105	79
1876-1880	111	65
1881-1885	91	84
1886-1890	-	88
1891-1895	-	89
1896-1900	-	87

Taula 10. Vilamarí. Natalitat (1593-1836).

ANYS	nens	nenes	il·legítims	mitjana/any
1593-1600	21	22	1	4,3
1601-1610	22	25	1	4,7
1611-1620	24	14	-	3,8
1621-1630	31	19	-	5
1631-1640	16	16	-	3,2
1641-1650	24	21	1	4,5
1651-1660	23	17	1	4
1661-1670	21	19	-	4
1671-1680	24	15	-	3,9
1681-1690	17	20	1	3,7
1691-1700	16	19	-	3,5
1701-1710	19	22	-	4,1
1711-1720	23	18	-	4,1
1721-1730	23	14	-	3,7
1731-1740	45	43	-	8,8
1741-1746	17	20	-	7,4
No hi ha dades				
1825-1830	38	25	-	10,5
1831-1836	34	24	2	11,6

Taula 11. Crespià. Baptismes (1572-1890).

ANYS	nens	nenes	total	mitjana any
1572-1580	48	58	106	12
1581-1585	43	41	84	17
1586-1590	45	50	95	19
1591-1595	49	55	104	21
1596-1600	48	40	88	18
1601-1605	45	51	96	19
1606-1610	41	31	72	14
1611-1614	40	21	61	15
1615-1619	perdut			
1621-1625	52	53	105	21
1626-1630	58	79	137	27
1631-1635	53	59	112	22
1636-1640	54	64	118	24
1641-1645			121	24
1646-1650			126	25
1651-1655			85	17
1656-1660			58	12
1661-1665			95	19
1666-1670			110	22
1671-1675			112	22
1676-1680			113	22
1681-1685			99	20
1686-1690			86	17
1691-1695			106	21
1696-1700			103	21
1701-1705			139	28
1706-1710			131	26
1711-1715			98	20
1716-1720			75	15
1721-1725			74	15
1726-1730			79	16
1731-1735			96	19

ANYS	nens	nenes	total	mitjana any
1736-1740			106	21
1741-1745			100	20
1746-1750			93	19
1751-1755			116	23
1756-1760			147	29
1761-1765			130	26
1766-1770			131	26
1771-1775			136	27
1776-1780			130	26
1781-1785			150	30
1786-1790			170	34
1791-1795			118	24
1796-1800			125	25
1801-1805			126	25
1806-1810			122	24
1811-1815			118	24
1816-1820			117	23
1821-1825			124	25
1826-1830			135	27
1831-1835			146	29
1836-1840			134	27
1841-1845			150	30
1846-1850			135	27
1851-1855			120	24
1856-1860			137	27
1861-1865			157	31
1866-1870			136	27
1871-1875			121	24
1876-1880			104	21
1881-1885			117	23
1886-1890			106	21

Taula 12. Crespià. Defuncions (1661-1800).

ANYS	total	mitjana/any	ANYS	total	mitjana/any	ANYS	total	mitjana/any
1661-1665	28	5,6	1726	8		1765	21	
1666-1670	45	9	1727	4		1761-1765	96	19,2
1681-1685	41	8,2	1728	16		1766	33	
1686-1690	27	5,4	1729	10		1767	24	
1691	9		1730	12		1768	21	
1692	16		1726-1730	50	10	1769	18	
1693	23		1731	11		1770	42	
1694	37		1732	11		1766-1770	138	27,6
1695	41		1733	16		1771	24	
1691-1695	119	23,8	1734	11		1772	17	
1696	30		1735	11		1773	19	
1697	9		1731-1735	60	12	1774	20	
1698	15		1736	4		1775	23	
1699	7		1737	24		1771-1775	103	20,6
1700	14		1738	17		1776	15	
1696-1700	75	15	1739	18		1777	14	
1701	18		1740	11		1778	22	
1702	22		1736-1740	78	15,6	1779	23	
1741	25		1778	22		1780	24	
1704	22		1742	20		1776-1780	93	18,6
1705	21		1743	23		1781	15	
1701-1705	89	17,8	1744	12		1782	40	
1706	32		1745	33		1783	17	
1707	12		1741-1745	115	23	1784	13	
1708	9		1746	12		1785	14	
1709	20		1747	12		1781-1785	99	19,8
1710	21		1748	12		1786	26	
1706-1710	93	18,6	1749	15		1787	16	
1711	30		1750	22		1788	24	
1712	28		1746-1750	73	14,6	1789	18	
1713	17		1751	21		1790	19	
1714	18		1752	18		1786-1790	103	20,6
1715	25		1753	22		1791	21	
1711-1715	118	23,6	1754	27		1792	19	
1716	22		1755	22		1793	28	
1717	12		1751-1755	110	22	1794	66	
1718	4		1756	42		1795	18	només adults, 7 morts pels francesos
1719	14		1757	26		1791-1795	152	30,4
1720	13		1758	27		1796	13	
1716-1720	65	13	1759	31		1797	26	
1721	7		1760	25		1798	19	
1722	8		1756-1760	151	30,2	1799	12	
1723	2		1761	19		1800	20	
1724	9		1762	21		1796-1800	90	18
1725	10		1763	16				
1721-1725	36	7,2	1764	19				

Els registres parroquials de Crespià són dels pocs que enregistren els albats (menors de 14 anys per als nens i menors de 12 anys per a les nenes) ja durant el segle XVII. No obstant això, s'hi observa una certa deixadesa, sobretot a l'hora d'apuntar els més petits.

Per això, no es poden prendre seriosament les dades de defuncions d'albats anteriors al 1700.

ANYS	albats	%	major	%
1671-1675	9		26	
1676-1680	6		31	
1706-1710	56	60	37	40
1711-1715	63	53	55	47
1736-1740	36	46	42	54
1741-1745	70	61	45	39

ANY	0 - 12m	12 - 36m	3 - 6	7 - 14	15 - 30	31 - 60	+ 60	menors 14
	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.	
1836-1840	20 17	14 11	8 5	4 5	3	9 7	14 20	58%
1841-1845	15 18	10 12	1 5	1	3 3	4 8	16 26	51%
1881-1885	19 9	6 6	1 1	1	2 3	6 3	19 17	46%
1886-1890	17 10	12 10	6 1	2	3 7	5 9	19 18	49%
1891-1895	9 11	5 6	1	2 1	1 3	2 5	10 8	55%
TOTAL	80 65	47 45	17 12	7 9	12 16	26 32	78 89	

Taula 13. Serinyà. Defuncions (1781-1895)

ANYS	Defunc.	ANYS	Defunc.	ANYS	Defunc.
1775	13	1822	25	1860	-
1776	33	1823	43	1861	-
1777	12	1824	42	1862	-
1778	17	1825	37	1863	-
1779	34	1826	22	1864	-
1780	23	1827	34	1865	51
		1828	19	1866	49
1791	21	1829	44	1867	29
1792	43	1830	53	1868	62
1793	20	1831	34	1869	38
1794	49	1832	23	1870	63
1795	122	1833	28	1871	55
1796	26	1834	35	1872	43
1797	20	1835	32	1873	38
1798	16	1836	34	1874	29
1799	49	1837	38	1875	36
1800	26	1838	33	1876	39
1801	20	1839	29	1877	27
1802	34	1840	57	1878	62
1803	24	1841	42	1879	46
1804	46	1842	40	1880	27
1805	18	1843	37	1881	21
1806	16	1844	37	1882	35
1807	18	1845	45	1883	40
1808	27	1846	39	1884	30
1809	103	1847	62	1885	43
1810	47	1848	41	1886	35
1811	27	1849	52	1887	57
1812	23	1850	33	1888	46
1813	24	1851	35	1889	40
1814	29	1852	-	1890	31
1815	25	1853	-	1891	31
1816	18	1854	-	1892	42
1817	28	1855	-	1893	35
1818	26	1856	-	1894	39
1819	37	1857	-	1895	29
1820	28	1858	-		
1821	26	1859	-		

Taula 14. Serinyà. Mortalitat per edat i sexe. Mostra (1781-1895).

ANYS	0 - 12m		12 - 36m		3 - 6		7 - 14		15 - 30		31 - 60		+ 60		TOTAL	
	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.	m.	f.
1781-85	11	12	9	10	11		1		3	3	9	8	18	7	51	51
1786-90	16	15	15	14	4	5	1	1	3	3	12	7	12	19	63	64
Total	27	27	24	24	4	16	2	1	6	6	21	15	30	26	114	115
1806-10	28	18	17	30	7	4	1	4	3	6	22	26	26	19	104	107
1811-15	33	20	7	10	2	4	1	1	2	4	7	16	12	9	64	64
Total	61	38	24	40	9	8	2	5	5	10	29	42	38	28	168	171
1831-35	37	31	15	11	1	3	1	1	3	3	8	5	19	14	84	68
1836-40	40	27	11	17	3	3	4	2	5	11	12	14	25	16	100	90
Total	77	58	26	28	4	6	5	3	8	14	20	19	44	30	184	158
1866-70	53	48	29	19	5	8	2	4	5	3	8	16	27	18	129	116
1871-75	36	29	27	17	3	2		2	3	9	15	14	16	28	100	101
Total	89	77	56	36	8	10	2	6	8	12	23	30	43	46	229	217
1886-90	27	32	17	20	3	7	6	3	7	12	11	18	21	25	92	117
1891-95	20	25	13	13	3	7	1	2	5	12	9	13	24	29	75	101
Totals	47	57	30	33	6	14	7	5	12	24	20	31	45	54	167	218
TOTAL	301	257	160	161	31	54	18	20	39	66	113	137	200	184	862	879
1795	morts pels francesos										1	4			2	

Taula 15. Borgonyà. Mortalitat per edats i natalitat (1596-1935).

ANYS	1 any	2 - 6	Alb.	7 - 14	15 - 29	30 - 59	+ de 60	indeter.	TOTAL	Naix.
1596-1600										32
1601-1605										12
1606-1610										17
1611-1615										20
1616-1620										20
1621-1625										28
1626-1630										20
1634-1635										*6
1636-1640										28
1641-1655										22
-										
1653-1655										*13
1656-1660										23
1661-1665										33
1666-1670	6	4	1	2	1	0	0	4	18	35
1671-1675	7	3	1	2	0	0	1	8	22	36
1676-1680	4	5	1	0	1	0	0	7	18	33
1681-1685	2	5	1	1	0	0	0	7	16	27
1686-1690	1	1	1	1	0	0	0	6	10	21
1691-1695	1	2	0	0	0	0	0	10	13	24
1696-1700	2	3	1	0	0	1	0	12	19	24
1701-1705	4	2	0	0	0	0	0	4	10	45
1706-1710	0	2	0	1	0	1	1	12	17	24
1711-1715	9	2	2	1	5	0	0	7	26	23
1716-1720	6	2	0	0	0	0	0	7	15	29
1721-1725	5	3	0	1	0	0	0	8	17	33
1726-1730	1	1	2	0	0	0	0	8	12	39
1731-1735	1	1	10	1	1	0	0	5	19	41
1736-1740	4	7	0	1	3	1	2	1	19	32
1741-1745	2	8	0	1	0	2	5	0	18	27
1746-1750	5	3	0	0	1	4	4	1	18	29
1751-1755	4	1	0	0	1	6	3	0	15	22
1756-1760	4	4	0	0	0	2	0	0	10	28
1761-1765	4	7	0	0	0	5	5	0	21	37
1766-1770	8	10	0	1	0	3	3	0	25	42
1771-1775	14	12	0	0	2	2	6	2	38	44
1776-1780	7	8	0	1	2	2	4	0	24	42
1781-1785	8	7		0	4	4	3	0	26	36
1786-1790	1	2		0	2	1	3	2	11	31
1791-1795	5	3		3	0	6	4	0	21	30
1796-1800	3	8		0	2	5	4	0	22	34
1801-1805	10	13		1	4	1	8	1	38	54
1806-10**	6	11		2	4	12	9	10	54	44
1811-1815	12	5		1	3	5	1	1	28	58
1816-1820	6	15		0	1	3	4	1	30	54
1821-1825	15	7		2	1	2	5	0	32	53
1826-1830	4	18		1	1	2	7	0	33	49
1831-1835	8	16		1	4	3	5	1	38	51
1836-1840	11	6		1	4	4	7	1	34	54
1841-1845	15	9		1	5	3	12	2	47	52
1846-1850	15	21		1	2	4	11	1	55	54
1851-1855	19	5		0	2	3	11	2	42	65
1856-1860	9	19		2	3	7	16	1	57	53
1861-1865	17	14		2	1	1	15	0	50	56
1866-1870	14	13		0	0	4	7	0	38	49
1871-1875	5	12		1	3	6	11	0	38	40
1876-1880	4	10		1	3	2	8	0	28	51
1881-1885	11	10		0	5	2	10	2	40	56
1886-1890	10	9		2	1	3	18	0	43	40
1891-1895	12	8		0	4	5	18	0	47	52
1896-1900	16	6		1	2	5	9	1	40	53
1901-1905	11	3		0	4	2	10	1	31	51
1906-1910	3	5		0	4	4	8	0	24	52
1911-1915	9	9		2	2	3	9	1	35	50
1916-1920	7	8		3	3	2	7	1	31	44
1921-1925	4	4		1	4	4	11	0	28	47
1926-1930	10	3		0	3	2	7	0	25	41
1931-1935	3	2		0	2	2	11	0	20	25
TOTAL	384	377	20	43	100	141	303	138	1506	2016

* Hi ha anys sense partides

** Partides en mal estat

Taula 16. Cornellà. Matrimonis i baptismes (1680-1935).

ANYS	Matr.	Bapt.	ANYS	Matr.	Bapt.
1680-1685	6	26	1811-1815	28	89
1686-1690	7	31	1816-1820	18	71
1691-1695	7	37	1821-1825	14	75
1696-1700	5	42	1826-1830	9	75
1701-1705	8	57	1831-1835	15	71
1706-1710	9	35	1836-1840	19	67
1711-1715	11	36	1841-1845	29	91
1715-1720	9	37	1846-1850	17	98
1721-1725	11	39	1851-1855	-	109
1726-1730	7	41	1856-1860	-	100
1731-1735	9	40	1861-1865	-	97
1736-1740	11	44	1866-1870	-	84
1741-1745	10	43	1871-1875	-	79
1746-1750	7	46	1876-1880	-	92
1751-1755	6	45	1881-1885	12	104
1756-1760	15	52	1886-1890	19	100
1761-1765	8	47	1891-1895	25	107
1766-1770	10	59	1896-1900	17	104
1771-1775	12	66	1901-1905	18	89
1776-1780	15	59	1906-1910	19	78
1781-1785	14	74	1911-1915	33	109
1786-1790	8	74	1916-1920	24	88
1791-1795	12	66	1921-1925	22	78
1796-1800	21	90	1926-1930	-	75
1801-1805	10	88	1931-1935	-	42
1806-1810	20	82			

Taula 17. Cornellà. Mortalitat per edats (1741-1935).

ANYS	0 anys	1 any	2 - 6	7 - 14	15 - 29	30 - 59	+ de 60	TOTAL
1741-1745	5	5	5	3	8	6	5	37
1746-1750	7	7	8	1	3	6	9	41
1751-1755	4	3	2	0	1	2	16	28
1756-1760	5	7	5	0	2	5	1	25
1761-1765	11	8	10	3	1	7	12	52
1766-1770	14	3	5	1	0	11	10	44
1771-1775	20	12	7	2	1	9	9	60
1776-1780	23	9	4	4	1	11	9	61
1781-1785	23	9	12	3	2	11	9	69
1786-1790	15	17	8	1	7	4	14	66
1791-1795	15	9	13	4	4	12	20	77
1796-1800	17	10	9	1	3	14	7	61
1801-1805	9	5	4	1	2	9	11	41
1806-1810	2	5	3	2	1	4	11	28
1811-1815	24	7	6	1	2	2	7	49
1816-1820	16	4	6	1	5	2	6	40
1821-1825	11	9	4	1	2	4	6	37
1826-1830	19	15	4	1	1	7	16	63
1831-1835	15	10	2	2	2	5	19	55
1836-1840	12	8	8	0	2	6	21	57
1841-1845	19	20	8	0	5	5	23	80
1846-1850	18	14	12	3	4	11	25	87
1851-1855	19	14	11	0	4	8	18	74
1856-1860	20	10	13	0	2	8	17	70
1861-1865	27	17	12	0	5	6	13	80
1866-1870	23	10	10	1	3	10	21	78
1871-1875	15	15	9	0	4	14	21	78
1876-1880	18	4	5	0	3	7	16	53
1881-1885	28	7	5	2	1	10	25	78
1886-1890	25	10	21	4	7	6	20	93
1891-1895	22	12	6	1	7	10	8	66
1896-1900	25	7	6	1	4	10	21	74
1901-1905	14	10	3	1	4	5	23	60
1906-1910	19	3	11	2	2	11	25	73
1911-1915	18	3	5	4	5	7	14	56
1916-1920	4	3	5	1	11	11	25	60
1921-1925	14	6	1	0	6	7	20	54
1926-1930	7	0	0	2	5	9	20	43
1931-1935	1	3	1	1	2	7	23	38
TOTAL	603	330	269	55	134	299	596	2286

Taula 18. Taxes de mortalitat infantil a la Vall de Cornellà en tants per mil (1666-1935).

ANYS	CORNELLÀ	SORDS	BORGONYÀ	PUJALS DELS CAV.*
1666-1670			171	
1671-1675			194	
1676-1680			121	
1681-1685			74	
1686-1690			47	
1691-1695			41	
1696-1700			83	
1701-1705			88	
1706-1710				
1711-1715			390	
1716-1720			206	
1721-1725			151	
1726-1730				
1731-1735		138	24	
1736-1740		119	93	
1741-1745	116	97	74	
1746-1750	152	35	172	
1751-1755	88	285	181	
1756-1760	96	195	142	
1761-1765	234	236	108	
1766-1770	237	76	190	
1771-1775	303	265	318	155
1776-1780	389	286	166	
1781-1785	310	355	222	216
1786-1790	202	282	32	
1791-1795	227	259	166	116
1796-1800	188	195	88	
1801-1805	102?		185	147
1806-1810	24?		159	464
1811-1815	269		206	200
1816-1820	225		129	111
1821-1825	146		283	269
1826-1830	253		81	179
1831-1835	211		156	266
1836-1840	179		203	297
1841-1845	208		288	289
1846-1850	183		277	206
1851-1855	174	189	292	120
1856-1860	200	270	138	266
1861-1865	278	285	303	152
1866-1870	273	212	285	290
1871-1875	189	291	125	233
1876-1880	195	180	78	85
1881-1885	269	88	196	227
1886-1890	250	378	250	195
1891-1895	205	142	230	285
1896-1900	240	62	301	117
1901-1905	157	230	215	133
1906-1910	243	230	57	136
1911-1915	119	83	180	190
1916-1920	90	233	159	259
1921-1925	179	100	85	190
1926-1930	93	76	243	
1931-1935	179	47	12	

* Les dades de Pujals dels Cavallers corresponen a períodes de 10 anys fins al 1800.

Taula 19. Percentatges de mortalitat dels menors de 7 anys sobre el total de defuncions a la vall de Cornellà (1666-1935).

ANYS	CORNELLÀ	SORDS*	BORGONYÀ	PUJALS DELS CAV.**
1666-1670			61,0	
1671-1675			50,0	
1676-1680			55,0	
1681-1685			50,0	
1686-1690			30,0	
1691-1695			23,0	
1696-1700			31,5	
1701-1705			60,0	
1706-1710				
1711-1715			48,8	
1716-1720			53,0	
1721-1725			47,0	
1726-1730			33,0	
1731-1735		56,0	63,0	
1736-1740		58,0	55,0	
1741-1745	40,5	50,0	55,0	
1746-1750	53,6	16,0	44,0	
1751-1755	33,0	46,4	33,0	
1756-1760	68,0	56,6	80,0	
1761-1765	55,7	46,6	50,0	
1766-1770	48,8	30,0	72,0	
1771-1775	65,0	52,0	68,0	
1776-1780	59,0	61,3	62,5	66,0
1781-1785	63,7	63,0	57,6	
1786-1790	61,5	62,5	27,0	62,5
1791-1795	48,0	61,0	38,0	
1796-1800	59,0	58,8	50,0	51,4
1801-1805	43,9?	65,0	60,5	58,3
1806-1810	20,4?	50,0	35,0	46,0
1811-1815	75,0	61,7	60,7	53,3
1816-1820	61,9	60,8	70,9	55,5
1821-1825	64,8	69,5	68,7	66,6
1826-1830	60,9	68,5	66,6	70,0
1831-1835	45,7	47,3	63,0	74,0
1836-1840	47,4	52,9	50,0	42,5
1841-1845	56,6	34,4	51,0	65,7
1846-1850	47,7	41,0	65,4	39,2
1851-1855	58,6	33,3	57,0	28,0
1856-1860	61,4	45,4	49,0	36,3
1861-1865	70,0	45,9	62,0	45,4
1866-1870	55,0	55,5	71,0	55,0
1871-1875	47,5	47,9	44,7	38,8
1876-1880	50,9	50,0	50,0	29,0
1881-1885	52,6	40,0	52,5	64,5
1886-1890	60,0	47,9	43,0	50,0
1891-1895	60,6	36,0	41,6	60,7
1896-1900	51,0	21,4	55,0	40,0
1901-1905	46,5	41,9	45,0	21,0
1906-1910	47,0	54,0	33,3	27,7
1911-1915	36,8	20,0	51,4	36,3
1916-1920	26,6	29,6	48,0	47,0
1921-1925	38,0	33,0	28,5	25,0
1926-1930	15,9	15,0	52,0	13,0
1931-1935	12,5	5,0	22,7	12,5

* Les dades de Sords corresponen a menors de 15 anys fins al 1800. Tanmateix, no poden diferir gaire de les altres, per la poca incidència de la mortalitat entre 7 i 15 anys.

** Per a Pujals dels Cavallers, les dades són per decennis fins al 1800.

Taula 20. Pujals dels Cavallers. Mortalitat per edats i natalitat (1570-1935).

ANYS	-1	1 - 6	Alb.	7 - 14	15 - 29	30 - 59	+ de 60	indeter.	TOTAL	Naix.
1570-1580										26
1581-1590										24
1591-1600										30
1601-1610										28
1611-1620										23
1621-1630										22
1631-1640										21
1641-1650										31
1651-1660										30
1661-1670										32
1671-1680										39
1681-1690										37
1691-1700										46
1701-1710										40
1711-1720										34
1721-1730	1	0	7	0	1	0	0	6	15	36
1731-1740	3	3	7	0	0	3	4	3	23	48
1741-1750	3	5	1	4	3	5	4	0	25	34
1751-1760	4	8	0	0	2	2	5	0	21	41
1761-1770	3	2	0	2	2	3	6	0	18	32
1771-1780	7	5	0	0	0	3	3	0	18	45
1781-1790	8	7	0	2	0	2	5	0	24	38
1791-1800	7	11	0	3	1	3	7	3	35	60
1801-1805	5	9	0	0	0	4	6	0	24	34
1806-1810	13	16	0	4	4	12	12	1	62	28
1811-1815	5	2	0	1	1	3	2	0	14	25
1816-1820	3	2	0	2	0	2	0	0	9	27
1821-1825	7	5	0	0	1	2	3	0	18	26
1826-1830	7	7	0	1	0	4	1	0	20	39
1831-1835	12	11	0	0	0	2	6	0	31	45
1836-1840	12	6	0	1	3	5	14	0	41	37
1841-1845	11	14	0	0	3	6	4	0	38	38
1846-1850	6	5	0	0	0	5	12	0	28	29
1851-1855	3	4	0	1	6	4	7	0	25	25
1856-1860	8	3	0	1	3	6	11	0	32	30
1861-1865	7	3	0	0	0	2	10	0	22	46
1866-1870	9	7	0	1	1	3	8	0	29	31
1871-1875	7	7	0	1	6	4	11	0	36	30
1876-1880	3	1	0	0	0	4	6	0	14	35
1881-1885	10	10	0	1	0	3	7	0	31	44
1886-1890	9	8	0	3	0	1	13	0	34	46
1891-1895	8	9	0	0	3	2	5	0	27	28
1896-1900	2	2	0	0	4	1	1	0	10	17
1901-1905	2	2	0	1	1	4	9	0	19	15
1906-1910	3	2	0	0	4	4	5	0	18	22
1911-1915	4	0	0	0	0	2	5	0	11	21
1916-1920	7	1	0	1	0	4	4	0	17	27
1921-1925	4	0	0	0	1	4	6	*1	16	21
1926-1930	2	0	0	0	2	4	7	0	15	0
1931-1935	1	0	0	0	1	2	4	0	8	0
TOTAL	206	177	15	30	53	120	213	14	828	1563

* Mort assassinat

Taula 21. Sords. Natalitat (1576-1730).

PERÍODES	Nombre baptismes
1576-1580	30
1581-1585	13
1586-1590	23
1591-1595	15
1596-1600	22
1601-1605	26
1606-1610	25
1611-1615	15
1616-1620	27
1621-1625	22
1626-1630	22
1631-1635	25
1636-1640	13
1641-1645	14
1646-1650	26
1651-1655	28
1656-1660	20
1661-1665	29
1666-1670	30
1671-1675	28
1676-1680	21
1681-1685	27
1686-1690	35
1691-1695	30
1696-1700	40
1701-1705	33
1706-1710	26
1711-1715	39
1716-1720	27
1721-1725	31
1726-1730	33
TOTAL	795

Taula 22. Sords. Mortalitat per edats i natalitat (1731-1935).

Període	-1	1 - 4	5 - 14	15 - 24	25 - 50	+ de 50	TOTAL	Baptis.
1731-1735	5	2	2	1	0	6	16	36
1736-1740	5	11	2	2	0	10	30	42
1741-1745	4	6	2	2	4	6	24	41
1746-1750	1	2	1	4	7	10	25	28
1751-1755	8	4	1	3	4	8	28	28
1756-1760	8	7	2	0	5	8	30	41
1761-1765	9	4	1	1	7	8	30	38
1766-1770	3	6	3	1	9	18	40	39
1771-1775	13	9	1	1	7	13	44	49
1776-1780	14	11	2	2	4	11	44	53
1781-1785	16	13	0	2	6	9	46	45
1786-1790	11	6	3	2	3	7	32	39
1791-1795	14	13	0	4	2	11	44	54
1796-1799	9	8	1	0	2	9	29	37
TOTAL	120	102	21	25	60	134	462	570

Període	1	1 - 6	7 - 14	15 - 29	30 - 59	+ de 60	Indeter.	TOTAL	Baptis.
1801-1805	10	11	0	0	4	6	0	31	0
1806-1810	6	9	2	0	4	9	1	31	0
1811-1815	12	10	0	2	7	4	0	35	0
1816-1820	6	8	1	1	2	5	0	23	0
1821-1825	10	6	0	1	2	4	0	23	0
1826-1830	9	15	0	0	5	5	1	35	0
1831-1835	12	6	0	0	5	14	1	38	0
1836-1840	11	4	2	2	5	6	1	31	0
1841-1845	7	3	2	4	3	16	0	35	0
1846-1850	7	7	0	1	4	14	1	34	0
1851-1855	7	11	1	4	17	14	0	54	37
1856-1860	10	5	2	4	5	7	0	33	37
1861-1865	12	5	2	3	4	11	0	37	42
1866-1870	10	10	0	3	4	9	0	36	47
1871-1875	14	9	1	0	5	19	1	49	48
1876-1880	9	7	1	4	5	6	0	32	50
1881-1885	3	11	1	4	5	11	0	65	34
1886-1890	14	9	3	1	5	16	0	48	37
1891-1895	5	7	0	2	4	14	1	33	35
1896-1900	2	4	0	1	6	14	1	28	32
1901-1905	9	4	0	4	2	12	0	31	39
1906-1910	9	4	1	0	5	6	0	25	39
1911-1915	3	1	0	1	3	12	0	20	36
1916-1920	7	1	0	4	4	11	0	27	30
1921-1925	3	2	1	1	5	3	0	15	30
1926-1930	2	1	1	2	3	11	0	20	36
1931-1935	1	0	0	2	4	13	0	20	21
TOTAL	384	377	43	100	141	303	8	1356	630

Taula 23. Censos oficials. per municipis segons l'Institut Estadístic (1860-1930).

POBLES	1860	1860	1888	1888	1900	1900	1930	1930
	habitants	edificis	habitants	edificis	habitants	edificis	hab.	edif.
Banyoles	4996	1002	5021	1155	5103	1041	5947	1641
Camós	1715	147	672	149	464	106	652	125
Cornellà	1626	377	1592	379	1257	286	1633	376
Crespià	797	182	593	185	607	123	543	162
Esponellà	995	208	727	222	759	155	710	190
Fontcoberta	689	132	677	146	563	114	646	113
Palol de Rev.	618	132	496	132	517	99	540	102
Porqueres	901	156	891	163	943	191	1073	247
S. Andreu T.	575	135	487	155	465	98	529	118
S. Miquel C.	958	172	860	170	842	113	785	166
Serinyà	1078	214	1040	226	947	216	981	235
Vilademuls	2409	523	2132	539	1921	373	1953	442

Bibliografia

Bibliografia

SIGLES

AIEC = *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*.

AIEG = *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*.

CECB = Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.

RB = *Revista de Bañolas/Revista de Banyoles*.

RG = *Revista de Gerona/Revista de Girona*.

EL PLA DE L'ESTANY ABANS DE L'HOMME

Pliocène supérieur de les calcàries d'Incarcal. Estudis sobre la vegetació: Josep F. de VILLALTA, J. VICENTE, "Una flora del Cuaternario antiguo en las cercanías de Crespí", *Acta Geológica Hispánica*, VII, 4, (1972), pàg. 120-128; M. A. GEURTS, "Premières données à l'étude palynologique des dépôts quaternaires en Catalogne", *Acta Geológica Hispánica*, XII, 4-6, (1977), pàg. 86-89; M. A. GEURTS, "Approche palynostratigraphique des dépôts calcaires quaternaires dans la région de Banyoles-Besalú (Catalogne)", *Actas de la IV Reunión del Grupo de Trabajo del Cuaternario*, 1979, pàg. 107-115; J.-P. SUC, *Contribution à la connaissance du Pliocène et du Pléistocène inférieur des régions méditerranéennes d'Europe occidentale par l'analyse palynologique des dépôts de Languedoc-Roussillon (Sud de la France) et de Catalogne (Nord-Est de l'Espagne)*. Tesi doctoral, Montpellier, 1980; Paul ROIRON, "Nouvelle étude de la macroflore plio-pléistocène de Crespí (Catalogne-Espagne)", *Geobios*, 16, 6, (1983), pàg. 687-715.

Pliocè superior de les calcàries d'Incarcal. Notes sobre la troballa del rinoceront: Xavier ROS, Julià MAROTO, Àngel GALOBART, "Troballa i extracció d'un rinoceront fòssil a Crespià", *El Pla de l'Estany*, 13, (1995), pàg. 12-13; "L'excavació d'urgència al jaciment paleontològic de la pedrera d'Incarcal (Crespià, Pla de l'Estany)", *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, 1996, pàg. 404-419, i també "El Plioquaternari lacustre: les calcàries i els reompliments d'Incarcal (Crespià), Geologia de la conca lacustre de Banyoles-Besalú", Julià MAROTO, Lluís PALLÍ (eds.), *Quaderns del CECB*, 17, (1996), pàg. 41-51.

El coneixement dels jaciments d'Incarcal es remunta al voltant de l'any 1965, quan es troben ossos fòssils en les argiles de la pedrera i s'analitzen gràcies a Erundino Sanz, a qui s'ha de considerar el seu descobridor; des de llavors fins a mitjan dècada dels vuitanta, els fòssils que hi apareixen i el lloc són estudiats i divulgats per Ramon JULIÀ i Josep F. de VILLALTA: "El Ampurdán", *Coloquio Internacional de bioestratigrafía continental del Neógeno superior y Cuaternario inferior*, Guía 28.9, 1976, pàg. 3-9; "El yacimiento de vertebrados del Pleistoceno inferior de Crespià (Girona, NE de la Península Ibérica)", *Acta Geológica Hispánica*, 19, 2, (1984), pàg. 129-138; Ramon JULIÀ, "Nuevos datos sobre la posición cronoestratigráfica de los materiales cuaternarios de la cuenca lacustre de Banyoles-Besalú (Girona)", *Acta Geológica Hispánica*, XII, 1/3, (1977), pàg. 55-59; Ramon JULIÀ, *La conca lacustre de Banyoles-Besalú*, Quaderns del CECB, 1980.

L'any 1984, l'aparició d'unes restes d'un gran elefant meridional (*Archidiskodon meridionalis*) fa que es comencin unes campanyes d'excavació sistemàtica, que tindran continuïtat fins al 1990; l'equip d'excavadors s'ha encarregat de l'estudi dels jaciments i dels seus materials, tasca que encara no s'ha acabat: Julià MAROTO, Narcís SOLER, "Un elefant d'un milió d'anys trobat a Crespià", *RG*, 110, (1985), pàg. 52-54; Àngel GALOBART, Julià MAROTO, Enric MENÉNDEZ, Xavier ROS, Rodrigo GAETE, Feliu COLOMER "El yacimiento del Pleistoceno Inferior de Incarcal (Crespià, Girona)", *Comunicaciones de la Reunión de Tafonomía y Fosilización*, 1990, pàg. 161-167; Feliu COLOMER, Rodrigo GAETE, Àngel GALOBART, Julià MAROTO, Enric MENÉNDEZ, Xavier ROS, "El jaciment paleontològic d'Incarcal (Crespià, Pla de l'Estany)", *El medi natural del Vallès*, 3, III Col·loqui de Naturalistes Vallesans, 1992, pàg. 26-32; Julià MAROTO, Àngel GALOBART, "Incarcal (Crespià, Pla de l'Estany): un jaciment representatiu de la fauna de grans mamífers del plistocè inferior", *Tribuna d'Arqueologia*, 1990-1991, Barcelona, 1992, pàg. 7-15; Àngel GALOBART, Julià MAROTO, Xavier ROS, "Las faunas cuaternarias de mamíferos de la cuenca de Banyoles-Besalú (Girona)", *Revista Española de Paleontología*, 1996, pàg. 248-255; Àngel GALOBART, *Estudi de la fauna de mamífers dels jaciments del plistocè inferior d'Incarcal (Crespià, Pla de l'Estany): sistemàtica, tafonomia i paleoecologia*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona,

1996. Xavier ROS, Julià MAROTO, “Les excavacions d’urgència als jaciments paleontològics de Can Marifont i Can Jan (Maià de Montcal, Garrotxa)”, *III Jornades d’Arqueologia de les comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 1996, pàg. 420-427.

HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ DE LA PREHISTÒRIA PALEOLÍTICA AL PLA DE L’ESTANY

L’arqueologia prehistòrica i la investigació sobre el paleolític del Pla de l’Estany tenen força més de 100 anys d’història, i hi van començar abans que a qualsevol altre lloc de Catalunya, gràcies al fet que a Serinyà hi ha molts jaciments arqueològics en cova, relativament ben conservats, i a la tasca pionera de Pere Alsius i Torrent (1839-1915), el qual establí les bases del coneixement geològic de la comarca en articles com “L’estany de Banyolas”, *La Renaxensa*, any I, 7, 8 i 9, (1871), pàg. 93-94, 102-104 i 115-117: “Estudios geológicos sobre la región central de la Provincia de Gerona”, *RG*, II, (1878), pàg. 156-171, 248-264, 348-363, III, (1879), pàg. 103-113 i 143-152, i “Breu ensaig geològich de la conca de Banyolas”, *La Renaxensa*, any I, 19, 20, 21, 22 i 23, (1871 i 1872), pàg. 237-239, 249-251, 261-262, 277-281 i 289-292. En aquest últim treball proporcionà les primeres notícies sobre l’existència del jaciment paleolític de la bora Gran, que fou excavat per ell i per Edouard Harlé. Aquest últim era un paleontòleg de Tolosa de Llenguadoc, bon hispanista, que el 1881 va redactar un informe negatiu sobre l’autenticitat de les pintures d’Altamira; el 1882, a la mateixa revista on havia publicat aquell article poc afortunat, presentava un treball important sobre la bora Gran, “La grotte de Serinyà, près de Gérone (Espagne)”, *Matériaux pour l’Histoire Primitive et Naturelle de l’Homme*, 2e. série, 13, Ch. Reinwald (ed.), Toulouse, 1882, pàg. 293-299, article que pocs anys després es publicava en castellà a Girona: “La gruta de Serinyà”, *RG*, X, (1886), pàg. 88-92. Aquests primers treballs van tenir ràpidament una difusió important, gràcies al mateix Pere ALSIUS, “Serinyà y Caldes de Malavel·la”, *Anuari de l’Associació d’Excursions Catalana*, (1882), pàg. 531-540; Manuel de CHÍA, “Nuevos hallazgos en Caldas y Serinã”, *RG*, II, (1879), pàg. 65-67; Émile CARTAILHAC, “L’époque de la Madeleine en Espagne”, *Matériaux pour l’Histoire Primitive et Naturelle de l’Homme*, 3e. série, Paris, Ch. Reinwald Libraire, 1884, pàg. 527-528, i Guillén J. de GUILLÉN GARCÍA, “Arqueología Proto-histórica. Estación Paleolítica de Serinã”, *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica de Barcelona*, 1, (1891), pàg. 19-21, i també a *RG*, XVI, (1892), pàg. 348-350.

Pere Alsius i Torrent es continuà ocupant de la prehistòria comarcal en obres més generals, com “Serinyà. Reseña histórica de este pueblo desde la más remota antigüedad

hasta nuestros días”, *Asociación Literaria de Gerona, Certamen de 1894*, (1895), pàg. 149-179, i *Ensaig històrich de la Vila de Banyolas*, Banyoles, Estampa de F. Mateu, 1895. Reuní les seves troballes en la Col·lecció Alsius, avui al Museu Arqueològic Comarcal. Fou el primer que donà notícia de l'existència de les coves del Reclau, que ell anomena “bores del Ferrer”, quan contestava una enquesta sobre “Espeleologia catalana”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, VI, (1896), pàg. 181-189, que es va publicar també al *Semanario de Bañolas*, 126, 127, 128 i 129, (1896). El 1887 va descobrir la mandíbula de Banyoles. La va descriure detalladament i aventurà per a ella una edat magdaleniana, en una obra que redactà els últims anys de la seva vida i que ha quedat inèdita, *El Magdaleniano en Cataluña*. Ja traspassat, es publicà el capítol referit a la mandíbula, després que hagués aparegut la monografia d'Hugo OBERMAIER, Eduardo HERNÁNDEZ-PACHECO, “De la barra humana descubierta anys enrera a Banyoles”, *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, 7, (1915), pàg. 126-132. De fet, doncs, la mandíbula de Banyoles fou divulgada gràcies a l'obra d'Eduardo HERNÁNDEZ-PACHECO i Hugo OBERMAIER, *La mandíbula neandertaloide de Bañolas*, Memoria 6, Madrid, Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas, 1915, monografia que suscità no poca polèmica entre els especialistes, com reflecteix la bibliografia de l'època. Mentrestant les excavacions a la bora Gran havien estat repeses per Josep Bosoms, el qual hi va realitzar els treballs més importants i va reunir les troballes en la Col·lecció Bosoms, que després de la seva mort va ésser adquirida per l'associació Amics dels Museus, i destinada al Museu Arqueològic de Girona a Sant Pere de Galligants, on s'exposa. Els seus treballs foren divulgats per Manuel CAZURRO, “Las cuevas de Serriñá y otras estaciones prehistóricas del N.E. de Cataluña”, *AIEC*, (1908), pàg. 44-88, i Lluís Marià VIDAL, “Investigaciones de hidrología subterránea en la comarca de Bañolas, prov. de Gerona”, *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes*, VIII, 5, (1908), pàg. 339-355. Així, els jaciments de Serinyà coneguts fins a aquest moment, la bora Gran i la cova dels Encantats, es van anar incorporant a les obres generals d'història o geografia de Catalunya i Espanya.

Les investigacions es van reprendre a partir del final dels anys 30 d'aquest segle, quan Josep M. Corominas tornava a investigar a la bora Gran i formava la Col·lecció Corominas d'aquest jaciment, avui al Museu Arqueològic Comarcal, treballs que van ésser continuats pel professor de la Universitat de Barcelona Lluís PERICOT, “Exploraciones arqueológicas en Serriñá (Gerona)”, *Pirineos*, 1, (1945), pàg. 89-95, i “Nuevos hallazgos de arpones de tipo inicial”, *Archivo de Prehistoria Levantina*, II, (1945), pàg. 336-337. A partir dels anys 40, Josep M. Corominas Planellas descobrí i excavà la major part de les coves del Reclau i dels altres jaciments de Serinyà que avui coneixem: “La cueva del Reclau-Viver de Serriñá”, *AIEG*, I, (1946), pàg. 209-223; “Morfología de los

microlitos de borde rebajado, del Paleolítico Superior de Serriñá”, *Saitabi*, 23-24, (1947), pàg. 27-44; “El Mesolítico de la cueva d’En Mollet’ de Serriñá”, *AIEG*, III, (1948), pàg. 89-98; “El Paleolítico superior en la cueva ‘Reclau-Viver’ de Serriñá (España)”, *Rivista di Scienze Preistoriche*, IV, 1-2, (1959), pàg. 43-54; “La Colección Corominas de la ‘Bora Gran’”, *Materiales Prehistóricos de Serriñá*, III, Zaragoza, Monografías del Instituto de Estudios Pirenaicos, 1949; “Las puntas pedunculadas asimétricas del nivel solutrense del Reclau-Viver de Serriñá”, *V Congreso Arqueológico del Sudeste y I Congreso Nacional de Arqueología*, (Almería, 1949), Cartagena, 1950, pàg. 41-45; “Las puntas de la Gravette en Serriñá”, *Crónica del IV Congreso Internacional de Ciencias Prehistóricas y Protohistóricas* (Madrid, 1954), Zaragoza, 1956, pàg. 189-193.

La Universitat de Barcelona continuà amb el pla de publicació dels materials de Serinyà: Juan MALUQUER DE MOTES, *Yacimientos postpaleolíticos*, Zaragoza, Monografías del Instituto de Estudios Pirenaicos, 1948; Luís PERICOT, Juan MALUQUER DE MOTES, *La colección Bosoms. Materiales Prehistóricos de Serriñá*, II, Zaragoza, Monografías del Instituto de Estudios Pirenaicos, 1951. Al costat d’aquests treballs els paleontòlegs s’interessaven per les restes de fauna: Miquel CRUSAFONT i Josep M. THOMAS, “Primer hallazgo del León de las cavernas, en el Pleistoceno de Cataluña”, *Pirineos*, 17-18, (1950), pàg. 521-534, i els palinòlegs, per les de la flora: Josefa MENÉNDEZ AMOR, “Estudio espora-polínico de los sedimentos del lago de Bañolas”, *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos. Pirineos*, 81-82, Jaca, Instituto de Estudios Pirenaicos, 1966, pàg. 75-77.

S’obtenia la primera datació de la mandíbula de Banyoles gràcies a Willard F. LIBBY, l’inventor del mètode radiocarbònic o ^{14}C , que li havia valgut el premi Nobel de Física del 1960: R. BERGER, Willard F. LIBBY, “UCLA Radiocarbon Dates V”, *Radiocarbon*, 8, (1966), pàg. 467-497. Un prestigiós estudiós del paleolític, Georges LAPLACE, incorporava els materials del paleolític superior de Serinyà a una síntesi important, *Recherches sur l’origine et l’évolution des complexes léptolithiques. Melanges d’Archéologie et d’Histoire*, sup. 4, París, École Française de Rome, éd. de Boccard, 1966, 586 pàg., i també se n’ocupava Denise de SONNEVILLE-BORDES, “Sur le Paléolithique Supérieur en Catalogne”, *Estudios dedicados al profesor Dr. Luís Pericot*, Barcelona, Instituto de Arqueología y Prehistoria, Universidad de Barcelona, 1973, pàg. 61-66. Poc després Josep M. Corominas publicava una síntesi de tants anys de treball: Josep M. COROMINAS, Jaume MARQUÈS, *La Comarca de Bañolas*, Diputació de Girona, 1967. Es despertava també un interès renovat per les qüestions geològiques i paleontològiques: Jaime BECH, “Nuevo hallazgo de *Hippopotamus Amphibius major* en Banyoles”, *Acta Geológica Hispánica*, V, 2, (1970), pàg. 51-53, i “Contribution à la connaissance de la chronologie des terrasses lacustres de Banyoles (Gerona)”, *Bulletin de l’Association*

Française pour l'Étude du Quaternaire, 8, 1, (1971), pàg. 15-20. Marie-Antoinette de LUMLEY feia un estudi completíssim del fòssil més famós de la comarca, primer publicat en castellà, “La mandíbula de Bañolas”, *Ampurias*, 33-34, (1972), pàg. 1-91, i després en francès dins d'un context més general: *Anténéandertaliens et Néandertaliens du bassin méditerranéen occidental européen. Études Quaternaires, mémoire 2*, Marsella, Lab. de Paleontologie Humaine et du Prehistoire, Université de Provence, 1973.

Als anys 70 hi va haver una represa important d'excavacions i estudis: Josep M. Corominas excavava la cova de l'Arbreda, que a partir d'aleshores esdevindria el jaciment més emblemàtic de les coves del Reclau: “El Musteriense de Serinyà”, *Amics de Besalú. II Assemblea d'Estudis del seu comtat*, (1973), pàg. 45-47; es comencen a fer tesis de llicenciatura sobre jaciments de Serinyà i el 1976 el Centre d'Investigacions Arqueològiques s'encarrega de les excavacions a la cova de l'Arbreda: Narcís SOLER, “Nuevas excavaciones en Serinyà”, *RG*, 73, (1975), pàg. 56-57. El 1976 es publica una obra de síntesi que és una mena de resum de tot el que s'havia fet fins a aquell moment: Josep CANAL i Narcís SOLER (eds.), *El Paleolític a les comarques gironines*, Girona, Servei d'Investigacions Arqueològiques, 1976; aquest llibre es va fer amb motiu d'una visita de participants al IX Congrés de la Unió Internacional de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques que tenia lloc a Niça, i recull la bibliografia més important fins aleshores. Els jaciments de Serinyà es van veure també ben representats en la guia de l'excursió: Henry de LUMLEY (ed.), *Provence et Languedoc méditerranéen. Sites paléolithiques et néolithiques*, Niça, U.I.S.P.P., IX Congrés, Livret-Guide de l'Excursion C 2, 1976.

Es van anar publicant articles sobre els treballs realitzats als anys 70: Anna MIR i Ramon SALAS, “Tres nuevos carnívoros del yacimiento cuaternario de la Cova d'En Mollet-I de Serinyà (prov. de Gerona)”, *Instituto de Investigaciones Geológicas*, XXXI, (1976), pàg. 97-124; Jordi ESTÉVEZ, “Un percutor solutrense en asta de reno hallado en Serinyà (Girona)”, *Pyrenae*, 13-14, (1978), pàg. 301-305, i “Primer hallazgo de buey almizclado (*Ovibos moschatus* ZIMMERMANN) en el Pleistoceno peninsular”, *Acta Geológica Hispánica*, XIII, 2, (1978), pàg. 59-60; Narcís SOLER, “Les primeres indústries del Paleolític Superior al Nord de Catalunya. L'Aurinyacià del Reclau-Viver”, *Estudi General*, 1, vol. I, (1981), pàg. 13-30; “Cova de l'Arbreda (Serinyà, el Gironès)”, *Tribuna d'Arqueologia*, 1982-1983, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, pàg. 10-14; Jordi ESTÉVEZ, “La fauna paleolítica de la cova de l'Arbreda”, *Quaderns del CECB*, (1985), pàg. 27-30; Susanna CASELLAS, Julià MAROTO, “La faune de l'Aurignacien évolué de la grotte de l'Arbreda (Girona, Espagne)”, *Résumés des communications*, Bordeus, International Council for Archaeozoology, 1986.

El 1986, el ja desaparegut Josep M. Corominas (1906-1984) va rebre un merescut homenatge en forma d'un volum dels *Quaderns del CECB*. *Homenatge al Dr. Josep Maria*

Corominas. I, (1986). Aquest volum recull molts treballs sobre la prehistòria de la comarca, alhora que se'n presenten d'arreu, a causa de la projecció nacional i internacional que havia tingut l'homenatjat; per això aquesta obra representa un moment clau en la història que ara intentem explicar. I es va donar a conèixer tota la seva bibliografia per Narcís SOLER, "Josep Maria Corominas i Planellas (Llançà, 1906 - Serinyà, 1984)", *AIEG*, XXIX, (1987), pàg. 325-337.

Les excavacions modernes empreses a la cova de l'Arbreda donen els seus fruits i s'estudien aspectes nous o fins aleshores poc tinguts en compte: Josep Manuel RUEDA, "Estudi tecnològic de la indústria òssia de la Bora Gran d'En Carreras (Serinyà)", *AIEG*, XXVIII, (1986), pàg. 9-44; Francesc BURJACHS, "Palinología de los niveles gravetiense, solutrense y postsolutrense de la cova de l'Arbreda (Serinyà, Girona)", *Actas de la VII Reunión sobre el Cuaternario. Asociación Española para el estudio del Cuaternario, Santander (Cantabria, España)*, 1987, pàg. 19-21. El 1987 és una altra data important. En la publicació d'un congrés que havia tingut lloc a Banyoles i Talteüll el mes de juny de 1984, hi figuren molts treballs importants sobre la prehistòria de la comarca, que aquí ja no detallem: "Quadre cronològic del Plistocè Superior a Catalunya. Paleoambients i cultures prehistòriques", *Cypsela*, VI, (1987). El mateix any es fa un homenatge al pioner de la prehistòria del Pla de l'Estany, Pere Alsius i Torrent, amb motiu del centenari del descobriment de la mandíbula de Banyoles (1887-1987) en els *Quaderns del CECB*: "Homenatge a Pere Alsius i Torrent. Centenari del Descobriment de la Mandíbula de Banyoles, 1887-1987", *Quaderns del CECB*, (1987), pàg. 99-102. També es realitza una exposició sobre les faunes arcaiques de la comarca: Jordi AGUSTÍ i Julià MAROTO, *Catalunya fa un milió d'anys (Banyoles fa un milió d'anys)*, Sabadell i Banyoles, 1987-1988, i una altra sobre la figura de Pere Alsius i Torrent i la mandíbula de Banyoles.

La cova de l'Arbreda es va convertir en un jaciment important per tal de comprendre el pas del paleolític mitjà al superior i de l'home de Neandertal al de Cromanyó: James L. BISCHOFF, Narcís SOLER, Julià MAROTO, Ramon JULIÀ, "Abrupt Moustertian/ Aurignacian Boundary at c. 40 ka bp: Accelerator 14C dates from L'Arbreda Cave (Catalunya, Spain)", *Journal of Archaeological Science*, 16, (1989), pàg. 563-576; Lawrence Guy STRAUS, "Age of the modern Europeans", *Nature*, 342, (1989), pàg. 476-477; Narcís SOLER, Julià MAROTO, "El final del Paleolític Mitjà i l'inici del Paleolític Superior a la cova de l'Arbreda (Serinyà)", *Cypsela*, VIII, (1990), pàg. 7-13, i "La rupture entre le Paléolithique moyen et le Paléolithique supérieur en Catalogne", *Paléolithique moyen récent et Paléolithique supérieur ancien en Europe. Ruptures et transitions: examen critique des documents archéologiques. Mémoires du Musée de Préhistoire d'Ile de France*, 3, (1990), pàg. 263-265; Narcís SOLER, Julià MAROTO, "Les nouvelles

datations de l'Aurignacien dans la Péninsule Ibérique”, *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 2, Bratislava, Institut Archéologique de l'Académie Slovaque des Sciences, 1993, pàg. 162-173. El jaciment de l'Arbreda cada vegada és més ben conegut gràcies a les tesis de Jordi BARRIS, *Estudi de la paleocupació humana a la Cova de l'Arbreda (Serinyà)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1984; Josep Manuel RUEDA, *L'acció antròpica sobre les matèries dures animals durant el Plistocè del nord-est de Catalunya*, Universitat de Girona, 1993; Lahren KABIRI, *Formations littorales et continentales du Pléistocène supérieur en Languedoc-Roussillon et Catalogne. Étude géologique des remplissages des Ramandils (Port-la-Nouvelle) et de l'Arbreda (Serinya)*, París, Museum National d'Histoire Naturelle, Institut de Paléontologie Humaine, 1993; Omar AJAJA, *Datation de quelques sites moustériens de Catalogne et du Languedoc par la méthode U-Th. Comparaisons avec la méthode ESR*, París, Institut de Paléontologie Humaine, 1994; Francesc BURJACHS, *Evolució del paisatge vegetal i del clima des de fa més de 140.000 anys al N.E. de la Península Ibèrica. Palinologia dels dòlmens de l'Alt Empordà i dels dipòsits quaternaris de la Cova de l'Arbreda (Serinyà, Pla de l'Estany) i del Pla de l'Estany (Olot, Garrotxa)*, Facultat de Ciències, Departament de Biologia Animal, Biologia Vegetal i Ecologia, Universitat Autònoma de Barcelona, 1990; i Julià MAROTO, *El pas del paleolític mitjà al paleolític superior a Catalunya i la seva interpretació dins del context geogràfic franco-ibèric*, Universitat de Girona, 1994. Es publiquen nombrosos articles sobre l'ecologia prehistòrica de l'Arbreda: Francesc BURJACHS i Josette RENAULT-MISKOVSKY, “Paléoenvironnement et Paléoclimatologie de la Catalogne durant pres de 30.000 ans, du Würmien ancien au début de l'Holocène d'après la palinologie du site de l'Arbreda (Gérone, Catalogne)”, *Quaternaire*, 3, 2, (1992), pàg. 75-85; Francesc BURJACHS, “Paleopalinología del Paleolítico Superior de la Cova de l'Arbreda (Serinyà, Catalunya)”, *Estudios sobre Cuaternario. Medios sedimentarios. Cambios ambientales. Hábitat humano. Reunión Nacional sobre Cuaternario*, VIII, Asociación Española para el Estudio del Cuaternario, Universitat de València, 1994, pàg. 149-157; Marta MUÑOZ i Margarida CASADEVALL, “Fish remains from Arbreda Cave (Serinyà, Girona), northeast Spain, and their palaeoecological significance”, *Journal of Quaternary Science*, 12, 2, (1997), pàg. 111-115.

El 1989 tots els jaciments paleolítics del Pla de l'Estany figuren amb els seus coneixements i les bibliografies actualitzats en una important obra de síntesi: Josep CANAL i Eudald CARBONELL, *Catalunya Paleolítica*, Girona, Patronat Francesc Eiximenis, 1989.

La mandíbula de Banyoles va ser tornada a datar gràcies al travertí que havia conservat entre les branques mandibulars; Pere Alsius n'havia netejat l'exterior, però havia mantingut el travertí de dins de la brancada. Santiago Alcobé, professor de la Universitat de Barcelona, cap al 1956 havia netejat totalment la mandíbula i havia conservat la

roca, que ara servia per aplicar-hi els mètodes moderns de datació dels isòtops de l'urani. La mandíbula se situava al final del paleolític mitjà, com un fòssil dels últims homes de Neandertal: Ramon JULIÀ, J. BISCHOFF, "Radiometric Dating of Quaternary Deposits and the Hominid Mandible of Lake Banyolas", *Journal of Archaeological Science*, 18, 1991, pàg. 707-722.

El jaciment d'Incarcal, que havia començat a ser excavat els anys 80, ho ha seguit essent fins ara, i els seus resultats es poden considerar espectaculars, ja que ha proporcionat una fauna rica del plistocè inferior, amb una considerable bibliografia, tal com ha estat comentada en l'apartat anterior.

El 1994 es publica un llibre important sobre la mandíbula de Banyoles, que es pot considerar l'estat de la qüestió actual sobre aquesta mandíbula, on es recull, en un article historiogràfic sobre el fòssil, la pràctica totalitat de la bibliografia anterior: Julià MAROTO (ed.), *La mandíbula de Banyoles en el context dels fòssils humans del Plistocè*, Sèrie Monogràfica, 13, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques, 1994. I finalment les actes d'un col·loqui de la Comissió VII (Paleolític Superior) de la Unió Internacional de Ciències Prehistòriques i Protohistòriques que va tenir lloc a Banyoles el mes de maig de 1995, *El Món Mediterrani després del Pleniglacial, 18.000-12.000 BP*, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya, 1997.

NEOLÍTIC I EDAT DEL BRONZE. BIBLIOGRAFIA GENERAL

Existeixen algunes síntesis antigues sobre les troballes postglacials en jaciments arqueològics del Pla de l'Estany, entre les quals destaquen les següents: Manuel CAZURRO, "Las cuevas de Serriñá y otras estaciones prehistóricas del N.E. de Cataluña", *AIEC*, (1908), pàg. 44-48, i sobretot el magnífic treball sobre les coves de la Margenera (Serinyà) que signa Joan MALUQUER DE MOTES, "Yacimientos Postpaleolíticos. Materiales prehistóricos de Serriñá", *Instituto de Estudios Pirenaicos*, VI, (1948). De totes maneres, el resum general més útil continua essent el primer volum de la monografia dedicada a la comarca de Banyoles de Josep M. COROMINAS i Jaume MARQUÈS, *La comarca de Bañolas. Catálogo Monumental de la Provincia de Gerona*, fasc. I, Diputació de Girona, 1967; en aquest llibre podrem consultar l'estat dels coneixements sobre aquests períodes després de les excavacions de Josep M. Corominas.

En el moment del canvi de protagonistes en la recerca arqueològica al Pla de l'Estany, ens trobem d'entrada amb el compendi que coordinen Josep CANAL, Narcís SOLER, *El Paleolític a les comarques gironines...* Poc després es llegia la tesi de llicenciatura de Josep TARRÚS, *Els nivells ceràmics de les coves de Serinyà*, tesina de llicenciatura

ra, Universitat de Barcelona, 1978, inèdita; aquest treball posava al dia les dades sobre els moments postglacials de les coves de Serinyà, tant les de la Margenera com les del paratge del Reclau. El mateix autor realitzà una nova síntesi, anys després, ara només sobre les coves del paratge del Reclau: “El paratge del Reclau Viver (Serinyà), del neolític antic al bronze final”, *Quaderns del CECB. Homenatge al Dr. Josep Mª Corominas i Planellas*, vol. I, (1985), pàg. 239-262.

Pel que fa als estudis sobre jaciments concrets, el primer conegut és el de Pere ALSIUS, “La cova dels Encantats de Serinyà”, *Seminario de Bañolas*, 29 de setembre de 1874. Més endavant, entre els anys 40 i 50, Josep M. Corominas anirà publicant els seus treballs d'excavació a les coves de Serinyà i Martís: Josep M. COROMINAS, “La cueva Petita dels Encantats de Serinyà”, *Ampurias*, VI, (1944), pàg. 59-67; “La cueva del Reclau Viver de Serinyà”, *AIEG*, I, (1946), pàg. 209-223; “La excavación de la cueva del Reclau Viver de Serinyà”, *La labor de la Comisaría Pvincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948, Informes y Memorias*, 27, Madrid, 1952, pàg. 23-55; i “Noticiario Arqueológico: La cueva Mariver”, *Cuadernos del CECB*, (1952), pàg. 26-27. Ja en una etapa més recent, Josep Tarrús i després Àngel Bosch comencen a treballar en aquestes mateixes coves: Josep TARRÚS, “La cova de Mariver. Avanç sobre els seus materials”, *Amics de Besalú, III Assemblea d'Estudis del seu comtat*, (1976), pàg. 443-457; Josep TARRÚS, *La cova de Mariver. Estudi tipològic dels seus materials: Epigràfic, Montboló i Bronze*, Banyoles, Monografies del CECB, 1977, i Josep TARRÚS i Àngel BOSCH, “Els nivells postglacials de la cova d'En Pau (Serinyà, Pla de l'Estany)”, *Cypsela*, VIII, (1990), pàg. 21-47. Alguns estudis sobre aquests períodes tenen un caràcter més especialitzat, tot fent referència sempre a jaciments de la comarca: Manuel FUSTER, “Restos humanos neolíticos de Serinyà (Gerona)”, *Trabajos del Instituto Bernardino de Sahagún*, II, (1946), pàg. 21; i Àngel BOSCH, “Les destrals polides del Nord de Catalunya: tipologia i petrologia”, *Fonaments*, 4, (1984), pàg. 221-245.

NEOLÍTIC ANTIC I MITJÀ

Les primeres síntesis sobre aquestes etapes neolítiques es poden trobar en diversos treballs de Josep Tarrús, publicats entre 1980 i 1983: “Neolític Antic i Montboló a les comarques gironines. Noves evidències”, *Pyrenae*, 15-16, (1980), pàg. 43-60; “El neolític antic a les comarques gironines”, *Taula Rodona de Montserrat*, maig 1980, 1981, pàg. 33-57; “El neolític mitjà a les comarques gironines”, *Taula Rodona de Montserrat*, maig 1980, 1981, pàg. 87-101; “El neolítico antiguo en el nordeste de Catalunya”, *Colloque International de Préhistoire de Montpellier*, 1981, 1983, pàg. 143-156.

Posteriorment, ja als 90, apareixeran noves síntesis actualitzades, tant sobre el neolític antic com sobre el mitjà, entre les quals cal destacar la tesi doctoral d'Àngel Bosch: Àngel BOSCH, Josep TARRÚS, "Canvi cultural i hàbitat en el procés de neolitització de Catalunya", *Travaux de Préhistoire Catalane*, vol. 7, (1991), pàg. 61-70; Àngel BOSCH, *El Neolític Antic al N.E. de Catalunya*, Tesi doctoral, Girona, 1991, i "El neolítico antiguo en el nordeste de Cataluña. Contribución a la problemática de la evolución de las primeras comunidades neolíticas en el Mediterráneo Occidental", *Trabajos de Prehistoria*, 51, 1, (1994), pàg. 55-75; i Araceli MARTÍN, Josep TARRÚS, "Les groupes de l'horizon Néolithique Moyen catalan et ses rapports avec le chasséen", *Identité du Chasséen, Colloque International, Nemours 1989*, (1991), pàg. 81-90.

Les primeres notícies sobre el jaciment de la Draga, peça clau per a tots els estudis sobre el neolític antic al Pla de l'Estany, apareixen el 1992, quan es publiquen les actes dels congressos de Saragossa i Puigcerdà, celebrats l'any 1991: Gabriel ALCALDE, Sara ALIAGA, Àngel BOSCH, Ramon BUXÓ, Júlia CHINCHILLA, Oriol MERCADAL, Josep TARRÚS, "Hábitats del Neolítico Antiguo y Medio del Nordeste de Cataluña", *Simposio Aragón, Litoral Mediterráneo: intercambios culturales durante la Prehistoria*, 1990, Zaragoza, 1992, pàg. 335-343; i Josep TARRÚS, Júlia CHINCHILLA, Ramon BUXÓ, Maria SAÑA, "La Draga (Banyoles), un hàbitat lacustre del Neolític Antic", *IX Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà-Andorra 1991*, (1992), pàg. 89-92. Una mica després sorgeixen ja les primeres síntesis sobre el jaciment, a partir de les campanyes de 1990-1992, que ara per ara són les úniques amb què podem comptar: Josep TARRÚS, Júlia CHINCHILLA, Bibiana AGUSTÍ, Àngel BOSCH, Ramon BUXÓ, Xavier CLOP, Josep Miquel FAURA, Carles NAVARRO, Maria SAÑA, "La Draga. Primer hàbitat lacustre del Neolítico Antiguo en el Mediterráneo Occidental", *Revista de Arqueología*, 137, (1992), pàg. 8-16; Josep TARRÚS, Júlia CHINCHILLA, Bibiana AGUSTÍ, Àngel BOSCH, Ramon BUXÓ, Xavier CLOP, Josep Miquel FAURA, Carles NAVARRO i Maria SAÑA, "Avanç sobre l'assentament lacustre de La Draga (Banyoles, Pla de l'Estany)", *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, Barcelona, 1993, pàg. 13-27; Josep TARRÚS, Júlia CHINCHILLA, Àngel BOSCH, "La Draga (Banyoles), un hàbitat lacustre vora l'Estany, ara fa 7.000 anys", *Quaderns del CECB*, (1994), pàg. 57-79; Josep TARRÚS, Júlia CHINCHILLA, Àngel BOSCH, "La Draga (Banyoles): un site lacustre du Néolithique Ancien cardial en Catalogne", *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 91, 6, (1994), pàg. 449-456. Paral·lelament han anat sortint els informes d'excavació de cada campanya, fins a la de 1996, publicats dins de les Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona: Josep TARRÚS, Júlia CHINCHILLA, Bibiana AGUSTÍ, Àngel BOSCH, Ramon BUXÓ, Xavier CLOP, Josep Miquel FAURA, Carles NAVARRO, Maria SAÑA, "La Draga (Banyoles, Pla de l'Estany). 2^a

Campanya 1991", *Primeres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, 1992, pàg. 5-13; Júlia CHINCHILLA, Àngel BOSCH, Josep TARRÚS, Bibiana AGUSTÍ, Xavier CLOP, Josep Miquel FAURA, Carles NAVARRO, "La Draga (Banyoles, Pla de l'Estany). 3ª Campanya 1992", *Segones Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 1994, pàg. 1-16; i Àngel BOSCH, Júlia CHINCHILLA, Xavier NIETO, Joaquim RAURICH, Josep TARRÚS, "La Draga (Banyoles, Pla de l'Estany). Intervencions arqueològiques de 1994 i 1995", *III Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Santa Coloma de Farnés, 1996, pàg. 10-20. Sobre la Draga, a més, s'han escrit alguns treballs especialitzats, un sobre domesticació animal, un altre sobre recursos vegetals, a partir dels carbons recuperats dels focs, i un darrer sobre les eines de fusta neolítiques trobades l'any 1995 per l'equip del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya: Maria SAÑA, *Dinàmica del procés de domesticació animal al neolític antic català. L'exemple de la Draga (Banyoles, Pla de l'Estany)*, Treball de recerca presentat a la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993, inèdit; Raquel PIQUÉ, "La gestió dels recursos forestals a La Draga", *Rubricatum*, I, *Ier Congrés de Neolític a la Península Ibèrica*, (Gavà-Bellaterra 1995), Gavà, 1996, pàg. 57-63; i Àngel BOSCH, Júlia CHINCHILLA, Raquel PIQUÉ, Josep TARRÚS, "Hallazgo de los primeros utensilios de madera en el poblado neolítico de La Draga (Banyoles, Girona)", *Trabajos de Prehistoria*, 53, 1, (1996), pàg. 147-154.

Ja dins d'un context del neolític mitjà ple s'ha d'esmentar un treball interdisciplinari sobre la tomba de la fàbrica Agustí (Banyoles), l'únic que tenim a la comarca d'aquesta classe i època: Josep TARRÚS, "L'enterrament neolític de la Fàbrica Agustí (Banyoles)", *AIEG*, vol. XXVII, (1984), pàg. 9-16; Elisenda VIVES, "Les restes òssies humanes de la Fàbrica Agustí (Banyoles, Gironès)", *AIEG*, vol. XXVII, (1984), pàg. 17-30; i Domènec CAMPILLO, "Coaxtria en un individu neolític de la Fàbrica Agustí de Banyoles (Gironès)", *AIEG*, vol. XXVII, (1984), pàg. 31-34.

NEOLÍTIC FINAL I CALCOLÍTIC

Els primers treballs que es poden utilitzar com a síntesis específiques sobre el neolític final-calcolític del Pla de l'Estany daten dels anys 80, i els cal una posada al dia: Josep TARRÚS, "L'Alta i la Baixa Garrotxa del neolític al calcolític", *Ausa*, X, (1982), pàg. 131-151; i "Consideracions sobre el neolític final-calcolític a Catalunya", *Cypsela*, V, (1985), pàg. 47-57. En aquests moments és millor acudir a la tesi doctoral d'Assumpció Toledo sobre el calcolític i l'edat del bronze a les coves de les comarques de Girona: Assumpció TOLEDO, *La utilització de les coves des del Calcolític fins al Bronze Final (2.500-*

650 a.C.), Tesi doctoral, Universitat de Girona, 1990, inèdita; en aquest magnífic treball podrem trobar una síntesi del neolític final-calcolític del Pla de l'Estany actualitzada. Altres publicacions ens aporten dades sobre aspectes culturals concrets del neolític final-calcolític, però que en bona part han quedat superades pels treballs posteriors fets a la comarca: Josep M. COROMINAS, "Nuevo material neo-eneolítico de la Comarca de Bañolas", *Ampurias*, VI, (1944), pàg. 293-297; Josep TARRÚS, "La ceràmica campaniforme a la comarca de Banyoles", *Quaderns del CECB*, (1979), pàg. 12-21; Josep TARRÚS, "Le néolithique final (vérazien) a Serinyà (Gérone)", *Le Groupe de Véraza et la fin des temps néolithiques dans le Sud de la France et la Catalogne*, col·loqui dirigit per Jean Guilaïne a Narbona 1977, París, 1980, pàg. 72-75; i Josep TARRÚS, "La céramique à triangles hachurés et coupes en calotte de la grotte des Encantats (Serinyà, Gérone)", *Le Groupe de Véraza et la fin des temps néolithiques dans le sud de la France et la Catalogne*, (Narbona 1977), París, 1980, pàg. 160-163.

Els estudis sobre jaciments concrets són sempre els que conserven una vigència més gran. En aquest apartat podem incloure les publicacions sobre el megalitisme del Pla de l'Estany: Lluís ESTEVA, "El dolmen de Puig-Arrol", *Actes I Assemblea del Comtat de Besalú*, (1968), pàg. 297-303; Lluís ESTEVA, Erundino SANZ, "El dolmen de Canet d'Adri o de La Mota", *Quaderns del CECB. Homenatge al Dr. Josep Mª Corominas i Planellas*, vol. II, (1985), pàg. 95-116; i Josep TARRÚS, "El megalitisme interior de les comarques gironines", *Quaderns del CECB*, (1990), pàg. 67-80. El mateix podrem dir, pel que fa a la perdurabilitat, dels treballs sobre aspectes tecnològics (indústria òssia) o sobre temes especialitzats (ornaments i antropologia): Àngels PETIT, *Los objetos de adorno en los yacimientos eneolíticos de la Cataluña Oriental*, tesi de llicenciatura, UAB, Barcelona, 1973, inèdita; Àngels PETIT, "Objetos de adorno de lignito en el Calcolítico Catalán", *XIV Congreso Nacional de Arqueología*, (1975); Lluís A. GUERRERO, "Interpretación antropológica del dolmen de La Mota o de Canet d'Adri (Gerona)", *Quaderns del CECB. Homenatge al Dr. Josep Mª Corominas i Planellas*, II, (1985), pàg. 117-135; Elisenda VIVES, "La cova dels Encantats (Serinyà). Estudi antropològic", *Quaderns del CECB. Homenatge al Dr. Josep Mª Corominas i Planellas*, II, (1985), pàg. 23-27; i Josep Manel RUEDA, "La indústria òssia de les Encantades de Martís", *Quaderns del CECB. Homenatge al Dr. Josep Mª Corominas i Planellas*, II, (1985), pàg. 9-22.

L'EDAT DEL BRONZE

La millor síntesi actual sobre aquest període es pot trobar, novament, en la tesi doctoral d'Assumpció Toledo, que s'ocupa del conjunt de les comarques de Girona entre el Calcolític i l'edat del bronze: Assumpció TOLEDO, *La utilització de les coves des del Cal-*

colític fins al Bronze Final...; hi apareix tota la informació necessària i al dia sobre l'edat del bronze al Pla de l'Estany. Per a les etapes més recents, ja dins del bronze final i la primera edat del ferro, comptem amb un antic treball de Josep M. COROMINAS, "Los celtas en Serifiá", *II Congreso de Arqueología Nacional*, 1952, pàg. 297-302; però sobretot amb la tesi doctoral, publicada, d'Enriqueta PONS, *L'Empordà de l'Edat del Bronze a l'Edat del Ferro*, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1984. Aquesta tesi ens informa perfectament sobre el bronze final i la primera edat del ferro de la comarca.

No hi ha gaire bibliografia sobre jaciments concrets de l'edat del bronze. En tot cas podem fer referència als treballs de Josep M. COROMINAS, "El hacha de bronze de Serifiá", *Ampurias*, VI, (1944), pàg. 297-299; i Josep TARRÚS, "La cova de Pau III (Serinyà, Gironès)", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona, 1982, pàg. 117.

Finalment, pel que fa a estudis especialitzats sobre aspectes tecnològics o antropològics de l'edat del bronze del Pla de l'Estany, hem d'esmentar els següents: Josep M. COROMINAS, "Huesos perforados en V en la Cueva Encantadas de Martís (Espone-llá)", *V Congreso de Arqueología Nacional*, Zaragoza, 1959, pàg. 121-127; Elisenda VIVES, "Les restes òssies humanes del bronze de Mollet III", *Quaderns del CECB, Homenatge al D. Josep Mª Corominas i Planellas*, vol. II, (1985), pàg. 157-161; i Jean-Roger BOURHIS, Jacques BRIARD, Montserrat MATARÓ, Jean Pierre PAUTREAU, Assumpció TOLEDO, "Anàlisi d'objectes protohistòrics de coure i bronze del nord de Catalunya", *Cypsela*, XI, (1996), pàg. 27-33. Aquest darrer estudi ens documenta sobre la composició química de les eines de bronze trobades en jaciments del Pla de l'Estany.

ÈPOCA ANTIGA

Una de les primeres síntesis, molt meritòria, pel plantejament obert i la formulació constant d'hipòtesis de treball, fou la de Miquel TARRADELL, *Les arrels de Catalunya*, Barcelona, Vicens-Vives, 1962. Diverses obres han intentat donar una imatge globalitzadora del procés històric a Catalunya, encara útils pels seus continguts, com *Història de Catalunya*, I, Barcelona, Salvat, 1978, de la qual hem seleccionat diversos articles: Joan MALUQUER DE MOTES, "El comerç mediterrani: grecs, fenicis i etruscs", pàg. 140-167; M. Ángeles RINCÓN, "Els ibers: fonts literàries i tribus", pàg. 168-175; Joan MALUQUER DE MOTES, "Els ibers: art, arquitectura, llengua i escriptura", pàg. 176-196; Antoni ARRIBAS, "L'economia i les estructures sòcio-polítiques dels ibers", pàg. 197-206; Marina PICAZO, "Guerra púnica i conquesta romana", pàg. 208-215; Miquel TARRADELL, "La romanització", pàg. 216-238; Pere de PALOL, "El Baix Imperi",

pàg. 239-256; Joan BASTARDAS, “Educació i cultura”, pàg. 257-261; Josep GUI-TART, “El domini visigòtic”, pàg. 262-268. Hi ha una aportació més pobra del que hom podia suposar, per diverses qüestions, a Joan MALUQUER DE MOTES, *Prehistòria i Edat Antiga (fins al segle III)*. *Història de Catalunya*, I, Barcelona, Eds. 62, 1987; pel que fa a la fi del món antic, podeu consultar els tres primers capítols de Josep M. SAL-RACH, *El procés de feudalització (segles III-XII)*. *Història de Catalunya*, II, Barcelona, Eds. 62, 1987. De la síntesi més recent, *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, 1, *Els temps prehistòrics i antics fins al segle V*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, en realitzem la selecció d'articles consultats: M. Eugènia AUBET, Enric SANMARTÍ, “La incorporació a les civilitzacions mediterrànies”, pàg. 220-243; Pierre GUÉRIN, Helena BONET, “Els ibers: assentaments, organització i explotació del territori”, pàg. 244-261; Joan SANTACANA, Josep POU, “Les societats ibèriques: economia i política”, pàg. 262-281; Joaquín RUIZ DE ARBULO, “La desestructuració de les societats ibèriques i el nou ordre romà”, pàg. 284-301; Josep M. NOLLA, “Organització i explotació del territori sota l'Imperi”, pàg. 302-317; Marc MAYER, Isabel RODÀ, “La societat romana”, pàg. 318-339; Joaquín RUIZ DE ARBULO, “L'escenari urbà: poder i ideologia”, pàg. 340-361; Arturo PÉREZ, “La vida quotidiana”, pàg. 362-379; Pere de PALOL, “La Baixa romanitat i l'etapa visigòtica”, pàg. 380-403.

Des d'un punt de vista de la dada arqueològica es poden veure les obres col·lectives següents: AAVV, *L'arqueologia a Catalunya, avui*, catàleg de l'exposició, Barcelona, 1982; AAVV, *Roma a Catalunya*, Generalitat de Catalunya, catàleg de l'exposició, Barcelona, 1992.

Els resums generals sobre la història de la comarca són molt antics: Pere ALSIUS, *Ensaig històrich sobre la vila de Banyolas...*; Lluís G. CONSTANS, *Bañolas*, Banyoles, 1951, on per al nostre període cal consultar sobretot les pàgines 68-79. Josep M. COROMINAS, Jaume MARQUÈS, “La comarca de Bañolas. Fasc. I.”...; Josep M. COROMINAS, Jaume MARQUÈS, Jaume BUTIÑÁ, “Orígenes de la ciudad de Bañolas”, RG, 39, (1967), pàg. 75-81. El resum més recent que s'ofereix a l'apartat “El marc històric”, que forma part de Miquel GALIMANY, “El marc històric”, a “El Pla de l'Estany”, *Catalunya Romànica*, V, *el Gironès, la Selva, el Pla de l'Estany*, Barcelona, 1991, en concret pàg. 365-367, no representa cap novetat respecte de les citacions anteriors. Algunes dades a Joaquim PLA I CARGOL, “Restos ibéricos, griegos y romanos en las comarcas gerundenses”, RG, 30, (1965), pàg. 19-34.

Pel que fa a la descripció geològica i geogràfica, disposem de dues monografies: Erundino SANZ, *Porqueres. Descripción de la cuenca del lago de Banyoles*, Banyoles, Cuadernos del CECB, 1972; i Ramon JULIÀ, *La conca lacustre de Banyoles-Besalú*, Girona, Monografies del CECB, 1980.

Hi ha dues cartes arqueològiques que permeten de conèixer la densitat de jaciments i troballes del període cronològic que tractem aquí. La primera comprèn l'àmbit geogràfic de les comarques gironines, però se cenyeix als períodes ibèric, romà i romà tardà: Josep M. NOLLA, Josep CASAS, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N-E de Catalunya*, Girona, 1984; la segona és la carta arqueològica de la comarca, elaborada per encàrrec institucional, que recull els jaciments de totes les cronologies: Susanna CASELLAS, Xavier ROCAS, *Inventari del patrimoni arqueològic de Catalunya. Pla de l'Estany*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992.

EL POBLAMENT IBÈRIC DE LA COMARCA

Hi ha diversos treballs que cal esmentar, com ara els següents: Anna M. PUJOL, *La población prerromana del extremo nordeste peninsular. Génesis y desarrollo de la cultura ibérica en las comarcas gerundenses*, Bellaterra (Barcelona), 1989; Enriqueta PONS, *Las agrupaciones culturales de l'Empordà i el seu entorn adjacent en el període de transformació de l'Edat del Bronze a la del Ferro... i l'Empordà de l'Edat del Bronze a l'Edat del Ferro...*; Jordi ROVIRA, "Algunos comentarios en torno al substrato indígena de la Edad del Bronce en el origen del mundo ibérico en Cataluña", Eduard RIPOLL, Miquel LLONGUERAS, Enric SANMARTÍ, (eds.), *Simposi Internacional "Els Orígens del Món Ibèric" (Barcelona-Empúries, 1977)*, *Ampurias*, 38-40, (1976-1978), pàg. 549-558. També recollits en l'edició d'aquest simposi: M. Aurora MARTÍN, "Los orígenes de la iberización en la zona costera del nordeste de Catalunya", pàg. 187-196; Yves SOLIER, "La culture ibéro-languedocienne aux VIe-Ve siècles", pàg. 211-264; M. Aurora MARTÍN, Enric SANMARTÍ, "Aportación de las excavaciones de la "Illa d'en Reixach" al conocimiento de la iberización en el norte de Catalunya", pàg. 431-447. A falta de la publicació definitiva, sobre l'excavació de Sant Martí d'Empúries podeu consultar Xavier AQUILUÉ, Lurdes BURÉS, Pere CASTANYER, Marta SANTOS, Joaquim TREMOLEDA, "Excavacions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (L'Escala, Alt Empordà)", *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 1996, pàg. 52-64.

Sobre la tribu ibèrica que habitava la zona: Joaquim BOTET I SISÓ, "Provincia de Gerona", *Geografía General de Catalunya*, dirigida per F. Carreras Candi, Barcelona, s.d.; M. de Tura BOLÓS, "El Gironès", *Geografía de Catalunya*, dirigida per Lluís Solé i Sabarís, Barcelona, Aedos, 1964; aquestes grans obres no es plantegen la discussió de la cita de Ptolemeu i admeten un poblament dels ausetans. Altres estudiosos han proposat un poblament indiget: Nino LAMBOGLIA, "La formazione del municipio di Emporiae", *Rivista di Studi Liguri*, XXXIX, (1973), pàg. 22-24; o bé, Eduard RIPOLL, "El problema dels Indiquetes en

relació a la ciutat d'Empúries", *Els pobles pre-romans del Pirineu. 2on Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (1976), Puigcerdà, 1978, pàg. 137-146. Hi ha hagut opinions menys definides, com la de Miquel TERRADELL, *Les arrels de Catalunya...* El recull de les fonts referides a la península Ibèrica es troba a la gran obra d'Adolf SCHULTEN, *Fontes Hispaniae Antiquae*, Barcelona, editada entre els anys 1922 i 1947. Un estat de la qüestió, amb el recull de les principals posicions, el trobareu a Josep BURCH, Josep M. NOLLA, "Gerunda i els ausetans. Una qüestió recurrent", *AIEG*, XXXV, (1995), pàg. 9-23, on es creu indefensable la cita clàssica. Sobre l'esment i la localització dels *castellauni*, Rafael TORRENT, "Beseda, poblado ibérico de Bañolas", *Cuadernos del CECB*, (1956), pàg. 86-112; Pere BOSCH GIMPERA, *Etnologia de la península ibèrica*, Barcelona, 1932.

El poblat de Porqueres és l'únic que ha estat l'objectiu de diverses campanyes d'excavació i que, malgrat les mancances, ha generat una notable bibliografia. Aquesta, no obstant això, hauria estat insuficient si no haguéssim pogut accedir a diversos informes i memòries d'excavació. Treballs de caràcter general: Lluís PERICOT, Miquel OLIVA, "Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona", *AIEG*, II, (1947), pàg. 272-274; Lluís PERICOT, "La arqueología de la provincia de Gerona", *RG*, 1, (1955); Lluís PERICOT, Josep M. COROMINES, Miquel OLIVA, Francesc RIURÓ, Pere de PALOL, "La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948", *Informes y Memorias de la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas*, 27, (1952), pàg. 146-147; Miquel OLIVA, "La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1952-1953", *Informes y Memorias de la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas*, 30, (1954); Miquel OLIVA, "Actividades de la Delegación Provincial del Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas de Gerona en 1956", *AIEG*, XI, (1956-57), pàg. 269-344; Tomàs CORTADA, Pere SERRAMITJANA, "Porqueras. Antiguo poblamiento junto al lago", *RG*, 42, (1968), pàg. 63-67.

Respecte dels resultats de les excavacions: Salvador SARQUELLA, "Porqueres. Inici de l'excavació d'un camp de sitges", *RG*, 53, (1970), pàg. 62-65; M. Carme DOMÈNECH, *Aportación al estudio del yacimiento de Porqueres*, tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona, 1975, inèdita. També d'aquesta autora, "Castell de Porqueres, yacimiento ibero-romano junto a l'Estany de Banyoles", *XV Congreso Nacional de Arqueología*, Lugo 1977, Saragossa, 1979, pàg. 869-878; "Les excavacions de Porqueres", *III Asamblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú*, (1976), pàg. 133-147; "Porqueres, poblat ibero-romà vora l'estany de Banyoles", *Informació Arqueològica*, 25, (1977), pàg. 213-214; "Mas Castell de Porqueres, Banyoles", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys. Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, 1, Barcelona, 1982, pàg. 204-205.

CULTURA MATERIAL

Hi ha estudis diversos sobre la cultura material. Sobre metal·lúrgia i la introducció del ferro, amb especial esment de peces procedents de Porqueres: M. del Vilar VILA, *El armamento prerromano de la provincia de Gerona*, tesi de llicenciatura, 1975, inèdita; Encarna SANAHUJA, “Instrumental de hierro agrícola e industrial de la época íbero-romana en Catalunya”, *Pyrenae*, 7, (1971), pàg. 61-110; J. AULADELL, “Metal·lúrgia i útils fèrrics agrícoles/ramaders preromans a l'àrea laietana”, *Gala*, 2, (1993), pàg. 227-236; AAVV, *Du silex à la pondre. 4000 ans d'armement en Val de Saône*, Montagnac, Éditions Munique Mergoïl, 1990, (Expositions 1990-91); M. del Mar BARRIL, “Instrumentos de hierro procedentes de yacimientos celtibéricos de la provincia de Soria en el Museo Arqueológico Nacional”, *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, X, (1992), pàg. 5-24; Miquel OLIVA, Francesc RIURÓ, “Nuevos hallazgos en la necrópolis hallstática de Anglès (Gerona)”, *Pyrenae*, 4, (1968), pàg. 67-99; Pere de PALOL, *La necrópolis hallstática de Agullana (Gerona)*, I, Madrid, Biblioteca Prehistórica Hispana, 1958; Enriqueta PONS, “Origin of the villages. Iron metallurgy in l'Empordà. Girona. Spain. The Social an Economic Contextes of Technological Change”, *The World Archeological Congress*, Southhampton, 1986; Carme ROVIRA, “Agricultura i desenvolupament tecnològic a la Protohistòria: la introducció del ferro”, Josep M. FULLOLA, Jordi JOAN (Coord), *Paleontobotànica aplicada a l'arqueologia Prehistòrica*, Barcelona, 1994.

Miquel CURA, Josep CASTELL, “Les ceràmiques a vernís negre de Porqueres”, *III Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú*, (1976), pàg. 121-132; Enriqueta PONS, “Una sivella de cinturó de placa hexagonal i taló rectangular trobada al jaciment de Porqueres (Banyoles)”, *III Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú*, (1976), pàg. 257-263; i de la mateixa autora, amb un recull de totes les peces trobades a les nostres comarques: “Sivelles de cinturó de taló rectangular i placa poligonal trobades al N.E. de Catalunya”, *Cypsela*, II, (1976), pàg. 91-120; M. Aurora MARTÍN, “La ceràmica decorada amb pintura blanca de les comarques costeres del N.E. de Catalunya”, *Cypsela*, II, (1976), pàg. 145-160; Rosó VILARDELL, “Fíbules íbero-romanes de Porqueres”, *Quaderns del CECB*, (1979), pàg. 22-27; Josep M. NOLLA, “La ceràmica d'engalba blanca. Una nova aportació a l'estudi del període baix-republicà (segles II-I a. C.) al Nord-Est del Principat”, *Estudi General. Miscel·lània commemorativa del X Aniversari del Col·legi Universitari de Girona*, 1, vol. 1, (1981), pàg. 51-62, i també “Les ceràmiques indígenes fines del nord-est de Catalunya. Una forma nova de la ceràmica d'engalba blanca”, *Quaderns del CECB. Homenatge al Dr. Josep Maria Corominas*, II, (1985), pàg. 189-195; Pere CASTANYER, Assumpta ROURE, “Porqueres: noves aportacions a la seva periodització partint de l'estudi ceràmic”, *Quaderns del CECB. Homenatge al Dr. Josep Maria Corominas*, II, (1985), pàg. 175-187.

POBLAMENT I TROBALLES

M. Aurora MARTÍN, “L’arqueologia prehistòrica, protohistòrica i clàssica a la zona de l’antic Comtat de Besalú. Estat de la qüestió”, *V Assemblea d’Estudis sobre el comtat de Besalú*, (1983), pàg. 103-112. L’única referència sobre el poblat del Castellar del Portell pot ser consultada a Joan BADIA, “El poblat de Castellar del Portell”, a “Crespià”, *Catalunya Romànica*, V, *El Gironès, La Selva, El Pla de l’Estany*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991, p. 427. Un altre jaciment proper s’estudia a M. Carme DOMENECH, “Puig de Can Cendra, Estanyol, Bescanó”, *Les Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els Darrers Anys, Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, I, Barcelona, 1982.

Un recull dels principals camps de sitges ibèrics de la zona a Pere CASTANYER, Assumpta ROURE, Joaquim TREMOLEDA, “Cornellà de Terri i el seu entorn durant l’època romana”, *Cornellà de Terri. Pregons i estudis. Mil·lenari del primer document escrit sobre el poble de Cornellà*, Cornellà de Terri, 1986, pàg. 45-48; un estudi dels materials i la cronologia d’aquests jaciments: Joaquim TREMOLEDA, Assumpta ROURE, Pere CASTANYER, “Recull i estudi dels materials romans de l’àrea de Banyoles”, *Quaderns del CECB. Homenatge a Pere Alsius i Torrent*, (1986-1987), pàg.121-145. Un darrer recull actualitzat i contextualitzat en tota la zona del nord-est es pot trobar a la tesi doctoral de Josep BURCH, *L’emmagatzematge de cereals en sitges d’època ibèrica al nord-est de Catalunya*, tesi doctoral, inèdita, Universitat de Girona, 1996. Un dipòsit d’àmfores ibèriques trobades a Fontcoberta: Pere CASTANYER, Joaquim TREMOLEDA, “Prospecció al terme de Fontcoberta, Pla de l’Estany. (Campanya 1988)”, *Cypsela* IX, (1992), pàg. 227-232. L’estudi de les monedes gregues trobades a la cova del Reclau-Viver de Serinyà apareix a Josep M. COROMINAS, “Hallazgo de ocho dracmas y cuatro divisores ampuritanos en Serifiá”, *Ampurias*, VI, (1944), pàg. 327-329.

EL PERÍODE ROMÀ

Els primers treballs de síntesi sobre la romanització de la zona gironina són: Josep M. NOLLA, Xavier NIETO, “Alguns aspectes de la Romanització al Nord-Est de Catalunya”, *Els pobles pre-romans del Pirineu*, 2 Col·loqui Internacional d’Arqueologia de Puigcerdà, Institut d’Estudis Ceretans, (1976), pàg. 235-244. És de gran interès, i encara vigent, la síntesi històrica exposada a la carta arqueològica: Josep M. NOLLA, Josep CASAS, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d’època romana al N-E de Catalunya...*, pàg. 21-52; un resum a Josep CASAS, Josep M. NOLLA, “La fi del món indígena i els inicis de la romanització a les comarques nord-orientals de Catalun-

ya", Jordi BERTRANPETIT, Elisenda VIVES, (eds.), *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra la Vella, 1995, pàg. 137-143. Una síntesi més actual sobre la romanització del camp al N.E. de Catalunya es troba a Josep CASAS, Pere CASTANYER, Josep M. NOLLA, Joaquim TREMOLEDA, *El món rural romà a Catalunya. L'exemple de les comarques nord-orientals*, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques, 1995.

Diversos treballs combinaven la toponímia i l'etimologia amb les troballes i notícies arqueològiques de la comarca, com per exemple: Josep M. COROMINAS, Jaume MARQUÈS, Jaume BUTINYÀ, "Orígenes de la ciudad de Bañolas", RG, 39, (1967), pàg. 75-79; Jaume MARQUÈS, "Toponímia bañolense y su etimología", RG, 41, (1967), pàg. 41-46.

VIES ROMANES I COMUNICACIÓ

Les vies romanes són tractades a Lluís G. CONSTANS, *Bañolas...*, sobretot pàg. 53-54; Lluís G. CONSTANS, "¿Transcurría por Guialbes la Vía Augusta? Hallazgo de un importante documento", AIEG, V, (1950), pàg. 223-227. Una visió global de la xarxa viària romana a les comarques gironines apareix a Josep M. NOLLA, Josep CASAS, *Carta arqueològica de les comarques de Girona...*, pàg. 53-70; específicament, Josep CASAS, *La via romana del Capsacosta*, Diputació de Girona, 1984. Una torre romana que domina els passos i el territori s'estudia a Jordi TURA, "Castell de Falgars, una torre romana a la Garrotxa", *Cypsela*, IX, (1991), pàg. 111-119.

POBLAMENT I MATERIALS ROMANS

Pel que fa a conjunts materials procedents bàsicament de Vilauba i del forn d'Ermedàs, es poden consultar Josep CASAS, Pere CASTANYER, Josep M. NOLLA, Joaquim TREMOLEDA, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Sèrie monogràfica, 12, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques, 1990, i dels mateixos autors, "Les ceràmiques comunes locals del N.E. de Catalunya", *Ceràmica comuna d'època alto-imperial. Estat de la qüestió*, (Empúries 14-16 de març de 1994), Monografies Emporitanes, VIII, Museu d'Arqueologia de Catalunya - Empúries, 1995, pàg. 99-127.

Específicament sobre la troballa i l'estructura del forn d'Ermedàs: Josep TARRÚS, Assumpta ROURE, "Un forn romà de ceràmica a Ermedàs (Cors)", *El Bagant*, 22,

(1983), pàg. 26-27; Joaquim TREMOLEDA, “Anàlisi de l’organització dels tallers locals de ceràmica a les comarques gironines”, *Ceràmica comuna d’època alto-imperial. Estat de la qüestió...*, pàg. 75-94.

Les primeres notícies sobre la descoberta de Vilauba a causa de l’obertura de la carretera a Pujarnol varen aparèixer a la premsa local, obra de diversos erudits: Ramon ALSIUS, Jaume BUTINYÀ, “De les troballes romanes a Vilauba”, *El Banyolí*, (28 de febrer de 1932), pàg. 6-8, i “Les troballes a Vilauba”, *El Banyolí*, (març de 1932), pàg. 5-6. Igualment els diaris del moment es feren ressò de la troballa, i amb data del 2 de març aparegué un article al *Diari de Girona* signat per Ricart MASÓ; també el 3 de març de 1932 a *El Autonomista* de Girona, i dos dies després, a *La Publicitat* de Barcelona.

La represa de les excavacions, continuades a Vilauba des de 1978, ha produït nombrosos treballs i estudis. Entre els primers cal destacar la notícia de Josep M. NOLLA, Josep TARRÚS, “La campanya de 1978 a la vil·la romana de Vilauba”, *RB*, 583, (gener de 1979), pàg. 7; el va seguir la publicació dels resultats científics: Josep M. NOLLA, Josep TARRÚS, “Noves excavacions a la vil·la romana de Vilauba (Camós)”, *RG*, 90, (1980), pàg. 17-24, i Josep M. NOLLA, Josep TARRÚS, Júlia CHINCHILLA, “La vil·la romana de Vilauba (Camós), la campanya de 1978 i els materials de 1932”, *Quaderns del CECB*, (1980-1984), pàg. 49-98.

Durant el període de col·laboració catalanobritànica, sobre les excavacions de Vilauba s’elaboraren diversos treballs: Rick F. J. JONES, Simon J. KEAY, Josep M. NOLLA, Josep TARRÚS, “The late Roman villa of Vilauba and its context. A first report on field-work and excavation in Catalunya, North-east Spain”, *The Antiquaries Journal*, LXII, Part II, (1982), pàg. 245-282; també dels mateixos autors, “Landscape, ancient settlement and survey archaeology in Catalunya”, *Papers in Iberian archaeology*, B.A.R., International Series 193, Oxford, 1984, pàg. 460-464. A més, Josep TARRÚS, “Vilauba. Les arrels romanes”, *El Bagant*, 13, (1982), pàg. 19-25; Josep M. NOLLA, “Vilauba (Camós)”, *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys. Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, 1, Barcelona, 1982, pàg. 332. El balanç d’aquest lustre de treball va ser publicat amb la primera monografia sobre una vil·la romana excavada a Catalunya, que incloïa un primer intent de combinar estudis que donessin idea de la diversitat de dades que aporten les excavacions: Assumpta ROURE, Pere CASTANYER, Josep M. NOLLA, Simon J. KEAY, Josep TARRÚS, *La vil·la romana de Vilauba (Camós). Estudi d’un assentament rural (Campanyes de 1979-85)*, Girona, Centre d’Investigacions Arqueològiques de Girona, 1988.

El relleuament dels treballs a partir de 1986, a càrrec només d’un equip català, fins a l’actualitat ha aportat el període de troballes més espectacular del jaciment, que es reflecteix en la publicació de diversos treballs, amb ràpides visions globals sobre

l'estat de la recerca a Pere CASTANYER, Assumpta ROURE, Joaquim TREMOLEDA, "La vil·la romana de Vilauba (Camós). 9 anys d'excavacions –Resultats i perspectives–", *RB*, 672, (1986), pàg. 11-13; "La vil·la romana de Vilauba després de 10 anys de recerca", *RG*, 126, (1988), pàg. 67-74; "Les darreres excavacions a la vil·la romana de Vilauba: la part residencial", *Tribuna d'Arqueologia*, 1988-1989, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1989, pàg. 63-70. L'excavació dels àmbits del rebost i el larari amb les troballes efectuades a l'interior: Pere CASTANYER, Assumpta ROURE, Joaquim TREMOLEDA, "Dioses Lares. El larario de Vilauba", *Revista de Arqueología*, 89, (1988), pàg. 50-57; Joaquim TREMOLEDA, Pere CASTANYER, Assumpta ROURE, "Vilauba: estudi preliminar del larari de la vil·la", *Cypsela*, VII, (1989), pàg. 49-69; Pere CASTANYER, Joaquim TREMOLEDA, Assumpta ROURE, "Troballa d'una peça de l'Aouja a Vilauba", *Quaderns del CECB*, (1990), pàg. 80-92, i també "Un conjunt ceràmic de finals del segle III d.C. a Vilauba (Camós, Pla de l'Estany)", *Cypsela*, VIII, (1991), pàg. 157-191; Assumpta ROURE, Joaquim TREMOLEDA, Pere CASTANYER, "Troballa d'un conjunt monetari a Vilauba", *Quaderns del CECB*, 1990-1991, (1992), pàg. 67-84; "Troballa d'un conjunt monetari a Vilauba", *Empúries*, 48-50, (1993), pàg. 268-281. Notícies breus sobre campanyes concretes d'excavació a Pere CASTANYER, Joaquim TREMOLEDA, "Vilauba, Camós", *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana (Campanyes 1982-1989)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, pàg. 185-186; Pere CASTANYER, Joaquim TREMOLEDA, "Datos recientes sobre la investigación arqueológica de la villa romana de Vilauba (Camós, Girona)", *Journal of Roman Archaeology*, 6, (1995), pàg. 275-277. Joaquim TREMOLEDA, Pere CASTANYER, "Noves consideracions sobre la vil·la romana de Vilauba. La campanya de 1991", a *I Jornades d'Arqueologia de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, 1992, pàg. 89-96; Pere CASTANYER, Joaquim TREMOLEDA, "Resultats de les dues darreres campanyes d'excavació a la vil·la romana de Vilauba", *Segones Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 1994, pàg. 130-136.

Hi ha també un resum de la romanització a la comarca i de la vil·la de Vilauba als textos de l'exposició "Vilauba, 12 anys de recerca arqueològica", exposada al Club XX de Banyoles durant els mesos d'abril i maig de 1990, i que avui forma part de la sala romana del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles, aplegats en un dossier per a les escoles.

La importància d'aquesta vil·la pel que fa a l'aportació de novetats en metodologia arqueològica és innegable: Assumpta ROURE, "La primera experiència amb l'escola anglesa: Vilauba", *Harris Matrix, sistemes de registre en arqueologia*, 1, Lleida, 1992, pàg. 18-38; Josep M. NOLLA, Pere CASTANYER, Joaquim TREMOLEDA,

“Nuevos sistemas de registro: la experiencia de Vilauba”, *Ciencias, metodologías y técnicas aplicadas a la arqueología*, *Ciència oberta*, 4, (1992), pàg. 173-183.

Vegeu els articles i els treballs que recullen dades sobre la comarca en època romana: Jaume BECH, “Hallazgo de restos humanos de época romana en Esponellá (Gerona)”, *Ampurias*, XXIX, (1967), pàg. 281-287; Joaquim TREMOLEDA, Assumpta ROURE, Pere CASTANYER, “Recull i estudi dels materials romans de l'àrea de Banyoles”, *Quaderns del CECB. Homenatge a Pere Alsius i Torrent*, (1986-1987), pàg. 121-145; Pere CASTANYER, Assumpta ROURE, Joaquim TREMOLEDA, “Cornellà de Terri i el seu entorn durant l'època romana”, *Cornellà de Terri. Pregons i estudis...*, pàg. 45-48; Pere CASTANYER, Joaquim TREMOLEDA, “Prospecció al terme de Fontcoberta, Pla de l'Estany (Campanya 1988)”, *Cypsela*, IX, (1992), pàg. 227-232; Miquel OLIVA, “Nuevas estaciones romanas en Riudellots de la Creu, La Mota y Palol de Rebardit”, *AIEG*, III, (1948); “La Mota. Bañolas (Gerona)”, *Noticiario Arqueológico Hispánico*, (1952), pàg. 217; Josep M. COROMINAS, “La cueva del Reclau Viver de Serriñá”, *AIEG*, I, (1946), pàg. 210-211; Miquel OLIVA, “Restos romanos del Museo. Sección Lapidaria. Instalaciones de 1943”, *Monumentos de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 9-10, 1948-49, pàg. 82-83; Isabel RODÀ, “Reseña de los hallazgos arqueológicos en los términos municipales colindantes con Sant Julià de Ramis”, *RG*, 66, (1974), pàg. 71-76; Josep BOTET I SISÓ, “Hallazgo de un *dolium* en Santa Llogaia del Terri”, *RG*, 17, (1893), p. 289; Alberto BALIL, Miquel OLIVA, Eduard RIPOLL, “Actividades arqueológicas en Catalunya durante los años 1952 y 1953”, *Archivo Español de Arqueología*, XXVIII, (1955), pàg. 172; Lluís PERICOT, Miquel OLIVA, “Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas en Gerona”, *AIEG*, VI, (1951), pàg. 361; i “Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas en Gerona”, *AIEG*, VII, (1952), pàg. 363.

EL BAIX IMPERI, L'ANTIGUITAT TARDANA I EL DOMINI VISIGÒTIC

A més de les síntesis ja esmentades, es pot trobar un recull de dades d'època romana tardana a Joan BADIA, “El marc històric”, capítol introductori d'AAVV, *L'Empordà, I, Catalunya Romànica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1990, pàg. 19-38. D'àmbit més ampli: Pere de PALOL, “Del Baix Imperi a la presència dels àrabs”, *Homenatge a Josep Pella i Forgas*, Castelló d'Empúries, 1987, pàg. 123-128.

Manuels d'arqueologia cristiana a Josep GUDIOL, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, I, Vic, Tipografia Balmesiana, 1931; Pere DE PALOL, *Arqueología cristiana de la España Romana (siglos IV-VI)*, Madrid-Valladolid, CSIC, 1967, en concret sobre Por-

queres, pàg. 37, nota 22. El més recent, tot i que no recull cap cas de la comarca: Cristina GODOY, *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*, UB, 12, Universitat de Barcelona, 1995. També Narcís M. AMICH, Josep M. NOLLA, *Girona goda i sarraïna*, Girona, ADAC, 1992; Josep M. NOLLA, Narcís AMICH, *Els orígens del cristianisme i la Baixa Antiguitat al nord-est de Catalunya. Una aproximació*, en premsa. Un cas concret i proper de necròpolis visigòtica i altimperial a Lluís Esteve CASELLAS, Bibiana AGUSTÍ, Jordi MERINO, "La necròpolis de Les Goges. El món sepulcral en el període alt-medieval al nord-est peninsular", Bibiana AGUSTÍ, Josep BURCH, Jordi MERINO, (eds.), *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis, anys 1991-1993*, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995, pàg. 109-123; cal consultar també l'estudi antropològic d'Anna M. MESTRE, Bibiana AGUSTÍ, "Les condicions de vida de les Goges. Aspectes antropològics i paleopatològics d'una població alt-medieval", pàg. 129-136, recollit a la mateixa monografia.

Sobre la cultura material d'aquest període: Josep CASAS, Pere CASTANYER, Josep M. NOLLA, Joaquim TREMOLEDA, *Ceràmiques comunes i de producció.... Els períodes tardans de Vilauba assimilables a les fases IV i V es poden trobar a la monografia d'Assumpta ROURE, Pere CASTANYER, Josep M. NOLLA, Simon J. KEAY, Josep TARRÚS, La vil·la romana de Vilauba (Camós..., pàg. 63-91; Joaquim PLA I CAR-GOL, "Períodos paleocristiano, visigótico y prerrománico en las comarcas gerundenses", RG, 31, (1966), pàg. 7-20. Paral·lels de l'arnès de Vilauba apareixen a Pere de PALOL, "Algunas piezas de adorno de arnés de época tardorromana e hispano visigoda", *Archivo Español de Arqueología*, 86, (1952), pàg. 279-319; i del mateix autor, "Bronces de arnés con representaciones zoomórficas", *Ampurias*, XV-XVI, (1953-1954), pàg. 279-292. Pere CASTANYER, Josep M. NOLLA, Joaquim TREMOLEDA, "Un fermall de bronze procedent dels nivells d'abandonament de Vilauba (Camós, Pla de l'Estany)", *Quaderns del CECB*, en premsa; paral·lels a Pere de PALOL, "Fíbulas y broches de cinturón de época visigoda en Catalunya", *Archivo Español de Arqueología*, XXIII, (1950), pàg. 73-98. Un interessantíssim estudi de conjunt de les necròpolis tardanes d'Empúries a Josep M. NOLLA, Jordi SAGRERA, "*Ciuitatis Impuritanae Coementeria*. Les necròpolis tardanes de la Neàpolis", *Estudi General*, 15, (1995), i, en particular, sobre els fermalls de cinturó consulteu les pàgines 291-294.*

Troballes diverses d'època romana tardana s'estudien a Miquel OLIVA, "Un dedal romano procedente de Cornellá de Terri", *AIEG*, XXVII, (1964-65), pàg. 437-440; paral·lels sobre uns cimbals trobats a la tomba del Mirador de Banyoles a M. COMS-TOCK, C. VERMEULE, *Greek, Etruscan, Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts*, Boston, 1971, pàg. 620-621.

Hom pot veure, a més dels estudis de Ramon d'ABADAL recollits a *Dels visigots als*

catalans. I. *La Hispània visigòtica i la Catalunya Carolíngia*, Barcelona, Eds. 62, 1969, pàg. 21-133, les síntesis de Miquel COLL I ALENTORN, “Visigot-da” i “Catalunya. La dominació visigoda”, i d’Anscari M. MUNDÓ, “Països Catalans. El període visigòtic”, a la *Gran Enciclopèdia Catalana*; Miquel BARCELÓ, “Visigodos y árabes en el proceso de formación de Cataluña”, dins *Historia de los pueblos de España. Los antiguos territorios de la Corona de Aragón. Aragón. Baleares. Cataluña. País Valenciano*, Barcelona, Argos Vergara, 1984, pàg. 215-225; Josep M. SALRACH, “Mutacions socials i econòmiques i canvis culturals en l’antiguitat tardana (segles V-VII)”, *Història de Catalunya, dirigida per Pièrre VILAR, Volum II. El procés de feudalització (segles III-XII)*, Barcelona, Eds. 62, 1987, pàg. 91-114; Pere de PALOL, “Catalunya del món antic al medieval”, *Études Roussillonaises offerts a Pièrre Ponsich*, Perpinyà, Le Publicateur, 1987, pàg. 139-144; i Narcís M. AMICH, Josep M. NOLLA, *Girona goda i sarraïna. 476-785*, “Quaderns d’Història de Girona”, Ajuntament-Diputació de Girona, 1992.

Pel que fa la història del dret és aclaridor l’extens article d’Alfonso GARCÍA GALLO, “Consideración crítica de los estudios sobre la legislación y costumbres visigodas”, *Anuario de Historia del Derecho Español*, 44, (1974), pàg. 343-464, i respecte de la història de la llengua els capítols que hi dediquen Josep M. NADAL, Modest PRATS a *Història de la llengua catalana. 1. Dels inicis fins al segle XV*, Barcelona, Edicions 62, 1982, pàg. 84-87 i 95-105, i Jordi BRUGUERA, *Història del lèxic català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985, pàg. 46-53.

L’ALTA EDAT MITJANA

El domini àrab o musulmà a Catalunya i a la comarca ha estat el gran tema oblidat. El desconeixement general de l’àrab i del berber i la manca de sensibilitat per part de les institucions sobre aquest tema han fet que, tant en l’estudi dels textos com en el terreny de l’arqueologia, s’hagi avançat relativament poc des dels *Textos d'historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*, recollits per Josep M. MILLÀS I VALLICROSA entre el 1922 i el 1936, però no publicats fins a l’any 1987 per l’Institut d’Estudis Catalans, com explica Pere BALANÀ, *Els Musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa*, Sabadell, AUSA, 1993, on assenyala diverses línies d’estudi, alguna de les quals ha seguit ell mateix, encara que les conclusions puguin ser discutibles, com la toponímia major, a *Els noms de lloc a Catalunya. Aproximació al coneixement geogràfic-històric dels municipis i comarques del Principat*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència-Departament de Governació, 1990. Però l’estudi més seriós és el de Joan COROMINES a *Entre dos llenguatges*, III, Barcelona, Curial, 1977, pàg. 217-238, i

sobre la qüestió dels arabismes a les pàg. 68-177 i als seus diccionaris etimològics, tema resumit per Jordi BRUGUERA, *Història del lèxic català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985, i per Maria Teresa SABRIÀ, “Els arabismes de la llengua catalana a les comarques de Girona”, RG, 126, (1988), pàg. 58-67; el mateix COROMINES ha recollit els noms de lloc d'origen berber o amazigh a *Entre dos llenguatges*, vol II, Barcelona, Curial, 1976, pàg. 217-238.

Sobre Àkhila i les darreres emissions de moneda visigòtica, hi ha el treball de Miquel BARCELÓ, “El rei Àkhila i els fills de Wítiza: encara una altra recerca”, a *Miscellanea Barcinonensia*, XLX, (1978), i sobre les primeres emissions de moneda musulmana, el d'Anna M. BALAGUER, *Las emisiones transaccionales árabe-musulmanas de Hispania*, Barcelona, 1976, i “Troballes i circulació monetària: corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya (segles VIII-XI)”, *Acta Numismàtica*, 20, (1990), pàg. 83-109.

L'obra de referència bàsica sobre l'imperi carolingi és la de Louis HALPHEN, *Carlomagno y el imperio carolingio*, Madrid, Akal, 1992, i sobre el domini carolingi a Catalunya i la formació dels comtats catalans, les de Ramon d'ABADAL, *Els primers comtats catalans*, Barcelona, Teide, 1958, i *Dels visigots als catalans...*, reeditades recentment, i de Josep M. SALRACH, *El procés de formació nacional de Catalunya*, Barcelona, Eds. 62, 1978, que també parlen del monestir de Banyoles. La història dels comtes de Girona la recull Gabriel ROURA al vol. V de la *Catalunya Romànica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1991, pàg. 26-27, i totes les genealogies comtals, Armand de FLUVIÀ, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989.

Les grans fams d'aquest període han estat estudiades per Pierre BONNASSIE, “Consommation d'aliments immondes et canibalisme de survie dans l'Occident du haut Moyen Âge”, *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, XLIV, (1989), pàg. 1035-1056, i l'alimentació, per Massimo MONTANARI, *El hambre y la abundancia. Historia y cultura de la alimentación en Europa*, Barcelona, Crítica, 1993.

Els primers documents sobre el monestir de Banyoles han estat editats i comentats per Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, II. *Els diplomes carolingis a Catalunya*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1926-50, pàg. 40-64, i sobretot per Lluís G. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles, I (De l'any 822 al 1050)*, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals, 1985, amb un pròleg on es fa una mica d'història del monestir i de tota la comarca. També n'hi ha alguns d'editats i traduïts a *Catalunya Romànica*, V. *El Gironès. La Selva. El Pla de l'Estany*, Barcelona, 1991, i el primer a RB. *Suplement especial Mil·lenari de Catalunya*, (1993), on a més apareixen uns interessants articles de Jaume MARQUÈS, Alejandro GARCÍA i Josep GRABULEDA, Dolors MALAGELA-

DA, Jordi GIMFERRER, Gabriel ROURA i Joan VILARDELL, que fa una cronologia amb els principals fets des de l'any 732 fins al 1017. De tota manera no es pot deixar d'esmentar la gran obra de Pere ALSIUS, *Ensaig...*, basada en els diferents abats i amb un ric apèndix documental, així com una primera síntesi de Lluís G. CONSTANS al seu llibre *Bañolas...*, pàg. 79-87, i el seu "Monacologi de Banyoles", *Analecta Montserratensia*, VIII, (1954-1955), pàg. 421-454.

Pel que fa al comtat de Besalú i a la revolta d'Adalbert de Parets, és fonamental la comunicació de Josep M. SALRACH, "El comte Guifré de Besalú i la revolta del 957. Contribució a l'estudi de la noblesa catalana del segle X", a *II Assemblée d'étudis sobre el comtat de Besalú*. Actes, Olot, 1978, pàg. 3-36, i l'article de Jordi BOLÓS, "El marc històric", *Catalunya Romànica*, vol IV..., pàg. 17-94. També en parlen Josep M. COROMINAS i Jaume MARQUÈS, *Catálogo monumental de la provincia de Gerona...*, pàg. 31-32, on hi ha una síntesi, per segles, de la història de Banyoles. Hom pot veure també l'*Atlas Històric de Catalunya. -Anys 759-992-. Figueres. Mapa polític. Full 11-2*, Barcelona, Mirador edicions, 1986, on hi ha a més un mapa específic de la revolta.

La documentació de la seu de Girona va ser recollida al segle XIV al *Cartoral dit de Carlemany, del bisbe de Girona (S. IX-XIV)*, edició de Josep M. MARQUÈS, Barcelona, Fundació Noguera, 1993, i ha estat estudiada per Ramon MARTÍ, *Els inicis de l'organització feudal de la producció al bisbat de Girona. Col·lecció diplomàtica de la Seu, anys 817-1100*, tesi de doctorat, Universitat Autònoma de Barcelona, 1988, un exemplar de la qual es troba a l'Arxiu Diocesà de Girona, ara editat amb el títol *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1977, i "La integració a l'alou feudal' de la seu de Girona de les terres beneficiades pel 'règim dels hispans'. Els casos de Bàscara i Ullà, segles IX-XI", *Estudi General*, V-VI. *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, 1985-86, pàg. 49-62. La documentació dels altres monestirs és editada a *Catalunya Carolíngia*, II, i resumida al *Diplomatari de Banyoles, I (822-1075)*, i II (1076-1299)... La de Santa Maria d'Amer ha estat estudiada per Josep PRUENCA, *El dominio territorial de Santa Maria de Amer*, tesi de doctorat inèdita, amb un exemplar a l'Arxiu Diocesà de Girona, els documents de la qual han estat completats i publicats 30 anys després per Josep M. MARQUES, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, igual que els de Santa Maria de Vilabertran, *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, 1995; la de Santa Maria de Cervià és analitzada per Lluís TO, *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia: una anàlisi local de canvi feudal. Diplomatari segles X-XII*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991. L'afer de l'alou de Juïgues ha estat explicat per Jaume MARQUÈS, "Domna Ramlón, ilustre dama gerunden-se de mil años atrás", *AIEG*, XV, (1962), pàg. 317-329.

Hom pot veure la distribució dels diferents dominis i la toponímia en la primera època a l'*Atlas Històric de Catalunya -Anys 759-992. Figueres. Mapa eclesiàstic. Full 11-3, i Mapa econòmic i toponímic. Full 11-1...*; i un estudi d'ambdós fet per Ramon MARTÍ, "L'organització del territori i del comtat", "El Gironès. El marc històric", *Catalunya Romànica*, V..., pàg. 42-48.

Pel que fa a l'antroponímia, cal destacar els articles de Paul AEBISCHER, "Essai sur l'onomastique catalane du IXe au XIIe siècle", *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, II, (1928), pàg. 43-76, de M. Dolors MALAGELADA, "Noms femenins de la nostra terra durant els segles X i XI", *RB. Suplement especial Mil·lenari de Catalunya*, (1988), pàg. 19-21 i la tesi de Ramon MARTÍ; a més, hi ha el *primer volum del Repertori d'Antropònims Catalans* (RAC), I, fet per Jordi BOLÓS i Josep MORAN, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1994, i l'estudi de Lluís TO, "Antroponímia de los condados catalanes (Barcelona, Girona y Osona), siglos X-XIII)", *Antroponímia y sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII*, Universidades de Santiago de Compostela y Valladolid, 1995, pàg. 371-394, que parteix per a la nostra zona del *Cartoral de Carlemany*, i *Família i hereu a la Catalunya Nord-Oriental (segles X-XIII)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

EL FEUDALISME

La gran obra sobre el període feudal a Catalunya és la tesi doctoral de Pierre BONNASSIE, Tolosa, 1975-76, traduïda a *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, 2 vols., Barcelona, Edicions 62, 1979-81, però cal tenir en compte també Manuel RIU, "Hipòtesi entorn dels orígens del feudalisme a Catalunya", *Quaderns d'Estudis Medievals*, 4, (1981), pàg. 195-208, i les ponències de Pierre BONNASSIE, "Del Ródano a Galicia: Génesis y modalidades del régimen feudal", i Thomas N. BISSON, "La Cataluña del siglo XII", a *Estructuras feudales y feudalismo en el mundo mediterráneo (siglos X-XIII)*, Barcelona, Crítica, 1984, pàg. 21-65 i 66-92.

Sobre els castells, les torres i les masies vegeu la part "El Gironès" de *Els castells catalans*, vol. 3, Barcelona, Dalmau ed., 1967, reed. 1994, pàg. 179-328, i els apartats de Manuel GALIMANY, "Castells i edificacions militars del Pla de l'Estany anteriors al 1300", d'ell mateix i d'altres, i el mapa a "El marc històric" dins "El Pla de l'Estany", *Catalunya Romànica*, V..., pàg. 369-372, i el titulat "Castells feudals i cases de cavallers" de Lluís G. CONSTANS al "Pròleg" del *Diplomatari, volum I...*, pàg. 99-125. La primera notícia sobre les restes excavades de la casa forta d'Espasens la trobareu a Joaquim TREMOLEDA, Pere CASTANYER, "Casa Forta d'Espasens", *Catalunya Romànica*,

V..., pàg. 434. No hem utilitzat el vol. VI i VII dels *Manuscris* de Mn. Constans dedicats a les "Cases fortes i castells", on hi ha les fonts emprades. L'origen del mas va lligat al de l'hereu, que estudia Lluís TO, "Señorío y familia: Los orígenes del 'hereu' catalán (siglos X-XII)", *Studia historica-Historia Medieval*, vol. XI, (1993), pàg. 57-79.

Sobre els molins, Jordi BOLÓS, "Els molins protomedievals del comtat de Besalú i les seves rodalies", a *IV Assemblea d'estudis sobre el comtat de Besalú. Actes*, vol. I, Olot, 1983, pàg. 195-207; Joan VILARDELL, "Notícia d'un molí fariner medieval a la Vall de Campmajor", *Fulls informatius de la mancomunitat de l'estany*, 11 i 12, Banyoles, (1986), que conté una reconstrucció ideal del funcionament i de la resclosa del molí de Roca. Els documents de la Pia Almoina de la seu de Girona figuren en un inventari en 3 volums fet per Josep M. MARQUÈS a l'Arxiu Diocesà de Girona, especialment a "Pobles. Crespià".

Sobre les sagreres hi ha dos estudis recents: Ramon MARTÍ, "L'ensagrerament: l'adveniment de les sagreres feudals", *Faventia*, 10, (1988), pàg. 153-82, i Vicente FARÍAS, "La sagrera catalana (c. 1025-c.1200): Características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial", *Studia historica-Historia Medieval*, vol. XI, (1993), pàg. 81-121.

La crisi i la restauració del monestir de Banyoles, descrita per Lluís G. CONSTANS al "Pròleg" del *Diplomatari de Banyoles*, pàg. 7-9, s'ha d'emmarcar dins el context de les violències feudals i del desenvolupament precoç de l'economia monetària, com fa Pierre Bonnassie al volum II de *Catalunya mil anys enrera*, pàg. 18-21.

El tema del mancús ha estat estudiat per Anna M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i pàries d'Hispania*, Barcelona, Asociación Numismática Española- Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 1993, i concretament els de Besalú a "La moneda comtal de Besalú", dins *Catalunya Romànica*, IV..., pàg. 95-104.

El capbreu del 1151 ha estat publicat per Francesc MONSATVATJE, *Noticias Históricas*, XV, Olot, Josep J. Bonet, 1907, doc. 2240, pàg. 369-372, i Lluís G. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles*, II..., doc. 147, pàg. 147-152, i estudiat per Josep M. SALRACH, "La renta feudal en Cataluña en el siglo XII: Estudio de los honores, censos, usos y dominios de la casa de Barcelona", Manuel SÁNCHEZ (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, CSIC, 1993, pàg. 29-70.

TERRITORI I JURISDICCIO

Antoni Maria ARAGÓ i Mercè COSTA estudien la qüestió a "Fonts per a la demarcació territorial de les vegueries de Besalú i Camprodon", a *I Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú. Actes*, Olot, 1972, pàg. 81-90; també Jordi BOLÓS, "Parròquia

i organització del territori. Una aproximació cartogràfica”, a *1er. Congrés d'Història de l'Església catalana des dels orígens fins ara. Actes*, Solsona, 1993, pàg. 259-284, que conté un mapa comentat de l'organització del territori al curs mitjà del riu Fluvià, i Antoni M. ARAGO, “L'administració central i territorial”, *Història de Catalunya Salvat*, 3, Barcelona, Salvat, 1978, pàg. 245-246 i 247-250.

Fonts inèdites emprades per a la redacció del capítol: Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, Pergamins; Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, Hisenda, Monacals, Reial Patrimoni. Batllia General, Reial Patrimoni. Mestre Racional; Arxiu Episcopal de Girona, Pergamins de la Mitra, Llibres; Arxiu Episcopal de Vic, Lligall Banyoles; Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, Consell Municipal. Manuals d'Acords, Correspondència, Protocols notariais, Jurisdiccions; Arxiu del Monestir de Banyoles (Casa Missió), Fons de pergamins, Manuals; Arxiu Municipal de Banyoles, Pergamins, Lligalls i manuals.

NOUS I VELS PODERS A LA BAIXA EDAT MITJANA

Mossèn Lluís CONSTANS va escriure “La canònica de Santa María de les Olivas”, AIEG, VI, (1951), i *Historia de Santa María del Collell*, Girona, Bisbat de Girona, 1954, aquesta darrera obra molt ben documentada i que ultrapassa l'àmbit local. Sobre Sant Miquel de Roca hi ha els treballs de Josep M. MARQUÈS, “Documents sobre l'església de Sant Miquel de Roca, de Crespià”, *Quaderns del CECB*, (1980-84), pàg. 137-144, i Joan BADIA, “Sant Miquel de Roca”, *Catalunya Romànica*, V..., pàg. 425-427. Molts dels documents esmentats sobre la gran propietat senyorial als segles XIII i XIV són regestats per Josep M. MARQUÈS: *Pia Almoina*, 3 vol.; *Pergamins de Sant Feliu de Cadins*, I (s. XII-XIII), Arxiu Diocesà de Girona, 1988; “Documents de Santa Maria de Lladó, anteriors al segle XIV, conservats a l'Arxiu Diocesà de Girona”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 22, (1989), pàg. 271-291; “El Vestuari de la seu de Girona i l'illa de Mallorca”, *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Palma de Mallorca, 27 setembre -1 octubre 1987). Comunicacions II*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1990, pàg. 215-232; *Pergamins de Sant Feliu de Girona*, Arxiu Diocesà de Girona, 1990, i “Pergamins de Santa Maria de Besalú a l'Arxiu Diocesà de Girona”, *Annals. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, (1990-1991), pàg. 239-310 (anteriors al 1300). També n'hi ha alguns a Lluís G. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles, II i III...* Concretament, els capbreus de Camós són els pergamins núm. 102 bis (1324), 250 (1322-1323, rotlle), 251 (1357, rotlle), 254 (1358), 255 (1368, rotlle) i 256 (1398, rotlle) i 331 (s. XIII) de la Pia Almoina. Pobles. Camós; els de Palol són els

núm. 100 i 355 (1287) de la Pia Almoina. Pobles. Palol de Revardit, i el document 507 del *Diplomatari* (protocol i escatocol), pergamí 480 de l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya; els de Vilavenut són els núm. 12 (1222) i 216 bis (1388 i 1423) del fons de la Pia Almoina-Hospici de l'Arxiu Històric de Girona i el 1135 (1423) de la secció de Besalú del fons notarial de l'Arxiu Històric Comarcal de la Garrotxa. Els capbreus de l'Almoina del Vestuari són els pergamins 7.1 (1318) de Terradelles, 32 (1329) i 44 (1338) de Vilafreser, i els del monestir de Banyoles són als registres 894 (1321) i 895 (1339), de la secció d'Ordes Religiosos de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Els del castell de Rocacorba es conserven a l'Arxiu del Marquès de Vallgornera i els esmenten el pare caputxí Andreu de PALMA DE MALLORCA, "El Castillo y la Baronía de Rocacorba", *Pyrene*, 10 i 11, (1905), pàg. 331-336, i mossèn Lluís G. CONSTANS, "Documentos medievales sobre el castillo de Rocacorba", *AIEG*, VIII, (1953), pàg. 251-261. El *Liber de Crespià* és el núm. 317 dels protocols de Besalú de l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot, i les notaries de Girona consultades de l'any 1422 al 1426 són la 1, 2, 3, 4 i 6.

La Fundació Noguera va publicar l'any 1988 *Les col·leccions de costums de Girona*, a cura de Josep M. PONS I GURI, bàsiques per tal d'entendre molts aspectes de les relacions entre senyors i pagesos, i, l'any següent, *l'Inventari dels pergamins del fons Mercader-Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat* (S. XI-XVII), 2 vol., a cura de Josep i Joan Fernández i Trabal, molt ric i amb alguns documents de Porqueres i Banyoles.

Maria Teresa FERRER i MALLOL ha estudiat "El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, VII, (1970-1971), pàg. 351-491.

El primer treball sobre els jueus de Banyoles és el de Joan Baptista TORROELLA, *La Jueria de Banyoles*, Banyoles, 1928; Manuel GRAU va llegir el 1975 la seva tesi doctoral sobre *La juderia de Besalú (siglos XIII-XV)* i va publicar els anys següents una sèrie d'articles, entre els quals interessa especialment "Los judíos y la nobleza en el antiguo condado de Besalú (siglo XIV)", *Annals* 1978. *Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, (1979), pàg. 49-120, mentre que Dolors BRAMON va reflexionar sobre les notícies aportades per aquests dos autors i Lluís G. CONSTANS al *Diplomatari de Banyoles* a "Els jueus de Banyoles", *Quaderns del CECB*, (1980-84), pàg. 105-136; i Gemma ESCRIBÀ i M. Pilar FRAGO han publicat els registres dels *Documents sobre els jueus de Girona (1124-1595)*. *Arxiu Històric de la Ciutat -Arxiu Diocesà de Girona*, Ajuntament de Girona, 1992, on, per cert, apareix ben poca gent de Banyoles i comarca, mentre que Christian Guilleré i Joan Fort en troben més als protocols notariais de Girona.

Els primers estudis sobre els pagesos van girar entorn de la qüestió dels mals usos i de la remença, ja plantejada per Josep COROLEU, *El Feudalismo y la servidumbre de la*

gleba en Cataluña, Girona, 1878, per Julián de CHÍA, *Bandos y bandoleros en Gerona*, II, Girona, 1890, pàg. 47-82, i, d'una manera clara i sistemàtica, per Eduardo de HINOJOSA, *La pagesia de remensa en Cataluña*, Barcelona, 1902, *Le servage en Catalogne*, París, 1905, i *El régimen agrario y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid, 1905, i per Vladimiro PISKORSKI, *El problema de la significación y del origen de los seis "malos usos" en Cataluña*, Barcelona, 1929. Però va ser Jaume VICENS qui, seguint el camí traçat per Elies SERRA-RÀFOLS amb *Fernando el Católico y los payeses de remensa*, Lleida, 1905, va estudiar a fons la política d'aquest i dels altres monarques de la dinastia Trastàmara i li va donar un nou enfocament a *Historia de los Remensas (en el siglo XV)*, Barcelona, 1945, 1^a ed. de butxaca, Barcelona, Vicens Vives, 1978, i va encoratjar Miquel GALOBARDES, el qual va presentar la seva tesi el 1954, però no se'n va publicar fins al 1970 l'apèndix documental, traduït, amb el títol de *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins al segle XIV*, II, *Documents*, edicions Biblioteca Palau de Peralada, i el primer volum fins al 1973, dos anys després de la seva mort. Però l'any 1962 s'havia publicat en francès, i entre 1964 i 1968 en català, la tesi de Pièrre VILAR sobre *Catalunya dins l'Espanya moderna*, en el volum segon de la qual s'analitzava la davallada demogràfica i la crisi social agrària de la baixa edat mitjana; els anys 1975 i 1976 es publicaven en francès els dos volums de la tesi de Pièrre BONNASSIE, traduïts com hem vist el 1979 i 1981; el 1978 sortia el volum 3 de la *Història de Catalunya Salvat*, en el qual Josep M. PONS I GURI escrivia el capítol "Senyors i pagesos", pàg. 127-140, i Mercè AVENTIN, "Dificultats materials i revolució al camp entre el 1350 i el 1500", pàg. 199-217; i del dia 8 a l'11 de gener del 1985 se celebrava a Girona el col·loqui *La formació i expansió del feudalisme català* en homenatge a Santiago Sobrequés, publicat com el núm. 5-6 d'*Estudi General* pel Col·legi Universitari de Girona el 1985-1986, en el qual Antoni SANZ, Josep M. PONS I GURI, Paul FREEDMAN i Christian GUILLERÉ, entre altres, feien nous plantejaments, que van recollir Josep M. SALRACH, "Pagesia de remença i producció agrícola baixmedieval a Catalunya", a *Annals de la 1ª Universitat d'Estiu. Andorra 82. El segle XIII. El siglo XIII -Le XIIIème. siècle*, Andorra la Vella, Conselleria d'Educació i Cultura, 1983, pàg. 179-189, Joan GELI, "Aproximació al marc jurídic dels pobles i habitants de la Vall del Terri", *Cornellà del Terri. Pregons i estudis...*, pàg. 53-65, Antoni RIERA, "La societat catalana baixmedieval davant els sismes: els terratrèmols de 1373", *Anuario de Estudios Medievales*, 16, (1986), pàg. 251-306, i sobretot Josep M. SALRACH, "La Pesta Negra i els orígens del problema remença", a *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques -Institució Milà i Fontanals, 1989. Àngel JORDÀ també fa una síntesi del conflicte remença a "Los remensas: evolución de un conflicto

jurídico y social del campesinado catalán en la Edad Media”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 187, Madrid, (1990), pàg. 217-298. Paul FREEDMAN recull en el llibre *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Barcelona, Edicions 62, 1988, diversos articles interessants sobre el tema, i el 1993 Eumo Editorial tradueix al català el seu llibre sobre *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*; i Publicacions de l'Abadia de Montserrat edita el primer volum de la tesi de Christian GUILLERÉ, *Girona al segle XIV*, que va anar seguit del segon, el 1994, i de la tesi de Josep FERNÁNDEZ I TRABAL, *Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, el 1995, que forneixen una visió força completa de la pagesia dels voltants de Girona.

Josep M. MARQUÈS ha anat escrivint en aquests darrers deu anys una sèrie de repertoris amb comentaris sobre els rics fons de l'Arxiu Diocesà de Girona, com *Processos anteriors al 1500 de l'Arxiu Diocesà de Girona*, Girona, 1985; *Registres de Lletres (1294-1334)*, Girona, 1991, mecanografiat; *Lletres 1334-1362*, Girona, 1992, repertori selectiu, mecanografiat, amb una introducció interessant sobre el funcionament de la cúria eclesiàstica; *Lletres 1362-1420*, Girona, 1992, repertori selectiu, mecanografiat; *Lletres de la Cúria eclesiàstica de Girona, 1420-1620*, Girona, 1992, repertori selectiu, mecanografiat; “La diòcesi de Girona a través de les lletres de la Cúria (1420-1620)”, *Miscel·lània en honor del cardenal Narcís Jubany i Arnau*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992; *Notularum I (Notularum 1-6, 1294-1328 i protocol de Pere Company)*, Girona, 1992, repertori exhaustiu; *Notularum II (1329-1392)*, Girona, 1992, repertori selectiu; *Notularum III (1404-1802)*, Girona, 1992, repertori selectiu; i *Llicències per a demanar caritat (1368-1569)*, Girona, 1993, mecanografiat; a més d'*Arxiu Diocesà de Girona. Guia-inventari*, Girona, 1994, mecanografiat, on també es poden trobar algunes dades d'interès sobre la comarca, especialment sobre els clergues, però també sobre els jueus, els senyors i els pagesos; i un estudi sobre les “Confraries medievals del bisbat de Girona”, AIEG, vol. XXXIV, (1994), *Actes de les Jornades d'Homenatge al Dr. Jaume Marquès i Casanovas. Cultura i societat a les terres de Girona*, pàg. 335-375. També el *Catàleg de Pergamins*, Girona, Ajuntament-Arxiu Històric de la Ciutat, 1995; el llibre de Jordi BOLÓS, *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana*, Barcelona, Curial, 1995, on estudia dos capbreus del Sallent i cartografia d'una forma molt clara els canvis del seu paisatge, dins un marc català i europeu, i el volum 3 d'*Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. La forja dels Països Catalans. Segles XIII-XV*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, on Ernest BELENGUER, Paulino IRADIEL, Maria Teresa VINYOLÉS, Mercè AVENTIN i Rafael NARBONA sintetitzen els diferents aspectes de la societat catalana baixmedieval d'una forma clara i rigorosa que va acompanyada de moltes i interessants il·lustracions.

VIDA QUOTIDIANA

Sobre l'alimentació es poden destacar quatre llibres: el primer és fruit del curs sobre “L'alimentació Medieval” organitzat pel Consell Superior d'Investigacions Científiques i la Institució Milà i Fontanals, a Barcelona, el març del 1985, i editat amb el títol d'*Alimentació i societat a la Catalunya Medieval* per ells mateixos l'any 1988; el segon és el de Massimo MONTANARI, *El hambre y la abundancia. Historia y cultura de la alimentación en Europa*, Barcelona, Crítica, 1993; el tercer és el catàleg de l'exposició *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, editat pel Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona i la Sociedad Editorial Electa España l'any 1994, que conté, entre altres, el text de Teresa VINYOLES, “El menjar a la Barcelona gòtica: necessitat primària i ritu social”, pàg. 19-29, i una “Terminologia i ús dels atuells de ceràmica de cuina a la baixa Edat Mitjana”, per Julia BELTRÁN, pàg. 46-58, a més de les fotografies en color, els perfils i la descripció de les peces exposades; i el quart són les *Actes. Ir. Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó. Edat Mitjana*, editades per la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, 1995, amb una “Presentació” d'Antoni RIERA, on apareix tota la bibliografia sobre el tema, i les ponències de Teresa VINYOLES, “Alimentació i ritme del temps a Catalunya a la baixa Edat Mitjana”, pàg. 115-152, i de Miguel Ángel MOTIS, “Régimen alimentario de las comunidades judías y conventos en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media”, pàg. 205-362.

BANYOLES

Eduardo GONZÁLEZ HURTEBISE publicava a principi de segle uns “Apuntes para la historia de Banyolas”, *Revista de la Asociación artístico-Arqueológica Barcelonesa*, (1905), i Lluís G. CONSTANS, el 1951, el llibre *Bañolas*, on dedicava el final del capítol VI i tot el VII a aquest període, pàg. 87-112. Josep R. SOLÉ i Manuel J. PELÁEZ van presentar a la IV *Asamblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú*, reunida a Camprodon el 1980, una comunicació titulada “Aspectos institucionales jurídico-públicos y de derecho feudal en la carta de franquicia de Bañolas de 1263”, publicada el 1983, *Actes*, pàg. 319-333. Amb motiu dels 25 anys de la mort de Lluís G. CONSTANS, es van publicar el *Diplomatari de Banyoles*, que recull en 6 volums la documentació més important referent al monestir i a la vila, i l'apèndix IX dels seus *Manuscrits*, “Expansió urbana de Banyoles” i “Història del govern de la vila”, *Cartipàs de la Festa Major*, Banyoles, 1990 i 1991, s. p. Joan VILARDELL ha estudiat “Les necròpolis banyolines”, *Festa Major de Banyoles Sant Martirià* 1994, pàg. 26-31, i “Els draps de Banyoles, *Quaderns del CECB*, (1994), pàg. 99-112.

EL CONFLICTE REMENÇA

Sota la direcció de Pròsper i de Manuel de BOFARULL es van publicar els volums XIV a XXVI de la *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón* (CODOIN), de la qual foren directors, relatius al *Levantamiento y guerra de Cataluña en tiempo de Juan II*, en 12 toms, Barcelona, 1858-1864; i, més d'un segle després, sota la de J. E. MARTÍNEZ-FERRANDO i Frederic UDINA, l'*Índice cronológico. Segunda parte (años 1412-1688)*, Dirección General de Archivos y Bibliotecas, Barcelona, 1972, que aprofitaren Julián de CHÍA, *Bandos y bandoleros en Gerona*, tom II, pàg. 47-343, Francesc MONSALVATGE, *Noticias históricas*, tom XIII, "Introducción" a la "Colección Diplomática referente a la guerra social de los Remensas", Olot, 1906, Santiago i Jaume SOBREQUÉS, *La guerra civil del siglo XV. Estudios sobre la crisis social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana*, 2 vol., Barcelona, Edicions 62, 1973, i Lluís G. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles...* També ha publicat i estudiat altres aspectes de la documentació Concepció FORT, "La Diputación de Cataluña y los payeses de remensa: la Sentencia Arbitral de Barcelona (1463)", dins *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, I, Universitat de Barcelona, 1965, pàg. 431-444, i Jaume SOBREQUÉS ha fet una síntesi de la guerra a "Joan II i la guerra de 1462-72", *Història de Catalunya*, Barcelona, Salvat, 1978, pàg. 199-217. Jaume VICENS és qui millor ha estudiat la política dels Trastàmars, i concretament de Ferran II, a la seva tesi doctoral, *Ferran II i la ciutat de Barcelona (1479-1516)*, 3 vol., Barcelona, Universitat de Barcelona, 1936-37, d'on interessen els doc. 69-86, pàg. 134-164, i a "La política de Ferran II durant la guerra remença", *Estudis Universitaris Catalans*, pàg. 251-272, a més d'*El gran Sindicato Remensa. La última etapa del problema agrario catalán durante el reinado de Fernando el Católico*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1954.

LA POBLACIÓ

El fogatge començat el 1358 es conserva a l'Arxiu Diocesà de Girona, ms. 23-5, i va ser publicat per Josep M. PONS I GURI, "Un fogatjament desconegut de l'any 1358", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 10 (1964), pàg. 324-498, amb una introducció aclaridora sobre la cronologia i els trets d'aquest i dels altres fogatges del segle XIV. El fogatge acordat per les Corts de Cervera (desembre de 1359), i fet el 1360, i per les de Tortosa del 1365, i fet entre juny i desembre d'aquest any, però redactat el 1366, és a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, ms. 2590; va ser publicat per Josep IGLÉSIES com "El fogage de 1365-70: Contribución al conocimiento de

la población de Cataluña en la 2ª mitad del siglo XIV”, *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, XXXIV, (1962), pàg. 254-356. També n’hi ha una còpia del 22 de maig de 1370 al volum 170 dels protocols de Besalú de l’Arxiu Històric Comarcal d’Olot, transcrita pel pare Nolasco del MOLAR, “Posesiones del infante Martín en la veguería de Besalú”, *Pyrene*, VI, (1963), pàg. 146-148, i per Manuel GRAU, “Los judíos y la nobleza...”, apèndix 1, *Annals* 1978. *Patronat d’Estudis Històrics d’Olot i Comarca*, (1979), pàg. 107-110.

Del fogatjament disposat per les corts de Barcelona de l’any 1378, se’n conserva un trasllat autèntic a l’Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Inventari núm. 1170, sèrie XIX, vol. 4), publicat per la Real Academia de la Historia, *Cortes de Cataluña*, vol IV, pàg. 86-183, i concretament la part del bisbat de Girona a les pàg. 123-137; una còpia simple no autenticada es troba a l’Arxiu de la Corona d’Aragó, Mestre Racional, ms. 2591, amb notes marginals fins al 1408; i una refosa per vegueries del 1381 és al registre de Cancelleria 1548 del mateix arxiu, publicada per Pròsper de BOFARULL, *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. XII, Barcelona, 1856, pàg. 5-135, i concretament la part de la comarca a les pàg. 93-115, que recull Lluís G. CONSTANS, *Diplomataria de Banyoles*, III, doc. 733, i per la Real Academia de la Historia, *Cortes...*, vol. I (2), pàg. 55-134, però tots l’atribueixen a les corts de Cervera del 1359. El fogatge de 1497 és a l’Arxiu de la Corona d’Aragó, Mestre Racional, A-403, i ha estat editat per Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, 2 vol., Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991. El coronatge de 1427 és a l’Arxiu de la Corona d’Aragó, Reial Patrimoni, vol. 2565, i ha estat utilitzat per Ricardo GARCÍA CÁRCCEL i M. V. MARTÍNEZ RUIZ, *Población, jurisdicción y propiedad del obispado de Gerona (Siglos XIV-XVII)*, Girona, Col·legi Universitari de Girona, 1976. La part de la diòcesi de Girona del maridatge de 1491 és als volums 2571 i 2574 del Reial Patrimoni, i ha estat utilitzat pels autors acabats d’esmentar i publicat pel que fa a la nostra comarca per Ventura CASTELLVELL, “Els habitants del Pla de l’Estany segons un maridatge de l’any 1491”, *Societat d’Onomàstica. Butlletí interior*, LX, (1995), *Actes del Divuitè Col·loqui General de la Societat d’Onomàstica*, (II), Girona, 22 i 23 d’octubre de 1993, pàg. 335-363, que diu que va d’octubre de 1491 a febrer de 1494. La talla corresponent és a l’ACA, Ordes Religiosos, Hisenda, vol. 906.

ÈPOCA MODERNA

Són dos els principals autors amb qui cal comptar a l’hora de cercar bibliografia moderna sobre el Pla de l’Estany; i, en dir Pla de l’Estany, volem fer referència, gairebé específicament, a la capital comarcal, Banyoles. Un d’aquests autors és Pere Alsius i

Torrent, més conegut per la seva tasca de prehistoriador. Alsius tracta l'època moderna al seu *Ensaig històrich sobre la Vila de Banyolas*, que va compondre amb la finalitat d'omplir el buit historiogràfic que patia (i pateix) Banyoles, i que continua essent en l'actualitat la "història" de Banyoles, perquè no existeix cap altra publicació que tingui per objecte un tractament sistemàtic del tema. L'*Ensaig* d'Alsius s'estructura per abadiats, i els mandats dels successius abats constitueixen el fil conductor de l'obra; dintre de cada abadiat (o capítol) Alsius incorpora els successos més significatius, sense que cap altra qüestió forneixi l'obra d'una unitat de desenvolupament. Això obliga Alsius a intercalar alguns parèntesis sobre determinats temes interessants: la reducció de mesures, la numismàtica banyolina, la vila de Banyoles, el tema dels rodons i cairuts, etc. Pel que fa al nostre escrit que introdueix el tema dels segles XVI, XVII i XVIII, cal dir que la qüestió de les controvèrsies entre la vila i l'abat ocupa un lloc important en l'obra; un altre escrit d'Alsius, no publicat, que es conserva en forma de manuscrit a la biblioteca del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles i es titula *Ensayo histórico de la Iglesia Parroquial de Santa Maria de los Turers de Bañolas*, afegeix més detalls a aquest tema capital en la història de Banyoles, com són les baralles entre el monestir i la vila.

El mateix Alsius tracta el tema de portar Sant Martirià a l'estany a causa de la sequera en el seu article "Rogativas extraordinarias a San Martirián, patrón de Bañolas", RG, II, (1878), pàg. 81-87; Anton M. Rigau té un article sobre el mateix tema: "Crònica de la divuitena vegada que se ha portat St. Martirià a l'Estany. Abril 1760", *Cartipàs de festa major de 1981*, Banyoles, 1981. Creiem que tant l'article d'Alsius com el de Rigau son interessants des d'una òptica de la història comarcal, ja que en les rogatives s'aplegaven la majoria de pobles de la comarca, fenomen que no deixa de ser interessant. El *Diplomatari* de Constans, vol VI, ens ofereix més notícies sobre aquest tema.

Mn. Lluís Constans és l'altre gran autor que cal tenir en compte a l'hora de considerar la bibliografia sobre Banyoles (no tant sobre la del Pla de l'Estany) pels seus nombrosos articles i, molt especialment, per la seva recerca incansable del document. Constans ens ha facilitat una part importantíssima de les notícies històriques que hem utilitzat, i no pretenem haver-les exhaurit. Aquest, que segurament no va escriure cap "història" de Banyoles a causa de la seva prematura mort, ens ha deixat en primer lloc el *Diplomatari*; el volum V aplega documentació dels segles XVI i XVII, i el VI comprèn el XVIII i el XIX: *Diplomatari de Banyoles*, vol. V i VI, Banyoles, CEC de Banyoles, 1992 i 1993. Hem utilitzat també altres escrits de Constans, com els *Manuscrits* o notes de desigual valor que s'han conservat, consultables a l'Arxiu Històric Comarcal de Banyoles. Per a la història religiosa, *Historia de Santa María del Collell*, 1954; va tractar el tema del municipi de Banyoles a "Història del Govern de la Vila", *Cartipàs de Festa Major 1981*, Banyoles, 1981. El text *Montpalau, Abat de Banyoles, ambaixador de la Generalitat*, proporcio-

na informacions abundants sobre la Guerra dels Segadors (1640) i el període del regnat de Lluís XIII. A “Una Crónica inédita de la Guerra de Sucesión en Gerona”, *AIEG*, V, (1950), reproduïx una crònica del segle XVIII escrita per un clergue del Collell sobre la guerra que va acabar el 1714, a la qual remetem el lector interessat en aquest conflicte. Dedica també un article, “Un interesante pregón del Abad Malla”, *Cuadernos del CECB*, (1951), a reproduir el ban de l'abat Malla en què es pretén combatre els vicis i, especialment, el bandolerisme; aquest mateix ban de l'abat Malla el retrobem al *Diplomatari*, volum V.

Altres obres de Constans són: “Los Claustros del Monasterio de Bañolas”, *Cuadernos del CECB*, (1952), on es poden veure les dificultats econòmiques que tenia el monestir de Banyoles a l'hora de reconstruir el claustre; “Notaría de Bañolas”, *Cuadernos del Centro de Estudios Comarcales de Bañolas*, (1949); *Llibre del Graduarium* (mecanografiat), on transcriu aquest llibre, que conté notables documents sobre el monestir de Banyoles, i d'una manera especial sobre reformes de caràcter intern; *La Canónica de Santa María de Olivas*, separata de *AIEG*, (1951), on informa de la fi d'aquest convent en temps de Felip II; *Bañolas*, Banyoles, 1951, reeditat per l'Ajuntament de Banyoles el 1981, que proporciona notícies molt diverses sobre la capital del Pla de l'Estany: l'estany, la Puda, el règim municipal, les forques de can Hort, etc., malgrat que és un llibre de divulgació que a vegades no diu d'on treu les notícies.

Hi ha altres autors que han dedicat algun article a la història del Pla de l'Estany, generalment a Banyoles. Hem utilitzat l'article de SOLA-MORALES, “Un manuscrito genealógico del notario bañolense Pedro Prat (+1596)”, *CCECB*, (1956), on s'exposen els fets relacionats amb aquest notari banyolí del segle XVI. Entre els llibres, es pot recórrer als *Quaderns de la RG*: Jaume PORTELLA, *Cornellà del Terri*, Olot, Diputació de Girona i Caixa de Girona, 1985; Jaume BUSQUETS, *Crespià*, Olot, Diputació de Girona i Caixa de Girona, 1992; Josep GRABULEDA i Josep TARRÚS, *Banyoles*, Olot, Diputació de Girona i Caixa de Girona, 1993; i Maurici DURAN, *Camós*, Olot, Diputació de Girona i Caixa de Girona, 1993.

Articles que tracten la història moderna del Pla de l'Estany: Anton M. RIGAU, “Els servites, la processó i altres històries”, *RB*, 520, (1978), que parla dels frares de Sant Martírià i de la processó dels Dolors; Joan VILARDELL, “Facècies de Joan de Serrallonga, bandoler i lladre de pas, per la Garrotxa i la seva protecció al monestir”, *Fulls informatius de la Mancomunitat*, 9, (1985); del mateix autor: “Els ‘draps banyolesos’ en la indústria tèxtil llanera dels segles XIII al XVI”, *RB*, 576-577, (1989); Josep M. MARQUÈS, “Santa Magdalena de Camós. Una ermita romànica indocumentada fins el segle XVI”, *RB*, 733, (1993), que en poques paraules resumeix el que se sap sobre aquesta ermita; Ferran del CAMPO, *Castells medievals. 57 talaies del Gironès i del Pla de l'Estany*,

Figueres, Carles Vallès, 1991; Lluís BATLLE, “Un episodio entre la villa y el abad de Bañolas”, CCECB, (1956); Josep RIERA, “Uns lladres de 1613 per les nostres terres. El Tixaire, en Segà-Bosses i els seus”, RB, 634-635, (1983); Fernando VIADER, “Relació de cases de la vegueria de Besalú que frueïen de Reial privilegi de generositat”, a *Amics de Besalú. III Assemblea d'estudis del seu comtat*, (1976). Ha aparegut recentment el llibre sobre Vilademuls de Joan MARQUÈS I SURINACH, *Vilademuls. Un municipi amb personalitat pròpia*, Vilademuls, 1996.

Hi ha altres publicacions de tema no banyolí que recullen diverses notícies sobre història de la comarca del Pla de l'Estany. Pel seu interès esmentarem l'obra de Julián de la CHIA, *Bandos y bandoleros en Gerona...*, que exposa la inestabilitat social de principi del XVI; o bé el *Dietari de Jeroni Pujades*, Barcelona, 1975-76, que parla de les estades de l'abat Montagut a Barcelona i de la campanya antijesuítica dels benedictins. O *Els Castells catalans*, vol III, Barcelona, Rafael Dalmau, 1971, que esmenta un testament dels Cartellà i dóna altres notícies de la comarca ja sabudes per Constans o Alsius. Finalment, l'obra del rector d'Ollers, Baldiri REIXACH, *Instruccions per a l'Ensenyança de Minyons*, Girona, 1749, proporciona una guia per adonar-nos del curs de les idees al segle XVIII.

Pel que fa a la documentació d'arxiu, hem deixat sense explorar la part més substancial. A l'ACA vam trobar alguna notícia sobre el cas Cartellà (A.C.A, C.A. Lligall 368) i el *Registro de villas y lugares* (Reial Audiència Nova 172, 173, 174), que ofereix alguna notícia sobre l'organització municipal preborbònica i el procés d'implantació de la Nova Planta. Queda per analitzar molta documentació sobre plets a la Reial Audiència, la Batllia General i el Mestre General, i el fons de Monacals corresponent al monestir de Sant Esteve, amb els seus capbreus. A l'ADG es poden consultar les visites pastorals, informació sobre la majoria de parròquies, Crespià (com a jurisdicció del bisbe), temes específicament religiosos com confraries i beneficis, documentació sobre delmes, etc. A l'Arxiu Històric de la ciutat de Girona es pot esperar trobar notícies sobre la part sud de la comarca (Cornellà, Palol, Riudellots, la Mota), sobre la qual sembla que els jurats de Girona s'atribuïen facultats de vigilància. A l'Arxiu de Sant Josep (Històric de Girona) es conserva alguna documentació d'origen senyorial (Vilademuls, Cúria de Banyoles) i també sobre l'Ajuntament de Cornellà. Gairebé per atzar vàrem visitar l'arxiu parroquial d'Esponellà i, gràcies a les indicacions de la persona que en té cura, vàrem poder consultar la llibreta del rector Massanet, veritablement interessant, que ens informa sobre les persecucions dels rectors en aquest poble: Arxiu Parroquial d'Esponellà, *Llibre de notes y consueta de mon antecessor*. És important per a la història comarcal, però no l'hem consultat, l'Arxiu del Monestir de Banyoles, i, és clar, l'Arxiu Històric Comarcal de Banyoles, on hem fet una ullada a les actes (que són esporàdi-

ques) de la universitat de Banyoles: *Llibre de Notes i diferents assumptos (1521-1562)*, *Llibre de la Universitat de la Vila de Banyoles (1574-1680)*, i *Llibre del Secretariat de la Vila de Banyoles, començat el 1680*. Al mateix arxiu hi ha el petit "Fons de Sant Marçal de Quarantelles", que inclou algunes notes dels rectors d'aquest poble.

En acabar aquest intent de recull de la situació de la nostra comarca durant els segles XVI, XVII i XVIII som molt conscients que hi ha grans mancances, i es pot dir que aquestes línies són només una aproximació. No hi ha res investigat sobre el segle XVI en l'aspecte econòmic, i aquest és el buit més gran, i tampoc no posseïm gaire informació del sis-cents, mentre que el darrer segle està molt més estudiat. A la comarca, però, hi ha cases pairals que conserven arxius particulars que segurament algun dia seran examinats per futurs historiadors; passa el mateix amb arxius parroquials, que podran servir tant per a la demografia com per a l'economia.

DE LA GUERRA GRAN A LA RESTAURACIÓ (1793-1875). EL NAIXEMENT D'UN NOU ORDRE

No existeix cap història del Pla de l'Estany pròpiament anomenada així; tampoc històries locals, i sovint es troben pocs o cap article de molts dels municipis que la integren. En aquest aspecte només podríem fer referència al llibre de Josep M. COROMINAS i Jaume MARQUÈS, *La comarca de Bañolas...*, que no aporta cap novetat i eludeix gairebé completament l'estudi del segle XIX; només hi ha històries locals de Banyoles, Cornellà del Terri, Serinyà, Camós, Crespià i Sant Miquel de Campmajor. El dèficit d'investigacions és molt gran i la majoria, pel que fa al segle XIX, són molt limitades i únicament descriuen fets puntuals o anecdòtics, sobretot guerres (el fet militar); aquesta història no analitza la problemàtica econòmica, demogràfica i social.

Disposem de la ja clàssica obra del contemporani Pere ALSIUS I TORRENT, *Ensaig Històrich sobre la vila de Banyolas...*, que realment explica poca cosa del període (hi dedica de la pàgina 359 a la 393), ja que l'autor en defuig l'examen en ser-ne part implicada -per l'objectivitat-, i només tracta dels últims abats, de la Guerra del Francès i d'algun altre esdeveniment més puntual. En la mateixa línia s'inscriu Lluís G. CONSTANS, *Bañolas...*; del mateix autor, resulta útil pels documents que aplega (pàg. 226-444) el volum VI del *Diplomatari de Banyoles*, i, per damunt de tot, els seus manuscrits (anotacions): *Manuscrits I-XXII*, Arxiu Històric Comarcal de Banyoles.

Recentment, han aparegut publicats uns quaderns de monografies locals de la RG de Cornellà del Terri, Crespià, Banyoles i Camós. En els de Camós i Cornellà del Terri són poc aprofitables les investigacions del segle XIX, ja que l'estudien molt de passada; en canvi, són

més útils, sempre tenint en compte les característiques i els formats d'aquests tipus de publicacions, els de Banyoles i Crespià. D'aquest últim és interessant algun fet polític i militar, i la part del rectorologi i de l'hospital local; el de Banyoles es pot seguir en qüestions puntuals de política, sanitat, el monestir, l'ensenyament, l'hospital, l'església, la indústria, el teatre i les associacions. Tret d'això, no hi ha res més, fora d'articles molt puntuals i concrets.

Tracten poc el segle XIX els articles sobre Serinyà de Pere ALSIUS, "Serinyá. Reseña histórica de este pueblo desde la más remota antigüedad hasta los tiempos modernos"..., i Josep M. COROMINAS PLANELLAS, "Las metamorfosis de un pueblo. Topografía médica de Serinã", *AIEG*, VIII (1953), pàg. IX, (1954), pàg. 131-186, decantats tots dos cap a la prehistòria o també, en l'últim, cap al segle XX.

La dades, bàsicament de primera mà, s'han obtingut de lligalls i llibres diversos de l'Arxiu Històric Comarcal de Banyoles (de les actes municipals de Banyoles i Camós, d'amillaraments de Banyoles i Camós, de les eleccions de Banyoles i Camós, d'instàncies, correspondència, cultura, associacions, hospital, beneficència, ensenyament, quintes i pressupostos, dels fons Colomer, Alsius, Hostench, Pijoan de Centenys, dels fons religiosos, etc.), de l'amillament de l'Ajuntament de Vilademuls, d'algunes actes de l'Ajuntament de Fontcoberta (*Llibre de resolucions, passament de comptes y demás negocis del Ajuntament de Regidors del lloch de Fontcoberta*), del *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona*, de la premsa gironina (sobretot del Sexenni Democràtic), d'algun arxiu parroquial (com el de Santa Maria dels Turers de Banyoles), de l'arxiu del monestir de Banyoles (per a l'estudi del mateix monestir i dels servites), de documents més puntuals del de la Ciutat de Girona, de l'Històric de Girona, i d'algun fons patrimonial, sobretot dels de Ameller, Anglada de Vilert, Teixidor de Pedrinyà i Brugada de Banyoles (amb temps caldria explorar, i explotar més, els diversos fons patrimonials). Malauradament, els arxius municipals del Pla de l'Estany gairebé no conserven documentació del segle XIX; només en guarden de molt esporàdica, i bàsicament de final de segle.

EL MARC ECONÒMIC I LA CONDICIÓN DELS COMARCANS

Els estudis demogràfics i econòmics en general són deutors dels treballs de Dolors TERRADAS sobre la demografia a la vall de Cornellà, "La població de la vall del Terri (segles XIV-XX)", *Cornellà del Terri: Estudis i pregons...*, pàg. 67-98; o Banyoles: *Població i societat a Banyoles al s. XVIII*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1982. I poca cosa més, tret de la part històrica de Pere RIERA i Anna ROCA, *El Pla de l'Estany. Una economia diversa*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1992, destinat a estudiar l'economia del segle actual.

Per a qüestions més concretes hem de recórrer a un article de Júlia BUTINYÀ, “Notes sobre la dona a Banyoles en el segle XIX”, *Quaderns del CECB* 1986-1987, (1987), pàg. 83-89, sobre la condició de la dona i la demografia, però se centra més en el final del segle; per als transports, a Josep VERT I PLANAS, *Els transports a Girona. Història dels tartaners i ordinaris de la província*, Girona, 1994. O s’ha d’acudir a les dades estadístiques de contemporanis com Pedro MARTÍNEZ QUINTANILLA, *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona, Imp. Dorca, 1865; *Diccionario Geográfico Universal*, Barcelona, Imp. José Torner, 1830; i, per descomptat, al sempre imprescindible per a qüestions d’indústria, agricultura i per la visió general dels diferents pobles i veïnats Pascual MADDOZ *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, Est. tip. de P. Madoz y L. Sagasti, 16 vol., 1845-1850, amb edició fac-símil de la part del Principat a Curial, 1985.

No hi ha investigacions sobre la propietat a la comarca, però poden servir algunes referències de Rosa CONGOST, *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990. Per a la desamortització, a més de la utilització del *Boletín Oficial de la Provincia* i altres dades de Banyoles, Francisco SIMÓN, *La desamortización de Mendizábal en la provincia de Gerona*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1969; i, sobretot, el que aporta més dades concretes: Montserrat MOLÍ, *La desamortización en la provincia de Gerona, 1835-1854*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2 vol., 1974-1975.

Per al fracàs de la indústria s’ha de buscar l’estudi bàsic de Banyoles de Dolors TERRADAS, “Aproximació a un exemple d’industrialització no reeixit: Banyoles 1700-1900”, *Quaderns del CECB*, 1980-1984, (1985), pàg. 145-169. I Tomàs GARROFÉ, “La indústria tradicional”, *Banyoles a l’ombra dels JJ.OO’92*, Girona, Ed. Periòdiques de les comarques gironines, SA, 1987, pàg. 127-134; o -agafat pels pèls, estudia el final de segle- les referències generals de Josep GRABULEDA, “Banyoles, el canvi de segle (1897-1906)”, *Quaderns del CECB* 1988-1989, (1990), pàg. 97-115. Aportacions més puntuals, sobre la fugida de capitals i persones a Salt, són els articles de Josep CLARA, “Els inicis de la industrialització a Salt: origen geogràfic del proletariat”, *Girona al segle XIX*, Girona, Gòthia, 1978, pàg. 199-218; i “Relacions entre Banyoles i Salt a través de la Indústria cotonera de mitjans s. XIX”, *Amics de Besalú. III Assemblea d’Estudis del seu Comtat*, (1976), pàg. 173-181, reedició a RB, 625, (1983). Per a estadística de l’època, tret dels anteriorment esmentats Madoz i Martínez Quintanilla: Francisco GIMÉNEZ GUITED, *Guía fabril e industrial de España*, Madrid-Barcelona, Librería Española-Librería del Plus Ultra, 1862, i Enrique Claudio GIRBAL, *Bañolas, noticias históricas de esta villa*, Gerona, G. Cumané, 1863.

L'IMPACTE EN ELS PODERS LOCALS: LES INSTITUCIONS

Per al municipi només existeixen les investigacions sobre Banyoles de Lluís G. CONSTANS, *L'expansió de la Vila I i II*, Manuscrits, IX, Arxiu Històric Comarcal de Banyoles, i “Història del Govern de la Vila”, *Cartipàs de Festa Major*, Banyoles, 1981. Per als estudis de les parròquies de la comarca hem de recórrer a Lluís G. CONSTANS, *Comarca*, Manuscrits V, Arxiu Històric Comarcal de Banyoles; per a Banyoles i l'església de Santa Maria: Pere ALSIUS, *Ensayo histórico de la Yglesia parroquial de Santa Maria dels Turers de Banyolas*, inèdit, 1870, i Lluís G. CONSTANS, *Parròquia*, Manuscrits, III, Arxiu Històric Comarcal de Banyoles.

Per als últims dies del monestir haurem de consultar Lluís G. CONSTANS, *Monestir I i II*, Manuscrits I i II, Arxiu Històric Comarcal de Banyoles, i Cayetano BARRAQUER, *Las casas de religiosos en Catalunya durante el primer tercio del siglo XIX*, t. II, Barcelona, Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, 1906. Per als pares servites, algunes aportacions molt puntuals sobre ells com a mestres i la processó dels Dolors, d'Antoni M. RIGAU, “Els Servites, la processó, i altres històries”, *RB*, 520, (1978); “Els Servites, frares i mestres”, *RB*, 634-635, (1983); i “Segle i mig... almenys”, *RB*, 607, (1982).

Per a la sanitat i els hospitals només es poden trobar les obres següents: Dolors TERRADAS, “El còlera a Banyoles durant el segle XIX”, *RB*, 620, (1983), i “L'hospital de Crespià”, *El Pla de l'Estany. Butlletí Informatiu del Consell Comarcal del Pla de l'Estany*, 12, (1995), pàg. 30-31; i per a les associacions, els articles d'Antoni M. RIGAU, “Aportació a l'estudi de l'associacionisme banyolí”, *Guia d'Entitats esportives, culturals i juvenils del Pla de l'Estany*, 2, (1995), pàg. 44-47, i “... Entre germans proletaris”, *Butlletí de la Congregació de la Mare de Déu dels Dolors*, (1994).

NOUS AIRES EN LA CULTURA I EN LES IDEES

Per a les tradicions s'ha d'esmentar Lluís G. CONSTANS, *Sant Martirià*, Manuscrits XXI, Arxiu Històric Comarcal de Banyoles. Per a la vida cultural, l'ensenyament, les festes i les tradicions, es pot fer servir l'article de Pere ALSIUS, “Rogativas Extraordinarias á San Martirián. Patrón de Bañolas”, *RG*, II, (1878), pàg. 81-87; per a la cultura popular: Joan CARRERAS, “Cultura popular i antropologia religiosa: Els ‘goigs de lloança de la Mare de Déu del Collell’”, *Quaderns del CECB* 1988-1989, (1990), pàg. 39-54; i el relat de Joan ALEMANY, *En Jepot Mustiu-Fill de Banyoles, 1850-19...*, Barcelona, FISA-Escudo de Oro S. A., 1993; per a la festa major, la música i els balls populars a Banyoles: Rafael ANGELATS, *Banyoles i la Sar-*

dana, Banyoles, Foment de la Sardana de Banyoles, 1993; per al teatre, els articles de Joan OLIVAS i Miquel TORRENT, “Agrupacions teatrals banyolines”, *Guia d'Entitats esportives, culturals i juvenils del Pla de l'Estany*, 2, (1995), pàg. 48-49; Pep VILA, “Notes sobre antigues representacions teatrals a les comarques gironines”, *AIEG*, XXXV, (1995), pàg. 237-324, i “Un inventari dels béns de la ‘Compañía Dramática de Aficionados y del Teatro’ de Banyoles (1844)”, *AIEG*, XXXIX, (1998), pàg. 359-366, i el de Josep GRABULEDA, “Els pastorets a Banyoles”, *Els Pastorets a Banyoles*, Banyoles, Imp. Mateu, 1993; per al nou impuls del turisme: Josep M. MASCARÓ, *Topografía médica de Bañolas*, Gerona, Imprenta y Librería de D. Torres, 1914, sobre el balneari de la Font Pudosa; els articles sobre el turisme i les pesqueres de Jeroni MONER, “El procés de canvi d'un paratge”, *Banyoles a l'ombra dels JJ.OO'92*, Girona, Ed. Periòdiques de les comarques gironines, SA, 1987, pàg. 83-88, i “El paratge de l'Estany: entre l'ús i l'abús”, *Primeres Jornades de l'Estany de Banyoles*, Girona, Diputació de Girona i Ajuntament de Banyoles, 1986, pàg. 33-41; Josep GRABULEDA, “Les pesqueres a l'Estany de Banyoles”, *El Punt*, 2 de febrer de 1993; i el llibre d'Antoni M. RIGAU i Jordi GIMFERRER, *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles. 1862-1946*, Figueres, Carles Vallès Ed., 1987.

Per a la ciència i la literatura s'ha d'acudir a les obres de Júlia BUTINYÀ, *Una visió de la dona catalana en el s. XIX*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, on s'investiguen la llengua, la correspondència i les relacions entre el pare Francesc Xavier Butinyà i la seva cunyada, i a l'epistolari entre Pere Alsius i el pare Butinyà, *Quaderns del CECB 1986-1987*, (1987), pàg. 73-82; Francesc X. BUTINYÀ, *La venjança del martre (peça de Sant Martírià)*, Banyoles, CECB, 1996; Alejandro GARCÍA, Josep GRABULEDA i M. Àngels REVERTER, “Pere Alsius, historiador”, *Quaderns del CECB 1986-1987*, (1987), pàg. 23-29; o els articles sobre alguns metges banyolins: Antoni M. RIGAU, “El carrer del Doctor Hysern”, *Cartipàs de Festa Major*, Banyoles, Ajuntament de Banyoles, 1979; Josep M. MASCARÓ, “El Dr. Hysern”, *Semanari de Banyolas*, 31 de març de 1985, i “Cinc generacions dedicades a la medicina”, *RB*, 648-649, (1984).

El procés de transformació a la comarca: en un àmbit general, és força profitosa la relació de fets de Lluís CONSTANS, *Crònica*, Manuscrits IV, Arxiu Històric Comarcal de Banyoles.

Les acaballes de l'antic ordre: la Guerra Gran (1793-1795). Per a la Guerra Gran poca cosa trobem: l'article de Pep BALSALOBRE, “Que acàmpia qui puga o el relat de les peripècies del rector de Vilafreser a la Guerra Gran: llengua i estil”, *Quaderns del CECB 1992-1994*, (1994), pàg. 243-259.

DE LA GUERRA DEL FRANCÈS A LA REVOLUCIÓ DE 1868

Per a la Guerra del Francès és bàsica l'obra de Pere ALSIUS i Joaquim HOS-TENCH, *Centenari de la Guerra de la Independencia. Homenatge al Dr. Rovira y demás fills de Banyolas y Comarca que's sacrificaren per la Patria*, Banyoles, 1909. També es poden consultar els articles de Pere ALSIUS sobre la fortificació i la voladura del convent dels servites, i sobre les gestes del doctor F. Rovira i del seu regiment: "Puig de S. Martirià (Convent-vell)", *Semanario de Bañolas*, 38, (1894), pàg. 2-3, i "Gestas banyolinas. Lo Regiment de San Fernando", *Semanario de Banyolas*, 80, (1895), pàg. 1-3. D'altres articles són els d'Antoni M. RIGAU, "Jurant la Constitució", *RB*, 532-533, (1978); "Per un petricó de vinagre...", *Festa del Barri de Sant Martirià*, 1981; "Banyoles alliberada (1814)", *Butlletí d'Informació Municipal de Banyoles*, 48, (1983); o "Els germans Frigola de Mata", *Butlletí de la Mancomunitat de l'Estany*, 13, (1986). El de Lluís CONSTANS, "Història del Govern de la Vila", *Cartipàs de Festa Major*, Banyoles, 1981, i l'opuscle de Tomàs FRIGOLA, *Notas e ilustraciones históricas. Santa Maria de Porqueras*, Suplemento de la Hoja parroquial, Imp. Masò, 1961, i el seu article "Funesto balance de la lucha contra las tropas napoleónicas", *RG*, 8, (1959), p. 61. Resulta també útil una història militar general com la d'Adolfo BLANCH, *Historia de la guerra de la Independencia en el antiguo Principado*, t. I i t. II, Barcelona, 1861.

El retorn a l'absolutisme (1814-1820). Per al període de 1814 a 1820 es poden llegir, fonamentalment, ja que no hi ha res més, els articles sobre pregons de tavernes, mercat i ordre públic, i sobre l'expedient de purificació de Josep Puig de la Bellacasa després de la Guerra del Francès, d'Antoni M. RIGAU, "Pregons (1817)", *Butlletí d'Informació Municipal de Banyoles*, 32, (1981), "Joan Sampol, francès, serrador i espia (1820)", *Butlletí d'Informació Municipal de Banyoles*, 39, (1982), i "Un expedient de Purificació (1814)", *Butlletí d'Informació Municipal de Banyoles*, 51, (1983). Per seguir els enfrontaments entre l'Ajuntament de Banyoles i el monestir en la qüestió del patró Sant Martirià es pot consultar l'article d'A. SOLER, "Sant Martirià o un patronatge discutit", *Cartipàs de la Festa Major*, Banyoles, 1971. Pel que fa al Trienni Liberal només es troba l'article d'Antoni M. RIGAU, "Contudent (1844)", *Butlletí d'Informació Municipal de Banyoles*, 58, (1984). De la fi de l'antic ordre (1823-1833), pràcticament només hi ha l'article sobre els malcontents de Josep CLARA, "El Setge de Girona en la Guerra dels Malcontents", *RG*, 91, (1980), pàg. 67-73.

Respecte de la Primera Guerra Carlina hom pot aprofitar, perquè se'n pot treure alguna dada puntual, obres com Josep M. MUNDET, *La primera guerra carlina a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990; per als conflictes en el període d'entreguerres, Narcís PUIGDEVALL, *Els trabucaires (1840-1846)*, Girona, Diputació de Girona, 1992; i, per

emmarcar l'època i els canvis, Josep FONTANA, *La fi de l'antic règim i la industrialització. 1787-1868*, volum V de la *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1988.

La història local tampoc no ha estat gaire profusa ni ha mostrat gaire interès a investigar aquest període; només localitzem dos articles d'Antoni M. RIGAU, "El bateig de sang de Pere Alsius i Torrent", *Amics de Besalú. III Assemblea d'estudis del seu Comtat*, (1976), pàg. 357-363, sobre un acte sanguinolent en la Primera Guerra Carlina, i "Reorganització de la Milícia Nacional (1854)", *Butlletí d'Informació Municipal de Banyoles*, 55, (1983).

Tampoc el període de 1844 a 1868 ha generat gaire bibliografia útil; serveixen per aportar alguna dada els treballs d'Antoni PAPELL, *L'Empordà a la guerra carlina*, Figueres, Tip. Ideal, 1931; l'article molt interessant -tot i que estudia només els Matiners de 1846- de Josep CLARA, "Sobre la identitat dels Matiners de les comarques del N.E. de Catalunya", *Estudi General*, VI, 1, Col·legi Universitari de Girona, 1981, pàg. 179-185; i el d'Antoni M. RIGAU, "Bodes Reials (1846)", *Butlletí d'Informació Municipal de Banyoles*, 49, (1983), que tracta de les cerimònies públiques d'exalçament del règim.

La bibliografia del Sexenni Democràtic és més rica, sobretot la d'àmbit provincial i alguna de general que permet obtenir algunes dades puntuals: Josep CLARA, *El federalisme a les comarques gironines. 1868-1874*, Girona, Diputació de Girona, 1986; Alfons ROMERO, *El republicanismo federal empordanés, 1868-1869*, tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona, 1977; del mateix autor, *El republicanismo federal empordanés, 1868-1869*, Figueres, Editora Empordanesa, 1980; Joaquín NADAL, *La revolución de 1868 en Gerona*, Girona, Cámara Oficial de Comercio e Industria, 1971; Joan PUIGVERT, *Actituds religioses davant la revolució de 1868 a Girona*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1975; i E. MARTÍ, *Juntas revolucionarias en las comarcas gerundenses y la Revolución de 1868*, tesi de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona, 1980.

També sobre el fet militar de la Tercera Guerra Carlina, Ramon GRABOLOSE, *Carlins i liberals, la darrera carlinada a Catalunya*, Barcelona, Aedos, 1972; José GRAHIT, "La última guerra carlista en Gerona y su provincia", *AIEG*, VIII, (1953), pàg. 29-118, i IX, (1954), pàg. 97-162; algunes parts dels volums VI i VII de M. FERRER, *Historia del tradicionalismo español*, Sevilla, 1959; o d'autors contemporanis com Antonio PIRALA, amb les seves dues obres: *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista. Segunda edición refundida y aumentada con la historia de la Regencia de Espartero*, 6 vol., Madrid, Imp. Mellado i Cia., 1868-1870; i *Historia contemporánea. Anales desde 1843 hasta la conclusión de la actual guerra civil*, 6 vol., Madrid, Imp. de M. Tello, 1875, dels quals es poden extreure dades concretes.

Entre els escrits de primera mà de l'època ens poden servir els d'Elisé RECLUS, "Impresiones de un viaje por España (Notas de un bloc en un país de revolución)", *La Revista Blanca*, 211-251, 1 de març de 1932 a 1 de novembre de 1933, pàg. 617-618, 641-

645, 705-707; i les actes i la correspondència de l'*Asociación Internacional de los Trabajadores*. *Actas de los Consejos y Comisión Federal de la Región Española (1870-1874)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1979, 2 vol., transcripció i estudi preliminar per Carlos Seco Serrano; *Asociación Internacional de los Trabajadores. Consejo Federal de la Región Española. III. 1872. Valencia. Cartas, Comunicaciones y Circulares del III Consejo Federal de la Región Española*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1972-1979, 3 vol., transcripció per Carlos Seco Serrano; i *Asociación Internacional de los Trabajadores. Cartas. Comunicaciones y circulares de la Comisión Federal de la Región Española (marzo-mayo 1873)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1972, transcripció per M. Teresa Martínez de Sas.

Són també útils els escrits de Josep Toribi de AMELLER HISERN, "Curso de Política democrática en cinco grandes lecciones", *El Autonomista. Suplement Literari*, 1932; i el "Manifest", *El Pueblo*, 12, 13 de novembre de 1896, Banyoles; els estudis sobre aquest personatge d'Emilio NAVARRO, *Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914)*, Barcelona, Ortega y Artís impresores, 1915; Carles RAHOLA, *Vides heroiques*, Girona, Casa d'Assistència i Ensenyament, 1932; o *Los diputados pintados por sus hechos. Colección de estudios biográficos sobre los elegidos por el sufragio universal en las Constituyentes de 1869*, Madrid, Imp. de R. Labajos y Compañía editores, 1869-1870, p. 295 del vol. I.

D'investigació pròpiament local, ja en trobem menys: sobre la Guerra Carlina, de Lluís G. CONSTANS, *La tercera guerra carlista*, Manuscrits XI, Arxiu Històric Comarcal de Banyoles, i l'article "La figura prócer del P. Fita a través de unas cartas inéditas", *AIEG*, IV, (1949), pàg. 59-77; de Pere ALSIUS, un llibre manuscrit a l'arxiu familiar, on descriu les seves vivències durant la carlinada, i un article sobre les vicissituds durant el seu captiveri pels carlins, "Correspondencia. Sr. Director de *La Renaxensa*, Banyolas 26 d'octubre de 1872", *La Renaixensa*, any II, (1872), pàg. 243; i l'article d'Antoni M. RIGAU, "L'atac del Brigadier Savalls i la mort del Comandant d'armes d'Ameller", *Cartipàs de Festa Major*, Banyoles, 1973, sobre la mort de Josep Toribi de Ameller.

Per a la revolució de 1868 s'han d'esmentar els articles d'Antoni M. RIGAU, "La Gloriosa en Bañolas", *Quaderns de Festa Major*, Banyoles, 1968; "Un brigadier iracund i la crisma d'un alcalde", *Cartipàs de Festa Major*, Banyoles, 1975, sobre un conflicte entre un regidor i el governador militar l'any 1869 a causa de les quintes; i "Neu, fred i misèria (1870)", *Butlletí d'Informació Municipal de Banyoles*, 45, (1983), que tracta de la fam i l'atenció als pobres l'any 1870. Així mateix, mereix destacar-se l'article sobre la revolució de 1868 de Josep GRABULEDA, "La revolució de 1868 a Banyoles", *RB*, 711, (1990), i "La Primera Internacional a Banyoles", *RB*, 793, (1999), pàg. 28-29 i 794, (1999), pàg. 24-25.

La migradesa d'estudis locals (i, per extensió, del conjunt de les comarques del nord-est de Catalunya) sobre el període obliga a recórrer als arxius i les hemeroteques per tal

de resoldre aquest buit. En el primer cas, cal esmentar especialment els arxius municipals de la comarca, amb un estat de conservació ben deplorable (deixant de banda Banyoles i Vilademuls) i amb casos irreparables (com ara el d'Esponellà, que segons fonts orals va ser víctima d'una incineració ben recent, o el de Cornellà, que va patir la mateixa sort alguns anys abans). Aquests buits, que corren el perill d'augmentar si no hi ha una tasca urgent de recuperació del nostre patrimoni documental, han de cobrir-se parcialment amb els arxius de major abast geogràfic: així, hem consultat l'Arxiu Diocesà de Girona, l'Arxiu Històric de Girona, el Archivo Histórico Nacional de Madrid i el Archivo General de la Administración a Alcalà de Henares.

Per la seva banda, les hemeroteques són una font de primer ordre, sobretot si tenim en compte que el nostre període es caracteritza precisament pel naixement de la premsa local; no s'ha d'oblidar la premsa de Girona, Figueres o, fins i tot, Barcelona, que en alguns casos ens proporciona informació bastant més interessant que la de la premsa local.

LA RESTAURACIÓ (1875-1923)

La manca de fonts secundàries fa que sovint s'hagi de recórrer als documents de primera mà per tal d'omplir alguns buits, la qual cosa ens ha impedit d'aprofundir en determinats temes tant com hauríem desitjat. A més a més dels arxius de la comarca, hem consultat alguns arxius provincials (l'Arxiu Diocesà, bàsicament la correspondència amb les parròquies, i l'Arxiu Històric de Girona, sobretot el fons de la Diputació i el del Govern Civil). Pel que fa a les publicacions periòdiques, han estat especialment útils les de Banyoles (des d'*El Bañolense* fins a *Vida Banyolina*), tot i que també s'ha consultat, molt més puntualment del que hauríem volgut, la premsa de Girona (*El Autonomista*, *La Lucha*, *Diario de Gerona* i *El Tradicionalista*, sobretot) i Barcelona (*La Veu de Catalunya* i *La Publicidad*). Quant als treballs generals sobre el període, el panorama resulta realment desolador: deixant de banda estudis que no arriben fins al 1875 (els ja clàssics de Mn. Lluís Constans i Pere Alsius), només disposem de les monografies d'alguns municipis de la comarca publicades per la Diputació (concretament les de Banyoles, Crespià, Cornellà i Camós), de valor molt desigual; algun treball inèdit de Josep GRABULEDA (bàsicament de Banyoles, com ara *Banyoles, el canvi de segle, 1897-1905*) i el llibre d'Anton M. Rigau i Jaume Gimferrer sobre *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles (1862-1946)*..., el qual ofereix algunes dades històriques mentre segueix la vida de Manuel Pigem. Del mateix Rigau, cronista oficial de la ciutat, cal esmentar els nombrosos articles publicats al *Butlletí d'Informació Municipal* entre els anys 1981-86, així

com les cròniques aparegudes a la *Revista de Banyoles* (“Gent i fets” és l’encapçalament que acostuma a emprar el seu autor), pinzellades fresques de lectura prou agradable.

Igual que en la resta de capítols, disposem de pocs estudis sobre el comportament demogràfic, i per aquest motiu s’ha d’acudir a les fonts primàries, com ara el registre civil, que ens ofereix dades sobre el moviment natural de la població, o els padrons que s’han conservat: els de Banyoles (complets, excepte el de 1936), el de Cornellà el 1925, algun de Vilademuls i poca cosa més; caldria un estudi detallat dels padrons que es conserven per tal d’extreure’n tota la informació que contenen (composició familiar, professió, anys de residència al municipi, nivell cultural...); també resultaria molt útil sondejar els padrons d’alguns municipis de la província per conèixer el volum i el destí d’aquells que van haver d’emigrar cap a d’altres zones d’expansió industrial. Com a font secundària cal esmentar sobretot el llibre de Josep M. MASCARÓ, *Topografía médica de Bañolas*, Girona, Imprenta y Librería de D. Torres, 1914, de notable valor en el seu vessant demogràfic i mèdic. Molt menys interessant resulta l’article de Josep M. COROMINAS, “La metamorfosis de un pueblo”, dins *AIEG*, IX, (1954), pàg. 49-96, sobretot perquè els objectius de l’autor se centren en l’època prehistòrica i en l’anàlisi de les mentalitats. Pel que fa als estudis actuals, destaquen especialment els treballs de Dolors TERRADES sobre Banyoles i la vall de Cornellà: “Aproximació a un exemple d’industrialització no reeixit: Banyoles 1700-1900”..., pàg. 145-170, i “La població de la Vall del Terri (segles XIV-XX)”, *Cornellà del Terri. Pregons i estudis*..., pàg. 67-98.

Una anàlisi a fons sobre el treball de la terra hauria de fonamentar-se en l’estudi de diverses fonts primàries (amillaraments, contribució rústica, estadístiques...) que ens permetessin observar els canvis en les formes de producció, els conreus i l’estructura de la propietat durant aquest període, objectius, tots ells, propis d’un estudi monogràfic. Però quan hom es proposa una síntesi com aquesta i ha de partir d’un autèntic desert en els estudis de base, ha de recórrer per força només a algunes fonts primàries bàsiques (premsa, sobretot el *Butlletí Sindical* i la *Memòria del Sindicat*, Girona, 1919) i als pocs estudis de què es disposa. No obstant això, s’han examinat superficialment algunes de les fonts esmentades (la contribució rústica i, en menor proporció, els amillaraments) i s’han consultat alguns estudis contemporanis, com ara el *Calendari-guia de Banyoles i sa Comarca*, Estampa La Renaixensa, 1891; el llibre de Joan VIDAL, *L’Estany de Banyoles*, Girona, Tip. La Económica, 1925, capítol V, pàg. 98-114, així com l’aportació de BOTET I SISÓ, *Província de Girona*...

Entre els estudis actuals que fan referència a la nostra comarca, hi ha el llibre de Pere RIERA i Anna ROCA, *El Pla de l’Estany. Una economia diversa*..., 1992, molt més descriptiu que no pas interpretatiu. Molt més concret és el dossier sobre els alls publicat a la revista *El Bagant*, 19, (1982), pàg. 44-49, sobretot l’article de Tomàs GARROFÉ,

“Creixement i declivi d'un cultiu tradicional”, pàg. 44-47. També cal esmentar algun estudi sobre el context global català: per exemple, els treballs d'Emili GIRALT, com ara el capítol “L'agricultura”, dins *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*. S. XIX. *Població i agricultura*, vol. II, Barcelona, 1990.

Per al capítol sobre la vida al camp, a més a més de les escasses referències de la premsa (que són reflex d'una profunda incomprensió o ignorància respecte dels problemes del camp), sobresurt especialment el llibre de Joan ALEMANY, *Un bocí d'història dels pagesos de Banyoles*, [Barcelona], 1992, sense gaires pretensions científiques, però amb un notable valor si es vol conèixer com vivien els pagesos de la comarca a la primera meitat d'aquest segle. L'estructura de la propietat, a més de l'anàlisi superficial de les dades de contribució rústica i d'alguna estadística del 1931-39, parteix sobretot de l'estudi d'Helena ESTALELLA, *La propietat de la terra a les comarques de Girona*, Col·legi Universitari de Girona, 1984, i de l'article de Rosa CONGOST, “Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle XIX”, *Revista del CUG*, (1981), any I, vol. I, pàg. 211-221. També s'ha d'acudir a l'estudi de Pelai NEGRE, *Evolución del régimen de propiedad en Cataluña, singularmente en la diócesis de Gerona*, Girona, tesi doctoral de Dret, 1921.

El Sindicat Agrícola Catòlic ha despertat un notable interès, tot i que aquest s'ha concentrat en la seva etapa més lluada (1913-1920). En aquest sentit, disposem dels treballs de Joan PUIGBERT, “Apunt breu sobre el ‘Sindicat Agrícola de Banyoles i Comarca’”, *Cartipàs de la Festa Major*, Banyoles, 1977, i “Sindicalisme agrari catòlic a Girona (1906-1920). L'exemple del Sindicat de Banyoles”, *Església i societat a la Girona contemporània*, Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 3, (1993). Però els estudis sobre el període de fundació (en què resulta prou interessant esbrinar-ne els orígens i els motius del seu fracàs fins al 1913) o sobre la seva adaptació a dos períodes polítics molt concrets (Dictadura de Primo de Rivera i Segona República) són més aviat escassos. De caràcter molt més general, han estat especialment útils els estudis de Domingo BENAVIDES, *El fracaso del catolicismo social español. Arboleya Martínez, 1870-1951*, Barcelona, Ed. Nova Terra, 1973, i sobretot el d'Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agrari a Catalunya, 1893-1994*, Barcelona, Afers, 1995.

El capítol dedicat als límits de la industrialització ha de partir necessàriament de l'estudi de la contribució industrial (amb el corresponent registre d'altres i baixes), tot i que el fenomen de les ocultacions per motius fiscals ens obliga a emprar aquesta font per realitzar estimacions més que com a base d'una estadística fiable. També cal fer referència als estudis coetanis, els quals donen dades i interpretacions prou suggeridores; en aquest sentit, cal parlar especialment del *Calendari-guia*, el llibre de Joan

VIDAL i l'aportació de BOTET I SISÓ. Com a fonts secundàries que parlin específicament de la comarca, disposem de l'article ja esmentat de Dolors TERRADES, "Aproximació a un exemple...", encara que només comenta molt de passada el nostre període, i també del treball inèdit de Josep GRABULEDA, *La propietat i la indústria banyolina a mitjans del segle XIX*, el qual, tot i el títol, arriba fins al 1889 en alguns aspectes. Són molt més concrets els articles de Josep BLANCH, "La xocolata banyolina", RB, 671, (1896), pàg., 59-66, i els de Tomàs GARROFÉ sobre Les Saques (molt més centrat en la crisi irreversible que l'empresa patia en aquells moments que no pas en els seus orígens) i can Castañer, tots dos apareguts a la revista *El Bagant* (1982).

Per elaborar el capítol sobre organitzacions obreres i confrontacions socials s'ha hagut d'acudir a la premsa republicana o estrictament obrera (aquesta darrera, inexistent a la nostra comarca fins al període de la Segona República) com a font de primera mà, juntament amb les actes dels plens dels ajuntaments, bàsicament del de Banyoles. Encara resulta més difícil rastrejar les condicions de vida dels sectors populars; ha estat útil d'una manera especial el llibre de Josep M. MASCARÓ, *Topografia médica de Bañolas*, Girona, Imp. D. Torres, des d'una òptica conservadora, però amb informacions prou interessants sobre la vida i les condicions de les classes menys afavorides, i també l'article de Júlia BUTINYÀ, "Notes sobre la dona a Banyoles en el segle XIX", dins *Quaderns del CECB*, 1986-87, (1990), pàg. 83-89.

Per la seva banda, i en relació amb els corrents polítics del 1875-1931, els sectors conservadors han estat analitzats en diferents articles: sobre el carlisme, i més concretament l'escissió integrista, comptem amb dos estudis de Joan PUIGBERT, "Nota marginal sobre la Casa-Missió de Banyoles i l'integrisme", *Cartipàs de la Festa Major*, 1978, i "L'Església gironina: de l'integrisme al restauracionisme regionalista (1876-1890)", AIEG, 34, (1994), pàg. 473-485, força interessants perquè mostren la incidència de l'escissió a casa nostra, i pel fet que segueixen algunes vies d'evolució ideològica del carlisme; en el mateix sentit, però centrat en la visió de F.X. Butinyà, hi ha l'article de Júlia BUTINYÀ, "Francesc Xavier Butinyà, S.I. (1834-1890)", *Analecta Sacra Tarracoenensia*, 56, (1986), pàg. 17-26. El Cercle de Catòlics ha estat estudiat en el dossier publicat a *El Bagant*, 42-43, (1984), el qual comprèn els diferents períodes de l'entitat. Molta menys sort ha tingut l'altra entitat, l'Ateneu, possiblement per la migradesa de les fonts; l'evolució del republicanisme i dels corrents més progressistes hauria de merèixer algun estudi que n'analitzés les relacions exteriors, la dinàmica interna i l'evolució ideològica. Finalment, i fent referència als orígens del catalanisme, a més dels estudis sobre la figura de Pere Alsius, hi ha l'article d'Antoni M. RIGAU, "Aportacions a un estudi sobre el catalanisme polític a Banyoles", *Cartipàs de la Festa Major*, 1992.

El capítol sobre el pes de l'Església ha partit, bàsicament, de l'excel·lent tesi doctoral de Joaquim Maria PUIGVERT, *La parròquia rural a Catalunya (segles XVIII-XIX, bisbat de Girona)*, 3 vol., Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, 1990, inèdita i de diversa documentació dipositada a l'Arxiu Diocesà de Girona, sobretot la correspondència amb les parròquies i les visites pastorals, informes que cada rector havia de complimentar quan es produïa la visita del bisbe a la seva parròquia, que era aprofitada per inspeccionar tot el material litúrgic (vasos, robes, objectes de culte...) i examinar-ne les dependències, capelles, sagristies, baptisteris, cementiris... L'informe que havia d'elaborar el rector incloïa, a més a més, apartats dedicats a la situació política de cada lloc, l'ensenyament, la moral, etc.

L'establiment d'alguns ordes religiosos ha estat estudiat en diferents articles, com per exemple "Un segle a Banyoles", RB, setembre de 1980, que Antoni M. RIGAU dedica a les Germanes de Sant Josep. Sobre la polèmica entre Magdalena Aulina i el bisbat de Girona, realment interessant, disposem del llibre de Mn. Josep RICART, *Desviación de un apostolado. El caso de Bañolas*, Barcelona, 1941.

Sobre la premsa, a part dels treballs generals de Lluís BERTRAN, *Prensa a Catalunya*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1931, de Jaume GUILLAMET, *La premsa a les comarques gironines*, Barcelona, Selecta, 1977, i de J. TORRENT i R. TESIS, *Història de la premsa catalana*, Barcelona, Bruguera, 1966, 2 vol., resulta força útil el dossier publicat en el número 1 d'*El Bagant*, "1886-1981. Un segle de periodisme banyolí", pàg. 15-20, amb articles de J. BOIX i Dolors TERRADAS, tot i que se centra sobretot en el període de la Segona República.

Els inicis del cinema han estat estudiats en un número recent de la *Revista de Banyoles*. D'altra banda, el capítol dels esports s'ha redactat a partir de l'article d'Antoni M. RIGAU, "Cent anys de regates a l'Estany, 1886-1986", RB, 664, (1986), que ressegueix la primera regata documentada a partir de la crònica d'*El Bañolense*.

La dictadura de Primo de Rivera (1923-30). Pel que fa a la premsa escrita, s'han consultat les publicacions periòdiques de la comarca: el *Butlletí Sindical*, 1914-1931; *Gent d'Ara*, 1926-1927; *Gent Nova*, 1930-1931, i *Vida Banyolina*, 1922-1931, que permet copsar l'inici i el final del règim des de la visió de les classes conservadores. Sobre el conjunt de la província de Girona, cal fer esment del recull *La Dictadura de Primo de Rivera. Estudis sobre les comarques gironines*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1992.

LA SEGONA REPÚBLICA (1931-36)

A més a més de les fonts comunes amb la resta de capítols, hem consultat la documentació de la Generalitat republicana confinada a Salamanca i microfilmada a l'Arxiu Nacional de Catalunya, i alguns fons dipositats a l'Arxiu Històric de Girona (Comissaria Delegada de la Generalitat, Centre Penitenciari, Diputació de Girona i Govern Civil, bàsicament). En l'àmbit de les publicacions periòdiques, a més de les locals, han estat especialment útils les de Girona o Barcelona, que permeten cobrir les mancances informatives o ideològiques de la premsa local: en el primer cas, hem consultat més o menys exhaustivament *L'Autonomista* (1931-36), *L'Espurna* (1932-33), *El Norte* i *Diario de Gerona*; en el segon, s'han seguit alguns aspectes concrets a través de *La Batalla*, *El Diluvio*, *Justícia Social* i *La Veu de Catalunya*.

Quant a les fonts secundàries, cal esmentar alguns treballs que han estat especialment valuosos per a aquest període, per la informació que en faciliten o, sobretot, per la interpretació que n'ofereixen. Sobre la dinàmica electoral i política, destaca l'excel·lent tesi doctoral de Rosa M. VIRÓS, que aporta suggeridores interpretacions a partir de la relació entre estructura de la propietat i comportament electoral, sense caure en el determinisme; de la mateixa autora, "Las elecciones municipales de 14 de enero de 1934 en la provincia de Gerona", *Perspectiva Social*, 5, ICESB, 1975. Emprats en menor proporció, hi ha l'article de Pere CORNELLÀ, "Banyoles 1931: algunes notes entorn de les eleccions municipals", RG, 87, (1979), pàg. 83-89, el qual utilitza bàsicament la publicació *Gent Nova* com a font d'informació, i alguna nota del cronista oficial de Banyoles, Antoni M. RIGAU, publicada a la *Revista de Banyoles*. Molt més puntualment, han estat útils els estudis generals d'Isidre MOLAS, *El sistema de partits polítics a Catalunya* (1931-36), Barcelona, Edicions 62, (1972), i els dels diferents partits de Ricard Alcaraz (USC), Montserrat Baras (ACR), Francesc Bonamussa (BOC), Hilari Ragner (UDC), Dolors Ivern (ERC) i Pilar García (sectors catòlics).

Respecte de l'agitació camperola, la majoria de llibres de caràcter general se centren excessivament en la dinàmica rabassaire i obliden especialment la situació a les comarques de la "Catalunya Vella". A més de l'estudi d'Andreu MAYAYO, que dedica una atenció especial a l'ASA, del llibre clàssic d'Albert BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya, 1890-1936. La qüestió rabassaire*, Barcelona, Ed. Nova Terra, 1968, de les valuoses interpretacions de Barcelona de Joaquim de CAMPS (afegim a la ja esmentada la *Història de la Llei de Contractes de Conreu*, Rafael Dalmau, 1971) i de la recent *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània* Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, vol. 4 i 5, han estat especialment profitosos els articles de Rafael PUJOL, "Acció Social Agrària de les Terres Gironines", RG, 81, (1977), pàg. 305-

315, i 84, (1978), pàg. 247-254, els quals no han perdut validesa amb el pas dels anys. També hi ha el llibre de Boi JUSCAFRESA, *Fam de terra, de domini i de llibertat*, Barcelona, Pòrtic, 1976, que, tot i no donar informació local, permet resseguir la visió retrospectiva d'un dels fundadors de l'ASA. Finalment, també s'ha emprat l'article de Josep MATAS, "Aproximació als conflictes agraris a les comarques gironines durant la II República", *La II República, 60 anys després*, Quaderns del Cercle, 7, (1991), que utilitza les actes de les comissions arbitral conservades per radiografiar el moviment revisionista. Per acabar, els Fets d'Octubre i les seves conseqüències han estat interpretats per Albert BALCELLS -*El 6 d'octubre*, Barcelona, Edicions 62 i La Gaia Ciència (Documents, 7), 1977- i Manuel CRUELLES -*El 6 d'octubre a Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 1970-, i sobre un àmbit més concret disposem de la tesi de llicenciatura de Jordi TURON, *Girona 1934: en torno a los hechos de octubre*, tesi de llicenciatura, 1974.

En acostar-nos a l'estudi del període que va des de 1939 fins a la fi de la dictadura, ens vam adonar, de seguida, de l'excepcional escassetat d'estudis de caràcter local i comarcal sobre el tema. Hi havia, això sí, una sèrie de literatura escrita que proporcionava pistes i informacions que no podíem deixar de banda, i també les "Fitxes de la Guerra Civil" que Anton M. Rigau havia anat publicant a la *Revista de Banyoles* (des del setembre de 1986 fins a la primavera de 1987), les quals manifestaven la voluntat d'aportar un seguit de dades i de fixar una certa cronologia en relació amb Banyoles, però hi mancava la visió de conjunt de la comarca i també l'element interpretatiu. A més, hem revisat les monografies locals de Banyoles, Camós, Cornellà del Terri i Crespià, però el seu caràcter sintètic, malauradament, ens ha aportat poques dades de conjunt.

Aquesta insuficiència ens va portar a recórrer els passadissos dels arxius i de les hemeroteques, dels ajuntaments i les entitats, a la recerca del material que necessitàvem per apropar-nos a aquest període.

Durant molt de temps hem combinat la consulta de fonts documentals amb les entrevistes a testimonis d'aquells fets. Voldríem des d'aquí agrair l'atenció i la bona predisposició de molts homes i dones de la nostra comarca que ens han acostat, de viva veu, i a vegades amb un testimoni emocionat, a aquells temps.

La consulta de les fonts documentals ens ha permès conèixer, de primera mà, una bona part de la problemàtica existent en l'actualitat en el món de l'arxivística. Voldríem aprofitar aquestes ratlles per remarcar la necessitat d'anar cap a un arxiu comarcal que pugui aplegar la documentació històrica del conjunt de la comarca del Pla de l'Estany, i que garanteixi unes bones condicions d'accessibilitat i de conservació de la documentació.

GUERRA I REVOLUCIÓ AL PLA DE L'ESTANY

Per a la reconstrucció d'aquest període s'han seguit les pistes de diferents arxius. A l'Archivo Histórico Nacional vam recopilar tota la informació existent a la Causa General, un procés iniciat en ple franquisme per tal d'inventariar tot el que va succeir en els pobles durant el domini republicà. Mitjançant aquesta informació hem pogut obtenir una sèrie de dades pel que fa a la formació dels ajuntaments de cada poble o a la repressió republicana; també hem pogut conèixer dades sobre la justícia d'aquell període, sobretot de les causes vistes als tribunals populars o als d'alta traïció i espionatge, i que ens han permès tenir notícia, per exemple, de les xarxes d'evasió o dels emboscats.

A l'Arxiu Històric de Girona s'han revisat un bon nombre de lligalls, especialment els que fan referència a la Comissaria Delegada de la Generalitat, a la correspondència entre el comissari i els ajuntaments, i a les d'assistència als refugiats. Aquesta informació és important per tal de capir la diversa problemàtica existent als ajuntaments de la comarca, tant política com econòmica, i per poder avaluar, en part, l'impacte de la qüestió dels refugiats de guerra. A l'Arxiu Històric de Catalunya, situat aleshores al carrer Villaroel de Barcelona, vam consultar una part de la documentació microfilmada de l'Arxiu de Salamanca, que fa referència a diversa correspondència de la Generalitat de Catalunya amb els ajuntaments de la comarca, on es poden veure temes com la constitució dels ajuntaments, les confiscacions o la qüestió dels refugiats. A l'Arxiu Diocesà de Girona hem analitzat els informes efectuats pels diferents rectors sobre la situació de cada parròquia durant la guerra. Aquesta informació ens ha permès obtenir dades sobre diversos elements, com la repressió religiosa i els seus efectes sobre els costums i la vida social. La revisió de les hemeroteques ens ha proporcionat una bona part de notícies produïdes des de la comarca. Hem hagut de compensar amb diaris i publicacions supra-comarcals el fet que no es conservi res del que es va publicar en el temps de la guerra al Pla de l'Estany; molta de la informació que esmentem pertany a *El Front* (publicació del PSUC de les comarques gironines) i al *Gerona-CNT*, i també s'han consultat diversos diaris com *La Vanguardia*, *La Publicitat* o *L'Autonomista*.

Dels arxius de la nostra comarca cal destacar l'Arxiu Comarcal de Banyoles; hi hem revisat els llibres d'actes de l'Ajuntament de Banyoles del període 1936-39, i hem pogut anar seguint, de ben a prop, la vida municipal i la seva problemàtica; també hem revisat la correspondència municipal i el llibre d'actes de la Cooperativa Obrera de Consum, nascuda a redós del Sindicat Agrícola. Amb la resta d'arxius hi ha hagut una mica de tot. Per exemple, amb l'ajut de Xavier Quer, de Crespià, vam poder rescatar uns llibres d'actes del període de la guerra. Gràcies també a la bona predisposició de Jaume Bardera, d'Esponellà, hem pogut revisar una sèrie de correspondències d'aquest consistori, on

apareixen algunes dades sobre els boscos tallats i els treballs que l'Ajuntament encarregà als pagesos de la zona. A Porqueres s'han revisat els llibres d'actes i la correspondència, cosa que ens ha permès conèixer el debat profund entre els cenetistes i la resta de partits del consistori. A Fontcoberta, encara que ens va coincidir el període d'investigació amb l'ordenació de l'arxiu, vam poder revisar els llibres d'actes i algunes sèries de correspondència. A Vilademuls, a Serinyà i a Cornellà del Terri hem revisat els llibres d'actes del període. En resum: malgrat que sempre hem trobat gent predisposada i diligent, el problema segueix essent el mateix (falta de bona catalogació, de seguretat i d'accessibilitat i dispersió), que es podria resoldre amb la formació d'un arxiu comarcal.

Quant als estudis consultats sobre el període, haurem de fer referència a "Fitxer de la Guerra Civil", d'Anton M. Rigau, que és una mena d'inventari cronològic del temps de la guerra a la ciutat de Banyoles, i també hem d'esmentar el llibre del qual és coautor: *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles (1862-1946)*..., i algun passatge del seu *Fets i Gent*, editat pels Llibres del Tint; l'autor és sempre una referència obligada per la seva capacitat de memorialista. S'ha de fer una lectura molt crítica dels Quaderns de la Revista de Girona que fins ara han tingut com a protagonista algun municipi de la comarca, perquè, per la seva intenció de voler oferir molts temes en un volum força petit, arriben a convertir-se en una mena d'història-telegrama, que, com en el cas de Banyoles, intenta resumir el període de la guerra en una quartilla. Amb tot, hem de felicitar algun dels seus autors per la voluntat de parlar del conflicte, cosa que no es pot dir, per exemple, dels casos de Crespià o Cornellà, on el tema és bandejat.

Un llibre que sí que ens ha servit ha estat el de Josep Maria SOLÉ-SABATÉ i J. VILLAROYA, *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*, d'on hem pogut extreure una composició de lloc de la repressió d'aquells instants, així com elements interpretatius per enfocar la qüestió.

La història oral ha estat l'altre element fonamental per recaptar informació. Si bé aquest sistema planteja moltes dificultats (les trampes pròpies de la memòria, les omissions voluntàries o involuntàries, la dificultat d'encaixar els records en els processos polítics i en la cronologia històrica), la història oral serveix, essencialment, per acostar-nos a uns fets que moltes vegades s'han escapat de les cròniques escrites. Al llarg d'aquest treball hem tingut la sort de poder contactar amb els protagonistes o els testimonis directes dels fets històrics; així, han estat importants les aportacions de la persecució religiosa fetes per mossèn Gelpí o mossèn Serra (ambdós traspasats); les de diferents temes de la vida als municipis: Vicenç Ferrés (Serinyà), Joan Alemany, Esteve Boschmonar i Anton M. Rigau (tots de Banyoles), Iscle Garganta i Lluís Marcé (Esponellà), Ferran Viader (Vilademuls) i Isidre Reixac (Cornellà del Terri); sobre el comitè d'Orriols, les d'un veí del mateix poble i de Carles Anglada,

del veïnat de les Anglades d'Esponellà; sobre la vida política, les del malaguanyat Joan Frigola; sobre el sindicat i les col·lectivititzacions, les de Joan Xabé, des de Prada (lloc on s'exilià el 1939); sobre la vida industrial de la ciutat, d'una manera especial de can Gimferrer, les d'Àngel Rustullet; sobre els emboscats de Sant Miquel de Campmajor, les de l'antic estadant de can Xargai, Vicenç Masdevall; sobre els refugiats, les de Miquel Aguirre Cruz; sobre l'ensenyament en l'època de la República, les de Rafael Angelats. Tots ells, no cal dir-ho, ens van rebre amb generositat i van ser-nos molt més que útils en aquest treball. Hem d'agrair la feina d'enllaç amb molts d'ells que han fet algunes d'aquestes persones: Maria Teresa Aguirre, Joan Alemany, mossèn Pere Bach, Emili Rodríguez, Joaquim Mercader i tants d'altres.

També ens hem aprofitat de la feina d'història oral que ja havia estat feta per altres, com Joan Olivas, que durant una colla de números de la RB de l'any 1981 va entrevistar una sèrie d'homes en la secció "Tothom té la seva història", una lliçó magistral d'història oral que ens ha deixat testimonis tan interessants com el de Josep Coll i Tubert; Joan Solana, per la seva banda, va realitzar un conjunt d'entrevistes al desaparegut *Bagant*, on, entre altres, hi ha la feta a Joan Gussinyé, molt remarcable. Són dues seccions que, per desgràcia, no van tenir continuació. Finalment, situarem en aquest capítol el pregó de Joan Olivas en les Festes de Sant Martíria de 1994.

Pel que fa a les fotografies, voldríem agrair la cooperació que hem tingut de Josep Maria Mateu i de Sebastià Rigau.

FRANQUISME

Si en l'estudi de la Guerra Civil partíem d'alguns punts que ens servien de base, en l'acostament a aquest complicat període del franquisme hem trobat una manca absoluta de monografies locals i comarcals, i ni tan sols no disposàvem del "Fitxer de la Guerra Civil" d'Anton M. Rigau.

Hem seguit aquí la visita als arxius. A l'Archivo de las Administraciones Públicas d'Alcalá de Henares, autèntic cuirassat de l'arxivística, vam trobar alguns interessants informes polítics i socials dels primers càrrecs del franquisme; llàstima, però, que aquest sigui un arxiu on els investigadors es trobin escassament ajudats pels directors de sala, els quals col·laboren poc en el busseig per les aigües tèrboles de la documentació.

A l'Arxiu Històric de Girona, en els fons procedents de Govern Civil, hem pogut endinsar-nos en els centenars d'expedients de seguiments de persones, en la correspondència de la Guàrdia Civil i en altres documents que ens han proporcionat una

fotografia força clara de temes com la repressió, les actituds davant del règim o els maquis. En els lligalls del Centre Penitenciari de Girona hem seguit alguns dels casos d'empresonaments per temes polítics i de delinqüència econòmica (contraban, estraperlo) de la comarca. També els fons procedents de l'antic Sindicat Vertical ens han estat útils a l'hora de conèixer una mica aquesta organització.

A l'Arxiu Municipal de Girona i a l'Arxiu Comarcal de Figueres hem pogut reconstruir, si més no aproximadament, les xifres d'empresonats a la comarca després del 1939; al de Figueres hem revisat sentències pels delictes jutjats llavors, com ara "*auxilio a la rebelión*" o "*rebelión militar*".

Als arxius de la comarca hem seguit els llibres d'actes de l'Ajuntament de Banyoles des de 1939 fins als 60, tot i que en els darrers anys es percebia un augment dels temes tècnics i burocràtics i una disminució dels assumptes més interessants per al treball que volíem realitzar. També hem revisat la correspondència del mateix període; aquí s'observa una manca important d'informació, cosa que, segons sembla, es pot deure al procés de la transició dels ajuntaments franquistes als democràtics: en els llibres d'entrades i sortides, per exemple, consten moltíssimes peticions d'informes polítics i socials sobre ciutadans de Banyoles, informes que no hem trobat enlloc. També falta moltíssima -per no dir gairebé tota- documentació d'òrgans com la Falange, de la qual hem consultat un llibre d'entrades i sortides dels primers moments i un llibre d'actes dels anys 60. Hem revisat, a més, el llibre d'actes del Cercle dels Catòlics de l'any 1939, i llibres d'actes i correspondència als ajuntaments de Cornellà del Terri, Crespia, Porqueres, Serinyà i Vilademuls. Tant a Porqueres com en aquest darrer municipi hem trobat informació detallada del període. A Esponellà vam revisar les restes de correspondència que quedaven.

A l'Arxiu Diocesà hem estat analitzant els informes que les parròquies enviaren després de l'entrada dels nacionals, en els quals feien un inventari de tot el que havia succeït i hi reflectien el seu punt de vista sobre l'estat dels feligresos amb la instauració del règim franquista. També hem estat revisant els informes que rectors de diferents parròquies trameteren al bisbe de Girona en el període comprès entre 1939 i 1950.

A les hemeroteques hem consultat números de *Los Sitios*, *Horizontes*, *Pirineo*, *Revista de Banyoles* i *Bagant*. Del *Bagant* hem aprofitat, per exemple, les entrevistes de Joan Solana, especialment les realitzades a homes del món de l'ensenyament (el mestre Tarradas, Frederic Corominas i Josep Brugulat), del món de la cultura (Pere Serramitjana) o de l'exili (Pere Verdaguer i Joan Gussinyé); del *Bagant* també hem extret informació de l'estudi fet sobre el Cercle dels Catòlics per Joan GRATACÓS i Dolors TORRENT. A més hem consultat diferents números de la *Revista de Girona*, on apareixen temes com la depuració de l'ensenyament durant el franquisme (per Salomó MAR-

QUÈS, RG, 124, (1987), pàg. 66-72) i el *Frente de Juventudes* (a càrrec de Josep CLARA, RG, 153, (1992), pàg. 70-75).

Quant als articles i als llibres consultats, hem utilitzat les següents monografies de les quals hem extret alguna dada important: *Banyoles*, de Josep GRABULEDA i Josep TARRÚS, i *Camós*, de Maurici DURAN.

Ens han estat vàlides les aproximacions al món de l'economia fetes per Anna ROCA i Pere RIERA, *El Pla de l'Estany. Una economia diversa...*, i *Banyoles a l'ombra dels Jocs Olímpics*, on apareix un article de Tomàs GARROFÉ sobre l'estructura industrial de la comarca. Sobre diferents elements del tema: *España bajo el franquismo*, de Josep FONTANA, Barcelona, Crítica; *La repressió franquista a Catalunya*, de Josep Maria SOLÉ I SABATÉ, Barcelona, Edicions 62; *Els catalans als camps nazis*, de Montserrat ROIG, Barcelona, Edicions 62; *Memòries d'un soldat de la República*, de Joan NIERGA i Joan ALEMANY; *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles*, d'Anton M. RIGAU (esmentat anteriorment); *L'època franquista. Estudi sobre les comarques gironines* (Quaderns del Cercle); *Els maquis*, de Josep CLARA (Quaderns de la RG), i *Història oral. Actituds polítiques durant el franquisme. 1939-1975*, de Jordi FONT (inèdit).

La història oral també ha tingut importància en la preparació d'aquest període. I hem tornat a comptar amb la col·laboració de tots els entrevistats del període de la guerra, per tal que ens expliquessin les seves vivències: l'exili, la repressió, l'estraperlo, la formació dels ajuntaments, l'economia, el món cultural...

Per raons ben evidents, disposem de pocs estudis sobre el període que va des de 1975 fins als nostres dies. Per aquest motiu, s'ha hagut de recórrer bàsicament a la premsa escrita (*Revista de Banyoles*, *El Bagant*, *Punt Diari-El Punt* i *Los Sitios-Diari de Girona*), a la consulta del fons de Carme Gratacós a l'Arxiu Històric Comarcal (que inclou actes de l'Assemblea de la Comarca de Banyoles i documentació de l'època), a la documentació generada per l'exposició commemorativa "Banyolins contra el franquisme. L'Assemblea de la Comarca de Banyoles i la Marxa de la Llibertat, vint anys després (1976-1996)", i al repàs d'algunes actes municipals. Com a fonts secundàries, cal fer referència als estudis ja esmentats de Pere RIERA i Anna ROCA, *El Pla de l'Estany...*, que apleguen dades i algunes interpretacions prou interessants sobre l'evolució i les perspectives econòmiques dels darrers anys.

Índex de noms de lloc

Només s'han indexat els noms significatius i concrets que figuren en la part expositiva del text (pobles, veïnats, coves, jaciments, etc.) així, s'han deixat de banda els noms generals i poc precisos (comarques, estats, nacions, mars, etc.). Les possibles entrades en llatí s'escriuen en cursiva.

- Abric del Filador, 74, 75.
 Adri, 332, 353, 484, 540.
 Adrover (Cornellà), 284.
 Agly, riu, 94.
 Agramunt, 594.
 Agullana, 116, 137, 166.
 Aiguaviva, 333, 353.
 Albacete, 763.
 Albanyà, 95, 115, 757.
 Albera, 102.
 Albons, 671.
 Albuciano, 206.
 Alcanyís, 709.
 Alcolea (Còrdova), 607.
 Alfaranja, 258.
 Amer, 271, 317, 331, 335, 392, 536.
 Amposta, 94, 110.
 Andújar, 212.
 Anglades, Les (veïnat d'Esponellà), 546.
 Anglès, 420, 533, 625.
 Aquisgrà, 261.
 Ardenya, Massís d', 103.
 Arenys d'Empordà, 685.
 Argelaga (Fontcoberta), 263, 287.
 Argelaguer, 18.
 Arles, 292, 293, 569.
 Armanhac, 358.
 Attigny, 261.
 Aude, riu, 235.
 Aulina (Serinyà), 285.
 Aussinyà, 272.
 Avinyó, 379.
 Badajoz, 215.
 Baiona, 382.
 Ballell (Sant Esteve de Guialbes), 284.
 Balma de la Margineda, 74, 75, 80.
 Balma del Gai, 74, 75.
 Balma del Serrat del Pont (Tortellà), 66, 81, 111, 115.
Balneolas, 310, 348, 366.
 Banyoles, 17, 18, 19, 20, 26, 33, 34, 35, 36, 39, 62, 73, 77, 80, 83, 88, 97, 98, 107, 108, 109, 123, 150, 153, 154, 156, 176, 177, 181, 185, 186, 190, 191, 207, 209, 210, 227, 229, 250, 253, 258, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 276, 277, 280, 285, 286, 292, 293, 294, 299, 300, 301, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 330, 331, 332, 333, 336, 337, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 351, 352, 354, 355, 357, 358, 359, 360, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 390, 391, 392, 397, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 455, 456, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466,

- 467, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475,
476, 477, 478, 479, 480, 483, 484, 485,
486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493,
494, 495, 496, 498, 499, 500, 503, 504,
508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515,
516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523,
524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531,
533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540,
541, 542, 545, 546, 547, 548, 549, 550,
551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558,
559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566,
567, 569, 570, 571, 572, 574, 575, 576,
577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 585,
586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593,
594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601,
602, 603, 604, 605, 606, 608, 609, 610,
611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 619,
624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631,
632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639,
640, 642, 643, 644, 645, 646, 648, 649,
650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 658,
659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666,
667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674,
675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682,
683, 684, 685, 686, 687, 689, 690, 692,
693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 701,
702, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710,
711, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719,
720, 721, 722, 723, 725, 728, 729, 730,
731, 732, 734, 735, 736, 737, 738, 739,
740, 741, 742, 744, 745, 746, 748, 750,
751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758,
759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766,
767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774,
775, 777, 778, 779, 780, 783.
Banyoles Park, 182, 250.
Barcelona, 157, 231, 233, 236, 251, 257,
260, 261, 267, 268, 269, 270, 276, 277,
287, 288, 294, 295, 296, 300, 326, 327,
359, 365, 370, 381, 382, 383, 384, 385,
390, 391, 396, 446, 451, 457, 471, 478,
479, 487, 490, 493, 495, 525, 531, 532,
536, 541, 555, 565, 574, 576, 628, 642,
643, 652, 662, 665, 671, 675, 679, 690,
698, 700, 701, 702, 713, 719, 729, 753,
755.
Barri de les Cases Noves (Cornellà del
Terri), 468.
Bas, 151, 295.
Bàscara, 269, 270, 307, 462, 493, 523,
536, 575, 576, 610, 611, 685, 737, 742.
Batllori, veïnat d'Esponellà, 546.
Bècula, 150.
Beget, 268.
Bellcaire d'Empordà, 671.
Berga, 267, 384.
Besalú, 17, 18, 107, 151, 152, 175, 176,
214, 252, 257, 260, 261, 263, 264, 265,
266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274,
275, 276, 277, 285, 286, 292, 294, 299,
300, 301, 304, 306, 307, 308, 310, 311,
312, 313, 314, 315, 317, 319, 320, 321,
322, 223, 324, 325, 326, 330, 331, 334,
340, 342, 346, 347, 348, 370, 376, 381,
384, 385, 387, 390, 440, 461, 475, 478,
489, 500, 523, 536, 540, 541, 572, 578,
590, 598, 609, 634, 640, 667, 668, 673,
677.
Bescanó, 353.
Bestracà, 331, 343.
Beuda, 653, 668, 669.
Biert, 332, 345, 353, 540.
Bisulluno o Bisullunum, 306, 310, 312,
314.
Bòbila Bonastre (Martorell), 116.
Bòbila de can Figa (Cornellà del Terri),
141, 146, 150.
Bòbila de can Rafel Ginesta (Cornellà
del Terri), 141, 146, 150.
Bòbila Madurell (Sant Quirze del
Vallès), 95, 101, 114, 116.
Bòbila Ordis, 24, 32.
Bora Gran d'en Carreras (Serinyà), 50,
51, 62, 63, 64, 65, 69, 74
Bora Tuna (Llorà), 115.
Borda de Rodeja (Ventatjol), 341.

- Bordils, 353.
 Borgonyà, 176, 206, 208, 263, 266, 271, 272, 277, 284, 290, 296, 300, 301, 302, 308, 309, 310, 311, 312, 319, 320, 329, 334, 335, 337, 339, 347, 351, 352, 353, 354, 384, 402, 403, 406, 412, 413, 415, 418, 433, 453, 455, 465, 467, 470, 473, 476, 508, 515, 523, 526, 536, 543, 546, 549, 587, 599, 603, 617, 635, 636, 674, 690, 691, 761, 779.
 Bosc de can Guilana d'Usall, 687.
 Bosc de Costa Rosta, 333.
 Bosc d'en Morgat (*boscum de Morgate*), 304.
 Bosc de Perduets (*boscho de Perduets*), 304.
 Bosc de Ravanera (*boscum de Ravanera*), 304.
 Bosc de Savaneso (*bosco de Savaneso*), 304.
 Bosquerós o Bisquerós (Serinyà), 286, 289, 294.
 Bosquet del Rajoler (Palol de Revardit), 208.
 Brió, 300, 301, 302, 306, 310, 312, 318, 320, 390.
 Briolf, 17, 250, 253, 264, 272, 278, 341, 347, 546.
 Bruguerols (Serinyà), 285.
 Budelleres (Serinyà), 294.

 Ca l'Ànima, 468.
 Ca la Saussa (Vilademuls), 182, 209.
 Ca n'Isaac, 95, 102.
 Cadamont, serra de la, 152.
 Cadevall (Usall), 285.
 Cadis (Cádiz), 606.
 Cal Jardiner (Granollers), 101.
 Cal Martorell (Dosrius), 102.
 Cal Menut, 182, 207, 210.
 Cal Monjo (Farró de la Brugada), 468.
 Cal Taco, 24.
 Cala Montjoi, 95.
 Caldes de Malavella, 150.

 Calonge, 81, 102, 115, 179, 674.
 Calvari, serra del, 171.
 Camí d'Empúries, 175, 178.
 Camós, 17, 18, 77, 107, 150, 180, 182, 184, 190, 191, 193, 195, 203, 207, 219, 220, 224, 229, 240, 241, 243, 250, 265, 266, 270, 277, 278, 279, 286, 296, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 313, 317, 318, 319, 320, 321, 330, 331, 334, 335, 337, 338, 344, 345, 347, 349, 351, 352, 353, 355, 377, 389, 395, 397, 403, 433, 436, 467, 473, 475, 476, 481, 485, 492, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 535, 537, 539, 540, 543, 546, 549, 552, 553, 555, 562, 578, 590, 591, 599, 603, 608, 610, 611, 612, 617, 624, 627, 629, 630, 641, 667, 669, 671, 681, 682, 683, 688, 690, 712, 713, 721, 728, 730, 743, 748, 778, 779.
 Camós de Palol, 331.
 Camp de Llac, 333.
 Camp de la Dispensa, 534.
 Camp de la Draga, 534.
 Camp del Bosquet (Camallera), 179.
 Camp de les Bruixes (Fontcoberta), 132, 182, 208.
 Camp del Ginebre, 95.
 Camp gran d'en Llapart (Banyoles), 229.
 Campllong, 353.
 Camprodon, 292, 293, 348, 491, 541, 570, 571.
 Ca n'Illa (Serinyà), 264, 265, 285, 286.
 Can Bach (actual can Lavall) (Banyoles), 555.
 Can Bach-Esteva (Porqueres), 209.
 Can Carreres (Porqueres), 209.
 Can Carreras (Serinyà), 383.
 Can Collell, 182, 207.
 Can Comes (la Mota), 252, 468.
 Can Dalmau, 468.
 Can Fares (Foncoberta), 265, 268, 323, 589.

- Can Geli o camp dels Xiprers (Santa Llogaia del Terri), 132, 133, 182, 207.
- Can Ginestar de Merlant (*Vila Astar*) (Porqueres), 264, 265, 502.
- Can Llapart (Camós), 531.
- Can Llobera (Viladamí), 575.
- Can Maholà (Lligordà), 258.
- Can Muntalt (Banyoles), 578.
- Can Nadal, 468.
- Can Nierga (Fontcoberta), 284.
- Can Nierga (Pujarnol), 264, 266, 271, 285.
- Can Nonats (can Ferran), 468.
- Can Parella (Serinyà), 277.
- Can Paulí (Banyoles), 155.
- Can Perpinyà (Banyoles), 716.
- Can Pigem (Banyoles), 229.
- Can Pijoan (Centenys), 400, 500.
- Can Pons (Arbúcies), 179.
- Can Puig (Viladamí), 435.
- Can Puig, urbanització, 779.
- Can Pujol (Banyoles), 538.
- Can Ribes (Cornellà del Terri), 182, 208.
- Can Sant Vicenç (Sant Julià de Ramis), 115.
- Can Soler o Solerols de Merlant, 266.
- Can Terrades (Serinyà), 182, 209.
- Can Tintorer (Gavà), 100, 106.
- Can Trull (Banyoles), 437.
- Can Vila (Banyoles), 578.
- Canaleta, riera, 450.
- Canaleta, urbanització, 779.
- Canelles, 264, 266.
- Canet d'Adri, 107, 150, 179, 353, 603, 646, 658, 730, 756.
- Canet de Mar, 697.
- Cap de Bou (Banyoles), 683.
- Cap de Creus, 95, 102, 653.
- Capella de Sant Antoni (Cornellà del Terri), 503.
- Caramany (Fenollet), 95.
- Carcassona, 258, 261.
- Cardoner, riu, 80.
- Carol de Sobreportes (Girona), escola, 500.
- Carrara, 184.
- Carrerica, poblat d'en, (Canet d'Adri), 179.
- Cartagena (*Mastia Tarseion*), 173.
- Cartellà, 353.
- Casa Huguet de Terradelles, 714.
- Casals (Serinyà), 546.
- Caselles (Serinyà), 264, 265, 285.
- Caselles, veïnat d'Esponellà, 546.
- Cases Barates, urbanització, 779.
- Cassà de la Selva, 386, 392, 491, 594.
- Castell Barri (Calonge), 179.
- Castell de Falgars, 177.
- Castell de la Fosca (Palamós), 146, 179.
- Castell de Montjuïc, 699, 703.
- Castell de Sant Ferran (Figueres), 596, 598.
- Castellana, riera, 151, 153, 181.
- Castellar del Portell, 150, 151, 152.
- Castellfollit, 392.
- Castelló (Sords), 285, 500.
- Castelló d'Empúries, 674.
- Cau d'en Paquito, 51, 126.
- Cau d'en Quintana, 104.
- Cau de l'olivar d'en Margall, 102.
- Cau de les Dents, 102.
- Cau del Duc (Torroella de Montgrí), 32.
- Cau del Racó d'en Salvador, 104.
- Cau del Roure, 51, 103, 104, 117.
- Cauna de Belestar, 95.
- Cavaller de Vidrà, 533.
- Centenys (*villam Centul*), 265, 287, 294, 300, 301, 302, 306, 309, 312, 320, 330, 342, 344, 347, 403, 433, 473, 480, 500, 526, 533, 546, 573, 574, 605.
- Cervera, 296, 411.
- Cervià de Ter, 334, 337, 353, 533.
- Charral*, 285.
- Cingle Blanc (Arbolí), 114.
- Cingle de Griera, 151.

- Cinyana, riera, 209, 280.
 Cistella, 461.
 Ciutadella (Roses), 245.
 Clermont-Ferrand, 453.
 Clot d'Espolla, 44, 45.
 Clot dels Joncs, 578.
 Clots dels Gabaits, 150.
 Cluny, 293.
 Coll de Falgons, 284.
 Coll de Banyuls, 236.
 Coll de Cullitza, 494.
 Coll de Panissars, 177.
 Coll del Portell (Crespià), 331.
 Coll del Pertús, 236.
 Collado, 76.
 Collell, 480, 481, 484, 493, 548, 561, 657, 700, 728.
 Collet de Bric d'Ardèvol (Pinós), 110.
 Coma Felgosa (Falgons), 271.
 Constantins, 389.
 Convent Vell, puig de Sant Martirià (Banyoles), 553, 577.
 Corçà, 389.
 Còrdova, 257, 273, 276, 391.
 Cornellà del Terri, 17, 18, 24, 77, 141, 146, 150, 152, 176, 182, 206, 207, 208, 210, 211, 229, 250, 264, 270, 272, 276, 280, 284, 290, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 308, 310, 312, 313, 317, 318, 319, 320, 329, 330, 347, 352, 353, 371, 376, 377, 384, 389, 402, 403, 404, 406, 408, 410, 418, 429, 430, 433, 435, 436, 450, 465, 466, 467, 468, 475, 485, 486, 491, 503, 508, 510, 513, 516, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 536, 537, 539, 540, 542, 546, 550, 554, 555, 556, 563, 564, 566, 590, 591, 599, 603, 608, 610, 611, 616, 617, 619, 624, 627, 628, 655, 660, 667, 668, 669, 671, 673, 675, 677, 682, 696, 697, 699, 700, 705, 710, 714, 715, 717, 719, 728, 730, 731, 732, 733, 737, 741, 744, 752, 754, 764, 772, 778, 779, 780.
 Coromina, La, 534.
 Corpus, capella de Banyoles, 551.
 Corts, 207, 264, 266, 270, 271, 288, 289, 290, 292, 300, 301, 302, 303, 305, 308, 310, 312, 319, 320, 329, 330, 331, 332, 335, 337, 347, 349, 352, 353, 377, 403, 433, 465, 473, 476, 478, 485, 533, 542, 546, 555, 592, 603, 610, 617, 654, 732.
 Corts (l'Escala), turó de les, 81, 102.
 Costa (Borgonyà), 284.
 Costa Ràbida (Sant Vicenç de Camós), 266.
 Costes de Mata, 24.
 Cova 120 (Sadernes), 81, 102, 115.
 Cova Bona (Calonge), 115.
 Cova d'Altamira, 50.
 Cova d'en Daina (Romanyà de la Selva), 102.
 Cova de can Montmany (Pallejà), 115, 116.
 Cova de Chaves, 80.
 Cova de Cocina, 80.
 Cova de Cosquer, 50.
 Cova de Chauvet, 50.
 Cova de el Pastoral, 81, 95.
 Cova de Janet (Tivissa), 115.
 Cova de l'Aragó (Talteüll), 31, 32, 33.
 Cova de l'Arbolí (Baix Camp), 110.
 Cova de l'Arbreda, (Serinyà), 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 68, 69, 73, 83, 84, 85, 86,
 Cova de l'Arbreda Gamma (Pla d'Usall), 97, 98.
 Cova de l'Avellaner (Cogolls, les Planes d'Hostoles), 81, 82, 84, 124.
 Cova de l'Or, 80.
 Cova de la Guineu, 74, 75.
 Cova de la Madeleine, 62.
 Coves de la Margenera, 77, 97, 103, 104, 119, 123.
 Cova de la Pólvara, 95, 115.

- Cova de les Cendres, 80.
Cova de les Encantades de Martís, 97, 98, 99, 103, 104, 105, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126.
Cova de les Pitxarelles (Tavertet), 115.
Cova de Marco (Tivissa), 115.
Cova de Mariver, 84, 85, 86, 88, 116, 118, 122, 123, 124.
Cova de Niós, 50.
Cova de Rocafesa (Sant Martí de Llémena), 115.
Cova de Roca Roja (Berga), 102.
Cova de Solutré, 58.
Cova del Bisbe, 81, 95.
Cova del Calvari (Amposta), 110.
Cova del Canal dels Avellaners (Berga), 102.
Cova del Castillo, 50.
Cova del cingle Vermell, 66, 75.
Cova del Frare (Matadepera), 114.
Cova del mas Rissecc (Llagostera), 103.
Cova del Moro (Solius), 103.
Cova del Parco, 74, 75.
Cova del Pasteral (la Cellera de Ter), 81, 95.
Cova del Roc del Migdia, 74, 75.
Cova del Toll (Moià), 115.
Cova del Torrent de Sant Oleguer (Sabadell), 111.
Cova del Vidre, 74, 75.
Cova dels Lladres, 81.
Cova dels Encantats de Serinyà, 97, 98, 103, 104, 117, 118, 119.
Cova dels Ermitons, 81, 115.
Cova Estreta, 150.
Cova Gran de Collbató, 80.
Cova Gran de Rialp (Ribes de Freser), 115.
Cova Gran Dolina (Atapuerca, Burgos), 31.
Cova N del cingle Blanc (Arbolí), 115, 116.
Cova Petita dels Encantats de Serinyà, 104.
Cova s'Espasa, 81.
Cova sa Tuna (Solius), 103.
Cova Solanes (Sant Feliu de Codines), 115.
Coves d'en Pau, Pau II, Pau III, Pau IV i Davant Pau, 45, 51, 57, 58, 60, 61, 83, 84, 86, 87, 96, 97, 98, 100, 103, 104, 106, 108, 111, 117, 118, 120, 123, 126, 127.
Coves de Mollet I y III (Serinyà), 32, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 51, 55, 57, 83, 84, 103, 104, 111, 117.
Cova-dolmen de Tafania (Ventalló), 107.
Cova-dolmen tossal Gros, 102.
Crespià, 17, 18, 24, 25, 26, 77, 150, 151, 175, 177, 182, 206, 208, 250, 269, 270, 271, 284, 285, 286, 290, 294, 300, 301, 302, 306, 307, 310, 312, 316, 318, 320, 331, 334, 338, 343, 347, 349, 352, 355, 376, 385, 392, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 410, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 426, 427, 429, 430, 431, 433, 435, 436, 448, 450, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 475, 480, 491, 499, 507, 513, 519, 520, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 532, 533, 536, 537, 539, 540, 546, 548, 549, 554, 561, 562, 563, 576, 586, 590, 591, 598, 599, 600, 601, 603, 608, 611, 614, 616, 617, 618, 619, 624, 629, 632, 650, 652, 654, 667, 668, 669, 671, 677, 681, 693, 697, 714, 717, 729, 730, 757, 768, 771, 779.
Crespià, serra de, 294.
Creueta, poblat de la, 179.
Crispiano, 206.
Cruanyes (Camós), 332, 337, 351.
Cugujades, 294.
Cuixà, 487.
Cutzac (Usall), 263, 285, 372.
Darnius, 475.
Descalç, 473.
Devesa de Girona, 677.

- Devota, 263.
 Divina Providència, convent de Banyoles, 563.
 Dolmen de la Castellana (Cervià de Ter), 107.
 Dolmen de les Closes (Pujarnol), 107.
 Dolmen del puig del Moro (Sant Aniol de Finestres), 107.
 Dolmen del salt d'en Peió (Sant Climent Sescebes), 116.
 Dolmen del turó de Sant Dalmau (Palol de Revardit), 107, 108, 109, 111, 118.
 Dolmen de Coll de Medàs I (Cantallops), 116.
 Dolmen de Morelles (Espolla), 116.
 Domènec (Cornellà), 284.
 Dosquers, 150, 268, 285, 307, 536, 540, 667, 669.
 Draga, La, 73, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 100, 515, 548, 552.
 Draga, poblat lacustre de la, 77.
 Duran (Cornellà), 284.
- Ebre, riu, 95, 173.
 Edeta (Llíria), 148.
 Egara, 259.
 El Bosquet del Rajoler, 182.
 El Calç, veïnat de Porqueres, 265, 268, 277, 303, 313, 320, 331, 342, 347, 349, 352, 389, 390, 473, 546.
 El Cominal, 337, 338.
 El Crous (Porqueres), 264.
 El Guilar, 268.
 El Terme, 581.
 El Torn, 272, 341, 342, 480, 483, 683, 697.
 El Vilar, 154, 155.
 El Vilar de Terradelles, 475, 529, 546.
 Elna, 569.
 Els Esvorancs, 207.
 Els Pins o Forn Cremat (Riudellots de la Creu), 150, 151, 153.
- Els Vilars (Arbeca), 171.
 Emerita Augusta, 187.
 Empòrion, 141, 145, 173.
 Empúries, 135, 136, 137, 141, 144, 174, 175, 177, 178, 180, 185, 186, 214, 217, 245, 257, 259, 260, 261, 269, 292, 300, 326, 358.
 Era de l'Abat, 534, 581.
 Ermedàs (Cornellà del Terri), 182, 207, 210, 211, 213, 214, 329.
 Ermedàs (Fontcoberta), 263.
 Escala, L', 81, 102, 503, 578,
 Estunes, Les, 641.
 Espasens o Espasèn, 132, 208, 250, 253, 270, 277, 280, 281, 284, 289, 290, 299, 300, 301, 310, 311, 312, 318, 332, 338, 360, 523, 545, 546, 556.
 Espinavessa, 268, 272, 331, 475.
 Espolla, 114, 116.
 Esponellà, 17, 77, 84, 99, 150, 176, 177, 182, 207, 208, 209, 250, 257, 267, 272, 277, 285, 286, 294, 301, 302, 308, 309, 310, 312, 313, 318, 319, 320, 347, 349, 353, 377, 385, 391, 397, 401, 403, 405, 406, 416, 418, 431, 433, 435, 436, 464, 473, 474, 480, 487, 488, 489, 490, 491, 498, 499, 519, 523, 524, 525, 528, 529, 530, 533, 537, 539, 540, 546, 550, 554, 555, 556, 562, 572, 574, 578, 591, 599, 600, 603, 605, 608, 610, 611, 613, 617, 619, 627, 660, 667, 668, 682, 686, 688, 696, 697, 703, 719, 721, 728, 729, 730, 731, 743, 757, 765, 767, 771, 778, 779.
 Estany de la Cendra, 191.
 Estanyol, 353.
 Estarriola (Fontcoberta), 265, 284.
- Fàbrega (Serinyà), 285.
 Fàbrica Agustí, tomba en fossa de la, 77.
 Falgons (*Villa Fulgoso*) (*Falgós*), 264, 266, 270, 271, 272, 276, 280, 284, 300, 301, 302, 310, 312, 318, 320, 332, 342, 344, 345, 347, 349, 352, 385, 387, 389,

- 392, 395, 403, 433, 471, 473, 480, 526, 545, 546, 575, 591, 617, 756.
Famada (Falgons), 284.
Farga, riera de la, 208.
Farguet, riera de, 334.
Farrés, La (*Savarres*) (veïnat de Fontcoberta), 265, 277, 278, 284, 287, 293, 303, 313, 344, 535, 546.
Fellines, 573, 596.
Fenollet o Fonollet (Terradellas), 319, 330.
Ferrer de Terrades (Sant Esteve de Guialbes), 284.
Figueres, 348, 381, 386, 417, 462, 478, 500, 525, 532, 555, 569, 586, 587, 594, 596, 598, 607, 628, 653, 744, 782, 783.
Figueroles (veïnat de Fontcoberta), 263, 268, 284, 287, 293, 546.
Finestres, 271, 275, 276, 293, 307, 345, 389.
Finestres, serra de, 151.
Fluvià, riu, 17, 39, 88, 97, 99, 106, 117, 123, 124, 150, 152, 177, 257, 270, 285, 286, 330, 343, 416, 572, 573.
Fonollera, (Torroella de Montgrí), poblat de la, 111, 114.
Font del Ros, 74, 75, 76.
Font del Vilar, 772.
Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós), vil·la de la, 243.
Font de la Puda o font Pudosa, 207, 563, 564, 728, 779.
Font Pudosa, veïnat de la, 779.
Fontcoberta, 17, 18, 44, 77, 132, 141, 143, 146, 147, 150, 151, 152, 208, 263, 265, 268, 271, 272, 280, 284, 287, 293, 300, 301, 303, 305, 308, 309, 310, 312, 313, 320, 332, 339, 340, 342, 344, 347, 349, 373, 374, 381, 382, 391, 392, 403, 408, 412, 413, 415, 427, 428, 432, 433, 434, 435, 436, 439, 441, 450, 464, 471, 473, 487, 498, 500, 508, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 532, 533, 535, 536, 537, 539, 540, 546, 549, 550, 552, 553, 555, 562, 575, 589, 598, 599, 603, 608, 610, 611, 617, 627, 629, 671, 681, 682, 692, 710, 713, 714, 717, 719, 720, 721, 756, 757.
Fonteta, 95.
Forcaire, turó del, 153.
Formiga, La (veïnat de Porqueres), 546.
Fornells, 353.
Fornols, 54.
Fortim, (Sant Feliu de Guíxols), poblat de, 179.
Franciac, 533.
Francolí, riu, 80.
Freixenet (Fontcoberta), 265, 284, 287.
Frigolé, turó del, 154.
Gafar (Puigpalter), vil·la de, 263.
Gaià, riu, 94.
Galligants, riu, 179.
Galliners, 270, 272, 277, 300, 301, 302, 303, 307, 310, 311, 312, 340, 352, 403, 404, 433, 450, 462, 463, 475, 537, 545, 546, 548, 561, 563, 573, 596, 602, 616, 617, 683, 685, 732, 755, 758.
Garrigàs, 685.
Garrumbert, riera, 208.
Gascons (Riudellots), 352.
Gatielles (Serinyà), 285.
Gaüses, 334.
Gavarres, 81, 102.
Genó, (Aitona), poblat de, 114.
Gerona, 595, 637, 708, 709, 711, 720, 724.
Girona, 18, 19, 32, 61, 81, 88, 96, 108, 114, 115, 124, 146, 150, 152, 153, 157, 175, 180, 207, 214, 217, 229, 236, 245, 246, 251, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 277, 280, 285, 286, 287, 290, 292, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 304, 306, 307, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 327,

329, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337,
338, 339, 340, 342, 343, 347, 348, 349,
351, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 364,
369, 370, 376, 378, 380, 381, 382, 383,
384, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 392,
395, 396, 410, 413, 436, 443, 451, 454,
455, 462, 470, 474, 475, 476, 479, 484,
485, 493, 494, 500, 523, 525, 531, 532,
535, 536, 537, 540, 541, 547, 555, 563,
570, 572, 576, 577, 587, 588, 589, 594,
596, 598, 602, 605, 606, 607, 609, 634,
637, 654, 665, 671, 673, 677, 679, 696,
698, 701, 702, 715, 724, 737, 742, 744,
749, 762, 772, 780, 782, 783.

Gironella, 353.

Graiera, 286.

Granollers, 396, 467.

Granollers de Rocacorba, 382, 385, 392,
540, 702.

Grau (Vilafreser), 285.

Grup d'Habitatges de Nostra Senyora
dels Turers, 770, 771.

Grup escolar Baldiri Reixac (la Vila),
771, 774.

Guèmol, 150, 151, 250, 252, 263, 285,
302, 342, 403, 406, 408, 418, 508, 537,
560, 641, 770, 779.

Guialbes, 300, 301, 310, 330.

Gurb (Osona), 380.

Hàbitat del Coll (Linars del Vallès),
101.

Hierga (Fontcoberta), 265, 287.

Hort dels Estricadors (Banyoles), 557.

Horta de Bosch, 371.

Horta de Brugades, 371.

Horta de Dos Rius, 371.

Horta de Ferriol, 371.

Horta de Fortià, 371.

Horta de Granollers, 371.

Horta de Péra-seca, 371.

Horta de Pont, 371.

Horta del carrer Nou, 371.

Horta del carrer Vell, 371.

Horta del molí Gostar, 371.

Horta del mas de Pont, 371.

Horta del mas Gordeny, 371.

Horta del mas Macie, 371.

Horta del mas Verder, 371.

Hortsavinyà (Tordera), 332.

Hostal de l'Arn, 484.

Hostoles, 307, 389.

Illa d'en Reixac (Ullastret), 136, 137,
167, 171, 179.

Illirta, 141.

Incarcal (Crespià), 24, 25, 26, 27, 28,
32.

Iuncaria, 177.

Jerusalem, 276.

Jonquera, La, 594, 729.

Jonqueres (Crespià), 284.

Juïgues (*Vidicas*) (*Judaicas*), 266, 272,
331, 347.

Juinyà, 268.

L'Artiga del Pastor (Palol de Revardit),
182, 208.

La Aurora, farinera de Banyoles, 675.

La Bastida de Borgonyà, 473.

La Bisbal, 348, 350, 593.

La Bruguera (Banyoles), 548, 569.

La Celler d'Amont (veïnat de
Serinyà), 546.

Leucate-Corrège, 80.

Lió, 182, 209, 228, 229, 250, 252, 262,
263, 269, 285, 302, 693.

Llac de Bracciano, 94.

Lladó, 150, 285, 286, 296, 339, 461.

Llagostera, 491.

Llampaies-Saus, 116, 353.

Llavanera (veïnat de Crespià), 284, 294,
546.

Llavorsí, 122.

Lleida, 257, 323, 378, 700.

- Llémèna, 307.
 Llierca, riu, 81, 102, 115.
 Lliurona, 703.
 Llúvia, 236, 541, 542.
 Llobera (Puigpalter), vil·la, 263.
 Llobregat, riu, 80, 94.
 Llovera (Serinyà), 285.

 Maçanes, 335.
 Maçanet de Cabrenys, 417.
 Madiúna (Mediona), 258.
 Madremanya, 353.
 Madrid, 215, 495, 497, 565, 591, 595,
 608, 653, 673, 675, 713, 743, 774.
 Magalona, 236.
 Maià de Montcal, 268, 285, 473, 540,
 653, 669, 673.
 Maixella (Serinyà), 285.
 Manresa, 258.
 Mare de Déu del Collell, 576.
 Mare de Déu del Mont, 177.
 Marmotta, La (Anguillara Sabazia), 94.
 Martís, 77, 84, 85, 86, 88, 97, 98, 99, 103,
 104, 105, 116, 117, 118, 120, 121, 122,
 123, 124, 125, 126, 141, 176, 286, 294,
 344, 480, 546, 630, 688, 713, 721, 722.
 Mas Amer (Vilamarí), 602.
 Mas Arbuça (Serinyà), 206, 264, 265,
 266, 285, 294.
 Mas Argelaguer (Porqueres), 578.
 Mas Aulet (Ventatjol), 341.
 Mas Bell-lloc (Olives), 340.
 Mas Bellpuig (Ventatjol), 341.
 Mas Boscà (Badalona), poblat de, 141.
 Mas Bosch (Sant Miquel de Campma-
 jor), 341.
 Mas Carreras (Vilafreser), 536.
 Mas Carreres (Brugueroles, Mieres),
 341.
 Mas Carreres (Ventatjol), 341.
 Mas Casademont (Ventatjol), 341.
 Mas Casadevall d'Usall (Porqueres),
 535.
 Mas Casalgotmar, 309.
 Mas Casals (el Torn), 341.
 Mas Castell (Porqueres), 117, 137, 142,
 146, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156,
 160, 163, 164, 165, 179, 208, 246, 248,
 250, 252, 535.
 Mas Castell de Taià (Serinyà), 534.
 Mas Castellar (Crespà), 343.
 Mas Castellar (Pontós), 170.
 Mas Castelló (Quarantelles), 331.
 Mas Clarà (Canet d'Adri), 756, 757.
 Mas Coll (Falgons), 271, 395.
 Mas Coll (Sant Martí de Campmajor),
 341.
 Mas Coll (Sods), 468.
 Mas Collboni (Mieres), 341.
 Mas Collell (*la Masoveria*), 341.
 Mas Coromina (Mieres), 341.
 Mas Costa (Sant Martí de Campmajor),
 341.
 Mas Costa (Ventatjol), 341.
 Mas Crohella, 331.
 Mas Cros (Sant Miquel de Campmajor),
 341.
 Mas Dalmau (Terradelles), 340.
 Mas Ermedàs, 329.
 Mas Escalas (Viladamí), 439, 442.
 Mas Estrada de Merlant, 553.
 Mas Fàbrega (el Torn), 341.
 Mas Farés (Fontcoberta), 435.
 Mas Fauselles (Pedrinyà), 536.
 Mas Ferrer, 353.
 Mas Figuera (Terradelles), 340, 553.
 Mas Font de Guixeres (Ventatjol), 341.
 Mas Freixenet (Fontcoberta), 435, 439,
 552.
 Mas Gerald de Centenys, 330.
 Mas Gibert (el Torn), 341.
 Mas Gifra (Sant Miquel de Campma-
 jor), 704.
 Mas Gironès (Teradelles), 340.
 Mas Godai (Sant Martí de Campmajor),
 341.

- Mas Güell (Sant Martí de Campmajor), 341.
 Mas Guixeres (Sant Martí de Campmajor), 264, 268, 271, 341.
 Mas Guixeres (Crespià), 537, 554.
 Mas Herveig (Banyoles), 229.
 Mas Hospital (Terradelles), 340, 536.
 Mas Jofre (Sant Miquel de Campmajor), 341.
 Mas la Riba (Fontcoberta), 293.
 Mas la Torre (Fontcoberta), 45, 208.
 Mas Llapart (Terradelles), 340, 345.
 Mas Llorens (Olives), 340.
 Mas Llovera (Vilamarí), 340.
 Mas Llucià (Banyoles), 534, 535, 553.
 Mas Lugà (Terradelles), 340.
 Mas Martí (Olives), 340.
 Mas Martí (Sords), 340.
 Mas Masó, 351.
 Mas Maspoch (el Torn), 341.
 Mas Mir (Corts), 533.
 Mas Mitjà (Camós), 351.
 Mas *Mitjavila* (la Farrés, Fontcoberta), 304, 535.
 Mas Morgat, 345.
 Mas Nadal (Sords), 340.
 Mas Nou (Vilafreser), 536.
 Mas Oliva (Vilamarí), 602.
 Mas Oliveras (Sant Vicenç de Camós), 535, 553.
 Mas Oliveres (Porqueres), 150, 151, 154.
 Mas Oliveres (Sant Martí de Campmajor), 341.
 Mas Om, 331.
 Mas Pagès (Fontcoberta), 208.
 Mas Palau (Banyoles), 285, 457.
 Mas Palau, urbanització, 779.
 Mas Parer (Fontcoberta), 435.
 Mas Pellicer (Quarantelles), 331.
 Mas Piells (Ventatjol), 341.
 Mas Planaferrana (Sant Miquel de Campmajor), 341, 345.
 Mas Planells (Figuerols de Fontcoberta), 293, 553.
 Mas Pons (Borgonyà), 351.
 Mas Porxa (Perduts), 341.
 Mas Pou (Ventatjol), 341.
 Mas Pradell (el Torn), 341.
 Mas Prat (Fontcoberta), 435.
 Mas Puig (Fontcoberta), 434.
 Mas Puig (Perduts), 341.
 Mas Puig (Viladamí), 439, 440, 441, 442.
 Mas Puig de la Bella Casa (Banyoles), 457, 570, 577.
 Mas Puig-Serra (Ventatjol), 341.
 Mas Pujades (Banyoles), 534, 535, 553.
 Mas Pujol (Fontcoberta), 432, 434, 435.
 Mas Pujol de les Rieres, 533.
 Mas Quarantelles, 278.
 Mas Quintana (Palol de Revardit), 533.
 Mas Quintana d'Usall (Porqueres), 535.
 Mas Reixach (Borgonyà), 536.
 Mas Riera, 457.
 Mas Riera Paiola (Brugueroles, Mieres), 341, 553.
 Mas Roca (Sant Miquel de Campmajor), 341.
 Mas Rodeja (Ventatjol), 341.
 Mas Roure (Briolf), 341.
 Mas Rovira (Sant Miquel de Campmajor), 341.
 Mas Safont (Sant Martí de Campmajor), 341.
 Mas Sala, 457.
 Mas Salvany (Sords), 340.
 Mas Samasó (Sant Martí de Campmajor), 341.
 Mas Sant Nicolau (Falgons), 756.
 Mas Saubet (Camós), 229.
 Mas Serra (Ventatjol), 341.
 Mas Serrat (Briolf), 341.
 Mas Sibiula (Ollers), 331.
 Mas Sobirà, 331.
 Mas Soler (Merlant), 341.
 Mas Soler (Ollers), 569.

- Mas Soler (Ventatjol), 341.
Mas Suavall (Vilafreser), 536.
Mas Sunyer (el Torn), 341.
Mas Tasi, 536.
Mas Tauleria (Dosquers), 536.
Mas Torrebtorrolla (Fonrcoberta), 536.
Mas Traver d'Usall, 278.
Mas Tria (Serinyà), 341.
Mas Usall del Bosc (Banyoles), 534.
Mas Vall, 331.
Mas Verdaguer (Camós), 351, 457.
Mas Vicens de Vilamarí, 602.
Mas Vidal (el Torn), 341.
Mas Vidal (Sant Martí de Campmajor), 341.
Mas Vila (Mieres), 329, 341.
Mas Vilardell, 331.
Mas Vilademunt, 304.
Masarac (Pont de Molins), riera, 102.
Massanet, 756.
Mata, 270, 299, 300, 301, 302, 304, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 320, 329, 330, 334, 344, 345, 352, 370, 373, 374, 397, 403, 433, 438, 455, 473, 481, 487, 546, 560, 575, 617, 628, 630, 635, 636, 779.
Matamala (Porqueres), 264, 265, 284, 345.
Mataró, 589, 690, 763.
Matella, turó de, 153, 155.
Medinyà, 353, 540.
Melianta, 208, 779.
Menhir del Diable (Santa Pau), 107.
Merdança, riu, 152.
Merlant (veinat de Porqueres), 264, 265, 266, 272, 293, 294, 300, 301, 306, 309, 312, 320, 332, 341, 344, 347, 349, 389, 403, 433, 473, 502, 526, 545, 546.
Miana, La, 272, 500.
Miànegues (veinat de Porqueres), 177, 190, 300, 301, 302, 306, 309, 312, 320, 331, 335, 342, 345, 352, 373, 374, 397, 403, 406, 408, 418, 433, 460, 487, 508, 526, 537, 546.
Mieres, 18, 151, 153, 176, 181, 191, 260, 262, 264, 267, 268, 269, 280, 307, 309, 335, 341, 342, 344, 373, 386, 392, 461, 471, 477, 483, 484, 494, 496, 530, 535, 540, 542, 545, 546, 548, 550, 552, 553, 554, 560, 585, 586, 591, 599, 603, 613, 617, 618, 627, 629, 655, 657, 667, 668, 669, 702, 704.
Miliaras, 300.
Mirador (Banyoles), 207, 227, 228.
Mitjana, serra, 152.
Moissac, 293.
Mont Palau (Plaol de Revardit), 270.
Montagut, 334.
Montalt, turó d'en, 153.
Montbarbat (Lloret de Mar), poblat de, 179.
Montbó, 331, 332, 353.
Montcal, 540.
Montcalb, 332.
Montfalgó, 178.
Montfullà, 353.
Montmajor, 313.
Montsó (Osca), 711.
Mota, La (veinat de Palol de Revardit), 150, 250, 252, 270, 312, 318, 320, 330, 335, 347, 395, 397, 403, 433, 476, 546, 562, 590, 602, 613, 617, 757, 768.
Muntanya Alta, 182, 208.
Murlós (Serinyà), 289.
Mussara (Vilaplana), poblat de la, 114.
Nàpols, 380.
Narbona, 233, 258, 260, 261, 286, 292, 293.
Navata, 307, 338, 417, 475, 493, 494, 611.
Necròpolis de can Bech (Agullana), 116.
Necròpolis de can Missert (Terrassa), 116.
Necròpolis de la Forada (Torroella de Montgrí), 116.

Necròpolis de les Goges (Sant Julià de Ramis), 250.
 Necròpolis del camí de can Grau (Granollers), 101.
 Necròpolis del Mercadal (Girona), 229.
 Necròpolis del Puntal (Fraga), 116.
 Necròpolis de puig Alt (Roses), 116.
 Necròpolis de Sant Fructuós (Tarragona), 229.
 Necròpolis i poblat de la Verna (Espolla), 114, 116.
 Neuchâtel, 93.
 Nîmes, 236.
 Nostra Senyora de l'Escala, 293, 345, 375, 378, 551.
 Núria, 667.

Octaviano, 206.
 Olives, Les (*villario de Olivis*), 272, 301, 302, 311, 312, 334, 339, 340, 403, 433, 480, 536, 760.
 Olivet d'en Parramon (Esponellà), 182, 209.
 Ollers, 266, 270, 272, 277, 300, 301, 302, 310, 311, 331, 312, 338, 358, 403, 433, 462, 475, 480, 500, 501, 503, 532, 545, 546, 563, 569, 573, 576.
 Olot, 18, 177, 326, 332, 348, 384, 385, 392, 410, 436, 446, 451, 452, 455, 467, 484, 490, 500, 525, 532, 538, 541, 555, 563, 594, 598, 609, 637, 653, 654, 657, 675, 683, 697, 702, 782, 783.
 Onyar, riu, 179.
 Ordis, 266, 277, 285, 286, 302, 388, 403, 404, 417, 433, 462, 463, 523, 542, 545, 546, 603, 616, 655, 685, 755, 760.
 Orfes, 266, 270, 277, 285, 301, 302, 312, 388, 403, 404, 433, 462, 463, 475, 480, 523, 542, 545, 546, 616, 617, 655, 685, 755, 760.
 Orriols (Bàscara), 307, 323, 605, 683, 685, 697, 746.
 Ortós (Serinyà), 285.

Osca, 257.
 Òstia, 214.

 Padrés (veïnat de Sant Vicenç de Camós), 546.
 Palamós, 405, 512, 625.
 Palau, veïnat de, 371.
 Palau-saverdera, 95, 102, 697.
 Palol de Farga, 266, 334, 336.
 Palol de Farguet, 335, 339.
 Palol de Revardit, 17, 77, 107, 118, 150, 151, 182, 208, 253, 258, 264, 270, 277, 300, 301, 307, 310, 312, 318, 320, 331, 332, 333, 347, 352, 376, 386, 397, 403, 433, 436, 473, 475, 476, 523, 524, 525, 528, 529, 530, 532, 533, 539, 540, 543, 546, 553, 591, 599, 603, 610, 611, 613, 617, 619, 628, 629, 631, 653, 660, 667, 668, 669, 682, 730, 752, 754, 771, 778, 779.
 Pamplona, 675, 680.
 Paradòlmen de Pedra sobre Alta (Tossa de Mar), 102.
 Parc de la Draga, 781.
 Parets d'Empordà (*villa de Pareds*), 266, 268, 270, 271, 277, 385, 289, 292, 294, 300, 301, 302, 306, 310, 311, 312, 403, 462, 475, 480, 525, 530, 545, 546, 599, 603, 617, 696.
 París, 232, 392, 565.
 Parpalló, 50.
 Patern (Puigpalter), 265.
 Patrici (Fontcoberta), 263.
 Pedrera, poblat de la, (Vallfogona de Balaguer), 114.
 Pedrinyà, 24, 150, 207, 284, 285, 302, 307, 465, 480, 530, 536.
 Peralada, 260, 262, 307.
 Perduts (Serinyà), 262, 263, 264, 265, 285, 294, 296, 341.
 Perella, 294.
 Perpinyà, 327, 384, 392, 569, 602, 730.
 Pidra, 294.

- Pina de Ebro, 711.
Pirineus, 177, 236, 491.
Pla de Cornellà, 208,
Pla de l'Ametller, urbanització, 779.
Pla de la Formiga, 34, 35, 36.
Pla de la Margenera, 97.
Pla dels Molins, 286.
Plaça de la Constitució (del Caudillo de España) (Cornellà del Terri), 737.
Planes, Les, 455.
Plansallosa, 81.
Poc (Cornellà), 284.
Poitiers, 232.
Pols (Ordis), 268, 270.
Pompeia, 199.
Pompià (Crespià), 206, 284, 294, 302, 307.
Pontós, 170, 331, 685.
Porqueres (*Porca*, *Porcariae*, *Porcarius*, *Porcharias*, *Porcus*), 17, 24, 44, 77, 104, 111, 107, 117, 132, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 176, 178, 179, 181, 182, 208, 209, 214, 228, 229, 246, 247, 248, 249, 252, 253, 263, 265, 271, 272, 275, 276, 284, 290, 294, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 317, 318, 320, 331, 335, 342, 344, 363, 373, 376, 387, 392, 395, 396, 397, 403, 405, 418, 433, 435, 436, 471, 473, 480, 484, 487, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 533, 535, 537, 539, 540, 546, 548, 550, 552, 555, 562, 575, 578, 587, 590, 591, 599, 600, 603, 608, 610, 611, 617, 624, 627, 628, 629, 643, 667, 668, 671, 673, 681, 682, 683, 684, 686, 687, 689, 692, 693, 696, 697, 703, 708, 709, 710, 713, 714, 715, 717, 718, 719, 721, 730, 734, 742, 749, 759, 761, 764, 778, 779, 780.
Porta del Forn (Banyoles), 185.
Portal de Barrera, 371.
Portal de Péra-seca, 371.
Portell (Crespià), 284, 285, 286, 294, 343.
Prada, 730.
Prades del Terri, 301.
Premià, 381.
Púbol, 386.
Puig (Cornellà), 284.
Puig (Fontcoberta), 284.
Puig (Viladamí), 285.
Puig Castellar (Fontcoberta), 150, 151, 152, 280.
Puig Castellar (Lloret de Mar), 179.
Puig Castellar (Mieres), 151.
Puig Castellar (Sant Miquel de Campmajor), 150, 151, 152.
Puig del Moro o de la Palomera (Sant Aniol de Finestres), 151.
Puig de les Gitanes, 153.
Puig d'en Colomer, 151.
Puig d'en Roca (Girona), 32, 96.
Puig de Sant Andreu (Ullastret), 111, 136, 146, 179, 246.
Puig de Sant Martirià (Banyoles), 573.
Puig de Santa Maria, 371.
Puig Mascaró, 81.
Puig Roig, poblat de, (Masroig), 114.
Puig Rom (Roses), 245.
Puig Surís, 107, 181.
Puigcerdà, 541, 653.
Puigpalter, 141, 143, 146, 147, 150, 182, 206, 207, 214, 263, 265, 285, 300, 301, 302, 309, 310, 311, 312, 403.
Pujals, 264, 266, 270, 271, 299, 305, 307, 308, 311, 330, 345, 413, 467, 480, 481, 510, 525, 533, 610.
Pujals dels Cavallers, 263, 277, 278, 279, 300, 301, 303, 310, 312, 319, 320, 331, 334, 335, 339, 347, 353, 377, 403, 404, 406, 418, 433, 465, 473, 476, 546, 700, 708.
Pujals dels Pagesos, 182, 208, 263, 300, 301, 310, 312, 319, 320, 334, 335, 347, 353, 377, 403, 433, 465, 473, 476, 523, 546, 599.

Pujarnol (veïnat de Porqueres), 107,
177, 190, 191, 238, 250, 253, 264, 265,
266, 268, 271, 285, 300, 301, 309, 310,
312, 320, 332, 339, 342, 345, 347, 349,
389, 390, 397, 403, 433, 473, 526, 537,
546, 578, 589, 591, 599, 617, 708, 728,
761.

Quarantelles (*villar de Quarentella*), 277,
278, 299, 302, 304, 312, 331, 347, 473,
475, 480, 481, 545, 546.

Quart, 353.

Quer de l'Espluga, 285, 286.

Queralt, 541.

Rabeig, 285.

Ravós del Terri (*Rogationibus* o *Raboni-*
bus), 272, 277, 300, 301, 302, 310, 312,
318, 320, 330, 333, 335, 355, 403, 433,
436, 476, 494, 530, 533, 536, 537, 543,
546, 585, 591.

Rebardit, riu, 17.

Rec del Marquès, 154.

Reclau Viver (Serinyà), 39, 45, 51, 52,
53, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 66, 68, 69, 77,
83, 84, 85, 86, 96, 97, 98, 103, 104, 105,
106, 111, 116, 117, 118, 121, 122, 123,
126, 140, 141, 209.

Reixac (Serinyà), 285.

Reus, 595.

Rhode, 141, 145.

Riba, La (Fontcoberta), 284.

Riera (Serinyà), 285.

Ripoll, 122, 267, 272, 293, 390, 488,
541, 585, 675.

Ritort, riu, 18, 152, 178.

Riudarenes, 533.

Riudellots de la Creu (veïnat de Palol
de Revardit), 151, 153, 266, 270, 300,
301, 310, 312, 318, 320, 330, 334, 335,
347, 352, 383, 397, 403, 433, 475, 476,
485, 526, 537, 546, 613, 658, 758.

Riudellots de la Selva, 353.

Riumort, 299, 310.

Roc Mirador (Sant Martí de Llémèna),
115.

Roca de Castellar (Serinyà), 286, 343.

Roca, La, 312.

Rocabertí, vescomtat, 301, 320.

Rocacorba, 17, 150, 177, 190, 191, 299,
311, 332, 389, 390, 391, 392, 561, 578,
646, 752, 755, 756, 765.

Roca Foradada, 44.

Rodeja (Porqueres), 284.

Rodes, serra de, 95, 102.

Rodona, La, 66.

Roma, 173, 174, 179, 186, 187, 214,
215, 231, 233, 342.

Roses, 95, 116, 177, 234, 245, 479, 503.

Roset, 268.

Sa Cros, 266.

Sabadell, 294, 443.

Saboneria, La (Banyoles), 572.

Safor, La, 76.

Sales, 277.

Sales del Llierca, 95, 115.

Sallent, 17, 309, 342, 373, 471, 546,
550, 552.

Salt, 405, 451, 457, 512, 523, 535, 542,
609, 614, 625, 755.

Salt del Matxo (Porqueres), 150, 181,
494.

Salvatella (Fontcoberta), 284.

Salvatierra, 382.

San Sebastián, 680.

S'anhaja (Saneja), 258.

Sant Amanç, 533.

Sant Andreu de Mata, 270, 304, 329.

Sant Andreu de Ravós, 403, 433, 546,
585, 591.

Sant Andreu de Serinyà, 271, 289, 304,
329.

Sant Andree de Tarradellas, 302.

Sant Andreu del Terri, 271, 301, 304,
312, 318, 320, 335, 403, 433, 476, 535,

- 543, 546, 562, 611, 617, 624, 628, 629, 667.
Sant Andreu del Torn, 591.
Sant Andreu Salou, 335, 353.
Sant Antoni, capella de Banyoles, 551.
Sant Bartomeu de Torres (Vilavenut), 334.
Sant Cebrià de Pujarnol, 304.
Sant Celoni, 757.
Sant Cirici de Merlant, 304.
Sant Cristòfor d'Usall, 304.
Sant Cugat de Ravós, 304, 484.
Sant Cyprien, 729.
Sant Dalmau, dolmen del turó de, 77.
Sant Daniel, 540.
Sant Esteve de Banyoles, 252, 261, 262, 268, 271, 285, 293, 305, 343, 345, 363, 364, 366, 375, 470, 534, 536, 549, 550, 551, 553, 561, 571, 572, 574, 580, 581.
Sant Esteve de Bas, 334, 340.
Sant Esteve de Bri, 304.
Sant Esteve de Guialbes, 182, 207, 209, 270, 272, 277, 284, 304, 311, 330, 334, 335, 339, 386, 433, 462, 475, 476, 497, 523, 529, 530, 536, 540, 545, 546, 548, 556, 562, 573, 590, 591, 596, 602, 617, 619, 682, 683, 685, 686, 772.
Sant Esteve de Sords, 304.
Sant Esteve de Viladamí, 304.
Sant Feliu de Fontcoberta, 271, 304.
Sant Feliu de Galligants, 317.
Sant Feliu o Fèlix de Girona, 229, 262, 270, 335, 355, 337, 532, 536.
Sant Feliu de Guíxols, 95, 107, 179, 317, 322, 353, 488, 503, 541, 593, 625, 642.
Sant Feliu de Pallerols, 392, 478, 578.
Sant Feliu de Ventajol, 304.
Sant Ferriol, 268, 540, 546, 561, 603, 667, 669, 677, 704, 705, 730, 756.
Sant Francesc de Girona, 395.
Sant Grau, poblat de, (Sant Gregori), 179.
Sant Gregori, 392, 533, 584.
Sant Iscle de Centenys, 304.
Sant Joan de Borgonyà, 290, 296, 304, 329.
Sant Joan de les Abadesses, 271.
Sant Joan de Vilademuls, 290, 291, 304.
Sant Joan les Fonts, 455, 467.
Sant Joan Major, capella de Banyoles, 551.
Sant Julià de Corts, 270, 271, 288, 289, 292, 304, 329.
Sant Julià de Galliners, 304.
Sant Julià de Ramis, 96, 115, 146, 150, 179, 245, 250, 533, 540.
Sant Llorenç de Cerdans, 571.
Sant Llorenç de la Muga, 348, 461, 464.
Sant Llorenç del Mont, 292.
Sant Llorenç de la Muga, 417, 418.
Sant Marc de Crespià, 271.
Sant Marçal del Montseny, 271, 293, 345, 471.
Sant Marçal de Quarantelles, 277, 278, 304, 347, 403, 433, 473, 475, 480, 481, 545, 546.
Sant Martí de Campmajor, 262, 270, 271, 287, 294, 301, 304, 309, 312, 332, 341, 344, 347, 384, 403, 433, 473, 523, 540, 546, 555, 589.
Sant Martí, 533.
Sant Martí, capella de Banyoles, 551.
Sant Martí d'Empúries, 136.
Sant Martí de Fellines, 272.
Sant Martí de la Mota, 270, 304.
Sant Martí de Llèmena, 610.
Sant Martí de Riudellots de la Creu, 270, 304.
Sant Martí de Terradelles, 272, 304.
Sant Martí d'Ollers, 270, 304, 338.
Sant Martí del Canigó, 471.
Sant Martí sa Costa (Girona), 333.
Sant Martirià, 480.
Sant Martirià, capella de Banyoles, 551.
Sant Maurici de Calç, 304, 473.
Sant Medir, 540.

- Sant Mer, 561.
 Sant Miquel, capella de Banyoles, 551.
 Sant Miquel i Sant Genís o Santa Maria de Besalú, 264, 272, 285.
 Sant Miquel de Campmajor, 17, 18, 77, 150, 151, 152, 153, 178, 182, 250, 286, 300, 301, 304, 307, 309, 310, 312, 320, 335, 341, 342, 344, 347, 377, 384, 386, 390, 403, , 433, 523, 524, 525, 528, 529, 530, 532, 537, 539, 540, 545, 546, 549, 563, 572, 599, 603, 617, 625, 629, 658, 667, 668, 669, 683, 697, 704, 721, 730, 732, 737, 752, 756, 768, 771, 773, 778, 779.
 Sant Miquel de Fluvià, 330.
 Sant Miquel de Palol de Revardit, 304.
 Sant Miquel de la Roca (Crespià), 285, 286, 342.
 Sant Miquel de Terrades (Bàscara), 270.
 Sant Nazari, 266.
 Sant Patllari, serra de, 153, 177, 190, 191, 209, 269.
 Sant Pau de la Vallota, 292.
 Sant Pere de Besalú, 264, 272, 285, 290, 292, 307, 385.
 Sant Pere de Cornellà, 303, 304, 329.
 Sant Pere de Juïgues, 331, 347.
 Sant Pere de Guèmol, 263, 304.
 Sant Pere de Galligants, 333.
 Sant Pere de Mieres, 262.
 Sant Pere de Rodes, 262, 272, 331, 337.
 Sant Pere Pescador, 385.
 Sant Policarp de Rasés, 262.
 Sant Romà de Miànigues, 263, 304.
 Sant Sadurní de Vilafreser, 270, 304, 573.
 Sant Sadurní de Vilavenut, 304.
 Sant Vicenç de Camós, 300, 301, 304, 310, 312, 313, 334, 337, 344, 395, 403, 433, 473, 523, 530, 535, 537, 540, 543, 546, 549, 552, 591, 608, 610, 611, 612, 667.
 Sant Vicenç de Falgons, 270, 271, 304, 395.
 Sant Vicenç de Viladasens, 272.
 Sant Víctor de Marsella, 293.
 Santa Anastàsia de la Seu, 532.
 Santa Caterina o Santa Maria d'Espasens, 208, 270, 280, 289, 299.
 Santa Coloma de Farners, 262.
 Santa Eugènia, 541.
 Santa Eulàlia de Crespià, 304.
 Santa Eulàlia de Pujals dels Cavallers, 304.
 Santa Llogaia d'Àlguema, 530.
 Santa Llogaia del Terri, 132, 182, 207, 272, 277, 286, 301, 304, 307, 310, 312, 318, 330, 335, 347, 351, 352, 353, 355, 357, 390, 475, 498, 525, 526, 532, 533, 543, 545, 546, 591, 617.
 Santa Llogaia de Parets d'Empordà, 270, 289, 292, 304.
 Santa Magdalena, capella de Banyoles, 551.
 Santa Maria d'Amer, 271, 536.
 Santa Maria de Banyoles, 265, 304, 368, 472, 477, 483, 485, 552, 581, 582, 583, 584, 656, 692, 709.
 Santa Maria de Besalú, 264, 292.
 Santa Maria de Cadins, 339.
 Santa Maria de Camós, 300, 301, 304, 310, 312, 321, 331, 332, 335, 337, 338, 347, 349, 377, 352, 389, 395, 397, 403, 433, 530, 532, 546, 590.
 Santa Maria de Corts, 289.
 Santa Maria de Finestres, 271, 293, 345.
 Santa Maria del Cap de l'Estany, 262, 287.
 Santa Maria d'Esponellà, 304.
 Santa Maria de Lladó, 286, 332.
 Santa Maria de Navata, 338.
 Santa Maria de Porqueres, 104, 111, 153, 156, 271, 209, 246, 271, 290, 304.
 Santa Maria de Ripoll, 272.
 Santa Maria del Collell, 341, 342, 534.
 Santa Maria dels Turers, 250, 253, 267, 323, 342, 344, 364, 365, 366, 375, 493,

- 534, 547, 548, 550, 551, 554, 561, 563, 566, 572, 577, 579, 581, 583, 657, 707, 723, 758, 760, 763, 769.
- Santa Maria de Pujals dels Pagesos, 304.
- Santa Maria de Vilabertran, 272, 330, 338.
- Santa Maria de Viladamí, 304.
- Santa Maria de Vilert, 262, 266, 304, 550.
- Santa Maria d'Olives, 334, 339, 345, 480.
- Santa Maria d'Orfes, 304.
- Santa Pau, 107, 177, 191, 207, 275, 307, 658, 697.
- Santa Pau de Pinós, poblat de, (Merlés), 114.
- Saques, Les, 779.
- Saragossa, 258, 395, 397, 715.
- Sarrià de Ter, 176, 450, 540, 755.
- Saus, 685.
- Segòvia, 215.
- Segre, riu, 80, 94.
- Ser, riu, 17, 39, 97, 104, 106, 123, 286.
- Serinyà, 17, 32, 33, 34, 39, 45, 46, 49, 50, 55, 61, 62, 63, 68, 69, 73, 77, 83, 84, 85, 86, 88, 96, 97, 98, 103, 104, 105, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 126, 141, 150, 176, 182, 206, 207, 209, 250, 257, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 272, 277, 285, 286, 288, 293, 294, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 308, 309, 310, 312, 320, 323, 332, 334, 335, 341, 344, 347, 352, 375, 377, 382, 383, 391, 397, 402, 403, 406, 414, 416, 417, 418, 433, 436, 464, 465, 471, 473, 475, 480, 498, 508, 513, 520, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 532, 535, 536, 537, 539, 540, 543, 546, 549, 550, 552, 555, 562, 575, 585, 587, 590, 591, 599, 602, 603, 611, 616, 617, 625, 627, 628, 629, 632, 634, 648, 652, 660, 667, 668, 669, 680, 681, 686, 697, 699, 701, 702, 703, 710, 712, 714, 717, 718, 719, 730, 735, 737, 743, 744, 745, 748, 754, 755, 756, 757, 779.
- Serinyadell, riu, 39, 58, 60, 62, 63, 97, 117.
- Sevilla, 232.
- Sima de los Huesos (Atapuerca), 33.
- Sisteriano, 207, 262.
- Sitges, 332.
- Sogorb, 326.
- Soler (Serinyà), 285.
- Sords, 24, 264, 265, 268, 271, 272, 285, 286, 300, 301, 305, 307, 308, 310, 312, 313, 319, 320, 335, 340, 352, 353, 382, 402, 403, 404, 406, 412, 413, 428, 433, 465, 467, 468, 510, 513, 515, 525, 533, 543, 546, 590, 591, 617.
- Sort, 303.
- Sota Palou (Campdevàrol), 66, 73, 74, 75.
- Spondiliano, 207.
- Sunyer (Sords), 285.
- Taià, 206, 250, 264, 265, 268, 277, 303, 304, 309, 344.
- Talavera de la Reina, 212, 742.
- Tànger, 238.
- Tanyers (Porqueres), 23.
- Tapió, poblat de, (Gimenells), 114.
- Tarraco, 217, 218.
- Tarragona, 215, 229, 231, 257, 258, 322, 325, 414, 487, 668.
- Tatiano, 206.
- Tavertet, 95, 115.
- Ter, riu, 17, 32, 95, 97, 179
- Terradelles (*villare Terrutellas*), 270, 272, 277, 300, 301, 305, 312, 318, 320, 323, 330, 339, 340, 347, 352, 397, 403, 433, 462, 475, 530, 532, 536, 545, 546, 714.
- Terrades, 417.
- Terrassa, 443.
- Terres Velles, 534.
- Terri, riu/vall del, 152, 191, 260, 263, 280, 286, 300, 305, 306, 308, 335, 339, 347, 404, 405, 407, 408, 415, 417, 427, 436, 442, 453, 465, 635, 638.

- Tir, 166.
 Toledo, 231, 232, 234, 236, 237, 238.
 Tolegassos (Viladamat), vil·la de, 212.
 Tordera, riu, 80.
 Torre Borella, 277, 303.
 Torre de Briolf, 278.
 Torre de Calç, 277, 303.
 Torre de Call, 278.
 Torre de Camós, 277, 303.
 Torre de Dalt de Santa Maria de Camós, 279.
 Torre de Galliners, 277, 303.
 Torre de la Farrés, 278.
 Torre de Puig Surís, 182.
 Torre de Pujals dels Cavallers, 278, 279.
 Torre de Sant Maurici del Calç, 390.
 Torre de Vilafreser, 278, 303.
 Torre de Vilert, 277, 303.
 Torre del Ginestar (Sant Miquel de Campmajor), 178, 181, 182.
 Torre dels Encantats (Maresme), 167.
 Torre Ginestar (Serinyà), 702.
 Torrent de Camonell, 333.
 Torrent de Rieres, 333.
 Torrent del Matamors, 191, 207.
 Torrent Sec (Dosquers), 285, 286.
 Torrentmal (Porqueres), 294.
 Torres, 266, 334.
 Torroella de Montgrí, 111, 348, 514, 515, 611, 653, 659, 674.
 Tortellà, 18, 81, 111, 115, 452, 461, 541, 585, 590, 609, 695, 697, 728, 751.
 Tortosa, 94, 381.
 Tossal Gros (Torroella de Montgrí), 111.
 Tricio, 212.
 Tries (Serinyà), 285.
 Trilles (Serinyà), 285.
 Túmul I de la serra de Clarena (Castell-follit del Boix), 116.
 Ullà, 671, 674.
 Ullastret, 136, 137, 167,
 Urso, 215.
 Usall (veïnat de Porqueres), 39, 44, 45, 88, 97, 104, 132, 133, 177, 209, 226, 227, 228, 250, 263, 266, 278, 285, 300, 301, 306, 309, 310, 312, 320, 323, 331, 334, 342, 344, 347, 372, 373, 381, 382, 391, 403, 433, 471, 473, 480, 526, 535, 543, 546, 550, 552, 553, 590, 591, 599, 600, 605, 617, 687.
 Vajol, La, 464, 755.
 València, 251, 373, 710, 711, 743.
 Vall de Cornellà, 308, 347, 384, 475, 485, 486, 526, 555.
 Valldebaíó, veïnat de Serinyà, 546.
 Vallfogona, 309.
 Valle Balneoli, 300, 308.
 Ventajol o Ventatjol, 268, 272, 294, 306, 320, 341, 345, 347, 390, 546.
 Verduble, riu, 31.
 Via Augusta, 175.
 Via del Capsacosta, 175.
 Vic (Vich, Bich), 277, 287, 292, 294, 381, 382, 390, 396, 576, 597, 653, 654, 765.
 Vidreres, 533.
 Vilabertran, 272, 330, 334, 338, 478.
 Vilablareix, 353.
 Viladamí, 266, 277, 285, 300, 301, 303, 310, 311, 312, 330, 344, 397, 403, 433, 435, 439, 440, 462, 473, 475, 480, 487, 545, 546, 572, 575, 632, 703.
 Viladasens, 258, 272, 353, 610.
 Vilademuls, 17, 18, 77, 150, 182, 209, 250, 258, 268, 270, 274, 277, 287, 290, 291, 295, 299, 300, 301, 305, 307, 308, 310, 311, 312, 319, 330, 339, 340, 376, 377, 403, 426, 427, 433, 436, 460, 461, 462, 474, 475, 481, 486, 497, 501, 523, 524, 525, 527, 528, 529, 530, 532, 533, 536, 537, 539, 540, 545, 546, 554, 555, 561, 575, 598, 599, 600, 602, 603, 610, 611, 617, 619, 629, 631, 643, 653, 655, 660, 668, 669, 671, 673, 676, 677, 680,

- 681, 682, 685, 686, 688, 697, 701, 714, 719, 720, 730, 731, 732, 734, 741, 743, 747, 750, 752, 754, 755, 766, 778, 779.
Vilafant, 533.
Vilafranca del Penedès, 380.
Vilafreser, 17, 264, 266, 270, 272, 277, 278, 285, 300, 301, 303, 307, 310, 311, 312, 320, 330, 335, 339, 340, 349, 617.
Vilamarí, 277, 293, 299, 300, 301, 303, 310, 312, 331, 334, 335, 338, 347, 352, 403, 404, 406, 412, 413, 433, 462, 473, 475, 480, 487, 494, 529, 532, 540, 545, 546, 591, 602, 603, 605, 617, 755.
Vilanna, 756.
Vila-sacra, 701.
Vilar (Serinyà), 285.
Vilar de Sant Andreu (Terradelles), 347.
Vilartagues, 95.
Vilauba (Porqueres), 284, 315.
Vilauba (*Villa Alba*) (Camós), vil·la de, 132, 133, 150, 177, 180, 182, 183, 185, 189, 190, 193, 195, 198, 200, 202, 203, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 218, 219, 220, 224, 225, 226, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 250.
Vilaür, 685.
Vilavenut, 266, 272, 300, 301, 303, 307, 310, 311, 312, 320, 330, 331, 332, 334, 335, 338, 344, 347, 349, 351, 352, 354, 397, 403, 433, 480, 481, 523, 532, 546, 578, 591, 599, 617.
Vilella (Vilafreser), 334.
Vilert, 207, 262, 268, 272, 277, 285, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 308, 309, 310, 312, 313, 320, 344, 349, 373, 374, 377, 385, 397, 403, 433, 480, 495, 498, 537, 546, 550, 552, 554, 555, 573, 591, 610, 617, 758.
Villa Ameliano, 207.
Villa *Fortunatus* (Fraga), 217.
Villa *Turissa* de *Vitalis*, vil·la dels Ametllers (Tossa de Mar), 217.
Villamarino, 207.
Vilobí d'Onyar, 392, 680.
Vinya d'en Geldeus, 150, 182, 207.
Vinya de Pradal, 331.
Vinya de Santa Cànida (Olives), 340.
Vinyaplana, turó i riera de, 154.
Vinyasses, les, 182, 208.
Vitòria, 743.
Vouillé, 232.
Zanata (Sant Joan de Sanata), 258.

Índex de noms de persona

- Abad, Joan, 88.
 ‘Abd al-Karim ibn Mug’it, 260.
 ‘Abd al-Màlik ibn ‘Abd al-Uàh’id ibn Mug’it, 260.
 ‘Abd al Rahman al-Tafiqí, 258.
 Abellà, Joan Baptista, de Vilert, 537.
 Adalbert de Cabanelles, 285.
 Adalbert de Parets, 266, 268, 270, 272, 277.
 Adelaida, 272.
 Adelaida, filla de Maria de Pujada, de Santa Llogaia del Terri, 355.
 Adelaida, filla de Ramon i Catalana de Serinyà i esposa de Riambau de Camós, 330.
 Ademar, fill de Guillem Ademar, 271
 Ademar I de Porqueres, 276.
 Adilià, 266.
 Adroer o Adroher, Arnall o Arnau, clergue de Girona, 286, 331, 334.
 Adroher, Ramon, hisendat, 536.
Aemilia Lepida, 186.
 Agnès, 271,
 Agnès, esposa de Guillem de Boixols, 331.
 Agnès, filla de Galceran de Mata, 334.
 Agustí, família de Banyoles, 730.
 Agustí, Bibiana, 118.
 Agustí, Jaume, pagès de Sords, 382, 383.
 Agustí, SA, 779.
 Agustí Hnos. y Masoliver, empresa de construcció, 763.
 Àkhila, 237.
 Al-Hurr b, 258.
 Al-‘Ud”rí, 257.
 Aladís de Creixell, 285.
 Alamanda, 285.
 Alaric, 231, 232.
 Alaric II, 232, 233.
 Albert, capellà, 591.
 Albert, Pere, cirurgia de Banyoles, 355.
 Albusà, Pere, pagès de Serinyà, 382, 391.
 Aldonça, muller de Guerau Desplà, 391.
 Alemany, Jaume, 386.
 Alemany, Joan, 728, 749.
 Alexandre III, papa, 293, 300.
 Alfons I, 293.
 Alfons III, 308, 370.
 Alfons IV, 390, 392.
 Alfons V, 380, 395.
 Alfons XII, 607, 613, 646.
 Alfons XIII, 665.
 Alfons el Magnànim, 382, 391, 395, 472.
 Alhailsam b. Obaid el Quilabí, 258.
 Almar, Joan, 699.
 Alsius i Torrent, Pere, 18, 35, 62, 63, 150, 154, 155, 229, 252, 472, 566, 619, 650, 770.
 Álvarez Mariño, José, 611, 653.
 Amadeu de Savoia, 614.

- Amalaric, 233.
Amat d'Oloró, 292.
Ambassa, 258.
Ameller (o Ametller), família de Banyoles, 445, 458, 503, 537, 566, 593, 595, 600, 617, 666, 729.
Ameller i Cabrera, Antoni de, 531, 564, 589, 593, 597, 606.
Ameller i Cabrera, Narcís de, 566, 567.
Ameller i Ferrer, Carles, 572, 575, 579, 580, 581, 584, 585, 593, 594, 596, 597, 602.
Ameller i Ferrer, Joan Baptista, 575, 580.
Ameller i Hisern, Josep Toribi de, 562, 566, 567, 606, 607, 609, 612.
Ameller i Vilademunt, Victorià de, 566, 598, 600, 602.
Ametller, Curtidos, 779.
Ametller, Francesc, 449.
Ametller, Llorenç, fill de Domingo, 698.
Ametller, Miquel, metge de Girona, 594.
Ametller Gratacós, Josep, alcalde de Banyoles, 718, 765.
Ametller Puig, Domingo, cap dels sometents de Banyoles, 698.
Ametller Reig, Lluís, de Vilademuls, 730.
Ametller SL, blanqueria de Banyoles, 763.
Andreu, germà de Ramon, fill d'Emma, 292.
Andreu, de Santa Maria del Collell, 341.
Andreu de Vilar, 286.
Angelats, Josep, 633.
Anglada, Baltasar, 385.
Anglada-damunt, Bartomeu d', de Vilert, 385.
Antigó, Joan, pintor, 375.
Antoní, 257.
Ararols, família de Banyoles, 477.
Arau, Francesc, rector de Santa Maria de Banyoles, 648, 656, 659.
Ardó, 238.
Armadàs, J., comerciant, 446.
Armanhac, comte d', 358.
Armet, Joaquim, de la Jonquera, 594.
Arnal de Camós, 331.
Arnali, 267.
Avinyó, Agnès, esposa de Galceran de Cartellà, 381.
Arnau, cambrer, 293.
Arnau d'Abadia, 371.
Arnau de Cartellà, 341.
Arnau de Coromina, preder de Girona, 355.
Arnau d'Escala, 335.
Arnau de Fontcoberta, 340.
Arnau de Palera, 277.
Arnau de Palol, 386.
Arnau de Vallespirans, abat de Banyoles, 347, 365.
Arnau de Vilademuls, 340.
Arnau de Vilafreser, 340.
Arnau Llorenç, carnisser de Banyoles, 371.
Arnau Martí de Banyoles, 319.
Arnau Ramon d'Espasèn, 330.
Arnulf, 263.
Arsendis, 271.
Artal d'Espasens, 280.
As-Sam', 258.
Asbert, Benet, 353.
Asclepi, 178.
Asensio, general, 730.
Assedonie, 267.
Astruga, 347.
Atalaric, 233.
Ataülf, 231.
Athaloc, 235.
Audesindus, 267.
Auguet, Enric, 530.
August, 183, 186, 187, 207.
Aulet, Ramon, 341.

- Aulina, Joan, pagès de Serinyà, 382, 390, 649.
 Aulina, Margarida, religiosa, 655, 675, 705, 708, 709.
 Aurich, Agustí, pagès de Riudellots, 533.
 Ava, comtesa, 267.
 Avellaneda, família, 323.
 Avianvi, 267.
 Ayats, Joan, comerciant de Barcelona i veí de Besalú, 536.
 Aymar de Golea, capità, 386.
- Bach, família de Perpinyà, 555.
 Bach de Rocabruna, 386, 387.
 Bach, Francesc, 723.
 Badia i Homs, Joan, 209, 270.
 Bador, Ramon, jurista, 322.
 Balaña, Pere, 257, 258, 260.
 Balmes, 653.
 Banyoles, família, 313.
 Barceló, fabricants blanquers, 557.
 Barceló, Joan, militant de la Falange, 680.
 Barceló, Miquel, 237.
 Barciela, Carlos, 766, 767.
 Barnich, Josep, eclesiàstic banyolí, 589.
 Barnosell, família, 453.
 Barrosa, Lluís, 460.
 Bartrolí, Hilari, 530.
 Bartrolí Nogareda, Ramon, 734.
 Bas, Pere Feliu, barber de Girona, 353.
 Bassedes, família de Banyoles, 478.
 Batlle, família de Camós, 530, 617.
 Batlle, Andreu, de Corts, 603.
 Batlle, Joaquim, de Parets d'Empordà, 603.
 Batlle Camp, Joaquim, 730.
 Batlle i de Feliu, Ramon de, hisendat de Parets d'Empordà, 530, 610, 617.
 Baulí, Joan, 604.
 Bäürt, Pere, carnisser de Banyoles, 371.
 Beaumont, Joan de, lloctinent d'Enric IV, 383.
- Bedós, Bernat, cavaller, 332.
 Bellver, Josep, 536.
 Benejam, Andreu, *àlies Riera*, pagès de Serinyà, 382, 391.
 Benejam, Joan, pagès de Fontcoberta, 382, 391.
 Benet VIII, papa, 265, 292.
 Benet XIII, papa d'Avinyó, 379.
 Benet, abat de Banyoles, 293.
 Benet, abat d'Anià, 261.
 Berà, 261.
 Berart, família de la baronia d'Esponellà, 474.
 Berenguer, bisbe de Girona, 271, 290.
 Berenguer, fill de Sibil·la de Queralt, 296.
 Berenguer, pare de Guillem de Queixàs, 332.
 Berenguer I d'Espasens, 281.
 Berenguer II d'Espasens, 281.
 Berenguer Bernat, 293.
 Berenguer de Casals, 285.
 Berenguer de Cruïlles, 343, 353.
 Berenguer de Galliners, 277, 340.
 Berenguer de Lladó, 296.
 Berenguer de Preses, pare de Cardona i espòs d'Ermessendis, 340.
 Berenguer de Puigdaran, 285.
 Berenguer de Pujals, 296.
 Berenguer de Sales, 277.
 Berenguer de Torres, clergue de Sant Bartomeu de Torres (Vilavenut), 334.
 Berenguer del Torn, 272.
 Berenguer sa Masó, 347.
 Bernadet, Josep Oriol, arquitecte, enginyer i matemàtic, 564.
 Bernat I Tallaferró, 273, 276, 294.
 Bernat, abat de Banyoles, 373.
 Bernat III, besnét de Bernat I Tallaferró, 294.
 Bernat de Besalú, 289, 292, 293.
 Bernat de Camós, 296.
 Bernat de Casademont, 341.

- Bernat d'Escala de Besalú, fill de Ramon, 334.
 Bernat de Lladó, 285, 286.
 Bernat de Llor, capità de Banyoles, 319.
 Bernat de Palol, 332, 333, 337.
 Bernat de Perduts, 296.
 Bernat de Prat, 337.
 Bernat de Puigdaran, 286.
 Bernat de Pujals, 296.
 Bernat de Rec, de Banyoles, 331.
 Bernat de Reixac, notari de Banyoles, 365.
 Bernat de Salt, 330.
 Bernat de Santacoloma, germà de Guillem de Cabanelles, 285, 343.
 Bernat de Serinyà, 296.
 Bernat de Vallespirans, abat de Banyoles, 368, 369.
 Bernat de Vilafreser, canonge, 277, 339.
 Bernat Gabriel, capità de Besalú, 387.
 Bernat Gaufred, sotsveguer de Besalú, 370.
 Bernat Gilabert de Cruïlles, baró, 391.
 Bernat Guillem, sagristà, 287.
 Bernat Joan, fill de Guillem Bernat de Cornellà, 277, 290.
 Bernich, família, 453.
 Bertran de Falgons, 395.
 Bertran de Mont-rodon, bisbe de Giróna, 335.
 Bianya, canonge, 371.
 Blanch, Lluís, 107.
 Boadella, Martirià, 604.
 Bohigues, notari de Banyoles, 483.
 Boil o Boi, Astruga, 347.
 Boix, Miquel, alcalde de Banyoles, 733, 734, 737, 774.
 Boixó, Miquel, 729, 730.
 Bòixols de Serinyà, família, 306.
 Bolós, Jordi, 209.
 Bombas Espa, 764.
 Bombas Lago, 764.
 Bondia, Astruc, 348.
 Bonet, Arnall, 286.
 Bonfill, 266.
 Bonitus, 253.
 Bonnassie, Pierre, 273.
 Borrell II, 276.
 Borrell, comte de Barcelona, 268, 269.
 Borrell, Tomàs, de Cornellà del Terri, 537.
 Bosch, Jaume, batlle del monestir de Banyoles, 486.
 Bosch, Miquel, 602.
 Boschmonar, Joan, 581.
 Bosoms, Isidre, 62, 63.
 Botet i Sisó, Joaquim, 150.
 Bover Codina, Ramon, *àlies Vilada*, 615.
 Bramon, Dolors, 347, 348.
 Bramon, Isidre, anarquista, 682, 687, 744.
 Bramon, Miquel, pagès, 576.
 Bret de Borgonyà, 470.
 Bru, A., 460.
 Bru, J., calderer, 460.
 Bru de Sala, Jacint, 532.
 Brugada, família de Banyoles, 617.
 Brugada, Josep, 531.
 Bruguera, notaris, 355.
 Bruguera, Bartomeu, pagès de Serinyà, 382, 390.
 Brugulat, Josep, 773.
 Brunissenda, filla de Bernat Bedós, cavaller, 332.
 Budallés, Pere, pagès de Serinyà, 382, 391.
 Buixó, 591.
 Bulgar, 235.
 Busquets, mossèn, 706.
 Busquets Malagelada, Llorenç, alcalde de Banyoles, 745.
 Butinyà, J., corder, 458.
 Butinyà, Mateu, 228.
 Butinyà, Salvador, 633.
 Butinyà i Granés, Jaume, 18, 155, 226, 227, 228, 774.
 Butinyà i Hospital, Francesc Xavier, jesuïta, 566.

- Butinyà i Pagès, Martirià, procurador de finques, 698.
Butinyà i Prat, 698.
- Cabanas, Josep, activista sindical, 689, 701, 706, 717, 720.
Cabanellas, F., batlle de Banyoles, 458.
Cabirol de Pau, Joaquim de, 599.
Cabrera, Ramon de, 593, 595.
Cabrit, Bonjua, 348.
Cabrit, Salomó, 327.
Cabutí, Àngel, fabricant, 691, 763.
Cahen, Claude, 258
Caimó Bascós, Pere, 609.
Caius Camilius Paternus, 215.
Caius Iulius, 214.
Caius Obulnius, 206, 214.
Calàbria, duc de, 386, 387.
Calç, família, 277.
Calderó, Gertrudis, 590.
Calígula, 185.
Camillius Arrus, 215.
Camilius Saturnalis lib., 215
Camós, família, 313.
Camós, Pere, mercader, 355.
Campmol, Joaquim, d'Esponellà, 719.
Campolier, família de pagesos, 473.
Campolier Pratsevall, Pere, de Miàni-gues, 575.
Camps, Pelai de, 530.
Camps d'Avinyó, Josep Ramon de, 594.
Camps Ros, Pere, hisendat de la Bisbal, 593, 594.
Canadell, Pere, 728.
Canal, Pere, 536.
Canalejas Méndez, Luís, 653
Canellas Llopis, Josep, 537, 596.
Capell, Pere, de Galliners, 537.
Capell Muradella, Joaquim, de Canet d'Adri, 730.
Capella, Josep Maria, 775.
Capià, G., cotoner, 460.
Carbonell, Pere, pagès de Serinyà, 382, 390.
Carbonell i Baulenas, societat, 536.
Càrcer, Joaquim de, 530.
Cardona, fill de Berenguer de Preses i Ermessendis, 340.
Cargol Reinal, Baldiri, flequer de Crespià i trabuciare, 601, 603, 617.
Carlemany, 260, 273.
Carles I, 470.
Carles II, 492, 493.
Carles III, 461, 499, 504.
Carles III, de la casa d'Àustria, 493.
Carles d'Àustria, arxiduc, 493, 494, 495.
Carles de Viana, 381.
Carles Maria Isidre de Borbó (Carles VII), 588, 613, 614.
Carles el Simple, 262.
Carles, Joan, 633.
Carles, Joaquim de, 530, 531.
Carles, Josep, líder agrari, 672, 673, 675, 678, 689, 710, 711, 718, 724.
Carol, Ramon, cirurgia reial, 355.
Carranceja, Carlos, 700.
Carrasclet, 496.
Carré, Miquel, 613.
Carrer i Pagès, 533.
Carreras, Joan, pagès de Serinyà, 382, 383.
Carrerasdamunt, Pere, pagès de Serinyà, 382, 391.
Cartellà, família de Falgons, 276, 307, 318, 471, 473, 485.
Cartellà, abat, 484, 485.
Casa-Dávalos, comte de, 532.
Casabús, família, 530.
Casadevall, família, 530.
Casadevall, Antoni, pagès de Serinyà, 382, 391.
Casadevall, Arnau, de Cutzac, 372.
Casadevall, Manuel, 604.
Casadevall, Pere, 286.
Casagran, Sebastià, de Girona, 536.
Casamitjana, Jaume, 530.
Casamor, Antoni, 633.
Casanovas, Francesc, 536.

- Casanovas, Pere, criat de Garlceran de Cartellà, 381.
- Casas i Genover, Josep, 186, 209.
- Caselles, família, 309.
- Caselles, Pere, de Crespià, 391, 392, 397.
- Cassi Dió, 183.
- Cassador, família, 478.
- Castany Camps, Jacint, 580, 584, 587, 597.
- Castany Solà, Francesc, 594.
- Castanyer, J., 458.
- Castanyer i Serra SL, empresa de Banyoles, 763.
- Castellar Mitjavila, Tomàs, llaurador de Centenys, 533.
- Castelló de Torrentà, marquès de, 530.
- Castellvell, marquès de, 530.
- Castellví, Francesc, 607.
- Catà, pare, 62.
- Català, Pere, 316.
- Catalana, esposa de Ramon de Serinyà, 330.
- Cavaller, Bernat, procurador general del comtat de Besalú, 346.
- Cazurro i Ruíz, Manuel, 62.
- Cella, família de Peralada, 470, 471.
- Cerezo, diputat, 747.
- Chia, Julián de, 485.
- Childe, Vere Gordon, 79.
- Chocolates Ametller*, 690, 763.
- Chocolates Torras*, 690, 763.
- Chocolates Torrent*, 763.
- Ciceró, 500.
- Cicosa, 779.
- Ciurana, família de Sant Miquel de Campmajor, 532.
- Claramunt i Antiga, Jaume, 661.
- Clara, Josep, 603, 737.
- Clarà, Josep, 603.
- Claudi, 185.
- Climent VII, papa d'Avinyó, 379.
- Climent VIII, papa, 340.
- Clodoveu, 232.
- Codera, 258.
- Codón García, José, guàrdia civil, 753, 756.
- Coll, Miquel, 535.
- Coll i Alentorn, Miquel, 238.
- Coll Ferrer, Ramon, de Falgons, 392, 395, 397.
- Coll Padrés, Dolors, 530.
- Coll Palau, família de Banyoles, 617.
- Coll Palau, Jaume, hisendat, 587.
- Coll Prat, Narcís, 566.
- Coll i Tubert, Benet, 693, 729.
- Coll i Tubert, Josep, 729, 730.
- Colomer, família de Banyoles, 537, 538.
- Colomer, Francesc d'Assís, capellà de Santa Maria dels Turers, 550.
- Colomer, J., corder, 458.
- Colomer, Jeroni, comerciant i negociant de Banyoles, 564, 574.
- Colomer, Josep, fabricant de Banyoles, 539.
- Colomer, Narcís, comerciant de Banyoles, 458.
- Colomer, Tomàs, capellà de Santa Maria dels Turers, 550.
- Colomer i Serrano, empresa, 770.
- Colteller, Guillem, 319.
- Comas, parcer de Franciac, 533.
- Comas, Joaquim, 689.
- Companys, Lluís, 675.
- Compte, Jaume, 681, 734.
- Compte Armañan, Joan, de Sant Ferriol, 730.
- Congost, Bonaventura, eclesiàstic banyolí, 589.
- Congost, Francesc, 530.
- Congost, Marc, teixidor, 603.
- Congost, Rosa, 533.
- Constança, vídua de Francesc de Pere-lló, 318.
- Constans i Serrat, Lluís G., 17, 18, 176, 253, 290, 417, 473, 480, 572, 607, 723, 774.

- Constantí, 231.
Construcciones Electromecánicas Francisco Félix (CEFF), 764.
 Copons i d'Aloi, família, 281.
 Cordoní, Fabricants blanquers, 557.
 Cornellà, família, 276, 313.
Coromina, Industrias, 680, 689, 690, 691, 692.
 Coromina, Josep Maria, 734.
 Coromina Faras, Manuel, hisendat, 610.
 Coromina Trull, família de Banyoles, 617.
 Coromina Trull, Josep, propietari, 531, 596.
 Corominas, família de músics de Cornellà del Terri, 564.
 Corominas, Frederic, mestre, 748, 775.
 Corominas, Joan, de Banyoles, 537.
 Corominas, Josep M., 51, 62, 63, 103, 104, 107, 118, 122, 123, 124, 126, 140, 141, 154, 155, 156, 186, 269, 625.
 Corominas, Salvador, 699.
 Corominas i Hostench, Josep Maria, alcalde de Banyoles, 734.
 Corominas i Sabater, Josep, 565.
 Coromines, Joan, 260.
 Coronas Garganta, Joan, 745.
 Coronas Garganta, Pere, 730.
 Corts, família, 478.
 Costa, Joan, 604.
 Costa Cots, Estantislau, pintor decorador, 610, 642.
 Creixell, família, 276, 277, 285, 330.
 Crespià, família, 355.
 Crispí, Guillem, 285.
 Crivillé, notari de Banyoles, 483.
 Cros, Joan, hisendat, 537.
 Cruells, 657, 769, 773.
 Cudinach, 483.
 Cufí, Bonifaci, 717.
 Cufí, Joaquim, activista sindical, 672, 673, 689, 708, 717.
 Cufí Barceló, Sebastià, 701, 717, 745.
 Dalmau, família, 530.
 Dalmau, abat, 272.
 Dalmau de Canadal, abat de Banyoles, 375.
 Dalmau de Creixell, 285, 330.
 Dalmau de Medinyà, 296.
 Dalmau, germà de Berenguer de Puigdaran, 285.
 Dalmau, vescomte de Rocabertí, 330, 340.
 Dalmau, Francesc d'Assís, fabricant, 590.
 Dalmau Pla, Pere, de Sords, 543.
 Darnau, Jaume, 286.
 Dausà, Pere, mossèn, 632, 633, 634, 705.
 De Blanes, família de Peralada, 471.
 Degollada, Rafael, 594.
 Delàs, Francesc de, 530.
 Descatllar, abat de Banyoles, 493.
 Descors, Arnau, 354.
 Desllor, família, 277.
 Desplà, Guerau, 391.
 Desquers, notaris, 355.
 Dilmé, Benet, alcalde de Banyoles, 693, 717, 718.
 Dilmer, Andreu, 610.
 Dioclecià, 217.
 Domènech, Joaquim, teixidor, 597.
 Domènech, Maria Carme, 157, 159.
 Domènech Dalmau, Joaquim, 606, 607.
 Domènech i Perich, Maria, 717, 751.
 Dominic, prevere de Sant Miquel de Roca, 343.
 Dorca, Pere, menescal de Banyoles, 571.
 Drus, 185, 186.
 Dulce, Domingo, 604.
 Duran, Maurici, 728.
 Dusai, 368.
 Dusai, Arnau, 381.
 Dusai, Eimeric, lletrat banyolí, 365.
 Dusai, Joan, 383.
 Dusai, Pere, *àlies Plaça*, 318, 327, 373, 374.
 DYTSA, empresa de Banyoles, 764.

- Ègica, 236.
Eimeric de La Via, jurista gironí, 321.
Eisenmann, arquitecte, 781.
Eixemenis, Francesc, 359, 361, 378.
El Cid, 294.
Eldefred, prevere, 287.
Elderico, 267.
Eliarda, 270, 289, 291.
Elies, 262.
Elionor, reina, 373.
Elisabet de Muntanyans i de Corbera, 385.
Elisarda, 280.
Emma, mare d'Andreu i Ramon, 292.
Ennuguairí, 260.
Enríquez, Joana, 382.
Ensenada, comte de la, 499.
Enric IV, rei de Castella, 383, 384, 385.
Enric, infant, 391, 392, 395.
Ermegild, 265, 268.
Ermessenda, comtessa de Barcelona, 270, 280.
Ermessendis, esposa de Berenguer de Presesi mare de Cardona, 340.
Ermessendis, esposa de Guillem Crispí, 285.
Ermessendis, esposa de Ramon Sunyer, 285.
Eroles, baró d', 577.
Ervigi, 236.
Ervigius, 267.
Escala d'Usall, família, 306.
Escrivà de Romaní, Lluís de, 599.
Espartero, Baldomero, 562, 594, 604, 605.
Espasens, família, 280.
Espígol, Joan, de Canet d'Adri, 603.
Espígoler Castellar, Onofre, de Tortellà, 585.
Espunya, rector de Porqueres, 696.
Estañol, Ramon, de Canet d'Adri, 603.
Estany, 368.
Estanyol, Joan, alcalde de Camós, 18.
Estanyol, Martí, de Mieres, 585.
Ester, reina bíblica, 362.
Esteva i Cruañas, Lluís, 107.
Esteve Petit, oficial francès, 392.
Esteve Pujol, pagès de Banyoles, 382, 383.
Esteveta, esposa de Ramon de Manlleu, 361.
Estrabó, 142.
Estrada, Maria d', 337.
Eugeni III, papa, 293.
Euric, 231.
Fabre, George, 185.
Fàbrega, cap de miquelets, 577.
Fàbrega, Josep, de Canet d'Adri, 603.
Fàbregas, Pere, 610.
Fages, família, 458.
Fages, J., botiguer de robes, 458.
Fages, Josep, negociant, 449, 451.
Fages de Romà, Narcís de, de Figueres, 594.
Falcó, Jaume, 353.
Fares de Fontcoberta, família, 532, 617.
Fares, Jaume, de Fontcoberta, domer de Santa Maria dels Turers, 550.
Fares, Josep, 575.
Fares, Miquel, de Fontcoberta, rector de Cornellà, 550.
Fares, Ramon, hisendat de Fontcoberta, 530, 591, 598.
Fagnoli, V., fotògraf, 549, 628.
Farrés, La, família, 277.
Farriol, Jaume, escriptor, 783.
Faust de Matas, 533.
Febrer, Dolors, 531, 532.
Felip II, 480.
Felip III, 475, 478.
Felip IV, 487.
Felip V, 414, 434, 493, 494, 495, 499.
Felip, pare, 590, 591.
Felip Dalmau de Rocabertí, vescomte, 390, 391.

- Felip, Ramon, trabucaire, 590.
 Fernández Trabal, Josep, 349, 352, 354.
 Ferran II, 326, 342, 382, 383, 390, 391, 392, 396, 397, 470.
 Ferran (Fernando) VII, 559, 576, 580, 582, 585, 586, 588.
 Ferrarós, Jacint, pagès propietari de Porqueres, 587.
 Ferrer, família de Crespià, 306.
 Ferrer, Antoni, doctor de Girona, 572.
 Ferrer, Berenguer, de Besalú, pare de Pere Ferrer, 334.
 Ferrer, Jaume, oficial reial, 390.
 Ferrer, Jaume, pagès de Fontcoberta, 379, 381, 382, 391.
 Ferrer, Josep, 535.
 Ferrer, Pere, 603.
 Ferrer, Pere, 395.
 Ferrer, Pere, de Besalú, fill de Berenguer Ferrer, 334.
 Ferrer Carrer, Pere, de Palol de Revardit, 533.
 Ferrés, Vicenç, de Serinyà, 743.
 Ferrusola, Jacint, daurador de Banyoles, 571.
 Figueras de Ameller, Francesc, 531, 707, 774.
 Figueras i Masgrau, Josep Maria, 531.
 Figueres, 480.
 Figueres, Pere Guillem, de Serinyà, 382, 391.
 Figuerola, Joan de Fontcoberta, 392.
 Filellius, 267.
 Finley, Moses I., 133.
 Fita, Fidel, pare jesuïta, 566.
 Floridablanca, comte de, 402, 431, 433, 435, 437.
 Foixà, Miquel de, 594.
 Font, Alejandro, de Girona, 536.
 Font, Josep, industrial paperer de Banyoles, 542.
 Font, Pere, coronel, 596.
 Font i Saguer, Norbert, 18.
 Fontana, Josep, 591, 616, 654.
 Fornells, família, 355.
 Fornells Obrador, Miquel, tinent, 592, 613.
 Fort, família de Sant Esteve de Guialbes, 530, 617.
 Fortuna, 200, 201.
 Fortuny, Carles de (baró d'Esponellà), 599.
 Fraguell, Rosa, 769.
 Francesc de Perelló, 318.
 Francesc de Sant Celoni, diputat de Girona, 381.
 Franch, Maria, 603.
 Franch, Narcís, 126.
 Franco, 680, 700, 703, 706, 720, 728, 731, 733, 738, 750, 751, 752, 758, 772, 775.
 Francolí, abat de Banyoles, 504.
 Franquesa, Marià, de Girona, 536.
 Frederic de Lorena, 386.
 Freedman, Paul, 294, 296, 351.
 Frigola, família de Mata, 532, 617, 734.
 Frigola, Josep, comerciant, 571, 575.
 Frigola, M., 458.
 Frigola, Miquel, 107.
 Frigola, Salvador, 575.
 Frigola, Sebastià, 575.
 Frigola i Ribera, Joan, 575, 717, 745, 751.
 Froia, 235.
 Frotard de Sant Pons de Tomières, 292.
 Fuente, Aida de la, 681.
 Galiè, 231.
 Galceran I, 276.
 Galceran de Cartellà, 276, 347, 381.
 Galceran de Mata, 334.
 Galceran o Galceran de Sales, 277, 303.
 Gallostra, Josep, 650.
 Galobardes, Miquel, 264.
 García-Gallo, Alfonso, 231.
 Garriga, Guillem, 354.

- Garsenda de Rodeja, 341.
 Gasoses Planas, 763.
 Gasoses Mitjà i Cia., 763.
 Gassmann, Patrick, 93.
 Gassó, Joan, 318.
 Gastó IV de Foix, comte, 383.
 Gaufred Bonet de Besalú, 331.
 Gaufred de Medinyà, bisbe de Girona, 339.
 Gaufred de Terri, 340.
 Gelada, Francesc, 421.
 Geli, família, 530.
 Gelpí, mossèn, 680, 695, 706, 707.
 Genover, Enric, secretari de l'Ajuntament de Serinyà, 748.
 Geraldus, 267.
 Germànic, 185, 186.
 Gesaleic, 232.
 Gibert de Vilademuls, cap carlí, 602.
 Gil de Fenollet, 330.
 Gilabert de Cruïlles, pare de Berenguer, 331, 343.
 Gimferrer SA, empresa de Banyoles, 638, 680, 690, 691, 762, 763, 768, 770, 771.
 Ginabreda, Celeri, 610.
 Ginjaume, Paulí, 698.
 Girbert de Vilert, 285.
 Girgós, família de Banyoles, 478.
 Girona, duc de, 301, 318.
 Guilana, Joan, mercader de Banyoles, 354.
 Gneu Corneli Escipió, 174.
 Gomar, 268.
 Gomfaus Casadesús, Marcel·lí, *àlies Marsal*, cap carlí, 602, 605.
 Gordiola, Miquel, notari de Banyoles, 474.
 Gotmar, bisbe de Girona, 271.
 Gotmar, prevere, 272.
 Gou i Molinas, Josep, cirurgia de Banyoles, 566.
 Grabuleda, Josep, 343.
 Granger, Francesc, teixidor de lli, 421.
 Granger, Maria, esposa de Francesc Granger, 421.
 Gratacós Duran, Josep, 606, 607.
 Grau, Manuel, 346.
 Grau i Montserrat, Ramon, 3554.
 Gregori VII, papa, 292.
 Grimall, 272.
 Griver, família de Mieres, 392, 617.
 Grup Callís, 780.
 Guandalgot, 270.
 Guanter i de Bassols, Jaume de, abat de Banyoles, 580.
 Guardiola, família de Banyoles, 617.
 Guarí, 268.
 Guerau Jordà, clergue de Girona, 331.
 Guergué, Juan Antonio, cap carlí, 590.
 Guerrero, Lluís, 108.
 Gualbes, família, 310.
 Guifré el Pelós, 261, 267, 273.
 Guifré II Borrell, 267.
 Guifré, fill de Miró el Jove, 268.
 Guifré, arquebisbe de Narbona, 292.
 Guifré, prevere, 267.
 Guiguilà, 265.
 Guíguila, 268.
 Guilaine, Jean, 124.
 Guildigern, 235.
 Guillem II de Bell-lloc, 354.
 Guillem I de Besalú, 272.
 Guillem II de Besalú, 277, 289.
 Guillem I d'Espasens, 280.
 Guillem II d'Espasens, 280.
 Guillem II, abat de Sant Esteve, 364.
 Guillem, bisbe de Besalú, fill de Bernat Tallaferro, 294.
 Guillem, bisbe de Marsella, 293.
 Guillem Ademar, 271.
 Guillem Arnau de Palol, 337, 387.
 Guillem Bernat de Cornellà, 276, 277, 290.
 Guillem de Cabanelles, 343.
 Guillem de Camós, fill d'Arnau 331, 337.
 Guillem de Boixols de Besalú, 331.

- Guillem de Cartellà, 276, 330, 363.
 Guillem de Casals, 286.
 Guillem de Cornellà, 276.
 Guillem de Crespià, mercader, 316.
 Guillem d'Espasèn, 330.
 Guillem de Frigola, 337.
 Guillem de Mata, 329.
 Guillem de Montgrí, 331, 332.
 Guillem de Palol, 277, 337.
 Guillem de Plandiure, 321.
 Guillem de Queixàs, fill de Berenguer, 332.
 Guillem de Roca, pare de Pere de Roca, de Juïgues, 331.
 Guillem de Vilamarí, bisbe, 334.
 Guillem de Vilauba, 315.
 Guillem d'Oms, 389.
 Guillem Estiu, *àlies sa Casademont*, 339.
 Guillem Galceran de Cartellà, 332.
 Guillem Gaufred de Besalú, 331, 343.
 Guillem Pere de Cartellà, canonge, 331.
 Guillem Ramon de Llovet, 353.
 Guillem Ramon d'Espasens, 280.
 Guillem Ranat, notari de Girona, 322.
 Guillem sa Costa, 339.
 Guillem Vidal de Besalú, 330.
 Guillema, costurera i esposa d'Arnau de Coromina, 355.
 Guillema, esposa de Tortosa de Rec, 331.
 Guilleré, Christian, 335, 352, 354, 355, 357, 358.
 Guisall, Ramon, bisbe de Girona, 290.
 Guitard, Pere, 289.
 Guitart d'Espasens (*Guixtardus Spada*), 277, 290.
 Guitiscle de Pujals, 270.
 Guiu, bisbe de Girona, 287.
 Guixeras, Josep, hisendat, 590.
 Guixeres de Banyoles, família, 308, 617.
 Guixeres Callís, Joan, hisendat de Sant Martí de Campmajor, 589.
 Gundemar, 235.
 Gunild, 236.
 Guntram I de Borgonya, 235.
 Gussinyé, Joan, 698, 706, 729.
 Guttissolo, Ramon, 277.
 Heldefred, comte visigot, 231.
 Helderich, 236.
 Heris, Antoni Maria, fabricant de Banyoles, 540.
 Hernández Arenas, Domingo, 701.
Hijos de F. Pujol, adoberia, 763.
Hijos de N. Franch, adoberia, 763.
 Hitler, 720, 751, 755.
 Hombravella, Joan, 604.
 Homs, Pere, 530.
 Hospital Costa, Pau, alcalde de Banyoles, 734.
 Hostench, fabricants blanquers, 557.
 Hostench, Narcís, 734.
 Hostoles, vescomte d', 386, 389.
 Hug de Copons, 386.
 Hug de Porqueres, 275.
 Hug, Béat, 93.
 Huguet, família, 530.
 Huguet I d'Espasèn, 280, 332.
 Huguet II d'Espasèn, fill de Ramon, 281, 338.
 Huguet de Vilademuls, 688.
 Huguet, Pere, de Terradelles, 532.
 Hunald de Beran, abat de Moissac, 293.
 Hurtado de Mendoza, Joan, capità, 384.
 Hysern i Molleras, Joaquim, doctor, 565.
 Ibbas, 233.
 Ibn Idari, 260.
 Iglesias, Josep, 530.
 Iglesias, Ventura, 603.
 Iglésies, Josep, 401.
 Illa, família de Serinyà, 652.
 Illa, J., teixidor de llana, 418.
 Illa, Joan, de Serinyà, 575.
 Illa, Josep, propietari de Serinyà, 587.
 Illa, Vicenç, de Serinyà, 632.
 Imbolat, 267.

- Innocenci VIII, 342.
Isabel II, 565, 588, 596, 601, 605, 606.
Isarn, 271.
Iunii Silani, 186.
- Jaume I, 308, 309, 363.
Jaume II, 365, 370, 371.
Jaume de Bianya, canonge de Banyoles, 365.
Jaume de Cornellà, de Besalú, 347.
Jaume de Menter, síndic de Banyoles, 368.
Jaume de Mitjavila, síndic de Banyoles, 368.
Joan I, 347, 353, 379.
Joan II, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 389, 390.
Joan II de Lorena, 385, 387.
Joan, infant, 301, 335, 374, 386.
Joan, Andreu, 271.
Joan de Bianya, 313.
Joan de Calàbria, 387.
Joan de Maià, 285.
Joan de Plaça, 337.
Joana d'Aragó, reina, 380, 385, 390.
Jofre VII de Rocabertí, 276, 390.
Jordà Santandreu, Antoni, 594.
Jou, Francesc, 420.
Jou, Silvestre, menestral, 576.
Juanola, Joan, 698, 701.
Julià, 236, 392.
Julià, beneficiat del monestir de Banyoles, 485.
Julià, Marquès d'Esponellà, 537.
Juncà, Salvador, 742.
Juscáfresa, Baldiri, dirigent sindical, 668, 670, 672.
- Khindasvint, 235.
- Lar, 201.
Lavall i Cia, empresa de Banyoles, 640.
Leguina, Enrique de, 724.
- Líster, general, 700.
Liuva II, 235.
Livi, 149.
Lladó, Manel, 782.
Llandric, de Porqueres, 395.
Llansó, 693, 722.
Llapart, Rafael, dirigent obrer, 643.
Llauger, família, 478, 530.
Llavanera (Llavanera, Crespià), 385.
Lleal, Ramon, 590.
Lleó XIII, papa, 658.
Llobera Puig, Esteve, de Viladamí, 575.
Llopart o Lleopart, Francesc, 450, 451, 538.
Llorenç de Banyoles, família, 308.
Llorenç de Bàscara, 556.
Llosas, 543.
Lluís XI, rei de França, 382, 384.
Lluís XIII, rei de França, 487.
Lluís XIV, rei de França, 491, 493.
Lluís de Fluvià, 550.
Lluís de la Ala, 353.
Lluís el Piadós, 261, 269.
Loperena, Francesc, 607.
López, Agustín, fabricant, 763.
López de Mendoza, Íñigo, 392.
López Falcón, 653.
Lorena, duc de, 386, 387, 388.
Lotari, 272.
Lucius Camillius, 214.
Lucius Camilli(us) Mellissi(us), 215.
Luna, Maria de, esposa del rei Martí, 379.
- Macià, Francesc, 665, 725.
Macot, Ot, 270.
Madoz, Pascual, 534, 540.
Magenci, 231.
Magne Màxim, 231.
Maiència, 276.
Malagelada, família, 656, 661.
Malagelada, Joan, de Pujarnol, 537.
Malagelada, Marià, 596.

- Malagelada i Bramon, Joan, alcalde de Banyoles, 734.
- Maluquer de Motes, Joan, 63, 117.
- Malla, abat de Banyoles, 472.
- Manresa, Francesc de, apoderat, 531, 560.
- Mantilla, abat de Banyoles, 484, 486, 487.
- Manufacturas L.B., 763.
- Manyac, Tomàs, sabater, 458.
- Marc Porci Cató, 154, 174, 179.
- Marcus Aemilius Lepidus*, 186.
- Margarit, Joan, bisbe de Girona, 382, 388, 389
- Maria, 271.
- Maria, reina, esposa d'Alfons V, 380.
- Maria Cristina, reina regent, 588.
- Marimon, governador, 485.
- Marimon, Llorenç-Joan, fabricant, 537.
- Mariscot, família de Camós, 617.
- Marquès, Josep M., 272.
- Marquès, Salomó, 772.
- Marquès Casanovas, Jaume, 154, 186, 269, 695.
- Martí, infant, 300, 301, 346.
- Martí l'Humà, 347, 379.
- Martí, Ramon, 269, 285, 287.
- Martín, M. Aurora, 157.
- Martínez Campos, 646.
- Martínez Davalillos, Felipe, de Girona, 594.
- Mas, Pere, de Banyoles, 341.
- Mascaró, doctor, 410.
- Mascaró, Josep Maria, 625, 642.
- Masdemomt, Anna, esposa de Francesc Jou, 420.
- Masdemont, Pere, germà d'Anna, 420.
- Masdexaxàs, Joan, rector de Banyoles, 584.
- Masgrau, Jacint, alcalde de Banyoles, 669, 678, 706, 729.
- Masgrau i Masó, 694.
- Masjoan, Joan Antoni, botiguer de draps de Banyoles, 571.
- Masmitjà, Agustí, 452.
- Masmitjà, Esteve, 452.
- Masmitjà, Francesc, 451.
- Masó, batlle de Camós, 336, 337.
- Masó, Jaume, alcalde de Banyoles, 675, 678, 693.
- Masó, Martí, alcalde de Porqueres, 709, 719.
- Massanas, Joan, rector d'Esponellà, 490.
- Massanet, rector d'Esponellà, 490.
- Masseguer, família de Banyoles, 477, 478.
- Mates, Maria, 708.
- Mateu, Francesc, 648.
- Mateu, Josep M., 627, 628, 635, 637, 641, 657, 666, 678.
- Mateu, Miquel, menestral de Vilademuls, 533.
- Mateu i Tarafa, Josep, 549.
- Maudé Dagerre, J. L., 565.
- Maurín, Joaquim, polític, 717, 725.
- Mayayo, Andreu, 670.
- Mayer, Marc, 185.
- Mayoles, Bartomeu, pagès de Serinyà, 382, 391.
- Meer, Ramon de, capità general de Catalunya, 596.
- Mèlia, esposa de Ramon II d'Espasens, 281, 338.
- Mendizábal, 534.
- Mercoral, abat de Banyoles, 261.
- Mercuri, 200, 201.
- Metahurgia Bañolense (METBA)*, 764.
- Milans del Bosch, Llorenç, militar, 594.
- Millàs, 258.
- Minuel·la, 265.
- Miquel, família, 384.
- Miró II o el Jove, 267, 268.
- Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, 265, 266, 268, 269, 270, 272, 347.
- Miró, Francesc, 353.
- Mitjà, família, 530.
- Mitjà, Vicenç, teixidor, 597.

- Moles de Margarit, Joan, vicari general, 342.
- Montañà, Miquel, 756.
- Motis, Miquel Àngel, 362.
- Mitjà, Joan, 610.
- Molar, Nolasc de, 346.
- Moltfort's, 692, 722, 763.
- Mont de Barques, 354.
- Montada Bordas, Josep, farmacèutic, 563.
- Montagut, abat, 471.
- Montpalau, abat de Banyoles, 487.
- Morgat, Josep, de Porqueres, 575.
- Morgat, Tomàs, de Porqueres, 575.
- Mosé, Estruch, de Banyoles, 348.
- Motte, La, mariscal francès, 487.
- Moy, Josep Felip, de Girona, 530, 537.
- Muhammad al-Mahdí, 273.
- Munussa, 258.
- Musà ibn Nusayr, 238, 257.
- Mussolini, 720, 755.
- Nadal, Jordi, 514.
- Narváez, 605.
- Nebrissa, Antonio de*, 500.
- Negrell, Bernat, prior fundador de Santa Maria d'Olives, 339.
- Negrín, 703.
- Neró, 185, 186.
- Nicolau, Antoni, 395.
- Nicolau Serra, passamaner, 421.
- Nierga, Pere, 633.
- Nierga Planes, Joan, 729, 730, 744, 749.
- Nin, Andreu, polític, 717.
- Noailles, comandant francès, 493, 494.
- Noguer, Miquel, llaurador del Torn, 342.
- Nolla i Brufau, Josep Maria, 178, 186, 209.
- Obtat, 268.
- Obultronus Sabinus*, 214.
- Ocharán, Luís de, 700.
- Odegarius o Odevarius, 267.
- Odiló, comte de Girona, 260, 261.
- Odó, 267, 270.
- Odoacre, 231.
- O'Donnell, general, 604, 605, 606.
- Oliba, 268.
- Oliba, bisbe de Vic, 292.
- Oliba Cabreta, comte, 275, 276.
- Oliva, Josep, alcalde de Vilamarí, 602.
- Oliva, Miquel, 143, 152, 156, 186, 207, 209.
- Oliva, Ventura, propietari del mas
- Oliva de Vilamarí, 602.
- Oliva, Pere, 590.
- Oliva Camps, Antoni, 730.
- Oliva Viñas, Josep, 730.
- Olivares, comte-duc d', 486.
- Olivas, Joan, 721, 722, 749, 765.
- Oliver, clergue de Sant Esteve de Guialbes, 334.
- Oliveras, de Borgonyà, 603.
- Oliveras Carbó i Cia, indústria papereira, 542, 543.
- Oliveres, Josep, 693.
- Olmera i de Prat, Benet de, abat de Banyoles, 580.
- Ordetx, Jaume, 537.
- Ordis, família de Crespià, 372, 530, 652.
- Ordis, Agustí, de Crespià, 533.
- Ordis, Miquel, de Crespià, 532, 632.
- Ordis, T., 485.
- Orts, Vicens, 700.
- Ovidi, 359.
- Pagès, Joan, fill de Pere, de Ravós, 355.
- Pagès, Josep de, 530.
- Pagès, Pere, de Ravós, 355.
- Pairó, Quim, 704, 705.
- Pallars, comte de, 382, 383, 384.
- Palma, família, 277.
- Palol, família, 277.
- Palol, Miquel de, 281.
- Palol, Pere de, 225, 231, 245.

- Palol d'Arenys, 386.
 Parella, Salvador, alcalde de Porqueres, 719.
 Pascual I, papa, 292.
 Pascual de la Mel, agutzil reial de Girona, 389.
 Pastors, Joaquim de, 530.
 Patller, Joan, notari, 586.
 Patxot, Rafael, comandant de la guàrdia de Sant Feliu de Guíxols, 593.
 Pau o *Paulus*, 236, 259.
 Pau, Josep M., 126.
Paulla Aemilia, 186.
 Pe, 267.
 Pedro, Joaquim, 734.
 Pella i Forgas, Josep, 107, 150.
 Pellicer, Joan, 331.
 Pena, M. José, 185.
 Peralada, comte de, 441, 497, 530.
 Pere I, 308, 373.
 Pere III, 304, 308.
 Pere III, abat de Sant Esteve de Banyoles, 363.
 Pere, abat de Sant Pere de Besalú, 272, 285, 340.
 Pere, clergue de Parets, 285.
 Pere Antoni, 395.
 Pere de Cartellà, 341, 385, 387.
 Pere de Castellnou, bisbe de Girona, 365.
 Pere de Cornellà, fill de Ramon de Cornellà, 330.
 Pere de Mata, 329, 330.
 Pere de Penedès, prior de Santa Maria d'Olives, 334.
 Pere de Roca, fill de Guillem de Roca, de Juïgues, 331.
 Pere de Rocabertí, 384, 387.
 Pere de Rovira, de Besalú, 321.
 Pere de Portugal, conestable (Pere IV de Catalunya), 384, 385.
 Pere d'Om, 286.
 Pere d'Usall, 337.
 Pere de Vall, tresorer i procurador del rei Pere el Cerimoniós, 373.
 Pere de Vilar, 352.
 Pere el Catòlic, 293.
 Pere el Cerimoniós, 371, 347, 352, 373, 374, 376.
 Pere Galceran de Cartellà, 280, 341, 389.
 Pere Joan de Camós, 277.
 Pérez, Vicenç, 693, 718.
 Pérez Moreda, Vicente, 410.
 Pericot, Lluís, 62, 63, 117, 156.
 Perpinyà, Francesc, industrial de Banyoles, 503.
 Perpinyà i de Vilosa, Josep Antoni de, fabricant i hisendat de Banyoles, 571.
 Pey, Jaume, 675.
 Pibernat Costa, Josep, de Faras, 543.
 Pierrad, Fernando, coronel, 606.
 Piferrer, Pere, rector d'Esponellà, 487, 489, 490.
 Pigem i Roset, Manuel, 641, 676, 695, 699, 716, 723, 731.
 Pineda d'Olot, 384.
 Pinsac, Pere, síndic de Banyoles, 368.
 Pivernat, Josep, de Vilademuls, 603.
 Pla, de Cornellà, 284.
 Planas, Francesc, 536.
 Planella i Cruïlles, Antoni, abat de Banyoles, 483, 484, 488, 489.
 Planells Coronas, Enric, de Serinyà, 730.
 Planes Vila, Josep, 730.
 Platé, Joan, 756.
 Plautés Pera, Narcís, de Falgons, 575.
 Ponç Andreu del Vilar, de Banyoles, 376.
 Ponç de Canadal, abat de Banyoles, 373.
 Pons, Pere, pagès, 481.
 Ponsí, Francesc, 574.
 Ponsí, Josep, fill de Francesc, 574.
 Ponsi, Margarida, 459.

- Pont, 480.
 Porcioles, família de Crespià, 617.
 Porcioles, Pere de, hisendat de Crespià, 598.
 Port, 701.
 Port, Ramon, 186.
 Port Ferrer, Josep, de Porqueres, 730.
 Portas Alegrí, Josep, alcalde de Serinyà, 718, 745.
 Portela Valladares, 674.
 Pòstum, 231.
 Pou, família de Banyoles, 478.
 Pou, família de Porqueres, 617.
 Pou, Josep, 139.
 Pozas, general, 729.
 Prat, família de Banyoles, 477, 478.
 Prat, família de Serinyà i Brió, 306.
 Prat, Bernat, jurista de Besalú, 322.
 Prat, Francesc, rector de Foncoberta, 550.
 Prat, Joan, apotecari, 477.
 Prat, Joan, 675.
 Prat, Narcís de, 536.
 Prat, Pere, notari, 477, 478.
 Prat Brugada, Joan, 734.
 Prat i Güell, Manuel, 697, 698.
 Prats, família de Banyoles, 478.
 Prats de Besalú, família, 312.
 Prats Alabau, Francesc, de Palafrugell, 536.
 Prats, Martirià, abat de Banyoles, 469.
 Pratsdevall, Benet, de Sant Martí de Campmajor, 532.
 Prim, 271.
 Prim, Joan, coronel, 594, 607.
 Primo de Rivera, 645, 659, 661, 663, 664, 733, 734.
 Príncep de Viana, 380, 381.
 Privat i Torrent, Lluís, alcalde de Banyoles, 734.
 Procopi, 233.
 Ptolomeu, 150, 151.
 Puig, Francesc, 530.
 Puig, Gaudenci, de Viladamí, 575.
 Puig, Jaume, 439.
 Puig, Modest, de Viladamí, 632.
 Puig de la Bellacasa, família de Banyoles, 570.
 Puig de la Bellacasa, Benet, 570, 571.
 Puig de la Bellacasa, Joaquim, 531.
 Puig de la Bellacasa, Josep, 570, 582, 584, 585, 587.
 Puig de la Bellacasa, Narcís, 570.
 Puig i de Quintana, Josep de, 594.
 Puig i Ros, Vicenç, sotsdiaca, 572.
 Puigbert, Joan, 634.
 Puigdaran, família, 343.
 Puigsech, família de Banyoles, 477.
 Puigvalí, 585.
 Puigvert, Joaquim Maria, 654.
 Pujada, Maria de, de Santa Llogaia del Terri, 355.
 Pujada, Ramon, 354.
 Pujades, Antic, 472.
 Pujades, Jeroni, 471, 483.
 Pujals, família, 277.
 Pujol, família, 538.
 Pujol, Francesc, 652.
 Pujol, Joan, capellà d'Espasens, 338.
 Pujol, Joan, 604.
 Pujol, Rafael, 671.
 Pujolà, Ramon, 530.
 Quadra, marquès de la, 530.
 Quadras, Ramon, hisendat d'Arbúcies, 536.
 Queipo de Llano, general, 706.
 Quer, mossèn, 706.
 Quer, Tomàs, d'Esponellà, 533.
 Quim de la Brigada, 703.
 Quintana, Bonaventura, 535.
 Quintilo, 267.
 Rabassa, Josep, de Banyoles, 533.
 Radolf, Pere, 338.
 Radulf, 267, 269.

- Raifré, 268.
 Raimunda de Cabanelles, 285.
 Rallar, Joan, de Besalú, 322.
 Ramió, Antoni, de Banyoles, 537.
 Ramió, Pere, fabricant cotoner de Banyoles, 540, 542.
 Ramon, germà d'Andreu, fill d'Emma, 292.
 Ramon, ardiaca de Barcelona, 270.
 Ramon, fill d'Adalbert de Cabanelles, 285.
 Ramon, fill de Guillem Crispí, 285.
 Ramon, prevost, 289.
 Ramon, prior de Finestres, 293.
 Ramon Adalbert, 289.
 Ramon Ademar IV de Porqueres, 276.
 Ramon Arnal, 270, 289, 291.
 Ramon Arnau, 337.
 Ramon Arnau de Vilademuls, 277.
 Ramon Benet, abat de Banyoles, 293.
 Ramon Berenguer I, comte de Barcelona, 277, 295.
 Ramon Berenguer III, comte de Barcelona, 293, 294.
 Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, 276, 293, 294, 303.
 Ramon Berenguer Ramon I, comte de Barcelona, 270.
 Ramon Borrell, comte de Barcelona, 280.
 Ramon de Borgonyà, 271.
 Ramon de Cabanelles, 285.
 Ramon de Clota, 334.
 Ramon de Coll, abat de Banyoles, 370, 371.
 Ramon de Cornellà, pare de Pere de Cornellà, 330.
 Ramon de Creixell, 285.
 Ramon d'Escala, de Besalú, pare de Bernat d'Escala, 334.
 Ramon I d'Espasè, 280.
 Ramon II d'Espasens, 281, 338.
 Ramon d'Estany, capellà major de Santa Maria dels Turers, 365.
 Ramon de Manlleu, mercader barceloní, espòs d'Esteveta, 361.
 Ramon de Pau, carnisser de Banyoles, 371.
 Ramon de Sant Iscle, 330.
 Ramon de Sant Julià, 337.
 Ramon de Serinyà, 330.
 Ramon de Vilademuls, 277, 339.
 Rampó, 261.
 Ramló, abadessa de Sant Joan, 272.
 Ranosind, 236.
 Raset, Miquel, mossèn, 632.
 Rec de Banyoles, família, 308.
 Recard, 235.
 Recemir, 235.
 Recesvint, 235.
 Reclus, Elisée, 608.
 Recosind, 268.
 Reixac de Banyoles, família, 308, 310, 313, 327, 355, 368.
 Reixach, Baldiri, rector d'Ollers, 500, 501, 502.
 Reixac, Bartomeu, 395.
 Reixach, Pere, de Serinyà, 382, 391.
 Renall, Bernat, 330.
 Renart, Julià, capità carlí, 603.
 Renat d'Anjou, duc de Lorena, 385, 386, 387.
 Reus, comte de, 596.
 Riambau de Camós, 286, 296, 330, 331.
 Riba, Miquel, de Bosquerós (Vilert), 385.
 Ribó i Cia., empresa de Banyoles, 626, 636, 640.
 Ricart, Joan, pagès, 585.
 Ricolt, Mateu, 610.
 Riego, Rafel de, comandant, 482.
 Riera Berga, Josep, 484, 596.
 Rigau, Anton M., cronista de Banyoles, 697.
 Rigau i Abril, Pere, 635.
 Rigau, Sebastià, 676.
 Riquer, Borja de, 653.

- Riquila, esposa de Berenguer de Puigdaran, 285.
 Riuró, Pere, de Vilamarí, 532.
 Rivera, Joan, cirurgia, 602.
 Roart, família d'Orfes, 388.
 Roca, Esteve, 597.
 Roca, Francesc, 353.
 Rocabertí, família, 277, 301, 307, 310, 313, 318, 323, 386, 498.
 Rocabertí, vescomte de, 311, 318, 330, 340, 386, 475, 486, 497.
 Rodà, Isabel, 185.
 Rodeja de Banyoles, família, 308.
 Rodegia, Jaume, 310.
 Roderic, 237.
 Rodrigo, 258.
 Rodríguez Caixàs, Pau, periodista, 642, 658.
 Rodríguez-Gahit, I., 723.
 Roger, Pere, 270.
 Roig, Montserrat, escriptora, 730.
 Roland de Vilafreser, 330.
 Romaguera, Gertrudis, 420.
 Ròmul August, 231.
 Ros, família, 530.
 Ros, A., calderer, 460.
 Ros Vilardell, Miquel, *àlies Quimatxo*, de Camós, 730.
 Rosselló, Bernat, de Viella, 272.
 Rostany, 260.
 Roura, Benet, de Banyoles, 537.
 Roura, Francesca, 459.
 Roura, Gaspar, d'Olot, 594.
 Roura, Joan, adroguer de Banyoles, 587.
 Roura Brecha, Joan, de Banyoles, 537, 734.
 Roure Casadevall, Isidre, de Santa Llogaia, 543.
 Rovira, Bonaventura, mossèn, 575.
 Rovira Sala, Francesc d'Assís, doctor, 571, 572, 574, 577.
 Rubert, J., cotoner, 460.
 Rudulfi, 267.
 Ruil, 267.
 Ruiz, Gustavo, 653.
 Rustullet, Àngel, 743.
 Rustullet, Joan, anarquista, 687.
 Sabadí, Llorenç, pagès, 584.
 Sabaté, Quico, 753, 756, 757.
 Sabater, Jacint, de Banyoles, 564.
 Sabina, 276.
 Sabina de Montcada, 373.
 Sabrià, Teresa, 260.
 Saderra, Josep, compositor sardanista, 660, 749.
 Safont, Jaume, apoderat, 531, 560.
 Safont, Josep, de Madrid, 536.
 Saguer Pujades, Abdó, 607, 612.
 Sala, família de Banyoles, 617.
 Sala, Pere, 543.
 Sala, Pere Joan, de Granollers de Rocacorba, cabdill remença, 382, 389, 390, 392.
 Sala, Tomàs, 543, 590.
 Salavia, 483.
 Salbà, Gilabert, agutzil reial, 392.
 Sales, família, 276, 306.
 Salrach, Josep M., 269.
 Salvany, Joan, de Banyoles, 537.
 Salvatella, Jacint, 672.
 Samasó, família, 277.
 Samasó, Arnau de, abat de Banyoles, 372.
 Samasó, Bernat, 386.
 Sampsó, Miquel, abat de Banyoles, 469.
 Sanahuja, Encarna, 168.
 Sança, filla de Bernat Bedós, cavaller, 332.
 Sánchez Mazas, Rafael, 700.
 Sant Cesari, 233.
 Sant Martirià, 491, 504, 566, 580, 584.
 Sant Mer, 491.
 Sant Vicenç de Paül, 608, 646.
 Santacana, Joan, 139.
 Santdionís, família, 384.

- Sanz, Erundino, 107, 210.
 Sarquella, Salvador, 156, 164.
 Sarquella i Pujol, Francesca, 717.
 Sarquella i Tarradas, Ramon, 155, 156, 157, 163, 228, 253.
 Sarriera, família de Girona, 470, 473.
 Sarriera, Joan, 386.
 Sarriera, Joan, rector de Santa Maria de Banyoles, 583.
 Saubí, Narcís, sindicalista, 717.
 Saurina, sindicalista, 740.
 Saurina, 285.
 Saurina Feliu, Pere, carreter, 755.
 Savalls i Massot, Francesc, brigadier carlí, 613, 614.
 Sebastià Eixida, agutzil reial, 389.
 Senesterra, 384.
 Serinyà Tèxtil, 779.
 Serra, Bernat, notari, 373.
 Serra, Pere, 723.
 Serra i Amat, Joan, 723.
 Serrallonga, 484.
 Serramitjana, Pere, 737.
 Serrano, general, 607, 614.
 Serrat Vidal, senyor de Bestracà, 343.
 Serrolí, 381, 383.
 Servià, Germà, (Esponellà), 385.
 Servus Dei, bisbe, 270, 287.
 Sibil·la de Queralt, 296.
 Sibil·la, filla de Bernat Vidal, senyor de Bestracà, 331, 343.
 Simó de Samasó, 381.
 Simon, Francesc, prevere de Banyoles, 536.
 Simon, Josep, mossèn, 658.
 Síndila, 268.
 Siscar de Calderón, Ramon, d'Agramunt, 594.
 Sisenand, 235.
 Sogorb, duc de, 326.
 Solé i Sabaté, Josep M., 685, 697, 744, 746.
 Solé i Solé, Josep, 730.
 Soler, Gregori, d'Ollers, 576, 577.
 Soler, Martí, d'Ollers, 569, 573.
 Solterra, comte de, 530, 532, 553.
 Sort, Bernat, d'Esponellà, 347.
 Subirà, Joan, de Vilamarí, 480.
 Subirós, Bartomeu, de Serinyà, 537.
 Subirós, Gil, de Vilamarí, 603.
 Sufidus, 267.
 Suíntila, 235.
 Sulayman, 273.
 Sunifred, comte de Cerdanya, 265, 267, 268, 269, 270.
 Sunyer, 267.
 Sunyer, Bernat, 286.
 Sunyer, Ramon, de Serinyà, 286.
 Sunyer i Capdevila, Francesc, 609.
 Tàcit, 214.
 Tatlendis, 289.
 Tarafa, Pere, mossèn de Banyoles, 560.
 Tàriq, 238, 257.
 Tarradas, mestre, 743, 748.
 Tarradas, Joan, 156, 734.
 Tarrats, Francesc, 604.
 Tarrats, Joan, rabassaire, 604, 689.
 Tarrats Manlleu, Joan, 745.
 Tarrats, Pere, comerciant, 537.
 Tarrats, Pere, 596.
 Tarrats, Vicenç, activista sindical, 689.
 Tarrús i Galter, Josep, 123, 124, 126.
 Tasi, 271.
 Teixeda, prior, 341.
 Teixidor, J., corder, 458.
 Teixidor, Jaume, 602.
 Teixidor, Josep, rabassaire, 689.
 Teixidor, Tomàs, pagès de Guèmol, 537.
 Teodomir, 259.
 Teodoric II, 232, 233.
 Teodosi, 218, 231.
 Terra, Pere, mercader, 355.
 Terradas, Dolors, 543, 624.
 Testut, Jean-León, 566.

- Teuderinus, 267.
 Teudis, 233.
 Tiberi, 185.
 Tixaire, bandoler, 484.
 Todal(ecus), 267.
 Tomàs Mieres, 350.
 Topete, brigadier, 607.
 Torelli, Mario, 185.
 Torras, Pau, 610.
 Torre, marquès de la, 556.
 Torrent, falangista, 729.
 Torrent, Antoni, 531.
 Torrent, Baldiri, teixidor, 597.
 Torrent Marca, Pere, alcalde de Banyo-
 les, 612.
 Torres, Francesc, industrial paperer de
 Banyoles, 541, 542.
 Torró, Benet, mossèn, 649.
 Torroella, 348.
 Torroella, Joan, 537.
 Tortosa de Rec, 316, 331.
 Trasvad, 265, 268.
 Traver de Banyoles, 384.
 Traver, Joan, pagès d'Usall, 382, 390.
 Trull, Salvador, de Banyoles, 537.
 Tuna, Joan Bernat, 385.
 Tutau, Joan, 611.

 Ubach, abat de Banyoles, 472.
 Udolard, vescomte de Bas, 295.
 Uducci, 267.
 Ugober(tus), 267.
 Ullastra, 500.
 Undila, 268.
 Urbà II, papa, 293.
 Usall de Banyoles, família, 308.
 Usall-Dusai, 326.

 Vall, família, 327.
 Vallgornera d'Olot, família, 332.
 Vallgornera, Francesc, 593.
 Vall-llovera, Josep, de Cassà de la Selva,
 594.

 Vallmajó, Francesc, 698.
 Valls, família, 310.
 Vamba, 236.
 Varró, 144.
 Vehí, Bartomeu, pagès de Serinyà, 382,
 390.
 Vehí, Pere, de Serinyà, 382, 390.
 Ventós Santaló, Bonaventura, 598.
 Ventura, Josep Maria, 123.
 Ventura, Narcís, comerciant de Girona,
 536.
 Verdaguer, família de Mieres, 617.
 Verdaguer, Jacint, 653.
 Verdaguer, Gregori, hisendat, 533.
 Verdaguer, Josep, alcalde de Banyoles,
 718.
 Verdaguer, Pere, 729.
 Verdaguer Vila, Miquel, propietari de
 Mieres, 617.
 Vergés, 543.
 Vergés, Jeroni, de Banyoles, 537.
 Verntallat, Francesc, 381, 383, 385,
 387, 389, 390.
 Viader, de Parets d'Empordà, 696.
 Vicenç, duc dels hispans, 231.
 Vicens, Jaume, propietari del mas
 Vicens de Vilamarí, 602.
 Vicens, Pere, 701.
 Vicent Ferrer, sant, 378.
 Vicens i Vives, Jaume, 397.
 Vich, família, 478.
 Vidal, família, 530.
 Vidal, Arnau, 343.
 Vidal, Bernat, senyor de Bestracà, 331.
 Vidal, Joan, metge de Sant Esteve de
 Guialbes, 602.
 Vidal, Joan, 628, 630, 638.
 Vidal, Salvador, mossèn de Sant Sadur-
 ní de Vilafreser, 573.
 Vidal de Segueró, 347.
 Vila, 480.
 Vila, Narcís, àlies Xifre, àlies Grill, de
 Porqueres, 395, 396.

- Vila, Ramon, baster de Girona, 355.
 Vila, Ventura, 605.
 Vila, Vicenç, 675.
 Vila Ferran, Josep, 596.
 Vila i Galí, Joan, del Cavaller de Vidrà, 578.
 Vilagran, Victòria, esposa de Francesc Gelada, 422.
 Vilar, Amador, 395.
 Vilar, Pierre, 402.
 Vilardell, Antoni, 385.
 Vilardell, Jacint, industrial paperer de Banyoles, 542, 596.
 Vilardell, Joan, 781.
 Vilardell, Ponç de Banyoles, 376.
 Vilarnau, família de Camós, 617.
 Vilarnau, Joan, propietari del mas Amer de Vilamarí, 602.
 Vilarrubias i Ros, Rafael, 666, 678, 712.
 Villacampa, general, 648.
 Villarroya, J., 685, 697.
 Vim, Eloi, anarquista, 687.
 Viñas, Manuel, 645.
 Vinyes, Montserrat, batlle abacial, 485.
 Vinyoles, Maria Teresa, 359, 361.
 Virgili, Ramon, jurista, 322.
 Virgília, 272.
 Vitalis, 217.
 Vítiza, 237.
 Vivà, 265.
 Vives, 268, 269.
 Whintuysen, Javier de, 766, 772.
 Wicfrid, 268.
 Wigila, 267.
 Witeric, 235.
 Xabé i Dilmé, Joan, sindicalista, 691, 729, 730.
 Xatmar, família de Medinyà, 475, 497, 545.
 Xatmar, abat de Banyoles, 476.
 Xatmar, Pere, 317.
 Xetmar, família, 276, 383, 471.
 Xetmar, Bernat Gabriel, 386, 387, 389.
 Xetmar, Bernat Guillem, 386.
 Xetmar, Francesc, abat de Banyoles i Besalú, 383, 387.
 Xetmar, Gabriel, 386, 390.
 Xetmar, Narcís de, 384.
 Xetmar, Ramon, 334, 337.
 Ximena, esposa de Bernat III de Besalú, 294.
 Zamora, Francisco de, 438, 449, 450, 451, 455.
 Zorrilla, cap carlí, 591, 601.

Diputació de Girona

